

UNIVERSITATEA "STEFAN CEL MARE" - SUCEAVA

CODRUL COSMINULUI

seria nouă nr. 5(15) 1999

FUNDATIA CULTURALA A BUCOVINEI

COLEGIUL DE REDACȚIE

Acad. Ștefan Ștefănescu – București

Acad. Gheorghe Platon – Iași

Acad. Pompiliu Teodor – Cluj-Napoca

Acad. Grigore Bostan – Cernăuți

Prof. univ. dr. Alexandru Moșanu – Chișinău

Prof. univ. dr. Mihai Iacobescu – Suceava

COMITETUL DE REDACȚIE

Mihai Iacobescu – *redactor șef*

Mihai Lazăr – *șeful Catedrei de Istorie*

Dumitru Cucu – *președintele Fundației Culturale a Bucovinei*

Constantin Șerban – *redactor șef adjunct*

Harieta Mareci – *secretar de redacție*

Dumitru Boghian – *responsabil de volum*

Dumitru Vitcu – Suceava

Olimpia Mitric – Suceava

Mircea Ignat – Suceava

Vasile Demciuc – Suceava

Ștefan Purici – Suceava

Florin Pintescu – Suceava

Mirela Beguni – Suceava

Pavel Țugui – București

Ion Solcanu – Iași

COPERTA

Ioana Nistor – *artist plastic*

Tehnoredactare computerizată: Manuela Savin

Tiparul executat la:

Tipografia Universității “Ștefan cel Mare” – Suceava
Strada Universității, Nr. 1, 5800, Suceava - România

UNIVERSITATEA “ȘTEFAN CEL MARE” – SUCEAVA

**ANALELE ȘTIINȚIFICE
DE
ISTORIE**

CODRUL COSMINULUI

**(SERIA NOUĂ)
NR. 5 (15)
1999**

FUNDAȚIA CULTURALĂ A BUCOVINEI

1999

CUPRINS

EDITORIAL

Dumitru Cucu, <i>“Codrul Cosminului” o revistă de care este nevoie</i>	5
--	---

STUDII

Dumitru Boghian, <i>Așezările civilizației Cucuteni din bazinul Bahluiului</i>	7
Mircea Ignat, <i>Unele aspecte ale ritualurilor funerare din aspectul Poienești rezultate prin cercetările de la Podeni și Zvorâștea</i>	21
Bogdan Niculică, Sorin Ignătescu, Dumitru Boghian, <i>Recunoașteri arheologice în Podișul Sucevei</i>	39
Mihai Lazăr, <i>Realități fiscale din Moldova medievală. Unele considerații privind sistemul de impunere</i>	61
Mihai Lazăr, <i>Economia păstorească în Țara Moldovei în evul mediu descrisă de călători străini</i>	73
Vasile Demciuc, <i>Biserica Sf. Nicolae Rădăuți – considerații istorice</i>	87
Gheorghe Iuțiș, <i>“Regim de stări”, “Epocă aristocratică”, “Regim boieresc”. Opinii pentru o discuție</i>	99
Constantin Ungureanu, <i>Începutul colonizării Bucovinei în perioada administrației militare (1774-1786)</i>	127
Ioan Murariu, <i>Veniturile și cheltuielile moșiei Dumbrăveni din ținutul Suceava între 23 aprilie și 31 octombrie 1819</i>	145
Mihai Iacobescu, <i>Aspecte ale sistemului bancar din Bucovina în ajunul Primului război mondial</i>	155
Dumitru Vitcu, <i>De la relații consulare la raporturi diplomatice între România și SUA – Eugene Schuyler</i>	167
Marian Olaru, Iancu Flondor și mișcarea națională a românilor din Bucovina (sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea)	183
Harieta Mareci, Teodor Bălan, culegător și editor de documente	197

NOTE ȘI COMUNICĂRI

Nicolae Ursulescu, <i>Decapajul mecanic în arheologie: utilizări și limite</i>	211
Bogdan Niculică, <i>O seceră de bronz descoperită la Mihoveni (comuna Șcheia), județul Suceava</i>	215
Monica Gogu, Bogdan Niculică, <i>O aplică de aur descoperită lângă biserica Sf. Simion – “Turnu Roșu” Suceava</i>	221
Olimpia Mitric, <i>Fondul de carte veche de pe lângă Episcopia Hușilor (prezentare generală)</i>	223
Olimpia Mitric, <i>Fondul de carte veche de la centrul Episcopiei Romanului (prezentare generală)</i>	229
Constantin Șerban, <i>Proiecte și realizări austriece privind navigația pe Siret (1789)</i>	233
Ioan Murariu, <i>Legislația austriacă pe teritoriul Bucovinei în anul 1790</i>	239
Alexandru Nedelea, <i>Secvențe din istoria turismului</i>	243
Doina Alexa, Ion Nistor – fondator și președinte al PDU	247
Mirela Beguni, <i>Metode de apreciere a rezistenței mecanice a țesăturilor de patrimoniu realizate din mătase</i>	251
Ion Solcanu, <i>Datarea picturii din altarul și naosul bisericii Voroneț</i>	257
Florin Pintescu, <i>Atitudinea germanilor din Bucovina față de regimul politic românesc în 1919</i>	267

COLABORATORI EXTERNI

Ihor Voznyi (Cernăuți), <i>Agricultura în teritoriul nord-bucovinean în secolele XII-XIII</i>	275
Edvard Jeamgocian (New York), <i>Hanurile armenesti din Suceava</i>	289
Nadya Babycz (Cernăuți), <i>Bucovinenii despre dânsii și vecinii lor în cântecele populare ucrainene</i>	295
Ihor V. Jaloba (Cernăuți), <i>Poziția guvernului austriac față de construirea căilor ferate în Moldova în anii '40-'50 ai secolului al XIX-lea (după materialele inedite din Arhivele Statului de la Viena)</i>	305
Oleksandr Dobrjanski (Cernăuți), <i>Stefan Smal-Stoști – savant și om politic</i>	315
Edvard Jeamgocian (New York), <i>Andreas Popovici. Un medic sucevean, pionier al geriatriei</i>	323

VIAȚA CULTURALĂ ÎN BUCOVINA

Gheorghe Giurcă, <i>Facultatea de Teologie de la Suceava</i>	325
Emil Satco, <i>Din viața universitară bucovineană 1875-1938 – societățile studențești</i> ...	333
Ion Cozmei, <i>Iarăși despre Călineștii lui Eminovici</i>	339

DOCUMENTE

Constantin Șerban, <i>Știri privind istoria românilor și istoria universală într-o cronică sileziană din secolul al XVI-lea</i>	343
Mihai Iacobescu, <i>Un Jurământ cerut preoților din Bucovina în 1902 cu prilejul alegerii lor în funcția de asistent consistorial</i>	349
Gavril Irimescu, <i>Documente inedite: mărturii despre Primul război mondial</i>	355
Mihai-Aurelian Căruntu, <i>Un memoriu inedit al refugiaților din nordul Bucovinei adresat generalului Ion Antonescu</i>	373
Pavel Țugui, <i>Scrisori primite de la domnul Erich Beck – Germania</i>	379

LUCRĂRI ALE STUDENȚILOR

Sorin Ignătescu, <i>O descoperire precucuteniană în apropierea orașului Suceava</i>	389
Radu Florian Bruja, <i>Misiunea militară germană din România în anii 1940-1941 în lumina unor informații din Arhivele Naționale, Direcția Județeană Suceava</i>	401

BUCOVINA ÎN DEZBATEREA LUMII CONTEMPORANE

MIHAI Iacobescu, <i>Conferința internațională – Bucovina împreună sau separat</i>	407
---	-----

BUCOVINA CARE NE DOARE

Ion Beldeanu, <i>Bucovina care ne doare</i> , Ed. Junimea, Iași, 1996 (Mihai Iacobescu)	415
Vasile Ilica, <i>Fântâna Albă. O mărturie de sânge. Istorie. Amintiri. Mărturii</i> , Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, 320 p. (Mihai Iacobescu)	416
Vasile Ilica, <i>Fântâna Albă. O mărturie de sânge. Istorie. Amintiri. Mărturii</i> , Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, 320 p. (Petre Ciobanu)	417
Acad. Radu Grigorovici, <i>Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice</i> , Ed. Academiei Române, București, 1998, 463 p. (Mihai Iacobescu)	422
Constantin Morariu, <i>Cursul vieții mele. Memorii</i> , Ed. Hurmuzachi, Suceava, 1998 (Gheorghe Giurcă)	423

DIALOG INTIM CU CĂRȚILE

Vioel Patrichi, <i>Mircea Druc sau lupta cu ultimul imperiu</i> , Ed. Zamolxe, București, 1998, 531 p. (Mihai Iacobescu)	425
Stephen Koch, <i>Sfârșitul inocenței, intelectualii din Occident și tentația stalinistă. 30 de ani de război secret</i> , Ed. Albatros, 1997 (Mihai Iacobescu)	427

Alexandru Zub, <i>Discurs istoric și tranziție (în căutarea unei paradigme)</i> , Institutul European Iași, 1998, 216 p. (Harieta Mareci)	429
T.J. Winniffrith, <i>The Vlachs. The History of a Balkan People</i> , ediția a doua, Londra, General Duckworth & Co. Ltd., 1995, VIII + 180 p. + 12 hărți (Florin Pintescu)	430
T.J. Winniffrith, <i>Shattered Eagles. Balkan Fragments</i> , Londra, General Duckworth & Co. Ltd., 1995, 171 p. + 10 hărți (Florin Pintescu)	437
Kurt W. Treptow (General Editor), <i>A History of Romania</i> , Iași, Centrul de Studii Românești, 1996, XXV + 724 p. (Florin Pintescu)	441

RECENZII

Mircea Ignat, <i>Dacii liberi din Moldova. Contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvoriștea</i> , Editura Helios, Iași, 1999, 184 p. (Mihai Iacobescu)	451
Alexandru Păunescu, <i>Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret. Studiu monografic</i> , vol. I/1, Editura Satya Sai, București, 1998, 338 p., 186 hărți și figuri în text (Dumitru D. Boghian)	452
Mircea Udrescu, Luminița Bejenaru, Carmen Hrișcu, <i>Introducere în arheozoologie</i> , Editura Corson, Iași, 1999, 184 p., 23 tabele și 22 figuri (Dumitru D. Boghian)	453
Liubomir P. Mihailina, <i>Naseleennja verh'nogo Poprutnja VIII-X st / Populația regiunii Prutului superior în secolele VIII-X</i> , Cernivci, "Ruta", 1997, 144 p., 49 figuri și 4 tabele în text (Dumitru Boghian)	454
Paraschiva Victoria Batariuc, <i>Cahle din Moldova medievală sec. XIV-XVII</i> , Muzeul Național al Bucovinei, Editura Istros, Suceava, 1999, 315 p. (Mihai Iacobescu)	457
Eva Mârza, <i>Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba-Iulia, 1577-1702</i> , Editura Imago, Sibiu, 1998, 218 p. cu ilustrații (Olimpia Mitric)	458
Aurelia Florescu, <i>Gravura rămniceană (1705-1827)</i> , Editura Aius, Craiova, 1998, 160 p. + ilustrații (Olimpia Mitric)	459
Reveca Vitcu, <i>Catalogul ilustrat al tipăriturilor elzeviriene din bibliotecile ieșene</i> , Iași, 1997, 197 p. (Olimpia Mitric)	461
Emil Turdeanu, <i>Oameni și cărți de altădată</i> , I, București, Editura enciclopedică, 1997, 400 p. + 35 reproduceri, ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely, note complementare, traduceri și post-față de Ștefan S. Gorovei (Olimpia Mitric)	462
Vasyli Baluh, <i>Fil'varki piznioseredniovicinoy Polshchi</i> , Cernivți: Zoloty Lytavry, 1999, 378 p. (Ștefan Purici)	464
<i>Transkordonne spivrobnytnyftvo u polietnycinyh reghionah Shidnoj ta Pivdenno-Shidnoj Evropy. Materialy naukovooho sympoziumu 16-17 cervnia 1999 r.</i> , Cernivți: Zoloty Lytavry, 1999, 196 p. (Ștefan Purici)	465
Petru Rusșindilar, <i>Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei</i> , Editura "Glasul Bucovinei", Iași, 1995, 230 p. (Mihai Lazăr)	469
Iulian Vesper, <i>Memorii</i> , Ediție îngrijită și prefață de Pavel Țugui, Editura Saeculum, București, 1999, 190 p. (Mihai Iacobescu)	471
Un <i>Făt-Frumos</i> la orizontul vieții spirituale sucevene (Mihai Iacobescu)	473
Dan Lucinescu, <i>Ștefan cel Mare și Sfânt</i> , Colecția Restitutio, Editura Fides, Iași, 1999, 270 p. (Mihai Iacobescu)	474
O carte literară și de mărturie istorice: Mihai Teliman, <i>Foiletoane</i> , Editura Septentrion, Rădăuți, 1999, 190 p. (Mihai Iacobescu)	475
A.J.P. Taylor, <i>Originile celui de-al doilea război mondial</i> , Colecția Historia, Editura Polirom, Iași, 1999, Traducere și Note de Lucian Leuștean, Postfața de I. Ciupercă, 246 p. (Mihai Iacobescu)	477
Sorin Alexandrescu, <i>Paradoxul român</i> , Editura Univers, București, 1998, 335 p.	

(Mihai Iacobescu)	478
Un caleidoscop cu lumini dense: Grațian Jucan, <i>Bucovina. Articole și eseuri</i> , Editura Biblioteca "I.G. Sbiera" Suceava, 1999 (Mihai Iacobescu)	479
Corneliu Crăciun, <i>Societăți academice din Bucovina. Arboreasa și Junimea</i> , Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea 1997 (Mihai Iacobescu)	480
Petru Rușindilar, <i>George Grigorovici și social-democrația în Bucovina</i> , Editura Fundația "Constantin-Titel Petrescu", București, 1998, 200 p. (Mihai Iacobescu)	480
O antologie – document: Petru Țăranu, <i>Memoria Dornelor</i> , Chișinău, 272 p. (Mihai Iacobescu)	482
Nichifor Crainic, <i>Dostoievski și creștinismul rus</i> , Arhiepiscopia Cluj, Editura Anastasia, 1998, 290 p. (Mihai Iacobescu)	483
Ioan Cocuz, Dumitru Cucu, <i>Băncile și creditul funciar românesc în Bucovina (1840-1918)</i> , Suceava, Grupul editorial Mușatinii – Bucovina Viitoare, 1999, 194 p. + 4 planșe (Mihai Lazăr și Florin Pintescu)	484
 MEMENTO	
Mihai Iacobescu, <i>Personalități ale Bucovinei de astăzi – Pavel Țugui</i>	489
Gheorghe Giurcă, <i>Mircea Grigoroviță (la a 80-a aniversare)</i>	505
Emil Satco, <i>Rudolf Rybiczka (26.III.1911-6.X.1998)</i>	509
 SCRISORI DE LA CITITORI	511
 INDICE	515

CONTENTS

EDITORIAL:

Dumitru Cucu, "Codrul Cosminului" - A Magazine We Need	5
--	---

STUDIES:

Dumitru Boghian, <i>Settlements of the Cucuteni Civilisation in the Bahlui Area</i>	7
Mircea Ignat, <i>Issues of the Funerary Rituals of the Trend of Poienesti Resulted from the Researches at Podeni and Zvorastea</i>	21
Bogdan Niculică, Sorin Ignătescu, Dumitru Boghian, <i>Archaeological Trips in the Suceava Plateau</i>	39
Mihai Lazăr, <i>Financial Facts in the Medieval Moldavia. Issues Regarding the Tax System</i>	61
Mihai Lazăr, <i>The Shepherd's Economy in Middle Age's Moldavia Described by Foreign Travellers</i>	73
Vasile Demciuc, <i>St. Nicholas Church of Rădăuți, Historical Issues</i>	87
Gheorghe Iuțiș, "The Ownership Social Status", „The Aristocratic Age”, „The Landlords' Regime”. <i>Opinions for a Debate</i>	99
Constantin Ungureanu, <i>The Beginnings of Colonisation in Bucovina during the Military Administration (1774-1786)</i>	127
Ioan Murariu, <i>The Incomes and Expenses of the Dumbrăveni Estate in the Region of Suceava from April 23 to October 31, 1819</i>	145
Mihai Iacobescu, <i>Issues of the Banking System in Bukowina, around World War I</i>	155
Dumitru Vitcu, <i>From Consulate Partnership to Diplomatic Relationships between Romania and U.S.A. – Eugene Schuyler</i>	167
Marian Olaru, <i>Iancu Flondor and the National Movement of the Romanians in Bukowina (at the end of the 19th c. And the beginning of the 20th c.)</i>	183
Harieta Mareci, <i>Teodor Bălan, Collector and Publisher of Documents</i>	197

NOTES AND COMMUNICATIONS

Nicolae Ursulescu, <i>The Mechanical Scaling in Archaeology: Usage and Limits</i>	211
Bogdan Niculică, <i>A Bronze Sickie Discovered at Mihoveni, the District of Suceava</i>	215
Monica Gogu, Bogdan Niculică, <i>A Golden Bracket Discovered near St. Simion Church („Red Tower”) of Suceava</i>	221
Olimpia Mitric, <i>Old Books Stock of the Huși Bishopric (General Presentation)</i>	223
Olimpia Mitric, <i>Old Books Stock of the Bishopric Centre of Roman (General Presentation)</i>	229
Constantin Șerban, <i>Austrian Projects and Achievements Regarding the Shipping on the Sireth River</i>	233
Ioan Murariu, <i>Austrian Legislation on the Territory of Bukowina in 1790</i>	239

Alexandru Nedelea, <i>Accounts on the History of Tourism</i>	243
Doina Alexa, Ion Nistor – <i>Founder and President of the PDU</i>	247
Mirela Beguni, <i>Evaluation Methods of the Mechanical Resistance of the Patrimony Silk Fabrics</i>	251
Ion Solcanu, <i>The Dating of the Painting in a Church Altar and Nave</i>	257
Florin Pintescu, <i>The German's Attitude from Bukowina towards the Romanian Political Regime in 1919. A Case Analysis</i>	267
FOREIGN CONTRIBUTIONS:	
Ihor Voznyi, <i>Agriculture in Northern Bukowina during the 12th and 13th c.</i>	275
Edvard Jeamgocian, <i>The Armenian Inns in Suceava</i>	289
Nadya Babycz, <i>The Inhabitans of Bukowina about themselves and their Neighbour in Ukrainian Folk Songs</i>	295
Ihor V. Jaloba, <i>The Position of the Austrian Gouvernment Concerning the Railroad Construction in Moldavia between the '40s and '50s of the 19th c. (according to rare documents from the State Archives of Vienna)</i>	305
Oleksandr Dobrjanski, Stefan Smal-Stoŭki: <i>Scientist and Politician</i>	315
Edvard Jeamgocian, <i>Andreas Popovici. A Medical Doctor in Suceva, Pioneer of Geriatrics</i>	323
THE CULTURAL LIFE IN BUCOVINA:	
Gheorghe Giurcă, <i>The Faculty of Theology of Suceava</i>	325
Emil Satco, <i>Events in the University Life of Bukowina between 1875 and 1938 – Students' Associations</i>	333
Ion Cozmei, <i>More Issues on Călinești, the Village of the Eminovici Family</i>	339
DOCUMENTS:	
Constantin Șerban, <i>News on the Romanian and World History in a Sylesian Chronicle of 16th c.</i>	343
Mihai Iacobescu, <i>An Oath Required from Priests of Bukowina in 1902 on the Occasion of their Election for Consistory Assistants</i>	349
Gavril Irimescu, <i>Rare Documents: Testimonies on World War I</i>	355
Mihai Aurelian Căruntu, <i>A New Memorial of the Refugees from the North of Bukowina Adressed to General Ion Antonescu</i>	373
Pavel Țuguî, <i>Letters from Mr. Erich Beck – Germany</i>	379
STUDENTS WORKS	
Sorin Ignătescu, <i>A Pre-Cucuteni Discovery around Suceava</i>	389
Radu Florian Bruja, <i>The German Military Mission in Romania between 1940-1941 in the Light of Information from National Archives of District of Suceava</i>	401
BUKOWINA IN CONTEMPORARY WORLD DEBATE	
Mihai Iacobescu, <i>The International Conference: Bukowina – Together or Separately</i>	407

THE MISSING BUKOWINA

Ion Beldeanu, <i>Bucovina care ne doare</i> , Ed. Junimea, Iași, 1996 (Mihai Iacobescu)	415
Vasile Ilica, <i>Fântâna Albă. O mărturie de sânge. Istorie. Amintiri. Mărturii</i> , Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, 320 p. (Mihai Iacobescu)	416
Vasile Ilica, <i>Fântâna Albă. O mărturie de sânge. Istorie. Amintiri. Mărturii</i> , Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, 320 p. (Petre Ciobanu).....	417
Acad. Radu Grigorovici, <i>Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice</i> , Ed. Academiei Române, București, 1998, 463 p. (Mihai Iacobescu)	422
Constantin Morariu, <i>Cursul vieții mele. Memorii</i> , Ed. Hurmuzachi, Suceava, 1998 (Gheorghe Giurcă)	423

INNERMOST DIALOGUE WITH BOOKS

VioREL Patrichi, <i>Mircea Druc sau lupta cu ultimul imperiu</i> , Ed. Zamolxe, București, 1998, 531 p. (Mihai Iacobescu)	425
Stephen Koch, <i>Sfârșitul inocenței, intelectualii din Occident și tentația stalinistă. 30 de ani de război secret</i> , Ed. Albatros, 1997 (Mihai Iacobescu)	427
Alexandru Zub, <i>Discurs istoric și tranziție (în căutarea unei paradigme)</i> , Institutul European Iași, 1998, 216 p. (Harieta Mareci)	429
T.J. Winniffrith, <i>The Vlachs. The History of a Balkan People</i> , ediția a doua, Londra, General Duckworth & Co. Ltd., 1995, VIII + 180 p. + 12 hărți (Florin Pintescu).....	430
T.J. Winniffrith, <i>Shattered Eagles, Balkan Fragments</i> , Londra, General Duckworth & Co. Ltd., 1995, 171 p. + 10 hărți (Florin Pintescu)	437
Kurt W. Treptow (General Editor), <i>A History of Romania</i> , Iași, Centrul de Studii Românești, 1996, XXV + 724 p. (Florin Pintescu)	441

BOOK REVIEWS

Mircea Ignat, <i>Dacii liberi din Moldova. Contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvoriștea</i> , Editura Helios, Iași, 1999, 184 p. (Mihai Iacobescu)	451
Alexandru Păunescu, <i>Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret. Studiu monografic</i> , vol. I/1, Editura Satya Sai, București, 1998, 338 p., 186 hărți și figuri în text (Dumitru D. Boghian)	452
Mircea Udrescu, Luminița Bejenaru, Carmen Hrișcu, <i>Introducere în arheozoologie</i> , Editura Corson, Iași, 1999, 184 p., 23 tabele și 22 figuri (Dumitru D. Boghian).....	453
Liubomir P. Mihailina, <i>Naselenija verh'nogo Poprutija VIII-X st / Populația regiunii Prutului superior în secolele VIII-X</i> , Cernivci, "Ruta", 1997, 144 p., 49 figuri și 4 tabele în text (Dumitru Boghian)	454
Paraschiva Victoria Batariuc, <i>Cahle din Moldova medievală sec. XIV-XVII</i> , Muzeul Național al Bucovinei, Editura Istros, Suceava, 1999, 315 p. (Mihai Iacobescu)	457
Eva Márza, <i>Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba-Iulia, 1577-1702</i> , Editura Imago, Sibiu, 1998, 218 p. cu ilustrații (Olimpia Mitric).....	458
Aurelia Florescu, <i>Gravura rămniceană (1705-1827)</i> , Editura Aius, Craiova, 1998, 160 p. + ilustrații (Olimpia Mitric)	459
Reveca Vitcu, <i>Catalogul ilustrat al tipăriturilor elzeviriene din bibliotecile</i>	461

<i>ieșene, Iași, 1997, 197 p. (Olimpia Mitric)</i>	
Emil Turdeanu, <i>Oameni și cărți de altădată</i> , I, București, Editura enciclopedică, 1997, 400 p. + 35 reproduceri, ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely, note complementare, traduceri și postfață de Ștefan S. Gorovei (Olimpia Mitric)	462
Vasyli Baluh, <i>Fil'varki piznioseredniovicinoy Polshchi</i> , Cernivți: Zoloty Lytavry, 1999, 378 p. (Ștefan Purici)	464
<i>Transkordonne spivrobnytytvo u polietnycynih rehghionah Shidnoj ta Pivdenno-Shidnoj Evropy. Materialy naukovooho sympoziumu 16-17 cervnia 1999 r.</i> , Cernivți: Zoloty Lytavry, 1999, 196 p. (Ștefan Purici).....	465
Petru Rușșindilar, <i>Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei</i> , Editura "Glasul Bucovinei", Iași, 1995, 230 p. (Mihai Lazăr)	469
Iulian Vesper, <i>Memorii</i> , Ediție îngrijită și prefată de Pavel Țugui, Editura Saeculum, București, 1999, 190 p. (Mihai Iacobescu)	471
Un <i>Făt-Frumos</i> la orizontul vieții spirituale sucevne (Mihai Iacobescu)	473
Dan Lucinescu, <i>Ștefan cel Mare și Sfânt</i> , Colecția Restitutio, Editura Fides, Iași, 1999, 270 p. (Mihai Iacobescu)	474
O carte literară și de mărturie istorice: Mihai Teliman, <i>Foiletoane</i> , Editura Septentrion, Rădăuți, 1999, 190 p. (Mihai Iacobescu)	475
A.J.P. Taylor, <i>Originile celui de-al doilea război mondial</i> , Colecția Historia, Editura Polirom, Iași, 1999, Traducere și Note de Lucian Leuștean, Postfața de I. Ciupercă, 246 p. (Mihai Iacobescu)	477
Sorin Alexandrescu, <i>Paradoxul român</i> , Editura Univers, București, 1998, 335 p. (Mihai Iacobescu)	478
Un caleidoscop cu lumini dense: Grațian Jucan, <i>Bucovina. Articole și eseuri</i> , Editura Biblioteca "I.G. Sbiera" Suceava, 1999 (Mihai Iacobescu)	479
Corneliu Crăciun, <i>Societăți academice din Bucovina. Arboroasa și Junimea</i> , Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea 1997 (Mihai Iacobescu)	480
Petru Rușșindilar, <i>George Grigorovici și social-democrația în Bucovina</i> , Editura Fundația "Constantin-Titel Petrescu", București, 1998, 200 p. (Mihai Iacobescu)	480
O antologie – document: Petru Țăranu, <i>Memoria Dornelor</i> , Chișinău, 272 p. (Mihai Iacobescu)	482
Nichifor Crainic, <i>Dostoievski și creștinismul rus</i> , Arhidieceza Cluj, Editura Anastasia, 1998, 290 p. (Mihai Iacobescu)	483
Ioan Cocuz, Dumitru Cucu, <i>Băncile și creditul funciar românesc în Bucovina (1840-1918)</i> , Suceava, Grupul editorial Mușatinii – Bucovina Viitoare, 1999, 194 p. + 4 planșe (Mihai Lazăr și Florin Pintescu)	484
MEMENTO:	
Mihai Iacobescu, <i>Personalities of our Days in Bukowina: Pavel Țugui</i>	505
Gheorghe Giurcă, <i>Mircea Grigoroviță at his 80th Anniversary</i>	509
Emil Satco, <i>Rudolf Rybiczka (26 III. 1911 –6 X. 1998)</i>	512
LETTERS FROM READERS.....	511
GENERAL INDEX.....	515

INHALT

LEITARTIKEL

Dumitru Cucu, „ <i>Cosmins Hochwald</i> “ eine Zeitschrift die man braucht.....	5
---	---

STUDIEN

Dumitru Boghian, <i>Die Ansiedlungen der Cucuteni Zivilisation aus dem Bahluisbecken</i>	7
Mircea Ignat, <i>Manche Gesichtspunkte der Grabrituale aus dem Gesichtspunkt Poienesti</i>	21
Bogdan Niculica, Sorin Ignatescu, Dumitru Boghian, <i>Archäologische Anerkennungen in der Hochebene Suceava</i>	39
Mihai Lazar, <i>Fiskalische Realitäten aus der Moldau der Mittelalter. Manche Betrachtungen über dem Besteuerungssystem</i>	61
Mihai Lazar, <i>Die Hirtenwirtschaft im Land Moldau in Mittelalter beschreibt von ausländischen Reisenden</i>	73
Vasile Demciuc, <i>Die Kirche der Heilige Nikolaus, Radauti – historische Betrachtungen</i>	87
Gheorghe Iutis, „Zustandregime“, „Die aristokratischen Zeitalter“, „Herrschaftliches Regime“. Meinungen für eine Diskussion.....	99
Constantin Ungureanu, <i>Der Anfang der Kolonisation Bucovinas in dem Zeitraum der militärischen Verwaltung (1774-1786)</i>	127
Ioan Murariu, <i>Einkommen und Kosten der Landbesitz Dumbraveni aus dem Gebiet Suceava zwischen 23 April und 31 Oktober 1819</i>	145
Mihai Iacobescu, <i>Gesichtspunkte des Bankensystems aus Bucovina vor dem ersten Weltkrieg</i>	155
Dumitru Vitcu, <i>Vom konsularische Beziehungen zum diplomatischen Verhältnisse zwischen Rumänien und SUA – Eugene Schuyler</i>	167
Marian Olaru, <i>Iancu Flondor und die Nationalbewegung der Rumänen aus Bucovina (Ende des XIX Jahrhunderts und Anfang des XX Jahrhunderts)</i>	183
Teodor Balan, <i>Sammler und Verleger von Dokumente</i>	197

NOTEN UND MITTEILUNGEN

Nicolae Ursulescu, <i>Die mechanische Reinigung in Archäologie: Benutzung und Limite</i>	211
Bogdan Niculica, <i>Eine Sichel aus Bronze gefunden im Mihoveni (Gemeinde Scheia), Kreis Suceava</i>	215
Monica Gogu, Bogdan Niculica, <i>Ein Wandleuchter aus Gold gefunden neben der Kirche des Heiligen Simon – „Rotturm“ Suceava</i>	221
Olimpia Mitric, <i>Der Altbücherfond neben der Bistum Husi (allgemeine Darstellung)</i>	223
Olimpia Mitric, <i>Der Altbücherfond von dem Bistumzentrum Roman (allgemeine Darstellung)</i>	229
Constantin Serban, <i>Österreichische Projekte und Leistungen über dem Navigation auf Siret (1789)</i>	233
Ioan Murariu, <i>Die österreichische Gesetzgebung auf dem Gebiet Bucovinas in dem Jahr 1790</i>	239

Alexandru Nedelea, <i>Reihenfolgen aus dem Tourismusgeschichte</i>	243
Doina Alexa, Ion Nistor – <i>Gründer und Vorsitzende der PDU</i>	247
Mirela Beguni, <i>Schätzungsmethoden der mechanischen Widerstand des Patrimonialgewebes hergestellt aus Seide</i>	251
Ion Solcanu, <i>Die Datierung der Malerei aus dem Altar und dem Kirchenschiff der Kirche Voronet</i>	257
Florin Pintescu, <i>Die Stellung der Deutschen aus Bucovina gegenüber dem rumänischen Regierungsform im 1919</i>	267
AUSLÄNDISCHE MITARBEITER	
Ihor Voznyi (Czernowitz), <i>Der Landwirtschaft auf dem Gebiet Nord-Bukowinas in den siebzehnten und achtzehnten Jahrhunderts</i>	275
Edvard Jeamgocian (New York), <i>Die armenischen Gasthöfe vom Suceava</i>	289
Nadya Babycz (Czernowitz), <i>Die Bukowiner über sie selbst und ihren Nachbarn in der ukrainischen Volkslieder</i>	295
Ihor V. Jaloba (Czernowitz), <i>Die Stellung der österreichischen Regierung gegenüber der Bau der Eisenbahn in Moldau in dem Jahre 1940-1950 des neunzehnten Jahrhunderts (nach dem erstmaligen Materiale aus der Staatarchiv vom Wien)</i>	305
Oleksandr Dobrjanski (Czernowitz), <i>Stefan Smal-Stocki – Gelehrte und Politiker</i>	315
Edvard Jeamgocian (New York), <i>Andreas Popovici. Einen Arzt aus Suceava, Pionier der Geriatrie</i>	323
DAS KULTURELLE LEBEN IN BUKOWINA	
Gheorghe Giurca, <i>Die Theologiefakultät von Suceava</i>	325
Emil Satco, <i>Aus der universitären Leben von Bukowina 1875-1938 – die Gesellschaften der Studenten</i>	333
Ion Cozmei, <i>Wieder über der Calinestii des Eminovici</i>	339
DOKUMENTE	
Constantin Serban, <i>Nachrichten über der Geschichte der Rumänen und der Universalgeschichte in eine schlesischer Chronik aus dem sechszehnten Jahrhundert</i>	343
Mihai Iacobescu, <i>Ein Eid verlangt von den Pfarrern aus Bukowina im 1902 mit den Anlass ihrer Wahl als Konsistorialrat</i>	349
Gavril Irimescu, <i>Erstmalige Dokumente: Aussagen über der erste Weltkrieg</i>	355
Mihai-Aurelian Caruntu, <i>Ein erstmaligen Denkschrift der Flüchtlinge aus Nord Bukowina an den General Ion Antonescu</i>	373
Pavel Tugui, <i>Briefen vom Herrn Erich Beck – Deutschland</i>	379
STUDENTEN ARBEITEN	
Sorin Ignatescu, <i>Eine vorkukuteniane Entdeckung in der Nähe der Stadt Suczeawa</i>	389
Radu Florian Bruja, <i>Die deutsche militärische Mission aus Rumänien in dem Jahre 1940-1941 im der Licht manches Informationen aus der Nationalarchiv, Kreisdirektion Suczeawa</i>	401

BUKOWINA IN DER DEBATTE DER ZEITGENÖSSISCHEN WELT

Mihai Iacobescu, <i>Die Internationale Konferenz – Bukowina zusammen oder geteilt</i>	407
---	-----

BUKOWINA. ERINNERUNGEN

Ion Beldeanu, <i>Bucovina care ne doare</i> , Ed. Junimea, Iași, 1996 (Mihai Iacobescu)	415
Vasile Ilica, <i>Fântâna Albă. O mărturie de sânge. Istorie. Amintiri. Mărturii</i> , Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, 320 p. (Mihai Iacobescu)	416
Vasile Ilica, <i>Fântâna Albă. O mărturie de sânge. Istorie. Amintiri. Mărturii</i> , Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, 320 p. (Petre Ciobanu).....	417
Acad. Radu Grigorovici, <i>Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice</i> , Ed. Academiei Române, București, 1998, 463 p. (Mihai Iacobescu)	422
Constantin Morariu, <i>Cursul vieții mele. Memorii</i> , Ed. Hurmuzachi, Suceava, 1998 (Gheorghe Giurcă)	423

DAS INTIME DIALOG MIT DER BÜCHER

Viorel Patrichi, <i>Mircea Druc sau lupta cu ultimul imperiu</i> , Ed. Zamolxe, București, 1998, 531 p. (Mihai Iacobescu)	425
Stephen Koch, <i>Sfârșitul inocenței, intelectualii din Occident și tentația stalinistă. 30 de ani de război secret</i> , Ed. Albatros, 1997 (Mihai Iacobescu)	427
Alexandru Zub, <i>Discurs istoric și tranziție (în căutarea unei paradigme)</i> , Institutul European Iași, 1998, 216 p. (Harieta Mareci)	429
T.J. Winnifrith, <i>The Vlachs. The History of a Balkan People</i> , ediția a doua, Londra, General Duckworth & Co. Ltd., 1995, VIII + 180 p. + 12 hărți (Florin Pintescu).....	430
T.J. Winnifrith, <i>Shattered Eagles, Balkan Fragments</i> , Londra, General Duckworth & Co. Ltd., 1995, 171 p. + 10 hărți (Florin Pintescu)	437
Kurt W. Treptow (General Editor), <i>A History of Romania</i> , Iași, Centrul de Studii Românești, 1996, XXV + 724 p. (Florin Pintescu)	441

REZENSIONEN

Mircea Ignat, <i>Dacii liberi din Moldova. Contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvoriștea</i> , Editura Helios, Iași, 1999, 184 p. (Mihai Iacobescu)	451
Alexandru Păunescu, <i>Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret. Studiu monografic</i> , vol. I/1, Editura Satya Sai, București, 1998, 338 p., 186 hărți și figuri în text (Dumitru D. Boghian)	452
Mircea Udrescu, Luminița Bejenaru, Carmen Hrișcu, <i>Introducere în arheozoologie</i> , Editura Corson, Iași, 1999, 184 p., 23 tabele și 22 figuri (Dumitru D. Boghian).....	453
Liubomir P. Mihailina, <i>Naselenija verh'nogo Popruttja VIII-X st / Populația regiunii Prutului superior în secolele VIII-X</i> , Cernivci, "Ruta", 1997, 144 p., 49 figuri și 4 tabele în text (Dumitru Boghian)	454
Paraschiva Victoria Batariuc, <i>Cahle din Moldova medievală sec. XIV-XVII</i> , Muzeul Național al Bucovinei, Editura Istros, Suceava, 1999, 315 p. (Mihai Iacobescu)	457
Eva Mârza, <i>Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba-Iulia, 1577-1702</i> , Editura Imago, Sibiu, 1998, 218 p. cu ilustrații (Olimpia Mitric).....	458
Aurelia Florescu, <i>Gravura rămniceană (1705-1827)</i> , Editura Aius, Craiova, 1998, 160 p. + ilustrații (Olimpia Mitric)	459
Reveca Vitcu, <i>Catalogul ilustrat al tipăriturilor elzeviriene din bibliotecile ieșene</i> , Iași, 1997, 197 p. (Olimpia Mitric)	461
Emil Turdeanu, <i>Oameni și cărți de altădată</i> , I, București, Editura enciclopedică, 1997, 400 p. + 35 reproduceri, ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely, note complementare, traduceri și post-față de Ștefan S. Gorovei (Olimpia Mitric).....	462

Vasyli Baluh, <i>Fil'varki piznioseredniovicinoy Polshchi</i> , Cernivți: Zoloty Lytavry, 1999, 378 p. (Ștefan Purici)	464
<i>Transkordonne spivrobnytnystvo u polietnychnykh rehionah Shidnoj ta Pivdenno-Shidnoj Evropy. Materialy naukovooho sympoziumu 16-17 cervnia 1999 r.</i> , Cernivți: Zoloty Lytavry, 1999, 196 p. (Ștefan Purici).....	465
Petru Rușșindilar, <i>Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei</i> , Editura "Glasul Bucovinei", Iași, 1995, 230 p. (Mihai Lazăr)	469
Iulian Vesper, <i>Memorii</i> , Ediție îngrijită și prefață de Pavel Țugui, Editura Saeculum, București, 1999, 190 p. (Mihai Iacobescu)	471
Un <i>Făt-Frumos</i> la orizontul vieții spirituale sucevne (Mihai Iacobescu)	473
Dan Lucinescu, <i>Ștefan cel Mare și Sfânt</i> , Colecția Restitutio, Editura Fides, Iași, 1999, 270 p. (Mihai Iacobescu)	474
O carte literară și de măturii istorice: Mihai Teliman, <i>Foiletoane</i> , Editura Septentrion, Rădăuți, 1999, 190 p. (Mihai Iacobescu)	475
A.J.P. Taylor, <i>Originile celui de-al doilea război mondial</i> , Colecția Historia, Editura Polirom, Iași, 1999, Traducere și Note de Lucian Leuștean, Postfața de I. Ciupercă, 246 p. (Mihai Iacobescu)	477
Sorin Alexandrescu, <i>Paradoxul român</i> , Editura Univers, București, 1998, 335 p. (Mihai Iacobescu)	478
Un caleidoscop cu lumini dense: Grațian Jucan, <i>Bucovina. Articole și eseuri</i> , Editura Biblioteca "I.G. Sbiera" Suceava, 1999 (Mihai Iacobescu)	479
Corneliu Crăciun, <i>Societăți academice din Bucovina. Arboreasa și Junimea</i> , Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea 1997 (Mihai Iacobescu)	480
Petru Rușșindilar, <i>George Grigorovici și social-democrația în Bucovina</i> , Editura Fundația "Constantin-Titel Petrescu", București, 1998, 200 p. (Mihai Iacobescu)	480
O antologie – document: Petru Țăranu, <i>Memoria Dornelor</i> , Chișinău, 272 p. (Mihai Iacobescu)	482
Nichifor Crainic, <i>Dostoievski și creștinismul rus</i> , Arhidieceza Cluj, Editura Anastasia, 1998, 290 p. (Mihai Iacobescu)	483
Ioan Cocuz, Dumitru Cucu, <i>Băncile și creditul funciar românesc în Bucovina (1840-1918)</i> , Suceava, Grupul editorial Mușatinii – Bucovina Viitoare, 1999, 194 p. + 4 planșe (Mihai Lazăr și Florin Pintescu)	484
MEMENTO:	489
Mihai Iacobescu, <i>Persönlichkeiten aus dem heutigen Bukowina – Pavel Tugui</i>	
Gheorghe Giurca, <i>Mircea Grigorovita (achtzigste Geburtstag)</i>	505
Emil Satco, <i>Rudolf Rybiczka (26 III. 1911 –6 X. 1998)</i>	509
LESERBRIEFE.....	511
INDEX.....	515

SOMMAIRE

EDITORIAL

Dumitru Cucu, <i>"Codrul Cosminului" une revue nécessaire.....</i>	5
--	---

ÉTUDES

Dumitru Boghian, <i>Les établissements de la civilisation de Cucuteni du bassin de Bahlui.....</i>	7
Mircea Ignat, <i>Quelques considérations des rituels funéraires de l'aspect Poienesti à la suite des recherches de Podeni et Zvorăstea.....</i>	21
Bogdan Niculică, Sorin Ignătescu, Dumitru Boghian, <i>Recherches de surface dans le Plateau de Suceava.....</i>	39
Mihai Lazăr, <i>Réalités fiscales de la Moldavie du Moyen Âge. Quelques considérations sur le système d'imposition.....</i>	61
Mihai Lazăr, <i>L'économie pastorale dans la Pays de la Moldavie dans le Moyen Âge décrite par les voyageurs étrangers.....</i>	73
Vasile M. Demciuc, <i>L'église Saint Nicolas Rădăuți – considérations historiques... ..</i>	87
Gheorghe Iuțiș, <i>"Régime des États", "Époque aristocratique", "Régime de boïard". Opinions pour une discursson.....</i>	99
Constantin Ungureanu, <i>Le début de la colonisation de la Bucovine dans la période de l'administration militaire (1774-1786).....</i>	127
Ioan Murariu, <i>Les Recettes et les dépenses du domaine de Dumbrăveni dans le district de Suceava entre 23 avril et 31 octobre 1819.....</i>	145
Mihai Iacobescu, <i>Aspects du système bancaire de la Bucovine à la veille de la Première Guerre Mondiale.....</i>	155
Dumitru Vitcu, <i>Des relations consulaires aux rapports diplomatiques entre Roumanie et SUA – Eugene Schuyler.....</i>	167
Marian Olaru, Iancu Flondor et le mouvement nationale des Roumains de la Bucovine (le fin du XIX-è siècle et le commencement du XX-è siècle.....	183
Harieta Mareci, <i>Teodor Bălan, collectionneur et éditeur des documents.....</i>	197

NOTES ET COMMUNICATIONS

Nicolae Ursulescu, <i>Le décapage mecanique en archéologie: utilisation et limites.....</i>	211
Bogdan Niculică, <i>Une funcille en bronze découverte à Mihoveni (com. Șcheia), département de Suceava.....</i>	215
Monica Gogu, Bogdan Niculică, <i>Une applique en or découverte près de l'église Saint Simion - "Le Tour Rouge" Suceava.....</i>	221
Olimpia Mitric, <i>Le fond de livre ancien de côte de l'Évêche de Huși (présentation générale).....</i>	223
Olimpia Mitric, <i>Le fond de livre ancien du centre de l'Évêche de Roman (présentation générale).....</i>	229
Constantin Șerban, <i>Projets et réalisation autrichiennes relativement la navigation sur Siret.....</i>	233
Ioan Murariu, <i>La législation autrichienne sur le territoire de la Bucovine dans l'année 1790.....</i>	239
Alexandru Nedelea, <i>Séquences de l'histoire du tourisme.....</i>	243
Doina Alexa, Ion Nistor – fondateur et président du PDU.....	247

Mirela Beguni, <i>Méthodes d'évaluation sur la résistance mécanique des tissus de patrimoine réalisés en soie</i>	251
Ion Solcanu, <i>La datation de la peinture de l'autel et le naos de l'église Voroneț</i>	257
Florin Pintescu, <i>L'attitude des Allemands de la Bucovine par rapport du régime politique roumain en 1919. Analyse de cas</i>	267

COLLABORATEURS EXTERNES

Ihor Voznyi (Cernăuți), <i>L'agriculture sur le territoire de Bucovine de Nord en XIe-XIIIe siècles</i>	275
Edward Jeamgocian (New York), <i>Les auberge arméniens de Suceava</i>	289
Nadya Babycz (Cernăuți), <i>Les habitants de Bucovine sur leurs même et leurs voisins</i>	295
Ihor Jaloba (Cernăuți), <i>La position du gouvernement autrichien face de la construction des voies ferrées de Moldavie dans l'année '40 – '50 de XIXe siècle (Après les matériaux inédits des Archives de l'État de Viena)</i>	305
Oleksandr Dobrjanski (Cernăuți), <i>Stefan Smal-Stoțki – savant et homme politique</i>	315
Edward Jeamgocian (New York), <i>Andreas Popovici. Une médecin de Suceava, pionnier de la gériatrie</i>	323

LA VIE CULTURELLE DE LA BUCOVINE

Gheorghe Giurcă, <i>La Faculté de Théologie de Suceava</i>	325
Emil Satco, <i>De la vie universitaire de la Bucovine (1875-1938). Sociétés des étudiants</i>	333
Ion Cozmei, <i>Encore une fois sur village Călinești d'Eminesco</i>	339

DOCUMENTS

Constantin Șerban, <i>Informations concernant l'histoire des Roumains et l'histoire universelle dans une chronique de Silésie de XVIe siècle</i>	343
Mihai Iacobescu, <i>Une serment demande aux prêtres de la Bucovine en 1902, à l'occasion de leur élection dans la fonction d'assistant de consistoire</i>	349
Gavril Irimescu, <i>Documents inédits: Témoignages concernant La Première Guerre mondiale</i>	355
Mihai-Aurelian Căruntu, <i>Un mémoire inédit des réfugiés du nord de la Bucovine adressé au général Ion Antonescu</i>	373
Pavel Țugui, <i>Lettres reçues de Mousieur Erich Beck - l'Allemande</i>	379

TRAVAUX DES ÉTUDIANTS

Sorin Ignătescu, <i>Une découverte précucutenienne dans la proximité de la ville de Suceava</i>	389
Raru Florian Bruja, <i>La Mission militaire allemande de la Roumanie des années 1940-1941 à la lumière des quelques informations des Archives Nationales, la Direction du département de Suceava</i>	401

LA BUCOVINE AU DÉBAT DU MONDE CONTEMPORAIN

Mihai Iacobescu, <i>La Conférence Internationale – "La Bucovine ensemble au séparé</i> . 407
--

LA BUCOVINE LAQUELLE NOUS AFFIGE

Ion Beldeanu, <i>Bucovina care ne doare</i> , Ed. Junimea, Iași, 1996 (Mihai Iacobescu)...	415
Vasile Ilica, <i>Fântâna Albă. O mărturie de sânge. Istorie. Amintiri. Mărturii</i> , Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, 320 p. (Mihai Iacobescu).....	416

Vasile Ilica, <i>Fântâna Albă. O mărturie de sânge. Istorie. Amintiri. Mărturii</i> , Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, 320 p. (Petre Ciobanu).....	417
Acad. Radu Grigorovici, <i>Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice</i> , Ed. Academiei Române, București, 1998, 463 p. (Mihai Iacobescu).....	422
Constantin Morariu, <i>Cursul vieții mele. Memorii</i> , Ed. Hurmuzachi, Suceava, 1998 (Gheorghe Giurcă)	423

DIALOGUE INTIME AVEC LES LIVRES

Viorel Patrichi, <i>Mircea Druc sau lupta cu ultimul imperiu</i> , Ed. Zamolxe, București, 1998, 531 p. (Mihai Iacobescu).....	425
Stephen Koch, <i>Sfârșitul inocenței, intelectualii din Occident și tentația stalinistă. 30 de ani de război secret</i> , Ed. Albatros, 1997 (Mihai Iacobescu).....	427
Alexandru Zub, <i>Discurs istoric și tranziție (în căutarea unei paradigme)</i> , Institutul European Iași, 1998, 216 p. (Harieta Mareci)	429
T.J. Winniffrith, <i>The Vlachs. The History of a Balkan People</i> , ediția a doua, Londra, General Duckworth & Co. Ltd., 1995, VIII + 180 p. + 12 hărți (Florin Pintescu)	430
T.J. Winniffrith, <i>Shattered Eagles. Balkan Fragments</i> , Londra, General Duckworth & Co. Ltd., 1995, 171 p. + 10 hărți (Florin Pintescu)	437
Kurt W. Treptow (General Editor), <i>A History of Romania</i> , Iași, Centrul de Studii Românești, 1996, XXV + 724 p. (Florin Pintescu)	441

COMPTEs RENDUS

Mircea Ignat, <i>Dacii liberi din Moldova. Contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvoriștea</i> , Editura Helios, Iași, 1999, 184 p. (Mihai Iacobescu)	451
Alexandru Păunescu, <i>Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret. Studiu monografic</i> , vol. I/1, Editura Satya Sai, București, 1998, 338 p., 186 hărți și figuri în text (Dumitru D. Boghian)	452
Mircea Udrescu, Luminița Bejenaru, Carmen Hrișcu, <i>Introducere în arheozoologie</i> , Editura Corson, Iași, 1999, 184 p., 23 tabele și 22 figuri (Dumitru D. Boghian)	455
Liubomir P. Mihailina, <i>Naselenija verh'nogo Pripjatja i sosednie Pripjatjskaja regiunii Prutului superior în secolele Vili-X</i> , Cernivci, "Ruta", 1997, 144 p., 49 figuri și 4 tabele în text (Dumitru Boghian)	454
Paraschiva Victoria Batariuc, <i>Cahle din Moldova medievală sec. XIV-XVII</i> , Muzeul Național al Bucovinei, Editura Istros, Suceava, 1999, 315 p. (Mihai Iacobescu)	457
Eva Mârza, <i>Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba-Iulia, 1577-1702</i> , Editura Imago, Sibiu, 1998, 218 p. cu ilustrații (Olimpia Mitric)	458
Aurelia Florescu, <i>Gravura rămniceană (1705-1827)</i> , Editura Aius, Craiova, 1998, 160 p. + ilustrații (Olimpia Mitric)	459
Reveca Vitcu, <i>Catalogul ilustrat al tipăriturilor elzeviriene din bibliotecile ieșene</i> , Iași, 1997, 197 p. (Olimpia Mitric)	461
Emil Turdeanu, <i>Oameni și cărți de altădată</i> , I, București, Editura enciclopedică, 1997, 400 p. + 35 reproduceri, ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely, note complementare, traduceri și post-față de Ștefan S. Gorovei (Olimpia Mitric)	462
Vasyli Baluh, <i>Fil'varki piznioseredniovicinoy Polshchi</i> , Cernivți: Zoloty Lytavry, 1999, 378 p. (Ștefan Purici)	464
<i>Transkordonne spivrobnytyto u polietnycynh rehghionah Shidnoj ta Pivdenno-Shidnoj Evropy. Materialy naukovooho sympoziumu 16-17 cervnia 1999 r.</i> , Cernivți: Zoloty Lytavry, 1999, 196 p. (Ștefan Purici).....	465
Petru Rusșindilar, <i>Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei</i> , Editura	

“Glasul Bucovinei”, Iași, 1995, 230 p. (Mihai Lazăr)	469
Iulian Vesper, <i>Memorii</i> , Ediție îngrijită și prefață de Pavel Țugui, Editura Saeculum, București, 1999, 190 p. (Mihai Iacobescu)	471
Un <i>Făt-Frumos</i> la orizontul vieții spirituale sucevene (Mihai Iacobescu)	473
Dan Lucinescu, <i>Ștefan cel Mare și Sfânt</i> , Colecția Restitutio, Editura Fides, Iași, 1999, 270 p. (Mihai Iacobescu)	474
O carte literară și de mărturii istorice: Mihai Teliman, <i>Foiletoane</i> , Editura Septentrion, Rădăuți, 1999, 190 p. (Mihai Iacobescu)	475
A.J.P. Taylor, <i>Originile celui de-al doilea război mondial</i> , Colecția Historia, Editura Polirom, Iași, 1999, Traducere și Note de Lucian Leuștean, Postfața de I. Ciupercă, 246 p. (Mihai Iacobescu)	477
Sorin Alexandrescu, <i>Paradoxul român</i> , Editura Univers, București, 1998, 335 p. (Mihai Iacobescu)	478
Un caleidoscop cu lumini dense: Grațian Jucan, <i>Bucovina. Articole și eseuri</i> , Editura Biblioteca “I.G. Sbiera” Suceava, 1999 (Mihai Iacobescu)	479
Corneliu Crăciun, <i>Societăți academice din Bucovina. Arboreasa și Junimea</i> , Fundația Culturală “Cele Trei Crișuri”, Oradea 1997 (Mihai Iacobescu)	480
Petru Rușindilar, <i>George Grigorovici și social-democrația în Bucovina</i> , Editura Fundația “Constantin-Titel Petrescu”, București, 1998, 200 p. (Mihai Iacobescu) ...	480
O antologie – document: Petru Țăranu, <i>Memoria Dornelor</i> , Chișinău, 272 p. (Mihai Iacobescu)	482
Nichifor Crainic, <i>Dostoievski și creștinismul rus</i> , Arhiepiscopia Cluj, Editura Anastasia, 1998, 290 p. (Mihai Iacobescu)	483
Ioan Cocuz, Dumitru Cucu, <i>Băncile și creditul funciar românesc în Bucovina (1840-1918)</i> , Suceava, Grupul editorial Mușatinii – Bucovina Viitoare, 1999, 194 p. + 4 planșe (Mihai Lazăr și Florin Pintescu)	484
MEMENTO	
Mihai Iacobescu, <i>Personnalités de la Bucovine contemporaine – Pavel Țugui</i>	489
Gheorghe Giurcă, <i>Mircea Grigoroviță (le 80-ème anniversaire)</i>	505
Emil Satco, <i>Rudolf Rybiczka (26.III.1911 – 6.X.1998)</i>	509
LETTRES DES LECTEURS	511
INDEX	515

ПЕРЕДОВА СТАТТЯ

Думітру Куку, „ <i>Codrul Cosminului</i> ” – журнал який потрібен	5
---	---

ДОСЛІДЖЕННЯ

Думітру Богян, <i>Поселення Кукутенської цивілізації в басейні р. Бахлуй</i>	7
Мірча Ігнат, <i>Деякі зауваження щодо похоронних ритуалів аспекта Поенешть, які виплинули з досліджень в Подень і Звориштя</i>	21
Богдан Нікуліке, Сорін Ігнетеску, Думітру Богян, <i>Археологічні розвідки на Сучавському плоскогір'ї</i>	39
Міхай Лазер, <i>Фіскальні реалії в середньовічній Молдові. Деякі зауваження щодо податкової системи</i>	61
Міхай Лазер, <i>Пастушеське господарство в Молдовському князівстві у середніх віках в описах іноземних мандрівників</i>	73
Васіле Демчук, <i>Церква Св. Миколи в Радауцах – історичні примітки</i>	87
Георге Югіш, „ <i>Режим станів</i> ”, „ <i>Аристократична епоха</i> ”, „ <i>Боярський режим</i> ”. Думки для дискусії	99
Константин Унгуряну, <i>Початок колонізації Буковини в період військової адміністрації (1774-1786)</i>	127
Іоан Мураріу, <i>Прибутки та видатки маєтка Думбравень Сучавського цінута між 23 квітня і 31 жовтня 1819 р.</i>	145
Міхай Якобеску, <i>Аспекти банківської системи на Буковині напередодні Першої світової війни</i>	155
Думітру Вітку, <i>Від консульських зв'язків до дипломатичних стосунків між Румунією і США – Eugene Schuyler</i>	167
Мар'ян Олару, <i>Янку Флондор і національний рух румунів Буковини (кінець XIX – початок XX ст.)</i>	183
Харіета Мареч, <i>Теодор Белан – збирач і видавець документів</i>	197

ЗАМІТКИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

Ніколае Урсулеску, <i>Механичне зняття ґрунту в археології: застосування та обмеження</i>	211
Богдан Нікуліке, <i>Бронзовий серп, знайдений в с. Міховень Сучавського повіта</i>	215
Моніка Гогу, Богдан Нікуліке, <i>Золота накладна прикраса, знайдена біля церкви Св. Сіміона – „Turni Roși” в Сучаві</i>	221
Олімпія Мітрік, <i>Фонд старих книжок при Хушському Єпископстві (загальний огляд)</i>	223
Олімпія Мітрік, <i>Фонд старих книжок при центрі Романського Єпископства (загальний огляд)</i>	229
Константин Шербан, <i>Австрійські проекти і здобутки щодо навігації Серетам (1789 р.)</i>	233
Іоан Мураріу, <i>Австрійське законодавство на терені Буковини в 1790 р.</i>	239
Александр Неделя, <i>Сторинки з історії туризма</i>	243
Дойна Алекса, <i>Іон Ністор – засновник і голова ДПО</i>	247
Мірела Бегуні, <i>Методи оцінки механічної стійкості патримоніальних шовкових тканин</i>	251
Іон Солкану, <i>Датування живопису вітваря і нави Воронезької церкви</i>	257

Флорін Пінтеску, <i>Ставлення німців Буковини щодо румунського політичного режиму в 1919 р.</i>	267
ІНОЗЕМНІ СПІВПРАЦІВНИКИ	
Ігор Возний (Чернівці), <i>Зернове господарство на території Північної Буковини XII – XIII ст.</i>	275
Едвард Жямгочян (Нью-Йорк), <i>Вірменські постійні двори в Сучаві</i>	289
Надія Бабич (Чернівці), <i>Буковинці про себе і своїх сусідів в українських народних піснях</i>	295
Ігор В. Жалоба (Чернівці), <i>Позиція австрійського уряду відносно спорудження залізниць в Молдові в 40-50-х роках XIX ст. (на основі неопублікованих документів Державного Архіва у Відні)</i>	305
Олександр Добржанський (Чернівці), <i>Степан Смаль-Стоцький – вчений і політик</i>	315
Едвард Жямгочян (Нью-Йорк), <i>Андреас Попович. Сучавський лікар і піонер в геріатрії</i>	323
КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ БУКОВИНИ	
Георге Джурке, <i>Теологічний факультет в Сучаві</i>	325
Єміль Сатко, <i>З буковинського університетського життя 1875-1938 рр.: студентські товариства</i>	333
Іон Козмей, <i>Знову про Келинєшти Еміновича</i>	339
ДОКУМЕНТИ	
Константин Шербан, <i>Відомості з румунської і всесвітньої історії в одній з сілезьких хронік XVI ст.</i>	343
Міхай Якобеску, <i>Присяга, яку повинні були скласти священики Буковини в 1902 р. з нагоди виборів на посаду консисторських асистентів</i>	349
Гавріл Ірімеску, <i>Нові документи: свідчення про Першу світову війну</i>	355
Міхай-Ауреліан Керунту, <i>Неопублікована доповідна записка біженців з півночі Буковини, яка була адресована генералу Іону Антонеску</i>	373
Павел Цугуй, <i>Листи отримані від пана Еріха Бека (Німеччина)</i>	379
ПРАЦІ СТУДЕНТІВ	
Сорін Ігнетеску, <i>Документальна знахідка поблизу міста Сучава</i>	389
Радун Флорін Бружа, <i>Німецька військова місія в Румунії в 1940-1941 рр. в світлі інформації з Сучавського Повітового Управління Національних Архівів</i>	401
БУКОВИНА В ДЕБАТАХ СУЧАСНОГО СВІТУ	
Міхай Якобеску, <i>Міжнародна конференція «Буковина: разом чи окремо»</i>	407
БУКОВИНА ЯКА БОЛИТЬ	
Ion Beldeanu, <i>Bucovina care ne doare</i> , Ed. Junimea, Iași, 1996 (Mihai Iacobescu)	415
Vasile Ilica, <i>Fântâna Albă. O mărturie de sânge. Istorie. Amintiri. Mărturie</i> , Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, 320 p. (Mihai Iacobescu)	416
Vasile Ilica, <i>Fântâna Albă. O mărturie de sânge. Istorie. Amintiri. Mărturie</i> , Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, 320 p. (Petre Ciobanu)	417
Acad. Radu Grigorovici, <i>Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice</i> , Ed. Academiei Române, București, 1998, 463 p.	

(Mihai Iacobescu)	422
Constantin Morariu, <i>Cursul vieții mele. Memorii</i> , Ed. Hurmuzachi, Suceava, 1998 (Gheorghe Giurcă)	423

ІНТИМНИЙ ДІАЛОГ З КНИЖКАМИ

Viorel Patrichi, <i>Mircea Druc sau lupta cu ultimul imperiu</i> , Ed. Zamolxe, București, 1998, 531 p. (Mihai Iacobescu)	425
Stephen Koch, <i>Sfârșitul inocenței, intelectualii din Occident și tentația stalinistă. 30 de ani de război secret</i> , Ed. Albatros, 1997 (Mihai Iacobescu)	427
Alexandru Zub, <i>Discurs istoric și tranziție (în căutarea unei paradigme)</i> , Institutul European Iași, 1998, 216 p., (Harieta Mareci)	429
T.J. Winniffrith, <i>The Vlachs. The History of a Balkan People</i> , ediția a doua, Londra, General Duckworth & Co. Ltd., 1995, VIII + 180 p. + 12 hărți (Florin Pintescu)	430
T.J. Winniffrith, <i>Shattered Eagles, Balkan Fragments</i> , Londra, General Duckworth & Co. Ltd., 1995, 171 p. + 10 hărți (Florin Pintescu)	437
Kurt W. Treptow (General Editor), <i>A History of Romania</i> , Iași, Centrul de Studii Românești, 1996, XXV + 724 p. (Florin Pintescu)	441

РЕЦЕНЗІЇ

Mircea Ignat, <i>Dacii liberi din Moldova. Contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvoriștea</i> , Editura Helios, Iași, 1999, 184 p. (Mihai Iacobescu)	451
Alexandru Păunescu, <i>Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret. Studiu monografic</i> , vol. I/1, Editura Satya Sai, București, 1998, 338 p., 186 hărți și figuri în text (Dumitru D. Boghian)	452
Mircea Udrescu, Luminița Bejenaru, Carmen Hrișcu, <i>Introducere în arheozoologie</i> , Editura Corson, Iași, 1999, 184 p., 23 tabele și 22 figuri (Dumitru D. Boghian)	453
Liubomir P. Mihailina, <i>Naselelnja verh'nogo Poprutlja VIII-X st / Populația regiunii Prutului superior în secolele VIII-X</i> , Cernivci, "Ruta", 1997, 144 p., 42 figuri și 4 tabele în text (Dumitru Boghian)	454
Paraschiva Victoria Batariuc, <i>Cahle din Moldova medievală sec. XIV-XVII</i> , Muzeul Național al Bucovinei, Editura Istros, Suceava, 1999, 315 p. (Mihai Iacobescu)	457
Eva Mârza, <i>Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba-Iulia, 1577-1702</i> , Editura Imago, Sibiu, 1998, 218 p. cu ilustrații (Olimpia Mitric)	458
Aurelia Florescu, <i>Gravura rămniceană (1705-1827)</i> , Editura Aius, Craiova, 1998, 160 p. + ilustrații (Olimpia Mitric)	459
Reveca Vitcu, <i>Catalogul ilustrat al tipăriturilor elzeviriene din bibliotecile ieșene</i> , Iași, 1997, 197 p. (Olimpia Mitric)	461
Emil Turdeanu, <i>Oameni și cărți de altădată</i> , I, București, Editura Enciclopedică, 1997, 400 p. + 35 reproduceri, ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely, note complementare, traduceri și postfață de Ștefan S. Gorovei (Olimpia Mitric)	462
Василь Балух, <i>Фільварки пізньосередньовічної Польщі</i> , Чернівці: Золоті Литаври, 1999, 378 с. (Ștefan Purici)	464
Транскордонне співробітництво у поліетнічних регіонах Східної та Південно-Східної Європи. Матеріали наукового симпозіуму 16-17 червня 1999 р., Чернівці: Золоті литаври, 1999, 196 с. (Ștefan Purici)	465
Petru Rusșindilar, <i>Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei</i> , Editura "Glasul Bucovinei", Iași, 1995, 230 p. (Mihai Lazăr)	469
Iulian Vesper, <i>Memorii</i> , Ediție îngrijită și prefață de Pavel Țugui, Editura	

Saeculum, București, 1999, 190 p. (Mihai Iacobescu)	471
Un <i>Făt-Frumos</i> la orizontul vieții spirituale sucevene (Mihai Iacobescu)	473
Dan Lucinescu, <i>Ștefan cel Mare și Sfânt</i> , Colecția Restitutio, Editura Fides, Iași, 1999, 270 p. (Mihai Iacobescu)	474
O carte literară și de mărturii istorice: Mihai Teliman, <i>Foiletoane</i> , Editura Septentrion, Rădăuți, 1999, 190 p. (Mihai Iacobescu)	475
A.J.P. Taylor, <i>Originile celui de-al doilea război mondial</i> , Colecția Historia, Editura Polirom, Iași, 1999, Traducere și Note de Lucian Leuștean, Postfața de I. Ciupercă, 246 p. (Mihai Iacobescu)	477
Sorin Alexandrescu, <i>Paradoxul român</i> , Editura Univers, București, 1998, 335 p. (Mihai Iacobescu)	478
Un caleidoscop cu lumini dense: Grațian Jucan, <i>Bucovina. Articole și eseuri</i> , Editura Biblioteca "I.G. Sbiera" Suceava, 1999 (Mihai Iacobescu)	479
Corneliu Crăciun, <i>Societăți academice din Bucovina. Arboreasa și Junimea</i> , Fundafia Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea 1997 (Mihai Iacobescu)	480
Petru Rușșindilar, <i>George Grigorovici și social-democrația în Bucovina</i> , Editura Fundafia "Constantin-Titel Petrescu", București, 1998, 200 p. (Mihai Iacobescu)	480
O antologie – document: Petru Țăranu, <i>Memoria Dornelor</i> , Chișinău, 272 p. (Mihai Iacobescu)	482
Nichifor Crainic, <i>Dostoievski și creștinismul rus</i> , Arhidieceza Cluj, Editura Anastasia, 1998, 290 p. (Mihai Iacobescu)	483
Ioan Cocuz, Dumitru Cucu, <i>Băncile și creditul funciar românesc în Bucovina (1840-1918)</i> , Suceava, Grupul editorial Mușatinii – Bucovina Viitoare, 1999, 194 p. + 4 planșe (Mihai Lazăr și Florin Pintescu)	484

МЕМЕНТО

Міхай Якобеску, <i>Видатні особи сьогоденної Буковини: Павел Цугуй</i>	489
Георге Джурке, <i>Мірча Грігоровіца (до 80-річчя)</i>	505
Єміл Сатко, <i>Рудольф Рибічка (26.03.1911 – 06.10.1998)</i>	509

ЛИСТИ ВІД ЧИТАЧІВ	512
-------------------------	-----

ІНДЕКС	515
--------------	-----

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AARMSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie “A.D. Xenopol” Iași
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AMET	= Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei
AN	= Arhivele Naționale
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității “Al.I. Cuza” Iași, seria Istorie
AUB	= Analele Universității București
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
CC	= Codrul Cosminului, Analele științifice de istorie (serie nouă), Universitatea “Ștefan cel Mare” Suceava
CI	= Cercetări Istorice
DIR	= Documente privind istoria României
DRH	= Documenta Romaniae Historica
MI	= Magazin istoric
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
NEH	= Nouvelles études d'Histoire
RA	= Revista Arhivelor
RdI	= Revista de Istorie
REF	= Revista de Etnografie și Folclor
RESEE	= Revue des études sud-est européennes
RI	= Revista Istorică
RIR	= Revista Istorică Română
SAI	= Studii și articole de istorie
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie
SUBB	= Studia Universitas Babeș-Bolyai
Suceava	= Suceava. Anuarul Muzeului Județean; Anuarul Muzeului Național al Bucovinei

“CODRUL COSMINULUI” O REVISTĂ DE CARE ESTE NEVOIE

Dumitru Cucu
Președintele Fundației Culturale a Bucovinei

În cei cinci ani de la înființare, Fundația Culturală a Bucovinei a oferit unui număr impresionant de creatori de artă, știință și literatură, șansa de a-și vedea adunată munca lor într-un volum. De asemenea, au fost acordate creatorilor care trăiesc în această zonă sau sunt originari din Bucovina, 113 premii a căror valoare a sporit an de an. Efortul acesta nu trebuie înțeles doar ca un simplu sprijin financiar (deși, adesea, decisiv și extrem de benefic) ci, mai degrabă ca un mijloc formator de tonus cultural, de atmosferă prielnică actului creator. În conștiința artistică a comunităților creatoare sucevene și-a făcut loc în acești ani o informație fecundă: opera mea are șanse, prin acest mijlocitor generos, care este Fundația Culturală a Bucovinei, de-a ajunge să fie înfățișată iubitorilor de frumos, specialiștilor, publicului larg – ceea ce echivalează cu finalizarea strădaniilor mele.

Consecințele unui asemenea mecenat par a se amplifica în mod considerabil, în situația în care sprijinul este acordat unei reviste cu caracter științific. Fundarea și asigurarea apariției revistei de istorie, “Codrul Cosminului”, editată de Catedra de Istorie de la Universitatea “Ștefan cel Mare” din Suceava și Fundația noastră – prin care se înnoadă și continuă firul publicației prestigioase, cu același nume, apărută în perioada interbelică la Cernăuți – reprezintă, din această perspectivă, una din izbânzile importante.

Apărută în 1995, din inițiativa istoricului Mihai Iacobescu, decanul Facultății de Litere și Științe, iar în prezent al celei de Istorie și Geografie, din cadrul Universității sucevene, și având totală noastră susținere, revista a acoperit un gol resimțit acut de către istoricii bucovineni în general, dar mai ales de către universitarii suceveni, în materie. Este adevărat că în județ mai apare “Anuarul Muzeului Județean al Bucovinei”, iar pe plan central “Analele Bucovinei”, editate de Centrul de Studii Bucovina, al Academiei Române, dar literatura istorică, elaborată la Suceava, bogată și de calitate – aici există arhive conținând numeroase colecții de documente inedite și fonduri de carte și publicații rare, ce au aparținut unor cărturari bucovineni – avea nevoie de încă o astfel de revistă. Despre audiența acesteia, despre ecoul favorabil câștigat în rândurile cititorilor de rând, ca și al specialiștilor, “vorbesc” deopotrivă, atât acele “scrisori de la cititori”, semnate de academicienii Ștefan Ștefănescu și Vladimir Trebici, de istoricul Iacob Mârza sau de Oltea Cudalbu-Slușanschi, profesoară pensionară, originară din nordul Bucovinei, cât mai ales prezența în paginile sale a semnăturilor unor specialiști din alte centre culturale ale țării, îndeosebi Iași și București.

Până acum, din seria nouă a revistei “Codrul Cosminului” au apărut, din 1995 până în anul 2000, cinci volume, care înseamnă peste 2.300 de pagini. Cum, însă, latura cantitativă n-a fost și nu este prioritară în programul revistei, ne propunem să menționăm doar câteva elemente, care, credem, îi definesc individualitatea și calitatea.

Cele mai multe din rubricile revistei – studii, note, comentarii, documente, medalioane de personalități, însemnări și lucrări ale studenților, recenzii acordă un loc prioritar temelor referitoare la istoria Bucovinei. Ele conțin, în mod inegal, contribuții de arheologie, de istorie medie, modernă și contemporană, toponimie, istoria culturii etc., reflectând nivelul de cercetare și elaborare

științifică din această zonă a țării. Unii dintre semnatarii unor studii și articole, găzduite în paginile revistei, printre care filologii Mircea Diaconu și Olimpia Mitric, istoricii Mihai Lazăr, Dumitru Boghian, Doina Alexa, geograful Ioan Iosep etc. și-au susținut în ultimii ani lucrările de doctorat și aspectele tratate fac parte din elaborări științifice mai ample. Alții, ca, de pildă, Florin Pintescu, Harieta Mareci etc. se află în faza elaborării și definitivării lucrărilor de doctorat. Pentru toți aceștia, ca și pentru colaboratorii de la Iași, Bacău, București, precum și pentru cercetătorii de la arhivele județene și Muzeul Bucovinei, ca și pentru cadrele didactice cu preocupări științifice, revista reprezintă un câmp de afirmare.

Rubrica "Bucovina în dezbaterăa lumii contemporane" s-a impus în ultimele patru numere și încearcă să informeze pe cititorii din țară despre modul în care se abordează și tratează unele aspecte din istoria Bucovinei, fie în cadrul unor conferințe și întruniri internaționale, fie în lucrări aparținând istoricilor de peste hotare.

Ca un fapt semnificativ – pe care l-am dori permanentizat și lărgit – este și acela că, în ultimul număr, revista găzduiește, pentru prima oară, și contribuții ale unor specialiști de la Universitatea din Cernăuți și din New York.

Credem că rubrica "Însemnări și lucrări ale studenților" – una dintre puținele de acest fel în publicațiile de istorie din țară – trebuie să rămână în continuare, așa cum își propunea colegiul de redacție în primul număr al revistei "un mijloc de recompensare morală și un îndemn permanent spre căutarea, afirmarea și apărarea adevărului istoric și de către cei care mâine ne vor urma și continua strădaniile și idealurile".

Susținerea financiară a apariției și difuzării revistei de istorie "Codrul Cosminului" în bibliotecile din țară și străinătate, premiarea unora dintre animatorii și autorii ei, reprezintă pentru Fundația Culturală a Bucovinei un obiectiv constant și un prilej de bucurie în activitatea noastră prezentă și viitoare.

AȘEZĂRILE CIVILIZAȚIEI CUCUTENI DIN BAZINUL BĂHLUIULUI

Dumitru D. Boghian

De-a lungul preistoriei, omul a acumulat o bogată experiență în multe domenii de activitate, legate de traiul cotidian, pe baza cunoștințelor de știință aplicată, izvorâte dintr-o cunoaștere practică, nemijlocită, a realităților înconjurătoare cu care s-a confruntat, unele dintre acestea pierzându-se ulterior, în diferite condiții istorice neprielnice.

În acest context general, întemeierea habitatului uman (a așezărilor, locuințelor, anexelor și complexelor gospodărești etc.) a reprezentat una dintre cele mai însemnate activități, cu profunde implicații și conotații practice și spirituale. De modul de alegere a locului pentru întemeierea noii așezări, de resursele zonei și posibilitățile de exploatare a acestora, de felul de organizare internă a locuirii și relațional externă, inclusiv de raporturile cu alte așezări vecine, mai apropiate sau mai îndepărtate, depindea evoluția ulterioară a membrilor săi, dezvoltarea economică, modul de trai și de gândire al lor.

Habitatul uman trebuia să asigure supraviețuirea unei comunități, într-un anumit interval temporal, stabilitatea și nedeteriorarea resurselor economice și alimentare, capacitatea de a rezista la diferite atacuri, deoarece a existat, dintotdeauna, o competiție naturală între grupele de populații, chiar și între cele aparținând altor specii, vegetale și animale, și toate componentele fizice ale mediului (Al. B o l o m e y, 1973, 622).

Din neolitic, odată cu sedentarizarea tot mai accentuată a diferitelor comunități umane, se observă, în spațiul de la est și sud-est de Carpați, o mai strânsă corelare între caracteristicile geografice ale locului de întemeiere a așezării și tipul de locuire realizat, atât în ceea ce privește organizarea, întinderea și durata de existență a acesteia, cât și caracteristicile economiei practicate de comunitatea respectivă, trăsătură sesizabilă la nivelul tuturor culturilor arheologice cunoscute (N. U r s u l e s c u, 1983; I d e m, 1984; I d e m, 1984-1985, 96; I d e m, 1991, 207-209; I d e m, 1993, 11-14; S. M a r i n e s c u - B î l c u, 1974, 17-24; V. G. Z b e n o v i ț i, 1989, 14-46; E. C o m ș a, 1974, 124-142; I d e m, 1991, 234-235; P. H a ș o t t i, 1997, 23-28, 63-68).

Odată cu progresele realizate în eneolitic, se observă o accentuare a interdependențelor mediu natural - necesități individuale și colective - tip de așezare - economie, situații vizibile în toate culturile eneolitice din spațiul nostru (V.S. B e i l e k ĩ, 1978, 10-17, 125-130; I.T. D r a g o m i r, 1983, 20-30; I. P a u l, 1992, 16-21; P. H a ș o t t i, 1997, 76-85, 125-130; D. M o n a h, Șt. C u c o ș, 1984, 41-51, 178-185; V. I M a r k e v i ț i, 1981, *passim*), înflorirea unor civilizații fiind și urmarea realizării unui echilibru între aceste componente.

De aceea, ca indivizi adaptați foarte bine la ecosistemul pe care l-au populat, cucutenienii au acordat o atenție deosebită întemeierii habitatului. Mai mult, dispunând de tradiția anterioară, moștenită de la purtătorii civilizației Precucuteni, acești oameni eneolitici au dezvoltat știința practică de întemeiere a așezărilor, realizând o varietate de tipuri.

Cunoștințele despre așezările cucuteniene și caracteristicile lor au evoluat odată cu extinderea și aprofundarea cercetărilor acestei civilizații.

O vreme s-a întrebuințat clasificarea așezărilor cucuteniene după formele de relief în care au fost amplasate, ajungându-se la stabilirea a trei categorii de locuri: **de altitudine mare** (terase-superioare, promontorii înalte, culmi de dealuri); **de altitudine medie** (terase medii, conuri de dejecție, martori de eroziune, glacisuri) și **de altitudine joasă** (terase de luncă, șesuri), încercându-se o corelare a tipurilor respective cu fazele de evoluție ale culturii Cucuteni. S-a realizat chiar o imagine a pendulărilor succesive a așezărilor, de la o fază la alta: Cucuteni A - așezări pe înălțimi, Cucuteni A-B - modificări climatice care ar fi avut ca urmare coborârea așezărilor în forme mai

joase de relief, Cucuteni B - alte modificări climatice care ar fi dus la o nouă urcare a așezărilor pe locuri mai înalte (*Așezări*, 32-33; *D. Monah, Șt. Cuccoș*, 1984, 42-43).

Odată cu înmulțirea cercetărilor efectuate, în siturile civilizației Cucuteni, s-au constatat cazuri când unele așezări ocupă amplasamentele mai vechi, ale unor locuiri precucuteniene, așa cum întâlnim la Izvoare (*R. Vulpe*, 1957, *passim*) și Târpești (*S. Marinescu-Bîlcu*, 1981, 3-6, 50-51; *Eadem*, *M. Cârciumaru, A. Muraru*, 1977-1979, 643-684; *Iidem*, 1981, 7-33) și s-a stabilit că nu există o predilecție, pe faze, pentru anumite forme de relief (*Șt. Cuccoș*, 1983, 2-5).

Avându-se în vedere faptul că există, la răsărit de Carpați, în linii generale, o continuitate etnologică a multor forme ale culturii materiale din neo-eneolitic și până în evul mediu, cel puțin, care nu exclude momentele de sincopă și discontinuitate, în cercetarea locuirilor cucuteniene s-a acordat atenție principiului interdisciplinar geografico-etnografic, ajungându-se la concluzia că au existat două tipuri de așezări cucuteniene: **compacte și răsfirate**, cuprinzând atât așezările deschise cât și cele fortificate (*D. Monah, Șt. Cuccoș*, 1984, 43). Ulterior, a apărut necesitatea nuanțării celor două tipuri de așezări, aplicarea istorică a acestora la condițiile epocii eneolitice și racordarea la realitățile furnizate de descoperirile arheologice (*Șt. Cuccoș*, 1989, 61-62).

Credem că, în momentul de față al cercetărilor, este necesară nuanțarea și detalierea acestor tipuri de așezări, deoarece există diferențieri de la o zonă la alta și chiar deosebiri în cadrul aceluiași spațiu geografic, lucru care se poate, de altfel, lesne observa, și prin analiza atentă a materialului etnografic. De asemenea, tipurile de așezări trebuie corelate cu diferitele detalii ale formelor de relief: terase joase de luncă, terase medii și superioare, ale unor pâraie și râuri, pante line de deal, dealuri puțin înalte, promontorii (pinteni) cu pante abrupte pe două-trei părți, tell-uri etc. (*D. Monah, Șt. Cuccoș*, 1984, 43), cu caracterul acestora: așezări deschise, așezări fortificate, și cu durata de existență a acestora: așezări cu durată scurtă de locuire, cu orizonturi arheologice subțiri, și așezări mai stabile, dovedind nivele groase de depunere. Totodată, e nevoie să se țină cont și de ierarhizarea așezărilor cucuteniene, unele dintre acestea având o poziție centrală, cheie, într-o anumită microzonă, fiind, în majoritatea cazurilor, fortificate, în jurul lor gravitând alte așezări deschise, probabil de diferite dimensiuni.

Organizarea internă a așezărilor cucuteniene (și tripoliene) a constituit o altă direcție de cercetare, discutându-se, în literatura de specialitate, despre existența unor planuri preconceptuate în dispunerea locuințelor, stabilindu-se trei tipuri de "aranjare" a caselor: în cerc (cercuri concentrice, oval), în șiruri paralele și în grupuri (*Ibidem*, 44; *V. Sorochin*, 1993, 69-86; *V. I. Dergacev*, 1993, 101-118; *S. Marinescu-Bîlcu*, 1997, 165-174), dictate, probabil, de anumite criterii de organizare socială, comunitară, familială, spirituală, și de considerente practice determinate de dimensiunile și forma amplasamentului natural, de numărul locuitorilor și tipul de economie.

După întinderea lor, așezările cucuteniene (și tripoliene) au fost clasificate în: **așezări mici**, sub 1 ha și până la 20 de locuințe; **așezări mijlocii**, 1-2 ha și 20-50 de locuințe; **așezări mari**, cu 2-5 ha și 50-100 de locuințe; **așezări foarte mari**, peste 5 ha și 100 de locuințe (*D. Monah, Șt. Cuccoș*, 1984, 43); și **așezări gigantice**, cu suprafața de zeci și sute de ha și mii de locuințe (*Ibidem*, 44; *V. Sorochin*, 1993, 83; *V. I. Dergacev*, 1993, 106; *S. Marinescu-Bîlcu*, 1997, 170-171).

Trecând la analiza așezărilor cucuteniene din bazinul Bahluiului, vom ține cont de realizările obținute, în acest domeniu, în perioada anterioară, și vom încerca să abordăm acest subiect prin prisma relațiilor ecologice preistorice.

Înainte de a trece la discutarea propriu-zisă a așezărilor cucuteniene din bazinul Bahluiului, se impune sublinierea, pe scurt, a caracteristicilor acestei unități geografico-hidrografice, cu o individualitate deosebită, având o suprafață de aproximativ 2000 km², în care se îmbină, în mod organic, Câmpia Moldovei cu Podișul Sucevei și Podișul Central Moldovenesc, toate trei subunități ale Podișului Moldovei.

Cea mai mare parte a **bazinului Bahluiului** este ocupată de **SV Câmpiei Moldovei**, aproximativ 1350 km², **subsectorul Câmpiei Bahluiului și Bahluietului**, caracterizat printr-o etajare a reliefului de la NV spre SE, oferindu-i un **aspect larg vălurat, cu dealuri mai înalte** (Dumbrava-Hodora – 240 m, Cărbunăria-Ceplenița – 227 m, Aroneanu-Iași – 215 m, Rediu-Aldei – 209 m, Breazu-Iași – 206 m, Izmana-Belcești – 204 m, Dodolea-NE Hârlău – 203 m, Cârlig-Iași – 202 m), asociate cu **depresiuni de contact** (Hârlău – Hodora, Bârnova – Voinești), **terase** (Bahlui, Bahluiet și unii afluenți), **interfluvii colinare, glacisuri, conuri de dejecție, platouri joase, șesuri și cueste** (Coasta Iașului, Coasta Bahluiului, Coasta Bahluietului)(V. Băcăoanu, 1968, *passim*; **Idem și colab, 1981, passim**).

Aproximativ 550 km², din arealul bazinului Bahluiului, sunt reprezentați de partea de SE a Podișului Sucevei și de Șaua Ruginoasa – Strunga, care a mai fost numită, de geograful V. Tufescu, **Poarta Târgului Frumos (notă)**. Relieful acestora cuprinde **masivul Dealul Mare – Hârlău** (cu culmile Dealul Mare - 587 m și Holm – 530 m), **platouri structurale** (Broscăria-Laiu și Sângeap) și **cueste clasice** (Coasta Bahluiului Superior, Coasta Buhalniței și Coasta Cârjoaiei) (V. Tufescu, 1937, *passim*; **Idem, 1940, passim**).

Poarta Târgului Frumos (Șaua Ruginoasa – Strunga) face trecerea de la Podișul Sucevei la Podișul Central Moldovenesc și Câmpia Moldovei, între bazinul Siretului și cel al Prutului, ca forme de relief putând fi menționate: **cuestele etajate** (ale pâraielor Bahluiet și Crivești) și **interfluviile** (Rediu – Crivești și Rediu – Bahluiet) (**Ibidem, passim**).

Din Podișul Central Moldovenesc, în bazinul Bahluiului sunt cuprinși aproximativ 100 km², reprezentați prin **dealuri și platouri structurale** (D. Tanasă – 466 m și D. Bârnova – 416 m).

Rețeaua hidrografică din bazinul Bahluiului a fost și este deosebit de densă. Bahluiul adună, din bazinul său, 24 de afluenți mai importanți, dintre care se remarcă: Bahluietul și Gurguiata, brăzdând, de la NV spre SE, partea sudică a Câmpiei Moldovei. Alături de rețeaua hidrografică de suprafață, se remarcă bogata pânză freatică, care în vechime era mult mai la suprafață și se manifesta sub forma unor puternice izvoare de versant (**M. Pantazică, 1970, passim**).

Solurile cernoziomice, deși subțiri în eneolitic, aveau o deosebită fertilitate și au influențat, alături de rețeaua hidrografică și un climat atlantic favorizant, în mod pozitiv, dezvoltarea unei vegetații și faune bogate și diverse.

În cadrul vegetației, un rol deosebit l-au avut pădurea de foioase, alcătuită din *Quercetum mixtum*, restrânsă ca urmare a activităților antropice, și plantele de silvostepă. De asemenea, în vremea civilizației Cucuteni, așa cum ne arată cercetările arheobotanice, în peisajul modelat antropic, al zonei, au devenit familiare câmpurile cultivate cu grâu, orz și unele leguminoase, contribuind, alături de cules, la asigurarea hranei acestor comunități eneolitice.

În același timp, din trecerea în revistă a cercetărilor arheozoologice efectuate pe materialele osteologice, recuperate din unele așezări cucuteniene din zona de care ne ocupăm, se observă că a existat o mare apropiere între biotopul eneolitic și cel actual, o creștere a importanței animalelor domestice, în cadrul supraviețuirii, în defavoarea celor sălbatice, procurate prin vânătoare.

Din prezentarea trăsăturilor de mai sus, se poate afirma că, mediul geografic al bazinului Bahluiului, prin toate componentele sale: forme de relief, rețea hidrografică, climă, tipuri de sol, vegetație și faună, a favorizat locuirile umane eneolitice, generând o densitate deosebită în vremea complexului cultural Precucuteni – Cucuteni.

Din literatura de specialitate și prin cercetări proprii de teren, am repertoriat, în bazinul Bahluiului, un număr de 327 așezări cucuteniene, amplasate în formele de relief după cum se observă din tabelul alăturat, în care am cuprins, pentru comparație, și așezările de tip Horodiștea-Erbiceni.

**Tabelul repartizării numerice
a stațiunilor eneolitice din bazinul Bahluiului**

FAZA	NUMĂR		DIN CARE				Neloca- lizate
	TOTAL AȘEZĂRI	Terasa inferioare	Terasa ' medii	Terasa superioare	Promon- torii	Șes	
Cucuteni							
A	133	46	24	21	26	2	14
A-B	12	4	3	0	5	0	0
B	119	44	19	15	24	0	17
Fază							
Nepreciz.	63	10	14	13	4	2	20
TOTAL	327	104	60	49	59	4	51
Precucuteni							
II-III	31	14	10	0	4	0	3
Horodiștea- Erbiceni	81	16	15	26	13	1	10

Trebuie să arătăm că, alături de categoria teraselor inferioare, am inclus și așezările care se aflau într-o formă joasă a reliefului de acumulare: interfluviile, conurile de dejecție, glacisurile, etajele de alunecare, toate situate în vecinătatea imediată a unor cursuri de apă cu debite și importanță diferită. Tot în această categorie trebuie cuprinse și așezările aflate azi în șesul Bahluiului și care se aflau în preistorie pe prima terasă de luncă, fiind afectate, ulterior, de *depunerea unor straturi foarte groase de aluviuni, așa cum se observă la Iași-Splai Bahlui (C. Martiniuc, V. Chirica, A. Nițu, 1977, 185-190), (fig. ***)*, Hoiești-Dumești-*Lângă Pod (Cercetare D. Boghian, M. Istov, 1990-1991)*, Holboca-Canton 282 și Brătuleni-Miroslava-La Râpă (*Așezări*, 172; *RAJI*, I, 235).

Din parcurgerea tabelului prezentat anterior, reiese, cu claritate, că, în bazinul Bahluiului, nu există o predilecție pentru ocuparea unor forme de relief pe etape și faze de evoluție a culturii Cucuteni. Cu toate acestea, este evident că au fost preferate, în toate fazele, formele joase de relief, caracteristică ce poate fi pusă în legătură cu specificul agrar al comunităților cucuteniene din această microzonă, firesc legat și de creșterea vitelor. Acest lucru nu exclude caracterul agrar al comunităților, care au ocupat celelalte forme de relief, dar acelea vădesc și alte caracteristici.

De altfel, esențiale erau, în cazul comunităților cu economie agrară, așa cum au fost cele cucuteniene, la întemeierea unei așezări: apele, am sublinia atât cele curgătoare, indiferent de mărime, stătătoare, eventualele lacuri naturale și iazuri și izvoarele freatice, de suprafață și versant, (10 puncte într-un clasament al priorităților), terenurile agricole, obținute în detrimentul pădurii, prin defrișare, (5 puncte), terenurile de pășunat, aflate în peisajul silvostepic, (3 puncte), sursele de combustibil, în special lemnul, (3 puncte) și sursele de materii prime și materiale de construcții, lemnul argila și piatra, (1 punct), (*Al. Bolomey, 1973, 624-625*).

Luând într-un studiu de caz așezările cucuteniene, cercetate metodic, din bazinul Bahluiului: Hăbășești, Cucuteni-Băiceni-*Cetățuie* și *Dâmbul Morii*, Ruginoasa, Costești, Giurgești, Valea Lupului, Buznea etc., se poate arăta că fiecare în parte, și toate laolaltă, se ridică către un punctaj maxim, fapt elocvent pentru raportul existent între ecosistem și habitatul uman.

Dintre așezările fazei **Cucuteni A**, amplasate în forme joase de relief, pot fi amintite, pe lângă cele deja menționate: Dorobanț (Aroneanu) – *Coadă Iazului*, Bălțați - *Canton CFR 38-39, Iazul 3 (Dealul Mândra)*, *Confluența Bahluiet – pârâul Gugii*, Ulmi (Belcești) – *La Odaie* și *La Curte*, Cristești (Brăiești)-*Lacurile-La izvoare*, Ciurea-Tinoasa, Bârlești-*La Moară*, *Pe loturile Totoieștilor*, Iași-*Curtea Domnească*, Hlincea, Buznea-*Valea Lupului II-Recea II*, Boureni (Tg.

Frumos)-*Bejeneasa*, Războieni (Tg. Frumos)-*În față la ferma Centru*, Lețcani-*Vatra satului*, Crivești (Strunga)-*În Hârtop* ș.a.(*A ș e z ă r i*, 169, 171, 177, 185, 189, 211; *R A J I*, I, 42, 45, 47, 54, 55, 65, 79, 142-143; *R A J I*, II, 379, 417-418; Al. A n d r o n i c, Eug. N e a m ț u, M. D i n u, 1967, 168-278; M. P e t r e s c u – D î m b o v i ț a și colab, 1955, 587-601).

Pentru faza **Cucuteni A-B**, deși numărul stațiunilor semnalate și cercetate este mic, unele așezări au fost amplasate, de asemenea, pe terasele joase și toate formele reliefului de acumulare. Astfel, au fost așezările descoperite la: Bârlești - *La Moară* și *Pe loturile Totoieștilor* sau Crivești - *În Hârtop* (*A ș e z ă r i*, 171, 185; *R A J I*, I, 142-143; *R A J I*, II, 379), unele suprapunând stațiuni din faza anterioară.

O situație oarecum asemănătoare fazei Cucuteni A, se întâlnește în cazul așezărilor **Cucuteni B**, numărul stațiunilor situate pe trepte joase de relief, fiind aproximativ la fel de mare, existând numeroase exemple de suprapunere a unor nivele de locuire precedente. Asemenea așezări s-au descoperit la Dorobanț (Aroneanu) - *Coada Iazului*, Bălțați - *Canton CFR 38-39* și *Confluența Bahluiet - pâraul Gugii*, Ulmi (Belcești) - *La Odaie* și *La Curte*, Bârlești - *La Moară*, Iași - *Curtea Domnească*, Crivești - *În Hârtop*, Lețcani - *Vatra satului* etc. (*A ș e z ă r i*, 169, 185, 189, 211; *R A J I*, I, 42, 45, 47, 54 – 55, 142-143; *R A J I*, II, 379; Al. A n d r o n i c, Eug. N e a m ț u, M. D i n u, 1967, 168-278).

Există, însă, și așezări Cucuteni B, amplasate în forme joase de relief, cu un singur nivel de locuire, ca cele de la: Lețcani-“Valea Ilenii”, Sârca (Bălțați)-*Lutărie*, Cristești (Brăiești) - *Cristioaia*, Valea Lupului (Reditu) - *Fabrica Chimică*, Costești (Tg. Frumos) - *Podiș I*, Buznea (Tg. Frumos) - *Siliște*, Strunga - *Calda* ș.a.(*A ș e z ă r i*, 206 - 208; *R A J I*, I, 48, 65, 214; *R A J I*, II, 377, 426 – 428; M. D i n u, 1955, 65 – 84; C. M i h a i, D. B o g h i a n, 1977 – 1979, 429 – 430).

Foarte probabil, aceste așezări, aflate în forme joase de relief, erau deschise, nedescoperindu-se, până în prezent, urmele unor construcții de fortificare antropică. Ele se întemeiau în imediata apropiere a terenurilor de cultivat și pășunat, existând cazuri când, la marginea așezărilor, se construiau și cuptoarele pentru confecționat ceramica, în apropierea surselor de argilă și apă, ca la Valea Lupului - *Fabrica Chimică*.

Considerăm că, alături de așezările cucuteniene aflate în forme joase de relief, trebuie incluse și stațiunile cu altitudine relativă medie, deci acelea situate pe terasele medii și pantele înclinate ale unor dealuri de dimensiuni mici, deoarece, din preistorie și până în prezent, pâraiele și râurile s-au adâncit în albiile lor, modificând, “înălțând”, ulterior, sensibil poziția în care se găsesc astăzi respectivele locuiri din zonele superioare ale cursurilor de apă mai importante și “coborându-le” pe acelea aflate în regiunile cursurilor inferioare, ca urmare a depunerii aluviunilor.

Astfel, crește considerabil numărul așezărilor aflate în proximitatea imediată a albiilor râurilor, permițându-ne să ne formăm o altă imagine despre dispunerea, în spațiul geografic de altădată, a locuirilor cucuteniene, din toate fazele de evoluție, decât cea cunoscută până acum din literatura de specialitate (*A ș e z ă r i*, 32 – 33; D. M o n a h, Șt. C u c o ș, 42 – 43).

Deși mai puține, decât în primele două categorii de amplasamente, așezările cucuteniene aflate pe forme înalte de relief, terase superioare și promontorii, sunt totuși destul de numeroase. Multe din aceste promontorii au fost apărute natural, având, și în prezent, pante abrupte pe două sau trei laturi, iar, în zonele mai lesnicioase de acces, cucutenienii au realizat șanțuri completate sau nu cu valuri de apărare, oferindu-le caracterul unor mici și puternice cetăți, denumire care a pătruns, de altfel, și în toponimia locală.

Dintre stațiunile **Cucuteni A**, situate în poziții înalte sau relativ înalte și, mai ales, pe promontorii, pot fi menționate cele de la: Cucuteni-Băiceni-*Cetățuie*, Hăbășești-*Holm*, Ruginoasa-*Colina Drăghici*, Filiași-*Dealul Mare (Boghiu)*, Giurgești-*Dealul Mănăstirii*, Costești-*Cier*, Dumești-*Coasta Viei*, Târgu-Frumos-*Dealul Beci* etc.(H.S c h m i d t, 1932,3-5; M. P e t r e s c u – D î m b o v i ț a, 1966, 5 - 6; H ă b ă ș e ș t i, 5 – 9; Hortensia D u m i t r e s c u, 1927-1932, 56-

57; **Meluța Marin**, 1951, 89-90; *Așezări*, 217, 222; *RAJI*, I, 133; *RAJI*, II, 417-419, 433), care, prin altitudinea lor dominantă, supravegheau zona înconjurătoare, uneori până la mari distanțe.

În faza **Cucuteni A-B**, numărul așezărilor amplasate în poziții înalte este relativ mai mic, putând fi amintite cele de la: Cucuteni-Băiceni-*Cetățuie*, Podu-Iloaiei-*Văleanca*, Vascani-*Lutărie*, Crivești-*Holm* ș.a. (**M. Petrescu - Dîmbovița**, 1966, 5-6; *Așezări*, 185, 296; *RAJI*, II, 309, 353, 379).

Această caracteristică, a plasării unor așezări în locuri înalte, se menține și în faza **Cucuteni B**, de multe ori, acestea ocupând aceleași spații ca și comunitățile din fazele anterioare, așa cum sunt de exemplu stațiunile de la: Cucuteni-Băiceni-*Cetățuie*, Costești-*Cier*, Podu-Iloaiei-*Văleanca*, Vascani-*Lutărie*, Crivești-*Holm* etc. (**M. Petrescu - Dîmbovița**, 1966, 5-6; **Meluța Marin**, 1951, 89-90; *Așezări*, 185, 296; *RAJI*, II, 309, 353, 379). Sunt semnalate și așezări de înălțime, specifice doar pentru faza Cucuteni B: Hodora (Cotnari)-*Dealul Calafat*, Podu-Iloaiei-*Țiclău*, Holm (Podu-Iloaiei)-*Dealul Podișu*, Dumbrăvița (Ruginoasa)-*Tarlaua Iezerul* etc (*Așezări*, 196; *RAJI*, I, 99; *RAJI*, II, 307, 309, 352-353; **I. Nestor și colab**, 1952, 28-29).

Prezența, în bazinul hidrografic al Bahluiului, a așezărilor cucuteniene de înălțime, fortificate, în toate fazele de evoluție a culturii, presupune existența unei ierarhizări a acestor locuiri (**J. Nandriș**, 1987, 207-208).

Astfel, din studierea amplasării stațiunilor cucuteniene, în teritoriul supus discuției, se observă o grupare a unor așezări aflate în poziții joase, deschise, cu o suprafață relativ mai mare, în jurul unor locuiri de înălțime, fortificate natural și antropice, care ocupă **un loc geografic central**, de regulă, la confluența unor cursuri de apă secundare cu cele mai mari, de-a lungul cărora se situau drumurile în vechime. Asemenea așezări domină fie o întreagă vale mai mică sau porțiuni din cursurile pâraielor și râurilor mai mari. Astfel de grupări, care credem că nu sunt numai ipotetice, se pot observa în toate fazele de evoluție ale culturii.

Pentru faza **Cucuteni A**, se conturează **grupările**: din jurul stațiunii *Ruginoasa-Colina Drăghici*, cuprinzând așezările contemporane aflate de o parte și de alta a cumpenei de ape dintre bazinul Bahluiului și cel al Siretului, în partea de nord a Șei *Ruginoasa-Strunga*; în jurul stațiunii de la *Hăbășești-Holm*, în partea de sud a Șei *Ruginoasa-Strunga*; în jurul stațiunilor de la *Giurgești-Dealul Mănăstirii* și *Costești-Cier*, în jurul cărora gravitau așezările de pe cursul superior al Bahluietului; stațiunea *Târgu-Frumos-Dealul Beci*, înconjurată de așezările din prima parte a cursului mijlociu al Bahluietului; din jurul stațiunii eponime Cucuteni-Băiceni-*Cetățuie*, care domină întreaga vale a Băiceniilor și cursul mijlociu al pârâului *Recea* (Valea Oilor); din jurul stațiunilor *Filiași-Dealul Mare* și *Podișu-Dealul Boghiu*, cuprinzând așezările de pe cursul mijlociu și inferior al pârâului *Valea Oilor* până la confluența cu Bahluietul; din jurul stațiunii *Maxut (Deleni)-Gurguiata*, conținând așezările de pe Valea *Guruiata*; din jurul stațiunii *Părcovaci (Hârlău)-Dealul Sângeap*, care supraveghea așezările din bazinul superior al Bahluiului; stațiunea *Erbiceni Iazul Ursului - În Curcan*, cuprinzând așezările Cucuteni A din prima parte a bazinului mijlociu al Bahluiului; în jurul stațiunii *Cosîteni (Podu-Iloaiei) - SE de sat*, pentru așezările de pe cursul inferior al Bahluietului și confluența acestuia cu Bahluiul; în jurul stațiunii *Dumești - Dealul Dumești* sau *Coasta Viei*, pentru cursul mijlociu și inferior al Bahluiului etc.

Asemenea așezări de înălțime, situate în locuri geografice centrale, fortificate, se întâlnesc și în fazele **Cucuteni A-B** și **Cucuteni B**, multe suprapunând locuirile anterioare, așa cum am văzut când am discutat despre poziționarea spațial-altitudinală a acestor stațiuni. Aceasta denotă, probabil, păstrarea, vreme mai îndelungată, a caracterului de centre economice, tribale, militare și religioase, a tipurilor de așezări aflate în discuție, grupând în jurul lor mai multe comunități gentile (poate chiar teritoriale incipiente).

Înțeleg astfel lucrurile, nu ar mai părea ca niște curiozități așezările foarte bogate din punct de vedere material și spiritual, asemănătoare cu descoperirile din alte arii culturale vecine și

contemporane; Tiszapolgar-Bodrogkeresztúr (Românești-Gornești)(**I. Bognar - Kutzian, 1963, passim; Eadem, 1972; P. Patay, 1974, 1-71; V.S. Titov, I. Erdeli, 1980**) sau Gumelnița (cum sunt cele de la Varna) (**I. Ivanov, 1976, 13-26; Idem, 1989, 39-56**).

În ceea ce privește dimensiunile așezărilor cucuteniene din zona bazinului Bahluiului, arătăm că acestea au avut, în toate fazele de dezvoltare, suprafețe diferite, în funcție de mărimea terenului: de amplasament, numărul locuitorilor, importanță, destinație etc. Astfel, s-au descoperit: **așezări mici**, de până la un hectar, cum sunt cele de la Costești (Tg. Frumos)-*Cier* și Ruginoasa-Colina-*Drăghici*, pentru faza **Cucuteni A**, și Ion Neculce (Tg. Frumos)-*La Cimitir* și Buznea (Tg. Frumos)-*Dealul Brocea*, specifice fazei **Cucuteni B** (**V. Ciurcă, 1938, 3-4; Meluța Marin, 1951, 90-91; Hortensia Dumitrescu, 1927-1932, 56-58; Natalia Berlescu, 1955, 156**); **așezări mijlocii**, cu o suprafață de 1-2 hectare, cele mai numeroase, așa cum sunt cele de la Hăbășești (Strunga)-*Holm* (1,5 ha), Cucuteni-Băiceni-*Cetățuie* (1,5 ha), Giurgești (Tg. Frumos)-*Dealul Mănăstirii*, Filiași (Bălțați)-*Dealul Mare*, Boureni (Tg. Frumos)-*Dealul Bejeneasa*, Hoisești (Dumești)-*Lângă Pod*, încadrate în faza **Cucuteni A**, Crivești (Strunga)-*Holm* și Săcărești (Cucuteni)-*Suhat* (fig. ***), datate în faza **Cucuteni A-B**, Buznea (Tg. Frumos)-*Siliște*, Ion Neculce (Tg. Frumos)-*Fosta livadă cu vișini*, Târgu Frumos-*Capu Calului*, pentru faza **Cucuteni B** (**Hăbășești, 5-6; H. Schmidt, 1932, 3-6; M. Petrescu-Dîmbovița, 1966, 5-6; Așezări, 185, 222; R A J I, I, 116; R A J I, II, 379, 416-420; Cercetări D. Boghian, M. Istov, 1990-1991**); **așezări mari**, cu o suprafață cuprinsă între 2 și 5 hectare, Belcești-*Pe Huc*, Bălțați-*Iazul 3 - Dealul Mândra*, Cotnari-*Cătălina*, Vânători (Popricani)-*Dealul Rufeni*, pentru faza **Cucuteni A**, Cucuteni-Băiceni-*Dâmbul Morii*, datată în faza **Cucuteni A-B**, Popești-*În Țigănice*, pentru faza **Cucuteni B** (**A. C. Florescu, 1970, 110-117; M. Petrescu - Dîmbovița, 1966, 37; Așezări, 170, 172, 212, 225; R A J I, I, 45, 51, 94-95; R A J I, II, 314, 325**); **așezări foarte mari**, cuprinse între 5 și 10 hectare, așa cum sunt: Iași-*Curtea Domnească*, pentru fazele **Cucuteni A** și **B**, Valea Lupului (Rediu) – *Fabrica Chimică* (aproximativ 8 hectare) și Dumbrăvița (Ruginoasa)-*Tarlaua Iezerul* (estimată la circa 10 ha), încadrate în faza **Cucuteni B** (**Al. Androni, Eug. Neamțu, M. Dinu, 1967, 168-278; M. Dinu, 1976, 604-605; R A J I, II, 352-353**). În stadiul actual al cercetărilor, este puțin probabil să fie descoperite **așezări uriașe (gigantice)**, așa cum au fost semnalate în spațiul de la răsărit de Prut și Nistru (**D. Monah, Șt. Cuciș, 1984, 44; V. Ia. Sorochin, 1993, 69-86; V. I. Dergacev, 1993, 101-118; M. M. Šmaglji, 1980, 198-213; M. Ju. Videiko, 1993, 52-62**).

Există, în cazul unor așezări mici, posibilitatea ca acestea să fi fost anexe ale unor stațiuni mai mari apropiate și contemporane. Așa sunt stațiunile de la Costești (Tg. Frumos)-*Cier*, ce poate fi considerată o anexă a așezării Giurgești (Tg. Frumos)-*Dealul Mănăstirii*, Ion Neculce (Tg. Frumos)-*La Cimitir* care poate fi legată de așezarea Ion Neculce (Tg. Frumos)-*Fosta livadă cu vișini* și Buznea (Tg. Frumos)-*Dealul Brocea*, care poate fi pusă în relație cu cea de la Buznea-*Siliște*. Din aceste anexe au putut evolua, prin extindere, stațiuni de sine stătătoare, explicându-se cum, prin "roirea" unor locuitori din așezarea-mamă, au luat ființă alte localități cucuteniene (**D. Monah, 1982, 33-38; Idem, Șt. Cuciș, 1984, 48-50; Linda Ellis, 1984, 172-182; Eadem, 1987, 175-177**).

Această constatare poate fi legată și de faptul că unele așezări au ocupat, la întemeierea lor, suprafețe restrânse, lărgindu-se succesiv, în diferite etape de evoluție, așa cum se observă foarte bine la Hăbășești-*Holm* (**Hăbășești, 199-201**) și Cucuteni-Băiceni-*Dâmbul Morii* (**M. Petrescu - Dîmbovița, 1966, 36-39; Informații M. Dinu, cu mulțumirile noastre**).

În primul caz, așa cum sublinia și Vl. Dumitrescu, așezarea a fost întemeiată pe capătul dealului (locuințele 1-13), pentru ca, mai apoi, locuirea să se extindă spre centrul și vestul pîntenului. Această evoluție spațială a stațiunii de la Hăbășești poate fi surprinsă și prin unele contexte stratigrafice ale locuințelor din așezare.

În cel de-al doilea caz, așezarea Cucuteni A-B₁, aflată pe promontoriul de SE, delimitată de restul dealului printr-un șanț de apărare, are circa 2 ha, pentru ca, în etapa Cucuteni A-B₂, locuirea să se extindă dincolo de șanț, pe laturile de est și nord-nord-vest ale dealului, depășind arealul inițial și încadrându-se în categoria stațiunilor mari.

Referitor la durata de existență a așezărilor cucuteniene din zona bazinului Bahluiului, se poate arăta că au fost semnalate stațiuni, care au fost locuite doar o scurtă perioadă de timp, fiind **situri cu o ocupare temporară**, neexistând un strat propriu-zis de cultură, ci numai materiale arheologice sporadice, și **stațiuni cu o locuire îndelungată**, prezentând niveluri groase de locuire, sesizate și prin cercetările de specialitate, rezultate din activitatea umană, desfășurată pe același loc, timp de 1-3 generații.

În mod normal, durata de ocupare unei așezări cucuteniene a fost strâns legată de modul de utilizare a resurselor disponibile și tipul de economie practicat. Având în vedere că aceste comunități eneolitice au avut o economie de producție, bazată pe cultivarea plantelor, creșterea animalelor și practicarea unor meșteșuguri casnice și comunitare, se pare că au manifestat preocupări de realizare a unui echilibru în exploatarea ecosistemului pe care l-au locuit.

Deși au practicat o agricultură destul de înaintată, pentru vremea respectivă, prin folosirea unui plug primitiv, cu un râmoc din lemn, piatră sau corn de cerb, tractat de bovine domestice (B. Gheție, C. N. Mateescu, 1970, 454-461; Hăbășești, 505; Vl. Dumitrescu, T. Bănățeanu, 1965, 59-64; C. Martinic, V. Chirica, A. Nițu, 1977, 189-190, fig. 3; M. Dinu, 1995, 61-63; C.-M. Mantu, 1995, 125, fig. 9/1; Catalog Scântei, 73-74, fig. 63-66), poate și întrebuințarea unor elemente incipiente de irigare gravitațională, în albiile majore ale unor cursuri de apă (M. Botzan, 1984, 33-45), cucutenienii au trebuit să aplice, în mod natural, sistemul itinerant al culturii plantelor, în "moină", deoarece un sol cultivat neîntrerupt, timp de 3-4 ani, cu același soi de cereale, fără măsuri de îmbunătățire a lui, duce la scăderea drastică a producției, fiind necesară, pentru regenerare, o perioadă de minimum 20 de ani (Al. Bolomey, 1973, 624-625).

Astfel, așezările temporare au putut avea caracterul unor tabere de muncă, agricole și/sau de creșterea animalelor, în timp ce așezările stabile constituiau locurile unde se locuia permanent sau se revenea, de multe ori ciclic, într-un anumit areal, putându-se explica, parțial, cazurile de continuitate de locuire în stratigrafie orizontală, așa-numita **continuitate mobilă**, un exemplu corespunzător fiind oferit de zonele Cucuteni - Băiceni, Strunga - Hăbășești - Crivești, Vascani - Giurgești-Costești, Românești - Erbiceni, Podu Iloaiei etc.

În același timp, despre durata de funcționare a unei așezări cucuteniene mai pot furniza informații tipurile de locuințe folosite, refacerile acestora, perioada de întrebuințare, avându-se ca bază de calcul: existența unei construcții = aproximativ o generație, deci circa 30 de ani (V. I. Mărkovič, 1981, 75-85) fiind, evident, posibile și unele cazuri speciale, despre care vom vorbi cu alte prilejuri.

Luând în considerare numărul mare de așezări cucuteniene descoperite, s-a vorbit, pe bună dreptate, de existența unei veritabile **explozii demografice** (D. Monah, 1982, 33-38; Idem, Șt. Cuciș, 1984, 48-50; Linda Ellis, 1984, 172-182; Eadem, 1987, 175-177), care ar fi avut, ca urmare, în cele din urmă, epuizarea terenurilor cultivabile și decăderea treptată a civilizației.

Cu toate acestea, explozia demografică cucuteniană este stabilită doar relativ și global, pe faze de evoluție, deoarece nu există o clasificare a așezărilor pe etape și secvențe în cadrul fazelor, o evidență cvasicompletă a numărului de locuințe din cadrul așezărilor, o imagine clară a dinamismului devenirii cucuteniene, posibilitatea stabilirii cât mai exacte a spațiului locativ din cadrul locuințelor sau a repartizării efortului constructiv pe membrii colectivității, la care se adaugă lipsa, deocamdată, a necropolelor.

De aceea, singura stațiune cucuteniană, din bazinul Bahluiului, în care se pot face considerații de ordin demografic este cea de la Hăbășești (Strunga)-Holm, cercetată în întregime

(*Hăbășești*, 18-201). Considerând toate cele 44 de locuințe, din această așezare, contemporane, D. Monah propune o suprafață locativă de 5 m² pentru fiecare locuitor, pe care o raportează la întinderea fiecărei case, obținând, în final, o populație ipotetică de 468-496 oameni (D. Monah, *Șt. C u c o ș*, 1984, 48-49), apropiată și de alte estimări, deci o suprafață utilă de 30-32 m² pentru fiecare locuitor al stațiunii.

Chiar dacă această problemă va rămâne multă vreme pe tărâmul ipotezelor, viitoarele cercetări de demografie cucuteniană vor trebui să aibă în vedere că așezările omenești sunt niște "organisme" economico-sociale dinamice, care nu au fost lipsite de fenomene evolutive și involutive, care sunt mai greu de surprins numai pe baza izvoarelor arheologice.

Astfel, trebuie luată în considerare numeroși factori și situații: nu toate locuințele dintr-o așezare au fost contemporane, nu toți locuitorii existau în momentul întemeierii așezării, construcției locuințelor, sau încetării funcționării stațiunii, nu toate construcțiile au servit ca locuințe, unele fiind anexe, sanctuare, case de adunare a comunității sau a conducătorilor acesteia, spațiul locativ și spațiul pentru utilități nu a fost același tot timpul și pentru toți indivizii, indiferent de vârstă, sex și ocupații, după cum evoluția sporului natural al populației, exprimat prin diferența dintre nașteri și decese a fost grevat de alte elemente cu caracter demografic: stadiul social-economic, hrană, confortul și sănătatea habitatului uman, boli și molime, calamități naturale, războaie etc. (Eug. Zaharia, 1995, 42). De asemenea, nu trebuie exclusă existența unor construcții supraetajate, care, evident, duc la creșterea suprafeței spațiului locuibil.

În același timp, este necesar să se țină cont de calculele indicilor demografici pentru perioadele preistorice, protoistorice și istorice, efectuate pentru alte civilizații eneolitice contemporane, din SE Europei sau Orient.

Trecând la discutarea organizării interne a locuințelor în cadrul așezărilor cucuteniene, trebuie să arătăm că aceasta poate fi cunoscută, cu o mare precizie, doar la Hăbășești (Strunga)-Holm, în cazul celorlalte stațiuni fiind doar presupusă, avându-se în vedere atât stadiul săpăturilor cât și lipsa unor prospecțiuni moderne, de aerofotogrametrie, măsurare a rezistivității electrice a solului sau cu magnetometrul cu protoni.

Se consideră că stațiunea Hăbășești-Holm prezintă două sau trei grupe de locuințe, dispuse, după părerea descoperitorului, după planuri aproximativ circulare: primul cerc, având în centru locuința nr. 1, cuprinzând un număr de 14 locuințe (L₁-L₁₄), un al doilea cerc, plasat aproximativ în centrul așezării, având în centru locuința nr. 15, care are în interiorul său 21 de locuințe (L₁₅-L₃₄ și L₃₉), fiind tangent cu cel anterior în dreptul locuinței nr. 2, și un al treilea cerc, de dimensiuni mai mici, format din doar nouă locuințe (L₃₅-L₃₈ și L₄₀-L₄₄), aranjate în jurul locuinței nr. 14 (*Hăbășești*, 199-201).

Această dispunere a locuințelor, în grupe circulare, se aseamănă, în parte, cu satele cu plan circular, care sunt cunoscute în alte așezări Precucuteni-Cucuteni-Tripolie: Târpești, Ruseștii Noi, Kolomišciina etc (S. Marinescu - Bălău, 1981, 51; T. S. Păsssek, 1949, 18 și urm; V. Ia. Sorochin, 1993, 75), și în parte cu cele compuse din mai multe grupări de case ca la Druța (Râșcani), Jablona I, Glavan, Traian "Dealul Fântânilor" etc (V. Ia. Sorochin, 1993, 76-84, fig. 10; Vl. Dumitrescu, 1960, 63; D. Monah, *Șt. C u c o ș*, 1984, 444). Există și părerea după care planul stațiunii de la Hăbășești cuprinde trei grupe diferite de locuințe dispuse, fiecare, potrivit unei forme rectangulare, între acestea existând puncte comune, de comunicare (N. Ursulescu, 1995, 77, nota 2)*.

* N. Ursulescu propune dispunerea locuințelor de la Hăbășești-Holm în trei grupe de formă cvasirectangulă: I – loc. 1 – 14, II – loc. 15 – 34; III – loc. 35 – 44 (N. Ursulescu, 1995, p. 77)

După părerea noastră, cea mai plauzibilă dispunere a locuințelor din așezarea de la Hăbășești-Holm este cea propusă de Vl. Dumitrescu, cu amendamentul că ne aflăm în fața unor grupări circulare, mai mult sau mai puțin regulate, care se observă și în cazul altor stațiuni, în care se consideră că locuințele erau amplasate în șiruri paralele: Trușești, Hangu-Chirițeni, Putinești etc (M. Petrescu – Dîmbovița, 1957, 4; Idem, 1959, 63-66; D. Monah, Șt. Cuciș, 1984, 44; V. I. Markevič, 1973, 107; V. Ia. Sorochin, 1993, 78, fig. 2).

Astfel de grupări circulare, existente în cadrul aceleiași așezări, presupun, poate, existența mai multor ginți, înrudite sau nu între ele, care compuneau o comunitate teritorială (sătească) incipientă patriarhală, diferită, probabil, de organizarea socială neolitică, pentru a căror cunoaștere va trebui să facem apel la istoria religiilor din antropologia culturală. (Cl. Lévi-Strauss, 1978, 120-195; M. Eliade, 1992, 52-53).

În acest sens, credem că importante au fost unele tradiții neolitice mai vechi, poate Starčevo-Criș și liniar-ceramice (N. Ursulescu, 1984-1985, 96-100; Idem, 1993, 11-14) și influențele primite din partea civilizațiilor eneolitice contemporane, mai ales Boian, Gumelnița și Aldeni-Stoicani-Bolgrad (a se vedea stațiunile de la Radovanu, Căscioarele etc.), ultimele fiind caracterizate atât prin dispunerea locuințelor în șiruri cât și cea în grupuri circulare, evident determinate de forma așezărilor, mai ales a celor de tip tell (E. Comșa, 1990, 68-80; Idem, 1987, 129-135; Vl. Dumitrescu, 1965, 215-237).

Din păcate, în afară de stațiunea menționată mai sus, nu mai beneficiem de alte informații referitoare la modul de dispunere și organizarea internă a altor stațiuni cucuteniene din bazinul Bahluiului, și, de aceea, considerăm că această problemă constituie o însemnată direcție de cercetare pentru viitor, cu atât mai mult cu cât există săpături destul de ample în unele situri precum Cucuteni-Băiceni-Cețățuia și Dâmbul Morii, Valea Lupului (Rediu)-Fabrica Chimică. De asemenea, ar trebui abordate, cu mai mult curaj, cercetările interdisciplinare, în special metodele moderne de prospectare arheologică, pentru completarea rezultatelor obținute din săpături.

În concluzie, bazinul Bahluiului oferă un exemplu grăitor de parte integrantă a spațiului est-carpatic, care a oferit prin relief, rețea hidrografică, vegetație și faună, condiții excelente de întemeiere a așezărilor umane eneolitice, fapt care s-a repercutat favorabil în densitatea comunităților cucuteniene, și a populației în cadrul lor. Din studierea hărții de răspândire a stațiunilor cucuteniene, din zona la care ne referim, se observă o aglomerare, o grupare a acestora, în toate fazele, de-a lungul Bahluiului și Bahluietului și a afluenților lor, de stânga și de dreapta, care erau, în același timp, și drumuri preistorice, între bazinul Siretului și cel al Prutului, între zona carpatică și subcarpatică și depresiunea Prutului mijlociu (Câmpia Moldovei și a Bălților), sau între Podișul Central Moldovenesc și Câmpia Moldovei.

În această accepțiune, prin poziționarea sa geografică și caracteristicile sale, bazinul Bahluiului a reprezentat o veritabilă placă turnantă, în spațiul est-carpatic, cu o anumită individualitate, atât în timpurile preistorice și protoistorice, cât și în cele istorice, asigurând legăturile dintre regiunile de la vest spre est și de la sud spre nord, acestea fiind căile prin care s-au transmis numeroase influențe culturale.

O situație, oarecum, diferită, se observă în zona forestieră dintre Câmpia Moldovei și Podișul Central Moldovenesc, și în regiunea de la izvoarele Bahluiului, unde am constatat o reducere a densității stațiunilor cucuteniene, datorată, credem, faptului că pădurea era destul de extinsă în preistorie și istorie.

În zona de care ne ocupăm nu au fost semnalate, cel puțin deocamdată, stațiuni cucuteniene foarte mari, de tipul celor din aria tripoliană, dar lipsa acestora a fost suplinită de deosebita densitate a stațiunilor sincrone, de dimensiuni mici și mijlocii, fapt asemănător cu situația din spațiul est-

carpatic din secolele II-IV d.Chr., ceea ce vorbește, destul de clar, de o creștere demografică deosebită pentru vremurile eneolitice, similară cu cea din unele perioade istorice. Această concentrare demografică cucuteniană a determinat o intervenție consistentă în ecosistem, fapt care a contribuit, parțial, la transformarea acestei civilizații, în perioada de la sfârșitul atlanticului și începutul subborealului.

În schimb, au fost întemeiate așezări cucuteniene în toate tipurile de relief, deschise sau fortificate, compacte și/sau răsfricate, durabile și sezoniere, în care ierarhizarea stațiunilor, cel puțin de-a lungul văilor, avea un rol foarte important, vorbind, probabil, de existența unor centre administrative, militare, religioase, tribale.

Predominarea în cadrul așezărilor cucuteniene, în toate fazele, a stațiunilor aflate în forme joase ale reliefului, șes, prima terasă de luncă, terasele inferioare și mijlocii, nefortificate, de cele mai multe ori, nu credem că reprezintă numai o caracteristică a bazinului Bahluiului, ci confirmă, mai degrabă, caracterul agricol și de creștere a vitelor, al economiei acestor comunități eneolitice, și dependența lor de centrele tribale, situate în pozițiile înalte și fortificate natural și/sau antropice, cu șanțuri la care s-au adăugat valuri și alte elemente de apărare, unele cu sisteme destul de perfecționate.

În același timp, din analiza efectuată, atunci când au existat cercetări arheologice metodice, s-a observat o evoluție istorică a unor așezări cucuteniene din bazinul Bahluiului, în conformitate cu principiile etnografice, cu creșterea demografică, existând o deplasare a vetrei inițiale, o lărgire a arealului locuit, și chiar o "roire" a unor grupuri umane, în zone relativ apropiate.

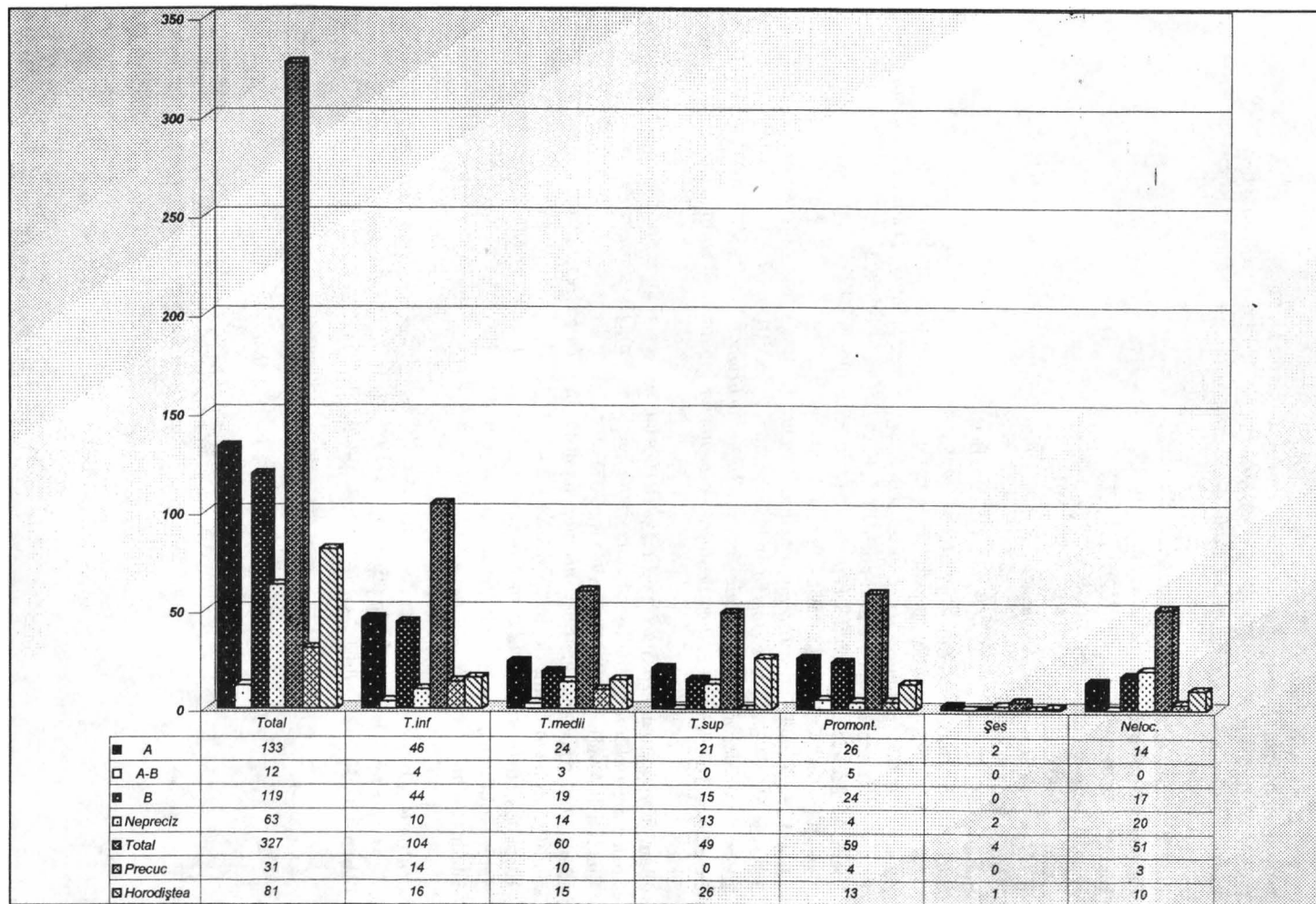
În ceea ce privește modul de amplasare a locuințelor, în cadrul așezărilor, arătăm că acesta depinde de spațiul avut la dispoziție pentru construcție, de tradițiile moștenite, de modul de organizare socială, de concepțiile spirituale, fiind atestată aranjarea acestora în cercuri, cu sau fără legătură între ele.

Bibliografie și abrevieri

- Andronic Al., Neamțu Eug., Dinu M., în "AM", V, 1967, p. 168-278
- Așezări* - N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Ed. Academiei, București, 1970.
- Băcăoanu V., *Câmpia Moldovei. Studiu geomorfologic*, Editura Academiei, București, 1968.
- Idem și colab., *Podișul Moldovei. Natură, om, economie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981
- Beilekci V. S., *Rannij eneolit nizovej Pruta i Dunaja*, "Știința", Chișinău, 1978.
- Berlescu N., în "SCȘ-Iași", VII, 3-4, 1955, p. 156 și urm.
- Bolomey Al., *Noi moduri de abordare a cercetării preistoriei*, în "SCIV", 24, 4, 1973, p. 622.
- Bognár Kutzián I., *The Early Cooper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, în "Arch.Hung.", 42, 1963.
- Eadem, *The Early Cooper Age in the Carpathian Basin*, în "Arch. Hung." 48, 1972.
- Botzan M., *Apele în viața poporului român*, Ed. Ceres, București, 1984.
- Ciurea V., *Stațiunea Costești*, Fălticeni, 1938, p. 3-11.
- Comșa E., *Istoria comunităților culturii Boian*, Ed. Academiei, București, 1974.
- Idem, *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, Ed. Academiei, București, 1987.
- Idem, *La culture de Boian*, în vol. "Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen", în BAI, IV, 1990, p. 234-235;
- Idem, *Complexul neolitic de la Radovanu*, în "Cultură și civilizație", VIII, Călărași, 1990.
- Cucos Șt., *Faza Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei*, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1983.

- Idem**, *Unele considerații cu privire la unele probleme ale eneoliticului final de la est de Carpați*, în "Carpica", XX, 1989, p.
- Dergacev V. I.**, *Modeles d'établissements de la culture Cucuteni-Tripolye*, în "Préhistoire Européenne", vol. 5, 1993, p. 101-118.
- Dinu M.**, în "ASU-Iași", SN, sect. III, 1, 1955, 1-2, p. 65-84.
- Idem**, *Valea Lupului*, în "DIVR", p. 604-605.
- Idem**, *Sur le début de l'agriculture et du système patriarcal dans le centre et sud-est de l'Europe*, în "SAA", II, Iași, 1995, p. 61-63, fig. 1-5.
- DIVR** - *Dicționar de istorie veche a României*, sub redacția D. M. Pippidi, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1976.
- Dragomir I. T.**, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural. Stoicani-Aldeni*, Ed. Academiei, București, 1983.
- Dumitrescu H.**, *La station préhistorique de Ruginoasa*, în "Dacia", III-IV, 1927-1932, p. 56-87.
- Dumitrescu VI.**, *Complexul cultural Cucuteni*, în "Istoria României", Ed. Academiei, București, vol. I, 1960, p. 63-64.
- Idem**, în "SCIV", 16, 2, 1965, p. 215-237.
- Idem**, **Bănățeanu T.**, *Charrure primitive en bois de cerf, découvert dans la station néolithique de Căscioarele*, în "Dacia", NS, IX, 1965, p. 59-64.
- EAIVR** - *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, coordonator științific C. Preda, Ed. Enciclopedică, București, vol. I, 1994, vol. II, 1996.
- Eliade M.**, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Universitas, Chișinău, 1992.
- Ellis L.**, *The Cucuteni-Tripolye Culture*, în "BAR-Int Series", 217, Oxford, 1984.
- Eadem**, *Population Growth, Food Storage and Ceramic Manufacturing Centers in Pre-Bronze Age Europe*, în vol. "La civilisation de Cucuteni en contexte européen", BAI, I, Iași, 1987, p. 175-177
- Florescu A. C.**, în "CI", SN, II, 1970, p. 110-117.
- Gheție B.**, **Mateesco C.N.**, *L'utilisation des bovins à la traction dans le Néolithique moyen*, în "Actes du VIII-e CISPP", II, Beograd, p. 454-461.
- Hașotti P.**, *Epoca neolitică în Dobrogea*, Constanța, 1997.
- Hăbășești** - **VI. Dumitrescu și colab**, *Hăbășești. Monografie arheologică*, Ed. Academiei, București, 1954.
- Ivanov I.**, *Les fouilles archeologiques de la nécropole chalcolithique à Varna (1972-1975)*, în "SP", 1-2, 1976, p. 13-26.
- Idem**, *La nécropole chalcolithique de Varna et les cités lacustres voisines*, în vol. "Le premier or de l'humanité en Bulgarie, 5-e millénaire", 1989, p. 39-56.
- Lévi-Strauss Cl.**, *Antropologia structurală*, București, 1978, p. 120-195
- Marin M.**, *Stațiunea neolitică de la Costești*, în "Orizonturi", 3, 7-12, 1951, p. 89-98.
- Marinescu-Bâlcu S.**, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Ed. Academiei, București, 1974.
- Eadem**, *Târpești*,
- Eadem**, **Cârciumaru M.**, **Muraru A.**, *Contribuții la ecologia locuirilor pre și protoistorice de la Târpești*, în "MA", IX-XI, 1977-1979, p. 643-684; aceeași lucrare în limba engleză în "Dacia", NS, XXV, 1981, p. 7-33.
- Markevici V. I.**, *Pamjatniki epoh neolita i eneolita*, Chișinău, 1973.
- Idem**, *Pozdnetripol'skie plemena severnoj Moldavii*, "Știința", Chișinău, 1981.
- Martiniuc C.**, **Chirica V.**, **Nițu A.**, *Poziția geomorfologică și cultural-cronologică a așezării Cucuteni A de la Iași-Splaiul Bahlui*, în "SCIVA", 28, 2, 1977, p. 185-190.
- Matasă C.**, în "Dacia", VII-VIII, 1937-1940, p. 73-84.
- Mihai C.**, *Așezările cucuteniene de la Giurgești și Buznea*, în "Danubius", VI-VII, 1972-1973, p. 11-12
- Idem**, **Boghian D.**, în "MA", IX-XI, 1977-1979, p. 429-452.

- Monah D.**, *Câteva observații asupra cauzelor și efectelor exploziei demografice cucuteniene*, în "Carpica", 14, 1982, p. 33 și urm.
- Idem, Cucos Șt.**, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Ed. Junimea, Iași, 1984.
- Nestor I. și colab.**, *Șantierul Valea Jijiei*, în "SCIV", III, 1952, 1, p. 28-29.
- Pantazică Maria**, *Hidrografia Câmpiei Moldovei*, Editura Junimea, Iași, 1970.
- Passek T. S.**, *Periodizația tripol'skih poselenij*, MIA, 10, Moscova-Leningrad, 1949.
- Patay P.**, *Die hochkuperzeitliche Bodrogeresztúr kultur*, în "55 Ber. Röm-Germ Kommission", 1974 (1975), p. 1-71.
- Paul I.**, *Cultura Petrești*, Ed. MUSEION, București, 1992.
- Petrescu-Dîmbovița M.**, în "ASU-Iași" III, 1957, 1-2, p. 4;
- Idem**, în "Materiale", VI, 1959, p. 63 și urm.
- Idem**, *Cucuteni*, Ed. Meridiane, București, 1966.
- Idem și colab.**, în "SCIV", 6, 3-4, p. 587-601.
- RAJI - V. Chirica, M. Tanasachi**, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, Iași, 1984, vol. II, Iași, 1985.
- Schmidt H.**, *Cucuteni in der Oberen Moldau*, Berlin-Leipzig, 1932.
- Sorochin V. Ia.**, *Modalități de organizare a așezărilor complexului cultural Cucuteni-Tripolie*, în "AM", XVI, 1993, p. 69-86, cu toată bibliografia problemei până în 1992.
- Šmaglji M.M.**, *Krupnye tripol'skoe poselenje v meždurec'je Dnepro i Juznogo Bugo*, în "Pervobytnaja arheologija poiski i nahodki", Kiev, 1980, p. 198-203.
- Idem, M. Ju. Videiko**, *Tripil's'ki protomista*, în "Arheologia", 1993, 3, p. 52-62.
- Tafrali O.**, în "AA", 11-12, 1935-1936, p. 15 și urm.
- Titov V. S., Erdeli I.**, *Arheologija Vengrij. Kamennyi vek*, Moscova, 1980.
- Tufescu V.**, *Dealul Mare Hârlău*, în BSSRG, tom XXXVIII, 1937.
- Idem**, *O regiune de vie circulație "Poarta Târgului-Frumos"*, în BSSRG, tom LXI, 1940.
- Ursulescu N.**, *Primele culturi neolitice pe teritoriul Moldovei*, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1983.
- Idem**, *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, Suceava, 1984. -**Idem**, *Considerații istorice privind tipurile de așezări ale culturilor Starčevo-Criș și ceramicii liniare în Moldova*, în "Suceava" (AMJ), XI-XII, 1984-1985, p. 96 și urm..
- Idem**, *La typologie et l'organisation interne des établissements de premières civilisations néolithiques de la Moldavie*, în "AM", XVI, 1993, p. 11-14.
- Idem**, *La civilisation de la céramique rubanée dans les régions orientales de la Roumanie*, în vol. "Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européenne, BAI, IV, Iași, 1991.
- Idem**, *Prémises du phénomène de l'urbanisation dans l'histoire ancienne de la Roumanie*, în "SAA", II, 1995
- Vulpe R.**, *Izvoare*, Ed. Academiei, București, 1957.
- Zaharia Eug.**, *Demografie*, în "EAIVR", II, 1996, p. 42.
- Zbenovici V. G.**, *Rannij etap tripol'skoj kultury na territorij Ukrainy*, Naukovo Dumka, Kiev, 1989.

UNELE CONSIDERAȚII ASUPRA RITUALURILOR FUNERARE DIN ASPECTUL POIENEȘTI REZULTATE DIN CERCETĂRILE DE LA PODENI ȘI ZVORÂȘTEA

Mircea Ignat

Pentru nici o perioadă din istoria Moldovei, cu excepția răstimpului dezvoltării culturii Sântana de Mureș, descoperirile funerare nu sunt atât de variate ca cele din secolele II – III p. Chr. Cu toate acestea, cunoștințele noastre despre ritul și ritualul funerar al dacilor liberi sunt încă sărace, ceea ce arată că aspectul cantitativ al descoperirilor nu aduce întotdeauna un câștig în câmpul cunoștințelor noastre. La acest fapt nu a contribuit numai volumul materialului, în parte inedit, observațiile superficiale și sumare consemnate în diferite rapoarte și în lucrări, ci mai ales slaba conlucrare interdisciplinară și, în special, cu investigarea antropologică. Arheologia chiar cu procedeele de mare acuratețe, pe care uneori nu are nici posibilitatea să le aplice, nu este singură în măsură să reconstituie faptele asociate ceremoniilor funerare, cercetării antropologice, mai ales în cazul necropolelor de incinerare, revenindu-i menirea să aducă un volum hotărâtor de informații. Lipsa unei astfel de conlucrări permanente sărăcește vădit numărul observațiilor și implicit cel al concluziilor, căci materialele arheologice nu au avut în acest cadru rolul primordial, ci materialul osteologic căruia cei vechi i-au acordat toată atenția (M. C a b a l s k a, 1968, 77).

Chiar dacă dispunem de numeroase crâmpeie de materiale neperisabile, ce au servit în timpul desfășurării ceremoniilor funerare, și chiar dacă reușim uneori să le ordonăm în succesiunea logică a utilizării lor, pătrunderea în sfera concepțiilor ce au determinat faptele în vechime este anevoioasă. Lipsa izvoarelor scrise – și pentru spațiul și timpul avut aici în vedere, ea este totală – restrânge vizibil, din nou, domeniul cercetării. O amplă literatură, care a analizat aproape până la epuizare izvoarele antice, și care a cercetat cu acribie descoperirile arheologice de o mare varietate, de pe diverse meridiane, oferă valoroase puncte de reper, dar sugestiile ei trebuie utilizate cu multă prudență, căci ritualurile funerare, în esență, asemănătoare pe un spațiu larg, se manifestă printr-o varietate copleșitoare de obiceiuri care se abandonează, se împrumută sau renasc, ceea ce îngreunează distingerea doctrinelor ce caracterizează un popor sau altul.

Cercetările arheologice, inițiate încă la sfârșitul secolului trecut, au identificat numeroase necropole ale dacilor liberi care, din punct de vedere arheologic, aparțin unor aspecte culturale diferite: Lipița, Poienești, Chilia-Militari ca și cele din vestul provinciei Dacia, aspecte ce sunt plasate geografic în spații distincte, dar și la nivele cronologice deosebite. În cele ce urmează, ne propunem cercetarea unor aspecte privind ritul și ritualurile funerare practicate în aria aspectului Poienești pe baza săpăturilor de la Podeni și Zvorâștea.

Examinarea concretă a vestigiilor de la Podeni și Zvorâștea ca și permanenta confruntare a datelor din cele două necropole cu ansamblul descoperirilor de la răsărit de Carpați, oferă cadrul demersului ce îl avem în vedere. Acest fapt impune, în primul rând, sistematizarea observațiilor pe anumite categorii.

Prima modalitate de a distinge unele elemente definitorii ale ritualurilor funerare constă în precizarea *tipurilor de morminte* - o tipologie a complexelor sepulcrale (la M. C a b a l s k a, 1968, 84-85). La Podeni și Zvorâștea s-a practicat exclusiv incinerarea la *ustrium*, prin săpături descoperindu-se la Zvorâștea 93 de morminte, iar la Podeni – 34. Clasificarea acestor complexe poate avea în vedere diferite criterii, dintre care cel mai uzitat ține cont de modalitățile de amenajare a mormintelor. Din acest punct de vedere remarcăm existența a patru tipuri de

morminte:

- A – morminte cu oasele incinerate depuse în urne ;
- B – morminte cu oasele incinerate depuse în gropi simple;
- C – morminte cu oasele incinerate amestecate cu reziduuri de la rug depuse în gropi
- D – morminte cu oasele, incinerate depuse în gropi și acoperite integral de fragmente ceramice.

Dacă primele două tipuri de morminte sunt bine cunoscute la toți dacii liberi, cel de-al treilea (tipul C), precizat prima dată la Zvorâștea (M. I g n a t, 1980, 319) ca și cel de tip D nu au fost distinse și analizate, cu toate că morminte de acest fel au mai apărut în unele necropole din Moldova.

Tabelul I. Repartizarea pe tipuri a mormintelor de la Podeni și Zvorâștea în funcție de modalitățile de amenajare

Tipuri de Morminte	Podeni *		Zvorâștea		Total morminte
	Nr. mormintelor	%	Nr. mormintelor	%	
A	29	85,3	63	67,7	92
B	1	2,9	8	8,6	9
C	—	—	19	20,4	19
D	—	—	3	3,2	3
Total	30		93		123

* La Podeni patru morminte (11,7 %) fiind deranjate nu au fost incluse în tabel.

După cum se observă lesne din tabelul I, cele trei tipuri de morminte nu se repartizează uniform. Lipsa la Podeni, ca de altfel în cele mai multe necropole ale aspectului Poienești, a mormintelor de tip C și D este evidentă, în schimb, procentul redus al celor de tip B se datorește în situația de la Podeni, distrugerilor provocate de lucrările agricole.

Asa cum s-a subliniat, *inventarul funerar* nu trebuie privit global, ci după rolul și destinația ce-l avea în procesul ritual (M. B a b e ș, 1971, 25; P. A l e x a n d r e s c u, 1966, 267-272). După criteriul menționat, propunem o altă divizare a inventarului indiferent de materialele din care au fost confecționate respectivele obiecte sau de destinația lor inițială, categorii enumerate, conform ordinii, după cum apar ele în desfășurarea ceremoniilor. În măsura în care această succesiune poate fi dedusă, precizăm următoarele categorii:

- accesorii vestimentare și piese de podoabă aflate la defunct în momentul când acesta era deus pe rug;
- materiale utilizate special la ceremoniile funerare;
- ofrande aduse la rug;
- vase întregi sau fragmentare folosite la amenajarea mormintelor (urne și respectiv capacele lor);
- ofrande depuse în morminte;
- depuneri rituale pe teritoriul necropolelor.

Gruparea obiectelor de inventar într-o categorie sau alta, cu excepția urnelor și a capacelor, prezintă serioase dificultăți datorită stării precare de conservare a anumitor piese ca și a limitării posibilităților de a surprinde urmele de ardere sau a intervențiilor datorate ritualurilor, dar nu este chiar irealizabilă. Ne propunem, în paginile următoare, să studiem câteva categorii ale inventarului în măsura în care acestea apar la Podeni și Zvorâștea, comparând datele obținute cu situațiile din celelalte necropole ale aspectului Poienești.

Materialele utilizate special la ceremoniile funerare constituie o categorie care până acum nu a fost pusă în evidență pe măsura semnificației lor, datorită și faptului că, în majoritate ele nu au lăsat urme. Ne rămâne, în acest cadru, să subliniem numai prezența rășinii de urnă

(*Urnenharz*), deși nu putem ignora utilizarea și a altor substanțe (parfumuri, diverse lichide, etc.) care nu au lăsat însă probe materiale. Nu excludem nici posibilitatea ca focul rugurilor să fi fost alimentat de uleiuri așa cum s-a presupus, explicând astfel cantitatea apreciabilă de fragmente de amfore de import din unele necropole.

În ambele necropole s-au identificat, în proporții diferite, bucăți de rășină, la Podeni în 8,8 %, iar la Zvorâștea în 13,9 %, din totalul mormintelor (punerea în evidență a rășinei la Zvorâștea ca și în aspectul Poienești se datorează, în mare măsură, antropologului N. M i r i ț o i u). În ultima necropolă nu este exclus ca menționarea prezenței rășinii să nu fie cea reală. Necunoscând inițial semnificația acestui material este posibil, mai ales în mormintele de tip C, să fi omis bucățele de rășină ce puteau fi ușor confundate cu resturile de cărbune ce se găsesc de obicei în astfel de morminte.

Întrucât această categorie a inventarului funerar este mai puțin discutată, în literatura arheologică de la noi, nu este de prisos să rezumăm câteva din problemele acestui subiect. Rășina în mormintele de incinerare a fost pusă în evidență în unele necropole din Germania, încă din sec. al XVIII-lea (W i l l i W e g e w i t z, 1972, 287, n. 263), însă nu toate aspectele care se referă la prezența ei au fost elucidate (J. S z y d l o w s k i, 1968, 154-158). Mărimea și forma bucăților de rășină este variabilă între 10 cm și câțiva mm. Aspectul lor este, în general, asemănător cu cel al unor noduli cu înfățișări diferite, cu suprafața lisă sau brăzdată, dar apar și bucăți în formă globulară, de plăcuțe cu suprafața de culoare brun-deschisă, până la negru, în spărtură majoritatea lor având aspect de smoală. Acești noduli se pot identifica ușor prin probe de ardere, ei emanând un fum aromat, asemănător tămăiei.

Utilizarea rășinii în Europa începe încă din mezolitic, fiind întâlnită și în epocile ulterioare, când apare sporadic în morminte, mai cu seamă ca material de lipit. Începând însă cu Latène-ul târziu și până la începutul migrației popoarelor, rășina este prezentă masiv în mormintele de incinerare, uneori chiar și în mormintele de înhumare dintr-o epocă mai nouă, când practica depunerii ei poate fi considerată ca o amintire a unor obiceiuri mai vechi. Descoperirile de morminte cu rășină se concentrează în zona Elbei (H. G e i s l e r, 1984, 138), întinzându-se, spre nord, până în sudul Scandinaviei, și apoi, de-a lungul Elbei, spre sud-est fiind frecvent întâlnite în Boemia, Moravia și Slovacia. În est, rășina nu este așa răspândită dincolo de Oder, totuși depunerea ei în mormintele culturii Przeworsk este cunoscută.

O problemă, rămasă nelămurită, este cea a compoziției chimice a rășinii. Unele cercetări au arătat că această substanță ar putea proveni din Asia Mică (J. S z y d l o w s k i, 1968, 155; oare textul unui papirus privitor la astfel de substanțe aduse în Dacia - N. G o s t a r, 1978-1979, 273-280 - poate fi interpretat în acest sens?). dar cele mai noi analize chimice efectuate în laboratoarele din Hamburg au dus la concluzia că este vorba de rășină de mesteacăn fără a putea preciza dacă ea provine din lemnul de mesteacăn ars pe rug, înăbușit, fără aer sau a fost pusă intenționat ca să se obțină în timpul incinerării cadavrului un miros plăcut (W. W e g e w i t z, 1972, 288). În acest caz, nodulii de rășină prezenți în morminte constituie resturi de materiale fumigene nearse. La fel de complicată este problema originii obiceiului de folosire a rășinii. După unii cercetători ce au în vedere concentrarea descoperirilor în apropierea granițelor Imperiului Roman, acest obicei provine de la romani (pentru folosirea unor arome în mormintele romane v. F. r. C u m o n t, 1949, 46 - 48), fiind preluat de populațiile germanice din *barbaricum* (T. K o l n i k, 1972, 374). Dar toate acestea sunt ipoteze ce nu au putut fi încă demonstrate ca și funcția rășinii în ceremoniile funerare. Opiniile cercetătorilor diferă și se pare că rolul rășinii nu a fost mereu același. Se poate ca ea să fi fost legată de momentul îngropării urnei, dar sunt și păreri ce susțin că rășina provine din făcliile ce ardeau lângă patul mortuar sau că a fost folosită pe rug, la arderea cadavrului pentru a degaja un miros plăcut, dar prin aceasta nu trebuie să vedem numai o simplă măsură de ordin igienic, ci și o anumită concepție de viață spirituală.

La Podeni, în trei morminte s-au găsit urme de rășină toate în morminte în urnă (tip A). Mult mai multe morminte cu rășină au fost identificate la Zvorâștea, unde un procent de 16 % de morminte de tip A și tot cu același procent mormintele de tip C, atât în mormintele de adulți (75 %), cât și în cele de copii (25 %), s-au găsit urme de rășină, așa cum se cunosc și în descoperirile de pe Elba (H. G e i s l e r, 1984, 138). Recent, numai în unele necropole dacice de la răsărit de Carpați (Sohodor, Bărboasa - informatii N. M i r i ț o i u - și Stânca), a fost pusă în evidență rășina de urnă, pe când în altele (Poieniști și Săucești - informatii N. M i r i ț o i u) ea lipsește. Toate acestea nu sunt întâmplătoare. Cum am văzut, utilizarea rășinii cuprinde un spațiu larg, din centrul și nordul Europei care, indică foarte probabil, locul de origine a acestui obicei ritual, constatat numai la un grup de necropole de la răsărit de Carpați, ceea ce exprimă legătura celor ce au folosit aceste necropole cu spațiul menționat, căci depunerea rășinii este, din ceea ce cunoaștem un fenomen străin lumii dacice.

Ofrandele depuse la rug constituie categoria cea mai largă de materiale, într-un anumit sens ele înglobează, cu excepția urnelor și capacelor mai tot inventarul funerar. Dar din varietatea acestuia trebuie să desprindem materialele care au avut, în procesul ritual, numai rolul de daruri menite să servească celui decedat în lumea de dincolo. Când cercetările au fost făcute cu atenție s-a constatat că aceste ofrande sunt de două feluri: ofrande depuse la rug și ofrande ale înmormântării (v. P. A l e x a n d r e s c u, 1966, 268-269). Gruparea ofrandelor într-o categorie sau alta, deși prezintă serioase dificultăți, nu este totuși imposibilă. În general, piesele care prezintă urmele contactului cu focul fac parte din prima categorie. Dar nu numai arderea poate detașa piesele într-o categorie sau alta, ci și poziția lor în morminte. Obiectele nearse, depuse în gropi sau în urne deasupra oaselor calcinate, reprezintă, desigur, ofrandele înmormântării, pe când cele arse amestecate între oasele calcinate putem bănuî că provin de la rug.

În aspectul Poieniști, un inventar funerar numeros și variat este ilustrat de ofrandele cu urme de ardere ce arată amploarea ceremoniilor de la rug, fapt ce își are antecedente în necropolele geto-dacice mai vechi (D. P r o t a s e, 1971, 76-78). Se constată în multe cazuri, că unele obiecte au grade diferite de ardere, ceea ce nu ar fi normal dacă ele se depuneau inițial pe rug. Observațiile subtile din necropola tumulară a Histriei au relevat că pe durata ceremoniilor de la rug în momente diferite, se aruncau vase și foarte probabil alte obiecte (P. A l e x a n d r e s c u, 1966, 249-256). Se poate presupune că aceleași fapte se petreceau și la ceremoniile comunităților din aspectul Poieniști. Deci, prin ofrandele de la rug noi înțelegem toate obiectele care au servit ca daruri ca și cele ce au fost utilizate și adăugate pe parcursul ceremoniilor ce se desfășurau cu prilejul incinerăției. Ofrandele de la rug atestate la Podeni și Zvorâștea cuprind ustensile, vase de ceramică și sticlă, obiecte de toaletă ca și altele între care s-au distins resturi de la ofranda de carne.

În categoria ofrandelor, cele mai abundente se dovedesc a fi diferite *forme ceramice*. Desigur acestea nu se utilizau la rug în simpla lor calitate de vase, ci ca recipiente cu un anumit conținut. După informațiile de care dispunem (avem în vedere că unele rapoarte nu consemnează astfel de detalii) întrebuințarea ceramicii în procesul ritual pare a nu fi avut aceeași frecvență la diferite comunități ale dacilor liberi.

În această situație începem analiza acestei grupe de ofrande pe baza observațiilor de la Zvorâștea. Eșantionul statistic de care dispunem este limitat, dar el indică procentaje asemănătoare ale prezenței fragmentelor ceramice în toate tipurile de morminte (A – 20,6%, B – 25%, D – 33,3%, cu mențiunea că în mormintele de tip C fragmentele de vase sunt deosebit de numeroase, ilustrând o practică specială asupra căreia se va stărui în cele ce urmează).

Urmele de ardere ne semnalează că toată ceramica provine de la rug. Foarte probabil, aici se așezau, inițial, diferite vase conținând ofrande între care și cele alimentare sigur documentate.

**Tabelul II. Repartizarea formelor ceramice de la Zvorâștea
în funcție de utilizarea lor rituală***

Forme ceramice	Utilizarea rituală a formelor ceramice						Total
	Urne	Capace	Ceramica fragmentară				
			În M tip C	În M tip D	În urne	În strat	
I A Vase borcan	13	—	11	—	—	—	24
I B Cesti dacice	—	5	2	—	—	1	5
I C Oale	2	—	6	—	—	—	8
I Forme rar atestate	—	1	1	—	—	—	2
<u>Total vase lucrate cu mâna</u>	15	6	20	—	—	1	42
II A Vase bitronconice	21	—	11	2	—	5	39
II C Vase globulare	9	—	9	—	1	5	24
II D Amfore dacice	—	1 ?	15	—	1	1	18
II E Cani	7	—	40	1	—	8	56
II F Ulcioare	1	—	16	—	—	2	19
II G Castroane	6	—	13	—	1	—	20
II H Străchini	—	1	46	2	1	4	54
II I Cupe	—	—	8	—	1	—	9
II J Capace	—	3	2	—	—	1	6
<u>Total vase lucrate cu roata</u>	44	5	160	5	5	26	245
III Amfore romane	2	—	9	—	—	—	11
<u>IV Vase tronconice - alogene</u>	5	1 ?	—	1	—	—	7
Total general	66	12	189	6	5	26	305

* În tabel sunt specificate numai vasele întregibile sau fragmentele sigur încadrate tipologic. Menționăm că această situație statistică cuprinde și ceramica recuperată în anul 1967.

Tot de la rug provin și alte numeroase fragmente ceramice a căror înfățișare ne dovedesc că vasele au fost sparte în preajma acestuia, fie înainte de aprinderea lui, fie în momentul când rugul era în flăcări, căci, în cazul când fragmentele din respectivele vase se lipeșc, unele au urme de ardere intensă, la altele acestea sunt puțin perceptibile sau chiar o serie de fragmente își păstrează starea inițială. Această constatare ne sugerează că vasele din care au rezultat au fost sparte înainte sau în timp ce se consumau flăcările rugului, unele fragmente căzând pe jeratic, altele alături sau chiar mai departe (despre spargerea vaselor la rug v. P. A l e x a n d r e s c u, 1966, 249-250; L. V. V a k u l e n k o, 1977, 39), de obicei, nu se puneau însă bucăți de vase zgurificate și puternic deformate de temperaturile înalte ale rugurilor (Al. V u l p e, 1967, 23). Predomină cantitativ, după opinia noastră, vasele sparte în timpul cremației care pot fi asociate cu așa-numitul banchet funerar.

Din mulțimea fragmentelor ceramice, aflate în cele 19 morminte de tip C (2416 bucăți), au putut fi identificate tipologic 189 de vase diferite. Semnificativ este faptul că în toate aceste morminte se găsește constant și ceramică dacică lucrată cu mâna, de multe ori observându-se existența, în același mormânt, a două sau chiar a trei vase de acest gen, fapt ce demonstrează utilizarea permanentă a acestei specii ceramice. Privit global, inventarul ceramic al celor 19 morminte de tip C este dominat însă de vasele lucrate cu roata, din care majoritatea o reprezintă cele utilizate la depozitarea și transportul lichidelor (amfore dacice sau de import) sau la consumul acestora cum ar fi cămile și ulcioarele, toate ilustrate prin cel puțin 72 de recipiente diferite. Urmează, ca frecvență, vasele ce puteau servi cu precădere la consumul unor preparate de o oarecare consistență – castroanele și străchinile – ilustrate prin 59 de exemplare. În schimb, vasele înalte, cu o capacitate mai mare (cele bitronconice și globulare) sunt atestate de numai 20

de ori, urmând cele speciale – cupele cu o întrebuințare diversă, să fie reprezentate prin opt și respectiv capacele prin două exemplare. Această frecvență pe ansamblul mormintelor de tip C, evident aproximativă, nu este exclus să sugereze ceea ce se petrecea și se consuma la rug.

Despre ritul și ritualul funerar din aspectul Poienești s-au scris numeroase studii, și în acest cadru, ne propunem numai sistematizarea câtorva date. Cum este cunoscut, dacii au practicat, cu predilecție, incinerarea, dar nu lipsesc nici morminte de înhumare documentate cert în două aspecte ale culturii dacilor liberi: Lipița și Poienești. Părerile după care înhumarea din ultimul aspect ar fi aparținut într-un fel sau altul alogenilor nu mai pot fi acceptate. Discuțiile asupra acestui subiect nu sunt lipsite de altercații. Biritualismul este deci atestat, din câte cunoaștem, numai la dacii liberi din zonele estice, dar necropole birituale se întâlnesc și pe teritoriul provinciilor romane (Enisala, în Moesia Inferior - M. B a b e ș, 1971, 26 - 28; Locusteni - G. P o p i l i a n, 1980, 58-59 sau Soporul de Câmpie - D. P r o t a s e, 1976, 75-76, în Dacia) situație care a fost interpretată în sensul că principalele trăsături rituale se reîntâlnesc, în esență, în toate necropolele dacice de epocă romană, indiferent că este vorba de teritoriile cucerite sau cele rămase în afara imperiului (M. B a b e ș, 1971 34-35), fapt pe deplin posibil, dar care cere și alte probe pentru a fi demonstrat. În cele două aspecte culturale mai sus amintite biritualismul este practicat în două forme. Prima se manifesta în trei necropole din aria Lipița (Bolotnoe, Žvenigorod - "Goeva Gora" și "Zaguminki"), în care se găsesc incinerări, dar și înhumați care sunt adulți, la acestea adăugându-se, după cum s-a arătat mai sus, mormintele "princiare" de la Kolokolin și Cijicov. Pentru a explica această situație descoperirile arheologice sunt încă neclare și, în acest caz, ne mulțumim numai să le semnalăm.

A doua formă de biritualism este ilustrată prin necropola de la Lipița și prin șapte necropole din aria aspectului Poienești: Săbăoani (V. U r s a c h i, 1969, 200, procentul de 60 % a înhumaților reprezintă aici un caz special), Moldoveni-Gabăra, Poienești, adulții înhumați aici fac parte dintr-un cimitir medieval, Văleni, Săucești, Brad, Dămieniști. În necropolele de mai sus exista un număr apreciabil de morminte din care majoritatea (74,6 %) sunt de incinerare, dar sunt și 273 de înhumare între care numai două aparțin unor maturi, restul fiind de copii după determinările de la Moldoveni și Săbăoani, predominând categoria Infans I (0 – 6 ani), cu un procent de 75 %, copiii între 7 și 12 ani fiind reprezentați de un număr mult mai mic de indivizi (19 %), remarcându-se lipsa adolescenților. De subliniat că în cele două necropole mai mult de jumătate (56 %) sunt copii între 0 – 3 ani (O. N e c r a s o v, V. U r s a c h i, D. B o t e z a t u și G h. Ș t e f ă n e s c u, 1960, 8-10). Răspândirea geografică a necropolelor birituale în aspectul Poienești ne arată că nu este vorba de o practică zonală. Având în vedere că tot în aceste necropole se întâlnesc și copii incinerări și că numai o parte din reprezentanții acestor categorii de vârste sunt înhumați, acest fenomen a fost definit ca "biritualism complementar".

După cum este bine cunoscut, geto-dacii au practicat, de-a lungul mai multor secole, incinerarea (D. P r o t a s e, 1971, 60-75). Descoperirile funerare cele mai numeroase aparțin acestui rit. Prin cercetările sistematice sau prin descoperiri întâmplătoare s-au identificat peste 60 de puncte în care s-au găsit morminte de incinerare ale aspectului Poienești. Dacă adunăm la acestea și mormintele de incinerare din necropolele birituale în care, după cum s-a văzut, ele predomină (74,3 %) putem afirma că până în prezent cunoaștem în jur de 2000 de morminte de incinerare, reprezentând aproximativ 89 % din totalul celor ce au aparținut aspectului Poienești. După cum se știe, în acest aspect sunt și necropole exclusiv de incinerare, din care cităm ca reprezentative numai acele monumente ce au fost mai intens sau exhaustiv cercetate: Bărboasa, Sohodor, Oncești-Cioara, Pădureni, Oncești-Canton, Vârteșcoiu, Stâncă, Butnărești, la care adăugăm și cele două necropole aici amintite – Podeni și Zvorăștea. În general, aceste necropole, spre deosebire de cele birituale, cuprind, cu excepția celei de la Bărboasa, un număr mai mic de morminte, reflectând probabil comunități mici cu o mai mare mobilitate.

În toate necropolele aspectului Poienești s-a practicat incinerarea la *ustrium*, trăsătură

definitorie a tuturor complexelor sepulcrale aparținând dacilor liberi, ritual ce fusese generalizat în sec. IV – III a. Chr. și această consecvență subliniază și mai mult caracteristica remarcată.

Sunt foarte puține indicii despre aspectul exterior al necropolelor situate în general în vecinătatea așezărilor, ocupând fie o poziție dominantă față de zona locuită (Podeni), fie un teren plasat peste o apă curgătoare (Butnărești) sau chiar pe aceeași formă de relief, în apropierea spațiului locuit. Teritoriul necropolelor trebuie să fi fost considerat ca loc sfânt (*loca religiosa*) cum era la mai toate popoarele (J. M a r q u a r d t, 1892, 446). Arealul lor era punctat, în unele cazuri (Văleni Stânca Zvorăște), de resturi de la rug împrăștiat intenționat care ilustrau anumite credințe. S-a presupus că suprafața acestor cimitire nu era netedă ca în prezent, rezultată în urma lucrărilor agricole, explicând adâncimile de o diversitate frapantă la care se găsesc în prezent mormintele (M. S m i s z k o, 1932, 111-112). Dimensiunile și formele diferite ale gropilor au fost, de asemenea remarcate și asupra acestui fapt nu este necesar să mai insistăm. Întrucât în cazuri destul de rare mormintele se suprapun trebuie să ne imaginăm că existau anumite semne ce marcau locul mormintelor, presupunându-se că acestea constau din mușuroaie de pământ, pietre sau stâlpi de lemn a căror perisabilitate ar putea explica cazurile izolate de întretăiere a mormintelor. La Moldoveni-Gabăra sunt pietre ce au fost puse în relație cu astfel de semne, dar trebuie să ne reamintim și cunoscutul vers homeric: "Lemnul e poate un semn ce-arată un mormânt în vechime" (*Iliada*, XXIII, 328).

Cu toată amploarea cercetărilor, până în prezent, pe teritoriile necropolelor dacice de epocă romană nu s-au găsit încă ruguri ceea ce relevă că incinerarea defuncților se făcea în afara lor. Nici pe suprafața așezărilor nu s-au surprins amenajări ce ar putea fi interpretate ca ruguri cum sunt la alte popoare (M. C a b a l s k a, 1968, 88-89; pentru o perioadă mai veche am putea aminti aici platforma de la Tilișca - N. L u p u, 1989, 33-35, v. și I. H. C r i ș a n, 1986, 128). Toate acestea ne determină să bănuim că incinerarea se desfășura în afara perimetrului așezărilor, dar și a necropolelor, într-un loc special destinat acestui scop, fără să putem preciza dacă rugurile au fost colective (ca la Ferigile - A l. V u l p e, 1967, 23), pe familii sau individuale.

Dificultățile interpretării observațiilor, caracterul ipotetic al multor deducții, ca și numeroasele îndoieli ce stăruie mai la fiecare pas nu fac inutilă această *încercare de reconstituire a ceremoniilor*, întrucât nu de puține ori, în literatura de specialitate, se găsesc, referitor la acest subiect, aprecieri confuze sau chiar eronate. Tentația reconstituirii ansamblului de ritualuri asociate incinerăției este ispititoare și cu toate că acele ceremonii erau ilustrate prin practici diverse ele pot fi incluse și derulate într-un scenariu bine definit. Sistematizarea într-o succesiune logică a tuturor datelor de care dispunem nu dau acestui capitol un caracter literar, cum ar părea la prima vedere, ci unul de restituire a faptelor din viața cotidiană. Încercarea de reconstituire este facilitată de studii teinice ce au analizat descoperirile arheologice pe un spațiu foarte larg, de izvoarele scrise antice ca și de numeroase date etnologice și cu toate că aceste informații provin din exteriorul lumii dacice, etapele ca și practicile incinerăției, în esență, nu pot fi decât asemănătoare.

Desigur ceremoniile funerare se desfășurau de-a lungul unui anumit interval de timp și în locuri diferite, fixate de tradiție, ceea ce presupune derularea acestora în mai multe faze distinse în mod diferit de cercetători, faze a căror succesiune este argumentată prin numeroase dovezi mai la toate ~~popoarele antice care au folosit incinerarea~~ (*D. A. s. v. Funus*, 1367 și urm; J. M a r q u a r d t, 1892, 405-408 și 446-449; o bogată documentație la M. C a b a l s k a, 1968, 85-90, v. și G. F. N i k i t i n a, 1985, 15-18 și 60-89). Ele pot fi acceptate și pentru dacii liberi deși, în acest caz, aportul surselor scrise este inexistent. Am adoptat succesiunea acestor faze după studiile M. Cabalska, specialistă în acest domeniu, care a distins opt faze în derularea ritului incinerăției, precizând că în cele ce urmează, scenariul a fost adaptat la realitățile din lumea dacică și că el se înscrie în limitele normalului, adică a unor practici obișnuite.

1. Despre obiceiul veghii la căpătâiul muribundului, atestat la numeroase popoare antice,

ca și în cazul altor faze ale ceremoniei funebre nu putem face nici un comentariu din lipsa datelor.

2. După deces, cadavrul era spălat, uns cu diferite substanțe și îmbrăcat. Această fază a ceremoniei este documentată parțial prin resturile pieselor de port și podoabă trecute prin foc, obiecte ce arată că defunctul fusese depus la rug îmbrăcat, probabil chiar în costumul său de sărbătoare. Se știe însă că urmele acestei categorii de piese nu sunt reprezentate constant în toate mormintele dintr-o necropolă și, mai mult, între necropole, sunt în această privință diferențe vizibile. Astfel, la Zvorăștea cel mult 30,1% din morminte au indicii că defuncții au posedat astfel de obiecte. În schimb, la Săucești, acest procent este mult mai mare. În situația din urmă, putem presupune că ceilalți defuncți, fără un astfel de inventar, erau îmbrăcați modest sau chiar înfășurați numai într-un giulgiu, obicei care este uzitat cu precădere într-o serie de necropole (Sohodor, Stâncă, Podeni, Zvorăștea etc.) și care se continuă în sec. IV p. Chr., când între mormintele de incinerare ale culturii Sântana de Mureș, puține sunt cele ce cuprind piese de port și podoabă.

După cantitatea unor astfel de piese, așa cum s-a subliniat și cu alte prilejuri, nu se pot trage concluzii asupra stării materiale a defuncților, decât până la un anumit punct. Lipsa unor obiecte de acest gen nu indică întotdeauna o situație socială inferioară. Mai degrabă rigorile ritualurilor funerare pot fi invocate, întrucât s-a observat că mormintele de copii sunt mult mai sărace în piese de port și podoabă (în acest sens este revelatoare situația celor înhumați), pe când mormintele de femei sunt mult mai înzestrate cu obiecte de acest gen. Deci îmbrăcarea defuncților se făcea, mai cu seamă, în funcție de sex și de vârstă, obiceiul variind de la comunitate la comunitate, unele utilizând un inventar variat și bogat, pe când altele restrângând, în mod vizibil, folosirea lui.

3. Expunerea defunctului și veghea, o altă fază bine documentată la alte popoare (pentru varietatea practicilor v. F r. C u m o n t, 1949, 20-21; M. C a b a l s k a, 1973, 130; obiceiul este atestat la traci - H e r o d o t, V, 8) din lipsa datelor, nu ne este cunoscută la daci. În acest interval de lamentații, după obiceiul unor popoare, avea loc banchetul funebru. La daci, după toate indiciile ce le avem acesta se desfășura însă în altă fază a ceremoniilor și în alt loc și anume la rugul funerar.

4. Transportul din așezare spre rug a celui decedat și cortegiul funerar care se forma cu acest prilej constituie o altă fază a ceremonialului despre care, din nou, nu avem nici un fel de știri. În acest context ne punem întrebarea numai unde era plasat rugul? Desigur, așa cum s-a arătat mai sus, răspunsul ne este acum imposibil.

5. Incinerarea la rug este la dacii liberi, ca la mai toate popoarele, cea mai importantă etapă din ceremonialul funerar. De data aceasta posedăm și urme concrete provenite de la incinerare care, alături de informațiile antice, pot contribui la reconstituirea parțială a ceea ce se petrecea la rug.

Rugurile, după cum s-a remarcat, erau amenajate în aer liber, după cărbunii păstrați în unele morminte, folosindu-se esențe diferite de lemn, fapt ce explică indicii diferiți de ardere a oaselor. Mai dificil este de explicat însă gradele deosebite de cremație ale oaselor din același mormânt.

Pe rug era depus cel decedat după cum fusese pregătit anterior, adăugându-se diferite ofrande. În primul rând menționăm obiectele ce urmau să-i folosească în lumea de dincolo. Cantitatea și felul acestora diferă, în principal, după vârstă și foarte probabil după sexul sau situația socială a defunctului (de exemplu la Zvorăștea pieptenii erau depuși, cu predilecție, la adulți). Reamintim faptul că într-o serie de necropole predomină anumite obiecte de ofrandă, pe când în altele acestea lipsesc, reflectând obiceiuri diferite care pe parcursul evoluției aspectului Poienești s-au modificat. De asemenea, pe rug se puneau și ofranda de carne provenită de la diferite animale sau păsări ca și unele vase ce puteau cuprinde astfel de ofrande ca și altele

lichide, reamintindu-ne că toate paharele de sticlă de la Zvorâștea au trecut prin flăcările rugului. Alături de acesta, în orice caz în direct contact cu dogoarea focului, la unele comunități dacice se răspândise obiceiul de a se depune urna și capacul ei destinate a cuprinde resturile cremației.

Aprinderea rugului era un moment solemn. Nu avem probe că bucățile de silex ars, aflate în câteva morminte de la Zvorâștea, erau depuse pe rug ca ofrande, menite să-i folosească defunctului la aprinsul focului (luminii) în lumea de dincolo, sau au fost utilizate concret la aprinderea rugului a cărui flăcări se consumau, foarte probabil, ca și la alte popoare, în timpul nopții.

Înainte de aprinderea rugului sau când acesta ardea, se depuneau sau se aruncau în flăcările lui diferite substanțe, special folosite cu acest prilej, între care, numai într-o serie de necropole, știm că s-a utilizat rășina de urnă, fie cu scopul de a obține un miros plăcut, fie cu anumite rosturi rituale, sau, mai curând, din ambele motive.

În orice caz, în timpul cremației avea loc, lângă rug, banchetul funerar atestat prin ceramica diversă de la Zvorâștea care, după folosire, era spartă ritual, în preajma rugului, fragmentele de vase purtând semne cu intensități diferite de ardere, obicei care a fost bine precizat la geto-daci încă din Hallstatt-ul târziu (la Ferigile - A. I. V. u. l. p. e, 1967, 23-24, dar și la Histria - P. A. l. e. x. a. n. d. r. e. s. c. u, 1966, 249). Amploarea acestui "banchet" poate fi dedusă din mulțimea vaselor utilizate între care predomină, după cum s-a arătat, cele ce conțineau sau puteau fi folosite la consumul unor lichide, cele destinate unor produse mai consistente (străchinile și castroanele) fiind mai puține. Desigur, acest banchet este atestat, indiscutabil, numai la Zvorâștea, în mormintele de tip C, dar nu este exclus să fi fost comun tuturor comunităților dacice din aspectul Poienești, așa cum ar indica fragmentele de vase arse secundar găsite, în cantități variabile, în mai toate necropolele dacice. În orice caz, cremația era una din cele mai importante etape ale ceremoniilor funerare întrucât aici se aduceau majoritatea ofrandelor.

6. Strângerea oaselor incinerate (*ossa legere* la romani) constituie una din cele mai interesante etape, din punctul de vedere al arheologului, care trebuie să cunoască cum se desfășura această operațiune și ce criterii o guvernau.

După ce flăcările rugului se consumau, la toate popoarele, se lăsa ca dogoarea acestuia să se potolească fie stropindu-l cu apă sau alte lichide, probabil chiar vin (acest fapt ar explica numeroasele fragmente de amfore de import, nu este exclusă nici posibilitatea utilizării uleiurilor; s-a presupus că focul putea fi alimentat cu uleiuri - I. H. C. r. i. ș. a. n, 1986, 120), fie că se lăsa câteva zile ca el să se răcească bine, după care urma, apoi, strângerea resturilor cremației (sunt inscripții cu *dies quo ossa lecta sunt*, pentru această fază v. D. i. o. C. a. s. s. i. u. s, 56, 42). Acest fapt este atât de logic încât ne surprind afirmațiile unor arheologi care scriu despre urne arse secundar sau chiar gropi cu urne de arsură datorate acestor reziduuri strânse (cum ! ?) încă fierbinți, opinii hazlii, ca să folosim o sintagmă urbană.

Operația de culegere a resturilor incinerăției era intimă, fără fastul celor precedente. Cunoaștem încă puține lucruri despre criteriile de culegere a resturilor de la rug. S-a observat, în numeroase cazuri, că volumul oaselor calcinate este foarte mic, simbolic. După unii autori strângerea oaselor era determinată de importanța care o avusese defunctul în familie și comunitate și s-ar părea că și vârsta ar genera atitudini diferite în adunarea oaselor, căci, mormintele de adulți și cu un inventar mai bogat cuprind o cantitate mai mare de oase incinerate (D. N. i. c. o. l. a. e. s. c. u - P. l. o. p. ș. o. r, W. W. o. l. s. k. i, 1975, 49). De asemenea, în aspectul Poienești mormintele din necropolele timpurii, cum ar fi cea de la Văleni, spre deosebire de cele târzii, conțin o cantitate foarte mică de oase incinerate, fenomen ce este, în acest caz, de natură rituală, ilustrând un obicei care evoluează.

Ne punem întrebarea: în ce se adunau oasele calcinate ca și resturile din celelalte obiecte ce au însoțit defunctul la rug? Având în vedere literatura antică și analogiile etnografice putem

presupune că se folosea o țesătură, un giulgiu (T i b u l, III, 2, 9-26) și că aceste resturi nu se adunau direct în urne (a se vedea că nu toate mormintele folosesc astfel de vase). Descoperirea unor fragmente de țesătură la Pădureni ca și a acelor de cusut, așa cum s-a observat la Poienești și care pot fi puse în legătură cu un astfel de giulgiu, sunt indicii sigure în acest sens. Nu este exclus ca la daci, ca și la alte popoare, resturile de la rug să fie păstrate, uneori, un timp mai îndelungat în astfel de țesături (M. C a b a l s k a, 1968, 90), ceea ce ar explica două constatări temeinic desprinse prin observații arheologice. Prima se referă la existența mai multor urne depuse în aceeași groapă, cazul acelor morminte "duble", mai bine zis simultane (I. M i t r e a, 1988, 369, v. si D. N i c o l a e s c u - P l o p ș o r, W. W o l s k i, 1975, 78-80, 143-146). Relevatoare, în acest sens, este descoperirea de la Dămieniști, unde șapte urne au fost introduse în aceeași groapă, ceea ce arată că practica păstrării resturilor de incinerare era răspândită în anumite momente. A doua constatare se referă la cantitatea redusă a oaselor, din unele morminte, care păstrate, un timp mai îndelungat, au putut avea anumite roluri în ritualurile legate de cultul strămoșilor sau ale fertilității.

Trebuie să subliniem că oasele calcinate, din zdrobitoarea majoritate a mormintelor au fost curățite de impuritățile cremației, ceea ce arată că rugul a fost stropit din belșug cu apă sau, mai degrabă, că oasele au fost spălate, fapt constatat la Zvorăște și în mormintele de tip C, unde chiar dacă reziduurile de la rug (cărboni, cenușă, lut ars) sunt bine reprezentate, oasele sunt curate și nu au astfel de reziduuri imprimate în textura lor. De asemenea, oasele, în momentul culegerii lor sau în timpul manipulării și păstrării în giulgiu, au fost sparte în bucăți, chiar dacă provin de la membrele lungi, dar este posibil ca ele să fi fost sfărâmate nu numai din nevoia de a încăpea în urne, ci și ca rezultat al contracției când rugul încă fierbinte era stropit cu apa sau alte lichide (V. D u m i t r e s c u, 1961, 22-23).

Se pune aici și problema inventarului aflat pe rug (piesele de podoabă și port ca și a ofrandelor). În general, în morminte noi găsim obiectele sau fragmentele lor mai puțin arse, cele zgurificate fiind foarte rare. Deci s-a procedat la o strângere selectivă a lor, dar, în orice caz, intenționată, ea vizând adunarea obiectelor din toate categoriile. Desigur, conținutul unui mormânt, așa cum îl cunoaștem, nu reflectă, în totalitate, ceea ce era pe rug și, cu toate că nu excludem hazardul la adunarea ofrandelor, acest inventar pe ansamblul unei necropole nu-l putem socoti opera întâmplării, ci ca un eșantion statistic satisfăcător.

7. Asupra fazei care privește transportul resturilor incinerate de la rug spre necropolă, documentele arheologice din aria aspectului Poienești nu ne dau nici o relație. Se transportau aceste resturi în giulgiul amintit și abia la mormânt erau introduse în urne sau gropi? Este o posibilitate.

8. Pregătirea locului de înmormântare constă în săparea gropii a cărei loc se fixa în suprafața necropolei după anumite criterii (gruparea după familii mari, evoluția teritorială a spațiului etc.). După cum s-au distins, formele și dimensiunile gropilor sunt diferite dar ele au în vedere tipul de mormânt ce urma a se realiza. În nici o necropolă a aspectului Poienești, nu s-au observat probe care să dovedească faptul că s-ar fi practicat ritualuri de purificare a locului ce urma să adăpostească mormântul.

9. Momentul îngropării resturilor de la rug, ultima fază a ceremoniilor funerare, cuprinde două operațiuni: introducerea acestora în gropi și depunerea unor noi ofrande. Observațiile arheologice ca și datele altor izvoare ne îndeamnă să acordăm importanță acelu giulgiu care, abia la mormânt, era introdus, împreună cu conținutul său, în urne și ceea ce nu încăpea în acestea (resturile cremațiilor nefiind încă tasate) cădea alături de urne, fapt ce ar explica prezența în gropile mormintelor a unor oase incinerate sau a unor piese de inventar provenite de la rug.

O altă operațiune ce se petrecea, în acest moment, era depunerea unor noi ofrande care sunt nearse, constând din piese foarte diferite ca destinație și utilizare de la cele de port, podoabă, la ustensile și, în cazuri rare, se adăugau vase mici. Trebuie să acceptăm că între concepțiile

escatologice ce guvernau depunerea ofrandelor la rug și cele ce impuneau adăugarea altora în morminte existau diferențe sensibile. În orice caz, aceste ofrande de înmormântare sunt atestate într-o cantitate apreciabilă numai în anumite necropole (Pădureni, Poienești, Săucești etc.), pe când în altele, cum este cazul la Zvorâștea, ele sunt sporadice.

10. Despre ritualurile dedicate memoriei defunctului nu avem nici un fel de indiciu de natură arheologică. După astuparea gropilor se pare că în majoritatea cazurilor nu se mai aduceau alte ofrande. Descoperirea unor cuptoare pe teritoriul necropolelor de la Bărboasa, Văleni, Butnărești, Brad și eventual Vârteșcoiu și Barați arată totuși că unele comunități dacice aveau anumite obiceiuri legate și de comemorarea celor decedați, dar se pare că aceasta a fost o practică pasageră, ea fiind atestată numai într-un anumit grup de descoperiri.

În antichitate, în cadrul aceleiași societăți, și chiar în cadrul aceleiași ideologii religioase se întâlnesc, în mod frecvent, mai multe practici funerare. Exemplele sunt mult prea numeroase pentru a fi aici prezentate. De asemenea, trebuie să ținem cont și de faptul că fiecare comunitate era purtătoarea unui fond de obiceiuri și practici rituale. Chiar într-o epocă apropiată zilelor noastre dominată de o religie profund monoteistă, se disting și în această sferă a vieții spirituale numeroase obiceiuri particulare. Cele invocate nu exclud totuși o sistematizare a fenomenelor și faptul că descoperirile se pot reuni în categorii distincte care ilustrează continua metamorfozare a practicilor funerare (F. R. C u m o n t, 1949, 14; M. C a b a l s k a, 1968, 85-86) justifică o astfel de încercare. Însăși săpăturile întreprinse în necropolele de la Podeni și Zvorâștea ne-au prilejuit constatarea că aceste vestigii prezintă foarte multe elemente comune, însă s-au identificat și fapte care le deosebesc atât din punct de vedere al ritualurilor cât și al inventarelor funerare ceea ce ne-a îndemnat la o permanentă confruntare cu datele din celelalte monumente ale aspectului Poienești.

Descoperirile funerare aparținând aspectului Poienești încă acum câteva decenii au fost departajate în două categorii: necropole exclusiv de incinerare și necropole birituale, constatare pertinentă, confirmată de toate cercetările ulterioare. Vestigiile de o mare diversitate au impus cercetătorilor compararea și asocierea unor materiale cum a fost cazul celor de la Dumitreștii Gălății cu cele de la Bărboasa, dar insuficiența de atunci a dovezilor nu a permis realizarea unei clasificări mai fine. Recent, N. Mirițoiu a subliniat pe baza grupării unor obiecte și a unor practici rituale existența a două categorii de necropole. Prima grupă reprezentată de necropola de la Poienești caracterizată prin biritualismul complementar cu un inventar bogat în care nu lipsesc piesele de argint filigranat etc. și o a doua grupă ilustrată prin descoperirile de la Sohodor, unde apar piepteni, practica folosirii rășinii de urnă etc.

Deși clasificarea din urmă surprinde o realitate indiscutabilă, descoperirile de până acum ne obligă la gruparea acestora în mai multe categorii având în vedere criterii mai nuanțate de departajare ale vestigiilor atât în funcție de inventar cât și în funcție de ritul și ritualul funerar prin examinarea ritualurilor funerare ce caracterizează mormintele majoritare cele de incinerare, așa cum sugerează și alte încercări de departajare citate, confruntarea unor astfel de elemente oferind posibilități mai eficiente de grupare a vestigiilor, grupări ce ar exprima și anumite relații arheologice. Criteriile de clasificare a necropolelor pe care le propunem constau în următoarele:

- frecvența tipurilor sepulcrale;
- frecvența acoperirii și, mai ales, precizarea stării urnelor (întregi, fragmentate intenționat sau arse ritual);
- cantitatea și componența inventarului funerar în care combinarea diverselor tipuri de ofrande ilustrează ritualuri distincte;
- prezența mormintelor îngropate simultan;
- folosirea rășinii de urnă.

După cum se observă, un accent deosebit s-a pus nu atât pe evidențierea unor obiceiuri funerare izolate, cât mai ales pe procentul cantitativ al atestării acestor practici. Acordând credit

aspectului cantitativ, față de semnalările sporadice, recunoaștem că procentele care vor fi invocate în cele ce urmează au fost stabilite în funcție de observațiile consemnate în diferite studii și rapoarte de săpături. În acest caz, cifrele sunt relative, dar avem convingerea că ele se apropie de realitate și că nu pot fi ignorate, exprimându-ne totodată regretul că multe descoperiri importante, din lipsa datelor, nu au putut fi valorificate în acest sens. Criteriile acestei departajări, după cum se observă, țin cont, în acest cadru, numai de ritul și ritualurile funerare fără să facem apel la categoriile tipologice ale inventarelor aparținând diferitelor necropole, deși acestea probează și ele astfel de grupări ale vestigiilor, ceea ce ne întărește convingerea că acestea nu sunt stabilite arbitrar. În funcție de criteriile enunțate mai sus s-au distins în aspectul Poienești cinci grupe de necropole.

Prima grupă este documentată de faza timpurie a necropolei de la Văleni așa cum a fost precizată de autorii cercetărilor. Cum în această necropolă se găsesc și morminte care, după opinia noastră, se încadrează și în grupa a doua este dificil să se precizeze numai pe baza datelor de la Văleni caracteristicile rituale (raporturile numerice între mormintele în urnă sau în groapă, frecvența urnelor întregi etc.), specifice primei grupe. Descoperirile de la Dumbrava și Suceava care, foarte probabil, aparțin tot primei grupe, nu ne oferă decât puține indicii în acest sens.

Din toate datele de până acum se poate conchide că această primă grupă de necropole se caracterizează prin: practicarea biritualismului complementar și a unor ritualuri specifice mormintelor de incinerare, între care consemnăm fragmentarea rituală a urnelor, din care unele sunt arse ritual, penuria inventarului funeral (fapte observate și la Enisala), defuncții având puține piese de port, iar ofrandele de la rug și de la înmormântare sunt sporadice, remarcând totuși, prezența așa-ziselor vase secundare, de asemenea este sigur că mormintele conțineau o cantitate redusă, uneori simbolică de oase calcinate.

A doua grupă de necropole ilustrată prin descoperirile de la: Săbăoani, Moldoveni – Gabara, Poienești, Văleni – faza a doua, Săucești, Brad și Dămieniști se caracterizează, în primul rând, prin biritualismul complementar. În ceea ce privește ritualurile funerare specifice mormintelor de incinerare ele nu se diferențiază de cele constatate în cea de a treia grupă și asupra lor se va reveni în cele ce urmează. Cum nu avem încă o explicație satisfăcătoare care să justifice originile și motivele înhumării copiilor, lămurirea raporturilor dintre această grupă și cea de a treia nu este încă posibilă, de fapt, ambele ar putea fi considerate ca făcând parte dintr-o singură grupa ce are două variante din care prima se caracterizează prin biritualism complementar.

Grupa a treia de necropole cu morminte exclusiv de incinerare ale căror trăsături specifice sunt identice, așa cum s-a subliniat, cu cele din grupa precedentă (din care cauză se vor face trimiteri și la descoperirile acesteia), este reprezentată de vestigiile de la: Pădureni, Oncești - Cioara, Oncești - Canton, Butnărești etc. Mormintele de incinerare din aceste necropole ca și cele din grupa a doua se caracterizează prin :

- predominarea mormintelor în urnă (78 % la Săucești și 88 % la Poienești) ;
- frecvența foarte mare de până la 98 % cum este cazul la Pădureni, a urnelor acoperite cu străchini, cupe de fructiere, capace speciale sau fragmente ceramice, în unele necropole fiind întâlnite urne acoperite chiar și cu două capace (Poienești);
- urnele întregi fără semnele distrugerilor din antichitate sunt cele mai numeroase, ele atingând procente de până la 73% la Poienești, 78 % la Săucești, arderea rituală a urnelor fiind atestată sporadic;
- inventarul funeral, cuprinzând piesele de port și podoabă ale defunctului, ofrandele de la rug și de la înmormântare, este divers și abundent, ajungând ca la Săucești 72 % din morminte să posede în diverse proporții un astfel de inventar. În această ordine de idei, amintim că la Poienești, Săucești, Oncești – Cioara, Oncești - Canton, Moldoveni Gabara s-au depus uneori în morminte vase cu ofrande;

- în necropolele aparținând grupei a doua și a treia s-au dezvelit "morminte duble", mai bine zis "morminte simultane", descoperirea de la Dămieniști fiind edificatoare dar nu și unica, astfel de complexe fiind cunoscute la Poienești, Moldoveni Gabara etc.

Ritualurile funerare invocate mai sus, atestate în procente variabile dar apropiate delimitează o categorie de necropole cu trăsături bine definită unde se disting două grupe, din care una se individualizează prin practicarea biritualismului complementar. Descoperirile arheologice aparținând acestor grupe ilustrează, în același timp, o cultură materială de o mare diversitate considerată ca reprezentativă pentru aspectul Poienești, în care se includ piesele de argint filigranat, alte podoabe din materiale diferite ca și o variată ceramică de factură superioară, lucrată cu roata. Acest inventar fastuos este specific numai necropolelor din grupa a doua și a treia și nu este atestat în prima și nici în următoarele grupe.

Grupa a patra de necropole din aspectul Poienești, cuprinzând numai morminte de incinerare, se prezintă comparativ cu cele din grupa a doua și a treia într-un contrast vizibil, cu procente cantitative exact inverse, deosebirile față de grupele precedente fiind frapante. În acest sens menționăm următoarele:

- numărul mormintelor în groapă simplă sporește vizibil ajungând ca la Stânca ele să constituie 35 % din totalul lor;

- urnele lipsite de capace sunt majoritare, la Stânca fiind reprezentate printr-un procent de 84 %. Cupele fructierelor nu mai sunt întâlnite cu rol de capac, urnele fiind acoperite, de obicei, cu fragmente ceramice și sporadic cu alte tipuri de vase, foarte rar având capace speciale;

- urnele întregi sunt, de asemenea, mai puține, cele îngropate inițial, din antichitate, cu lipsuri sau cu urme vizibile de fragmentare intenționată, predomină cantitativ. Totodată arderea rituală a urnelor devine un fapt generalizat; în acest sens menționăm că la Săucești (necropolă din grupa a doua) numai o singură urnă are semnele unei arderi secundare, în schimb majoritatea celor de la Sohodor au fost în contact cu flăcările rugului;

- sărăcia inventarului funerar în mormintele acestei grupe este un indiciu clar că defuncții aveau pe rug puține piese de port și podoabă, că ofrandele depuse la rug sau în morminte erau, de asemenea, sporadice. Dacă mormintele de incinerare din grupa a doua și a treia sunt bogat înzestrate, cele din grupa a patra apar abia în procente de 29 % la Podeni și 12% la Stânca și au un astfel de inventar care prezintă o anumită uniformitate. În această ordine de idei subliniem că în necropolele grupei a patra nu sunt cunoscute vase cu ofrande;

- ca fapt nou, în directă legătură cu ritualurile funerare, este și folosirea rășinii de urnă (*Urnenharz*), practică nemaiîntâlnită în mormintele grupelor precedente.

Toate acestea subliniază că o serie de comunități aveau practici funerare specifice ce individualizează necropolele de la Sohodor, Stânca și Podeni într-un grup separat, aparent mai puțin numeros, dar nu este exclus ca între descoperirile inedite sau cele reprezentate printr-un număr mic de morminte să se afle vestigii care să aparțină acestui grup.

În sfârșit, cea de-a *cincia grupă* este ilustrată de necropola de la Zvorăștea la care, foarte probabil, se adaugă și cea de la Mălușteni. Această grupă se caracterizează prin practicarea exclusivă a incinerăției, mormintele având toate caracteristicile grupei a patra la care se adaugă însă un nou tip de sepulcral – mormintele în groapă cu reziduuri de la rug – fapt ce conturează o grupă de vestigii separată, încă puțin relevantă de cercetările arheologice de teren.

Din cele de mai sus reiese că nu s-au făcut trimiteri la importanta necropolă de la Bărboasa ce cuprindea 291 morminte de incinerare. Faptul a fost impus de situația specială de aici, similară celei de la Văleni, unde autorii cercetărilor au distins două faze, din care prima a fost atribuită de noi primei grupe de necropole, iar a doua celei următoare. La fel și la Bărboasa, după elementele ritualurilor funerare dar și după categoriile tipologice ale inventarului, putem departaja o serie de morminte ce corespund grupei a treia, iar altele grupei a patra de descoperiri (existența a două faze în cadrul necropolei a fost remarcata și de N. M i r i ț o i u). Situațiile de la

Văleni și Bărboasa, unde se găsesc morminte ce aparțin la două grupe diferite anulează oare clasificarea propusă? Noi considerăm că, din contră, acestea documentează continua transformare a ritualurilor funerare, abandonarea unora (ca și a obiectelor utilizate cu predilecție) și adoptarea altora noi și numai nevoia de sistematizare a descoperirilor a impus această clasificare, ilustrând, anumite secvențe din evoluția unei culturi unitare. Desigur, această departajare a descoperirilor nu este inutilă, ea ne poate ajuta, după studierea tipologiei inventarului la descifrarea unei anumite evoluții și a unei periodizări a vestigiilor - pîntă a oricărui demers al cercetării arheologice.

Se știe că despre viața spirituală a dacilor liberi nu s-a păstrat vreo mențiune literară antică (și nici nu cunoaștem dacă s-a scris așa ceva), informații care ar fi fost hotărâtoare în acest domeniu, unde numai datele arheologice sunt insuficiente. Limitându-ne numai la sfera credințelor și practicilor funerare care au lăsat urme materiale consistente, trebuie să recunoaștem opacitatea semantică a documentelor arheologice (M. E l i a d e, 1981, 13). Constituind totuși singurele mărturii, izvoarele arheologice oferă anumite indicii despre concepțiile care guvernau acea sferă a vieții spirituale, deducțiile fiind însă limitate, oricând discutabile. Concluziile rezultate în urma cercetărilor arheologice nu sunt spectaculoase, dar ele suplinesc un gol și pot aduce câteva date utile, pozitive a căror discutare nu este gratuită.

Oricât ar părea de ciudat conservatorismul recunoscut ritualurilor funerare nu a dat în vechime o normă canonică, imuabilă de-a lungul veacurilor. Din contra, schimbările și apoi revenirile la obiceiuri mai vechi sunt mult mai frecvente decât ne închipuim noi astăzi. Așa cum distingea cu suplețe F r. C u m o n t, doctrinele riturilor și ritualurilor funerare sunt ca și solurile planetei noastre formate din straturi suprapuse peste care s-au depus mereu noi aluviuni. În antichitate, în acest domeniu, urmând constatările aceluiași erudit, nimic nu s-a distrus brusc, o doctrină nu este în întregime abolită când se formează o noua credință și opiniile contradictorii pot coexista mult timp și când se exclud unele în profitul altora rămân în obiceiuri supraviețuiri tenace (F r. C u m o n t, 1949, 14) și evoluția practicilor funerare la geto-daci de-a lungul ultimelor secole ale erei vechi și în primele din era noastră pot constitui un elocvent exemplu al acestei continue metamorfoze. Având în vedere cele de mai sus putem, în acest caz, să invocăm în cercetarea noastră o serie de informații scrise care se referă la această sferă a vieții spirituale așa cum fusese receptată și menționată în scrierile antice ce se refereau la traco-daci cu multe secole înainte de epoca avută aici în vedere. Continuitatea culturii materiale dacice ne îndeamnă să acceptăm ca unele concepții cu privire la viața de dincolo ar fi putut supraviețui până în epoca romană și faptul că între necropolele acestei epoci și cele din Latène-ul timpuriu și mijlociu sunt multe puncte comune înlesnește o astfel de presupunere.

În esență, noi posedăm informațiile lui H e r o d o t (IV. 93-95 și V, 5 și 8), ceilalți autori antici, unii chiar foarte târzii, compilatori de cabinet nu fac altceva decât să reproducă direct sau indirect știrile aflate de "părintele istoriei" (H e l l a n i c o s, fr. 73; V a l e r i u s M a x i m u s, II, 6, 12; P o m p o n i u s M e l a, II, 2, 18-20; Paradoxograful lui Rohde, 42; S o l i n u s, 10, 1-3; Ș t e f a n d i n B i z a n ț, s.v. *Getica* - o analiză a izvoarelor la: V. P â r v a n, 1926, 150-159; I. H. C r i ș a n, 1986, 112-116). Din lectura textelor citate mai sus se poate rezuma ca Herodot, cu nuanțe și uneori mici amănunte și ceilalți autori, atribuie daco-geților credința în nemurirea sufletului, că moartea este întâmpinată cu bucurie, sufletul eliberându-se către locuri mai fericite, că femeia trebuia să-și însoțească bărbatul în lumea de dincolo și, în sfârșit, că cei decedați erau înmormântați fie prin incinerare, fie prin înhumare.

Realitățile arheologice nuanțează aceste date sau le infirma. Astfel, din câte cunoaștem, mormintele dacice din secolele II - III p. Chr. sunt individuale (o excepție la Șopteriu) și nici nu avem vreo dovadă de jertfă umană ca în secolele anterioare, foarte probabil, autoritățile romane care desființaseră casta sacerdotală dacică au interzis, ca pretutindeni de altfel, aceste practici barbare, inumane.

S-a observat că într-un anumit grup de necropole din aspectul Poienești este cunoscut biritualismul, dar un biritualism complementar, unde numai o parte a copiilor erau înhumați. În rest, se practica incinerarea, rit ce se generalizase încă din epoca fierului. Între incinerare și înhumare s-a discutat că sunt diferențe sensibile din punct de vedere escatologic. Înhumarea ar presupune, în general, întoarcerea celui decedat în pământul care l-a născut, mama fecundă care-l va face să renască la o nouă viață - *Mater terra genuit, materque recepit* - (F r. C u m o n t, 1949, 387 și 390). Se poate presupune că o astfel de concepție se raporta la acea categorie de copii ce erau înhumați în aspectul Poienești? Un răspuns categoric este imposibil. Multe popoare au crezut ca cei morți la o vârstă timpurie au în lumea de dincolo o condiție diferită față de adulți (Ibidem, 307-308, 387-390; J. M a r q u a r d t, 1892, 440). Un tratament special aplicat copiilor s-a observat în toate necropolele aspectului Poienești, unde mormintele de copii fie înhumați, fie incinerati sunt cele mai sărace în ofrande depuse pe rug sau în morminte. Acest fapt, în contrast cu alte necropole aparținând unor epoci și spații diferite, cu morminte de copii bogat înzestrate, ar reflecta o nouă viziune escatologică ce se răspândește într-un anumit interval de timp în lumea dacilor liberi de la răsărit de Carpați în secolul al II-lea p. Chr., foarte probabil fără a fi vorba de o influență romană. Cu această excepție dacii liberi au practicat numai ritul incinerării indiferent de sexul și vârsta celor decedați. Acest biritualism complementar este un fapt nou care diferențiază datele arheologice de informațiile lui Herodot.

În toate religiile la care se atașează incinerarea domină credința că sufletul defunctului incinerat devine protector și ca moartea acestuia constituie o trecere la o viață veșnică și fericită, toate exegezele moderne interpretând incinerarea ca rit purificator prin excelență. Aceasta obține o detașare rapidă și completă a corpului de suflet și facilitează ascensiunea acestuia către celeleste, unde se unește cu elementele incandescente din care este făcut. Focul, în același timp, purifică sufletul de ceea ce este corupt și împovărat. Pentru ca sufletul să fie nemuritor condiția absolut necesară era incinerarea trupului conform ritualurilor păstrate prin tradiție (I b i d e m, 438; F r. C u m o n t, 1949, 389-392; A. A u d i n, 1960, 312-322 și 518-532; M. C a b a l s k a, 1972, 3-15). Nu este lipsit de interes să adăugăm câteva observații de natură arheologică menite să nuanțeze acest cadru general privitor la doctrinele incinerării. S-a constatat de asemenea că majoritatea ofrandelor era concentrată la rug, că în preajma acestuia avea loc banchetul funerar, că ofrandele înmormântării, deși abundente în unele necropole, nu eclipsează pe cele de la rug. Aici sufletul, nedespărțit încă de corp, primește toate onorurile și mulțimea de daruri ce-i sunt necesare în lumea de dincolo. Desfășurarea banchetului funerar alături de rug nu este exclus să reflecte credința că sufletul celui decedat sălășluia încă pe rug, că lua și el parte la ospăț până la stingerea flăcărilor (E a d e m, 1973, 130). După incinerare sufletul este primit în lumea inaccesibilă a nevăzutului din care nu mai exista întoarcere și el nu mai este legat de mormânt. Căci lucrurile ce-i aparținuseră fiind nimicite de foc determină ca nimic să nu mai rețină sufletul în lumea pamânteană (o concepție asemănătoare în lumea homerică - E. R o h d e, 1985, 37). Din contra, la alte popoare, cum ar fi la celti și sciti sunt alte concepții (I. H. C r i s a n, 1986, 129). Atitudini bivalente nu sunt totuși excluse și ele sunt normale și frecvente în vechime. Faptele nu pot decât să sugereze că uneori mormântul - *domus aeterna* - era considerat locul unde mai sălășluia sufletul, concepție absurdă în fond, dar perpetuu și pretutindeni răspândită (F r. C u m o n t, 1949, 15-17 și 26; F. d e C o u l a n - g e s, I, 1984, 27-28). Această doctrină nu este însă ilustrată la dacii liberi decât printr-un număr restrâns de descoperiri arheologice, predominând cele care sugerează migrarea sufletelor către o lume transcendențială. Această desprindere totală de existența pamântească ar putea constitui una din laturile credinței în nemurire a dacilor ce a frapat lumea antică, pregnant subliniată de H e r o d o t, mereu amintită în antichitate și atât de comentată de învățații epocii moderne. Incinerarea, ca și concepția amintită, nu poate decât să ne releve și pe această cale caracterul uranian al religiei dacilor liberi.

În orice caz, documentele arheologice ne arată persistența în sec. II - III p. Chr. a unor

tradiții străvechi (incinerarea la *ustrium*, predominarea mormintelor în urne și a ofrandelor depuse la rug etc.). Totodată, în noile împrejurări apar la dacii liberi și alte forme de manifestări a practicilor funerare - biritualism complementar, noi tipuri sepulcrale etc. -, fapte ce ilustrează, pe de o parte, un element de continuitate, iar, pe de altă parte, îmbrățișarea unor noi concepții escatologice, expresii ale metamorfozării continue a credințelor și obiceiurilor funerare atât de curente în lumea antică.

BIBLIOGRAFIE

- P. Alexandrescu, *Necropola tumulară - săpăturile 1955-1961*, în "Histria", vol. II, București, 1966, p. 133-294.
- A. Audin, *Inhumation et incinération*, în "Latomus - revue d'études latines", tom. XIX, fasc. 2, 1960, p. 312-322 și fasc. 3, p. 518-532.
- M. Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în "SCIV", 22, 1971, 1, p. 19-45.
- Idem, *Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dacice clasice*, în "SCIVA", 39, 1988, 1, p. 3-32.
- Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.
- C. Bloșiu, *Necropola din secolul al IV-lea de la Lețcani (jud. Iași)*, în "Arh.Mold.", VIII, 1975, p. 203- 280.
- M. Cabalska, *Quelques remarques sur le rôn en Europe préhistorique*, în "Archaeologia Polona", X, 1968.
- Eadem, *Ze studiów nad systemami religijnymi związanyimi z obrazadkiem cialopalnym (próba rekonstrukcji)*, în "WiadArch.", XXXVII, 1972, 1, p. 3-15.
- Eadem, *Ze studiów nad religia pogańska slowian*, în "Materiały archeologiczne", vol. XIV, Cracovia, 1973, p. 103-131.
- F. de Coulanges, *Cetatea antică*, București, 1984.
- I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.
- Fr. Cumont, *Lux perpetua*, Paris, 1947.
- G h. Diaconu, *Târgșor. Necropole din secolele III-IV e.n.*, București, 1965.
- V. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*, București, 1961.
- M. Eliade, *Istoria ideilor și credințelor religioase*, vol. I, București, 1981.
- Horst Geisler, *Das germanische Urnengräberfeld bei Kemnitz, Kr. Potsdan-Land*, în *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam*, 8, 1974.
- N. Gostar, *Thebtunis papyrus II, 687*, în "CI", IX-X, 1978-1979, p. 273-280.
- M. Ignat, *Les populations daces au nord - est des Carpates aux II-e - III-e siècle de n. ére*, în "Actes du II-e Congrès International de Thracologie", vol. II, București, 1980, p. 317-321.
- T. Kolnik, *Ziarové pohrabisko z neskory doby rimsky a zo zaciatka stahovania národov v Ciernom Brode*, în "SlA", XXIII, 1975, 2, p. 341-378.
- N. Lupu, *Tilișca - așezările arheologice de pe Cătânaș*, București, 1989.
- J. Marquardt, *La vie privée des romaines*, Vol. I, Paris, 1892, în *Manuel des antiquités romaines*, vol. XIV.
- N. Mirițoiu, *Apartenența etno-culturală a mormintelor de înhumare din cadrul necropolelor carpice - comunicare la Institutul de arheologie din București*, februarie 1983.
- Idem, *Apariția și răspândirea pieptenilor în cultura dacilor liberi - comunicare la Sesiunea științifică a Muzeului din Botosani - 1984*.
- O. Necrasov, V. Ursachi, D. Botezatu și Gh. Ștefănescu, *Studiul resturilor osoase din mormintele cimitirelor birituale de la Gabăra - Moldoveni și Săbăoani I - jud. Neamț (sec. II-III*

e.n.), în "Studii și cercetări antropologice", VI, 1960, 1, p. 8-10.

D. Nicolaescu - Plopșor, W. Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1976.

G. F. Nikitina, *Sistematika pogrebal'nogo obrjada - plemen Cernjahovskoi kultury*, Moscova, 1985.

V. Pârvan, *Getica - O protoistorie a Daciei*, București, 1926.

G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.

D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971.

Idem, *Un cimitir dacic din epoca romana la Soporul de Cîmpie. Contribuții la problema continuității în Dacia*, București, 1976.

E. Rohde, *Psyché*, București, 1985.

V. Sirbu, *Credințe și practici funerare religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993.

M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsce wschodniej*, Liov, 1932.

J. Szydlowski, *Das Harz im Grabritus der Kaiserzeit in Mitteleuropa*, în "Archaeologia Polona", X, 1969, p. 154-158.

V. Ursachi, *Contribuții la problema ritului de înmormîntare la carpo-daci*, în "Carpica", II, 1969, p. 199-201.

L. V. Vakulenko, *Pam'jatki pidgi'ja Ucrad'ns'kih Karpat perșoi polovini i tisjacolittja n.e.*, Kiev, 1977.

Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, București, 1967.

Willi Wegewitz, *Das longobardische Brandgräberfeld von Putensen, Kreis Harburg*, Hildesheim, 1972.

Cercetările arheologice de teren, metodice sau periegetice, au darul să conducă la identificarea unor situri care, ulterior, potrivit importanței lor, pot intra în cadrul săpăturilor sistematice, sau să verifice, peste ani, unele cercetări mai vechi. Județul Suceava, nu beneficiază, deocamdată, de un repertoriu arheologic. De aceea, orice semnalare și descoperire arheologică are importanța sa la completarea hărții descoperirilor preistorice și istorice, iar materialele arheologice recuperate trebuie publicate pentru a întregi imaginea locuirilor umane de-a lungul timpului.

În acest context, în lucrarea de față ne-am propus să semnalăm câteva dintre descoperirile efectuate de colectivul sus menționat în Podișul Sucevei, unele puncte depășind limita județului. Redăm mai jos corpusul descoperirilor.

1. BARANCA, comuna Hudești, județul Botoșani

De pe teritoriul satului provine un topor de silex cenușiu (probabil de Nistru), cu urme evidente de cioprire și șlefuire pe ambele fețe plate, în partea dinspre tăiș. Toporul are o formă trapezoidală, fiind simetric în secțiune longitudinală și lenticular-neregulat în secțiune transversală. Tăișul este arcuit, și prezintă urme de utilizare (fig. IV). Dimensiuni: lungime 14,8 cm, deschidere tăiș 5,3 cm, grosime maximă 2,4 cm. Piesa poate fi încadrată în eneoliticul final.

Piesa se află în depozitul Seminarului de Arheologie al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava.

2. DĂRMĂNEȘTI, comuna Dărmănești, județul Suceava

După ultimele case din partea nordică a satului Dărmănești, pe partea stângă a șoselei Suceava-Rădăuți, a fost descoperită o unealtă complexă racloar-gratoar, cu encoche pe latura dreaptă a unei macrolame din silex de Prut, probabil eneolitică (fig. III/15).

Material în depozitul Seminarului de Arheologie al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava.

3. GROAPA VLĂDICHII, *Vatra satului*, comuna Moara, județul Suceava

În zona de NE a satului, la aproximativ 500 m N de Șomuzul Mare, în apropierea casei lui Gheorghe Cibireac, pe terasa mijlocie a pârâului, în anul 1972, tractoristul Ioan Croitoru a descoperit un topor din silex alb-vinețiu, șlefuit, trapezoidal, cioplit pe muchie. Dimensiuni: lungime 11 cm, lățime 4 cm. Din același punct provin două fragmente ceramice aparținând culturii amforelor sferice (fig. VI/1-2).

E.I. Emandi, *Cercetări arheologice în bazinul superior al Șomuzului Mare*, lucrare de diplomă, Iași, 1974, p. 24 și pl. 42/1-4.

Materialele se află în depozitul Seminarului de Arheologie al Universității „Ștefan cel Mare Suceava.

4. PĂRHĂUȚI, *Dealul Muncel*, comuna Todirești, județul Suceava

Situl este amplasat pe interfluviiul dintre râurile Suceava și afluentul său de dreapta, pârâul Soloneț, pe teritoriul satului Părâuț. Începând cu anii '60, numeroase materiale au fost recuperate de către învățătorul Vasile Mănătoru, fiind incluse în muzeul școlar al localității. Ulterior, o parte dintre acestea s-a pierdut. Noile cercetări de suprafață au condus la recuperarea altor materiale arheologice aparținând culturilor Cucuteni și Sântana de Mureș.

Dintre piesele litice descoperite, amintim: nuclee neregulate (fig. II/37), fragmente de lame (fig. II/2-7,9-12,21-23,26-30) străpungătoare, întregi și fragmentare, (fig. II/8,13,24,32) gratoare și racloare pe lame realizate din silex de Prut și gresie silicioasă (fig. II/13-16,20,31). Unele piese litice prezintă urme de cortex, altele sunt calcinate. Din gresie și cuarțit au mai fost

realizate frecătoare (fig. II/17-19,33-34) iar din silicolit, două unelte ciopite și parțial șietute, reprezentând, probabil, topoare în curs de prelucrare (fig. II/35-36).

Ceramica de factură cucuteniană aparține speciilor fină, semifină și grosieră. Ca forme distingem: vase bitronconice cu gura în formă de pâlnie (fig. X/2-4,7,9), vase piriforme cu umăr (fig. X/5), vase piriforme cu gâtul scurt (fig. XI/4-5,10), vase crater (fig. XI/8), străchini (fig. X/6-8 și XI/1), un capac în formă de coif suedez (fig. X/1) precum și un fragment care a aparținut, probabil, unui vas-binoclu (fig. XI/11). În general, ceramica a fost pictată, cu motive liniare realizate cu culoare neagră (specifice fazei Cucuteni B) însă, datorită acidității solului, s-a păstrat în puține cazuri (fig. XI/6).

Menționăm și un fragment ceramic, lucrat din pastă roșietică, cu cioburi pisate în compoziție, având buza crestată și monticuli pe umăr, amintind de formele și decorurile de tip Cucuteni "C" (fig. XI/2). Totodată mai pot fi semnalate câteva fragmente ceramice lucrate din pastă cenușie cu nisip și microprundișuri în compoziție, încadrabile în cultura Sântana de Mureș.

Din lut au fost realizate și greutatea circulară pentru plasa de pescuit, plan-convexe în profil (fig. II/38 = fig. V/8 și fig. V/4), greutatea cilindrică, circulare în profil transversal (fig. V/7) precum și un fragment de greutate semilunară, cu profil transversal plan-convex (fig. V/2).

O altă greutate semilunară din lut de pe Dealul Muncel a fost de curând introdusă în circuitul științific [Vezi N. Ursulescu, *Sur la signification fonctionnelle des pièces semi-lunaires en argile de la civilisation de Cucuteni*, în *Studia antiqua et archeologica*, Iași, III-IV, (1996-1997), p. 76-82].

Materialul se află în depozitul Seminarului de Arheologie al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava.

5. PĂRHĂUȚI, Vatra Satului, comuna Todirești, județul Suceava

Cu ocazia săpării unui beci, pe lotul locuitorului Gelu Ignătescu din satul Părhăuți, au fost recuperate materiale arheologice aparținând culturilor ceramicii liniare și Gáva-Holihradý (grupul Grănicești).

Primele îi aparțin câteva piese de silex de Prut (fig. III/3,5-6), două topoare de argilit siltic (fig. III/14,17) plan-convexe, o fusaiolă bitronconică (fig. V/5) și un fragment ceramic decorat cu linii incizate și alveole în formă de "capete de note muzicale" (fig. XI/3).

Materialele hallstattiene timpurii sunt reprezentate prin fragmente ceramice negre și lustruite la exterior și cărămizii la interior, ale căror forme nu au putut fi reconstituite și de o fusaiolă cvasicilindrică din pastă cenușie (fig. V/3). Din nivelul hallstattian a mai fost recuperat un cap de baston din lut, ars superficial (fig. V/6). De pe suprafața arabilă mai provin: un nucleu epuizat din gresie cuarțică (fig. III/7) și un fragment de scoică perforată (fig. III/13).

Material în depozitul Seminarului de Arheologie al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava.

6. SF. ILIE, Siliște, comuna Șcheia, județul Suceava

Din acest punct provin fragmente ceramice aparținând culturilor Criș cu pleavă în pastă și decor cu alveole (fig. VI/4), Cucuteni (fig. VI/6), Horodiștea-Erbiceni (fig. VI/3,5,8), o lamă fragmentară de silex de Prut cu urme de cortex Fig. III/1) și o fusaiolă din pastă cenușie care ar putea aparține secolelor III-IV d. Chr. (fig. V/1).

În acest punct a fost efectuat și un sondaj arheologic, care a dus la descoperirea de materiale arheologice aparținând culturilor Precucuteni, și Horodiștea-Erbiceni.

Vezi I. Mareș, *Sondajul arheologic de la Sfântu Ilie - "Siliște" (1991)*, în *Suceava (AMJ)*, XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 496-502; M. Andronic, P.V. Batariuc, *Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman în zona limitrofă a orașului Suceava*, în *Suceava (AMJ)*, XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 14.

Material în depozitul Seminarului de Arheologie al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava.

Din zona numită de locuincii *Sesia Popii*, situată pe un platou care se ridică deasupra pârâului Șcheianca, la aproximativ 300 m S de biserica din Sf. Ilie, la limita cu municipiului Suceava, provin materiale ceramice de tip Horodiștea-Erbiceni, împreună cu numeroase piese de silex de Prut (gratoare și lame).

Materialul se află în depozitul Seminarului de Arheologie al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava.

8. STRAJA, comuna Straja, județul Suceava

Pe terasa de stânga a Sucevei, pe terenul locuitorului Ioan Hasna, a fost descoperită o lamă din silex de Prut, cenușie, cu talonul bine evidențiat, probabil eneolitică (fig. III/2).

Cercetare de suprafață Mugur Andronic, Bogdan Niculică, 1997.

Materiale în depozitul periegeze al Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

9. SUCEAVA, municipiu, *La est de oraș*, județul. Suceava

În anul 1978, prof. Ioan Iureș de la Școala Generală Nr.2 din Suceava, în urma unor cercetări de teren, a descoperit, pe malul drept al Sucevei, în extremitatea estică a localității, un molar de mamut de dimensiuni modeste. Această descoperire ar putea fi pusă pe seama existenței, în zonă, a unui posibil punct fosilifer, legat, probabil de stațiunea datată în aurignacianul post-mijlociu de la *Câmpul Ciorii*, aflată în vecinătate.

Cercetare de teren Paraschiva V. Batariuc, 1972; Al. Păunescu, *Paleoliticul și epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret. Studiu monografic*, vol. I/1, București, 1998, p. 95.

Materiale în depozitul periegeze al Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

10. SUCEAVA, municipiu, *Ferma Agricolă 2 - Ițcani*, județul. Suceava

De pe terenurile agricole ale fermei, la aproximativ 300 m S de aceasta și din marginea înaltă, afectată de desprinderi, a platoului pe care se află stațiunea, au fost recuperate, periegetic. diverse materiale arheologice aparținând culturilor Precucuteni, Cucuteni, perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, culturii Noua, La Tène-ului și secolelor V-VI d.Chr.

Piese litice sunt reprezentate prin așchii de debitaj și fragmente de lame cu una sau două nervuri mediane, realizate din silex negru-cenușiu, translucid, de Prut (fig. III/4,12,16).

Ceramica precucuteniană, semifină, a fost lucrată dintr-o pastă neagră-cenușie, cu nisip fin ca degresant și decorată cu linii incizate, creștături pe buză și împunsături circulare pe corpul vasului, și poate fi datată în faza Precucuteni III (fig. IX/4,6,8). Categoria grosieră a fost realizată dintr-o pastă de culoare roșietică, cu nisip cu bobul mare și cioburi pisate. Fragmentele acestei categorii provin de la vase globulare cu buza evazată (fig. IX/2,5,9,13-14).

Materialul ceramic cucutenian provine de la vase bitronconice, cu gura în formă de pâlnie (fig. VIII/1-5), străchini (fig. II/4 și IX/7,12) și capace în formă de coif suedez, decorate cu motive liniare realizate cu culoare neagră, în stilurile picturale Cucuteni B (fig. VIII/6).

Un fragment ceramic, negru-cenușiu, cu pietricele mărunte în pastă, provenind de la un vas globular cu buza evazată, aparține perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, probabil culturii Horodiștea-Erbiceni (fig. VI/1).

Cultura Noua este reprezentată prin câteva fragmente brun-cenușii, decorate cu brăie orizontale în relief. Un fragment decorat cu brâu orizontal în relief, cu proeminențe, poate fi atribuit La Tène-ului (fig. IX/3). Câteva fragmente ceramice provenind de la vase brun-cărămizii, cu miezul negricios și cioburi pisate în pastă, pot fi încadrate în sec. V-VI d. Chr. și au fost recuperate dintr-un bordei care se observa în profil (fig. VII/2-3).

Cercetări de suprafață I. Bojoi, N. Ursulescu; M. Ignat, D. Boghian, B. Niculică, S. Ignătescu. Săpături M. Ignat, I. Mareș, M. Andronic, M. Gogu, B. Niculică, 1998,1999.

Vezi și M. Andronic, P. V. Batariuc, *Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman în zona limitrofă a orașului Suceava*, în *Suceava (AMJ)*, XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 11, punctul Suceava - *Tarla Gostat*.

Materialul se află în depozitul Seminarului de Arheologie al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava.

11. ȘCHEIA, *Lutărie*, comuna Șcheia, județul Suceava

Pe un fragment de platou structural, evidențiat de pâraul Șcheia, pe a cărui mal stâng se află o lutărie, în zona afectată de calea ferată Suceava - Păltinoasa, au fost descoperite fragmente ceramice aparținând culturii Cucuteni (faza B), provenind de la vase bitronconice cu gura în formă de pâlnie (fig. VI/10) și străchini (fig. VI/7,9).

Material în depozitul Seminarului de Arheologie al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava.

12. ȘCHEIA, *Seliște*, comuna Șcheia, județul Suceava

Pe terasa de 10-11 m de pe partea stângă a pâraului Șcheia, cercetările de sistematice întreprinse în anii '60 au dus la descoperirea unor vestigii aparținând culturii amforelor sferice, culturii Noua, secolelor II-III d. Chr., culturii Sântana de Mureș și sec. XIV-XV.

Cultura amforelor sferice este reprezentată prin fragmente ceramice brun-cenușii, rar cărămizii, cu nisip fin ca degresant, provenind de la vase de dimensiuni mici, pahare și cești (fig. XII/1-7) și de la amfore cu corpul globular (fig. XII/13). Decorul este cel de obicei întâlnit pe materialele de pe teritoriul Moldovei și Ucrainei: incizii unghiulare, realizate cu un obiect probabil din os, în forma “solzilor de pește”, și impresiuni de șnur răsucit, organizate în șiruri orizontale și ghirlande.

Cercetările de suprafață recente au evidențiat și prezența unor materiale aparținând culturii ceramicii liniare - un fragment cu pleavă în pastă, decorat cu linii incizate și alveole în formă de “capete de note muzicale” (fig. XII/9), culturii Precucuteni, La Tène-ului timpuriu - un fragment brun-cărămiziu cu tortiță - apucătoare (fig. XII/20), secolelor III-II î. Chr. - un fragment decorat cu brâu alveolar (fig. XII/18), culturii Sântana de Mureș - fragmente cenușii, fine, lucrate la roata rapidă provenind de la vase-sac, străchini (fig. XII/8,10-12,14-15,17,19). Amintim și un fragment de strachină romană, realizată din pastă fină, cărămizie.

Pentru săpăturile din anii 1960-1961, vezi Gr.Foit, *Așezarea dacică de la Siliștea Șcheii (sec.II-III e.n)*, în *Studii și materiale - Istorie*, I, 1969, p. 23-36; pentru materialele precucuteniene vezi Sorin Ignătescu, *O descoperire precucuteniană în apropierea orașului Suceava*, în prezentul volum; materialele culturii amforelor sferice au fost descoperite în anul 1969, săpături sistematice Gr. Foit, M. Ignat. Mulțumim și pe această cale conf. dr. Mircea Ignat pentru materialul pus la dispoziție. Alte fragmente ceramice aparținând culturii amforelor sferice provin din cercetări de suprafață și se află în depozitul Seminarului de Arheologie al Universității din Suceava.

Fragmentele ceramice de la pl. XII/1-4, 6-7, 13 se află în depozitul periegeze al Muzeului Național al Bucovinei din Suceava.

13. UNCEȘTI, comuna Bunești, județul. Suceava

În anul 1960, locuitorul Vasile Turcu, din satul Uncești, a descoperit, în timpul arăturilor, o cistă cu patru pietre late laterale și una drept capac. Inventarul mormântului consta dintr-un schelet bine păstrat și un vas. Ulterior, materialele s-au pierdut astfel că este greu de încadrat cultural.

Informație oferită cu amabilitate de profesor Mugur Andronic pentru care îi mulțumim încă o dată.

14. VARVATA, *Cetățuie (Cetățica)*, comuna Pârteștii de Jos, județul. Suceava

Pe o cornișă de desprindere cu altitudinea de cca. 490-500 m, numit *Cetățuia*, în partea de NNE a caselor din cătunul Varvata au fost identificate materiale arheologice aparținând culturilor:

a) **Cucuteni B**, cu fragmente aparținând speciilor ceramice fină, semifină și grosieră, provenind de la vase bitronconice cu gura în formă de pâlnie (fig. XIII/1 și fig. XV/14) și străchini (fig. XV/10). Au mai fost recuperate fragmente de nuclee de silex de Prut, de culoare neagră și brun-cenușie precum și unelte pe lame (fig. III/8).

b) **Gáva - Holihady (grupul Grănicești)**, reprezentată prin fragmente ceramice aparținând speciilor fină și semifină, provenind de la vase bitronconice (fig. XIII/2, fig. XIV/6, fig. XV/13), borcane (fig. XIII/4, fig. XIV/10, fig. XV/7), vase-sac (fig. XIII/5-6), boluri (fig. XV/15-16) și străchini (fig. XIII/3, fig. XIV/7,9, fig. XV/11-12) împreună cu varianta grosieră. Ornamentele utilizate constau în caneluri (fig. XIV/15, fig. XV/6), alveole pe buze (fig. XIII/2), striuri (fig. XIII/4, fig. XIV/12), iar pe unele vase întâlnim diferite tipuri de proeminente (fig. XIII/5-6, fig. XIV/2-3,11, fig. XV/1-3,5-6,8-9) sau brăuri în relief (fig. XV/7).

Cercetări de suprafață N. Gostar, M. Ignat, 1964. Din acest punct provine și un celt aparținând Hallstatt-ului timpuriu (M. Ignat, *Noi descoperiri de piese de bronz în zona Sucevei, în Suceava (AMB)*, XX, 1993, p. 374 și fig. 1/6). O parte din aceste materiale se află în depozitul Seminarului de Arheologie al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava.

Mulțumim și pe această cale d^{lui} prof. Mugur Andronic de la Muzeul Național al Bucovinei, pentru unele materiale puse la dispoziție (fig. VI/2; fig. VII/2,6,8,15; fig. VIII/3-4,6-7,9,12-13) aflate în depozitul periegeze al Muzeului Național al Bucovinei.

15. VEREȘTI, comuna Verești, județul. Suceava

De pe teritoriul comunei provine un topor din silex alb, prezentând urme de spărtură în urma utilizării, cu muchia plană, trapezoidal în plan și rectangular în secțiune transversală, putând fi încadrat în eneoliticul final (fig. III/11).

Piesa se află în depozitul Seminarului de Arheologie al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava.

*

În concluzie arătăm că, din cele 15 puncte cuprinse în corpus, 7 (nr. 1-2, 5, 7-8, 11, 13, 15) sunt inedite, iar în cazul stațiunii de la Șcheia – *Siliște* s-au adus completări cu noi etape de locuire, întregind imaginea despre acest important sit arheologic, căruia ar trebui să i se acorde mai multă importanță în cadrul cercetărilor sistematice. Materialele recuperate completează cunoașterea arheologică cu o așezare ceramică liniară, una Precucuteni III, o stațiune Cucuteni B, patru locuiri eneolitice, o așezare Horodiștea – Erbiceni, una Hallstatt-iană timpurie și una La Tène II.

De asemenea, am prezentat mai detaliat materialele arheologice descoperite pentru a demonstra importanța unor puncte, care, fără îndoială, trebuie să facă obiectul unor cercetări metodice.

Résumé

Recherches archéologiques dans le Plateau de Suceava

Dans cet ouvrage les auteurs présentent les résultats des quelques recherches de surface effectuées récemment dans 15 stations de Plateau de Suceava, parmi lesquelles 8 sont inédites ou partiellement inédites et les matériaux archéologiques sont dignes d'attention.

LÉGENDE DES FIGURES:

Fig. I. – La carte des découvertes archéologiques indiquées dans le texte.

Fig. II. – L' établissement de Varvata – *Cetățuie (Cetățica)* – (1) et des pièces lithiques en silex (2-16,20-23), quartzite (17-19), grès (33-34), silicolithe (35-36), argile (38) de Părâuți – *Dealul Muncel* – la culture de Cucuteni.

Fig. III. – Pièces archéologiques: taillées et polies en silex (1-12,15-16), argilithes lithiques (14-17) et coquillage (13) de Sf. Ilie – *Siliște* – énéolithique (1), Straja – énéolithique (2), Părâuți – *Vatra satului* – la culture de la céramique linéaire (3-7,13-14,17), Suceava – *Ferma 2 Ițcani* – énéolithique (4,12,16), Varvata – *Cetățuie (Cetățica)* – énéolithique (8), Sf. Ilie – *Sesia Popii* – énéolithique (9), Șcheia – *Seliște* – énéolithique (10), Verești – énéolithique (11), Dărmănești – énéolithique (15).

Fig. IV. – Hache en silex de Baranca – Hudești.

Fig. V. – Pièces en argile de Părâuți – *Vatra satului* – la culture de la céramique linéaire (5), Gáva-Holihrad (3,6), Părâuți – *Dealul Muncel* – la culture de Cucuteni (2,4,7-8), Sf. Ilie – *Siliște* – la culture de Sântana de Mureș (1)

Fig. VI. – Céramique de Groapa Vlădichii – *Vatra satului* – la culture des amphores globulaires (1-2), Sf. Ilie – *Siliște* – la culture de Criș (4), la culture de Cucuteni (6), la culture de Horodiștea – Erbiceni (3,5,8), Șcheia – *Lutărie* – la culture de Cucuteni (7,9-10).

Fig. VII. – Céramique de Părâuți – *Dealul Muncel* – la culture de Cucuteni.

Fig. VIII. – Céramique de Părâuți – *Dealul Muncel* – la culture de Cucuteni (1-2,4-11) et de Părâuți – *Vatra satului* – la culture de la céramique linéaire (3).

Fig. IX. – Céramique de Suceava – *Ferma 2 Ițcani* – la culture de Cucuteni (4), Horodiștea-Erbiceni (1) et datant du Ve – VIe siècles de n.è. (2-3)

Fig. X. – Céramique de Suceava – *Ferma 2 Ițcani* – la culture de Cucuteni (1-6).

Fig. XI. – Céramique de Suceava – *Ferma 2 Ițcani* – la culture de Precucuteni (2,4-6,8,13-14), la culture de Cucuteni (7,9-12), Gáva-Holihrad (11) et La Tène (1,3).

Fig. XII. – Céramique de Șcheia – *Seliște* – la culture de la céramique linéaire (9), la culture des amphores globulaires (1-7,13), La Tène (16,18,20) et Sântana de Mureș (8,10-12,14-15,17,19).

Fig. XIII. – Céramique de Varvata – *Cetățuie (Cetățica)* – la culture de Cucuteni (1) et Gáva-Holihrad (2-6).

Fig. XIV. – Céramique de Varvata – *Cetățuie (Cetățica)* – la culture de Gáva-Holihrad (1-15).

Fig. XV. – Céramique de Varvata – *Cetățuie (Cetățica)* – la culture Cucuteni (10,14) et Gáva-Holihrad (1-9, 15-16).

LISTA FIGURILOR:

Fig. I. – Harta descoperirilor arheologice menționate în text.

Fig. II. – Așezarea de la Varvata – *Cetățuie (Cetățica)* – (1) și piese litice de silex (2-16,20-23), cuarțit (17-19), gresie (33-34), silicolit (35-36), lut (38) de la Părhăuți – *Dealul Muncel* – cultura Cucuteni.

Fig. III. – Piese litice cioplite și șlefuite din silex (1-12,15-16), argilit siltic (14,17) și scoică (13) de la Sf. Ilie – *Siliște* – eneolitic (1), Straja – eneolitic (2), Părhăuți – *Vatra satului* – cultura ceramicii liniare (3-5,6-7,13-14,17), Suceava – *Ferma 2 Ițcani* – eneolitic (4,12,16), Varvata – *Cetățuie (Cetățica)* – eneolitic (8), Sf. Ilie – *Sesia Popii*, - eneolitic (9), Șcheia – *Seliște* – eneolitic (10), comuna Verești – eneolitic (11), Dărmănești – eneolitic (15).

Fig. IV. – Topor de silex de la Baranca, comuna Hudești, județul Botoșani.

Fig. V. – Piese de lut de la Părhăuți – *Vatra satului* – cultura ceramicii liniare (5), Gáva-Holihradý (3,6), Părhăuți – *Dealul Muncel* - cultura Cucuteni (2,4,7-8), Sf. Ilie – *Siliște* – cultura Sântana de Mureș (1).

Fig. VI. – Ceramică de la Groapa Vlădichii – *Vatra satului* – cultura amforelor sferice (1-2), Sf. Ilie – *Siliște* – cultura Criș (4) cultura Cucuteni (6), cultura Horodiștea-Erbiceni (3,5,8), Șcheia – *Lutărie* – cultura Cucuteni (7,9-10).

Fig. VII. – Ceramică de la Părhăuți – *Dealul Muncel* – cultura Cucuteni.

Fig. VIII. – Ceramică de la Părhăuți – *Dealul Muncel* – cultura Cucuteni (1-2,4-11) și de la Părhăuți – *Vatra satului* – cultura ceramicii liniare (3).

Fig. IX. – Ceramică de la Suceava - *Ferma 2 Ițcani*, - cultura Cucuteni (4), Horodiștea-Erbiceni (1) și din secolele V-VI d.Chr. (2-3).

Fig. X. – Ceramică de la Suceava – *Ferma 2 Ițcani* – cultura Cucuteni (1-6).

Fig. XI. – Ceramică de la Suceava – *Ferma 2 Ițcani* – cultura Precucuteni (2,4-6,8,13-14), cultura Cucuteni (7,9-12), Gáva-Holihradý (11) și La Tène (1,3).

Fig. XII. Ceramică de la Șcheia – *Seliște* – cultura ceramicii liniare (9), cultura amforelor sferice (1-7,13), La Tène (16,18,20) și Sântana de Mureș (8,10-12,14-15,17,19).

Fig. XIII. – Ceramică de la Varvata – *Cetățuia (Cetățica)* – cultura Cucuteni (1) și Gáva-Holihradý (2,6).

Fig. XIV. – Ceramică de la Varvata - *Cetățuia (Cetățica)* – cultura Gáva-Holihradý (1,15).

Fig. XV. – Ceramică de la Varvata – *Cetățuia (Cetățica)* – cultura Cucuteni (10,14) și Gáva-Holihradý (1-9,15-16).

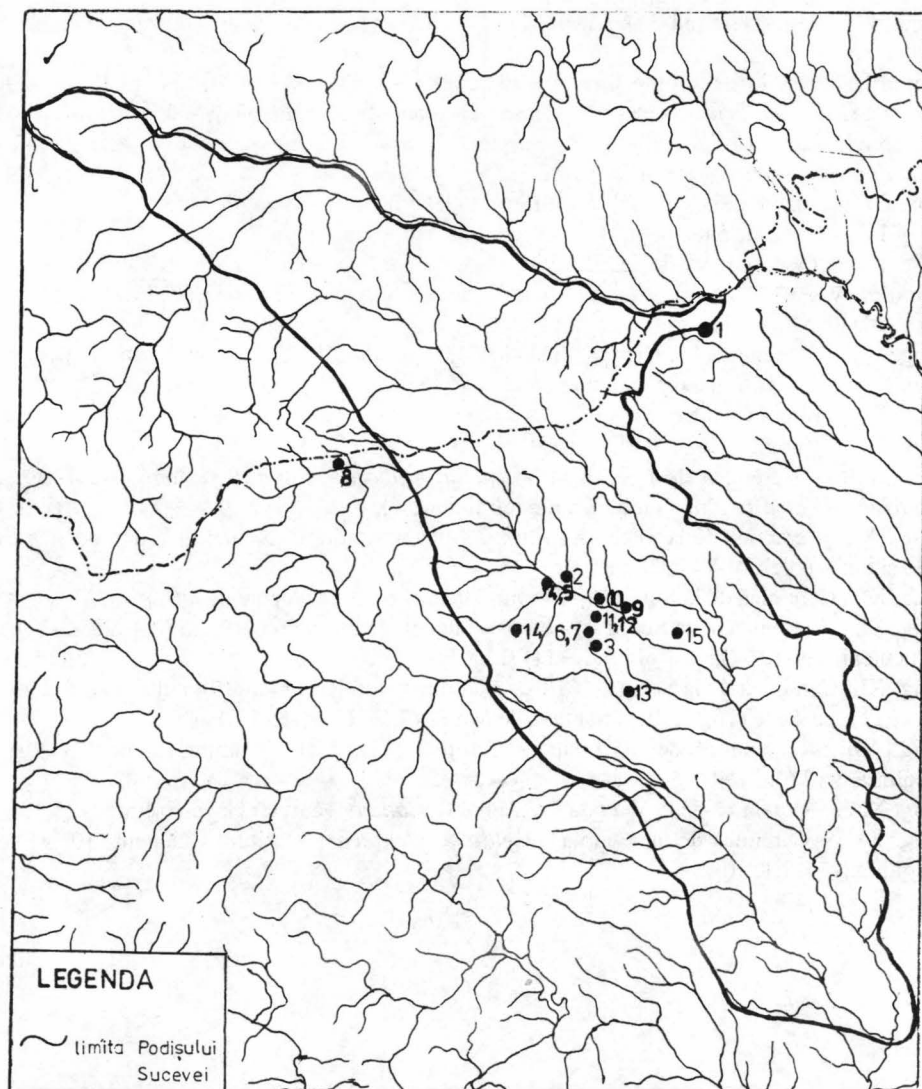

Fig. I. – Harta descoperirilor arheologice menționate în text.

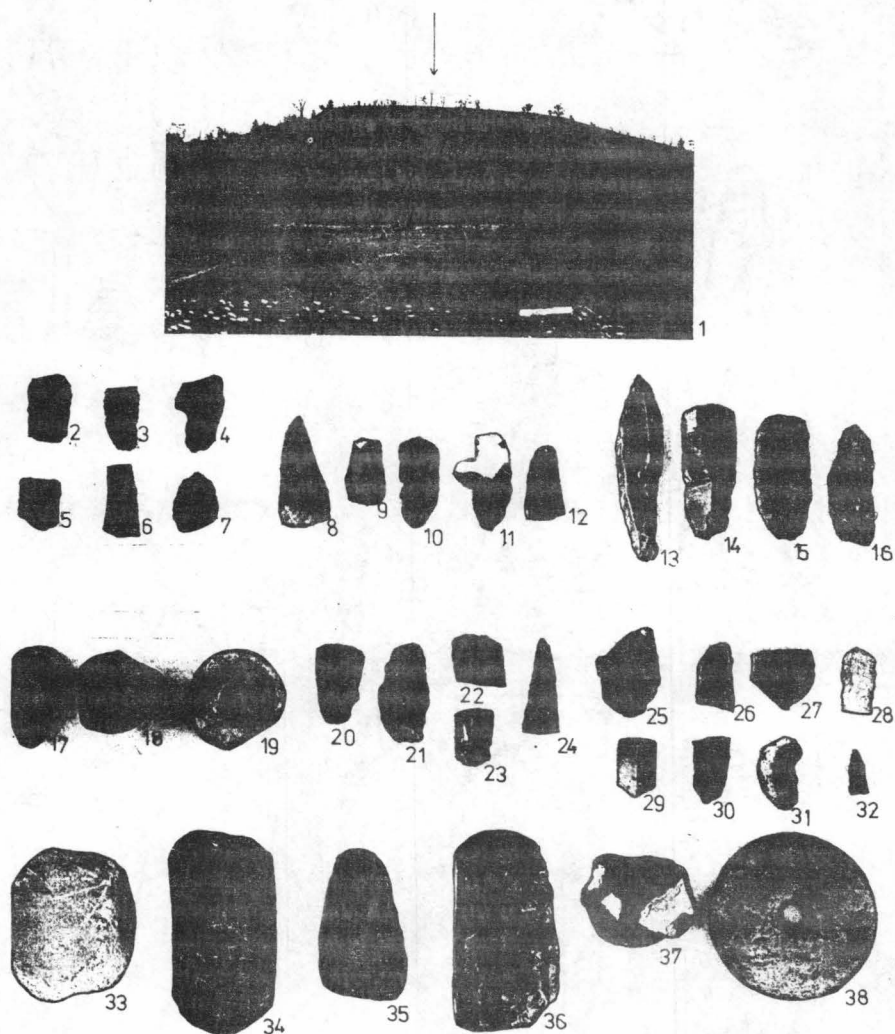

Fig. II. – Așezarea de la Varvata – *Cetățuie* (*Cetățica*) – (1) și piese litice de silex (2-16,20-23), cuarțit (17-19), gresie (33-34), silicolit (35-36), lut (38) de la Părhăuți – *Dealul Muncel* – cultura Cucuteni.

Fig. III. – Piese litice cioplite și șlefuite din silex (1-12,15-16), argilit siltic (14,17) și scoică (13) de la Sf. Ilie – *Siliște* – eneolitic (1), Straja – eneolitic (2), Părâuți – *Vatra satului* – cultura ceramicii liniare (3-5,6-7,13-14,17), Suceava – *Ferma 2 Ițcani* – eneolitic (4,12,16), Varvata – *Cetățuie* (*Cetățica*) – eneolitic (8), Sf. Ilie – *Sesia Popii*, - eneolitic (9), Șcheia – *Seliște* – eneolitic (10), comuna Verești – eneolitic (11), Dărmănești – eneolitic (15).

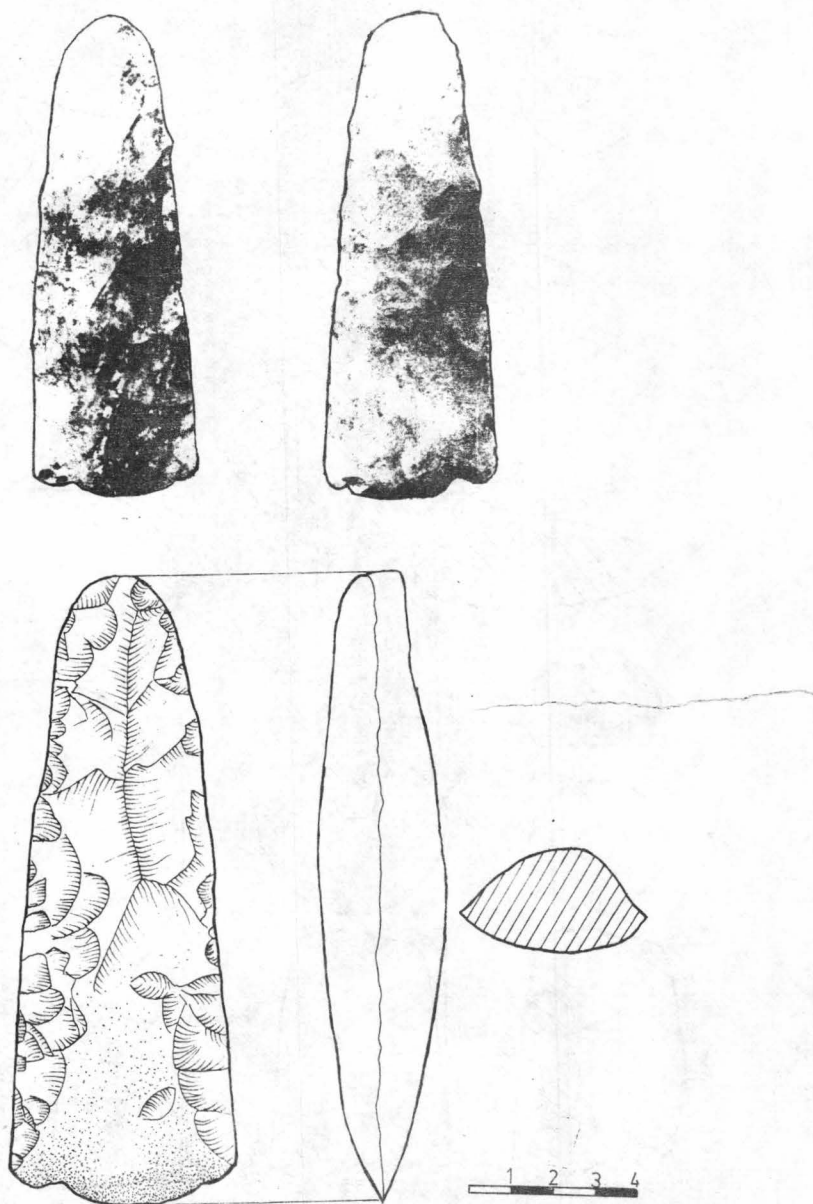

Fig. IV. – Topor de silex de la Baranca, comuna Hudești, județul Botoșani.

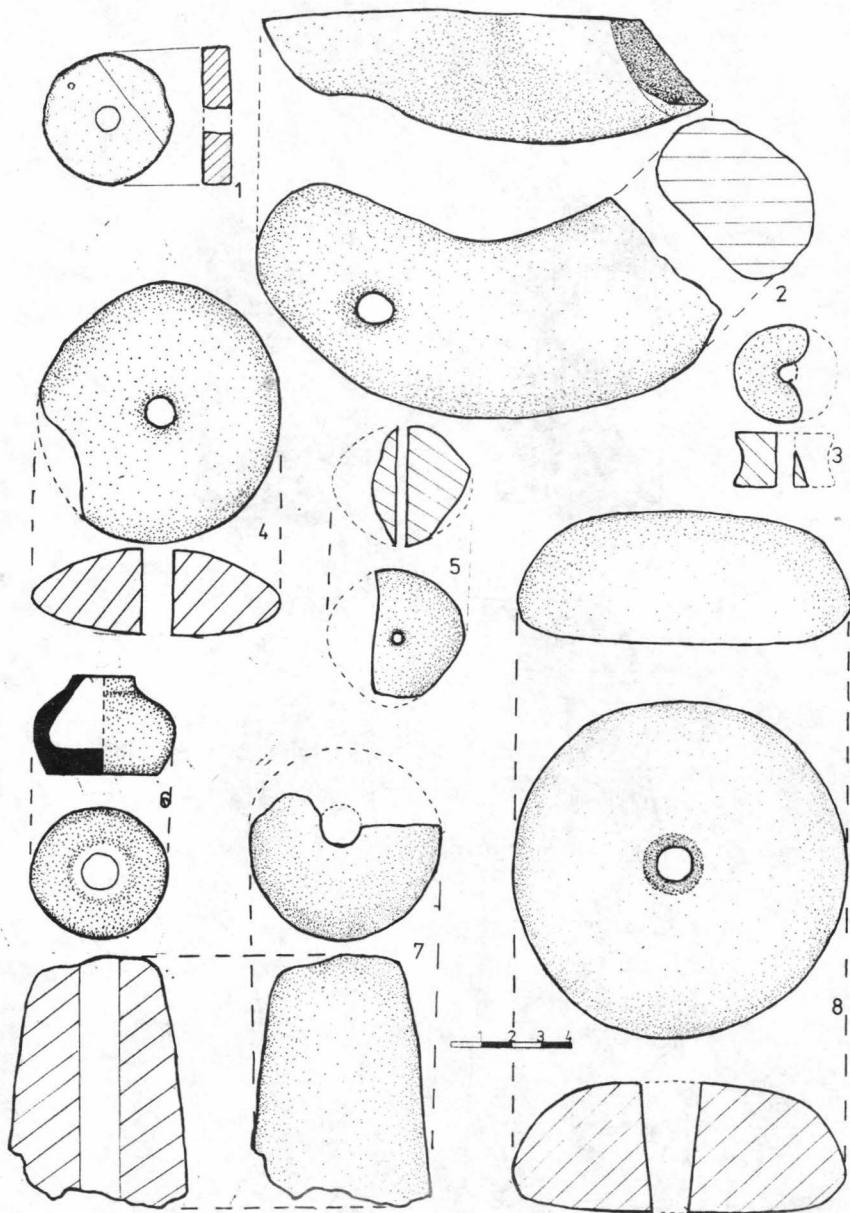

Fig. V. – Piese de lut de la Părhăuți – *Vatra satului* – cultura ceramicii liniare (5), Gáva Holihradý (3,6), Părhăuți – *Dealul Muncel* - cultura Cucuteni (2,4,7-8), Sf. Ilie – *Siliște* – cultura Sântana de Mureș (1).

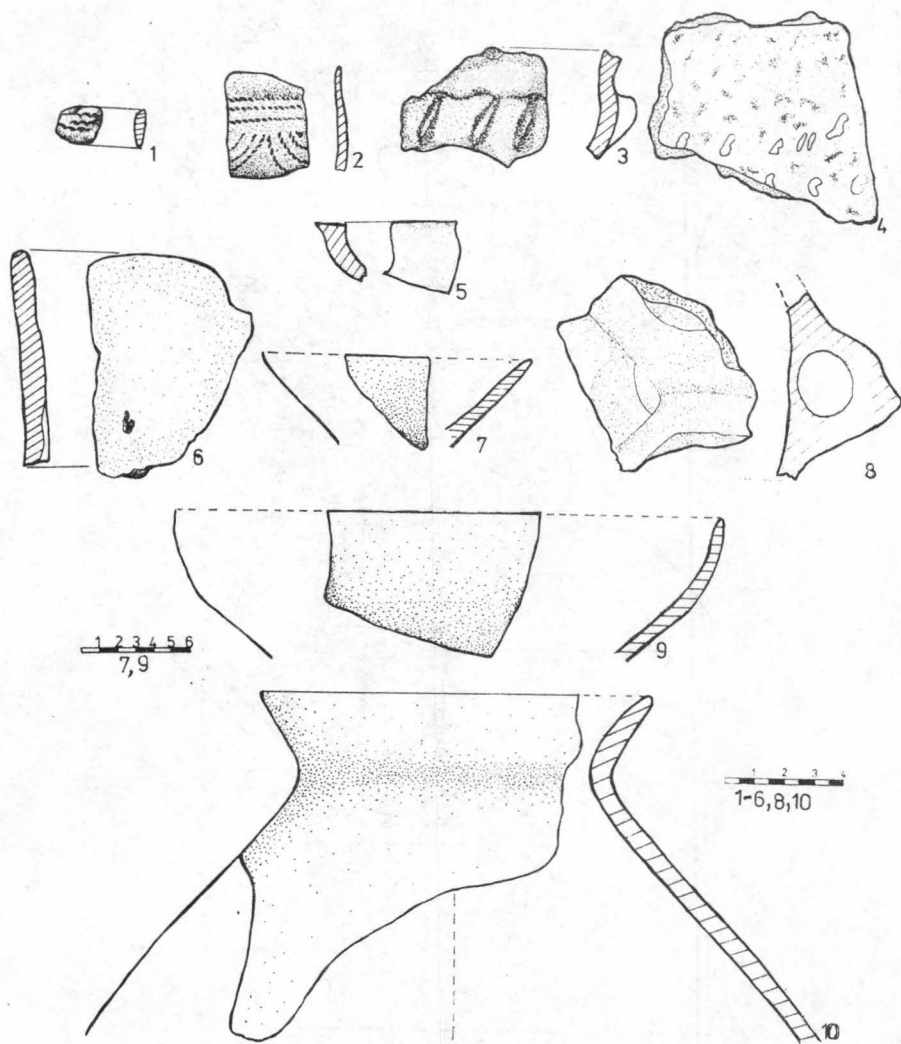

Fig. VI. – Ceramică de la Groapa Vlădichii – *Vatra satului* – cultura amforelor sferice (1-2), Sf. Ilie – *Siliște* – cultura Criș (4) cultura Cucuteni (6), cultura Horodișteea-Erbiceni (3,5,8), Șcheia – *Lutărie* – cultura Cucuteni (7,9-10).

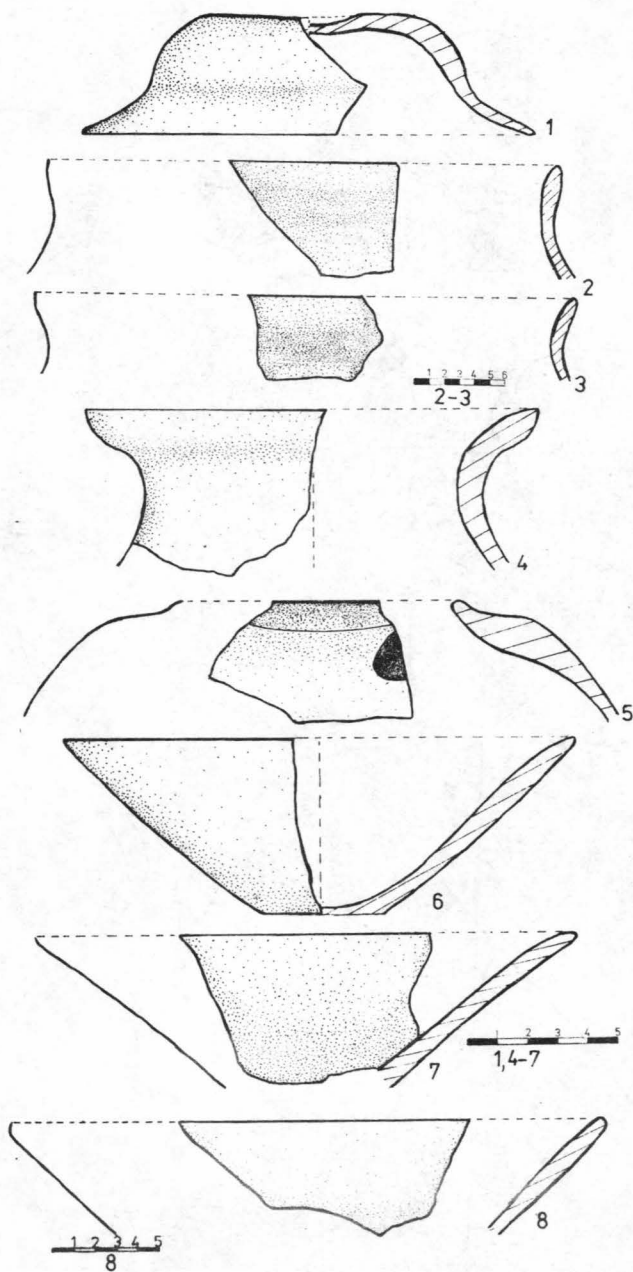

Fig. VII. – Ceramică de la Părhăuți – Dealul Muncel – cultura Cucuteni.

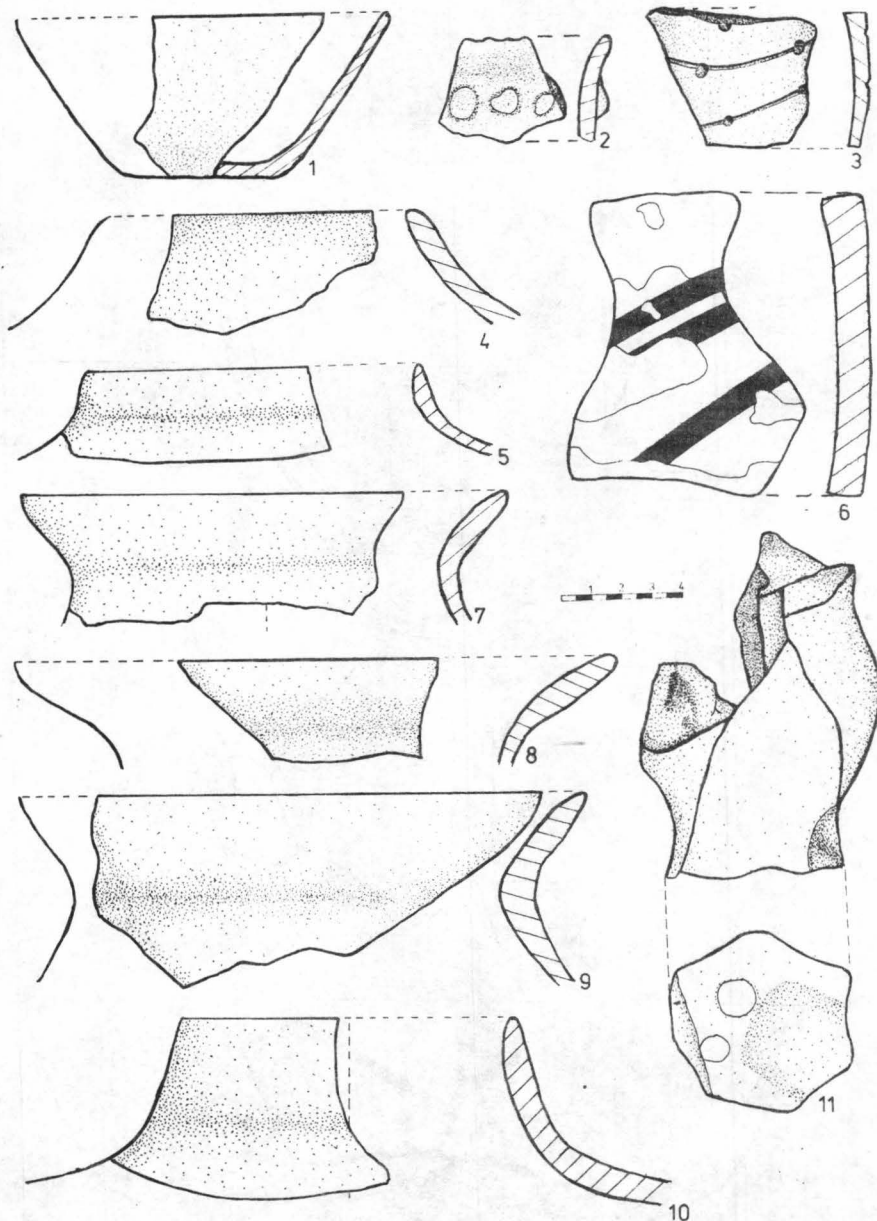

Fig. VIII. – Ceramică de la Părâuți – Dealul Muncel – cultura Cucuteni (1-2,4-11) și de la Părâuți – Vatra satului – cultura ceramicii liniare (3).

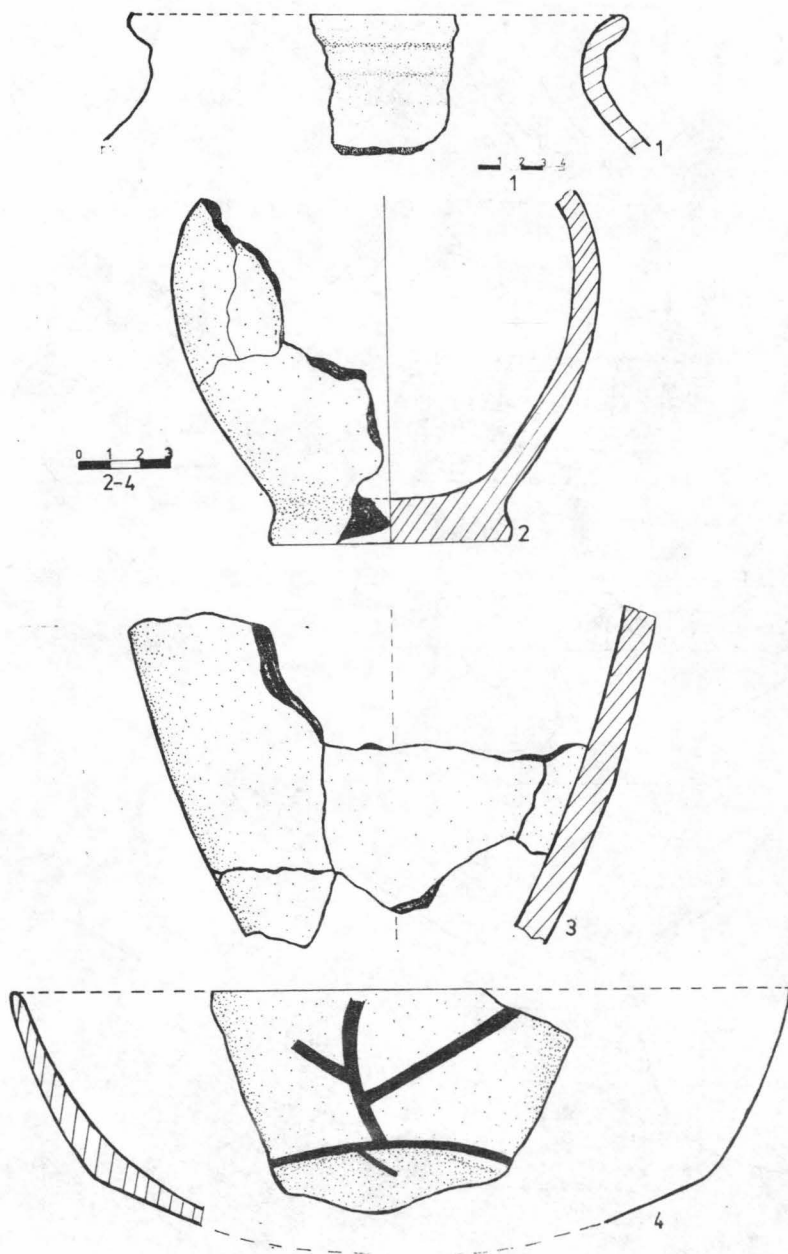

Fig. IX. – Ceramică de la Suceava - *Ferma 2* Ițcani, - cultura Cucuteni (4), Horodiștea-Erbiceni (1) și din secolele V-VI d.Chr. (2-3).

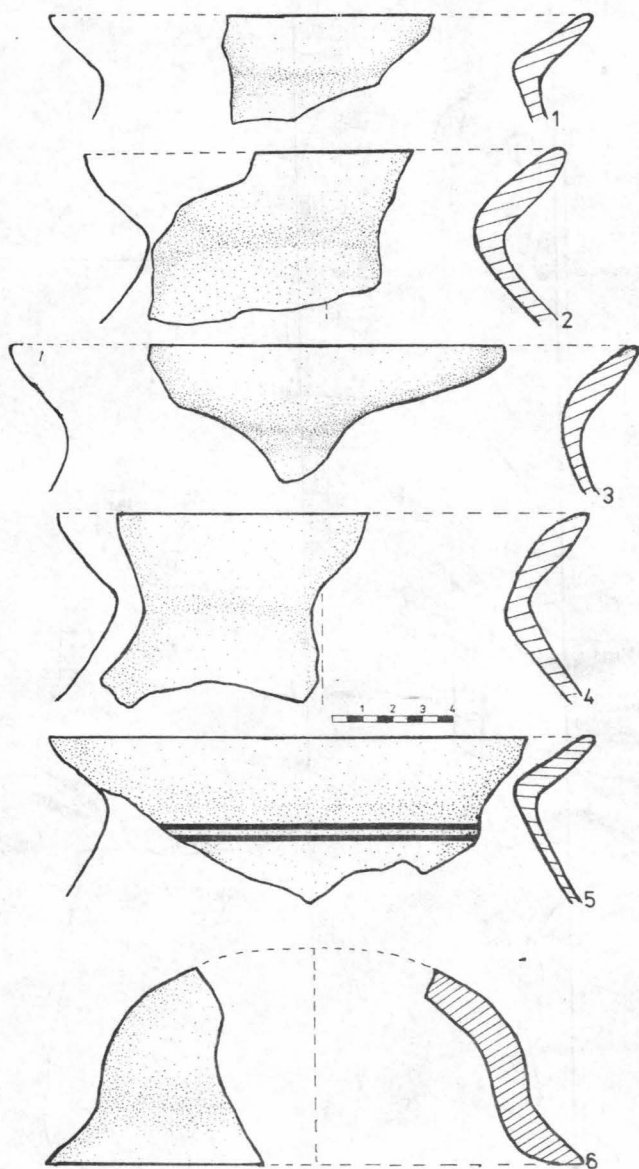

Fig. X. – Ceramică de la Suceava – *Ferma 2 Țănci* – cultura Cucuteni (1-6).

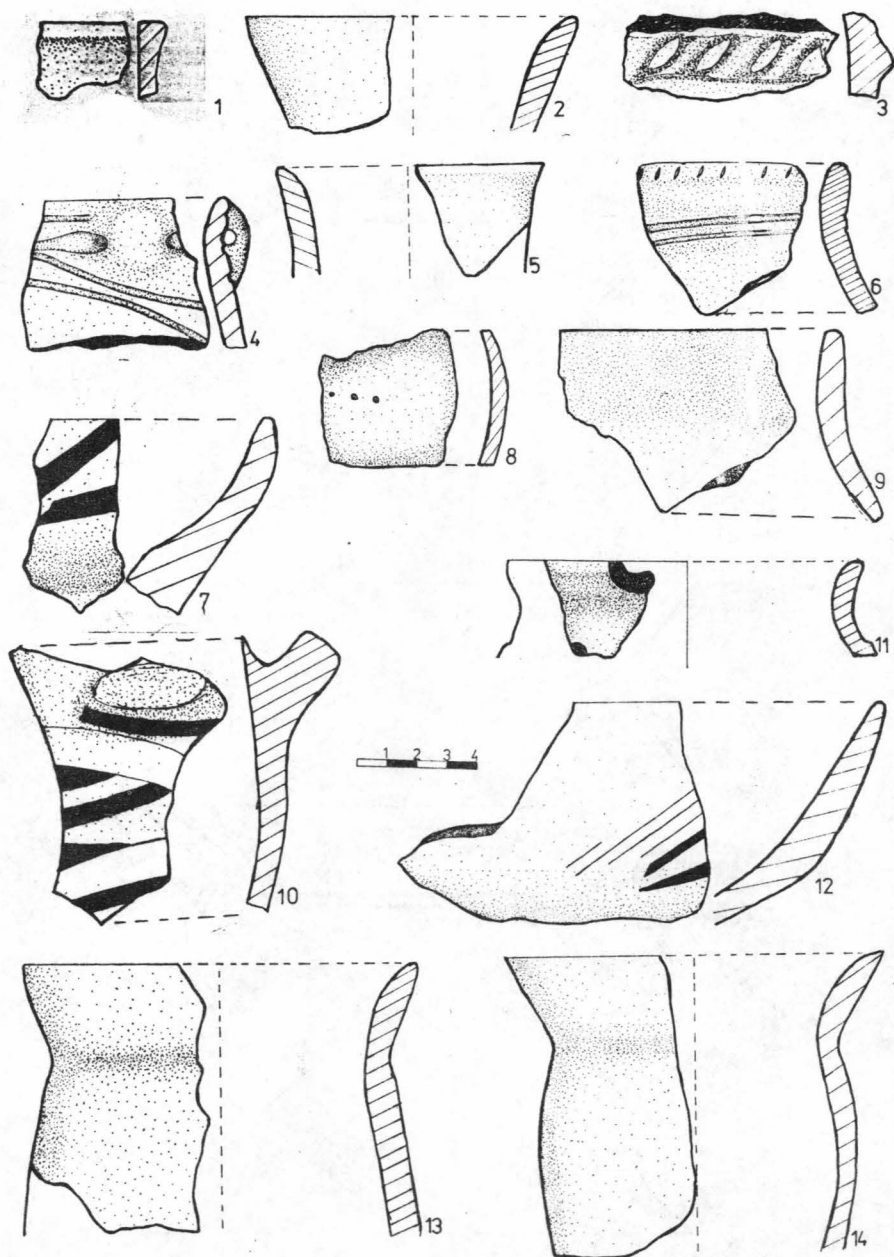

Fig. XI. – Ceramică de la Suceava – *Ferma 2 Ițcani* – cultura Precucuteni (2,4-6,8,13-14), cultura Cucuteni (7,9-12), Gáva-Holihradý (11) și La Tène (1,3).

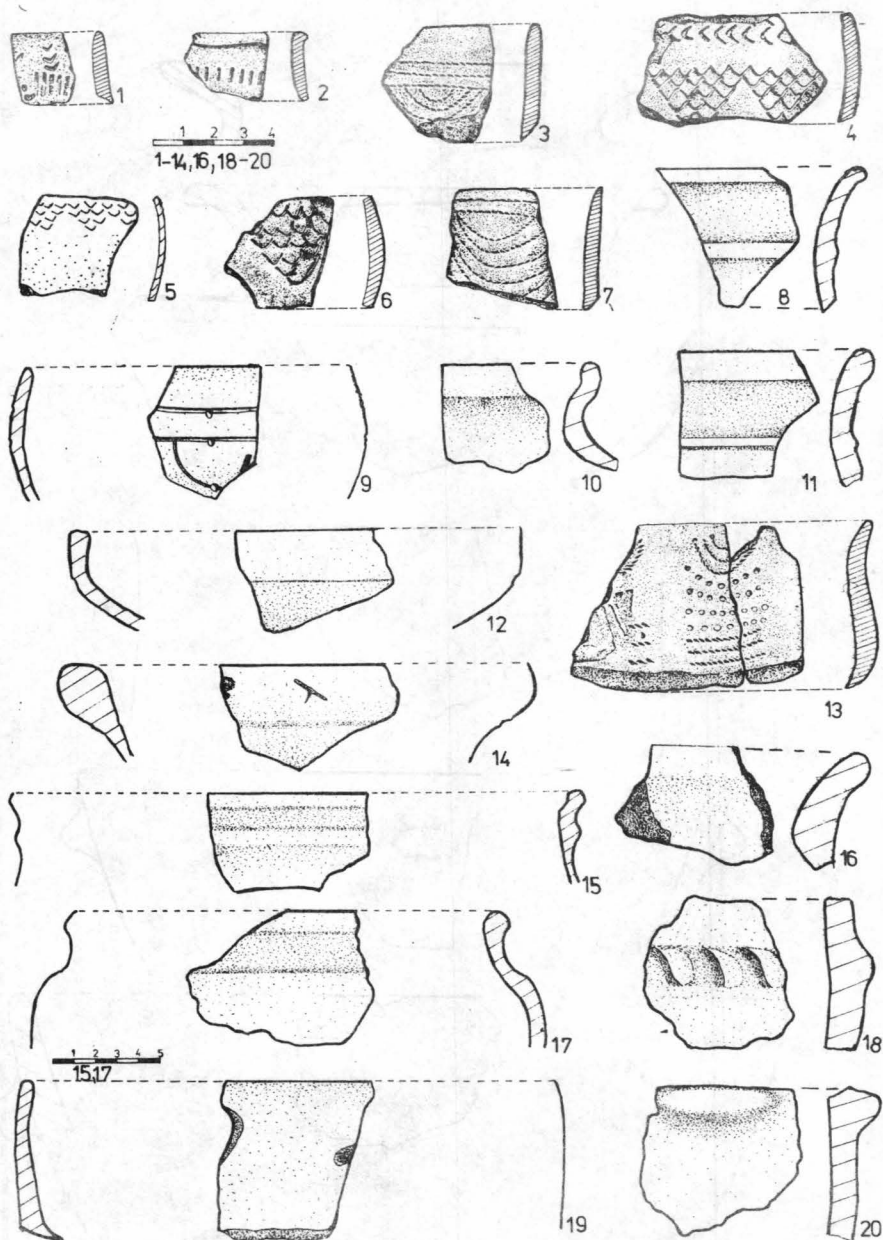

Fig. XII. Ceramică de la Șcheia – Seliște – cultura ceramicii liniare (9), cultura amforelor sferice (1-7,13), La Tène (16,18,20) și Sântana de Mureș (8,10-12,14-15,17,19).

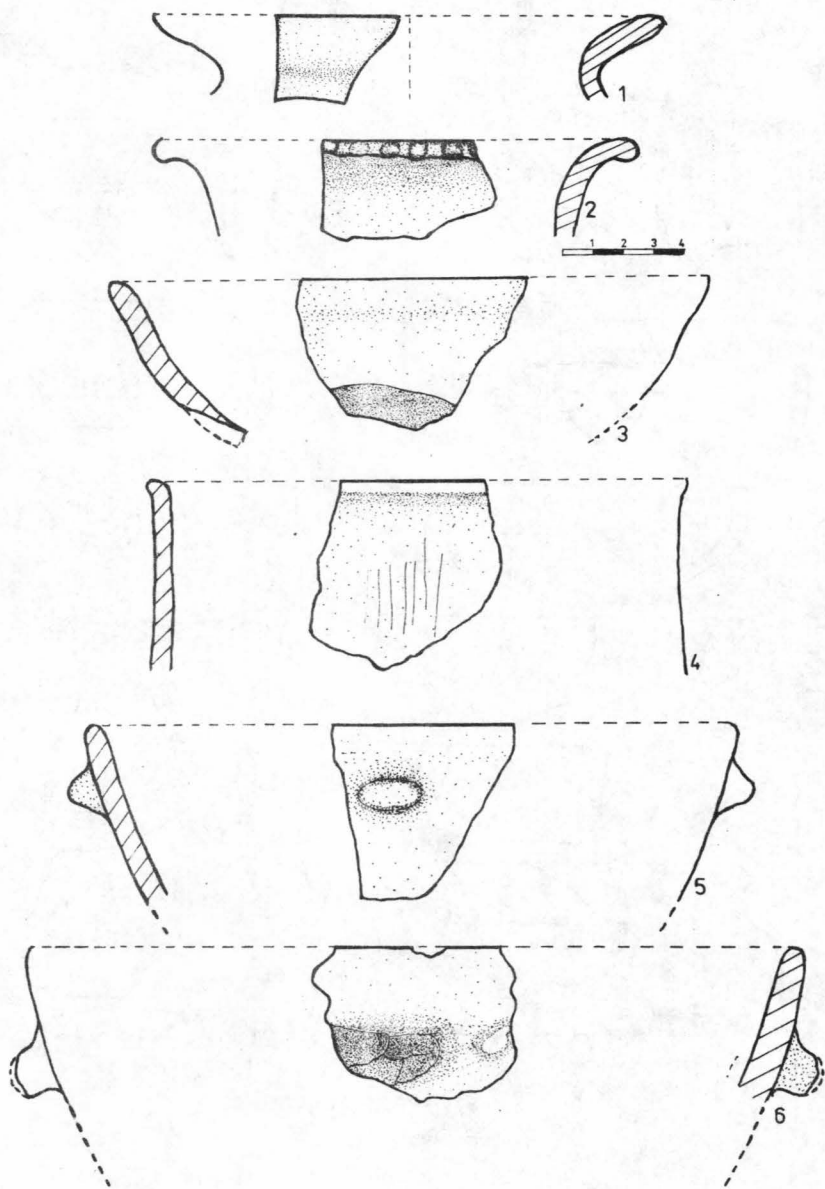

Fig. XIII. – Ceramică de la Varvata – Cetățuia (Cetățica) – cultura Cucuteni (1) și Gáva-Holihady (2,6).

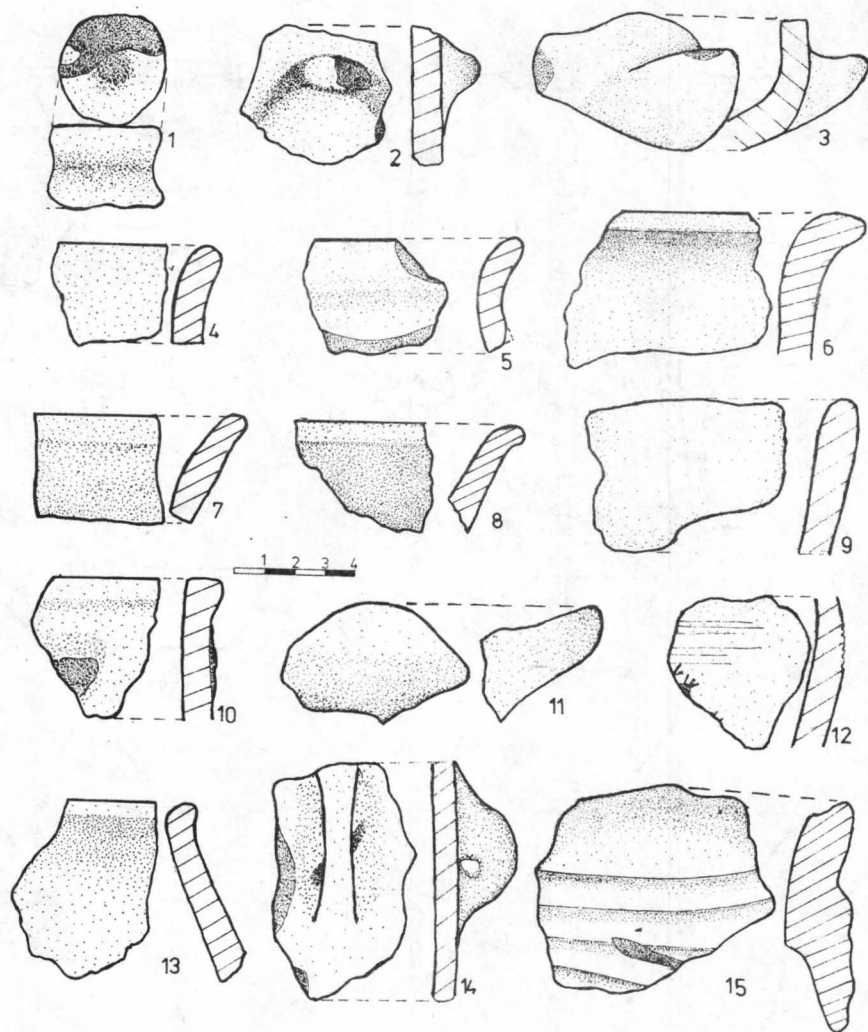

Fig. XIV. – Ceramică de la Varvata - Cetățuia (Cetățica) – cultura Gáva-Holihrad (1,15).

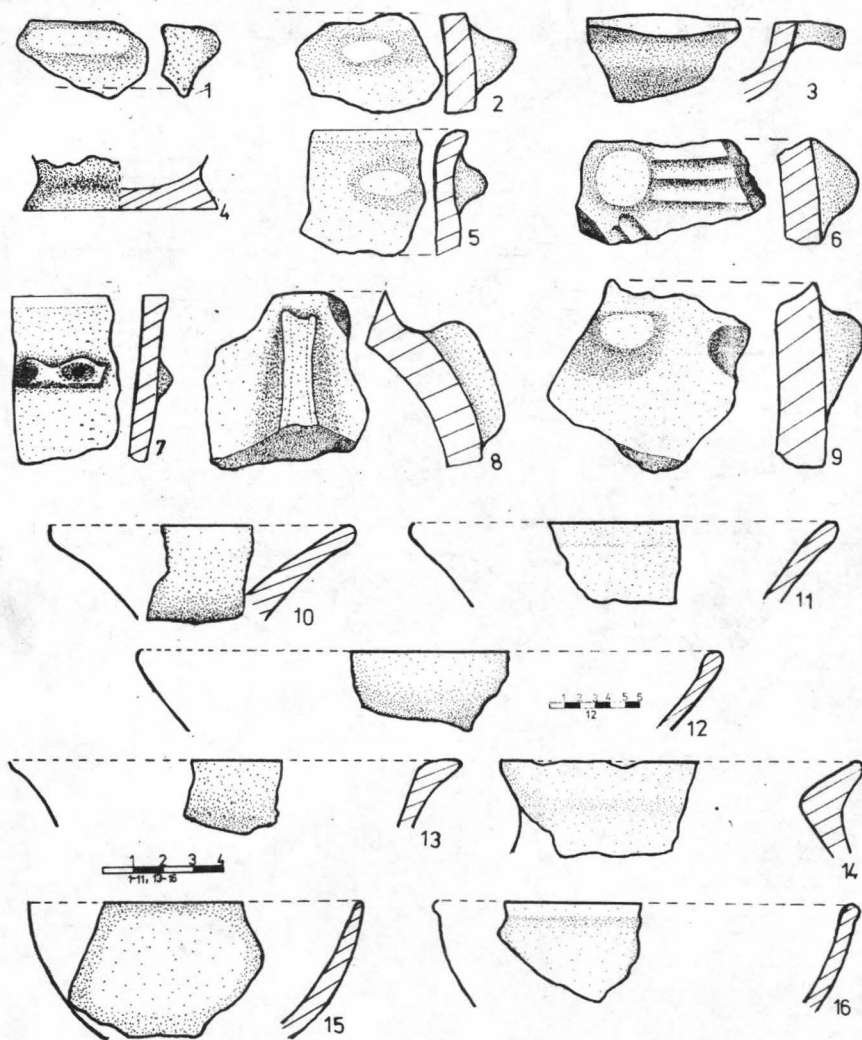

Fig. XV. – Ceramică de la Varvata – Cetățuia (Cetățica) – cultura Cucuteni (10,14) și Gáva-Holihrad (1-9,15-16).

REALITĂȚI FISCALE DIN MOLDOVA MEDIEVALĂ. UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND SISTEMUL DE IMPUNERE*

Mihai Lazăr

Începuturile organizării fiscale de tip medieval în spațiul istoric moldav sunt foarte puțin cunoscute. Nu s-au păstrat informații de epocă care să reflecte elemente de fond privind acest segment al organizării interne. Bruma de informații de care dispunem pentru răstimpul marii migrații se limitează practic la câteva date răzlețe, extrem de lacunare și confuze. În secolele III-XIII, în condițiile confruntării cu valuri succesive de migratori, autohtonii și-au asumat, desigur, un sistem de obligații pentru a face față necesităților de apărare și constrângerilor economico-financiare impuse de neamurile alogene stăpânitoare. Dominația străină s-a concretizat în forme variate de obligații: *tribut*, *prelevări* din produse agro-pastorale, precum și anumite *prestării* cu brațele și cu animalele de tracțiune^{1a}. Alogenii care s-au perindat în spațiul carpato-dunăreano-pontic și l-au stăpânit de-a lungul așa-zisului “mileniu întunecat” au dispus de mijloace proprii de evaluare a potențialului demografic și economic al autohtonilor. Românii, la rândul lor, pentru obținerea resurselor financiare și materiale necesare funcționării structurilor obștești au instituit o serie de obligații de natură fiscală în folosul comunității lor. Realitățile fiscale medievale au rezultat, de fapt, din sinteza practicilor și terminologiei de factură autohtonă și străină. Pentru perioada anterioară formării statului feudal Moldova, un aport semnificativ la conturarea terminologiei fiscale l-au avut neamurile slave și turano-mongole.

Dominația slavilor, spre exemplu, se reflectă în terminologia de ansamblu a organizării sociale și de stat^{1b}. Sistemul impunerii contribuabililor de rând s-a numit, în mod obișnuit, în tot cursul epocii medievale, cu un cuvânt de origine slavă – *cislă*. De asemenea, denumirile unor operațiuni fiscale și dări sunt de factură slavă.

O serie de practici fiscale noi au fost introduse apoi de către pecenegi, uzi, cumani și tătari². În timpul stăpânirii tătaro-mongole, populația românească de la răsărit și sud de Carpați a fost inclusă în sistemul fiscal al Hoardei de Aur.

În schimbul “protecției” acordată localnicilor, neamurile turano-mongole au pretins tribut, dijme din principalele produse agricole, din animale și produse animaliere. Se crede că *ilișul* (darea pe cereale), *sulgiul* (darea pe carne) și *caii de olac* (obligația de a da cai pentru serviciul de poștă) sunt termeni de origine pecenego-cumană sau tătaro-mongolă.

Pentru a evalua cât mai riguros potențialul economic al populației supuse, tătarii au inițiat și întocmit o serie de recensăminte. Astfel de statistici sunt atestate documentar în spațiul Hoardei de Aur³. Agenții fiscali tătari se numeau *baskaki* sau *doroghi* (*daruga*). Terminologia s-a păstrat până târziu în toponimia anumitor zone. Administrația tătărăscă a instituit și un regim de imunități și privilegii, practicate parțial și după constituirea statului medieval Țara Moldovei⁴.

Cercetătorii ruși⁵ și români⁶ au evidențiat, cu mai multe prilejuri, caracterul și importanța fiscalității instituite de popoarele de stepă pentru teritoriile românești de la est și sud de Carpați. Însemnătatea sistemului fiscal introdus de tătari reiese și din adoptarea și păstrarea mult timp în limba română a termenilor *tamga* și *tarkan* din sfera taxelor comerciale și, respectiv, a regimului de imunități⁷. Totodată, prin mijlocirea slavilor sud-dunăreni și apoi a Statului Asăneștilor, s-a exercitat, cu intensitate variabilă, o înrăurire bizantină. În condițiile lichidării stăpânirii tătare în partea vestică a Moldovei și crearea nucleului statal cu centrul la Baia, unele structuri ale aparatului fiscal maghiar au putut fi introduse aici de regele Ludovic I de Anjou (1342-1382), prin voievodul Dragoș și urmașii săi direcți. Mai mult, Dragoșștilor li s-ar fi pretins prestarea omagiului de vasalitate și plata unui tribut⁸. Dependența față de coroana maghiară și apăsarea fiscală exercitată în folosul acesteia au generat, în mod firesc, ostilitatea localnicilor.

Până la jumătatea secolului al XIV-lea, adică până în momentul constituirii statului medieval Moldova, este dificil de precizat caracteristicile fiscalității. Unii cercetători au admis existența unui sistem fiscal în adevăratul sens al cuvântului⁹, în vreme ce alții au susținut ideea existenței numai a anumitor practici de factură fiscală concretizate în prelevări ocazionale din produse și îndeplinirea unor corvezi¹⁰.

După întemeierea Țării Moldovei, în contextul consolidării structurilor aparatului de stat, în politica fiscală a tânărului stat au fost promovate și elemente preluate din Polonia¹¹, Imperiul Bizantin și din unele state slave sud-dunărene^{12a}. Tocmai de aceea, terminologia fiscală moldovenească se dovedește deosebit de complexă, iar semantica ei, greu de definit.

*

Încă de la începuturile statului, domnii moldoveni s-au considerat stăpâni de drept asupra întregului teritoriu al țării, al populației și al bunurilor acesteia. Regimul de obligații al locuitorilor a decurs din acest drept superior de stăpânire – *dominium eminens*^{12b}. În conformitate cu normele dreptului feudal, domnul era în măsură să pretindă de la supuși o cotă parte din veniturile realizate de aceștia pentru întreținerea *Curții*, aparatului slujitoresc și armatei.

La început, sfera de cuprindere și "greutatea" impunerilor au fost moderate, atât datorită nivelului relativ limitat al consumului de la *Curte*, cât, mai ales, a resurselor economice importante de care dispunea domnia. În patrimoniul domnesc intrau, de drept, pământurile fără stăpân direct, așa-zise "pustii", târgurile și orașele, un număr însemnat de sate, mori, saline, braniști, pescării, complexe agro-pastorale (*stâne*, *odăi*, *scutării*), terenuri de vânătoare etc. Domnul putea dispune de aceste proprietăți și de veniturile realizate pe seama lor, ca de niște bunuri private¹³. Domeniul domnesc public a fost organizat din punct de vedere administrativ sub forma *ocoalelor*¹⁴. Populația din așezările domnești era impusă la diverse sarcini pecuniare, în natură și în muncă. În plus, domniei i se cuveneau însemnate sume bănești și bunuri materiale din taxe și amenzi. Domeniul domnesc și ansamblul surselor de venituri existente la dispoziția șefului statului au reprezentat suportul material care a permis consolidarea puterii centrale. Înstrăinarea sau schimbarea proprietăților de către supuși trebuiau să fie confirmate de cancelaria domnească, cu care prilej se plătea *darea calului*¹⁵. O perioadă de timp nu s-a făcut distincție între veniturile publice și cele private ale domnilor. Afirmarea dreptului superior de stăpânire (*dominium eminens*) s-a realizat atât asupra proprietăților boierești și mănăstirești provenite din daniile domnești, cât și a celor deținute cu titlu ereditar sub forma *ocinilor* și *baștinilor*. Practica confirmărilor periodice a proprietăților de moștenire a însemnat, în realitate, integrarea ocinilor boierești, prevăzute cu regim de imunitate, în sistemul de obligații vasalice¹⁶. Domnul și-a arogat totodată dreptul de retract asupra proprietăților de danie. Consolidarea treptată, în cursul secolului al XV-lea, a dreptului de *dominium eminens* a permis domnilor să generalizeze sistemul de impuneri fiscale la nivelul întregii țări și să obțină astfel noi surse de venituri¹⁷.

*

Politica fiscală a fost dirijată de către domn prin intermediul unei instituții specializate – *Vistieria*¹⁸. Veniturile ei erau gestionate de *marele vistier* care răspundea direct în fața domnului pentru activitatea sa. Însemnătatea acestei funcții a conferit dregătorului respectiv o poziție cheie în ansamblul administrației centrale și în sfatul domnesc. Denumirea dregătoriei este asemănătoare celei similare din Imperiul Bizantin¹⁹. În țările vecine, Ungaria și Polonia, s-a impus termenul de origine latină *thesaurarius*, iar în Imperiul Otoman – cel de *defterdar*²⁰.

Pentru prima dată, vistierul este menționat în documentele cancelariei domnești la începutul domniei lui Alexandru cel Bun (29 iunie 1400)²¹. Este de presupus, însă, că *vistieria domnească* și *vistierul* au o vechime mai mare. Proprietățile acordate prin danie de domni unor mănăstiri sau slujbași credincioși încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea beneficiau de regimul imunității și, desigur, trebuiau contabilizate separat de patrimoniul domnesc²².

Importanța dregătoriei de *mare vistier* a fost subliniată sugestiv de contemporani. Grigore Ureche, spre exemplu, era de părere că acest demnitar era “ispravnic pre socotele ce să fac să ia din țară, și grijind și dând lefe slujitorilor. și purtătoriu de grijă a toată cheltuiala curții și a oaspeți ce vin în țară și toate catastifile țării pre mâna lui”²³.

Ca dregător și membru al sfatului domnesc, dispunând de atribuții însemnate, *marele vistier* era, de fapt, un executor fidel al voinței domnului, care reprezenta autoritatea supremă în materie fiscală. Pentru a-și îndeplini eficient sarcinile, el trebuia să țină o evidență cât mai exactă a contribuabililor, a averilor deținute de aceștia și a veniturilor realizate pe parcursul unui an financiar²⁴. *Marele vistier* era asistat în activitatea sa, întocmai ca ceilalți mari dregători, de un număr apreciabil de subalterni și slugi. Este vorba mai întâi de *vistieri de rangul al II-lea și al III-lea, de dieci de vistierie*, precum și de un mare număr de *agenți fiscali mărunți* (așa numiții trepăduși), care activau la nivelul unităților administrativ-fiscale (sate, târguri și ținuturi), pentru strângerea dărilor de la contribuabili²⁵.

Nomenclatorul de impuneri și cuantumul fiecărei dări, pe categorii de impozabili, se stabileau de către domn, uneori prin consultarea membrilor sfatului domnesc, în funcție de necesarul de fonduri bănești și materiale destinate Curții domnești și numerosului aparat slujitoresc și militar din țară²⁶. Pe măsura sporirii cheltuielilor publice au fost operate, în mod corespunzător, importante creșteri în ce privește cuantumul dărilor existente, sau au fost introduse dări noi. Până în secolul al XVI-lea, ca urmare a nivelului relativ restrâns al producției și schimburilor comerciale, dările, taxele și amenzile s-au împlinit mai ales în produse naturale realizate de populație în propriile gospodării²⁷. Nu trebuie să uităm însă faptul că o bună parte din animale: comute mari, cai, oi erau exportate în Imperiul Otoman. Având în vedere acest dezechilibru comercial, organele fiscale preferau, adesea, perceperea dărilor în natură. Un anume inconvenient îl constituia nivelul prețului oferit de negustorii de vite otomani – gelepii - care, de obicei, era unul de *mirie*, adică de monopol, mai mic decât cel practicat, în mod curent, pe piață. Întrucât sursele documentare de epocă surprind în mod lacunar și ambiguu nomenclatorul obligațiilor fiscale, este destul de greu, dacă nu chiar imposibil, de a înfățișa, cu acuratețea necesară, caracterul, numărul și cuantumul contribuțiilor datorate de impozabili *Vistieriei* și *Cămării*.

Din punctul de vedere al criteriilor de impunere și percepere, dările erau structurate în: *directe* și *indirecte*. Dările directe se impuneau pe baza unor catastife prealabile, în funcție de potențialul economic al populației; cele indirecte se aplicau ocazional și cuprindeau, în principal, diverse taxe pe circulația și comercializarea mărfurilor sau pentru efectuarea anumitor servicii.

Momentul apariției dărilor directe, a taxelor și prestațiilor, este greu de stabilit. Așa cum s-a mai afirmat în literatura de specialitate, unele dijme, vămi și prestații sunt anterioare întemeierii Țării Moldovei²⁸. Primii domni au preluat o serie de practici în domeniu, deja existente la nivelul comunităților locale, au unificat și reglementat sistemul de impunere, instituind măsuri noi de sorginte autohtonă sau preluând din experiența statelor vecine. Restrângerea drastică a patrimoniului funciar domnesc prin vânzări și dării a modificat treptat structura veniturilor domnești, ponderea cea mai mare a acestora revenind în noile condiții resurselor fiscale. De remarcat că în ansamblul veniturilor fiscale, cele mai vechi, în ordine cronologică, au fost taxele vamale și amenzile.

Măsurile inițiate în a doua jumătate a secolului al XIV-lea au creat un sistem fiscal propriu, care avea să fie desăvârșit în vremea îndelungatei domnii a lui Alexandru cel Bun (1400-1431). Sistemul fiscal al Moldovei a inclus pe lângă elemente proprii, transmise de obștile sătenești, prin practici străvechi, și o serie de împrumuturi, în special de la statele vecine, cu o existență atăt de timpurie.

Principala dare directă de repartiție a fost *birul*, numit și *dare* sau *dajde*²⁹. Legat de persoana contribuabilului, acest impozit era pus pe potențialul economic global al gospodăriei, adică pe pământ (în cazul proprietarilor), pe inventarul fix, pe sursele de venituri și pe veniturile

propriu-zise. Întrucât vitele cornute mari au fost utilizate pe scară largă la diverse prestații (*podvoadă, lucrări agricole*), pe seama lor percepându-se și *sulgiul* (darea pe carne), *Vistieria* nu a impus aceste surse de venituri la alte dări decât mai târziu.

În condițiile creșterii presiunii fiscale au fost luate în calcul, la stabilirea impunerii globale, adică la *bir* și animalele mici. Spre exemplu, în vremea lui Constantin Vodă Mavrocordat (1741-1743), un număr de 30 de oi erau echivalate cu o vită cornută mare și se încarcău la *bir* cu 30 de bani, distinct de gorștină – dare de cotitate, impusă pe efectivul oilor³⁰.

Alte dări directe – cele de cotitate – afectau distinct bunurile materiale ale contribuabilului: oile, porcii, stupii, grânele, vinul, mierea, fânul și mai târziu caii, vitele cornute mari etc. Cotitatea prelevărilor era stabilită, de regulă, la o zecime din venituri. Din acest motiv, *dările de cotitate*, percepute în natură, sunt desemnate prin termenii generici: *desetină* (var. *deseatină*), *decimă* sau *dijmă*. Odată cu instaurarea regimului dominației otomane, la categoria dărilor de repartitie s-a adăugat *birul împărătesc* sau *darea împărătească* din care se plătea *haraciul* datorat sultanului³¹.

Taxele au constituit o importantă sursă de venituri fiscale pentru domnie. Pentru mărfurile intrate în circuitul comercial, negustorii erau obligați să plătească diverse vămi: *vama cea mare*, *vama cea mică*, *brudina*, *cântarul*, *pârcălăbia*, *mortasipia* ș.a.³². Scutirile de vamă au reprezentat înlesniri importante pentru negustori. Semnificative sunt, totodată, scutirile acordate unor locuitori din *slobozii* (sate de colonizare). Merită menționat, în acest sens, hrisovul din 13 martie 1466 acordat sloboziei Negoiești a Episcopiei de Roman în care sunt prevăzute scutiri de vamă pentru o gamă largă de mărfuri: vite mari și mici, piei de animale domestice și sălbatice, brânzeturi, pește, sare, postav, fier, cereă, miere etc³³.

În afară de *dările directe* și *indirecte*, domnitorii au realizat însemnate venituri și din *amenzi* (*osluh*, *pripas*, *hatalm*, *dușegubină*, *zavescă*). O bună parte din ele purtau denumirea generică de *gloabe* și erau percepute în vite³⁴.

În sfârșit, o categorie specială de obligații față de domnie erau cuprinse în așa-numitele *prestații, servicii, munci, slujbe* sau *robote*. Cele mai multe dintre acestea sunt atestate documentar în prima jumătate a secolului al XV-lea, în contextul acordării de scutiri anumitor categorii sociale³⁵. *Prestațiile* sunt, desigur, printre cele mai vechi obligații ale locuitorilor. Ele sunt consemnate încă din timpul marii migrații.

O scutire dintre cele mai cuprinzătoare, din care constatăm ansamblul obligațiilor imposabililor de rând, este cea acordată, la 1 august 1444, satului Balasinăuți al Mănăstirii Horodnic: “să nu dea acel sat nici dare, nici iliș, nici podvoadă, nici desetină, nici osluh, nici posadă, nici la moară să nu lucreze, nici la cetate, nici la vin să nu care, nici la oaste niciodată să nu meargă, nici la jold și nici vreo altă slujbă și dare a noastră să nu aibă, niciodată, în veci. Pentru aceasta, nici un boier, nici vornic, nici osluhar, nici joldunar, nici posadnic, nici globnic, nici ilișar și nici altul nimeni din dregătorii noștri să nu aibă a intra în acest sat”³⁶.

Până la jumătatea veacului al XVI-lea, politica fiscală a evoluat în limite normale, domnii reușind să-și asigure sursele materiale și financiare necesare întreținerii *Curții*, oștirii și întregului aparat slujitoresc din producțiile realizate pe domeniul propriu, din dijele prelevate de la populația de pe domeniul domnesc public (aflat în administrația *ocoalelor*), cât și din dările plătite de contribuabilii de rând din așezările sătești integrate în cuprinsul ținuturilor țării. În vremea lui Ștefan cel Mare, autoritatea domnească s-a întărit considerabil. Domnul a acordat scutiri de dări mai mult așezămintelor bisericești și mai puțin boierimii. Măsurile inițiate de domn în materie fiscală au echivalat cu o adevărată reformă care a permis restructurarea radicală a sistemului de imunități.

Odată cu pierderea libertății politice și agravarea regimului de dependență față de Imperiul Otoman, sistemul fiscal a înregistrat o transformare radicală. Pentru a face față exigențelor economico-financiare sporite, impuse de Înalta Poartă, domnii au restrâns considerabil sistemul de imunități, înlocuindu-l, treptat, cu unul de privilegii și scutiri³⁷. Situația

este mult agravată de restrângerea drastică a patrimoniului fiefiar domnesc prin dării sau vânzări masive. În noile condiții, în mod firesc, ponderea cea mai mare a veniturilor domnești s-a axat pe sursele fiscale.

Un moment semnificativ în evoluția politicii fiscale s-a produs în vremea lui Iliaș Rareș (1546-1551). Acest domn, ce și-a renegat neamul și credința străbună a impus pentru prima dată la dări marea boierime și înaltul cler³⁸. Evident, această atitudine modifica simțitor practicile tradiționale de impunere, dar viza, totodată, și o mai corectă repartitie a sarcinilor la nivelul întregii populații și evitarea unor nemulțumiri ale contribuabililor de rând.

*

În ansamblul surselor de venituri destinate vistieriei, dările pe animale au avut o pondere deosebită. Înainte de toate, vitele mari constituiau un criteriu important pentru *impunerea globală* a gospodăriilor. Un anumit număr de vite formau un *cap*, iar potențialul economico-fiscal al contribuabililor consta, în bună măsură, în numărul acestor *capete*.

Impunerea era realizată în sistemul *cislei*. Agenții fiscali aveau în vedere, în mod prioritar, efectivul de animale al așezării: sat sau oraș. Reprezentanții așezării respective repartizau apoi darea pe membrii impozabili, în funcție de potențialul economic al fiecăruia. Acest sistem era deosebit de eficient întrucât nu solicita eforturi deosebite din partea domniei, iar pe de altă parte, prin responsabilitatea membrilor obștei la plata dării, în principiu, veniturile domnești erau garantate. Întrucât locuitorii satului se *cisluiu* între ei, fără amestecul autorităților domnești, se realiza evident o anume echitate în repartitia sarcinilor. Interesant este faptul că și scutirile sau reducerile fiscale "cu nart" se făceau tot în sistemul *cislei*. Domnul scutea un anume sat de dări pentru un număr de vite, urmând ca locuitorii să-și repartizeze aceste scutiri sau "iertări" în funcție de efectivul de vite existent în fiecare gospodărie.

Un aspect de o mare complexitate, care a creat probleme deosebite cercetătorilor, a fost cel privind structurile fiscale existente în Moldova. În principiu, sistemul fiscal practicat în Evul Mediu împărțea populația țării în două categorii distincte: privilegiați și impozabili. În cea de-a doua categorie, ponderea cea mai mare o dețineau *birnicii*.

O cercetare atentă a documentelor de epocă pune în evidență faptul că nu a existat o legătură nemijlocită între categoriile sociale și structurile fiscale. Primul recensământ ce ni s-a păstrat pentru Țara Moldovei, cel al lui Petru Șchiopul, din 20 februarie 1591, ne indică existența a trei categorii fiscale distincte: *istov*, *mijlocii* și *săracii*. Cei dintâi plăteau dările deplin, ceilalți, întrucât aveau un potențial economic mai redus, erau impuși mai ușor, plătind, prin urmare, doar parțial.

Structurile fiscale cuprinse în *Catastiful* lui Petru Șchiopul pot fi bine înțelese dacă sunt corelate cu cele specificate în catastiful de vistierie din anul 1606. Cercetările întreprinse în acest sens de istoricii ieșeni Ioan Caproșu și Gheorghe Pungă au pus în lumină, în mod argumentat, această realitate din sfera politicii fiscale³⁹.

Pe măsura accentuării dependenței față de Imperiul Otoman au fost supuse impozitării, practic, toate *veniturile*, precum și *sursele de venituri*. Vistieria și agenții fiscoi nefăcând distincție între acestea. Astfel, în domeniul creșterii oilor s-au practicat, concomitent, trei tipuri de impuneri: pe *efectivele de oi*, pe *stâne* și pe *produsele păstorașilor*. Pe ansamblu, crescătorii de oi trebuiau să suporte într-un an nu mai puțin de opt dări de cotitate: *gorștină*, *sulgiu*, *unt*, *seu*, *piei*, *folărit*, *pielicele* și *cașcaval*.

Accentuarea presiunii economice otomane la sfârșitul veacului al XVI-lea prin creșterea alarmantă a obligațiilor materiale și financiare a generat o stare de criză accentuată. Domnii au fost siliți de împrejurări să inițieze măsuri extraordinare pentru a face față pretențiilor mereu în creștere ale Înaltei Porți. În noile condiții, un rol de primă importanță avea să-l joace *cămătăria*⁴⁰. Îndatorarea domnilor pentru sumele împrumutate a costat scump pe contribuabili. Pe drept cuvânt, în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea s-a înregistrat un vârf al fiscalității, cu

urmări dintre cele mai grave asupra stabilității sociale și a potențialului economic al tuturor categoriilor sociale, cu deosebire asupra țăranimii.

Marea ridicare a Țărilor Române în vremea lui Mihai Viteazul a redus simțitor presiunea economică otomană. Politica fiscală avea să se înăsprească din nou în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, în contextul unor evenimente militare de anvergură petrecute în zonă. Depopularea masivă a țării a constrâns pe domni să promoveze o serie de măsuri de destindere a politicii fiscale. Cea mai importantă acțiune reformatoare a vizat instituirea sistemului de plată a dărilor, numit *ruptă* sau *ruptoare* prin care contribuabilii achitau o sumă fixă eşalonată în patru rate (*şferturi*). Practicarea *ruptei* și generalizarea ei la nivelul unor noi structuri fiscale a îmbunătățit situația demografică a țării și, inclusiv, potențialul economic al contribuabililor.

Trebuie specificat faptul că Înalta Poartă era direct interesată în sporirea numărului contribuabililor și a puterii lor economice. Domnii care au urmărit ușurarea presiunii fiscale fără a diminua sursele de venituri ale Vistieriei otomane și-au atras prețuirea sultanului și marelui vizir, consolidându-și în acest fel poziția politică⁴¹.

Instaurarea regimului fanariot în Moldova și Țara Românească a însemnat o etapă nouă și pe linie fiscală. Pe de o parte, domnii fanarioți erau interesați în obținerea a cât mai multe venituri pentru ei și clientela lor. Pe de altă parte, ei au încercat o restrângere a sistemului de privilegii și obligarea boierimii să suporte într-o mai mare măsură rigorile politicii fiscale⁴².

Exigențele financiare tot mai mari i-au determinat pe domni să instituie dări extraordinare, insuportabile pentru majoritatea contribuabililor. Este de amintit, în acest sens, *văcărutul*, darea care a lovit necruțător în potențialul economic al tuturor categoriilor sociale. Trebuie subliniat, totuși, faptul că această dare, prin criteriile ei de aplicare, poate fi socotită una dintre cele mai juste din întreg Evul Mediu românesc.

O altă practică a fost aceea de a impune animalele mici nu numai la dările de cotitate, dar și la bir. Astfel, ele erau grevate de o dublă impunere, producând domniei venituri suplimentare. Așa s-a ajuns ca o bună parte a dării globale pe avere să fie reprezentată de șeptel, averea mișcătoare cea mai importantă a populației.

*

În rândurile de față ne-am propus să prezentăm succint și sintetic câteva aspecte generale ale politicii fiscale promovate de domnii moldoveni, în sfera economiei agricole, cu privire specială la păstorit. Ne-am referit, cu precădere, la cadrul instituțional, criteriile de impunere și structura de ansamblu a obligațiilor, domenii în care persistă încă numeroase neclarități. O serie de aspecte semnificative privind economia zootehnică în Moldova medievală și fiscalitatea în acest domeniu, pe categorii de dări, ne-au atras în mai multe rânduri atenția și au făcut deja obiectul unor cercetări distincte pe care le-am publicat în diverse reviste de specialitate⁴³.

NOTE

* Cercetarea noastră este circumscrisă tematic, cu deosebire, în sfera economiei păstorești.

1a. Ștefan Ștefănescu, *Formarea în Evul Mediu a statelor românești de sine stătătoare*, în SAI, nr. LVII-LVIII, 1988, p. 20-21; Idem, *Istoria medie a României. Partea I-a*, București, 1991, p. 99-100; Ion Toderașcu, *Românii și ultimele neamuri migratoare, în Istoria românilor. Compendiu* (coordonatori Ion Agrigoroaiei și Ion Toderașcu), Ed. Cultura fără frontiere, Iași, 1996, p. 56-59; Victor Spinei, *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Editura Helios, Iași, 1996, passim; Idem, *Modova în secolele XI-XIV*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 122-203; Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în sec. XIII-*

- XIV, Editura Enciclopedică, București, 1998, *passim*; Damaschin Mioc, *Originea și funcțiile birului în Țara Românească*, în "Studii și Referate privind Istoria României", tom. I, București, 1954, p. 645; Nicolae Grigoraș, *Obligațiile în muncă față de stat și turci ale populației din Moldova* (sec. XIV-XVIII), în SRdI, 1965, nr. 4, p. 895; Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, Ed. Militară, București, 1973, p. 17-40; Mehmed Ablai, *Din istoria tătarilor*, Ed. Kriterion, București, 1997, p. 17-18; P.P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ed. a II-a. Postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria-Magdalena Székely, Ed. Enciclopedică, București, 1999 (vezi cap. II, *Problema originii clasei boierești*), p. 31-64; Mihai Lazăr, *Aspecte istoriografice cu privire la regimul fiscal al crescătorilor de vite din Moldova în Evul Mediu*, în "C.C.", serie nouă, nr. 3-4 (13-14), 1997-1998, Suceava, p. 51.
- 1b. Gh. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960, p. 130-145; Petre P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1964, *passim*; Idem, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ed. a II-a, p. 31-44; Idem, "Prădalika", *feodalna institucija v Bălgarija i rumânija*, în "Izvestia na Instituta za istorija", Sofia, 14-15, 1964, p. 235-241; Alexandru I. Gonța, *Două instituții feudale românești sub denumire slavă: "joldul" și "podvoada"*, în Alexandru I. Gonța, *Studii de istorie medievală. Texte selecționate și pregătite pentru tipar de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei. Cu un cuvânt introductiv de Ioan Caproșu*, Ed. "Dosoftei", Iași, 1998, p. 275-286; Idem, *Rolul Cancelariei moldovenești în slavizarea numelor de locuri în secolele XIV-XVI. Originea istorică a Cobânelor*, în AIIAI, tom. XIV, 1997, p. 261-275.
 2. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1975, p. 203-204; Ștefan Ștefănescu, *Formarea în Evul Mediu a statelor românești de sine stătătoare*, în SAI, nr. LVII-LVIII, 1988, p. 20-21. Ion Toderașcu, *Românii și ultimele neamuri migratoare*, în *op. cit.*, p. 56-59; Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, ed. Dinu C. Giurescu, București, 1986, partea a II-a (cap. II-III); Idem, *Studii de istorie medievală*, *passim*; Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, p. 33-37; Idem, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Ed. Universității "Al. I. Cuza" Iași, 1997, p. 29-31; Mehmed Ablai, *op. cit.*, p. 130 și 254-282.
 3. Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, p. 36; Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, *passim*; Idem, *Românii și Hoarda de Aur (1241-1502)*, München, 1983; B. D. Grekov și A.I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953, p. 79-80; Ștefan Ștefănescu, *Istoria medie a României. Partea I-a*, p. 99-100; Victor Spinei, *Marile migrații din spațiul nord-pontic în secolele IX-XIII*, p. 206; Mehmed Ablai, *op.cit.*, p. 268; Mehmet Ablai Necati, *Denumirea "tătar" în istoriografia universală*, în vol. *Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă*, Ed. Kriterion, București, 1997, p. 40-48.
 4. Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, p. 37; Ștefan Ștefănescu, *Istoria medie a României. Partea I-a*, p. 99-100; Victor Spinei, *Marile migrații din spațiul nord-pontic în secolele IX-XIII*, p. 206.
 5. B. D. Grekov și A.I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 79-80.
 6. H.H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, *passim*; Ion Toderașcu, *Românii și ultimele neamuri migratoare*, în *op. cit.*, p. 56-59; Victor Spinei, *Realități etnice și politice din Moldova meridională în sec. X-XIII. Români și turanici*, (cap. III), Ed. Junimea, Iași, 1980; Idem, *Coexistența populației locale din Moldova cu grupurile etnice alogene din sec. XIII-XIV*, în "Acta Moldaviae Meridionalis", vol. II,

- Vaslui, 1980; Idem, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 122-205; Idem, *Populațiile nomade turce în regiunile românești în sec. X-XIV: aprecieri sintetice*, în "Suceava", vol. XIII-XIV, 1986-1987, p. 119-128; Idem, *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Ed. Helios, Iași, 1996, p. 10-45.
7. Valeria Costăchel, *Les immunités dans les Principautés Roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles*, București, 1947, p. 7-20 Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 203-204; Victor Spinei, *Marile migrații din spațiul nord-pontic în secolele IX-XIII*, p. 206; Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, p. 37; Ștefan Ștefănescu, *Istoria medie a României. Partea I-a*, p. 100; Mehmed Ablai, *op. cit.*, p. 18, 102-107 și 256-267.
 8. Ioan de Târnave, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Schwanatner, I, 1765, p. 317; Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, p. 112.
 9. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 203-204; Ștefan Ștefănescu, *Formarea în Evul Mediu a statelor românești de sine stătătoare*, în *loc. cit.*, p. 20-21. Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, ed. Dinu C. Giurescu, p. 291-295; Idem, *Studii de istorie medievală*, p. 55-72 și 275-286; Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, p. 36-37; Idem, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, p. 19-48.
 10. Damaschin Mioc, *Originea și funcțiile birului în Țara Românească*, în *loc. cit.*, p. 645; Nicolae Grigoraș, *Obligațiile în muncă față de stat și turci ale populației din Moldova (sec. XIV-XVIII)*, în *loc. cit.*, p. 895.
 11. AN București, *Fond Teodor Bălan*, dos. nr. 27b (Teodor Bălan, *Sistemul fiscal în Moldova până în secolul al XIX-lea*), p. 29, 83-84, 103-104 și 110-112.
 - 12a. Fr. Miklosich, *Lexicon paleo slovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862-1865; Idem, *Dictionnaire des six langues slaves*, Moscova-Viena, 1985; G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960, p. 30-45; Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, *passim*.
 - 12b. Dinu C. Arion, *Încercare asupra domeniului eminent în Principatele Munteniei și Moldovei în secolele XV și XVI*, în vol. *Închinare lui N. Iorga, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 20-23; Valeria Costăchel și colab., *op. cit.*, p. 215-226; *Istoria dreptului românesc* (coord. Ioan Ceterchi), vol. I, p. 233-243; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Ed. Junimea, Iași, 1984, p. 150-161; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar* (coordonatoric: Nicolae Stoicescu și Ovid Sachelarie), București, 1988, p. 167-168; Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, 1997, p. 144-170; Ion Donat, *Domeniul domnesc în Țara Românească în secolele XIV-XVI*, Ed. Enciclopedică, București, 1996, p. 3-17.
 13. *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 166; C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din sec. al X-lea până la mijl. sec. al XVI-lea*, p. 144-170; Ștefan Ștefănescu, *Istoria medie a României*, partea a II-a, p. 31-46; Idem, *Les structures économiques dans les Principautés Roumaines aux XIV-e – XVII-e siècles. Le régime fiscal rural*, extras din "NEH". Publiées à l'occasion du XVIII-e Congrès International des Sciences Historiques, Montreal – 1995, București, 1995, p. 1-6 (25-30); Ion Donat, *Domeniul domnesc în Țara Românească (sec. XIV-XVI)*, p. 13-27; M. Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitkins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 171-177; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (vezi cap. *Dominium eminens și Domeniul domnesc (public)*), Ed. Academiei RSR, București, 1971; *Istoria dreptului românesc*, (coordonator I.

- Ceterchi) vol. I, p. 233-244; D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV-XVIII)*, în AIIAI, tom. II, 1965, p. 143-245.
14. Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală*, p. 301-302; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 166.
 15. Ilie Minea, *Darea calului*, în CI, II-III (1926-1927), Iași, p. 258-259; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 142 și 165; Șt. Ștefănescu, *Istoria medie a României*, partea a II-a, p. 32; *Istoria dreptului românesc*, ed. cit., vol. I, p. 236-237; H.H. Stahl, *Teoria "pământului gospod" și problema "dării cailor"*, în vol. *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 124-186.
 16. M. Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitkins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, p. 172.
 17. *Ibidem*, p. 173.
 18. Despre prerogativele domnului vezi: N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, p. 6-7; Valeria Costăchel și colab., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, p. 355-392; Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1968, p. 217-227; Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, ed. Dinu C. Giurescu, passim; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 504; *Istoria dreptului românesc*, ed. cit., vol. I., p. 327.
 19. N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova (vezi cap. Funcția fiscală)*.
 20. N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, p. 217-227. Pentru detalii, vezi: Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 238, 332, 388 și D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973.
 21. *DRH, A*, vol. I, București, Ed. Academiei RSR, 1975, nr.10, p.13; nr.11, p.16-18.
 22. *Ibidem*.
 23. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1956, p. 77.
 24. Astfel de evidențe demografice s-au păstrat foarte puține, deși ele trebuie să fi fost întocmite frecvent în secolele XIV-XV. Ion Toderașcu, *Românii și ultimele neamuri migratoare*, în *op. cit.*, p. 56-59.
 25. N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, p. 226-227; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, p. 105-135; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 502-503.
 26. N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, p. 7; vezi și cap. III *Funcția fiscală*; Mihai Lazăr, *Aspecte istoriografice cu privire la regimul fiscal al crescătorilor de vite din Moldova în Evul Mediu*, în *loc. cit.*, p. 43-62.
 27. L. Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în SMIM, vol. IV, 1960, p. 223-306; Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în sec. al XVI-lea*, passim.
 28. A. Cazacu, *Veniturile țării și ale domniei*, în vol. V. Costăchel și colab., *Viața feudală*, p. 357; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, p. 105-135; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 139-142; N. Grigoraș, *Dările personale ale populației din Țara Românească a Moldovei și dările în bani pentru turci de la întemeierea statului și până la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359-1741) (I)*, în CI, serie nouă, vol. XI, 1980, p. 299-323; *Istoria dreptului românesc*, ed. cit., vol. I, p. 133-150.
 29. *DRH, A*, vol. I, p. 348; A. Cazacu, *Veniturile țării și ale domniei*, în *op. cit.*, p. 373; Alexandru Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, p. 291-295.
 30. Al.I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, p. 291-295.
 31. A.Cazacu, *Veniturile țării și ale domniei*, în Valeria Costăchel și colab., *op. cit.*, p. 380; N. Grigoraș, *Dările personale ale populației din Țara Românească a Moldovei*

- și dările în bani pentru turci de la întemeierea statului și până la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359-1741) (I), în CI, serie nouă, vol. XI, 1980, p.299-323
32. DRH, A, vol. I, p.410; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p.502-503.
33. *Ibidem*, p. 190.
34. *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 13-14, 180, 207, 216 și 383-384; *Istoria dreptului românesc*, ed. cit., vol. I, p. 345; N. Grigoraș, *Principalele amenzi din Moldova în timpul orânduirii feudale (secolele al XIV-lea-al XVIII-lea)*, în AIIAI, tom. VI, 1969, p. 159-176.
35. DRH, A, vol. I, p. 190, 352, 410; N. Grigoraș, *Obligații în muncă față de stat și turci ale populației din Moldova (sec. XIV-XVIII)*, în SRdI, tom. 18 (1965), nr. 4, p. 895-912.
36. *Ibidem*, p. 352.
37. N. Grigoraș, *Dările personale ale populației din Țara Românească a Moldovei și dările în bani pentru turci de la întemeierea statului și până la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359-1741) (I)*, în CI, serie nouă, vol. XI, 1980, p.299-323; Idem, *Imunitățile și privilegiile fiscale în Moldova (de la întemeierea statului și până la mijlocul sec. al XVII-lea)*, în RdI, tom 27 (1974), nr. 1, 55-57.
38. Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Ed. Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1994, p. 57-58.
39. Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative*, în AIIAI, tom XXX, 1993, p. 253-257; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 115-120.
40. Ioan Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Universitatea "Al.I. Cuza" Iași, 1988, (vezi cap. II-III).
41. BAR, Ms. rom. nr. 1, p. 85-88; AN Iași, *Colecția Documente*, pach. 49 a/11; Th. Codrescu, *Uricariul*, I, p. 340-341
42. Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Editura Militară, București, 1985, (vezi cap. I-VI); Gh. Platon, Florin Platon, *Boierimea din Moldova în sec. al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică*, București, 1995, p. 59-90; Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă 1718-1739*, București, 1998, p. 12-40, 220-250; Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei române în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Ed. Universității "Al.I. Cuza" Iași, 1997, p. 264-368.
43. A se vedea, în acest sens: Lazăr, Mihai, *Considerații privind abuzurile stăpânilor de moșii din Moldova în sec. al XVIII-lea*, în "SAI", tom XXXIII-XXXIV, București, 1976, p. 190-199; Idem, *Călători străini despre creșterea animalelor în Moldova în secolele XVI-XVIII*, în "Hierasus. Anuarul Muzeului județean Botoșani", vol. I, 1978, p. 361-372; Idem, *Din istoriografia românească privind creșterea animalelor în Moldova în epoca medievală*, în "Cercetări Agronomice în Moldova", Iași, Academia de Științe Agricole și Silvici, vol. II/1979, p. 145-149; Idem, *Date și sublinieri noi cu privire la sulgiu și ialoviță*, în "Hierasus. Anuarul Muzeului județean Botoșani", vol. II, 1979, p. 131-141; Idem, *Contribuții la cunoașterea fiscalității în Moldova în secolul al XVIII-lea: vâcărutul, cunița, alămul și cornăritul*, în "Suceava. Anuarul Muzeului județean", vol. VI-VII, 1979-1980, p. 149-162; Idem, *Gorștina de oi în Moldova în secolele XV-XVIII*, în "Suceava". AMJ, vol. VIII, 1981, p. 243-255; Idem, *Creșterea animalelor în Moldova în secolele XVII-XVIII în viziunea cronicarilor*, în vol. Terra Nostra. Culegere de materiale privind istoria agrară a României, Ministerul Agriculturii și Industriei Alimentare, vol. IV, București, 1981, p. 203-214; Idem, *Gorștina (desetina) de porci în Moldova în secolele XV-XVIII*, în "Suceava". AMJ, vol. X, 1983, p. 455-471; Idem, *Unele aspecte istoriografice privind economia*

zootehnică a Moldovei în epoca medievală, în "Lucrările Laboratorului de Cercetări Istorice", Institutul de învățământ superior Suceava, 1983, p. 43-70; Idem, *Exportul de vite al Moldovei în secolul al XVIII-lea*, în vol. *Lucrările Simpozionului Național de Istorie și Retrologie Agrară a României*, Craiova, 1984; Idem, *Considerații istoriografice privind organizarea fiscală a Moldovei medievale*, în vol. *Tineret. Participare. Progres social*, Ploiești, 1987, p. 10-15; Idem, *Creșterea animalelor în Moldova medievală în viziunea geografilor, etnografilor, sociologilor și filologilor*, în "Suceava". AMJ, vol. XIII-XIV, 1986-1987, p. 161-171; Idem, *Două obligații fiscale din Moldova medievală*, în "Hierasus. Anuarul Muzeului județean Botoșani", vol. VII-VIII, 1989, p. 371-380; Idem, *Păstoritul în economia Moldovei medievale*, în "Studii și Comunicări Științifice" (Științe umaniste), Bacău, 1987, p. 89-95; Idem, *Obligații fiscale privitoare la creșterea vitelor în Moldova (sec. XV-XVIII). Considerații istoriografice*, în "Suceava". AMJ, vol. XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 128-150; Idem, *Creșterea vitelor în Moldova medievală în viziunea izvoarelor narative interne*, în "Suceava". AM, vol. XX, 1993, p. 103-111; Idem, *Obligații fiscale moldovenești pe produse animaliere (sec. XV-XVII)*, în vol. *Al. XII-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară a României*, Deva, 1993; Idem, *Comerțul Moldovei cu animale și produse animaliere (sec. XV-XVIII). Unele considerații istoriografice*, în vol. *Al. XIV-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară a României*, Bacău, 1994; Idem, *Cronicari și călători străini despre politica fiscală a domnilor moldoveni în domeniul economiei animaliere (sec. XVI-XVIII)*, în vol. *Al. XIV-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară a României*, Bacău, 1994; Idem, *Obligații fiscale moldovenești mai puțin cunoscute*, în "Suceava". AMB, vol. XXI, 1994, p. 581-588; Idem, *Contribuții la cunoașterea politicii fiscale a domnilor moldoveni în secolele XVII-XVIII. Folăritul*, în "Codrul Cosminului", *Analele Științifice de Istorie*, Universitatea "Ștefan cel Mare" Suceava, serie nouă, nr. 1 (11)/1995, p. 87-100; Idem, *Locul și rolul creșterii vitelor în economia Moldovei medievale*. în "CC", serie nouă, nr. 2(12)/1996, p. 82-103; Idem, *Aspecte istoriografice cu privire la regimul fiscal al crescătorilor de vite din Moldova în evul mediu*, în "CC", serie nouă, nr. 3-4/1997-1998, p. 43-63; Idem, *Despre cuniță*, în vol. *Al. XVI-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară a României*, Giurgiu, 1997.

Fiscal Realities in the Medieval Moldavia. Some considerations concerning the taxation system

Summary

The present study continues my older preoccupations related to the fiscal system from the medieval Moldavia (see in this context the note 43 from this study, with the bibliography). Basically, this study deals with the brief description of some elements concerning the field of the shepherd economy. These elements are the following: the general system of the medieval taxation; the specific criteria of taxation; the stages of evolution in the Moldavian fiscal system; the Moldavian categories of fiscal obligations; the tax of repartition; the tax paid depending on the amount of money, products and animals of the owner ("cotitate"); the contribution of the custom duties; the financial caterings in the taxation system. I have tried to emphasize especially the role of the taxes of "cotitate", concerning the animals and the animal products. Some migratory populations, especially Slavs, Pechenegs, Cumans and Mongols, had in the interval between 3rd -13th centuries a determinative role, creating the basis of the fiscal policy in Moldavia. After the foundation of the medieval "Land of Moldavia" were taken over some

institutional elements (with their terminology) from the Byzantine Empire, Hungary, Poland and some Slav states from the South of the Danube. The taxation system from Moldavia referred, basically, to the whole wealth of the taxpayers. The essential criterion, which was used to tax an inhabitant, was the total number of cattle, especially the big cattle. The big cattle were considered in the medieval Moldavia the most important wealth and source of incomes. The tax of “cotitate” and the caterings were generally established depending on the total number of cattle and horses possessed by a taxpayer.

Generally, the fiscal system from the medieval Moldavia had two distinct stages of evolution. The second stage started when the Ottoman Empire established its domination in this country.

ECONOMIA PĂSTOREASCĂ ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN EVUL MEDIU DESCRISĂ DE CĂLĂTORI STRĂINI

Mihai Lazăr

Creșterea animalelor a constituit în tot cursul Evului Mediu o îndeletnicire de căpetenie a populației Principatului moldav. Sursele informative de epocă, de o mare diversitate, pun în evidență, cu deosebită pregnanță, această realitate. Activitățile păstorești au satisfăcut multiple trebuințe ale oamenilor și au produs, totodată, însemnate venituri bănești pentru toate categoriile sociale. Potrivit catastefelor vamale, principalele mărfuri ale Țării Moldovei pe piața internă și la export au fost, cu predilecție, animalele și produsele animaliere.

Date fiind locul și rolul creșterii vitelor în ansamblul economiei Moldovei medievale, încă din a doua jumătate a secolului trecut diverse categorii de specialiști – istorici, arheologi, geografi, etnografi, economiști, sociologi, folcloriști, lingviști ș. a. – au cercetat cu metodologii specifice sau în spirit interdisciplinar această problematică.

Realizarea unei cercetări temeinice presupune utilizarea integrată a unui evantai larg de surse informative: documente statistice, cronici, jurnale de călătorie, producții folclorice, piese de inventar tehnic, urme arheologice, reprezentări iconografice etc. Dintre toate categoriile de izvoare ce ni s-au păstrat, poziția centrală revine, fără îndoială, documentelor statistice (*condici de venituri și cheltuieli, inventare, sămi, catastife*), singurele în măsură să ofere o imagine veridică și cuprinzătoare asupra indicatorilor calitativi și cantitativi privind evoluția economiei zootehnice. De regulă, înregistrările de factură statistică conțin date precise despre: efectivul și dinamica populației, inventarul tehnic al gospodăriilor, categoriile de terenuri – ogoare, livezi, fânețe, pășuni, braniști, păduri –, modul de valorificare a potențialului agro-pastoral și silvic, efectivele de animale, producția de cereale și de furaje, cantitățile de bunuri obținute sau date ca dijmă, plățile efectuate pentru stingerea obligațiilor fiscale, disponibilitățile de șeptel și de produse animaliere pentru comercializare și veniturile rezultate pe această cale¹. Din păcate, până către sfârșitul secolului al XVI-lea nu dispunem pentru Țara Moldovei de documente de această factură. Istoricii și economiștii caracterizează, de altfel, răstimpul până la domnia lui Petru Șchiopul drept o *epocă prestatistică*. Dar chiar și pentru veacurile XVII și XVIII înregistrările statistice cu caracter economic sunt extrem de puține și lacunare². Pentru a suplini măcar parțial penuria de documente statistice este necesar să fie incluse în circuitul științific și analizate cu grijă informațiile conținute de izvoarele narative interne și externe. Aceste categorii de surse informative – mult mai numeroase și mai variate decât cele statistice – conțin de multe ori date interesante care pot contribui la cunoașterea mai detaliată a structurii economiei și a dinamicii diferitelor ei sectoare.

Prin conținutul tematic, bogat și variat, relațiile de călătorie constituie o sursă interesantă de informații pentru cunoașterea economiei medievale. Procesul de depistare, publicare și investigare a acestei categorii de surse istorice s-a înfăptuit neunitar și într-un ritm lent³. Cel dintâi istoric român care și-a propus și a reușit o valorificare globală a fondului de informații oferite de călătorii străini a fost Nicolae Iorga. Lucrarea sa monografică *Istoria românilor prin călătorii*⁴ s-a dovedit a fi pentru o bună perioadă de timp un instrument util și eficient destinat cunoașterii diferitelor aspecte ale istoriei Țărilor Române. Publicarea selectivă, în ultimele decenii, a mărturiilor călătorilor străini în colecția *Călători străini despre Țările Române*⁵, a deschis orizonturi noi cercetărilor cu caracter economico-financiar. Autori ai acestei valoroase colecții, precum: Paul Cernovodeanu⁶, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru⁷, Dan Amedeo Lăzărescu⁸ au valorificat deja, parțial, un segment important al

relațiilor de călătorie. Dar acest gen de scrieri constituie un teren fertil de investigații pentru categorii diverse de cercetători întrucât conținutul lor abundă deopotrivă în date cu caracter politic, cultural, religios, toponimic, etnografic, geografic, agronomic etc.⁹.

Cunoscători de obicei sub denumirea generică de călători – misionarii catolici, protestanți, ortodocși, evrei și musulmani, negustorii, militarii și solii din unele țări europene și asiatice – aflați pe meleagurile românești cu anumite interese personale și publice sau fiind doar în trecere spre alte zone, ne-au lăsat un volum impresionant de descrieri pitorești¹⁰. Veniți din locuri caracterizate printr-o dezvoltare economico-socială deosebită de cea a Țărilor Române și călăuziți de concepții proprii în privința obligațiilor supușilor față de suveran, străinii au întâlnit în spațiul carpato-dunăreano-pontic realități noi, necunoscute în țările lor de baștină. Jurnalele de călătorie redau într-o viziune inedită specificul vieții economice și al organizării de stat a Țărilor Române. Cea mai mare parte a descrierilor aparțin unor persoane instruite, implicate, uneori direct, alteori indirect, în viața economico-financiară. Sosiți pe meleagurile moldave din țări caracterizate printr-un potențial economic diferit atât calitativ, cât și cantitativ, străinii au înfățișat impresiile lor de călătorie într-o viziune inedită, adesea cu observații pertinente.

Cuteierând Țara Moldovei de la un capăt la celălalt, ori propunându-și deplasări numai în anumite ținuturi, străinii au constatat peste tot caracterul agrar al economiei, materializat într-o îmbinare specifică a celor două ocupații agricole de bază: cultivarea plantelor și creșterea animalelor. Structura mediului geografic (relief, vegetație, hidrografie, condiții de sol și de climă), densitatea demografică relativ scăzută, nivelul tehnic modest al activităților agricole, numeroasele invazii străine ș.a. au imprimat agriculturii moldovene o orientare precumpănitor spre sectorul zootehnic. În linii mari, călătorii străini au sesizat corect realitățile economice din spațiul carpato-nistriean, înfățișând creșterea animalelor drept îndeletnicirea principală a moldovenilor.

În această privință, ei și-au propus să ofere și câteva argumente privitoare la structura și repartitia vegetației, tipurile de așezări și tehnicile de exploatare a pământului: agrare, silvo-pastorale și silvice. Referirile la mediul geografic conțin observații interesante despre întinderea pădurilor, a terenurilor înierbate și a pământului arabil. Analiza globală a informațiilor de factură geografică ne conduce la constatarea că cea mai mare parte a teritoriului Moldovei era acoperită de păduri, pășuni naturale și fânețe¹¹, în timp ce pământul arabil era restrâns ca suprafață și situat mai ales în zonele din centrul și sud-estul țării. Străbătând regiunea dintre Carpați și Prut, străinii au rămas impresionați de “măreția” și întinderea “nesfârșită” a pădurilor, de mulțimea “pajiștilor frumoase” și a “dealurilor împădurite”, care ofereau condiții prielnice pentru creșterea animalelor. Informațiile furnizate de Anton Verancsics¹², Blaise de Vigenère¹³, Trifon Korobeinikov¹⁴, Robert Bargegrave¹⁵, Bernardino Quirini¹⁶, Ignac Stephan Raicevich¹⁷ și alți călători, cu privire la pădurile și pășunile din vestul și centrul Moldovei, concordă cu datele conținute de sursele documentare, narrative și cartografice interne ale vremii. Cât privește partea estică a țării – de la Prut și până la Nistru – se întindea “toată într-un șir nesfârșit de câmpii”, fiind puțin populată¹⁸. Existența unor întinse zone pentru pășunat, cât și numeroasele și distrugătoarele invazii străine au determinat populația acestor locuri să se îndeletnicească mai mult cu creșterea animalelor și mai puțin cu activitățile legate de cultivarea pământului.

Preponderența zootehniei asupra cultivării pământului la nivelul întregii țări, ilustrată de majoritatea călătorilor străini, este pusă în evidență și de nivelul calitativ al inventarului tehnic specific muncilor agricole. Activitate agricolă importantă – aratul pământului – necesita un număr mare de animale de tracțiune. Antonio Maria Graziani¹⁹ și Paul de Alep²⁰ au întâlnit în peregrinările lor țărani care arau pământul cu pluguri trase de câte cinci-șase perechi de boi. Această realitate este confirmată și de unele reprezentări picturale de pe pereții unor ctitorii bisericesti ale lui Ștefan cel

Mare din județul Suceava (Sfântu Ilie și Voroneț)²¹. Faptul ilustrează că activitatea de creștere a animalelor mari de jug era nemijlocit legată și de aratul pământului.

Un factor deloc neglijabil, ce a influențat evoluția celor două sectoare economice de bază ale agriculturii, a fost și starea precară a căilor de comunicație. După cum bine se știe, cultivarea pământului era condiționată și de existența unor drumuri pentru înlesnirea transportului utilajelor și produselor agricole. Nu de puține ori, însă, rutele principale de circulație reprezentau drumuri impracticabile, cu "noroi gros care ajungea până la genunchii oamenilor", iar alteori, chiar "până la pieptul cailor"²². Ne dăm ușor seama, cam în ce stare se aflau căile de circulație secundare, destinate să mijlocească legătură dintre diferite părți ale hotarului satului.

Deși cultura plantelor s-a extins considerabil în secolele XVII-XVIII, ea a continuat să rămână, totuși, la un nivel relativ modest. Străinii care au călătorit prin Moldova în cursul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor menționează că suprafața cultivată era mult mai redusă în raport cu pășunile și fânețele. Manzi²³, Charles de Peyssonnel²⁴, John Bell of d'Antermony²⁵, La Motraye²⁶, Ruggerio Giuseppe Boschovich²⁷, Ignac Stephan Raicevich²⁸, Wenzel von Brongard²⁹, Jean-Louis Carra³⁰, Alexandru de Langeron³¹, William Wilkinson³², exagerând evident situația existentă, prezintă cifre fanteziste cu privire la suprafața de pământ cultivată, mergând chiar până la raportul de 1/40 din teritoriul țării.

Factorii amintiți de noi - atât cei naturali și tehnici, cât și cei istorici - puși în evidență de relațiile de călătorie au influențat în mod diferit caracterul agriculturii în întreaga epocă medievală, condiționând dezvoltarea extensivă a componentelor sale pastorale.

În secolele XVI-XVIII, indiferent de țara de origine, sau de ocupație, toți călătorii străini au remarcat numărul impresionant de animale deopotrivă mari și mici. Existența unor întinse zone înierbate în păduri a poienilor, iamașurilor și fânețelor cu iarbă subțire, de bună calitate, au constituit premise favorabile pentru practicarea extensivă a creșterii animalelor. În secolul al XVI-lea, Georg Reichersdorffer³³, Antonio Maria Graziani³⁴, Anton Verancsics³⁵, Blaise de Vigenère³⁶, Martin Literatul³⁷, Henry Cavendish³⁸, François de Pavie³⁹, Georgio Tomasi⁴⁰, Bernardino Quirini⁴¹ relatează admirativ despre numărul "de necrezut" al cornutelor mari și mici și al cailor, de pe urma creșterii cărora locuitorii țării obțineau cele mai importante venituri.

Pentru secolul al XVII-lea, despre modul de creștere a vitelor și despre efectivele șeptelului, ne oferă mărturii interesante: Charles de Joppecourt⁴², Giovanni Botero⁴³, Giovanni Antonio Magini⁴⁴, Niccolò Barsi⁴⁵, Pietro Deodato Bakšić⁴⁶, Paul Beke⁴⁷, Marco Bandini⁴⁸, Filip Masson du Pont⁴⁹, Evlia Celebi⁵⁰, De la Croix⁵¹ ș.a. De obicei, ca și în secolul precedent, aprecierile sunt globale, oferind detalii în plus doar în privința tehnicii de creștere a animalelor, pe domeniile domnești, boierești și mânăstirești.

În secolul al XVIII-lea, știrile sunt mai abundente, iar călătorii au o anumită înclinație spre discutarea comparativă a îndeletnicirilor agricole. Cea mai mare parte a descrierilor din această perioadă aparțin unor persoane instruite, implicate în anumite activități direct productive. La Motraye⁵², Ruggerio Giuseppe Boschovich⁵³, Ignac Stephan Raicevich⁵⁴, Franz Joseph Sulzer⁵⁵, Jean-Louis Carra⁵⁶, Alexandre Maurice d'Hauterive⁵⁷, Charles de Peyssonnel⁵⁸, Erasmus von Weissmantell⁵⁹, Balthasar Hacquet⁶⁰, Andreas Wolf⁶¹ descriu, în culori vii, particularitățile de mediu, întinderea terenurilor arabile, a pășunilor, iamașurilor și fânețelor și, nu în cele din urmă, efectivele de animale. Mai bine informați asupra realităților economice, la nivelul întregii structuri sociale a țării, străinii au manifestat interes și față de gospodăriile țărănești, neglijate până atunci. Franz Joseph Sulzer afirma, spre exemplu, referindu-se la țărani, că fiecare familie poseda pe lângă casă câte 4-10 porci și peste 20 de păsări⁶².

În strânsă legătură cu estimările privind bogăția de animale, străinii au înfățișat în expresii admirative abundența și calitatea deosebită a produselor lactate (cașcaval, caș, unt)⁶³, precum și a

celor din carne (pastramă de vită și de berbec, cerviș)⁶⁴. Domnii orânduiau pentru personalul *Curții*, pentru oștire și soli “tainuri”, constând din rații apreciabile de carne și produse lactate, iar pentru cai: fân, orz și ovăz, în cantități îndestulătoare. Cu ocazia organizării conacelor pentru diverși demnitari, locuitorii situați pe itinerariul acestora erau obligați să-i aprovizioneze cu toate cele necesare.

Mărturiile călătorilor străini, deși conțin referiri generale, surprind, totuși, și anumite particularități privind tehnica de creștere a animalelor.

Pentru necesitățile lucrării pământului, cât și pentru operațiuni de negoț, locuitorii Moldovei creșteau un număr mare de bovine. Erau vestite *vitele albe*, robuste și nepretențioase la condițiile de climă și de hrană, precum și cele *sure*, mari și frumoase⁶⁵. Ele erau exportate în țările din jur, dar erau comercializate și pe piața internă prin intermediul târgurilor periodice⁶⁶. Polonezul Martin Cromer remarcă faptul că moldovenii “se ocupă puțin cu lucratul pământului, trăind, în special pe seama turmelor deoarece țara lor e bogată în boi și vaci frumoase. Străbunii noștri (polonezii) duceau boii și nu doar vecinii (rușii și ungurii), dar chiar și prusacii, silezienii, cehii, slavii, italienii și turcii duceau anual un număr impresionant de vite⁶⁷. Vitele cornute mari erau crescute în număr mare pe domeniile boierești, mănăstirești și domnești, în adevărate complexe zootehnice (*braniști, vâratice, scutării, vâcării, bouării, bivolarii, vișelării, odăi, țarcuri*), dar și în gospodăriile țărănești, veniturile realizate din vânzarea lor, stând la baza sistemului de gospodărire. Îngrijirea bovinelor lăsa însă de dorit. Vara – ne spune Niccolò Barsi – animalele erau ținute la pășunat fie sub supraveghere, fie în libertate. În timpul iernii, vitele stăteau în mod obișnuit, sub cerul liber și, mai rar, în adăposturi special amenajate⁶⁸. Acest sistem de creștere se dovedește a fi axat precumpănitor pe marea întindere a pășunilor și a fânețelor și mai puțin pe îngrijirea permanentă, sub control, în stabulație, care, desigur, impunea utilizarea ca nutrețuri, pe lângă fân și a ovăzului, orzului și altor produse cerealiere.

Condițiile geografice favorabile au permis creșterea unor mari efective de oi. Pe teritoriul Principatului moldav existau pășuni cu iarbă de calitate, în zona montană, dar și pe văile Prutului și Nistrului. În aceste zone renumite pentru practicarea oieritului, pe lângă oile localnicilor, în număr destul de mare⁶⁹, puteau fi întâlnite turme transhumante ale păstorilor ardeleni, vara la munte și iarna la șes⁷⁰.

Țara Moldovei era vestită, de asemenea, prin mulțimea și frumusețea cailor. Referirile făcute în această privință în cronicile interne sunt pe deplin confirmate de notele de călătorie⁷¹. Călătorii remarcă două rase de cai. Anton Verancsics⁷², Georg Rechtersdorffer⁷³ și Giovanni Botero⁷⁴ amintesc de caii de talie mică, puternici, rezistenți și buni pentru muncile agricole. În schimb, Matteo Muriano⁷⁵ și Filip Masson du Pont⁷⁶ prezintă admirativ caii de talie mare, utilizați în mod obișnuit la călărie. Opiniile exprimate de străini concordă, întocmai, cu cele ale domnului cărturar Dimitrie Cantemir⁷⁷. Matteo Muriano, Giulio Ruggerio, Fabio Migananelli erau de părere că domnii moldoveni puteau chema la oaste până la 50.000 de călăreți, care dispuneau de cai proprii⁷⁸. Călătorind prin diferite ținuturi ale Țării Moldovei, Grazziani a observat o mulțime de “cai mici, dar foarte buni de muncă”⁷⁹. Crescuți mai mult liberi, ei “nu se prea deprind cu grajdul; chiar în mijlocul iernii pasc pe câmp și învățați de deprinderea zilnică și de nevoie, zdrobesc cu copita lor, deși nu au potcoave, gheața ce acoperă iarbă”⁸⁰. Niccolò Barsi constata, însă, interesul locuitorilor pentru îngrijirea și adăpostirea cailor. La Iași, fiecare casă “își avea ograda sa cu grajduri pentru vite”⁸¹. Vizitând orașul Iași, în anul 1652, Robert Bargrave era impresionat de mândrețea și buna întocmire a grajdurilor, dar mai ales, de “numărul și calitatea cailor, întrecând cu mult pe cei ai ducelui de Florența sau ai regelui Angliei”⁸². În orice caz, caii au avut parte de o mai bună îngrijire decât vitele cornute mari, oile și porcii, existând preocuparea de creștere a unor rase alese. Pe domeniile domnești și boierești se creșteau “cai turcești”⁸³ și cai de țară, așa-numita rasă moldovenească. Ambele rase erau prohibite la export. Caii moldovenești erau mult apreciați în toate țările europene,

precum și în Imperiul Otoman. Robustețea, rezistența și frumusețea lor – calități remarcate cu fiecare prilej – îi situau în rândul celor mai bune rase de cai existente pe continent.

La fel ca și cronicarii moldoveni, călătorii străini au constatat că o bună parte din veniturile vistieriei domnești proveneau din dările pe vite⁸⁴ și din taxele vamale de la târguri și iarmaroace⁸⁵. În viziunea lui Niccolò Barsi, locuitorii țării erau obligați față de domnie cu zeciuiala din toate animalele⁸⁶.

În majoritatea cazurilor, străinii care s-au perindat prin Moldova au făcut o strânsă legătură între bogăția șeptelului și structura comerțului exterior al țării. Dacă oile și caii erau mărfuri uneori prohibite la export⁸⁷, în schimb comerțul cu boi și, mai ales cel cu porci, era liber. Dar, chiar în aceste condiții restrictive existau posibilități de practicare a unui semnificativ comerț extern cu vite. Numai în momentele de calamitate sau de distrugeri pricinuite de războaie și invazii, comerțul extern stagna, trebuind să răspundă, cu precădere, necesităților interne și solicitărilor venite din partea autorităților otomane. Uneori, sunt înfățișate jafurile și pustiirile pricinuite de tătari, de turci sau de oștirile țărilor din jur în timpul campaniilor militare, cu care prilej erau scoase din țară numeroase turme de animale⁸⁸. “Să nu fie pustiită această țară – ne spune starețul rus Leontie – alta ca ea nu curând ai găsi... Pământul făgăduinții; tot felul de roduri face”⁸⁹.

O parte din negustorii străini se bucurau de un tratament favorabil, plătind taxe reduse la achiziționarea vitelor. Negustorii armeni, evrei, unguri, sași și raguzani reușeau să monopolizeze comerțul extern al Moldovei. La 1588, William Harborne sosea în Moldova, la curtea lui Petru vodă Șchiopul, în vederea încheierii unui tratat, potrivit căruia negustorii englezi urmau să plătească doar vama de 3% “după cum plătesc supușii lui, cât și negustorii din toate neamurile celelalte”⁹⁰.

Antonio Graziani⁹¹, Blaise de Vigènere⁹², Filip Masson du Pont⁹³, Giovanni Botero⁹⁴, Paul Beke⁹⁵, Niccolò Barsi⁹⁶, Ruggerio Giuseppe Boschovich⁹⁷, Karaczay⁹⁸, Joseph Bohrer⁹⁹, William Wilkinson¹⁰⁰ descriu pe larg amploarea schimburilor comerciale ale Moldovei cu statele din centrul și răsăritul Europei. Multe animale erau duse prin trecătorile Carpaților și vândute în Principatul Transilvaniei, care rămâne, în toată epoca medievală, un client de bază pentru șeptelul Moldovei¹⁰¹.

În afară de vite, Moldova exporta în diverse țări europene brânzeturi și pastramă – alimente de primă importanță, mult apreciate de contemporani pentru calitățile lor¹⁰². Anumite efective de vite erau comercializate și pe piața internă. Antonio Graziani¹⁰³, John Neweberie¹⁰⁴, Lestar Gyulaffy¹⁰⁵, Niccolò Barsi¹⁰⁶, Pietro Deodato Bakšić¹⁰⁷ ș.a. vorbesc de târgurile și iarmaroacele din interiorul și de la granițele Moldovei. În sec. al XVIII-lea, mulți țărani își vindeau vitele pentru a obține banii necesari achitării impozitelor¹⁰⁸. La iarmaroace puteau fi întâlniți mulți negustori polonezi, armeni și greci, care cumpărau vite pentru îngrășat, cu scopul de a le comercializa apoi în alte țări¹⁰⁹. Acest lucru a determinat înlăturarea negustorilor localnici de la realizarea unor mari tranzacții comerciale.

Desigur, informațiile oferite de străini prin intermediul relațiilor de călătorie au o sferă problematică relativ bogată. Unele știri reflectă obiectiv realitatea, altele, dimpotrivă, o denaturează. Călătorii proveniți din țările vecine Moldovei, cu economii relativ asemănătoare acelea din spațiul carpato-dunărean au prezentat mult mai realist îndeletnicirile agrare decât cei veniți din Occident, unde prefacerile înnoitoare erau mai ample¹¹⁰. Majoritatea descrierilor consemnează preponderența creșterii animalelor în economia principatului moldav.

NOTE

1. Pentru importanța izvoarelor statistice în cercetarea economiei românești medievale, vezi mai ales: Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. V-VII, XVI, XIX, XXI și XX;

- Idem, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. 1-2, București, 1902-1903; Idem, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902; Idem, *Izvoade de cheltuieli, socoteli, diate*, în BCIR, vol. IV, 1925, p. 127-159; M. Grosu, *Valoarea documentară a condicilor de socoteli*, în RdI, 23 (1970), nr. 1, p. 43-54 ș.a.
2. Câteva astfel de documente statistice au atras atenția specialiștilor, care au întocmit pe baza lor studii interesante privitoare la anumite aspecte particulare ale economiei Moldovei medievale. Vezi, în acest sens: Nicolae Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777. După socotelile cronicarului Ioniță Canta*, în AARMSI, seria III, tom. VIII (1927-1928); Radu Rosetti, *Despre originea și transformările clasei stăpânitoare din Moldova*, AARMSI, seria III, tom. XXIX (1906-1907), București, 1907; Ioan Bogdan, *Catastih de sămile tuturor mănăstirilor de țară, ce s-au luat din porunca luminatului mării sale domnului nostru Ioan Constantin Neculae Voevoda, din leat 7250 până la leat 7251, ghen. 20*, în "Buletinul Comisiei Istorice a României", vol. I, București, 1915, p. 222-279; Nicolae Corivan și Ilie Grămadă, *Despre gospodăria feudală în Moldova în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în SMIM, vol. V (1962), p. 257-279; Gheorghe Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfârșitul sec. al XVIII-lea până la legea rurală din 1864*, în SAI, vol. V (1963), p. 201-243; Constantin Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenesti*, în SCȘI, istorie, an. VII, 1956, fasc. 2, p. 57-88; M. Grosu, *Valoarea documentară a condicilor de socoteli*, în RdI, 23 (1970), nr. 1, p. 43-54; Gh. Chivu și colab., *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. (Introducere de Al. Mareș), București, Ed. Academiei RSR, 1979; *Condica lui Constantin Mavrocordat*. Ediție de Corneliu Istrate, vol. I-III, Universitatea "Al. I. Cuza" Iași, 1985, 1987; V. Mihoarea, *Maitres du sol et paysans dans les Principautés roumaines au XVIII-e siècle*, Bucarest, 1971; Corneliu Istrati, *Aspecte ale agriculturii într-o gospodărie boierească din Moldova la mijlocul sec. al XVIII-lea*, în CAMI, 5, (1972), nr. 1, p. 123-132; I. Murariu, *Veniturile și cheltuielile unei familii boierești din Moldova între anii 1782-1789*, în "Carpica", Bacău, vol. VI (1973-1974), p. 107-113; Gh. Pungă, *Contribuții documentare privind evoluția târgului Ștefănești (sec. XV-XVII)*, în AIIAI, vol. XV (1978), p. 283-296; Dumitru Agache, *Veniturile și cheltuielile mănăstirii Sfântul Spiridon din Iași între anii 1771-1823*, în AIIAI, vol. XV (1978), p. 335-351; Gheorghe Sibechi, *Știri despre creșterea bovinelor în Moldova în sec. al XVIII-lea*, în CAMI, 1 (1982), p. 145-149; Constantin Șerban, *Un document inedit privind recensământul bovinelor și cabalinelor din Moldova (sec. XVIII)*, în CAMI, 3 (1986), p. 153-156; Idem, *Ținutul Suceava la sfârșitul sec. al XVIII-lea după un izvor inedit (unele aspecte economice și demografice)*, în CC, serie nouă, nr. 2(12), 1996, p. 358-379; Ioan Murariu, *Rezerva feudală și mărimea reală a clăcii pe moșia Cristinești (ținutul Dorohoi) în anul 1803*, în "Hierasus", 1979; Idem, *Veniturile și cheltuielile moșii Bețești (ținutul Bacău) și Vadurile (ținutul Neamț) în perioada 1821-1824*, în "Carpica", Bacău, vol. XVIII-XIX (1986-1987), p. 367-376; Idem, *Pomicultura și legumicultura în Moldova sec. XVIII și începutul sec. XIX*, în CAMI, 22, vol. II/1986, Iași, 1989, p. 145-149; Idem, *Documente privind prețurile unor mărfuri în Moldova la sfârșitul sec. al XVIII-lea și primele decenii ale sec. al XIX-lea*, în "Carpica", Bacău, vol. XXIV, 1993, p. 103-121; Idem, *Agricultura și zootehnia ținutului Herța până în anul 1940*, în vol. *Al XVI-lea Simpozion național de istorie și retrologie agrară a României*, Giurgiu, 1996. De remarcat că unele studii menționate de noi cu acest prilej sunt prevăzute, în anexe, cu textele sărilor sau ale documentelor folosite. Vezi și Vasile Neamțu, *La technique de la*

- production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, Ed. Academiei RSR, București, 1975, p. 27-38.
3. Jean Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces*, în N.T. Orășanu, *Istoria Moldovii și a României*, București, 1857; V.A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandini de la 1646*, București, 1895; Nicolae Iorga, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, București, 1899; Pavel de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în țările române (1653-1658)*. Traducere de Emilia Cioran, București, 1900; A. d'Hauterive, *Memoires sur l'État de la Moldavie en 1787*, București, 1902; Nicolae Iorga, *Știri din veacul al XVIII-lea în țările noastre, după corespondențele diplomatice străine*, I, 1700-1750; II, 1750-1812, București, 1909, extras din AARMSI, seria II, tom. XXXII; Al. Sadi-Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini în ținuturile românești*, București, 1916; Gh. Călinescu, *Alcuni misionari catolici italieni nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în *Diplomatarium italicum*, II, (1925), p. 1-223; Idem, *Altre notizie sui missionari catolici nei Paesi Romeni*, în *op. cit.*, (1930), p. 305-514; Constantin C. Giurescu, *Le voyage de Niccolo Barsi en Moldavie 1633*, Paris-București, 1925; Nicolae Iorga, *Voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928; Idem, *O nouă descriere a Moldovei în sec. al XVIII-lea, de un suedez*, în RI, XVI (1930), nr. 1-3, p. 1-28; nr. 3-4, p. 85-102; Andrei Antalfy, *Călătoria lui Evlya Celebi prin Moldova în 1659*, în BCIR, XII, 1932, p. 5-56; Fr. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în AARMSI, seria a II-a, tom. XVII (1935-1936), p. 141-189; Idem, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie Vodă Ruset*, în AARMSI, seria III, tom. XIX (1937), p. 109-136; Petre P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930; Maria Găzdaru, Dimitrie Găzdaru, *Călători și geografic italieni în sec. XVII. Referințele lor despre țările românești*, în "Arhiva", XLVI (1939); G. Pascu, *Călători străini în Moldova și Muntenia în sec. al XVIII-lea: Carra, Bauer și Struve*, Iași, 1940; Gh. Ghinulescu, *Pietro Deotato e la sua relazione sulla Moldavia (1641)*, în *Diplomatarium Italicum*, IV, (1939), p. 75-135; Gheorghe Gh. Beziconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947; *Izvoare străine pentru istoria românilor*. Volum îngrijit de Ștefan S. Gorovei, Universitatea "Al. I. Cuza" Iași, 1988 ș.a.
 4. Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I-IV, București, 1928-1929. Vezi și ediția apărută în 1981, la Ed. Eminescu sub îngrijirea lui Adrian Angheliescu.
 5. Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, *Călători străini despre Țările Române*, vol. I-VIII, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1968-1983 (în continuare se va cita *Călători străini*).
 6. Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (sec. XV-XVIII)*, Ed. Academiei RSR, București, 1973; Idem, *Țările Române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a sec. al XVII-lea și primele decenii ale celui de-al XVIII-lea)*, în SMIM, VI, 1973, p. 111-114.
 7. M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei, descrisă de călătorii străini (sec. XV-XVII)*, în RdI, 21, 1968, nr. 5, p. 851-857.
 8. Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I (1716-1789), Ed. Sport-Turism, București, 1985; vol. II (1789-1821), București, 1986.
 9. Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (sec. XV-XVIII)*, Editura Academiei RSR, București, 1973; *Izvoare străine pentru istoria românilor*. Volum îngrijit de Ștefan S. Gorovei, Universitatea "Al. I. Cuza" Iași, 1988.

10. *Călători străini*, vol. I-VIII, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978-1983.
11. Vezi și Vasile Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, Ed. Academiei RSR, București, 1975, p. 27-38.
12. *Călători străini*, vol. I, București, 1968, p. 401-404.
13. *Ibidem*, vol. II, București, 1970, p. 641.
14. Gheorghe Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 35.
15. Fr. Babinger, Robert Bagraev, *Un voyageur anglais dans les Pays Roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în AARMSI, seria a II-a, tom. XVII (1935-1936), p. 144-148 și 186.
16. *Călători străini*, vol. IV, București, 1972, p. 36.
17. Ștefan Raicevich, *op. cit.*, p. 35.
18. *Călători străini*, vol. I, p. 402.
19. *Ibidem*, vol. II, p. 381.
20. *Ibidem*, vol. VI, București, 1976, p. 299.
21. Vasile Neamțu, *op. cit.*, p. 130-133.
22. *Călători străini*, vol. VI, p. 30 și 59.
23. *Diplomataricum Italicum*, vol. I, p. 165.
24. Charles de Peyssonnel, *Observations sur les Peuples barbares qui ont habité les bords du Danube*, Paris, 1765, p. 238.
25. John Bell of d'Antermony, *Relation de mon voyage de St. Petersbourg à Constantinople*, în Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XXIV, p. 217.
26. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, București, 1928, p. 119.
27. Ruggerio Giuseppe Boschovich, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784, în Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XXIV, p. 254.
28. Ștefan Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche in torno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 35.
29. Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale*, București, 1931, p. 158.
30. Jean L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'Etat actuel de ces deux Provinces*, în N.T. Orășanu, *Istoria Moldovii și a României*, București, 1857.
31. Gheorghe Bezviconi, *op. cit.*, p. 155.
32. William Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1821, p. 68.
33. "Moldova crește cai turcești și moldovenești, cât și foarte buni cai <<asturconi>> și alte soiuri în mare număr". Domnii erau constrânși însă de sultan să nu admită scoaterea liberă a cailor din țară. Georg Reichersdorffer afirmă că Moldova trebuia să însoțească tributul anual datorat turcilor de un număr de 50 de cai dintre cei mai de soi și mai ageri" (*Călători străini*, vol. I, p. 199).
34. "Din Moldova, deci, se scoate acea mulțime de boi, din a căror carne se hrănesc nu numai popoarele vecine ale Ungariei și Rusiei ci și ale Poloniei, Germaniei, ba și ale Italiei și mai ales, cei din orașul Veneția. Pe acești boi venețienii îi numesc boi ungurești și preferă carnea lor celorlalți de același fel" (*Călători străini*, vol. II, p. 381).
35. Caii moldovenești sunt mărunți, dar "răbdători la trudă și la foame, fără să ceară multă îngrijire, mai ales dacă sînt adăpați" (*Călători străini*, vol. I, p. 419).
36. *Călători străini*, vol. II, p. 638 și 641).
37. *Ibidem*, p. 247.

38. *Ibidem*, vol. III, p. 296.
39. În ținuturile din Bugeac, bogate în pășuni, se găseau “mulțime mare vite” (*Călători străini*, vol. III, p. 180). Autorul descrierii menționează îmbrăcămintea specifică românească: căciuli, cojoace și opinci din piei (*Ibidem*, p. 181).
40. Locuitorii din Moldova și Țara Românească “au din belșug animale de tot felul..., ei slujindu-se pentru munca câmpului de bivoli din care au o mulțime” (*Călători străini*, vol. III, p. 672-673).
41. *Călători străini*, vol. IV, p. 36.
42. Locuitorii din regiunile de șes cresc “vite de tot felul și chiar bivoli, de care se slujesc în loc de boi sau cai la cultura pământului” (*Călători străini*, vol. IV, p. 383).
43. *Călători străini*, vol. IV, p. 575.
44. Descriind regiunile de stepă ale spațiului carpato-nistrian, el remarcă belșugul “de cai foarte buni” și “boi foarte mari” (*Călători străini*, vol. IV, p. 587).
45. Moldova era vestită “în vaci prea frumoase, precum și cai” (*Călători străini*, vol. V, București, 1973, p. 81).
46. “Provincia este bogată... în vaci, boi, oi, unt; cresc cai foarte frumoși și de preț, iar la turci sînt de mare preț caii moldovenești” (*Călători străini*, vol. V, p. 283). Trecând prin diferite orașe călugărul menționează și animalele ce existau în gospodăriile locuitorilor: la Galați - “boi, vaci și alte patrupeze”; la Bârlad - “grâne și vite”; la Huși - “cai”; la Iași - “cirezi multe de boi, oi, vaci, cai”; la Cotnari - “locuitorii se ajută mult cu vînzarea vitelor, boi, vaci, oi, cai”; la Suceava - “vitele sînt multe și mai de soi, fiind aproape de munte”; la Baia - se cresc multe animale “cărora le prierste muntele”; la Târgu Neamț - sunt multe vite “deoarece au pășunile trebuitoare”; la Săbăoani - “mai ales boi și cai”; la Roman - sunt boi, oi și vaci; la Bacău - “nu lipsesc vacile, boii și oile”; la Troțuș - se amintește de extragerea sării cu niște roți, învîrtite cu ajutorul cailor. Locuitorii din jur “sînt obligați să dea pe rînd cai cu care să scoată sarea și să aducă lemne” (*Ibidem*, p. 226-249). După cum se poate observa, în voiajul său prin diferite orașe, Pietro Deodato Bakšić nu uită să amintească, de fiecare dată, bogăția de vite.
47. Iezuitul Paul Beke, de origine maghiară, este pur și simplu impresionat de mărimea și frumusețea vitelor: “Această regiune produce cai foarte buni, oi și boi, atît de mari încît dacă cineva nu i-ar vedea cu ochii, abia ar da crezare celui ce i-ar povesti despre ei”. De asemenea, el pomeneste de “prăsirea” porcilor (*Călători străini*, vol. V, p. 276).
48. Marco Bandini este de părere că numele orașului Iași ar proveni de la un păstor care-și păștea cireada de boi pe acest loc (*Călători străini*, vol. V, p. 237). Ținuturile Țării Moldovei erau bogate în oi și boi. Un singur boier - spre exemplu - ar fi avut circa 24.000 de oi (cf. Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, p. 322).
49. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 55.
50. Andrei Antalfy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în 1659*, în BCIR, XII, 1932, p. 5-56; scriind despre mulțimea și frumusețea vitelor din Moldova Evlia Celebi afirma: “Numai Allah știe numărul animalelor de acolo” (*Călători străini*, vol. VI, p. 485).
51. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 58.
52. *Ibidem*, p. 119.
53. Ogoarele, potrivit părerii acestui călător, erau doar în mică măsură cultivate, bogăția de bază a țării constituind-o vitele. Abatele Boschovich laudă “extraordinara mărime a animalelor comute care se găsesc în toată Moldova”. Anual se vindeau aproximativ 200-300.000 oi și 40.000 boi la un preț destul de mic (R.G. Boschovich, *Giornale di un*

- viaggio da Constantinopoli in Polonia, Bassano, 1784, în *loc. cit.*, p. 259). Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Ed. Eminescu, ed. Adrian Anghelescu, București, 1981, p. 359.
54. În Principatele Române extracarpătice ar fi existat în vremea sa 4.000.000 de oi, care prețuiau 1-2 lei oaia. Domnii strângeau numai din oierit 170.000 lei (Ștefan Raicevich, *op. cit.*, p. 35-40).
 55. Prin informațiile pe care ni le furnizează, Sulzer se dovedește a fi un bun cunoscător al realităților economice din Țările Române. El face aprecieri consistente privind efectivul de animale, prețul acestora, cuantumul dărilor, în special în ce privește oieritul. Boierii erau impuși la această dare, dar aveau scutite peste 400.000 de oi (Fr. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, Wien, 1781, p. 234-236; vezi și Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Ed. Eminescu, ed. Adrian Anghelescu, București, 1981, p. 377).
 56. J. L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces*, în *op. cit.*
 57. Alex d'Hauterive, *Memoire sur l'état de la Moldavie en 1787*, București, 1902.
 58. Charles de Peyssonnel, *Traté sur le commerce de la Mer Noire*, vol. II, Paris, 1787, p. 198-199.
 59. N. Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în sec. al XVIII-lea de un suedez*, în RI, XVI, 1930, nr. 1-3, p. 1-28; nr. 3-4, p. 85-102.
 60. Anual, se sacrificau 40.000 de vite pentru prepararea cervișului, care se vindea la Constantinopol. Oi existau din belșug, iar pieile de miel erau vestite în toată Europa. Alături de boi și oi, în ținuturile Moldovei se creșteau și capre. În zona de munte se prepara, cu pricepere, cașul și cașcavalul, iar pe lângă stâne, creșteau mulți porci (Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, p. 30).
 61. Andreas Wolf, *Beitrag zu einer statistisch – historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 110.
 62. Franz Joseph Sulzer, *op. cit.*, p. 236.
 63. V. A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandini de la 1646*, București, 1899, p. 2.
 64. Evlia Celebi pomenește de breasla pastramagiilor de vite din Istanbul. Cei mai mulți dintre membrii acestei bresle erau "gheauri, valahi și moldoveni" (*Călători străini*, vol. VI, p. 347). Samuel Twardowski scria, pe la 1622, despre pastrama afumată și uscată la soare (*Ibidem*, vol. IV, p. 501).
 65. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 55.
 66. Cele mai alese rase de boi creșteau în lunca Prutului și în sudul Basarabiei, unde exista o iarbă subțire, foarte hrănitoare (*Călători străini*, vol. I, p. 402-404).
 67. Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseșele Valahiei și Moldaviei*, vol. II, Iași, 1874, p. 18-19.
 68. *Ibidem*, vol. V, p. 75.
 69. Domnii Moldovei trimiteau în fiecare an la Constantinopol efective de peste 60.000 de oi (W. Wilkinson, *An account of the Principalities of Walachia and Moldavia*, London, 1820, p. 75-78).
 70. G. Călinescu, *Paul Beke*, în *Diplomatarium Italicum*, vol. II, p. 352.
 71. Mihai Lazăr, *Creșterea animalelor în Moldova în viziunea izvoarelor narrative interne*, în "Suceava", XX, 1993, p. 103-111.
 72. *Călători străini*, vol. I, p. 407.
 73. *Ibidem*, p. 199.

74. *Ibidem*, vol. IV, p. 575-577.
75. *Ibidem*, vol. I, p. 148-154
76. Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 55.
77. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Academiei RSR, București. 1973, p. 115-117.
78. *Călători străini*, vol. I, p. 169-465; vol. II, p. 63.
79. *Ibidem*, vol. I, p. 383.
80. *Ibidem*.
81. *Ibidem*, vol. V, p. 75
82. Fr. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les Pays Roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în *loc. cit.* p. 184.
83. *Călători străini*, vol. I, p. 199; vol. IV, p. 501.
84. *Ibidem*, vol. III, p. 202; Andreas Wolf susținea că în secolul al XVIII-lea domnii obțineau, anual, pe seama vâcăriului 200.000 de piaștri, din care 40.000 de piaștri numai din dările pe cai (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, p. 110).
85. Informații de această factură ne furnizează: Graziani (*Călători străini*, vol. I, p. 382), Erasmus Otwinowski, (*Ibidem*, vol. II, p. 120), John Neweberrie (*Ibidem*, vol. II, p. 518), Georgius Dousa (*Ibidem*, vol. IV, p. 87), Paulo Bonici (*Ibidem*, vol. V, p. 20).
86. *Călători străini*, vol. V, p. 80.
87. *Ibidem*, vol. I, p. 199; W. Wilkinson, menționând furniturile destinate orașului Constantinopol ne dă cifra de 250.000 de oi (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, p. 102), iar Boschovich indică 200.000-300.000 de berbeci (*Ibidem*, vol. II, p. 186).
88. *Călători străini*, vol. IV, p. 347, 351, 412 și 489. În anul 1651, Vasile vodă Lupu se plângea în scris hanului tătărăsc că supușii acestuia i-ar fi pârjolit țara, luându-i peste "200.000 de vite mari și mici și cai" (*Călători străini*, vol. V, p. 453).
89. Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 71.
90. *Călători străini*, vol. III, p. 289-290.
91. *Ibidem*, vol. II, p. 381.
92. Avutul moldovenilor consta, în special, în efectivele de vite. Ele se vindeau "nu numai în Ungaria și Rusia care sînt țările cele mai apropiate de dinșii, dar mai trimit, în fiecare an, un număr însemnat în Polonia, Prusia, Silezia, Boemia, Germania, Italia și Turcia" (*Călători străini*, vol. II, p. 641).
93. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 54-55.
94. *Călători străini*, vol. IV, p. 575.
95. *Ibidem*, vol. V, p. 276.
96. *Ibidem*, p. 81.
97. Potrivit aprecierilor lui Boschovich, în fiecare an se vindeau, în Silezia, circa 40.000 boi grași, cu un preț bun – 10 galbeni. Urmau, în ordine, ca număr, caii, aproximativ 10.000, prețuiți la 20-30 ughi calul, pe care străinii îi foloseau, cu precădere, la transportul artileriei ușoare (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 186). Tot în sec. al XVIII-lea, pe la 1742, un anonim turc preciza că vitele moldovenilor erau foarte căutate în Rusia, Polonia, Ungaria, Silezia și Austria. Afaceri comerciale mari realizau ienicerii turci, unii reușind să comercializeze câte 40.000-50.000 de oi. Ne sunt înfățișate prețurile la unele animale și produse animaliere: oi, cai și unt. La Soroca se organizau, anual, câte 18 bâlciuri (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 198-200).

98. Moldovenii ar fi vândut, anual, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, circa 70.000 de oi, cu prețul de 2 lei oaia, 60.000-70.000 de boi și 20.000-30.000 de cai (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 276).
99. După opinia lui Bohrer, Austria cumpăra cea mai mare parte din caii de remontă din Bucovina și Moldova (A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. I. Vlădescu, vol. X, p. 116).
100. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, p. 102.
101. *Ibidem*.
102. *Ibidem*, vol. II, p. 186, 236 și 240-241; *Călători străini*, vol. IV, p. 575.
103. În principalele orașe se organizau în fiecare an câte 7 târguri de vite “pe câmpii foarte întinse, cu mare mulțime de negustori”. Graziani era fascinat de mulțimea boilor, de prețul lor mic și de rapiditatea cu care se încheiau tranzacțiile comerciale (*Călători străini*, vol. I, p. 381-382).
104. La Iași, negustorii polonezi beneficiau de o situație privilegiată. Ei plăteau vamă pentru fiecare bou sau vacă numai 20 de aspri (*Călători străini*, vol. II, p. 518). Paul Beke nota, în anul 1644, că la Iași era “piața negustorilor ce roiesc din Asia și țările înconjurătoare din Sciția, Polonia, Transilvania și chiar Italia” (*Ibidem*, vol. V, p. 281). Abatele Boschovich a observat în apropiere de Iași, la Scânteia, unde era un vechi vad comercial, multe cirezi de vite ale negustorilor care comercializau “boi moldovenești” (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 182).
105. În anul 1587, trecând prin Cernăuți, de ziua Rusaliilor, Lestar Gyulaffy a văzut o mulțime de vite aduse la bălci: “peste 30.000 de vite, care prețuiesc 80.000 de florini”. În orașul Cernăuți își avea sediul “vama cea mare a voievodului moldovean”. Ea aducea vistieriei un venit anual de peste 100.000 de florini. În timpul deplasării sale prin Moldova, Petru vodă Șchiopul, i-a pus la dispoziție “la fiecare popas doi boi de tăiat și 15 oi și un butoi cu bere” (*Călători străini*, vol. III, p. 209). La peste un secol și jumătate, în anul 1739, un negustor rus, ajungând la Cernăuți, într-o zi de târg, a rămas profund mirat de mulțimea vitelor de tot soiul care se vindeau cu ușurință, pentru a lua apoi drumul spre Breslau, în Silezia și Polonia (Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 106).
106. La Suceava, “în ziua de Sf. Ioan cel Nou se deschidea un iarmaroc ce ținea opt zile, la care venea lume din toată țara” (*Călători străini*, vol. V, p. 72).
107. Locuitorii din zona Cotnarilor “se ajută mult cu vânzarea vitelor, boi, vaci, oi, cai” (*Călători străini*, vol. V, p. 23).
108. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, p. 86.
109. *Ibidem*, vol. III, p. 26.
110. Veniamin Ciobanu, *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în sec. al XVIII-lea*, în AIIAI, vol. VIII, 1971, p. 120-141.

L'ÉCONOMIE PASTORALE DANS LE PAYS DE LA MOLDAVIE EN MOYEN ÂGE DÉCRITE PAR LES VOYAGEURS ÉTRANGERS

Résumé

Les relations des voyageurs étrangers, bien qu'elles n'aient la consistance et l'authenticité des documents d'archive, constituent bien sûr une source d'informations indispensable pour la connaissance de certains aspects particuliers de l'histoire du peuple roumain. Elles contiennent

non seulement des informations politiques, culturelles et militaires, mais aussi une série d'informations intéressantes sur les occupations agricoles des Roumains de toutes les provinces historiques. Venus de pays caractérisés par un certain développement économique et social et guidés par des conceptions propres à cet égard, les voyageurs étrangers sont entrés en contact avec l'espace Carpatho-Danubien avec des réalités nouvelles, sensiblement différentes de celles rencontrées dans leur patrie.

En parcourant la Moldavie d'un bout à l'autre, ou seulement certaines régions, les voyageurs étrangers ont constaté partout le caractère agraire de l'économie du pays, matérialisé en une combinaison spécifique des deux occupations principales: la culture des plantes et l'élevage du bétail.

Le milieu géographique (relief, végétation, hydrographie, conditions de climat et de sol), la densité relativement diminuée de la population, le niveau technique des outils, l'état déplorable des routes et les invasions étrangères aussi ont imprimé à l'agriculture moldave une direction vers le secteur zootechnique. Les voyageurs étrangers des XV-e, XVII-e, XVIII-e, siècles, sans tenir compte d'où ils provenaient ou de leur occupation quotidienne, visitant la Moldavie, ont été impressionnés par la multitude des bêtes grandes et petites.

L'existence des zones étendues de pâturage dans les forêts, des clairières et des meules de foin, d'herbe fine, de bonne qualité, ont représenté les conditions de base pour l'élevage du bétail extensivement. Une partie de voyageurs notant la prépondérance de l'élevage sur la culture des plantes n'ont pas toujours compris la liaison naturelle entre les deux occupations principales. Ce qui a été bien compris dans certaines relations de voyage c'est que l'élevage du grand bétail, boeufs et chevaux, était déterminé dans une grande mesure par les nécessités des travaux agricoles et des transports.

BISERICA SFÂNTUL NICOLAE – RĂDĂUȚI

CONSIDERAȚII ISTORICE

Vasile M. Demciuc

“Nicăieri, pe tot cuprinsul românesc nu se află pe un spațiu atât de restrâns atât bogăție de amintiri scumpe trecutului nostru”.

Dimitrie Onciul

De peste șase veacuri, într-un ținut cu adevărat mioritic, cu dealuri molcome parcă niciunde mai frumoase ca în Dulcea Bucovină, se arată lumii întregi o salbă de așezăminte religioase, altare străbune de închinare ce par a depăna dialogul veșnic al istoriei, amintind de istoria trecută, de gloria nepieritoare a poporului român, de un trecut de fapte mari, de un trecut de “cărțurărie și artă” cum nota în vremea sa Nicolae Iorga.

Mesajul tainic de veghe și de înălțare în fiecare zori de zi ori în lumina lină a asfințitului este răspândit peste obcini de dangătul clopotelor ctitoriilor voievodale, trezind în timp și peste timp fiorul respectului și dragostei pentru cei ce au fost “descălecători de țară / Dătători de legi și datini” și au poruncit să fie așezate aceste ctitorii drept semn al tăriei și stăpânirilor și pavază a țării și neamului.

Amplasarea acestor locașuri de închinare într-un cadru natural atât de frumos reflectă simțul artistic de care erau stăpâniți ctitorii, reflectă, printre altele, frumusețea sufletului românului legat de glie și prin glie legat de cer, făcându-și din cruce scara pe care urcă spre cer.

Dacă în Transilvania prima mănăstire a fost la Hodoș Bodrog, amintită în anul 1177 într-o scrisoare a regelui Bela al III-lea, în Țara Românească prima mănăstire, zisă a lui Negru Vodă datată 1352 este la Curtea de Argeș, în Moldova avem biserica Sfântul Nicolae ctitorită de Bogdan I Întemeietorul după modelul bisericilor înaintașilor săi din Maramureș, de la mănăstirea Peri și cea de la Cuhea¹, biserică în care își dorm somnul de veci primii mușatini.

Funcția de necropolă a întemeietorilor de țară este dovedită prin existența mormintelor lui Bogdan I, Lațcu Vodă, fiul lui Bogdan I Vodă cel Bătrân (1365-1374), Roman Vodă I, fiul Mușatei (1391-1394), Ștefan Vodă, fratele lui Alexandru cel Bun, Bogdan Vodă al II-lea, tatăl lui Ștefan cel Mare (1449-1451), Anastasia fiica lui Lațcu Vodă.

Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți ilustrează un moment social, istoric și artistic precis, anume cel al închegării domniei și al socotirii voievodului maramureșan drept prim feudal laic al țării, al efemerului ecou al arhitecturii apusene, ale planului și spațiului bazilical familiare zonelor de cultură din care venea Bogdan I Descălecătorul.

S-a afirmat, pe deplin justificat că acest sfânt lăcaș “reprezintă un adevărat act de naștere al arhitecturii culte moldovenești. Semnificația sa este multiplă, pentru că de acest monument se leagă de asemenea ideea de neatârnamare politică și religioasă... înfruntând puterea ambițioaselor regate feudale catolice vecine, Ungaria și Polonia, Moldova și-a afirmat independența și cu ajutorul ierarhiei religioase ortodoxe, înălțarea bisericii din Rădăuți având valoarea unei îndrăznețe proclamații”².

Pe drept cuvânt, marele istoric Nicolae Iorga spunea “Istoria orașului Rădăuți este istoria Gropniței sale timp de veacuri”.

Edificiu cu structură gotică, construit din piatră brută și cioplită, cu pereții groși de 1,40 m, cu o lungime de 33 de m, lățime de 12,50 m și înălțime de 12,13 m, biserica Sf. Nicolae din

Rădăuți a provocat o întreagă literatură de specialitate, privitoare la datarea și apartenența stilistică³.

Nu poate scăpa nimănui similitudinea – alta decât cea de plan arhitectonic – între Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți din Moldova și Biserica Sf. Nicolae din Câmpulungul muntean. Este vorba de funcția lor de necropole ale “întemeietorilor” de țară, cu certitudine Bogdan I a fost îngropat în Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți – unde, după mai bine de un veac, Ștefan cel Mare îi așeza lespede funerare, după cum, cu foarte mare probabilitate, Basarab I și-a găsit odihna în Biserica Sf. Nicolae din Câmpulung, acolo unde avea să fie îngropat fiul și urmașul său, întemeietorul mitropoliei Țării Românești, Nicolae Alexandru.

Alături de funcția de necropolă, cea de biserică a voievodului, de vastă capelă feudală, arată că lăcașul cu hramul Sf. Nicolae din Rădăuți – aidoma, de altfel, amintitei bazilici din Câmpulungul Țării Românești – pare a fi sugerată, indirect, în lipsa altor izvoare, de faptul că cel puțin un monument moldovean ulterior, cel de la Dolheștii Mari, socotit drept o “interpretare simplificată a tipului cărui îi aparține vechea ctitorie a lui Bogdan I”⁴, era tot o capelă, a unei mari familii feudale foarte apropiată Mușatinilor – anume familia Șendrea.

Dacă unii istorici au pledat pentru datarea bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți în vremea lui Bogdan I, argumentând această dată și prin faptul că în incintă se află mormântul lui Bogdan I precum și particularitățile sistemului bazilical cistercian⁵, alții, în urma cercetărilor arheologice efectuate între 1974-1977, încearcă să acrediteze ideea că actuala construcție de zid ar trebui datată în epoca lui Petru I^{5bis}.

Este meritul incontestabil al cercetărilor arheologice medievale desfășurate, al arheologilor care au ostenit în acest domeniu al cercetării istorice de a fi contribuit în chipul cel mai fericit și mai eficient cu putință, nu numai la sporirea considerabilă a numărului de mărturii de arhitectură ecleziastică, ci și la elucidarea unor importante probleme privind evoluția arhitecturii religioase din Moldova veacului al XIV-lea, confirmând ceea ce în urmă cu multe decenii afirma Gh. Balș – cel care a inaugurat prin studiile sale sistematice istoriografia românească de arhitectură – și anume că edificiul moldovenesc de cult este rezultatul unui “plan bizantin executat de mâini gotice și, după principii, în parte gotice”⁶.

În cuprinsul bisericii Sf. Nicolae, în suprafața actualului naos și altar s-au aflat, în cercetările arheologice, tâpile de lemn și amenajările interioare ale unui edificiu religios, alcătuit odinioară dintr-o navă de plan pătrat – cu dimensiunea 5 m x 5 m – și dintr-un altar rectangular mai îngust, decroșat simetric în planul tâmplii⁷.

Monedele și obiectele de podoabă descoperite în mormintele aflate în interiorul și exteriorul lăcașului, alături de celelalte materiale arheologice descoperite în nivelul de funcționare al acesteia, nu permit datarea sa cel mai târziu în deceniul doi al secolului al XIV-lea și precizarea funcției de capelă a unei reședințe aparținând unui reprezentant de frunte al feudalității locale⁸.

O constatare deosebit de importantă oferită de cercetările arheologice de la Rădăuți se referă și la faptul că abia din vremea domnitorului Petru I, și în folosul acestuia, capela de lemn a reședinței feudale va fi înlocuită cu un lăcaș de zid în contextul unor ample lucrări de construcție desfășurate aici. Este vorba de un edificiu pe plan bazilical cu trei nave, cu fațade ritmate de 14 contraforturi, edificiu gotic, de evidentă inspirație occidentală.

Prezența contraforturilor aici nu se justifică din rațiuni constructive, întrucât în arhitectura gotică, contrafortul ca și arcul butant au fost utilizate pentru preluarea la exterior a împingerilor exercitate de bolțile de tipul “încrucișării și ogive”, de fapt bolți în cruce, ale căror muchii ieșinde puteau avea o bordură de nervuri. Astfel de bolți în cruce care au sarcinile concentrate în cele patru puncte de sprijin dispuse la colțuri necesită elemente de echilibru în exterior⁹.

Contraforturile perimetrale, inclusiv cele vestice, dispuse ritmic pe întreaga suprafață exterioară a edificiului, trădează o folosire exclusiv ornamentală.

Investigațiile arheologice au arătat că este vorba de o succesiune nemijlocită între cele două biserici, de lemn și de piatră, și o protejare conștientă a celor trei morminte din interiorul primului lăcaș.

Fundațiile perfect țeșute dovedesc faptul că monumentul, cu excepția pridvorului, a fost ridicat într-o singură etapă de construcție. Separația clară naos-pronaos prin zid și înălțimi diferite ale bolților, separația naos-altar prin iconostas, realizează în chip desăvârșit ambianța de intimitate caracteristică bisericilor ortodoxe, cu alte cuvinte meșterul constructor s-a acomodat cerințelor ritului oriental, despărțind pronaosul de navele interioare printr-un perete plin, străbătut numai de o nișă.

Dacă problema datării pare să fie rezolvată, cel puțin până la ivirea unor alte probe, aceea a apartenenței stilistice rămâne încă deschisă.

În legătură cu aceasta s-au formulat două ipoteze. Prima, în ordine cronologică, consideră edificiul ca fiind o bazilică romană târzie, cu trei nave, având bolțile colateralilor perpendiculare pe bolta în leagăn cu arce duble dar, deasupra colateralilor din naos se găsesc mici încăperi – tainițe – prevăzute cu bolți semicilindrice dispuse pe axa longitudinală. Acest sistem este specific cistercian, deci gotic incipient, adaptat însă cultului ortodox prin compartimentarea edificiului în altar, naos și pronaos (pridvorul aparține domniei lui Alexandru Lăpușneanu). Pentru o încadrare a edificiului stilului romană recunoscând însă și influența elementelor gotice – reduse la prezența contraforturilor și a celor bizantine – compartimentarea, s-au pronunțat G. Balș, P. Constantinescu Iași, Gr. Ionescu, Virgil Vătășianu și D. Năstase.

Tendința de a frânge unele arcuri și bolți și prezența contraforturilor din colțurile navei și ale pronaosului în dreptul arcurilor navei laterale de nord și din fața absidei altarului dovedesc execuția bisericii în perioada gotică, iar bolțile pronaosului, ridicate toate la același nivel, amintesc, la rândul lor, de elevația bisericii hale.

Profilul soclului care încercuiește vechea parte a zidăriei și formează o simplă ieșitură cu o mică pantă, aparține aceleiași perioade. Adoptarea unei bazilici trinare de felul celor din Ardealul catolic al secolului al XIV-lea, în a cărei viziune arhitectonică se vor fi format și meșterii și ctitorul bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți, dar și concomitent, adaptarea ei evidentă la cerințele cultului ortodox ale unei eventuale reședințe voievodale dinaintea sfârșitului domniei lui Bogdan I (1365)¹⁰ sunt deosebit de semnificative și pentru gustul feudalității din Moldova și pentru climatul în care debuta – întocmai ca și în Muntenia și Oltenia contemporană – arta medievală din Moldova, deopotrivă sub semnul Apusului romano-catolic și sub cel al Orientului bizantino-balcanic¹¹.

O nuanțare a acestei încadrări tipologice aflăm la Gh. Curinschi Vorona, după care contraforturile ar fi unicul element gotic, cu rol predominant decorativ, dispariția câtorva dintre ei (restaurați prin ultima restaurare) neaducând nici un prejudiciu stabilității edificiului. Pe acest temei apreciază construcția ca o "bazilică romană scurtă" de tip transilvănean, deci cu altar și naos, la care s-ar fi adăugat ulterior pronaosul. Ipoteza o susține pe observația că zidul despărțitor dintre naos și pronaos are o grosime vădit disproporționată în raport cu sarcinile sale statice, demnă de un zid exterior.

Peretele nordic al bisericii are o grosime de circa 1,40 m iar cel sudic, de 1,35 m.

Navele, în număr de trei, sunt despărțite unele de altele prin șase stâlpi masivi, pătrați, patru susțin bolta naosului, iar doi susțin bolta pronaosului. În dreptul acestor stâlpi, bolta navei centrale, construită din viga pentru a fi mai ușoară, este întărită cu arce dublouri. Atât bolțile laterale cât și cele transversale sunt ușor frânte.

În pronaos toate navele au aceeași înălțime, pe când în naos navele laterale sunt mai joase, mai înguste și cu bolți semicilindrice ușor frânte, perpendiculare pe bolta navei centrale. Deasupra lor au fost zidite două mici încăperi, boltite semicilindric, la care se poate ajunge pe o scară spiralică, plasată în colțul sud-estic.

Naosul este despărțit de pronaos printr-un perete străpuns la mijloc de o ușă. Absida altarului se leagă de naos printr-un spațiu dreptunghiular de lățimea naosului, similar corului bazilicilor romanice.

Dispoziția generală a planului și a elevației prezintă în principiu caracterele bazilicii romanice cu cor și cu absidă.

Biserica este luminată de 11 ferestre dispuse astfel: două la altar, patru la naos, două la pronaos și trei la pridvor. Toate sunt mici, înguste în interior și largi în exterior, cu excepția celor de la pridvor, chenarele ferestrelor, ca de altminteri și cele ale ușilor, sunt din piatră cenușie.

Pe perețele nord-estic al altarului, lângă nișa care servește ca proscomidar, s-a încastrat, în decembrie 1515, o lespede de piatră, cu o inscripție în limba slavonă pusă de Bogdan al III-lea, fiul lui Ștefan cel Mare, cu următorul conținut: "Iată, eu, robul lui Dumnezeu, Io Bogdan Voevod, domnul Țării Moldovei, a plăcut domniei mele din inimă cinstită și curată și din toată voia noastră și ne-am sfătuit cu rugătorul nostru kir Pahomie, episcopul de Rădăuți și am rânduit pentru sănătatea noastră și mântuirea sufletului domniei mele și am dat Mitropoliei noastre din Rădăuți, unde este hramul sfântului arhierarh și făcătoriu de minuni Nicolae – 800 de zloți, iar episcopul nostru Pahomie sau orișicine va alege Dumnezeu episcop în Mitropolia noastră, și acești episcopi cu toții să-mi slujească după moartea lui pe timpul întregii noastre vieți, cât ne va da Dumnezeu să fim în viață, în fiecare an în Duminica Miroputătoarelor, seara paraclis și dimineața dumnezeiasca liturghie cu toți preoții și după viața noastră, cât ne va da Dumnezeu, au să ne facă în fiecare an seara parastas și dimineața liturghie pentru mântuire. Și dacă ar îndrăzni cineva și n-ar împlini dania noastră, acela să aibă a da răspuns la înfricoșatul județ. În anul 7023, luna decembrie 8"¹².

Un element aparte și a cărei proveniență a rămas parțial nelămurită este treapta joasă de piatră, așezată în interiorul hemiciclului altarului, amintind de sintronul rezervat preoților din vechile bazilici creștine, atât în Occident cât și în Orient.

Alexandru Lăpușneanu a adăugat bisericii, la lățimea și înălțimea pronaosului, un pridvor, în formă de dreptunghi alungit cu două intrări, una la nord și cealaltă la sud. Pridvorul are o calotă sferică, susținută de un dublu sistem de arcuri încrucișate. Racordarea pătratului cu dreptunghiul se face prin două perechi de arcuri paralele cu axa bisericii.

Pridvorul are o fereastră gotică pe axă, și două ferestre simple mai mici deasupra ambelor uși de intrare.

Lângă ușa de miază-zi a intrării se află pisană dreptunghiulară, de dimensiunile 76 x 55 cm prinsă în zid, cu următoarea inscripție, în limba slavonă: "Cu bună voința Tatălui, cu ajutorul Fiului și cu lucrarea Duhului Sfânt s-a început și zidit acest pridvor bisericesc de dreptcinstitorul și închinătorul Treimii, domnul Io Alexandru voievod, domnul Țării Moldovei, în anul 7067 (1559) luna iunie 30 sub episcopul kir Euftimie"¹³.

Ușile pridvorului au chenare de profilatură gotică, iar ușa prin care se trece în pronaos pare a fi fost modificată de meșterii lui Alexandru Lăpușneanu.

*

În istoriografia arhitecturii medievale moldovenești s-a conchis că Ștefan cel Mare a fost primul ctitor din Moldova care și-a luat biserica Sf. Nicolae din Rădăuți drept model pentru propria sa necropolă¹⁴.

Dar o întrebare care a stăruit și mai stăruie în literatura de specialitate este de ce nu a prins în Moldova tipologia necropolei cu trei nave, Rădăuții lui Bogdan I și Petru I rămânând un caz unic în istoria acestui gen de construcție?

În istoria arhitecturii religioase moldovenești în general, și în istoria necropolelor în special, nu vom întâlni niciodată o construcție cu trei nave, regula absolută rămânând lăcașul cu o singură navă, fie că este vorba de edificii de plan drept, fie că este vorba de edificii de plan triconc.

În arhitectura religioasă a Moldovei se observă că nu s-a păstrat nici un fel de fragmentare, prin stâlpi sau coloane, a spațiului interior al niciuneia dintre încăperile bisericilor.

Atât V. Vătășianu, cât și Gr. Ionescu, și după aceea Cristian Moisesescu¹⁵, au arătat că bisericile pe care și le-au construit românii încă din cele mai vechi timpuri au fost biserici de lemn. Derivând direct din sistemul de construire al caselor țărănești, acele biserici au fost construcții de plan drept, longitudinal, cu o singură navă. Dispunând de mijloace materiale mai târziu, ceea ce au făcut până atunci din lemn au transpus în piatră și cărămidă. Astfel, biserica de zid cu o singură navă a devenit lege.

Cu toate acestea se pune întrebarea: de ce ctitorul bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți a ridicat o biserică cu trei nave, care însemnau o fragmentare a spațiului interior al naosului cât și al pronaosului?

De ce ctitorul de la Argeș a poruncit să i se construiască o biserică cu o turlă sprijinită pe patru stâlpi centrali, care, ca și cei de la Rădăuți, însemnau o fragmentare a spațiului interior al naosului?

Motivul trebuie căutat în influențele venite din zone de cultură în care principiul arhitectonic dominant era cel al fragmentării spațiului interior prin stâlpi sau coloane.

Bogdan I venea din Transilvania. Petru I avea legături cu lumea catolică, adică cu o zonă în care construcțiile reprezentative erau marile bazine cu trei nave.

Ctitorul de la Rădăuți a dorit să-și demonstreze încă o dată prestigiul și locul său în epocă, înălțând un monument reprezentativ, un monument cu trei nave, adică de tipul acelor despre care știa că simbolizează **puterea**. Ulterior, după biserica Sf. Nicolae din Rădăuți s-a împământenit în Moldova triconcul simplu¹⁶.

Lucrările de restaurare efectuate la Rădăuți efectuate și la fațade au dus la descoperirea, mai bine zis au dus la recuperarea decorului de ocnițe care formează o frumoasă friză sub nivelul cornișei.

PICTURA

Până la curățirea și restaurarea completă a picturilor de la Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, datarea este destul de dificilă de făcut. Știind că Ștefan cel Mare a împodobit cu lespezi funerare mormintele înaintașilor între 1479-1480, pare probabil că tot în acea vreme a fost efectuată și pictura interioară.

W. Podlacha este de părere că pictura de la Rădăuți ar trebui datată între anii 1487-1555, adică în perioada lui Ștefan cel Mare, și până la Alexandru Lăpușeanu.

În stadiul actual al cercetărilor putem afirma că pictura bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți este legat strâns de timpul domniei lui Ștefan cel Mare, urmând apoi o intervenție în vremea lui Alexandru Lăpușeanu.

Datorită unor lucrări de restaurare a picturii de la sfârșitul secolului trecut (1880) lucrări efectuate de Epaminonda Bucevski, în pictura ce astăzi se poate observa se pot vedea o serie de motive decorative banale, neinspirate, ca romburi, cruci de Malta etc.^{16bis}.

Cu toate acestea în pictura murală interioară de la Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți se pot observa patru mari compoziții toate în altar, de un interes aparte.

Disponerea lor este clasică: de o parte și de alta a ferestrei decorată cu **Adorația Mielului** se află la stânga **Împărtășania cu vin**, la dreapta **Împărtășania cu pâine**, însoțită prima de **Cina cea de Taină** iar a doua de **Spălarea picioarelor**.

Adorația Mielului prezintă și ea o formă veche, a lui Iisus prunc în patentă, vegheat de doi îngeri ce stau în picioare în glaful ferestrei.

Tema iconografică **Cina cea de Taină** prezintă aici la Rădăuți o particularitate ce nu se mai găsește decât la Biserica Sf. Gheorghe, Voroneț și la Zemen în Bulgaria¹⁷. La masă, în semicerc, Iisus este așezat în **cornu sinistro** și Sf. Petru în **cornu dextro** ca și cum scena ar fi fost pictată – față de modelul îndeobște cunoscut – ca privită în oglindă. Asemănarea dintre

detaliile acestei scene și cea de la Voroneț ca și asemănările dintre scenele **Împărtășaniei cu vin** și **Împărtășaniei cu pâine** și a **Spălării picioarelor**, din cele două biserici, repun problema datării picturii din Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, pictură care și din punct de vedere stilistic îndreptățește datarea ei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare¹⁸.

În nici un ansamblu de pictură din această vreme Iisus nu este așezat la extremitatea mesei, ci întotdeauna în centru. Motivul ornamental care împodobește picioarele mesei se regăsește aidoma la Bălinești.

În scena **Împărtășaniei cu pâine și cu vin** găsim o ciudată inversare a compoziției. În loc ca cele două momente să se formeze un tot simetric față de axul central, cele două grupuri de apostoli, câte șase în fiecare scenă, apropiindu-se de Iisus, figurat de două ori, în imediata apropiere a axului, cele două scene par a forma două episoade complet diferite. **Împărtășania cu vin** este așezată normal, în vreme ce **Împărtășania cu pâine** are pe Iisus figurat spre nord, grupul apostolilor părănd a se depărta de cealaltă reprezentare a lui Iisus din **Împărtășania cu vin**.

În scena **Spălării picioarelor** în centru grupului apostolilor apare, disproporționat de mare, ca și la Voroneț, chipul brutal și urât al lui Iuda.

O dovadă că pictura murală interioară de la Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți datează din vremea lui Ștefan cel Mare și nu din vremea lui Alexandru Lăpușneanu, cum susține G. Balș și I.D. Ștefănescu¹⁹, ne-o furnizează și **Tabloul votiv** de pe peretele de vest al naosului.

Chipul lui Ștefan cel Mare reprezentat în **Tabloul votiv** este lesne de recunoscut. Este greu de precizat dacă cel pictat înaintea lui Ștefan cel Mare este Bogdan I, Petru I sau poate chiar Alexandru cel Bun. **Tabloul votiv** prezintă pe Mântuitorul Iisus Hristos, care șade pe un tron, însoțit de doi îngeri. Lui îi dă un domnitor îmbrăcat în haine domnești biserica cu hramul Sf. Nicolae, în prezența Sf. Nicolae. Iisus Hristos cu dreapta binecuvintează biserica, iar cu stânga se sprijină pe Evanghelie.

Macheta bisericii pe care domnitorul uscățiv, cu fața prelungă, cu barba lungă, o ține în mână, este fără pridvor, pridvor ce a fost adăugat în vremea lui Alexandru Lăpușneanu. Urmează un copil încoronat, apoi un domnitor bătrân cu barbă scurtă și cu un filacter în mâna stângă (poate fi Alexandru cel Bun, primul domnitor care, după cum știm, a făcut danii bisericii), urmează apoi un domnitor fără barbă (Ștefan cel Mare).

Includerea sa în rândul ctitorilor se explică prin lucrările de restaurare făcute aici din porunca lui și pe cheltuiala lui, și pentru faptul că a pus între 1479-1480 lespezi funerare pe mormintele înaintașilor săi înmormântați în această biserică.

În tabloul votiv biserica este arătată cu un rând de ocnite, sub streășină, ocnite ce au fost, așa cum arătam anterior, descoperite în urma restaurărilor din deceniul trecut. Este foarte probabil ca modelul acestui decor, obișnuit în arhitectura bizantino-balcanică, să fi fost împrumutat de meșterii Bisericii Sf. Nicolae de la vreun monument de zid aflător pe pământul Moldovei. Este de reținut că ocnita este unul dintre elementele decorative caracteristice întregii arhitecturi moldovenești.

Numărul contraforturilor din pictură nu corespunde celor existente nici înainte, nici după adăugarea exonartexului, doar numărul și formele ferestrelor coincid cu aspectul anterior construcției lui Lăpușneanu.

Unele urme de culoare roșie – vișinie descoperite pe zidul de nord al bisericii (se înțelege, în exterior), ar indica faptul că biserica a fost zugrăvită și în exterior²⁰.

LESPEZILE FUNERARE

Sculptura în piatră prezintă pentru secolul al XIV-lea și al XV-lea un caracter diferit, după cum împodobește chenarele ușilor și ferestrelor, cornișe, capiteli – când este de factură net gotică, armonios adaptată arhitecturii monumentului – sau decorează lespezile funerare.

Lespezile funerare, mai ales cele din secolul al XV-lea au o decorație sculptată, așezată în câmpul central al pietrei. Motivul fundamental în sculptura lespezilor funerare, rămâne pentru veacul al XV-lea străvechea palmetă.

Minoiană sau orientală, trecută prin Bizanț, adoptată de Rusia kieveană și novgorodiană, încă din sec. XI-XII, de arta romanică și gotică, folosită în sculptură la Athos și Mistra, ca și în Peninsula Balcanică, palmeta se regăsește în Moldova în sculptura funerară. Ea reprezintă o permanență stilistică moldovenească încetățenită în viziunea ornamentală a meșterilor vremii care o dăluiesc cu măiestrie, cu o libertate familiară, dându-i felurite interpretări, împletind-o în combinații felurite.

În sculptura lespezilor funerare de la Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, palmeta o găsim întreagă sau jumătate, în forma ei străveche, neted conturată și singură în centrul unui oval, uneori inimi, unui romb. Alteori se leagă de un vrej, de o ramură ce poartă alte palmete, alcătuind un bogat și variat câmp decorativ.

S-a vorbit și se va mai vorbi de o formă clasică a palmei moldovenești, deoarece această formă se regăsește până târziu la mijlocul și chiar sfârșitul veacului al XVI-lea, în tipuri de sculptură ce au depășit de mult simplul ornamental abstract.

Inscripțiile în limba slavonă de pe lespezile funerare de la Rădăuți încep cu o cruce, săpată în colțul stâng al extremității superioare, continuând spre dreapta, terminându-se cu capetele de bour în scut, împlinind funcția asemănătoare cu aceea a peceții pe documentele domnești.

Urmărind cu atenție motivele decorative ale lespezilor funerare din Biserica Sf. Nicolae, realizarea lor artistică, putem înțelege și mai bine că în Moldova secolului al XV-lea exista o tradiție a artei decorative.

Spre deosebire de pietrele funerare din Țara Românească care sunt dreptunghiulare, cele din Moldova sunt trapezoidale, sugerând forma sicriului prin îngustarea spre partea inferioară.

*

Intrând în pridvorul bisericii, în partea dreaptă se află o lespede mormântală care poartă următoarea inscripție în limba română cu caractere chirilice: "Sub această piatră zac oasele răpăusatei Marii jupâneasa logofătului Alexa Nicolescu de la Țara Românească, care s-au prîstăvit aici la Rădăuți la anul 1770 iulie 4 zile"²¹.

În pronaosul bisericii, în partea dreaptă se află mormântul lui Ioanichie, episcop al Rădăuților, cu inscripția slavonă aproape ștearsă.

"Aceasta este piatra mormântului lui Ioanichie, episcop de Rădăuți, care s-a mutat la veșnicul lăcaș în zilele dreptmăritorului Ștefan v.v. în anul 70 ... luna ... ziua ..."²².

Tot în partea dreaptă a pronaosului se află piatra mormântală cu următoarea inscripție: "Dreptmăritorul și de Hristos iubitorul Io Ștefan voievod domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a înfrumusețat acest mormânt mamei sale Stana în anul 7026 (1518) luna ianuarie 28, sub episcopul Pahomie"²³.

În partea stângă, în pronaos, se află mormântul doamnei Anastasia, fiica lui Lațcu vodă: "Io Ștefan voievod, domn al Țării Moldovei în anul 7005 (1497) luna lui Aprilie 11, a înfrumusețat mormântul străbunicii sale, a cneaghinei Anastasia, care a dat Coțmanul acestui lăcaș, fiica lui Lațco voievod, ea a răposat în anul 6928 (1419) luna martie 26"²⁴.

Câmpul central al acestei pietre de mormânt este format din romburi, în care se înscriu alternativ fie câte un ornament alcătuit din benzi împletite, fie câte o palmetă stilizată. Ansamblul ornamentului central are un caracter net geometric, rar în această epocă. Chenarul marginal este compus din semipalmete dispuse două câte două, de o parte și de alta a unui meandru. În mijlocul fiecărei laturi a chenarului, ca și în cele patru colțuri ale lui este o palmetă înscrisă într-o inimă.

În naosul bisericii sunt șapte morminte, acoperite toate cu lespezi mormântale.

Pe partea dreaptă, începând de la altar înspre interiorul naosului se află mormântul lui Bogdan I, cu următoarea inscripție: “Din mila lui Dumnezeu, Io Ștefan voievod, domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a împodobit acest mormânt, străbunului său, bătrânului Bogdan voievod în anul 6988 (1480) luna Ianuarie 27. Aceste morminte le-a făcut mistr. Jan”²⁵.

Faptul că acest mormânt este situat imediat în fața altarului în partea dreaptă a naosului este considerat ca fiind un argument în plus în susținerea că Bogdan I este unul dintre ctitorii bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți.

Schema motivului central sculptat în “champleve” este alcătuită dintr-un dublu meandru, închizând în desfășurarea lui trei ovale. În interiorul acestora și în liniile meandruului, se desfac câte două semipalmete, a căror desfășurare descriu câte o inimă în care se află înscrisă palmeta clasică. În curbura concavă exterioară, care nu este decât o jumătate de oval, se repetă jumătate din motivul de mai sus. Motivul se repetă de trei ori, micșorându-se treptat, pe măsură ce se apropie de extremitatea inferioară a pietrei. Inscripția înconjoară câmpul central și se termină cu capul de bour în scut. Chenarul marginal este din împletitură în trei, întocmai ca împletiturile de pe manuscrise.

Următoarea piatră de mormânt din naos este așa după cum arată și inscripția lui Lațcu Voievod: “Binecinstitorul și de Hristos iubitorul, Io Ștefan Voievod, domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a împodobit mormântul acesta strămoșului său Lațcu Voievod, în anul 6988 (1480) luna ianuarie 20, în timpul episcopului de Rădăuți Ioanichie”²⁶.

Schema motivului central constă dintr-o alternare de inimi cu romburi. În centru, două inimi față în față închid câte o palmetă având axul în lungul pietrei. Întregul desen al compoziției este obținut printr-o împletire neîntreruptă a palmetelor inimilor și romburilor.

Cercetările arheologice efectuate în deceniul trecut au demonstrat că mormântul lui Lațcu face parte din categoria criptelor realizate din cărămidă și acoperite cu o boltă în formă de coș. Inventarul acestui mormânt era compus din benzi de două lățimi – galoane – țesute din fir de argint aurit, fragment de mătase decorată cu motivul rozetei, realizat din același fir de argint aurit și șase aplice discoidale, toate acestea constituind rămășițele unui costum cavaleresc compus dintr-o cămașă și o tunică.

Acest tip de costum cavaleresc, scurt și strâmt descoperit în mormântul lui Lațcu Voievod este bine cunoscut în mediul feudal din Franța, Anglia, Italia, precum și în Ungaria și Polonia lui Cazimir cel Mare și Wladislaw Jagello.

Prezența acestui tip de costum la curtea domnitorului tânărului stat medieval întemeiat la Răsărit de Carpați, reflectă orientările și gusturile unei feudalități într-un proces de intensă afirmare pe plan european.

Deosebit de interesante sunt aplicele de pe costum pentru că ele constituie o transpunere plastică pe accesorii vestimentare ale costumului princiar a unor elemente emblematice ce îngăduie reconstituirea unei steme alcătuită dintr-un scut având drept mobilă **capul de lup** și ca timbru un **coif împodobit cu două coarne recurbate**²⁷.

Piatra de pe un al treilea mormânt din dreapta naosului are inscripția foarte ștearsă, neputându-se ști cu siguranță cine se odihnește sub aceasta.

În partea stângă prima piatră de lângă altar are următorul text slavon: “Dreptmăritoriul și de Hristos iubitoriul Io Ștefan Voievod, domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod a înfrumusețat acest mormânt strămoșului său Ioan Ștefan Voievod cel Bătrân care a bătut pe unguri la Hindău, în anul 6988 (1480) luna mai 20”²⁸.

Lespedea de pe mormântul lui Ștefan I, pusă în 20 mai 1480 prezintă o combinație de împletituri de tulpine și frunze cu lobii rotunjiți. Bordura cu semipalmete de pe acest mormânt este deosebită de celelalte, astfel putem considera acest decor aparținând altui sculptor, cu gusturi mai orientale.

Următoarea piatră de mormânt este a lui Roman I: “Din mila lui Dumnezeu, binecinstitoriul domnul nostru, Io Ștefan Voievod, domn a toată Țara Moldovei, fiul lui Bogdan

voievod, a împodobit mormântul acesta strămoșului său, Io Roman Voievod, domn al Țării Moldovei, în anul 6987 (1479) luna decembrie 15²⁹.

Câmpul central este ornamentat cu semipalmete și palmete înscrise în inimi. Mici semipalmete umplu spațiile exterioare inimilor. Ornamentul poate fi considerat clasic pentru epoca lui Ștefan cel Mare, din el derivând aproape toate celelalte. Inscripția înconjoară câmpul central și se termină cu stema țării, capul de bour în scut. Chenarul marginal geometric este compus dintr-o simplă împletitură în două.

Următorul mormânt este al lui Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun: “Dreptmăritorul și de Hristos iubitorul Io Ștefan Voievod, domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a înfrumusețat acest mormânt moșului său Io Bogdan Voievod, fratele lui Alexandru Voievod, în anul 6988 (1480) luna ianuarie 23 zile, spre veșnica lui pomenire³⁰”.

A patra piatră este a lui Bogdan voievod, fiul lui Alexandru voievod. Inscripția care înconjoară câmpul central se termină cu două motive florale de o interpretare mai realistă, capul de bour apare în scut.

“Binecinstitorul și de Hristos iubitorul, Io Ștefan Voievod, domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a împodobit mormântul acesta unchiului său, Io Bogdan Voievod, fiul lui Alexandru Voievod în anul 6988 (1480) luna ianuarie 30³¹”.

Motivul central este compus din palmete, greu de recunoscut din cauza compoziției deosebite, în loc de inimi, romburi, alcătuite din câte patru palmete, așezate față în față, două câte două. În spațiul rămas liber, în centrul romburilor sunt patru petale mici, în formă de cruce. Jumătăți de romburi completează suprafața câmpului central.

În exteriorul bisericii, lângă peretele nordic al altarului, se află lespedea mormântului lui Adrian, tatăl lui Iacob Putneanul, fost episcop de Rădăuți (1745-1750)³²:

“Sub această piatră odihnește robul lui Hristos Dumnezeu, ieroschimonahul Adrian tată după trup Prea Sfințitului mitropolit al Moldovei Iacov, înmormântat în anul 7256 (1748)”. În anul 1757, mitropolitul Iacob Putneanul a mutat odemintele tatălui său la Putna, lăsând la Rădăuți doar lespedea funerară.

Lespezile din biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, împodobind mormintele din cea mai veche necropolă domnească a Moldovei, au fost executate fără îndoială din ordinul lui Ștefan cel Mare, iar datele săpate pe fiecare lespede în parte corespund cu ziua și anul în care au fost așezate.

Dacă pe mormintele voievozilor Roman I, Lațcu, Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun și Bogdan I, întâlnim motivul de palmete în formă de inimă înscrise unele într-altele, pe lespedea lui Bogdan, fiul lui Alexandru cel Bun, motivul palmetelor înscrise într-o formă romboidală e mai deosebit. Pe bordurile tuturor lespezilor se repetă motivul panglicii împletite.

Identitatea stilistică și tehnică confirmă identitatea atelierului. Semnătura **Mistr Jan** de pe lespedea lui Bogdan I arată că sculptorul epitafelor **M(ag)ist(e)r Jan** a fost un slovac sau un ceh³³, un meșter familiarizat cu arta decorativă bizantină.

Prezența în biserica episcopală de la Rădăuți a mormintelor domnitorilor până la Alexandru cel Bun dovedește unitatea și continuitatea dinastiei moldovenesti de la Bogdan I la Alexandru cel Bun. În 1490 Ștefan cel Mare pune unele biserici sub jurisdicția Episcopiei de Rădăuți, știind că acolo “zac sfântrăposaii înaintași și străbuni ai noștri³⁴”, neuitând că pentru întreținerea clerului de la Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, mănăstirea a primit încă de la Alexandru cel Bun “uric cu tot venitul” din 6 iulie 1413, uric întărit la 26 august 1503³⁵.

Nu departe de biserică se află, pe latura de NV o clopotniță de piatră, în forma actuală datând din vremea episcopului Dositei Herescu, episcop de Rădăuți³⁶. La sfârșitul secolului XIX avea să fie descoperită o inscripție ce arată că: “Cu osărdia și truda cuviosului dichiu Ioanichie a zidit kir Dositei episcopul acestei Episcopii acest turn cu toată cheltuiala sa în zilele de Dumnezeu iubitorului împărat Josif al II-lea anul 728 (...)”³⁷.

În această clopotniță se află patru clopote. Unul dintre clopote, al doilea ca mărime, se pare că a fost dăruit mănăstirii de însuși Ștefan cel Mare, așa după cum arată și inscripția: “Io Ștefan Voievodul Țării Moldovei”, iar sfârșitul inscripției este emblema Moldovei.

Cel mai mare clopot este făcut de Episcopul Dositei, după cum ne informează inscripția: “Acest clopot al Sfintei Episcopii a Rădăuțiului, unde este hramul Sf. Arhierarh Nicolae s-au făcut cu priveghearea și cu cheltuiala a de Dumnezeu iubitorul kir Dositei, Ispravnicul lucrului a fost dichilui Ioaniș și clopotul s-a turnat la însăși Sf. Episcopie de clopotariul Petru Nemeș în anul 1780”³⁸.

Despre existența unei eclesiarmită la Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți ne vorbește o altă inscripție: “Cu voința Tatălui și cu ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh, iată eu robul Domnului Nostri Iisus Hristos, Efrem, Episcopul Rădăuțiului am făcut această clisiarniță în numele lui Iisus Hristos și a Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu în zilele lui Io Constantin voievod și s-a săvârșit în zilele lui Io Ștefan Voievod, s-a început în luna Martie 26, în anul 7118 (1618) și s-a săvârșit în luna lui August 26 în anul 7120 (1612), s-a făcut pe timpul egumenului Arsenie Agaton”³⁹.

Despre unele reparații făcute în decursul vremii știrile sunt puține. Una dintre aceste știri o găsim pe un **Minei**: “Ionașcu diac din Dumenii, fiul lui Grigorie, eu am fost paracliziarh în acest sfânt loc în zilele lui Ioan Radu Voievod, în anul 7133 (1625) și s-a acoperit atunci trapezăria de piatră sub Episcopul nostru kir Euloghie, Episcopul Rădăuțiului, cu a lui osârdie și a săvârșit-o în luna lui iunie 12 zile”⁴⁰.

NOTE:

1. Radu Popa, Zroba Mircea, *Șantierul arheologic Cuhea, un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Muzeul Regional Maramureș, Baia Mare, 1966, p. 35.
 2. ****Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 10.
 3. Spicuim, în ordine cronologică: K.A. Romstorfer, *Die kirchenbauten in der Bukowina*, în “Mittheilungen der Kais-königl Central Commision” XXII, 1896; N. Iorga, G. Balș, *Începuturile arhitecturii bisericești în Moldova*, București, 1925; P. Constantinescu Iași, *Evoluția stilului moldovenesc*, Iași, 1927, p. 9-10; Paul Henry, *Monumentele din Nordul Moldovei. De la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, București, 1984, traducere după ediția franceză din Paris 1930, p. 48-52; Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București, 1937, p. 234; Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, București, 1959, p. 301-302; ****Istoria artelor plastice în România* (sub îngrijirea lui Gr. Oprescu I., București, 1979, p. 145-147; Gheorghe Curinschi-Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, București, 1981, p. 110-111; Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 160-162.
 4. Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul...*, p. 218.
 5. Paul Henry presupune influențe ale arhitecturii cisterciene din Burgundia, transmise prin Polonia, uitând însă că între perioada burgundă a acestei arhitecturi și Biserica din Rădăuți au trecut aproape două veacuri; P. Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVI-e siècle*, Paris, 1930, p. 42-43.
- 5bis. Virgil Vătășianu în studiul *Probleme privind arhitectura Moldovei și a Țării Românești din secolul al XVI-lea*, în B.M.I. 2/1972, p. 60, exprima opinia anteriorității edificiului față de domnia lui Bogdan I: “Seducătoare pare, deocamdată, și ipoteza de a încerca să împingem și mai înapoi în timp datarea bisericii din Rădăuți, dar un răspuns la această întrebare l-ar putea da un eventual sondaj arheologic”. În recenta, relativ contribuție *Studii de artă veche românească și universală*, București,

- 1987, p. 42, nota: “pentru perioada lui Bogdan I pledează prezența mormântului său ca și particularitățile sistemului bazilical”. A vedea apoi Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Lațcu Vodă*, în “Magazin istoric” 2/1968, p. 20-22; Idem, *Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 195-209; Idem, *O mărturie arheologică despre relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Bogdan I*, în S.C.I.V.A., 1983, p. 326-333; Vasile Drăguț, *Creația artistică în epoca întemeietorilor de țară*, în *Constituirea statelor ...*, p. 287-288.
6. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în B.C.M.I., 1925, p. 15.
 7. Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *O mărturie...*, p. 326-333.
 8. Idem, *Reședința feudală de la Rădăuți*, în vol. *Documente recent descoperite și informații documentare*, București, 1984, p. 71-74; J. Juravle, *Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți*, în “Arhitectura” 5/1976, p. 51-53.
 9. A vedea Mira Voitec Dordea, *Reflexe gotice în arhitectura Moldovei*, București, 1976; Gh. Balș, *Influence de l'art gothique sur l'architecture roumaine*, A.A.R.B.S.H., XI, 1929.
 10. Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan întemeietorii Moldovei*, București, 1973; Idem, *Mușatinii*, București, 1976, p. 8-12.
 11. A vedea S. Ulea, *Prima biserică a mănăstirii Putna. Contribuție la studiul fazelor de dezvoltare a arhitecturii medievale moldovenești*, în S.C.I.A. 1/1969, p. 53 și urm. Se susține și ipoteza unei mănăstiri inițiale aici, a cărei biserică a devenit apoi capelă voievodală, și mai târziu lăcaș episcopal. Vezi S. Reli, *Călăuza monumentelor religioase istorice din eparhia Bucovinei*, Cernăuți, 1937, p. 43-45; Răzvan Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1974, p. 166-168, 224.
 12. Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 13.
 13. *Ibidem*, p. 4.
 14. S. Ulea, *Prima biserică a mănăstirii Putna...*, p. 35 și urm.
 15. A vedea pe larg Cristian Moisesescu, *O particularitate în boltirea monumentelor istorice religioase – expresie a unității spirituale românești de-a lungul veacurilor*, în “Ars Transilvaniae” 4/1994, p. 15-34.
 16. În Serbia moravă existau două tipuri de triconcuri, unul adus de la Athos, cu patru stâlpi centrali sub turla naosului și al doilea, reprezentând o preluare locală autentic sârbească a primului, cu stâlpii trași în pereții laterali în chip de pilaștri. Moldovenii au importat cel de-al doilea tip de plan triconc, cel care nefragmentând spațiul interior al monumentului corespunde cel mai bine concepției lor spațiale. A vedea V. Vătășianu, *Istoria artei feudale...*, p. 304 și urm.; H. Teodoru, *Contribuții la studiul originii și evoluției planului triconc în Moldova*, în B.C.M.I. 1/1970, p. 31-35; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești, sec. XI-XIV*, București, 1974, p. 232-234; Idem, *Un mileniu de artă...*, p. 210-232.
 - 16bis. Pictura a fost în parte refăcută în 1880 de Epaminonda Bucevschi. Repictarea fondului picturii cu o culoare albastru închis a dus la acoperirea inscripțiilor slavone ale sfinților. S-au acoperit tot atunci câteva scene plasate pe arcurile pilaștrilor. O astfel de scenă este *Intrarea în Erusalim* care abia mai poate fi întrezărită.
 17. A. Grabar, *La peintures religieuses en Bulgarie*, Paris, 1928, p. 190 apud A.M. Musicescu, *Pictura în altarul și naosul Voroneșului*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 379.
 18. Nu este nici o îndoială că pictura trebuie datată în perioada în care a fost zugrăvită și biserica Voroneț, căreia ar putea chiar să-i premerge, dacă ne gândim că Ștefan cel Mare a așezat noile lespezi pe mormintele strămoșilor săi între 1480-1481. Se poate presupune că în legătură cu această înfrumusețare a dispus și executarea picturii.

19. N. Iorga, G. Balș, *Histoire de l'art roumaine*..., p. 61; G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*..., p. 158; I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX-è siècle*, Paris, 1928, p. 170-254.
20. Irineu Crăciunaș Suceveanul, *Bisericile cu pictură exterioară din Moldova*, în M.M.S. 3-6/1970, p. 152-153.
21. Dimitrie Dan, *Cronica*..., p. 6.
22. *Ibidem*, p. 7, Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1980, vol. II, p. 334-344.
23. D. Dan, *Cronica*..., p. 7; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958.
24. *Repertoriul monumentelor*..., p. 262-263.
25. Kozak, E.A., *Die Inschriften aus der Bukowina Epigraphische Beitrage zur Quellenkunde der Landes und Kirechengeschichte*, Wien, 1903, p. 102.
26. *Ibidem*, p. 104; *Repertoriul monumentelor*..., p. 252-253.
27. A vedea pe larg Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova*, în *Constituirea statelor*..., p. 195-209.
28. Kozak, E.A., *Die Inschriften*..., p. 104-105; *Repertoriul monumentelor*..., p. 273-274.
29. Kozak, E.A., *Die Inschriften*..., p. 106-107; *Repertoriul monumentelor*..., p. 249.
30. Kozak, E.A., *Die Inschriften*..., p. 108; *Repertoriul monumentelor*..., p. 250-251.
31. Kozak, E.A., *Die Inschriften*..., p. 108; *Repertoriul monumentelor*..., p. 254-255.
32. Vezi C. Iftimie, *Viața și activitatea mitropolitului Moldovei Iacov I. Putneanul*, București, 1900; N. Grigoraș, *Mitropolitul Iacob I. Putneanul*, în M.M.S. 9-10/1958, p. 791-810; + Teotist (Arăpaș), *În slujba Ortodoxiei românești, a năzuințelor de unitate națională și de afirmare a culturii române, Mitropolitul Iacob I. Putneanul*, M. Neamț, 1978; Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, București, vol. II, 1981, p. 351-359.
33. N. Iorga, G. Balș, *Histoire de l'art roumaine*..., p. 57-58.
34. *D.I.R.* 2/XV, nr. 124, p.*131. A vedea Ștefan S. Gorovei, *Observații privind ordinea mormintelor voievodale de la Rădăuți*, în M.M.S. 9-10/1970, p. 576-577. Într-un alt articol al său, Ștefan S. Gorovei avansa ideea potrivit căreia mormântul de pe latura sudică a naosului Bisericii Sf. Nicolae a cărui inscripție s-a șters aparține unui bărbat "membru al Casei domnitoare a Mușatinilor" și anume lui Petru I, altfel nu s-ar afla între voievozi. Dintre argumentele prin care Ștefan S. Gorovei își susține ipoteza amintim: a) singurele femei îngropate la Rădăuți – Anastasia (+1419) și Stana (+1518) – își au mormintele în pronaos. Deci, nici mormântul Mariei, soția lui Bogdan I și nici mormântul Anei, soția lui Iațcu, nu puteau fi decât în același loc; b) până la Alexandru cel Bun voievozii Moldovei au fost îngropați la Rădăuți; c) Obiceul de a se înmormânta domnitorii laolaltă cu familia la ctitoriile lor, s-a statormicit după domnia lui Alexandru cel Bun. A vedea, pe larg, Ștefan S. Gorovei, *Taina mormântului domnesc de la Rădăuți și piatra de la Probota*, în M.M.S. 5-6/1969, p. 369 și urm.
35. *D.I.R.*, 2/XV, nr. 124, p. 131.
36. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 475-478.
37. Wickenhauser, *Geschichte des Bistums Radautz*, Czernowitz, 1890, p. 45-46.
38. *Ibidem*, p. 46.
39. Kozak, E.A., *Die Inschriften*..., p. 195-196.
40. *Ibidem*, p. 116.

„REGIM DE STĂRI”, „EPOCĂ ARISTOCRATICĂ”, „REGIM BOIERESC”. OPINII PENTRU O DISCUȚIE

Gheorghe Iuțiș

Problema existenței și funcționării în Țările Române (referirea se face la Țara Românească și Țara Moldovei) a regimului politic tutelat de marea boierime este de actualitate istoriografică.

De la "cuvintele" marilor cronicari ai secolului al XVII-lea și până la puncte de vedere exprimate de istoricii de astăzi, trecând prin contribuțiile fundamentale ale lui Gheorghe I. Brătianu¹, se poate constata, cu ușurință, delimitarea pozițiilor, produsă în istoriografia românească: pe de o parte opozanți ai "regimului boieresc", iar pe de altă parte partizani ai existenței, măcar *de jure*, dacă nu și *de facto*, a acestuia, în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVIII-lea.

Pentru Transilvania această chestiune nu constituie obiect de controversă, existând o unanimitate de vederi în ceea ce privește funcționarea regimului nobiliar, începând cu momentul intrării sub suzeranitate otomană - 1541 și până la instaurarea celei habsburgice - sfârșitul secolului al XVII-lea; în aceste condiții investigația noastră nu are în vedere Principatul intracarpatic.

Am optat pentru înfățișarea punctului nostru de vedere la final și, uneori, în note, pentru a înlesni, astfel, expunerea (ce respectă, în general, criteriul împărțirii în cele două tabere, dar și cel cronologic) concluziilor la care au ajuns istoricii noștri.

O problemă de terminologie

Buna înțelegere a termenilor ce vor fi utilizați, foarte frecvent, în text ni s-a părut imperios necesară; de aceea am încercat - mai ales prin intermediul opiniilor aparținând unor istorici cu autoritate în această privință - să facem delimitările și clarificările cerute de o dorită coerență și limpezime a întregului material expus.

Dintre sintagmele aflate în enunțul lucrării, cele de "regim de stări" și "regim boieresc" au fost mai des folosite în operele istoricilor români, ele corespunzând mai bine unor instituții sau regimuri politice existente, în Evul Mediu, pe plan european. Expresia de "epocă aristocratică" apare doar într-o singură lucrare - este drept, originală și, mai ales, novatoare pentru acea dată - elaborată de Petre P. Panaitescu².

Începând să publice, din 1946, rezultatele investigațiilor sale consacrate Sfatului domnesc și Adunărilor de Stări (și care îl vor conduce la instituirea sintagmei "regim de Stări" - văzută ca o expresie a modalității de exercitare a autorității în statul medieval), Gheorghe I. Brătianu s-a oprit, în mod stăruitor, asupra termenilor de **Stare** și **Adunare de Stări**.

Este util de menționat faptul că istoricul român, care făcea parte din Comisia pentru istoria Adunărilor de Stări (constituită la București, în aprilie 1936) constata că știința istorică românească nu avea - până la acel moment - decât o sumară contribuție la cercetarea temei - lucrarea lui Nicolae Iorga, din 1920, intitulată *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, 3 volume.

Cercetarea lui Brătianu, dintr-o perspectivă comparativă, concretizată într-un ansamblu de studii, aduce o viziune nouă asupra Adunărilor de Stări și a rolului acestora în contextul societății medievale românești, integrată în istoria civilizației europene³.

Definirea celor doi termeni este întreprinsă de Brătianu pornind de la delimitarea clară pe care o face între **Stat** - ca entitate suverană, stăpânire politică și teritorială și **State** sau **Stări** - definite ca ordine sau trepte ... ale structurii sociale, chemate a lua parte la viața și cârmuirea acestui stat"⁴. Este

limpede, conchide autorul (preluând definițiile lui Emille Lousse, profesor la Universitatea din Louvain și unul din reputații cercetători ai temei), că "o ordine sau o Stare este o grupare alcătuită din corpuri având aceeași funcțiune socială, aceeași natură economică și același statut" și că "regula generală e că Stările sunt corpuri privilegiate față de masa locuitorilor țării"⁵.

O nuanță în plus regăsim în lucrarea fundamentală - dedicată acestui subiect, prin analiza realităților medievale europene - a lui Gh. I. Brătianu⁶, unde se subliniază că Stările sunt "categorii sociale cu obligațiuni și drepturi precise, organizate și privilegiate"⁷.

Componenta **Adunărilor de Stări** - în Țările Române acestea cuprindeau pe membrii sfatului domnesc, boieri mari și mici, mitropolitul, episcopii, arhimandriții, egumenii, vitejii, mazilii, roșii, foarte rar orașenii⁸, conturează o situație, în linii mari, similară celei din Occidentul medieval, dar corespunzătoare unei perioade anterioare (secolul al XIII-lea); în acea vreme "schema tripartită a societății... se desface și lasă locul unei scheme mai complexe și mai puțin rigide, rezultat și ecou al unei zdruncinări sociale. Societății tripartite îi succede societatea «stărilor», adică a condițiilor social-profesionale"⁹.

Componenta Stărilor și a Adunărilor de Stări în Occidentul medieval, deși mai largă¹⁰, corespunde - în general - celei din Țările Române, susținând legătura pe care o făcea, și Gh. I. Brătianu, între civilizația medievală apuseană și cea românească, atunci când arăta că "o asemenea instituție, cu forme multiple și destine diverse, nu poate să nu fi lăsat unele urme și în țările noastre, mai ales când constatăm că epoca ei de creștere și de înflorire coincide în totul cu acea de întemeiere și dezvoltare a statelor românești: de la sfârșitul secolului al XIII-lea la începutul celui al XVI-lea"¹¹.

Emille Lousse arăta că Adunarea de Stări era "o adunare politică, alcătuită din reprezentanți ai Ordinului sau Ordinilor cu privilegii politice ale unei țări, lucrând în numele acestor Ordine și a țării întregi"¹², iar Gh. I. Brătianu precizase, la rândul său, că "aceste organe politice atât de deosebite prin originea și dezvoltarea lor, răspund, uneori, unor nevoi asemănătoare ale vieții politice"¹³.

Acestor prețioase concluzii este necesar să le adăugăm și rezultatele mai noilor cercetări în domeniu. Astfel, pentru Valentin Al. Georgescu, Adunarea Stărilor "este legată de existența unei societăți cu structură de Stări... condiție îndeplinită de Țările Române până în secolul XIX. Stările participă la viața de stat și la conducerea politică prin adunări organizate pe baza unei reprezentări... în realitate ierarhică, autoritară și simbolic-fictivă... Adunările de Stări erau, prin natura lor, o limitare a absolutismului și arbitrarului monarhic, dar și o structură de promovare a fărâmițării nobiliare; fără ea, totuși, «legalitatea feudală» era amenințată"¹⁴.

În ceea ce privește originile instituției, Ioan Aurel Pop afirmă că ar consta în "substratul prefeudal de tradiții, cutume ale structurii comunitare (ale satului - comunitate sau obște) cât și în evoluția feudală timpurie a societății", dar și în "organizarea formațiunilor politice statale românești din secolele IX-XIII"¹⁵. Referitor la funcționarea Adunărilor de Stări se precizează că "ele nu au funcționat în forme și formule clasice decât mai târziu în societatea românească"¹⁶, realitate istorică valabilă pentru secolele XV-XVIII.

Formele sub care au fost cunoscute Adunările de Stări în Evul Mediu românesc (sunt menționate Adunările de Stări generale - marea adunare a țării sau soborul și Adunările de obște), tipurile de Adunări (s-a vorbit de Adunări de Stări de tip voievodal - pentru secolul al XVI-lea, de Adunări de Stări de tip nobiliar - pentru secolul al XVII-lea până la 1750 și de Adunări de Stări de tip fanariot - pentru perioada 1750-1831), atribuțiile acestora - politice, judiciare, fiscale etc. au fost analizate, cu minuțiozitate și acuratețe, de către Val. Al. Georgescu¹⁷ și Damaschin Mioc¹⁸, care au exprimat idei și concluzii de o deosebită valoare, dar insuficient - considerăm noi - valorificate de către istoriografia română până acum.

De asemenea, conturarea principalelor aspecte legate de termenii **Stare** și **Adunare de Stări** este în măsură să ne permită înțelegerea mai corectă a opiniilor exprimate de către istoricii români

referitoare la regimul politic ce a funcționat în Țările Române de la cumpăna secolelor XVI-XVII și până la instaurarea regimului turco-fanariot.

Sintagma **Regim de Stări** aparține, așa cum precizăm, lui Gh. I. Brătianu, care îi analizează, în primul rând, fundamentul: "acest regim de Stări, care răsare deodată în Țara Românească (și în Țara Moldovei, adăugăm noi), nu poate fi efectul unei generații spontane. La acea dată, o astfel de organizare de stat nu se transpunea dintr-o țară în alta, ca o constituție modernă copiată după un model cunoscut; ea trebuie să-și găsească un reazăm în tradiții și obiceiuri băștinașe, pe care le întărește și le precizează"¹⁹.

Trăsăturile regimului politic dominat de Stări sunt analizate comparativ cu Europa occidentală: "acest regim înfățișează, în mod firesc, alte aspecte decât acel care a stăpânit Evul mediu occidental; numai unele din instituțiile sale ajung să se dezvolte... Tot astfel nici regimul de Stări, care își trage obârșia din aceleași obligațiuni de «sfat și ajutor» ale vasalului față de senior, nu a ajuns să îmbrace aceleași forme consacrate în țările românești. Ca și în Polonia și Ungaria, de unde li s-au transmis aceste influențe, nu apare deloc alt «ordin», decât acele ale clerului și nobilimii, printre factorii politici și constituționali ai celor două principate"²⁰.

Elementul specific al Regimului de Stări ar consta în adversitatea "față de străini care se manifestă atât de puternic în lupta împotriva grecilor, dusă de Stările boierești în veacul al XVII-lea"²¹. Gh.I. Brătianu conchide, în această direcție, că "xenofobia Stărilor creează atmosfera în care se dezvoltă literatura în limba vorbită a țării; ea este și aci expresiunea reacțiunii păturii aristocratice împotriva păturii suverane, ce folosește instrumente străine pentru scopurile ei. Conștiința de a fi «de țară» însuflește astfel pe aceiași oameni pe care îi întrunesc interesele de Stare"²².

Expresia de **epocă aristocratică** a fost formulată - așa cum am arătat - de către Petre P. Panaitescu, în două studii - *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate și Începuturile literaturii în limba română* din volumul menționat mai sus.

Reputatul medievist, analizând elementele care au contribuit la întreținerea pluralității politice în Evul Mediu românesc, constata că "avem, deci, din veacul al XVI-lea până în al XIX-lea, în istoria noastră, ca și în a statelor vecine pomenite (Polonia, Ungaria - n. n.), o perioadă pe care o putem numi aristocratică, urmând după cea voievodală"²³.

Cu privire la fundamentul și formele de manifestare ale regimului tutelat de aristocrație, reflectat și pe plan cultural, se precizează că "perioada aristocratică a istoriei noastre își are rădăcinile în schimbările economice din secolul al XVI-lea și completa ei dezvoltare în veacul al XVII-lea [...]. Am văzut cum istoriografia în limba română este creația boierimii, pe când cea slavonă era a domniei [...]. Istoriografia românească s-a născut la trecerea de la statul voievodal la cel aristocratic, ca o urmare a ridicării clasei boierești în locul ocupat până atunci de domnie"²⁴.

Definindu-i trăsăturile mai importante, Panaitescu ajunge la constatarea că, în perioada aristocratică a istoriei noastre "coeziunea statului se destramă, puterea suveranilor scade în așa grad, încât ei devin o jucărie în mâinile nobilimii atotputernice, sunt aleși, temporari și fără drept de a-și numi urmași, nobilimea este stăpână pe viața economică și, de aici, și pe cea politică"²⁵.

Sintagmele "perioadă (epocă) aristocratică" și "regim aristocratic", formulate de Petre P. Panaitescu, sunt de real interes și trebuie reținute, cu atât mai mult cu cât provin de la un strălucit medievist.

Regim boieresc este, cu siguranță, sintagma cea mai frecvent întâlnită în istoriografia românească care analizează evoluția societății în veacurile XVI-XVIII. Este de menționat faptul că, înainte de perioada 1945-1948 (moment din care încep să fie exercitate tot mai multe presiuni, de natură politică și ideologică, asupra științei românești), nu întâlnim sintagma menționată în literatura noastră istorică. Nicidecum întâmplător, ea va apărea, mai ales, în lucrările anilor '50-'70, într-o

perioadă în care pecetea ideologiei marxiste s-a imprimat adânc asupra culturii românești, iar boierimea era percepută ca o clasă ce trebuia să poarte întreaga vinovăție a răului social.

O încercare de caracterizare a perioadei istorice în care autoritatea boierimii s-a manifestat la cote înalte întâlnim în lucrarea de sinteză intitulată *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, unde se arată că "boierii socot țara ca o republică boierească și alegerea domnului trebuia să urmeze din diferite familii [...] alegerea devenea condiționată de directivele date de boierime"²⁶. Conținutul acestui regim politic este clar precizat în ceea ce a devenit "Tratatul" de istorie a românilor, (unde există și un capitol cu o denumire sugestivă - "Consolidarea regimului nobiliar în Moldova și Țara Românească"²⁷.

Se afirmă, astfel, că o "oligarhie de mari stăpânitori de domenii se substituie domnului în conducerea statului. Un număr redus de familii din marea boierime ocupă dregătoriile principale ale statului și tutează pe domn. Acești boieri determină alegerea domnului din rândul lor, impunându-i anumite condiții de guvernare și asigurându-se că acesta nu va da un caracter ereditar domniei, controlează politica lui, precum încasarea veniturilor statului, din care o mare parte trece în posesiunea lor"²⁸.

Concluzia sintezei citate este că "în Moldova, unde sistemul regimului nobiliar a fost mai complet decât în Țara Românească, la sfârșitul veacului al XVII-lea, boierii mari asumă controlul total asupra visteriei țării... Această măsură constituia încununarea regimului nobiliar"²⁹.

Pentru Vlad Georgescu, autor al unei interesante sinteze de istorie românească³⁰, regimul politic boieresc "va înlocui în cea mai mare parte a veacului al XVII-lea vechiul regim domnesc. Esența sa se exprimă prin preluarea directă a puterii de către boierime, alegerea unor domni slabi, tutelarea politicii lor, împiedicarea formării unor noi dinastii [...]. Practic, regimul nobiliar s-a manifestat atât prin ungerea unor domni manevrabili, cât și prin acapararea directă a tronului, de către membrii unei familii boierești"³¹.

Menționăm, în mod deosebit, faptul că, acum aproape două decenii (octombrie 1978) s-a simțit nevoia - "atât din cauza importanței ei intrinseci, cât și din cauza opiniilor divergente"³² (după afirmațiile organizatorilor manifestării - Institutul de Studii Sud-Est European) - purtării unor discuții aprofundate asupra regimului politic tutelat de marea boierime, în țările Române (secolul al XVII-lea).

Ne limităm, acum, la o enunțare a câtorva chestiuni de ordin general, terminologic, urmând a reveni mai pe larg, în partea a doua a lucrării, asupra celor mai interesante și pertinente opinii exprimate la această manifestare.

Una dintre cele mai însemnate precizări a fost aceea că "nobiliar și boieresc sunt sinonime. Dar este firesc să desemnăm prin «boieresc» particularitățile regimului care în altă zonă istorico-geografică s-ar numi «nobiliar», cu o schemă clasică sau tipică pe care n-o regăsim întru totul în Țările Române. Aceasta nu implică o nuanță peiorativă pentru «boier, boieresc», față de «nobil, nobiliar». Ambii termeni exprimă modalități de structură aristocratică («rod ales»)"³³.

În ceea ce privește noțiunea de **regim** se arată că aceasta "desemnează un ansamblu coerent de structuri sociale, la nivel economic, social, politic și mental-cultural. Structuri care tind, sau care au și reușit să îndeplinească, durabil sau cu intermitențe, o funcțiune boierească, adică nobiliară. Deci un rol politic preponderent al stării boierești, singură sau cu unele alianțe de clasă. Aceasta, într-o societate cu o fundamentală structură de stări sociale. Este vorba de un regim nobiliar feudal"³⁴ (sic!).

Acest regim ar fi funcționat - după părerea majorității cercetătorilor implicați în dezbateri - într-un "stat feudal centralizat boieresc", ce ar avea drept caracteristici: precumpănirea marii boierimi în conducerea țării; impunerea domnului de către partidele boierești, controlarea politicii lui interne și externe; asigurarea poziției precumpănitoare a noii nobilimii (boierimi) pe baza principiului **habeas corpus**, prin **chartae libertatum** și prin **pacta et conventa** impuse domnului; administrarea directă a veniturilor țării³⁵.

A fost menționată ideea existenței unei "democrații nobile" (în accepțiunea pe care acest concept a avut-o în Polonia, stat cu un regim clasic de "Stări"), dar care, în Țările Române, "a însemnat mai mult o revendicare a boierimii, mari și mici, o manifestare a conștiinței ei de clasă, decât o stare de fapt"³⁶. Și în lucrările anilor 1979-1980³⁷ paradigma de "regim boieresc" poate fi întâlnită, făcându-se noi precizări și nuanțări, asupra cărora ne oprim, pe scurt, în continuare.

Caracteristica regimului ar fi fost aceeași "largă folosire a adunărilor de stări, inclusiv în materie judiciară", iar instaurarea lui s-a dovedit "un proces caracterizat prin păstrarea domniei sub tutela marii boierimii, care înțelegea să conducă efectiv statul"³⁸.

În ceea ce privește sfera de manifestare și funcționarea efectivă a "regimului boieresc" se menționează că "în Moldova și Țara Românească regimul nobiliar se pare că a fost mai mult teoretic expus de marii cărturari, având în practică o sferă și un conținut relativ redus, datorită probabil și modului de formare a clasei feudale, în timp ce în Transilvania, deși mai puțin dezbătut teoretic, există toate dovezile că a fost aplicat din plin, ca și reprezentarea pe stări, de către o clasă feudală formată în alte condiții"³⁹.

Așadar, s-a încercat o destul de diversă explicare a terminologiei legate de afirmarea politică a marii boierimii din perioada secolelor XVI-XVIII, cercetătorii problemei dispunând de o variată paletă de interpretări, nuanțări și opinii.

Desigur, o reluare a subiectului, în condițiile folosirii unor metode de abordare noi și cu alte acumulări documentare este absolut necesară.

Adversari ai "regimului boieresc"

Existența unei perioade de precumpănire politică, dar și economică, a boierimii în viața de stat este problema-cheie pe care și-au pus-o cercetătorii medievști români.

Incursiunea istoriografică la care am procedat ne-a prilejuit constatarea că cei mai mulți istorici (și nu numai) au admis existența acestui nou regim politic, ce s-ar fi manifestat în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

Cei care, într-o formă sau alta, au contestat această realitate sunt relativ puțin numeroși. Merită subliniat și faptul că unii dintre aceștia (Dimitrie Cantemir este exemplul cel mai cunoscut) au făcut-o deoarece urmăreau consolidarea propriei lor autorități, negând-o pe oricare alta în interiorul statului, iar alții (precum Nicolae Iorga) deoarece nutreau un atașament deosebit față de monarhie, încercând să proiecteze în trecut utopiile sociale prezente în epoca lor.

Prezentăm, în continuare, cele mai însemnate opinii ce contestă manifestările de "regim boieresc" și care susțin ideea existenței unui regim de autoritate voievodală de-a lungul întregului Ev Mediu românesc.

Astfel, Dimitrie Cantemir, voievodul-cărturar, deși marcat de dezamăgirea produsă de eșecul luptei antiotomane de la 1711, a încercat (mai ales în valoroasa lucrare monografică *Descripție Moldaviei*) să justifice, și în plan teoretic, forma de guvernământ pe care ar fi dorit să o transpună în practică (este vorba de monarhia absolutistă) în Țara Moldovei, pe timpul scurtei sale domnii.

Dimitrie Cantemir nu se sfia să afirme că domnul are "toată slobozenia și aproape toată puterea de odinioară de a face legi, de a-i pedepsi pe supuși, de a căștăni sau a lua boieria, de a pune biruri, de a pune episcopi, alături de alte drepturi asemănătoare"⁴⁰. Comportamentul domnului față de boieri este autoritar, el "poate face cu boierii ce pofteste, ca și cum n-ar mai avea deasupra sa pe nimeni în această lume", căci din "drepturile domnești cu care se laudă principii cei mari nu le-a lipsit niciunul"⁴¹.

În astfel de împrejurări tendințele de impunere a autorității boierești asupra domnului nu s-ar mai fi putut manifesta. De altfel, Cantemir încearcă să dovedească faptul că proprietatea boierească în Țara Moldovei s-a constituit numai pe calea donațiilor voievodale și, de asemenea, că succesiunea la tron s-a realizat numai pe cale ereditară. În consecință, puterea domnului moldovean ar fi fost aproape

egală cu cea a unui despot, deoarece "toate dregătoriile țării, politicești și în oaste, atârnă de bunul plac al domnului, le dă celor ce îi sunt dragi și le ia celor pe care-i urăște. La împărțirea lor domnul nu ține nici o rânduială"⁴².

Într-o manieră și formă mai aprofundată, ideea manifestării absolutismului domnesc în Țara Moldovei și Țara Românească este expusă de către unul dintre cei mai însemnați istorici români, A. D. Xenopol⁴³.

Încă de la început marele istoric precizează că "acest sistem ca domnul să se considere stăpânul întregii țări ocupate și să dăruiască apoi părți din teritoriul înconjurimei sale fusese împrumutat de unguri de la feudalismul apusean și trecuse apoi la români, când aceștia se desfăcuseră de monarhia maghiară. Dăruirea de pământuri, care forma în apusul Europei chitul cel mai puternic al statului, deveni și în țările române mijlocul cel mai temeinic de întărire a domniei"⁴⁴.

O constatare însemnată este cea referitoare la proprietate, considerată "așezământul cel mai temeinic al societăților omenești", care era lăsată - în acest caz - "la bunul plac al domnului"; de aici concluzia potrivit căreia în această împrejurare "vedem noi mai ales caracteristica cea mai de seamă a absolutismului capului statului în țările române"⁴⁵.

În ceea ce privește raporturile cu boierii, domnul deținea întâietatea, exprimată și în cursul judecăților, unde "boierii își dădeau numai părerea, fără a o impune domnului. Divanul a fost întotdeauna în țările române - consideră Xenopol - numai un sfat al domnului, nu o autoritate neatârnată de el"⁴⁶.

De aici până la anumite exagerări drumul nu era prea lung și A.D. Xenopol l-a străbătut. Astfel, el afirma că "țara era proprietatea principelui, poporul era robul său, averea lui privată era a lui" și că domnul nu era mărginit "în această autoritate decât de frica de Dumnezeu, de respectul obiceiurilor și de teama de răscoală, singurele frâne puse abuzului ce putea face cu dânsa. Legal nu era îngrădit prin nimic; în voia domnului stătea tot ce-i trecea prin minte"⁴⁷.

Toate aceste considerații îl conduc la concluzia că voievozii români aveau "o putere absolută în înțelesul cel mai deplin al cuvântului; despotismul asiatic, iată caracterul domniei românești". Plecând de aici Xenopol afirmă că, de fapt, "cheia bolșii întregului edificiu social era puterea domnească"⁴⁸.

În astfel de împrejurări, rolul boierimii în stat nu putea să fie decât foarte limitat. Referitor la aceasta, Xenopol nota că poziția aristocrației "se schimbaseră odată cu poziția țării; ingenușcheată cum era sub turci, nu le mai era învoit a avea un rost hotărâtor în așezarea domniei. Ei își concentrară atunci toate puterile asupra mazălirii lor, sprijinind prin partidele lor pe candidații de la Constantinopol, de la care așteptau răsplătime în împărțirea dregătoriilor"⁴⁹.

Astfel, într-o perioadă de mari tulburări pe plan intern și de profunde schimbări pe plan internațional (mijlocul secolului al XVI-lea - sfârșitul secolului al XVII-lea) boierimea a avut - credea A.D. Xenopol - o "pierzătoare înrăurire lăuntrică", ajungând până la "intrigile josnice ale punerii și scoaterii domnilor pentru folosul de a se împărtași la slujbele statului"⁵⁰.

Este adevărat că, făcând referire la perioada secolelor XVI-XVIII, A.D. Xenopol nu folosește formulele consacrate acum, precum "regim de stări" ori "regim boieresc". Însă, el constata că "fenomene sau forme noi nu se pot întâlni în această epocă (aici se referă la intervalul 1630-1720 - n. ns.)... în relațiile politice dintre domn și boieri [...] căci istoria acestei perioade se aseamănă ca două picături de apă cu partea de la sfârșit a celei precedente: aceleași schimbări prăpăstuite în ocărmuire, aceleași jafuri, aceleași despoiere; diferența poate consta numai în grad, nu în natură"⁵¹.

Așadar, marele istoric trebuie considerat un fervent susținător al teoriei absolutismului domnesc, în mâinile voievodului concentrându-se, după expresia sa, "cea mai absolută autoritate ce a fost pusă vreodată în mâna unui om"⁵².

O concepție asemănătoare, dar mai puțin fermă în ceea ce privește absolutismul formei de conducere a statului în Evul Mediu, ne înfățișează Nicolae Iorga. Acesta a manifestat o constantă

preocupare de a așeza domnia în centrul expunerii sale, considerând-o factorul determinant al vieții de stat, în vreme ce limitarea puterilor monarhice ar fi provenit numai din "propria ei voință și sferă de interese" sau "din împrejurări de fapt decât din stări de drept"⁵³, după cum arată Gh.I. Brătianu.

În concepția inițială a marelui istoric, voievozii români ar fi fost niște patriarhali conducători ai poporului, un fel de vătămani țărani, sau căpitani "înconjurați neapărat, în cele dintâi decenii, numai de sfetnici în port românesc, asemănători cu bătrânii chemați la judecățile țărănești"⁵⁴.

Ulterior, N. Iorga arăta că "domnul nu a dat nici o interpretare, nici o sporire sau creațiune de drepturi. El nu face, în Moldova ca și în Țara Românească mai veche, decât să confirme sau să împartă daniile. El nu este astfel nici legiuitor, nici amestecat în procese cari nu pot să se deschidă din cauza condițiilor încă atât de patriarhale ale țărilor. El își culege dijele, poruncește cu strășnicie să i se facă slujbele, își păzește braniștile"⁵⁵. Țara "este domnită, permanent și de fapt", iar domnia se arată "nepărtinitoare și miloasă, înțelegătoare pentru orice nevoie și miloasă numai pentru orice merit: domnia mândră și bună, căreia nu i se bate din picior"⁵⁶.

Cuvinte frumoase și perene, relevând caracterul patriarhal și idealizat al domniei, dar care apar într-o lucrare cu caracter polemic a lui N. Iorga, ce oglindește - după cum subliniază Gh.I. Brătianu - "mai degrabă frământările omului politic în vremuri tulburi, decât concepția istoricului"⁵⁷.

În sinteza sa *Istoria Românilor*, ce poartă - pentru fiecare volum - semnificative subtitluri, precum *Ctitorii, Cavalerii, Vitejii, Monarhii, Reformatorii*, N. Iorga subliniază că "domnul, moștenitor al împăraților Romei și Bizanțului are, în puterea sa, fără nici o limită, puterea asupra avutului și asupra vieții, asupra integrității corporale a oricui"⁵⁸. Deși prima carte din volumul al V-lea (*Vitejii*) se intitula "Stăpânirea boierilor", iar cel de-al doilea capitol din același volum "Boierime peste domn"⁵⁹, totuși, pentru N. Iorga, domnia a implicat - până la capătul vieții și activității sale - "noțiunea guvernării integrale", iar persoana domnului reprezenta "totalitatea puterilor care se pot găsi în mâna unui cârmuitor de țară", fiind, așadar, în același timp și "imperial"⁶⁰.

Concepția lui N. Iorga, nuanțată după descoperirile de la Curtea de Argeș (1920), a rămas, totuși, tributară opțiunii sale politice promonarhice, influențând însă opiniile din epocă ori din perioada ulterioară.

Astfel, I.C. Filitti considera că "domnia concentrează în mâinile sale, pentru întreg teritoriul principatelor, puterile legiuitoare, executivă și judecătorească"⁶¹, lucru, de altfel, îndeobște recunoscut de către toți istoricii. Însă Filitti susține, în continuare, că "la noi n-a existat feudalitate, puterea absolută inițială a Domnului n-a cunoscut veacuri de eclipse ca puterea regală în Occident. Din aceeași cauză n-au existat la noi acele instituții create chiar de regi pentru a lupta împotriva feudalității și care, sub forma de state generale, state provinciale, privilegii municipale, adunări ale clerului și parlamente judecătorești, au temperat, dar și acolo numai câtva timp, puterea absolută regală"⁶².

Un punct de vedere asemănător va exprima, câteva decenii mai târziu, și Nicolae Grigoraș într-una dintre lucrările sale cele mai valoroase⁶³. Afirmția este făcută tranșant: "toate instituțiile feudale din statele românești au fost legate indisolubil de domn, de persoana și funcțiile sale. Domnul nu numai că a deținut toate funcțiile de stat, dar le-a exercitat direct sau prin delegați, asigurând în felul acesta unitatea de conducere"⁶⁴.

Convingerea autorului era că, în organizarea de stat, "în fapt și în drept, puterea domnească era fără limită", iar în persoana domnului se concentra "întreaga putere de stat"⁶⁵.

Într-o formă ceva mai atenuată, împotriva existenței și funcționării regimului politic tutelat de boierime s-a pronunțat și Nicolae Stoicescu, în cursul dezbaterii din octombrie 1978.

Constatarea cea mai interesantă, formulată tranșant și care, ulterior, a suscitat vii discuții se impune redată întocmai: "analiza relațiilor dintre domnie și marea boierime în secolul XVII dovedește că este vorba de relații de forță între cele două părți: când domnul este o personalitate puternică, acesta reușește să-și subordoneze marea boierime, când acesta este slab (indiferent de epoca în care trăiește),

el este dominat de marea boierime. Nu este vorba, deci, în istoria noastră medie de o epocă anume în care marea boierime domină sau subordonează toți domnii⁶⁶.

Analizând problema apariției boierimii "noi", a mijloacelor de care dispuneau cele două tabere (domnia și boierii), precum și posibilele lor alianțe, N. Stoicescu a conchis că "cele două părți aflate în conflict pentru putere n-au avut mijloace suficient de puternice pentru a-și impune definitiv una alteia concepția sau punctul său de vedere: nici domnia nu a putut consolida un stat deplin centralizat, o monarhie feudală de tip absolutist, înzestrată cu un puternic aparat de constrângere, nici boierimea nu a putut transforma statul feudal într-un stat nobiliar clasic, așa cum era statul polon. Pentru fiecare dintre cele două părți acestea au rămas doar năzuințe nerealizate, pentru fiecare din pricina celeilalte și a propriei sale lipse de mijloace și de aliați. Întrucât statul feudal a fost pus întotdeauna în slujba clasei dominante, el a fost în esență boieresc, fără însă să fie mai «nobiliar» în secolul XVII decât ar fi fost în secolele anterioare; statul așa-zis «nobiliar» poate deci fi considerat o năzuință a marii boierimi în anumite perioade, dar nu o caracteristică a secolului al XVII-lea⁶⁷.

Exprimate categoric sau cu unele rezerve (mai ales în ceea ce privește funcționarea "de facto" a regimului politic impus de către boierime), opiniile care acceptau existența acestui "regim de stări" sau "regim boieresc" vor deveni, începând cu mijlocul veacului nostru, tot mai numeroase și consistente. Asupra celor mai semnificative ne vom opri în cele ce urmează.

Partizani ai "regimului boieresc"

Destul de numeroase și - fapt remarcabil - foarte însemnate sub raportul informațiilor istorice, cronicile boierești din secolele XVII-XVIII sunt considerate adevărate "monumente" de gândire politică românească ale perioadei menționate.

Chiar dacă există unele controverse asupra autorilor (spre exemplu, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă* este considerat, în ultima vreme, a fi opera lui Simion Dascălul⁶⁸), asupra sistemului de guvernare pe care-l teoretizează, îl susțin și, în consecință, îl doresc transpus în practică (un regim aflat sub tutela boierimii) nu poate exista vreo îndoială. De altfel, literatura juridică și cea beletristică, hrisoavele cu caracter politic, precum și renumitele prefațe ale unor tipărituri religioase ori laice sunt impregnate de doctrina "statului boieresc". Câteva exemple din literatura cronică vor proba, suntem siguri, această afirmație.

Astfel, pentru cronicarul moldovean Grigore Ureche cea mai mare primejdie la adresa statului era o autoritate centrală (domnie) puternică. În opoziție cu afirmațiile cronicilor din secolele XV-XVI, unde se considera că orice atentat asupra "unsului lui Dumnezeu" era o crimă ce trebuia exemplar pedepsită, el se pronunța împotriva domnilor ce pedepseau pe boierii rebeli, acceptând chiar răsturnarea voievozilor "nevrednici".

În concepția cronicarului, domnul trebuia să fie "un bun străjer" al țării, dar nu un stăpân. Cel mai edificator exemplu al acestui prototip de domn este întrevăzut în persoana lui Petru Șchiopul, care "boierilor le era părinte, pre carii la cinste mare-i ținea și din sfatul lor nu ieșea. Țărâi era apărătoriu... Era domnu blându, ca o matcă fără ac, la judecată dreptu... putem să zicem că toate pre izvod le-au ținut ca să nu se zmintescă⁶⁹.

Miron Costin - ca și Grigore Ureche - preconiza un sistem de conducere a țării (inspirat după Republica nobiliară poloneză⁷⁰) în care cârmuirea era exercitată numai formal de către domn, adevărata putere în stat urmând a fi deținută de către marii boieri.

Acordul acestora în privința luării principalelor decizii de politică internă și externă era obligatoriu, cronicarul considerând că "iară ce fac domnii singuri den gândurile sale sau den șoapte, rar lucru iese la folos, că încă în lume om n-au născut până acum ca acela, să nu-i trebuiască voroava cu sfat⁷¹. Rolul marii boierimi era întrevăzut ca fiind decisiv în viața de stat: "de mare folos și cinste este

domniei și țării boierinul înțelept și avut, că dacă are domnul cinci, șase boieri avuți, nici de o nevoie a țării nu se teme"⁷².

Domnii controlați de către marea boierime și care au acționat în conformitate cu interesele acesteia - precum Miron Barnovschi, dar și Matei Basarab, Vasile Lupu într-o anumită măsură, au fost elogios înfățișați de către cronicar: "să cunoaște că acești domni matce drepte au fostu aceștii țări, nu maștihnă, cându, pentru obiceiul să nu să facă în dzilele lor cu greul țării, domniile ș-au lăsatu și asuprelele țării n-au priimit să fie la dănșii"⁷³.

Însă un Ștefan II Tomșa, un Mihnea al III-lea - domni care au nesocotit sfaturile boierimii, luând chiar măsuri punitive împotriva acesteia, au fost aspru judecați de către Miron Costin: "ce cum a tuturor tiranilor, adevă rășătorilor de sânge, la toate țările în lume urâtă este stăpânii, așa și a lui Tomșea vodă. Îlu urăse și boierii, carii... fără grijea morții nu era"⁷⁴.

Ideologia "statului boieresc" a fost prezentă și în Țara Românească, cu predilecție exprimată în cronică, care pot fi caracterizate printr-un mai mare partizan politic - domnești ori boierești. Ideea că domnii nu trebuie să aibă putere absolută în stat a fost clar exprimată, aceștia neputând "să facă ce vor vrea, sau rău sau bine și nimeni să nu-i oprească, acesta este un obicei păgânesc"⁷⁵. În astfel de împrejurări, domnul ideal era acela care "avea boieri foarte credincioși, de căutau toate trebile domniei și ale țării, și toate judecățile era asupra lor. Și domnia foarte bine și cu pace"⁷⁶. În Țara Românească un asemenea domn a fost - și în concepția cronicarilor munteni - Matei Basarab, dar și Grigore Ghica (1660-1664) despre care se afirma: "cârmuia norodul bine și era domnul judecător drept și milostiv și gingaș întru toate lucrurile și nemăreț"⁷⁷.

Exprimată mai ales în cronicile boierești ale secolelor XVII-XVIII (dar și în unele documente cu caracter de program - este cunoscut memoriul boierilor moldoveni de la 25 iulie 1684 înaintat, la Zolkiew, regelui polon Jan III Sobieski), această ideologie politică - ce viza codificarea, justificarea, dar și găsirea unor soluții pentru criza "regimului boieresc" - va fi susținută de numeroși istorici români din secolul nostru.

Astfel, publicând, în 1937, primul volum din *Istoria Românilor. Contribuții la studiul istoriei Românilor*, Alexandru V. Boldur considera că, începând cu secolul al XVII-lea, "Principatele treceau prin perioada regimului de stări sociale" (monarhia de stări sociale), care s-a încheiat "când la prima jumătate a secolului al XIX-lea (1821 sau 1866)"⁷⁸.

Deși expuse succint - autorul nemaiaivând timpul necesar dezvoltării lor, în condițiile în care volumul al doilea al lucrării nu a mai apărut, în schimb fiind publicat cel de-al treilea, în 1940, cu scopul apărării drepturilor naționale ale românilor basarabeni și bucovineni - aceste idei îl indică pe Alexandru V. Boldur ca un partizan al "regimului de stări". De altfel, el mai adăuga că "în timpul când «obiceiul pământului» normalizează toată viața și este deseori mai sever decât legea [scrisă - n. ns.], nu ne putem aștepta la prea mare libertate a principelui față de boieri. Ei îl călăuzesc și sfaturile majorității lor, înfățișând opinia publică a clasei dominante, puteau să nu fie luate în considerare de domn decât în foarte rare cazuri. În mod normal principele guvernează împreună cu sfatul boierilor, care reprezintă un element permanent și cel mai de seamă în sistemul politic și administrativ al țării"⁷⁹.

Istoriografia marxistă a analizat, după cum precizam anterior, destul de detaliat, problema evoluției regimurilor politice din Evul Mediu în Țările Române, introducând formule ca "regim nobiliar (boieresc)" ori "stat centralizat boieresc", valabile pentru perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVIII-lea.

Contribuțiile aduse în această direcție (deși foarte inegale ca valoare) s-au oprit asupra caracteristicilor regimului, limitelor cronologice, formelor de manifestare în Țara Românească și Moldova.

Anii '50-'60 au înregistrat opinii exprimate, în lucrări de sinteză, plecând de la spiritul dogmatic al perioadei, dar și unele contribuții - de mai mică întindere - care au încercat să depășească obstacolele de natură ideologică puse în calea cercetării istorice.

Aminteam, anterior, volumul apărut în 1957, *Viața feudală...*, în care se susținea că boierii munteni și moldoveni considerau țara o "republică boierească". Ideea că sistemul de succesiune la tron (mai ales în Țara Moldovei) era sub influența stărilor de lucruri din regatul Poloniei a fost, în acest context, limpede exprimată: "este întocmai ca în Polonia: aristocrația cere ca domnul să garanteze înainte de alegere cât și ce va lua; alegerea devenea condiționată de directivele date de boierime"⁸⁰.

Apogeul istoriografiei naționale din acea perioadă trebuia să fie atins prin elaborarea unei noi istorii a României (și nu a românilor!). Astfel, în perioada 1960-1964 au apărut un număr de patru volume din *Istoria României*, reținându-ne în mod deosebit atenția câteva idei expuse în volumele II-III. Trecând peste evidentele exagerări referitoare la locul și rolul boierimii și a "maselor populare" în derularea evenimentelor istorice, câteva concluzii merită semnalate.

Trăsăturile regimului politic dominat de boierime sunt expuse într-un subcapitol special - "Regimul nobiliar în Țara Românească și Moldova", din volumul al III-lea, avându-l ca autor pe Petre P. Panaitescu. Pe lângă elementele deja menționate în prima parte a lucrării, adăugăm și ideea conform căreia domnia ar fi depins, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, tot mai mult - sub raport financiar - de marea boierime; aceasta pune la dispoziția puterii centrale mari sume de bani, mai ales destinate cumpărării tronului ori achitării unor obligații sporite față de Poartă.

Pentru Țara Moldovei "regimul boieresc" a debutat - în opinia autorilor "Tratatului" - "prin ridicarea la domnie a familiei Movileștilor, prima familie boierească care a ocupat tronul fără să fi avut legături cu vechile dinastii"⁸¹ (lucru înfirmat de cercetări mai recente⁸²). Perioada în care acest regim s-a manifestat este comună celor două Țări Române: "în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Țara Românească și Moldova cunosc o intensificare a luptelor dintre facțiunile boierești și, ca urmare, nestabilitatea cârmuirii, apelul repetat la intervenția Porții otomane, slăbirea politică a țării. Regimul nobiliar, prin ruperea în mai multe facțiuni a oligarhiei boierești, ajunge astfel într-o criză, care se va rezolva numai o dată cu instaurarea domniei fanarioților în cele două țări"⁸³.

Pentru Țara Românească se consideră că o manifestare evidentă a "regimului boieresc" a fost tratatul din 20 mai 1595, întrevăzut ca "însuși statutul politic al regimului"⁸⁴, iar perioada de apogeu a acestuia ar fi fost a doua jumătate a secolului al XVII-lea (c. 1654-1678).

O corelație - foarte importantă și necesară, credem noi - s-a făcut între evoluția marii puteri islamice cu care Țările Române au fost mereu, de-a lungul a jumătate de mileniu, în contact - militar, politic, economic - și situația internă a Țării Românești și a Moldovei, precizându-se că "turcii au continuat să acorde sprijinul lor regimului nobiliar [...]. Regimul nobiliar din Țările Române convenea Porții Otomane pentru că asigura stocarea în favoarea imperiului a unor importante venituri [...]. Înțelegerea dintre turci și oligarhia boierească a fost atunci, ca și mai târziu, garanția suzeranității otomane și a regimului nobiliar"⁸⁵.

Și în alte sinteze de istorie românească apar conturate elementele esențiale ale regimului politic tutelat de boierime. Astfel, într-una dintre lucrări se exprimă concluzia că "Moldova și Țara Românească au trecut sub regimul nobiliar sau boieresc, în cadrul căruia marea boierime domină, prin intermediul sfatului domnesc și al principalelor dregătorii, viața politică a țării"⁸⁶. Modul de manifestare este mai nuanțat înfățișat: "acest regim, depinzând mai mult de practicile de guvernământ decât de existența unor anumite instituții, a fost departe de a se realiza în mod uniform în cursul întregii perioade în care avea să dureze. Raportul forțelor interne și personalitatea unor voievozi au putut face, astfel, ca în anumite răstimpuri să se afirme cu mai multă tărie autoritatea domnească"⁸⁷. Reperele cronologice sunt expuse, succint: "instaurat în Moldova, sub egida Poloniei nobiliare, încă de la sfârșitul veacului XVI, regimul boieresc trece sub patronajul Porții odată cu înscăunarea lui Radu Mihnea [...]. În Țara

Românească... noul regim politic dobândește o mai mare statornicie după restaurarea dominației otomane"⁸⁸ (la 1611, prin impunerea lui Radu Mihnea - n.ns.).

Unele din contribuțiile anilor '50-'60 analizează producția istoriografică (îndeosebi a secolului al XVII-lea), încercând să contureze orizontul ideologic al marii boierimi, pus în slujba instaurării și menținerii noului regim politic. Dincolo de obișnuitele exagerări - de altfel, prezente aproape în fiecare lucrare cu caracter istoric privind rolul luptei de clasă și al "maselor populare" în făurirea istoriei, unele dintre ideile formulate merită atenția și, în câteva rânduri, chiar creditul nostru.

Exprimate, cu predilecție, în "Studii introductive" la edițiile Cronicilor muntene⁸⁹, punctele de vedere aparținând lui Eugen Stănescu merită o atenție mai deosebită.

"Regimul boieresc" este întrevăzut ca "o altă formă de organizare a statului feudal... dictatura de grup boieresc", iar evoluția lui "a cunoscut o grabnică dezvoltare în prima treime a secolului al XVII-lea și a atins apogeul în a doua treime, când o serie de așezăminte și pravile îi dau un fel de structură instituțională; hrisovul pentru alungarea grecilor din 1631, de pildă, ne arată că regimul boieresc nu există numai obiectiv, ci era înțeles ca atare în mințile unora dintre purtătorii de cuvânt ai clasei dominante"⁹⁰. De remarcat însă că așa-numita "chartă de libertăți" din 1631 a reprezentat un act singular în peisajul politic al Țărilor Române din secolul al XVII-lea și, oricum, prevederile nu au fost transpuse în practică.

Decăderea regimului boieresc - cu începere din anii '60 ai secolului al XVII-lea, este pusă pe seama incapacității statului de a asigura exercitarea funcțiilor sale interne și externe, a fiscalității ruinătoare, a tot mai intenselor lupte sociale și politice, pe plan intern, între "partidele" boierești.

E. Stănescu prezintă soluțiile, evident opuse, întrevăzute de către forțele politice ale vremii: cea a boierimii mari avea "la bază ideea existenței unei «ierarhii a stărilor»" - ce să confere stabilitate și siguranță dominației sale politice - pe când cea domnească preconiza "înlocuirea regimului boieresc cu un regim de domnie puternică și chiar autoritară"⁹¹.

Deși se încadrează, cronologic, domniilor fanariote, guvernarea lui Nicolae Mavrocordat în Țara Românească (1716-1723) este înfățișată de către Eugen Stănescu drept "un nou regim politic", care era "în fond tot un regim boieresc, un nou regim boieresc chiar [...] perfecționat prin câteva înnoiri instituționale, care pun în lumină apariția tendințelor de modernizare a statului feudal"⁹². Caracteristicile acestuia ar consta în identificarea - firească, de altfel -, a intereselor întregii boierimi cu cele ale puterii centrale și prin acceptarea, necondiționată, susține autorul, a menținerii dominației otomane care contribuia, în mod decisiv, la consolidarea noului regim.

E. Stănescu exprimă o idee interesantă și, oarecum, singulară în istoriografia noastră, atunci când consideră că acest regim "n-ar trebui numit regim turco-fanariot, fiind în fapt un regim boieresc reorganizat, stabilizat și consolidat prin câteva înnoiri și modernizări"⁹³.

De asemenea, se precizează și începuturile acestui regim, arătându-se că "prima încercare clară de instaurare a regimului boieresc este tratatul de la Alba-Iulia din 20 mai 1595 - fundamental pentru cunoașterea gândirii politice medievale a boierimii" - și că la debutul veacului al XVII-lea "este încheiat procesul de transformare a statului feudal domnesc în stat feudal boieresc"⁹⁴.

Caracteristicile acestuia nu diferă, decât în mică măsură, de cele amintite de predecesori. Astfel, se menționează că "domnul își pierde caracterul princiar-feudal, încetează de a mai fi suzeranul vasalilor săi; el este mai degrabă președintele unei republici aristocratice, ales pe termen scurt de către marii boieri, depusat cu ușurință de putere de către aceștia, dependent întru toate de ei, incapabil de politică proprie"⁹⁵.

Agravarea cererilor otomane, în special cele de ordin economic și militar, îl face pe autor să conchidă că "sistemul politic al statului boieresc nefiind în stare să așeze pe baze statornice raporturile cu Poarta Otomană și cu alte puteri străine, se dovedea incapabil de a rezolva problemele legate de situația externă a țării"⁹⁶, formulare ce merită a fi reținută.

O condiție asemănătoare este formulată și în ceea ce privește "asigurarea «ordinii» feudale" și, mai ales, "reprimarea luptei de clasă", o dovadă în acest sens fiind agravarea conflictelor din interiorul boierimii în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Dar tot acum are loc o gravă decădere a instituției domniei, care, subliniază autorul, "tinde tot mai mult să se transforme într-o dregătorie a Imperiului Otoman... Lipsit de autoritate este domnul și în fața marilor boieri... Din această cauză era dezvoltată în rândul marilor boieri conștiința că ei sunt mai domni decât domnii"⁹⁷.

Pe fondul crizei "regimului boieresc" istoriografia - mai ales cea munteană - proliferază, ea ilustrând, sub raport ideologic, concepția despre stat și societate a întregii boierimii.

Unul dintre elementele esențiale ale "regimului boieresc" este, în concepția lui Eugen Stănescu, filosofia politică antidomnească, "lupta împotriva oricărei tendințe de transformare a domniei în monarhie, de instaurare a unei domnii autoritare, de reformare a statului boieresc"⁹⁸. Este menționat, de asemenea, și factorul care a stat la baza degradării climatului politic al respectivei perioade: "la originea crizei regimului boieresc stă faptul că boierii «greci» au năpădit țara, au ocupat toate dregătoriile, au adus dăjdi foarte grele... Dar mai ales ei sunt dușmani ai boierilor care se identifică cu însuși regimul nobiliar"⁹⁹.

Elemente noi apar într-o notă istoriografică din 1965¹⁰⁰, în care se precizează că "regimul boieresc ca atare nu trebuie considerat numai ca o existență obiectivă, ci totodată intrat în conștiința vremii, chiar dacă nu cu claritate deplină. În două feluri se vedește acest lucru: în existența unor așezăminte instituționale, care nu fac altceva decât să încerce «așezarea» mai stabilă a regimului la putere, și în ansamblul scrierilor istorice"¹⁰¹.

Analizând scrisul istoric al lui Miron Costin autorul desprinde principiile care ar trebui să stea la baza guvernării în cadrul regimului boieresc: "domnia trebuie să țină seama de împărțirea societății în clase, de drepturile clasei conducătoare ce rezultă din aceasta... Pentru stabilirea regimului boieresc e necesară o anumită constanță a politicii interne și externe... Necesitatea ca domnul să se sprijine pe un grup de boieri puternici și bogați, prin care să se asigure dominația politică a boierimii... Guvernarea nu trebuie să fie personală, ci pe baza sfatului boieresc"¹⁰².

M. Costin este considerat un "ideolog al regimului boieresc", iar *Letopisețul* său este văzut ca "un fel de istorie a regimului boieresc din Moldova pentru această perioadă"¹⁰³. Cronicarul-istoric, trăind într-o perioadă în care se înregistrează o schimbare în mentalitatea oamenilor, anticipează - mai exact decât Grigore Ureche - criza regimului boieresc, încercând să-i găsească resorturile, dar și exagerându-i simptomele. Prin urmare, se poate considera că opera lui M. Costin expune o teorie politică mai încheată, prin care marele boier moldovean luptă "pentru stabilirea și întărirea regimului politic existent, pe care îl consideră cel mai eficient pentru interesele clasei sale"¹⁰⁴.

Am insistat mai mult asupra contribuțiilor lui Eugen Stănescu din această perioadă deoarece suntem convinși că analiza sa, dincolo de semnalatele exagerări, este - în general - pertinentă și aduce o proiecție mai realistă atât asupra ideologiei politice care a străbătut secolul al XVII-lea și prima parte a celui de-al XVIII-lea, cât și asupra apariției, evoluției, formelor de manifestare și, mai ales, crizei care a marcat regimul boieresc. Menționăm însă că o parte din concluziile sale nu mai pot fi susținute astăzi (tratatul de la 20 mai 1595 nu a însemnat o trădare a boierimii muntene, atâta vreme cât Mihai Viteazul trebuia să se supună direct împăratului Rudolf al II-lea), iar altele sunt simpliste ori insuficient argumentate.

Teoreticianul, în accepțiunea clasică a termenului, acestui regim rămâne, așa cum am precizat mai sus, Gheorghe I. Brătianu. Studiul Adunărilor de Stări în Răsăritul, Centrul și Apusul Europei l-a condus pe marele istoric la formularea unor concluzii fundamentale privind apariția și evoluția acestei instituții în Țările Române de-a lungul Evului Mediu.

Referitor la începuturile regimului tutelat de către marea boierime - pe care Brătianu îl numește, întotdeauna "regim de Stări" -, se precizează că "reacțiunea boierimii împotriva asupririi turcești și a

oamenilor ei, va aduce la sfârșitul secolului (al XVI-lea - n.ns.)... instituirea regimului Stărilor în Țara Românească... Cum Ardealul este cărmuit de un regim de Stări, e firesc ca nobilimea munteană ... să fi năzuit la forme politice și constituționale asemănătoare”¹⁰⁵, idee însă neargumentată pe bază de documente.

Gh. I. Brătianu subliniază că, din punct de vedere social, a existat în Țările Române o solidaritate de “stare aristocratică, care a cuprins și clerul”¹⁰⁶ (realitate probată de manifestările literare în limba română), în vreme ce “mentalitatea de Stare este pretutindeni, nu numai conservatoare a privilegiilor, dar și exclusivistă, nu numai pe tărâm social dar și pe cel național”, prin faptul că se arată “vrăjmașă a străinilor”¹⁰⁷. Programul politic al Stărilor (referirea se face, aici, la cele muntene) era de “a împiedica «răutățile și robiile», adică a păstra privilegiile și a înlătura intervenția străinilor și a apăsării lor fiscale”¹⁰⁸.

Prin convocarea unor Adunări de Stări (“diete ale tuturor categoriilor privilegiate”¹⁰⁹) se urmărea atât luarea unor măsuri împotriva “grecilor străini”¹¹⁰ (percepți ca responsabili pentru toate relele din țară), cât și atragerea categoriilor privilegiate inferioare - preoți și slujitori - prin acordarea unor scutiri de dări. Într-un asemenea context, “omul Stărilor” este considerat Matei Basarab, care și-a întemeiat stăpânirea” pe regimul Stărilor, după inspirația și modelul Ardealului vecin”¹¹¹. Se poate vorbi, arată Gh.I. Brătianu, de un adevărat pact de asistență mutuală nu numai între principii ardeleni Gh. Rákóczi I și II, pe de o parte și Matei Basarab, pe de altă parte, dar și între Stările Ardealului și cele ale Țării Românești.

Și pentru criza regimului politic tutelat de către marea boierime sunt întrevăzute motivațiile: “ruperea solidarității de Stări, pe care se întemeiasă de mai bine de jumătate de veac întreaga orientare politică a Țării Românești.. Elementul dizolvant îl constituie însă și de rândul acesta străinii, dar sub forma lefegiilor de neam balcanic... Amestecul lor în treburile statului trebuia să dărâme regimul Stărilor, clădit pe privilegii, pe drepturi moștenite, pe ierarhia tradițională a categoriilor sociale”¹¹².

La cumpăna secolelor XVII-XVIII, Stările muntene au tendința de a se restrânge la treptele lor superioare (ierarhi bisericești și boieri în slujbe) iar una dintre ultimele lor manifestări a fost, precizează marele istoric, alegerea ca domn a lui Constantin Brâncoveanu (octombrie 1688)¹¹³.

Brătianu mai constată că secolul al XVIII-lea păstrează “mentalitatea și năzuințele unei adevărate Stări”, împreună cu “tendința de a se manifesta ca corpuri constituite și de a pretinde respectul privilegiilor”¹¹⁴, dar - trebuie menționat - Adunările de Stări încep să decadă și, odată cu ele, și regimul politic căruia acestea i-au dat naștere.

Pentru Moldova preeminența marii boierimi în conducerea statului se conturează activ la sfârșitul secolului al XVI-lea, când “se tinde la instaurarea unui regim de pură oligarhie, după pilda magnaților unguri și poloni”¹¹⁵ (ambele experiențe au fost puse în practică prin domniile lui Iancu Sasul și ale Movileștilor).

Dintre voievozi, Petru Șchiopul este considerat ca fiind “exemplul ideal al domnului cărmuind cu sfatul și ajutorul Stărilor privilegiate”¹¹⁶, în vreme ce Ieremia Movila este văzut - de către N. Iorga - drept “un adevărat președinte al boierilor săi”¹¹⁷.

Brătianu constată imediat că, la 1595, “conlucrarea elementelor de conducere ale boierimii... caută, prin alesul lor, să-și asigure așezămintele unui regim de Stări privilegiate, după modelul ce îl aflaseră în țările creștine din imediata vecinătate a Moldovei”¹¹⁸.

Stările moldovene s-au manifestat împotriva încercărilor de revenire la tendințe autoritare de guvernare din partea unor domni precum Despot-Vodă, Gaspar Gratiani - și, mai ales, considerăm noi, împotriva confesiunii împărțite de către acești voievozi, care nu era și cea a țării.

Un moment de deplină afirmare a Stărilor și a regimului pe care îl promovau, îmbinat fericit cu autoritatea domnească, l-a reprezentat domnia lui Radu Mihnea, “cel care a știut cu mai multă iscusință să concilieze năzuințele Stărilor privilegiate cu fastul și prestigiul domnesc de inspirație orientală”¹¹⁹.

Dar cel considerat ca exponent ideal al regimului de Stări moldovenesc a fost Miron Barnovschi. Măsurile acestuia se înscriau pe linia susținerii și ocrotirii Stărilor: el este alesul Stărilor, restabilind tradiția alegerii voievodului de către "țara" legală, oprește pătrunderea levantinilor în dregătoriile țării, ușurează sarcinile fiscale ale categoriilor inferioare ale Stărilor, manifestă atenție deosebită față de cler. Cu adevărat, subliniază Gh. I. Brătianu, "vedem... funcționând în Moldova un adevărat Parlament de Stări, asemănător dietei polone... desigur, nu se aduna la intervale regulate, dar avea căderea de a discuta și rezolvi probleme importante de ordin administrativ și social"¹²⁰.

Îndelungata și "fericita" domnie a lui Vasile Lupu ar constitui, opinează marele istoric, "o oprire a dezvoltării regimului de Stări", atâta vreme cât voievodul "era hotărât să domnească și să guverneze după ideile mediului oriental în care crescuse" și "nu era dispus să admită controlul sau colaborarea adunărilor mai numeroase de Stări"¹²¹. Era, într-adevăr, un regim "absolutist", amplu confirmat de mărturiile vremii (și îndeosebi de către călătorii străini).

După 1653 se prefigura criza regimului boieresc, printr-o "răsturnare a întregului echilibru politic"¹²², situație în care Moldova "devine... un îndoit câmp de bătălie, la propriu și la figurat: între armatele polone și turcești cari se vor război pe teritoriul ei, între influențele politice ale acestor stăpâniri, cari se manifestă în viața ei lăuntrică și în organizarea statului"¹²³. Ne însușim și încheierea lui Brătianu, anume că "în vâltoarea acestor războaie și necurmte frământări... nu mai este loc pentru organizarea unui regim de Stări, care cere altă stabilitate și continuitate"¹²⁴.

Analiza cererilor înaintate de către boierii moldoveni, la 25 iulie 1684, regelui polon Jan Sobieski îl face pe autor să considere că "dorința Stărilor nobiliare din Moldova era... de a fi în totul asimilată, în drepturi și îndatoriri, cu nobilimea polonă"¹²⁵. Era, așadar, o reacție a Stărilor moldovene împotriva "regimului de asuprire, ... de exploatare nemiloasă în folosul vistieriei otomane, care a grăbit procesul de descompunere a vechilor Stări și de înlăturare a privilegiilor lor tradiționale"¹²⁶.

Atragerea micii boierimi la actul de guvernare, în timpul lui Constantin Cantemir, era considerată "o încercare de a reveni la o tradiție mai veche, care căuta să afle în micii privilegiați un reazem împotriva preponderenței marii nobilimi" .. În acest fel, constată Brătianu, "noțiunea Stărilor, ca factor organizat și de răspundere în guvernarea Moldovei, redobândește oarecare actualitate și temeii politice în ultimii ani ai secolului al XVII-lea"¹²⁷.

Afla în plină criză la cumpăna secolelor al XVII-lea - al XVIII-lea, regimul controlat de Stări este ilustrat de teoria și practica politică promovate de către Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat. Gh.I. Brătianu înfățișează nuanțat această situație, afirmând că, dacă modul de conducere a Țării Moldovei este "hotărât și categoric absolutist"¹²⁸, totuși acțiunea politică a lui Cantemir "vădește un compromis cu Stările, cu totul deosebit de teoria absolutistă pe care o găsim în scrierile sale"¹²⁹. Această discrepanță poate fi explicată prin intervalul de timp care desparte anul 1711, al alianței și luptei antiotomane alături de Rusia, de anul 1716, al redactării cunoscutei sale lucrări, *Descriptio Moldaviae*.

În același timp, primul domn considerat fanariot, Nicolae Mavrocordat, a avut o altă atitudine față de Stări, apreciată de Brătianu ca "o metodă de guvernare autoritară, întemeiată de jos împotriva Stărilor; ea corespunde mediului otoman... dar și tendințelor nivelatoare ale noilor curente de gândire"¹³⁰.

Chiar dacă, după 1711-1716, domnul mai convoacă Adunările de Stări, desființând - cu acele prilejuri - unele dări apăsătoare (fapt considerat a fi "începutul unei politici de colaborare cu Stările, a căror structură se dovedește încă puternică, pentru a se impune ca instrument de guvernare"¹³¹) putem afirma că regimul de Stări (în înțelesul de regim tutelat de marea boierime) își parcurge ultimele segmente de existență.

Regimul fanariot, prin ignorarea dreptului Stărilor de a-și alege domnul, prin excesiva severitate a controlului politic, economic și militar din partea Porții, prin rolul tot mai modest pe care-l are marea

boierime în treburile Moldovei și Țării Românești, semnifică nu numai începutul unei noi perioade în istoria românilor, ci și o modificare, considerăm noi, de regim politic - instaurarea unui regim pe care-l putem considera absolutist¹³².

În cadrul dezbaterii din octombrie 1978 s-au emis interesante opinii, s-au analizat bazele "regimului boieresc", s-au adus contribuții la etapizarea și stabilirea caracteristicilor regimului, și, de asemenea, s-au conturat direcțiile de cercetare - în viitor - a problemei în discuție.

Ne oprim, în continuare, asupra celor mai viabile concluzii ale participanților la dezbateri.

Majoritatea acestora au exprimat prudență în analiza manifestărilor regimului, încât împărtășim opinia conform căreia "regimul boieresc poate oscila de la o tendință politică, la o realitate de guvernământ. În acest ultim caz apar neted și formele lui de instituționalizare, adică instituții nobiliare"¹³³.

Tradiția de autocrație domnească, suzeranitatea otomană, dar și absența unui regim nobiliar în Imperiul Otoman a făcut ca în Țările Române să nu se cristalizeze "desăvârșit și durabil, pentru mai mult de un secol fără întrerupere, un regim nobiliar". Situație care ar motiva, de asemenea, și "nivelul neîmplinit, intermitent, necristalizat complet al celor mai multe din structurile instituționale ale acestui regim"¹³⁴.

Totuși, se constată, aprofundarea ansamblului acestor chestiuni rămâne foarte importantă, "secolul XVII neputând fi studiat fără cercetarea tuturor acestor aspecte ale regimului nobiliar, care ating acum o intensitate semnificativă, chiar dacă nu asistăm de la un capăt la altul la o neîntreruptă instalare a acestui regim. Alternanțele între domni autoritari și domni de regim boieresc sunt o realitate vădită". Dar, precizează Valentin Al. Georgescu, "tonul general pare însă să vină mai mult din crizele, revendicările și realizările, variabile ca împlinire, ale regimului boieresc"¹³⁵.

Se atrage atenția și asupra faptului că raporturile dintre boieri și domnie au fost schimbătoare, în funcție de condițiile de moment, personalitatea și familia domnului (boierii preferau, cu deosebire, un voievod fără urmași - de exemplu Miron Barnovschi) și de puterea unor "partide" boierești.

După opinia lui Liviu Marcu, în cadrul monarhiei reprezentative pe stări (cunoscută și de Țările Române în secolele XVI - începutul secolului XVIII) se pot distinge două regimuri politice: "un regim de concentrare a puterii în mâna șefului statului, sprijinit de păturile producătoare, pentru care am putea folosi denumirea de «regim domnesc» sau «voievodal» și un regim caracterizat prin acapararea unor prerogative domnești de către marii feudali și agravarea situației producătorilor direcți, pe care l-am putea denumi «regim nobiliar» sau boieresc"¹³⁶.

Manifestările "regimului boieresc" sunt în strânsă legătură cu trăirile de tip baroc - caracteristice societăților aristocratice¹³⁷. În aceste condiții ne însușim afirmația că "regimul nobiliar nu s-a instaurat decât în chip incomplet și temporar și, încă și atunci, de fapt nu de drept. Eșecul politic a generat un sentiment de frustrare, pe care boierimea l-a împărtășit cu domnia în raport cu Poarta. Domnie și boieri, despărțiți prin lupta pentru putere, au încercat aceeași sensibilitate barocă, pentru care strălucirea a jucat rolul de compensație pentru eșecul politic (boierii: regimul nobiliar; domnul: poziția subalternă față de Poartă)"¹³⁸.

Se subliniază și existența unei adevărate mentalități nobiliare, detectabilă mai puțin în mărturiile scrise (deși cronicile boierești - adevărate mărturii ale gândirii politice românești sunt de luat, în mod deosebit, în considerație), cât mai ales de mărturiile heraldice și artistice, precum acoperământul de mormânt de la Sucevița al lui Ieremia Movilă.

S-a atras atenția, din nou, asupra naturii relațiilor dintre Imperiul Otoman și Țările Române în această perioadă, considerându-se că întrebarea esențială este în ce măsură putea accepta puterea suzerană trecerea de la un regim de autoritate voievodală la unul bazat pe controlul exclusiv al marii boierimi.

Răspunsul este nuanțat: "continuând, în fond, politica sa tradițională de contrabalansare a puterilor locale, Imperiul Otoman a căutat... să mențină un echilibru între domnie și boierime, întrucât întărirea excesivă a domniei ar fi dus la apariția unor veleități de independență, iar întărirea excesivă a boierimii ar fi degenerat în anarhie... afectând astfel interesele economice ale Imperiului Otoman"¹³⁹.

Mihai Maxim manifestă, pe bună dreptate, prudență, opinând că, din punctul de vedere otoman, nu s-a inaugurat un nou "regim" al dominației sale asupra Țărilor Române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În aceste condiții, un regim de autoritate boierească nu și-ar fi găsit locul în perimetrul nostru geografic.

Noi clarificări sunt aduse de către un alt participant la dezbateri, Andrei Pippidi, care preciza că regimul boieresc "nu reprezintă doar o guvernare oligarhică... ci o «democrație nobiliară» în accepțiunea pe care acest concept a avut-o în Polonia de pildă, stat cu un regim clasic de stări, ceea ce în Țările Române, desigur cu excepția Transilvaniei, a însemnat mai mult o revendicare a boierimii, mari și mici, o manifestare a conștiinței ei de clasă, decât o stare de fapt"¹⁴⁰.

În aceeași direcție se mai arată și că boierimea "n-a reușit decât temporar să încalce prerogativele domnești, oricum limitate de dominația otomană... Ea a întreținut constant o opoziție, vremelnic victorioasă asupra domniei, dar deopotrivă i-a furnizat acesteia și mijloacele de a-și consolida autoritatea"¹⁴¹.

O idee asemănătoare exprimă și Paul Cernovodeanu, care menționează că "boierimea din Moldova și Țara Românească face dovada că este o clasă omogenă, puternică, dar nu reușește până în cele din urmă să determine domnia s-o consulte permanent prin adunări de stări, adică să se ajungă până la un regim cu o anumită reprezentanță de tip parlamentar feudal [...]. Iar în aceeași măsură nici domnia nu reușește să se impună ca putere absolută, să genereze un regim de tip monarhic absolutist ca în Apus. În ambele cazuri - boierime și domn - avem de a face cu tendințe nedesăvârșite. De aceea până la un punct în cele două principate, se poate vorbi de un regim hibrid al puterii, sau mai precis de un regim de tip boieresc (aristocratic sau nobiliar) nefinalizat, nedesăvârșit, nedus până la capăt"¹⁴².

Se oferă și o etapizare - pentru secolul XVII - în vederea susținerii modului intermitent în care s-a manifestat "regimul boieresc". Astfel, dacă în deceniile I și III, VI-VIII boierimea și-a impus autoritatea asupra domniei, restul perioadei a fost ilustrat de un "regim domnesc", cu preponderența puterii voievodale asupra celei aristocratice¹⁴³.

Am insistat, și în acest caz, mai mult asupra concluziilor dezbaterii deoarece considerăm că, până în prezent, rămâne cea mai substanțială discuție asupra temei aici abordate (chiar dacă nu a avut o expunere mai coerentă și încheagată), oferind încheieri și sugestii cumpătate, precum și însemnate direcții de cercetare în viitor.

Din 1978 până astăzi abordările privitoare la regimurile politice pe care le-a cunoscut societatea medievală românească au fost rare. Cele câteva opinii exprimate provin din lucrări de sinteză, majoritatea dintre ele reluând idei exprimate anterior și, deci, nemaiprezentând interes pentru expunerea noastră.

Lupta dintre cei doi poli de putere din statul medieval - domnia și boierimea - este văzută ca decurgând, tot mai mult, în avantajul ultimei: "conducerea efectivă a țării aparținea tot mai mult unui restrâns grup de boieri. Marea boierime voia să conducă «din umbră»... Domnia risca să devină astfel, sub tutela unei aristocrații anarhice, o instituție de figurație, care pe mulți din boierii mari nici nu-i ispătea"¹⁴⁴ (vezi cazul lui Constantin Brâncoveanu care, inițial, refuză acceptarea tronului Țării Românești).

O remarcă interesantă ni se pare aceea potrivit căreia statele românești "și-au putut păstra unitatea numai printr-o apreciabilă centralizare politică, împotriva tendințelor de fărâmițare feudală. Domnia a fost mai tare sau mai slabă, după împrejurări, dar monarhia, ca formă de guvernământ, ca

structură a statului, s-a menținut chiar în secolul al XVII-lea, când a traversat criza regimului nobiliar¹⁴⁵.

Concluzia la care se ajunge este una echilibrată: "niciodată însă marea boierime sau altă pătură a boierimii n-a avut rolul pe care șleahla poloneză l-a cucerit în organizarea statului polon începând cu secolul al XVI-lea... În continuu conflict cu o parte din boieri, domnul nu putea domni fără boierime, după cum aceasta nu căuta să desființeze domnia, de care avea nevoie"¹⁴⁶.

Rolul important jucat de către boierime s-a manifestat și în planul exercitării actului juridic, caz în care, se constată, "mulți domni autocrați, care desemnau pe membrii divanului aveau, în fața problemelor de rezolvat, un adevărat complex de inferioritate, lăsând pe boierii buni cunoscători ai problemei să dea soluția, pe care ei și-o însușeau"¹⁴⁷.

De asemenea, încă o dată este evidențiat rolul Adunărilor de Stări: "regimul nobiliar a fost o perioadă de largă folosire a adunărilor de stări, inclusiv în materie judiciară... Acum apar și unele adunări care în mod evident sunt impuse domniei, fără însă ca evoluția pe această linie să se adâncească și fără a se ajunge la adunări cu caracter periodic și de state generale, care să constituie o reală și eficace limitare a puterii domnești și să poată exercita un control asupra acesteia"¹⁴⁸.

Analizând, cu binecunoscuta-i minuție și acuratețe, problema influenței bizantine asupra instituțiilor românești, Val Al. Georgescu conchidea că "domnul, de îndată ce era înscăunat, binecuvântat de către biserică și «uns de Dumnezeu» prin mitropolit, devenea un aristocrat cu o putere și un prestigiu care nu se epuiza în atotputernicia și arbitrarul Porții suzerane... Domnia, ca instituție, rămânea la nivelul construit ideologic și juridic de biserică și de basileus"¹⁴⁹. Așadar, mai adaugă autorul, "când la finele sec. XVI și mai ales în sec. XVII, în ciuda unor mari și lungi domnii, politica nobiliară a boierimii se afirmă puternic și se realizează în mod apreciabil, domnia română rămâne în axa autocratică a tradiției bizantine. Este un factor care explică multe aspecte din alternanța de regim de stări și autocratism domnesc, atât de caracteristic perioadei"¹⁵⁰.

Analiza scrisului istoric din Țările Române (secolele XVII-XVIII) conduce la concluzia, la care subscriem, că "ideologia politică a clasei dominante nu se prezintă unitară. Scriitorii ca Neculai Costin în Moldova sau Radu Greceanu în Țara Românească au fost reprezentanții curentului ce preconiza, față de criza statului boieresc, o soluție politică conservatoare. În opoziție cu aceasta era soluția radicală a Cantacuzinilor și a lui D. Cantemir, iar unii cronicari au preconizat o soluție de mijloc, cuprinzând reforme limitate ale sistemului politic existent, așa cum se poate vedea în opera lui Radu Popescu și cea a autorului anonim al cronicii lui C.Brâncoveanu"¹⁵¹.

În cea mai recentă sinteză de istorie românească¹⁵² problema existenței și formele de manifestare ale "regimului boieresc" sunt avute în vedere, dedicându-li-se un capitol ("Regimul nobiliar: deziderat și realitate").

Trecerea la noul regim politic s-ar petrece, conform opiniei lui Florin Constantiniu, într-un context în care "odată cu extinderea domeniului boieresc, are loc și un transfer de putere de la domnie spre boierime. De la statul domnesc se trece la statul boieresc (sau seniorial, cum îl numește istoricul american Daniel Chirot - n. ns.). Domnia lui Mihai Viteazul a exprimat confruntarea dintre cele două formule de organizare a statului: domnească și boierească"¹⁵³.

Pentru autor, începuturile regimului nobiliar se plasează în a doua jumătate a secolului XVII, iar programul politic al boierimii era "reductibil la instaurarea regimului nobiliar, adică la menținerea unui stat cârmuit de o autoritate centrală - domnul, aflată însă sub controlul boierimii sau al unei grupări boierești"¹⁵⁴.

Modelul urmat de boierime (mai ales cea moldoveană) ar fi fost același - Republica nobiliară poloneză, unde regele era, practic, prizonierul politic al nobilimii. La fel ca alți istorici (N. Stoicescu în cadrul dezbaterii din 1978), autorul manifestă rezerve în ceea ce privește instaurarea efectivă și manifestarea "regimului boieresc": "strădania boierimii de a impune regimul nobiliar nu a reușit, pentru

că Poarta nu era de acord cu o conducere colectivă, fie ea și de facto, așa cum ar fi rezultat din controlul boierimii sau al unei facțiuni boierești asupra domnului... La Constantinopol se voia o conducere și o răspundere (pentru îndeplinirea poruncilor) unice, asociate cu persoana voievodului... Atât la Iași cât și la București cârmuirea a rămas expresia unui raport de putere între domn și boieri... Tentativele boierimii de a face din Țara Românească și Moldova două mici Polonii au eșuat. În afara unor succese efemere - când pe tron s-au aflat simpli figuranți, executând voința facțiunii ce îi înscăunase, singurul rezultat al acestor eforturi a fost convocarea mai frecventă, în secolul al XVII-lea, a adunării stărilor din Țara Românească și Moldova¹⁵⁵.

Autorul arată că, totuși, în secolul al XVII-lea se poate constata "un nou raport între domnie și boierime față de perioada anterioară, un raport în cadrul căruia ponderea politică a boierimii a sporit, făcându-și auzit glasul", mai ales prin elaborarea unui "program de politică externă, rezumat de ideologul ei, Miron Costin"¹⁵⁶ - este vorba de manifestarea solidarității cu lumea creștină, dar condiționată de posibilitatea apărării eficiente a hotarelor țării.

Concluzii

La capătul acestei incursiuni istoriografice o revenire sintetică se impune.

Studiarea regimurilor politice care s-au manifestat în Țările Române de-a lungul epocii medievale rămâne o problemă de actualitate atâta vreme cât, pe de o parte, s-au exprimat diverse opinii, uneori polemice, și care - în consecință - nu pot fi conciliate, iar, pe de altă parte, nu au fost epuizate toate posibilitățile de investigare.

Asupra chestiunilor terminologice au stăruit - așa cum s-a putut constata - majoritatea istoricilor interesați de această dificilă temă; termeni ori sintagme precum "stare", "Adunare de Stări", "regim de Stări", "regim boieresc" au fost definite și explicate într-o manieră remarcabilă. Cele mai substanțiale contribuții le-au adus - în operele lor - Gheorghe I. Brătianu și Valentin Al. Georgescu.

Adăugăm încă o nuanță discuției, precizând că prin **Stare** am putea înțelege totalitatea persoanelor care putea influența deciziile majore în cadrul statului. Este vorba de păturile sociale privilegiate - boierimea mare și mică, ierarhii bisericii - mitropolitul, episcopii și egumenii, curtenii. La 5 iunie 1456, când se lua hotărârea plății primului haraci către Imperiul Otoman de către Țara Moldovei, stările apar ca formate numai din boieri și mitropolit: "panii sfatului nostru moldovenesc și cu mitropolitul nostru... și cu toți panii, de la mare până la mic"¹⁵⁷. În aprilie 1457, Stărilor li se adaugă "și altă curte măruntă... și mulți călugări"¹⁵⁸. La 1522, alegerea lui Radu de la Afumați ca domn al Țării Românești este făcută tot de către "boierii toți și mari și mici și toată curtea"¹⁵⁹. La 1527, când a fost ales să urce în jilțul voievodal, Petru Rareș a beneficiat de decizia "boierilor și țării"¹⁶⁰. Deși au fost exprimate rezerve în ceea ce privește identificarea "țării" cu boierimea¹⁶¹, trebuie să admitem că acest termen - de altfel foarte puțin precis și fluctuant în însemnările vremii - cuprindea, cu deosebire, categoriile sociale privilegiate, cele care puteau lua hotărâri majore în conducerea statului medieval. În sens politic, așadar, prin "Țară" (termen similar celui de "regnicola", valabil pentru Ungaria secolului al XIV-lea) trebuie să înțelegem, alături de Dinastie, pe marea boierime și Biserica.

Între "Stări" prezența orașenilor (atestată la 1538, după detronarea lui Petru Rareș), ca și a unor categorii militare - roșii, slujitorii se pare că a fost întâmplătoare și nesemnificativă sub raportul luării deciziilor.

De asemenea, prin **Regim** credem că putem înțelege o modalitate de exprimare a autorității, provenită fie de la o persoană individuală - domnul ori de la o categorie socială - boierimea.

S-a afirmat că, de la constituirea statelor medievale românești, regimul politic ce a funcționat în cadrul formei de guvernământ monarhice din Țările Române a fost unul de esență boierească¹⁶², în acest caz nemaiputându-se susține alternanța "regim domnesc - regim boieresc", ce s-ar fi petrecut la cumpăna veacurilor XVI-XVII.

Într-adevăr, deși domnia și-a păstrat autoritatea și prestigiul de-a lungul Evului Mediu, totuși ea a stat sub imperiul alegerii, susținerii - prin "dreaptă și credincioasă slujbă", trădării ("hiclenirii") numai din partea boierimii.

Adăugăm și faptul că, în Țările Române (Țara Moldovei și Țara Românească) Adunările de Stări (sau, după alte opinii, marea adunare a țării¹⁶³ ori sfatul de obște¹⁶⁴) nu au avut o componență stabilă, bine cunoscută de către întreaga societate; de asemenea, ele nu erau convocate periodic și nici în locuri dinainte stabilite (astfel, în Țara Moldovei - secolul XV, a fost convocată în locuri diferite - Bulgari - la 1441, Vaslui - la 1456, Direptate - la 1457); componențele acestor Adunări nu erau, nici ele, bine clarificate, nefiind înscrise în vreun document fundamental al vremii - cum se întâmplau lucrurile în Apusul Europei; în plus, modul de adoptare a hotărârilor nu era întotdeauna același - aclamație sau redactarea unui act solemn.

Avem, astfel, imaginea unei instituții care a funcționat în mod intermitent, doar în cazuri excepționale, neavând un statut propriu și, în consecință - după opinia noastră - neputând susține eficient exercitarea autorității de către boierime. Dacă principala instituție menită să stea la baza "regimului boieresc" sau "regimului de Stări" a funcționat într-o asemenea manieră, atunci credem că nu se mai poate susține trecerea la un nou regim politic, cel tutelat de către marea boierime, la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Nici din perspectiva factorilor interni de decizie și nici din cea otomană nu se produc acum răsturnări spectaculoase. În consecință, perioada propusă pentru funcționarea efectivă a "regimului boieresc" trebuie privită cu multă rezervă. Credem că este vorba de o continuare a regimului politic anterior - fie domnesc, fie boieresc - și de evenimente istorice care pot fi explicate plecând de la personalitatea domnului, de la contextul extern - în general nefavorabil Țărilor Române în această perioadă (secolele XVI-XVIII), de la interesul unor voievozi ori principii de a-și consolida autoritatea, eventual prin întemeierea unei dinastii și realizarea uniunii dinastice în spațiul românesc. Așadar, aprofundarea studierii regimurilor politice din Evul Mediu românesc este necesară, dar nu se poate realiza fără noi studii preliminare.

Între altele, o istorie a categoriilor sociale și, în acest cadru, a elitelor, ar fi de mare utilitate. Credem că, avându-se în vedere evoluția firească - prezentând inevitabile ascensiuni și decăderi - a fiecărei categorii sociale în parte, se va putea mai lesne ajunge la fixarea locului și rolului "Stărilor" în ansamblul civilizației medievale românești.

De asemenea, o analiză detaliată - a componenței, evoluției și modificărilor intervenite de la o perioadă la alta - asupra sfaturilor domnești din perioada secolelor XV-XVIII ar conduce la o mai clară precizare a atribuțiilor și a rolului jucat de acest important organ de conducere al statului medieval.

Necesară se dovedește a fi și o explicare mai amănunțită - eventual sub forma unui dicționar - a termenilor legați de ideologia medievală a puterii, pentru a vedea limpede ce anume ne apropie și ce ne desparte de realitățile Evului Mediu occidental.

De asemenea, considerăm că ideologia politică a unei epoci nu se poate surprinde numai prin coroborarea mărturiilor provenite de la persoane care nu se exprimau în mod direct, ci mediat, înfățișându-și concepția politică prin relatarea și comentarea evenimentelor istorice. Ne referim, desigur, la cronicari și la operele lor - adevărate surse de gândire politică medievală.

În aceste condiții, o integrare mai pronunțată a interpretării documentelor, interne și externe, în raționamentele istorice, precum și cercetarea și evaluarea, sub raport politic, a mărturiilor artistice ale epocii s-ar dovedi benefică. În ceea ce privește evoluția opiniilor referitoare la trăsăturile, formele de manifestare, criza "regimului boieresc", s-a putut constata o mare varietate de interpretări, atitudini polemice ori nuanțări ale subiectului.

Opozanții existenței și funcționării unui regim bazat pe autoritatea boierimii, a "Stărilor", au fost influențați - în exprimarea opiniilor - și de alte considerente decât cele de natură istorică.

La Dimitrie Cantemir frustrarea datorată eșecului de la 1711 își pune pecetea, masiv, asupra scrierilor sale ulterioare (și, îndeosebi, asupra *Descrierii Moldovei*), iar Nicolae Iorga rămâne, până la capăt, tribut arbirilor sale politice și, totodată, unei viziuni patriarhale asupra trecutului românesc, pe care investigațiile din epocă i-au corectat-o într-o prea mică măsură.

La A. D. Xenopol credem că este vorba, în esență, de o parțială folosire a tuturor categoriilor de izvoare (ne referim la cele narative, dar și documentare, precum și la investigarea monumentelor de artă și arhitectură din secolele XVI-XVIII).

Partizanii "regimului boieresc" au fost influențați, într-un mod ori altul, de ideile exprimate de către Gheorghe I. Brătianu în anii '40 ai secolului nostru. Bun cunoscător al realităților Evului Mediu occidental, Brătianu a urmărit să realizeze și pe acest plan - al existenței Stărilor, Adunărilor de Stări și a regimului corespunzător - o comparație între spațiul românesc și cel vest-european.

Fin interpret al cronicilor boierești, dar luând în considerare mult mai puțin documentele epocii - ca și alte categorii de izvoare - Gh. I. Brătianu a supralicitat, în opinia noastră, existența și, mai ales, funcționarea "regimului de Stări" în Țările Române.

În aceste împrejurări, faptul că istoricii din anii '60-'70 au urmat, în linii generale, aceleași coordonate, este explicabil. Ei încercau să găsească noi elemente și argumente pentru susținerea existenței unui regim politic pe care nu-l puneau sub semnul întrebării, de vreme ce acesta se manifestase pe aproape întregul continent european.

Dar extinderea cercetărilor din ultima vreme a făcut ca, și în această direcție, să-și facă loc opiniile mai prudente, mai nuanțate, chiar. rezerve serioase în ceea ce privește admiterea funcționării unui "regim boieresc" în Țările Române.

În ceea ce ne privește, fără a încadra această temă "miturilor istorice românești"¹⁶⁵, considerăm că subiectul rămâne deschis și că întreaga problematică - de la terminologie până la stabilirea formelor de manifestare - ar trebui reluată, de pe baze considerabil înnoite și îmbogățite.

NOTE

1 Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor în Principatele Române*, Ed. Enciclopedică, București, 1995 și *Adunările de Stări în Europa și Țările Române în Evul Mediu*, Ed. Enciclopedică, București, 1996 (cuprinde studiile - "La originea adunărilor de stări" - p. 9-33; "Adunările de Stări în Europa răsăriteană în evul mediu și influența regimului politic bizantin" - p. 35-53; "Sfatul domnesc și adunarea stărilor în țările românești în cadrul istoriei generale" - p. 55-74; "Consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei apusene" - p. 75-136; "Adunările de stări în țările Europei centrale" - p. 137-198; "Adunările de Stări și românii în Transilvania" - p. 201-264: "Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat 1746-1946" - p. 265-290). Cele două lucrări au cunoscut o primă editare; astfel, la Evry, Compagnie française d'impression, 1977, a fost publicat, în limba română, volumul *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, iar în perioada 1946-1947 au fost publicate trei studii reunite în lucrarea *Adunările de Stări în Europa și în Țările Române în Evul Mediu*, astfel: *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Țările Românești în cadrul istoriei generale, I, Liniile generale ale problemei*, în "AARMSI", seria a III-a, XXVIII (1946), p. 1-27; *Sfatul domnesc și adunarea stărilor, II, Consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei apusene*, în *loc.cit.*, p. 303-395; *Adunările de stări în țările Europei centrale*, în *loc.cit.*, XXIX (1947), p. 165-259.

2 Petre P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, Ed. Universul, București, 1947; Ediția a II-a a apărut la Ed. Enciclopedică, București, 1994, cu postfață,

note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely (aceasta din urmă este ediția după care cităm).

3 Pompiliu Teodor, *Gheorghe I. Brătianu - Istoricul. I. Dimensiunile operei*, în AIIAI, XX, 1983, p. 245.

4 Gh.I. Brătianu, *Adunările de Stări în Europa...*, p. 57.

5 *Ibidem*, p. 68, 71.

6 Vezi Gh.I. Brătianu, *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor în Principatele Române*, passim.

7 *Ibidem*, p. 27.

8 Ovid Sachelarie, N. Stoicescu (coord.), *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, Ed. Academiei, București, 1988, p. 7 (sub voce).

9 Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului Medieval*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 347.

10 *Ibidem*, p. 347-349. Astfel, la 1220, într-un manual de predici germane se conturează o dublă ierarhie de stări - de clerici, avându-l în frunte pe papă și cuprinzând, între alții, pe cardinali, episcopi, călugări, preoții seculari, și de laici, conduși de către împărat, și căruia i se alătură nobilii, cavalerii, principii, negustorii. Pentru cunoașterea mai profundă a rolului Stărilor și Adunărilor de Stări în Apusul și Centrul Europei sunt remarcabile studiile reunite în volumele *Gouvernés et Gouvernants*; Troisième et Quatrième Partie, Bas Moyen Age et Temps Modernes (I, II), Editions de la Librairie Encyclopédique, Bruxelles, 1965-1966.

11 Gh.I. Brătianu, *Adunările de Stări...*, p. 69.

12 Apud *Ibidem*, p. 68.

13 *Ibidem*, p. 73.

14 Ovid Sachelarie, N. Stoicescu (coord.), *op. cit.*, p. 5-6 (sub voce).

15 Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 25, 13. De asemenea, merită semnalate și considerațiile făcute de același autor asupra Adunărilor de Stări din Transilvania, articol publicat în "Studia Universitas Babeș-Bolyai", Historia, 1-2, 1993, p. 35-41 și intitulat *Adunările de Stări ale Transilvaniei în cadrul european și românesc: viziunea lui Gh.I. Brătianu*.

16 I.A. Pop, *Instituții medievale...*, p. 13.

17 Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Ed. Academiei, București, 1980, p. 49-51, 151-153; *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611-1831). Partea I-a. Organizarea judecătorească*, vol. I (1611-1740), Ed. Academiei, București, 1979 (în colaborare cu Petre Strihan), p. 94-103; *L'Assemblée d'Etats ou la Grande Assemblée du Pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIe et XVIIIe siècles)*, în RRH, tom V, Nr. 5, 1966, p. 781-808; Ioan Ceterchi (coord.), *Istoria dreptului românesc*, Ed. Academiei, București, 1980, p. 264-277.

18 Damachin Mioc, *Les Assemblées d'Etats et la fiscalité en Valachie et en Moldavie*, în RRH, tom V, nr. 2, 1966, p. 197-233.

19 Gh.I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 77.

20 *Ibidem*, p. 297.

21 *Ibidem*, p. 299.

22 *Ibidem*.

23 P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 106.

24 *Ibidem*, p. 182.

25 *Ibidem*, p. 106.

26 V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, Ed. Științifică, București, 1957, p. 341-342.

- 27 x x x *Istoria României*, vol. III (sub redacția A. Oțetea, D. Prodan, M. Berza), Ed. Academiei, București, 1964, p. 128-156.
- 28 *Ibidem*, p. 76.
- 29 *Ibidem*, p. 77.
- 30 Vlad Georgescu, *Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre*, Ediția a III-a, Ed. Humanitas, București, 1992.
- 31 *Ibidem*, p. 46-47.
- 32 A se vedea dezbaterrea *Problema organizării statale ca "regim boieresc" în Țara Românească și Moldova*, publicată în R.d.I., tom 32, nr. 5, 1979, p. 941.
- 33 *Ibidem* (opinia lui Val. Al. Georgescu).
- 34 *Ibidem*.
- 35 *Ibidem*, p. 945 (opinia lui Liviu Marcu).
- 36 *Ibidem*, p. 950 (opinia lui Andrei Pippidi).
- 37 Val. Al. Georgescu, *op. cit.*; Val. Al. Georgescu, *Bizanțul...*; I. Ceterchi (coord.), *op. cit.*.
- 38 Val. Al. Georgescu, P. Strihan, *op. cit.*, p. 103, 17.
- 39 I. Ceterchi (coord.), *op. cit.*, p. 201.
- 40 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1986, p. 46.
- 41 *Ibidem*, p. 74, 44.
- 42 *Ibidem*, p. 46.
- 43 A se vedea reeditarea operei xenopoliene - *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Ediția a IV-a, volumele II-IV, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, 1988, 1993.
- 44 *Ibidem*, vol. II, îngrijit de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu, p. 161-162.
- 45 *Ibidem*, p. 168.
- 46 *Ibidem*, p. 169.
- 47 *Ibidem*, p. 170-171.
- 48 *Ibidem*, p. 172.
- 49 *Ibidem*, vol. III, îngrijit de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu, p. 459.
- 50 *Ibidem*, p. 461, 460.
- 51 *Ibidem*, vol. IV, îngrijit de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu, p. 392.
- 52 *Ibidem*, vol. III, p. 469.
- 53 Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 14-15.
- 54 Nicolae Iorga, *Scrisori de boieri*, București, 1912, p. I-III.
- 55 Idem, *Histoire des Roumains*, vol. III, Bucarest, 1937, p. 416-417.
- 56 Idem, *Isprava*, p. 59-60.
- 57 Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 15.
- 58 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, *Cititorii*, îngrijit de Victor Spinei, Ed. Enciclopedică, București, 1993, p. 292.
- 59 *Ibidem*, vol. V, *Vitejii*, București, 1937, p. 3, 12.
- 60 Idem, *Sensul tradițional al monarhiei*, București, 1934, p. 22-23.
- 61 I. C. Filitti, *Administrația centrală în Principate*, în "Enciclopedia României", vol. I, 1938, p. 272.
- 62 *Ibidem*.
- 63 Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Ed. Academiei, București, 1971.
- 64 *Ibidem*, p. 6.
- 65 *Ibidem*. Asupra instituției domniei (titulatură, ceremonial, legătura cu tradiția bizantină etc.) s-au formulat și alte interesante și substanțiale observații. Menționăm doar două dintre aceste

contribuții: Val. Al. Georgescu, *Instituțiile statelor românești de sine stătătoare*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești* (redactor coordonator Nicolae Stoicescu), Ed. Academiei, București, 1980, p. 209-250 și Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, Ed. Academiei, București, 1983, p. 17-52.

66 Vezi dezbaterea *Problema organizării...*, în *loc. cit.*, p. 946 (opinia lui N. Stoicescu).

67 *Ibidem*, p. 947. Cu privire la problema apariției boierimii "noi" sunt interesante studiile lui Paul Cernovodeanu - *Clanuri, familii, autorități, puteri (Țara Românească, secolele XV-XVII)*, comunicare susținută la al II-lea Simpozion de Studii Genealogice-Iași, 1991 și publicată în volumul "Arhiva Genealogică", I (VI), 1994, nr. 1-2, p. 77-86, Iolande Țighiliu, *Boierimea din Țara Românească (secolele XIV-XVII): componență și evoluție structurală*, în "Revista Istorică", Serie nouă, tom 2, nr. 11-12, 1991, p. 651-665 și Ștefan S. Gorovei - *Clanuri, familii, autorități, puteri (Moldova, secolele XV-XVII)*, comunicare susținută la al II-lea Simpozion de Studii Genealogice - Iași, 1991 și publicată în același volum (citată mai sus) al "Arhivei Genealogice", p. 87-93. Părerea unanimă este că nu a existat o cezură în secolul al XVI-lea între "vechea" boierime și "noua" boierime, deoarece "familii care se aflau în fruntea statului către 1550 se regăsesc în aceleași poziții și către 1850" (Paul Cernovodeanu, p. 84): "s-a estimat la circa 30 de familii nucleul care în Țara Românească s-a menținut la putere fără întrerupere de la mijlocul secolului al XVI-lea până la mijlocul secolului al XVII-lea" (Iolanda Țighiliu, p. 662) și că "nici una dintre familiile «noi», care ajung să dea mari dregători în veacul XVII și să exercite o anumită influență, nu a fost ridicată din pături care să fi fost în afara stării boierești și ... această ridicare nu s-a făcut altfel decât fie prin merite personale, fie prin înrudiri" (Ștefan S. Gorovei, p. 88). Chiar în lipsa unor demonstrații pe bază documentară pentru fiecare caz (familie boierească) în parte, această concluzie merită reținută și utilizată în reconsiderarea vieții politice din Țările Române, cu deosebire în veacul al XVII-lea.

68 N. A. Ursu, *"Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă" - opera lui Simion Dascălul*, în AIIAI, XXVI/1, 1989, p. 363-379 și în "AIIA"-Iași, XXVII, 1990, p. 73-101.

69 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1978, p. 177-178.

70 Despre "modelul polonez" a scris, într-un ansamblu de studii, Veniamin Ciobanu (*"Modelul polonez" oglindit în literatura istorică medievală românească (secolele XV-XVIII). Considerații generale*, în AIIAI, XXIV/2, 1987, p. 587-593; *Idei politice la Nestor Ureche: determinări, surse, motivații*, în AIIAI, XXIX, 1992, p. 285-300; *Miron Costin și "modelul polonez" (schită de portret politic)*, în AIIAI, XXX, 1993, p. 387-396). Una dintre cele mai însemnate concluzii este aceea potrivit căreia "condițiile istorice concrete în care a evoluat societatea românească, sensibil diferite de cele ale Poloniei, nu îngăduiau calchierea modelului polonez de organizare a statului". Dar - mai constată autorul - marii cronicari ai veacului al XVII-lea (Grigore Ureche, Miron Costin) au elaborat "un întreg program politic, în spiritul căruia Moldova trebuia să devină, mutatis mutandis, o altă Republică nobiliară poloneză... În locul absolutismului domnesc, ei propun... o democrație nobiliară de tip polon, instituționalizată prin legi, care să o apere și consolideze" (în "AIIA"-Iași, 1987, p. 591). De la sfârșitul secolului al XVII-lea, "modelul polonez" de organizare a statului (în speță - a Țării Moldovei) este părăsit de către factorii politici moldoveni, atât datorită accentuării controlului otoman - mai ales după 1699, dar și falimentului acestuia în însuși statul care l-a creat. Despre elementele constitutive ale sistemului politico-instituțional al Republicii Nobiliare Poloneze de văzut, îndeosebi, paginile 291-295, din studiul tipărit în AIII, XXIX, 1992.

71 Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1979, p. 99.

72 *Ibidem*, p. 64-65.

73 *Ibidem*, p. 70.

- 74 *Ibidem*, p. 33. Despre concepția politică a lui M. Costin o lucrare cu idei perene rămâne cea a lui P.P. Panaitescu - *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, publicată în "AARMSI", seria III, tom IV, 1925, p. 149-372.
- 75 *Cronicari munteni*, II, Radu Greceanu, Anonimul Brâncovenesc, Ediție îngrijită de M. Gregorian, Ed. Pentru Literatură, București, 1961, p. 282.
- 76 *Ibidem*, I, Stolnicul C. Cantacuzino, Anonimul Cantacuzinesc, Radu Popescu, p. 146.
- 77 *Ibidem*, p. 391.
- 78 Alexandru V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Ed. V. Frunză, București, 1992, p. 29, 32 (Este vorba de lucrarea citată în text și care, la reeditare, a primit titlul de mai sus).
- 79 *Ibidem*, p. 203.
- 80 V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 342.
- 81 x x x *Istoria României*, vol. III, p. 128.
- 82 A se vedea Ștefan S. Gorovei, *Pe marginea unei filiații incerte: Maria Movilă - fiica lui Petru Rareș*, în CI (serie nouă), XI, 1980, p. 325-330.
- 83 x x x *Istoria României*, vol. III, p. 200.
- 84 x x x *Istoria României*, vol. II (sub redacția lui A. Otețea, M. Berza, B. T. Cămpina, Șt. Pascu, Ștefan Ștefănescu), Ed. Academiei, București, 1962, p. 960.
- 85 x x x *Istoria României*, vol. III, p. 133.
- 86 A. Otețea (sub redacția), *Istoria poporului român*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 169 (capitol redactat de către Mihai Berza).
- 87 *Ibidem*.
- 88 *Ibidem*.
- 89 *Cronicari munteni*, I, p. V-CXXVI; Radu Popescu Vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, Ed. critică de Const. Grecescu, IV, Ed. Academiei, București, 1963, p. V-L (Studiu introductiv).
- 90 Radu Popescu Vornicul, *op. cit.*, p. XI. Într-o primă formă, Eugen Stănescu înfățișase idei și concluzii interesante asupra gândirii politice românești din Evul Mediu, în amplul studiu *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du Moyen Age*, publicat în NEH, II, 1960, p. 271-304.
- 91 Radu Popescu Vornicul, *op. cit.*, p. XVI.
- 92 *Ibidem*, p. XXVIII.
- 93 *Ibidem*, p. XXXII.
- 94 *Cronicari munteni*, I, p. XXV.
- 95 *Ibidem*, p. XXVI.
- 96 *Ibidem*, p. XXXIV.
- 97 *Ibidem*, p. XLI-XLII.
- 98 *Ibidem*, p. L.
- 99 *Ibidem*, p. LXXIII.
- 100 Eugen Stănescu, *Din istoria ideilor politice în evul mediu românesc (Miron Costin și problemele regimului boieresc)*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu - Iași. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Ed. Academiei, București, 1965, p. 309-315.
- 101 *Ibidem*, p. 309.
- 102 *Ibidem*, p. 311.
- 103 *Ibidem*, p. 312.
- 104 *Ibidem*, p. 313.
- 105 Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 74.
- 106 *Ibidem*, p. 79.

107 *Ibidem*.

108 *Ibidem*, p. 81.

109 *Ibidem*, p. 84.

110 *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. XXIII, 1630-1632, întocmit de D. Mioc, Ed. Academiei, București, 1969, p. 407, doc. 255 (hrisovul lui Leon Tomșa din 15 iulie 1631, considerat o adevărată "chartă de libertăți").

111 Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 87.

112 *Ibidem*, p. 91.

113 *Ibidem*, p. 98.

114 *Ibidem*, p. 102.

115 *Ibidem*, p. 143. Vezi și nota 70.

116 *Ibidem*, p. 144.

117 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, 1938, p. 9.

118 Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 149.

119 *Ibidem*, p. 154.

120 *Ibidem*, p. 156.

121 *Ibidem*, p. 161.

122 *Ibidem*, p. 164.

123 *Ibidem*, p. 166.

124 *Ibidem*.

125 *Ibidem*, p. 168. Analizând câteva scrisori trimise de către marele vornic al Țării de Jos, Nestor Ureche și de Coste Bucioc, hatman al Moldovei, regelui polonez Sigismund al III-lea (în octombrie 1611) și publicate de către Ilie Corfus în volumul *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Ed. Academiei, București, 1983, Veniamin Ciobanu ajunge la concluzia că marele boier moldovean "nu pare să fi urmărit modificarea organică a sistemului politico-instituțional al Moldovei. Mai curând, el dorea... crearea unei situații de fapt, sui generis, și nu a uneia de drept, de vreme ce viza doar protecția celor care au dobândit indigenatul polon și nu a stărilor moldovene, în întregul lor" (*Ideii politice...*, în AlIII, XXIX, 1992, p. 299). Într-adevăr, nici la începutul secolului al XVII-lea, când influența polonă a cunoscut perioada celei mai ample manifestări - sub domnia Movileștilor, și nici spre sfârșitul veacului, când Miron Costin încercase să dea consistență programului său politic, ce viza transformarea Moldovei într-o "mică Polonie", demersurile factorilor politici moldoveni nu se referă la ansamblul Stărilor, ci sunt strâns legate numai de interese personale, de familie sau grupare boierească.

126 Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 168.

127 *Ibidem*, p. 171.

128 *Ibidem*, p. 172.

129 *Ibidem*, p. 175.

130 *Ibidem*, p. 176.

131 *Ibidem*, p. 177.

132 De văzut considerațiile lui Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 89-90, care consideră că, după 1749 (ultima convocare a Adunărilor de Stări în Moldova), "absolutismul domnesc nu a mai avut de a face cu nici o instituție organizată, capabilă să i se împotrivească" (p. 90) - desigur, referirea se face la sistemul instituțional intern al Țărilor Române.

133 A se vedea dezbaterea *Problema organizării...*, în *loc. cit.*, p. 942 (opinia lui Val Al. Georgescu).

134 *Ibidem*, p. 943.

135 *Ibidem*.

136 *Ibidem*, p. 945 (opinia lui Liviu Marcu). A se vedea și Ioan Ceterchi (coord.), *op. cit.*, p. 196-201, 588-593.

137 A se vedea dezbaterea *Problema organizării...*, în *loc. cit.*, p. 947 (opinia lui Florin Constantiniu). Analiza barocului ca stil de viață și ca stare de spirit a fost întreprinsă de reputați cercetători, între care menționăm: Edgar Papu, *Barocul ca tip de existență*, 2 vol., București, 1977; Florin Constantiniu, *Sensibilité baroque et régime nobiliaire (considérations préliminaires)*, în RESEE, tom 17, nr. 2, 1979, p. 327-334 și *Sensibilități și mentalități în societatea românească a secolului al XVII-lea*, în "RdI", tom 33, nr. 1, 1980, p. 147-157, în care se concluzionează că "boierimea română, în elementele ei cele mai culte și mai sensibile, a străbătut în secolul al XVII-lea o trăire de tip baroc" (p. 154); Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, 2 vol., Ed. Meridiane, București, 1987, cu deosebire capitolul "Gusturi și atitudini baroce la români înainte de 1700" (p. 137-181, din volumul I). De asemenea, semnalăm și interesantul studiu al lui Toader Nicoară, *Climat mental și climat politic în Țările Române în a doua jumătate a sec. XVII-lea și primele decenii ale sec. al XVIII-lea*, în vol. *Cultură și societate în epoca modernă*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1990, p. 15-32, unde se conchide că "analiza impactului fenomenelor politice... asupra psihologiei colective, a mentalităților în general, evidențiază la nivelul cel mai înalt al societății, un climat mental permeabil, traversat de o stare de anxietate ce are printre datele sale esențiale un profund sentiment de neliniște și acută insecuritate" (p. 31-32).

138 A se vedea dezbaterea *Problema organizării...*, în *loc. cit.*, p. 947.

139 *Ibidem*, p. 949 (opinia lui Mihai Maxim). De văzut și studiul lui Constantin Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea*, publicat în "SMIM", IX, 1978, p. 59-84 (partea I-a) și "SMIM", XIV, 1996, p. 85-117 (partea a II-a), unde autorul precizează că motivele crizei autorității domnești, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea în Țara Românească (dar și în Țara Moldovei, adăugăm noi, pentru că existau aceleași împrejurări istorice) au fost "intensificarea amestecului Porții și slăbiciunea personajelor domnești". Astfel, s-a ajuns ca rezultatul luptelor dintre cele două grupări boieresti să nu se concretizeze în "instaurarea, ca atare, a unui «regim boieresc», ci în "intensificarea dominației otomane pe plan politic și fiscal" (p. 117).

140 A se vedea dezbaterea *Problema organizării...*, în *loc. cit.*, p. 950 (opinia lui Andrei Pippidi).

141 *Ibidem*, p. 952.

142 *Ibidem*, p. 953 (opinia lui Paul Cernovodeanu).

143 *Ibidem* (opinia lui Constantin Șerban).

144 Val. Al. Georgescu, P. Strihan, *op. cit.*, p. 17.

145 *Ibidem*, p. 39, nota 1.

146 *Ibidem*, p. 40.

147 *Ibidem*, p. 83.

148 *Ibidem*, p. 103.

149 Val. Al. Georgescu, *Bizanțul...*, p. 128.

150 *Ibidem*, p. 129.

151 I. Ceterchi (coord.), *op. cit.*, p. 592.

152 Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1997 (capitolul este cuprins între paginile 156-159).

153 *Ibidem*, p. 129-130. Vezi și Daniel Chirot, *Societăți în schimbare*, Ed. Athena, 1996, p. 41-108 (capitolul "Societățile agrare").

154 Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 157.

155 *Ibidem*, p. 158-159. Vezi și nota 70. Despre reflectarea unor orientări politice în formele de artă adoptate de către diferite medii a scris Răzvan Theodorescu, *Artă și politică în Țările Române în secolele XV-XVIII*, în RdI, tom 37, nr. 3, 1984, p. 259-268, care ajunge la concluzia că "înfrăurirea

opțiunii politico-culturale asupra opțiunii artistice" s-a produs "atunci când ctitori sau grupuri de ctitori, domni și boieri, materializează în monumentul de artă orientarea lor către unul sau altul dintre centrele europene ale timpului" (p. 265-266) - este vorba de Regatul polon, Imperiul Otoman sau chiar Transilvania.

156 Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 159.

157 *Documenta Romaniae Historica*. A. Moldova, vol. II (1449-1486), întocmit de Leon Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, Ed. Academiei, București, 1976, p. 86, doc. 58.

158 Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 37.

159 *Cronicari munteni*, I, p. 113.

160 Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 99.

161 Constantin Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova (sec. XV-XVIII)*, în "AIIA"-Iași, I, 1964, p. 55, care precizează ferm că "«boierii» nu se confundau cu «țara». Sub termenul de «boieri», întrebuințat de cronicari... trebuie să înțelegem atât pe cei în funcție, cât și pe foștii dregători, atât mari [cât] și mici. «Țara» cuprindea «căpeteniile», adică reprezentanții proprietarilor mărunti, ai șleathei mărunte, cum i se spunea acestei categorii în Polonia, compusă din curteni și țărani liberi. Nu puteau să lipsească reprezentanții populației din orașe, soltuzii, pârgarii, staroștii breslelor" (p. 83).

162 A se vedea dezbaterea *Problema organizării...*, în *loc.cit.*, p. 946-947. De asemenea, considerăm necesară însușirea interesantelor considerații făcute de către Leon Șimanschi, în studiul *Confruntări ideologice*, inclus în volumul *Petru Rareș*, coord. Leon Șimanschi, Ed. Academiei, București, 1978, p. 271-291. După ce analizează, separat, ideologia domnească și cea boierească de la mijlocul secolului al XVI-lea se constată existența "unei profunde perioade de restructurări spirituale, ideologia domnească atingând apogeul, dar, în același timp, îngăduind dezvoltarea unei concepții care în cele din urmă va triumfa. Procesul nu a fost, desigur, nici pur ideologic și nici lipsit de reveniri și împrumuturi reciproce. În general însă, dacă perioada care a premers confruntării deschise politico-militare, din 1523, a celor doua ideologii poate fi considerată ca aparținând primelor cristalizări ale concepției boierești, etapa următoare, încheiată la 1538, îi consemnează afirmarea de sine stătătoare și adeziunea relativ generală a marii nobilimi, cu implicații grave asupra atributelor fundamentale ale domniei și statului feudal. Tocmai de aceea... domnia Moldovei nu va mai putea reveni la programul ideologic anterior. Ascendența treptată pe care o va dobândi asupra ei marea boierime îi va reduce, de altfel, caracterul reprezentativ... Înfrângerea politică a domniei nu a însemnat însă decât înfrângerea alianțelor firești ai acesteia: mica boierime, orășenimea și țărănimea liberă" (p. 291). Credem că aceste constatări, valabile pentru Țara Moldovei la mijlocul veacului al XVI-lea, pot fi extinse pentru ambele țări române și, de asemenea, pentru perioada următoare (secolul XVII - începutul secolului XVIII).

163 Petre P. Panaitescu, *Marea adunare a țării, instituție a orânduirii feudale în țările române*, în *Studii. Revistă de Istorie*, nr. 3, 1957, p. 153-165 (retipărită, cu unele îmbunătățiri, în N.E.H., nr. 3, 1965, p. 117-139, unde poartă titlul *La grande assemblée du pays en Valachie et en Moldavie*).

164 C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 84, unde se afirmă că "termenul sfat obștesc sau sobor de obște este mai potrivit pentru a denumi adunarea generală a reprezentanților diferitelor categorii sociale din Moldova, cu excluderea oamenilor căzuți în dependența feudală" (p. 77). Autorul combătea opinia lui P.P. Panaitescu, precizând că "termenul de «Țară» sau «Mare adunare a țării» s-a întrebuințat în mod greșit, «Țară» însemnând alte pături sociale în afară de boierime" (p. 77). De remarcat și poziția lui N. Grigoraș, exprimată în *op. cit.*, p. 237-243, care propune, pentru Țara Moldovei, o tipologie duală: Marea adunare a țării - o adunare excepțională a tuturor stărilor privilegiate, convocată pentru probleme de interes general, și Sfatul de obște - compus din sfatul domnesc și reprezentanții uneia sau mai multor stări, niciodată toate, convocată pentru a soluționa probleme ale stărilor.

165 A se vedea Lucian Boia (coord.), *Mituri istorice românești*, Ed. Universității, București, 1995; Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Ed. Humanitas, București, 1997, dar și recenzia lui Alexandru-Florin Platon la această ultimă lucrare, recenzie publicată în revista *Contrafort*, nr. 8, 1997, p. 6.

ÎNCEPUTUL COLONIZĂRII BUCOVINEI ÎN PERIOADA ADMINISTRAȚIEI MILITARE (1774-1786)

Constantin Ungureanu

Răpind, în 1774, partea de nord-vest a Moldovei, numită apoi Bucovina, Imperiul Habsburgic a urmărit, în special, interese geostrategice, motivând această anexare prin necesitatea de a obține o legătură mai bună între Transilvania și Galiția, de curând anexată. Austria n-a evocat drept motiv pentru anexare caracterul național al acestui teritoriu, care s-ar fi deosebit de restul Moldovei. La 1774, Bucovina constituia o parte integrantă a Țării Moldovei, unde trăia o populație majoritară românească, dar și un număr însemnat de ruteni și huțani și, circa 5-7%, reprezentanți ai altor naționalități.

Primul recensământ austriac, al lui Spleny, din 1775 a înregistrat în teritoriul ocupat (inclusiv în satele care după convenția de la Balamutca din 1776 au fost redade Moldovei), 58 familii armenesti, 526 evreiești și 294 familii de țigani nomazi, ceea ce constituia doar 5,15% din totalul de 17047 familii¹.

Publicarea materialelor recensămintelor rusești din anii 1772-1773 și 1774² a permis prezentarea mult mai obiectivă și mai reală a structurii etnice a populației Bucovinei la momentul anexării. Prin folosirea metodei antroponimice s-au obținut trei estimări diferite despre populația Bucovinei de atunci, care însă nu se deosebesc esențial, fapt ce denotă eficiența utilizării metodei antroponimice, în cazul dat³.

Tabel nr. 1
Componența națională a populației Bucovinei la 1774

ETNIA	P. ȚUGUI		I POPESCU		C. UNGUREANU	
	Numărul	%	numărul	%	numărul	%
Români	54284	64,23	54174	65,42	40020	59,03
Ruteni	17125	20,26	17400	21,01	15690	23,14
Huțani	5975	7,07	5225	6,31	5715	8,43
Ruși	1065	1,26	-	-	1405	2,07
Evrei	2425	2,87	2425	2,93	2375	3,5
Armeni	435	0,51	400	0,48	275	0,41
Polonezi	460	0,54	460	0,54	-	-
Turci	70	0,08	70	0,08	40	0,06
Germani	20	0,02	20	0,02	110	0,16
Greci	-	-	-	-	40	0,06
Țigani	2655	3,14	2635	3,18	2100	3,1
Alții	-	-	-	-	30	0,04
TOTAL	84514	100	82809	100	67800	100

Deosebirile esențiale privind numărul populației totale se explică prin aceea că istoricul P. Țugui și sociolingvistul I. Popescu au inclus la Bucovina și unele sate (din zona Herței, ținutul Cernăuți și din ținutul Suceava), care inițial au fost ocupate de trupele austriece, dar care după

delimitarea hotarelor dintre Imperiul Habsburgic și Imperiul Otoman au fost retrocedate Moldovei⁴. Din analiza recensământului lui Spleny rezultă că din totalul de 290 localități cu 62 cătune, ocupate de trupele austriece în toamna anului 1774, după semnarea convenției de la Balamutca din 2 iulie 1776, 64 localități cu 10 cătune au fost restituite Moldovei⁵. M. Popescu-Spineni constata că în aceste 64 de sate cu 10 cătune locuiau atunci 13485 persoane, iar în teritoriul rămas sub stăpânirea austriacă – 71750 persoane⁶.

Potrivit calculelor lui P. Dimitriev, care a studiat detaliat componența numerică a populației Moldovei, conform recensămintelor rusești din 1772-1773 și 1774, Austria a anexat în 1774 un teritoriu de 10482 km², în care existau atunci 14489 case populate de circa 72500 locuitori, ceea ce constituia 14,6% din populația totală a Principatului⁷.

E discutabilă întrebarea despre proveniența persoanelor înregistrate în recensământul rusesc drept “șleahțe”. P. Țugu și I. Popescu estimează numărul total al polonezilor din Bucovina pentru anul 1774 la 460 persoane. În realitate, noțiunea de “șleahță”, utilizată în recensământul rusesc, nu avea un sens etnic ci social, fiind consemnată numai în satele răzășești și folosită uneori concomitent cu titulatura: mazili, ruptași sau răzeși (satele Lucaceni, Repușița, Vasileu, Coliți ...) ⁸. Totodată, majoritatea șleahțelor aveau nume de familie de proveniență românească, iar de origine poloneză sau ruteană (ucraineană) puteau fi numai șleahțele cu nume de familie ca Cernevschii, Verinschii, Dracinschii, Smolinschii, Nalivaica, Ivan Mariniuc.

Ținând cont de faptul că majoritatea șleahțicilor locuiau în satele răzășești din ținutul Cernăuți, de la hotarul cu Galiția (Vilauea – 14 capi de familie, Ivancăuți – 13, Carapciu pe Ceremuș – 10, Ispas – 9, Stănești pe Ceremuș – 8, Zamostie – 6...) ⁹, credem că la hotarul cu Polonia răzeșii se considerau nobili mărunți, se numeau aici după analogia cu țara vecină – șleahțici. Acesta nu era unicul specific al ținutului Cernăuți. Astfel, dacă în toate ținuturile Moldovei șeful administrației se numea pârcaľab, în ținuturile de hotar Cernăuți și Putna (din sud-vestul Moldovei) acest dregător se numea staroste ¹⁰.

La începutul dominației habsburgice în Bucovina, practic nu se pomeneste nici de polonezi și nici de locuitori de religie romano-catolică în acest teritoriu. Primii polonezi au început să sosească în Bucovina după anul 1774, dar pe parcursul administrației militare (1774-1786) numărul lor era cu totul neînsemnat. Numărul polonezilor s-a mărit încet și în 1850 se ridica la 4008 persoane ¹¹, ceea ce constituia doar 1% din totalul populației Bucovinei. De asemenea, am considerat mai reală cifra de 55 de familii armenesti (cca. 275 persoane) în Bucovina pentru anul 1774 ¹², cu atât mai mult că recensământul lui Spleny a înregistrat în Bucovina 58 familii de armeni. I. Popescu și P. Țugu au inclus în estimările lor și pe cei 25 armeni străini de la Suceava și 7 armeni străini din Cernăuți ¹³.

În pofida inexactităților și a înfăptuirii incomplete a recensămintelor populației Bucovinei la momentul anexării, se poate afirma cu certitudine că în anii 1774-1775, în acest teritoriu trăiau (cu excepția românilor, a rutenilor și a huțanilor) circa 7% de alogeni, ceea ce era caracteristic și pentru alte ținuturi din Țara Moldovei. Ca regulă, evreii și armenii locuiau în târguri și se ocupau cu comerțul, iar țiganii – pe lângă curțile domnești, boierești și mănăstirești sau duceau o viață nomadă. Românii constituiau atunci majoritatea absolută a provinciei, fiind răspândiți pe suprafața întregii Bucovine. Rutenii și huțanii locuiau mai compact în extremitatea nord-vestică a Bucovinei, la hotarul cu Galiția și Pocuția, fapt firesc la orice hotar etnic.

Ocupând Bucovina, autoritățile austriece au promis că vor respecta statu-quo-ul tradițional și vechile legi moldovenești din această provincie. Dar, încă din perioada administrației militare, au fost încălcate aceste promisiuni. Reformele impuse de austrieci (secularizarea averilor mănăstirești și crearea Fondului Bisericesc Gr. Or. al Bucovinei, înființarea Episcopiei Bucovinei cu dependența ei ierarhică de Mitropolia sârbească de la Karlowicz, reorganizarea învățământului public) au contribuit, direct sau indirect, la creșterea numerică, rapidă a populației. La începutul anului 1786

trăiau în Bucovina 29102 familii sau 135494 locuitori¹⁴, adică în timp de numai 12 ani numărul populației din această provincie, practic, s-a dublat.

Acest spor brusc al populației Bucovinei s-a produs în principal din cauza imigrărilor intense în ținut a rutenilor și huțanilor din Galiția, precum și a românilor din Transilvania, Maramureș și din Principatul Moldovei. Însă, chiar din perioada administrației militare s-a început colonizarea noului ținut cu populație alogenă din alte provincii. Administrația generalului Enzenberg a organizat așezarea coloniștilor maghiari, lipoveni și germani în Bucovina, a susținut comunitatea armeană de la Suceava.

Majoritatea covârșitoare a imigranților ruteni și români care soseau din ținuturile învecinate, nu întemeiau sate noi, ci se stabileau în satele deja existente. Imigranții ruteni și huțani din Galiția și Pocuția se așezau îndeosebi în nord-vestul Bucovinei, fiind asimilată treptat populația românească de acolo. Mulți imigranți din Galiția au ajuns însă până în împrejurimile târgurilor Siret și chiar Suceava. La începutul administrației militare au apărut sau au fost repopulate de-a lungul graniței Bucovinei cu Moldova, îndeosebi în zona Siretului, un șir de sate, care nu au fost înregistrate în cadrul recensămintelor din anii 1774-1775. Astfel, în 1779, în satul Cerepcăuți, locuiau 73 familii, în satul Rogojești – 60, Chindești – 32, Negostina – 37, Mihuceni – 21, Gârbăuți – 16, Slobozia Gropana – 8 familii¹⁵. Ulterior, în zona Siretului, s-a format o enclavă ucraineană, iar în toate satele nominalizate, rutenii constituiau majoritatea populației. Administrația austriacă nu a fost implicată în repopularea sau întemeierea acestor sate și nu se cunoaște anul când imigranții ruteni s-au stabilit în aceste localități.

Probabil că inițial românii erau majoritari în aceste sate, dar ulterior ei au fost asimilați sau au plecat în alte localități. Un exemplu de rutenizare a localităților moldovenesti reprezintă satul Bălcăuți, de lângă orașul Siret. În 1784, în acest sat, unde deja locuiau nouă familii românești, au sosit 18 familii rutene. În martie 1785, la Bălcăuți s-au stabilit încă 52 familii românești, sosite din Moldova¹⁶. Inițial, la Bălcăuți se prevedea întemeierea unei colonii maghiare, satul fiind numit la început, și Laudonfalva. Deși la început acest sat era populat în majoritate de români, treptat, s-a rutenizat și la ultimul recensământ austriac, din 1910, aproape toți locuitorii erau ruteni¹⁷.

În anul 1784, pe malul Nistrului a fost întemeiată colonia ruteană Kreșciatek, unde până în 1783 existase o mănăstire. După R. Kaindl, în 1784 aici erau 10 gospodari¹⁸, iar potrivit conscripției parohiilor de la sfârșitul anului 1784, la Kreșciatek locuiau 29 familii¹⁹.

În perioada administrației militare, migrația rutenilor din Galiția avea loc de la sine, fiind provocată de condițiile social-economice mai bune din Bucovina. Până în 1779, aceste procese migraționiste au fost foarte însemnate și, practic, au fost controlate sau influențate de noile autorități habsburgice²⁰. În anul 1779 locuiau în Bucovina 23385 familii sau circa 116925 persoane²¹ față de numai circa 67000-73000 persoane în 1774.

Maghiarii.

Recensămintele din anii 1774-1775 nu au consemnat etnici maghiari în Bucovina. De altfel, atunci, practic, nu existau în acest teritoriu nici credincioși romano-catolici sau protestanți, la care ar fi putut să aparțină maghiarii. Ion Nistor susținea însă, că la Iacobești în perioada 1751-1774 s-au stabilit 62 de familii, iar la Țibeni pe parcursul anilor 1764-1774 – respectiv 49 familii maghiare²². Potrivit opiniei altor istorici însă aceste două colonii au fost întemeiate în iarna anului 1776-1777 de circa 100 de familii de secui, care au sosit din Moldova²³.

Deși nu este cunoscut sigur anul întemeierii coloniilor maghiare Iacobești (Fogodisten) și Țibeni (Istensegits), cert este că așezarea maghiarilor în Bucovina a început în timpul guvernatorului Spleny. Potrivit conscripției din 3 noiembrie 1778, atunci trăiau în Bucovina 1200 familii de emigranți ardeleni cu 5018 persoane (inclusiv 102 familii cu 431 secui)²⁴, ceea ce corespunde cu informațiile potrivit cărora cele două colonii au fost întemeiate de aproximativ 100 familii maghiare.

Referindu-se la această conscripție, istoricul austriac R. Kaindl susținea greșit că din 5018 emigranți ardeleni 1768 erau secui²⁵ (această cifră coincide cu numărul persoanelor care proveneau din regimentele de grăniceri).

Potrivit recensământului din anul 1779, la Țibeni locuiau 61 familii și la Iacobești – 63 familii²⁶ (inclusiv familii românești). Aceste două colonii s-au format de sine stătător, fără un sprijin direct sau indirect al administrației și nici nu se cunoaște exact anul întemeierii lor.

După numirea generalului Enzenberg, în anul 1778, în fruntea administrației militare, s-a început colonizarea organizată a maghiarilor în Bucovina. Încă înainte de izbucnirea tulburărilor țărănești din estul Transilvaniei, din anul 1761-1764, un număr mare de transilvăneni s-a refugiat în Moldova. Apogeul acestor emigrări a fost atins în timpul răscoalei și alături de români s-au refugiat în Moldova și un număr mare de maghiari (cu preponderență secui din regimentele de grăniceri). După anexarea Bucovinei, autoritățile habsburgice au încercat să-i întoarcă pe foștii supuși, aceștia însă refuzau să revină în Transilvania, fiindcă se temeau să nu fie extrădați vechilor stăpâni sau să fie înrolați în armată. În aceste condiții s-a propus stabilirea lor în Bucovina.

De colonizarea organizată a maghiarilor în Bucovina era preocupat însuși împăratul Joseph II. Printr-o scrisoare, de la 9 noiembrie 1783, către președintele Consiliului Aulic de Război Hadik, împăratul dădea ordin să fie trimiși în Moldova unii ofițeri cu misiunea de a-i căuta și a-i trimite peste graniță pe dezertorii ardeleni²⁷. În mai 1784, a plecat la Iași Josef von Bedeus, șeful cancelariei administrației de la Cernăuți, care urma să îl informeze pe secretarul austriac von Raicevich despre preconizata misiune. În septembrie 1784 a fost trimis în Moldova misionarul Martonfy, care trebuia, pe neobservate, să-i convingă pe maghiari să vină în Bucovina. Însă, această misiune era dificilă, deoarece dezertorii locuiau deja de zeci de ani în Moldova, aveau casele lor și erau necesari ca supuși atât boierilor, cât și domnului. Agenții austrieci erau priviți cu suspiciune și neîncredere atât de boieri, cât și de domnitor. Mulți maghiari, care locuiau în Moldova, nu erau dezertori din regimentele de grăniceri.

Primii dezertori maghiari au început să sosească la Suceava în toamna anului 1784²⁸. Strămutarea acestora în Bucovina a continuat pe parcursul întregului an 1785 și în prima jumătate a anului 1786. Primele 94 familii sau aproape 400 persoane, care au sosit în Bucovina până în ianuarie 1785, la început au fost cazate în 11 localități și anume: Fogodisten (35), Istensegits (23), Solca-Arbore (9), Liteni (8), Iaslovăț (6), Milișeuți (5), Ilișești (4), la Mitocul Dragomirnei, Suceava, Zaharești și Iacobenii câte o familie²⁹. Ei erau susținuți de administrație, li se permitea scutirea pe 5 ani de impozite, un pastor propriu și construcția unei biserici.

A treia colonie maghiară a fost întemeiată la propunerea lui Enzenberg pe teritoriul moșiilor Dornești și Pleșnița și i s-a dat denumirea Hadikfalva, în numele președintelui Consiliului Aulic de Război, ceea ce înseamnă satul Hadik. În primăvara anului 1785, s-au așezat la Hadikfalva aproximativ 140 de familii³⁰. Construcția caselor, însă, se desfășura anevoios și abia în octombrie 1786 s-a finisat construcția tuturor locuințelor prevăzute. Conteul Hadik, al cărui nume îl purta satul, a donat localnicilor material pentru construcție. Însă, curând, au apărut unele neînțelegeri între coloniști și, în lunile iulie și septembrie 1786, 33 de familii au părăsit satul³¹. În unele case s-au stabilit noi locuitori, dar totuși mai rămăneau încă 28 de case nepopulate³².

Mai puține informații s-au păstrat referitor la întemeierea coloniei Josefffalva. Într-un raport al lui Martonfy, către Consiliul Aulic de Război de la 16 septembrie 1785 se menționa că deja s-a început întemeierea satului Josefffalva și se prevedea așezarea aici a 60 de familii³³. Concomitent cu maghiarii, aici s-au stabilit și dezertori, ardeleni-români, astfel că Enzenberg propunea să se construiască la Josefffalva o biserică maghiară și una românească. Această colonie s-a format pe teritoriul fostei moșii Vorniceni, care anterior aparținuse mănăstirii Slatina și pe moșia Tolova, a

boierului moldovean Enache Cantacuzino. Ocupația principală a locuitorilor satului a fost creșterea vitelor.

În total, până la 14 mai 1786 au sosit 830 dezertori ardeleni maghiari (675 din regimentele de grăniceri și 155 supuși provinciali) cu 474 femei și 983 copii, în total 2287 persoane³⁴. La 14 mai 1786 Bedeus raporta că deja toate ținuturile Moldovei au fost cercetate, maghiarii au fost transportați și cu aceasta se încheia misiunea.

Ca urmare a creșterii numărului migranților maghiari, administrația ținutului a hotărât, către sfârșitul anului 1785, întemeierea unei noi colonii. Administrația domeniului Frătăuți a acceptat ca o astfel de colonie să fie întemeiată pe câmpia de la est de Frătăuți, adică în imediata apropiere a coloniilor Hadikfalva și Istensegits. A cincea colonie maghiară, numită Andreasfalva, s-a constituit la începutul anului 1786, ea fiind completată cu noi migranți până în luna mai. Administrația austriacă a susținut construcția acestei colonii, dar clădirea caselor se desfășura anevoios și în iulie 1787, 28 de familii au emigrat. În august 1787, existau la Andreasfalva numai 56 de gospodării³⁵.

Toți maghiarii care sosiseră până atunci în Bucovina, erau de religie romano-catolică. Însă, în mai 1786, au sosit la Suceava 40 de familii maghiare de confesiune reformată și temporar au fost adăpostite în localitatea învecinată – Șcheia. Acești coloniști au insistat să li se ofere un loc pentru întemeierea unei colonii separate. La propunerea directorului ținutal, Beck, s-a acceptat ca acești maghiari calvinști să formeze o comunitate separată pe teritoriul satului Rarancea, care aparținuse mănăstirii Slatina, situat la nord-est de orașul Cernăuți. Nu se știe cu precizie când acești maghiari au plecat la Rarancea, cert este însă, că în octombrie 1786 lor li se repartizaseră deja loturi și lemn de construcție. În decembrie 1786, au fost înregistrate la Rarancea 121 persoane de confesiune calvinistă³⁶. Însă această colonie nu s-a dezvoltat din cauza izbucnirii războiului ruso-austro-turc (1787-1791). Deoarece acest sat se afla în imediata apropiere a graniței cu raiaua Hotin, maghiarii au părăsit localitatea și s-au așezat la Hadikfalva, Istensegits și Andreasfalva. Astfel, maghiarii de religie calvinistă nu au reușit să întemeieze o colonie aparte și au rămas să locuiască alături de conaționalii lor de religie romano-catolică.

Cu aceasta s-a încheiat stabilirea coloniștilor maghiari în Bucovina. După cum am menționat, până în mai 1786, au fost strămutați din Moldova în Bucovina 2287 maghiari, dar nu se cunoaște câți din aceștia au plecat în Transilvania. În acest număr nu sunt incluși acei maghiari care au sosit în Bucovina în iarna anului 1776-1777 și au întemeiat coloniile Fogodisten și Istensegits. Conform unei conșcripții de la începutul anului 1786, referitoare la locuitorii de religie catolică, atunci se aflau în Bucovina 702 familii cu 2136 maghiari ai acestei confesiuni, care erau repartizați pe localități astfel: la Istensegits – 276 familii cu 817 persoane; Hadikfalva – 224 familii cu 685 persoane; Fogodisten – 154 familii cu 449 persoane; Joseffalva – 48 familii cu 135 persoane³⁷ (atunci încă nu exista colonia Andreasfalva – n.n.). La această sumă se mai adaugă cele 27 de familii, care au sosit la 12 ianuarie 1786 și 40 familii reformate³⁸, care au sosit în luna mai a aceluiași an și temporar au locuit la Rarancea. În total, aceștia constituiau circa 70 de familii sau aproximativ 200 persoane, deoarece o familie maghiară consta atunci din aproximativ trei persoane.

Așadar, către mijlocul anului 1786 se aflau în Bucovina circa 775 de familii cu 2350 maghiari³⁹, dintre care 121 persoane erau de confesiune calvinistă⁴⁰. Dar, către mijlocul anului 1786, s-a produs o emigrare a unor maghiari colonizați, astfel că în vara anului 1787 existau 7 case pustii la Andreasfalva, 28 la Hadikfalva și 16 la Joseffalva⁴¹.

Lipovenii

Aceștia aparțineau unei secte religioase din Rusia și se mai numeau credincioși de rit vechi. Deoarece ei nu au acceptat reformele religioase, efectuate în Rusia de patriarhul Nikon, au început să fie prizonieri și au fost nevoiți să se refugieze în țările învecinate. De la sfârșitul sec. al XVII-lea lipovenii s-au divizat în două comunități. O parte considerau că trebuie să aibă preoți și se numeau

“popovščiki”, o altă parte nu credeau în preoți și se numeau “bezpopovščiki”. Ulterior, din aceste două comunități s-au despărțit și alte secte.

Lipovenii s-au stabilit pe teritoriul Bucovinei încă pe timpul când acest ținut era parte componentă a Principatului Moldova. O astfel de colonie a existat până la războiul ruso-turc din 1768-1774 la Stupca, în sudul Bucovinei, însă nu este cunoscut anul întemeierii coloniei și nici numărul locuitorilor. Probabil că așezarea a fost destul de numeroasă, deoarece la 12 noiembrie 1783 generalul Enzenberg raporta Consiliului Aulic de Război, că de curând au sosit la Cernăuți doi lipoveni cu rugămintea de a li se permite întemeierea unei colonii cu lipoveni. Ei afirmau că reprezintă, cu aproximație, 100 de familii, care până la 1770 au locuit în acest ținut și apoi s-au refugiat în ținutul Hârlău, din cauza războiului⁴².

A doua colonie cu lipoveni a existat la Mitocul-Dragomirnei, care se mai numea Lipovan sau Sokalinci. Nici în privința acestei colonii nu se știe sigur când s-au stabilit lipovenii. Când a izbucnit războiul ruso-turc, toți acești lipoveni s-au refugiat, fiindcă se temeau să nu fie persecutați. În 1774, când Bucovina a fost ocupată de trupele austriece, nu existau în ținut lipoveni. Recensământul lui Spleny a înregistrat localitatea Lipovan Stupca, populată cu 6 familii⁴³, dar aceștia nu erau lipoveni, iar denumirea e numai o confirmare în plus, că până la război la Stupca a existat o colonie de lipoveni. La începutul dominației habsburgice o parte din lipoveni s-a întors la Mitocul-Dragomirnei, dar nici de data aceasta nu se poate afirma exact când a avut loc acest eveniment. Într-un raport al lui Enzenberg din 23 iunie 1784 se constata, că atunci locuiau la Mitocul-Dragomirnei 15 familii vechi din anul 1777 și 12 familii noi, așezate în ultimii ani⁴⁴. În acest document nu se spune că până la 1777 nu ar fi existat lipoveni în localitate, ci se concretizează numărul exact al acestora pentru acest an.

Când împăratul Joseph al II-lea a întreprins prima călătorie în Bucovina, el a făcut cunoștință și cu reprezentanții lipovenilor, promițându-le sprijinul său pentru așezarea de noi lipoveni în Bucovina, libertatea religiei și dreptul de a avea un preot propriu. Lipovenii erau categoric împotrivi ca preotul lor să se supună episcopiei ortodoxe din Bucovina. Principala ocupație a lipovenilor din Mitocul-Dragomirnei era comerțul. Însă, în noaptea dinspre 17 spre 18 aprilie 1787 toți lipovenii acestei localități au emigrat în Moldova⁴⁵. Se pare că motivul principal al acestei emigrări a fost lezarea intereselor lipovenilor de a face comerț cu orașul Suceava. În acest oraș exista o veche comunitate armeană, care obținuse unele privilegii de la însuși împăratul Joseph al II-lea, iar în 1786 Suceava a fost declarat oraș liber. Astfel, pentru a doua oară lipovenii au părăsit satul Mitocul-Dragomirnei.

Ca și Mitocul-Dragomirnei, colonia Climăuți s-a format pe teritoriul unei moșii mănăstirești. În conformitate cu contractul încheiat la 7/18 aprilie 1780 între mănăstirea Putna și reprezentantul lipovenilor Martin Lipovan se permitea stabilirea lipovenilor pe lângă pâraul Climăuți pe moșia Târnauca, numită și Moșeni. Potrivit acestui contract, pe lângă alte îndatoriri, fiecare familie trebuia să plătească anual mănăstirii câte 5 florini sau tot satul – 100 florini⁴⁶. J. Polek susținea că această colonie a fost întemeiată de către 20 de familii⁴⁷, sosite din Moldova. Generalul Enzenberg, care a vizitat această colonie în vara anului 1784, constata că aici locuiau 20 de familii vechi și 6 familii nu demult așezate⁴⁸. El mai relatează că în sat nu exista biserică, iar cel mai bătrân locuitor al satului se considera ca preot.

După secularizarea moșiilor mănăstirești și trecerea lor în proprietatea statului, contractul încheiat între lipovenii din Climăuți și mănăstirea Putna nu a fost recunoscut de administrație și a fost anulat. Începând cu luna aprilie 1785, lipovenii au fost obligați să plătească aceleași impozite ca și alți supuși, iar în 1790 tot satul plătea anual 300 de florini. Coloniile lipovene de la Mitocul-Dragomirnei și Climăuți s-au format fără contribuția administrației austriece, în urma unor contracte

încheiate cu mănăstirile Dragomirna și Putna. Lipovenii din aceste două colonii erau emigranți din Moldova, dintre care o parte deja au locuit în acest, ținut până la 1770.

După vizita împăratului Joseph al II-lea în Bucovina, a început colonizarea organizată a lipovenilor, aceasta însă s-a referit nu la emigranții din Moldova, ci la lipovenii din sudul interfluviului pruto-nistean (Basarabia), aflat sub administrație otomană. În toamna anului 1783, au sosit la Cernăuți doi reprezentanți ai lipovenilor din zona cursului inferior al Dunării (un oarecare Alexandru Alexeevici și Nikifor Larionov, însoțiți de un traducător maghiar Kowacz)⁴⁹, care doreau să se înțeleagă asupra condițiilor privind colonizarea lipovenilor în Bucovina. Ei susțineau că în zona Mării Negre trăiau circa 2000 de familii de lipoveni, majoritatea pescari și constructori de vase, care doreau să se stabilească în provinciile austriece. Printre aceștia erau și agricultori, care doreau să vină în Bucovina.

Inițial, acești doi reprezentanți s-au întâlnit cu Enzenberg și au discutat despre condițiile așezării lor, apoi au plecat la Viena, pentru a obține noi privilegii de la împărat. Ei au fost primiți în audiență de către Joseph al II-lea, la 5 și 9 octombrie 1783. În urma acestor întâlniri, împăratul a emis un ordin către președintele Consiliului Aulic de Război, contele Hadik, prin care se promitea lipovenilor libertatea religiei, scutirea de serviciul militar și pe un termen de 20 de ani – de impozite. Acest ordin a fost întărit printr-o patentă imperială, emisă la 10 octombrie 1783⁵⁰.

În conformitate cu dispozițiile primite, Enzenberg începuse pregătirile pentru primirea emigranților. El credea că va sosi în Bucovina un număr mare de lipoveni și era de părere că în zona Horaița (câmpia dintre orașele Siret și Suceava) s-ar putea întemeia 6-7 sate. Curând, însă, Enzenberg își schimbase părerea, arătând greutatea așezării unui număr mare de coloniști. Între timp, sporise rapid numărul populației Bucovinei (26485 familii sau 132425 locuitori în 1783)⁵¹, iar lipovenii doreau să formeze așezări separate și nu voiau să se stabilească în localitățile deja existente. La 7 și 14 iunie 1784, Enzenberg constata: "Eu scriam atunci (19 octombrie 1783 – n.n.) că în zona Horaița se pot întemeia 6-7 sate, fiindcă mi-a părut acest teritoriu nepopulat, fără ca să știu, că acest teritoriu aparține la 22 de sate..."⁵².

În aceste împrejurări, Enzenberg a propus lărgirea coloniilor lipovene deja existente și stabilirea acolo și a lipovenilor din Basarabia. Lipovenii de la Mitocul-Dragomirnei și Climăuți erau, însă, categoric împotriva acestei variante, deoarece ei erau din secte diferite. Din aceste considerente era necesară întemeierea unei noi colonii. Într-o discuție cu Storr, directorul districtului Suceava, Enzenberg a propus să fie întemeiată o colonie de lipoveni la nord de Vicov, pe un teritoriu care aparținea mănăstirii Putna și care, mai târziu, s-a numit Varnița. Pentru o altă colonie se prevedea satul Corcești. Între timp, până la 22 martie 1784, au sosit din Basarabia numai 10 familii de lipoveni⁵², care, temporar, au fost adăpostite la Suceava. La 22 aprilie, directorul districtului, Storr, i-a trimis pe acești lipoveni la Varnița și Corcești, pentru ca, pe loc, să ia cunoștință de condițiile de acolo. Aceștia au acceptat să se stabilească la Varnița, dar au cerut lărgirea teritoriului. La 13 mai Storr raporta că la Varnița s-au așezat în total 16 familii, trei flăcăi, un egumen și șase călugări⁵⁴. Unii țărani din Frătăuți și Vicov erau împotriva întemeierii acestei colonii, deoarece până atunci acest teritoriu era folosit ca imaș.

Curând, lipovenii au cerut lărgirea teritoriului satului, dar administrația a respins această cerere. Din această cauză, Alexeevici, împreună cu nouă familii au plecat, la sfârșitul lunii mai, la Hliboca. Acest sat aparținea atunci boierului Tadeuș Turcul și era locuit de circa 80 de familii, însă pe teritoriul moșiei mai era loc suficient pentru aproximativ 100 de familii. În curând Enzenberg, împreună cu Landenfels, directorul districtului Cernăuți, au plecat la Hliboca pentru a analiza situația coloniștilor. La 23 iulie 1784, Landenfels raporta că atunci se aflau la Hliboca 22 de familii lipovene, un egumen, șapte călugări și opt necăsătoriți⁵⁵, adică, practic toți lipovenii, care inițial, s-au stabilit la Varnița.

În curând au apărut unele neînțelegeri între Alexeevici și conaționalii săi și, în consecință, o parte din lipoveni s-a întors la Varnița. La acestea s-au adăugat și neînțelegerile cu boierul Turcul, care ceruse noi taxe pentru lemn. În iarna anului 1785-1786, toți lipovenii de la Hliboca s-au întors la Fântâna Albă (Varnița), unde s-au stabilit definitiv. La 1786, în această colonie locuiau 30 de familii⁵⁶.

Astfel, către sfârșitul administrației militare, existau în Bucovina trei colonii lipovene: Mitocul-Dragomirnei și Climăuți, întemeiate pe moșiile mănăstirești fără contribuția administrației și locuite de emigranți din Moldova și Fântâna Albă – întemeiată în 1784-1785 de către lipoveni din zona Mării Negre. În vara anului 1784, când Enzenberg a vizitat toate coloniile lipovene, în Bucovina se numărau 75 de familii⁵⁷. În 1786, la Mitocul-Dragomirnei locuiau 27 de familii, la Climăuți – 26 de familii, iar la Fântâna Albă – 30 de familii, în total 83 de familii sau circa 400 de locuitori.

Germanii

Când Bucovina a fost ocupată de trupele austriece, în acest ținut practic nu existau locuitori germani sau numărul lor era cu totul neînsemnat. Despre populația de atunci J. Polek scria: “de asemenea deja atunci existau două colonii germane: localitatea Gartenberg sau Sadagura, întemeiată în anul 1770 de către Peter Freiherr von Gartenberg și Prelipcea, care avea o vechime de 10 ani, dar care atunci deja se afla în totală decadere”⁵⁸.

La Prelipcea (sat pe malul Nistrului) s-au stabilit, în 1760, nemți protestanți și aici urma să fie construită o fabrică de postav. Însă, între acești coloniști au apărut neînțelegeri, iar domnul Moldovei, Alexandru Ghica, a preferat să transfere această fabrică lângă Iași. În curând a izbucnit războiul ruso-turc, care a contribuit și mai mult la decăderea acestei colonii. În 1782 mai locuiau patru familii nemțești în acest sat⁵⁹, iar în decembrie 1786 – numai cinci protestanți de confesiune luterană⁶⁰. Războiul ruso-turc din 1768-1774 a contribuit însă la întemeierea satului Sadagura. Pentru a putea plăti solda soldaților, armata rusă avea nevoie de o monetărie. În acest scop a fost chemat Peter Freiherr von Gartenberg, cu contribuția căruia a fost întemeiată, în toamna anului 1770, o monetărie în apropiere de târgul Cernăuți, pe o parte a teritoriului satului Rohozna și a moșiei Jucica. La această monetărie au lucrat specialiști germani și evrei. Când au intrat trupele austriece în Bucovina, această monetărie fusese deja desființată.

Este greu de apreciat cu exactitate numărul germanilor de atunci din Sadagura. Recensămintele rusești nu au înregistrat populația acestui sat, iar catagrafia lui Spleny din 1775 nu a consemnat nici o familie germană în Bucovina. Probabil că majoritatea nemților au plecat odată cu desființarea monetăriei ori s-au împrăștiat prin alte localități. În schimb, numărul evreilor s-a mărit neconținut la Sadagura și în secolul al XIX-lea ei constituiau majoritatea populației din acest târg.

Odată cu instalarea dominației austriece, au început să sosească și primii germani, în Bucovina. La început, aceștia erau reprezentanți ai armatei, diferiți funcționari și reprezentanți ai administrației, negustori, meseriași... Majoritatea din ei se stabileau în orașele Cernăuți, Suceava, Siret și în unele sate mai importante.

Chiar de la ocuparea Bucovinei, se propunea întemeierea unor colonii cu țărani germani. În privința modului de colonizare a Bucovinei părerile funcționarilor austriece erau diferite. Generalul Spleny și inginerul J. Budinszky doreau înfăptuirea unei colonizări prin garantarea libertății religioase, stimulând mai ales pe țăranii uniți din Galiția. Guvernatorul Enzenberg susținea necesitatea sporirii populației Bucovinei, dar nu în dauna altor provincii austriece, ci pe seama țărilor vecine (în primul rând a Moldovei – n.n.) și pe baza sporului natural al populației⁶¹. În timpul primei sale vizite în Bucovina, în vara anului 1783, împăratul Joseph al II-lea declara: “colonizarea acestui ținut este de cea mai mare importanță, dar acest proces trebuie să se efectueze cu cât mai puține cheltuieli din vistieria statului”⁶².

În anii 1782-1783, a existat primul plan mai concret de colonizare a unui număr mare de țărani germani în satele din zona dintre Prut și Nistru. Adeptul principal al acestei colonizări era inginerul J. Budinszky, care, în 1782, a efectuat cartografierea economică a 40 de sate din acea zonă. În vara anului 1782, el își exprima părerea că în această zonă ar putea fi așezate 3000-4000 de familii de nemți⁶³. Enzenberg, în principiu, nu era împotriva acestei colonizări, dar se limita la posibilitatea așezării a circa 400 de familii⁶⁴. Această poziție a generalului Enzenberg se explica prin faptul că atunci era foarte mare numărul emigranților din Galiția și Moldova, iar o așezare organizată a nemților ar fi fost prea costisitoare, deoarece, în majoritatea cazurilor, țăranii săraci doreau să se stabilească în Bucovina.

Între timp, la 25 ianuarie 1783, J. Budinszky a prezentat lucrarea sa *Descrierea Bucovinei*, scrisă pe baza cartografierii economice a 40 de localități. El își exprima părerea că în aceste localități puteau fi așezate 1992 familii și anume: la Zastavna – 245, la Coțmani și Lascovka (împreună) – 241, la Verencianca – 198, la Kisălău – 124, la Valeva – 113 familii etc⁶⁵. Aceste cifre erau, însă, exagerate, iar migrația masivă din provinciile vecine făcea și mai puțin posibilă o colonizare a nemților în această zonă.

Până la urmă a fost sistată colonizarea germanilor în zona dintre Prut și Nistru. Cauzelor deja menționate ale acestei eșuări li se adaugă și altele de ordin economic și social: în această zonă a Bucovinei nu existau păduri, iar lemnul necesar pentru construcția caselor trebuia pregătit și transportat din zona Câmpulung-Rusesc; lipseau brațele de muncă pentru înfăptuirea acestor lucrări; această colonizare ar fi fost prea costisitoare.

Între timp, colonizarea țăranilor germani a început în Bucovina pe altă cale. La 25 iunie 1782 au sosit la Cernăuți două familii nemțești sărace cu 12 copii, din Banat, și au fost așezate în casele nepopulate de la Roșa. Încă nu se hotărâse definitiv soarta acestor familii, când, în octombrie 1782, au sosit la Cernăuți încă 11 familii, însoțite de 26 de copii⁶⁶. În total au venit din Banat în Bucovina 22 de familii de țărani germani. La 24 octombrie 1783, locotenentul Deckert, care era responsabil de problemele colonizării, raporta: "Coloniștii din Banat au fost așezați în următoarele localități: la Molodia – 13 familii (înființează cătunul Franzthal – n.n.), la Mitocul-Dragomirnei – 3, la Cernăuți, Roșa și Jucica – câte 2 familii"⁶⁷. Toți germanii aceștia erau de religie romano-catolică.

Aceste 22 de familii germane au fost susținute activ de administrația austriacă, primind ajutor gratis, în valoare de 250490 florini, și ajutor sub formă de împrumut, totalizând 540470 florini, din care coloniștii au înapoiat numai 269575 florini⁶⁸. Potrivit unui raport din 19 noiembrie 1783, atunci locuiau la Jucica și Mitocul-Dragomirnei câte două familii germane, la Cernăuți a rămas o singură familie, iar una s-a mutat la Roșa, unde erau acum trei familii. La Roșa s-au stabilit treptat încă 15 familii nemțești, iar la Molodia din 13 familii au rămas 10⁶⁹.

Cea mai veche colonie germană din Bucovina se numește Iacobenii și a fost înființată în munții din sud-vestul Bucovinei, în apropiere de Vatra-Dornei. Chiar din timpul guvernării generalului Spleny mai mulți specialiști au început să cerceteze munții Bucovinei și în curând au descoperit zăcăminte de fier lângă Fundul-Moldovei și Iacobenii. Pentru prelucrarea acestor zăcămintele s-a hotărât în 1782 întemeierea primei colonii cu mineri germani. Primii coloniști germani au sosit la Iacobenii în 1784 și erau originari din nordul Ungariei (comitatul Zips, în prezent pe teritoriul Slovaciei). Numărul lor a fost completat cu noi coloniști. Astfel, în 1786-1787 au sosit 30 de persoane (25 bărbați și 5 femei) de religie protestantă⁷⁰.

Nu se cunoaște, cu precizie, numărul locuitorilor germani din această colonie către sfârșitul administrației militare. La începutul anului 1786, la Iacobenii, au fost înregistrate 14 familii (71 locuitori) de religie romano-catolică⁷¹, care, fără îndoială, erau germani. Însă majoritatea coloniștilor germani de la Iacobenii au fost de confesiune protestantă. Într-un articol din ziarul *Neuland* se scria că în colonie s-au stabilit 430 de persoane⁷², dar nu este clar la care an se referă aceste cifre. Colonia

Iacobeni s-a format în anii 1784-1786, fiind completată cu noi coloniști până către sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Deși s-au păstrat numeroase informații despre colonizarea germanilor în Bucovina, nu se poate constata cu precizie numărul total al nemților din ținut către sfârșitul administrației militare. În schimb, există, pentru anul 1786, informații exacte referitoare la numărul populației de religie romano-catolică și protestantă. Deoarece numărul polonezilor și slovacilor era atunci în Bucovina cu totul neînsemnat, nu încapă nici o îndoială că la aceste două confesiuni aparțineau atunci numai nemții și maghiarii. J. Polek afirma, într-un articol, că, la începutul anului 1786, au fost înregistrate în Bucovina 1039 familii sau 3609 locuitori de religie romano-catolică. Dintre aceștia 2136 erau maghiari, deci mai rămăneau încă 1473 persoane care, fără îndoială, erau germani (în districtele Cernăuți – 849 persoane, Suceava – 451, Siret – 103 și în districtul Vijnița – 70 de persoane)⁷³. Repartizați pe localități cei mai mulți romano-catolici locuiau la: Cernăuți – 358 persoane, Suceava – 187, Sadagura – 157, Boian – 107, Molodia – 72, Iacobeni – 71, Roșa – 60, Coțmani – 49, Siret – 39 persoane etc⁷⁴.

În același articol, a fost totalizat și numărul militarilor de religie romano-catolică. Astfel, atunci se aflau în Bucovina 3302 militari catolici⁷⁵. Militarii însă nu erau incluși atunci în numărul total al populației, de aceea acest număr de catolici nu poate fi luat în considerație. Tot atunci, au început să sosească în Bucovina și coloniști protestanți. În decembrie 1786, au fost înregistrați, în toată Bucovina, 228 protestanți de confesiune calvină și luterană⁷⁶, dintre care 121 de maghiari calvinști locuiau la Rarancea⁷⁷. Ceilalți erau protestanți germani (inclusiv la Suceava – 21, Cernăuți – 19, Stroești – 15, Siret – 13, Sf. Onufrie – 9, Roșa și Sadagura – câte 8 persoane...) ⁷⁸. J. Polek afirma că în 1786 locuiau la Cernăuți 31 de evanghelici⁷⁹.

Într-un articol anterior, constatăm greșit că (exceptând protestanții maghiari și evanghelici de la Cernăuți), probabil, majoritatea celorlalți protestanți locuiau, în 1786, la Iacobeni⁸⁰. În realitate, în decembrie 1786, încă nu erau protestanți în această colonie, iar în iulie 1787, au fost consemnați la Iacobeni 30 de luterani⁸¹. Așadar, în 1786 la Iacobeni locuiau 71 de germani romano-catolici, iar coloniștii protestanți s-au stabilit ulterior aici.

În concluzie, se poate constata, cu aproximație, că, în 1786 se aflau în Bucovina 1473 germani romano-catolici și 107 protestanți, adică, în total, 1580 de persoane. Este foarte puțin probabil că ar fi existat la acea vreme în Bucovina polonezi și slovaci. Funcționarii polonezi au început să pătrundă mai masiv în Bucovina numai după alipirea acesteia la Galiția, iar primii coloniști slovaci au venit în Bucovina la sfârșitul secolului al XVIII-lea. De asemenea, este bine cunoscut că toți românii și marea majoritate a rutenilor și huțanilor erau ortodocși, iar o mică parte dintre ruteni erau catolici.

Evreii

Despre evrei s-au păstrat foarte multe documente și informații, care permit determinarea cu exactitate a numărului lor. În majoritatea recensămintelor numărul evreilor era prezentat într-o rubrică aparte, de aceea se cunoaște exact nu numai numărul lor dar și localitățile unde locuiau. Pe parcursul întregii dominații austriece, evreii nu au fost recunoscuți ca naționalitate aparte, de aceea numărul lor se determină prin apartenența la religie. Eugen Glück a publicat recent un articol detaliat despre evreii din Bucovina în perioada 1774-1786⁸².

Evreii erau răspândiți în Bucovina încă de când acest teritoriu făcea parte din Principatul Moldova. Totuși, numărul lor a început să crească mai intens în preajma anexării Bucovinei de către Austria. Recensământul lui Spleny a înregistrat, în 1775, în Bucovina, 526 familii de evrei⁸³, dar numărul lor trebuie considerat puțin mai mic, fiindcă aceste date se referă și la localitățile care, după convenția de la Balamutca, au fost retrocedate Moldovei. De asemenea, recensământul rus din 1774 i-a înregistrat pe evrei aparte. În urma analizei efectuate, s-a constatat că atunci locuiau în Bucovina

475 de familii sau 2375 evrei⁸⁴ (inclusiv la Cernăuți 100 familii, la Suceava – 105 familii, la Vijnița – 71 familii)⁸⁵, adică mai mult de jumătate din numărul evreilor care locuiau în aceste trei localități. Cei mai mulți evrei locuiau în ținutul Cernăuți, în total 353 familii. În același timp, în ținutul Câmpulung Rusesc a fost înregistrată numai o singură familie; în ținutul Câmpulung Moldovenesc – 12 familii (inclusiv 10 familii la Câmpulung), iar în ținutul Suceava – 109 familii, dintre care 105 în târgul Suceava⁸⁶.

Cea mai plauzibilă cifră, privind numărul evreilor din Bucovina, pare a proveni din conscripția întocmită de austrieci la mijlocul lunii decembrie 1776. Potrivit acestei conscripții atunci locuiau în Bucovina 650 de familii evreiești sau 2906 persoane. Din acestea, 206 familii (986 persoane) s-au stabilit pe teritoriul Bucovinei înainte de anul 1769; 298 familii (1346 persoane) au venit în Bucovina în timpul războiului ruso-turc; în sfârșit, 146 de familii sau 574 persoane s-au așezat aici după anul 1774⁸⁷. Din aceste date exacte, reiese că în 1774 locuiau în Bucovina 504 familii sau 2332 evrei. În 1774 numai la Cernăuți, Suceava, Siret, Sadagura și Vijnița locuiau 1008 evrei (43,2%), iar în 1776 în aceleași localități trăiau 1180 sau 40,6% din totalul evreilor bucovineni⁸⁸. În urma acestor imigrări, proporția populației evreiești, față de întreaga populație a Bucovinei devenise mai mare decât în alte provincii habsburgice. În același timp (1786 n.n.), în alte provincii ale imperiului, situația evreilor se prezenta astfel: în Silezia erau 812 familii, în Görz și Gradiska – 398, în Austria Inferioară – 337, în Tirol – 57, și în celelalte provincii - 6111 familii⁸⁹.

Generalul Spleny a promovat o politică tolerantă față de evrei, menținând vechile structuri organizatorice ale populației evreiești. Evreii au rămas organizați în comunități autonome proprii, numite "Kahale"⁹⁰. Totodată, încă din primii ani ai dominației habsburgice evreii au fost impuși la noi impozite și restricții. În anul 1776, li s-a interzis boierilor să primească evrei străini pe pământul lor. Situația evreilor s-a deteriorat simțitor în perioada guvernării generalului Enzenberg (1778-1786). El a promovat o politică intolerantă față de evrei, având ca scop reducerea numărului lor. Enzenberg considera activitatea economică a evreilor ca dăunătoare, avea obiecții față de faptul că arendașii evrei dețineau sate întregi și au monopolizat, în bună parte, meseriile practicate în Bucovina. Totuși, în primii ani, Enzenberg nu a reușit să reducă numărul evreilor din Bucovina. Potrivit conscripției din anul 1780, din 26062 familii, care se aflau atunci în Bucovina, 1069 familii, sau 4,1% din totalul populației, erau evreiești, adică mai multe decât în 1776 cu 419 familii⁹¹.

În 1781, administrația bucovineană a primit o rezoluție de la Consiliul Aulic de Război, în care se cerea, în mod categoric, ca toți evreii imigranți în Bucovina după anul 1769 să fie expulzați din ținut. Pentru executarea acestei dispoziții, s-a format la Cernăuți o comisie, sub președinția lui Enzenberg, care avea sarcina de a întocmi lista diverselor categorii de evrei. Potrivit conscripției întocmite în anul 1782, au fost înregistrate, printre evrei, 1284 persoane active (inclusiv 388 cârciumari, 240 meseriași, 133 diferiți comercianți, 82 arendași de moșie, 79 slujbași ai comunităților, 5 diferiți intelectuali, numai 6 agricultori, 223 slugi și 98 de slujnice de aceeași etnie, 30 cu alte ocupații)⁹², adică evreii reprezentau pentru Bucovina un însemnat potențial economic, îndeosebi în domeniul comerțului și meseriilor.

Comisia condusă de Enzenberg a hotărât ca evreii care se ocupau cu comerțul și meșteșugurile, să fie concentrați în principalele localități din ținut, iar în sate urmau să rămână numai acei evrei, care doreau să se ocupe cu agricultura, restul, cu excepția evreilor înstăriți, urmau să fie retrimiși la locurile lor de origine⁹³. La 24 februarie 1782, Enzenberg a emis un ordin în care se arăta că evreii stabiliți în Bucovina, după anul 1769, și care plătesc mai puțin de 4 guldeni impozit la stat, să fie expulzați peste hotare⁹⁴. În temeiul acestei dispoziții, în cursul lunilor martie și aprilie 1782 au fost silite să emigreze 365 familii, care constau din 1210 persoane (646 bărbați și 564 femei)⁹⁵. Conform datelor oficiale, pentru luna decembrie 1782, locuiau în Bucovina 26766 familii, dintre care 747 familii evreiești (2,79%)⁹⁶.

Cu aceasta, însă, nu s-a încheiat expulzarea evreilor. Atât Enzenberg cât și forurile militare superioare veneze au pledat pentru continuarea relegării evreilor. Se susținea că meșteșugarii evrei puteau fi înlocuiți cu meseriași germani și se propunea să fie menținuți numai acei negustori care practicau un comerț util. Enzenberg a insistat să fie admiși numai acei agricultori evrei, care lucrau singuri pământul.

Evreii au încercat să-și apere propriile interese și în vara anului 1782, o delegație a plecat la Viena⁹⁷. Delegația a depus un memoriu la împărat, prin care a cerut să fie sistate noile expulzări. Memoriul evreilor din Bucovina nu a avut însă efectul scontat, ei fiind impuși la noi impozite și restricții.

În primăvara anului 1783, o comisie militară a fost însărcinată să întocmească o clasificare a tuturor familiilor evreiești. Au fost verificate 672 familii evreiești, care au fost împărțite în patru categorii de ocupații (392 familii în agricultură, 111 – în comerț, 101 – meșteșugari și 68 familii cu alte ocupații)⁹⁸. În realitate, cea mai mare parte a celor repartizați la munca agricolă anterior nu au practicat o activitate de acest gen. La 2 aprilie 1783, Enzenberg a emis o ordonanță prin care a cerut ca familiile evreiești repartizate în agricultură trebuiau, în timp de șase săptămâni, să se mute la sate, în caz contrar ele își pierdeau dreptul de a rămâne în Bucovina⁹⁹.

Evreii au încercat să protesteze împotriva acestei hotărâri, iar cu ocazia vizitei împăratului Joseph al II-lea în Bucovina, în luna iunie 1783, au fost înmânate suveranului mai multe petiții evreiești, dar care nu au avut nici un efect. Împăratul și-a exprimat opinia în privința evreilor astfel: "Evreii trebuie sau să devină buni negustori și meseriași, sau să se ocupe cu agricultura, în caz contrar ei trebuie să plece din ținut"¹⁰⁰.

Stimulat de poziția fermă a suveranului, Enzenberg a ordonat, la 15 iulie 1783, expulzarea celor 255 de familii evreiești care au refuzat să execute dispoziția de a se muta la sate ca agricultori. Aceste familii de evrei au plecat în Principatul Moldova și în raiaua Hotin¹⁰¹. Ca rezultat al noilor măsuri, întreprinse împotriva evreilor, numărul acestora s-a micșorat, până la sfârșitul anului 1785, la numai 175 de familii, ceea ce constituia doar 0,6% din totalul populației, care era reprezentată de 29102 familii¹⁰².

Această atitudine "dușmănoasă" a administrației bucovinene față de evrei avea în principal un substrat economico-financiar și social. Administrația austriacă era cointerесată în mărirea numerică a populației Bucovinei, dar cu condiția ca aceștia să plătească regulat impozitele și să aducă un profit maxim statului. Evreii, însă, începeau să joace un rol tot mai însemnat în economie, se îmbogățeau pe contul țăranilor și, de multe ori, reușeau să se eschiveze de la plătirea impozitelor necesare. Însă treptat, mulți evrei, majoritatea din Galiția, au început din nou să vină în Bucovina, deoarece impozitele de aici erau mai mici iar populația Bucovinei era scutită de serviciul militar. La 1 noiembrie 1786 au fost consemnate în Bucovina 308 familii evreiești¹⁰³.

Armenii

Pentru prima dată armenii au venit în Țara Moldovei în secolul al XIV-lea. Armenii din Suceava păstrau încă din 1781 o carte de rugăciuni, în care era însemnat că ei au venit în Moldova cu 460 de ani în urmă, adică în anul 1321¹⁰⁴ – anterior întemeierii Țării Moldovei. Un număr mare de armeni s-a stabilit în Moldova în timpul domniilor lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare. Către sfârșitul secolului al XV-lea, existau la Suceava circa 700 de case populate de armeni. În nordul Moldovei, mai era populat parțial de armeni și orașul Siret.

Dar, către sfârșitul secolului al XVII-lea a scăzut brusc numărul armenilor din Moldova. Ei au fost învinovați de către domnitorul Gheorghe Duca (1669-1672), că ar fi participat la un complot împotriva lui. În consecință, un număr mare de armeni (inclusiv oameni din Suceava și Siret), în frunte cu episcopul Mennas, au emigrat în Transilvania. Acolo ei au fost primiți prietenos

de Mihail I Apafi (1661-1686) și au întemeiat orașele armenopolis și Elisabetopolis¹⁰⁵. Principala ocupație a armenilor era comerțul.

Recensământul austriac din 1775, al lui Spleny, a consemnat în Bucovina 58 familii de armeni¹⁰⁶, care locuiau cu preponderență în târgul Suceava. Catagrafia rusă, din 1774, a înregistrat la Suceava 55 armeni și “25 armeni străini”, iar la Cernăuți “7 armeni străini, casele cărora se aflau la Sneathin, iar dughenile lor la Cernăuți”¹⁰⁷. Probabil că toți armenii aceștia, înregistrați ca străini, după ocuparea Bucovinei au rămas în aceste orașe. Istoricul R. Kaindl susținea că în 1775 trăiau la Cernăuți 4 familii armeano-catolice¹⁰⁸.

Armenii au fost susținuți de guvernatorii Spleny și Enzenberg. Până în anul 1779, a sporit numărul lor în Bucovina, în general, și în Suceava, în special, la 131 de familii sau 655 de persoane¹⁰⁹. Ignaz Luca scria despre locuitorii orașului Suceava următoarele: “În 1779 locuiau la Suceava 200 de familii moldovenești, 131 armenie, 80 grecești și 116 evreiești, în total 527 de familii sau 2635 persoane”¹¹⁰.

Consiliul Aulic de Război era la fel de cointerestat în creșterea numărului armenilor și a susținut cerințele lor de a întemeia o colonie armeană. Cu acest scop, prin intermediul comandamentului general galițian, s-au dus tratative cu armeanul Nikolaus Nikorovici, care locuia la Lemberg (Lvov) și era un comerciant bogat și vestit. De asemenea, împăratul Joseph al II-lea s-a întâlnit cu Nikorovici în timpul călătoriei sale în Galiția. Până la urmă nu s-a convenit la întemeierea unei colonii de sine stătătoare, dar armenilor din Suceava li s-au promis diferite privilegii pentru dezvoltarea comerțului. În 1786, Suceava a fost declarat oraș liber.

Multe moșii și sate erau arendate atunci de către armeni. Potrivit unui document cu privire la localitățile Bucovinei, în anul 1780 erau consemnați următorii arendași armeni: Ivan Kapri în Băișești, Iacobești și Măreței; Nicolai Kapri la Todirești; Bogdan Moysa la Calafindești, Negostina și Șerăuți; Anton Pruncul la Șcheia; Bogdan și Luca Botușa la Romanesti și Dărmănești. Moșiile Hliboca, Cadobești, Oprișeni, Panca și Pohorlăuți erau arendate de armenii din Galiția. Armeni galițieni erau și frații Johann și Ștefan Bogdanovici, care în anul 1781 au cumpărat de la boierul moldovean Paladi moșia Orășeni¹¹¹.

Toți armenii din Suceava aparțineau bisericii armeano-gregoriene, constituiau o comunitate aparte și se subordonau Episcopiei din Anatolia. Religia lor a fost recunoscută oficial de împăratul Joseph al II-lea în timpul călătoriei sale prin Bucovina.

În Bucovina erau și armeni de religie catolică, care locuiau mai mult în nordul provinciei, cu precădere la Cernăuți. Inițial, numărul lor era cu totul neglijabil față de numărul grupelor din Câmpia armeano-catolică i-au depășit, treptat, numeric pe armenii-gregorieni.

Storr, directorul ținutului Suceava, raporta, la 16 iunie 1787, că atunci locuiau în ținut 141 de familii armenie, care constau din 714 persoane (363 bărbați și 351 femei)¹¹². Ținând cont de faptul că atunci locuiau răzleț în ținutul Cernăuți și armeano-catolici, putem presupune, că, în 1786, existau în Bucovina, cu aproximație, 150 de familii armenie de ambele confesiuni sau circa 750 de persoane.

Țigani

Când Bucovina a fost ocupată de Austria, aici se aflau două grupe mari de țigani: cei care aveau un loc permanent de trai și țiganii nomazi. Țiganii așezați erau robi ai domnului, boierilor și ai mănăstirilor. Recensământul lui Spleny a consemnat 294 de țigani nomazi¹¹³, numărul țiganilor robi era însă mult mai mare.

Catagrafia rusească, din 1774, a înregistrat 420 de familii de țigani, majoritatea stabilite în sudul Bucovinei¹¹⁴. În ținutul Cernăuți, trăiau 44 de familii, dintre care la Lujeni – 12 familii, la Hlinița și Bănila de Jos – câte 6 familii, la Cernăuți – 4 familii. Majoritatea țiganilor locuiau în ținutul Suceava (321 de familii), cu preponderență la mănăstirile Putna – 87, Moldovița – 35, Solca – 23, Dragomirna – 21, Humor – 20, Voroneț – 18, la Suceava – 39 de țigani ai mitropoliei, la

Rădăuți – 30 ai episcopiei, precum și în satele Rușii – 25, Liteni – 12, Stupca – 11, Costâna – 10 familii¹¹⁵. A. Ficker susținea că, în 1776, se aflau în Bucovina 534 de țigani așezați și 242 nomazi¹¹⁶. J. Polek afirma, însă, că aceste date se referă la anul 1780¹¹⁷.

Când împăratul Joseph al II-lea se afla în Bucovina, prin ordinul său din 19 iunie 1783 a declarat eliberarea țiganilor din robie. Această eliberare s-a efectuat treptat, țiganii devenind țărani liberi, majoritatea însă fără proprietate. Concomitent cu eliberarea țiganilor din robie s-a efectuat și secularizarea moșiilor mănăstirești. Majoritatea țiganilor robi trăiau pe lângă mănăstiri, iar acum serviciile lor nu mai erau necesare. De aceea mulți țigani au emigrat împreună cu egumenii și călugării mănăstirilor în Moldova ori s-au alăturat la țiganii nomazi. Cu excepția țiganilor, care imediat după desființarea mănăstirilor au emigrat în Moldova, în anul 1785 au fost consemnate în domeniul administrativ Frătăuți 156 familii, domeniul Ilișești – 64, domeniul Sf. Ilie – 32, în total 252 familii de țigani¹¹⁸. Un document din 19 mai 1787 conținea o conscripție, potrivit căreia se mai aflau atunci în Bucovina 423 țigani robi. Dintre aceștia, 118 se aflau la episcopia de la Rădăuți; 62 pe moșia Milie lui Nastase Flondor, 36 la Ciatorâia lui Mihalachi Giurgiuvan, 33 la Mosoriuca lui Manole Potlog, 26 la Costâna lui Ilie Cârstea, 22 la Călinești, a lui Ion Calmuțchi, și 22 la Berbești, a lui Ion Calmuțchi “junior”, 19 la Bănila lui Gafenko¹¹⁹.

Așezarea țiganilor nomazi s-a efectuat foarte lent, fiindcă ei se deprindeau greu cu noul mod de viață. Conducerea austriacă a dat ordin, ca țiganii nomazi să fie expulzați peste hotare, iar cei ce voiau să rămână, trebuiau să se ocupe cu agricultura sau să posede o meserie. În anul 1800, au fost înregistrate, în Bucovina, 627 familii de țigani așezați, care constituiau circa 2500 persoane¹²⁰. Se poate presupune că, spre sfârșitul administrației militare, locuiau în Bucovina 2000 de țigani. Din cauza modului de viață seminomad și a lipsei unor date statistice oficiale este greu de precizat mai exact numărul țiganilor de atunci.

Așadar, încă din perioada administrației militare a început colonizarea Bucovinei cu etnici străini, dar numai după anul 1783, adică după prima vizită a împăratului Joseph al II-lea în Bucovina, acest proces a început să fie dirijat și stimulat nemijlocit de către autoritățile habsburgice. Încă din perioada guvernării lui Spleny (1774-1778), au fost întemeiate coloniile maghiare Fogodisten și Istensegits și coloniile cu lipoveni de la Mitocul Dragomirnei și Climăuți, dar administrația militară nu s-a implicat în formarea acestor colonii și nici nu se cunoaște cu certitudine anul constituirii lor. Cea mai bruscă sporire a populației Bucovinei s-a produs până în anul 1779, acest proces fiind haotic și total necontrolat sau influențat de către autoritățile militare. În această perioadă s-a produs o imigrare masivă a rutenilor din Galiția în Bucovina, a crescut semnificativ numărul evreilor și armenilor. Administrația generalului Spleny nu putea să influențeze efectiv aceste procese, fiindcă abia la 2 iulie 1776 a fost semnată la Balamutca convenția despre delimitarea noii frontiere dintre Imperiul habsburgic și Principatul Moldovei iar, la 12 octombrie 1777, populația Bucovinei a depus un jurământ de credință față de Curtea de la Viena.

Această stare de lucruri s-a schimbat simțitor după numirea generalului Enzenberg, în 1778, în calitate de guvernator militar al Bucovinei. Încă din anul 1779, autoritățile militare au reușit să reducă amploarea imigrărilor necontrolate ale rutenilor în Bucovina. Cu contribuția și susținerea nemijlocită a administrației au fost întemeiate, în anii 1784-1786, coloniile maghiare Hadikfalva, Joseffalva și Andreasfalva, colonia cu lipoveni de la Fântâna Albă și colonia cu mineri germani Iacobeni. În același timp, administrația lui Enzenberg a luat măsuri severe față de evrei, majoritatea fiind siliți să părăsească Bucovina.

Ca rezultat al imigrărilor neconținute din provinciile vecine, s-a mărit simțitor numărul românilor, rutenilor și hușanilor, aceștia însă (cu mici excepții) nu întemeiau sate noi, ci se stabileau în satele deja existente. Aceste procese migraționiste aveau loc de la sine, fiind provocate, în principal, de condițiile social-economice mai acceptabile din Bucovina. La începutul dominației

austriece autoritățile vieneze și locale au stimulat mărirea numerică a populației Bucovinei, însă, în primul rând erau luate în considerație interesele mercantiliste ale imperiului, de a stoarce un **profit** maxim din noua provincie. Din aceste considerente s-a sistat preconizata colonizare a zonei Prut și Nistru cu etnici germani, majoritatea fiind săraci și așezarea lor ar fi necesitat cheltuieli **prea** mari din partea statului.

Din cercetările efectuate reiese că la sfârșitul administrației militare, locuiau în Bucovina (cu excepția românilor, rutenilor și huțanilor) circa 8620 reprezentanți ai altor naționalități, dintre care 2350 maghiari, 1580 germani, 1540 evrei, 750 armeni, 400 lipoveni și 2000 țigani. Populația totală a Bucovinei era, în 1786, de circa 135000 locuitori (29102 familii sau 135494 persoane potrivit documentelor publicate de E. Hurmuzaki)¹²¹, adică alogenii constituiau atunci aproximativ 6,4% din totalul populației față de circa 7,2-7,3% în anul 1774. Colonizările din perioada administrației militare nu au modificat semnificativ ponderea străinilor în Bucovina, dar au constituit începutul înstrăinării acestei provincii, care la începutul dominației austriece avea o populație majoritară românească.

NOTE

1. J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis der Bukowina aus dem Jahre 1775*, în *JBLM*, Czernowitz, I, 1893, p. 39.
2. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, Partea I, II, Chișinău, 1975.
3. Pavel Țugui, *Populația Bucovinei în anii 1772-1774*, în "Academica", București, 1992, nr. 4 (16), p. 4-5; Ion Popescu, *De ce românii din Țara Fagilor sunt tratați în conformitate cu legea lui Murphy: adevărul învinge întotdeauna în 3 din 7 cazuri*, în *GB*, Cernăuți-București, 2/1994, p. 15-18; Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei în preajma anexării ținutului de către Austria*, în *RIM*, nr. 1 (25), Chișinău, 1996, p. 18-29.
4. J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis...*, p. 30-40.
5. M. Popescu-Spineni, *Harta Bucovinei din anul 1774*, în *RIR*, vol. XI-XII (1941-1942), București, 1943, p. 159.
6. P. Dimitriev, *Narodonaselenie Moldavii*, Kișinev, 1973, p. 39
7. P. Țugui, *op. cit.*, p. 4-5; Ion Popescu, *op. cit.*, p. 17.
8. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, Partea I, p. 397, 436, 438.
9. *Ibidem*, p. 412, 447-452, 456.
10. P. Dimitriev, *op. cit.*, p. 153.
11. Karl Czoernig, *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, Wien, 1857, p. 74-80.
12. C. Ungureanu, *op. cit.*, p. 29.
13. I. Popescu, *op. cit.*, p. 17; P. Țugui, *op. cit.*, p. 4-5; *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, Partea I, p. 343, 373.
14. E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VII, București, 1876, p. 454; Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915, p. 94.
15. C. Ungureanu, *Procese migraționiste din Bucovina în perioada administrației militare (1774-1786)*, în *RIM*, nr. 1-2, Chișinău, 1997, p. 9.
16. R. Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Osterreich*, Innsbruck, 1902, p. 119.
17. I. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 71.
18. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 118.

19. D. Werenka, *Topographie der Bukowina zur ihrer Erwerbung durch Osterreich (1774-1785)*, Czernowitz, 1895, p. 185-195.
20. Mai detaliat vezi C. Ungureanu, *Procese migraționiste...*, p. 5-18.
21. D. Werenka, *op. cit.*, p. 173-177.
22. Ion Nistor, *Der nationale Kampf in der Bukowina*, București, 1918, p. 130
23. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 244; F. A. Wickenhausen, *Molda oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina*, Bd. II, Czernowitz, 1885, p. 125; *** *Die österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, XX, Bd. Bukowina, Wien, 1899, p. 314; M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, București, 1993, p. 166.
24. Ion Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în CC, Cernăuți 1925-1926, nr. 2-3, p. 454.
25. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 245.
26. D. Werenka, *op. cit.*, p. 173-177.
27. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 247.
28. *Ibidem*, p. 257.
29. *Ibidem*, p. 258.
30. *Ibidem*, p. 260.
31. *Ibidem*, p. 263.
32. *Ibidem*, p. 264.
33. *Ibidem*, p. 502-508.
34. *Ibidem*, p. 266.
35. *Ibidem*, p. 268.
36. Arh. SRC, fond 1, inv.4, dosar 19, f. 16
37. J. Polek, *Zur Frage der Errichtung einer rom.-kath. Bistums in der Bukowina*, în JBLM, 16, 1908, p. 33-34.
38. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 258.
39. J. Polek, *Zur Frage der Errichtung...*, p. 30.
40. Arh. SRC, fond 1, inv. 4, dos. 19, fila 16.
41. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 271.
42. *Ibidem*, p. 175.
43. J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis...* p. 30-39.
44. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 178.
45. J. Polek, *Die Lippowaner in der Bukowina*, Bd. I, Czernowitz, 1896, p. 20.
46. *Ibidem*, p. 3.
47. *Ibidem*, p. 3.
48. *Ibidem*, p. 18.
49. *Ibidem*, p. 5.
50. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 206.
51. E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. VII, p. 392-398.
52. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 208.
53. J. Polek, *Die Lippowaner...*, p. 14.
54. *Ibidem*, p. 16.
55. *Ibidem*, p. 18.
56. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 226.
57. J. Polek, *Die Lippowaner...*, p. 19.
58. Idem, *Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien im Jahre 1786*, JBLM, 8, 1900, p.54.
59. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 321.
60. Arh. SRC, fond 1, inv. 4, dos. 19, fila 16.

61. Șt. Purici, *Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775-1848*, în *AB*, an II, 2/1995, p. 360.
62. Ion Nistor, *Der nationale Kampf...*, p. 133.
63. R. Kaendl, *op. cit.*, p. 390.
64. *Ibidem*, p. 390.
65. J. Polek, *Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1783*, p. 63.
66. R. Kaendl, *op. cit.*, p. 395.
67. *Ibidem*, p. 398.
68. Arh. SRC, fond 1, inv. 1, dos. 218, fila 39.
69. R. Kaendl, *op. cit.*, p. 517-518.
70. *Ibidem*, p. 337.
71. J. Polek, *Zur Frage der Errichtung...*, p. 30-31.
72. *Die Zipser in der Bukowina*, în Neuland, Freilassing, 9/1956.
73. J. Polek, *Zur Frage der Errichtung...*, p. 30-31.
74. *Ibidem*, p. 30-31.
75. *Ibidem*, p. 33-34.
76. *Bukowina Heimat von Gestern*, Karlsruhe, 1956, p. 39.
77. Arh. SRC, fond 1, inv. 4, dos. 19, fila 16.
78. *Ibidem*.
79. J. Polek, *Das Entstehen und die Entwicklung der evangelischen Pfargemeinde in Czernowitz*, în JBLM, 5/1897, p. 58.
80. C. Ungureanu, *Colonizarea populației germane în Bucovina*, în CC, SN, Suceava, nr. 2 (12), 1996, p. 214.
81. Arh. SRC, fond 1, inv. 4, dos. 19, fila 20.
82. Eugen Glück, *Evreii din Bucovina în perioada 1774-1786*, în *AB*, an III, 1, 1996, p. 111-129, an III, 2, 1996, p. 363-387.
83. J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis...*, p. 39.
84. C. Ungureanu, *Populația Bucovinei...*, p. 29.
85. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, Partea I, p. 343, 370-373, 457.
86. C. Ungureanu, *Populația Bucovinei...*, p. 29.
87. *Geschichte der Juden in der Bukowina*, Tel Aviv, 1958, p. 12.
88. *Ibidem*, p. 12; J. Polek, *Statistik des Judenthums in der Bukowina*, în *Statistische Monatschrift*, XV, Wien, 1889, p. 257.
89. M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 167.
90. Eugen Glück, *op. cit.*, p. 119.
91. J. Polek, *Statistik des Judenthums...*, p. 251; Eugen Glück, *op. cit.*, p. 126.
92. Eugen Glück, *op. cit.*, p. 366.
93. R. Kaendl, *op. cit.*, p. 162.
94. Eugen Glück, *op. cit.*, p. 366.
95. *Ibidem*, p. 367; *Geschichte der Juden*, p. 17.
96. J. Polek, *Statistik des Judenthums...*, p. 253.
97. Eugen Glück, *op. cit.*, p. 369.
98. *Ibidem*, p. 371; R. Kaendl, *op. cit.*, p. 163.
99. Eugen Glück, *op. cit.*, p. 372.
100. R. Kaendl, *op. cit.*, p. 164.
101. Eugen Glück, *op. cit.*, p. 366.
102. J. Polek, *Statistik des Judenthums...*, p. 253.

103. *Ibidem*, p. 254.
104. J. Polek, *Die Armenien in der Bukowina*, în *JBLM*, 12/1904, p. 47.
105. *Ibidem*, p. 48.
106. J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis...*, p. 39.
107. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, Partea I, p. 343, 373.
108. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 155.
109. M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 179.
110. Ignaz Luca, *Geographisches Handbuch von dem österreichischen Staate*, Wien, 1791, vol. VI, p. 327.
111. J. Polek, *Die Armenien...*, p. 56-57.
112. *Ibidem*, p. 65.
113. J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis...*, p. 39.
114. C. Ungureanu, *Populația Bucovinei...*, p. 29.
115. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, Partea I, p. 336-353.
116. A. Ficker, *Die Zigeuner in der Bukowina*, în *Statistische Monatschrift*, Wien, 5/1880, p. 250.
117. J. Polek, *Die Zigeuner in der Bukowina*, în *JBLM*, 13, 1905, p. 47.
118. *Ibidem*, p. 56.
119. *Ibidem*, p. 57-58.
120. A. Ficker, *op. cit.*, p. 255.
121. E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. VII, p. 454.

VENITURILE ȘI CHELTUIELILE MOȘIEI DUMBRĂVENI DIN ȚINUTUL SUCEAVA ÎNTE 23 APRILIE ȘI 31 OCTOMBRIE 1819

Ioan Murariu

Cercetătorii care studiază dezvoltarea agriculturii, zootehniei, relațiilor agrare, meșteșugurilor, evoluția prețurilor sau istoria contabilității din Moldova, găsesc, pentru perioada feudalismului târziu, importante informații în **sămile** unor moșii, care se mai păstrează prin arhive. În secolul nostru, mari istorici și cunoscuți cercetători științifici, precum Nicolae Iorga¹, Radu Rosetti², Gheorghe Platon³, Nicolae Corivan și Ilie Grămadă⁴, Gheorghe Ungureanu⁵, Ion Ionașcu⁶, Sl. Diamandi⁷, S. Columbeanu⁸, Ioan Ivan⁹ și D. Agache¹⁰ s-au aplecat cu răbdare asupra unor astfel de bugete de moșii, din care au desprins importante concluzii. După anul 1972 ne-am adus și noi o modestă contribuție, prin punerea în circuitul științific a unor sămi de venituri și cheltuieli¹¹.

În arhivele țării se păstrează și un număr de sămi inedite, care cuprind informații prețioase pentru cunoașterea istoriei economice a Moldovei în perioada de trecere de la feudalism la capitalism. Astfel, în Arhivele Naționale din Botoșani se află două sămi inedite ale moșiei Dumbrăveni, întocmite de serdarul Antohi Sion¹². Credem că este vorba de moșia Dumbrăveni din partea dreaptă a cursului superior al Siretului, care făcea parte din ținutul Suceava, ocolul Siretul de Sus. Prima samă se referă la niște venituri și cheltuieli făcute de serdarul Antohi Sion “în trebuințele dumnealui cuconului” până la 31 octombrie 1819. Serdarul nu precizează de când anume a început să facă aceste operațiuni contabile. A doua samă, conform titlului, ar fi trebuit să cuprindă plata lefilor și alte cheltuieli pentru perioada 23 aprilie 1819 – 23 aprilie 1820. Dar, la sfârșit, poartă data de 31 octombrie 1819, ceea ce înseamnă că înregistrările s-au oprit aici. După părerea noastră, ambele sămi se referă doar la perioada 23 aprilie – 31 octombrie 1819.

Cercetând conținutul sămilor, întâlnim numele unor sate, moșii sau mănăstiri din nordul Moldovei, precum: Dumbrăveni, Sălăgiuni, Siminicea, Brehuești, Vlădeni, Mândrești, Bursuceni, Sălășteni, Văratice, Sucevița, Dragomirna și Probota, unde serdarul Antohi Sion – despre care credem că era vataful moșiei Dumbrăveni – a făcut o serie de cheltuieli cu binalele, cu lefile clericilor sau cu plata unor slugi și salahari. Concluziile care se desprind sunt următoarele:

1. Sămile ne oferă importante știri privitoare la prețul unor mărfuri pe piața internă a Moldovei. Astfel, o vadră de vin se vindea cu 2 lei și 90 de bani, o oacă de brânză cu 0,5 lei, o mierță de popușoi cu 5 lei. Mai aflăm prețurile următoarelor mărfuri: obiecte din lemn, scânduri, lemne de foc, var, cărămizi, fier, cuie de șindrilă, rachiu, untdelemn, tămâie și zmirnă.

2. Din cuprinsul sămilor aflăm raportul de valoare între diferite produse agricole vegetale și animale. De exemplu, o mierță de popușoi (154 kg) avea același preț ca două vedre de vin, sau ca zece ocale (circa 13 kg) de brânză de oi.

3. Foarte scumpă era mobila, confecționată, probabil, de meșteri locali. Un jilț se putea cumpăra cu banii rezultați din vânzarea a cinci mierțe de popușoi (770 kg), iar un scaun mic, cu banii de pe trei mierțe.

4. Pe cât de scumpă era mobila, pe atât de ieftină era chereșteaua: scândură, brâie, stâlpi etc. O sută de scânduri de stejar aveau același preț ca trei mierțe de făină de popușoi (462 kg), sau ca 60 ocale (87 kg) brânză de oi.

5. Mărfurile importate se vindeau foarte scump pe piața internă a Moldovei. Oca de fier era tot atât de scumpă cât două ocale de brânză de oi. Cu banii rezultați din vânzarea unei mierțe de grăunțe de popușoi nu se putea cumpăra decât o ocă de tămâie sau 50 dramuri (160 gr) de zmirnă. Un țaran care voia să cumpere 1.000 de cuie de șindrilă avea nevoie de trei lei, pe care îi putea obține din vânzarea unei vedre de vin.

6. Aceste sămi, mai mult decât altele, conțin prețioase informații privitoare la lefurile unor clerici, slujbași, slugi boierești și salahori folosiți la diferite munci. Chelarul ogrăzii și paznicul drumurilor și al unui pod erau plătiți cu câte 60 de lei, probabil pe șase luni (aprilie-octombrie 1819). Cu 10 lei primiți pe lună, aceștia își puteau cumpăra două mierțe de popușoi. Într-una din sămi citim că în livada boierească munceau opt livădară, plătiți, fiecare, cu câte 15 lei pe an. Impresionantă este leafa de 2.000 de lei pe an a serdarului Antohi Sion. Din alte documente aflăm că în anul 1819 cu suma de 2.000 de lei se puteau cumpăra în Moldova 90 chile (circa 28 tone) de popușoi, sau 30 boi, sau 174 de porci¹³. Deci, vătaful, adică administratorul acestei moșii, era foarte bine plătit de boier. În schimb, un salahor de pe moșie primea doar 18 parale, adică aproape o jumătate de leu, pentru munca sa de o zi. Pe vremea aceea, cu 18 parale se putea cumpăra o ocă de brânză de oi (circa 1,3 kg).

7. În anul 1819 s-au cheltuit 339 lei și 9 parale pentru construirea a două crășme la Văratice și Sălăgeni. Cu alți 504 lei și 60 de bani s-a reparat o biserică.

8. Din conținutul unei sămi reiese că la începutul secolului al XIX-lea o mierță cuprindea 10 dimerlii.

Pentru a da posibilitatea cititorului să tragă și alte concluzii, publicăm mai jos cele două sămi, în întregime.

NOTE:

1. N. Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777 după socotelile cronicarului Ioniță Canta*, București, 1928.
2. Radu Rosetti, *Cum se căutau moșiile în Moldova la începutul veacului XIX*, în "AARMȘI", seria II, tom. XXXI, București, 1909.
3. Gheorghe Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Editura Junimea, Iași, 1973.
4. N. Corivan și I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (Pe marginea catastihului de sămile tuturor mănăstirilor din țară din leat 7250 până la leat 7251)*, în "SMIM", vol. V, 1962.
5. Gh. Ungureanu, *Veniturile și cheltuielile unei mari case boierești din Iași în anul 1816. Casa Roset-Roznovanu (Iași)*, în "SAI", I, 1956.
6. Ion Ionașcu, *Veniturile și cheltuielile casei Manuc-bei în anii 1815-1818*, în "RA", anul XLVIII, vol. XXXIII, nr. 4/1971.
7. Sl. Diamandi, *O gospodărie moșierească din Moldova în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în "Studii", anul IX, nr. 2-3/1956.
8. S. Columbeanu, *O condică de socoteli dintre anii 1804 și 1839*, în "Studii și articole de istorie", IV, 1962; Idem, *Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul sec. al XIX-lea*, în "Studii", nr. 2/1965.
9. Ioan Ivan, *Știri istorice oferite de un "izvod de venitul mănăstirii Neamț" în secolul al XVIII-lea*, în "MMS", anul XLV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1969, p. 92-95.

10. D. Agache, *Veniturile și cheltuielile mănăstirii Sf. Spiridon din Iași între anii 1771 și 1823*, în "AIIAI", XV, 1978.
11. Ioan Murariu, *Veniturile și cheltuielile moșiei Fântânele din ținutul Bacău între 30 septembrie 1803 și 30 septembrie 1804*, în "Carpica", Muzeul de Istorie Bacău, 1972; Idem, *Veniturile și cheltuielile unei familii boierești din Moldova între anii 1782 și 1789*, în "Carpica", VI, 1973-1974; Idem, *Veniturile și cheltuielile moșiilor Betești (ținutul Bacău) și Vadurile (ținutul Neamț) în perioada 1821-1824*, în "Carpica", XVIII-XIX, 1986-1987; Idem, *Un contract inedit privind arendarea a șase moșii în Moldova în perioada 1818-1824*, în "Carpica", XXVI/2, 1997; Idem, *Evidența contabilă pe moșiile din Moldova în jurul anului 1800*, în "Carpica", XXVII, 1998.
12. Arhivele Naționale Botoșani, Colecția Documente, P. XI/16.
13. Ioan Murariu, *Prețurile cu care se vindeau unele mărfuri în Moldova la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în "Carpica", VII, 1975, p. 123 și urm.

G L O S A R

- bez = fără
 binale = clădiri
 bivolar = păzitor al unei cirezi de bivoli
 chelar = persoană care deținea cheile cămării sau ale pivniței boierești și care administra proviziile unei gospodării boierești
 chilă (de Galați) = veche măsură pentru cereale, egală cu două mierțe, sau cu 20 dimerlii, sau cu 240 ocale, sau cu 308 kg.
 clucer = rang boieresc inferior; boier de clasa a III-a
 cotiugă = căruță scurtă, folosită la transportarea încărcăturii lor ușoare
 diacon = membru al clerului din prima treaptă a ierarhiei preotești
 dimerlie = veche măsură pentru cereale, egală cu 11-12 ocale, sau cu 14,1-15,4 kg
 dram = veche măsură de greutate, egală cu 3,2 grame
 eclisiarh = cleric care are în grijă rânduiala serviciului religios într-o biserică sau mănăstire
 medelnicer = rang boieresc inferior (clasa a III-a)
 merimet = reparație
 mierță = veche măsură pentru cereale, egală cu jumătate de chilă de Galați, sau cu 120 ocale (154 kg)
 oca (ocaua) = veche măsură de greutate, egală cu 1,283 kg
 orândă = chirie încasată de stăpânul unei crâșme de pe moșie
 parmaclâc = balustradă de lemn la un pridvor, la un balcon, la un pod etc.
 răvaș = scrisoare; adeverință; răvaș de primire; răvaș de drum
 sachelariu = grad onorific în ierarhia preotească
 samă = bugetul unei moșii (venituri și cheltuieli)
 serdar = rang boieresc inferior; boier de clasa a III-a
 sinet = act; document
 stânjen = veche măsură de lungime, care în Moldova era egală cu 8 palme sau cu 2,23 metri
 vadră = veche măsură de capacitate pentru lichide, care în Moldova cântăreau 10 ocale sau 15,2 litri.

ANEXA NR. 1

SAMA SERD[A]R[ULUI] ANTOHI SION DE BANII CE-AU LUAT ȘI AU CHELTUIT
ÎN TREBUIŢILE DU[MNEALUI] C[U]C[ONULUI] LA DUMBRĂVENI PĂR LA 31
OCT[OM]V[RIE] 819v*

Lei	Bani	
5.678	30	Pe 2.065 vedri vin a orânzilor din an 818 de la medelnicer Vasilică.
1.499	78	Din 3.000 lei ce-au avut a da jidovului pentru 150 stânjeni lemni, însă:
		Lei Bani
		253 93 Dănilă
		1.245 106 Zisul
		1.499 78
7.177	108	
		S c ă d e r e
200	-	Herşcului stoler pentru 20 scaune mici, câte 14 lei unul, şi 6 jilţuri, câte 25 lei unul, 819, mart[ie] 12.
318	108	Pentru parmaclăcurile ce s-au făcut la Copou, însă:
		23 - Pe 46 tâlpoeş[i] în heristeu.
		8 - 40 stâlpuşori, tij
		18 48 46 brăia, tij.
		269 60 Teslarilor pentru 86 stânjeni, câte 3 lei 60 bani stânj[enul]
		318 108
120	-	400 scânduri stejar ce s-au pus la zăplaz în locul celor ce s-au luat la parmaclăcuri, la cercevelile fereştilor, uşile crăcimelor de la Vărătic şi Sălăşteni, câte 30 lei suta
28	78	83 scânduri de giugastru, paltin şi carpăn pentru scaune.
120	60	Herşcului stoler pentru 5 mesuţi, câte 24 lei una.
75	-	Tij Herşcului, calfalăcu pentru parmaclăcuri
30	-	Teslarilor pentru merimetul ce-au lucrat la Eş, în ogradă.
200	-	Lui Toader calfa cu trei pietrari, pentru doi luni ce-au lucrat la Copou.
9	60	Funii şi polonice ce s-au făcut pentru binali, prin Hasnaş.
2	30	30 covăţali de salahorie ce s-au triimis la Eş.
300	-	Pe 300 mierţi var, bez 388 rămaşi asupra Zisului.
1.404	96	
1.404	96	Suma din urmă.

500	-	Pe 100.000 cărămizi, bez 80.295 rămășiță de la medelnicer.					
1.800	42	Salahorilor ce-au lucrat la Copou, însă:					
		Lei	Bani				
		138	-	7 salahori și 2 cotiugi, săliști			
		124	-	6 salahori și 2 cotiugi, părâu			
		84	-	6 salahori, Varaticu			
		84	-	6 salahori, Sălăgiunii			
		138	-	7 salahori și 2 cotiugi. Siminice			
		157	-	9 salahori și 3 cotiugi, Brehuești			
		149	12	9 salahori și cotiugi, Vlădenii			
		75	72	5 salahori și 1 cotiugă, Mândreștii			
		124	-	5 salahori și 2 cotiugi, Bursucenii			
		150	-	30 merți păpușoi la 75 oameni, câte 4 dimerlii pe lună			
		150	-	300 ocă brânză, asemenea			
		1.373	84				
		162	18	Transportul al 2-le, adică:			
				67	24	Vlădeni, 8 salahori pe 18 zile.	
				52	42	Brehueștii, 8 salahori, din care 4 salahori pe 15 zile și 4 salahori pe 11 zile.	
				8	72	Mândreștii, un salahor	
				17	-	3 mierți, 4 dim[e]r[lii]	
				17	-	păpușoi	
						34 ocă brânză	
				162	18		
		144	-	Transportul al 3-le, adică:			
				42	-	6 salahori Brehueștii, pentru 15 zile	
				42	-	Asemine, Vlădenii	
				28	-	4 salahori, semine, Mândreștii	
				16	-	3 mierți, 2 dim[e]r[lii]	
				16	-	popușoi	
						32 ocă brânză	
				144	-		
		1.679	102				
3.705	18	Suma din urmă.					
3.705	18	Lei	Bani				
		1.679	102	Suma din urmă			
		103	60	Transportul al 4-le, adică:			
				Lei	Bani		
				27	-	6 salahori, Brehueștii, pe 10	

				27	-	zile
				17	60	Asemene, Vlădenii
				16	-	4 salahori, Măndreștii
				16	-	3 merți, 2 dimerlii, făină
				16	-	popușoi
				103	60	32 ocă brânză
		17	-	Vasile Nemesniciuc (?) pentru călfie, adică:		
				15	-	Cu răvaș, c[u]c[onului].
				2	-	4 ocă brânză
				17	-	
339	9	1.800	42			
		181	54	S-au cheltuit în lucrul a doi crăcimila Varatic și Sălăgeni, însă:		
		46	-	Pe 173 ocă fher pentru gratii, cu 144 ocă de la med[elni]cer.		
		21	75	46 ocă fher pentru balamali ușălor și a fereștilor ce-au făcut lăcătuș de la vlădici		
		90	-	Plata herarilor de lucru, câte 5 parali oca		
				La salahori neagiunsul zilelor, adică:		
				28	-	Iacob, pe doi mii (?)
				42	-	6 salahori, pe 15 zile
				10	-	2 mierți făină
				10	-	2 vedre brânză
				90	-	
		339	9			
126	-	42 mii cui[e] șindrilă, din cari 21 mii s-au dat lui Ili Apopi iar 21 mii sânt în hambar, bez 50.000 ce-au dat medelnicerul, cari s-au cheltuit.				
36	-	Pe 30 ocă fher, s-au merimetisit în ogradă la porți și la uși, și la grajdii ce-au fost de trebuință.				
7	93	s-au cheltuit, fiind aice dumnealui c[u]c[onul] Costachi Pașcanu.				
16	25	Tij, în 5 zile, dumneaei c[u]c[oanei] Marghioara Balș				
4.230	75	Suma urmii				
504	60	În lucrul pardositului bisăricii, însă:				
		350	-	Pietrarilor, bez 300 lei dați de clucer Ioniță		
		50	-	10 mierți păpușoi		
		30	-	6 vedri brânză		
		26	-	2 vedri rachiu		
		18	-	6 vedri vin		
		16	60	15 ocă fher dălți și ciocane		
		6	-	3 ocă crivi, asemine		
		8	-	Țiganului fherar, pentru lucrul fherului		
		504	60			
150	-	Căpitănesii Zamfirii, care să-i răspundă logofătul Nicolai Bucur, însă în sama lefii lui Vasile				
182	-	Ce-au cheltuit cu moara de la Brehuești, însă:				

		45	-	150 scânduri pentru păreți
		30	-	Sălăgeanului
		5	-	Tij lui, o vadră brânză
		88	-	80 ocă fher
		4	-	2 ocă crivi
		10	-	Fherarului.
51	-	182	-	
		Cu moara ot Sălăgeni, însă:		
		44	-	40 ocă fher
		2	-	1 ocă crivi
		5	-	Fherarului
34	60	51	-	
		S-au cheltuit în trebuințele viilor de la Eș, însă:		
		25	-	5 mierți făină păpușoi culegătorilor
		5	-	1 vadră brânză oi
		4	60	La doi butnari pentru cheltuială
		34	60	
10	60	10 ocă her pentru potcovit cailor și merimet căruții boierești.		
10	-	Doi merți grăunți pentru paseri ce s-au trăimis la Eș		
5.173	15			

ANEXA NR. 2

LEFILE ȘI ALTE DATURI PE UN AN, DE LA 819, APRILIE 23, PÂN LA 820, APRILIE 23*

Lei	Bani			
		La doi mănăstiri, însă:		
		100	-	Mănăstirii Sucevița
		50	-	Mănăstirii Dragomirna
		să îndatorește sârd[a]r[ul] să dea Sineturi de primire		
250	-	150	-	
		La mănăstire Pobrata, cu sinetu egumenului, ce am triimis dumnealui c[u]c[onului] pe anul 819, apr[ilie] 23, după răvaș egumenului ce asti la sârd[a]r.		
468	-	Slujitorii bisăricii din Dumbrăveni, însă:		
		200	-	Sachelariul Ioan.
		20	-	Preot Theodor.
		20	-	P. Gheorghie
		20	-	Diaconul.
		28	-	Dajdie preotului Theodor, dumnealui diaconul, bez sachelariul și preotu[l]
				Gheorghie ce nu dau dajdie.
		30	-	Eclisiarhul.
		150	-	Preotu Vasili Ipsilant.
		468	-	Pe un an, păr la 820, aprilie 23 și sunt

55	-	Pentru besărică, însă:	răspunzătoriu.
		30 -	6 ocă untdelemn pentru candel
		20 -	4 ocă tămâie
		5 -	50 dram[u]r[i] zmirnă
		55 -	
180	-	Trei pomeniri piste anu, câte 60 lei una, 24 vedre vin, 6 mierți grâu și 9 ocă ceară din ceara besăricii.	
180	-	* Măriuți Ghergheloi pe anu păr la 820, apr[ilie] 23, câte 15 lei pe lună.	
110	-	Tănase vezeteul, cu 5 lei o mierță păpușoi.	
60	-	Chelariu ogrăzii	
60	-	Enachi Răduceanu păr la 1 iuli[e] 820, pentru paza podului și a drumurilor.	
1.522	-		
1.522	-	Suma din urmă.	
30	-	Bivolar[u]lui	
120	-	8 livădari a livezii, câte 15 lei de om pe anu.	
2.000	-	Leafa serd[a]r[ului] pe anul următoriu.	
3.672	-		
Perilipsis			
		Lei	Bani
		8.845	15
		Daturile, însă:	
		5.173	15
		3.672	-
		8.845	15
		7.177	108
		1.667	27
		Suma încărcăturii	
		Trec dați mai mult de serd[a]r, bez cheltuiala ce va urma cu facire dughenil[o]r din Dumbrăveni, cumpăratul pomilor pentru livadă.	
		Adică una mia șasi sute șasizăci și șapte lei doiăci și șapte bani, pentru cari s-au dat răvaș c[u]c[onului] ca să-i tragă din rămășițurile dumnealui de la jid[o]vi, și sunt răspunzătoriu pentru toate condeile intrati în sama aceasta.	
		819, oc[to]mv[rie] 31	
		[Semnătură indescifrabilă]	
		Pentru acești bani am priimit răvaș de la dumnealui c[u]c[onul], și să istovește sama.	
		[Semnătură indescifrabilă]	

x) Arh. St. Botoșani, Colecția *Documente*, P. XI/16

xx) Cuvânt ilizibil.

Notă:

Sama se păstrează sub forma unui caiet cu 8 pagini.

Primele 6 pagini sunt scrise în întregime, a 7-a este goală, iar pe ultima se pot citi următoarele cuvinte: **“Sama serd[a]r[ului] Antohi Sion de banii cheltuielilor binalilor și a lefilor, căutată la 819, oc[tom]v[rie] 31”**.

**RECETTES ET DEPENSES DU DOMAINE DE DUMBRĂVENI
(DISTRICT DE SUCEAVA) ENTRE LE 23 AVRIL ET LE 31 OCTOBRE 1819
Résumé**

Deux documents inédits, conservés aux Archives de Botoșani, constituent une espèce de budget de recettes et dépenses du domaine de Dumbrăveni (au nord de la Moldavie) pour une période de quelque six mois. On y trouve des données sur le prix de certaines marchandises, le rapport de valeur entre des produits indigènes et importés, les salaires des clercs, des employés, des domestiques chez les boiards, des journaliers etc.

Les deux documents, que nous reproduisons, comportent aussi des données sur d'autres villages, domaines au monastères du nord de la Moldavie: Sălăgiuni, Siminice, Brehuești, Vlădeni, Mândrești, Bursuceni, Sălășteni, Văratice, Sucevița, Dragomirna și Probota.

ASPECTE ALE SISTEMULUI BANCAR DIN BUCOVINA ÎN AJUNUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Mihai Iacobescu

*

Analiza, oricât de sumară, a sistemului bancar dintr-un teritoriu, într-o anumită etapă istorică, are darul să reflecte o sumă de elemente reprezentative, care definesc și oglindesc o anumită fațetă esențială a progresului general al societății la acea dată: cum este organizată și utilizată masa monetară ca expresie a avuției naturale, ca marfă, care poate deveni proprietatea privată a oricui și cu care se poate cumpăra și schimba totul, ca pârghie fundamentală a progresului? Cine și în ce scop tezaurează și manipulează **banul** – care este pentru organismul societății umane ceea ce sângele este pentru corpul omenesc? În ce măsură banii – ca “reprezentanți materiali ai avuției”, care “posedă calitatea de-a cumpăra totul”, fiindcă prin ei posesorii lor “capătă miracolul puterii de-a-și însuși toate obiectele”¹ – în ce măsură, deci, statul gospodărește și îmbogățește permanent acest “obiect al posesiunii supreme”, asigurând fiecărui individ, ca cetățean creator de bunuri materiale și spirituale, accesul, mai mult sau mai puțin democratic, la beneficiile propriilor valori făurite de el însuși și de semenii săi? Cât de benefice sau de arbitrare, de faste sau de nefaste sunt acțiunile acestui “galben, sclipitor și prețios aur” – despre care genialul Shakespeare scria că “Fărăma aceasta face alb din negru / Frumos din hâd, bine din rău / Pe josnic, nobil – tânăr din bătrân / Viteaz pe laș” sau care, în concepția anticului Sofocle, acest aur fără “egal de rău, răstoarnă state, pustiește, alungă oameni / din curți și case; schimbă inimi virtuose / Și le îndreaptă spre fapte blestemate / El învață pe oameni viclenia / Și obraznica nelegiuire-a crimei”².

Oricum, fără prea multă filosofie, analiza sistemului bancar ne introduce în cel mai sensibil univers al mecanismelor tainice, care asigură funcționarea și progresul organismului social – fiindcă, parafrazându-l pe Jan Timbergen, laureat al Premiului Nobel pentru economie – “numele păcii este astăzi dezvoltarea”³, iar banul, moneda reprezintă una dintre pârghiile esențiale ale acestei dezvoltării.

*

Pentru Bucovina, analiza acestui segment al istoriei sale – aspecte ale politicii financiare oglindite în sistemul bancar – este cu atât mai relevantă și importantă, cu cât, azi, o bună parte din istoricii austrieci și germani văd în realitățile istorice din Bucovina anilor 1774-1918 “un model pentru echilibrarea conflictelor interetnice, multilingvistice și pluriconfesionale” sau, și mai limpede “o strălucită prefigurare” a “politicii de integrare” în Casa Comună a Europei de mâine, fiindcă, susțin acești apologeti ai imperiului habsburgic, stăpânirea austriacă ar fi realizat cu aproape două veacuri în urmă, în această zonă, “o Europă în miniatură”⁴.

Apariția, dezvoltarea și perfecționarea sistemului bancar în Bucovina s-au produs și desfășurat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în strânsă legătură cu progresele economice, în general, și ale dezvoltării industriei și comerțului, în special.

Într-o zonă preponderent agrară, eliberarea și improprietărirea clăcașilor, în deceniile de după 1848 au fost urmate de un lent progres în ceea ce privește răspândirea asolamentului, îmbunătățirea,

diversificarea, selectarea și aclimatizarea semințelor cerealiere și a raselor de animale, lărgirea cadrului instituțional de difuzare a cunoștințelor agrozootehnice, introducerea unor mașini și unelte agricole, sporirea preocupărilor pentru creșterea producției vegetale și animale⁵, încât, între cele 17 provincii ale imperiului, Bucovina se poate situa pe locul cinci la producția medie de cereale; ba încă, în mulți ani, ca de pildă, în deceniul 1901-1910, chiar față de Austria, Bucovina obținea producții mai mari la grâu, secară, orz, ovăz și porumb⁶. În domeniul creșterii animalelor, Bucovina deținea, de asemenea, poziții de frunte, ca principal rezervor de carne al imperiului⁷.

Alături de agricultură și creșterea vitelor, exploatarea și prelucrarea lemnului constituie, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea, o ramură economică prosperă, aducătoare de importante venituri.

În etapa analizată se construiesc și intră în funcțiune, în 1874, fabrici de cherestea la Cernăuți și Băieșescu, în 1883 la Berhomet, în 1886 la Vatra Dornei și Iacobenii, în 1887 la Falcău și Rus pe Boul, în 1888 la Ursoaia, Rădăuți și Moldovița, în 1889 la Sucevița, Molid, Ițcani, Valea Moldovei și Negrileasa, în 1890 la Fundul Moldovei, în 1892 la Putna, în 1893 la Bivolărie, în 1896 la Păltinoasa și Comănești, în 1898 la Frasin și Seletin, în 1899 la Cernăuți.

Între proprietarii acestora, în majoritate covârșitoare imigranți alogeni, evrei, se remarcă firma Philipp și Charles Goetz – a cărei societate pe acțiuni este stăpâna celor mai importante unități producătoare de cherestea la Cernăuți, Vatra Dornei, Iacobenii și Falcău – societățile Michael Fischer, din Lemberg, Adolf Lowy din Teschen, Gustav Eichler și Hary Sahlessinger din Gesa, firma Ițic Greiner din Budapesta. Dintre români, fabrici modeste de cherestea ridică și întrețin, pe proprietățile lor, boierii Alexandru Petrino, baronul Vasilco și Fondul Bisericesc – cel mai mare “trust” al patrimoniului național agrosilvic⁸ – care își arendează pădurile și domeniile arabile, își reorganizează și sporește numărul ocoalelor silvice de la 20, în 1894, la 32, în 1914, amenajează și construiește drumuri forestiere pietruite etc. În 1910, existau și rețele telefonice pentru exploatarea forestiere pe distanțele Stupca – Falcău – Brodina – Frasin – Stulpicani – Ostra. Lungimea căilor ferate înguste, forestiere, era în Bucovina de 228 km, iar producția anuală de lemn exploatat se ridica la 1.457.125 m.c., revenind 3 m.c. la hectar.

În domeniul industriei propriu-zise este valabilă, cu unele nuanțări și completări, constatarea istoricului Ion Nistor: Curtea din Viena n-a manifestat “nici un interes pentru industrializarea Bucovinei”, menținând “caracterul aproape exclusiv agricol al țării”; acest fapt convenea “aprovizionării pieței vieneze cu vite și lemn de construcție” și, în același timp, Bucovina constituia “o bună piață pentru desfacerea produselor industriale austriece”⁹.

Totuși, în ajunul primului război mondial, ponderea industriei și meșteșugurilor, în structura economică a Bucovinei, ocupa 28,2 %¹⁰, ceea ce reprezenta un evident progres față de etapa anterioară ocupării și anexării zonei de către austrieci. Dintre unitățile industriale, care intră acum în funcțiune, notăm: atelierele mecanice (1886), fabricile de mașini agricole (1882), de mezeluri (1878), de placaje (1892), de cărămizi, olane și tuburi ceramice (1895), din capitala Bucovinei: fabricile de zahăr de la Lujeni (1901), Jucica Veche (1901) și Crisatec (1912), cele de ciment de la Putna (1898) și Rădăuți (1898), de bere, spirt, rom și lichioruri din Rădăuți (1880), de distilare a lemnului de la Putna (1897) și Moldovița (1897), de mobilă de la Vatra Dornei (1910), numeroase și moderne mori mecanice – dintre care două la Cernăuți (1872 și 1888), câte una la Ropcea (1869), Molodia (1889), Gura Humorului (1890), Vășcăuți (1901), Mămăiești (1901), Mănăstirești (1905), Vrânceni-Zastavna (1906), Adâncata (1909), Coțmani (1911). Unele din aceste mori aveau o producție anuală de 300-400 vagoane de făină, însă, în ansamblu, satisfacerea trebuințelor interne cu mașini și utilaje din întreprinderile bucovinene era cu totul și cu totul deficitară. În ajunul primului război mondial, lucrau în agricultură doar 85 de mașini cu aburi, revenind o mașină la 1.284 gospodării, față de o mașină la 476 de gospodării în Moravia și la 342 gospodării în Austria. Dar,

din cele 85 de mașini agricole, 81 se aflau pe exploatare agricole mai mari de 50 de ha și numai 4 mașini reveneau gospodăriilor țărănești sub 50 ha¹¹ – ceea ce reflectă înzestrarea tehnică precară a principalelor ramuri economice.

În ceea ce privește perfecționarea și modernizarea căilor de comunicație, în general, și construcția de căi ferate, în special, acțiunea în acest domeniu a început îndată după instaurarea administrației imperiale – cu trasarea și amenajarea căilor rutiere, construirea a 107 poduri peste râuri – dintre care două poduri metalice, modernizarea șoselelor naționale etc. Introducerea construcției primei căi ferate în imperiu se făcea abia în 1838, iar extinderea rețelei de căi ferate s-a încheiat abia la sfârșitul domniei lui Francis Iosif, în ajunul primului război mondial. În această acțiune, de construire a căilor ferate, s-a remarcat nu atât activitatea statului, care nu avea mijloacele financiare necesare, cât mai ales diverse societăți particulare¹². Ierarhic, Austria s-a situat pe locul cinci între statele europene, care au trecut la construcția de căi ferate, iar în cadrul imperiului, Bucovina, ca zonă periferică a fost pe ultimele locuri între celelalte provincii¹³.

Prima linie ferată s-a construit în 1867 și s-a inaugurat în 1868-1869, pe ruta Lemberg-Cernăuți-Suceava-Ițcani, după ce statul român a concesionat unei societăți feroviare din Galiția construirea tronsonului pe distanța Suceava-Iași și Suceava-Verești-Botoșani. Faptul se explică și prin aceea că Austria avea peste 70.000 de sudii în Principatele române și deținea locul întâi în comerțul cu acestea. A urmat construirea liniilor: Suceava-Dărmănești-Câmpulung, cu ramificațiile Vama-Moldovița (1887-1888), Dornești-Rădăuți (1887), Câmpulung-Vatra Dornei (1903), Siret-Sinăuți Vechi-Dornești-Dobrinca-Gura Putnei-Ițcani-Suceava-Areni (1909), iar la începutul primului război mondial s-a realizat legătura cu Transilvania, pe tronsonul Vatra Dornei-Prundul Bârgăului¹⁴.

Finanțarea căilor ferate, construite în Bucovina, s-a făcut, mai ales, de către unele societăți străine, ca, de pildă, cele conduse de prințul polonez Sapieha, de baronul austriac Victor von Offenheim, de patronul evreu Carol Goetz, de bancherii Heinrich Popper și Victor Umlauff, dar și de către unii proprietari români, între care Fondul Bisericesc, boierii Al. Petrino, Petre Petrino, Modest Grigorcea, interesați în stimularea comerțului cu cereale și vite, îndeosebi cu Rusia sau diferite zone ale Imperiului habsburgic. În orice caz, ca urmare a amplificării comerțului, cu cherestea și lemn brut din Bucovina, în ajunul primului război mondial, rețeaua feroviară din Bucovina depășea, în lungime, de peste trei ori pe cea din întreaga Românie din 1914¹⁵.

În același timp, după 1850 s-a continuat și amplificat plutăritul pe râurile Bistrița, Dorna, Teșna, Coșna, Țibău, Cărlibaba. Pe la 1910, numai pe Bistrița și Dorna se transportau anual spre porturile dunărene, în medie, peste 9.000 de plute, cu circa 250.000-300.000 m.c. de lemn rotund sau cherestea¹⁶.

Aceste progrese au fost stimulate și de introducerea și extinderea oficiilor poștale, utilizarea, cu începere din 1850, a timbrelor pentru francarea corespondenței, crearea în 1872 a patru oficii centrale și a 41 stațiuni de poștă; în 1854 a fost introdus și telegraful, creându-se până în 1872 un număr de 11 oficii de stat și până la 1900 alte 83 oficii telegrafice particulare; de asemenea, a sporit considerabil și lungimea rețelei telefonice – care, în 1913 avea numai în cadrul Fondului Bisericesc 514 km¹⁷ – toate acestea exprimând, indirect, o bogată activitate economico-financiară.

*

În domeniul finanțelor, creditului și sistemului bancar au avut loc unele mutații esențiale în cadrul imperiului, care s-au răsfrânt, cum era și firesc, și în ducatul Bucovinei.

După înfrângerea ei de către Prusia la Königgrätz sau Sadova, în iulie 1864, Austria a ieșit din uniunea monetară a statelor germanice: Imperiul Habsburgic a adoptat un nou sistem valutar, propriu, care s-a definitivat abia în 1892: coroana, ca valută în aur, a înlocuit guldenul; schimbul de plăți comerciale și de afaceri s-a simplificat; s-au introdus cecurile și tranzacțiile, sistemul

clearingului, în 1892. La nivelul imperiului, trebuințele de capital pentru industrie și comerț erau constituite și acoperite de câteva bănci mari – între care Banca pentru Comerț și Meșteșuguri, creată în 1856, ca o fundație finanțată de celebra Casă a bancherilor Rothschild, în colaborare cu mai mulți aristocrați austrieci; acestea i s-au adăugat, în 1864, Banca de Credit Financiar General Austriacă, formată mai ales cu capital francez și Banca Anglo-Austriacă. apoi, în 1880 Banca Țării și Societatea Montană Alpină, ambele întemeiate cu participarea Consorțiului Uniunea Generală pariziană¹⁸.

În Bucovina procesul de constituire și dezvoltare a sistemului financiar-bancar își are începuturile și dezvoltarea simultan cu cel din imperiu, îmbrăcând anumite particularități generate de nivelul de dezvoltare, de structura preponderent agrară și silvică a acestei zone periferice, aflate la interferența dintre Austria și Rusia. La 1848, în principalul program al românilor bucovineni adoptat în cadrul revoluției, *Petiția Țării*, în art. 4 se scria: “Frumoasa noastră patrie suferă, în ciuda resurselor sale bogate, de o lipsă a capitalului necesar, ceea ce paralizează orice avânt și face imposibilă orice întreprindere mai mare”. Drept urmare se preconiza: “înființarea unei instituții bancare de credit” și “ușurarea comerțului și circulației cu Moldova”¹⁹.

În 1850 s-a înființat Camera de Comerț și Industrie a Bucovinei. Peste un deceniu s-a fondat la Cernăuți și Casa de Economii a Bucovinei, cu un capital inițial de 15.000 de florini. În 1875 apare cea de-a treia instituție bancară – Bursa din Cernăuți; ea își axează activitatea pe comerțul cu cereale, carne, lemn brut, cherestea, nutreț, făină, fructe, alte produse²⁰.

În 1867 își începea activitatea Banca Ipotecară a Galiției, cu sediul la Lemberg; din același an ea își crea o filială și la Cernăuți, efectuând operațiuni diverse: încasări, viramente, tranzacții de burse, schimb de monede, depuneri etc. Banca Ipotecară stimulează comerțul și depunerile de lichidități monetare, creându-și depozite pentru achiziționarea și desfacerea diferitelor produse, în trei centre principale ale Bucovinei – la Cernăuți, Noua Suliță, Ițcani. Între alte operațiuni, această instituție obține mari câștiguri din vinderea porumbului importat din România: cumpărat de negustorii evrei, porumbul “încăpea pe mâna speculanților, iar aceștia îl distribuiau cu prețuri mari, păgubitoare pentru săteni, care erau exploatați până la sânge”. Banca Ipotecară acorda țăranilor credite cu dobânzi mari, variind în mod obișnuit între 24-30 la sută dobândă anuală; uneori, însă, cei ce beneficiau de astfel de credite plăteau “camete ce ajungeau până la 70 la sută”. Anual, se importau din regatul României peste 5.000 de vagoane de porumb. Dobânzile ridicate ale băncilor din Cernăuți – ne relatează un istoric român contemporan – au contribuit la înglodarea în datorii și ruinarea a numeroase gospodării țărănești, îndeosebi mici și mijlocii²¹. N-au lipsit însă și cazurile lichidării unor moșii ale proprietarilor autohtoni, al căror număr s-a împușinat considerabil în cei peste o sută de ani de stăpânire austriacă.

Utilizând lucrări ale unor specialiști austrieci și date statistice oficiale, Mihai Eminescu analizează atent evoluția vânzărilor silite în Bucovina și scrie în paginile cotidianului “Timpul” despre sistemul și amploarea acestora; astfel, numai în doi ani, între 1875 și 1877, numărul vânzărilor silite ale unor gospodării țărănești din Bucovina a crescut de la 253 la 817, adică de peste trei ori și jumătate; autorii și profitorii acestui proces nefast de spoliere, de proletarizare a țăranimii bucovinene sunt aproape în exclusivitate cămătari evrei imigranți din Galiția, care – notează Eminescu cu obidă – “s-au asvârlit ca un pâlă negru de corbi, expropriind palmă cu palmă pe țăranul încărcat de dări, sărăcit prin împrumuturi, spre a-și plăti dările, nimic prin dobânzile de luda, ce trebuie să le plătească”²².

În 1904 apare la Cernăuți și o filială a uneia dintre cele mai mari bănci imperiale – Wiener Bank Verein, care își axează activitatea financiară cu precădere în sectorul cel mai profitabil în deceniile din ajunul primului război mondial – exploatarea și prelucrarea lemnului; ea acorda însă credite și în domeniile industriei, comerțului și agriculturii. Din 1910, ea este secondată și concurată

și de filiala Băncii anglo-austriece, care creează numeroase stabilimente agricole și se angajează puternic în comerțul cu cherestea apreciat de oamenii din finanțe “singurul ram prosper” în viața Bucovinei²³.

O caracteristică a sistemului bancar din Bucovina este acapărarea conducerii și posturilor de deservire de către elementele alogene, coloniști și imigranți, cu precădere de către elemente ale burgheziei evreiești, în special. Astfel, în 1910, când capitala ducatului Bucovinei, Cernăuțiul avea 65.767 locuitori – din care 9400 români, 21.587 evrei și 34.780 germani, polonezi, ucraineni, armeni și alte etnii²⁴ – la Banca Țării, din cei 61 funcționari, numai șapte erau români, 21 evrei și 33 de alte etnii, îndeosebi austrieci, armeni, polonezi²⁵. În întreg sistemul de credit, finanțe, bănci din Bucovina lucrau în 1910 un număr de 58 de funcționari români, la care se adăugau 70 evrei și 349 străini²⁶, deși românii dețineau un procent de 34,2% în cadrul întregii populații și evreii numai 12%²⁷. Analiza componenței consiliilor de conducere și ale președinților băncilor relevă aspecte total nefavorabile pentru români: nici un nume aparținând populației autohtone nu se află printre cele ale ambelor categorii cu rol decisiv. În schimb, majoritatea covârșitoare a funcțiilor de membri ai consiliilor și de președinți ai băncilor aparțin burgheziei evreiești: Friedrich Fischer, membru în Consiliul de conducere al Institutului de Credit pentru Comerț și Industrie este, totodată, patron al Fabricii de sticlă de la Putna și nepotul lui Josef Fischer, proprietarul sticlăriilor de la Huta Veche și Crasna, arendaș al moșiei Toporaști – care aparține Fondului Bisericesc și pe care a adus un număr de zilieri ruteni din Galiția, schimbând primatul autohtonilor în favoarea imigranților vorbitori de limbă ucraineană, același Josef Fischer este patronul unei firme model, pentru care a fost decorat de Curtea din Viena cu “Crucea de aur” a Imperiului²⁸. Primul director al Băncii de Credit, Josef Steiner este și consilier la Camera de Comerț și Industrie, cenzor al filialei Băncii austro-ungare din Cernăuți și patronul celei mai mari Fabrici de bere din capitala Bucovinei, fiind, în același timp și coproprietar al prosperiei și influenței firme Steiner. Fratele său, Aba Steiner este fondator și mulți ani în șir președinte al Institutului de Credit al Bucovinei; el deține și funcția de cenzor al filialei Băncii austro-ungare, consilier la Camera de Comerț și Industrie, precum și mare proprietar al moșiilor Storjineț și Tărășeni (pe care le-a acaparat de la boieri români); el mai este și patron al Fabricii de sticlă din Fürstenthal-Voivodeasa, arendaș al domeniilor lui Mihail Sturza din Bosanci și coproprietar al Fabricii de bere Steiner din Cernăuți²⁹.

Alteori, cei din conducerea sistemului financiar-bancar al Bucovinei sunt oameni politici, ca Wilhelm Tittinger, deputat în Dieta Bucovinei și în Parlamentul imperial sau ziariști, ca, de pildă, Karl Kluger, patronul și directorul celui dintâi și celui mai mare cotidian din Cernăuți, “Czernowitzer Tageblatt”; el cumulează și funcția de redactor șef al ziarului până în 1914, reușind să influențeze opinia publică și să înființeze el însuși o bancă particulară proprie și un azil pentru copii orfani³⁰.

În ajunul primului război mondial sistemul financiar-bancar al Bucovinei, se prezintă, așadar, ca o simbioză ce se realizează între bancheri, cămătari, patronat, mari proprietari industriali și financiari, conducători ai vieții politice și ai mijloacelor de dirijare și influențare a opiniei publice, între care se află, în primul rând, presa oficială.

*

Marginalizarea, slaba reprezentare a românilor în sistemul financiar-bancar al Bucovinei - fie ca depunători, fie, mai ales, ca membri în consiliile de administrație și președinți ai instituțiilor din această rețea - se explică printr-o multitudine de consecințe ale politicii generale habsburgice în cei peste 100 de ani de stăpânire: menținerea majorității covârșitoare a românilor – ca, de altfel, și a rutenilor – în lumea rurală; 80% din locuitori sunt țărani – și românii formează populația de bază a satelor Bucovinei – constată un martor ocular al realităților istorice din Bucovina și unul dintre cercetătorii și cunoscătorii datelor statistice reale din deceniile premergătoare izbucnirii primei

conflagrații mondiale, I.E. Torouțiu – trăiesc “în ignoranță, în mizerie” sunt “exploatați, speculați” și “prea puțin apărați de stăpânitorii străini” și de aceea, considera el, Bucovina avea în ajunul lui 1914 “o temelie bolnavă, slabă de tot” care “nu corespundea în măsură cuvenită cu aspirațiile noastre de neam”; semnatarul acestei aprecieri atrăgea atenția că “atâta vreme cât nu vom căuta să ne întărim acolo, jos, în zadar ne vom strădui să ne zidim cetățuia noastră: ea, după terminare se va prăbuși, de vreme ce n-a avut temelie puternică”³¹.

Slaba temelie a românismului în Bucovina izvoră și din alte consecințe ale politicii habsburgice: restricțiile impuse în ceea ce privește formarea unei clase de mijloc, puținătatea numerică și precaritatea situației materiale a meseriașilor, negustorilor, funcționarilor și intelectualilor – în contrast flagrant cu afluența numerică, în continuă creștere și prosperitatea elementelor alogene – austrieci, evrei, armeni, polonezi etc. În Cernăuți, de pildă, în cele 15 corporații de meseriași în 1910, care însumau în total 2140 de meșteșugari, doar 44 erau români, 1481 evrei și 615 de alte etnii. Pe întreg cuprinsul Bucovinei, din cei 9322 de meseriași, existenți la aceeași dată 737 erau români, 5091 evrei și 3494 de alte etnii. Situația era identică și în comerț: din cei 10.314 negustori ai Bucovinei, 444 erau români, 8.642 evrei și 1226 de alte etnii. În rândul patronilor din Bucovina, politica imperială a generat aceeași situație nefavorabilă românilor: dintr-un total de 5076 patroni, 4226 erau evrei, 591 de diverse alte etnii și doar 259 români³².

În fapt, deposedarea, pauperizarea românilor bucovineni, inferioritatea lor – în comparație cu situația materială a grupurilor alogene, coloniști sau imigranți, poate fi constatată în ajunul primului război mondial și din alte câteva exemple reprezentative. La 1774 – 1775, când au ocupat și anexat austrieii Bucovina, întreg pământul se afla în mâinile autohtonilor – pe care, la recensământul din 1777, generalul Spleny îi categorisea în 277 boieri, 142 boiernași, la care se adăugau domeniile mânăstirilor și loturile țărănești. În 1914 mai existau doar 10 mari proprietari funciari români, care stăpâneau 3,5% din pământul agricol al Bucovinei, restul aflându-se în cea mai mare parte în arendarea sau stăpânirea coloniștilor și emigranților. Fondul Bisericesc dispusese inițial, în 1783, de o suprafață de 105 mii pătrate din cele 190 mii pătrate cât avea întreaga Bucovină. Dar la 1900, acest uriaș “trust” al patrimoniului național mai stăpânea, în mod formal, numai 47 mii pătrate și întreaga această suprafață se afla în mâinile arendașilor evrei³³.

Implicațiile acestor transferuri în cadrul proprietății se concretizează și în alte situații de-a dreptul paradoxale. Fondul Bisericesc, care mai avea mai puțin de jumătate din patrimoniul agrosilvic inițial, arendase, în 1914, cele 25 de domenii ale sale după cum urmează: 19 domenii unor patroni evrei, patru la unii șvabi și austrieci, unul dintre domenii unui polonez și un singur domeniu – cel mai mic, sub raportul suprafeței – se afla dat în arendă unui locuitor român³⁴. Dintre arendași, mulți deveniseră proprietari. Așa se face că la cele 283 de biserici ortodoxe din Bucovina, Fondul Bisericesc era ctitor și patron la 99 de lăcașuri, românii la 38 și străinii la celelalte 156. Situația incredibilă la care s-a ajuns și care – după cunoștințele noastre nu se mai întâlnește în alte provincii – era aceea că, în regiunea dintre Prut și Nistru, 54 de biserici creștine ortodoxe aveau, în 1914, drept ctitori și patroni diverși proprietari sau arendași de religie mozaică; între aceștia, pe primul loc se situa familia Fischer, care deținea “calitatea” de ctitor și patron la 8 lăcașuri ortodoxe – în localitățile Ispas, Stănești de Jos, Babin, Borăuți, Chisălau, Prelipcea, Călinești-Cuparencu și Teodorești³⁵.

Acest transfer de proprietate din mâinile autohtonilor români în cele ale coloniștilor și imigranților – contrar opiniilor unor istorici austrieci și germani contemporani, care exemplifică Bucovina drept un “model” de conviețuire armonioasă, pluriethnică, multilingvistică și confesională – a generat, dimpotrivă, așa cum o probează documente de arhivă, o avalanșă de memorii, proteste, plângeri ale țăranilor români din numeroase sate. “E un păcat strigător la cer – scriau, în 1914, Consistoriului Ortodox din Cernăuți, țăranii din Clit-Arbore în frunte cu preotul Dumitru Furtună – că poporul duce lipsă și e lăsat pradă unor venetici, care au sosit aici, venind cine știe de unde, spre a

stoarce măduva din bieții țărani”³⁶. La 24 februarie 1914, țăranii de pe domeniul satului Sf. Ilie – dat în arendă lui Herman Fischer – scriu: “sărăcia nespusă, care i-a cuprins pe bieții creștini, îi silește pe mulți să-și caute scăparea în America, lăsând acasă femei și copii, în cea mai mare mizerie și disperare”. Relatarea nu conține o exagerare. În Cernăuți funcționau câteva birouri, care înlesneau emigrările peste ocean – printre cei doritori să plece se aflau atât țărani români, cât și ruteni³⁷. Țăranii din satul Voroneț se plâng că au ajuns “străini în propria lor țară, că nu-i chip nici să poată trăi și nici aduce lemne din pădurile Fondului religiosar”; gospodarii din Sadova, într-o plângere către mitropolitul Bucovinei precizează că funcționarii de la Fondul religiosar “în loc să lucre în folosul creștinilor pe la autoritățile mai înalte îi sprijină pe dușmanii nației, pe evrei, lipitorile satului”³⁸. Preotul din Solca scrie și el la Cernăuți în 1908 că “au sărăcit poporul ortodox din Solca, cu totul, încât a ajuns azi în niște bordeie pe cele dealuri, iar locurile cele mai mănoase de pe șes au intrat mai de-a rândul în mâinile crâșmarilor și funcționarilor evrei, străini și șireți”³⁹.

Un fenomen, cu consecințe dintre cele mai nefaste în lumea rurală, îl reprezintă și arendarea dreptului de propinație, de desfacere a băuturilor alcoolice, prin licitație, celor ce au mai mult capital și care în marea lor majoritate erau evrei. În 1909, de pildă, acest monopol îl dețineau Josef Fischer, unul dintre cei mai influenți oameni de afaceri din sistemul financiar-bancar⁴⁰ – și Solomon Rudich, patronul Fabricii de Spirt, Rom și Lichioruri din Rădăuți – care în 1902 producea peste jumătate din întreaga cantitate de băuturi alcoolice care se desfăcea în Bucovina și, totodată, exporta alcool, atât în unele țări europene, cât și pe continentul american⁴¹. Deținătorii acestui monopol subînchiriau cârciumarilor velnițe de rachiu sau – cum se numea în limbajul de epocă – “holerca”; la rândul lor, cârciumarii – scria istoricul Ion Nistor, martor și el al acestor stări de lucruri – “căutau, firește, să desfacă la consumatori cât mai mult rachiu pe care ei, de altfel, îl și mai amestecau cu apă, spre a realiza profituri cât mai mari. În scopul acesta, ei ademeneau lumea la cârciumă oferindu-i băuturi și pe datorie, de care țăranul scăpa numai rareori cu obrazul curat. Odată ce țăranul ajungea pe mâna cârciumarului, soarta gospodăriei sale era pecetluită, căci odată ce omul se îmbăta, nu mai ținea socoteală de ceea ce cârciumarul trecea în contul său – și acesta trecea cât voia. Pentru datoriile astfel contractate, gospodăria țăranului ajungea la licitație, vânzându-se pe rând lucrurile din casă, apoi vitele de muncă, pământul și, în cele din urmă, casa, țăranul ajungând pe drumuri cu femeie și copii. Nu era sat în care să nu se petreacă asemenea tragedii sociale, care, uneori sfârșesc prin acte de violență și crimă”⁴². Ziarul “Patria”, referindu-se la aceleași realități nefaste scria în 1909: “ne întrebăm: dacă mai există, undeva, sub soare, un alt neam mai blestemat de soartă decât suntem noi?”⁴³.

*

Față de politica împrumuturilor cămătărești și a vânzărilor silite practicate de sistemul financiar-bancar, de arendașii aflați în serviciul acestui angrenaj mafiot, elita românilor din Bucovina n-a rămas indiferentă. În ultimul deceniu al veacului al XIX-lea, s-a început și, apoi, a continuat, în primul deceniu al secolului XX, o largă și entuziastă mișcare de înființare a băncilor populare după sistemul Reiffeisen. La nivelul comunităților rurale și urbane, se creau bănci, cooperative sau însoțiri de credit care acordau o dobândă anuală medie de 6% la depunere și 7.5% la împrumuturi⁴⁴.

În fruntea acestei mișcări s-au aflat învățători, preoți, intelectuali din lumea satelor ca: Mihai Bendescu, Grigore Filimon, Constantin Morariu, Grigore Sârbu, Artenie Berariu, Leonida Bodnărescu etc. În 1893 lua ființă una dintre primele bănci populare sau însoțiri de credit și economie la Storojineț. În 1896 o alta se înființa la Câmpulung Moldovenesc. Apoi numărul lor crește într-un ritm impresionant: în 1898 – la Fundul Moldovei, Solca, Stroești, Horodnicul de Sus, Ropcea, Crasna; în 1900 – la Gălănești și Tereblecea; în 1901 – la Vicovul de Sus, Costâna, Șcheia, Stupca, Tișăuți, Bălăceana, Berchișești și Corlata; în 1902 – la Vatra Moldoviței, Vatra Dornei,

Pojorâta, Breaza, Vama, Valea Seacă, Stulpicani, Pârtești de Jos, Sfântu Ilie, Dănila, Iaslovăț, Părâuți, Călinești, Stănești, Pătrăuți pe Suceava, Frătăuții Vechi, Poieni, Udești, Vicovul de Jos, Bosanci, Volovăț, Milișăuți, Calafindești; în 1903 – la Iacobeni, Valea Putnei, Lucăcești, Băișești, Crănicești, Putna, Mușenița, Straja, Oprișeni, Broscăuți, Ciudin, Iordănești, Budineț, Cireș, Cernaucă, Davideni, Noua Suliță, Voloca, Lehceni, Cuciur Mare etc.

Pentru a-i lămurii pe săteni să devină membri ai băncilor populare – care în unele localități practicau dobânzi minime, de 3,5% pentru depunători și 4,5% la împrumut, iar procentul băncilor sătești care acordau astfel de dobânzi scăzute era în creștere⁴⁵ – preotul Bendescu de la Crasna, județul Storjineț, a editat și difuzat gazeta “Țăranul”, care între anii 1904-1910 a oferit populației nevoiașе îndrumări și indemnuri utile, spre a se organiza și apăra împotriva cămătarilor⁴⁶. Un rol important, în luminarea și mobilizarea țăranilor și orașenilor cu venituri modeste, spre a se angaja și colabora în cadrul băncilor populare, l-a avut, în acești ani, și gazeta populară “Deșteptarea”, al cărei inițiator și coordonator, într-o primă etapă, între anii 1893-1894, a fost Constantin Morariu, fost secretar al Societății Academice Studențești “Arboroasa” – el însuși poet, ziarist, istoric, veritabil îndrumător cultural al generației sale. “Cum se zbate peștele pe uscat – scria “Deșteptarea” – așa am prins noi românii bucovineni a ne zbate în propria noastră țară: fiindcă, dacă am căuta între consilierii guvernământului țării, nu vom găsi nici un român, la fel și între consilierii Tribunalului Țării”⁴⁷. Gazeta nu ezita să scrie că “sub stăpânirea habsburgică s-a ajuns încât casele, livezile, ogoarele, moșiile noastre au ajuns să fie azi în stăpânirea ba pe la șvabi, ba pe la mazuri, ba pe la jidani”, iar “în târguri au pierit meșteșugarii și negustorii noștri”⁴⁸.

Ca urmare a sfaturilor și explicațiilor propagate de fruntași mișcării naționale, odată cu înființarea a numeroase bănci populare, s-au creat și cooperative agricole de producție, de consum și comerț.

În 1905, preotul Mihai Bendescu a convocat la Crasna un congres al reprezentanților acestor bănci populare, cooperative agricole, de consum și desfacere, la care a luat parte și fruntașul Partidului Național Liberal din Regatul României, I.G. Duca, ce deținea atunci și funcția de director al Casei Centrale a Cooperăției din București⁴⁹.

Mișcarea de înființare și dezvoltare a băncilor populare – ca expresie a reacției de apărare a populației nevoiașе, de la sate și orașe, în fața practicilor spoliatorii ale marilor bănci din capitala Bucovinei – a cuprins și s-a extins, deopotrivă, și în rândurile celorlalte naționalități. Astfel, după statisticile oficiale între anii 1907 și 1908, numărul cooperativelor de credit a evoluat după cum urmează⁵⁰:

anul	Numărul cooperativelor de credit			
	germane	românești	rutene	total
1907	62	119	138	329
1908	71	156	149	376

Odată cu sporirea numerică a băncilor populare, se simțea nevoia unei instituții centrale, coordonatoare. Aceasta cu atât mai mult cu cât Dieta Bucovinei a sprijinit înființarea băncilor populare, acordându-le credite cu o dobândă medie anuală de 4%⁵¹.

În 1903 s-a înființat, la Cernăuți, Centrala Însoririlor Economice Române. Scopul activității acesteia era de a mijloci și înlesni acordarea de credite, de-a închea și consolida legăturile cu însoirile sau băncile afiliate, de-a promova și generaliza experiența financiar-bancară.

În primii ani de activitate, Centrala Însoririlor Economice Române s-a afirmat foarte timid. Banca Țării îi deschisese un credit de 150.000 de coroane. Dar Centrala nu dispunea de un personal cu pregătire de specialitate corespunzătoare. De aceea, exista de la început perspectiva subordonării

Centralei – și odată cu ea și a întregii rețele a băncilor populare – de către Banca Țării și celelalte bănci mari și cu experiență. Din 1906, Centrala Însușirilor Economice Române, ajunsă sub conducerea dr. Florea Lupu, părea să prospere și să-și consolideze existența, ajungând la un capital de peste 4.000.000 de coroane⁵². În 1909, cele 156 de bănci populare românești din subordinea Centralei aveau 23.855 de membri la o populație românească de 273.254 locuitori⁵³. La aceasta se mai adăugau: nouă însușiri de comerț agricol și două însușiri de consum care aveau și câteva mii de membri⁵⁴.

Dar, primele semne ale crizei mișcării cooperatist bancare se vedeau încă la sfârșitul primului deceniu al secolului al XX-lea. Spre exemplu, una dintre însușirile de comerț, Prăvălia românească din Cernăuți înregistra într-un singur an un deficit de 15.000 de coroane. Cauzele? Așa cum se releva în analiza făcută în cadrul adunării generale a acestei unități, unii frunzași ai românilor bucovineni, în naivitatea și pornirea lor entuziastă au crezut că pot “să desrobească peste noapte națiunea română din mrejele negustorilor străini”; au fost create, într-un timp prea scurt, fără o bază de capital proprie, “prin toate unghiurile țării, filiale ale Prăvăliei românești” și acest fapt s-a dovedit – apreciau participanții – “o adevărată calamitate”. Singura concluzie de consolare era aceea că inițiatorii mișcării au dobândit experiență; soluția, care se impunea pentru români, era ca aceștia să-și formeze “un corp de tineri școliți în ale finanțelor și negustoriei” cu atât mai mult cu cât populația românească din Bucovina dispunea de “mărfuri bune și ieftine” pe care, deocamdată, continua să le ofere prăvăliilor conduse de străini și cu experiență. Conducătorii prăvăliei românești din Cernăuți conchideau că, deși încercarea lor a dat faliment, principalul câștig era acela că “trecutul ne-a învățat că nu mai avem nici un fel de motiv să ne încredem în străinii care au monopolizat la noi în țară mai tot comerțul, acest izvor nesecat de bunăstare și belșug”⁵⁵.

În ajunul primului război mondial și Centrala Însușirilor Economice Românești dădea faliment – prinsă în mrejele Băncii Țării și ale politicii oficiale, promovate de guvernământul Bucovinei – ceea ce compromitea “toată mișcarea atât de mult promițătoare”⁵⁶. La 25 noiembrie 1913 Centrala era obligată să cedeze Băncii Țării, printr-o plenipotență cu valoare juridică, toată averea de care dispunea – pentru recuperarea creditelor și dobânzilor acumulate – între valorile și bunurile cedate aflându-se: o moară mecanică în Cernăuți și moșiile de la Milișăuți și Pătrăuți⁵⁷, ipoteca ridicându-se la suma de 1,5 milioane coroane⁵⁸.

*

În concluzie, sistemul financiar bancar al Bucovinei se afla, în ajunul primului război mondial, aproape integral în mâinile unor elemente ale burgheziei alogene, compradore, evreiești și austriece îndeosebi, deservind interesele egoiste ale unei minorități puse în slujba statului și împărțind beneficiile cu acesta.

Ajunși în situația de minoritari în cadrul populației, românii bucovineni încercau cu o vădăciță îndârjire să se sustragă efectelor spoliatoriei ale politicii cămătărești ale marilor bănci, creându-și în acest scop acele bănci populare după sistem Reiffeisen, care, însă au căzut în mod treptat și ele în mâinile rapace și devoratoare ale bancherilor. Dacă – așa cum releva Aristotel – “binele în politică este Justiția” și dacă “este just ceea ce, emanând de la toți, se răsfrânge asupra tuturor în mod egal” este limpede că și acest segment al politicii și istoriei Imperiului Habsburgic, sistemul financiar bancar al Bucovinei nu putea oferi un model și o bază pentru conviețuirea armonioasă plurietnolingvistică și confesională. Eliberarea Bucovinei de sub stăpânirea austriacă și unirea ei la statul român în 1918, era o soluție cerută și de realitățile injuste ale sistemului financiar bancar.

NOTE

1. Karl Marx, Fr. Engels, *Despre artă și literatură*, București, 1953, p. 49-58.
2. Ibidem, p. 52-53.
3. Dragoș Luchian, *Banca Mondială*, Editura Enciclopedică, București, 1992, p. 5.
4. Mihai Iacobescu, *Bucovina – "o Europă în miniatură?"*, în vol. *Naționa. și social în istoria românilor (Profesorului Gh. Platon la a 70-a aniversare)*, Istorie, tom XLII-XLIII, Supliment 1996-1997, Editura Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1998, p. 149-161.
5. Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, vol. II, Editura Enciclopedică, ediția a VIII-a, București, 1997, p. 550-551.
6. *Buchenland Huntertfuntzig Jahre deutschum in der Bukowina*, p. 165.
7. Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 216-221.
8. Idem, *A fost Bucovina de ieri un "model" al Europei de mâine?*, "Țara Fagilor", vol. VII, 1998, Cernăuți, 1998, p. 46-63.
9. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 302.
10. W. Messner, *Dem Kaindl-Archiv gewidmet vom Verfasser*, Henbach/Würtenberg, 1985, p. 16.
11. C. Daicoviciu, M. Constantinescu, *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900-1918)*, Editura Academiei Române, București, 1964, p. 38, 40.
12. Erich Zöllner, *op. cit.*, p. 561.
13. Bucur Tincu, *Contribuții la istoria căilor ferate din România. Idei și Probleme în perioada 1859-1860*, în "Studii", nr. 5, 1971, p. 952.
14. C. Botez, D. Urmă, I. Saizu, *Epopeea feroviară românească*, București, 1977, p. 76; *Averile bisericești din Bucovina*, București, 1939, p. 25; Victor Slăvescu, *Căi ferate, navigație fluvială și maritimă*, București, 1930, p. 225, 271-272.
15. Aurel Râșcanu, *Podurile și șoselele din Bucovina*, București, 1919, p. 19.
16. Josef Opletal, *Das Föstliche Transportwesen*, Wien, 1913, p. 21-29.
17. E. Guzman, *Bumurile Fondului Bisericesc*, f.a., p. 16.
18. Erich Zöllner, *op. cit.*, p. 565.
19. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 381.
20. Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți (Arh. SRC), Isin Gronich, *Un album al Cernăuțiului*, Cernăuți, 1925, p. VII, 4-14.
21. C. Daicoviciu, M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 71; Ion Nistor, *op. cit.*, p. 302.
22. Mihai Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, antologie, prefață și note D. Vatamaniuc, Editura Saeculum, București, 1996, p. 30, 53.
23. Arh. SRC, *loc. cit.*, p. VII, 20-39.
24. *Mitteilungen des Statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina*, IX, Heft, Czernowitz, 1907, p. 24.
25. I.E. Torouțiu, *Români și clasa de intelectuali din Bucovina*, Cernăuți, 1911, p. 25.
26. Ibidem, p. 20.
27. W. Messner, *op. cit.*, p. 15-17.
28. Arh. SRC, *loc. cit.*, p. IV, 10-11.
29. Ibidem, p. IV, 18-21.
30. Ibidem, p. IV, 24-26.
31. I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 5.
32. Idem, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 239, 302, 304, 402.

33. *Ibidem*, p. 410-429.
34. Aurel Onciul, *Moșiile Fondului Bisericesc*, "Patria", Cernăuți, 25 aprilie 1909.
35. Arh. SRC, *Șematismul Arhidiecezei Ortodoxe a Bucovinei*, Cernăuți, 1922, p. 5-55.
36. Idem, *Fond Mitropolie 320, opis 1*, dosar 1346, f. 98.
37. *Ibidem*, f. 106-108.
38. *Ibidem*, f. 1218.
39. *Ibidem*, f. 99.
40. "Patria", Cernăuți, 4 aprilie 1909, p. 1.
41. Arh. SRC, Isiu Gronich, *op. cit.*, VIII, 26-28.
42. Ion Nistor, *op. cit.*, p. 303-304.
43. "Patria", Cernăuți, 4 aprilie 1909, p. 1.
44. Mihai Bendevschi, *Organizarea cooperativă a creditului personal agricol în Bucovina*, în vol. *Românii din Bucovina*, Cernăuți, 1906, p. 129-140.
45. C. Daicoviciu, M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 72.
46. Ion Nistor, *op. cit.*, p. 304.
47. "Deșteptarea", Cernăuți, nr. 21/1893, p. 161.
48. Idem, nr. 6(1898, p. 45.
49. Ion Nistor, *op. cit.*, p. 304.
50. *Buchenland...*, p. 225.
51. Mihai Bendescu, *op. cit.*, p. 131.
52. "Patria", 25 februarie 1909, p. 1.
53. Ion Nistor, *op. cit.*, p. 312.
54. "Patria", 19 martie 1909, p. 1.
55. Idem, 1 mai 1909, p. 2.
56. Ion Nistor, *op. cit.*, p. 305.
57. Arh. SRC, Direcția Poliției, Fond 10, opis 1, dosar 975, f. 4 și 21; dosar 978, f. 17.

DE LA RELAȚII CONSULARE LA RAPORTURI DIPLOMATICE OFICIALE ÎNTRE ROMÂNIA ȘI S.U.A. - EUGENE SCHUYLER

Dumitru Vitcu

Anul 880 a constituit o bornă cronologică în evoluția relațiilor româno-americane datorită, pe de o parte, inaugurării legăției SUA la București și, pe de alta, prezenței unei misiuni diplomatice românești (condusă de colonelul Sergiu Voinescu) pe pământ american, deopotrivă în emisfera sa nordică, Statele Unite, cât și în cea sudică, la Rio de Janeiro.

La 11 iunie acel an, secretarul de stat american, W.N. Evarts, semna actul prin care era numit "agent diplomatic și consul general al Statelor Unite pe lângă guvernul Alteței Sale Regale, principele suveran al României", în persoana lui Eugene Schuyler. Prieten apropiat al lui John Kasson, trimisul oficial al Washingtonului la Viena, căruia, se pare, i-a și datorat nominalizarea în capitala României, E. Schuyler era avocat de profesie și își începuse cariera diplomatică în 1867, îndeplinind succesiv funcțiile de consul la Moscova, apoi la Reval (Talin) în Estonia, secretar de legăție la Petersburg (1870-1876) și Constantinopol (1876-1878), în capitala Turciei fiind și consul general, funcție pe care a deținut-o ulterior pe durata a câte unui an, la Birmingham și Roma¹. Cunoscut la București încă din 1876, făcând un popas în drumul de la Petersburg la Constantinopol și întreținându-se cu principele Carol I vreme de aproape un ceas, fără a bănuși atunci că se va întoarce aici ca reprezentant diplomatic oficial.

Din capitala Imperiului Otoman, noul secretar de legăție al SUA avea să susțină constant reînființarea consulatului american la București, practic desființat odată cu părăsirea postului de către B.F. Peixotto, comunicând Departamentului de Stat că, "întrucât România este un stat autonom, nici un oficial turc nu are autoritate acolo, iar în caz de nevoie ar fi dificil pentru mine să intru în legătură cu guvernul principelui". Ulterior, spre a fi mai convingător, adăuga: "Mi se pare foarte important ca Bucureștii să nu rămână fără o reprezentanță diplomatică americană acum când rolul economic al României este în rapidă ascensiune. Cred că nu va trece mult până când congresul va socoti oportună și morală reînființarea unui consulat la București"².

Nu este de neglijat nici faptul că relatările sale – în urma unei călătorii de documentare – despre atrocitățile săvârșite de turci, în Bulgaria, în 1876, având un larg ecou internațional, au iritat autoritățile de la Constantinopol, care, prin mijlocirea propriului ambasador la Washington, au cerut Departamentului de Stat să procedeze la rechemarea acestuia din post, pentru atitudine neprietenească față de Turcia și de simpatie (altminteri mărturisită) pentru Rusia. Schuyler a rezistat totuși în funcție până la încheierea războiului, în 1878.

Cu prilejul numirii sale, Departamentul de Stat declara în numele guvernului federal că Statele Unite recunoșteau "în chipul cel mai deplin suveranitatea și independența desăvârșite ale României" și erau convinse că legăția deschisă la București avea să asigure "urmări fericite" în evoluția și "consolidarea legăturilor dintre cele două țări"³. Se cuvine însă precizat că, deși autoritățile americane abilitate nu alocaseră încă fondurile necesare noii reprezentări diplomatice la nivel de legăție, din rațiuni de austeritate bugetară, forma protocolară n-a avut de suferit titulatura rămânând legăție, iar reprezentantul diplomatic fiind avansat, la insistența autorităților românești, din poziția de agent și consul general, în cea de însărcinat cu afaceri, în iunie 1881 și apoi de ministru rezident, din iulie 1882.

Când părăsea Roma, pentru București, la 21 iulie 1880, Schuyler scria secretarului de stat: "Istoria și situația României mă interesează de mai multă vreme și mă simt onorat în cel mai înalt grad de a fi primul american cărui i se încredințează misiunea de a începe relații diplomatice regulate cu această țară. Nu voi precupeți nimic pentru a promova bunele relații între cele două țări"⁴.

Familiarizat oarecum cu realitățile politice, sociale și culturale românești înainte de a-și lua postul în primire, Schuyler le-a apreciat cu destulă exigență după realizarea contactului direct⁵, exigență ce nu-i diminuase simpatia mărturisită pentru comportamentul României în vremea războiului din 1877-1878. Totodată, preluând misiunea inițiată de John Kassan la București, vizând reglementarea printr-un tratat a relațiilor comerciale între cele două țări⁶, ca și recomandarea Departamentului de Stat referitoare la posibilitatea consfințirii printr-un asemenea act a unor garanții vizând "libertatea religioasă și a educației", el a opinat că un acord comercial nu era locul cel mai potrivit pentru materializarea lor scriptică și că orice insistență pe acea temă nu putea sfârși decât prin eșecul negocierilor⁷. Pentru că, interesele americane imediate – dictate de aplicarea unor consistente taxe vamale suplimentare tuturor mărfurilor provenind din țările cu care România nu încheiasse încă acorduri comerciale – covârșeau oricum acele motivații de ordin confesional sau moral, incluse dealtfel circumstanțial și facultativ printre temele dialogului.

Debutul în noul post diplomatic nu s-a consumat sub cele mai bune auspicii pentru Scuyler, probleme personale nerezolvate suprapunându-se celor oficiale învăluite în incertitudini, care, laolaltă, i-au crea o prelungită stare de disconfort. Casa ce i-a fost destinată ca reședință oficială în București, dar și ca locuință (casa Capșa din Calea Victoriei), reclama un consistent efort din parte-i spre a asigura chiria și întreținerea aferente, într-un oraș pe care-l găsea deja "foarte scump" și în condițiile în care cutremurul din 25 octombrie 1880 șubrezise îngrijorător structurile imobilului abia închiriat.

Cele trei transferuri succesive din ultimii doi ani îi epuizaseră resursele materiale, după cum însuși se tânguia într-o scrisoare adresată secretarului de stat, determinându-l a se îndatora prietenilor. Din același motiv, își lăsase soția, Gertrude, la Paris, arătându-se pesimist în privința perspectivelor de reunificare familială curândă. Nesiguranța rămânerii în post îi era alimentată și de faptul că iminența alegerilor prezidențiale din noiembrie același an făcea posibilă reușita partidului democrat, aflat atunci în opoziție și, prin urmare, schimbarea administrației republicane, căreia-i datorase nominalizarea în funcție, inclusiv a serviciilor consulare și diplomatice numite de aceasta. "Cu sistemul nostru politic, niciodată nu poți fi sigur de nimic în vremea alegerilor" – se confesa el unui amic, Maurice Howard, la 21 septembrie, parcă spre a-și motiva eventualul eșec⁸.

Starea de disconfort inițial i-a fost sporită și prin contractarea unei nevalgii, provocată probabil de escapadele sale montane din primele luni (la Sinaia, Brașov, Tușnad, Sf. Gheorghe), dar mai ales de îmbolnăvirea secretarului său particular care-l ajuta în redactarea monografiei consacrată țarului Rusiei, Petru cel Mare, monografie ce avea să vadă lumina tiparului patru ani mai târziu⁹. Încât, singurul suport moral, în afara cunoștințelor sau prietenilor de circumstanță, venea din partea celor câțiva cetățeni americani, rezidenți temporar în București, printre ei inginerul Ed. M. Grant, generalul Briam Berdan și pictorul G.P.A. Healy.

Preocupările diferite, dar încadrate aceleiași spectru intelectual, ale concetățenilor săi, pe care Schuyler i-a întâlnit în București, cu care s-a întreținut adesea și despre care a scris mai ales în corespondența-i privată adresată soției sau surorii sale, Evelyn, îi vor fi îndepărtat cu timpul incertitudinile și îi vor fi diminuat neliniștile generate de noul său statut, noul loc de muncă și de întreaga problematică circumscrisă acestora. Oricum, liniile directoare ale unui program ce nu i-a fost stabilit din start de către autoritățile federale, în special de Departamentul de Stat, ci însuși le-a reperat și urmărit înfăptuirea, i-au fost foarte clare diplomatului versat ajuns în capitala României.

La doar câteva zile după sosirea sa la noul post diplomatic, în august 1880, Schuyler, inspirat probabil și de amicul său din Viena, făcea și primele aprecieri asupra potențialului economic românesc, aprecieri pe care le comunica în scris Departamentului de Stat. "Din punct de vedere comercial – nota el – exportul României constă îndeosebi în cereale, țara fiind într-un fel rivală pentru noi; dar produsele industriale se află în faza de început, a copilăriei, încât România va putea fi o bună piață pentru exportul mărfurilor noastre, piață controlată acum de englezi, austrieci și germani"¹⁰. Mesajul era identic cu acel avansat de Kasson în privința transformării pieței românești în debușeu pentru produsele americane, numai că Schuyler a beneficiat și de avantajul informării directe și al ofertării unor soluții mai convingătoare.

Într-un alt raport preliminar cu aceeași destinație, datat 28 septembrie 1880 și consacrat problemelor agriculturii românești (domeniu pentru care a avut o anume predilecție), diplomatul întvedea aici posibilitatea unei "deschideri pentru antreprizele americane în domeniul mașinilor și uneltelor agricole". Dificultățile generate de transportul anevoios al acestora, de taxele și cheltuielile aferente, le vedea diminuate până la eliminare prin utilizarea serviciilor unei companii transoceanice italiene, "Florino Steamship Co.", ce asigura legături regulate între New York și Neapole, companie care lesne își putea extinde sfera serviciilor până în porturile Mării Negre, precum și prin împuternicirea unui agent specializat în operațiile de plasare a mașinilor agricole pe piața românească, în persoana lui John Lee¹¹. Ultimului i se datorase de altfel introducerea în premieră a batozei mecanice în țară.

O imagine de ansamblu asupra agriculturii românești, surprinsă din perspectiva diplomatului reprezentând și interesul omului de afaceri, atent mereu la eternul raport definitoriu pentru economia de piață, cerefe-ofertă, a prilejuit un amplu comentariu în coloanele prestigiosului cotidian american "The New York Times" din 21 septembrie 1881. Informațiile furnizate de Schuyler, sub formă de corespondență specială adresată de astădată nu Departamentului de Stat ci, prin mijlocirea marelui ziar, potențialilor întreprinzători americani într-o zonă mai puțin cunoscută lor, au fost prelucrate de redacție și oferite cu generozitate celor interesați¹².

În esență, observațiile diplomatului, care beneficiase de asistența și consiliile în materie ale inginerului american Ed.M. Grant, slujeau concluziei firești: cultivarea pământului după metode agrotehnice înapoiate, cu unelte tradiționale (erau pomenite și descrise plugul primitiv, boroana, hârlețul, sapa, furca din lemn etc.), în condițiile inexistenței unor sisteme de drenaj, a dificultăților ridicate de transportul cerealelor și de înmagazinarea lor, oferea o bună șansă întreprinzătorilor americani de a-și spori cifra de afaceri pe piața românească a mașinilor și uneltelor agricole. Încât, comentatorului ziarului nu-i rămânea altceva decât să sublinieze caracterul instructiv al informațiilor oferite de diplomat concetățenilor săi, întreprinzători și oameni de afaceri, pe care-i îndemna să ia aminte la cerințele și disponibilitățile semnalate ale pieței românești.

Desigur, Statele Unite, prin reprezentanții consulari și diplomatici, ori prin oficiile comerciale sau împuterniciții unor mari firme producătoare, n-a fost singura țară interesată în câștigarea pieței românești către sfârșitul secolului al XIX-lea. În competiția declanșată pentru dobândirea unei poziții privilegiate în acest domeniu, care, ulterior, avea să cedeze întâietatea petrolului, Statele Unite porneau cu un handicap, dar și cu un atu. Cel dintâi consta în accesul american întârziat în zonă, cauzat nu numai de distanțele geografice, ci și de împrejurările politice, fiind devansat, cum observase și Schuyler, de cel german, francez, englez și austriac, în ordine și proporții fluctuante. Cel de al doilea, amintit deja, deriva din concurența pe care cerealele americane, "mai bune, mai abundente și mai ieftine", înfruntând dificultățile generate de distanțe și transport, o făcea celor românești pe piața europeană, îndreptând astfel atenția producătorilor agricoli și economiștilor români spre ameliorarea condițiilor și performanțelor tehnice ale unei agriculturi dominată de tradiționalism. Avantajată de ritmul alert impus industrializării generale și

mecanizării agriculturii, în epoca numită a "reconstrucției și dezvoltării" ce a urmat războiului civil, economia americană a prosperat mereu, devenind în scurt timp un concurent competitiv, ba chiar de temut, pe piața europeană¹³.

Pentru agricultura românească, a cărei producție destinată exportului a resimțit din plin efectele concurenței cerealelor americane, ieșirea din impas nu mai putea ocoli introducerea progresului tehnic, propovăduită teoretic de către mulți economiști în ultimele decenii ale secolului trecut. Dar, în condițiile unei slabe dezvoltări industriale, modernizarea agriculturii românești rămânea tributară, între altele, importului de mașini și unelte agricole, de care însă marea masă a micilor producători, din motive bine cunoscute, nu a putut beneficia în epocă. Interesant rămâne faptul că, în aceeași perioadă, unul dintre principalii furnizori de mașini agricole pe piața românească nu era altul decât unul dintre principalii concurenți pentru cerealele noastre pe piața europeană, iar canalul diplomatic a servit drept instrument pentru prospectarea și reglarea unor activități economice doar aparent contradictorii. Iar constatarea nu putea fi decât instructivă în opinia lui Alex. Cantacuzino: "Concurența ce întâmpinăm (din partea S.U.A., pe piața europeană a cerealelor – n.ns.) să nu ne intimideze, s-o privim din contra, ca stimulentele cel mai activ al progresului și să profităm de dânsa, puindu-ne serios pe lucru"¹⁴.

Pentru stimularea legăturilor economice între România și Statele Unite, primul diplomat american acreditat la București, E. Schuyler, aflat într-un evident dezacord cu austeritatea impusă, în planul reprezentării externe, de guvernul federal de la Washington, recomanda în același an (1881) înființarea a două noi agenții consulare: una la Constanța și alta la Brăila. Argumentându-le necesitatea, el adăuga posibilităților existente pentru întreprizele americane în domeniul mașinilor și uneltelor agricole șansa reală (în opinia sa) a unui profitabil export de sare gemă românească peste ocean. Acest produs natural, provenind din exploatarea salinilor din zona subcarpaților meridionali, îl considera a fi "de mai bună calitate decât sarea de la Wieliczka, de lângă Cracovia" și, prin gradul de soliditate sporit, "excelent pentru vite". Schuyler se și adresase, de altfel, unui agent comercial din Brăila, G. Varelli, rugându-l să expedieze mostre ale produsului, însoțite de informațiile necesare asupra prețului de export, unui importator din New York, pe care-l și avertizase: "Voi prezenta această chestiune directorului <Regiei> monopolului statului, care este un om luminat, gata să vadă o deschidere spre afaceri și voi face tot ce-mi stă în putință pentru stimularea comerțului în acea direcție"¹⁵. Dar, probabil că dificultățile legate de transportul unui produs al cărui cost pe asemenea distanțe depășea mult prea mult valoarea mărfii au paralizat orice inițiativă în acest sens, sarea neregăsindu-se nici atunci, nici mai târziu, printre mărfurile românești exportate peste ocean.

Un interes particular pentru diplomatul ispitit multă vreme de știința botanicii, un hobby am spune astăzi, l-a reprezentat studiul culturii și valorificării unei specii de plantă erbacee perenă, sau arbust, numită popular "lemn-dulce" (științific *Glycyrrhiza*), utilizată în industria tutunului și mai târziu în cea farmaceutică. Interesul i-a fost revigorat printr-o cerere primită din partea unui importator din Philadelphia, dispus a demara afaceri în oricare parte a lumii, având ca obiect asemenea produs. "Tot timpul mă preocupă această problemă – se confesa Schuyler soției sale, la 10 martie 1881 – pe care o studiez pentru a introduce cultura lemnului dulce în Statele Unite. A trebuit să scriu o mulțime de scrisori spre a obține informații". În afara celor nouă oficii consulare contactate după propria-i mărturisire, s-a adresat în aceeași chestiune și directorului "colii românești de agricultură de la Pantelimon, lămurindu-se și lămurind la rândul său pe omul de afaceri din Philadelphia că "lemnul-dulce crește în unele județe românești din sudul țării (limitrofe Dunării), dar nu se recoltează și, prin urmare, nu este o marfă pentru comerț"¹⁶. De altfel, pasiunea lui în materie, după această dată, a și încetat subit.

N-a încetat însă preocuparea sa în direcția identificării altor posibilități de colaborare economică bilaterală, motiv pentru care le-a inventariat pe cele existente. În noiembrie 1880 Schuyler consemna într-un raport transmis Departamentului de Stat că "în cursul anului trecut (1879 – n.ns.) o fabrică pentru confecționarea încălțămintei necesară armatei a fost începută aici, utilajul fiind adus din S.U.A.; de asemenea, <România> a importat utilaj american pentru o fabrică de cărămizi, care va intra curând în funcțiune"¹⁷. Dar numărul celor ispițiți a investi ori a angaja afaceri în această parte a lumii era și avea să rămână încă redus. Motivelor cunoscute, determinate de distanțe, de dificultatea și slaba diversitate a căilor și a mijloacelor de transport și de comunicație, de costurile mari antrenate de orice inițiativă investițională etc., li se adăugau obstacole de ordin subiectiv, generate de neștiința sau ignoranța potențialilor afaceriști americani în privința disponibilităților pieței și a societății românești, aceasta din urmă confundată uneori cu societatea preistorică.

Un concludent exemplu în acest sens îl oferă răspunsul epistolar oferit de Schuyler unui show-man și proprietar de circ din Bridgeport (Connecticut), P.T. Barnum, care-i solicitase a-i mijloci obținerea unui exemplar uman din acest colț de lume pentru a spori, prin prezența acestuia, gradul de atractivitate a reprezentațiilor sale. "Pot doar să vă spun – consemna diplomatul – că nici un locuitor al acestei țări nu este sălbatic și nu cred că ar fi ușor să conving pe oricare dintre ei să participe la un astfel de spectacol în America"¹⁸. Va fi fost și acesta, alături de multe alte rațiuni derivând din atributele funcției îndeplinite, unul dintre motivele determinante ale unei ample anchete asupra societății românești, materializată printr-un raport preliminar de 81 pagini dactilografiate, încheiat după primele patru luni de experiență diplomatică în România¹⁹. Dar asupra acestuia vom reveni.

De numele primului diplomat american de carieră acreditat la București, Eugene Schuyler, și de inaugurarea oficială a legației Statelor Unite în România este legată, practic, materializarea bunelor intenții și sincerei dorințe exprimate și afișată din start de către John Kasson, acoperitoare însă intereselor mult mai largi în direcția încheierii unor tratate, convenții sau acorduri bilaterale. "În vremea rezidenței mele la București – nota, câțiva ani mai târziu, Schuyler, în prefața unei cărți de autor – am negociat și semnat trei tratate cu România și două cu Serbia"²⁰. Formula generalizatoare de *tratat*, dictată de profilul lucrării, era însă impropriu utilizată, chiar dacă autorul ei avea să fie considerat pentru acea vreme "probabil cel mai cunoscut diplomat american în Europa"²¹. Pentru că, în realitate, doar primul document pentru finalizarea căruia s-a implicat avea acoperirea corespunzătoare de fond, celelalte două (negociate cu partea română) fiind doar convenții.

Pus în acord, după dorința și sugestia părții române, cu textul tratatului de comerț și de navigație încheiat anterior cu Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei, proiectul noului tratat a făcut obiectul schimbului de note explicative și ameliorative între legația Statelor Unite la București și Ministerul român de externe²², în primele luni ale anului 1881, spre a fi definitivat la 11 aprilie. Semnat de Eugene Schuyler și de Vasile Boerescu și publicat în versiunile engleză și română, tratatul de comerț și de navigație între România și Statele Unite, cuprinzând un număr de 19 articole, a suferit câteva retușuri imediate, exprimate printr-un act adițional, care, mai întâi, i-au amânat și, apoi, se pare, i-au și împiedicat ratificarea de către Senatul american²³.

Dar, în afara acestui tratat cu aplicabilitate controversată, Schuyler s-a implicat, având inițiativa, în negocierea a două convenții bilaterale americano-române, una consulară și cealaltă, de protecție a mărcii de fabrică. Astfel, la 3 iunie 1881, guvernul român, analizând proiectul prezentat de ministrul de externe, constata că acesta cuprindea principii "conforme cu dreptul ginților" și aviza favorabil "propunerea făcută de însărcinatul cu afaceri al Statelor Unite" privind încheierea unei convenții consulare cu autoritățile românești. Două zile mai apoi, ministrul român de externe, Dumitru Brătianu, cerea suveranului, devenit între timp rege, "cuvenita împuternicire

pentru a negocia, stabili și subsemna o asemenea convențiune". Cererea i-a fost aprobată de îndată, ministrul primind plenipotența negocierii și semnării documentului menit "a ajunge la scopul propus"²⁴. Iar acel scop era definit în chiar primul articol al convenției, în cuprinsul căruia părțile, reprezentate prin Schuyler și D. Brătianu, se arătau "însuflețite deopotrivă de dorința de a determina în toată întinderea și claritatea putincioase drepturile, privilegiile și imunitățile reciproce ale agenților consulari respectivi, precum și funcțiunile lor și obligațiunile la care ei vor fi supuși în cele două țări", România și Statele Unite.

Convenția, al cărui concept bilingv a fost dezbătut în Adunarea deputaților (la propunerea ministrului de Justiție Eugen Stătescu), avea să fie adoptată de părți abia peste un an și ratificată de cele două Camere ale parlamentului român în februarie 1883 și promulgată prin decretul regal din 3 martie 1883, contrasemnat de miniștrii de resort, cel de externe și cel de justiție. Schimbul instrumentelor de ratificare s-a făcut ceva mai târziu, din pricina absenței temporare a lui Schuyler din București, aflat la Atena pentru rezolvarea altor "chestiuni importante", încât abia la 3 iunie același an "Monitorul Oficial" publica legea prin care se aproba "Convențiunea consulară între România și Statele Unite ale Americii"²⁵.

Dintr-o perspectivă predilect, dar nu exclusiv, economică, Schuyler afirma în cuprinsul amintitului raport că România i se înfățișa într-un evident progres material, îndeosebi în domeniile agriculturii și comerțului. Despre industrie, deși le recunoștea localnicilor "certe aptitudini practice", aprecia ca "foarte rudimentară" starea manufacturilor și că singurele resurse naturale exploatare cu oarecare profit erau sarea și petrolul. Căile și mijloacele de transport erau de asemenea inventariate, prilej pentru raportor de a remarca prezența unor întreprinzători englezi, încă din 1864, în domeniul construcției de poduri metalice mari, realizate până atunci în număr de 22.

Cadrul și potențialul economic românesc, îndeajuns de ispititoare, în propria-i opinie, pentru oamenii de afaceri americani, beneficiau de un mediu politic adecvat și de evidența progresului demografic. "Ar trebui să adaug – nota Schuyler în cuprinsul celui raport – că guvernul este moderat și bine intenționat; proprietatea și viața sunt în siguranță; religia este liberă; școlile sporesc numeric și învățământul se ameliorează, iar tribunalele, unde judecata este dreaptă și bine administrată, sunt deschise tuturor". Estimând totalul populației României la acea dată în jur de 5 milioane locuitori, Schuyler își arunca privirea peste Carpați, aparent surprinzător, pentru că Transilvania se afla totuși în afara hotarelor de atunci ale țării. Acolo, observa el, și în mai multe districte ale Ungariei "românii formează peste două treimi din populație [...] Neamul lor, un amestec de merite și defecte, are o mare calitate: îndârjirea dezvăluită nu numai de capacitatea lor de rezistență în condițiile în care țara a fost disputată multă vreme de puteri străine, ci și prin maniera în care coloniile lor au sporit și s-au răspândit atât la nord de Carpați, cât și la sud de Dunăre"²⁶. Ideea nu era nouă, pentru că afirmații întrucâtva asemănătoare fuseseră rostite și cuprinse în suita reportajelor transmise de corespondenții americani de război pe frontul balcanic în anii anteriori, asupra cărora am stăruit deja. Interesant este însă faptul că aceeași idee a fost reluată și dezvoltată, doar câteva luni mai târziu, nu în cuprinsul unui document diplomatic, a cărui arie de circulație rămânea prin forța lucrurilor restrânsă, ci în cadrul unor ample comentarii politice prilejuite de proclamarea Regatului României și difuzate prin mijlocirea marelui cotidian "The New York Times"²⁷.

Similitudinea ideilor, informația utilizată, relevanța opiniilor exprimate și, nu în ultimul rând, evidența simpatie cu care reporterul sau analistul s-a aplecat asupra subiectului îl recomandă pe Schuyler drept autorul acelor comentarii, cu atât mai mult cu cât colaborarea sa cu prestigioasa gazetă nu era accidentală.

Rememorând, pentru știința publicului cititor, împrejurările angajării României în războiul din 1877–1878 și riscurile cărora li s-a expus atunci principele Carol, analistul descifra în gestul

încoronării, nu doar materializarea unei ambiții prusace, ci un necesar act de justiție pentru o națiune distinctă din bazinul dunărean, ce și-a câștigat și impus respectul și locul binemeritat în rândul celorlalte popoare europene și cu care Statele Unite tocmai oficializase și permanentizase relațiile diplomatice bilaterale. "Exemplara tenacitate cu care ei (românii – n.ns.) și-au conservat prin secole individualitatea, în pofida descurajantelor vitregii – remarca analistul – reprezintă unul dintre cele mai curioase fenomene istorice. Hunii, goții și avarii le-au invadat teritoriul; slavii, bulgarii și turcii, pe rând, i-au tulburat. Dar românii s-au ridicat mereu la suprafață din acest potop al popoarelor, cu vigoarea moștenită, fără doar și poate, de la patricienii Romei, ai căror descendenți înșiși se cred [...] Acum nou-născuta națiune poate să-și însușească vechiul dicton *Romanul nu piere* ca pe o exultantă proorocie. Într-un cuvânt, încoronarea lui Carol semnifică mai curând înnobilitarea unei rase decât nașterea unui rege".

Mai departe, analistul oferea sugestive informații – pe adresa cititorului neavizat ori a cercurilor politice și de afaceri interesate – asupra țării și locuitorilor ei, etalând cunoștințe nu doar livrate în domeniu. "Regatul României dispune de un teritoriu și o populație aproximativ egale cu cele ale statului New York, adică 49.262 mile pătrate (circa 79.262 km²) și 5.376.000 locuitori, situându-se pe locul al zecelea între națiunile europene, după populație, și pe al 12-lea, după suprafață. Însă dacă etnicul și nu hotarele politice arbitrare ar fi luate în considerație, ambele elemente ale dimensiunii naționale ar trebui mult extinse. Astfel judecat, țara românilor – sublinia analistul – ar trebui să cuprindă nu numai Moldova și Valahia, ci și Basarabia rusească, Bucovina, Transilvania și o zonă mai largă din Banatul ungar. Colonii românești se află pe tot malul drept al Dunării, în Thracia, Epir, Macedonia, Tessalia și Albania, precum și oriunde ei și-au conservat limba, portul, obiceiurile și tradiția. În rezumat, între pusta Ungariei și munții Greciei sunt 15 milioane de români. Fiecare dintre aceștia trebuie să vibreze și să se simtă atrași spre noua demnitate alături de frații de același sânge aparținând acum politic și geografic României și este foarte posibil ca românii de astăzi să constituie doar nucleul unui mai larg și mai puternic regat". Firește, dincolo de cifrele sau de clasamentele puse în circulație, care își aveau importanța și rolul lor pentru cititorul, omul politic sau de afaceri american, mai însemnată în acest caz este ideea din urmă, dovedind deopotrivă cunoaștere și simț anticipativ din partea diplomatului versat (pe post de analist politic), cea a polarizării românilor de sub stăpâniri străine la matcă, exprimând nu doar o supoziție cu efect spectacular, ci o autentică stare de spirit constatată și verificată *de visu*.

Momentul politic ce-i focalizase atenția și-i prilejuise constatările și prognozele de mai sus, *proclamarea Regatului român*, îl regăsim ilustrat, în forme sau modalități adecvate, în corespondența-i diplomatică, ca și în cea privată. Previzibilă acea proclamare, pentru unele cercuri politice europene, încă din toamna anului 1880, când presa îi vehiculase probabilitatea vecină cu certitudinea, pentru o dată nu prea îndepărtată²⁸, ea a surprins întrucâtva pe avizați doar prin săvârșirea actului în martie și nu în mai a anului următor. În privința titlaturii, citându-l pe primul ministru Ion C. Brătianu, Schuyler nota la 12 martie 1881 că, prin raportare la Constituție și la noul statut internațional al țării după 1878, "nimic nu putea împiedica România a se declara regat sau chiar imperiu"²⁹. Diplomatul a surprins cu exactitate motivația grabei în confruntările politice interne, dintre forțele liberale guvernante – care, din perspectivă conservatoare, dovedeau o excesivă toleranță față de ideologia republicană și nihilistă – și opoziția junimisto-conservatoare, care, speriată de tentativa de asasinat din decembrie 1880 împotriva lui I.C. Brătianu și, mai ales, de "grozavul atentat" din Rusia, căruia i-a căzut victimă țarul Alexandru al II-lea, declara răspicat, la 13 martie 1881, prin vocea lui Titu Maiorescu, că sosise timpul de a se imprima politicii interne românești "o direcție mai compatibilă cu consolidarea monarhiei constituționale"³⁰.

Într-adevăr, urmând imediat celui aspru rechizitoriu împotriva politicii interne liberale, degajând ideea că guvernanții n-ar fi fost adepți convinși ai monarhiei constituționale, la 14 aprilie,

președintele Camerei, D. Leca, a propus, în replică, proclamarea urgentă a "regalității României", prin următoarea moțiune: "În fața împrejurărilor existente și conform voinței stăruitoare a națiunii neconținut manifestată, spre a întări și mai mult stabilitatea și ordinea interioară și a se da cu aceasta o garanție că monarhia română, fiind în aceleași condițiuni cu alte state ale Europei, va putea inspira mai multă încredere, Adunarea Deputaților, în virtutea dreptului de suveranitate ce-l are națiunea, proclamă pe Carol I rege al României"³¹. Nici unei puteri străine – observa diplomatul american – nu i se ceruse consimțământul, spre disconfortul câtorva oameni politici austrieci, manifestat însă cu suficientă măsură și discreție pentru ca, în opinia comentatorilor politici străini, poziția Vienei să fie caracterizată prin "no objection", iar a celorlalte cabinete europene, prin "supreme indifference"³².

Linistea sau indiferența invocate puteau fi tulburate – în aceeași opinie – doar de Serbia, ale cărei veleități de egalitate a propriului statut internațional cu cel al României întâmpinau nu numai rezistența Turciei, ci și pe cea a Austro-Ungariei, pentru simplul motiv că "un principat este mai ușor de absorbit decât un regat"³³. Desigur, situația României era alta decât cea a Serbiei, iar conduita guvernului vădea preocuparea de a nu surprinde Europa, de a-i oferi garanții că țara era un stat de ordine și că actul preconizat era "național și unanim". Vizând, prin moțiunea propusă, consolidarea "ordinii de lucruri interioare", noua formă de organizare constituia un imbold de a merge mai stăruitor pe calea progresului, iar pentru monarhiile vecine, o garanție de liniște și stabilitate.

În acord cu opinia exprimată de Schuyler, comentatorul de la redacția unei alte gazete americane, "The New York Daily Tribune", înscrisa același moment istoric al încoronării lui Carol I într-un cadru politic mai larg, spre a-i releva consecințele, deopotrivă pentru evoluția raporturilor internaționale, ca și pentru viitorul statelor balcanice. "Memoria trecutului nu prea îndepărtat – nota el – deschide calea supozițiilor pentru viitor. România, Serbia, Bulgaria, Muntenegru și Grecia pot fi considerate substanțiale câștiguri pentru Europa, pentru civilizația nicicând îndepărtată de evoluția spiritului național. Câștigul va fi și mai mare când acestea nu vor mai admite influența sau protecția Austriei, Rusiei sau Angliei. Este în interesul întregii lumi ca statele ce se ridică pe ruinele Imperiului Otoman să fie puternice și respectate, încheind alianțe între ele, preferabile celor cu mai vechile și mai marile puteri"³⁴. Observația finală, asociată obiectivului înfăptuit în deceniul IX al expansionismului economic american în Europa, denotă lipsa de indiferență peste Ocean pentru statutul și viitorul politic al statelor balcanice, chiar dacă pentru moment, Statele Unite urmăreau prioritar dominația în zone geografice vecine, în America Centrală și în bazinul Caraibelor³⁵.

După ce prin votul cvasiunanim al Parlamentului (Camera și Senatul), în ziua de 14 martie 1881, proiectul a devenit lege, în aceeași zi membrii guvernului prezentau un raport explicativ lui Carol I privind noua formă de organizare statală, considerată "continuarea domniei române"³⁶ și, alături de senatorii și deputații reprezentând corpurile legiuitoare, dar și de o mare mulțime de "notabili" și oameni de rând, omagiau pe primul rege al românilor. N-au lipsit de la eveniment, precum în 1877, membrii corpului diplomatic acreditat la București, în rândul căruia s-a aflat și finul observator al celor mai neașteptate detalii, Eugene Schuyler.

În cuprinsul corespondenței către soție, pe marginea momentului, el reținea bunăoară chipul solemn și liniștit al lui Carol, contrastând cu cel al Elisabetei, exuberantă și agitată, ieșiți în balconul palatului regal alături de ceilalți înalți demnitari, spre a saluta mulțimea venită să-și omagieze *majestățile*. Între demnitarii din prejmă, s-a aflat și Ion C. Brătianu, pe care diplomatul l-a remarcat pentru gestul săvârșit la retragerea perechii regale din balcon, când primul ministru s-a înclinat reverențios și i-a sărutat mâna dreaptă suveranului, spre uimirea martorului ocular, care nota ca pentru sine: "desigur, este ceva să fii rege!"³⁷.

Din păcate, propria-i stare de spirit în care se afla ca participant și la ceremonia încoronării lui Carol I ca rege al României, la 10/22 mai, era serios marcată de insatisfacțiile generate, pe o parte, de dezinteresul vădit al autorităților federale de la Washington pentru misiunea sa diplomatică în România și, pe de altă parte, drept consecință firească, de statutul său familial, prea îndelung neglijat în condițiile incertitudinilor ce planau asupra legației ce o reprezenta. Mărturisindu-și gândurile partenerei de viață, el nota că, prin cumulare, toate elementele de disconfort "mă enervează și mă fac într-atât de nefericit, încât nici nu-mi dau seama cum de am rezistat până acum [...] Nu pot lucra, nu pot citi, nu pot face absolut nimic"³⁸. În toamna aceluiași an, după ce în vară se deplasase la Belgrad pentru negocierea unui tratat comercial și a unei convenții consulare cu Serbia, asemănătoare celor semnate cu România, Schuyler a intenționat să plece temporar acasă, dar moartea președintelui american James A. Garfield, la 19 septembrie, în urma rănilor provocate de tentativa de asasinat împotriva-i din 2 iulie același an, l-a mai reținut o vreme în postul diplomatic de la București. De aici, el raporta despre consternarea și reacțiile de compasiune ale românilor, exprimate și prin recviem-ul de la Patriarhie în memoria ex-președintelui american, slujbă la care au luat parte, în afara membrilor corpului diplomatic acreditați în capitala României, mai mulți miniștri ai cabinetului Brătianu, precum și aghiotantul domnesc, generali și ofițeri. Câteva zile mai apoi, însuși regele Carol I, aflat în acea vreme la Sinaia, i-a transmis, în cadrul unei întrevederi personale cu diplomatul american, condoleanțe pentru pierderea președintelui Garfield³⁹.

Abia către mijlocul lunii octombrie, după semnarea convenției cu România pentru protejarea mărcii de fabrică și după audiența obținută la Carol I, Schuyler a putut părăsi București, îndreptându-se spre Washington, dar nu direct, ci prin Paris, unde avea să mai zăbovească până spre sfârșitul lui noiembrie, preocupat fiind de găsirea unui expert care să-i revizuiască ultima parte a monografiei *Petru cel Mare*. Așadar, preocupările cărțurărești nu le-a sacrificat pe altarul diplomației, cum s-ar putea înțelege din cuprinsul unor corespondențe ale sale, ci poate doar le-a întârziat sau reșalonat.

În capitala federală, ajungând abia în decembrie 1881, avea să rămână mai bine de jumătate de an la dispoziția și pentru consultările de rigoare cu membrii comisiei senatoriale de politică externă, dobândind, la 7 iulie 1882, nominalizarea în postul nou creat de ministru rezident pentru România, Serbia și Grecia. Dacă, din perspectiva americană, noua poziție diplomatică, cumulativă, răspundea unei cerințe precumpănitoare economice (reducerea alocațiilor bugetare pentru cheltuielile de reprezentare ale Departamentului de Stat), din perspectivă românească ea avea conotații politice evidente, semnificând o diminuare a corespunzătoare a rolului legației S.U.A., câtă vreme titularul postului urma a-și împărți timpul și preocupările specifice între București, Belgrad și Atena, cu opțiunea fermă, materializată în ianuarie 1883, pentru stabilirea reședinței de bază pe durata misiunii în capitala Greciei.

Schuyler a revenit în București la 21 august 1882, când ecurile favorabile din presa americană asupra cărții lui James Samuelson consacrată României⁴⁰, erau încă proaspete. Poate că și din acel motiv el a insistat – în cuprinsul corespondenței particulare către soție, aflată încă la Paris, și către sora sa din Ithaca (New York) – asupra unor aspecte exterioare și a impresiilor adunate în vremea ceremoniei prilejuite de prezentarea scrisorilor de acreditare regelui Carol I, în calitate de prim ambasador în România, la 8 septembrie același an. Ceremonia s-a desfășurat la reședința regală (cabana de vânatoare) din Sinaia, unde Schuyler a ajuns în aceeași zi, după o călătorie de circa cinci ore cu trenul, avându-l companion pe ministrul român de externe D.A. Sturdza, prezentat ca "un om foarte simpatic, fermecător".

Stânjenit puțin de ținuta protocolară ce i-a fost impusă, oaspetele a fost așteptat la gară de o trăsură specială trasă de patru cai, cu surugiul în costum de paradă, care l-a condus apoi la

reședința regală, unde o gardă de onoare l-a întâmpinat în sunet de trompete. Mărturisind că nu era pregătit sufletește pentru asemenea ceremonie, el a fost surprins de "neobișnuita solemnitate" a regelui, care l-a blocat într-atât, încât cu anevoie și-a susținut scurta-i alocuțiune: "oricum, am îngăimat ceva" – scria diplomatul, în zilele imediat următoare, soției și surorii sale, iar după răspunsul condescendent al lui Carol, apariția reginei, "îmbrăcată în costum național românesc și vorbind în limba engleză cu mine", au avut darul de a elimina excesul de sobrietate și de a mai încălzi atmosfera. Invitat și pentru a doua zi la micul dejun regal, Schuyler relatează epistolar că, din pricina unei ploi torențiale, micul dejun a fost organizat către prânz, nu la reședința din ajun, ci la mănăstirea din Sinaia, unde perechea regală locuia pe durata construcției castelului Peleş. La masă a avut privilegiul de a fi fost încadrat de regina Elisabeta și de Mite Kremnitz, pe ultima prezentând-o ca pe o mai veche prietenă cu preocupări literare și cu o înfățișare foarte atrăgătoare, ceea ce i-au asigurat "conversații mai mult decât agreabile cu ambele vecine". Două lucruri i-au plăcut la Sinaia și nu s-a sfiit a le numi: mâncarea nu foarte bună ce i-a fost servită la micul dejun, probabil nepotrivită gustului său și, îndeosebi, ploaia care, asociată unei mai vechi afecțiuni, l-a determinat să-și scurteze sejurul montan și să se întoarcă în aceeași zi în capitală cu convingerea că "ploaia în București ne este așa de rea ca ploaia în Sinaia"⁴¹.

Rațiuni de ordin administrativ, circumscrise noului său statut, l-au determinat curând să părăsească capitala României, plecând, mai întâi, la Belgrad, la 7 noiembrie, spre a-și prezenta scrisorile de acreditare și, de acolo, în ianuarie 1883, la Atena, unde și-a fixat, precum am menționat, reședința legației. Avea să revină doar pentru scurtă vreme, în lunile mai-iunie 1883, pentru a fi prezent la ceremonia prilejuită de sărbătorirea independenței României, ocazie cu care a fost finalizat la 13 iunie și ultimul element al convenției consulare româno-americane din 1881, schimbul instrumentelor de ratificare⁴². De aici încolo, sub impactul multiplelor obligații reclamate de natura noii funcții, legăturile sale cu Bucureștii s-au răzlețit, fără a înceta definitiv; în bună măsură, aceste legături au fost servite prin activitatea viceconsulului american din București, W.G. Boxshall, care avea statut de "supus englez", ca de altfel și colegul său William H. Stuart, numit ulterior agent consular american pentru porturile Brăila și Galați⁴³. Oricum, s-a observat deja, câteva dintre telegramele sau rapoartele diplomatice ale ministrului american rezident în Atena vizau și spațiul românesc, unul dintre acestea sprijinind acordarea unui împrumut militar destinat apărării, pe considerentul că "e foarte firesc în condițiile situației <geopolitice a> României, ca poporul să dorească protejarea independenței țării în cazul unei posibile agresiuni"⁴⁴.

Alt moment însemnat al vieții politice internaționale cu incidențe românești, avându-l nu numai ca observator, ci și susținător al cauzei române, l-a constituit semnarea tratatului de la Londra, din 10 martie 1883, în urma conferinței europene care a dezbătut problema prorogării puterilor Comisiei Dunării și extinderea competenței acesteia până la Brăila, precum și sancționarea regulamentului fluvial. Precum se știe, România, nefiind admisă a lua parte cu drepturi egale cu celelalte puteri la lucrările conferinței, a declarat ilegale prevederile tratatului final privind extinderea competenței Comisiei europene a Dunării asupra sectorului fluvial cuprins între Brăila și Porțile de Fier.

Prezentată, cu un an mai devreme, într-un amplu comentariu politic al ziarului "The New York Times", ca unul dintre "numeroasele obstacole în calea soluționării echitabile a chestiunii orientale"⁴⁵, problema Dunării, a structurii și obiectivelor (mărturisite sau nu) ale comisiei europene creată de Congresul de la Berlin, a reținut atenția diplomatului american aflat acum la Atena, de unde nota: "România are dreptul natural de a fi prezentă la acea conferință (la Londra – n.ns.), nu doar ca putere riverană a Dunării, ci și pentru faptul că are un delegat în comisia europeană". Regretând apoi eliminarea artificială a acestuia din urmă de la lucrări, Schuyler

aprecia că, deși marile puteri îl ratificase, tratatul de la Londra devenea inoperant câtă vreme România, ca stat riveran, nu-și pusese apostila⁴⁶.

Anul care i-a adus marea satisfacție cărturărească, prin finalizarea și publicarea la New York a celor două volume monografice consacrate lui *Petru cel Mare*, lucrare pe care H. Taine a prezentat-o ca pe "una din cărțile marcante ale secolului"⁴⁷, avea să-i procure și o neașteptată surpriză, neplăcută de astă dată, pe tărâmul carierei sale diplomatice. Reîntors în vara anului 1884 la Washington, probabil pentru noi instrucțiuni sau poate pentru a lua pulsul vieții politice americane în campania electorală prezidențială, Schuyler a fost uimit să afle că, la recomandarea Congresului, Departamentul de Stat scosese din schema reprezentanțelor sale diplomatice în străinătate, începând cu ziua de 6 iulie același an, legația pentru România, Serbia și Grecia. Sarcinile acestea urmau a fi preluate, inclusiv pentru România, de reprezentanțele consulare. Decizia fiind irevocabilă, nu i-a rămas diplomatului lăsat la vatră decât libertatea de a reveni în Balcani, pe cheltuială proprie, pentru un ultim tur al celor trei capitale, spre a-și lua oficial rămas bun de la autoritățile cu care colaborase până atunci. La 7 septembrie 1884, Eugene Schuyler prezenta regelui Carol I, la Sinaia, scrisorile de rechemare din post, semnificând ultimul act al misiunii sale diplomatice în România, prilej pentru gazde de a-l întâmpina cu cordialitate și de a-i oferi un tur al nou-inauguratului castel Peleş, precum și o medalie ilustrativă a edificiului, confecționată din bronz.

În ajun, ministrul român de externe, D.A. Sturdza, adusese un vibrant omagiu diplomatului american, iar ziarul "Românul" din 7 septembrie – anunțând suprimarea, din motive economice, a legației S.U.A. în București – regreta atât decizia în sine, cât mai ales pierderea unui strălucit și iscusit reprezentant al Statelor Unite, "atât de stimat și de prețuit de către toți acei care au avut plăcerea de a-l cunoaște". La rândul-i, în cuprinsul ultimului raport emis din București pentru uzul autorităților federale, Schuyler nota, între altele: "Este de datoria mea să semnez că suprimarea legației a produs o proastă impresie aici, dar atât Regele, cât și actualul ministru al afacerilor externe sunt suficient de înțelepți pentru a nu îngădui ca această măsură să influențeze relațiile dintre cele două țări. Sper ca legația să fie reînstituită cu cel mai apropiat prilej, fie de-sine-stătătoare, fie asociată cu cea din Viena. La încheierea misiunii, nu pot să nu reamintesc multiplele dificultăți cu care am fost confruntat aici de la înființarea legației, în 1880"⁴⁸. Cu siguranță, dificultățile invocate își aveau soriginea la Washington, în calculele sau erorile politice strategice specifice așa-numitei *vârste de aur* a sistemului politic american (primele trei decenii posteroare războiului civil), iar reproșurile lui Schuyler pareau parcă să întărească constatările, la scară mai largă, ale altor doi contemporani de marcă: "nici lideri, nici principii, nici partide" – glosa sentențios tânărul absolvent de colegiu și viitor președinte al S.U.A., Woodrow Wilson, în timp ce pentru istoricul de la Harvard, Henry Adams, aceeași perioadă – dominată de alianța dintre afaceri și politică – "a fost săracă în scopuri și anemică în privința rezultatelor"⁴⁹.

Pentru România însă, odată cu plecarea din București a lui Eugene Schuyler, la 9 septembrie 1884, se încheia mult prea devreme prima și cea mai consistentă fază a relațiilor diplomatice oficiale, la nivel de legație, cu Statele Unite ale Americii. Acestei faze îi corespunde și o învioreare a raporturilor economice bilaterale, încurajate precum am văzut de Schuyler, chiar dacă progresul lor n-a atins, din varii motive, cotele valorice sau cantitative așteptate.

Potrivit statisticilor oficiale românești, la care s-au mai făcut referiri în studiile consacrate temei⁵⁰, volumul importurilor americane directe, în anul 1881, se ridica la suma de 57.280 dolari, iar cel al exporturilor românești în S.U.A., la doar 2.000 dolari; demn de remarcat este faptul că, la acea dată, circa 90% din valoarea importurilor era asigurată de petrol și produse petroliere. Și chiar dacă o lege protecționistă promovată de guvernul român în 1882 nu scăpase observației critice a lui Schuyler privind caracterul ei prohibitiv pentru petrolul american, acesta a continuat să

pătrundă pe piața românească și în anii următori, pe calea ocolită îngăduită de prevederile tratatului comercial româno-englez din anul 1880. Un spor de interes din partea română avea să fie acordat, după 1880, importurilor americane de echipament industrial. Al. de Matlecovitz, în a sa statistică consacrată importurilor și exporturilor românești pentru anii 1881–1886, oferea câteva sugestive repere ale "dialogului" economic româno-american⁵¹, exprimat cifric, în franci, astfel:

Anul	import	export
1881	286–404	13.907
1882	64.482	226.189
1883	62.165	–
1884	329–418	–
1885	21.508	5.472
1886	195.295	–

Cu aceste cifre Statele Unite se aflau – între cei 15 parteneri economici ai României nominalizați de Matlecovitz – abia pe locul al 13-lea, ceea ce lasă loc oricăror speculații interpretative.

Oricum, absolut insignifiante din perspectivă americană și cu pondere scăzută, nu însă și de neglijat, în ansamblul relațiilor economice internaționale ale României, raporturile bilaterale între cele două state au marcat un indubitabil câștig în plan politic, firește diferențiat în consecințe și semnificații pentru parteneri, având în persoana primului diplomat american acreditat la București, cu rangul de însărcinat cu afaceri (1880–1882) și apoi de ministru rezident (1882–1884) un strălucit exponent al teoriei și practicii diplomatice de tip modern. Pentru contribuția sa într-un domeniu în care știința și arta se îngemănează, pentru întreaga-i activitate și pentru alesele-i însușiri intelectuale și morale, Academia Română l-a ales, în 1885, ca membru corespondent, inaugurând cu el seria personalităților americane astfel distinse, serie care avea să cuprindă ulterior pe fizicianul Howard A. Kelly, pe filologul Leon du Bois, pe exploratorul Francis C. Nicholas, și nu în ultimul rând pe istoricii Charles Upson Clark și T. W. Riker.

NOTE

1. Frank G. Siscoe, *Eugene Schuyler, First American Diplomat in Romania*, în "Revue Roumaine d'Histoire", nr. 2, 1972, p. 209-237.
2. *Ibidem*, p. 211.
3. George Fotino, *Washington*, în vol. *Reprezentanțele diplomatice ale României*, I, București, 1967, p. 375-376; Cornelia Bodea, *Romanian-American Academic Relations in the past*, în "Revue Roumaine d'Histoire", nr. 4, 1979, p. 813 și mm.
4. Frank G. Siscoe, *op.cit.*, p. 213.
5. Evelyn Schuyler Schaeffer, *Eugene Schuyler. Memoirs and Essayx*, New York, 1901, p. 142.
6. Vezi și Ion Stanciu, *John Kassan, diplomația americană și independența României (1877-1880)*, în "Revistă de istorie", nr. 6, 1977, p. 1035-1050.
7. Paul D. Quinlan, *Early American Relations with Romania, 1859-1914*, în "Canadian Slavonic Papers", Ottawa, vol. XXII, no. 2, 1980, p. 197.

8. Fr. Siscoe, *op.cit.*, p. 218–219. Alegerile din 1880 au dat însă câștig de cauză tot republicanilor, e drept, la mare luptă, încât noua administrație americană, cu președintele James A. Garfield, și-a putut menține vechea reprezentare diplomatică.
9. Eugene Schuyler, *Peter the Great, Emperor of Russia, A Study of Historical Biography*, 2 vol., New York, 1884.
10. Fr. Siscoe, *op.cit.*, p. 225.
11. Vezi Report on Agriculture and Agricultural Methods in Romania, în Dumitru Vitcu, Probleme ale modernizării agriculturii românești din perspectiva raporturilor româno-americane la sfârșitul secolului al XIX-lea, în CAM, XXI, vol. 1 (81), Iași, 1988, p. 171.
12. E. Schuyler about Romanian Agriculture, în NYT, September 21, 1881, p. 4, col. VI.
13. Alex. Cantacuzino, *America vis-a-vis cu România*, București, 1876, p. 4–5.
14. *Ibidem*, p. 32.
15. Fr. Siscoe, *op.cit.*, p. 226.
16. *Ibidem*, p. 226–227.
17. *Ibidem*, p. 225.
18. *Ibidem*, p. 226.
19. *Ibidem*, p. 227–229. Vezi și Stelian Popescu-Boteni, Relații între România și SUA până în 1914, Cluj-Napoca, 1980, p. 90 și urm.
20. Eugene Schuyler, *American Diplomacy and the Futherance of Commerce*, New York, 1886, p. IX.
21. Fr. Siscoe, *op.cit.*, p. 211.
22. G. Fotino, *op.cit.*, p. 381–382; Stelian Popescu-Boteni, *op.cit.*, p. 66–67.
23. *Ibidem*. G. Fotino afirmă, în schimb, că acel tratat a intrat în vigoare doi ani mai târziu, în mai 1883 (*op.cit.*, p. 382).
24. *Ibidem*, p. 384.
25. Relațiile internaționale ale României în documente (1368–1900), ed. Ion Ionașcu ș.a., București, 1971, p. 459–465.
26. Fr. Siscoe, *op.cit.*, p. 227.
27. *Charles I – King of Roumania*, în NYT, April 24, 1881, p. 8, col. IV și respectiv *King Charles*, în NYT, May 24, 1881, p. 4, col. V–VI. Ambele reportaje au fost reproduse în extenso în studiul nostru *Latinii de la Dunăre, Presa americană despre români la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", Iași, XIX, 1982, p. 61–63.
28. "The Times" (London), September 29, 1880 (apud Fr. G. Siscoe, *op.cit.*, p. 232).
29. Fr. Siscoe, *op.cit.*, p. 228.
30. Cf. Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România, 1859–1918*, Editura Albatros, București, 1995, p. 133.
31. "Monitorul Oficial", nr. 60, 15/27 martie 1881, p. 1816–1820.
32. *The New Kindom*, comentariu preluat din "The Pall Mall Gazatte" de către "The New York Times", din 10 aprilie 1881, p. 14, col. IV.
33. *Ibidem*.
34. *The spirit of Nationality*, în "The New York Daily Tribune", March 29, 1881, p. 4, col. III; vezi și Dumitru Vitcu, *Românii în presa americană (1859–1918)*, în Anuarul Institutului "A.D. Xenopol" Iași, XXIII-1, 1986, p. 88.

35. Charles S. Campbell, *The Transformation of American Foreign Relations, 1865–1900*, New York & London, 1976, p. 86; W.A. Williams and W. LaFeber, *The New Empire. An Interpretation of American Expansion, 1860–1898*, Ithaca, 1963.
36. Apostol Stan, *op.cit.*, p. 136.
37. Fr. Siscoe, *op.cit.*, p. 233.
38. *Ibidem*.
39. *Ibidem*, p. 234.
40. James Samuelson, *Roumania. Past and Present*, London, 1882; sub titlul *King Charles and his Queen* lucrarea a fost elogios prezentată în "The London Athenaeum", de unde cronică a fost reprodusă în NYT, din 11 august 1882, p. 1, col. III.
41. Fr. Siscoe, *op.cit.*, p. 235.
42. *Ibidem*; vezi și G. Fotino, *op.cit.*, p. 385.
43. *Ibidem*, p. 386.
44. Fr. Siscoe, *op.cit.*, p. 236.
45. "The New York Times", May 21, 1882, p. 8, col. VII.
46. Eugene Schuyler, *American Diplomacy and the Furtherance of Commerce*, New York, C. Scribner's Sons, 1886, p. 361.
47. Apud Cornelia Bodea, *Romanian-American Academic Relations in the Past*, în RRH, 4/1979, p. 813.
48. Fr. Siscoe, *op.cit.*, p. 236–237.
49. George Brown Tindall, David E. Shi, *America. O istorie narativă*, vol. II, București, 1996, p. 570–571.
50. I. Stanciu, *Considérations sur l'évolution des rapports commerciaux entre la Roumanie et les Etats-Unis d'Amerique jusqu'en 1914*, în RRH, nr. 4/1972, p. 616–617; Stelian Popescu-Boteni, *op.cit.*, p. 93–94.
51. Al. de Matlecovitz, *Starea economică a României după raporturile consulilor străini*, seria VIII, București, iulie 1891, p. 80–81 (apud Stelian Popescu-Boteni, *op.cit.*, p. 93–94).

SUMMARY

From the perspective of great politics, taking into account the evolution of international relations with its most representative moments and most suggestive forms of expression up to World War I, bilateral Romanian-American relations were not of great importance for either side. It is true that from the reports about the 1848 revolutionaries in the Romanian lands, realized across the ocean through the intermediary of George Sanders, Francis Bowen, Carroll Spence, and, especially, James O. Noyes, up to the achievement and international recognition of the independence of the Romanian state, the political authorities in Bucharest manifested a constant interest in increasing commercial ties with the New World, in establishing direct political contacts and in replacing the restrictive diplomatic rituals imposed by the still sovereign power and respected by the United States as a result of clauses of an old bilateral treaty concluded with Turkey.

The first official American diplomat accredited in Bucharest advanced successively from the position of diplomatic agent and consul general (1880) to charge de affaires (1881) and then resident minister (1882). Eugene Schuyler was a lawyer by training, with a rich diplomatic

experience gained over the years in St. Petersburg, Moscow, Talin, Constantinople, and later Birmingham and Rome, at the same time he was also a reputable scholar. The author of a great monograph, among other books, on Peter the Great (1884), which H. Taine praised as one of the “important books of the century”, Schuyler contributed, during his almost four years of diplomatic activity in Bucharest, to improving economic relations between the two countries, in special, but also to advancing political and cultural relations. Even if there did not exit a reciprocity of diplomatic representations in the two capitals, as the American side desired, and, even if, from the Romanian point of view, the role of the American legation in Bucharest diminished proportionally with the expansion of its responsibilities to cover Serbia and Grece, followed by the transfer of the diplomatic residence to Athens in 1883, Schuyler’s mission in Romania marked the most consistent phase of official bilateral diplomatic relations.

IANCU FLONDOR ȘI MIȘCAREA NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR DIN BUCOVINA (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX - LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX - LEA)

Marian Olaru

Într-o vreme în care este tot mai evident efortul istoriografic de recuperare sau cel de abordare a istoriei din prisma identităților locale, zonale sau regionale, sau din punctul de vedere al istoriei mentalităților, apare cel puțin desuet, dacă nu retrograd, orice act de prezentare a activității unei persoane politice ca Iancu Flondor. Acesta este cunoscut, însă, ca unul dintre cei mai importanți oameni politici din Bucovina istorică, ca personalitatea care a îndrumat mișcarea națională românească, contribuind la coagularea și afirmarea ei în viața publică bucovineană de-a lungul a peste două decenii, fapt ce justifică într-un totu demersul nostru.

Ne propunem, în continuare, să prezentăm activitatea lui Iancu cavaler de Flondor, între anii 1898 - 1910, în relație cu curentele politice și mișcarea națională a românilor din Bucovina, abordând următoarele chestiuni:

- Date generale despre familia Flondor în istorie;
- Curentul politic și național generat de P.N.R. în jurul publicației *Patria* și activitatea lui Iancu Flondor;
- Problematika mișcării naționale a românilor bucovineni și rolul lui Iancu Flondor, 1900 - 1910.

Date generale despre familia Flondor în istorie

Familia boierilor Flondor își are origini adânci în istoria Moldovei de Sus, viața ei genealogică poate fi regăsită în documentele istorice din secolul al XVI-lea¹, un Șerban Flondor fiind pomenit la 1663, așa cum aflăm din hotărârea satului Mămăiești. Strămoșul tuturor Flondorenilor din Bucovina a fost Ioan Flondor (1710 - 1784).

Familia Flondor a fost amintită mai ales ca urmare a deținerii, mai mult de patru generații - până la desființarea acesteia - a funcției de vornic de Câmpulung pe Ceremuș. Această dregătorie avea un caracter administrativ și judecătoresc și depindea de Starostia de Cernăuți. După ocuparea unei părți a Țării de Sus a Moldovei de către austrieci, "le plăcea vornicilor Mihalachi Giurgiuveanu, Vasile și Dimitrie Flondor" să li se spună "Ober vornic"² - titlu tolerat și de austrieci din diferite rațiuni.

Având importante proprietăți și legături de înrudire cu familiile boierilor din Țara de Sus, familia Flondor se înscrie printre cele mai importante, alături de cea a Hurmuzăcheștilor, fiind înregistrată ca a 38-a, la 19 noiembrie 1789, la înnobilarea făcută de către austrieci³. De numele acestei familii sunt legate și ctitorirea bisericilor cu hramul Adormirii Maicii Domnului din Hlinața (la 1786) și cu hramul Sfântul Gheorghe din Storojineț (la 1888)⁴.

Iancu Flondor s-a născut la 16 august 1865, la Storojineț și a absolvit cursurile liceului din Cernăuți, fiind crescut în atmosfera tradițională a unei vechi familii boierești, primind o educație națională și românească⁵. A urmat cursurile Universității Vieneze, iar în 1894, în cadrul aceleiași universități, și-a susținut doctoratul în drept⁶. Faptul acesta și deosebita sa ținută intelectuală au făcut din Iancu Flondor o personalitate publică remarcabilă în fostul Ducat al Bucovinei, fiind considerat nu numai un mare patriot român ci și un model de "cinstă publică"⁷.

Curentul politic și național generat de P.N.R. în jurul publicației “Patria” și activitatea lui Iancu Flondor

Afirmarea politică a lui Iancu Flondor s-a făcut într-un context în care Bucovina era profund marcată de transformările sociale și politice care afectau Imperiul dualist austro - ungar în ansamblul său. Este vorba de acțiunea așa - zișilor “factori centrifugi”⁸ sau de crizele structurale ale monarhiei, precum și de acțiunea lor divergentă, ca urmare a afirmării curentelor și mișcărilor politice naționale ale românilor și rutenilor din Bucovina istorică, legate organic de mișcările de afirmare națională din patriile lor istorice. Toate acestea se petreceau concomitent cu afirmarea identitară a evreimii din Imperiul dualist⁹, apariția în ultimul deceniu al secolului trecut a unei așa-zise probleme poloneze în Bucovina¹⁰ și manifestarea puternică în zona Europei Centrale și de Răsărit a pangermanismului și a panslavismului.

Perioada 1890 - 1910, în Bucovina, poate fi pusă sub semnul aprecierii pe care o făcea Iancu Zotta, deputat în Dieta Bucovinei: “De un timp încoace, domnilor, este un curent care (...) nu e favorabil pentru români și pentru legea ortodoxă”¹¹. Este vremea în care cei mai mulți dintre guvernatorii Bucovinei¹², împreună cu forțele politice ale celorlalte etnii din Bucovina se aliază, de regulă, împotriva românilor, împiedicând împlinirea “gravimentelor” mișcării naționale românești din această provincie. De fapt, se urmărea menținerea controlului imperial asupra acestei “țări” a Coroanei cu mișcări politice tot mai “rebele”.

Viața politică din Bucovina cunoaște la sfârșitul secolului al XIX-lea o deosebită dezvoltare și datorită apariției partidelor politice, în sens modern (cel puțin în cazul românilor!), și activității politice intense a deputaților bucovineni în parlamentul de la Viena. Pe acest fundal, clasa politică românească își afirma tot mai insistent opțiunile prin constituirea Societății politice “Concordia”, prin activitatea “Revistei politice”, la Suceava (1886 - 1891), continuată de “Gazeta Bucovinei” (1891 - 1897) și “Deșteptarea” (1893 - 1904) și constituirea Partidului Național Român - “Concordia”¹³, în 1892. Activitatea oamenilor politici români în *Clubul parlamentar român*, în gruparea politică *Hohenwart*, sau în cea numită *Corionini* și colaborarea cu *Unio Latina*, în Parlamentul vienez, vădesc afirmarea unui nou spirit, a unei noi generații politice¹⁴ - cea a tinerilor români (*Jung - Rumänen*). Sunt ilustrative nume ca: George Popovici, Grigore Filimon, Constantin Isopescu, Florea Lupu, Nicu Blându, Vasile Găină, Constantin Morariu, Constantin Berariu, Casian Breabăn, Zaharie Voronca etc.

În aprilie 1897, tinerii în frunte cu Iancu Flondor și George Popovici, nemulțumiți de politica dusă până atunci de fruntași politici români - formați mai ales din mari boieri (*Alt - Rumänen*) - formează un nou “comitet de conducere a partidului”¹⁵. Acest comitet politic¹⁶, cum l-a numit Ion Nistor, a sîstat apariția “Gazetei Bucovinei” - semn al transformărilor survenite, iar gruparea politică “Concordia” este aservită unor interese de grup sau personale. Odată cu intrarea în scena politică a lui Iancu Flondor și George Popovici (ajuns membru în parlament, în alegerile din 1897) “se produce un nou curent în treburile obștești”, activitatea oamenilor politici răsfrângându-se mai ales asupra păturilor țărănești, fiind mai mult preocupați de limba română și școala satească, de casele, cabinetele de lectură, băncile populare etc. “Politica românească începea să se sprijinească mai conștient pe masele poporului, începea să devie mai democratică”¹⁷, fapt care i-a atras adversitatea “guvernelor vremelnice” și a altor autorități imperiale.

În sensul schimbărilor amintite mai sus, politicienii români l-au contactat pe Valeriu Braniște, la Brașov, pentru a-i propune conducerea ziarului “Patria”¹⁸. Noua publicație a început să apară, de la 14 iulie 1897 (st. n.), cu un editorial semnat de V. Braniște în care se sublinia necesitatea strângerii legăturilor dintre “intelligență” și popor.

Sosit în capitala Bucovinei pentru a conduce publicația “Patria” (după ce, inițial, i se propusese preluarea conducerii ziarului “Gazeta Bucovinei” și a Catedrei de limba și literatura română de la Universitatea din Cernăuți), pentru că nu avea cetățenia austriacă și a nu atrage atenția autorităților, Valeriu Braniște s-a înscris ca student “extraordinar” al Universității din Cernăuți. A semnat contractul de editare al ziarului cu Modest Grigorcea, luând legătura cu comitetul de redacție în fruntea căruia era Iancu Flondor în calitate de președinte. De fapt, înțelegerea dintre Valeriu Braniște și dirigența Partidului Național Român din Bucovina (formată din deputații partidelor românești din Reichsrath și Dieta Bucovinei) a fost de a conduce publicația amintită timp de un an, cu apariții de trei ori pe săptămână, pentru care a primit suma de 4000 florini¹⁹.

La 5 decembrie 1897, Iancu Flondor îi scria lui Valeriu Braniște că dirigența partidului îi asigură acestuia “deplina independență morală în conducerea foii” și ca singură stea călăuzitoare în activitatea ce avea să o desfășoare urma să fie “interesul românilor”²⁰ așa cum fusese fixat prin programul partidului și de către dirigența acestuia. Totodată, Iancu Flondor îi atrăgea atenția lui Valeriu Braniște că “afacerea aceasta, în urma naturii sale delicate, să rămână în cerc cât se poate de strâns cunoscută, comunicându-se numai acelor bărbați ai partidului care în interesul cauzei trebuie necesarmente să aibă cunoștință (...)”²¹. Această scrisoare a lui Flondor este realizată în contextul în care, în primăvara lui 1898, proiectul de reorganizare al partidului fusese întocmit, trecut prin comisile ce fuseseră alcătuite în acest scop²². Reorganizarea partidului a avut la bază principiul teritorialității (până la nivel de localitate urbană sau rurală), al antrenării la viața politică a unor categorii cât mai largi de cetățeni, cuprinderea în sfera de gândire și acțiune politică a tuturor sectoarelor economice și sociale, înființarea de noi societăți politice și culturale etc. Toate aceste urmărind scoaterea de sub tutela guvernului și a autorităților imperiale a activității politico - naționale a românilor²³. Urmare a acestei politici, în iarna lui 1898, s-a înregistrat un prim succes prin înlocuirea contelui Goess cu baronul Bourguignon, în funcția de Guvernator al Bucovinei.

Retragerea lui Victor Stârcea din fruntea dirigenței naționale²⁴ și înlocuirea lui cu Iancu Lupul, la 24 mai/5 iunie 1898, a avut darul să impulsioneze activitatea politică a românilor în sens național. Acest fapt s-a concretizat prin deschiderea conflictului dintre guvern și P.N.R. Această stare a continuat și după ședințele Comitetului Național din 3/15 august și 18/30 august 1898, când s-au hotărât candidații și modul de participare a P.N.R. la alegerile pentru Dieta Bucovinei și, mai ales, datorită tendinței autorităților de a susține în alegeri oameni credincioși guvernului. Lupta electorală aprigă a fost amplu reflectată în presa din Țară, în cea din Transilvania și mai ales în ziarul “Patria”, din lunile august - septembrie 1898.

În urma alegerilor din 19 septembrie/1 octombrie 1898, Iancu Flondor a fost ales în Dieta Bucovinei cu unanimitate de voturi la colegiul II al marilor proprietari, alături de Nicu Mustăț, George Vasilco, dr. Iancu Volcinschi, și făcea parte din grupul important românesc (în număr de 13, din cei 31 de membri ai Dietei), de deputați care puteau face opoziție guvernului. Dar, în acest context, trebuie menționat că nu toți deputații români erau adepți ai P.N.R., ci unii erau oportuniști și servili politiciii guvernatorului Bourguignon. În același timp, deputații ruteni erau împărțiți în două grupări rivale, iar deputații germani erau împărțiți în: conservatori, naționali și liberali²⁵. Metoda politică folosită de guvernatorul Bucovinei a fost *divide et impera*. Acest fapt l-a făcut pe I.G.Sbiera să scrie: “Stările de lucruri au devenit în aceste timpuri atât de insuportabile pentru noi românii, încât coarda elasticității răbdării noastre nu mai suferă nici pic de strunire”²⁶. Preocuparea elitei românești din Bucovina este, în această vreme, păstrarea caracterului țării și asigurarea unei majorități efective în dietă, conformă cu interesele naționale ale românilor.

Intrat în Dieta Bucovinei, dr. Iancu Flondor - vicepreședinte al clubului român din această instituție - a afirmat caracterul românesc al ducatului, prezentând la 28 decembrie 1898, în românește, discursul său prin care cerea ca limba română să fie folosită nu numai în cameră ci și în

actele oficiale ale statului. Totodată, el a protestat împotriva “presupunerii că națiunea română poate fi într-un mod nedemn bagatelizată în țara sa, în patria sa, în Bucovina sa (...). Dacă ne violentați pe noi, violentați totodată dreptul și legea”²⁷.

Ca urmare a criticii virulente făcute de publicația “Patria” la adresa politicii guvernatorului Bucovinei, a autorităților imperiale (de “strivire național - politică a românilor”) și-n urma interpelării guvernului central în Reichsrath (de către G. Popovici și I. Țurcan), la 10 aprilie 1899, Bourguignon a anunțat aspre măsuri. Acestea au dus la restrângerea presei române și la expulzarea lui Adrian P. Deseanu și Victor Braniște²⁸ (colaborator la “Patria”), numeroase amenzi și confiscări ale publicației P.N.R., sancționarea a patru studenți români care-l criticaseră pe mitropolitul Arcadie Ciupercovici (1823 - 1902) pentru atitudinea sa servilă față de guvernator. De asemenea, au fost înăsprite măsurile împotriva purtării tricoulului ca simbol național.

La 9/21 iunie 1899, P.N.R. din Bucovina a reacționat față de măsurile întreprinse de guvernatorul Bourguignon prin constituirea unui comitet executiv din care făcea parte și dr. Iancu Flondor alături de Eudoxiu (Doxuță) Hurmuzachi, Iancu Lupul (mareșalul țării), dr. George Popovici și Nicu Mustață. Prin comunicatul dat publicității se dădea un puternic avertisment politic prin care se cerea încetarea măsurilor represive îndreptate împotriva românilor. Sub presiunea imperialilor, în ședința comitetului P.N.R., din 3 iulie 1899 (st.n.), Iancu Lupul a renunțat la președenția partidului - fapt care evidenția diferența de vederi din interiorul acestuia și anunța “pactul” care avea să se încheie mai târziu. În urma plecării lui Iancu Lupul, din conducerea partidului, destinele mișcării naționale aveau să fie conduse de o comisie formată din: arhimandrit Miron Călinescu, Eudoxiu Hurmuzachi și Iancu Flondor. Ilarie Onciul a fost numit locțiitor în locul lui I. Lupul²⁹. Dar, ca urmare a solidarizării deputaților dietali, inclusiv a celor “guvernamentali”, guvernul a fost sancționat cu un vot de neîncredere. Răspunsul guvernatorului a fost de înăsprire a măsurilor antiromânești și expulzarea lui Valeriu Braniște, începând cu 18/30 iulie 1899. Acesta a reușit cu greu, din clandestinitate, să conducă ziarul “Patria”, care a apărut ultima dată³⁰ la 4 mai 1900 (st.n), iar dr. Valeriu Braniște a reușit să părăsească Bucovina fără să fie arestat³¹. Din izvoarele istorice parcurse rezultă că dr. V. Braniște a dorit să rămână ascuns la Lucovița, de unde urma să conducă “Patria”. Iancu Flondor îi scria la 8 noiembrie 1899 (st.n.), că ar fi fost mai bine să plece la Brașov unde nu era expus pericolului arestării. Flondor îi solicita plecarea, până ce guvernatorul urma să fie înlăturat: “Noi sperăm că-l vom depărta, în cazul cel mai rău ne mântuim de Würfel și Tumlirz”³².

Situația dificilă a guvernatorului Bucovinei se datora conflictului deschis creat cu preoțimea română. Aceasta, la 18 august 1899, de ziua împăratului, prin reproșul adus mitropolitului Arcadie Ciupercovici, fusese acuzată de neloialism față de Austria și că purta tricoulul, care erau “culorile unui stat străin”³³. Această atitudine a lui Bourguignon a determinat o suită de adunări de protest ale preoților români, impulsionați fiind de “Apelul” publicat de părintele paroh Atanasie Procopovici, din Drăgoiești. Aceste manifestări politico - naționale ale românilor, cu ecou deosebit în Regat și în Transilvania, au avut un puternic impact și la Viena, în urma protestelor adresate primului ministru, ministrului de Interne și ministrului de la Culte. Adunarea de protest din 18/30 octombrie 1899 era apreciată, în “Patria”, că “a umplut orice inimă românească de bucurie și vie satisfacție”³⁴. Oricum, evenimentele din Bucovina au avut o largă reflectare în presa vremii: “Czernowitzer Zeitung”, “Bukowinaer Zeitung”, “Tribuna”, “Evenimentul”, “Dreptatea”, “Voința națională” și “Deutsches Volksblatt” (Viena).

Fenomenul politic și național, generat de publicația “Patria”, dr. Valeriu Braniște și P.N.R. din Bucovina, s-a bucurat de sprijinul material generos al lui Iancu Flondor. Acesta scria, la 9 aprilie 1900, lui Braniște: “Din punct de vedere moral vă comunic faptul că am cheltuit în cei doi ani din

urmă, din propria mea pungă, 4566 fl. pentru jurnal, o sumă destul de însemnată și pentru mine. Toți ceilalți membri ai partidului, sau n-au cheltuit nimica sau cel mult suma de 50 - 100 fl.”³⁵.

Problematica mișcării naționale a românilor bucovineni și rolul lui Iancu Flondor, 1900 - 1910

Mult așteptata îndepărtare a guvernatorului Bourguignon, așa cum sperau liderii politici români, nu s-a întâmplat. Consecința acestui fapt a fost sporirea presiunilor asupra P.N.R. și a conducătorilor acestuia, folosind mult invocatele, în istoriografia perioadei, valențe ale politicii vieneze. Simptomatică, pentru existența în rândurile conducerii P.N.R. a unor diferențe pe chestiunile naționale și politice, a fost constituirea, în 1898, cu prilejul alegerilor dietale, a publicației “Sentinela” (care a apărut în septembrie și decembrie 1898) și care grupa în jurul ei câțiva oameni politici de orientare conservatoare³⁶.

Evenimentele politice din primăvara lui 1900 la care participau deputații români de la Viena și cele care afectau, în vreun fel sau altul, Ducatul Bucovinei erau deosebit de complexe. Acestea se datorau incapacității structurale a Imperiului dualist de a subordona mișcările și curentele politice naționale care-i vizau disoluția, ca măsură radicală sau, soluția minimă - federalizarea pe principiul statelor istorice. În Ducatul Bucovinei, mișcările naționale și curentele politice aferente românilor, ucrainenilor, evreilor și germanilor erau, în “era Bourguignon”, într-un joc de alianțe care-i grupa pe aproape toți împotriva românilor. Ținta guvernatorului fiind “spargerea rândurilor partidului național român”³⁷, înființarea unei publicații românești progubernamentale care să “înlăture” mesajul “Patriei”, să-i atragă pe românii progubernamentali, să-i tempereze pe preoții “naționaliști” care erau conduși de un chiriarh ce se “întrecea în slugărnicii”³⁸ față de imperiali. În acest timp, dr. Iancu Flondor și dr. George Popovici afirmau la Câmpulung, în fața alegătorilor, necesitatea combaterii “asiaticelor abuzuri electorale încuibate în țară și duse la perfecțiune de baronul Bourguignon”³⁹, respectarea autonomiei comunelor, îmbunătățirea sistemului școlar, înființarea băncilor populare etc. Totodată considerau alianța care funcționa între germani și ruteni ca fiind “contractul lupului cu berbecul”⁴⁰. Primăvara lui 1900 fiind și vremea în care germanii naționali din Austria prin “Ostdeutsche Rundschau” se întrebau de ce românii se aliau cu slavii de sud, cehii, polonii și ruții - care urmăreau să transforme imperiul într-un stat slav, în timp ce, în Bucovina, cu o parte a aliaților lor vienezii erau în conflict⁴¹ (rutenii n.n.). Această dualitate de poziții se regăsea și-n atitudinea germanilor care în Bucovina erau împotriva românilor, iar la Viena erau împotriva slavilor, cu majoritatea guvernamentală. Explicația acestui fenomen era foarte simplă și ea consta în unitatea de obiective a parlamentarilor cehi, ruți, slavi de sud și români în parlamentul vienez și în divergențele de obiective politice dintre români și ruți (cu aliații lor) în Ducatul Bucovinei, românii sesizând că autonomia n-ar mai fi folosit dacă procesul de deznaționalizare ar fi avansat, așa cum avansa fie și numai în statisticile oficiale.

La 16 aprilie 1900, Iancu Flondor anunța că se retrage din conducerea ziarului “Patria”, iar articolul redacțional al amintitei publicații anunța “împăcarea” cu guvernul local și celelalte partide⁴². În ziua de Paște a anului 1900, “Patria” scria, în articolul intitulat *Cristos a înviat*: “Baștinăș al țării și singurul ei element istoric, poporul românesc îndură suferințele marelui martir de pe Golgota și nu află repaos (...). Cerb gonit în proprii săi codri, el ia azi toiagul în mână, și cu moartea în suflet se duce spre a căuta tărâmurii mai fericite, căci în țara lui nu mai e loc pentru dânsul”⁴³. Descoperim în această deosebită retorică romantică drama și prețul plătit de societatea românească în drumul ei spre modernizare, prin părăsirea patriarhalismului și constituirea unei vieți politice moderne, dar care era grav marcată de includerea Bucovinei într-un imperiu multinațional și care urmărea să facă din această provincie o copie fidelă a “babilonului austriac”.

Încă din martie 1900, boierii conservatori au părăsit P.N.R., membrii clubului dietal și deputații imperiali hotărând să înceteze lupta cu autoritățile provinciale și imperiale reprezentate de guvernatorul Bouguignon. Între liderii acestui curent îi remacam pe Iancu Lupul, Ilarion Onciul, Nicolae Mustață, Eudoxiu Hurmuzachi ș.a. Istoriografii perioadei susțin că această împăcare a fost sugerată de prim ministrul Austriei - Körber⁴⁴. Considerând că starea de fapt a luptei naționale, din primăvara lui 1900, se datora banului, redactorului "Patriei", care exprima și punctul de vedere al lui Iancu Flondor și George Popovici, scria dezamăgit: "Nimeni nu se interesează de afacerile obștești și toată apărarea națională zace pe umerii a doi, trei oameni. Pune-te apoi mâi creștine din redacție, și apără nația dacă știi"⁴⁵. Urmarea a fost, după încetarea activității P.N.R. prin desprinderea aripilor *pactiste*, încetarea apariției publicației "Patria", în care - la 3 aprilie 1900 - Valeriu Braniște își lua rămas bun, dorind succes cauzei românilor din Bucovina "care este cauza tuturor românilor"⁴⁶.

Dezamăgiți de evoluția evenimentelor G. Popovici și Iancu Flondor n-au mai participat la lucrările dietei, de la sfârșitul lunii aprilie 1900, fapt confirmat și de scrisoarea din 9 aprilie - prin care Flondor îi scria lui Valeriu Braniște: "mandatul în dietă încă nu l-am depus, aștept rezultatul pertractărilor cu Bourguignon"⁴⁷. Încă în iunie 1900, Iancu Flondor îi acuza pe pactiști că erau lipsiți de sentiment național "sau cu aspirațiuni personale" în cheștiunea încheierii pactului.

În urma evenimentelor menționate s-a constituit Partidul Conservator Român care l-a avut ca președinte pe Ioan Volcinschi (și membri marcanți pe dr. Florea Lupu, Leon Vasilco, Tudor Flondor, Nicolae Mustață, George Vasilco ș.a.). În luna august 1900, Partidul Poporal Național Român îl avea ca președinte pe dr. George Popovici. Iancu Flondor a fost ales președinte al Comitetului Central al Partidului Poporal Național Român și a devenit președintele partidului după plecarea lui George Popovici din România, în 1901. Partidul avea o reprezentare teritorială și un program care punea mare preț pe cuprinderea în sfera interesului politic a întregii structuri sociale din Bucovina istorică, în același timp nefiind neglijată cheștiunea apărării intereselor românilor.

Conservatorii își afirmă în publicația "Timpul" interesul pentru "susținerea elementului român (...) necesitate eminentă de stat", realizarea "patriotismului austriac", "toleranță absolută", reforma sistemului școlar, reorganizarea clerului și obiectivitatea guvernului. Toate acestea vizând "ținta cea mai frumoasă națională; un popor cult, economisește consolidat și moralmente limpezit și integru"⁴⁸. În același timp conservatorii cereau românilor și romanofililor să fie pregătiți pentru că "marii proprietari trebuie să fie exemplu politic pentru micii proprietari"⁴⁹. În esență, "pactiștii" nu renunțau în mod declarat la rezolvarea marilor probleme ale societății din Bucovina, însă credeau că guvernatorul Bourguignon și autoritățile imperiale aveau să susțină aceste cereri românești. Că este așa ne dovedește și articolul *La istoria Bucovinei*, publicat în "Timpul" din 11 iulie 1900, în care se arată că deși administrația austriacă a apropiat Bucovina vestului și culturii sale (clișeu istoriografic des invocat în ultima vreme!), în alegerea mijloacelor "spre atingerea acestui scop nu a avut întotdeauna noroc"⁵⁰. Prin procedeele utilizate de administrația austriacă din Bucovina s-a ajuns la slăbirea "individualității românești" a provinciei, împiedicând dezvoltarea "sentimentului național" prin germanizare, alipirea la Galiția, politica școlară care i-a defavorizat pe români, îngreunarea legăturilor cu Regatul României etc. Toate acestea având drept rezultat deznaționalizarea și înstrăinarea unor sate ca: Toporăuți, Cernaucu, Mihalcea, Dracineț, Costești, Ivancăuți, Bobești ș.a.⁵¹.

În preajma alegerilor din vara lui 1900, în care conservatorii au obținut victoria candidaților lor, 20 de mari proprietari din grupul german, care erau de fapt evrei și care până atunci fuseseră aliați românilor, s-au desprins pentru a-și realiza o organizare politică proprie (curent care în afara jocului de culise al guvernatorului poate fi legat și de nevoia afișării propriei identități - redescoperită sau creată). Oricum, unii dintre românii mari proprietari l-au interpretat ca pe un atac la adresa lor. Acest fapt poate fi invocat și pentru a ilustra ideea că Bourguignon nu avea să

îndeplinească termenii pactului, îndreptățind criticile P.P.N.R. și temerile lui Iancu Flondor care nu a acceptat *pactul*. Acesta spunea în ședința Dietei din 6 iulie 1901: “azi domnii mei a trecut m... de un an și jumătate și toate promisiunile care le-ați primit de la președintele țării, nimic nu s-a îndeplinit”⁵².

Izolarea politică a românilor, din vara anului 1900, a avut ca rezultat desființarea *Clubului parlamentat român* din Reichsrath și alăturarea lor celorlalți deputați din Bucovina, formându-se *Uniunea liberă bucovineană*⁵³.

În preajma alegerilor și după alegeri, până în 1901, Iancu Flondor și P.P.N.R. au organizat numeroase adunări populare, au susținut o intensă activitate în “Deșteptarea” și în Dieta Bucovinei, prin care criticau pactul încheiat de conservatori, întrebându-se care sânt rezultatele acestui act politic. În acest context, în lucrările Dietei Bucovinei, dr. Iancu Flondor a răspuns lui Bourguignon care se arată în continuare preocupat de persecutarea românilor ce purtau tricoulul: “E sub demnitatea noastră de a discuta cu dumneata de a putea dovedi prin fapte istorice sau ba, chiar și în caz că aceste culori ar fi identice cu culorile Regatului Român”⁵⁴.

Pentru că pactul n-a fost respectat și el nu adusese decât deservicii mișcării naționale românești, în ianuarie 1902, acesta a fost dezavuat printr-o declarație a conservatorilor. Cauza anulării pactului era “fiindcă mai multe postulate din el nu au fost îndeplinite de guvern până la termenul fixat”, fiind considerat numai “un mijloc de adormire a reprezentanților noștri”⁵⁵ - se spunea în “Deșteptarea”. De fapt, dezavuarea pactului cu Bourguignon s-a făcut în urma adunării comune a reprezentanților conservatorilor și poporalistilor, aflați sub conducerea lui Iancu Flondor, în data de 17/ 30 ianuarie 1902. Urmarea a fost că, la sfârșitul lunii ianuarie 1902, deputații dietali români, care-l susținuseră pe guvernator, anunțau că-și depun mandatul pentru “a rămâne afară de dietă câtă vreme Bourguignon va sta în fruntea administrației din Bucovina”⁵⁶.

Receptiv la schimbările politice pe care le aștepta în Bucovina, lui Valeriu Braniște - fost director al “Patriei” - i se reproduce în “Deșteptarea” un articol referitor la viața politică din această parte ocupată a Țării de Sus. El aprecia în articolul menționat⁵⁷ că pentru ai înfrânge pe români, Bourguignon a alcătuit în Dietă o majoritate germano-slavă, în 1898. În 1902, sesiza Valeriu Braniște, germanii nu mai vroiau să facă parte din acest “Partid”, de aceea au inițiat tratative cu românii. Semnul împăcării dintre români și germani, în Dieta Bucovinei, era faptul că publicațiile “Deșteptarea” și “Bukowinaer Journal” încheiaseră un armistițiu. Mergând pe această logică a evenimentelor, Valeriu Braniște prevedea o ramificare politică a românilor, ca manevră a autorităților față de apropierea romano-germană⁵⁸. Semn al acestei aprecieri a fost și numirea lui Tudor cavaler de Flondor ca președinte al Consiliului de Cultură al Țării, la mijlocul lui februarie 1902. În aceste împrejurări politice care păreau favorabile demersurilor politice românești avea să moară și mult hulitul Arcadie Ciupercovici⁵⁹ ce a fost înlocuit la mitropolie de Vladimir de Repta - demn urmaș al lui Silvestru Morariu - Andrievici.

În iunie 1902, reprezentanții celor două partide românești au căzut de acord să coopereze politic, păstrându-și individualitatea. S-a convenit ca o dirigență compusă din reprezentanți ai celor două partide să decidă în chestiunile vitale. Dirigența era compusă din câte cinci reprezentanți din partea fiecărui partid, iar din partea P.P.N.R. era și dr. Iancu Flondor. Singurul care s-a opus fuziunii conservatorilor cu “naționaliștii” a fost Florea Lupu, care fusese ales deputat în Parlamentul din Viena pe programul conservator. Urmarea a fost excluderea lui din partid și suspendarea din funcția de consilier de tribunal⁶⁰. Acest fapt a generat în epocă un adevărat scandal politic și la determinat pe Florea Lupu să se apropie de dr. Aurel Onciul. Se realiza în practică ceea ce anunțase, cu câteva luni înainte, Valeriu Braniște. În același timp, deputații dietei și ai Parlamentului veneaveau să formeze împreună un club parlamentar român, preconizându-se și alianța cu germanii și armeno - polonii⁶¹.

Pe fondul luptelor politice din Bucovina și a “dezunirii” dintre români, se contura, în 1902, un nou curent politic numit și democrat. Exponentul acestei noi direcții de acțiune politică a fost Aurel Onciul⁶², “un om tânăr, energic, vorbăreț și îndrăzneț, dar lipsit de scrupule și străin de orice sentiment național”⁶³, care și l-a asociat în demarările sale pe dr. Florea Lupu, cel de-al doilea “luceafăr nou”⁶⁴ apărut pe orizontul politic al Bucovinei, după ce fusese exclus din partid de conservatori. Cei doi oameni politici și-au expus ideile mai întâi în revista “Privitorul” și apoi le-au materializat prin societatea politică **Unirea** (pe baza căreia s-a format Partidul Țărănesc Democrat, din 1903). Constituit după modelul **Concordiei**, noua societate politică abandona politica națională și-și propunea să colaboreze pe tarâm social cu rutenii⁶⁵, germanii și evreii. Așa a luat naștere *Freisinniger Verband* cunoscută și sub numele de **Tovărășia țărănească**, în 1904. Guvernul imperial, pentru a scăpa de presiunea politică exercitată de mișcările naționale din imperiu, a descoperit “sistemul Körber”. Acesta consta în crearea unor curente democratice⁶⁶, care să aibă, în primul rând în programele lor politice, “revendicări de ordin material și social”⁶⁷. Urmarea a fost inițierea unor lupte sociale moderate care, sperau austrieccii, aveau să abată atenția de la problematica națională. În vederea aplicării acestor politici în Bucovina a fost trimis ca guvernator Conrad von Hohenlohe, supranumit și “prînzul roșu”. Curentul politic generat de societatea politică **Unirea**, așa cum rezultă din documentele vremii, a avut sprijinul lui von Hohenlohe. **Tovărășia țărănească** era alcătuită din cluburi naționale distincte ce aveau deplină libertate în chestiunile naționale și în desemnarea candidaților pentru alegerile dietale. Programul politic al **Tovărășiei** prevedea: reforma electorală, reforme comunale și desființarea domeniilor, dezvoltarea sistemului de învățământ prin ridicarea de școli pentru toate etniile, organizarea creditului public și a Băncii Țării etc. În acest context trebuie să menționăm că fiecare club național considera prioritară o anume problemă în funcție de interesele proprii. Partidul Conservator a sprijinit pe democrați în chestiunea desființării domeniilor și a constituirii Băncii Țării. În urma alegerilor dietale, din iulie 1904, desfășurate într-o atmosferă deosebit de tensionată, au reușit candidații **Tovărășiei** și cei ai Partidului Conservator Român, candidații “naționaliști” fiind învinși.

Evoluția evenimentelor politice din Bucovina avea să îngrijoreze opinia publică din România, fapt reflectat și în presa vremii. Aceasta cu atât mai mult, cu cât, în octombrie 1903, “se încercase un atentat la reputația lui Iancu Flondor”, conducătorul P.P.N.R., în publicația “Bukowinaer Journal” prin articolele *Rumänian und Juden* și *Zur Abwehr*, pe care redactorul publicației amintite le atribuia omului politic român⁶⁸. Comisia instituită și dezbaterile deputaților din Dieta Bucovinei aveau să evidențieze falsitatea acestor afirmații, scopul lor fiind doar compromiterea lui Flondor⁶⁹. Ca urmare, la 23 iulie 1904, Iancu Flondor - caracterizat în epocă drept “persoană morală compusă din sentimente, gânduri și fapte românești”⁷⁰ - și-a dat demisia de la conducerea P.P.N.R., iar din noiembrie publicația P.P.N.R. - “Deșteptarea Poporului” - și-a încetat apariția. Iată comunicatul publicat de Partidul Național condus de Iancu Flondor în urma acestor evenimente: “Corpul națiunii noastre este spart în caste separate. Mari proprietari, învățători, poporul rural - toți se separă politicește unii de alții și se mărginesc a lupta pentru interesele particulare ale stării căreia îi aparțin; acesta este tristul efect al agitației democraților români!

Drept consecință a acestei convingeri a fost dizolvarea comitetului central al P.P.N.R. Vremea actuală reclamă însă combaterea sterilului separatism și reconsolidarea unui partid mare național și un ziar care să reprezinte aceste convingeri”⁷¹.

După ce a trecut prin Dietă, în 1904 proiectele de reformă preconizate de **Tovărășia Țărănească** (unele anticipate de P.N.R., încă din 1892⁷²), această alianță politică a românilor democrați cu rutenii și germanii a început să dea semne de dezintegrare. Acest fapt este semnalat de câștigarea alegerilor în districtul Suceava de către Varteres Pruncul, din partea conservatorilor, care fiind contestat de Partidul Țărănesc Democrat, cedează mandatul lui Tit Onciul - candidat democrat.

La 5 martie 1905, în publicația „Voința Poporului” a apărut un apel la reconcilierea între români: „Spre binele poporului român (...) uniți (...) cu ajutorul unui Florea Lupu, Iancu Flondor și Aurel Onciul vom respinge toate atacurile care ne periclitează individualitatea noastră”⁷³.

Ruptura dintre Aurel Onciul și aliații săi din **Tovărășie** s-a produs în luna mai 1905, când ucrainenii au încercat să-și întărească pozițiile economico-administrative în Bucovina, prin controlul efectiv asupra Băncii Bucovinei, al cărei președinte era Florea Lupu. Acesta fiind destul de mult plecat la Viena, ca deputat imperial, era înlocuit în exercitarea atribuțiilor, în calitate de vice guvernator, de Ștefan Smal Stocki. Deputații români conservatori au propus, în Dietă, ca președintele Băncii să fie un om care să activeze doar în această calitate. Candidatul românilor a fost propus să fie un om ales din deputații români și pe viață. Ucrainenii și evreii, sesizând pericolul pentru interesele lor, au respins propunerea, determinând ruptura acestui hibrid politic de interese și compromisiuri. Aceste evenimente au determinat apropierea dintre conservatori și democrați, care, la 17 iulie 1905, au reconstituit Partidul Național Român, având ca președinte pe Modest Grigorcea și vicepreședinți pe: Vasile Găină, Simion Ciolac și Grigore Halip. Acest partid s-a constituit fără participarea „naționaliștilor”. Istoriografia perioadei consemnează refuzul lui dr. Iancu Flondor care, fiind vizitat de Aurel Onciul și de Florea Lupu, la 2 noiembrie 1905, nu a acceptat propunerile de împăcare ale acestora.

La 2/15 aprilie 1906, s-a reluat tipărirea „Gazetei Bucovinei”, publicație a Partidului Național Român, care își propunea să aducă în scena politică întreaga națiune română, iar din 17 octombrie 1906, ca urmare a necuprinderii „naționalilor” în P.N.R., a apărut „Apărarea Națională” - publicație ce și-a propus să grupeze forțele naționale care nu acceptau demersurile democraților lui Aurel Onciul. Pe structura „Apărării Naționale” s-au reunit intelectuali ca: Vasile Bodnărescul, Teodor Tarnavski, Ștefan Saghin ș.a. Aceștia au aparținut Partidului Poporal Național și unii erau apropiați demersurilor Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (ex. Ștefan Saghin). În preajma alegerilor din mai 1907, românii se găseau divizați, iar violența de limbaj se regăsea din plin în coloanele „Voinței poporului” (publicație a democraților) și în cele ale „Apărării Naționale”. Dr. Emilian Slușanski, secretarul societății *Armonia* aprecia această perioadă astfel: „marea majoritate a inteligenței s-a retras după dizolvarea partidului poporal de pe arena vieții național-politice și a cedat terenul democraților păstrând în inimă o doză bună de amărăciune pentru înfrângerea îndurată și, mai ales, pentru ofensa care adesea a trebuit s-o suporte”⁷⁴. Iar dr. Volcinski aprecia că „a forma pentru toată nimica partide și a da prilej străinilor de a se amesteca și nutri zăzania în cuibul nostru spre a slăbi forța politică a poporului român, e politicește imprudent”⁷⁵.

Oricum, în vremea alegerilor din 1907, organizate pe baza votului universal, Aurel Onciul a fost ales deputat de Gura Humorului pentru Parlamentul vienez, alături de alți trei deputați români. Aceștia, împreună cu contele Bellegarde, au constituit clubul parlamentar român de la Viena, care a intrat în relații de colaborare cu creștinii-socialii austrieci, conduși de dr. Luegger⁷⁶, obținând și unele rezultate pe tărâm școlar și bisericesc.

Deși naționaliștii nu aveau „încredere în acel Onciul care mergea umăr la umăr cu evreii și cu micul Belzebut”⁷⁷, ei au luat hotărârea, în octombrie 1908, de a fuziona cu democrații și conservatorii⁷⁸, în Partidul Creștin - Social Român din Bucovina, aliat fiind cu dr. Luegger. Pentru realizarea acestui partid, adversarii politici ai lui Iancu Flondor i-au adresat următoarea rugămintă scrisă, dusă de o delegație condusă de Aurel Onciul: „Iubite Iancule! În vremea de grea cumpănă, noi solii tuturor vârstelor, tuturor păturilor și tuturor năzuințelor românești din țară, venim la tine, ca să te rugăm dintr-o gură, ca să părăsești singurătatea-ți de până acum și să reintri iarăși în războiul politic. Știm că războiul acesta la timpul său ți-a făcut mult amar, dar soarta îți dă satisfacția cea mai splendidă, pentru că azi întregul neam românesc te cheamă să i te pui în frunte ca să-l mântuiești

(...). Din inimă curată și sinceră întregul nostru popor te roagă: «să fii căpitanul nostru și ne du la izbândă»»⁷⁹.

Iancu Flondor a acceptat să fie șeful noului partid politic, iar dirigența P.C.S.R. din Bucovina mai cuprindea pe următorii: Teodor Tarnavski, Nicu Blându, George Tofan⁸⁰, Claudiu Stefanelli, Dorimendot Popovici, Constantin Morariu, Zaharie Percec ș.a. Publicația „Românul” devenea organul de presă al partidului și a apărut de două ori pe săptămână, între octombrie 1908 și februarie 1909. Din ianuarie 1909, P.C.S.R. din Bucovina și-a schimbat numele în Partidul Național Român, păstrându-și statutul și organizarea, iar dirigența partidului a devenit comitet național. Alături de Iancu Flondor, ca președinte, s-au aflat Aurel Onciul și Dionisie Bejan, ca vicepreședinți, secretari au fost aleși Mihail Boca, Dorimendot Popovici, Zaharie Percec. Publicația „Patria”, reapărută, a fost organul de presă al partidului⁸¹.

Deși P.C.S.R. din Bucovina, devenit P.N.R. din ianuarie 1909, își propunea să mențină unitatea, să combată fracționismul politic pentru triumful cauzei, motivele acestui lucru s-au dovedit greu de realizat și în campania electorală din 1911, pentru alegerile parlamentare și pentru Dieta Bucovinei, românii s-au găsit, din nou împărțiți. Cauza neînțelegerilor ivite între cele trei grupări ale partidului a fost disputa pentru distribuirea mandatelor. Ca urmare, dr. Iancu Flondor și-a prezentat demisia, publicată în „Patria”, din 27 noiembrie 1910: „În fața acestor împrejurări îmi este peste putință a răspunde pentru viitorul neamului nostru din Bucovina și trebuie cu inima întristată să mă retrag de la conducerea partidului național”⁸². Atitudinea aceasta o va păstra Iancu Flondor până în preajma evenimentelor legate de declanșarea primului război mondial, mulțumindu-se, în toată această perioadă, cu postura de sfătuitor al oamenilor politici români din Bucovina și sprijinitor al mitropolitului Vladimir de Repta⁸³ în chestiunile privitoare la păstrarea caracterului românesc al Mitropoliei Bucovinei.

*

Concluziile acestei prezentări sunt evidente:

- Iancu Flondor a jucat un rol deosebit în formarea și afirmarea curentului național-politic românesc din Bucovina, fiind apreciat atât de simpatizanți cât și de opozanți, ca lider incontestabil al mișcării naționale după stingerea din viață a lui George Popovici;
- Format într-o familie de boieri români de la Storojineț, într-o vreme când boierimea românească a Bucovinei se reducea, el nu s-a opus ideilor modernizatoare ale epocii, dar a pus mai presus de orice ideea națională. Prin activitatea, cât și prin aportul material pe care l-a asigurat, Iancu Flondor a contribuit în mod esențial la păstrarea caracterului românesc al Bucovinei istorice. Acest fapt s-a concretizat prin activitatea P.N.R. din Bucovina (sub diversele sale denumiri până în 1910) și a publicațiilor care au servit ideea națională în această provincie românească, ocupată de austrieci în anul 1775.

NOTE

1. N. Cotlariuc, *Familia Flondor*, „Gazeta mazărilor și răzeșilor bucovineni”, III, nr. 7 - 8, 18 octombrie 1913, p. 113 - 117.
2. „Arhiva Genealogică”, nr. 12, decembrie 1912, art. *Dări de seamă*, p.204.
3. T. Larionescu, *Vechi familii bucovinene*, „Arhiva Genealogică Română”, 1944, p. 19. Autorul arată că numele vechi de familie al Flondorenilor a fost Albotă.

4. *Ibidem*, p.29.
5. Raul Crăciun, *Iancu cavaler de Flondor - o viață și o pagină de istorie*, "Universul literar", XLIV, 9 decembrie 1928, p. 798.
6. "Glasul Bucovinei", VII, nr. 1670, 22 octombrie 1924, p. 2.
7. "Gazeta Bucovinei", I, nr. 3 și 4, 25 decembrie 1924, p.1.
8. Oskar Jaszi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago - Illinois, The University of Chicago Press, 1929.
9. Jaques Le Rider, *Modernitatea vieneză și crizele identității*, ediția a II-a, Iași, Editura Universității "Al. I. Cuza", 1995, p.9.
10. "Gazeta Bucovinei", I, nr. 67, 19/31 decembrie 1891, p. 2-3, art. *Opintelile polonezilor din Bucovina*.
11. *Ibidem*, nr.49, 31 octombrie / 12 noiembrie 1891, p. 1-2, art. *Două evenimente*.
12. În perioada menționată au fost guvernatori ai Bucovinei următorii: Anton Graf Pace (1891 - 1892), Franz Freiherr von Kraus (1892 - 1894), contele Leopold Goes (1894 - 1897), Friedrich Freiherr Bourguignon von Baumberg (1897 - 1903), Konrad Hohenlohe-Schillingsfürst (1903 - 1904), dr. Oktavian Regner Ritter von Beyleben (1904 - 1911) și dr. Rudolf Graf von Meran (1912 - 1917), Cf. Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler, Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina*, Augsburg, Hoffmann - Verlag, 1991, p.41; Teofil Sauciuc - Săveanu, *Ideea națională a Partidului Român din Bucovina de sub președenția lui Iancu Flondor*, în "Buletinul Fundației Culturale « Iancu Flondor »", I, nr. 1, noiembrie 1992, p.49.
13. În legătură cu evenimentele care au urmat datei de 7 martie 1892, de la Cernăuți, care au dus la constituirea Partidului Național Român - "Concordia" și care a reușit să-l învingă pe guvernatorul Anton Pace, părerile sunt împărțite. Unii considerând că adevăratul Partid Național Român s-a format în 1897, ca urmare a activității a doi tineri, pe atunci, George Popovici și Iancu Flondor: Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina, 1775 - 1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, Editura "Alexandru cel Bun", 1996, p. 213 - 219; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Humanitas, 1991. p. 256-264; George Bogdan - Duică, *Notițe politice asupra situației*, Sibiu, 1895, p.260 - 272.
14. Ion Nistor, *op. cit.*, p.260.
15. Ioan V. Cocuz, Matei Hulubei, *Presa românească în Bucovina (1809 - 1944)*, (de aici înainte *Presa românească în Bucovina*), [Suceava], 1991, p.40.
16. Ion Nistor, *op. cit.*, p.263.
17. C. Login, *op. cit.*, p.216.
18. Într-o telegramă, din data de 10 iulie 1897, din Cernăuți, Modest Grigorcea, membru marcant al P.N.R. și editor al "Gazetei Bucovinei" (1891 - 1892, 1895 - 1897), se arăta preocupat de sosirea urgentă a lui Valeriu Braniște în "Țara Fagilor" "la termenul împărțit de dr. Popovici"; Valeriu Braniște, *Correspondență*, vol. II, 1895 -1901, Ediție îngrijită de Valeria Căliman și Gheorghe Iancu, (de aici înainte Valeriu Braniște, *Correspondență*) Cluj-Napoca, Editura "Dacia", 1986, p.102.
19. Această sumă îi era necesară lui Valeriu Braniște pentru acoperirea datoriilor acumulate în urma activității de ziarist și a condamnării sale, în procesul de presă, de la "Dreptatea", din Brașov.
20. Valeriu Braniște, *Correspondență*, p.120.
21. *Ibidem*, p. 121.
22. Valeriu Braniște, *Correspondență*, p. 129. Într-o scrisoare a lui V. Braniște, adresată membrilor din conducerea P.N.R. (E.Stârcea, M. Călinescu, G. Popovici, Iancu Flondor și

- Z. Voronca) se anunța finalizarea proiectului de organizare a partidului. Acesta a stat la baza dezbaterii din Comitetul Național, în ședința din 19/31 mai 1898. Această scrisoare a motivat începutul acțiunilor autorităților îndreptate împotriva lui Valeriu Braniște, pentru că acesta, nefiind cetățean austriac, nu avea voie să participe la viața politică din Bucovina.
23. Ioan V. Cocuz, *Activitatea lui Valeriu Braniște și a ziarului "Patria" pentru emanciparea politică a românilor din Bucovina*, "Suceava" (AMJ), IX, 1982, p.255.
 24. În noul Comitet, Iancu Flondor era vicepreședinte alături de Modest Grigorcea.
 25. Ioan V. Cocuz, *op. cit.*, p.261.
 26. Apud, Mihai Teliman, *Foiletoane*, Suceava, Tipografia Societății "Școala Română", 1906, p.18.
 27. Teofil Sauciuc - Săveanu, *op. cit.*, p.52.
 28. Victor Braniște a fost expulzat din Bucovina, în iunie 1899. Într-o scrisoare a Minodorei Ștefanelli, din 7 iunie 1899, adresată fratelui lui Victor, Valeriu Braniște, aceasta scria: "În ziua de Sf. Elena mai multe fete române venind de la biserică treceau la Pardini în jos. Deodată îl zăresc pe Skedl (rectorul Universității - n.n.). Fetele se opresc în loc și îi strigă un puternic "Pereat" în alt, sopran, mezzo sopran de a răsunat piața iar Skedl roș la față a apucat-o la fugă, de prăpădea călcăiele. La Uvecinca zice că a răsunat satul de strigăte de "Să trăiască" lui Victor, iar de "Pereat" lui Arcadie, Bourguignon et consortes. Tricolorul fâlfâia în aer de se vedea de la guvern". Cf., Valeriu Braniște, *Corespondență*, p.149.
 29. *Ibidem*, p.157, nota 4; Ioan V. Cocuz, *Presa românească în Bucovina*, p.48.
 30. Valeriu Braniște, *op. cit.*, p.159. Încă la 9 septembrie 1899, Minodora Ștefanelli mai spera în înlăturarea lui Bourguignon și intrarea triumfală a lui V. Braniște în Cernăuți. În această perioadă, directorul "Patriei" se ascundea la Roșa, lângă Cernăuți.
 31. Teofil Săuciuc - Săveanu, *op. cit.*, p.51, formula în conferința ținută la 28 noiembrie 1934, în sala "Armoniei" din Cernăuți, ideea că dr. Valeriu Braniște a fost silit să părăsească Bucovina, în iulie 1900, travestit ca vizitativ "cu caii și căruța lui Iancu Flondor", ceea ce implică sprijinul acesteia din urmă în plecarea lui Braniște. La 4 noiembrie 1899 (st.n.), Braniște îi scria lui Dimitrie Onciul, că : "De vreo câteva zile sunt aici petrecând zilele în Moldova și nopțile în Bucovina. Stabil nu pot rămâne în Bucovina, fiindcă jandarmii mă caută ca pe un ac". " Eu mâine trec (...) la o jumătate de oră de Cernăuți ca să mă întâlnesc cu fratele meu". În scrisoarea amintită, Valeriu Braniște arată că beneficia de sprijinul soldaților "domnului Bănulescu" - care îi transmiteau scrisorile din Bucovina și îi permiteau trecerea frontierei (V. Braniște, *Corespondența*, vol. II, p. 161 - 162).
 32. *Ibidem*, p.163.
 33. "Patria", III, nr. 308, 11/23 august 1899, p.1.
 34. *Ibidem*, nr. 338, 22 octombrie/ 3 noiembrie 1899, p.1; Valeriu Braniște, *op. cit.*, p.161: "Recunoștință lui Bourguignon, care a reușit să trezească preoțimea din indolența lor de până acum! N-ar fi crezut nimeni, că vor succeda a mobiliza preoțimea în astfel de dimensiuni pe chestia națională".
 35. *Ibidem*, p.167.
 36. Ioan V. Cocuz, *Viața politică românească în Bucovina (1900 - 1914)*, "Suceava" (AMJ), X, 1983.
 37. "Patria", IV, nr. 381, 13/25 februarie 1900, p.1. În acest număr se anunță confiscarea publicației a 55-a oară.
 38. *Ibidem*; C. Loghin, *op. cit.*, p.217.
 39. "Patria", IV, nr. 380, 11/23 februarie 1900, p.2.
 40. *Ibidem*.

41. *Ibidem*, nr. 386, 24 februarie/ 8 martie 1900, articolul *Slavisch oder rumänisch*.
42. *Ibidem*, nr. 402, 5/18 aprilie 1900, p.1.
43. *Ibidem*, nr. 404, 9/22 aprilie 199, p.1.
44. I.V. Cocuz, *op.cit.*, p.599.
45. "Patria", IV, nr. 404, 9/22 aprilie, p.6, art. *Surăs cu lacrimi*.
46. *Ibidem*, nr. 406, 21 aprilie/4 mai, p.1.
47. Valeriu Braniște, *Correspondență*, p.168
48. "Timpul", I, nr. 1, 1 iulie 1900, p.1, art. *Programul nostru*.
49. *Ibidem*.
50. *Ibidem*, nr.4, 11 iulie1900, p.1; C. Loghin, *op.cit.*, p.218.
51. "Timpul", I, nr.4, 11 iulie 1900, p.1.
52. Ion Nistor, *op.cit.*, p.266.
53. "Timpul", I, nr.7, 18 iulie 1900, p.1-2, I.V.Cocuz, *op.cit.*, p.600.
54. "Deșteptarea", IX, nr.61, 9 - 22 august 1901, I.V. Cocuz, *op.cit.* p.602.
55. "Deșteptarea", X, nr. 3, 10 - 23 ianuarie 1902.
56. *Ibidem*, nr.9, 31 ianuarie/13 februarie 1902, p.1.
57. *Ibidem*, nr.11, 7-20 februarie 1902, p.1 - 2.
58. *Ibidem*, confirmarea acelor scrise de dr. V. Braniște o constituia faptul că G. Wassilko, care declarase că-și depune mandatul atâta timp cât Bourguignon rămânea în calitate de guvernator, ataca în urma înțelegerii româno - germane, în "Bukowinaer Post". programul P.P.N.R.
59. *Ibidem*, nr. 20, 10/23 martie 1902, p.1. Lui Ciupercovici i se reproșau: numirea în slujbele arhieresti a unor profesori eretici, ca Ieremciuk; toleranța nepermisă față de revendicările rutenilor; susținerea preoților ruteni în contra celor români; desființarea tipografiei arhiepiscopale; lupta contra studenților români; a permis ca preoțimea română să fie nedemn atacată în chestiunea tricolorului; faptul că nu a întreprins nici o acțiune pentru convocarea congresului bisericesc etc.
60. Ion Nistor, *op.cit.*, p.268, "Deșteptarea", X, nr. 61, 8 - 21 august 1902, p.1. În urma publicării broșurii către poporul român țărănesc, apel către învățătorime prin care i-a atacat pe boierii români, dr. Florea Lupu a fost declarat de partidele reunite "inamic al intereselor adevărate ale națiunii române", în "Deșteptarea" din 29 august/10 septembrie 1902.
61. *Ibidem*, nr.45, 13 - 26 iunie 1902, p.1, Coco Wassilko, renegat român trecut cu arme și bagaje în tabăra ucraineană scria în gazeta "Bukovyna": "dr. Flondor, dr. Volcinski și dr. Skedl sunt trinitatea de genii reale care tulbură pacea țării și baronul Bourguignon, în asociere cu ei, a aruncat făclia incendiară în populația ruteană".
62. Marian Olaru, *Aurel Onciul și revista Privitorul*, "Analele Bucovinei", I, nr.2 1994, p.281 - 289; idem, *Activitatea politică a lui Aurel Onciul 1904 - 1918*, "Analele Bucovinei", II, nr.2, 1995, p.275 - 289; idem, *Despre crezul politic al lui Aurel Onciul*, "Analele Bucovinei", IV, nr. 1, 1997, p.175 - 180.
63. Ion Nistor, *op.cit.* p.308.
64. C. Loghin, *op.cit.* p.268.
65. Majoritatea oamenilor politici români din Bucovina refuzau să colaboreze cu rutenii din următoarele motive: "pretenții nejustificate și politica revendicativă față de români, atitudinea ostilă dezlipirii Bucovinei de Galiția la 1848; sprijinirea episcopului Eugeniu Hacman în atitudinea sa ostilă recunoașterii metropoliei românești a Transilvaniei; penetrația ruteană continuă în Bucovina cu puternică tentă de deznaționalizare pentru

- români; revendicările teritoriale ale rutenilor asupra Bucovinei!”, cf. I.V. Cocuz, *op.cit.*, p.605.
66. “Universul literar”, XLIV, nr. 50, 9 decembrie 1928, p.798.
67. *Ibidem*, nr. 50, 9 decembrie 1928, p.798.
68. Teofil Sauciuc - Săveanu, *op.cit.*, p.56.
69. *Flondor affaire im Bukowinaer Landtage, nach den stenografischen protokollen*, Cernowitz, Verlag der Bukowinaer Post, 1903.
70. Teofil Sauciuc - Săveanu, *op. cit.*, p.57.
71. Ion Nistor, *op.cit.*, p.320 - 321.
72. George Popovici a preluat propunerea lărgirii dreptului de vot, prin care țăranii să-și trimită reprezentanți în Dieta Bucovinei. Dar această inițiativă nu a avut ecoul necesar în Dietă
73. Cf. I.V. Cocuz, *op.cit.*, p.611.
74. “Gazeta Bucovinei”, VII, nr.17, 17 iunie 1906, p.1.
75. Apud I.V. Cocuz, *op.cit.*, p.619.
76. Marian Olaru, *Activitatea politică a lui Aurel Onciul, 1904 - 1918*, “Analele Bucovinei”, II, nr.2 1995, p.279.
77. “Românul”, I, nr.5, 4 noiembrie 1908, p.1.
78. Semnele reconcilierii între naționali și, pe atunci, constituitul P.N.R. apăruseră încă din 21 februarie 1907, când “aparăriștii” într-o adunare publică, la Suceava, au hotărât unirea tuturor românilor într-un singur partid politic reprezentat printr-un Consiliu Național format cu ocazia acelei adunări. Programul politic al partidului trebuia să fie cel de reactivare a congresului bisericesc, conservarea caracterului național și istoric al bisericii și provinciei, toleranță religioasă; învățământul național, reglementarea creditului țăranesc, combaterea cămătăritului și a emigrației în America etc.
79. Apud Mihai Pânzaru, *Iancu Flondor - eroul Bucovinei*, “Buletinul Fundației Culturale «Iancu Flondor»”..., I, nr. 1, noiembrie 1992, p.30.
80. Ion Nistor, *op.cit.*, p.331.
81. I.V. Cocuz, M.Hulubei, *Presa românească în Bucovina*, p. 62.
82. I.V.Cocuz, *Viața politică românească în Bucovina*..., p. 612.
83. “Universul literar”, XLIV, nr.50, 9 decembrie 1928, p.798.

De multe ori, între istoric și editor de izvoare se face o distincție nejustificată; spunem “nejustificată” pentru că, în cazurile fericite, ambele ipostaze țin de o singură persoană. Mai ales în faza de organizare a disciplinei, munca istoricului se confundă cu cea a culegătorului și editorului de documente. Vasile Pârvan remarcă, la rândul-i: “trebuie să fii istoric pentru ca să fii bun adunător de izvoare”¹.

Lămuritoare pentru “chestiuni considerate încă obscure sau nepuse în adevărata lor lumină”², izvoarele n-au fost și nici nu sunt “bogăție lumească”; istoricii, însă, au găsit în ele “bogăția spirituală a neamului”³. Împrăștiate prin arhive, zăcând în biblioteci mănăstirești sau în colecții particulare, cele ce reprezentau “fundamentul neclintit al adevărurilor istorice”⁴ trebuiau descoperite. Nu o dată în decursul vremii, încercarea de recuperare a lor a dobândit evidente scopuri politice. “N-am avut pe ce să ne întemeiem și să ne apărăm dreptățile” clama, în 1843, Mihail Kogălniceanu în al său *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională* la Academia Mihaileană⁵. Asemenea lui, apelurile lansate de Aaron Florian, Nicolae Bălcescu și Vasile Alecsandri pentru strângerea și tipărirea izvoarelor aveau ca scop aflarea “temeiului legiurilor și istoriei țării”⁶. Se căuta proclamarea individualității și unității românilor, precum și justificarea existenței proiectului ideal al unui stat unificat. Condițiile generale ale vieții politice și intelectuale, marcate de intensificarea mișcării naționale în teritoriile aflate sub stăpânire străină, impuneau reliefarea valorilor proprii și amplificarea lor prin argumentele istorice. Era firesc ca și în Bucovina, valorile autohtone să fie evidențiate. Astfel, în spiritul promovării intereselor românești, Eudoxiu Hurmuzachi își propunea alcătuirea unui corpus de documente, cercetând asiduu arhivele europene. Cele peste 3 000 de documente, care au pus bazele colecției ce-i poartă numele, au fost donate, ulterior, României, statul care se făurea și către care-i erau îndreptate “și cugetul și mintea”⁷. Vremurile impuneau “întoarcerea spre trecut”, iar documentele permiteau cunoașterea acestuia altfel decât prin intermediul rapoartelor oficiale ale cabinetelor politice. La cumpăna dintre secole, Dimitrie Dan, autorul ciclului de monografii intitulat *Popoarele Bucovinei (Die Völkerschaften in der Bukowina)*, credea că acțiunea de identificare și semnalare a izvoarelor, chiar și în reviste, era modalitatea prin care se dovedea “urbi et orbi că, nu demult, stăpânii giei românești din Bucovina au fost români, boieri și razeși”⁸. Cazul lui Dimitrie Dan n-a fost singular, aceleași preocupări vădindu-le folcloriștii Simion Florea Marian, Constantin Morariu, Ion. Gh. Sbiera. Totuși, fără a le minimaliza contribuția adusă la îmbogățirea patrimoniului cultural bucovinean, demersurile întreprinse de aceștia pot fi considerate doar inițiative specifice epocii, cu posibilități limitate de realizare și cu tot atâtea metode de publicare, câți editori erau.

Cu timpul, depistarea și culegerea vechilor înscrisuri a devenit un imperativ al cercetării științifice propriu-zise; în slujba lui s-au angajat istoricii Ion Nistor, Alexandru Vitencu, Teodor V. Stefanelli care, ca și universitarii cernăuțeni Sigmund Herzberg-Fränkell, Raimund Fr. Kaindl, Frederik Ziglauer Blumenthal, Wladimir Milkowicz au încercat să aducă, prin glasul documentelor, contribuții la cunoașterea trecutului acestei provincii. Asemenea eforturi erau cu atât mai necesare, cu cât Bucovina apărea în istoriografia universală (și, în primul rând, germană) ca teritoriu de limbă și cultură germană. Misiunea istoricilor nepărtinitori viza și valorificarea izvoarelor, cele care puteau să arate originea nobilă și trecutul glorios, și, prin acestea, perspectivele și locul neamului românesc în concertul națiunilor europene. În plus, Consiliul arhivistic de la Viena (K.K. Archivrat) și Institutul pentru cercetarea istoriei Austriei (*Institut für oesterreichische Geschichtsforschung*) supravegheau activitatea de “adunare, selecționare și

orânduire a documentelor după cerințele științei⁹, așa încât materialul arhivistic să poată fi utilizat de cercetători. Era, de fapt, o aplicare practică a principiilor formulate de către reprezentanții Școlii istorice austriece care, alături de istoricii francezi și germani, introduceau în diplomația europeană metode noi, unitare și logice, de publicare a izvoarelor¹⁰.

Într-un astfel de mediu, în atmosfera universităților din Cernăuți și Viena și sub impulsul “nevoii de temeuri, nu de considerații generale” s-a format personalitatea poate cea mai legată de arhivele și de documentele bucovinene: Teodor Bălan. Cu un seminar de paleografie slavă, urmat la profesorul Milkowicz, cu unul de paleografie latină și germană, finalizat sub îndrumarea lui Przibram, cu o metodologie de a scrie istoria “așa cum a fost”, însușită de la von Ranke, prin Oswald Redlich, și cu numeroase ore de practică la Haus-Hof und Staatsarchiv în Viena, Bălan se recomanda nu numai ca un bun cunoscător al limbii documentelor și al diplomatiei, dar, prin preocupările sale științifice, și ca un apropiat al istoriei Bucovinei¹¹. De altfel, anii petrecuți în capitala Imperiului Austro-Ungar i-au oferit satisfacția descoperirii unor izvoare referitoare la revoluția română de la 1848, material utilizat ulterior la redactarea câtorva studii istorice. Arhivele austriece dispuneau de valoroase fonduri documentare, întocmite riguros de-a lungul timpului, dar insuficient cercetate și valorificate, mai ales de către bursierii români.

Revenirea în țară, anii de profesorat și apoi cei petrecuți pe fronturile primului război mondial l-au determinat pe Teodor Bălan să nu mai “insiste” asupra publicării documentelor bucovinene – idee mai veche, care îl frământase încă din studenție; atunci – mărturisea el – “credeam că se va găsi un număr de istorici români din Bucovina care să se ocupe de această publicație (...) foarte necesară pentru studiul provinciei care formează regiunea cea mai veche și mai interesantă a vechii Moldove”¹².

Totuși, istoricul care cercetase arhive mari, omul care văzuse arhive bogate deteriorate în timpul războiului, nu putea rămâne, după înfăptuirea idealului național, departe de eforturile generației sale, hotărâtă să orânduiască “izvoarele noastre istorice”¹³. Dorind să participe la acțiunea de organizare a materialului arhivistic, Bălan și-a pus și timpul și cunoștințele și energia la dispoziția Arhivelor Statului pentru Bucovina ale căror interese le-a slujit încă de la întemeiere (din 1924, când lua ființă Comisiunea regională a Arhivelor, și până în 1942, când a părăsit această instituție, în urma numirii sale ca director al Bibliotecii universitare din Cernăuți). A fost prezent la toate lucrările comisiilor create cu scopul de a analiza situația arhivelor din întreaga provincie, întocmind, în acest sens, rapoarte detaliate privitoare la organizarea materialului documentar, la condițiile de păstrare și la modul în care acesta putea fi valorificat¹⁴. Mai mult chiar, în baza unor cercetări întreprinse, pe cheltuiala proprie, Bălan a identificat fonduri documentare ce conțineau informații despre Bucovina, dar care se aflau în posesia arhivelor poloneze; astfel, la Lemberg (Lwov), în Arhivele naționale se găseau “dosare vechi privitoare la Tribunalul nobilimii și acte ale Curții de Apel (*Oberlandesgericht*)”, în timp ce la Stanislav (Ivano-Frankovsk) fuseseră descoperite mărturii despre Cezaro-crâiasca judecătorească a celui Forum nobilium “la care se judecau toate daraverile nobililor sau boierilor din Galiția și Bucovina până la anul 1848”¹⁵. Demersul său l-a determinat pe istoricul Ion Nistor (director al Comisiunii arhivistice din Bucovina) să solicite Ministerului de Externe român, prin intermediul Direcției Generale a Arhivelor Statului, demararea acțiunilor în vederea redobândirii “tuturor actelor și documentelor de interes istoric sau juridic privitoare la această zonă”¹⁶.

Perseverența de care Teodor Bălan a dat dovadă la achiziționarea și conservarea fondurilor arhivistice din Bucovina nu a rămas fără urmări: timp de 18 ani (26 iunie 1924 - 1 septembrie 1942), sute de documente aflate în posesia autorităților de stat, județene, comunale, eclesiastice sau a colecționarilor particulari au fost depistate la Câmpulung Moldovenesc, Suceava, Cernăuți, Przemyśl (Polonia). Adunate, studiate, transcrise – dacă era necesar – apoi, inventariate și depozitate la Arhivele Statului, ele urmau a fi puse în circuitul științific prin publicarea și utilizarea lor în cercetarea istorică, pentru că “istoria se scrie numai pe bază de izvoare. Lucrul acesta este atât de evident încât se poate spune că acolo unde lipsesc izvoarele

istorice nu există nici istorie”¹⁷. Într-unul din materialele publicate în “Revista Arhivelor”, imediat după angajarea sa în Comisia arhivistică de la Cernăuți, Bălan scria “...documentele ne vor da dovadă de caracterul românesc al țării, de stăpânirea îndelungată, neîntreruptă și nedisputată a poporului românesc în Bucovina, asupra căruia în timpul din urmă elemente iresponsabile din alte țări caută să revendice drepturi care nu au existat niciodată”¹⁸. Era firească încredințarea istoricului, cu atât mai mult cu cât, după “uniunea națională” din 1918 și în dorința de a explica nașterea statului unitar român, recuperarea trecutului prin valorificarea documentelor însemna înțelegerea prezentului. Importanța fondurilor arhivistice regionale sporea și prin aceea că, în decursul celor 143 de ani de tutelă austriacă, “actele și documentele oficiale din cancelariile stăpânilor străine” fuseseră ținute “departe de ochii cercetătorului român, iar acum, adunate și concentrate în arhivele României întregite” ele ofereau “știri și informațiuni cari nu se pot afla în vechile noastre arhive naționale”¹⁹. Motivați de același scop, Ion Lupaș, Silviu Dragomir, Andrei Veress, Alexandru Boldur ori L.T. Boga s-au preocupat de întocmirea unor colecții de documente menite să transmită “moștenirea națională unui număr cât mai mare de cititori”²⁰. Întrebarea pe care Teodor Bălan o ridica în finalul articolului său era: în ce măsură se cercetaseră arhivele bucovinene, din moment ce “în Suceava nu a studiat nimeni, în Câmpulung numai Teodor V. Stefanelli, care a și publicat materialul adunat în ale sale *Documente câmpulungene*”²¹. Neîntemeiate, deci, putem considera acuzațiile pe care, în 1944, directorul Arhivelor din Cernăuți, Gheorghe Duzinchevici, i le adresa, indirect, lui Bălan și potrivit cărora istoricul ar fi urmărit, prin organizarea materialului arhivistic, doar elaborarea unor lucrări care să-i poarte semnătura²². Dimpotrivă, Bălan a îndemnat mereu la noi explorări știind că, și în acest caz, “câmp deschis pentru lucru este destul”²³, Bucovina dispunând de importante resurse documentare care, odată publicate, “vor servi mult neamului nostru în justificarea drepturilor sale”²⁴. La rândul-i, directorul general al Arhivelor Statului, academicianul Constantin Moisil, scria: “Nu sunt de părerea acelor arhivari, destul de numeroși și de învățați, cari susțin că menirea unei arhive publice se mărginește la adunarea, păstrarea în bune condițiuni și catalogarea cât mai sistematică (...) a prețiosului material documentar...Dar atâta nu ajunge (...) Personalul ei (...) are obligațiunea morală de a contribui cu informațiile sale la cunoașterea, lămurirea și deslegarea problemelor istoriei naționale”²⁵. Specialistul intuia anumite realități istorice, dar numai documentul autentic era cel ce le confirma și nuanța concluziile; și pentru ca documentele să poată răspunde la întrebările istoricilor, se impunea publicarea lor în formula modernă și practică.

“Sporul de exigență” revendicat de Teodor Bălan în planul de editare a documentelor bucovinene s-a datorat și formării sale la școala istorică vieneză, acolo unde, de la profesorul Oswald Redlich a învățat “cum trebuie să se scrie și cum nu este permis să se scrie istoria”²⁶. Utilizând în redactarea multora dintre lucrările lui documente din arhivele bucovinene, austriece, poloneze, Bălan și-a întărit, și-a argumentat afirmațiile, căci, potrivit unui postulat arhivistic, “documentul, oricât de strâmt sau de larg ar fi sensul ce i se acordă, rămâne fundamentul neclintit al adevărurilor istorice”²⁷. Acestui principiu i-au fost subordonate majoritatea studiilor sale, generic numite “istorico-documentare”, referitoare la momentul 1848 (*Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina - 1848*, *Eudoxiu Hurmuzachi și memoriul Românilor ardeleni din luna lui februarie 1849*, *Un capitol din istoria politică a Bucovinei din anii 1848-1850*, *Colonelul Urban în Bucovina, Bucovina în anul 1848*) ori la primul război mondial (*Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial, 1914-1918*). Uneori, imensa acumulare de material n-a mai lăsat istoricului timp să scrie și o “istorie”; alteori, istoricul însuși n-a dorit să depășească etapa culegerii și editării de izvoare, descoperind aici “locul dovedirii adevăratei erudiții”²⁸.

Parcursarea colecțiilor de documente sau a documentelor propriu-zise editate de Teodor Bălan relevă existența a două direcții de cercetare: pe de-o parte, identificarea “stăpânilor satelor Bucovinei”, argument în demonstrarea “moldovenismului bucovinean”²⁹, pe de altă parte,

surprinderea unor aspecte din viața și evoluția câtorva familii românești (Hurmuzachi, Onciul, Hasdeu) ori a unor personalități ale vieții culturale și politice din Bucovina (Dimitrie Onciul, Eudoxiu Hurmuzachi, George Tofan, Sever Zotta). De multe ori, informațiile converg, ele fiind produse ale aceluiași mediu social, ale aceleiași epoci.

La puțin timp după angajarea sa în munca de organizare a arhivelor regionale, în 1926, Teodor Bălan a publicat, în „Analele Dobrogei”, *Noi documente privitoare la familia Hajdău*³⁰. Scopul lucrării era de a pune în circuitul științific o serie de acte care să întregescă informațiile oferite de Sever Zotta, Calinic Istrati și Nicolae Iorga în legătură cu obârșiile acesteia. Era un imperativ – considera Bălan – și asta cu atât mai mult cu cât “o serie de chestiuni rămăseseră nerezolvate; de exemplu, se neglijase, între altele, faptul că familia Hajdău stăpânise pe vremuri două moșii în Bucovina: Bărlințe sau Stârce și Iordănești”³¹. Depistarea, în Arhivele din Cernăuți și în colecțiile particulare, traducerea și transcrierea documentelor trebuiau să folosească la “stabilirea filiațiunii, în linie feminină a familiei Hajdău”³². Se formula, astfel, un punct de vedere de care genealogiștii nu puteau să nu țină seama.

În 1927, Bălan a înaintat spre publicare alt material cu vădite motivații genealogice: *Familia Onciul. Studii și documente*³³. Pe baza unei multitudini de izvoare, a celor editate de Mihail Kogălniceanu, Gheorghe Ghibănescu și Franz Wickenhauser, a celor cuprinse în *Uricarul* sau în *Arhiva istorică a României*, dar și a documentelor găsite în *Liber Haereditatum* de la Arhivele cernăuțene, istoricul reușea să dea “în vileag o mare parte a trecutului Moldovei de Sus”³⁴. Așadar, “se poate constata cum apare o familie românească și cum, cu timpul, se formează ramificații în multe alte familii românești”³⁵. Valoarea lucrării era dată nu numai de ineditul informației, de logica expunerii, ci și de maniera de editare a textelor, conformă cu exigențele diplomatiei și arheografiei contemporane lui.

Cercetarea minuțioasă a informației documentare n-a avut ca finalitate doar ilustrarea genealogiei unor familii, a regimului proprietăților imobiliare, ci și a evoluției lor în timp, a succesiunii proprietarilor și a modului în care ei și-au păstrat sau înstrăinat domeniile. Interesul pentru astfel de subiecte nu este întâmplător la Teodor Bălan: majoritatea scrierilor sale se circumscriu dorinței de a arăta și demonstra permanența românească prin ascendența familiilor de boieri, mazili și răzeși din Bucovina; acest lucru n-ar fi fost posibil fără un substrat documentar care să poată servi la discuții mai ample și mai temeinice³⁶. Istoria “celui mai interesant colț de țară moldovenească”³⁷ nu se putea înfăptui atâta vreme cât publicarea colecțiilor de documente era amânată.

La scurt timp de la apariția lucrării lui Teodor V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*³⁸ (încununare a muncii de peste două decenii), Bălan a reluat cercetarea aceleiași teme; în anul 1929, el a trimis, pentru publicare, tipografiei cernăuțene “Mitropolitul Silvestru”, culegerea *Noui documente câmpulungene*. Deși caracterizase lucrarea lui Stefanelli drept “cea mai completă și mai bună publicație de documente câmpulungene”³⁹, Bălan credea că volumul informațiilor despre ocolul Câmpulungului Moldovenesc poate fi sporit și prin contribuția sa. Astfel, pe lângă semnalarea și prezentarea unor izvoare inedite, descoperite - în misiunile sale arhivistice - în colecții particulare (de exemplu colecția preotului Arsenie Fărtăș din Sadova)⁴⁰, el și-a propus să reediteze, “în formă corectă”, documentele câmpulungene publicate greșit de către Franz Adolf Wickenhauser⁴¹. Angajat fiind la Administrația financiară din Cernăuți, Wickenhauser studiasse, în arhiva Tribunalului din localitate, colecția de traduceri germane făcută după documente moldovenești⁴². Transcrierea deficitară, ca și valorificarea “neștiințifică” a acestora, (“prin înlocuirea numelor geografice românești din text, cu cuvinte neaoș germane”, în majoritate arhaisme), “le-a făcut inutilizabile”⁴³. Se impunea, deci, retraducerea documentelor în limba română; condiția materializării acestui proiect era depistarea, în Arhivele Bucovinei, a celor câteva texte germane copiate de M.F. Lopeiski⁴⁴ după originalele moldovenești. Toate informațiile obținute în urma studierii materialului arhivistic trebuiau, apoi, comparate și corelate cu cele aflate în alte colecții de documente (*Documente privitoare la*

familia Callimachi, culegere îngrijită de Nicolae Iorga, *Cronica Hușilor* și cea a *Romanului* editate de episcopul Melchisedec Ștefănescu, *Colecția Hurmuzachi* ș.a.). Adunate într-un singur volum (de 140 pagini), cele 100 de *Noui documente câmpulungene* se referă la perioada 1409-1858; sunt zapise de proprietate, de schimb, de danie. Au mai rămas în manuscris încă 300 de *Documente câmpulungene culese de la particulari*⁴⁵. Publicarea acestora din urmă ar fi pus la dispoziția istoriografiei românești o relativ amplă bază de informare, necesară elaborării unor studii speciale, sinteze ori monografii.

Alte documente culese în Arhivele Bucovinei (*Două documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, 1934⁴⁶, *Reeditarea unui document din 1411*, 1941⁴⁷), în Muzeul Brukenthal din Sibiu (*Câteva documente bistrițene*, 1940⁴⁸) sau în colecții particulare (*Șase documente polone din secolul al XVII-lea referitoare la Moldova*, 1947⁴⁹) au apărut în periodice de specialitate: “Codrul Cosminului”, “Hrisovul”, “Revista Arhivelor”. Bălan împărtășea, de altfel, principiul formulat de Aurelian Sacerdoțeanu, potrivit căruia “întinderea nu înseamnă adâncire”⁵⁰. Materialul arhivistic, ca material istoric în sine, nu interesa decât în măsura în care el putea servi la “elucidarea unei probleme distincte de metodă” sau la “luminarea unui capitol de istorie”⁵¹. Însă, atunci când cercetările ofereau perspectiva unor rezultate trainice, se impunea “o publicare întinsă a documentelor interne”⁵².

În istoriografia românească, numele lui Teodor Bălan se identifică frecvent cu cel al colecției de *Documente bucovinene*. Ideea de a edita, sistematic, izvoarele istorice descoperite și achiziționate, uneori chiar din salariul propriu (Bălan, ca și Kogălniceanu, credea în maxima “sunt economii care sunt crime, și sunt cheltuieli care sunt o virtute”) s-a conturat după cooptarea sa în Comisiunea Arhivelor Statului pentru Bucovina. O astfel de întreprindere – considera el – era necesară la acel moment, atât din punctul de vedere al cantității materialului documentar, cât și din acela al modalităților de publicare. Bălan știa că lipsa de circulație a documentului, oricare ar fi fost valoarea lui reală, îl reduce la inexistență. “A-l scoate la lumină, a-l reda cunoașterii” devenea cea dintâi obligație; “a-l adăuga, a-l întări rămâne cea de-a doua datorie” și asta pentru că “numai astfel se poate continua lucrul normal”⁵³.

În arhivele Tribunalului și Mitropoliei din Cernăuți, în Arhivele ieșene, în bibliotecile mănăstirilor bucovinene și în colecțiile particulare se găseau acte referitoare la organizarea politică, atestarea documentară a satelor (cu vechea lor toponimie), la dinamica proprietății și la obligațiile locuitorilor după instaurarea administrației austriece în Bucovina. Cuprinse într-o ediție critică, documentele bucovinene trebuiau să răspundă mai multor cerințe formulate de “politica și știința românească”. Sentimentul identității și al unui “destin specific” se raportau la temerile generate de posibilele revendicări teritoriale, de amenințările ce planau asupra construcției naționale (adeverite, de altfel, în 1940, prin dezmembrarea parțială a țării). Iată de ce istoricul considera publicarea documentelor bucovinene “o datorie națională (...), o reacție, un răspuns dat adversarilor care ridicau pretenții politice asupra Bucovinei, falsificându-i trecutul”⁵⁴. Ca și Ion Lupaș, Silviu Dragomir sau Alexandru Boldur, Teodor Bălan nu a ezitat să pună istoria în raport nemijlocit cu conjunctura politică; prin istorie erau “vegheate” interesele românești. Privită din această perspectivă, colecția documentară ar fi devenit, potrivit crezului istoricului, un instrument capabil să slujească la înlocuirea “dreptului forței” cu “forța dreptului”. Nu putem considera mesajul lui Bălan patetic; în general, atitudinea sa a fost mai rezervată, mai profesionistă, mai puțin patetică: “am urmărit scopul ca atunci când oamenii politici români vor fi puși în situația de a spulbera pretențiile politice asupra Bucovinei ridicate de străini, să poată apăra teza românească cu ajutorul unor autentice documente istorice bucovinene. Sunt momente în viața popoarelor când se insistă asupra drepturilor istorice. Momente de acest fel am dori să-i găsească pe oamenii noștri politici înarmați cu argumente și dovezi ce nu se pot contesta”⁵⁵.

De la ideologie se aluneca, inevitabil, spre metodologie: “... nici noi Românii nu am prezentat până acum material istoric suficient pentru dovedirea romanității Bucovinei (...) broșurile de natură politică se bazau pe un material istoric insuficient. Ele exprimau mai mult

dorințe, decât aduceau dovezi. Se combăteau argumentele adversarilor, dar nu se documentau drepturile noastre”⁵⁶. Chiar și atunci când era descoperit, materialul documentar se prezenta “fragmentar, incoerent, cules pe apucate de ici, de colo”⁵⁷. Noua metodă de editare a izvoarelor trebuia să fie unitară și logică în tendințele și rezultatele ei. Pe temeiul cunoștințelor dobândite la Viena, Bălan a știut să stabilească criterii și principii de cercetare, similare celor utilizate de istoricii germani: “nu era admisibil ca documentele să fie publicate la întâmplare, în ordinea în care fuseseră găsite și captate, ci ele urmau să fie adunate și selecționate”⁵⁸. Desigur, valoarea documentelor alese de istorici variază în funcție de epocă sau de însuși editorul lor; numai că, potrivit unor reguli arhivistice de care Bălan a ținut seamă, “căutarea ineditelor, cu orice preț (...) poate să aducă noutăți de care să se bucure poligraful, dar să nu satisfacă erudiția pe care sunt în drept să o ceară specialiștii”⁵⁹. O colecție de izvoare, “cât se poate de completă”⁶⁰ însemna totodată parcurgerea unui vast material arhivistic, edit și inedit, originale și copii. “A fost necesar să fie petrecute toate documentele bucovinene publicate, să fie notate, copiate și comparate cu cele inedite, găsite ulterior (...). Documentul cel mai valoros, cel mai exact a fost reținut, în timp ce celelalte au fost numai notate la explicații sau redactate în forma scurtată de regist”⁶¹. Traducerea documentelor în limba română trebuia să fie și ea exactă. Ca și în alte cazuri, documentele redactate în limbi de circulație (sau care aparțin “patrimoniului tuturor oamenilor culți”⁶²) n-au fost traduse. Bălan a păstrat textul în limba germană (mai ales în cazul originalelor), dar a tradus documentele slavone, prezentând, deopotrivă, originalul, în slavonă și varianta sa în limba română; la fel a procedat și cu textele românești redactate în alfabetul chirilic. Notele, indicele (de toponime, antroponime, lista dregătorilor și slujbașilor) și glosarele urmau să întregască lucrarea, transformând-o într-o ediție practică.

Când în 1938, Petre P. Panaitescu aducea în discuție problemele metodei de publicare a izvoarelor⁶³, din colecția de *Documente bucovinene* văzuseră lumina tiparului patru volume. [vol. I: 1507 – 1653, 1933, 310 p. + 5 pl.; vol. II: 1519-1662, 1934, 216 p.; vol. III: 1573-1720, 1937, 257 p. și vol. IV: 1720-1745, 1937, 229 p.]. Sever Zotta îi propusese lui Bălan, chiar de la început, să înlocuiască titlul culegerii; formula *Documente și regeste bucovinene* i se părea mai potrivită pentru că – spunea el – “ar fi bine să nu vă mărginiți la 1504, ci să publicați regeste după cele publicate până la acel an. Nu fiecare poate să-și procure scumpele volume și cei care se interesează de istoria Bucovinei n-ar rămânea deplin satisfăcuți”⁶⁴. Fără a relua documente deja publicate de Gheorghe Ghibănescu și Mihai Costăchescu, Bălan s-a decis să revină numai asupra textelor în care se impunea îndreptarea “greșelilor comise sau ivite fără vină”⁶⁵. Era o “inițiativă laudabilă” – apreciau contemporanii⁶⁶ – cu atât mai mult cu cât volumul al treilea cuprindea documente “în mare parte inedite, culese din colecții particulare”⁶⁷. Prin următoarele două volume, patru și cinci (vol. V apărea în 1939 și, în cele 264 p., erau prezentate documente din anii 1745-1760), valoarea *Documentelor bucovinene*, și maniera de lucru a autorului lor, nu mai puteau fi contestate. În anul 1940, atunci când Teodor Bălan se afla în refugiu la Sibiu, când în deznădejdea pierderii unei munci de-o viață exclama: “La ce să mai trăiesc?”⁶⁸, la Academia Română erau înscrise, spre premiere volumele IV și V. “Ținându-se seamă de situațiunea specială”⁶⁹, în calitatea sa de secretar al înaltului for științific, generalul Radu Rosetti a susținut necesitatea recunoașterii efortului depus de istoricul bucovinean la adunarea și selectarea izvoarelor. Premiul i-a fost înmănat în 1942⁷⁰, an în care Bălan oferea cercetătorilor alte noi mărturii despre Bucovina; volumul VI (1760-1833, 1942, 504 p.) avea să fie, din nefericire, ultimul din seria *Documentelor bucovinene* editate. Până în 1960, Bălan a completat colecția cu încă trei volume, aflate și azi în manuscris la Arhivele Statului din București: vol. VII (193 documente, multe dintre ele inedite⁷¹, referitoare la perioada 1464-1740), vol. VIII (188 documente pentru perioada 1741-1790)⁷², vol. IX (119 documente, toate inedite, privitoare la etapa 1800-1899)⁷³.

Necunoscute au rămas și *Documentele mănăstirilor din Bucovina*, rod al unei munci “de peste două decenii”⁷⁴. Introduse de un “studiu istoric” în care se face o succintă prezentare a

lăcașurilor de cult, cele 12 volume urmau să cuprindă aproape 1100 de acte din și despre mănăstirile Moldovița, Humor, Putna (Biserica lui Dragoș și Sihăstria), Voroneț, Sf. Ilie din Suceava, Sucevița, Dragomirna, Solca, Ițcani, Horodnic, Pătrăuți, Onufri (sau Onufrie), Ilișești, Horecea și Episcopia Rădăuților⁷⁵. Descoperite în arhivele Mitropoliei din Cernăuți și Sibiu, în arhivele mănăstirilor, în Biblioteca Brukenthal și în cea a Astrei și structurate cronologic, urmărind principiul dinamicii proprietății, ele trebuiau să servească “conceptului autohtonist” – constantă a operei istorice elaborate de Bălan: tot ce se găsește în Bucovina “a fost născocit de minte românească și lucrat de brațe românești”⁷⁶.

Alte câteva zeci de documente se referă la *Dezvoltarea teatrului românesc din Bucovina în perioada 1855-1913*; asemenea *Istoriei* amintitei instituții⁷⁷ și în ciuda multitudinii de date inedite pe care le aducea la cunoașterea vieții culturale românești, nici această culegere tematică n-a văzut lumina tiparului⁷⁸. După 1947, maxima prudență manifestată față de unele edituri și refuzul altora de a-i publica materialele l-au împiedicat pe istoricul bucovinean să ofere specialiștilor importante instrumente de lucru. Cărțile nesituate n-au atâta valoare – spunea Nicolae Iorga; adeseori, ele capătă numai “o valoare extrem de mică, chiar și atunci când sunt bine gândite și scrise”⁷⁹.

Relansarea cercetării istorice de la sfârșitul deceniului șase a readus numele lui Teodor Bălan în atenția editorilor de documente. În 1956, Andrei Oțetea i-a propus să colaboreze cu secția de istorie medie din cadrul Institutului bucureștean de istorie⁸⁰, așteptând de la “fostul elev al școlii arhivistice de la Viena” ajutorul și sfatul necesare la restabilirea “regulilor și metodelor științifice în istoriografia noastră”⁸¹. În toamna aceluiași an, la solicitarea lui Alexandru I. Gonța⁸², Bălan a recenzat volumele de *Documente privind Istoria României* (seria A, Moldova) publicate de Academia Română și institutele de profil din țară între 1951 și 1956. Cum problemele tehnice de traducere, transcriere, datare și indexare erau considerate, de o mare parte a istoricilor, “grave”, *Darea de seamă asupra documentelor moldovenești*, “cuminte”, nu-l putea satisface pe noul director al Institutului “Nicolae Iorga”. Cunoscându-i rigurozitatea științifică de care a dat dovadă “într-o viață de om”, Oțetea aștepta de la Bălan o “recenzie nimicitoare”. Bunăvoința și indulgența nu-și aveau rostul, iar “tendențele de justificare” a unei publicații “care e o rușine pentru noi”⁸³ deveneau chiar surprinzătoare. Cu siguranță, *Darea de seamă* trebuia refăcută. În materialul intitulat, de această dată, *O nouă colecție de documente moldovenești*⁸⁴, tonul se modifică semnificativ și chiar dacă referatele istoricilor Petre P. Panaitescu și Damaschin Mioc (membri în Comitetul de redacție) au fost negative⁸⁵, Andrei Oțetea a dispus publicarea recenziei lui Bălan în nr. 1/1958 din “Studii. Revista de istorie”. Nu se mai căutau justificări, ci, mai degrabă, erau evidențiate și criticate deficiențele de ordin științific ale colecției. În ceea ce privește traducerea documentelor, Bălan sugera înlocuirea, în context, a arhaismelor sau a cuvintelor pentru care există corespondențe în limba română uzuală (uspenie – adormire, spasenii sufletească – mântuirea sufletească, deadină – moșie). Antroponimele, oiconimele și toponimele trebuiau scrise așa cum se găseau în document, fără a se interveni asupra lor: Ciomohuz în loc de Ciornohuz, logofătul Lupu Stroici în loc de Țutorovici, Grigorcea și nu Grigorșa, Băișești și nu Baiești etc. Graba – spunea Bălan – duce la greșeli care alterează textul și afectează veridicitatea informației. De asemenea, el recomanda alcătuirea unor indici, liste de dregători, glosare care, adăugate la sfârșitul volumului, puteau înlesni studiul izvoarelor. Toate observațiile se întemeiau pe experiența și profesionalismul celui ce, format la școala germană de istorie, înțelesese să slujească interesele științei românești; de multe ori, în corespondența purtată cu Teodor Bălan, mai tânărul său coleg, Alexandru I. Gonța, nu uita să amintească: “Fiți sigur că întotdeauna când va fi vorba despre opera Dvs. sau de personalitatea Dvs., voi fi cel dintâi care vă voi lua apărarea. Oamenii de cultură trebuie să proslăviți întotdeauna pentru că ceea ce au făcut pentru cultura neamului românesc, au făcut cu mari sacrificii, cu o muncă titanică, perseverență și abnegație”⁸⁶.

Amintind de corespondența lui Bălan, putem spune că actele de proprietate, uricele, zapisele ș.a, nu au fost singurele documente față de care istoricul și-a manifestat interesul. Însăși corespondența dintre diverse personalități a reprezentat pentru el “istoria trăită”. Epistolele descoperite în arhivele Societății pentru Cultura și Literatura Română din Cernăuți, ale familiei Hurmuzachi sau în colecția lui Sever Zotta trebuiau editate; în ele se comunicau sau se punctau evenimente, situații, probleme deosebite. Uneori conțineau date inedite, alteori dezbateri de idei ori opinii despre contemporani; nu în ultimul rând, din corespondența parcursă se putea contura portretul autorului ei. Bălan a știut că, prin mesajul scrisorilor, este înlesnită cunoașterea altei laturi a personalității celui ce le-a scris și anume aceea care, de multe ori, doar se întrezărește în biografii; altfel, “textele epistolare, stoarse de datele pe care le conțin, ar fi niște aride și anoste petice de hârtie, bune de aruncat”⁸⁷. Iată de ce, nevoia de cunoaștere în profunzime l-a determinat pe istoric să-și lărgască, sistematic, preocupările mai vechi. Fără amănuntele lămuritoare – aprecia el – fără înfățișarea fidelă a lucrurilor și oamenilor din trecut, “istoriografia românească riscă să rămână o înșirare seacă de evenimente militare”⁸⁸.

Editarea corespondenței Hurmuzăcheștilor urma să aibă o dublă finalitate: se puneau în circulație, pe de o parte, informații prețioase pentru orișicine studiază istoria Bucovinei, a bucovinenilor, implicit, iar pe de alta, se recomandau publicului larg valorile românești, “demne de stimă generală” căci era vorba de o ilustră familie, al cărei nume se leagă de cele mai importante momente din viața politică și cultural-națională a Bucovinei. Mărturie a interesului față de acest subiect stau articolele și studiile redactate de Bălan în interval de un singur an (1924-1925): *Frații Gheorghe și Alexandru Hurmuzachi și ziarul “Bucovina”. Un capitol din istoria politică a Bucovinei din anii 1848-1850* (1924), *Eudoxiu Hurmuzachi. Discurs festiv la 23 martie 1924 cu prilejul serbării semicentenarului morții sale, în sala Teatrului Național din Cernăuți* (1924), *Eudoxius Hormuzachi. 1874-1924* (1924), *Moșia Cernauca și familia Hurmuzachi* (1925).

În ceea ce privește publicarea scrisorilor primite sau expediate de Hurmuzăchești, ele au fost depistate la Cernăuți, printre actele aflate în posesia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina și care au fost donate de membrii familiei Hurmuzachi, susținători activi ai mișcării naționale. Alte epistole Bălan le-a primit de la Marga și Iancu Zotta din Davideni-Storjineț, soția și, respectiv, fiul genealogistului, cel ce a fost directorul Arhivelor ieșene în perioada 1912-1934⁸⁹. Deportarea, căreia i-a căzut victimă în 13 iunie 1941, l-a împiedicat pe Sever Zotta să-și ducă proiectele îndelungatelor sale cercetări la bun sfârșit. Biblioteca și colecția de documente i-au fost risipite; scrisorile moștenite de la bunicul după mamă, Gheorghe Hurmuzachi, și de la unchiul său Eudoxiu Hurmuzachi⁹⁰ s-au considerat, la un moment dat, pierdute⁹¹. Apropiat fiind de familia Zotta, Teodor Bălan a reușit să recupereze și să cerceteze o parte din ele, înainte ca Academia Română să solicite transportarea lor la București⁹². Din nefericire, doar două materiale întemeiate pe epistolele Hurmuzăcheștilor au văzut lumina tiparului: *O scrisoare a lui Eudoxiu Hurmuzachi către mama sa Ilinca din anul 1833* (expediată din Viena, în perioada studenției), în *Omagiu mitropolitului Nicolae Bălan*, Sibiu, 1940, și *Din corespondența lui Mihail Kogălniceanu cu frații Hurmuzachi, 1840-1865* (patru scrisori adresate de Kogălniceanu fraților Constantin, Gheorghe și Eudoxiu Hurmuzachi), în “Arhiva Românească”, București, 1943. Restul lucrărilor a rămas în manuscris, autorul lor depunându-le la Arhivele Naționale din București: *Documentele familiei Hurmuzachi, 1636-1856* (studiu introductiv și 146 documente)⁹³ și *Din corespondența familiei Hurmuzachi, 1831-1898* (studiu introductiv și 414 scrisori)⁹⁴. Despre această ultimă colecție, Bălan afirma, în anul 1960: “ea conține toată mișcarea culturală din Bucovina secolului al XIX-lea”⁹⁵.

Materialul care ilustrează bogata corespondență aparținând familiei Hurmuzachi este precedat de un studiu (de 268 file) în două exemplare; primul, îngrijit de autor, are 10 capitole (1. Doxachi și Ilinca Hurmuzachi, 2. Frații Constantin și Eudoxiu în Viena, 3. În Viena, cunoștințe și prieteni 1830-1849, 4. Constantin, 5. Examenul de doctorat al lui Eudoxiu, 6.

Eudoxiu, ca delegat al tatălui său, 7. Gheorghe, 8. Alecu, 9. Eufrosina și Elisabeta, 10. Din activitatea culturală a fraților Hurmuzachi). Se adaugă o serie de reproduceri după fotografii ale Hurmuzăcheștilor și ale mormintelor acestora (unele sunt fotografii de epocă, altele datează din anii '60, când au fost realizate la solicitarea istoricului). Cât privește cel de-al doilea exemplar al studiului, el dezvăluie data la care Teodor Bălan și-a început lucrul la amintita colecție: 1950. După două decenii, în toamna anului 1970, arhivistul Ștefan Hurmuzache îl găsea pe acesta definitivând ultimul volum din corespondența renumitei familii bucovinene⁹⁶. Era o dovadă a perseverenței, a dăruirii și încrederii în biruința "muncii care prefăce lumea"⁹⁷.

Puțini au fost, totuși, intelectualii bucovineni tentați să stea "izolați de lume, în camera de lucru"⁹⁸. George Tofan n-a fost unul dintre ei; "n-a fost un oarecare om, un intelectual care e mulțumit cu ceea ce a ajuns în viață, ci a făcut parte din elementele rare, mereu active, mereu în efervescență, dela care radiază inițiativă, îndemn și încurajare"⁹⁹. Astfel îl caracteriza Bălan, în introducerea la volumul *Correspondența lui Gheorghe Tofan*, pe acela care "era menit să creeze, să miște masele, să le entuziasmeze cu vorba lui și să le stăpânească cu energia lui"¹⁰⁰. Profesor, publicist și om politic, Tofan a intrat în agitata viață premergătoare unirii, într-o vreme când și în Basarabia și în Bucovina "totul era de refăcut și de așezat pe temelii noi"¹⁰¹. Restituirea epistolară înfăptuită de Bălan îngăduie, prin intermediul celor 155 de scrisori, refacerea "itinerariului spiritual" parcurs de George Tofan de-a lungul unui deceniu (1904-1914). Corespondența purtată cu diverse personalități ale vremii (Ion Nistor, Nicolae Iorga), cu unii colegi de-ai săi (Eugen Botezat, Filaret Dobos) și chiar cu unii elevi pe care i-a format (Anastasia Dugan, Emil Boca) dezvăluie frământările profesorului, marcând, deopotrivă, momente din activitatea desfășurată în cadrul Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, în Reuniunea Școlară Română sau la cursurile de vară de la Dorna Candreni. Crezând că "studiul revistelor și al gazetelor conduse de el precum și al articolelor (...) nu ajung pentru a-l cunoaște și a-l aprecia la justa lui valoare"¹⁰², Bălan a încercat "să pătrundă" și altfel "în laboratorul său": "Oricine se va putea convinge atunci că publicarea scrisorilor a fost o necesitate, iar fixarea rolului jucat de Tofan în mișcarea culturală din Bucovina o datorie națională"¹⁰³.

Apariția lucrării, în 1943, a fost salutată de contemporani: generalul Radu Rosetti o vedea "interesantă"¹⁰⁴, iar I.E. Torouțiu a recenzat-o în paginile revistei "Convorbiri literare", aducând elogii autorului ei. Aceasta nu l-a împiedicat, totuși, pe directorul amintitei publicații să-i facă lui T. Bălan, unele observații critice. Într-una din scrisorile expediate pe adresa istoricului, Torouțiu întreba: "... de ce Gheorghe pretutindeni? N-ai dat de replica lui Tofan de prin 909 – 10 când (...) explica pentru ce trebuie să se scrie corect George nu Gheorghe?"¹⁰⁵. Respectarea normelor de scriere a numelor proprii, spunea publicistul, era fundamentală: "O literă în plus, alta în minus, dă alt nume, altă persoană. În aparență ar fi pedanterii (...), la nume propriu nu numai că nu-i pedanterie, ci procedul celălalt constituie o eroare capitală"¹⁰⁶. Remarcile au fost considerate de Bălan "binevenite", perfecționarea metodei de lucru rămânând pentru el, indiscutabil, o prioritate. Când unei lucrări nu i se indică greșelile comise, nu i se aduc corecții sau nu se formulează sugestii, atunci – afirma istoricul – e clar că acea lucrare n-a fost citită¹⁰⁷.

Spre deosebire de bogata corespondență a lui Tofan, cuprinsă într-un volum de 200 de pagini, numai câteva scrisori către Sever Zotta au apărut, cu întârziere, în "Revista Arhivelor". În număr de 17, ele fuseseră copiate de Bălan "înainte de 1940", cu scopul de a le utiliza la redactarea monografiei istoricului Dimitrie Onciul. Plecarea lui Zotta "înspre pustietățile siberiene"¹⁰⁸ și răvășirea arhivei de la Davideni l-au determinat pe Bălan (solidar cu suferințele semenilor săi) să revadă acele documente din colecția proprie care puteau creiona, într-un fel anume, portretul creatorului "Arhivei genealogice". Era o datorie morală față de cel ce se străduise "să pătrundă în intimitatea vremurilor de mult apuse, stabilind înrudirile și explicând astfel evenimentele"¹⁰⁹. În ceea ce privește corespondența purtată de Onciul cu Zotta, ea ar fi ilustrat prietenia celor doi¹¹⁰. Considerând insuficiente mărturiile pe care le putea oferi spre publicare, după 1944, Teodor Bălan a întreprins noi cercetări, în speranța recuperării altor

fragmente din amintita corespondență.: “foarte bine – îi scria lui Bălan, Sacerdoțeanu – că ați putut da de urma unora și cred că veți afla și pe celelalte. Aș fi foarte bucuros dacă, rând pe rând, le veți putea pregăti în formă de articole, dând textul în anexe, și să mi le trimiteți pentru “Revista Arhivelor”¹¹”.

Dacă multe dintre documentele culese de istoricul bucovinean au apărut în “Revista Arhivelor” sau în “Hrisovul”, nu putem vedea în disponibilitatea de care a dat dovadă Aurelian Sacerdoțeanu doar o manifestare a “solidarității de breaslă”, a afinității între arhiviști, ci și a datoriei de conștiință față de aceia care, prin stăruința într-o migăloasă muncă, au înlesnit cunoașterea “oneștilor iscoditori ai adevărilor istorice”¹². La Teodor Bălan, această grijă de a comunica posterității știri privitoare la viața neamului său decurge din cea mai profundă convingere în permanența faptei peste destinul mărginit al omului. Când se va încheia publicarea manuscriselor lui Bălan, însemnătatea și actualitatea preocupărilor sale de identificator, culegător și editor de documente vor pune în lumină nouă o personalitate a istoriografiei românești încă insuficient cunoscută, apreciată și așezată în panteonul culturii românești contemporane.

NOTE

1. V. Andrei (Vasile Pârvan), *Adunători de izvoare, istorici și filosofi*, în “Voința națională”, XX, 1903, nr. 5 522, p.1.
2. Ion Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, în *Discursuri de Recepție*, “AAR”, București, 1905, p. 22.
3. Aurelian Sacerdoțeanu, *Nicolae Iorga*, în “Revista Arhivelor”, an IV, nr. 2, 1941, p. 212.
4. Idem, *Cuvânt preliminar*, în “Hrisovul”, an I, 1941, p. 7.
5. Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu, istoric*, Ed. Junimea, Iași, 1974, p. 446.
6. George Ungureanu ș.a., *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol.II, București, 1956, p. 174.
7. Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862). *De la administrația militară la autonomia provincială*, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 17.
8. Dimitrie Dan, *Documente privitoare la istoria românilor din Bucovina*, în “Junimea literară”, nr. 1, 1907, p. 30.
9. Teodor Bălan, *Arhivele statului din Bucovina*, în “Revista Arhivelor”, an III, 1936-1937, p. 95.
10. Ion Bogdan, *op. cit.*
11. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, filiala Suceava (în continuare A.N.S.), *fond Teodor Bălan*, dosar 1, document 14, fila 2. Ion Scripcariuc, *Teodor Bălan și Arhivele Bucovinei*, în “Codrul Cosminului”, nr. 2(12)/1996, p. 478
12. Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, (1507-1653), Cernăuți, 1933, p. V.
13. Idem, *Arhivele Bucovinei*, în “Revista Arhivelor”, an I, nr. 1-3, 1924-1926, p. 300-304.
14. Ștefan Hurmuzache, *Teodor Bălan*, în “Revista Arhivelor”, an LII, nr. 1, 1975, p. 67.
15. Simion Reli, *Ceva despre fondurile arhivistice din Arhivele Bucovinei*, în “Revista Arhivelor”, an I, nr. 1-3, 1924-1926, p. 310.
16. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), *fond Direcția Generală a Arhivelor Statului*, dosar 930, document 124, fila 13.
17. Aurelian Sacerdoțeanu, *Colecția Hurmuzachi*, în “Revista Arhivelor”, an XII, nr. 2, 1969, p. 31.
18. Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 301.
19. Simion Reli, *op. cit.*, p. 305;
20. Frederik Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, Institutul European, Iași, 1996, p. 74.
21. Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 304.
22. A.N.S., *fond Teodor Bălan*, d. 2/1944. f. 26.
23. Aurelian Sacerdoțeanu, *Alt cuvânt preliminar*, în “Hrisovul”, an II, 1942, p. 12.

24. Teodor Bălan, *op. cit.*
25. C-tin Moisil, *Un program de muncă*, în "Revista Arhivelor", an I, nr. 1-3, 1924-1926, p. 1.
26. A.N.S., *fond Teodor Bălan*, d. 1, doc. 3, f. 12.
27. Aurelian Sacerdoțeanu, *Cuvânt preliminar*, în "Hrisovul", an I, 1941, p. 7.
28. *Ibidem*, p. 8.
29. Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. IV, (1760-1833), București, 1942, p. 6.
30. Idem, *Noi documente privitoare la familia Hajdău*, extras din "Analele Dobrogei", VII, 1926, 20 p.
31. *Ibidem*, p. 4.
32. *Ibidem*.
33. Teodor Bălan, *Familia Onciul. Studii și documente*, Cernăuți, 1927, 234 p.+3 tabele genealogice.
34. *Ibidem*, p. XIX.
35. *Ibidem*.
36. Teodor Bălan, *Noui documente câmpulungene*, Cernăuți. 1929, p. 6.
37. *Ibidem*, p.3.
38. Teodor V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, Editura Academiei Române, București, 1915.
39. Teodor Bălan, *op. cit.*
40. *Ibidem*, p.40.
41. *Ibidem*, p.6.
42. *Ibidem*, p.4.
43. *Ibidem*.
44. Vasile Gh. Miron, *Teodor Bălan (1885-1972)*, în "Suceava", AMJ, XI-XII, 1984-1985, p. 361.
45. A.N.I.C., *fond Teodor Bălan*, d. 21 (*Documente câmpulungene culese de la particulari, 1686-1858*), 365 file.
46. Teodor Bălan, *Două documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, în "Codrul Cosminului", VIII, 1933-1934, Cernăuți, 1934, p. 459-462.
47. Idem, *Reeditarea unui document din 1411*, în "Hrisovul", VII, 1947, p. 199-201.
48. Idem, *Câteva documente bistrițene*, extras din "AIINC", XI, 1946, 46 p. Importanței istorice a documentelor bistrițene i se adaugă cea de ordin lingvistic; de exemplu, profesorul Lecca Morariu le considera "delicii filologice" (A.N.S., *fond Teodor Bălan*, d. III, doc. 93).
49. Idem, *Șase documente polone din secolul al XVII-lea referitoare la Moldova*, în "RA", VII, nr. 2, București, 1946, p. 330-342.
50. Aurelian Sacerdoțeanu, *Cuvânt preliminar*, în "Hrisovul", I, 1941, p.8.
51. *Ibidem*.
52. Ion Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, în *Discursuri de Recepție*, "Analele Academiei Române", București, 1905, p. 21.
53. Aurelian Sacerdoțeanu, *Dimitrie Onciul*, în "Revista Arhivelor", IV, nr. 1, 1940, p. 20.
54. Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. VI (1760-1833), București, 1942, p. 5.
55. *Ibidem*, p. 6.
56. *Ibidem*, p.3-4.
57. *Ibidem*, p. 4.
58. *Ibidem*.
59. Aurelian Sacerdoțeanu, *Cuvânt preliminar*, în "Hrisovul", I, 1941, p.8.
60. Teodor Bălan, *op. cit.*
61. *Ibidem*, p.5.
62. Petre P. Panaitescu, *Metode de publicare a documentelor*, în "RIR", VIII, 1938, p. 343.
63. *Ibidem*, p. 339-345.
64. A.N.S., *fond Teodor Bălan*, d. IV, doc. 96, f. 5.

65. Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I (1507-1653), Cernăuți, 1933, p. VI.
66. Pavel Țugui, *Teodor Bălan, profil biobibliografic*, mss., f. 32; *Dări de seamă*, în "RI", XXIV, nr. 10-12, octombrie-decembrie, 1938, p. 365-367.
67. *Notițe bibliografice*, în "Revista Istorică Română", VII, fasc. I-II, 1938, p. 210.
68. A.N.S., *fond Teodor Bălan*, d. IV, doc.82.
69. Vasile Gh. Miron, Mihai Ștefan Ceașu, *Scrisori de la C.C. Giurescu, M.I. Kogălniceanu, Andrei Oțetea, Sextil Pușcariu, R. Rosetti, I.E. Torouțiu către Teodor Bălan*, în "Suceava", AMJ, XI-XII, 1984-1985, p. 337.
70. *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p.48.
71. A.N.I.C., *fond Teodor Bălan*, d. 45, f.
72. *Ibidem*, d. 46 (a, b, c și d).
73. *Ibidem*, d. 47.
74. Pavel Țugui, *op. cit.*, f.55.
75. A.N.I.C., *fond Teodor Bălan*, d. 35-44 (*Documentele mănăstirilor din Bucovina*, vol I: 1401-1490, 72 doc., 379 p.; vol. II: 1491-1545, 48 doc., 294 p.; vol. III: 1546-1583, 59 doc., 244 p.; vol. IV: 1584-1614, 78 doc., 297 p.; vol. V: 1615-1625, 90 doc., 328 p.; vol. VI: 1626-1693, 114 doc., 284 p.; vol. IX: 1757-1763, 97 doc., 221 p.; vol. X: 1766-1779, 119 doc., 254 p.; vol XII: 1783-1875, 105 doc., 271 p.; la Arhivele Naționale Suceava se găsesc și vol. VII: 1694-1756, 193 doc., 278 p.; vol. VIII: 1780-1782, 188 doc., 359 p.; vol XI: 1784-1899, 119 doc, 407 p.
76. Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. VI (1760-1833), București, 1942, p. 6.
77. ANIC, *fond Teodor Bălan*, d. 19 (*Istoria teatrului românesc din Bucovina: 1855-1913*), 489 f.
78. *Ibidem*, d. 20 (*Documente referitoare la dezvoltarea teatrului românesc în Bucovina în perioada: 1855-1913*), 254 f.
79. Nicolae Iorga, *Adevăr și greșeală în scrierea istoriei*, Cernăuți, 1935, p. 23.
80. A.N.S., *fond Teodor Bălan*, d. III, doc. 46.
81. *Ibidem*, d. IV, doc. 8, f. 1.
82. *Ibidem*, d. III, doc. 46, f. 3.
83. *Ibidem*, d. IV, doc. 8, f. 1.
84. Teodor Bălan, *O nouă colecție de documente moldovenești*, în "Studii. RdI", XI, nr. 1, 1958, p. 133-139.
85. A.N.S., *fond Teodor Bălan*, d. III, doc. 53.
86. *Ibidem*, doc. 49.
87. Alexandru Săndulescu, *Editarea corespondenței scriitorilor și semnificațiile ei*, în "RITL", XVII, nr. 3-4, iulie-decembrie, 1988, p. 318.
88. Teodor Bălan, *Sever Zotta*, în "Făt-Frumos", an XVII, nr. 5-6, septembrie-decembrie, 1942, p. 153.
89. *Ibidem*.
90. *Ibidem*, p. 151-152.
91. A.N.S., *fond Teodor Bălan*, d. IV, doc. 90, f. 1.
92. *Ibidem*, doc. 91, 92.
93. A.N.I.C. *fond Teodor Bălan*, d. 28, 13 f. (*Documentele familiei Hurmuzachi. 1636-1856. Studiu*); d. 29, 700 f. (*Documentele familiei Hurmuzachi. 1636-1856, 146 documente*).
94. *Ibidem*, d. 30, 268 f. (*Din corespondența familiei Hurmuzachi: 1831-1898. Studiu*); d. 32, 692 f. (*Din corespondența familiei Hurmuzachi, partea I, 1831-1843, 121 doc; partea a II-a, 1844-1851, 128 doc.*), d. 33, 618 f. (*Din corespondența familiei Hurmuzachi, partea a III-a, 1852-1860, 92 doc.*), d. 34, f. 379 (*Din corespondența familiei Hurmuzachi, partea a IV-a, 1861-1894, 73 doc.*). Studiul este parțial publicat de către Ilie Luceac, în "Glasul Bucovinei", Cernăuți-București, V, nr. 17, 1/1998, p. 14-25 și în nr. 18, 2/1998, p. 57-63.
95. Pavel Țugui, *op. cit.*, f. 56.

96. Ștefan Hurmuzache, *op. cit.*, p. 66.
97. Nicolae Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la Istoria Românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D.A. Sturdza (la împlinirea celor șapte zeci de ani)*, București, 1903, p. 1.
98. Teodor Bălan, *Corespondența lui Gheorghe Tofan*, Cernăuți, 1943, p. 13.
99. *Ibidem*.
100. *Ibidem*.
101. Ion Nistor, *Zece ani de la moartea lui G. Tofan. Două articole inedite*, în "Junimea literară", XIX, nr. 5-8, 1930, p. 268.
102. Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 16.
103. *Ibidem*.
104. A.N.S., *fond Teodor Bălan*, d. IV, d. 49, f. 1.
105. *Ibidem*.
106. *Ibidem*, doc. 68, f.1-2.
107. Pavel Țugui, *Scrisori primite de la Teodor Bălan*, în "CC" (serie nouă), nr. 2 (12), 1996, p. 453.
108. Teodor Bălan, *Sever Zotta*, în "Făt-Frumos", XVII, 5-6, septembrie-decembrie, 1942, p. 151.
109. *Ibidem*, p. 153.
110. Idem, *Câteva scrisori ale lui D. Onciul către S. Zotta*, în "RA", VI, nr. 2, 1945, p. 157.
111. A.N.S., *fond Teodor Bălan*, d. IV, doc. 54, f. 1.
112. Aurelian Sacerdoțeanu, *Dimitrie Onciul*, în "RA", IV, nr.1, 1940, p. 4.

NOTE ȘI COMUNICĂRI

DECAPAJUL MECANIC ÎN ARHEOLOGIE: UTILIZĂRI ȘI LIMITE

Nicolae Ursulescu

Cercetarea arheologică, a cărei primă rațiune este cunoașterea și reconstituirea vechilor civilizații umane, în ansamblul manifestărilor lor materiale și spirituale, și-a îmbogățit permanent repertoriul de metode, pentru a-și putea atinge țelul. Cu tot recursul la metode moderne, oferite de cercetările fizicii și chimiei, arheologii consideră încă, pe bună dreptate, că metoda principală de cercetare pe teren rămâne cea stratigrafică – singura în măsură să precizeze **ab initio** poziția exactă a unei secvențe de viață umană în contextul evoluției istorice. Bineînțeles, așa cum știe orice arheolog, aplicarea acestei metode necesită o atenție infinită și o răbdare pe măsură, dublate de prelucrarea cerebrală și consemnarea riguroasă a datelor rezultate în timpul săpăturii. Aceste exigențe, necesare pentru o săpătură model, își are însă și reversul nedorit. Mai ales când colectivul de șantier este restrâns (1-2 cercetători), așa cum se întâmplă în majoritatea covârșitoare a cazurilor săpătura va trebui să înainteze extrem de încet, pentru a se putea îndeplini rigorile metodei stratigrafice. Dar, timpul și fondurile afectate cercetării de teren sunt întotdeauna limitate, ceea ce impune, ca o necesitate, accelerarea ritmului de lucru, de multe ori în dauna observației și consemnării riguroase. Pentru a încerca depășirea acestei contradicții, s-a încercat reducerea, pe cât posibil, a cotei de hazard ce însoțește orice săpătură efectuată în mod tradițional, adică prin sondarea stațiunii și efectuarea de largiri succesive în dreptul complexelor descoperite. Astfel, s-a ajuns la utilizarea, pe scară tot mai largă, a fotografiei aeriene, a determinării rezistivității electrice a solului, a rezistivității seismice ș. a. – metode care permit arheologului să-și formeze, chiar înainte de efectuarea săpăturii, o imagine de ansamblu asupra întinderii stațiunii, ca și asupra principalelor structuri existente în cadrul ei.

Totodată, aceste metode apropie de realitate visul pe care îl are orice arheolog în momentul în care începe săparea unei stațiuni: dezvelirea integrală, pentru a putea să obțină astfel imaginea de ansamblu asupra secvenței de viațuire umană pe care o cercetează. Ori, acest vis s-au putea îndeplini numai în anumite condiții și cu eforturi deosebite (colectiv mare de cercetare, fonduri consistente, forță de muncă numeroasă și de calitate, teren-rezervație dezafectat altor îndeletniciri și, în fine, ani mulți, chiar decenii, consacrați unui singur obiectiv).

Acest deziderat se poate atinge însă și printr-o accelerare spectaculoasă a ritmului de lucru, în condițiile în care se pornește de la premisa limitată că ar interesa, din punct de vedere stratigrafic, doar ce se află în păturile mai profunde ale solului, ceea ce n-a fost deranjat de intervenții ulterioare ale omului, în primul rând de lucrările agricole.

Astfel, s-a ajuns să se aplice, în unele țări, metoda înlăturării păturii arabile a solului cu mijloace mecanice. Multă vreme, această metodă a fost complet proscrisă de cercetarea arheologică autentică. În acest sens, Guy Rachet, în cunoscuta sa lucrare *Universul arheologiei* (vol. I, București, 1977, p. 65), afirma: “În principiu, uneltele mecanice sunt excluse, ceea ce este atât de evident, că mi se pare inutil de amintit”. Se accepta utilizarea acestor mijloace doar pentru înlăturarea pământului excavat și, cu mari rezerve, pentru înlăturarea solului steril din preajma unor obiective arheologice constând din ziduri.

Dar, dificultățile tot mai mari ce se ivesc în calea cercetării arheologice tradiționale (timp, fonduri, forță de muncă, terenuri disponibile), pericolul distrugerii iminente a multor situri, prin presiunea permanentă a civilizației industriale și post-industriale, au determinat o adaptare din mers a arheologiei de teren, care se vede pusă în fața unei dileme: ori se limitează la simple sondaje (efectuate după toate regulile) și își formează o imagine limitată despre ceea ce a fost odinioară, ori acceptă dezveliri pe mari suprafețe, cu mijloace mecanice, obținându-se imagini de ansamblu, dar sacrificându-se, cu bună știință, o serie de situații stratigrafice și complexe aflate mai la suprafață.

După știința noastră, decapajul mecanic se aplică, până în prezent, mai ales la două tipuri de obiective arheologice: movile funerare și așezări care prezintă urme de șanțuri, gropi gospodărești sau de pari pentru susținerea construcțiilor.

În primul caz, utilizat mai ales de arheologia din fosta Uniune Sovietică (unde numărul tumulilor lăsați de populațiile pastorale din zonele de stepă este de ordinul miilor), se are în vedere săparea cu buldozerul a mantalei movilelor în fâșii determinate și subțiri, până la nivelul mormintelor, realizându-se totodată o serie de profile stratigrafice. Se obține astfel o scurtare considerabilă a timpului de lucru și o economie de forță de muncă, dar rămâne pericolul real al tăierii și distrugerii, cel puțin parțiale, a unor complexe funerare (mai ales în cazul înmormântărilor secundare din mantaua movilei); de asemenea lama buldozerului poate distruge numeroase obiecte din mantaua movilei, care ar avea atât importanță în sine, cât și pentru stabilirea limitei ante-quem a movilei. Nu trebuie să se uite, de asemenea, că unele movile au fost ridicate în mai multe etape, înglobând uneori, la rândul lor, alți tumuli mai mici – situații ce sunt mai greu (sau aproape deloc) sesizabile în cazul săpării cu buldozerul.

În al doilea caz (pe care l-am putut urmări personal în Franța), după ce, prin repetate fotografii aeriene, se obține o imagine de ansamblu asupra întinderii și caracterului așezării, existând uneori control și prin măsurarea rezistivității electrice a solului, se realizează decaparea mecanică pe întreaga suprafață a așezării, înlăturându-se stratul afectat de lucrările agricole, până la baza solului arabil. Se obține astfel planul general al tuturor adânciturilor (de orice tip), practicate de locuitorii fostei așezări. Apoi, după cercetarea acestora și trecerea lor în plan, se interpretează diversele structuri, încercându-se corelarea lor în ansambluri constructive coerente. Chiar dacă acceptăm că interpretarea se face în mod absolut corect (deși nu vom avea niciodată această certitudine), totuși interpretarea, în condițiile decapajului mecanic, comportă o mare doză de subiectivism, deoarece aprioric se consideră că toate structurile dezvelite aparțin unei singure etape de locuire, ceea ce nu concordă aproape niciodată cu realitatea. Rămâne ca evoluția internă a așezării să fie stabilită exclusiv pe baze tipologice, cu excepția doar a unor cazuri rarisime, când ar putea să apară vreo întretăiere între două denivelări. Apoi, atribuirea diferitelor structuri unei anumite construcții lasă un câmp liber, deloc neglijabil, imaginației arheologului, fără posibilitate de corelare cu ceea ce s-a aflat în stratul arabil înlăturat, care cuprindea resturile propriu-zise ale locuinței. Premise că oricum arăturile au deranjat situația reală a acestor resturi și că ele n-ar mai prezenta importanță stratigrafică este, după părerea noastră, neconcordanță în întregime cu realitatea, cel puțin din două motive. În primul rând, arăturile deranjează într-adevăr contextul real al vestigiilor, dar nu într-o asemenea măsură încât să le disperseze în totalitate. Se produc deplasări de 1-2 metri de la locul inițial, dar masa vestigiilor rămâne cam în același loc, furnizându-ne un indiciu prețios asupra planimetriei diverselor părți componente ale construcției; de asemenea, această masă de vestigii s-ar putea corela mai bine, după marcarea în plan și după îndepărtarea lor, cu gropile provenite de la parii de susținere ai construcției sau cu cele săpate pentru necesități gospodărești. Ar spori astfel gradul de certitudine în atribuirea diverselor gropi la o anumită construcție.

În al doilea rând, se știe că, în decursul timpului, multe obiecte din stratul de cultură pot fi antrenate, din diferite cauze, spre suprafață, ori înlăturarea bruscă și necontrolată, prin buldozer, a

păturii arabile, are drept consecință inevitabilă pierderea pentru totdeauna a unui mare număr de piese, care ar putea să aibă o deosebită valoare cronologico-culturală sau artistică.

Nu trebuie neglijat nici faptul că fotografierea aeriană și sondarea rezistivității solului nu ne pot preveni în totalitate asupra surprizelor pe care aproape întotdeauna ni le rezervă aceste "arhiwe nescrise" ale pământului. Chiar dacă semnalările anterioare (sondaje, fotografii aeriene, rezistivitatea solului ș. a.) ne-ar da indicii aproape sigure că ne aflăm în fața unei stațiuni arheologice cu vestigii dintr-o singură perioadă, totuși realitatea săpăturii ne poate releva surpriza unor vestigii dintr-o altă perioadă (de ex. morminte), care, nesesizate la timp, sunt distruse aproape total de buldozer.

Desigur că, parțial, asemenea neajunsuri pot fi suplinite printr-o încercare de îmbinare a metodelor tradiționale de cercetare cu metoda decapajului mecanic, în sensul că unul sau mai multe sondaje (efectuate în diverse puncte ale terenului ce urmează a fi dezvelit), efectuate după metodologia stratigrafică, trebuie să preceadă înlăturarea mecanică a solului arabil de pe restul suprafeței stațiunii. Chiar dacă în această situație gradul de rigurozitate științifică a concluziilor crește evident, rămâne totuși o mare doză de hazard pentru zonele lăsate exclusiv pe seama decapajului mecanic.

Impusă de necesitățile vieții contemporane, experimentarea utilizării mijloacelor mecanice în cercetarea arheologică propriu-zisă aduce cu sine un mare avantaj, acela al obținerii, într-un timp scurt și cu eforturi umane și materiale considerabil reduse, posibilitatea obținerii planului general al unui sit arheologic, cu complexele și structurile sale adâncite, dar imaginea generală se obține în dauna detaliilor, adeseori esențiale, astfel că și ansamblul este departe de a avea gradul de certitudine ce ar rezulta din desfășurarea normală a cercetării: **de la detaliu spre ansamblu**.

Iată motivele pentru care am adus în discuție această metodă, pe care realitățile cotidianului încearcă s-o impună tot mai mult în cercetarea arheologică de teren, subliniindu-i aspectele avantajoase, dar aceasta nu trebuie să ne facă să uităm sau să neglijăm și riscurile pe care ea le incumbă. Întrucât aceste riscuri afectează în cele din urmă acuratețea științifică a cercetării, personal considerăm că decaparea terenului arheologic pe cale mecanică trebuie să fie limitată maximum la un strat foarte subțire (vegetal), de la suprafața solului. După opinia noastră, singura soluție alternativă rămâne abordarea unei stațiuni arheologice de către un colectiv larg și interdisciplinar de cercetători, cu mijloace umane și financiare suficiente pentru o dezvelire atât de cuprinzătoare încât să permită reconstituirea întregului prin parte (pars in toto).

Le décapage mécanique dans l'archéologie: utilisations et limites

Résumé

Bien que l'applications rigoureuse de la méthode stratigraphique reste la voie la plus sûre et la plus scientifique pour l'investigation archéologique de terrain, pourtant le rythme lent imposé par celle-ci ne permet pas la découverte de grandes surfaces et la constitution d'une image d'ensemble que par un long temps et avec de grands efforts matériels. L'utilisation du décapage à moyens mécaniques, bien qu'offre des résultats spectaculaires dans un temps relativement court, limite puissamment les possibilités d'observation attentive de l'entier contexte archéologique, y compris des situations stratigraphiques, à cause du décapage brusque des couches supérieures. On analyse les arguments pro et contra de cette méthode, en considérant qu'elle peut être appliquée seulement d'une manière strictement limitée, afin d'éloigner la couche végétale, mais, dans aucun cas, quand

les vestiges archéologiques apparaissent déjà. La solution optimale reste, selon l'opinion de l'auteur, l'investigation des objectifs archéologique par les équipes à nombreux spécialistes, ayant à leur disposition les moyens humains et financiers suffisants pour une découverte assez vaste, qui permette la formation d'une image d'ensemble, nécessaire à la reconstitution historique.

O SECERĂ DE BRONZ DESCOPERITĂ LA MIHOVENI (COMUNA ȘCHEIA), JUDEȚUL SUCEAVA

Bogdan Niculică

Piesa a fost descoperită în anul 1978 pe teritoriul satului Mihoveni (comuna Șcheia)¹, în locul cunoscut de localnici sub numele de *Cahla Morii*, în prezent aflându-se în posesia d^{lui} prof. Florin Postolache din Suceava². Din informațiile deținătorului putem afirma că seceră a fost identificată izolat, în pământul arabil. Investigațiile noastre de suprafață³, întreprinse în zonă, au dus la recuperarea unui bogat material arheologic, datând din diverse epoci istorice, aparținând culturilor: ceramicii liniare, Precucuteni (II-III), Cucuteni (B), Noua, Gáva-Holihady (grupul Grănicești), Poienești-Lucașeuca (sec. III-I î.Chr.) precum și secolelor V-VI p.Ch.

Secera, pe care o supunem analizei, este de tipul cu cârlig, și are dimensiunile următoare: lungimea maximă 170 mm; lățimea maximă 34 mm; lungimea cârligului 34 mm; deschiderea tăișului 150 mm; grosimea nervurii 3,5 mm; grosimea nervurii cârligului 4,6 mm; grosimea tăișului 0,3 mm, greutatea acesteia fiind de 64,8 g. Piesa este acoperită cu o patină verde-închis și prezintă o nervură tipică pe partea exterioară, cea interioară fiind plană. În dreptul curburii maxime este crăpată, pe aproape întreaga ei lățime, probabil din vechime. Ciotul de la turnare este situat în dreptul mânerului.

Analiza metalografică⁴ a evidențiat faptul că seceră, după turnarea preliminară, a fost prelucrată apoi prin forjare (vezi fig. 1-4). În ceea ce privește compoziția chimică⁵ a piesei, buletinul de analiză spectrală indică următoarele procente:

Cu	Sn	Ni	Si	P	S	Pb	Fe	Zn	Al	Cr	Mn
89	9,59	0,618	0,211	0,165	0,11	0,11	0,056	0,021	0,011	0,004	0,003

Fragmentele ceramice, identificate perieghetic la *Cahla Morii*, datând de la sfârșitul epocii bronzului - cultura Noua - și din Hallstatt-ul timpuriu, sunt reduse la număr și prezintă analogii cu materialele scoase la lumină, în acest sit, în timpul săpăturilor sistematice, întreprinse în anul 1973⁶, precum și cu materialele descoperite, în zona orașului Suceava, în punctele: *Curtea Domnească*⁷, *Șipot*⁸, *Ițcani-Ferma Agricolă*⁹, *Șcheia-Seliște*¹⁰, *Ipoțești-La Saivan*¹¹. Menționăm, de asemenea, vestigii aparținând culturii Noua, pe teritoriul satului Mihoveni, în punctul *Țarna de Jos*, situat pe malul stâng al pârâului Hoșleag, în apropierea DJ 178 A¹².

Ceramica, aparținând bronzului final, este fragmentară și provine de la vase-borcan, de dimensiuni medii, cu brâu simplu în relief și perforații sub buză, lucrate dintr-o pastă semifină, de culoare cenușie, bine arsă, uneori cu silicolit pisat în pastă.

În ceea ce privește materialul arheologic hallstattian, amintim, în primul rând, rezultatele cercetărilor întreprinse, în anul 1973, când, pe lângă fragmentele ceramice din stratul de cultură, a fost identificată o vatră exterioară, aproximativ circulară, amenajată pe fragmentele ceramice de la gâtul unui vas în formă de amforă, de mari dimensiuni, negricios la interior și cenușiu-brun la exterior¹³.

Cercetările de suprafață, ulterioare, au dus la recoltarea unor fragmente ceramice lucrate dintr-o pastă semifină, cu suprafața exterioară netezită cu grijă, de culoare brun-roșcată și cea interioară neagră-cenușie, având cioburi pisate ca degresant. Alături de acestea, amintim și două fragmente ceramice, lucrate dintr-o pastă brun-roșcată, decorate cu striuri orizontale, specifice Hallstatt-ului timpuriu din nordul Moldovei, aparținând grupului Grănicești, cu analogii la *Grănicești-Dealul Ciuhii*¹⁴ și *Siret-Dealul Ruina*¹⁵.

Astfel de seceri, sunt des întâlnite, atât în depozitele de bronzuri, date la sfârșitul epocii bronzului, cât și în Hallstatt-ul timpuriu din Transilvania și Moldova (seriile Uriu-Domănești, Râsești-Băleni și Cincu-Suseni). În depozitul de la Ilișeni (județul Botoșani)¹⁶, întâlnim, de asemenea, seceri de dimensiuni ceva mai reduse, de tipul celei prezentate mai sus. Printre alte descoperiri, amintim și piesele din depozitele de la: Bozia Nouă¹⁷, Putreda¹⁸ și Duda¹⁹. De pe teritoriul județului Suceava, provin numeroase piese de bronz, descoperite la: Boroaia²⁰, Liteni și Todirești²¹, date la sfârșitul epocii bronzului sau în Hallstatt-ul timpuriu.

Secera de la Mihoveni, prin caracteristicile sale, se încadrează în tipul transilvănean, fiind specifică atât bronzului final cât și perioadei timpurii a epocii fierului²², aparținând centrului metalurgic intracarpatic, cu toate că, pentru debutul Hallstatt-ului la nord-est de Carpații Orientali, a fost postulată și prelucrarea locală a bronzului²³.

Considerăm că reluarea cercetărilor sistematice la Mihoveni, cât și efectuarea, în continuare de analize metalografice și spectrale, asupra bronzurilor din Transilvania și Moldova²⁴, coroborate cu prospecțiuni ale zonelor cuprifere, exploatabile în trecut, ar putea oferi o viziune nouă asupra originii, evoluției și dinamicii metalurgiei bronzului în spațiul carpato-danubiano-pontic.

NOTE:

1. Rămânem recunoscători d^{lui} Gheorghe Cojoc pentru sprijinul acordat în cercetările noastre.
2. Mulțumim, și pe această cale, d^{lui} prof. Nicolae Postolache de la Liceul "Petru Rareș" din Suceava, pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție piesa pentru publicare.
3. Perieghzele autorului, 1999.
4. Mulțumim, și pe această cale, d^{lui} conf. univ. dr. Nicolae Băncescu de la Universitatea "Ștefan cel Mare" Suceava, pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție rezultatele analizei metalografice.
5. Analiza spectrală a fost efectuată de către dl. ing. Vasile Cozmaciuc, în laboratorul spectral "Polyvac" al S.C. ROMUPS-S.A. Suceava. Facem precizarea că în memoria calculatorului nu erau introduse datele necesare citirii arsenului, astfel încât diferența de 0,101% rămasă ar putea fi pusă pe seama acestuia și/sau a altor elemente aflate în cantități reduse.
6. N. Ursulescu, P. V. Batariuc, *Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava)-1973*, în *Suceava*, V, 1978, p.89-90, 93 și fig. 6/4-5, 9/6-7.
7. L. Chițescu, *Depozitul cu obiecte de podoabă din epoca bronzului de la Suceava*, în *SCIVA*, 27, 1, 1976, p.103 și urm.; D. Boghian, *Evoluția habitatului uman pre- și protoistoric în zona orașului Suceava*, în *Codrul Cosminului*, SN, 3-4, (13-14), 1997-1998, p.8. Fragmente ceramice aparținând, probabil, perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului precum și culturii Noua, au fost scoase la lumină și în timpul reluării cercetărilor la *Curtea Domnească* - Suceava, campaniile 1998-1999. Material inedit, informații amabile prof. Florin Hău și prof. Monica Gogu de la Muzeul Național al Bucovinei.
8. N. Ursulescu, *Așezările omenești de pe teritoriul Sucevei până în secolul al VI-lea*, în *SM-Istorie*, III, 1973, p. 55 și nota 9 de la p.50; M. Andronic, P. V. Batariuc, *Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman în zona limitrofă a orașului Suceava*, în *SUCEAVA*, XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p.16, punctul XL; D. Boghian, *op. cit.*, p.8.
9. Cercetări de suprafață Bogdan Niculică. Săpături inedite prof. Mugur Andronic, Muzeul Național al Bucovinei.

10. M. Ignat, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu din județul Suceava*, în *TD*, II, 1981, p. 136; M. Andronic, P. V. Batariuc, *op. cit.*, p. 14, punctul XXIX; D. Boghian, *op. cit.*, p. 8.
11. M. Andronic, P. V. Batariuc, *op. cit.*, p. 19, punctul LVIII; D. Boghian, *op. cit.*, p. 8.
12. M. Andronic, P. V. Batariuc, *op. cit.*, p. 13, punct XXIII; D. Boghian, *op. cit.*, p. 8.
13. N. Ursulescu, P. V. Batariuc, *op. cit.*, p. 90-91. Amintim aici și opinia autorilor, conform căreia "...materialele hallstattiene de la *Cahla Morii* nu se încadrează în grupul cultural Gáva-Holihady, ci reprezintă un aspect înrudit cu acesta".
14. A. László, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, București, 1994, p. 70, 74, 93 și tabelele 10-11. Striurile sunt specifice etapei Gáva-Holihady timpurie, ele dispărând treptat în orizontul hallstattian timpuriu de tip Mahala IV.
15. Idem, I. Mareș, B. Niculică, în *CCA. Campania 1998*, Vaslui, 30 iunie-4 iulie 1999.
16. Gr. Foit, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ilișeni (raionul Botoșani, reg. Suceava)*, în *Arh. Mold.*, II-III, 1964, p. 464 și fig. 1/9-14, 271-5.
17. M. Dinu, Gh. Coman, *Depozitul de obiecte de bronz de la Bozia Nouă (raionul Bârlad, reg. Iași)*, în *Arh. Mold.*, II-III, 1964, p. 472-473 și fig. 1/2-4.
18. E. Isăcescu, *Depozitul de obiecte de bronz de la Putreda (r. Râmnicu-Sărat, reg. Ploiești)*, în *Arh. Mold.*, V, 1967, p. 329 și fig. 1/4.
19. M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitul de obiecte de bronz de la Duda (r. Huși, reg. Iași)*, în *Arh. Mold.*, IV, 1966, p. 346 și fig. 1/4.
20. M. Ignat, *Noi descoperiri de piese de bronz în zona Sucevei*, în *Suceava*, XX, 1993, p. 374.
21. Idem, *op. cit.*, în *TD*, II, 1981, p. 137 și 142.
22. A. László, *op. cit.*, p. 147; O. Levițki, *Cultura hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, București, 1994, p. 125.
23. M. Ignat, *op. cit.*, în *Suceava*, XX, 1993, p. 377.
24. Junghans, E. Sangmeister, M. Schröder, *Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Studien zu den Anfängen der Metallurgie*, Band 2, Teil 3, Berlin, 1968, passim; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.

RÉSUMÉ:

L' auteur présente une faucille à crochet d'origine transylvaine, découverte sur le territoire de comm. Șcheia(dép. Suceava), dans le lieu dit *Cahla Morii*.

Fig.1 Structură tipică pentru un bronz monofazic. Grăunți poligonali, incluziuni nemetalice și coroziune intercristalină.

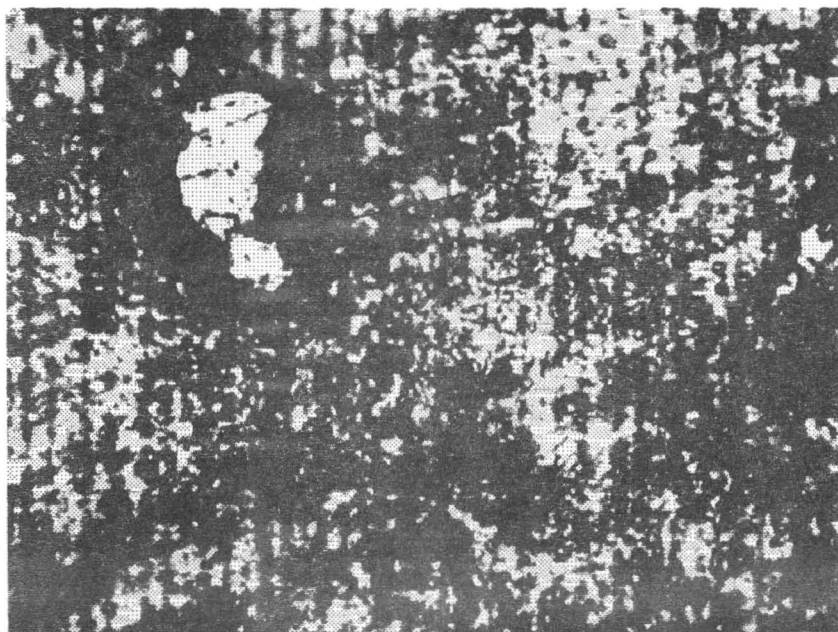

Fig.2 Structură metalografică în care este evidențiată o incluziune nemetalică de tipul silicaților, provenită, probabil, din forjare (indicată prin săgeată).

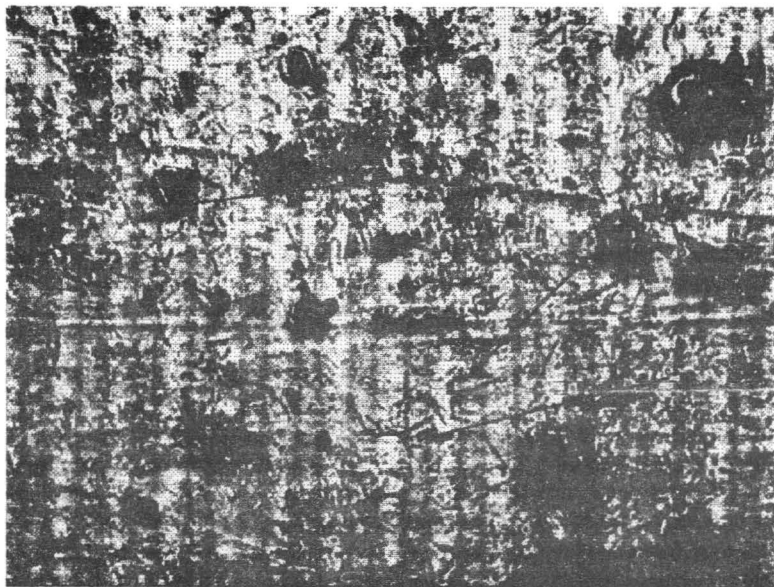

Fig.3 Microstructura unui bronz monofazic, deformat plastic. În afară de incluziunile nemetalice, datorate și procesului de coroziune, sunt evidențiate macle de deformare în cadrul grăunților de soluție solidă.

Fig.4 Același tip de structură metalografică, ce confirmă tehnologia de prelucrare prin deformare plastică. Maclele sunt evidențiate prin săgeți.

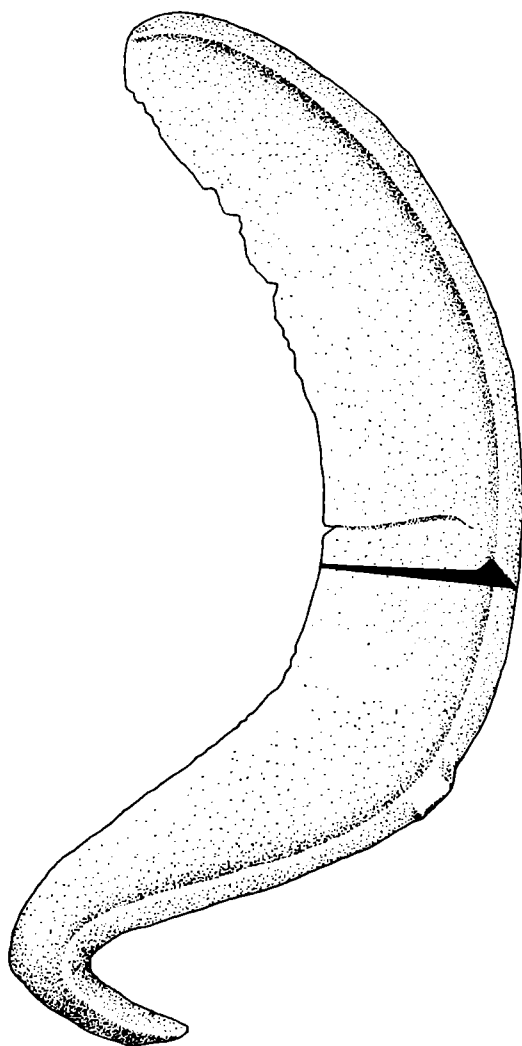

Fig. 5. Secera de bronz descoperită la Mihoveni

O APLICĂ DE AUR DESCOPERITĂ LÂNGĂ BISERICA SF. SIMION – “TURNUL ROȘU”, SUCEAVA

Monica Gogu, Bogdan Niculică

Săpăturile arheologice de salvare desfășurate în apropierea Bisericii Sf. Simion – “Turnul Roșu” din Suceava, au avut ca rezultat descoperirea unui bogat material arheologic, constând din numeroase fragmente ceramice, smălțuite și nesmălțuite, cahle fragmentare, mici obiecte din fier și monede în marea lor majoritate moldovenești.

Întregul material se încadrează cronologic între sfârșitul sec. al XIV-lea și mijlocul sec. al XV-lea, cu excepția unui mic obiect din aur. Este vorba despre o aplică în formă de floare de crin (fig. 1), lucrată în tehnica filigranului pe o foaie subțire de aur care prezintă din loc în loc perforații făcute probabil cu scopul de a fixa aplica pe un material textil sau pe piele. Dimensiunile piesei sunt următoarele: înălțime 14 mm, lungime 15 mm, greutate 0, / g.

Motivul decorativ al florii de crin își are originea în zona mediteraneană unde a fost folosit cu precădere între sec. XI–XIV, dar continuând să supraviețuiască și după această perioadă¹. Aplica în discuție prezintă analogii până la identitate cu cea din componența unuia dintre cele două tezaure descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate la Cetatea de Scaun a Sucevei din anul 1953². Autoarea studiului despre aceste tezaure, d^{na} Cristina Anton Manea, încadrează larg această piesă între sec. X–XIV, mai exact între sec. X–XIII³. Faptul este pe deplin explicabil având în vedere timpul lung, măsurabil în secole, al perpetuării unor anumite motive decorative considerate “o modă” la un moment dat.

Prezența unei aplică de aur într-o groapă menajeră cum este cea cercetată la Biserica Sf. Simion – “Turnul Roșu” își găsește cu greu explicația. Totuși, zona în care a fost descoperită este locuită din vechime de o numeroasă comunitate armeană, atestată atât istoric⁴ cât și arheologic⁵ încă din ultimele două decenii ale sec. al XIV-lea.

NOTE:

1. Cristina Anton Manea, *Unele probleme referitoare la datarea tezaurului de la Suceava*, în *C.A.*, X, 1997, p. 393.
2. I. Nestor și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, V, 1959, p. 898.
3. Cristina Anton Manea, *op.cit.*, p. 398.
4. Ștefan S. Gorovei, *Note de istorie medievală suceveană*, în *Suceava*, X, 1983, p. 190.
5. Paraschiva V. Batariuc, *Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman în zona limitrofă a orașului Suceava*, în *Suceava*, XVII – XVIII – XIX, 1990 - 1991 - 1992, p. 43; Emil I. Emandi, *Civilizația medieval urbană. Un depozit de marfă din vremea lui Ștefan cel Mare*, în Hierasus, IX, 1994, p. 235 – 291; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *O casă de orășean din secolul XV de la Suceava*, în *SCIVA*, 28, 1977, 4, p. 553 – 576.

RÉSUMÉ:

Les auteurs présentent une applique en or découverte dans la proximité d'église Sf. Simion (Suceava).

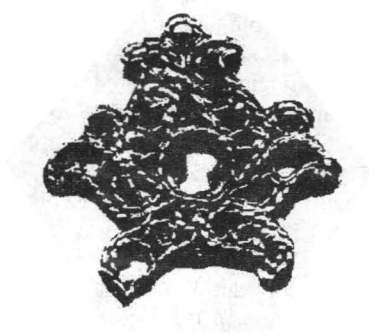

Fig. 1. Aplica de aur descoperită lângă Biserica Sf. Simion

FONDUL DE CARTE VECHĂ DE PE LÂNGĂ EPISCOPIA HUȘILOR (PREZENTARE GENERALĂ)

Olimpia Mitric

În prezentul material, ne propunem să facem cunoscut, în caracteristicile lui generale, un alt Fond important de carte veche din Moldova, cel de pe lângă Episcopia Hușilor. Concentrând cartea veche din bisericile județului Vaslui, Fondul numără 4853 de exemplare și este constituit din cartea românească veche, până la anul 1830, cartea străină veche, până la anul 1800, valori bibliofile românești și străine (cărți, periodice, valoroase prin raritate, ilustrație, format, suport material, text etc.), precum și un număr considerabil de manuscrise românești, datând din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și începutul secolului următor.

În ceea ce privește cartea românească veche, am identificat 234 titluri în 2137 exemplare; ca și în cazul altor situații similare, aceste cifre urmează să înglobeze și exemplarele incomplete a căror identificare se va face în viitor (aproximativ 50 de exemplare). De asemenea, se impune ca un studiu aprofundat să scoată la iveală eventualele cărți încă necunoscute celor patru volume din Bibliografia românească veche și a completărilor ulterioare, întregirile la cărțile ce au fost descrise anterior după exemplare incomplete, noi elemente de legătură, conținutul însemnărilor marginale, din care cu ușurință putem reface atât circulația cărților pe întreg teritoriul românesc, dar mai cu seamă aflăm date importante de istorie locală. Din punct de vedere al numărului de însemnări, credem că acest Fond se situează printre primele locuri.

Cele mai vechi tipărituri românești aparțin secolului al XVII-lea. Ne-au atras atenția titlurile care prezintă momente importante în dezvoltarea limbii române și a tiparului românesc, cum sunt: *Cartea românească de învățătură*, lucrare fără precedent între tipăriturile românești ale secolului, opera de căpetenie a mitropolitului Varlaam, tipărită “cu dzisa și cu toată cheltuiala” lui Vasile Lupu, “în tipariul domnesc, în mănăstirea a Trei Svetiteli, în Iași” între 1642-1643; două *Evangelii* tipărite la București, în 1682, și, respectiv, Snagov, în 1697, cărți ce marchează momente importante în acțiunea de introducere a limbii române în biserică. În bună stare de conservare se păstrează un exemplar din *Divanul* lui D. Cantemir, tipărit la Iași, în 1698, operă de tinerețe cu care se face începutul cărții științifice și literare “întâiul eseu din literatura noastră compus după modelul dialogurilor platoniciene”¹. Exemplele ar putea, bineînțeles, continua.

În secolul al XVIII-lea, cartea tipărită se bucură de o largă răspândire și se scoate într-un număr mai mare de exemplare. Din diferitele ediții apărute în tipografiile de la Blaj, București, Buzău, Dubăsari, Iași, Râmnic, Sibiu, Viena, o frecvență mare au: *Evangelie*, București, 1723 (8 exemplare); *Evangelie*, București, 1742 (11 exemplare); *Cazaniile lui Ilie Miniati*, București, 1742 (9 exemplare); *Apostol*, București, 1743 (10 exemplare); *Penticostar*, București, 1743 (7 exemplare); *Evangelie*, București, 1750 (10 exemplare); Simeon Arh. *Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos*, București, 1765 (9 exemplare); *Antologhion*, București, 1766 (12 exemplare); *Cazanii*, București, 1768 (5 exemplare); *Penticostar*, București, 1768 (7 exemplare); *Triod*, București 1769 (8 exemplare); *Octoih*, București, 1774 (19 exemplare); *Apostol*, București, 1774 (10 exemplare); *Evangelie*, București, 1775 (7 exemplare); *Antologhion*, București, 1777 (23 exemplare); *Penticostar*, București, 1782 (21 exemplare); *Apostol*, București, 1784 (6 exemplare); *Antologhion*, București, 1786 (21 exemplare); *Octoih mare*, București, 1792 (21 exemplare);

Liturghii, București, 1797 (7 exemplare); *Triod*, București, 1798 (27 exemplare); *Apostol*, Buzău, 1743 (6 exemplare); *Octoih*, Râmnic, 1750 (6 exemplare); *Triod*, Râmnic, 1761 (6 exemplare); *Cazanii*, Râmnic, 1781 (5 exemplare); *Molitvenic*, Râmnic, 1782 (6 exemplare); *Molitvenic*, Râmnic, 1793 (6 exemplare); *Ceaslov*, Dubăsari, 1794 (9 exemplare); *Octoih*, Iași, 1726 (5 exemplare); *Liturghie*, Iași, 1747 (7 exemplare); *Triod*, Iași, 1747 (28 exemplare); *Octoih*, Iași, 1749 (11 exemplare); *Penticostar*, Iași, 1753 (22 exemplare); *Antologhion*, Iași, 1755 (30 exemplare); *Apostol*, Iași, 1756 (32 exemplare); *Liturghie*, Iași, 1759 (21 exemplare); *Evanghelie*, Iași, 1762 (26 exemplare); *Molitvenic*, Iași, 1764 (20 exemplare); *Psaltire*, Iași, 1766 (6 exemplare); *Molitvenic*, Iași, 1785 (12 exemplare); *Liturghie*, Iași, 1794 (21 exemplare); *Octoih*, Blaj, 1783 (5 exemplare); *Octoih*, Blaj, 1792 (6 exemplare); *Biblia*, Blaj, 1795 (8 exemplare)². Cu ușurință observăm, chiar și numai din aceste exemple, preponderența tipăriturilor muntenești, în special a celor de București.

Secolul al XIX-lea (1800-1830) este reprezentat de produsele tipografiilor din Blaj, Brașov, București, Buda, Chișinău, Iași, Neamț, Râmnic, St. Petersburg, Sibiu, Viena. În privința numărului de exemplare, pe primele locuri se situează titlurile: *Penticostar*, București, 1800 (30 exemplare); *Chiriadodromion*, București, 1801 (11 exemplare); *Evhologhion*, București, 1808 (16 exemplare); *Molitvenic bogat*, București, 1819 (6 exemplare); *Apostol*, București, 1820 (15 exemplare); *Penticostar*, București, 1820 (14 exemplare); *Octoih*, Râmnic, 1811 (8 exemplare); *Psaltire*, Iași, 1802 (12 exemplare); *Octoih mic*, Iași, 1804 (6 exemplare); Teofilact, *Tâlcuire la cele patru evanghelii*, Iași, 1805 (30 exemplare); *Antologhion*, Iași, 1806 (30 exemplare); E. Vulgaris, *Adoleshia filotheos*, t. I-V, Iași, 1815-1819 (14 exemplare); *Tipicon*, Iași, 1816 (44 exemplare); *Ceasoslov*, Iași, 1817 (20 exemplare); *Psaltire*, Iași, 1817 (11 exemplare); *Liturghii*, Iași, 1818 (30 exemplare); *Octoih*, Iași, 1818 (8 exemplare); *Carte folositoare de suflet*, Iași, 1819 (7 exemplare); *Pannyhida și litia mică*, Iași, 1821 (9 exemplare); *Viețile Sf.*, Neamț, 1807-1815 (157 exemplare); *Chiriadodromion*, Neamț, 1811 (22 exemplare); *Psaltire*, Neamț, 1817 (18 exemplare); E. Sirul, *Cuvinte și învățături*, Neamț, 1818 (6 exemplare); *Noul Testament*, Neamț, 1818 (7 exemplare); *Evanghelie*, Neamț, 1821 (9 exemplare); *Psaltire*, Neamț, 1824 (5 exemplare); *Antologhion*, Neamț, 1825 (I) (25 exemplare); *Antologhion*, Neamț, 1825 (II) (23 exemplare); *Minei pe ianuarie*, Neamț, 1830 (13 exemplare); *Triod*, Blaj, 1800 (13 exemplare); *Apostol*, Blaj, 1802 (9 exemplare); *Strastnic*, Blaj, 1804 (12 exemplare); *Penticostar*, Blaj, 1808 (10 exemplare); *Triod*, Blaj, 1813 (12 exemplare); *Apostol*, Blaj, 1814 (9 exemplare); *Ceaslov*, Brașov, 1806 (5 exemplare); *Psaltire*, Brașov, 1807 (7 exemplare); *Psaltire*, Brașov, 1810 (5 exemplare); *Molitvenic*, Brașov, 1811 (26 exemplare); *Psaltire*, Brașov, 1816 (6 exemplare); *Penticostar*, Sibiu, 1805 (9 exemplare); *Evanghelie*, Sibiu, 1806 (10 exemplare); *Liturghii*, Sibiu, 1807 (7 exemplare); *Catavasier*, Sibiu, 1817 (5 exemplare); *Octoih mic*, Sibiu, 1826 (9 exemplare); *Liturghie*, Sibiu, 1827 (5 exemplare); *Minei*, Buda, 1804-1805 (275 exemplare); *Octoih*, Buda, 1811 (46 exemplare); *Evanghelie*, Buda, 1812 (21 exemplare); *Triod*, Buda, 1816 (35 exemplare); *Molitvenic*, Chișinău, 1820 (5 exemplare); *Noul Testament*, St. Petersburg, 1817 (17 exemplare); *Biblia*, St. Petersburg, 1819 (7 exemplare); *Irmologhion*, Viena, 1823 (6 exemplare). De data aceasta, predomină cartea ieșită de sub teascurile tipografiilor din Moldova și Transilvania.

II

Partea a doua a materialului nostru grupează selectiv însemnări cu conținut divers: evenimente istorice, informații în măsură să ne ofere o imagine destul de clară asupra ansamblului de mijloace prin care cărțile au ajuns în zonă, de cine și cum au fost achiziționate, prețul lor; localitățile și populația de odinioară, existența și activitatea unor cărturari locali, prefacerea și sfințirea unor biserici, variate fenomene meteorologice, calamități naturale, activitatea unor legători de cărți, elemente ce ne introduc în sfera învățământului de altădată etc. Menționăm că, însemnările

(orânduite tematic) sunt prezentate, în general, în ordinea cronologică a desfășurării evenimentelor descrise. Pentru eventuala identificare a lor, specificăm titlul, localitatea și anul de apariție a cărții, pe care se găsesc notate, precum și, atunci când s-a putut, proveniența. Toate însemnările sunt reproduse în transcriere fonetică interpretativă.

f. gardă ant.: Să să știi de cînd au vinit moscalii în Moldova, la leat 1828, apr<ilie> 31. au trecut în pământul acesta și am scris ca să să știe. Și domnu era Ioan Sturza voievod și l-au trimis rob în țara rusască; Dimitrii Sachelar ot sfântul Dumitru (Minei pe aprilie, Râmnic, 1780, ph. Tutova, inv. 2151); f. gardă ant.: Să știi de cînd au vinit moscalii în Moldova di au făcut război cu turcii în rîndul a trie oară; au vinit la veleatu 1806, luna lui noemvri, 30 di zile, la praznicul sfântului apostol Andraiu, cel întâiu chemat, și au fost în Moldova șasă ani di zili. Întru cari după trecire acestor ani s-au făcut și paci la anul 1812, april 23 di zili, la praznicul sfântului mari mucenic Ghiorgii s-au petrecut moscalii în sus întru cari și pre luminatul domn Scarlat Alixandru voevod Calimah au sosit aici în târgul Bârladului, la noemvri 4 zile. Și pentru ca să știi s-au scris di robul lui Dumnezău Iordachi, dascălu ... 1812, ap<rilie> 2...* (Minei pe noiembrie, Buda, 1804, ph. Zorleni, inv. 70); f. [2]v.: Știut să fii de cînd au vinit nemții în Moldova, la anul 1854, maiu 20, și s-au dus la anul 1857, fevr<uarie> 15 ... (Minei pe martie, Râmnic, 1779, ph. "Sf. Nicolae și Teodor", Bârlad, inv. 2125):

f. gardă ant.: La anul 1827, april în 25, s-au început a să priface bisărica din satul nostru Râșcanii și a să zidi din nou, fiindu de lemnu durată, care s-au adus de la satul Slobozia fiindu dăruită de dumnaei cucoana Rusanda Răznovănița; Alexandru, preot (Triodion, Râmnic, 1777, ph. Tifu, inv. 2485);

f. 1-38: Acestu Triod să se știe că l-am cumpărat de la Ion bucureșteanul, legătorul de cărți, în patrusprezăce lei, și neavându eu banii l-am luat cu védea până în trei săptămâni și am purces cu Treod în mână până la Târgul Ocnii și am spus lăcuitoarelor de acolo cum că iaste trebuitoriu aceștii sfente besearice și arătându-le și cartea de meloschia a preosfinții sale iepiscopului de Roman au dat cene cât s-au îndurat și am împlinit banii Treodului și i-am dă cu mulțămită și să se știi că iaste semnat la testamentul besearicii cu alte cărți și alte odoară; deci de va fura ceneva vo carte de acestea ce se voru afla numite la această sfântă besearică den ținutul Vasluiului ot satul Vovriești, ce se cinstește hramul sfinților mai marelor voivozi Arhanghele Mihail și Gavril ... și să se știi că o am început-o această sfântă besearică în zilele preînălțatului domnu Glegore Ghica voevodu și s-au sfârșit în zilele preînălțatului domnu Costantin Dumitru Moruzu voivodu ... veleatu 7285 (=1777), noinvre ...* (Triodion, Râmnic, 1777, ph. Vovriești, inv. 2517); f. 1-7v.: Să să știi că această sfântă carti esti cumpărată ...* ot Bârladu și prețu cărții aceștie este șaptesprece lei ... let 1783, mart 11 ...* (Triodion, Râmnic, 1782, ph. Bogdănești, inv. 2512); f. 7-16: Această sfântă și dumnezăiască Evanghelie am cumpărat-o de la preotul Paraschiv ot Dancul ot orașul Iași drept doisprăzece lei și am afierosit la sfânta besearică din Balotești ot ținut Tutovei ... 1793 , avgust 25 (Evanghelie, București, 1775, ph. "Sf. Spiridon"-Huși, inv. 2787); f. 44-50: Această sfântă și dumnezăiască carte, ci să numești Cazaniile, am cumpărat la 1794 ... și bani am dat pe dânsa 15 lei, 60 bani, și am dat la sfânta bisărică ot Mălușteni ... și esti cumpărată de mine Iordache, ligatori (Cazanie, Râmnic, 1792, ph. Mălușteni, inv. 2578); p. 1-21: Această carte... ce se numește Tipicon s-au cumpărat de nevrednicul robul lui Dumnezeu Șarban ...* din tipografie sfintei tipografii cu preț cinzeci lei, la let 1817, apr<ilie> 22, pentru sfânta besărică din târg și moșii me Fălciu și la același ținut, unde să cinstește și să prăznuiește hramul sfântului făcătorului de minuni marelui ierarh Neculae ... (Tipicon, Iași, 1816, ph. Fălciu I, inv. 1463); f. gardă ant. v.: 1823, fevroarii 28. Scris-am eu cel mai gios iscălit aicea într-această Apostol al meu ce l-am cumpărat de la București în talere 33 ... eu, Nicodim, diaconu cel păcătosul (Apostol, București, 1820, ph. Bogdana, inv. 3248); f. gardă post.: Această carte împreună cu alte

două, adecă luna lui ...* și martie sunt cumpărate de la neguțitoriul Anastasie Strechie, cumpărate cu drept 26 de lei, pentru stare bisericii din satul Epureni, unde să cinstește hramu Adormirea Maicii Domnului și am însămnat ca să să știi de aceasta, 1835, avg<ust> 4; erei Panaiti ot Epureni (Viețile Sf. pe iunie, Neamț, 1813, ph. Epureni, inv. 1578); f. 1-6: Această sfântă și dumnezăiască Evanghelie am cumpărat-o cu priotul Gheorghie Clapa din satul Avrămeștii, ținut Tutovii, în patru garboave care coprinde 48 de lii, în anul de la mântuirea lumii 1839, ghenari 16 (Chiriadodromion, București, 1801, ph. Avrămești, inv. 2587).

f. 1-6: S-au afirosit din tipografie sf. m<ănăstiri> Neamțu sf<ă>nt<ului> schit Orgueștii Noi, unde este hramul sfântului ierarh Nicolaiu, spre pomenire celor ce s-au ostenit a o tipări ... 1814, mart 7 (Viețile Sf. pe noiembrie, Neamț, 1811, ph. Lipovăț, inv. 1550); f. 1-7: Această carte s-au dat din tipografia sf<i>nței monastiri Neamțului schitului Nigomireștii, unde să prăznuește hramul sf<ă>ntului ierarh Nicolae ...* 1816, mai 28 (Viețile Sf. pe august, Neamț, 1815, ph. Lipovăț, inv. 1631); p. 1: Această sfântă Evanghelie au dăruit-o preosfințitul arhipăstoru și mitropolit Moldovii chirio chir Veniamin la bisărica de pe moșie me, Moara Grecilor, unde să prăznuește hramul sfântului ierarh Nicolae ... la let 1825, fev<ruarie> 20 (Evanghelie, Neamț, 1821, Cartierul Nou, Vaslui, inv. 2070); f. 1-5: Acest Mineiu împreună cu ceale unsprezece s-au dăruit de sf<i>nție-sa părintele Domețian, arhim<andrit> și stareț s<fintei> m<ănăstiri> Neamțul i Secului, la schitul Lipova ... (Minei pe octombrie, Neamț, 1831, ph. Armășeni, inv. 279).

f. gardă post v.: Să să știe de când au ars târgul Bârladului foarte tare, ca la vro 2500 mii di casă și au ars și bisărica sf. prooroc Ioan cu totul, la anul de la H<ri>s<tos> 1851, aprilii 17, și am însămnat aice ca să să știe, Iordache Ilii, dascăl (Minei pe aprilie, Buda, 1804, ph. Zorleni, inv. 56).

f. gardă post v.: Să se știi de când au fost ciumă la Giurgani i la Huși i la Galați sau aiure; la Fălciu n-au fost; let 1813, dechemv<rie> 2, până la ghenar 10 (Minei pe februarie, Buda, 1805, ph. Fălciu II, inv. 59).

f. 253 v.: Acest Penticostari l-am vândut eu Ioan Cârstea, legător ot Râmnic, și împreună și alte cărți, 1778, mart 4 (Penticostar, Râmnic, 1767, ph. Dragomirești, inv. 2371); f. t.: S-au legat această sfântă și dumnezăiască Ivanghelii de Enache, legător în poarta sfintii mitropolii, 1802, mai 30 (Evanghelie, Râmnic, 1794, ph. "Sf. Ioan" Vaslui, inv. 2732) f. gardă ant.: Să se știi de când s-au legat această sfântă carte, înse și alte cărți anumi: Mineiu, Triodu, Octoicu di la biserica din sat Lupești. Mineiu s-au legat aprilie 13 au fost începutu și s-au gătit aprilie 15; iar Triodu și Octoicu s-au început aprili 29 și au luat sfârșit mai 6 și zioa aceea au fost mercuri Înălțării, iar aceasta Tâlcuiri a sfintei Ivanghelii s-au început maiu 12 și au luat sfârșit maiu 16 și zioa aceea au fost sâmbăta moșilor. 1825, maiu 24, de când s-au scris; și zioa aceasta au fost duminica a lăsatului sec di postu apostolilor. Ion ...* preot Grigori (Teofilact, Tâlcuire la cele patru evanghelii, Iași, 1805, inv. 1503); f. 174v.: Această sfântă carte s-au legat de mâinile robului lui Dumnezeu Costachi, legătoriu de cărți ...* în târgu Vasluiului, eparhia Hușului, la dascalu Costachi Bălan; anul 1828, fevruar (Apostol, Iași, 1756, ph. Portari, inv. 3118); f. gardă ant.: Acest sfânt Antologhion s-au legat di mini Gheorghii, legătoriu de cărți ot satul Cotești, la satul Bărboșii, la hramul Maicii Domnului a dumisali cuconului Ioan Cuza cu prețul pol, să să pominească; 1838, iulie 28 (Antologhion, Neamț, 1825, ph. Deleni, inv. 1867); f. gardă ant.: Această sfântă și dumnezăiască Evanghelie s-au legat cu al doilea legătură de dumnealui chir Dimitrie Popovici, legătoriu de cărți, cu toată cheltuiala și osteneala a dumnealor flăcăilor întru feciorie și titori a sfintei bisearici din satul Șuletea, unde să prăznuește și să cinstește sfântul erarh Niculae ... 1839, noe<m>vri 25 ... (Liturghie, Iași, 1762, ph. Șuletea, inv. 2751).

Coperta 3: Să să știi de când învață Ioan, ficiorul lui Vasăle Eșanu, plata la învățătură în luna lui fev<ruarie> 25 de lei: 1814 ...* (Cazanie, București, 1742, "Sf. Trei ierarhi", Bârlad, 2553); f. gardă ant.: Să să știe de când s-au dus Ioan, sin diiacon Costandin, la Episcopie Hușii, spre a învăța la meșteșug psaltihiei, la let 1837, iunie 29, și spre știință am scris: diacon, Costandin (Minei pe august, Buda, 1805, ph. Fălcu I, inv. 217).

f. gardă post.: Însămănare de când au perit sorile, let 7257 (=1749), iar de când cutremurul cel mare la let 7246 (=1738), iar când steoa ce cu coadă let 7252 (=1744), iar când moscalii cei de demult let 7246 (=1738). Aceste însemnări găsindu-le pre o carte ce vechi le-am scos de pre ace cărticică și după cum le-am găsât așa le-am și scris fișticare număr pre rândul său, la let 1814, d<e>c<emvrie> 13 ...*, dascăl (Minei pe decembrie, Buda, 1805, ph. Cârja, inv. 3); f. 476: Să să știi di când au perit soarele în luna lui ghenar 30, când era la chindii, într-o sâmbătă, la 1804 (Triod, Râmnic, 1783, ph. Drăgești, inv. 2502); f. gardă ant.: 1829, noemvrie 13 zile, s-au cutremurat pământu mercuri noptea, la unsprecei ceasuri din noapte înspre gioi și am scris precum să să știi, Veniamin, monah (Ceaslov, Iași, 1817, ph. Bogdănești, inv. 1918); f. gardă post.: Anul 1835, oct<om>v<rie> 22, sara, au început a ningi și au viscolit și au ținut pân a doua zi sara cu ninsoari și viscol, apucând acea mai multe viile culesi în podgoria Crucea, unde mă aflam și eu la viile meli din Dealul Neicului și apoi contenind la 24 spre 25, gioi noapți, au început foarti tari; poama ce-au fost pe deasupra omătului au înghetat, iar acea pedesupt n-au înghețat nicum (Psaltire, Neamț, 1817, ph. Bârzești, inv. 2173); f. gardă ant.: Anul 1835, luna octomvr<ie> în 26 și mai înainte cu câteva zile și în urmă, au chicat omăt atâta de mare încât din sat în sat cu mare nevoe om cu sloboda a merge, iar cu trăsura și mai cu mare greu și pe la alte locuri nici ca cum și la 5 și 6 noem<vrie> au ploat peste omăt și s-au făcut coajă peste omăt și gheață și s-au prins gheața și de copaci și s-au dărâmat foarte tare (Cazanie, inv. 2555); f. gardă post.: Să să știi de când s-au cutremurat pământul în veleat 1838, ghenar 11 zile, și s-au cutremurat foarte tare cât s-au sfărâmat și mănăstire de la Ghireasca și sobele oamenilor di pe-n casă și de s-ar fi mai izbit o dată chica și casăle; și au fost marți sara, la așăzatul oamenilor; 1838, ghenar 11, Gheorghe Burghel, dascăl (Minei pe noiembrie, Buda, 1805, ph. Molușteni, inv. 19); f. gardă ant.: Să să știi că la anul una mie opt sute patruzăci, luna lui ghenari, în doozăci și cinci de zăli, au tunat; de să va mai întâmpla și altă dată, să să știe că au mai fost (Minei martie, Buda, 1805, inv. 95); Coperta 3: La 1843, s-au arătat însămni pi cer mari fiind în chipul unui sul despre ameazăci și s-au început dintâia săptămână a postului mare și au ținut până la a cincea săptămână; și am scris ca să să știe (Viețile Sf. pe iulie, Neamț, 1814, ph. "Sf. Ioan" Huși, inv. 1623); f. [3]v.-p.1: Ioan Dascal, la anu 1844, mart 10, în postul mare spre zioa de mezu părăsămi s-au pornit pământul și s-au fărâmat râpi și ponoară după cum se vede; pornindu-să de la miezul nopții și au mers încet până la zio și toată zioa până înde seară și au stătut (Antologhion, Neamț, 1825, inv. 1895); f. gardă ant.: Să însămnează această cumplită și gre iarnă anului curgătoriu 1850, f<e>v<ruarie> 5 zile, întru cari era oamini muritorii de tot felul de materii că nu era chip de a mergi omul de la sat la sat; asămene iarnă mari că până când n-o sărit satile di făce părții di la sat până la sat nu pute mergi, că era omătul întins pisti tot ca o masă socotit de au fostu pi uni locuri ca di opt palmi gospod <domnești>, iar pe uni locuri ca di șă<pti> palme domnești, pe al de să găse mai mic era de 6 palmi ... anu una mii opt sute cinzăci, Neculai Chitic (Minei pe octombrie, Buda, 1805, ph. Știoborăni, inv. 68); f. gardă ant.v.: Să să știi di când s-au întunecat luna la naștirea Domnului nostru Iisus Hristos, în anul 1851, dechevrii 26 zili; Să să știi di când au venit muscalii, la anul 1807, dechevrii 5, și au șezut șapte ani; Însămnari iar pentru oste rusască ca să să știi di când au venit în Moldova di au trecut la războiu cu ungurii la anu 1848 iunii 28, și tot într-ace zi s-au cutremurat pământu, în zio sfinților apostoli Petru și Pavel, ca la trii ceasuri din zi; Să să știi di când au fost cutremur mari foarti, la anu 1838, ghenar 11 zili, la

patru ceasuri din nopti ...; La anu 1802, săpte<m>vrii 14 zile, au fost cutremur forti mari și groznic cari până astăzi nu s-au mai întâmplat asămine cutremur. 1852, april 11 zile (Biblie, Blaj, 1795, ph. Tuchiloaia, inv. 1905); f. gardă ant.: Să să știe di cându au fostu o grânicină di piatră mari; au ținut ca un ceas și jumătate cât să spăria tari norodul cari n-au mai fost închis; pământ și păgubire s-au făcut în pomi și în vii, 1852, săpt<embrie> 6 (Teofilact, Tâlcuire la cele patru evanghelii, Iași, 1805, ph. Vutcani I, inv. 1488).

Ne exprimăm nădejdea că rândurile noastre vor contribui la umplerea golului de informații cu privire la circulația tipăriturilor vechi în Moldova și, totodată, vor constitui un îndemn în alcătuirea unui Catalog care să scoată în evidență valoarea acestui Fond, prin semnalarea caracteristicilor fiecărui exemplar în parte și, în același timp, să fie un util și indispensabil instrument de lucru la îndemâna cercetătorului din cele mai diverse domenii de activitate.

NOTE:

1. Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, 1977, p. 275.
 2. Ca instrumente de identificare a tipăriturilor, am folosit: Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. I-IV, București, 1898-1944; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973.
- ... Text nesemnificativ, fără valoare documentară.
- ... * Marchează, după caz, o lectură imposibilă datorită ștergerii textului, grafiei ilizibile sau deteriorării filelor prin tăierea marginilor la legat.
- <...> Între paranteze drepte am intercalat completările noastre pentru restabilirea unor omisiuni sau părți ilizibile, de asemenea, am întregit majoritatea prescurtărilor.

FONDUL DE CARTE VECHĂ DE LA CENTRUL EPISCOPIEI ROMÂNULUI (PREZENTARE GENERALĂ)

Olimpia Mitric

În rândurile de față ne propunem să realizăm o primă evaluare a patrimoniului bibliofil din acest important Fond din Moldova, urmând ca un studiu amănunțit, eventual un Catalog, să-i releve adevărata valoare, prin descrierea completă a fiecărui exemplar în parte.

Constituit din 1579 de exemplare, Fondul de carte veche cuprinde cartea românească veche, până la 1830, inclusiv, cartea străină veche în limbile greacă, slavonă și franceză, până la anul 1900, inclusiv, valori bibliofile românești și străine, manuscrise românești și străine, toate provenind de la bisericile eparhiei Romanului. Cu prilejul acestei prime evaluări, am identificat un număr de 751 exemplare în peste 200 de titluri de carte românească veche, rămânând de adăugat ulterior cărțile a căror stare de conservare proastă nu ne-a permis identificarea, pe loc, a anului și a locului de apariție, de asemenea, curiozitățile tipografice sau posibilele contribuții la Bibliografia românească veche.

Cele mai vechi tipărituri românești datează din sec. al XVII-lea¹. Menționăm existența a patru exemplare din *Cartea românească de învățătură* sau *Cazania lui Varlaam*, prima carte tipărită în limba neamului, în Moldova, mărturie a contribuției pe care a avut-o mitropolitul Varlaam în opera de traducere și de tipărire a cărților românești în această perioadă. În *Predoslovie*, domnitorul Vasile Lupu o oferă ca "dar, milă, pace și spăsenie a toată seminția românească, pretutindenea unde se află pravoslavnici într-această limbă". Din operele mitropolitului Dosoftei amintim două exemplare din *Viețile sfinților*, Iași, 1681-1686. Din timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, ce va marca începutul unei epoci noi de cultură în Țara Românească, Fondul de carte veche păstrează, într-un singur exemplar, *Evanghelia* tipărită la București, în anul 1682.

În sec. al XVIII-lea activitatea tipografică este într-o evidentă creștere în toate provinciile românești, prin funcționarea aproape neîntreruptă a tipografiilor din București, Râmnic, Iași, Buzău, Blaj². Din această perioadă am consemnat produse ale tipografiilor din Blaj, București, Buda, Buzău, Dubăsari, Iași, Rădăuți, Râmnic. Dintre tipăriturile cu mare frecvență, menționăm: *Antologhion*, Iași, 1755 (12 exemplare), *Apostol*, Iași, 1756 (12 exemplare), *Evanghelia*, Iași, 1762 (12 exemplare), *Liturghie*, Iași, 1759 (12 exemplare), *Liturghie*, Iași, 1794 (15 exemplare), *Molitvenic*, Iași, 1749 (6 exemplare), *Molitvenic*, Iași, 1764 (12 exemplare), *Molitvenic*, Iași, 1785 (5 exemplare), *Octoih*, Iași, 1749 (6 exemplare), *Penticostar*, Iași, 1753 (10 exemplare), *Antologhion*, Râmnic, 1752 (6 exemplare), *Apostol*, Râmnic, 1794 (5 exemplare), *Minee*, Râmnic, 1776-1780 (22 exemplare), *Apostol*, Buzău, 1743 (9 exemplare), *Evanghelia*, București, 1750 (6 exemplare), *Octoih*, București, 1774 (6 exemplare), *Penticostar*, București, 1743 (11 exemplare), *Triod*, București, 1798 (5 exemplare).

Din perioada anilor 1800-1830 datează numărul cel mai mare de cărți. Ele provin de la Blaj, Brașov, București, Buda, Chișinău, Neamț, St. Petersburg, Sibiu și Viena. Tot în această perioadă am înregistrat cărțile ce se situează pe primele locuri în privința densității. Este vorba de: *Antologhion*, Neamț, 1825 (17 exemplare), *Chiriadodromion*, Neamț, 1811 (8 exemplare), *Octoih de canoane pentru pavecerniță*, Neamț, 1816 (5 exemplare), *Viețile Sf.*, Neamț, 1807-1815 (65 exemplare), *Ceasoslov*, Iași, 1817 (22 exemplare), *Cele 9 cântări din Psaltire*, Iași, 1815 (6

exemplare), *Evangelistiar*, Iași, 1826 (5 exemplare), *Liturghii*, Iași, 1818 (21 exemplare), *Pannyhida și litia mică*, Iași, 1807 (6 exemplare), *Tipicon*, Iași, 1816 (16 exemplare), Theofilact, *Tâlcuire la cele patru evanghelii*, Iași, 1805 (8 exemplare), *Chiriadodromion*, București, 1801 (7 exemplare), *Penticostar*, București, 1800 (5 exemplare), *Minee*, Buda, 1804-1805 (81 exemplare), *Octoih*, Buda, 1811 (11 exemplare), *Polyeleul*, Buda, 1814 (5 exemplare), *Strasnic*, Buda, 1816 (6 exemplare), *Triod*, Buda, 1816 (6 exemplare), *Molitvenic*, Brașov, 1811 (5 exemplare), *Penticostar*, Sibiu, 1805 (5 exemplare).

Se cuvine să acordăm atenția necesară însemnărilor marginale descifrate. Desigur, atunci când conținutul tuturor însemnărilor ne va fi cunoscut, paleta tematică se va îmbogăți considerabil. În ceea ce privește metodele de procurare a cărților, ele au fost, de cele mai multe ori, donate, cumpărate sau luate cu împrumut. Iată, câteva exemplificări: *Această carte, ce este Cazanie, am cumpărat-o eu cel mai gios iscălit în 13 lei, 1795, den târgul Iașului ... și am dat-o la Bâra, ca să le <fie> spre trebuință și spre vecinica pomenire* (Cazanie, Râmnic, 1781, inv. 596); *Această sfântă carte, ce să chiamă Letorghie, esti a me cumpărată în zeci lei și am dat la beserica me în Todora ... let 7251 <=1763>, ghen<ar> 5 ...** (Liturghier, Iași, 1759, inv. 637); *Această sfântă carte a sfinților de obște esti cumpărătura ei zăci lei și am dat-o la sfânta besărică cu hramul Sfinților Voevozi din satul Rădiu, spre pomenirea mea și am iscălit, 1832, săpt<embrie> 21 ...** (Antologhion, Neamț, 1825, Reditu, inv. 1430); *Acest Triod s-au cumpărat de la preotul Gheorghe, de la Funduri, cu 15 lei, prin silința sfinții sale, ieromonah Procopie, și s-au dat la biserica de la Cordun, ținut Romanului ... Ierei Gheorghe Anița, 1796, av<gust> 28* (Triod, Râmnic, 1777, Cordun, inv. 914), *Banii arătați 50 lei, prețul acestii cărți, s-au plătit de preosfinție sa chirio chirio Gherasim, episcop Romanului, care carte s-au și dat de preosfinția sa ca să fie de-a purure în bisărica din satul Bârcu ... 1817, iuni 2* (Tipicon, Iași, 1816, Bârcu, inv. 1100); *S-au dăruit mănăstirii Doljăștilor de preosfințitul episcop al Romanului, chirio Gherasim, spre pomenire preosfinții sale; 1814, săpt<embrie> 10, Veniamin, igumen* (Octoih, Buda, 1811, Doljești, inv. 981); *Această carte a S<f>. Ioan Gură de Aur cu cuvinte s-au afierosit de prea sfințitul mitropolit al Ungrovlahiei chirio chir Grigorie soborului de maice ce să află cu petrecerea în s<f>. schit Giurgenii, unde să prăznuște Nașterea prea sfintei stăpânei noastre născătoare de Dumnezeu și pururea fecioarei Mariei, în anul 1833, mai 29* (Ioan Gură de Aur. Cuvinte puține oarecare, București, 1827, Giurgeni, inv. 1527).

Au existat și situații când cartea s-a dat drept zălog: *Această sfântă carte, ce se chiamă Apostol, este relegat și alții cene s-au îndurat și au dat la relegat pentru sufletele lor, dar pe urmă s-au dat zălog pentru zahăr și di iznofo am scos-o eu, preotul Ursachi, cu trei lei și am dat tij la svânta biserică la Căoșești ...* (Apostol, Iași, 1756, inv. 694).

În însemnări găsim și date despre legători și legarea unor cărți. Datorită folosirii continue a cărților, acestea se uzau și, întrucât prețul era destul de ridicat, se trecea la relegarea lor. În unele din ele se face simțit și ecul unor evenimente istorice: *Această carte Mineiu s-au plătit de legat de vornicu Anton Hușanu cu soție sa Ioana cu 10 lei, spre pomenirea în veci; 1844, mai 24* (Antologhion, București, 1777, Valea Ursului, inv. 864); *S-au legat această carte, în zilele luminatului domnu Costa<n>din Mihaiu Șutu v<oi>vod, la velet 1794, mai 15; Să se știi de cându s-au bătut turcii cu muscalii, în zile preluminatulu<i> și preînălțatului domnului nostru Ion Costandin Ghica voivod, umbla veletul 7280 <=1772>* (Penticostar, Iași, 1753, Precista mică, inv. 752); *Dumitru, legătoriu de cărți ot târgu Buhuși* (Antologhion, Neamț, 1825, Bălușești, inv. 1541); *La anu 1836, noe<m>vre 6, s-au legat această carte, ce să numești Penticostar, și s-au plătit 10 lei lu Neculai, sin Mihălachi Rugină ... 1837, mart 21* (Penticostar, Iași, 1753, Bătrânești, inv. 754).

Tot prin intermediul însemnărilor se fac cunoscute momente din trecutul bisericilor: *La această biserică să află slujitori preuții ierei Ioan Zamă, ierei Gheorghie Zamă, ierei Vasili*

Ceocan; biserica esti curată di lemnu și văruiță cu hramul Sfinții mai marii voievozi Mihail și Gavril și ari țintirim îngrădit bini și esti la loc foarte bun, ari un clopot bun și esti foarte căutată și ținutul acesta, numai Dumnezeu să dei sanatați boerilor să o stăpânească și slujitorilor să slujască. Și am scris eu, cel mai gios iscălit, la let 1831, mai 3; Necolae, dascăl ot Onlășani (Penticostar, București, 1800, Bârjoveni, inv. 706).

Fenomene meteorologice din cele mai diverse fac obiectul multor notații: Să să știi di când s-au cutremurat pământul tare la cântatul cocoșilor, la anu 1829, noemvri 14. Necolae Dascăl, botoșan (Antologhion, Iași, 1755, Bârjoveni, inv. 849); La velet 1852 au început a ninge și a viscoli de la 30 mart, din ziua de Paști, și pân la 10 april, și di la 10 april au început mai cumplit viscol și a ținut zili, din care pricină multime de boi, vaci, oi și miei au murit și în pădurile nici lechen n-au fost înfrunzit (Minei pe aprilie, Râmnic, 1780, Trifești, inv. 732); ... La anul 1852, la sfintele Paște au nins 3 zile și au ținut 2 săptămâni și s-au luat ... Și pentru ca să știe la anu 1852, maiu 21 s-au stricat biserica asta din Bătrânești și s-au gătit la dechemvri 21 și s-au și sfințit ... 1853, fev<ruarie> 6, Ioniță ot Roman (Octoih, Iași, 1749, Bătrânești, inv. 947).

Însemnarea de pe un exemplar din Mineiul pe mai, Râmnic, 1780, ne oferă date despre două incendii consecutive în orașul Roman: Să se știe de când s-au aprins târgul Romanului, gioi, a cince săptămână după Paști, mai 15, 1791, iar la velet 1792 iarăș s-au aprins târgul Romanului și au ars mai tot, gioi, în săptămâna luminată (Trifești, inv. 726).

Pe filele multor cărți am întâlnit fragmente din tabloul vieții sociale și familiale a oamenilor. Tot ce se considera mai important trebuia consemnat: La velet 1836 fev<ruarie> în 15 zile, sâmbătă, la 9 ceasuri din noapți, s-au săvârșit din viață marile a Moldavii vistiernic Iordachi Rosit, carile au fost și ctitor la bisărica din Trifești, îmbrăcând pe Maica Domnului toată cu argint (Minei pe februarie, Râmnic, 1779, Trifești, inv. 747); Prezente sunt și însemnările ce confirmă existența unor dieci: Am scris eu, Dumitrașcu, diiac ot Prăjește, preapăcătos robul lui Dumnezeu, în zilele Domnului nostru Ion Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, Domn al Țării Moldovei, în anul 7168 <1660>, luna ap<rilie> 4 zile (Cazania lui Varlaam, Iași, 1643, Hociungi, inv. 608).

Dorim ca și prin intermediul acestor prime informații despre fondul de carte veche bisericească de pe lângă Catedrala Episcopiei Romanului, să ne aducem contribuția la cunoașterea componenței și circulației cărții vechi românești în Moldova.

NOTE:

1. Ca instrument de identificare am folosit: Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. I-IV, Editura Socec, București, 1898-1944; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973.
2. Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 86.

... Text nesemnificativ, fără valoare documentară.

... * Marchează, după caz, o lectură imposibilă datorită ștergerii textului, grafiei ilizibile sau deteriorării filelor prin tăierea marginilor la legat.

<...> Între paranteze ascuțite am intercalat completările noastre pentru restabilirea unor omisiuni sau părți ilizibile, de asemenea, am întregit majoritatea prescurtărilor.

PROIECTE ȘI REALIZĂRI AUSTRIECE PRIVIND NAVIGAȚIA PE SIRET (1789)

Constantin Șerban

Siretul, cel mai important afluent al Dunării, provenind din Moldova, ținând seama de aria bazinului său hidrografic, a fost utilizat din timpuri străvechi de către localnici pentru transportul lemnului tăiat din pădurile care până în primele decenii ale secolului al XIX-lea se întindeau din Carpații orientali până la malurile sale¹. Datorită faptului că apa Siretului nu era prea adâncă, transportul chereștei pe apele sale și ale afluenților săi – în special al Bistriței – s-a făcut de cele mai multe ori cu plutele de către țăranii din satele din zona subcarpatică care-și făcuseră un adevărat meșteșug din această îndeletnicire. În acest sens călătorul turc Ahmed Resmi relatează, în 1763, trecând prin Moldova, că pe apa Siretului se transporta de către locuitori cheresteaua cu plutele².

Un alt călător străin, un rus anonim, nota în însemnările sale din 1770 că lemnul se găsea din belșug în ținutul Neamțului și că se exploatau mai cu seamă brazii pentru catarge, ce erau purtați la vale pe apa Bistriței ajungând (apoi pe Siret) până la Galați și de acolo până la Constantinopol³. Două decenii mai târziu istoricul F.I. Sulzer, fost secretar domnesc al lui Alexandru Ipsilanti, domnul Moldovei cunoscut mai ales prin monografia sa consacrată Țărilor romane sub numele de *Dacia transalpină*, compara Siretul ca lățime și adâncime cu râul Neckar, ce străbate orașul Heidelberg și cu râul Main la Frankfurt. (*Er ist sowohl in der Breite als Tiefe dem Neckar bei Heidelberg, der dem Mayn bei Frankfurt leich*)⁴. Tot el mai adăuga un amănunt mai puțin cunoscut până acum și anume că pe apele acestui râu al Moldovei pluteau în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea vase cu fundul plat (*ziemlich grösser und Schiffbauer Fluss wenigsten mit plate Fahrzeugen*)⁵ mai ales că el însuși călătorise cu astfel de ambarcațiuni. Credem că, totuși, nu era vorba de vase navigabile în lungul râului ci mai curând de poduri umblătoare (bacuri) ce traversau din loc în loc acea apă, unde era posibil de la un mal la celălalt. Astfel de bacuri foloseau la transportul de călători dar și de materiale, mai ales acolo unde drumul de poștă sau un drum mai important traversa apa. În acest sens mărturiile unor călători poloni prin Moldova, atestați cu un secol mai înainte sunt concludente. Astfel, în 1640 solul W. Miastkowski relatase că trecerea suitei sale peste Siret se făcuse pe bacuri⁶. Tot așa, câteva decenii mai târziu, în 1700, un alt sol polon, R. Leszczynski specificase în raportul său că trăsura în care călătorea trecuse Siretul pe un bac⁷. În același fel mai relatează și alți călători străini. De exemplu, sirianul Paul de Alep și otomanul Evlia Celebi relatează că trecuseră Siretul, la Focșani, cu ajutorul unei plute corabie (plută pe vase, deci bac)⁸.

Cât privește navigația pe Siret în adevăratul înțeles al cuvântului pe vase cu tracțiune proprie (cu pânze sau cu rame) în lungul apei până la începutul secolului al XVIII-lea nu pare a fi fost posibil. O mărturie în acest sens face Dimitrie Cantemir în opera sa *Descrierea Moldovei*, când face o expunere privind navigația pe Siret: “Siretul – scria el – este râul care aparține numai Moldovei curgând de la marginile sale mai îndepărtate ale ei dinspre Polonia tot în lăuntrul lor către miază-zi, vărsându-se în Dunăre, prin două guri. Este o apă destul de lată și de adâncă, dar fiindcă este înconjurată peste tot de pădure și de munte, iar în câteva locuri împiedicată de vaduri, nu s-a putut până acum deschide pretutindeni o cale corăbiilor”. (*non dum adnunc ubique apertiri potuit navibus samita*)⁹. Cât privește râul Prut și fluviul Nistru, dacă erau sau nu navigabile în acea vreme, părerile contemporanilor sunt contradictorii. Așa de exemplu într-un raport diplomatic francez din 1712 se afirmă că Prutul și Nistrul nu erau navigabile¹⁰, dar Dimitrie Cantemir, în aceeași operă mai înainte amintită susține că turcii duceau toate proviziile de război de la Constantinopol până la Hotin pe

Marea Neagră și apoi pe Nistru cu vasele¹¹. Cunoscând mai bine realitățile din Imperiul otoman, înclinăm să-l credem pe Dimitrie Cantemir în această problemă.

Și totuși, la sfârșitul secolului al XVIII-lea apele Siretului au fost navigabile pentru o anumită perioadă și în condiții cu totul deosebite, prilejuite de desfășurarea războiului austro-turcos din anii 1787-1792 pe teritoriul Moldovei. În acea vreme trupele austriece, având ca bază de plecare teritoriul Bucovinei, aflată sub stăpânirea habsburgică din 1775¹², au luat parte la asediul Hotinului, alături de trupele ruse¹³ și concomitent cu această operație militară au înaintat în Moldova spre sud, până la Iași, capitala țării, făcându-și intrarea în oraș la 19 aprilie 1788¹⁴.

În primăvara aceluiași an, armata austriacă a mai ocupat și o mare parte din Moldova și anume nouă din cele 17 ținuturi ale acesteia și anume: Hârlău, Dorohoi, Herța, Cârligătura, Roman, Neamț, Bacău, Vaslui, Fălciu, până la Prut¹⁵. După capitularea Hotinului (septembrie 1788) austriecii și-au restrâns zona de ocupație la numai cinci ținuturi din zona subcarpatică, de fapt teritoriul dintre Carpații orientali și Siret, pe toată lungimea acestuia, adică ținuturile: Suceava, Roman, Neamț, Bacău și Putna, cartierul general al armatei austriece, aflat sub comanda prințului de Coburg, stabilindu-se în orașul Roman¹⁶.

Din acel moment această parte a Moldovei a intrat sub directă administrație austriacă, comisar general fiind numit baronul de Metzburg, până atunci consul al Imperiului habsburgic la Iași. Pe acest teritoriu întins pe 270 mile pătrate se aflau 11 orașe și târguri (Burdujeni, Fălticeni, Neamț, Piatra, Roman, Bacău, Ocna, Troțuș, Moinești, Adjud, Focșani) și 318 așezări rurale¹⁷. Întrucât operațiile militare contra otomanilor au continuat, teritoriul celor cinci ținuturi a fost transformat într-o bază de aprovizionare pentru armata austriacă, unde s-au luat măsuri pentru valorificarea tuturor resurselor materiale și umane locale pentru a fi puse la dispoziția trupelor din zona de operații deplasată în sudul Moldovei și estul Țării Românești.

Și pentru că principalele căi de comunicație terestre ale Moldovei erau într-o stare precară, s-a hotărât atunci utilizarea apelor Siretului drept importantă cale de transport pentru aprovizionarea armatei austriece alcătuită atunci din cinci batalioane de infanterie și două divizioane de cavalerie adică un total de circa 32.000 oameni concentrate între Roman și Bacău, avangărzile ajungând până la Adjud¹⁸.

Pentru aceasta a fost numit un director al navigației pe Siret, în persoana abatelui Gaspar Caspari care era totodată și directorul trupelor de geniu din armata austriacă, cu misiunea de a efectua construcții de drumuri, de poduri, de mijloace de transport dar și de distrugerea unor obiective considerate având caracter militar. În legătură cu o astfel de misiune se cunoaște din această vreme un proiect pentru distrugerea ocnei de sare de la Târgu Ocna, pentru ca sarea extrasă de acolo să nu mai concureze pe piața europeană pe cea provenită din ocnele din Galiția, stăpânite de Austria, din 1772¹⁹.

Într-un răstimp relativ scurt acesta a avut sprijinul unor ofițeri cartografi aflați sub comanda căpitanului Hora von Otelowitz, care lucru tocmai atunci la ridicarea topografică a celor cinci ținuturi și la întocmirea unei catagrafii a tuturor bunurilor materiale și animale, precum și a populației din zonă. Pe baza lor el a avut la dispoziție un material documentar cu caracter tehnic de excepțională valoare cu privire la cursul Siretului și al principalilor săi afluenți și anume în legătură cu lățimea și adâncimea apei, cu natura fundului și malurilor, cu prezența unor poduri fixe și mobile, a morilor, cu felul vegetației etc.²⁰.

Din aceste date rezultă că Siretul avea atunci maluri înalte, că adâncimea sa era variabilă și relativ mică; de exemplu de 2-3 picioare (un picior = 0,5 m) aproape de Tg. Siret și Tg. Baia, de 5-6 picioare la Pașcani, Gălășești, de 4-8 picioare la Călimănești. Cât privește lățimea și ea varia din loc în loc în funcție și de anotimp dacă era sau nu ploios, de exemplu de 20-25 stânjani (un stângen = 2 m) la Tg. Siret, de 30 stânjani la Tg. Burdujeni, de 35-40 stânjani la Roșcani ca și la satul Lunca, de 60-70 stânjani la Săbăoani ca și la Doljești și Averești, de 50-60 stânjani la Adjud etc.

Ce date a mai avut la dispoziție abatele Gaspar Caspari? Cele referitoare la natura fundului apei Siretului care era altul din loc în loc. De exemplu acesta era nisipos la Tg. Siret, Bălușeni, Pașcani, Focșani, argilos la Săbăoani. De asemenea, uneori se întâlneau pe mijlocul apei bancuri de nisip, formând mici insule ca la Cosmești, Joseni. În fine, acesta aflase că deseori apele râului își schimbau albia, că în lunca Siretului exista o vegetație bogată, că în anumite locuri funcționau poduri umblătoare ca la Roșcani, Cosmești, Adjud, Berești, că de cele mai multe ori apa se trecea chiar prin vaduri.

Având la dispoziție astfel de date tehnice, abatele Gaspar Caspari a întocmit la 17 octombrie 1789 un raport adresat Comisarului general baron de Metzburg privind perspectivele redării navigabilității apelor Siretului, alcătuit din opt capitole. În primele patru capitole el se referă pe larg la natura apei și a afluenților săi principali (Bistrița și Moldova), debitul acestora, viteza curentului, puritatea apei, conformația malurilor apei, de exemplu înălțimea, înclinarea lor, calitatea pământului malurilor (nisipos, pietros, argilos). De asemenea, el are în vedere datele privind forța de muncă ce-i stă la dispoziție pentru începerea lucrărilor de hidroameliorație a cursului Siretului. Este vorba de datele avute la dispoziție în legătură cu numărul capilor de familie din așezările limitrofe acestui curs de apă; de exemplu 7 capi de familie la Stănești, 138 la Zvoriștea din Vale, 80 la Burdujeni sat, 254 la Tg. Fălticeni, 61 la Pașcani sat, 617 la Roman, 70 la Bacău etc. Aceste date demografice erau completate de altele privind numărul locuitorilor pe localități supuși de regulă la prestații în natură, de autoritățile locale chiar înainte de începerea războiului austro-ruso-turc și anume: 18 locuitori la Zvoriștea din Vale, 100 la Șoldănești, 93 la Cosmești etc. De altfel, în toate cele cinci ținuturi ocupate de armata austriacă existau ca înregistrați 22110 capi de familie, 14242 de contribuabili și 36352 locuitori bărbați apți pentru efectuarea de prestații²¹.

Dar directorul austriac al navigației pe Siret, Gaspar Caspari poseda și date privind existența în zonă a animalelor de tracțiune distribuite pe localități cu caracter rural și urban ca de exemplu 9 cai și 276 boi la Zvoriștea din Vale, 4 cai și 36 de boi la Șoldănești, 57 cai și 60 boi la Tg. Fălticeni, 3 cai și 92 boi la Dolhasca, 5 cai și 80 boi la Cosmești, 35 cai și 140 boi la Pașcani sat, 9 cai și 196 boi la Adjud etc.

La capitolul 5 al raportului erau enumerate felul lucrărilor pentru amenajarea apelor Siretului în vederea navigabilității sale și anume: curățirea malurilor și a fundului apei, executarea de canale menite să străpungă meandrele naturale foarte numeroase, pentru a îndrepta cursul apei, iar la capitolul 6 erau prezentate măsurile ce trebuiau luate pentru amplasarea locurilor unde urmau să fie construite debarcaderele pentru acostarea pontoanelor, pentru construirea de pontoane și plute simple cu care să se poată naviga pe distanțe mari²². În fine se precizau locurile unde depistaseră mori de apă la malul Siretului, în număr de 51, numeroase diguri ridicate de diferiți proprietari de pământ pentru folosirea apei Siretului la unele mori de apă aflate mai departe de malurile acestuia ca de exemplu la Birăești, Zvoriștea din Vale, Căndești, Roșcani, Șoldănești, Vlădeni, Dumbrăveni etc.

În ultimul capitol al raportului se mai arată natura materialelor care urmau să fie transportate cu bacurile pe Siret, menite să aprovizioneze armata austriacă de pe teatrul de operații din sudul Moldovei și anume: alimente (cereale, în special), furaje pentru animalele de tracțiune, armament, muniție, unități militare (oameni și cai)²³.

Acest raport avea să fie ulterior urmat de un altul datat 19 octombrie 1789 în care se expuneau mai pe larg măsurile ce trebuiau luate pentru continuarea lucrărilor similare într-o etapă ulterioară de la Adjud la Galați (unde Siretul se vărsa în Dunăre), când operațiile de pe teatrul de operații se mutau în estul Țării Românești, măsuri care au rămas numai în proiect. În schimb, s-a păstrat un deviz întocmit pentru construcția de poduri plutitoare (pontoane) în același scop²⁴.

Unele din aceste proiecte au fost puse în practică timp de câteva luni de zile după cum rezulta din alte rapoarte ale abatelui Gaspar Caspari, directorul navigației pe Siret, în care se cerea

scutirea de cărașie a locuitorilor care lucrau la curățirea albiei râului, la întărirea malurilor acestuia, precum și la construirea de pontoane în șantierele de la Dolhasca, Liteni și Bănești²⁵.

Alte rapoarte ale aceluiași se referă la transportarea pe pontoane a unor materiale destinate armatei austriece, de exemplu, a ovăzului pentru cai. După cum reiese din realizările înregistrate în problema navigabilității Siretului rezultă că înaltul funcționar austriac a fost sprijinit în realizarea proiectelor sale de către ispravnicii ținuturilor Moldovei dintre Siret și Carpați, care i-au pus la dispoziție la cererea acestuia mâna de lucru necesară, de exemplu, sute de țărani care au tăiat lemnul în pădure, dus apoi la șantierele înființate ad-hoc unde se construiau bacurile²⁶. Din aceleași rapoarte mai rezultă și retribuirea meșterilor lemnari, care au construit acest fel de ambarcațiuni, și anume o retribuție în bani dar și în natură (alimente, în general) pe lângă faptul că aceștia erau scutiți de alte prestații la care trebuiau să facă față și chiar de capitație²⁷.

Activitatea abatelui Gaspar Caspari s-a desfășurat timp de câteva luni de zile în mod intens până când operațiile militare austriece desfășurate în colaborare cu ale armatei ruse contra otomanilor și-au mutat teatrul de luptă din sudul Moldovei în Țara Românească. Din bilanțul acestei activități, încheiat după o perioadă de șase luni, se constată mai întâi eficiența lucrărilor efectuate pentru folosirea apelor Siretului drept cale de comunicație și de transport în scopuri militare. De asemenea, se mai constată economiile realizate de administrația militară austriacă din vestul Moldovei, apreciată la 700.000 taleri în problema transportului de efective și materiale. Tot din acest bilanț se mai constată și lungimea apelor Siretului de circa 24 mile austriece (circa câteva sute de km) utilizate drept mijloc de transport, mai precis între Liteni și Adjud; apoi că natura materialelor transportate pe Siret cu bacurile a fost următoarea: provizii adică cereale și vite, lemn de construcție, fân, căruțe, toate însumând un volum de peste 15.000 tone²⁸. Așadar, pentru o vreme proiectele austriece privind navigabilitatea Siretului din 1789 au fost puse în aplicare în același an și la începutul anului următor pe timpul desfășurării operațiilor militare austro-ruso-otomane în sudul Moldovei și în estul Țării Românești până la încheierea armistițiului din 1790, urmat de negocierile diplomatice secrete austro-otomane menite să scurteze acest război parțial prin încheierea păcii de la Șistov după care teritoriul ocupat de austrieci în Moldova și, cel din Țara Românească avea să fie evacuat de aceștia.

Concluzii:

Din cele expuse anterior, rezultă că pe timpul ocupației armatei austriece a părții de vest a Moldovei, teritoriul dintre Carpați și Siret, adică ținuturile Suceava, Roman, Bacău, Troțuș și Putna autoritățile militare au luat o serie de măsuri menite să asigure navigabilitatea pe apa Siretului pe o distanță destul de mare de câteva sute de km între Tg. Siret și Adjud. În acest scop s-au folosit resurse locale, materiale și umane. Materialul expus, sprijinit pe documente inedite provenite din Arhivele imperiale de război din Viena (*Kriegsarchiv*) ni se par cu atât mai importante cu cât el n-a intrat până acum în preocupările specialiștilor și nici chiar ale unor istorici ca Nicolae Docan și Mihai Popescu, recunoscători drept neobosiți cercetători ai arhivelor imperiale austriece privind istoria românilor, mai ales că ei au și publicat mai multe studii privind războiul ruso-austro-otoman din anii 1787-1792 și ocupația Principatelor Române de către austrieci în secolul al XVIII-lea, apărute unele înainte de primul război mondial iar altele în perioada interbelică²⁹.

Cât privește proiectele abatelui Gaspar Caspari privind navigabilitatea Siretului, ele pot fi considerate drept un model de felul cum trebuie abordată o astfel de problemă legată de folosirea unei ape curgătoare ca mijloc de transport în timp de pace ca și în timpul unor operații militare. Mai mult, autorul lor s-a dovedit a fi nu numai un proiectant iscusit dar și un adevărat inginer care vremelnice a dat viață acestor proiecte obținând importante rezultate economice în materie de transporturi cât și rezultate eficiente în sprijinirea operațiilor militare în timpul războiului austro-ruso-otoman, desfășurat pe teritoriul Moldovei și Țării Românești.

NOTE:

1. G. Vâlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, București, 1926.
2. C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1975, p. 245; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. 2, București, 1928, p. 202.
3. Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 105.
4. F.J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinische Daziens*, Wien, 1781, I, p. 377.
5. *Ibidem*, p. 179.
6. P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 39.
7. *Ibidem*, p. 97.
8. *Călători străini despre țările române*, vol. V, București, 1973.
9. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 64-65.
10. *Documente Hurmuzaki*, supl. I, partea I, p. 424.
11. Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 65.
12. I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p. 7-16; mai pe larg, vezi: Mihai Iacobescu. *Din istoria Bucovinei, vol. I 1774-1862. De la administrația militară la autonomia provinciei*, bucurești, 1993, p. 49-93.
13. *Documente Hurmuzaki*, vol. XIX, partea I, p. 422.
14. *Ibidem*, p. 432.
15. *Ibidem*, p. 469.
16. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. 3, București, 1892, p. 183; *Documente Hurmuzaki*. vol. XIX, partea I operațiile militare austriece în Moldova în 1788, p. 402-414, 422, 432. 469, 528; pentru anul 1789, p. 534, 539, 543, 561.
17. Biblioteca Academiei Române secția mss, ms. german, nr. 3; vezi și Arhivele Naționale Române București, Microfilm Austria Rola 157, cadre 1-680.
18. *Documente Hurmuzaki*, vol. XIX, partea I.
19. Arhivele Naționale Române București, Microfilme Austria Rola 157 cadre 501-514, despre Gaspar Caspari.
20. Biblioteca Academiei Române, secția mss. ms. german 3, sub voce.
21. *Ibidem*.
22. Arhivele Naționale ale României, București, Microfilme Austria Rola 157, cadre 501-514.
23. *Ibidem*.
24. *Ibidem*.
25. Idem, Rola 158, cadre 1-234.
26. *Ibidem*.
27. *Ibidem*.
28. *Ibidem*.
29. Nicolae Docan, *Memorii despre documentele cartografice privitoare la războiul din 1787-1791*, în *Analele Academiei Române*, vol. XXXVI, Istorie, București, 1911-1912; Mihai Popescu, *Războiul ruso-austro-turc dintre 1787-1792 și ocupațiunea Principatelor Române*, în "Convorbiri literare", LXIII, 1930, p. 337-361, vezi de același autor și *Situația economică a Moldovei și Munteniei în timpul ocupațiunii austriece*, în "Convorbiri literare", LXIII, 1930, p. 443-460.

LEGISLAȚIA AUSTRIACĂ PE TERITORIUL BUCOVINEI ÎN ANUL 1790

Ioan Murariu

După răpirea de către habsburgi, în anul 1775, a nord-vestului Țării Moldovei, pe acest teritoriu numit **Bucovina** s-a introdus o legislație austriacă foarte aspră.

În Arhivele Naționale din Suceava se păstrează o *Publicație*¹ tipărită pe două pagini în anul 1790², însă fără a se preciza luna și ziua, din care cauză nu putem ști dacă datează din timpul împăratului Iosif al II-lea (1780-1790), sau a lui Leopold al II-lea (1790-1792). Până acum, acest document nu a fost folosit nici în studii speciale, nici în sinteze de istorie a Bucovinei.

Prin *Publicația* amintită, cuprinzând 39 de puncte, statul austriac aducea la cunoștința locuitorilor din Bucovina pedepsele prevăzute în cazul săvârșirii unor infracțiuni. Documentul a fost tipărit în limba română, cu alfabet chirilic, probabil într-o tiparniță din Bucovina, teritoriu românesc înglobat cu forța în anul 1786 în provincia austriacă Galiția. Faptul că s-a tipărit **numai** în limba română demonstrează că după 15 ani de stăpânire austriacă, românii, majoritari și băștinași în Bucovina, nu cunoșteau limba germană, adică limba oficială a imperiului.

Preoții din Bucovina erau obligați să afișeze la biserici această *Publicație*, pe care să o și citească în fața credincioșilor, timp de trei duminici consecutiv. În felul acesta, locuitorii Bucovinei nu puteau invoca necunoașterea legislației din imperiul căruia îi aparțineau de curând.

Se pare că *Publicația* s-a tipărit într-un număr prea mic de exemplare. Numai așa se explică de ce în Arhivele Naționale din Suceava se păstrează și o copie pe trei pagini a aceluiași document, făcută, probabil, de un preot pentru biserica lui³.

Infracțiunile pentru care se aplicau pedepse extrem de aspre, amintind de cele din Evul Mediu, erau următoarele: defăimarea lui Dumnezeu; schimbarea confesiunii creștine cu alte confesiuni; vrăjitoria; jurământul strâmb; necredința față de împărat și trădarea de țară; răzvrătirea; falsificarea banilor; judecățile nedrepte; deghizarea în dregători de stat; evadarea din închisoare sau complicitatea la evadare; înșelăciunile; sodomia; incestul; prostituția; adulterul; violul; crimele: folosirea copiilor la munci periculoase; furturile; vânzarea de oameni; provocarea de incendii; jignirile și defăimarea oamenilor; găzduirea tâlharilor sau a presupușilor tâlhari.

Pentru infracțiunile menționate mai sus, legislația austriacă prevedea următoarele pedepse: tăierea limbii, a mâinii sau a degetelor; smulgerea cărnii din trup cu cleștele înfierbântat; arderea infractorului; confiscarea averii; decapitarea cu sabia; tăierea corpului în patru bucăți; restituirea către păgubași a sumelor drept mită; spânzurarea; tragerea pe roată; "împletitul trupului pe roată"; închisoarea; "târâirea pe uliță"; "bătaia la iveauă" (adică în public, la vedere); izgonirea din țară.

Cercetătorii care se ocupă de Istoria Dreptului pot găsi în acest document de arhivă și alte informații interesante. De aceea îl publicăm mai jos, în întregime.

NOTE:

1. Arhivele Naționale Suceava, Colecția *Documente*, VII/6.
2. Anul 1790 este scris pe verso *Publicației*, de mână, cu cerneală.
3. La sfârșit, alături de *Publicația* tipărită, anexăm și xerocopia manuscrisului cu același conținut.

ANEXĂ:

“DIN PRE NALTA PORUNCĂ A ÎMPĂRĂTEȘTII MĂRIRII SALE ȘI A ÎNALTULUI CONSILIU DE RĂZBOI, SPRE ÎNȘTIINȚARE FIETECĂRUIA OM, LA FIETECARE BISEARICĂ DIN BUCOVINA SE LIPEAȘTE CÂTE O *PUBLICAȚIE*, CARE ÎN TREI DUMINICI, UNA DUPĂ ALTA, SE VA CETI DE CĂTRĂ PREOTUL SATULUI LA AUZUL TUTUROR, CA SĂ ÎNȚELEAGĂ TOT OMUL GREOTĂȚILE ȘI PEDEPSELE CE SE ARATĂ MAI JOS, ȘI SĂ ȘTIE CĂ ORICINE VA CÂDEA ÎN UNA SAU ÎN ALTA DE ACEST FEALU, DE PEDEPSE NU SĂ VA PUTEA MÂNTUI ȘI NEVINOVĂȚI CUM CĂ N-AU ȘTIUT, CI UNII CA ACEIA, DUPĂ ÎMPĂRĂTEASCA ȘI CRĂIASCA PORUNCĂ, FĂRĂ PRELUNGIRE SE VOR PEDEPSI.

Adecă:

1. Cel ce va defăima pe Dumnezeu, pedeapsa acestuia este să i se rumpă sau să i se tae limba când va defăima cu cuvântul. De va defăima cu mâna, să i se tae mâna. Iar de va fi defăimarea lui mai grea, să i se rumpă carnea din trup cu cleaște înfierbântate și să se târâiască pe uliță, apoi să se arză cu foc.

2. Cel ce-și va schimba legea creștinească, adecă se va face din creștin turc ori jidov, sau altă lege păgânească va primi, pedeapsa acestuia iaste să piarză toată averea lui, să rămâe la Cămara împărătească, și moartea lui să fie cu sabia.

3. Fermecătorii, vrăjitorii și strigoii, pre aceștia, după greutatea vinovăției lor, să-i pedepsească cu moarte.

4. Cel ce va giura strâmbu, sau va strica giurământul lui, cu sabie, după faptă, ori să i se rupă limba, ori cu tăierea degetelor cu care au giurat să se pedepsască.

5. Cel ce va greși împotriva pământescului împărat și a stăpânului țării, sau vânzătorului de țară, toată averea lui va fi împărătească, și el de viu să se tae în patru bucăți.

6. Un răzvrățitoriu și zurbagiu, asupra aceluia tăiare cu sabia și luarea averii va fi pedeapsa lui.

7. Făcătorii de bani buni sau răi, asupra acelora luarea averii și arderea cu foc iaste hotărâtă.

8. Dregătorii și judecătorii carii vor fi cu pizmă sau vor vinde dreptatea pe bani, unii ca aceia, cu întoarcerea banilor ce au luat și cu scoaterea din slujbă, așa ca niciodată să nu mai fie vreadnici de slujbă, și, după cum va fi greșala, cu piarderea averii și a vieții să se pedepsească.

9. Cei ce nu vor fi în slujbă, și pentru ca să poată lua de la cineva ceva să vor arăta că sunt în slujbă, sau cu acest chip vor face altă ceva înșelăciune, asemenea ca și ceilalți, cu datul înapoi ce au luat, și încă se pot și cu pedeapsa vieții să se pedepsască.

10. Cei ce vor ținea, după putere și din volnicia lor închisori se vor pedepsi ca cel ce au greșit împotriva stăpânului țării, după cum s-au arătat la al cincilea pont.

11. Cei ce vor fugi din închisoare, cum și cei ce vor da ajutoriu la fugă, se vor pedepsi cu îndoită plată de bani ce ar fi fost hotărât să deae, sau a pedepsei trupului, câte o dată și cu perderea vieții.

12. Cei ce vor face ori ce feliu de înșelăciuni, după întâmplarea faptei, se vor pedepsi cu sabia, sau cu spânzurătoarea, ca tâlharii.

13. Cel ce va face cuiva vre o silă în iveală, sau va face împotriva securanției de obște, unul ca acela se va pedepsi cu luarea averii lui și cu pedeapsa sabiei.

14. Sodomia, sau curvia împotriva firei omenești, se va pedepsi cu tăierea capului și cu arderea trupului.

15. Cel ce va curvi cu sângele său, cu tăierea săbiei se va pedepsi.

16. Cel ce va sili pre oare cineva cu sila spre curvie, cu tăierea capului se va pedepsi.

17. Însurații sau măritații, de vor curvi cu altul, după întâmplare, cu piarderea vieții să se pedepsască.
18. Cel ce va avea doao mueri, sau mai multe, sau muiarea doi bărbați, cu sabia să se pedepsască.
19. De va lua cineva o fată sau o muiare cu sila, cu sabie și, după întâmplare, cu punerea trupului pe roată să se pedepsască.
20. Pezevenchiul să se bată cu zmicele și să se gonească din țară afară.
21. Curvia de obște, după întâmplare, cu bani, și cu închisoare, și cu gonirea din țară să se pedepsască.
22. Cel ce ar avea împreunare cu necredincioșii, și alte curvii greale, după întâmplare, cu tăierea capului și cu arderea în foc să se pedepsască.
23. Uciderea, rănirea, și alte fapte de moarte, asemenea cu sabia, și, după întâmplare, cu tăierea mânilor, cu ruperea de cleaște, și cu târâirea pe ulițe să se pedepsască.
24. Cel ce va ucide pre părintele său, sau pre copilul său, sau pe soțul său, mai totdeauna cu frângerea pe roată să se pedepsască.
25. Cea ce înadins își va pierde copilul, sau pre cel de curând născut îl va omori, cu tăierea capului să va pedepsi, și, puindu-să trupul ei în mormânt, se va bate un par prin inima ei.
26. Cea ce înadins va pierde roada zămislirii, sau cea ce va face pe bărbat sau pe muiare să nu aibă roadă, cu sabie să se pedepsască.
27. Cea ce va pune pe copilul ei în loc primejdios, asemenea cu sabia să se pedepsască.
28. Ucigătorii de drumuri și pe ascunsu, cu sabie, sau cu spânzurătoare, sau cu frângerea pe roată, sau cu tăierea în patru bucăți, cum și cu târâitul pe uliță, cu ruperea cârnii cu cleaștele și cu trasul fâșiilor să se pedepsască.
29. De va sfătui sau îndemna cineva pe altul spre ucidere, ori singur înainte au gândit și au ucis, cu frângerea pe roată și cu împletitul trupului pe roată să se pedepsască.
30. Cel ce va otrăvi pre altul, asemenea cu roata, cum și cu târâitul pe la locul pierzării, sau și cu rumptul cu cleaștele, și cu mai multe pedepse să se pedepsască.
31. Când se va omori cineva singur, acest feliu de trup să se lepede ca unei vite necuvântătoare, averea lui să se iae, și, după întâmplare, se va pune acela trup pe o grămadă de lemne și să va arde, sau să va pune pe roată, sau în spânzurătoare.
32. Tâlharii ce fură vite, cu spânzurătoare, împreună aninați cu lanțul, sau, după faptă, și mai rău să vor pedepsi.
33. Cei ce vor fura lucru bisericesc, cu spânzurătoarea și cu arderea trupului să se pedepsască.
34. Cei ce vor prăda la drumuri, cu sabia, sau cu spânzurătoare, și cu punerea trupului pe roată să se pedepsască.
35. Cel ce va prinde oameni și-i va vinde, cu sabia, și mai rău să se pedepsască.
36. Cel ce va aprinde vreo casă înadins, se va arde și el cu foc.
37. Cel ce va ocări pre altul, sau îl va măcări, sau prin lauda lui să va atinge de cinstea altuia, unul ca acela ori cu bani, ori cu închisoarea, ori cu alt feliu de pedeapsă a trupului să se pedepsască.
38. Cel ce prin scrisori va defăima pre altul, cu ori ce feliu de scrisori de defăimare, acest feliu de răufăcătoriu să se pue la un loc sus, la vedeala tuturor, și, bătându-l la iveală să se scoată din țară afară.
39. Gazdele tâlharilor, și a oamenilor răi cu prepus, după întâmplarea faptei, ori cu orânduita moarte, ori și mai rău să se pedepsască”.

La législation autrichienne sur le territoire de Bucovine en 1790

- Résumé -

En 1775, l'Empire Autrichien a enlevé la partie de Nord-Ouest de la Moldavie (10.441 kilomètres carrés). Sur ce territoire roumain, appelé plus tard **Bucovine** (c'est-à-dire **Le pays des bois de hêtre**), on a introduit une très sévère législation autrichienne.

L'auteur y présente un document inédit de 1790, conservé aux Archives Nationales de Suceava. Dans les 39 points du document qui devait être affiché dans toutes les églises de Bucovine on mentionnait de très sévères punitions (la mutilation du corps et la décapitation y comprises) pour diverses infractions.

À la fin de la communication, l'auteur publie le texte de ce document, rédigé en roumain avec l'alphabet cyrillique; ce fait même constitue une preuve du fait qu'après 15 ans de domination autrichienne, les Roumains de Bucovine ne connaissaient pas l'allemand.

Omul ("*homo viator*") călătorește încă din vremuri imemorabile. Nevoile de hrană, păstoritul, schimbul de bunuri, mirajul altor lumi care a dus la migrații și la expediții pe alte meridiane, aventura sau motivele religioase, scopurile de cunoaștere sau de schimbare a mediului, pentru odihnă sau cură, l-au făcut pe om să se deplaseze de la un loc la altul și să ia astfel contact cu alți oameni și cu alte aspecte ale naturii. Este știut că nu toate călătoriile au fost făcute din plăcere, dar se poate spune că în toate călătoriile s-a văzut și chiar s-a învățat ceva în plus, uneori cu mari sacrificii.

Curiozitatea pentru "alte locuri" a fost o permanentă manifestare a spiritului uman în încercarea de a-și depăși limitele. Călătoria a reprezentat în istorie un mijlocitor al accesului întregii omeniri la tezaurul de civilizație și frumusețe al umanității. Drumul străbătut în "timp" de omenire pe calea progresului a fost continuu sprijinit, uneori chiar devansat, de victoriile obținute în cucerirea "spațiului". Exploratorii, comercianții, oamenii de știință și de cultură care au deschis, fiecare în lumea sa, calea spre cunoaștere, au transmis totodată contemporanilor lor posibilitatea și dorința împinsă până la necesitate de a călători. Iată de ce se poate afirma că progresul civilizației omeniești se împletește, până la contopire, cu drumul în spațiu al oamenilor, tot mai departe, prin cunoaștere - pentru cunoaștere.

Călătoria a început o dată cu practica războaielor și a schimburilor care au împins oamenii dincolo de sfera de influență a grupului social din care făceau parte. Ca urmare apariția călătoriei poate fi localizată încă din **societatea primitivă** atunci când, din necesități materiale, oamenii căutau la distanță ceea ce nu puteau găsi în preajma locuinței lor. Aceste călătorii nu pot fi în nici un caz identificate cu călătoriile în scop turistic, dar ele au trezit dorința de deplasare și curiozitatea oamenilor de a cunoaște ceea ce se află dincolo de raza lor vizuală. Așadar, începând din antichitate se poate vorbi despre apariția călătoriei turistice.

Încă din **antichitate**, vechii greci efectuau deplasări regulate spre câteva locuri binecunoscute, precum: marele sanctuare de la Delphi, Elensis și Epidaur¹. Pelerinajele la locurile sfinte și călătoriile cu ocazia Jocurilor Olimpice pot fi, într-un anumit sens, asimilate cu unele activități turistice. În vederea facilitării acestora și dobândirii unei anumite siguranțe în vizitarea orașelor îndepărtate, **vechii grecii** au încheiat contracte de vizite reciproce, prietenești, cu oameni de aceeași ocupație (comercianți cu comercianți, persoane oficiale cu persoane oficiale, familii cu familii). Era vorba de asigurarea în străinătate "îndepărtată" a locuinței, întreținerii, siguranței morale și fizice. Cel care pleca în străinătate se legitima cu bucata de "sumbolon" de care dispunea, ceea ce echivala pentru el, într-o măsură oarecare, cu pașaportul și viza de astăzi².

Traficul de călători între vechile state grecești a antrenat, la timpul respectiv, mase relativ însemnate de oameni. Acestea aveau ca destinație locurile sfinte, băile curative și jocurile festive organizate la perioade regulate. Dintre locurile sfinte putem să amintim Dodona și Delfi, unde veneau pelerini din toate părțile Greciei pentru a solicita și asculta prezicerile lui Zeus și Apollo prin intermediul Pythiei. În vechea Eladă nu existau structuri de primire precum hanurile, călătorii locuind de obicei la prieteni, iar călătorii simpli, datorită climei nu prea aspre, găseau adăpost în interiorul marilor temple³.

Jocurile și întrecerile sportive organizate la fiecare patru ani la Delfi, jocurile hipice din Nemea, Jocurile Isthmice din Corint și în special Jocurile Olimpice organizate la Olympia constituiau ocazii cu care grecii se adunau, în număr foarte mare, ca să asiste sau să participe la aceste evenimente deosebite. Importanța Jocurilor Olimpice la vechii greci reiese sugestiv din

faptul că, începând din anul 776 î.Chr., ele au constituit la acea vreme baza calculării timpului⁴. Data jocurilor și programul lor erau aduse la cunoștința populației prin intermediul unor mesageri, calul fiind principalul mijloc de transport. Locuitorii de pe țărmurile mărilor călătoreau pe galere cu vâsle, pe care mai târziu au fost instalate și pânze. Călătorii pe uscat aveau de înfruntat greutăți mai mari deoarece vechea Grecie nu avea drumuri construite, căruțele construindu-și singure drum pe solul stâncos. Urmele lor săpate în stânci sunt vizibile și astăzi. În cele mai multe cazuri grecii călătoreau în grup, căci drumul omului solitar era primejdios din cauza tâlharilor.

Oamenii înstăriți încep să "evadeze" în mod periodic din orașele cu atmosfera supraîncălzită, în timpul verii. Cetățenii bogați construiesc vile frumoase și amenajează locuri de odihnă și agrement, cum ar fi: Canope, aproape de Alexandria, și Daphnae, în apropiere de Antiochia⁵.

Locuitorii din vechiul Imperiu Roman efectuau și călătorii turistice. Acestea erau frecvent întâlnite la patricienii romani care mergeau în stațiunile cu ape termale din Peninsula Italică, Gallia sau Dacia Felix pentru tratarea unor maladii sau pur și simplu de plăcere. Totuși, la fel ca în Grecia antică, majoritatea voiajelor aveau scopuri comerciale, culturale și militare. Sistemul social roman a dat posibilitatea unor pături înguste a societății nu numai să trăiască în lux, ci și să călătorească de plăcere sau pentru îmbogățirea cunoștințelor. Un avânt deosebit a cunoscut și circulația comercială. Dezvoltarea călătoriilor a fost sprijinită, în mare măsură, de construcția de drumuri trainice și de tehnica comunicației relativ bine dezvoltată. Astfel, demn de remarcat este faptul că romanii au fost primii în istoria europeană care au proiectat și construit rețele de drumuri apte să asigure legătura cu cele mai îndepărtate zone ale imperiului. Pe drumurile publice romane se desfășura o circulație importantă a carelor cu încărcături de mărfuri, dar și a diverselor vehicule destinate pentru transportul persoanelor, cu care călătoreau soldații, funcționarii administrativi și comercianții spre locurile îndepărtate: castre, locuri de muncă și piețe. Aceste drumuri excelente favorizau și fluxurile celor care călătoreau în căutarea distracțiilor. Din Roma antică (suprapopulată dacă avem în vedere că, potrivit unor istorici ai timpului, avea cam 1,5 milioane de locuitori) plecau un număr mare de călători, în special vara, spre mare, spre localitățile balneare, spre alte orașe mai îndepărtate, spre castre⁶. În același timp, spre Roma, considerată pe atunci capitala civilizației lumii antice, se îndreptau alți călători care voiau s-o cunoască sau să se închine curții imperiale.

Roma, capitala Imperiului Roman, își dezvoltase un lanț de vile, în special la Tivoli, locul apreciat, se pare, de Traian. Alte stațiuni mai îndepărtate favorizează dezvoltarea "otiumului", adică petrecerea timpului liber. Este cazul în special de Capri, Cumes, Puteoli⁷.

Romanii dezvoltă și turismul religios, spre marile sanctuare ale Greciei, Egiptului și Asiei Mici, unde merg să-și petreacă timpul fi aristocrației romane. Gustul călătoriilor este ilustrat de anumiți istorici ai acelor vremuri, precum Strabon, în însemnările sale de călătorie.

Pe vremea domniei împăratului Augustus (27 î.C.-14 d.C.), au apărut și primele poștalioane imperiale, care transportau călători după un orar aproape regulat. Existau stații unde se schimbau caii, cei care doreau putând să primească găzduire și o oarecare întreținere. În unele localități mai importante puteau fi întâlnite primele structuri de primire cu funcțiune de cazare, de tipul hanurilor mici. În aceste orașe puteau fi găsite prăvălii cu alimente care ofereau și găzduire. În afară de acestea, călătorii apelau și la "instituția ospitalității", preluată de la greci, care, la romani a căpătat un nou sens. Astfel, orașele încheiau contracte de prietenie ospitalieră cu alte orașe. Fiecare cetățean al acestor orașe beneficia de avantajele oferite de acestea prin contracte ale "instituției ospitalității".

În afara poștei imperiale, care servea în special pentru scopuri oficiale, s-au înființat și firme particulare care aveau ca scop organizarea și desfășurarea de călătorii, pe distanțe relativ scurte. Agențiile acestor întreprinderi (strămoșii actualelor agenții de voiaj) se ocupau chiar și cu promovarea călătoriilor. Pe drumuri circulau trăsură în care se putea dormi. Astfel, se poate spune

că, încă din Roma antică, a fost conceput acel vehicul al cărui urmaș este vagonul de dormit din vremurile noastre.

În vederea asigurării confortului în timpul călătoriei pot fi menționate o serie de inițiative ale statului din epoca romană. Astfel, în anul 61 d.Chr., împăratul Nero a dat dispoziție procuratorului Traciei pentru construirea de hanuri, iar în 136 d.Chr. împăratul Hadrian a dispus ca, de-a lungul drumurilor de pe coasta Mării Roșii, să se ridice hanuri. Romanii se îngrijeau, cu o deosebită atenție, de străinii care călătoreau în număr mare. Siguranța și primirea lor plăcută era asigurată printr-o insignă făcută din bronz sau fildeș numit "*tessera hospitalis*", care practic echivala cu pașaportul de astăzi. Pentru a vizita locurile importante, străinii erau conduși de ghizi instruiți numiți "*periegeta*" sau "*exegeta*".

Un flux turistic îl constituia circulația spre băile curative. Cultul băilor era la Roma foarte dezvoltat, orașul având 854 de băi populare și 14 băi de lux. Un mare număr de bolnavi precum și de persoane care doreau să se odihnească, vizitau anual băile curative renumite de la Baiae, Puteoli, Contibus. Pe vremea romanilor au fost amenajate, în interiorul granițelor Imperiului, numeroase stațiuni balneare a căror faimă dăinuie până în zilele noastre: Aachen în Germania, Baden bei Zurich în Elveția, Vichy și Aix-les-Bains în Franța, Aquincum în Ungaria și Herculaneum în țara noastră.

În timpul Evului Mediu, formele inițiale ale turismului și ale petrecerii timpului liber, dezvoltate în timpul antichității, dispar sau decad. Marele invazii, nesiguranța drumurilor, încetinirea dezvoltării urbane, limitează deplasările și dorința de evaziune a populației înstărite. Pelerinii, comercianții și militarii parcurg totuși rutele Europei și Asiei. Câteva locuri suscită interes, cum ar fi: Saint-Jacques de Compostelle și mai târziu, Lhossa și Meka. În general, în Evul Mediu călătoreau mai ales comercianții, ambasadorii și preoții, în scopuri religioase. Pelerinii care vizitau locuri sfinte. De asemenea, un număr important de călători era format din oameni de știință, artiști, calfe și studenți care se îndreptau spre universități și centre culturale. Din cauza nesiguranței drumurilor și a decăderii civilizației antice, călătoriile bolnavilor spre izvoarele curative s-au micșorat substanțial.

Călătoria, la începuturile ei, nu reprezenta o plăcere pentru cei ce o efectuau. Cărțile de călătorie de acum câteva secole demonstrează elocvent acest fapt printr-o multitudine de pățanii ale călătorilor acelor vremuri. Istoricul american Daniel Boorstin consideră că termenul englez "travel" (călătorie) provine de la "travail" (muncă), a cărui origine latină prin cuvântul "tripalium" desemna un instrument de tortură cu trei țepușe.

Unii specialiști în domeniu consideră că primul ghid turistic scris apare în anul 1130. Autorul, Aimeri Picart, este un călugăr francez care, prin intermediul acestui ghid oferă sfaturi pelerinilor despre modul în care se poate ajunge la Saint-Jacques de Compostelle, urmând un traseu cât mai puțin primejdios.

În concluzie, putem spune că fluxurile de călători (care au cunoscut o oarecare amploare în Grecia Antică și Imperiul Roman) reprezintă forme incipiente ale circulației turistice. Faptul că am semnalat existența acestora se explică prin dorința de a surprinde, măcar în parte, rădăcinile istorice ale unui asemenea fenomen, care mai târziu, avea să influențeze decisiv viața și economia unor state întregi.

Resumé:

Sans remonter à l'Odyssée, à Erastosthène ou à Hérodote mais non sans évoquer les Croisades, les pèlerinages, les multiples déplacements motivés par des raisons militaires, politiques, commerciales (très fréquents aux siècles passés, il faut rappeler la richesse des ouvrages historique en relations de voyage). Les prémises du tourisme remontent à l'Antiquité et de nombreux exemples témoignent de sa place dans l'histoire jusqu'au XVIIIe siècle, ou progressivement vont se mettre en place les conditions de développement du tourisme actuel.

NOTE:

1. Boyer M., *Le tourisme*, Seuil, 1992, passim.
2. Bordea V., *Pagini din istoria turismului*, Ed. Sport-Turism, București, 1982, passim.
3. Burkart A.J., Nedlik S., *Tourism. Past, Present and Future*, Heinemann, Londra, 1996, passim.
4. Mesplier A., *Le tourisme dans le monde*, P.U.F. Paris, 1995, passim.
5. Michand J.L., *Tourismes*, Press Universitaires de France, Paris, 1992, passim.
6. Tinard Y., *Le tourisme*, Ediscience, Paris, 1994, passim.
7. * * * , *L'Echo touristique*, Paris, 1998, passim.

•

ION NISTOR - FONDATOR ȘI PREȘEDINTE AL PARTIDULUI DEMOCRAT AL UNIRII

Doina-Iosefina Alexa

În cadrul activității politice a lui Ion Nistor, un capitol important l-a reprezentat întemeierea și conducerea Partidului Democrat al Unirii din Bucovina. Rădăcinile acestuia trebuie căutate în fostul Comitet al refugiaților bucovineni, ce a activat în perioada 1914-1918, în Vechiul Regat și Basarabia sub președinția lui Ion Nistor și care a avut un rol esențial în realizarea unirii necondiționate a Bucovinei cu România. După realizarea unității naționale, membrii fostului Comitet au reprezentat nucleul grupării naționaliștilor integriști, constituită în cursul anului 1919 la Cernăuți, în jurul lui Ion Nistor și al cotidianului „Glasul Bucovinei”. Constituirea partidului a apărut ca o necesitate în contextul în care cele două tendințe prezente după Unire în Bucovina în privința integrării provinciei în structurile României întregite au luat forme manifeste și ostentative, concretizate în “criza” bucovineană și evenimentele ce i-au urmat¹.

În acest context, la 15 septembrie 1919, în cadrul unei adunări ținute în Palatul Administrativ din Cernăuți, gruparea centralistă, în frunte cu Ion Nistor, care din aprilie deținea și principalele funcții în administrația locală s-a constituit în Partidul Democrat al Unirii din Bucovina². În manifestul electoral din 26 octombrie 1919, constituirea partidului era prezentată drept “o trebuință a vieții obștești din Bucovina, în care, prin unirea cu toți românii dintre Nistru și Tisa, alte idei trebuie să conducă sufletul poporului decât cele ce l-au condus sub vitrega stăpânire austriacă”³. Partidul își propunea să realizeze “fără știrbirea drepturilor firești ale nimănui, trecerea de la Vechiul Regat austriac la noul regim constituțional românesc, care se va modifica și completa cu ... nevoile vremii, în Constituția României Mari”⁴.

Programul mai cuprindea și alte revendicări cu caracter general democratic, care vizau o sferă largă de probleme ca de exemplu: unificarea administrativă, votul universal, egal, secret și obligatoriu, unificarea justiției, libertate națională, culturală și confesională, 8 ore de muncă, măsuri de protecție socială, ameliorarea condițiilor de viață și de lucru ale muncitorilor, reorganizarea învățământului⁵. În privința politicii externe se stipula “menținerea demnității și suveranității statului român și orientarea spre acele state și popoare care ne-au ajutat în cel mai greu ceas al dezvoltării noastre”⁶.

Partidul a atras în rândurile sale pătri largi ale burgheziei de toate categoriile, dar și un număr mare de țărani români și alte naționalități. Organele de conducere ale acestuia, desemnate în Adunarea de constituire au fost: Ion Nistor – președinte iar Iorgu Toma și Nistor Andronicescu - ca vicepreședinți⁷. Printre membrii marcanti s-a numărat și Dori Popovici, Aurel Moraru, Alecu Procopovici, Coco Vasilco, Constantin Hurmuzachi. Partidul și-a constituit organizații în toate județele din Bucovina, care erau conduse de comitete locale⁸. Organul de presă al acestui partid a fost cotidianul “Glasul Bucovinei”.

Având în frunte elemente care s-au remarcat în perioada luptei pentru realizarea unității naționale, în alegerile din noiembrie 1919 a obținut 21 de mandate în Adunarea Deputaților și șapte în Senat, interesele Bucovinei în Parlament fiind reprezentate de 26 de deputați și 11 senatori⁹. Acest rezultat electoral demonstrează marea popularitate a acestui partid în contextul în care a fost prima formațiune politică constituită în Bucovina după Unire. Comentând rezultatul alegerilor, într-un interviu acordat ziarului “Indépendance roumaine” din 19 noiembrie 1919, considera că acestea au avut un caracter fiindcă s-a înregistrat o participare a electoratului de 90%¹⁰.

După demisia guvernului Vaida Voievod, la 19 martie 1920, Partidul Democrat al Unirii aderă la Federația Democrației Național-Sociale, condusă de Nicolae Iorga, care grupa partidele Blocului Parlamentar trecute în opoziție¹¹. Odată cu noua administrație, partidul s-a confruntat cu intense pasiuni în vederea fuzionării cu partidul de guvernământ, în contextul în care prin intrarea în rândurile acestuia la 17 aprilie 1920 a grupării lui Iancu Flondor și apoi a celei a lui Dori Popovici, desprinsă din Partidul Democrat al Unirii. În aceste condiții, la Congresul din aprilie 1920, în programul adoptat, pornind de la considerentul “că unirea s-a făcut, dar nu s-a desăvârșit unificarea administrativă”, își preciza dreptul la existență ca partid regional¹². De asemenea, partidul își precizează poziția față de politica executivului, arătând că “măsurile de unificare pripite nu servesc interesele țării, ci mai mult intereselor electorale, motiv pentru care generează “nemulțumiri în păturile țării și produce neîncredere în stabilirea instituțiilor de drept ale statului”¹³.

În urma alegerilor parlamentare din mai 1920, partidul obține, în contextul prezentat deja, sub 30% din sufragiile din Bucovina¹⁴. La acest rezultat au contribuit cu certitudine și ingerințele noii administrații, în frunte cu Dori Popovici, președintele Comisiei de lichidare, care a încercat în acest mod diminuarea șanselor principalilor adversari. Acest aspect este invocat, cu date concrete de către Ion Nistor, în ședința Senatului din 28 iunie 1920, unde sublinia totodată că Partidul Democrat al Unirii cuprinde “tot ce neamul nostru din Bucovina are mai ales ca forță de muncă, ca autoritate morală, ca pregătire politică și ca intelectualitate”¹⁵.

În cadrul noului Parlament, cu majoritate averesciană, reprezentanții Partidului Democrat al Unirii, alături de cei ai celorlalte partide din Federație, au constituit “opoziția federalistă”, ce a constituit unul din factorii care au contribuit la falimentul guvernului averescian. Cum era și firesc, în numele partidului său, Ion Nistor a făcut parte din comitetul de conducere al Federației, fiind totodată, cum s-a afirmat deja, unul dintre elementele active ale acesteia¹⁶. În contextul creat de descompunerea Federației și încercarea de înlocuire a acesteia cu un bloc al reprezentanților din noile provincii, în iunie 1921, Ion Nistor a precizat, din nou, dreptul la existență independentă al partidului său. Eșuarea acestui plan a apropiat în și mai mare măsură Partidul Democrat al Unirii de Partidul Liberal¹⁷.

Conduita politică a lui Ion Nistor a fost mult influențată, credem și de faptul că în timpul celor aproape 4 ani de refugiu în Vechiul Regat s-a aflat în strâns contact cu regele Ferdinand, Ionel Brătianu, I.G. Duca și alți oameni politici liberali. Atunci, ca și în perioadele cât Ion Nistor era ministru de stat, reprezentând interesele Bucovinei în guvernele liberale s-au născut inevitabile afinități și simpatii¹⁸. Evoluția conduitei politice a lui Ion Nistor este surprinsă foarte sugestiv de Sextil Pușcariu în memoriile sale. La 29 mai 1921, cu ocazia unei îndelungate întrevederi cu Ion Nistor, Pușcariu nota cu privire la acesta, că “mersul său politic îl îndeamnă în mod fatal spre liberali”¹⁹. La 31 mai 1921, Sextil Pușcariu consemna: “Nistor și Lapedatu s-au aruncat cu totul în brațele politicii. Amândoi admiratori ai Brătienilor, ei cred că toți oamenii de bine trebuie să slujească Partidul Național Liberal. Mai ales Nistor și-a format niște convingeri mature politic, recunoscând că politica trebuie făcută cu armele tradiționale, numai în luptă aprigă cu adversarul și cu o disciplină de partid de fier”²⁰.

În această perioadă, Partidul Democrat al Unirii nu a fost ferit de sciziuni. După ce o parte a liderilor s-au alăturat grupării lui Dori Popovici, organizată în jurul ziarului “Țărâncea”, care în aprilie 1920 a fuzionat cu Partidul Poporului, în iunie 1920 și-au anunțat demisia mai multe cadre importante, în frunte cu Vasile Bodnărescu, nemulțumite de modul cum s-a soluționat problema candidaturilor în circumscripția Rădăuți, la alegerile din mai 1920. Acesta din urmă a întemeiat Partidul Țărănesc din Bucovina, care, în iunie 1922, a aderat la Partidul Țărănesc²¹.

La rândul său, Ion Nistor, în ianuarie 1922 a încheiat cartel electoral cu Partidul Național Liberal, iar în anul următor a fuzionat cu acesta din urmă. Imediat după depunerea proiectului de constituție, guvernul i-a convins pe Ion Inculeț și Ion Nistor, șefii partidelor cu ajutorul cărora Ion

I.C. Brătianu arătase regelui în ianuarie 1922, că face guvern de coaliție, să fuzioneze cu Partidul Liberal. Menirea acestui act politic, după opinia lui Ion Ciupercă, era să sporească autoritatea atât de contestată a guvernului, de a da țării Constituția²². În ședința din 29 ianuarie a Camerei Deputaților și cea din 31 ianuarie a Senatului, Ion Nistor citește declarația de fuziune a partidului său cu Partidul Național Liberal. În cadrul acesteia ținea să sublinieze: “Colaborarea noastră de până acum, loială, sinceră și patriotică a avut darul să scoată tot mai mult în evidență congruența de principii și sentimente și asemănarea de program între partidul nostru și cel național-liberal.

De asemenea, a subliniat aspectul epuizării rolului Partidului Democrat al Unirii ca partid regional cât și necesitatea ca “în fața grelei opere de consolidare a unirii și de reclădire a întregii organizări de stat, a apropierii și concentrării “tuturor forțelor politice, se impune ca un imperativ categoric al timpurilor grele prin care trecem”²³. Actul fuziunii urma să reprezinte o pildă pentru Partidul Național Român din Transilvania.

Fuziunea a fost votată în adunarea Partidului Democrat al Unirii din 21 ianuarie 1923²⁴. În urma fuziunii, Ion Nistor a devenit președinte al Organizațiilor Partidului Național Liberal din Bucovina, iar “Glasul Bucovinei” (care va purta pe frontispiciu titulatura de “organ național românesc”), organ publicistic al partidului în această zonă a țării. “Am aderat din convingere la programul acestui partid – nota Ion Nistor în memoriile sale – pentru că, în îndelungata colaborare cu liberalii, m-am putut convinge de sinceritatea naționalismului lor de seriozitatea operei lor administrative și de interesul pe care îl au pentru Bucovina. Concepția de armonie socială din ideologia lor corespundea pe deplin simțămintelor mele”²⁵.

Fără îndoiala că opțiunea lui Ion Nistor pentru cel mai puternic partid al perioadei interbelice, a fost unul din factorii importanți ai ascensiunii spectaculoase pe care acesta a cunoscut-o în ierarhia de stat a României întregite.

NOTE

1. Acest aspect este relevat și de corespondența purtată în cursul anului 1919 între Ion Nistor și Alexie Procopovici, cel din urmă fiind în acel moment secretar de redacție al cotidianului “Glasul Bucovinei”.
2. “Glasul Bucovinei”, an II, nr. 240, 14 sept. 1919, p. 2.
3. *Ibidem*, nr. 249, 26 sept. 1919, p. 1.
4. *Ibidem*, nr. 264, 26 oct. 1919, p. 1.
5. *Ibidem* și *** *Enciclopedia Partidelor Politice din România (1862-1994)*, București, 1995, p. 47.
6. “Glasul Bucovinei”, *loc. cit.*
7. *Ibidem*, nr. 242, 12 sept. 1919, p. 2.
8. *** *Enciclopedia Partidelor Politice din România*, p. 47.
9. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 147.
10. Radu Economu, *op. cit.*, p. 77.
11. Ion Agrigoroaiei, *Nicolae Iorga și consolidarea României întregite*, în “AȘUI”, tom XXXVI, 1990, p. 8.
12. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 147.
13. Arhivele Istorice Centrale. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, d. 3/1920, f. 3.
14. Dezbaterile Parlamentare, Senatul. Ședința din 28 iunie 1920 în “Monitorul Oficial”, Partea a III-a, nr. 2 din 3 iulie 1920, p. 50.
15. *Ibidem*, p. 55.
16. Ion Agrigoroaiei, *op. cit.*

17. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 109.
18. Doina Alexa, *op. cit.*, p. 287.
19. Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, Ed. Minerva, 1978, p. 525.
20. *Ibidem*, p. 257.
21. Dimitrie Marmeliuc, *op. cit.*, p. 256.
22. Ion Ciupercă, *Opoziție și putere în România anilor 1922-1928*, Iași, 1994, p. 97.
23. Dezbaterile Parlamentare, Senatul. Ședința din 31 ianuarie 1923 în "Monitorul Oficial", Partea a III-a, nr. 16 din 20 iulie 1920, p. 217-225.
24. Dimitrie Marmeliuc, *op. cit.*, p. 256.
25. Ion Nistor, *Date autobiografice*, p. 33.

METODE DE APRECIERE A REZISTENȚEI MECANICE A ȚESĂTURILOR DE PATRIMONIU REALIZATE DIN MĂTASE

Mirela Beguni

Aminoacizii recuperați în urma hidrolizei standard a mătăsii naturale sunt indicatori ai stării de conservare a acestora și permit aprecierea rezistenței mecanice a țesăturilor vechi prin aplicarea unei metode rapide. Utilizându-se mostre în cantități extrem de reduse (1 μg), se pot obține informații referitoare la proprietățile mecanice ale materialelor studiate fără a fi necesară prelevarea de probe de mari dimensiuni, pe care studiile tensometrice o impun dar deontologia restaurării nu o permite. Metodele au fost elaborate ca rezultat al studiilor realizate asupra mătăsurilor de diferite proveniențe și vechimi, evidențiindu-se și efectele unor modalități de păstrare asupra longevității lor.

*

Menținerea bunurilor culturale într-o stare cât mai apropiată de cea inițială este un obiectiv permanent al conservatorului în lupta lui cu timpul¹. Spre deosebire de multe materiale moderne realizate din polimeri sintetici, polimerii naturali ca mătasea, bumbacul, lâna sunt ușor biodegradabili².

Mătasea naturală este o secreție glandulară întărită a larvei fluturului *Bombix mori* denumită popular vierme de mătase care, în procesul de metamorfozare în pupă (crisalidă), formează un cocon de protecție care este gogoșa de mătase.

Sistemul glandular al larvei produce două proteine³ sub formă de soluții vâscoase, fibroina⁴ și sericina, ce nu difuzează din cauza concentrației ridicate a soluțiilor și a maselor moleculare mari ale acestor proteine. Soluțiile vâscoase curg lent spre două orificii cu rol de filiere, determinând orientarea paralelă a catenelor polipeptidice. Cele două filamente constituite dintr-un miez de fibroină și un înveliș de sericină se unesc la ieșirea din orificiile de filare, rezultând o fibră moale și plastică ce conține două filamente de fibroină într-un strat de sericină gelatinoasă. În urma contactului acestora cu secreția acidă a glandei *Filippi* se realizează solidificarea rapidă a ambelor soluții proteice aflate încă în stare semilichidă, probabil printr-un proces de coagulare.

Structurarea filamentului nefiind foarte rapidă, permite etirarea lui (alungirea tensionată) prin întinderea sub acțiunea capului viermelui, ceea ce duce la o înaltă ordonare a catenelor din fibroină, spre deosebire de cele din sericină ce rămân la structura denaturată de ghem⁵. Într-o perioadă de 24-72 de ore larva secretă și întinde între 350 și 3000 de metri de filament dublu cu o grosime de circa 65 μm și finețea de 1,75-4 den⁶, de culoare albă, galbenă sau gri, în funcție de pigmentii din sericină. Acesta conține până la 72% fibroină, 25-30% sericină, 1-1,7% săruri minerale, 0,5% grăsimi și 1,5-2,5% diferite fracții⁷.

Alanina⁸, glicina⁹ și serina¹⁰ reprezintă peste 80% din cantitatea de aminoacizi¹¹ ai fibroinei, reticularea fiind aproape nulă în absența punților cistinice, iar conținutul ridicat de serină al sericinei îi conferă acestora o mare hidrofilie și posibilitatea solubilizării în apă¹².

În fibroină, ponderea mare a aminoacizilor cu rest alifatic mic în catena laterală, glicina și alanina, a sugerat o structură primară cu stereotipii de alternare în catena polipeptidică, prin scindări hidrolitice verificându-se frecvența mare a alternanțelor Ala-Gli, Gli-Ala, Ala-Gli-Tir. Secvența înalt repetitivă este:

Gli-Ala-Gli-Ala-Gli-Ser-Gli-Ala-Ala-Gli-[Ser-Gli-(Ala-Gli)]_n-Tir, unde n este de obicei 2.

Conținutul în aminoacizi al mătăsii naturale¹³

Aminoacidul		Fibroină(%)	Sericină(%)
Glicină	Gli	42,8	1,1
Fenilalanină	Phe	3,4	2,7
Serină	Ser	16,2	33,9
Cisteină	Cis	0,2	2
Treonină	Thr	1,6	-
Tirozină	Tir	12,9	3,8
Acid aspartic	Asp	2,8	9,0
Acid glutamic	Glu	2,2	2,5
Arginină	Arg	1,0	3,7
Lizină	Lis	0,7	1,9
Histidină	His	0,4	1,0
Prolină	Pro	0,7	2,2
Triptofan	Trp	0,6	1,0

Dimensiunile reduse ale catenelor laterale ale resturilor de glicină, alanină și serină permit împachetarea strânsă a moleculelor de polimer și formarea unor structuri cu o cristalinitate mai ridicată decât cea a fibroinei, fapt evidențiat prin difracția razelor X^{14,15}. S-a concluzionat că în fibroină există zone cristaline constituite din resturi nepolare de aminoacizi cu volum mic (Gli, Ala, Ser), legate între ele prin ample zone amorfe în care se concentrează majoritatea aminoacizilor cu grupe polare sau ionice în catenele laterale sau cu catene laterale voluminoase, dispunerea resturilor polare și voluminoase fiind aleatorie și, deci, nepermițând o structurare ordonată a acestora.

Sericina are caracter amorf și este ușor de eliminat prin degomare, catena polipeptidică având o structură de ghem asemănătoare celei a proteinelor globulare și fiind solubilă în apă la cald¹⁶.

Cele aproximativ 400 de varietăți ale speciei *Bombix mori* produc fibroină cu o compoziție aminoacidică foarte apropiată din punct de vedere cantitativ și calitativ, astfel încât toate mătásurile produse de speciile domestice sunt echivalente din punct de vedere compozițional.

Sericicultura are o istorie ajungând în China până în mileniul al IV-lea î.d.Hr¹⁷, condițiile favorabile cum ar fi cele oferite de mormintele nedeschise ducând la păstrarea în bune condiții a unor mătásuri antice¹⁸. Multe dintre obiectele de mătase sunt prezervate cu o grijă ritualică de către japonezi, aceștia respectând reguli stricte de împăturire și depozitare¹⁹. Cu toate că astfel de măsuri au avut ca efect creșterea longevității unui mare număr de bunuri culturale, există totuși un volum important de obiecte din mătase a căror structură este atât de friabilă încât există riscul pierderii lor, situația întâlnindu-se frecvent în cazul expunerii îndelungate și manipulării excesive a acestora în muzee.

În ciuda măsurilor de control al microclimatului, este dificil de anticipat cum va răspunde unui anumit mediu un obiect a cărui stare de conservare nu este cunoscută căci, deși uneori nu se pot depista la o examinare vizuală modificări ale aspectului unui material, la nivel molecular pot avea loc reacții ce duc la degradări substanțiale²⁰.

Mătasea a fost subiectul multor investigații, mai ales datorită importanței economice a acesteia în țări precum China și Japonia. Studiile asupra degradării sale au evidențiat faptul că regiunile amorfe sunt alterate primele²¹, iar difracția razelor X utilizând probe de vechimi foarte

diferite a indicat doar o ușoară reducere a cristalinității mătăsii odată cu trecerea timpului (5,3% după 1000 de ani)²².

Experiențele biochimice au arătat o descreștere semnificativă a cantității de tirozină²³ recuperată în urma hidrolizei standard a fibroinei degradate artificial, ca rezultat al expunerii prelungite și al procentului ridicat de radiație UV, spre deosebire de cantitatea celorlalți aminoacizi. Datorită fotosensibilității tirozinei, nivelurile de tirozină și serină sunt indicatori efectivi ai stării de conservare²⁴ a mătăsurilor și ai prezenței sericinei la multe dintre cele de proveniență occidentală, părând să le confere acestora o anumită protecție împotriva degradărilor cauzate de acțiunea luminii²⁵.

A fost verificată ipoteza conform căreia aminoacizii recuperați după hidroliza standard a mostrelor de diferite proveniențe și vechimi pot oferi informații referitoare la starea de conservare. Deși starea inițială a unei țesături poate fi evaluată numai la momentul manufacturării, prin compararea unei mostre cu trecut necunoscut cu altele bine caracterizate, îmbătrânite natural și artificial, se poate aprecia starea de conservare a celei slab caracterizate.

S-a încercat găsirea unei corelații între rezultatele analizelor cantitative și calitative ale aminoacizilor recuperați după hidroliza standard a fiecărei microprobe și rezultatele măsurătorilor tensometrice realizate asupra unor probe de aceeași proveniență, dar având dimensiunile impuse de astfel de teste. A fost posibilă prelevarea unor probe de dimensiuni mai mari datorită accesului cercetătorilor la o colecție destinată studiului, toate probele provenind din regiuni neexpuse la lumină și bine conservate.

Micromostrele precântărite au fost inițial introduse într-o soluție de uree pentru extragerea produșilor de degradare solubili, toate suferind o pierdere procentuală în greutate direct proporțională cu vechimea și cu starea de conservare²⁶. La o serie de probe provenind din țesături de mătase îmbătrânite artificial prin expunere la lumină solară simulată, pierderea în greutate a crescut odată cu creșterea intensității radiației luminoase și a energiei acesteia²⁷. După îndepărtarea ureei, purificare și liofilizare²⁸, mostrele au fost supuse hidrolizei acide standard iar apoi, pentru determinarea compoziției aminoacidice, produșii de degradare au fost analizați prin cromatografie lichidă de înaltă performanță prin schimbători de ioni²⁹.

Rezultatele analizelor au indicat diferențe între cantitățile de aminoacizi cu caracter acid recuperați din fiecare mostră (treonină, serină, acid aspartic și acid glutamic), spre deosebire de cantitățile de aminoacizi neutri (glicină și alanină), glicina fiind cel mai stabil aminoacid al mătăsii. De asemenea, spre deosebire de probele de proveniență orientală, la cele de proveniență occidentală era indicată o puternică prezență a sericinei, demonstrând faptul că acestea au fost supuse unui tratament de degomare.

Regiunea în care s-au produs scindări ale legăturilor peptidice ale lanțurilor macromoleculare al fibroinei a fost apreciată în funcție de raportul dintre cantitatea de aminoacizi neutri extrasă (glicină și alanină) și cea de aminoacizi cu caracter acid. Datorită faptului că glicina și alanina sunt componentele majoritare ale zonelor cristaline iar degradările se produc mult mai ușor în zonele amorfe, o cantitate ridicată a acestor aminoacizi , respectiv o valoare mare a raportului neutru / acid, semnifică existența distrugerilor și în zonele cristaline. La unele dintre mătăsurile îmbătrânite artificial raportul are valori subunitare, indicând faptul că degradările s-au produs în zona amorfă, valorile mai mari ale acestuia relevând existența scindărilor și la nivelul zonelor cristaline, într-un raport direct proporțional.

Pentru testări tensometrice au fost prelevate, din zone neexpuse la lumină și la solicitări mecanice, fire individuale de urzeală și bătătură de aceeași proveniență cu cea a microprobelor a căror compoziție aminoacidică a fost analizată, determinându-se rezistența la alungire și alungirea relativă și constatându-se o reducere direct proporțională a acestora cu vechimea mostrelor. Rezultatele au fost comparate cu cele obținute în urma realizării aceluiași teste pe fibre noi de mătase, comparația indicând o descreștere în timp a rezistenței la alungire și arătând că această descreștere poate fi aproximată cu ajutorul ecuației³⁰:

$$F=F_0(1-0,007t),$$

în care F este rezistența firului, F_0 este rezistența lui inițială, iar t este timpul exprimat în ani.

A fost realizată și comparația între rezultatele testelor tensometrice și cele ale testelor fizico-chimice prezentate anterior, evidențiindu-se relația existentă între rezistența la alungire a firelor și raportul neutru / acid (cantitatea de glicină și alanină/cantitatea de treonină, serină, acid aspartic și acid glutamic), această relație fiind aproximată cu ajutorul ecuației³¹:

$$F=3,9686-7,5106lg(x),$$

în care F este rezistența la alungire, iar x este raportul neutru/acid.

Se observă că raportul $x=3,38$, calculat pentru o valoare $F=0$ a rezistenței, poate fi considerat un indicator efectiv în a decide în ce măsură o țesătură de mătase a suferit degradări esențiale și dacă poate fi manipulată.

Studiul arată că analiza aminoacidică a materialului proteic extras dintr-o microprobă de mătase oferă posibilitatea aprecierii stării de conservare a acesteia, permițând plasarea sa într-o matrice de proprietăți fizice și chimice cunoscute³². Compararea rezultatelor analizelor efectuate asupra țesăturilor occidentale și orientale relevă faptul că mătăsuri de aceeași vârstă dar de proveniențe diferite au o stare de conservare diferită, mai bună fiind cea celor orientale. Constatarea duce la concluzia că un rol esențial în buna conservare a acestora l-a avut grija deosebită ce le-a fost acordată, atrăgând în același timp atenția asupra importanței asupra cunoașterii și respectării măsurilor de preservare a bunurilor culturale³³.

METHODS FOR ESTIMATE THE BREAKING STRENGTH OF OLD SILK FABRICS

Summary

Amino acids recovered after standard hydrolysis are predictive indicators of the state of preservation of silk and provide a rapid method that can be applied to extremely small sample size. The chemical and physical data from old silk fabrics are used to illustrate the connection between information gained from a microgram of sample required for amino acids analysis and the state of preservation. Comparison of the Japanese and the occidental silk fabrics also provides insight into the effects that different methods of caring for silk objects have on their longevity.

NOTE

¹ Corina Nicolescu, *Muzeologie generală*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1975, p. 7; Radu Florescu, *Bazele muzeologiei*, Ed. Univ. Independente "Dimitrie Cantemir", București, 1993, p.127; Comisia Națională a Monumentelor Istorice, *Instrucțiuni privind monumentele istorice și de artă religioasă*, Ed. Trinitas, Iași, 1996, pp. 5,6.

² Maria Mustață, *Insecte dăunătoare bunurilor de patrimoniu*, Ed. Univ. "Al. I. Cuza", Iași, 1998, p. 90; N. Stoia, A. Bârcă, *Biodeteriorarea în contextul conservării*, Revista Muzeelor nr. 4/1972, pp. 303,305; V. G. Iuga, *Conservarea bunurilor muzeale*, Revista Muzeelor nr.2/1968, pp. 154,156.

³ *** *Dicționar de chimie*, Ed. Tehnică, București, 1964, pp. 535,536

⁴ *Ibidem*, p. 301

⁵ C. Dăescu, *Materiale fibroase naturale*, Ed. Helicon, Timișoara, 1996, pp. 216,217.

⁶ *Ibidem*, p.32.

⁷ *Ibidem*, p.218.

⁸ *** *Dicționar de chimie*, Ed. Tehnică, București, 1964, p. 62.

⁹ *Ibidem*, pp.20,334.

¹⁰ *Ibidem*, p.580.

¹¹ *Ibidem*, p.86.

- ¹² C. Dăescu, *op. cit.*, Timișoara, 1996, p.218.
- ¹³ *Ibidem*, p.218.
- ¹⁴ *** *Dicționar de chimie*, București, 1964, p. 245; J. C. Manea, *Cercetarea fizico-chimică în studierea operelor de artă*, Revista muzeelor nr.2/1973, p. 107.
- ¹⁵ C. Dăescu, *op. cit.*, pp. 218,219; M. A. Becker, Y. Magoshi, T. Sakai, N. C. Turos, *op. cit.*, p. 27.
- ¹⁶ C. Dăescu, *op. cit.*, p. 219.
- ¹⁷ M. A. Becker, Y. Magoshi, T. Sakai, N. C. Turos, *op. cit.*, p. 27.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 27; Corina Nicolescu, *op. cit.*, pp. 45,84,87,88.
- ¹⁹ M. A. Becker, Y. Magoshi, T. Sakai, N. C. Turos, *op. cit.*, pp. 27,35.
- ²⁰ Maria Mustăță, *op. cit.*, p. 84-87; M. A. Becker, Y. Magoshi, T. Sakai, N. C. Turos, *op. cit.*, p. 27; C. Marian, *Probleme ridicate de conservarea și restaurarea unei piese textile arheologice*, Revista Muzeelor nr. 7/1984, p. 25, 26.
- ²¹ C. Dăescu, *op. cit.*, p. 219; M. A. Becker, Y. Magoshi, T. Sakai, N. C. Turos, *op. cit.*, pp. 34, 35.
- ²² M. A. Becker, Y. Magoshi, T. Sakai, N. C. Turos, *op. cit.*, p. 28.
- ²³ *** *Dicționar de chimie*, Ed. Tehnică, București, 1964, p. 627.
- ²⁴ M. A. Becker, Y. Magoshi, T. Sakai, N. C. Turos, *op. cit.*, p. 28.
- ²⁵ D. Biro, *Restituirea, prin activitatea de restaurare, a unui manuscris de mătase, din secolul al XVII-lea*, Revista muzeelor nr. 9/1986, p. 41-42; M. A. Becker, Y. Magoshi, T. Sakai, N. C. Turos, *op. cit.*, p. 28.
- ²⁶ M. A. Becker, Y. Magoshi, T. Sakai, N. C. Turos, *op. cit.*, pp. 28-35.
- ²⁷ F. Gheorghiță, *Efecte deteriorante ale luminii și metode de protecție*, Revista Muzeelor nr. 5/1968, pp. 412-414; R. L. Feller, *Controle des effets deteriorants de la lumière sur les objets de musée*, Museum, vol. XVII, nr 2/1964; M. A. Becker, Y. Magoshi, T. Sakai, N. C. Turos, *op. cit.*, p. 31.
- ²⁸ *** *Dicționar de chimie*, Ed. Tehnică, București, 1964, p. 416.
- ²⁹ M. Rusanovschi, A. Dragnea, *Analiza chimică textilă*, Ed. Tehnică, București, 1980; *** *Dicționar de chimie*, Ed. Tehnică, București, 1964, pp. 219, 576.
- ³⁰ M. A. Becker, Y. Magoshi, T. Sakai, N. C. Turos, *op. cit.*, p. 32.
- ³¹ *Ibidem*, p. 34.
- ³² V. Slădescu, *Restaurarea unui veșmânt de copil*, Revista muzeelor nr. 4/1983, pp.26,27.
- ³³ Maria Mustăță, *op. cit.*, p. 95, 96; Comisia Națională a Monumentelor Istorice, *Instrucțiuni privind monumentele istorice și de artă religioasă*, Ed. Trinitas, Iași, 1996, pp. 46-67; Radu Florescu, *Bazele muzeologiei*, Ed. Univ. Independente "Dimitrie Cantemir", București, 1993, pp. 164-168; V. G. Iuga, *Conservarea bunurilor muzeale*, Revista Muzeelor nr. 2/1968, pp. 154-156; F. Gheorghiță, *Lumina în muzee*, Revista muzeelor nr. 4/1968, pp. 322,324; nr. 5/1968, pp.412-414; nr. 5/1967, pp. 328-333; M. Mihalcu, *Considerații asupra curățirii obiectelor textile din colecțiile muzeale*, Revista Muzeelor nr. 5/1968, p. 415, 416; nr. 6/1968, pp. 512-516;

DATAREA PICTURII DIN ALTARUL ȘI NAOSUL BISERICII VORONEȚ

Ion Solcanu

După cum se știe, altarul, naosul și pronaosul bisericii Voroneț au fost ctitorite de Ștefan cel Mare în anul 1488, în numai trei luni, trei săptămâni și trei zile. În 1547, la porunca și cu cheltuiala mitropolitului Moldovei de atunci, Grigorie Roșca, văr primar cu Petru Rareș, a fost adăugat pridvorul.

În istoriografia acumulată până acum, în privința datării picturilor din altarul și naosul bisericii Voroneț s-au conturat două opinii. Prima dintre acestea, în ordinea cronologică a emiterii lor, atribuie picturile din altarul și naosul bisericii Voroneț, perioadei de după domnia lui Ștefan cel Mare; a doua opinie, însușită și susținută de cei mai numeroși cercetători, plasează frescele acestor două compartimente în vremea domniei lui Ștefan cel Mare.

Cea dintâi opinie a fost emisă încă în secolul al XIX-lea de către F.A. Wickenhauser, întemeiată doar pe sumare elemente stilistice¹.

La scurtă vreme, profesorul Eugen Kozak descoperă și transcrie pisanile puse de ctitori pe zidurile bisericilor bucovinene, inclusiv la Voroneț. Comentând inscripțiile descoperite pe picturile de la biserica Voroneț și făcute de chiar pictorii care au executat frescele, Eugen Kozak le interpretează și atrăgea atenția asupra faptului că F.A. Wickenhauser s-a înșelat atribuind atât frescele interioare, cât și cele exterioare mitropolitului Grigorie, căruia i se datorează doar cele din urmă².

Mai surprinzătoare sunt afirmațiile lui I.D. Ștefănescu care aprecia că ansamblul picturilor din altarul și naosul bisericii Voroneț conține masive repictări care stau sub semnul "improvizatiei", fiind total lipsit de calități artistice. La fel de surprinzătoare sunt și aprecierile lui I.D. Ștefănescu conform cărora "Les peintures de Voroneț ont bénéficié d'une admiration un peu exagérée, surtout lorsqu'elles ont été déclarées les plus belles de Moldavie. Quant à l'idée que les peintures de l'intérieur représentent la parure originale, elle est tout à fait erronée. Rien ne nous permet de relever cette décoration, d'une inégalité frappante, d'un manque de sentiment décoratif évident et rempli de fautes graves de dessin, à la décoration des premières oeuvres du XVIe siècle, encore moins aux peintures de l'époque de Stéfan le Grand"³. Aceleași observații sunt reluate și în ediția revăzută a lucrării, publicată un an mai târziu, tot la Paris⁴.

Celei de a doua grupă de opinii i se subscriu mai întâi cercetările lui Wladyslaw Podlacha care, încă din 1912 afirmase că "picturile... cele mai timpurii se găsesc, fără îndoială, în naos și s-ar putea să dateze chiar din perioada întemeierii bisericii sau, cel puțin din timpul lui Ștefan cel Mare"⁵. Această opinie o exprimă în podica constatări că "pictura bisericii s-a făcut cu forțe colective"⁶.

În anii următori publicării sintezei lui Wladyslaw Podlacha, care precedau prima mare conflagrație mondială, picturile de la Voroneț au stat sub atenția cărturarului bucovinean Leca Morariu. Preocupat mai mult de iconografia picturilor exterioare, îndeosebi a Judecării de Apoi pe care o compară cu creația lui Michelangelo din Capela Sixtină, autorul lasă a înțelege că cele interioare din altar și naos cu tabloul votiv, aparțin domniei lui Ștefan cel Mare⁷.

Pentru datarea propusă de Wladyslaw Podlacha s-au pronunțat apoi, în perioada interbelică, cercetători de prestigiu ca Oreste Luția, G. Balș și Paul Henry. Cel dintâi a făcut-o cu prilejul descoperirii "în partea superioară sub acoperiș a unui larg chenar ornamental, ce alerge probabil ca o friză în jurul bisericii" și care "are perechea sa într-o bandă ce înconjoară interiorul turnului din naos". Urmărind logica sa, autorul aprecia că "aici, în naos, s-a făcut prima zugrăveală, odată cu tabloul ctitoricesc care este din epoca lui Ștefan cel Mare"⁸.

Arhitectul G. Balș constată că “pictura se află pe primul strat de tencuială” deosebindu-se stilistic de aceea din pronaos și din exteriorul bisericii. Pe temeiul acestor observații autorul aprecia pictura din altarul și naosul bisericii Voroneț ca datând “foarte probabil, din vremea chiar a lui Ștefan cel Mare”⁹.

Paul Henry respingea opiniile lui I.D. Ștefănescu privitoare la datarea și la însușirile artistice ale picturii din altarul și naosul bisericii Voroneț. Întemeiat pe analiza comparativă a programului iconografic de la celelalte biserici ștefaniene, dar și a monumentelor de la sud de Dunăre – din Bulgaria și Serbia – Paul Henry opina că “ne însușim părerea domnului Podlacha și a domnului Balș care susțin că această parte a bisericii a fost pictată înainte de sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare”¹⁰.

Tot domniei lui Ștefan cel Mare îi atribuie picturile din altarul și naosul bisericii Voroneț și Petru Comarnescu care respinge opinia lui Virgil Vătășianu după care pictura reprezentând pe **Pantocrator**, în bolta turlei, ar fi fost refăcută în secolul al XVIII-lea¹¹.

Virgil Vătășianu și Sorin Urlea datează frescele din aceste două compartimente ale bisericii Voroneț cât mai curând după terminarea construcției la 1488. “Picturile din altar și navă, scria Virgil Vătășianu, au fost executate ... probabil imediat după terminarea zidirii, adică la 1488”, părere determinată de faptul că “sub stratul actual nu s-au găsit urmele unei picturi decorative provizorii” dar și pe considerații de ordin iconografic¹².

Sorin Ulea, întemeiat pe argumente iconografice și stilistice, credea că ansamblurile “de la bisericile Pătrăuți, Voroneț și Sf. Ilie (Suceava), la care mai trebuie adăugat și cel de la Milișăuți ni se prezintă ca un grup unitar și, totodată, ca o fază timpurie în dezvoltarea picturii din veacurile al XV-lea și al XVI-lea, faza evident anterioară ansamblului de la Bălinești” pe care-l datează ante 1493¹³.

Mai mult, Sorin Ulea stabilește succesiunea pictării interioarelor acestor biserici care nu este alta decât însăși cea a construirii monumentelor respective, înălțate după cum se știe, în 1487 (Pătrăuți și Milișăuți) și 1488 (Voroneț și Sf. Ilie – Suceava)¹⁴.

Se cuvine să zăbovim un pic asupra datării interioare de la Bălinești, susținută atât de categoric de Sorin Ulea pentru o perioadă anterioară anului 1494. Cei care au obiectat față de o asemenea datare au avut în vedere pisană de pe fațada sudică a bisericii Bălinești care indică anul 1499, luna decembrie, ziua 6 ca dată la care s-a sfârșit construcția edificiului. Este drept că textul pisaniei nu oferă nici o precizare cu privire la momentul începerii construcției, fapt pentru care identificarea unor inscripții zgratate în altarul bisericii, care ar indica, în afara numelor unor dieci – Ioan, Gavril, Grigorie – anii 1494 și 1496, a determinat pe descoperitorul acestora, Orest Tafrali¹⁵ iar mai apoi și pe Sorin Ulea, să considere că biserica de la Bălinești a fost ridicată și, respectiv, pictată înainte de 1494, cel mai târziu la 1493¹⁶.

Opinia aceasta a fost împărtășită, dar pe baza altor considerente, de către Ștefan S. Gorovei, Carmen Bogdan, Corina Popa și, mai recent, D. Năstase.

Unul dintre argumentele “forte” al partizanilor datării construcției și pictării bisericii de la Bălinești înainte de 1494 și anume celebrele inscripții zgratate care ar indica anii 1494 și 1496 contestat vehement de Virgil Vătășianu¹⁷ a fost eliminat de o lectură corectă a acestora. Inscripția care ar fi indicat anul 1494 (7002) nu conține în fapt decât numărul zilei din lună, 7, și ziua din săptămână, **duminică**¹⁸, fapt pentru care nu mai poate fi susținută datarea construcției și a picturilor interioare înainte de 1494, în speță, în anii 1493-1492.

Această amplă paranteză a fost necesară pentru a sugera fragilitatea afirmației lui Sorin Ulea conform căreia picturile din interiorul bisericii Bălinești ar data din 1493 fiind, deci, ulterioare celor din altarul și naosul bisericii Voroneț, care ar fi fost realizate imediat după 1488, anul ridicării construcției.

O asemenea datare este reluată de Sorin Ulea atât în contribuția sa din sinteza *Istoria artelor plastice în România*, în capitolul referitor la pictura din Moldova, cât și în micromonografia dedicată bisericii **Voroneț**, scrisă în colaborare cu Maria Ana Musicescu și publicată un an mai târziu, în 1969.

Între cercetătorii care s-au pronunțat pentru datarea picturilor din altarul și naosul bisericii Voroneț în timpul domniei lui Ștefan cel Mare numai Virgil Vătășianu și Sorin Ulea plasează evenimentul în perioada imediat următoare terminării construcției din septembrie 1488, în vreme ce Podlacha, Leca Morariu, Oreste Luția, G. Balș și Paul Henry încadrează realizarea picturilor între 1488 și 1504.

O restrângere a acestei perioade o propune Maria Ana Musicescu. Punctul de plecare al demersului ei îl constituie tabloul votiv din naos, care reprezintă familia ctitorilor. Șirul membrilor acesteia începe cu Ștefan cel Mare, închinând modelul bisericii lui Iisus, prin mijlocirea Sfântului Gheorghe, urmat de doamna Maria, o fetiță și, ultimul, un adolescent. Cum la data terminării construcției, în 1488, Ștefan cel Mare avea în viață doi fii – pe Alexandru, născut înainte de 28 aprilie 1464 și mort la 26 iulie 1496 și pe Bogdan – Vlad, născut la 16 iunie 1479 și mort în 1517 – și două fiice: Maria decedată la 1518 și Ana, care a murit înainte de 23 noiembrie 1499, iar tabloul votiv reprezintă un singur fiu, autoarea concluzionează că pictura a fost realizată atunci când, urmare a morții lui Alexandru, Ștefan cel Mare rămăsese cu un singur fiu, cu Bogdan - Vlad. Știindu-se că moartea lui Alexandru a survenit la 26 iulie 1496 se presupune că tabloul votiv a fost pictat după această dată, considerată de Maria Ana Musicescu ca termen **post quem**.

Autoarea coroborează aceste date cu cele oferite de tabloul votiv de la Pătrăuți în care sunt figurați trei copii: un fiu, care urmează imediat după voievod, și două fiice, determinând-o pe Maria Ana Musicescu să conchidă că “Prin urmare, tabloul de la Pătrăuți se încadrează cronologic între iulie 1496 și o dată anterioară celei de 23 noiembrie 1499”¹⁹. Constatând că la Pătrăuți fiul trece înaintea mamei sale, doamna Maria, iar la Voroneț este în urma acesteia, cercetătoarea presupune că și acest din urmă tablou votiv “trebuie, la rândul-i, încadrat între limitele menționate mai sus: 26 iulie 1496 și 23 noiembrie 1499”. Cum Bogdan-Vlad începe să participe la treburile țării în jurul anului 1497, fiind menționat de izvoarele istorice ca “semnând și punându-și sigiliul pe tratatele încheiate între Ștefan și marele cneaz al Lituaniei, Alexandru” autoarea se consideră îndreptățită să constate că “schimbarea în situația lui Bogdan, schimbare prin care se poate explica deosebirea între cele două tablouri ctitoricești, se petrece înainte de vara anului 1497, ceea ce restrânge data pictării tabloului votiv de la Voroneț, între 26 iulie 1496, termenul **post quem** stabilit mai sus și primăvara anului următor. Cum zugrăvirea bisericii nu s-a putut face iarna, cum tabloul ctitorilor era zugrăvit nu la începutul, ci la sfârșitul lucrărilor de pictare a naosului, putem presupune că zugrăvirea Voronețului s-a terminat în lunile de toamnă ale anului 1496” afirmă în încheiere Maria Ana Musicescu²⁰.

Cum datarea tabloului votiv de la Voroneț se raportează la prezența în cadrul acestuia a unuia dintre cei doi fii ai lui Ștefan cel Mare – Alexandru și Bogdan – se impun câteva observații despre viața acestora desprinse din documentele epocii.

În ceea ce privește pe Alexandru, aflăm din pisană bisericii Sf. Mihail din Războieni, terminată la 18 noiembrie 1496 că acesta a stat alături de ilustrul său tată în lupta dintre oastea Moldovei și cea otomană care avusese loc cu 20 ani mai înainte. Pisană este o adevărată filă de cronică, săpată în piatră, mărturie pilduitoare a sacrificiului moldovenilor pentru apărarea țării. În același timp însă pisană relevă atât o componentă etico-religioasă, cât și una ideologică a actului de ctitorie a acestei biserici, așa cum, de altfel, motivații similare au stat și la baza înălțării altor lăcașuri de cult²¹. Inscripția de la biserica din Războieni consemnează că “... în anul 6984 <<1476>> s-a ridicat puternicul Mehmet, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene; și încă și Bogdan voievod, poreclit Laiotă, a venit cu el, cu toată țara sa băsărească. Și au venit să prade și să ia Țara

Moldovei, și au ajuns până aci, la locul numit Pârâul Alb. Și noi, Ștefan voievod, și cu **fiul nostru, Alexandru** (subl. ns.) am ieșit înaintea lor aci și am făcut mare război cu ei, în luna iulie, 26; și cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrânți creștinii de păgâni. Și au căzut acolo mulțime mare de ostași ai Moldovei. Atunci și tătarii au lovit țara Moldovei din partea aceea”²².

Peste doar cinci ani de la acest dramatic eveniment din viața Moldovei, tânărul Alexandru, acum de 17 ani, va participa alături de Ștefan cel Mare, la lupta de la Râmnic așa cum aflăm din pisania bisericii Sf. Procopie de la Milișăuți: “În anul 6989 <<1481>>, luna iulie 8, în ziua marelui mucenic Procopie, la Ștefan voievod ... și cu **preaînobilul său fiu Alexandru** (subl. ns.) au făcut război la Râmnic cu Basarab voievod cel Tânăr, domn al Țării Românești, poreclit Țapaluș. Și a ajutat Dumnezeu pe Ștefan voievod și a biruit pe Basarab voievod și a fost pieire foarte mare printre Basarabi”²³.

Neîndoielnic, prezența lui Alexandru, la doar vârsta de 12 ani și apoi la 17 ani la aceste evenimente dramatice ale Moldovei avea menirea, în intenția tatălui său, de a-l pregăti pe viitorul domn și conducător de oști. Ștefan știa din propria-i experiență că în atari împrejurări se călesc adevăratele caractere. Soarta a vrut însă, ca exact după 20 de ani de la participarea lui la crâncena înclăștare a oștirii moldovenești cu a celei turcești conduse de Mahomed al II-lea, Alexandru să moară la numai 32 de ani și să fie îngropat, nu la ctitoria sa de la Bacău, ci la aceea a străbunicului său, Alexandru cel Bun de la Bistrița, din imediata apropiere a târgului Piatra Neamț. Până atunci însă o altă serie de evenimente aflate în directă legătură cu Alexandru sunt demne de a fi aduse în atenția cititorului.

Cel dintâi s-a petrecut în anul 1489 când Moldova face pace cu Poarta Otomană și, pentru o mai mare garanție că pacea va fi respectată, Ștefan cel Mare îl trimite pe Alexandru ca ostatec la Constantinople. Pentru aceasta s-au pronunțat istoricii Xenopol, Iorga, P.P. Panaitescu și, mai recent, Ștefan S. Gorovei²⁴. În opinia istoricului Ștefan S. Gorovei, Alexandru avea să se căsătorească în vara aceluia an – 1489 – la Constantinople, probabil cu Maria Asanina Paleologhina, doamna Moșdovlahiei, ‘nume și’ calitate sub care o aflăm “ca donatoare – pe o icoană de la mănăstirea Grigoriu, de la Muntele Athos”²⁵.

În 1490, Alexandru ctitoria în Bacău biserica cu hramul **Adormirea Maicii Domnului** a cărei pisanie afirmă: “Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, binecinstitorul și de Hristos iubitorul, Io Alexandru **voievod** (subl. ns.) fiul lui Ștefan voievod, domnul Țării Moldovei, a zidit această casă întru numele Adormirii preacuratei Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioarei Maria și s-a sfârșit în anul 6999 <<1491>>, luna ianuarie 1”²⁶. Din acest document săpat în piatră rețin atenția trei elemente:

1. titlul de **voievod** pe care și-l alătură Alexandru;
2. calitatea de unic ctitor al bisericii;
3. data de 1 ianuarie 1491 la care s-au săvârșit lucrările de construcție ale bisericii.

În privința titlului de **voievod** pe care Alexandru și-l asociază în această pisanie trebuie să remarcăm că nu-l mai întâlnim în nici un alt document oficial intern sau extern, ceea ce ne conduce la ipoteza unui act de voință unilaterală, neacceptat de tatăl său, Ștefan cel Mare. Nu ar trebui respinsă deci opinia întâlnită în istoriografie conform căreia prezența lui Alexandru la Bacău ar fi constituit mai curând o îndepărtare a acestuia de la curtea voievodală și nicidecum o asociere la domnie. În același timp este de remarcat și postura de unic ctitor al bisericii, ca și graba cu care s-a scris și s-a încastrat pisania în zidul ctitoriei, în chiar ziua de prăznuire a Sf. Vasile, care nu are nimic a face cu hramul bisericii abia zidite. Toate aceste trei elemente sunt neobișnuite și sugerează anumite evenimente, poate de natură politică, poate generate de starea sănătății lui Ștefan cel Mare pe care impetuosul Alexandru a încercat să le exploateze în sensul consolidării poziției sale. Cert este că această inițiativă a sa a rămas singulară, nefiind agreată de Ștefan cel Mare, **titlul de voievod nemaipărând**, așa cum constatăm mai sus, **în nici un alt document intern sau extern**. Abia peste

trei-patru ani, în 1493-1494, Alexandru beneficiază, din partea tatălui său, de o poziție privilegiată. Este vorba de asocierea sa la ctitorirea bisericii de la Borzești. Evenimentul este consemnat de pisanie astfel: "Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, **și cu preaiubitul său fiu Alexandru** (subl. ns.) au zidit această casă, care este la Borzești pe Trotuș, a **Adormirii preasfintei născătoare de Dumnezeu**, întru rugă sieși și întru pomenirea răposaților <<înaintașilor>> și părinților lor, și care a început a se zidi în anul 7001 <<1493>> luna iulie 9 și s-a sfârșit în anul 7002 <<1494>> ... luna octombrie 12"²⁷.

Prin prisma datelor conținute de pisanie apreciam, cu mult timp în urmă că "biserica de la Borzești apare ca un **moment comemorativ, ridicat în amintirea rudelor sale apropiate și a strămoșilor lor**, deci și ai ctitorului, **Ștefan cel Mare îndeplinind astfel o obligație morală față de toți acești înaintași de pe valea Trotușului** și amintind astfel contemporanilor o serie de evenimente care, desigur, nouă ne scapă astăzi, dar care trebuie să fi avut o importanță particulară"²⁸. Cu acest prilej credeam că asocierea lui Alexandru la ctitorirea bisericii de la Borzești avea rostul de "a-i sublinia poziția privilegiată în stat, desemnat a-i succeda la tron". Azi mă îndoiesc de o atare motivație de vreme ce nici documentele scrise pe pergament care au urmat acestui moment, nici cele săpate în piatră, pisanile bisericilor **Sf. Neculai** – Dorohoi (1495), **Sf. Petru și Pavel** – Huși (1495) și **Sf. Neculai** – Popăuți, (30 septembrie 1496) nu mai pomenesc nimic, nici despre calitatea de voievod pe care credem că Alexandru și-a atribuit-o singur, în pisania ctitoriei sale de la Bacău, nici despre aceea de asociat al tatălui său la ctitorirea celor trei lăcașuri de cult care au urmat celui de la Borzești și până la moartea lui Alexandru, survenită la 26 iulie 1496. Este de crezut deci că motivul pentru care Ștefan și l-a asociat pe Alexandru la ridicarea bisericii de la Borzești trebuie decriptat din chiar pisania acesteia. În acest sens să reținem că biserica a fost închinată tot **Adormirii Preasfintei Născătoare de Dumnezeu** ca și ctitoria lui Alexandru de la Bacău. În același timp, dacă Alexandru a avut anumite prerogative în partea de jos a Moldovei, atunci apare firească asocierea sa de către Ștefan cel Mare la ctitorirea bisericii de la Borzești. Următoarea biserică pe care Ștefan cel Mare o ctitorește în această parte a Moldovei este cea de la Războieni, terminată în noiembrie 1496 când Alexandru nu mai era deja în viață. Dacă însă atât această biserică, cât și următoarea, a **Nașterii Maicii Domnului** de la Tazlău (4 iulie 1496 – 8 noiembrie 1497) evocă în pisanii că au fost înălțate "întru ruga ... și fiilor Alexandru și Bogdan" aceasta este pentru că la data începerii acestora, cel dintâi fiu era încă în viață. Dovada o constituie faptul că pisanile ctitoriilor care au urmat celei de la Tazlău, **Înălțarea Domnului** de la mănăstirea Neamț, terminată la 14 noiembrie 1497, **Sf. Ioan** din Piatra Neamț (15 iulie 1497 – 11 noiembrie 1497) etc. îl evocă doar pe fiul rămas în viață, pe Bogdan.

Așa după cum știm, Bogdan apare în documentele interne cu titlul de voievod abia la **24 septembrie 1498** în condițiile în care toate documentele întreg anului 1497, primul datând din 3 ianuarie și emis la Hârlău și cele din 1498 de până la 24 septembrie (în număr doar de 23) !! menționează pe fiul rămas în viață fără titlu, ca formula "și credința preaiubitului fiului nostru, Bogdan-Vlad"²⁹. Abia în documentul din 24 septembrie 1498, dat în Suceava, prin care se întărea Vasucăi dreptul ei de proprietate asupra mai multor sate, Bogdan apare fără cel de-al doilea prenume, **Vlad**, nelipsit până acum din documente și capătă titlul de **voievod**. Aceste constatări sunt confirmate după cum s-a văzut și de documentele săpate în piatră – pisanii. Astfel, pisanile bisericilor terminate sau ridicate în întregime în 1497 – **Nașterea Maicii Domnului** de la Tazlău, **Înălțarea Domnului** de la mănăstirea Neamț și **Sf. Ioan** din Piatra Neamț – îl pomenesc pe Bogdan fără nici un titlu. Inscriptia pusă pe turnul clopotniță cu paraclisul **Sf. Ioan cel Nou** de la mănăstirea Bistrița, la 13 septembrie 1498, nu-l pomeneste pe Bogdan nici cu titlu, nici fără titlu³⁰. Abia următoarea pisanie, datând din 28 octombrie 1499, de pe turnul clopotniță al bisericii **Sf. Ioan** din Piatra Neamț afirmă calitatea de voievod a lui Bogdan "Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu

domn al Țării Moldovei, se poate citi în amintita pisanie, fiul lui Bogdan voievod a zidit această clopotniță împreună cu doamna sa Maria, fiica lui Radu voievod, și cu preaiubitul fiul lor, Bogdan voievod, în anul 7007 <<1499>> octombrie 28³¹.

În documentele interne, a doua mențiune care îl prezintă ca asociat la domnie apare într-un act emis tot la Suceava și plasat între 1498 septembrie 24 – 1499 septembrie 15, datare făcută după prima mențiune a lui Bogdan ca voievod (24 septembrie 1498) și după ultima mențiune a lui Hârman în sfatul domnesc (14 septembrie 1499)³².

Următoarele acte interne emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare îl menționează pe Bogdan cu titlul de voievod, stare de fapt confirmată și de pisanile bisericilor ctitorite de tatăl său: **Înălțarea Sf. Cruci** de la Volovăț, începută la 1500 și terminată la 14 septembrie 1502 și **Tăierea capului Sf. Ioan** – Reuseni (jud. Suceava)³³. Din inscripția acestui din urmă locaș de închinăciune aflăm că zidirea a fost începută de Ștefan cel Mare la 8 septembrie 1503 dar că "... pe Ștefan l-a ajuns moartea ... iar fiul lui Bogdan voievod a înălțat cele începute de tatăl său și a sfârșit casa aceasta în anul 7012 <<1504>> luna septembrie 18"³⁴. Biserica **Coborârea Sf. Duh** de la Dobrovăț (jud. Iași) a fost începută tot în 1503 și terminată în 1504, dar spațiul rezervat lunii și zilei a rămas necompletat. Aici Bogdan nu apare menționat.

După această amplă paranteză, atât de necesară însă datării pictării interioare din altarul și naosul bisericii Voroneț să revenim asupra demonstrației făcută pe marginea acestui subiect de către Maria Ana Musicescu. Supunând unei critici argumentația sa constatăm că deși observa corect că tabloul votiv din naosul bisericii Voroneț prezintă un singur fiu, pe Bogdan-Vlad, și o singură fiică, autoarea nu și-a pus problema de ce pictorul a omis să o figureze și pe cealaltă fiică a lui Ștefan cel Mare în cazul în care tabloul votiv ar fi fost terminat "în lunile de toamnă a anului 1496".

Or, se știe că tablourile votive constituiau transpunerea picturală a realității sociale și politice privind familia ctitorilor, cu atât mai mult dacă aceasta este a celui dintâi feudal al țării. Realitatea socială și politică vizează, neîndoielnic, mai întâi numărul real, cel existent la acea dată, al membrilor familiei domnului, poziția fiecăruia în ierarhia politică din momentul respectiv și continuând cu aspectele formale, privitoare la particularitățile costumului de curte purtat de domn, de soția și de copiii acestuia, modelul bisericii închinat de voievod lui Iisus Hristos. Evident că nici tablourile votive din bisericile Pătrăuți și Voroneț nu se puteau sustrage acestor norme elementare. Toate aceste constatări conduc la concluzia că din moment ce tabloul votiv de la biserica Voroneț reprezintă pe Ștefan cel Mare cu doamna Maria și pe copiii acestora – o fiică și un fiu – înseamnă că tabloul votiv fusese realizat atunci când domnul mai avea în viață doar acești copii. Cum Alexandru murise la 26 iulie 1496 și fusese îngropat la mănăstirea Bistrița, lângă străbunicul său Alexandru cel Bun, iar sora sa Ana decedase anterior datei de 28 noiembrie 1499, putem presupune că tabloul ctitoricesc din biserica Voroneț a fost realizat, cel mai devreme, în toamna anului 1499, imediat după moartea Anei.

Argumentul pentru această datare îl constituie faptul că tabloul reprezintă faptul că tabloul reprezintă, în afară de Ștefan cel Mare și soția sa, doi copii care în viziunea noastră nu pot fi decât Bogdan și Maria. Numai dacă i-ar reprezenta pe aceștia poate fi susținută realizarea picturii **cel mai devreme în toamna anului 1499**, deci imediat după moartea Anei, survenită înainte de această dată. Suntem în măsură să aducem încă un argument, în afara celui deja adus mai sus, pentru datarea propusă. Curios este că acest fapt a trecut neobservat de studiul semnat de Maria Ana Musicescu. Argumentul ni-l oferă compoziția votivă de la Voroneț, acesta nefiind altul decât înscripțiile de deasupra personajelor figurate aici de pictor. De la stânga la dreapta aceste înscripții sunt:

„...ВОЕВОДА ГЛА МАРІА СТЕФАНОВОЕ-

ВОДА ГЛАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЕ”

Lectura întregită este:

„ВОЕВОДА. ГА<СПО>ЖА<Н>А МАРИА. СТЕФАН
ВОЕВОДА ГА<ПА>ДАРЬ ЗЕМЛИ МАЛАВСКОЕ”

Traducerea, urmată în același sens, de la stânga la dreapta spune „... voievod; doamna Maria, Ștefan voievod, domnul Țării Moldovei”³⁵. Acest fapt ne permite să credem că respectivul clișeu s-a realizat cu mult înainte de publicarea lui în *Repertoriul monumentelor și obiectivelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, la 1958*. Fotografia tabloului votiv care însoțește studiul M.A. Musicescu nu permite lectura inscripțiilor³⁶.

Deși textul inscripției nu îngăduie să identificăm numele fiului lui Ștefan cel Mare reprezentat în tabloul votiv din naosul bisericii Voroneț, ne oferă însă o informație extrem de prețioasă privitoare la titlul pe care îl poartă, acela de **voievod**. Căruia dintre cei doi fii ai lui Ștefan cel Mare, aflați în viață în perioada cuprinsă între terminarea construcției bisericii Voroneț la 14 septembrie 1488 și moartea lui Alexandru, survenită la 26 iulie 1496, i s-a **atribuit și recunoscut titlul de voievod**? După cum s-a constatat din informațiile expuse în ampla paranteză, Alexandru și-a **luat acest titlu care apare într-un singur document public, în pisania propriei ctitorii de la Bacău, terminată la 1 ianuarie 1491**. Nici un alt document intern și nici măcar pisania singurei biserici – **Adormirea Maicii Domnului** de la Borzești – la care este asociat în calitate de ctitor de tatăl său, nu mai amintesc nimic despre titlul de voievod al lui Alexandru. Dacă am presupune că tabloul votiv din naosul bisericii Voroneț precede pisania de la biserica **Adormirea Maicii Domnului** din Bacău (1 ianuarie 1491) și, prin urmare, l-ar figura pe Alexandru, purtând titlul de voievod, atunci ar fi de neexplicat lipsa portretelor celorlalți doi copii aflați în viață în acel interval de timp, un fiu – Bogdan-Vlad – și o fiică, fie Marie, fie Ana. Iată de ce considerăm că **datarea propusă de noi, toamna anului 1499, cel mai devreme, pentru realizarea tabloului votiv și, prin extensie, a întregii picturi din altarul și naosul bisericii Voroneț, este cea mai aproape de adevăr**. Neîndoind că terminarea decorului pictural s-a făcut în perioada imediat următoare, oricum, înainte de moartea marelui voievod. Credem însă că acest eveniment al pictării altarului și naosului trebuie să fi fost cât mai apropiat de toamna anului 1499, ceea ce ar explica și plasarea lui Bogdan voievod, după sora și mama sa. În momentul realizării portretului, tânărul voievod trebuie să fi avut în jur de 20 de ani, știut fiind că s-a născut în vara anului 1479.

Interesant de remarcat că Maria Ana Musicescu nu pare să fi fost nici ea convinsă de datarea picturii din altarul și naosul bisericii Voroneț pentru toamna anului 1496 de vreme ce, la scurtă vreme după publicarea studiului adoptă o altă opinie: “On ne connaît pas la date exacte de la peinture du sanctuaire et du naos, elle fait l’objet de débat entre spécialistes. Il est certain cependant qu’elle appartient à l’époque de Stéphane du Grant et que la date de son exécution peut être comprise entre 1488 et 1496”³⁷. Această opinie pare a fi determinată de afirmația lui Sorin Ulea, amintită undeva mai sus, conform căreia tabloul votiv voronețian ar figura pe Alexandru. Aceasta ar presupune că pictorul a surprins un moment în care Ștefan cel Mare avea în viață doar pe fiul Alexandru și o soră a acestuia. Or, realitatea dovedită istoricește este că în momentul morții lui Alexandru rămăsese în viață fratele său, după tată, Bogdan și surorile acestuia, Maria și Ana. Cum Ana decedase cel mai târziu în noiembrie 1499, înseamnă că tabloul votiv din naosul bisericii Voroneț figurează pe copiii rămași în viață, pe Bogdan și Maria. Pictarea lor nu putea fi realizată decât, cel mai probabil, în toamna acestui an, 1499. În perioada imediat următoare Bogdan își consolidase poziția la curtea domnească încât ar fi impus reprezentarea lui, dacă nu înaintea mamei sale, cel puțin imediat după ea.

NOTE:

1. F. A. Wickenhauser, *Moldau oder Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina*, vol. III, *Geschichte der Klöster Woronez und Putna*, Cernăuți, 1891, p. 13, apud Wl. Podlacha, *Pictura murală din Bucovina*, p. 288.
2. Eugen Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, Viena, 1903, partea I, p. 210, apud Wl. Podlacha, *op. cit.*, p. 288.
3. I.D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1928, p. 135.
4. Idem, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle. Nouvelles recherches. Etude iconographique*, Texte, Paris, 1929, p. 44-50.
5. Władysław Podlacha, *op. cit.*, p. 288.
6. *Ibidem*, p. 289.
7. Leca Morariu, *La Voroneț, pagini de carnet din 4 octombrie 1913, 5 aprilie 1914 și 24 iunie 1914*, în "Făt-Frumos", an VIII, 1933, Suceava, nr. 1-3/1933, p. 16-20, 36-42 și 70-76.
8. Oreste Luția, *Legenda Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava în frescurile de la Voroneț*, în "Codrul Cosminului", 1924 (I), p. 283-284.
9. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 34-35, 245 și 250.
10. Paul Henry, *Monumente din Moldova de Nord. De la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, București, Editura Meridiane, 1984, p. 159.
11. P. Comarnescu, *Îndreptar artistic al monumentelor din Nordul Moldovei. Arhitectura și fresca în sec. XV-XVI*, p. 172-190 și nota 2 de la p. 175.
12. Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959, p. 808.
13. Sorin Ulea, *Gavril ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești. Introducere în studiul picturii moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Academiei, 1964, p. 424 și notele 1 și 2 de la p. 425.
14. *Ibidem*, p. 425 și 447.
15. Orest Tafrali, *Biserica din Bălinești*, în "Îndrumări culturale", București, 1927, p. 26.
16. Sorin Ulea, *op. cit.*, p. 424-425 și nota 1 de la p. 425.
17. Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 825 și nota 4; Idem, *Despre datarea bisericii Sf. Nicolae din Bălinești*, în SCIA, t. 25, 1978, p. 209-210.
18. Ion I. Solcanu, *Représentations chonographiques de la peinture murale de Moldavie et leur place dans l'iconographie sud-est européenne (XV-eXVII-e siècles)*, în RESEE, 1/XIV, 1976, p. 50-51; Idem, *Biserica din Bălinești: datarea construcției și a picturii interioare*, în AIIAI, XIX, 1982, p. 533.
19. Maria Ana Musicescu, *Considerații asupra picturii din altarul și naosul Voronețului*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Academiei, 1964, p. 369.
20. *Ibidem*, p. 370.
21. Ion I. Solcanu, *Motivații etice și ideologice ale actului ctitoricesc la Ștefan cel Mare*, în AIIAI, vol. XXIV/1, 1987, p. 137-154.

22. *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei, București, 1958, p. 143.
23. *Ibidem*, p. 58.
24. Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, Ed. Albatros, 1976, p. 70 și urm.
25. *Ibidem*, p. 70.
26. *Repertoriul...*, p. 90
27. *Ibidem*, p. 109.
28. Ion I. Solcanu, *Motivații etice și ideologice...* p. 149-140.
29. *DRH A Moldova*, vol. III.
30. *Repertoriul...* p. 155.
31. *Ibidem*, p. 166.
32. *DRH A Moldova*, vol. III, doc. nr. 231, p. 410-411.
33. *Repertoriul...*, p. 183 și 196.
34. *Ibidem*, p. 196.
35. Pentru inscripția în limba slavonă, vezi: *Repertoriul...*, p. 85, fig. 49, fotografie executată după un clișeu al Comisiunii Monumentelor Istorice.
36. Vezi: *Cultura moldovenească*, p. 369, fig. 2.
37. Ana Maria Musicescu, Ion Miclea, *Voroneț, monument historique et d'art*, Bucarest, 1978; p. 10 și nota 1.

ATITUDINEA GERMANILOR DIN BUCOVINA FAȚĂ DE REGIMUL ROMÂNESC ÎN ANUL 1919

Florin Pintescu

Naționalitățile din Bucovina erau confruntate la sfârșitul primului război mondial cu o serie de provocări generate de readaptarea la viața pașnică pe de o parte și de adaptarea la noua stăpânire politică românească, pe de altă parte. O mare parte din aceste provocări au fost soluționate în anul 1919, când s-au creat condițiile politico-administrative și economice necesare desfășurării unei vieți pașnice.

Naționalitatea română din Bucovina se erija în câștigător incontestabil al noii situații politice create la sfârșitul anului 1918. În aceeași perioadă, celelalte naționalități din această regiune se găseau în mod simultan într-o situație firească de confuzie și expectativă, neputând bănuî ce tratament le va fi rezervat de către noul regim politic românesc. Prezentul studiu își propune să ofere cititorului reconstituirea unui fragment din universul de aprecieri și atitudini al populațiilor germană și română din Bucovina față de nou instalata administrație românească din 1919. Această reconstituire se bazează în principal pe valorificarea unor note informative ale serviciilor române de Siguranță, pe care le introducem astfel în circuitul științific. Pentru a oferi cititorului o perspectivă de înțelegere corectă a acelor vremuri vom menționa și câteva mărturii ale unor fruntași români, privind unele neajunsuri din vremurile de început ale administrației române în Bucovina.

Sub impactul vremurilor, reprezentanții populației germane la Congresul General al Bucovinei din 28 noiembrie 1918 (Lebouton Alois, Gaisdorf Rudolf, Glondys Viktor, Hodel Adam, Kaendl Rafael, Landwehr de Pragenau Edwin, Wolis Emil), au votat în unanimitate *Declarația de unire a Bucovinei cu România*¹. Prin articolul 59 al tratatului de pace de la Saint-Germain (10 septembrie 1919) Austria a renunțat la fostul ducat al Bucovinei în favoarea României². Aceste hotărâri oficiale legiferau trecerea germanilor bucovineni sub autoritatea unei noi patrii, România.

În ceea ce privește populația română din Bucovina, se poate conchide că nici masele, nici elitele nu au militat conștient pentru realizarea Unirii din 1918 deoarece aici nu a existat, practic, o mișcare politică românească iredentistă³. În mod evident, această unire a fost rezultatul unor conjuncturi politico-militare și diplomatice excepțional de favorabile, poate irepetabile, pentru regatul României.

Un român trăitor în acele vremuri arăta că austriecii se simțeau destul de siguri pe loialitatea românilor din Bucovina: „În ochii stăpânirii austriace conștiința națională și lupta pentru drepturile limbii nu însemna un pericol de ordin politic; la un comerț studențesc un profesor german le spunea studenților români în aplausele acestora: - „Dacă cineva Vă spune că trageți cu ochiul (hinüberschielet) înspre România, răspundeți-i răsvedit: noi nu tragem cu ochiul, ci privim de-a dreptul. Așa de siguri se simțeau Austriacii cu situația lor politică. Și nici românii nu-și făceau iluzii asupra posibilităților de unire politică cu regatul liber”⁴.

Datorită spiritului general tolerant al românilor și în condițiile inexistenței unei mișcări politice românești iredentiste în Bucovina austriacă, posibilitatea manifestării unor conflicte interetnice între românii din Bucovina și celelalte naționalități era practic exclusă după schimbarea stăpânirii politice în 1919. Acest fapt era ajutat și de trecutul apropiat al acestei provincii austriece, unde „opt națiuni au trăit într-o concordie relativă până la prăbușirea ei”⁵, spre deosebire, așa cum s-a remarcat, de Galiția și Transilvania învecinate⁶.

Atitudinea populației germane față de instaurarea regimului politic românesc în Bucovina era influențată, în mare, de acțiunea a doi factori, unul subiectiv și altul obiectiv. Din punct de vedere subiectiv, odată cu instaurarea regimului politic românesc, populația germană din Bucovina avea cel puțin două motive de temere. În primul rând germanii din Bucovina se vedeau în postura de a pierde calitatea oficioasă de *Kulturträger*-i, fapt ce le asigurase multă vreme considerația oficialităților, concretizată uneori chiar prin acordarea unor facilități economice. În al doilea rând, exista sentimentul firesc de nesiguranță generat de instaurarea administrației unui stat cu care Austro-Ungaria fusese în război, sentiment care se putea ușor transforma chiar în teamă de represalii. Evident, în situații asemănătoare pot interveni (și au intervenit) și atitudini iraționale, de contestare cu orice preț a noii stăpâniri.

Lăsând la o parte stările emoționale trecătoare sau de durată, populația germană din Bucovina avea și un puternic motiv obiectiv de a privi cu neliniște instaurarea administrației românești în Bucovina. Germanii de aici știau că trec sub stăpânirea unui stat ce avea un nivel de cultură și civilizație mai scăzut decât cel din fosta lor patrie, posedând instituții ineficiente, corupte, balcanizate. De aceea, ei erau conștienți că aceste realități puteau să le influențeze negativ nivelul de trai din noua lor patrie. În cele ce urmează, pe baza materialului bibliografic consultat, vom căuta să oferim cititorului crâmpoie din universul general de aprecieri al germanilor din Bucovina față de nou instaurata administrație românească.

În mod firesc, autoritățile române au căutat să impună – treptat însă! - statutul de limbă oficială pentru limba română în Bucovina. Acest fapt a început practic să se materializeze în urma intrării în vigoare a Ordonanței nr. 295 (26 februarie 1919) privind probarea cunoașterii limbii române de către funcționarii publici din Bucovina⁷. Cunoștințele de limbă română trebuiau să fie verificate în fața unei comisii, stabilindu-se cinci grade de calificare, doar gradele 1-3 conferind candidatului dreptul de a obține sau exercita mai departe o funcție publică⁸. Cel mai înalt for cultural al provinciei, Universitatea din Cernăuți, a fost transformată într-o universitate românească printr-un Decret-lege ce intra în vigoare la 1 octombrie 1919⁹, inaugurarea oficială a noii instituții fiind amân timer până la 24 octombrie 1920¹⁰. Doar patru profesori austrieci (Penecke, Netolitzky, Herzog și Siegel), au consimțit să depună jurământul de credință față de autoritățile române și să-și continue activitatea la noua instituție româ nizată, restul emigrând spre universitățile germane din Europa la 4 septembrie 1919¹¹. Ulterior s-a publicat un Decret-lege ce se referea la menținerea instituției notarilor publici din Bucovina. Articolul șase al acestui decret prevedea că notarii publici ce nu cunoșteau limba română erau obligați să-și însușească limba română „...în măsura de a putea executa lucrările funcțiunii lor în această limbă. Ei vor documenta această cunoștință cel mai târziu până la 31 decembrie 1920”¹². Considerăm că, în mod aproape sigur, aceste măsuri administrative au produs un sentiment de frustrare în rândurile etnicilor germani din Bucovina, obișnuiți până atunci cu recunoașterea poziției de limbă oficială pentru limba lor maternă. În urma situației politice nou create acești cetățeni trebuiau să-și însușească, în cazul în care nu posedau, cunoștințe minime de limbă română pentru a putea dialoga cu oficialitățile. O frustrare mai mare, consemnată ca atare, a fost resimțită de populația germană în urma restrângerii drastice a numărului unităților școlare și a materiilor cu predarea în limba germană. Un caz clasic a fost consemnat la Luisenthal, colonie întemeiată la 1808 între localitățile Pojorâta și Fundul Moldovei. Limba română a fost introdusă mai întâi ca o specialitate distinctă în școala germană din localitate. Mai târziu, unele materii trebuiau predate numai în limba română. În final, conform amintirilor lui Arthur Pfeifer, numai învățământul religios se predă în limba germană¹³.

Autoritățile române s-au arătat de timpuriu interesate de organizarea culturală a germanilor din Bucovina, făcând uneori exces de zel. Astfel, tinerilor germani din Iacobeni li s-a sugerat în 1920 de către autoritățile din Câmpulung să nu folosească denumirea „Germania” pentru asociația lor, deoarece ei o considerau „provocatoare”¹⁴. Inutil de remarcat faptul că Germania nu emisese vreodată și nici nu putea atunci emite vreo pretenție economică sau

teritorială asupra Bucovinei iar denumirea acelei „Jugendbund” nu avea decât conotații culturalo-istorice.

Conducerea germanilor din Bucovina sesiza deja în toamna lui 1919, când situația provinciei se stabilizase relativ, că germanii urmau să piardă preeminența deținută până atunci în domeniile învățământului și culturii. La 7 septembrie 1919 avea loc o adunare a germanilor din Câmpulung, unde a luat cuvântul Alfred Kohlruf, președintele Consiliului Național al germanilor din Cernăuți. Acesta arăta auditoriului că „funcțiile statului vor fi ocupate mai mult de români, astfel că nemții trebuie să îmbrățișeze de timpuriu profesiunile libere, industria de casă și meseriile căci astfel vor deveni independenți materialmente, putându-și pe de o parte procura mijloacele necesare de existență, iar pe de altă parte având și mijloace de a putea concura cu celelalte naționalități”¹⁵. Acest conducător lucid era interesat de colaborarea cu românii, sugerând ca „toți germanii să fie uniți și că (ei, n.n.) se pot baza pe sentimentul de dreptate al poporului român, și că nicăieri nu vor fi (nu le va fi, n.n.) mai bine ca în România Mare, unde vor avea toate drepturile și libertățile”¹⁶. Alfred Kohlruf se va implica ulterior activ în politica românească încheind un pact cu Partidul Poporului, condus de generalul Averescu și obținând un mandat de deputat¹⁷. O altă figură proeminentă a germanilor din Bucovina, Alois Lebouton, a reprezentat ulterior pe germanii din Bucovina în Camera Deputaților și Senatul României până la moartea sa, survenită în 1936¹⁸.

Documentele vremii ne arată că majoritatea covârșitoare a germanilor din Bucovina erau interesați în 1919 să-și reia vechile activități din vremuri de pace și să colaboreze cu românii, aflați acum într-o situație politică avantajoasă. Au existat însă și cazuri izolate, de germani care, conduși de impulsuri emoționale, promovau o atitudine reținută față de români. Menționăm în acest sens doar cazul preotului catolic Frantz Brennj din Stulpicani, care într-o predică din 16 noiembrie 1919 arăta enoriașilor că a auzit că „multe fete de neamț să logodesc cu feciori de român”, considerând că „aceasta e o rușine foarte mare pentru noi, nemții”¹⁹. În final, el conchidea că „fetele de neamț să nu convie cu feciori de români fie culti sau necult”, deoarece „noi nemții trebuie să ținem și acum fudui cum am fost înaintea războiului”²⁰. Datorită luărilor sale de atitudine antiromânești, preotul Frantz Brennj a fost supravegheat îndeaproape de Siguranța română, același tratament fiindu-i rezervat și revizorului școlar din Gura Humorului, J. Decker²¹.

Sunt consemnate și luările de poziție ale administratorului silvic Cargel, președintele Consiliului național german din Iacobenii și a forestierului Hromadnic, secretarul acestei organizații. Aceștia elaboraseră cinci întâmpinări către prefectura din Vata Dornei în care se plâneau de administrația română din comună și încercaseră, totodată, să determine populația germană din Iacobenii „să ceară iar conducerea comunală care au pierdut-o când a intrat armata română”²². Johann Brucker, german din aceeași localitate reproșase pe 22 iunie 1919 lui Stefan Ursan și Mihai Nichiteș, membri ai comitetului comunal că nu se interesează de interesele populației germane din Iacobenii și că se opun ideii ca și populația germană să capete o parte din averea Fondului Bisericesc care, chipurile, urma să se împartă²³.

Nemulțumirile populației germane față de administrația românească nu constituiau exemple izolate. Un german din Ilișești chiar întocmise o scrisoare în acest sens, trimițând-o gazetei *Tagespost* din Sibiu. Scrisoarea nu a fost publicată, fiind oprită de cenzura din Sibiu²⁴. Nemulțumiri asemănătoare se manifestau și în Valea Stănei și în Vatra Moldoviței²⁵.

O situație spectaculoasă se înregistrează la sfârșitul anului 1919, cu prilejul alegerilor parlamentare, când în unele localități populația germană și română sprijină aceeași candidații (de regulă ai opoziției). Astfel, o notă a Siguranței din 2 noiembrie 1919 consemna că în localitatea Iacobenii se realizase o solidarizare a alegătorilor români și germani în jurul candidatului Candrea. Candidatul guvernului, V. Lițu, câștigă totuși alegerile, cu ajutorul fraudei electorale. Buletinele de vot ale alegătorilor ce-l votaseră pe Candrea fuseseră inscripționate cu litere, linii sau cruciulițe, preotul Mihalcea, președintele comisiei electorale fiind surprins de un martor

ocular săvârșind acest fapt. Un grup de alegători români și germani adunați la Casa Germană din localitate hotărăsc să compună un protest, rămas dealtfel fără rezultat. Ei constatau că „ne-au furat (autoritățile locale, n.n.) 56.000 coroane, nu ne trebuie astfel de primărie și acum voiesc să ne prade și voturile”²⁶. Locuitorii germani din Bucșoaia au compus la 16 noiembrie 1919 un document interesant, protestând în contra abuzurilor făcute în cadrul alegerilor parlamentare de atunci. Reproducem mai jos câteva pasaje din acest document ce reflectă o solidaritate interetnică.

„Noi subsemnații alegători germani din comuna Bucșoaia **ne alăturăm în totul protestului concetățenilor noștri români** (subl.n.) contra abuzurilor care s-au făcut la alegerile pentru parlament... Abuzurile numeroase la alegeri și suprimarea fără considerare a oricărei expresiuni libere și a libertății presei, interzicerea adunărilor de alegători, falsificarea rezultatelor alegerilor au produs cea mai mare indignare și întristare la toate partidele și națiunile a acestei țări. Suntem de acord cu concetățenii noștri români în cererea, că alegerile cari s-au făcut în astfelu de referinți să fie cât mai repede anulate și să se creeze o altă lege electorală...”²⁷. De altminteri - caz tipic pentru un stat subdezvoltat având un aparat politico-administrativ corupt - asemenea proteste nu aveau nici o șansă să fie soluționate. Astfel că serviciile de Siguranță puteau să constate că „mișcarea politică germană în intervalul dela 23 noiembrie (1919, n.n.) și până în prezent (23 decembrie 1919, n.n.) se rezumă la protestele în contra alegerilor parlamentare, trimise Consiliului Național German din Cernăuți și semnate de cea mai mare parte a nemților din circumscripția noastră, mai ales din comunele Iacobeni, Frasin, Bucșoaia, Gura-Humorului și Ilișești, care proteste nu au avut nici un efect. ... În principiu, nemții sunt în cea mai mare parte nemulțumiți cu actuala stare de lucruri, însă rabdă și tac”²⁸.

Alegerile parlamentare din 1919 și tratativele de pace de la Paris aveau o semnificație aparte pentru populația germană din Bucovina. În primul rând, prin alegeri s-ar fi pus capăt unei situații resimțită de populația germană ca fiind de provizorat. În al doilea rând, cel puțin unii reprezentanți ai acestei etnii încă mai credeau că prin tratativele de pace ar putea fi evitată apartenența definitivă a Bucovinei la România. Ambele ipostaze sunt menționate documentar.

„Populația germană până la alegeri se legăna în speranța că poate va fi altfelu, poate va reinvia Austria sau cel puțin consiliul suprem pentru pace va decide ca Bucovina va rămânea o republică mică, independentă. Alegerile însă le-a zdruncinat credința aceasta; ei zic, că făcându-se alegerile trebuie să rămână de acum țeara României și semnarea păcii a șters și ultima urmă a speranței aceleia. Astăzi zic: nouă ne e totuna cărui împărat vom fi supuși, numai să fim tratați bine, să ne lase să trăim și să muncim. **Până acum suntem tratați bine de autorități și scutiți de relele care bântuie pe alte locuri, de exemplu foametea din Viena** (subl. n.)... Știrea despre semnarea păcii are efectul uloului turnat în marea agitată. Și cele mai agitate spirite s-au calmat, răii au amuțit și celor buni li s-a întărit speranța că merge spre bine”²⁹.

Conform tuturor aparențelor, schimbarea de regim politic de la sfârșitul anului 1918, trebuia să-i favorizeze în special pe românii din Bucovina. Cu toate acestea, documentele vremii consemnează o serie de atitudini negative față de noul regim la populația românească din Bucovina. Aceste atitudini țin de existența unor explicații istorice logice, pe care le vom expune în cele ce urmează.

Ca rezultat al propagării mitului „bunului împărat” într-o societate ce păstra încă valori patriarhale, tradiționale, cel puțin o parte a populației românești din Bucovina nutrea încă sentimente austrofile (mai curând dinastice) în anul 1919. Există câteva mărturii indubitabile în această privință. În luna aprilie 1919 locuitoarea din Capusatului, Garafina Țaran nu nutrea sentimente dintre cele mai bune față de soldații români pe care-i considera „țigani, opincari flămânzi, tâlhari”, conchizând apoi lapidar: „se vede că nu-i biata noastră împărăție”³⁰. Un gospodar din același sat, Dumitru a lui Gheorghe Nisioi conchidea că în România „există numai boieri și dobitoace” și că „domnii (care? n.n.) s-au pus pe capul nostru să ne aducă la sapă de lemn, dar nu vor ajunge”³¹. Malanca Simion și Cainar Gheorghe din Păltinoasa conchideau că

„au venit calicii de români să ne puie din nou *domnăritul* (?!, subl. n.) în cărcă”³². Pe 22 decembrie 1919 se constata însă faptul că „în populația română s’a blasat în mare parte spiritul austriac și dragostea pentru „tătuca dela Viana”³³. Cu toate acestea, același raport consemna că vârstnicul țaran român Florea Tilihoi din Botoșana exclama încă reflex, coplesit de greutatea cotidianului: „Hei, nu-i săracu tătuca cel bătrân (Franz Iosif)”³⁴.

Opoziția românilor din Bucovina față de abuzurile administrației din Vechiul Regat și-a găsit cel mai bine expresia în lupta dusă de Iancu Flondor și susținătorii săi pentru păstrarea unei largi autonomii a structurilor locale din Bucovina. Experiența ulterioară a confirmat justetea poziției mândrului boier, ce dorea instituirea unui adevărat „cordon sanitar” la Burdujeni³⁵. Al. Procopovici a caracterizat astfel această situație: „Chiar și mult, și interesat hulitul, și de mine criticatul lui cordon sanitar, nu mai aruncă nici o umbră asupra mormântului său, pentru că din perspectiva unor experiențe și lămuriri ulterioare de fapte, se prezintă ca reacțiunea, oarecum vehementă, declanșată de turpitudini care atingeau imoralitatea și jigneau profund sensibilitatea acestui boier mândru, conștient și ambițios”³⁶.

În general, populația română din Bucovina a manifestat o lungă perioadă de neîncredere – de altfel perfect justificată – față de funcționarii români proveniți din Vechiul Regat. În primul rând, administrația românească a introdus în Bucovina un corp de funcționari corupți și aroganți, mai numeros decât fusese în perioada monarhiei dualiste. Artur Gorovei arăta că, în vremea unei călătorii întreprinse în perioada premergătoare unirii, a putut constata că la vama austriacă din Ițcani exista un singur funcționar și nici un agent al poliției, iar la vama românească din Burdujeni existau trei vameși și trei agenți ai Siguranței³⁷.

Un motiv special de nemulțumire era exprimat de același țaran din Botoșana, Florea Tilihoi. „Și-apoi bătae, bătae dela roate. Jandarmul sireacu, când te pune păcatul să-i cazi în mână lui, te arde la inimă... **La noi nu se bătea înainte** (subl.n.). Acum se bate fără măsură și poporul geme!”³⁸. Abilul agent al Siguranței care întocmise în decembrie 1919 raportul din care am citat această plângere era silit să constate și el o serie de nereguli pe care le expune sumar „Abuzurile ce se fac la căile ferate, jaful și bacșișurile sunt cauza principală a nemulțumirii. Pe unde am umblat, tot cântecul acesta l-am auzit, că prea se face batjocură de bieții oameni, cari sunt nevoiți a-și aduce pâinea din regat sau cari își aduc simbria în (produse, n.n.) naturale a unei veri de muncă. Și se pradă pânea, averea se perde cu totul sau, ca să ajungă acasă, plătește la bacșișuri de se sleiește... Mare nedumerire provoacă și împrejurarea că din cauza recoltei slabe, pânea nu va ajunge, scumpetea crește mereu și aprovizionarea din partea guvernului nu se mai face. Populația sărmană e colosal de îngrijorată pentru viitor”³⁹.

Această nemulțumire era sporită de faptul că în vremea războiului nu se manifestase nici un fel de scumpete în Bucovina, în comparație cu primul an de pace, 1919. Vom cita o mărturie a unui învățător român, revelatoare în acest sens.

„În timpul primului război mondial, între 1914 și 1918 nu s-a simțit nici un fel de scumpete, nici la alimente și nici la îmbrăcăminte, deși cele dintii se găseau mai greu pe piață. Astfel, cu salariul de 62 cor.(oane) 50 bani lunar, din 1904, puteam cumpăra în fiecare lună chiar și în 1915 – deci în toiul războiului – un rînd de haine = 20 cor.(oane), o pereche de ghete = 10 cor.(oane), o pălărie = 2.50 cor.(oane) și alimentarea lunară = 30 cor.(oane). ... Salariul, însă, mi s-a mărit în 1907 la 220 cor.(oane) lunar. Puterea de cumpărare era, între anii 1916 și 1918: 1100 kg. grîu, sau cam 1375 kg. porumb lunar! Cum s-a terminat războiul, în 1918, scumpetea a început a crește, însă atît de rapid, că ceea ce ai cumpărat azi cu un preț, a doua zi plăteai cu doi, trei lei mai mult la kilogram. Această creștere a prețurilor continua mereu, iar valoarea coroanelor scăzuse la jumătate față de leu, așa că în anul 1924, când aveam salariu de 3.000 lei, puteam cumpăra 160 kg. grîu sau 176 kg. porumb, valoarea unui kilogram grîu fiind între 18 și 20 lei, iar a porumbului între 17 și 18 lei”⁴⁰.

Analizând această mărturie, ce ilustrează scăderea considerabilă a nivelului de trai din Bucovina în anii imediat următori primului război mondial, putem conchide că și acest fapt a

condus la răcirea sentimentelor populației din Bucovina față de stăpânirea românească. Creșterea taxelor școlare, în raport cu perioada anterioară era, de asemenea, un motiv suplimentar de nemulțumire. Astfel, în perioada stăpânirii austriece, 1/3 din elevii școlilor din Bucovina plăteau taxe, restul fiind scutiți de la plata acestora. Sub administrația românească, raportul acestor categorii de elevi se inversează⁴¹.

Comportarea abuzivă a funcționarilor români din Bucovina continua să fie principalul motiv de nemulțumire a populației române de aici. Introducerea legii comunale în Bucovina a generat numeroase tulburări. Până în 1918 gestiunea fondurilor financiare ale comunelor se făcea de către primari. Noua lege transfera această atribuție percepătorilor locali, în care populația nu avea încredere. Locuitorii români din satele de pe lângă Câmpulung protestează împotriva aplicării acestei legi. Pictorian, inspectorul general administrativ pentru Bucovina însărcinat cu aplicarea acestei legi, se comportă incalificabil cu prilejul acestor proteste admonestând populația **română** nemulțumită cu următoarele vorbe, generatoare de autentic patriotism românesc: „Dacă nu vă plac legile românești, cărați-vă la Austria; la Viena cu voi, la America cu voi!”⁴².

La finele acestei analize, câteva concluzii se impun cu necesitate. În primul rând, trebuie să arătăm că în perioada anterioară anului 1919 se realizase un fel de solidaritate interetnică la nivelul elitelor din Bucovina, solidaritate dată de necesitatea folosirii limbii germane în cadrul regimentelor, școlilor și aparatului administrativ bucovinean. Un binecunoscut autor prezintă alegoric această situație, arătând că la o masă de taroc (joc de cărți foarte popular în Bucovina austriacă) puteau fi auzite până chiar patru limbi, în funcție de naționalitatea jucătorilor⁴³.

În al doilea rând, conchidem că această solidarizare interetnică la nivel de elite avea toate șansele să se adâncească la nivelul maselor, chiar dacă etnicii germani (considerați ca grup omogen) erau în general mai reticenți în ceea ce privește apropierea de membrii altui grup etnic. Cercetările recente au demonstrat că grupul etnic reprezintă un „sistem deschis de acțiuni sociale și atitudini culturale”, aflându-se într-un „permanent proces de schimbare, exprimat prin modificarea respectivelor dominante de interese”⁴⁴. O atitudine civilizată a administrației române ar fi putut ușura mult apropierea dintre colectivitățile germane și române din Bucovina. Reaua voință, corupția și incompetența acestei administrații, de altfel tipică pentru oricare – sau aproape oricare – țară subdezvoltată nu au reușit decât să producă resentimente în ambele colectivități etnice în primii ani de după război. În mod miraculos, inclusiv astăzi calitățile germanilor din Bucovina sunt amintite cu respect și admirație de populația română de aici⁴⁵.

Miracolul unirii Bucovinei cu România, miracol sfințit de sângele atâtor ostași români, a fost umbrat de inconștiența membrilor acestei administrații, inconștiență ce ar fi putut avea urmări neplăcute pentru România dacă Austria sau Germania ar fi fost pe atunci state puternice, capabile să ia măsuri contra României. Ulterior, aceste resentimente se vor aplană în cea mai mare parte dar bucovinenii, indiferent de naționalitate, vor rămâne cu nostalgia eficienței administrației imperiale austriece, în raport cu ineficiența și corupta administrație românească.

Iancu Flondor sesiza într-o scrisoare din 24 noiembrie 1922 calea greșită urmată de guvernele române ce se succedaseră până la 1922, în ceea ce privea politica practică în provinciile realipite. Redăm în continuare un pasaj din această scrisoare, pasaj ce se constituie într-o analiză obiectivă a acestei politici. „Calea urmată până acum de acele guverne, începând de la unificarea politică, din nefericire a fost atât de greșită, încât aceste patru ramuri (ale poporului român, n.n.) se prezintă astăzi cu mult mai puțin unificate sufletește decât înaintea unificării politice. Fiecare din partidele cele vechi nu doresc decât să facă în țările realipite prozeliți, să-și întărească fiecare pozițiile lui politice, pentru a stăpâni singur situația, lovind sălbatic în ceilalți fără a-și da seama că lovește în patria lui proprie... Este acea nenorocită mentalitate pătimașă a vechiului Regat, unde interesele de partid primează asupra oricărui alt sentiment”⁴⁶. Această „nenorocită mentalitate pătimașă” a fost cu adevărat dăunătoare intereselor ambelor grupuri etnice despre care s-a discutat în lucrarea de față.

În final, considerăm că istoria colectivitățile germană și română din Bucovina perioadei interbelice merită cercetări suplimentare, insistând mai ales asupra aspectelor de cooperare dintre ele, cooperare ce ar merita poate să fie valorificată în noua Europă, caracterizată în general de toleranță, respect reciproc și comunicare. De asemenea, sperăm ca prezenta lucrare să ofere minime sugestii de cercetare pentru eventuale cercetări ulterioare.

**Considerations concerning the attitude of the Germans and Romanians
of Bukovina related to the Romania regime in 1919
Summary**

The topic of this paper deals with the opinions of the German and Romanian populations of Bukovina, on the politics promoted by the new created Romanian government. Generally, this script is based on the documents gathered from "Arhivele Statului", Suceava, Romania.

NOTE:

¹ I. Nistor (1991), *Istoria Bucovinei*, ediție îngrijită și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, p. 394 și 399.

² *Ibidem*, p. 404.

³ Florin Pintescu (1996), *Viața politică românească din Bucovina: loialism, autonomism sau iredentism? (1900-1914)*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2 (12), 1996, pp. 271-272. Vezi și nota 70, pp. 273-274.

⁴ A. Ieșan, (1928), *Viața socială în Bucovina dela unire; condițiile și perspectivele de dezvoltare, în Zece ani dela unirea Bucovinei. 1918-1928*, Cernăuți, p. 219. Vezi și p. 220: „Unirea politică însă rămânea un vis îndepărtat de realitate”.

⁵ Erich Prokopowitsch (1959), *Das Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukowina*, München, R. Oldenbourg Verlag, p. 7.

⁶ Adolf Armbruster (1991), *Europa im kleinem: Die Bukowina*, în *Idem, Auf den Spuren der eigenen Identität*, București, Editura Enciclopedică, p. 226.

⁷ „Monitorul Bucovinei”, Cernăuți, 7 martie 1919.

⁸ *Ibidem*, p. 2.

⁹ „Monitorul Bucovinei”, Cernăuți, 30 septembrie 1919.

¹⁰ I. Nistor, *op. cit.*, p. 411.

¹¹ R. Căndea (1928), *Învățămintul superior, în Zece ani dela unirea Bucovinei. 1918-1928*, Cernăuți, 1928, pp. 266-267.

¹² „Monitorul Bucovinei”, Cernăuți, 1 decembrie 1919, p. 1.

¹³ Oskar Hadbawnik, *Die Zipser in der Bukowina. Anfang, Aufbau und Ende ihres buchenländischen Bergbaues in der Nordkarpaten*, Stuttgart, Druckerei Kamler, 1992, p. 229

¹⁴ *Ibidem*, p. 145.

¹⁵ Arhivele Statului Suceava (ASS), Fond „Serviciul special de siguranță Câmpulung Moldovenesc”, dosar 1/1919, f. 10.

¹⁶ *Ibidem*, f. 8.

¹⁷ Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 62

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ ASS, *loc cit.*, dosar 1/1919, f. 24.

²⁰ *Ibidem*, f. 24-25.

²¹ *Ibidem*, f. 31.

²² *Ibidem*, dosar 3/1919, f. 3.

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem*, dosar 4/1919, f. 390, verso.

²⁵ *Ibidem*, dosar 1/1919, f. 5.

²⁶ *Ibidem*, dosar 3/1919, f. 23.

²⁷ *Ibidem*, f. 39.

²⁸ *Ibidem*, dosar 1/1919, f. 31.

²⁹ *Ibidem*, dosar 3/1919, f. 49 și 51.

³⁰ *Ibidem*, dosar 4/1919, f. 130.

³¹ *Ibidem*, f. 192

³² *Ibidem*, f. 232

³³ *Ibidem*, dosar 3/1919, f. 50.

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ I. Nistor, *op. cit.*, p. 406. Vezi și Florin Pintescu, *Concepții politice la Iancu Flondor și Ion Nistor*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 1 (11), 1995, pp. 252-258

³⁶ Al. Procopovici (1933), *Cincisprezece ani dela Unirea Bucovinei. Constituantă din 27 Octombrie 1918*, Cernăuți, pp. 11-12.

³⁷ Artur Gorovei (1921), *Funcționari români*, în *Idem, Cruzimi*, Iași, Editura Viața Românească, pp. 194-196. Această carte este pilduitoare în demonstrarea adevărului că neîncrederea românilor din teritoriile alipite în funcționarii proveniți din Vechiul Regat se baza în general pe experiențe personale negative.

³⁸ ASS, *loc. cit.*, dosar 3/1919, f. 50.

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ Filimon Rusu, *Amintiri*, Rădăuți, 1957, pp. 135-136. Text dactilografiat aflat la ASS, colecția manuscrise, nr. 53.

⁴¹ Iorgu G. Toma, *Din neajunsurile Bucovinei. Discurs parlamentar rostit în ziua de 30 Octombrie 1924 în Adunarea Deputaților*, Cernăuți, 1924, p. 34.

⁴² *Ibidem.*, p. 28. Vezi și p. 22 din această broșură: „Unificarea legislativă este pe cale de realizare, unirea sufletească însă progresează mult mai greu și sunt anumite pricini... care stau de-a curmezișul, și acestea sunt: în rândul întâi este *necunoașterea situațiunii dela noi*; în al doilea rând e *lipsa de adevărată dragoste frățească*, și în rândul al treilea: *jignirea sentimentelor noastre de mândrie și de demnitate*”.

⁴³ Adolf Armbruster, *op. cit.*, p. 226: „Schon am Tarocktisch konnte man bis zu vier Sprachen hören, saß doch der rumänische Pope neben dem ukrainischen Förster, dem polnischen Apotheker und dem deutschen Lehrer; dahinter stand oft ein jüdischer Kleinkrämer”.

⁴⁴ Annemie Schenk, Ingeborg Kellermann-Weber (1973), *Interethnik und sozialer Wandel in einem mehrsprachigen Dorf des rumänischen Banats*, Magdeburg, p. 5. Apud Klaus Heitmann (1995), *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german, 1775-1918. Un studiu imagologic*, traducere și introducere de Dumitru Hîncu, București, Editura Univers, p. 28.

⁴⁵ Adolf Armbruster, *op. cit.* pp. 234-235. Chiar autorul prezentei încercări științifice, originar dintr-un sat fost german (Karlsberg - Gura-Putnei) poate depune mărturie în acest sens.

⁴⁶ ASS, Fond Iancu Flondor, dosar 5, f. 25-26, xerocopie. Scrisoarea era adresată lui Dimitrie Bogos, șeful unei grupări politice din Chișinău.

ЗЕРНОВЕ ГОСПОДАРСТВО НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ XII – XIII ст.*

Ігор Возний (Чернівці)

В дослідженні економіки стародавньої Русі особливе місце належить широкому колу проблем, пов'язаних з історією землеробства. Археологічні дослідження підтверджують, що ведучою галуззю економіки давньоруського суспільства було сільське господарство.

Сучасний рівень вивчення сільського господарства вимагає аналізу регіональної специфіки хліборобства, дослідження впливу багатьох факторів на даний процес. Серед них науковці виділяють природничий (фізико-географічні умови, кліматичні зміни), соціально-економічний (типи населених пунктів), політичний та етнокультурний. Одним із важливих завдань поглибленого дослідження питань спеціалізації землеробства на регіональному рівні, є проведення широкомасштабних розкопок археологічних пам'яток в регіоні.

Об'єктивними передумовами розвитку зернового господарства є стан фізико-географічних характеристик району. Територія Північної Буковини в наш час належить до лісостепової зони, яка відзначається різноманітністю природних умов. Підвищені ділянки перемежуються з глибокими балками, ярами та долинами. В Пруто-Дністровському межиріччі найбільшу площу займають опідзолені чорноземи. Тут добрі умови для вирощування зернових, для ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва, отриманню високих і стабільних урожаїв. В Пруто-Сіретському межиріччі поширені дерново-підзолисті поверхнево-оглеєні суглинки, які також характеризуються відносно високою природною родючістю. У передгірській зоні переважають бурі лісові та дерново-буроземні ґрунти, які сприяють веденню скотарства [34, с.83-87]. Порівняння величини вегетаційного періоду, суми активності температур і кількості опадів на території краю з вимогами зернових хлібів, які ставляться до ґрунту і клімату, показує, що зона сприятлива для вирощування сільськогосподарських культур і забезпечує вирощування одного урожаю в рік [60, с.75].

Значний вплив на вирощування тих, чи інших культур мали кліматичні зміни, які відбулися протягом X – XIV ст. Як доведено науковцями, за останні дев'ятсот років різких змін у кліматі не відбулося, і в наш час він залишається таким же, як був на початку нашої ери [17, с.36; 76, с.27]. Відомо, що з 800 по 1200 рр. в Центральній Європі випадали рясні дощі [16, с.282]. Особливо багатоводними були X – XIII ст. У цей час відзначався великою водністю Дніпро, що підтверджується великим списком багатоводних років, наведених у давньоруських літописах [80]. Від нього не відставав і Дністер. У 1129 р. в Подністров'ї пройшла велика злива “Бысть вода велика потопаи людей и жито, и хоромы снесе [7, стб.211]” У 1164 р. в Галицькій землі після злив вода вийшла з Дністра і затопила значну місцевість. Внаслідок цього подорожчали продукти і “бысть в них жатва дорога рамяно на ту зиму” [7, стб.211]. У результаті повені на ріці загинуло понад 300 чоловік: “Внезапу въ одинъ день и в нощь поиде вода изъ Днестра велика и потопаи человекъ бол 300 иже бяху пошли съ солью из Удеча” [3, стб.286; 7, стб.524].

* Prezentul studiu reflectă punctul de vedere al autorului cu privire la încadrările geografico-istorice și etnice, pe care redacția nu-l împărtășește.

Фаза зволоженості привела до зміни режиму рік і їх водності. А це в свою чергу вплинуло на місцезнаходження поселень. Для X – XI ст. характерний в основному прирічковий тип поселень [67, с.47-60], що властиво для всієї території розселення слов'ян [54, с.42-72; 63, с.91-95; 81, с.93-110]. Таке розташування може свідчити про те, що у господарському використанні слов'ян були алювіальні ґрунти та заплавні луки прирічкових долин [14, с.40; 44, с.98-99]. У XII – XIII ст. прирічковий тип відкритих поселень на теренах Давньоруської держави ще зберігається, однак спостерігається відхід населення на високі місця, розселення у басейнах малих річок, вихід на вододіли [44, с.102; 58, с.98-110; с.]. Це характерно і для Північної Буковини. Переважна більшість їх розташовувалася по краю другої надзаплавної тераси, біля приток і балок, що впадають у річки. Таке розміщення привело до заміни орного фонду. Замість родючих алювіальних ґрунтів виникла потреба розробляти важкі для оранки суглинки та чорноземи вододілів. Місця ці найзручніші для землеробства і скотарства, бо мають найродючі землі і багаті травами заливні луки [74, с.12-13].

Географічне середовище та його специфіка були важливою передумовою формування поселенської структури на території давньої Русі. Тут формуються різні за соціально-економічним значенням населені пункти. Як і на всій території Давньоруської держави, на Буковині відомі великі політико-адміністративні центри (літописний Василів, Кучелмин), малі міста (Ленківці на Пруті), феодальні замки та сторожові фортеці (Чорнівка, Дарабани, Молодія тощо), сільські поселення. Співвідношення різних функцій та ранговості поселення впливало на мікрорегіональну специфіку сільського господарства [15, с.83]. На сучасному рівні археологічного дослідження регіону наявні дані вказують, що для великих міст (Василів) характерне підсобне землеробство. Сільськогосподарський інвентар тут представлений знаряддями, які мають допоміжне значення: збирання урожаю, обробки його та заготівлі кормів, а господарські споруди – сховищами продовольчих запасів [68, с.138-154]. Аналогічна ситуація простежена науковцями у Києві, Чернігові, Переяславі [55, с.272]. На відміну від землеробства, на думку П.П.Толочка, тваринництво займало значне місце в міщан [72, с.47]. Тут зустрічають значну кількість кісток свійських тварин, знарядь заготівлі кормів – кіс і як додаткове свідчення цьому – розвиток косторізного ремесла. Для виготовлення кістяних знарядь сировиною, в основному, слугували кістки великої рогатої худоби.

Деякі інші характер мають малі міста, феодальні замки. Для цієї категорії поселень знахідки орних знарядь більш характерні. Прикладом може слугувати Чорнівська феодальна укріплена садиба [25, с.61-74]. Аналогічна ситуація простежена в містах та городищах Середнього Подніпров'я [23, с.95-104; 43, с.203-217; 72, с.81].

На сільських поселеннях Буковини, які досліджені значно гірше виявлені поодинокі знахідки сільськогосподарських знарядь [25, с.61-74; 49, с.112-127]. Фрагменти орних знарядь відомі з неукріплених поселень Чернігівщини та на поселеннях Середнього Подніпров'я [13, с.196-200; 19, с.22-23; 20, с.76-83].

Джерелом, яке досить яскраво висвітлює значне поширення і технічний рівень землеробства, є археологічні матеріали, що за своїм характером дають найбільш повне і об'єктивне уявлення про розвиток даного виробництва. Знайдені на поселеннях і городищах в багатьох житлах і господарських приміщеннях землеробські знаряддя, запаси зерна, жорна, кістки тварин свідчать про те, що населення Північної Буковини займалося землеробством і тваринництвом, які на теренах краю має давні традиції [67, с.101].

Велике значення для з'ясування стану землеробства мають знахідки зерен культурних рослин, виявлені при розкопках давньоруських пам'яток. Обвуглені зерна мають декілька деформовану поверхню, але все ж на основі морфологічних ознак вдається встановити належність більшості їх певному роду хлібних злаків або іншим групам культурних рослин. Вони дозволяють встановити склад оброблюваних культур і

простежити їх зміни. Галицько-Волинські землі завжди славились багатством зерна. Коли у 1279 р. голод охопив Русь, Польщу, Литву і сусідні країни, ятвяги послали посольство до Володимира Васильковича з проханням продати їм зерно, що й було зроблено. "Володимеръ же из Берестя посла къ нимъ жито в лодяхъ по Боугоу" [7, стб.879]. Данило Романович дав Михайлу "пшенице много и меду и говядь и овец доволь" [7, стб.521, 879]. Значить, навіть в період голоду у володимирського князя були значні запаси зерна.

На території Північної Буковини на багатьох пам'ятках відомі залишки зернівок культурних рослин [68, с.162], але палеоботанічному обстеженню були піддані лише зернівки Чорнівської феодальної садиби (таб.1) [25, с.63-64]. Тут виявлені залишки різноманітних сільськогосподарських рослин, палеоботанічний аналіз яких провела Г.О.Пашкевич у лабораторії природничих методів досліджень ІА АН України. Результати таких досліджень дають змогу реконструювати мікрорегіональний розподіл зернових культур і простежити основні тенденції розвитку зернового господарства. В той же час, як вказували Г.О.Пашкевич та С.О.Беляєва, встановити абсолютну перевагу тих чи інших рослин у посівах дуже важко, оскільки збереженість зернівок та насіння, наявність їх у колекціях обумовлена багатьма об'єктивними і суб'єктивними факторами [14, с.44].

Таблиця № 1 Видовий склад культурних рослин Чорнівського городища XII – XIII ст.(за І.П.Возним)

видовий склад		Кількість	%
Просо посівне	<i>Panicum miliaceum</i>	4141	49
Ячмінь півчастий	<i>Hordeum vulgare</i>	1120	13
Жито посівне	<i>Secale cereale</i>	998	11
Пшениця м'яка	<i>Triticum aestivum</i>	842	10
Овес посівний	<i>Avena sativa</i>	507	6
Горох посівний	<i>Pisum sativum</i>	440	5
Пшениця карликова	<i>Triticum compactum</i>	175	2
Пшениця м'яка перехідної форми	<i>Triticum S 1</i>	62	0,7
Сочевиця	<i>Lens culinaris</i>	52	0,6
Конопля посівна	<i>Cannabis sativa</i>	16	0,1
Льон прядильний	<i>Linum usitatissimum</i>	2	0,02
Пшениця двозернянка	<i>Triticum dicoccum</i>	1	0,01
РАЗОМ:		8356	100

Таблиця № 2. Видовий склад культурних рослин з поселень XII – XIII ст на території Північної Буковини

видовий склад		назва пам'ятки			
		Чорнівка	Василів	Матринівка	Ленківці
Просо посівне	<i>Panicum miliaceum</i>	*	-	*	*
Ячмінь півчастий	<i>Hordeum vulgare</i>	*	-	-	-
Жито посівне	<i>Secale cereale</i>	*	-	-	*
Пшениця м'яка	<i>Triticum aestivum</i>	*	-	*	-
Овес посівний	<i>Avena sativa</i>	*	-	-	-
Горох посівний	<i>Pisum sativum</i>	*	*	*	*
Пшениця карликова	<i>Triticum compactum</i>	*	-	-	-
Пшениця м'яка перехідної форми	<i>Triticum S 1</i>	*	-	-	-
Сочевиця	<i>Lens culinaris</i>	*	-	-	-
Конопля посівна	<i>Cannabis sativa</i>	*	-	-	-
Льон прядильний	<i>Linum usitatissimum</i>	*	-	-	-
Пшениця двозернянка	<i>Triticum dicoccum</i>	*	-	-	-

Як видно з таблиць № 1 - 2, тут були поширені просо, ячмінь, овес, пшениця, жито, горох, конопля, льон та інші культури. Більшість з них відносяться до голозерних. Відомо, що у VIII – XI ст. в ареалі розселення східних слов'ян вирощувалися плівчасті сорти зернових, в основному ярових. До них слід віднести пшеницю двозернянку (*Triticum dicoccum*). Сіяли її невимолоченими колосками неглибоко у ґрунт оброблений розпушувальними знаряддями. Тривале використання її зумовлене морозостійкістю, невибагливістю до ґрунтів, а також здатністю знищувати бур'яни, що було дуже важливим при перелоговій системі ведення господарства [14, с.45]. Зернівки плівчастих пшениць використовувалися в основному, для виготовлення крупи і давали невеликий вихід борошна. Крім того вони дуже трудомісткі, оскільки необхідно очищувати їх від плівок. Таким чином, плівчасті сорти зернових не могли використовуватися на постійних полях з чергуванням озимих та ярових посівів і були неперспективними для якісно нового розвитку хліборобства за умов феодального суспільства, що вимагали виробництва додаткового продукту. Шлях до цього лежав через освоєння голозерних сортів пшениці. Кліматичні умови XII – першої половини XIII ст., мова про які йшла вище, сприяли змінам у складі вирощуваних рослин. Замість плівчастих приходять голозерні сорти зернових. На східнослов'янських пам'ятках VIII – X ст. вони відомі ще у незначних кількостях. У культурних шарах ХН – XIII ст. вони вже зустрічаються масово. Можливо саме в XII ст. відбувся перехід до вирощування головним чином голозерних пшениць [14, с.46]. Немаловажне значення для їх впровадження в господарстві мали біологічні властивості даного виду зернових: висока врожайність, пластичність до умов середовища, більший вихід борошна, високі хлібопекарські якості, швидше визрівання, менш трудомістка обробка урожаю, ярі та озимі посіви [61].

Серед голозерних злакових можна назвати карликову пшеницю (*Triticum compactum*). Вона відзначається великою витривалістю і завжди гарантує одержання урожаю [56, с.17-19]. Масовий перехід до вирощування цього виду відбувся в XII ст., що супроводжувалось переходом від знарядь, що розпушують ґрунт, до знарядь, які обертають скибу. Цей перехід дослідники вважають найважливішою подією в еволюції орних знарядь [14, с.46]. Карликова пшениця вирощувалася як ярою, так і озимую. На території Придністров'я вона відома віддавна. До цього ж виду можна віднести також пшеницю м'яку (*Triticum aestivum*) і пшеницю м'яку перехідної форми (*Triticum SI*). Таким чином прогресивні зміни у техніці та видовому складі пшениць забезпечили можливість освоєння нових земель, у тому числі і важких чорноземів.

Важливим показником еволюції парової системи землеробства є поява в асортименті зернових культур озимих сортів, особливо жита (*Secale cereale*) [35, с.333]. Найбільш ранні знахідки озимого жита і супутніх йому бур'янів на теренах східних слов'ян датуються IX ст [40, с.70-73; 47, с.93, 150]. Воно не раз згадується в давньоруських писемних джерелах [5, с.117; 6, стб.310] “Того же лета рожь не родился по всеи нашен земли и дорого бысть жито” [6, стб.451]. Найважливішими умовами поширення жита як основної зернової культури, були його цінні біологічні властивості: стійкі врожаї, невибагливість до ґрунтів; морозостійкість; короткий період вегетації. Велике значення мала властивість жита очищати ґрунт від бур'янів. Весною і восени жито сильно кущилося, швидко утворюючи щільний покрив, під яким бур'яни гинули. З впровадженням у сівозміну озимого жита стає більш різноманітним асортимент вирощуваних культурних рослин. В Пруто-Дністровському межиріччі як вказувала З.В.Янушевич, жито завжди було менш поширене за інші зернові культури [84, с.123].

Ячмінь (*Hordeum vulgare*) був також ходовою культурою на Буковині. Тут він відомий на пам'ятках VI – X ст. [67, с.105] Просо починає вирощуватися разом з пшеницею і ячменем. Про нього згадує ще візантійський історик Маврикій, а також

давньоруські літописи як про один з основних продуктів харчування. "А ячмени молоченого 6 половникъ..., в том ячмени прибытка 700 половникъ" [8, с.380].

Овес (*Avena sativa*), який призначався для годівлі коней, також був досить поширеною культурою. Дана культура згадується в правових документах в якості прибутків, що їх отримували вірник і городник. "А кони 4, конем на рот сути овес" [8, с.406, 434]. На Буковині він відомий серед матеріалів поселень культури карпатських курганів [18, с.52].

Разом з пшеницею і ячменем починають вирощувати слов'яни і просо (*Panicum miliaceum*). З проса виготовляли пшоно, яке було одним із основних продуктів в раціоні харчування давньоруського населення. В деякі роки ціни на пшоно були вищими ніж на пшеницю і жито. У Новгороді під час голоду 1228 р. пшоно купували по "7 гривень за кадь", жито і пшеницю по "5 гривень за кадь".

Крім зернових, на Чорнівському городищі, у саркофагах № 3 і 8 з літописного Василева знайдені бобові (горох (*Pisum sativum*), сочевиця (*Lens culinaris*)). У писемних джерелах всі бобові згадуються під назвою "сочиво". "А крестити на блюде разве сочива вся: горохъ, бобъ, сочевица". З Чорнівки походять також технічні (льон (*Linum usitatissimum*), конопля (*Cannabis sativa*)) культури. Вони вирощувалися для одержання волокна і олії. Про те, що льон культивувався на Галицько-Волинських землях, говориться в літописах. Володимиро-Волинський князь Мстислав зайнявши у 1289 р. область Берестя, обклав місцеве населення даниною: "...со ста по две лукне меду, а две овце, а по пятина - десять десятков льну" [3, с.449; 7, стб.613].

Найбільше на території феодальної садиби в Чорнівці виявлено зернівок проса, яке складало 49%, потім по низхідній ішли ячмінь - 13%, жито - 11%, пшениця м'яка - 10 %, овес - 6%, горох - 5%, пшениця карликова - 2%, конопля - 0,1%, льон - 0,02%, що відповідало видовому складу вирощуваних культур на всій території давньої Русі [25, с.64]. Проте в кількісному відношенні є певні мікрорегіональні відмінності. При порівняльному аналізі видно, що існує певна тенденція в зерновому господарстві від переваги пшениці до переваги жита на різних територіях Давньоруської держави. Якщо на західних пам'ятках України спостерігається рівновага жита і пшениці [15, с.83], у Поліссі. Білорусії та північно-західних районах давньої Русі серед злакових культур переважає жито [35, с.325; 40, с.69-96], у Новгороді і землі в'ятичів на першому місці стоїть ячмінь [53, с.24], в Середньому Подніпров'ї – пшениця [14, 44-45], то на деяких пам'ятках південного лісостепу і на теренах Північної Буковини зокрема переважає, як видно, просо [25, с.64; 57, с.94-96]. З останнім, можливо, пов'язаний скотарський напрямок господарювання, характерний для військової залоги феодальних центрів.

Питання про ту чи іншу форму посівів сільськогосподарських культур підводить нас до поняття системи землеробства, що є комплексом заходів, які проводять для відновлення природної родючості ґрунту, що порушується після кожного одноразового використання даної ділянки [79, с.220].

Відомо, що на території лісостепу в VIII – XI ст. населення поступово переходить від підсічно-переложної системи землеробства до постійного обробітку одних і тих же орних земель, з чередуванням ярих і озимих посівів і періодичним залишенням ділянки на рік під паром, тобто до парової системи обробітку ґрунту, яка в XII – XIII ст. стала основною у веденні господарства [42, с.112-113; 70, с.87-88]. Впровадження парової системи землеробства супроводжувалося формуванням у VIII-IX ст. двопілля [30, с.118; 48, с.138]. У трактаті "Про господарство Вальтера Хенлі" воно згадується і в XIII ст [1, с.192]. В цей час поруч з двопіллям починає використовуватися нова система - трипілля, яка поєднувалася з перелогом [36, с.194-210]. Парова система землеробства збільшила продуктивність землі в 10-15 раз [73, с.18]. Вона була одним з найважливіших факторів різкого піднесення виробничих сил і цілком відповідала потребам феодального

господарства. Запровадження більш інтенсивної системи орного землеробства дозволяло отримувати стабільний урожай з полів. Тепер одна і та ж ділянка землі могла прогодувати відносно велику кількість населення. Тому не дивно, що у XII – XIII ст. з'являється значна кількість нових поселень. Нова система землеробства вимагала наблизити орні поля до поселень, щоб уникнути далеких перевезень і зручності догляду за посівами, а також охорони останніх. Цим, можливо, й пояснюється той факт, що у XII – XIII ст. відбувається масове розосередження невеликих кутів-висілків у 6 – 10 дворів на нові землі. Сім'ї, які відселилися освоювали нові ділянки, розчистивши їх, наприклад, від лісу мали обмежену кількість землі, що спонукала їх переходити до більш прогресивної системи землеробства. Саме відособлені патріархальні сім'ї, володіючи своєю власністю, більше за інших були зацікавлені у підвищенні продуктивності своєї праці. Впроваджуються індивідуальні форми господарювання. На Буковині досліджені найдавніші садиби малих сімей і датуються IX ст. [71, с.147-148, рис.24] Окремі садиби селян XII – першої половини XIII ст. досліджувались на поселеннях в урочищах Лелеківець і Пуста Чорнівка біля с.Чорнівка. Темні плями окремих господарств добре видні на свіжо зораному полі на поселеннях досліджуваного періоду. Такий характер сільських поселень властивий для всієї Русі [65, с.159]. Крім того нова система землеробства і нова техніка сприяли створенню додаткового продукту, що ставав предметом обміну на ремісничі вироби, а це в свою чергу сприяло розвитку ремесла і торгівлі.

При паровій системі землеробства ґрунт швидко втрачає грудкувату структуру, що є головною умовою його родючості. Відновити її можна тільки шляхом внесення достатньої кількості гною під хлібні рослини, щоб підтримувати урожайність полів на більш-менш певному рівні [35, с.334]. Тому така більш інтенсивна система використання полів була тісно пов'язана із скотарством. В писемних джерелах XII – XIII ст. даних про використання гною нажалі немає. Селяни знали про необхідність удобрення землі попелом для підвищення її урожайності. Крім того був відомий спосіб угноєння староорних земель як випас худоби на стерні. Характер невеликих сільських поселень в 6-10 дворів наближених до своїх полів виключав необхідність далеких перевезень гною на поля і спрощував випас худоби. В таких умовах внесення гною могло створити достатньо ефективну родючість ґрунту.

Впровадження нової системи землеробства вимагало більш удосконалених знарядь обробітку ґрунту. Рівень розвитку ремесла в цей час був достатнім, щоб забезпечити сільське господарство необхідним виробничим інвентарем. Землеробський побут населення краю характеризує колекція різноманітних знарядь праці і сільськогосподарського виробництва, зібрана в ході археологічних розвідок та розкопок, і яка зберігається у фондах обласного краєзнавчого музею та Буковинського центру археологічних досліджень. За функціональним призначенням і матеріалом виготовлення колекція предметів може бути розділена на декілька груп. За призначенням можна виділити знаряддя обробітку ґрунту, збору урожаю і обробки сільськогосподарської продукції (рис.1; фото 1).

Давньоруські писемні джерела подають досить фрагментарні свідчення про землеробські знаряддя. Вони зводяться до того, що з найдавніших часів на Русі були відомі два терміни, що позначають землеробське знаряддя: “рало” і “плуг” [7, стб.53, 69]. Очевидно, ці основні знаряддя названі як символи певних господарських комплексів, які зобов'язані були платити данину. Ніяких описів і подробиць, що розкривають ці терміни в ранніх джерелах немає. Тому немаловажне значення в цьому набувають археологічні джерела. Найбільш повну уяву про дані знаряддя дають їх знахідки.

Основним орним знаряддям у давньоруський час було рало, часто із залізним наральником, яке розпушувало ґрунт, але не перевертало землю. До нас часто доходять їх залізні частини. До них належать залізний (виготовлений з цільного шматка заліза),

вузьколезовий, асиметричний наральник (виявлений на Чорнівському городищі) (рис. 1, 7) [2, № 341; 24, с.21]. Його висота становить 13 см, ширина - 12 см, товщина - 0,8 см. Втулка наральника утворювалася за рахунок витягування і вигину металу. Всі операції по виготовленню металевих частин давньоруських орних знарядь не вимагали високої кваліфікації і могли виготовлятися сільськими ковалями [38, с.86-89]. За класифікацією Ю.А.Краснова, він відноситься до типу ІА-2 і широко датується VII-XII ст [43, с.98; 77, с.34]. Знаряддя такого типу були призначені для роботи в нахиленому положенні на важких ґрунтах. Такі наральники відомі як на Русі, так і в Західній Європі [27, с.190; 52 с.132; 86, рис.1,2; 87, рис.17,19]. Знахідка останнього свідчить про існування на території Північної Буковини орного землеробства з використанням упряжних знарядь, вперше згаданих у давньоруських писемних джерелах під 981 р. [5, с.312]

Більш досконалим знаряддям був плуг, який складався із ножа-чересла, який розрізав ґрунт, широкого наральника або лемеша, що підрізав його знизу. Спеціальна дошка перевертала підрізані пласти. Від плугів дійшли лемеші і чересла. Останнє виявлено в зрубі оборонної кліті Чорнівської феодальної садиби в руці одного із захисників городища [2, № 170; 24, с.21]. Довжина чересла - 46,5 см, ширина - 5,5 см. Черешок має прямокутну форму зі сторонами 3,5х 2,5 см, завдовжки 21 см. Лезо ножеподібне, звужується до вістря та трикутне в плані (рис. 1,8). Аналогічні чересла відомі у Воїні, Колодязині, Вишгороді, на Райковецькому городищі, на поселенні біля с.Студениця і датуються XII ст. [28, с.60; 29, с.54; 32, с.119, рисм.11,8; 33, с.36, рис.7,2; 53, с.25] За класифікацією Ю.А.Краснова, час їхнього побутування обмежується XI – XIII ст. [43, с.112]

Знахідки на Буковині наральника і чересла не є випадковими. У лісостепових районах основним орним знаряддям був плуг. Застосування плуга прискорило процес обробітку ґрунту і одночасно поліпшило його якість. Воно дало змогу перейти від перехресної системи рихлення ґрунту ралом, яка вимагала вдвічі більшої затрати праці, до оранки в одному напрямку, що давало економію сил і часу. При оранці плугом ґрунт набуває такої структури, яка сприяє проникненню вологи, повітря, тепла, а також рівномірному розподілу і збереженню вологи в усьому корисному шарі ґрунту. За таких умов у ньому швидше відбуваються біохімічні процеси, верхні його шари збагачуються поживними речовинами за рахунок нижніх. Перевертання ґрунту під час оранки сприяло боротьбі з бур'янами, зробило можливим угноєння полів. Але за допомогою плуга не можна було виконати всі процеси обробітку ґрунту. На твердих ґрунтах, які оралися вперше або після тривалого відпочинку, він не міг добре розпушувати орний шар. Для цього як допоміжне знаряддя необхідне було вузьколезове рало, яким розпушували верхній шар ґрунту після оранки плугом. Тому на давньоруських поселеннях разом з череслами знаходять вузьколезові наральники. Таке використання відоме й на інших територіях, наприклад у булгар [64, с.97]. Одночасне використання рала й плуга згадується в давньоруських писемних джерелах. [5, с.54, 65] Можливо в якості тяги у плугах використовували коня. У своїх промовах записаних в літопису під 1103 і 1111 рр., Володимир Мономах згадує про смерда, який оре на одному коні [6, стб.227; 7, стб.252, 253, 264-265]. Згадка коня як тягової сили за часом не набагато пізніша початку поширення цієї тварини в тій же якості в Західній Європі [78, с.23-28]. Перехід плугів до кінної тяги пояснюється поширенням твердого хомута запозиченого зі Сходу [39, с.56].

В давній Русі було поширене городництво, про яке неодноразово згадувалося у літописах. "въ ограде копаху зелейного ради растения" [4, с.27]. Для обробітку землі під городні культури і для різних землерийних робіт важливу роль відігравали ручні знаряддя. На присадибних ділянках, які незручні для оранки, використовувались заступі. Вони складалися з дерев'яного корпусу у вигляді лопатки і залізного окуття - "рильця", яке одягалось на дерев'яну лопату. Такі окуття виявлені в житлово-господарському зрубі № 2

Чорнівської феодальної укріпленої садиби, на поселенні Пуста Чорнівка, у літописному Василеві [2, № 178; 25, с.63]. Це підковоподібна пластина, викувана з двох залізних смуг висотою 10 см, шириною 12 см і товщиною 3 см. Зовнішні округлі краї слугували вістрям, а внутрішні, увігнуті, мали паз, куди встромлювався дерев'яний корпус лопати. Такі окуття більш-менш значно охоплювали нижню і бокові сторони лопати (рис. 1, б). Аналогічні знахідки відомі серед археологічних матеріалів Ленківців на Пруті та інших територій [10, № 5469-II-301; 26, с.57; 85, р.331-344]. Робота дерев'яними лопатами із залізним окуттям зображена на Суздальських воротах та мініатюрі Радзивілівського літопису [62, табл. XXXIX].

Таким чином мешканці Буковини мали у своєму вжитку майже всі знаряддя, необхідні для обробітку ґрунту. Можливо у них ще були і дерев'яна борона, про яку згадує "Руська правда", граблі. Вони, як і на інших давньоруських землях, виготовлялися з дерева, тому їх простежити дуже важко [8, с.428; 9, с.74].

Особливо багаточисленні знахідки знарядь збору урожаю, який завершує увесь цикл землеробських робіт. Як і всюди на Русі, на Буковині збирання зернових хлібів на оточуючих полях проводилось серпами "...аки на ниве класы пожинаху" [6, стб.498]. Серп використовувався для збирання таких злаків, як пшениця і жито. Для збирання ячменю, гороху, вівса могли застосовувати і косу [31, с.149-150]. Вивченням форми і типів давньоруських серпів, як відомо, займалися А.В.Арциховський, В.П.Левашова, Ю.А.Краснов, дослідженням технології їх виготовлення – Б.А.Колчин, Г.А. Вознесенська [22; 38, с.91; 41, с.17; 46, с.70]. Під час розкопок та обстежень поселень і городищ на Буковині знайдено 4 цілих і 9 фрагментів серпів (рис. 1, 1-3) [25, с.63; 49, с.122-123]. Цілі екземпляри дають можливість ознайомитися з їхньою конструкцією [2, № 108, 132, 337, 378; 10, № 5467-II-299, 1819-II-175, 12214-II-675]. Вони мають цілком сучасну форму. Кривий широкий ніж на одному кінці завершується вістрям, а на другому переходить через коліно в держак, до якого прикріплювалася дерев'яна ручка. Їхні розміри коливаються по лінії АВ в межах 24-26 см, при ширині леза 4,5 см і товщині спинки 0,3 см. Держак, завдовжки 11 см мав у перетині прямокутну форму зі сторонами 0,5 x 0,7 см. За своїми параметрами серпи відносяться до південно-західного типу, який характеризується висотою вигину (СД), на половину меншою довжини леза. Характерна риса цих серпів - розширення клинка в середній частині його довжини. На внутрішній стороні лез серпів з Чорнівського городища, літописного Василева нанесені косі насічки [11, № 2742 арх. 7]. Датуються серпи XII - XIII ст. [51, с.74, 85]. Аналогічні знаряддя відомі в Єкімауцах, Княжій Горі тощо [50, с.181, табл. XXVII, 4; 75, с.67]. За технологією виробництва давньоруські серпи відносяться до числа виробів, які не могли виготовлятися некваліфікованими сільськими ковалями, і відносяться до якісних виробів ковалів.

Зжатиї хліб зв'язували у снопи, які потім складалися у копи. Після просушування снопи звозились на гумно, про яке згадують давньоруські писемні джерела. У 1146 р. під час міжусібної війни було знищено село Ігоря Ольговича де "и гумно его, в нем же бе стоговь 9", "И наполнятся гумна ваши пшенице" [5, с.113; 7, стб.236]. Воно охоронялося законом "Аже зажгут гумно, то на поток, на грабежь дом его" [8, с.438].

Обмолочене і обвіяне зерно зберігали головним чином у спеціально споруджених зернових ямах, які знаходилися всередині житла або біля нього. Їх стіни і дно вирізані в материку і не були обшиті деревом. Вони часто руйнувалися, але їх не ремонтували, а викопували нові, старі зруйновані ями використовували для скидання сміття (рис. 2). На поселеннях та городищах Північної Буковини біля жител вони відомі в Баламутівці, літописному Василеві, Чорнівці (фото 2) [25, с.58-59; 66, с.86-90; 68, с.155]. В основному вони циліндричної форми діаметрами 0,5 – 1,9 м., глибиною 0,5 – 2 м. У с.Бояни виявлені 2 ями дзвоноподібної форми діаметром 0,5 м, глибиною 0,6 м стіни яких розширюються до низу. У Ленківцях на Пруті у приміщенні житлово-господарського зрубу № 10 під

дерев'яними нарами досліджена господарська яма циліндричної форми діаметром 1,5 м, глибиною 2 м [49, с.122-123].

Виділяється група ям, глиняні стінки і дно яких були обмошені глиною і випалені. Відомі вони у Ленківцях на Пруті на південь від житла № 3, Баламутівці, Боянах [49, с.122-123; 68, с.155]. Це робилося для того, щоб запобігти проникненню вологи і гризунів всередину сховища. Господарські ями, які розміщувалися окремо від житлових споруд, мали легке накриття у вигляді куренів із сплетеного гілля обмощеного глиною. Їх залишками, очевидно, є шматки глиняної обмазки з відбитками сплетіння, які часто знаходять на площі біля ям та в них самих. Зернові ями, які були не зв'язаними з житловими комплексами і знаходилися на певній відстані від жител у період постійних воєн будучи замаскованими були надійним сховищем для продуктів. Ворог не завжди міг їх виявити під час набігу. У ямах, очевидно, землероби зберігали зерно до сіви. Аналогічні господарські споруди відомі на багатьох давньоруських археологічних пам'ятках [12, с.88; 21, с.49-60; 37, с.127-128; 45, с.66-67].

Мабуть, для зберігання запасів зерна мешканці краю використовували господарські споруди. Наприклад, під час досліджень Чорнівського городища в більшості оборонних клітей виявлені значні скупчення зерна, що знаходилось прямо на долівці, під стінами. Це може засвідчити існування дерев'яних засіків. Невеликі запаси зерна зберігали в берестяних кадібцях, фрагмент якого знайдений в кліті № 16 Чорнівського городища. кухонних горщиках і корчагах. Аналогічні знахідки відомі у Колодяжині [37, с.128; 82, с.96].

Розмелювання зерна проводилося, очевидно у домашніх умовах – знахідки кам'яних жорен досить часто зустрічаються у житлових і господарських спорудах на багатьох археологічних пам'ятках Буковини [25, с.65; 68, с.171]. В основному, вони зроблені з порід місцевого пісковика і черепашнику. Жорна з дрібнозернистого каменю розтирали серцевину і оболонку зерен, тому застосовувалися для розмолу жита, а для пшениці використовувались жорна з пористих порід [59, с.48]. Середні діаметри їх становлять 25-40 см. Із зовнішнього боку жорна грубо оброблені, а їхні робочі поверхні досить ретельно стесані. Розрізняють верхні і нижні камені. У перших з них робоча поверхня увігнута, а у нижніх – випукла. На жаль, не знайдено порхлиці і веретена, які з'єднували жорнові камені між собою, але немає сумніву щодо їхнього застосування. Так, на верхньому жорні, з боку робочої частини, є два пази для порхлиці. Аналогічні знахідки відомі майже на всіх давньоруських пам'ятках [14, с.44-45; 40, с.60, рис.14; 54, с.244; 83, с.96].

Рештки муки у вигляді білого попелу були простежені на Чорнівському городищі у 1982 р. М.А. Філіпчуком у куті оборонної кліті № 21 [69, с.3]. "Брашно" неодноразово згадується у давньоруських писемних джерелах. Князя Ізяслава Ярославовича частували "...оть брашень монастырскихъ хлебъ и сочиво" [4, с.39]. Залишки обгорілого хліба та борошна відомі на Райковецькому городищі [29, с.149].

Можливо, на Буковині було розвинуте садівництво. Галицько-Волинське князівство славилося своїми садами. Данило Галицький 1229 р. у дворі Судислава Бернатовича побачив "якоже вино, и овоца, и корма" [7, стб.506]. У заснованому місті Холм Данило "посади же садъ красень" [7, стб.559].

Таким чином, як видно із вищенаведеного, на території Північної Буковини в давньоруський період, сформувався передовий комплекс зернового господарства, який сягнув найвищого рівня хліборобства за доби феодалізму.

Археологічні матеріали, здобуті на поселеннях і городищах Північної Буковини не розходяться у висвітленні матеріальної культури із свідченнями писемних джерел. Вони не тільки підтверджують повідомлення останніх, а й збагачують історичну науку новими і повнішими даними про господарство і побут населення давньоруської держави.

Джерела та література: 1. Агрикультура в памятниках западного средневековья. Переводы и комментарии. – М.- Л., 1936; 2. БЦАД. Фонди; 3. Літопис Руський (за Іпатським списком).-К.,1989; 4. Патерик Києво-Печерського монастиря. – СПб. – 1911; 5. ПВЛ. – М.-Л., 1950.-Ч.1; 6. ПСРЛ. – М., 1962.- Т.1; 7. ПСРЛ.- М., 1962.- Т.2; 8. Правда Русская.- М.- Л., 1940.- Т.1; 9. Слово о полку Игореве.- М., 1946; 10. ЧКМ. Фонд II; 11. ЧМНАП. Фонд KB; 12. Аулих В.В. Сельское хозяйство // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды).-К., 1990; 13. Беляева С.А. Археологическое изучение древнерусских поселений Южной Руси // Труды V Международного конгресса археологов-славистов.- К., 1988.- Т.2; 14. Беляева С.О., Пашкевич Г.О. Зернове господарство Серенього Подніпров'я Х-ХІV ст. // Археологія. – 1990. – №3; 15. Беляева С.О. Про регіональну специфіку розвитку сільського господарства Середнього Подніпров'я в Х – ХІV ст. // Старожитності Південної Русі.-Чернігів, 1993; 16. Брукс К.К. Климаты прошлого.-М.,1952; 17. Бучинский М.Е. О климате прошлого Русской равнины.- Л., 1957; 18. Вакуленко Л.В. Пам'ятки підгір'я Українських Карпат першої половини 1 тисячоліття н.е.- К., 1977; 19. Веремейчик О.М. Розкопки сільських поселень Х – ХІІІ ст. в Поденесі в 1986 р. // Друга чернігівська обласна наук. Конф. з історичного краєзнавства (грудень 1988 р.: Тез. допов.-Чернігів – Ніжин, 1988.- Вип.2; 20. Веремейчик Е.М. Охранные исследования поселения Х – ХІІІ вв. у с.Петруши // Проблемы археологии Южной Руси.- К., 1990; 21. Виногородська Л.І., Петрашенко В.О. Нові дослідження давньоруського поселення неподалік с.Григорівка на Дніпрі // Старожитності Південної Русі.-Чернігів, 1993; 22. Вознесенская Г.А. Кузнечное производство у восточных славян в третьей четверти I тысячелетия н.э. // Древняя Русь и славяне.-М., 1978; 23. Вознесенська Г.О. Технологія виробництва жнивнярських знарядь праці із стародавнього Ізяславля // Археологія.- 1989.- №. 3; 24. Возний І.П. Сільське господарство і промисли мешканців Чорнівської феодальної укріпленої садиби // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії.-Чернівці, 1996.- Вип.1; 25. Возний І.П. Чорнівська феодальна укріплена садиба ХІІ – ХІІІ ст.-Чернівці: Рута, 1998; 26. Воронин Н.Н. Древнее Гродно // МИА.- 1954.- № 41. – Т.3; 27. Голубева Л.А. Вєсь и славяне на Белом озере.-М., 1973; 28. Гончаров В.К. Древній Колодяжін // Вісник АН УРСР.- 1950.- № 6; 29. Гончаров В.К. Райковецьке городище.-К., 1950; 30. Довженок В.Й. Давньоруські городища-замки // Археологія.- 1961. – Т.13; 31. Довженок В.Й. Землеробство древньої Русі.-К., 1961; 32. Довженок В.Й., Гончаров В.К., Юра Р.О. Давньоруське місто Воїнь.-К., 1966; 33. Древнерусские поселения Среднего Поднепровья.-К., 1984; 34. Заставний Ф.Д. Географія України.-Львів, 1994; 35. Кирьянов А.В. История земледелия в Новгородской земле Х-ХV вв. // МИА. – 1959. – № 65; 36. Кирьянов А.В. Земледелие Киевской Руси IX-ХІвв. // Возникновение и развитие земледелия.- М., 1967; 37. Козловський А.О. Історико-культурний розвиток Південного Подніпров'я в ІХ-ХІV ст. -К., 1990; 38. Колчин Б.А. Черная металлургия и металлообработка в древней Руси // МИА. – 1953. – № 32; 39. Колчин Б.А. Новгородские древности. Деревянные изделия // САИ. – 1968. – Вип. VI; 40. Коробушкина Т.Н. Земледелие на территории Белоруссии в Х-ХІІІ вв. – Минск, 1979; 41. Краснов Ю.А. Из истории железных серпов в лесной полосе Европейской части СССР // КСИА. – 1966. – Вип. 107; 42. Краснов Ю.А. Раннее земледелие и животноводство в лесной полосе Восточной Европы // МИА. – 1971.- № 174; 43. Краснов Ю.А. Древние и средневековые пахотные орудия Восточной Европы.-М., 1987; 44. Куза А.В. Неукрепленные поселения // Древняя Русь. Город, замок, село.- М., 1985; 45. Кучера М.П., Горишний П.А. Раскопки городища ХІІ – ХІІІ вв у с.Старая Ушица // Археологические памятники Среднего Поднепровья.- К., 1983; 46.Левашова В.П. Сельское хозяйство // Очерки по истории русской деревни Х-ХІІІ вв.-М., 1956. – Вип.32; 47. Ляпушкин И.И. Городище Новотроицкое // МИА. – 1958. – № 74; 48. Ляпушкин И.И. Славяне Восточной Европы накануне образования древнерусского государства // МИА. – 1968. – № 152; 49.

Малевская М.В., Раппопорт П.А., Тимошук Б.А. Раскопки на Ленковецком поселении в 1967г. // СА.- 1970.- № 4; **50.** Мезенцева Г.Г. Давньоруське місто Родень (Княжа Гора).-К., 1968; **51.** Минасян Р.С. Классификация серпов Восточной Европы железного века и раннего средневековья // Археологический сборник. - М., 1978. - Вып.19; **52.** Никитин И.И. Наральник из городища Городня на Волге // КСИИМК. - 1947.- Вып.14; **53.** Никольская Т.Н. Сельское хозяйство и промыслы в городах земли вятичей // КСИА. - 1975. - Вып.144; **54.** Никольская Т.Н. Земля вятичей. К истории населения бассейна Верхней и Средней Оки в IX-XIII вв.- М., 1981; **55.** Новое в археологии Киева.-К., 1981; **56.** Пачкова С.П. Господарство східних слов'ян на рубежі н.е.- К., 1974; **57.** Пашкевич Г.А. Находки культурных растений из раскопок летописного Юрьева // Древнерусский город. - К., 1984; **58.** Пашкевич Г.О. Зміни в системі зернового господарства Давньої Русі (час, причини та наслідки) // Старожитності Південної Русі.-Чернігів, 1993; **59.** Пономарев Н.А. История техники мукомольного и крупяного производства.- М., 1955; **60.** Почвенно-географическое районирование СССР.-М., 1962; **61.** Растениеводство.-М., 1971; **62.** Рыбаков Б.А. Русские датированные надписи XI-XIV вв. // САИ ЕІ-44. - 1964; **63.** Ситий Ю.М. Поселения X – XIV ст. північно-західної частини Чернігівського Заденесся // Старожитності Південної Русі.- Чернігів, 1993; **64.** Смирнов А.П. Очерки по истории древних болгар // Тр.ГИМ. - М., 1940. - Вып.ХІ; **65.** Тараканова С.А. Об археологическом изучении сельских феодальных поселений в пятинах Великого Новгорода // Тр.ГИМ. - 1940. - Вып.ХІ; **66.** Тимошук Б.А.Славянские поселения VIII – X вв. на территории Северной Буковины // КСИИМК. - 1954. – Вып.53; **67.** Тимошук Б.О. Слов'яни Північної Буковини V – IX ст. – К., 1976; **68.** Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина.-К., 1982; **69.** Тимошук Б.А., Филипчук М.А. Отчет об исследовании городища XII-XIII вв. в с.Черновка Новоселицкого района Черновицкой области в 1982г. // НА ИА АН Украины, 1982/58; **70.** Тимошук Б.О. Восточнославянская община VI-X вв. – М., 1990; **71.** Тимошук Б.О. Восточные славяне: От общины к городам. – М., 1995; **72.** Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – К., 1989; **73.** Третьяков П.Н. Подсечное земледелие в Восточной Европе // ИГАИМК. - 1932. - Т.ХІV. - Вып. 1; **74.** Успенская А.В., Фехнер М.В. Поселения Древней Руси // Тр. ГИМ. - 1956. - Вып. 32; **75.** Федоров Г.Б. Городище Екимавцы // КСИИМК. - 1953. - Вып.50; **76.** Хромов С.П. Колебания климата и современное потепление // Природа. - 1956. - № 1; **77.** Чернецов А.В. Классификация и хронология наконечников древнерусских пахотных орудий // КСИА. - 1976. - Вып. 146; **78.** Чернецов А.В. Сцена пахоты на миниатюре радзивилловской летописи // КСИА АН СССР.-1977. - Вып.150; **79.** Чернецов А.В., Куза А.В., Кирьянов Н.А. Земледелие и промыслы // Древняя Русь. Город, замок, село.- М., 1985; **80.** Швець Г.І. Водність Дніпра.- К., 1978; **81.** Шекун А.В., Веремейчик Е.М. Селища IX–XIV вв. в междуречье низовий Десны и Дняпра // Чернигов и его округа в IX – XIII вв. - К., 1988; **82.** Юра Р.О. До питання про соціальну належність мешканців давньоруського Колодяжина // Археологія.-1961.-Т.ХІІ; **83.** Юра Р.О. Древній Колодяжін // АП УРСР. - 1962. - Т.ХІІ; **84.** Янушевич З.В. Культурные растения Юго-Запада СССР по палеоботаническим исследованиям.- Кишинев, 1976; **85.** Neamtu V. Originea si evolutia hirtetului in Moldova si Tara Romaneasca //АМ.-1972; **86.** Podolak J., Prispewok K. Studium oracich nostojow na Slovensku // Slovenska narodopis.-1956.-№1; **87.** Ubranzowa W. K wywoiu slovenskehe ornego naradil na sklade musealnich zbirk // Slovenska narodopis.-1960.-№1.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АП	- Археологічні пам'ятки
БЦАД	- Буковинський центр археологічних досліджень
ГИМ	- Государственный исторический музей
ИГАИМК	- Известия государственной академии истории материальной

	культуры
КСИА	- Краткие сообщения Института археологии
КСИМК	- Краткие сообщения Института истории материальной
культуры	
МИА	- Материалы и исследования по археологии
НА ИА АН УКРАИНЫ	- Научный архив Института археологии Академии наук
Украины	
ПВЛ	- Повесть временных лет
ПСРЛ	- Полное собрание русских летописей
СА	- Советская археология
САИ	- Свод археологических источников
ЧКМ	- Чернівецький краєзнавчий музей
ЧМНАП	- Чернівецький музей народної архітектури та побуту

Рис.1. Типи сільськогосподарських знарядь XII – XIII ст. з поселень та городищ Північної Буковини

Рис. 2. Типи господарських та зернових ям з поселень та городищ Північної Буковини

Фото 1. Сільськогосподарські знаряддя праці

Фото 2. Господарська яма з поселення Пуста Чорнівка

ІГОР ВОЗНИЙ (ЧЕРНІВЦІ)**ЗЕРНОВЕ ГОСПОДАРСТВО НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ XII – XIII****ст.**

В дослідженні економіки стародавньої Русі особливе місце належить широкому колу проблем, пов'язаних з історією землеробства. Археологічні дослідження підтверджують, що ведучою галуззю економіки давньоруського суспільства було сільське господарство.

Сучасний рівень вивчення сільського господарства вимагає аналізу регіональної специфіки хліборобства, дослідження впливу багатьох факторів на даний процес чому і присвячена дана стаття. В ній показано як географічне середовище та його специфіка були важливою передумовою формування поселенської структури на території Буковини зокрема і давньої Русі в цілому.

Велике значення для з'ясування стану землеробства мають знахідки зерен культурних рослин, виявлені при розкопках давньоруських пам'яток Буковини. Тут подається характеристика видового складу вирощуваних культур. Розглядається еволюція систем землеробства в краї а також розвиток сільськогосподарських знарядь праці.

Автор статті приходить до висновку, що на території Північної Буковини в давньоруський період, сформувався передовий комплекс зернового господарства, який сягнув найвищого рівня хліборобства за доби феодалізму.

Rezumat

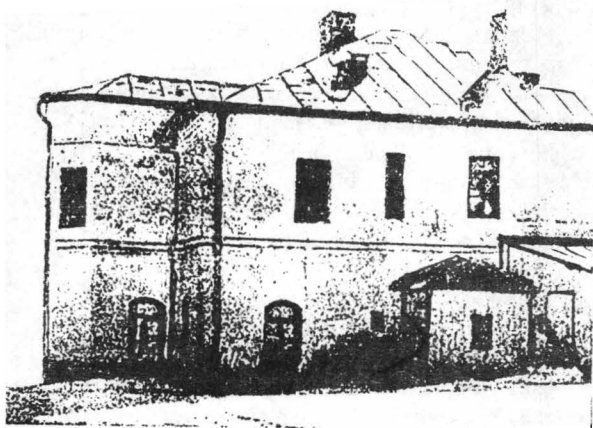
HANURILE ARMENEȘTI DIN SUCEAVA

**Edvard Jeamgocian ·
New York**

HANUL DOMNESC – CASA IOAN VON CAPRI

Hanul Domnesc - Casa Ioan von Capri
(Secolul XVIII, Vedere generala)

Hanul Domnesc - Casa Ioan von Capri
(Secolul XVIII, Înainte de restaurare)

La subsol era beciul unde se păstrau butoaiile de vin și care, prin tuneluri subterane, corespundea cu catacombele ce traversau orașul. În spatele casei era livada cu pomi fructiferi, în mijlocul căreia se găsea o masă rotundă pe postament de piatră și o bancă de piatră pe care a șezut

Situat în centrul orașului, pe strada Ciprian Porumbescu nr. 5, în apropiere de Strada Mare și Biserica Sf. Nicolae, Hanul Domnesc datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În timpul voievozilor moldoveni a fost han domnesc, iar în timpul ocupației austriece – casă de oaspeți și casă de vânatoare, ca la sfârșitul secolului trecut să devină Jandarmeria Austriei din județul Suceava. Clădire veche, construită la marginea vetrei orașului din secolul XV, a fost declarat monument de arhitectură și restaurat în anii 1964-1966. Clădirea cunoscută sub numele de Hanul Domnesc nu se aseamăna cu celelalte hanuri moldovenesti din acea epocă. Deși avea ziduri groase de piatră îi lipsea locul de adăpostire a carelor cu mărfuri. Virgil Antonescu, arhitectul care a restaurat monumentul exprima îndoiele că această clădire străveche ar fi fost han, dar având în vedere că el a fost casă de oaspeți de vază, poate fi socotit ca cel mai de seamă han din oraș. Până la începutul secolului trecut era cea mai înaltă clădire din oraș. De formă pătrată, era construită pe două nivele și avea pe latura către stradă casa scării care ieșea din fațada casei. Acoperișul era din șită și avea patru coșuri de fum. Parterul, cu structura pe bolți, era împărțit în mai multe camere, având la etaj o sală mare care servea ca “sală de arme” și o terasă cu vedere la oraș.

Împăratul Iosif al II-lea în timpul vizitei sale la Suceava. În această grădină se mai afla și o construcție pătrată din piatră, lângă care, pe timpul când hanul era cazarmă, soldații făceau instrucție¹.

În timpul ocupației austriece din 1775 acest han devine proprietatea fraților Hovhanes și Avedik Capri. Avedik Capri murind în 1778, conacul intră în posesia fratelui său, Baronul Ioan-Hovhanes (Ohanes, Ivan sau Johan) Capri.

Numele inițial al familiei Capri era Capdebou. Familie moldovenească, refugiată în Transilvania datorită presiunilor de convertire la catolicism, revine în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea². Străbunul familiei a fost Nicora Capdebou, mare negustor, care primește în anul 1655 titlul de cămăraș de la domnitorul Ștefan Gheorghe Voievod. Un pod din Vatra Dornei, "Podul Armeanului", a fost construit în memoria lui de către fiul său³.

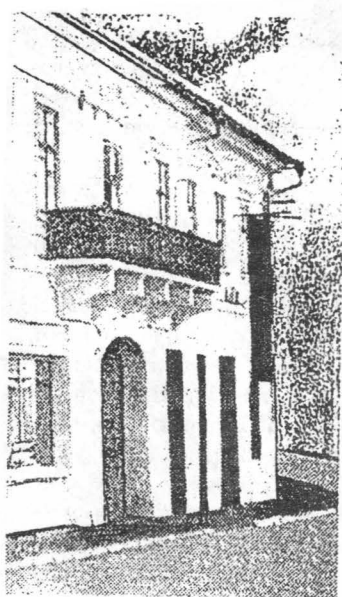
Kricor Capdebou (+1731 Sf. Cruce), fiul lui Nicora, mare negustor și fruntaș al comunității armene, mergând într-o zi la Iași ca reprezentant al comunității, este remarcat de domnitor care, neștiindu-i numele, îl invită înăuntru spunând: "Acel cu ochii căpri să vie înăuntru". De atunci această familie va purta numele de Capri.

Frații Ioan-Hovhanes Capri (1721-1791) și Andrieș-Avedik Capri (1726-1778), mari negustori și proprietari, devin foarte influenți în cercul Împăratului Austriac și al aristocrației habsburgice. Conacul lor – Hanul Domnesc – a fost gazda multor arhiduci și demnitari austrieci care veneau la Suceava fie în vizite oficiale, fie pentru petreceri de vânatoare. Ca urmare, frații Capri erau și ei la rândul lor, deseori invitați la-Curtea din Viena, unde li se acordau diplome și titluri de onoare. Împăratul Iosif al II-lea (1780-1790) a vizitat Suceava de două ori, în 1783 și în 1786. În prima vizită de șase zile în Bucovina, el a rămas două zile (15-16 iunie) la Suceava, iar în cea de-a doua numai o zi (25 iulie). În timpul acestor vizite el a fost oaspetele Baronului Ioan Capri, fiind găzduit în conacul acestuia din Hanul Domnesc. Tot în această casă a fost găzduit și Împăratul Francisc Iosif I, în timpul vizitei din 1880. Prietenia și aprecierea Împăratului a făcut ca acesta să-i acorde lui Ioan Capri titlul de baron sau Fraiher la 19 octombrie 1785⁴. Ioan-Hovhanes Capri era proprietarul satelor Iocobești, Băiășești și Meredța și plătea în fiecare an 3000 de florini Imperiului Austriac⁵. El a dus o activitate foarte rodnică și pentru biserica și comunitatea armeană. Prin influența sa la Curtea din Viena, Biserica armeană era bine văzută și recunoscută de Împărat. În timpul șederii sale în Suceava, în 1783, Împăratul Iosif al II-lea a făcut o vizită Bisericii Armene, însoțit fiind de Baronul Capri. Impresiile acestei vizite și le exprimă în scrisoarea din 19 iunie 1783, trimisă din Cernăuți Contelui Hadyc, președintele Consiliului Aulic de Război⁶. Ca urmare a acestei vizite, Ioan Capri primește numeroase enciclice de mulțumire din partea Catoligosatului și Patriarhatului Armean și este numit Președinte al comunității armene din Suceava. Fiind proprietarul mai multor clădiri pe strada unde se afla hanul a făcut ca această stradă să poarte numele de Kapri sau Kapigrasse. Ulița Capri se afla în apropiere de biserica armeană Sf. Treime (sec. XVII, azi dispărută) și este menționată într-un document din 1785.

În 1837, hanul trece, probabil prin moștenire, în stăpânirea fraților Tuman, Manea, Iacob și Bogdan Botoșan, după cum apare în registrul funciar, fasc. Nr. 1747 și nr. 844 din 11 decembrie 1837. Aceștia erau fiii preotului Hovhanes Botoșan, parohul bisericii armene Sfânta Cruce din centrul orașului⁷. Un document din 1828 arată că preotul Hovhanes Botoșan și fiii luptă împotriva Arhiepiscopului armeano-catolic Samuel Stepanovici, venit din Lemberg cu scopul de a-i converti pe armenii ortodocși la catolicism⁸. Pe frații Botoșan îi găsim consemnați în diverse documente din acea perioadă. Astfel, într-un raport din 7 noiembrie 1817 adresat Primăriei Sucevei, urmare a reclamației la Împărat a unor negustori suceveni, întâlnim pe negustorul Toma Botoșan. La cererea din 1 februarie 1828 a târgoveților din Suceava de a lăsa Arenii și Tătărașii ca imas, semnează printre alții Iohan Botoșan preot alături de Toma, Bogdan și Cerchez Botoșan, iar mai târziu, în actul din 16 iunie 1848, printre semnatarii cererii adresate Prezidiului Provincial al Galiției de a alege

deputat propriu în Parlamentul din Viena, în persoana doctorului armean Cristof Petrovici, întâlnim pe Iakob Bottoschan, consilier municipal, Axenty Ioh(ann) Bottoschan, consilier municipal, Andreas Bottuschan, consilier municipal, Bogdan Ioan Botoșan, Iohann Thoma Bottushan și Axenti Stephan Bottushan⁹. Din 1878 hanul intră în proprietatea lui Iulius Morwitzer iar apoi, din 1921, în posesia lui Efren a lui Arip Comenski. Prin anii 1960 era casă de locuit cu mai mulți chiriași. Ceea ce este interesant că după ani și ani, în timpul restaurării hanului, arhitectul Virgil Antonescu obține informații referitoare la aspectul construcției de la doi armeni: Ștefan Miculi și Garabed Găină.

HANUL NICOLAIE VON CAPRI

Hanul Nicolae von Capri, 1808

Încă nu demult se putea vedea la Suceava o clădire veche, care a reprezentat “Hanul Capri”. Hanul se afla situat pe strada Ștefan cel Mare (Republicii) la nr. 13, vis-a-vis de hotelul “Bistrița și în apropiere de Casa de Cultură. Construit în stilul hanurilor vechi moldovenesti era o clădire modestă compusă din două etaje și printr-o intrare boltită se ajungea la curtea interioară, în mijlocul căreia se găsea un puț mare de piatră. Curtea interioară era destinată adăpostirii cailor și căruțelor. Sub han o pivniță mare supraetajată, făcea legătura, prin tuneluri subterane cu “Hotelul de Moldavie” și Biserica Sfântul Dumitru, continuând până la râul Suceava. Acest han a aparținut familiei Baronilor Capri și a fost construit în anul 1808 de **Nicolaius von Capri**, proprietarul satului Teodorești. Două plăci de piatră situate pe peretele din stânga intrării, cu inscripții în limba germană și în limba armeană, atestau numele proprietarului și anul construcției hanului. Traducerea inscripției din limba germană, suna astfel: “Tuturor vizitatorilor o primire odihnitoare, locuitorilor orașului un loc de distracții, din partea lui Nicolaius Fraiher von Capri, anul 1808”. Inscripția în limba armeană, din loc în loc degradată, se citea: “...din partea lui Niculai Caprieaņ, Baron din ordinul de onoare împărătesc 1808”¹⁰.

Nicolaius Fraiher von Capri (1738-1818) a fost fiul renumitului negustor sucevean Ioan Capri. După moartea lui Ioan Capri, Nicolae Capri împreună cu fratele său Varteres Capri (1737-1812) devin persoane foarte influente în oraș, cu puternice conexii în rândul oficialităților austriece, având numeroase diplome împărătești și hrsoave domnești. ei aveau o fabrică de manufactură în Viena și multe proprietăți în oraș. În anul 1789 ei sunt invitați, cu familiile lor, la Viena unde sunt primiți de Generalul Baron Carol von Entzenberg (1725-1810), fostul guvernator al Bucovinei, iar apoi de Împăratul Joseph al II-lea care le acordă titlul de Rahmchen Rhein. Portretele lor, comandate de Împărat, atârnă în salonul Curții Imperiale alături de persoanele de vază ale Imperiului. Nicolae Capri a fost vechilul comunității armenie din oraș, după cum vedem din documentul din 10 august 1795 de învoire cu orașenii de pe moșia Zamka, document în care el semnează în limba armeană¹¹. Despre el aflăm și din notele zilnice ale arhiepiscopului Iosif Argutian, publicate în revista “Karunk” 1863, p. 419-443, unde găsim următoarea notă: “1790 Ianuarie 27 – M-am dus la Botoșani și de aici la Suceava în vizită pastorală în mijlocul credincioșilor noștri. Am fost găzduit la **Nicolae Capri**.

Comandantul german (austriac) venise și el în întâmpinarea noastră cu soldați și a orânduit paza de onoare la poarta noastră în timpul șederii noastre la Suceava”¹².

Nicolae Capri a fost proprietarul hanului pentru o perioadă foarte scurtă, căci la sfârșitul anului 1808 îl donează Primăriei orașului. Pe la sfârșitul secolului trecut hanul purta numele de “Hotel Langer”, probabil după numele proprietarului din acea perioadă. La demolarea hanului s-au găsit în construcția lui rămășițe din ruinele Cetății de Scaun. Într-adevăr, după scrierile lui Dimitrie Dan, Guvernul Austriac ca să încurajeze emigrarea armenilor transilvăneni în Bucovina, le-a dat dreptul de a-și clădi casele folosind ruinele Cetății de Scaun¹³.

HANUL DONOVAC

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea a mai existat în Suceava și Hanul Donovac. Îl întâlnim menționat în Hrisovul Domnesc din 19 ianuarie 1673 dat de Petriceicu Voievod. Prin acest hrisov, domnitorul scutea Episcopia Armeană din Suceava de goștină și desetină, iar pe poslușnicii săi Donovac hangiu, Ștefan măcelarul și Theodor cojocarul de camână, contribuție, bezmen, slujbe și alte dări¹⁴.

Familia Donovac descinde dintr-o veche familie armenească originară din Lvov. Numele derivă de la cuvântul armenesc Donavak (don+avak = sărbătoare mare, sinonim cu numele – donabed don+bed, bed = șef cu sensul tot de mare -, care este folosit și în prezent sub forma Donabedian)¹⁵. Familia Donovac a fost una din cele 700 de familii armenesti lvoviene invitate de Alexandru cel Bun, prin Hrisovul din 8 octombrie 1418, să se stabilească în Suceava. De numele Donovac este legată legenda întemeierii Mănăstirii Hagigadar (Hagi+gadar = dorință, împlinire), închinată Sfintei Maria Precurata, Făcătoare de minuni. Tradiția atribuie construcția Mănăstirii Hagigadar în 1512 (numită și Mitocul Armenesc, deoarece la început a fost mănăstire de maici) fraților Drăgan și Bogdan (Asdvadzadur) Donovac. Ilegenda spune că frații Donovac mergând cu vitele de la Suceava la Buda petrec o noapte pe un deal lângă Suceava. Adormind, ei au avut același vis, auzind în vis cântecul îngerilor, și când s-au sculat au făcut jurământ că dacă afacerile le vor merge bine vor construi o biserică pe acest deal¹⁶. În Biblioteca călugărilor Mekhitaristi din Viena se păstrează un manuscris din anul 1583. “Act de donație a lui Donovac”, scris în limba tătară (kipceak) cu caractere armenesti. Manuscrisul conține lista donațiilor făcute de Sarkis oglu din Seciov (Suceava) bisericilor armenice din Lvov. Pe una din cele două copii ale acestui manuscris, executate în 1829 și 1854, găsim următoarea notă: “Povestesc suvenii că biserica Hagigadar Sfânta Maria, de la Mitoc, în apropiere de locul Suceava, este construită de Donovac, după unii de Sarkis Donovac armeanul. Probabil că e acel Sarkis care e donator al bisericii din Lvov”. Această notă ne face să credem că numele armenesc al lui Drăgan era Sarkis¹⁷.

Drăgan Donovac avea mari proprietăți în Suceava: casă pe Ulița Mare Armenească între cea a bătrânului Abraham și cea a lui Ioniță Chirică, cârciumă în Târgul Vitelor, între cârciuma lui Simion armeanul și a bătrânului Focșa, loc pentru trei meseriniți, unul lângă Marco și celelalte două lângă dughenele mănăstirii armenesti, fânețe lângă fânețele armenilor și lângă fântână, prisacă și două iazuri. Mai avea averi și la Cotnari, “șase fâlcii de vie la Cotnar cu teasc și pivniță din care patru fâlcii la Coce, iar două fâlcii sunt lângă cele de la capătul Piscului, pe mijloc între viile lui Manoli și ale armeanului Vartan”¹⁸. Afacerile și averile lui Drăgan Donovac sunt preluate de fiul său Bogdan. Din cauza tulburărilor interne din zilele lui Ioan Iacob Heraclid Voievod Drăgan și Bogdan Donovac sunt nevoiți să părăsească Suceava și să se stabilească la Lvov, unde aveau rude. Refugiați la Lvov, ei duceau un rol activ în negocierile politice din secolul al XVI-lea între Moldova și Polonia. Ei au jucat un rol important ca fruntași ai comunităților armenice din Moldova și Polonia și prin călătoriile dintre cele două țări, au apărut interesele conaționalilor lor din aceste țări¹⁹. Situația lui Bogdan Donovac, mare negustor de vite și fabricant de bere, se îmbunătățește odată cu venirea la

putere a lui Ieremia Movilă Voievod. Prin Hrisovul din 22 ianuarie 1597, dat la Suceava, Ieremia Movilă Voievod restituia lui Bogdan Donovacovici, “meserciu din Lvov” stăpânirea averilor lăsate de tatăl său Drăgan Donovac în orașul Suceava și împrejurimi, care fuseseră sechestrate și vândute de decedatul Domn Petre Șchiopul²⁰. După numele lui Drăgan Donovac s-a numit și o stradă din Suceava. Un document din 1793 atestă existența Uliței Donovac în partea de vest a orașului, în vecinătatea bisericii Sf. Nicolae.

HANUL PRUNCU

În secolul al XIX-lea a existat în Suceava și Hanul Pruncu, proprietatea familiei, de origine armeană, a cavalerilor de Pruncu. Despre el știm că era situat în centrul orașului și că avea loc de adăpostire a cailor și căruțelor. Prin anii 1840-1841 era centru de recrutare în armată a tinerilor din zonă. Preotul bucovinean Ieracle Porumbescu – Golembiovski (1823-1896), scriitor și compozitor, tatăl compozitorului Ciprian Porumbescu, în *Amintirile* din perioada tinereții, povestește că s-a dus la comisia de asentare (recrutare) din Suceava care se găsea în Hanul lui Pruncu²¹.

NOTE:

1. Virgil Antonescu, *Hanul Domnesc din Suceava – Restaurare*, în vol. *Monumente Istorice, Studii și lucrări de restaurare*, Direcția Monumentelor Istorice, vol. II, București, 1969, p. 99-121.
2. Emigrarea armenilor din Moldova în Transilvania a avut loc în perioada 1654-1684, anul de vârf fiind 1672. Numărul emigranților a fost de 10.000 de persoane după unele surse sau de 3.000 de familii după altele.
3. Suren Kolangian – *Suceava, capitala coloniei armenie din Moldova* (în manuscris).
4. Levon Babaian, *Armenii în Moldova și Bucovina* (în limba armeană), Tiflis, 1911, p. 140.
5. Dimitrie Dan, *Armenii orientali din Bucovina* (Traducere în limba armeană de Părintele Kricoriu Kalemkerian), Tipografia Mekhitaristilor din Viena, 1891, p. 41.
6. Levon Babaian, *op. cit.*, p. 111.
7. Ca relații de înrudire între cele două familii știm că Vartenig, fiica lui Avedik Capri, a fost măritată cu Asdvadzadur Botoșan, iar Hovsep N. Capri cu Mariam, fiica preotului Hovhanes Botoșan.
8. Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 44.
9. Vasile Gh. Miron, *Suceava – File de istorie – Documente privitoare la istoria orașului 1388-1918*, vol. I, Direcția Generală a Arhivelor Statului din RSR, București, 1989, doc. 371, p. 609, doc. 380, p. 629-631, doc. 394, p. 661-670.
10. T. Der-Grigorian, *Hotelul Capri din Suceava*, ziarul “Nor Ghiank” (Viață nouă), București, 16 noiembrie 1975. La demolarea hanului, aceste plăci au fost transportate la Biserica Sfânta Cruce din centrul orașului.
11. Vasile Gh. Miron, *op. cit.*, doc. 330, p. 530.
12. H. Dj. Siruni, *Armenii din Transnistria*, în ANI, Anuar de Cultură Armeană 1942-1943, București, 1943, p. 542.
13. Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 42 și Levon Babaian, *op. cit.*, p. 107.
14. Vasile Gh. Miron, *op. cit.*, doc. 198, p. 325.

15. Hracia Adjarian, *Dicționar Etimologic al numelor de familie armenesti*, vol. V, Editura Sevan, Beiruth, 1972, p. 181.
16. H. Dj. Siruni, *ANI- Anuar de Cultură Armeană*, București, 1942-1943, p. 520.
17. Hagopos Dasian, *Catalogul Manuscriselor Armene din Biblioteca Mekhitaristilor din Viena*, tipografia Mekhitarian, Viena, 1895, doc. 559, p. 1028. În general, armenii moldoveni au purtat nume duble, armenesti și românești, cum ar fi Hovhanes = Ioan, Avedik = Andrieș, Asdvadzadur = Bogdan, Hacig = Cristea, Sarkis și Sahag = Sava etc. Numele Drăgan este foarte rar întâlnit la armeni și nu are echivalență armenescă.
18. Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 44.
19. H. Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 520.
20. Vasile Gh. Miron, *op. cit.*, doc. 81, p. 208-212.
21. Ieracle Porumbescu, *Amintiri*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 135-136.

Mekhitarian = Congregație armeano-catolică de ordin religioas și cultural, formată din călugări armeni, numită după numele fondatorului ei, prelatul și omul de cultură Mekhitar Sebastiați (din Sebastia) (1676-1749). Congregația a fost înființată în 1701 în Constantinopol, cu scopul de a desfășura activități teologice, educaționale și culturale. Mutată în Europa, imediat după înființare, ea funcționează și în prezent în Veneția și Viena.

BUCOVINENII DESPRE DÂNȘII ȘI VECINII LOR ÎN CÂNTECELE POPULARE UCRAINENE

Nadiya Babycz, Cernăuți

Bucovina este un ținut încântător, în care natura și oamenii au format din vechi timpuri, o armonie aparte, ce s-a materializat în ouăle încondeiate, cusături, în portul multicolor și dansurile mândre, sculpturile în lemn, țesături și, evident, în melodii frumoase. Acest fenomen a fost specific tuturor locuitorilor provinciei.

De-a lungul secolelor aici locuiesc diferite popoare: ucraineni și români, evrei și germani, polonezi și ruși. Toți și-au păstrat cu sfîntenie limba și cultura, obiceiurile și pedagogia populară în condițiile dominației austro-ungare, românești sau sovietice. Fără a recepta, fără a permite penetrarea în sufletelor lor a politicii oficiale a statului stăpânitor, oamenii își trăiau o viață spirituală originală, în care „cântecul popălar, cultivat în timpul muncii grele de zi cu zi și a luptei pentru existență, era poate singura lor alinare și povață” [7, p. 8].

Folclorul ucrainean din Bucovina a fost cules de Iurii Fedkovici (membru al Societății geografice rusești; în anii '80 ai secolului al XIX-lea el a elaborat programul de cercetare etnografică a zonei huțule), Isidor Vorobchevici, Gr. Kupcianko, E. Yaroșanska (urmând îndemnul lui Iurii Fedkovici, ea a început să înregistreze folclorul ucrainean; pentru manuscrisul unei culegeri de cântece populare a obținut premiul și medalia de argint a Societății geografice rusești din Petersburg), O. Makovei, O. Kobăleanska ș. a. Una dintre primele publicații de cântece bucovinene, menționează O. Romanet, au fost *Буковинські пісні з голосами* (Cântece bucovinene pe voci), de Iurii Fedkovici, tipărite în revista Ivoveană «Нива» (95 de cântece, de-a lungul anilor 1864-1865) [6, p. 20], și cântecele din al său *Співаник* (Carte de cântece), editat la Viena, în anul 1869. Mai amplu au fost reprezentate cântecele bucovinene în *Сборник песен буковинского народа* (Culegere de cântece ale poporului bucovinean), apărut în *Записки юго-западного отделения Императорского русского географического общества* (Memoriile secției de sud-vest a Societății imperiale geografice rusești), vol. II, Kiev, 1875, alcătuit de A. Lonacevski după înregistrările lui Gr. Kupcianko. Un mănunchi de cântece din Bucovina a fost inclus în culegerea lui Iacov Holovațkii, *Народные песни Галицкой и Угорской Руси* (Cântecele populare ale Rusiei Galițiene și Ungurești/, publicată la Moscova, în anul 1878. În ceea ce privește edițiile contemporane, ele au fost cuprinse în bibliografia comunicării noastre.

Creația de cântece populare din Bucovina are numeroase trăsături originale, însă ea se remarcă printr-o diversitate stilistică “care este rezultatul firesc al deosebirilor de amplasare geografică și de condiții economice ale dezvoltării unor regiuni aparte ale ținutului” [7 p. 13]. În partea de vest – huțulă – predomină colomăicele (“huțulce”, “strigături” și hora românească); în nord-estul Bucovinei poate fi observată o înrudire însemnată cu creația Podoliei – aici se interpretează lungi cântece pe mai multe voci, ale căror variante sunt cunoscute și în regiunile centrale ale Ucrainei; partea de sud a raioanelor Hliboca și Nouasulița este locuită preponderent de moldoveni și români și, din această cauză, cântecele ucrainene poartă, aici, amprenta melosului acestor popoare.

După cum menționează cercetătorii, influența folclorului moldovenesc și românesc se remarcă în cântecele *Ой слаба я, слаба* (Of, bolnavă-s eu, bolnavă), *Ой сараку Унгурия* (Of, săracul Ungurean), *Ой маю я три жури* (Of, trei mahniri mă apasă), *Чорні очі та й кучері* (Ochi și bucle negre), *По тім боці Дунаю* (Pe cea parte a Dunării). Unele cântece au o pronunțată înrudire cu melosul popular polonez *Глибока криниця* (Fântâna adâncă), cu cel ceh și slovac *Мала баба три сини*

(Avea baba trei feciori), rusc *Чоловіче, чоловіче, яку маю грижу* (Bărbate, bărbate, grijă mare am) și *Мала мати сина* (Avea mama un fecior), al slavilor de sud *Ой дбай, мамко, дбай* (Ai grijă, mamă, ai grijă) și *У неділю раненько* (Duminică dis-de-dimineață) [vezi 7, p. 14].

În ceea ce privește studierea contactelor folclorice general-ucrainene, trebuie să menționăm măcar câteva lucrări: V. A. Iuzvenko, *Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст.*, Kiev, 1961, 132 p. (Creația populară poetică ucraineană în folcloristica poloneză din secolul al XIX-lea); R. F. Kârciv, *Український фольклор у польській літературі /період романтизму/*, Kiev, 1971, 275 p. (Folclorul ucrainean în literatura poloneză /perioada romantismului/); Gr. C. Bostan, *Типологическое соотношение и взаимосвязи молдавского, русского и украинского фольклора*, Chișinău, 1985, 145 p. (Relația și legăturile tipologice reciproce ale folclorului moldovenesc, rus și ucrainean).

Cântecele Bucovinei sunt reflectarea istoriei sale complexe în spațiul cuprins între Nistru, Prut, Siret și Ceremuș, cât și pe plan general-european. Astfel, în ele aflăm și numele popoarelor care locuiesc în Bucovina: valahi (români, moldoveni), evrei, leși (polonezi), moscali (ruși); ale acelor care, din diverse motive au fost aici: armeni, sârbi; precum și denumirile orașelor și țărilor europene în care soarta l-a mănât pe rutean-ucrainean, mai ales în calitate de recrut al armatei austriece (imperiale): Verona, Roma, Strassbourg, Varșovia, Suceava, Moscova, Turcia, Valahia (Moldova), Armenia. De pildă:

Ой мала я три братчики,
Один пішов в Московщину,
Другий пішов в Туреччину,
Третій пішов в Вірменію.
Ой у лісі на риночку [4, p. 48]
Of, avut-am trei frațiori,
Unul a plecat în Moscova,
Altul a plecat în Turcia,
Al treilea a plecat în Armenia
(Of, în pădure, în piață).

În varianta *A в Хотині на риночку* (Iar în Hotin, în piață) a aceleiași cântec, al treilea frate a plecat în Valahia [3, p. 224]. Deosebit de des este amintită Canada, mai ales în forma alintătoare Canadocika (Canadioara, Canaduța), însă preponderent cu sarcasm. Compară:

Ой Канадо, Канадочко,
Яка ти зрадлива -
Не одного чоловіка
З жінок розлучила [4, p. 257].
Of, Canada, Canaduța,
Cât ești de infidelă -
Nu pe un singur bărbat
De soție l-ai depărtat.
Якби я ту доріженьку до Канади знала,
Я би своєму миленькому гостинця послала [4, p. 228].
Acea cărăruie spre Canada de-aș cunoaște-o
Dragului meu un cadou i-aș trimite.

Nici într-un cântec nu găsim evocată speranța într-o soartă mai bună în Canada sau bogățiile sale, ci doar influența ei distructivă asupra relațiilor de familie (matrimoniale).

Pentru bucovineni, un fel de “canadă” a fost, probabil, orașul românesc Brăila spre care se îndreptau cu speranța începerii unei vieți noi, dar:

Сижу я в Браїлі,
нема ще ні хати,
чого я приїхав сюда.
Роботи багато, здоров'я багато,
А дни вже пливут як вода (fondul lui A. Iakivciuk).
Stau în Brăila,
Încă n-am casă,
De ce am venit eu aici.
Muncă e multă, sănătate e multă,
Iar zilele deja ca apa curg.

Cu simpatie este cântată Moldova vecină, condițiile naturale favorabile și oamenii ei minunați. Nu întâmplător bucovinenii plecau încolo după câștig, hoinăreau sau se refugiau sub amenințarea pedepsei:

Як не озму, пане брате, в сусіда дівчину,
Запалю му сіно, хату, піду в Волощину [4, p. 163].
Dacă n-am să iau, domnule frate, de la vecin fata,
Am să-i ard fânul, casa și voi pleca în Moldova.

Мандруй, мандруй, дівчиночко,
В Молдавію з нами.
В Молдавії добрі люди
Та й поле рівненьке,
Мандруй, мандруй, дівчиночко,
Личко рум'яненьке.
За горами-долинами [4, p. 262].
Vino, vino, fătucó,
Cu noi în Moldova.
În Moldova sunt oameni buni
Și câmpul e neted,
Vino, vino, fătucó,
Cu obrăjori rumeniori.

Acest cântec te conduce la comparația cu cântecul despre Bucovina *Ой не має краю в світі* (Of, nu mai este un ținut pe lume) care descrie și frumusețea pământului natal, și hărnicia locuitorilor lui și dorul lor atunci când se află în străinătate.

Ой не має краю в світі,
Як на Буковині, -
Там садочок зелененький
При кожній хатині
.....
Що в зеленій Буковині
Соловій співає
.....
Буковино, Буковино,
Мій солодкий краю, -

Заболить мене серденько,
Як тебе згадаю [4, p. 152].

Of, nu mai este un ținut pe lume
Ca în Bucovina –
Acolo-i livadă verde
Pe lângă fiecare casă
(...) Că în Bucovina verde
Privighetoarea cântă
(...) Bucovină, Bucovină,
Dulce-al meu ținut –
Mă doare inimioara
Când mi-amintesc de tine.

Menționăm faptul că manifestarea supremă a dragostei și admirației față de om – tată, mamă, iubit, copil – în vorbirea bucovinenilor este adjectivul *солоденький* (dulce). În acest text el a fost folosit în cazul personificării.

În multe cântece este transpusă disperarea și necazul din cauza separării pământurilor bucovinene la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX:

Буковино ти зелена,
На три часті розділена [2, p. 153].
Verde Bucovină,
În trei părți împărțită.

În general, dorul bucovineanului după ținutul natal este cântat pe larg în cântecele de familie, de dragoste sau istorice ("peregrinările" bucovinenilor în căutarea unui destin mai bun au fost descrise încă de cunoscutul istoric Raimund Kaindl). Este interesant faptul că acest sentiment al dorului este comparat preponderent cu natura vie. De pildă:

Ой як тії конопельці
У болоті гнити,
Та й так мені на чужині
Із нелюбом жити.
Ой піду я в лісок трісок [4, p. 116]
Of, așa cum cânepioara
Putrezește-n mlaștină,
Așa și eu în străinătate
Cu omul neiubit voi trăi.

În două variante ale aceluiași cântec *Чорна рілля ізорана* (Ogor negru, arătură) și *Ой Сербине-сербиночку* (Of, Serbâne, serbișor) este redat chipul unui tânăr perfid Serbân (Serban) care convinge fata îndrăgostită de el să-i ia zilele fratelui ei. După ce aceasta a înfăptuit crima, Serbân nu-și ține promisiunea de a se căsători cu fata, fiindcă ea poate să-l ucidă și pe el. Verosimil, acest lucru este o fixare prin cântec a unui anumit fapt din viață. Dar oare de ce Serbân/Sârbul este pomenit în Bucovina? Probabil acest fapt este legat de manevrele militare austro-ungare, care nu un singur ostaș au acoperit cu țărână rece.

Posibil, din aceeași cauză au apărut și ungurii în cântecul popular ucrainean din Bucovina. Interesant de remarcat este faptul că unguroaica este privită ca etalonul feminității (într-o colindă, gazdele sunt colindate: "У нього воля, як у короля, У него паня - угорська краля, У него діти,

як райські цвіти” /Voința lui e precum cea a regelui, Doamna lui e precum frumoasa unguroaică, Copiii lui sunt precum florile raiului/ [4, p. 29-30]).

Într-o formă netradițională, în cântecele de familie bucovineană, este prezentat chipul turcului: el nu o ia cu forța pe bucovineană ci o cumpără în bazar sau de la propriul ei frate “cu bani nenumărați, cu pământuri nemăsurate” sau “pentru cai negri ca pana corbului, pentru șei de aur”. Compară:

Ходить турок по риночку,
Гей, як море, бре,
Та й торгує гуцулочку,
Серце моє [2, p. 106].
Umblă turcul prin bazar,
Hei, ca o mare, bre,
Și o târguiește pe huțulcă,
Inima mea.

În înregistrările E. Iaroșânsika, turcul poartă după el o armeancă, pe care a cumpărat-o cu 100 de galbeni [3, p. 224].

Evident, în cântecele bucovinene este proslăvită și vitejia în luptele cu turcii și tătarii:

А синочок мамки та й не послухав,
Коником грає, турків рубає [4, p. 39].
Iar fiul de mamă n-a ascultat,
Calul călărește, pe turci îi căsăpește.

În pofida tuturor vicisitudinilor politice și istorico-sociale, ucrainenii bucovineni n-au purtat ură și răutate față de nici unul dintre popoarele vecine care, uneori, beneficiind de statutul de stăpânitor, i-au pus pe ucrainenii în fața unor încercări politice și culturale.

Nici polonezii din Bucovina n-au aparținut națiunii privilegiate, cu toate că, în anumite perioade, comunitatea poloneză a fost destul de numeroasă și activă. În general, ucrainenii s-au atârnat binevoitor față de dâșii și acest fapt s-a reflectat în cântecele populare. De pildă:

Через пень та через колодку,
Яку маю жінку солодку,
Якбим була ще май солодша,
Якбим була ще май молодша.
Біда мене спокусила:
Пішла полька за русина,
Якбим була пішла я за поляка,
То була би ще й тепер однака.
Бо той поляк рано встає,
Жінці каву до ліжка подає.
На, пий, мила, пий, чорнобрива,
Бо ти в мене сего заробила.

(Înregistrate de A.F. Iakivciuk în anul 1972 în satul Burdei raionul Chițmani)

Peste ciot, peste butuc,
Ce soție dulce am,
De ar fi și mai dulce,
De ar fi și mai tinerică.
Beleaua m-a tentat:

A mers polonca după rutean
 De-aș fi mers după poleac
 Aș fi fost și acum aceeași.
 Fiindcă polonezul se trezește devreme,
 Îi aduce soției cafeaua în pat.
 Poftim, bea, dragă, bea, frumoaso,
 Deoarece tu ai meritat-o.

În câteva cântece bucovinene rutene (ucrainene) se cântă despre Iasi: *Гуляй, Ясю, гуляй* (Distrează-te, Iasi, distrează-te) și Kasia: *Ой служила Кася в пана* (Of, slujit-a Kasia la boier). După cum este cunoscut din cântecele populare ale polonezilor bucovineni, înregistrate de neobositul folclorist Avksentii Iakivciuk (culegerea cu 115 cântece – texte și note – este gata pentru tipar), în folclorul polonez toate glumele și poveștile de dragoste sunt legate de Iasi (Iasiuncik, Ianek) și Kasia (Kasiunea, Kasiulenika) și doar într-un singur cântec se întâlnesc simultan numele Marăsika, Marusika, Hanka. În ceea ce privește toponimele bucovinene, în cântecele poloneze acestea lipsesc (cu excepția Siretului) – polonezii au păstrat dragostea lor față de baștină în denumirile Visla, Varșovia, Cracovia.

În lexicul folclorului ucrainean polonezii au introdus cuvintele **панна** (doamnă), chiar **товаришко-панно** (doamnă-tovarăș), **пан** (domn), **пане-брате** (domni-frați, prieteni), conjuncția **альбо** /ucr. **або**/ (sau), adjectivul **гrecний** /гrecна дівчина, гrecна пані, гrecна газдиня/ (amabil - fată amabilă, doamnă amabilă, gazdă amabilă). Chiar lexemul **кошуля** (cămașă) - în loc de ucraineanul **сорочечка** - îl găsim de două ori în cântece alături de lexemele dialectale bucovinene:

Ти, жовняре, як меш воювати,
 Хто ти буде кошулечку прати.

.....

Там знайду я прачку над водою,
 Що випере кошулечку мою.

Як зацвила черемшина зрісно [4, p. 240]

Tu, ostașe, când vei pleca în luptă,

Cine-ți va spăla cămașa.

(...) Acolo voi găsi o spălătoreasă

Care-mi va spăla cămașa (Cum a-nflorit mălinul-nalt).

Alt fenomen interesant de contaminare a lexemelor ucrainene și poloneze l-am observat în sublinierea apropierei bisericii ortodoxe și celei catolice:

Врадуються мнов церкви і костьоли,
 Церкви і костьоли, книги в престолах.

Пане господарю, уставай, не спи [4, p. 44]

Se bucură de mine bisericile și kostioalele,

Bisericile și kostioalele, cărțile pe tronuri

(Domnule gospodăru, scoală, nu dormi).

Și mai mult, editorii sau poate chiar autorii variantei acestui cântec au unit cele două lexeme (în semn de respect față de ambele biserici ale Domnului) într-o singură noțiune, scriindu-le ca apozitie:

Радуються мнов церкви-костьоли,
 Церкви-костьоли, книги й престоли.

Пане господарю, чи спиш, чи чуєш [4, p. 45]

Se bucură de mine bisericile-kostioale,
Bisericile-kostioale, cărțile și tronurile
(Domnule gospodar, oare dormi, oare auzi).

Tânărul valah, “cu păr ondulat, bun la suflet”, era iubit de fetele și nevestele ucrainene; pentru acesta era înșelat bărbatul bătrân, “chior și strâmb”:

До волошина йшла
Без човенця, без весла [4, p. 100].
La valah mergeam
Fără barcă, fără vâsle.

Iar în cazul dubiilor și nehotărârii în ceea ce privește alegerea consoartei, ucraineanul putea pleca tocmai până la Suceava, pentru că “Acolo mă va povățui protopopul valah...”, fiindcă “eu trebuie să o iau pe cea pe care o iubesc” [4, p. 101], iar aceasta era preoteasa.

Rutencele bucovinene încredințau țigăncii române să le ghicească soarta, rugându-le: “Fă-mi așa cazacului ca să umble după mine” */Циганочка та волощечка шатер будувала/* (Țiganca și româncă cortul ridicau) [4, p. 10].

Oamenii simple au trăit și trăiesc în continuare în prietenie: ucrainenii interpretau variante ale cântecelor românești, românii variante ale cântecelor ucrainene, chiar și în limba vecinului cântau, uneori glumeau:

Куконіца, думята,
Зарізали когута,
А когут ся скукурічив
Та й панунцю покалічив.
(Cf. acest exemplu al lui I. Vorobchevici în lucrarea lui ‘
Romanet) [6, p. 322].
Cuconiță, dumneata,
Cocoșul tăiai,
Iar cocoșul s-a cucurighat
Și-a rănit-o pe domniță.

Această amestecătură lingvistică, calamburul erau binevoitoare. Uneori, bucovinenii cântau, mai ales la nunți, cântecele vecinilor fără a înțelege limba respectivă, cu toate că în Bucovina bilingvismul era un fenomen răspândit [6, p. 319]. Dar cât de mult iubeau fetele trandafirul! Și-l împleteau în cosițe, îl admirau:

Ой на горі трандафір,
На долині чічка.
Любив мене попів син,
Хоть я невеличка [4, p. 117].
Of, pe munte-i trandafir,
Iar în vale-i o mândruță.
M-a iubit fiul popei
Măcar că sunt micuță.

Subliniem faptul că în culegerile publicate sunt cuprinse puține cântece glumețe și nu există, din considerente etice, așa-numitele cântece necuviincioase. În acestea pot fi găsite expresii nu prea plăcute ale ucrainenilor și polonezilor, unii față de alții. De pildă, într-un cântec se glumește pe seama polonezului:

Краков'янчик бідний

Не женився нігди,
 А теперки мусить,
 Бо й'го кашель дусить (fondul lui A. Iakivciuk).
 Cracovianul sărăntoc
 Nicăieri nu s-a însurat.
 Iar acum e obligat
 Fiindcă tusea îl doboară.

Iar în cântecul *Гой їду я понад луг* (Hei, eu merg pe lângă luncă) nu mai este loc de glumă: ruteanul, care ara pământul și care n-a fost salutat de panul polonez, l-a bătut atât de tare încât leahul, apoi, și găștelor le zicea "Doamne ajută!" [4, p. 141].

Cântece care menționează pe vecinii cei mai numeroși, pe valahi (români), sunt destul de puține în culegerile analizate. Această etnie este menționată în cântecul vesel *Косить волох, косить, а волошка їсти носить* (Cosește românul, cosește, Iar românca-i duce mâncare.), cât și în cântecul *Не дивуйся, красне світе* (Nu te mira, lume dragă), în care tânărul recrut amintește aproape că de vergelele șevcenkiene din armata țaristă:

Тут ня взяли до війська,
 Аж тепер я загину.
 Катували нас по-звірськи -
 Штири били в один рух.
 Один числив по-румунськи,
 Аж заперло в мене дух [4, p. 103].
 Acum m-au luat la armată,
 Tocmai acum voi muri.
 Ne-au torturat cu sălbăticie -
 Vergelele loveau la un semn.
 Unul număra românește
 Încât mi s-a oprit suflarea.

Drept model al raporturilor ucraineano-române, poate fi prezentat poemul *Волошин* (Românul) de Iuri Fedkovici. Autorul vorbește despre dragostea lui Manole, un român sărac, și Katrusia, fiica unui bogătaş. Manole moare din cauza tatălui fetei care a măritat-o pe Katrusia după un bogat fiu de popă. Îndrăgostiții învățaseră limba celuilalt, fiecare iubindu-și și numindu-și frumoasă propria limbă, dar limba iubitului o respectau cu sinceritate.

În ceea ce-i privește pe ruși (moscali), ei sunt amintiți destul de rar, preponderent în legătură cu evenimentele militare:

...Як москалі добували
 До самого Львова (fondul lui A. Iakivciuk).
 Cum moscalii au ajuns
 Chiar până la Lvov.

Битим шляхом москалі їдуть
 З-під милого коня ведуть (fondul lui A. Iakivciuk).
 Pe o cale bătută moscalii merg
 Și calul iubitului îl duc.

У неділю дуже рано
 Ще хожу невмита,

А в Вашківцях доріженька
 Москалями вкрита (fondul lui A. Iakivciuk).
 Duminică în zori
 Umblu încă nespălată,
 Iar drumul din Vașcăuți
 E acoperit de moscali.

De la aceștia bucovinenii nu se așteptau la bine, iar nevestele tinere doreau să se ascundă cât mai departe:

Їдуть, їдуть росіяни,
 Ще й тягнуть гармати,
 Треба мені молоденькій
 Десь ся здикувати (fondul lui A. Iakivciuk).
 Vin, vin rușii
 Chiar și tunuri cară,
 Iar eu, tinerică
 Trebuie să mă ascund undeva.

Nunțile și luarea cătanelor, evenimentele fericite și nenorocirile erau comune pentru vecini și cu aceste ocazii fiecare cânta propriul cântec, iar toți împreună interpretau melodiile cele mai îndrăgite: ucrainene, poloneze sau românești. Din această cauză, în folclorul popoarelor din Bucovina se întâlnesc numeroase motive și subiecte identice. Spre regret, în ultimii circa 60 de ani, tot mai puțini oameni mai pot cânta cântecele vecinului și chiar propriile lor cântece din bătrâni...

Totuși, aceste cântece s-au păstrat nu numai în culegerile tipărite ci și în memoria celor vârstnici. Și ele vor fi, sperăm, preluate de cei tineri, care întorc inima și privirea spre limba lor maternă. Va reînvia oare memoria genetică?

(traducerea: ȘTEFAN PURICI)

BIBLIOGRAFIE

1. *Буковина в піснях* / Заг. ред. А. Р. Волкова, Чернівці: Облвидав, 1957, 271 с.
2. *Буковинські народні пісні* / Упорядкування Л. Яценка, Київ: АН України, 1963, 678 с.
3. *Народні пісні з-над Дністра у записах Є. Ярошинської*, Київ: Музикальна Україна, 1972, 223 с.
4. *Народні пісні Буковини у записах Юрія Федьковича* / Упорядк. і прим. О. І. Дей, О. С. Романець, Київ: Музикальна Україна, 1968, 222 с.
5. *Пісні Буковини: Пісенник* / Записи і впорядкування А. Ф. Яківчука, Київ: Музикальна Україна, 1990, 479 с.
6. Романец А. С., *Молдавско-украинские связи в народно-песенном творчестве // Фольклорное наследие народов СССР и современность*, Кишинев: Штиинца, 1984, с. 318-324.

REZIUME

Bukowina - cudowny zakątek Europy, gdzie przyroda i ludzi oddawna tworzyły osobliwą harmonię. Było to harmonia i w pobycie różnych narodów, zdawna zamieszkałych tem kraj, i to

odnalezło odbitek w pieśniach ludowych, które na weselu sąsiada były śpiewane w języku sąsiada. Nieliczne nazwy i oceny indywidualnego lub narodowego charakteru i t. in. odbijają stosunki w żartobliwym, grającym albo smutnym, rozpaczliwym tonie, ale w żadnym wypadku - nie obojętnie. Sympatii oddano „wołoszynu kuczeriawemu” i „uhorskiej królowi”. Nie tylko w opublikowanych zbiorach folklorystycznych, ale i w pamięci starszych ludzi te pieśni zostały zachowane i większość z nich ma warianty w rumuńskim albo polskim języku.

**ATITUDINEA GUVERNULUI AUSTRIAC
PRIVIND CONSTRUIREA CĂILOR FERATE ÎN MOLDOVA
ÎN ANII '40-'50 AI SECOLULUI AL XIX-LEA
(după materialele inedite din Arhivele Statului de la Viena)**

Ihor V. Jaloba (Cernăuți)

Aspectul tehnic al istoriei timpurii a căilor ferate și atenția acordată de către militari noului tip de transport au fost cercetate destul de profund. Mai puțin studiate au rămas problemele legate de evoluția opiniilor oamenilor de stat privind căile ferate și modificările politicii față de acestea, aprecierile guvernelor referitoare la importanța economică și politico-administrativă a noului tip de comunicații, în general, rolul fenomenului dat în viața cotidiană și consecințele sale, în special cele social-politice. Or, acest tip de transport revoluționar era privit în mod diferit în Anglia în Imperiul Habsburgic și în cel Țarist care încercau din răspuțeri să perpetueze valabilitatea prevederilor Sfintei Alianțe. Nu mai puțin interesantă este examinarea locului pe care-l ocupau în politica externă a guvernelor europene din această perioadă chestiunile privind desemnarea traseului liniei ferate, a ierarhiei în ordinea construirii lor și a racordării la căile ferate străine. Un asemenea exemplu este prezentat în articolul nostru. Fără a avea pretenții de exhaustivitate sau abordare complexă, vom încerca să prezentăm poziția unor înalți funcționari și militari ai Monarhiei Habsburgice din anii '40-'50 ai secolului al XIX-lea drept o reflectare a concepțiilor din acea epocă. În acest scop am urmărit, să prezentăm, pe cât a fost posibil, cât mai deplin, unele documente pe care am avut ocazia să le studiem în Arhivele Statului din Austria, beneficiind de sprijinul acordat de "Der Fonds . Förderung der wissenschaftlichen Forschung" (Fundatia de promovare a cercetării științifice).

La 4 martie 1836, guvernul austriac a acordat baronului Rothschild privilegiul construirii căii ferate de la Viena până la orașelul galițian Bochnia, în baza căruia s-a constituit societatea "Kaiser Ferdinands-Nordbahn" (Calea ferată de Nord a Împăratului Ferdinand). Astfel, a fost consacrată direcția spre nord și nord-est a construcției de cai ferate în Austria. Deja la 10 octombrie 1840, în ședința seimului galițian, stările au propus dezbaterea chestiunii construirii căii ferate galițiene, ca o continuare a Căii Ferate de Nord, de la Bochnia la Lemberg și mai departe în răsărit. A fost constituită o comisie care avea drept scop să dea răspuns la o serie de chestiuni legate de viitoarea cale ferată, în special direcția ei și capetele de linie. De asemenea, ober-inginerul Bretschneider de la Calea Ferată de Nord a pregătit proiectul unei linii care urma să ajungă până în satul Țureni, de la granița cu Moldova. Potrivit afirmațiilor membrilor comisiei galițiene, guvernul moldovenesc a manifestat un viu interes față de activitatea lor și chiar și-a exprimat dorința în ceea ce privește punctul final al liniei la frontiera cu Moldova – nu la Țureni, așa cum proiectase inițial Bretschneider, ci în zona Sucevei. Pentru această variantă Bretschneider pregătise, de asemenea, un proiect, conform căruia linia ferată se îndrepta din Sneatin spre hotarul moldovenesc nu prin Cernăuți, ci prin Panca, pe valea Siretului [1, IIA, VIII l. Galizische Eisenbahnen. 1841-1845; 6, p. 28].

Astfel, chiar de la început, galițienii își propuneau ca viitoarea Cale Ferată a Galiției să atingă frontiera moldovenească și sperau ca ea să fie continuată prin Moldova până la Marea Neagră. Spre regret, nu dispunem de date precise în ceea ce privește persoana sau persoanele și relațiile în urma cărora au fost obținute doleanțele părții moldovenești referitoare la schimbarea punctului de ieșire a căii ferate la hotarul Moldovei – Suceava, în loc de Țureni. Însă, această scurtă

informație a stârnit interesul acelei părți a Cancelariei Aulice Unite care, în primăvara lui 1843, se pronunța destul de activ în sprijinul proiectului Căii Ferate a Galiției. Atunci s-a propus clarificarea poziției principelui moldovean și, în cazul confirmării informației oferite de galițieni, acceptarea propunerii moldovenilor din motivul că linia suceveană, potrivit spuselor lui Bretschneider, în pofida faptului că este mai complexă decât cea spre Țurenii, dar nu poate ridica obstacole majore în calea lucrărilor de construcție sau majora cu mult costul acestora [1, II B, Ktn. 5, Z. 630/43].

În același an, secretarul aulic Karl Wittek a pregătit un promemoriu în problema căii ferate a.n. americane de construcție medie (Holzbahn – Langschwellen mit Flaschcienen – sogenannter „amerikanischer Oberbau“) în Bucovina. El propunea două trasee: de la Cernăuți până la Suceava, care urma să fie principalul nod de cale ferată la frontiera moldovenească, și de la Poiana Stampei, de la hotarul transilvănean, prin Solca până la Suceava. Astfel, a doua linie trebuia să devină, conform concepției lui K. Wittek, linie principală a Bucovinei, deoarece traversa complexele forestiere Câmpulung, Solca și Ilișești și lega Transilvania cu Moldova. Potrivit opiniei lui K. Wittek, guvernul moldovean ar fi trebuit să construiască propria linie ferată de la Suceava prin Iași până la Galați. În acest din urmă caz, secretarul aulic se întemeia pe zvonurile conform cărora guvernul moldovean privea favorabil un asemenea proiect. În scopul stimulării ideii date, K. Wittek era dispus să furnizeze lemn bucovinean pentru calea ferată moldovenească în cazul în care ar fi fost necesar acest lucru, în schimbul acțiunilor acestuia [1, II B, Ktn. 7, Z. 1297/43].

În scrisoarea din 15 noiembrie 1843, care însoțea acest promemoriu, adresată prezidiului Camerei Aulice Generale, K. Wittek arăta că a discutat, în acest sens, cu consulul austriac la Galați – Ch. W. Huber, care nu avea nimic împotriva realizării proiectului [1, II B, Ktn. 7, Z. 1297/43]. Însă concluzia pe marginea proiectului lui Wittek, prezentată la 10 martie 1844 de agentul austriac în Iași Eisenbach, a fost una negativă. Potrivit datelor acestuia, nu se putea conta pe susținerea guvernului moldovenesc în ceea ce privește continuarea liniei de cale ferată pe teritoriul Moldovei [1, II B, Ktn. 7, Z. 2078/45]. Spre regret, nu dispunem de explicații concrete, însă afirmația lui Eisenbach era destul de stranie pe fondul altor zvonuri, potrivit cărora poziția guvernului moldovenesc era favorabilă față de asemenea proiecte. Era stranie și datorită faptului că, peste mai puțin de un an, la 17 ianuarie 1845 același funcționar, raporta din Iași lucrul contrar. Problema consta în faptul că activismul nobilimii galițiene în chestiunea Căii Ferate a Galiției a constrâns guvernul austriac să întreprindă anumiți pași în această direcție și la 18 decembrie 1844, să ia o decizie principală privind construirea căii ferate Bochnia – Lemberg – Cernăuți ca linie de stat. Această informație a ajuns rapid în Moldova și, potrivit raportului menționat, a provocat un viu interes. Mai mult, poziția boierimii moldovene n-a fost deloc pasivă. Imediat au demarat demersurile privind constituirea consorțiilor care să fie fost în măsură să construiască linia de la Galați la Iași și până la granița moldo-austriacă. Reprezentanți influenți ai marilor moșieri moldoveni s-au adresat lui Eisenbach atât după răspunsuri referitoare la stadiul de pregătire privind construirea Căii Ferate a Galiției, cât și cu propuneri privitoare la o eventuală participare a Austriei la construirea Căii Ferate a Moldovei. Toate aceste detalii, agentul austriac la Iași le-a raportat la 17 ianuarie 1845, contelui Karl Friedrich Kübeck von Kübau, președinte al Cancelariei Aulice. Răspunsul lui Kübeck a fost prompt și categoric: lui Eisenbach i s-a ordonat să se abțină de la orice comentarii sau explicații care ar fi putut provoca părții moldovenești anumite speranțe sau supoziții.

Executând ordinul superiorilor săi, Eisenbach a urmărit continuu evoluția atitudinilor față de calea ferată. Iar aceste atitudini, potrivit spuselor sale, erau de un asemenea caracter încât mulți mari boieri vedeau „ca moldovenii și proprietari de pământ, în construirea de căi ferate în Moldova un mare folos pentru dânșii și Patria lor”¹ [1, II B, Ktn. 18, Z. 888/46].

¹ „Wenngleich Euer Excellenz auf meinen obigen Bericht (adică raportul din 17 ianuarie 1845 – n. n.) mir auf das Sorgfältigste empfohlen hatten, jeder Äusserung oder Erklärung nicht zu enthalten, wodurch

Acesta este un moment extrem de interesant din raportul lui Eisenbach, fiindcă el caracterizează în linii mari un proces specific acelor vremuri. O parte importantă a nobilimii maghiare, poloneze sau, în cazul nostru, moldovene, lipsite totalmente sau parțial de statalitate națională, s-a încadrat în mod activ în reconstrucția materială a regiunilor istorice, nutriend speranța sfântă că, odată, activitatea lor va fi de folos viitoarelor generații drept temelie a independenței acestora. În orice caz, în asemenea proiecte ei vedeau nu numai un mijloc de a acumula capital, de a se îmbogăți și a asigura averi familiilor lor, ci și un anumit raționament politic. De pildă, în Galiția, o parte a nobilimii galițiene, lipsită de dreptul de a desfășura o activitate politică legală și considerând că o acțiune deschisă este încă neavenită, s-a implicat în activități economice. Ideea statului polonez independent a fost menținută cu sfințenie în aceste cercuri și pentru viitorul ei, pentru constituirea temeliei ei materiale au muncit nobilii polonezi de-a lungul secolului al XIX-lea. În acest context, activitatea contelui Andrzej Zamojsky în Regatul Poloniei din Imperiul Rus și a principelui Leon Sapieha în Regatul Galiției din Imperiul Habsburgic sunt exemple extrem de relevante. Într-un articol din ziarul cracovian "Chas", dedicat lui L. Sapieha, St. Tarnowski a dezvăluit, într-o singură frază, esența ascunsă a activității acestuia: "Leon Sapieha vedea că Patria trebuie în mod obligatoriu să fie și materială, și că, **dorind să ajungem la ceea ce trebuie să fie, trebuie să pornim de la ceea ce este** – iată în două cuvinte secretul politicii lui"² [8, p. 8]. Astfel, pentru nobilii polonezi, activitățile lor economice din acea vreme erau acțiuni în favoarea viitorului stat polonez independent: fabricile, uzinele, căile ferate construite pe pământul polonez (atunci încă austriac sau rusesc) urmau să servească viitorilor cetățeni ai Poloniei libere. Același fenomen era specific și părții ungare a Monarhiei Habsburgice. În anul 1845, I. Scéchényj a elaborat un proiect de construire a căilor ferate în Ungaria. Budapesta a fost desemnată drept centrul de la care urmau să pornească patru linii spre Viena, Fiume, Kaschau și Ungaria de Est. Prin această măsură el urmărea atingerea scopului final – libertatea economică a Ungariei, în calitate de prim pas spre libertatea politică: "La început, noi trebuie să fim liberi sub aspect economic, iar libertatea politică va veni apoi de la sine"³ [4, p. 7-8].

Astfel, pentru așa-numitele popoare mici ale Europei de atunci, căile ferate apăreau, chiar de la începuturile existenței lor, ca niște realizări economice ale aspirațiilor lor privitoare la constituirea unor state naționale, independente. Același fenomen se întâmpla în acea perioadă și în Principatele Române, fapt remarcat cu promptitudine de Eisenbach. Din acest motiv și accentele au fost puse nu întâmplător în acest fel: nu numai ca proprietari de pământ, ci și ca moldoveni, nu numai pentru dânsii, ci și pentru Patria lor era profitabilă construcția de căi ferate. O parte a boierimii filo-austriece spera ca pe această cale Austria să se implice mai activ în destinul Moldovei, având în vedere contracararea Rusiei și emanciparea de sub Imperiul Otoman. În acest fel, calea ferată care încă nu fusese construită, pentru care nu se efectuaseră nici un fel de pregătiri tehnice, căpăta o semnificație politică deosebită.

Potrivit afirmațiilor lui Eisenbach, însuși principele Mihai Sturdza, mare proprietar funciar în Bucovina și Moldova, susținea asemenea aspirații. Însă această susținere se materializa într-un sprijin indirect, secret, deoarece cunoscând cum reacționează Rusia față de posibila extindere a influenței austriece în Principate, el se temea ca prin atitudinea favorabilă față de Viena să nu se

moldauscher Seits Hoffnungen erregt, und Voraussetzungen begründet werden könnten, hielt ich doch fortwährend meine zwar stille aber wachsame Aufmerksamkeit den Wünschen und Bestrebungen vieler Großbojaren zugewendet, welche als Moldauer und Güterbesitzer aus den Bauten von Eisenbahnen in der Moldau sich und ihrem Vaterlande größere kommerzielle Vorteile versprechen“.

² „Leon Sapieha wiedział, że ojczizna musi koniecznie być materialną także, i że chcąc dojść do tego co być powinno, trzeba wyjść z tego co jest: oto w dwóch słowach tajemnica jego polityki”.

³ „Wir müssen zuerst wirtschaftlich frei sein, die politische Freiheit kommt nachher von selbst“.

compromisă definitiv. În pofida acestor rețineri, în primăvara lui 1846, cu asentimentul domnitorului, se constituiseră două societăți, compuse din cei mai bogați și influenți boieri ai Moldovei. Una dintre acestea prezentase deja autorităților superioare ale principatului un demers privind acordarea concesiunii de construire a căii ferate și nimeni nu avea dubii în primirea unui răspuns pozitiv. Acest demers a fost adus, în taină, și la cunoștința lui Eisenbach.

Cealaltă societate conta pe sprijinul nemijlocit al Austriei. Din acest motiv, șeful acesteia, al cărui nume nu este prezentat de Eisenbach, i-a remis o scrisoare cu niște întrebări la care consorțiul dorea să obțină răspunsuri de la partea austriacă. Doleanța principală a boierilor moldoveni consta în găsirea unei societăți în Viena sau în altă parte a Austriei care ar fi interesată să contribuie financiar la construirea căii ferate Mihăileni-Galați. În cazul existenței unei asemenea societăți, ea ar putea fi prezentată guvernului moldovean și s-ar demara discuții referitoare la condițiile în care se va realiza proiectul. La 11 mai 1846, Kübeck i-a trimis lui Eisenbach dispoziții privind demersul moldovenilor. Potrivit acestora, nici atunci, nici chiar într-un viitor îndepărtat Kübeck nu avea nici o speranță privind investiții de capitaluri austriece sub orice formă în proiecte de căi ferate din străinătate. El explica aceasta prin faptul că o activitate simultană a unui mare număr de asemenea societăți ar conduce la tensionarea pieței europene de bani, respectiv și a bursei vieneze, îndepărtând publicul de instituția respectivă. În ceea ce privește marile firme comerciale austriece, acestea, potrivit opiniei lui Kübeck, au decis să renunțe la susținerea căilor ferate străine. Din aceste considerente, Eisenbach era rugat să explice moldovenilor că asemenea circumstanțe nu dau nici o speranță întreprinzătorilor să-conteze pe capitalurile austriece, mai ales că și guvernul vienez trebuia să se opună acțiunilor care ar putea conduce la înrăutățirea pieței financiare a Austriei. Pe de altă parte, în numele guvernului austriac, Kübeck a exprimat disponibilitatea de a face cunoscută experiența austriacă în domeniul legislației căilor ferate, fapt de care erau interesați și reprezentanții societății moldovene [1, II B, Ktn. 18, Z. 888/46].

Opinia lui Kübeck a fost susținută în întregime și de Metternich care, în scrisoarea din 22 mai 1846, arăta că, în condițiile existente, nu este posibilă participarea Austriei în construcțiile feroviare din Moldova, cu toate că, recunoștea el, această participare ar fi fost extrem de profitabilă pentru Monarhie. Cancelarul aproba și recomandările trimise lui Eisenbach, menționând doar faptul că acesta să sublinieze că autoritățile habsburgice ar dori foarte mult ca proiectul să se traducă în viață și în momentul în care guvernul austriac va clarifica situația propriei rețele de căi ferate, el va fi dispus să întindă o mână părții moldovene în vederea racordării liniilor ferate ale celor două țări [1, II B, Ktn. 18, Z. 1000/46].

În pofida unui răspuns negativ al guvernului austriac, reprezentanții boierimii Moldovei au înmănat lui Eisenbach un memoriu redactat de Societatea Căii Ferate Mihăileni-Galați, pe care acesta a prezentat-o personal lui Metternich. Potrivit estimărilor tehnicienilor, nu existau obstacole însemnate pentru construirea căii ferate respective, nici din punctul de vedere al terenului, nici sub aspect financiar. Însă, apreciau autorii memoriului, pentru ca această cale ferată să fie cu adevărat profitabilă și să corespundă necesităților industriei și comerțului, ea trebuie să fie legată de liniile feroviare austriece. Din acest motiv, întreprinzătorii moldoveni întrebau dacă, în cazul realizării proiectului menționat, se poate conta ferm pe racordarea la căile ferate austriece și dacă da, atunci unde etc.

La 4 septembrie 1846, Metternich s-a adresat din nou lui Kübeck în problema căii ferate a Moldovei. Cu toate că era de acord cu opiniile acestuia din urmă, referitoare la complexitatea situației financiare a Austriei, el a evidențiat importanța căii ferate moldovenești din punctul de vedere al intereselor economice și de politică externă ale Monarhiei. Cu atât mai mult, arăta Metternich, că mai degrabă sau mai târziu chestiunea acesteia va trebui soluționată, iar în acel moment concret era vorba de o societate care obținuse deja concesiunea de la guvernul moldovenesc și ale cărei activități depindeau de acțiunile părții austriece. Astfel, practic însuși Dumnezeu a făcut

posibilă crearea unei situații de pe urma căreia să profite ambele părți. El recomandă repunerea în discuție a problemei respective pentru a găsi modalitățile potrivite de a sprijini cât mai mult posibil societatea menționată. În opinia lui Metternich, însuși faptul că linia ferată proiectată prevedea ieșirea în Galați la gurile Dunării merita o atenție deosebită. În acest caz, Galiția ajungea în legătură directă cu Dunărea, fapt ce ar conduce la creșterea prețului pământului acestei provincii. În plus, datorită acestei linii feroviare, numeroase provincii ale Coroanei ar obține o ieșire comodă și accesibilă spre comerțul levantin, de pe urma căruia profitau în acea perioadă doar zonele Monarhiei situate lângă Dunăre sau de-a lungul litoralului. Având în vedere și faptul că, odată cu inaugurarea căii ferate moldovenești, se va intensifica circuitul economic între provinciile turcești vecine, fenomen cu repercusiuni pozitive asupra regiunilor austriece, Metternich recunoștea drept incontestabil faptul că „linia moldovenească constituie o completare necesară a liniilor austriece și anume a celei galițiene.

Considerațiile politice care vorbesc pentru aceasta (pentru susținerea proiectului Căii Ferate a Moldovei – n. n.) reies firesc din cele comerciale, deoarece nu poate fi nimic mai potrivit pentru a canaliza interesele Principatelor dunărene către Monarhia austriacă”⁴ [1, II B, Ktn. 20, Z. 1840/46].

Răspunsul lui Kübeck a venit destul de rapid, la 11 septembrie 1846, fiindcă acesta nu avea de spus nimic nou. Evident, el era de acord cu toate avantajele pe care le comporta linia moldovenească. Însă, realizarea parțială a documentației tehnice nu permitea, potrivit afirmațiilor lui Kübeck, determinarea punctului final al Căii Ferate galițiene. Nu erau definitivare lucrările de proiectare nici pentru porțiunea Bochnia-Lemberg și, până a acestea nu vor fi finalizate, nu se putea discuta despre proiectarea liniei de la Lemberg spre est. În ceea ce privește bugetul, sub aspect financiar este foarte greu de precizat data începerii construirii căii ferate de la Lemberg spre frontiera cu Moldova și încă mai dificil este de stabilit când aceasta se va încheia. Din aceste motive, Kübeck aprecia că autoritățile habsburgice nu trebuie să se teamă să dea răspuns societății moldovenești sus-menționate că guvernul austriac încă nu este capabil să răspundă la întrebările înaintate, însă privește continuarea și racordarea căii ferate galițiene la frontiera moldo-austriacă ca un interes reciproc [1, II B, Ktn. 20, Z. 1840/46].

Astfel, în opinia noastră, Kübeck și, mai ales, Metternich s-au dovedit a fi ostatici propriului sistem politic. Pe de o parte, aspirația de a juca un rol important în viața internațională, pe de altă parte, destrămarea internă a țării pe care ei considerau a fi imposibilă de oprit prin reforme sau pur și simplu nu se gândeau asupra acestui lucru. În plus, situația în domeniul căilor ferate în interiorul Imperiului austriac a atins punctul critic anume în toamna lui 1846. La 18 noiembrie, guvernul a fost nevoit să dea publicității decizia privind crearea unei proprii Bănci de credit extraordinare (ausserordentliche Creditcassee) și să porceadă la răscumpărarea imediată a acțiunilor societăților feroviare private cu scopul de a nu permite o catastrofă financiară. Iar la 26 noiembrie 1846, Kübeck a publicat în oficiosul „Wiener Zeitung” un articol în care explica măsurile adoptate și aplicate de guvern [7, p. 122-123].

Atitudinea lui Kübeck față de căile ferate din Moldova era influențată și de faptul că el nu se grăbea să construiască linia ferată galițiană. Pe aceasta el o considera „pe departe mai puțin importantă” în comparație cu cea lombardo-venețiană sau cea de Vest, care se construiau atunci și

⁴ „...daß die moldauische Bahn eine notwendige Ergänzung der österreichischen Bahnen und namentlich der galizischen bilde.

Die dafür sprechenden politischen Rücksichten gehen aus den commerciellen von selbst hervor, da nichts mehr geeignet sein dürfte, die Interessen der Donaufürstentümer der österreichischen Monarchie zuzuwenden“

până la a căror finalizare nu plănuia să construiască cea din Galiția⁵. Opinia sa a fost adusă la cunoștința împăratului cu câțiva ani mai înainte, în memoriul din 9 octombrie 1843 [1, II B, Ktn. 7, Z. 1314/43]. Iar fără racordarea la cea galițiană, Calea Ferată a Moldovei nu putea juca un rol important nici pentru Imperiu, nici pentru Principatul moldovenesc.

Evenimentele revoluționare din anii 1848-1849 n-au favorizat o implicare activă în problemele Moldovei, mai ales construirea unei căi ferate de către sau cu ajutorul capitalului austriac. Însă terenul nu putea rămâne liber la infinit. În vara anului 1855, în presa austriacă au apărut știri despre faptul că domnul Moldovei a acordat unei societăți pe acțiuni franceze dreptul de construire a unei căi ferate de la Dunăre de-a lungul văii Siretului până la frontiera austriacă în Bucovina. Societatea se obliga să o construiască în termen de trei ani. Concesiunea era acordată pentru o perioadă de 99 de ani și, conform acesteia, autoritățile moldovene se obligau să ofere gratuit terenul necesar, lemn de construcție și muncitori pentru construirea liniei respective. În Monarhie, potrivit afirmațiilor ziarului "Austria", această cale ferată era privită ca una importantă, reieșind din faptul că linia galițiană va trece prin Bucovina până la granița cu Moldova [2, 1855, 10 august].

Însă interesul nu era doar unul strict intern și foarte calm, așa cum încerca să-l prezinte presa. Guvernanții austrieci erau puternic neliniștiți de extinderea influenței străine, în primul rând a celei franceze, în Principate. Acest lucru poate fi observat din documentele timpului, care însă nu ajungeau să fie date publicității. În pofida fragilității Austriei, în general, în pofida dependenței sale de Anglia și, mai ales, de Franța, ea încerca totuși să-și susțină interesele în principate, profitând și de faptul că acestea erau ocupate de trupele austriece. Evident, chestiunea construirii căilor ferate în principate ocupa un loc însemnat în acțiunile Curții vieneze. Lipsiți de posibilitatea de a face față concurenței în plan financiar cu englezii și francezii, austriecii încercau să influențeze asupra aspectului tehnic al proiectului și să obțină o orientare a căilor ferate care să fie favorabilă în primul rând Austriei. Acest fapt se poate observa chiar din scrisoarea ministrului de externe, din 12 februarie 1856, adresată ministrului comerțului, când se dezbăteau problemele liniei feroviare ce pornea de la Orșova prin Craiova până la București și de aici la Dunăre.

Pe lângă alte aspecte, ministrul de externe arăta că, "de asemenea, poate fi menționat ca foarte dorit faptul ca, acolo unde este posibil, construirea căilor ferate valahe să se facă preponderent cu impulsul austriac și nu pe contul celui englez sau francez"⁶. Din acest motiv, el ruga să se satisfacă cât mai operativ cererea principelui Barbu Știrbei privind trimiterea în Muntenia a unui inginer austriac. Ministrul era neliniștit că în cazul în care guvernul muntean va fi nevoit să încredințeze conducerea viitoarelor lucrări de trasare unui inginer englez sau francez, Austriei îi va fi mult mai greu, în stadiul execuției lucrărilor de construcție, "să asigure intereselor austriece influență preponderentă dorită"⁷. În final, el cerea ca și Statul major al armatei (Armee-Oberkommands) să evalueze proiectul din punctul de vedere al intereselor strategice ale Austriei [1, III B, Ktn. 15, Z. 554/56].

⁵ „Beide Bahnen (Lombardo-Venețiană și de Vest – n. n.) müssen daher vollendet sein, bevor die weit weniger wichtige galizische Staatsbahn in Angriff genommen werden könnte“.

⁶ „Auch kann man nur als sehr erwünscht bezeichnen, daß der Bau der walachischen Eisenbahnen wo möglich nicht mit englischen oder französischen Mitteln, sondern vorzugsweise auf österreichischen Impuls ausgeführt werde“.

⁷ „wenn die walachische Regierung sich einmal genötigt gefunden hätte, die Leitung der vorzunehmenden Tracirungs Arbeiten einem englischen und französischen Ingenieur anzuvertrauen, es jedenfalls viel schwieriger werden dürfte, bei der weitem Ausführung des Baues, den österreichischen Interessen den gewünschten überwiegenden Einfluß zu sichern“.

Într-adevăr, în timpul ocupației Principatelor române de către trupele austriece, inginerul Dimmer a studiat posibilitățile de construcție a căilor ferate de la Giurgiu la București, de la București prin Ploiești și Buzău, până la hotarul cu Transilvania (Cronstadt = Brașov), precum și din Buzău la Brăila și din Buzău prin Focșani până la Iași. A rămas neclarificată chestiunea punctului final al liniei din Iași: Suceava sau Siret. Însă la sfârșitul anilor '50, problema căilor ferate a trecut în plan secund, deoarece, așa cum opina și I. Osiecki, pe ordinea de zi se afla o importantă chestiune politică – unirea Moldovei și Țării Românești sub același sceptru [5, p. 38].

Dosarul căilor ferate moldo-muntene s-a aflat și în centrul atenției contelui Coronini, șeful corpului de ocupație austriac în Principate. În acest sens, este interesant raportul său, trimis din București, la 24 martie 1856. Putem constata că acesta a purtat discuții cu principele muntean, care pleda pentru realizarea unei linii feroviare de la vest spre est, din Orșova prin Craiova până la București și de aici spre Brăila. În acest context, opina Coronini, domnitorul dorea să aibă această cale ferată urmărind atât interesul personal, cât și materializarea necesităților țării. Principele era de acord să influențeze adoptarea deciziei prin care liniile muntene să fie legate de cele transilvănene la Cronstadt. În orice caz, el a primit favorabil vizita la București a unei delegații a Consorțiului de căi ferate din Transilvania și a purtat negocieri privitoare la construirea, pe spesele consorțiului, a liniei din Cronstadt prin București la Giurgiu, pe de o parte, și la Brăila, pe de altă parte, în condițiile acordării de către stat a unor garanții în valoare de 5%. Din partea sa, Coronini a încercat să susțină din toate puterile realizarea proiectului dat și să obțină de la guvernul Munteniei eliberarea unei concesiuni pentru continuarea căii ferate a Transilvaniei pe teritoriul românesc până la portul dunărean. Deoarece, în opinia lui, doar în acest caz guvernul austriac s-ar fi decis să concesioneze continuarea construcției liniei ferate din Banat până la Orșova.

Realizarea acestui obiectiv era cu atât mai imperioasă, aprecia Coronini, cu cât același lucru îl urmăreau și francezii. Potrivit afirmațiilor sale, pe lângă o influență morală extrem de puternică asupra principatului, francezii încep să exercite și una economică. Conform datelor lui Coronini, o oarecare societate de capitaliști francezi, legată prin Spania de "Credit mobilier" și în componența căreia intrau ca membri principali, marchizul von Bedmar, contele d'Alton Shee, căuta să obțină sprijinul guvernului de la Paris în susținerea expansiunii economice în Muntenia. Ca obiective erau prezentate construirea de căi ferate, înființarea filialei "Credit mobilier", a unei bănci de ipotecă, a unei societăți anonime de valorificare a pădurilor, întemeierea unor întreprinderi metalurgice și miniere. Din această cauză, își exprima convingerea Coronini, Austria trebuia să facă totul "pentru ca sistemul economic al principatelor să fie legat cu al nostru (austriac - n. n.), fapt dictat și de natura și configurația acestor țări"⁸ [1, III B, Ktn. 15, Z. 1271/56]. Pentru înaltul funcționar habsburgic, de netăgăduit era și faptul că, pe terenul activităților culturale și morale, austrieccii pot face față cu greu influenței franceze care, potrivit afirmațiilor lui Coronini, în ultimele decenii s-a întărit puternic – învățământul, educația, totul era făcut după moda franceză, fără a mai aminti de simpatiile generale față de francezi, susținute pe toate planurile de guvernul și poporul francez. Și în cazul în care Austria va permite să fie eliminată și din planul economic, ea va pierde pentru vecie dintr-o lovitură toate rezultatele ocupației austriece a Principatelor și ale politicii "luminate" (erleuchteten) a guvernului vienez. "Ceea ce este valabil pentru Muntenia, este și mai valabil pentru Moldova, unde atitudinea favorabilă decisivă a domnitorului față de Franța și anturajul lui în întregime franțuzesc sunt pârghii și mai puternice pentru aceste tendințe care se amplifică simțitor în

⁸ "um das volkswirtschaftliche System der Fürstenthümer auf das Engste mit dem unsern zu verknüpfen, worauf ohnehin die Natur und Configuration dieser Länder nur allzu deutlich hinweist".

ultima vreme datorită organizării sistemului penitenciar după modelul francez și cu cooptarea funcționarilor francezi”⁹ [1, III B, Ktn. 15, Z. 1271/56].

De asemenea, Coronini era îngrijorat de faptul că și în Moldova capitaliștii francezi propuneau activ serviciile lor în domeniile bancar și feroviar și găseau aici receptivitate. Pornind de la situația creată, el considera că interesul Austriei constă în depășirea și lăsarea cu mult în urmă a concurențelor franceze. Din această cauză, aprecia Coronini, era de dorit ca capitaliștii austrieci – de pildă o instituție financiară puternică precum “Creditanstalt” –, să evalueze posibilitățile de investiții în domeniile bancar și de comunicații ale Moldovei. În ultimul caz, doar “linia principală a țării – care trebuie să treacă de la Cernăuți prin Iași până la Galați –, conectată la calea ferată galițiană, fapt ce oricum se va produce în puțini ani, având în vedere marile bogății ale țării în produse și cereale, este atât de perspectivă și atât de indubitabil profitabilă, că doar prin acestea vor fi compensate acele sacrificii cu totul neînsemnate care, posibil, vor fi necesare pentru a atinge scopul propus”¹⁰ [1, III B, Ktn. 15, Z. 1271/56].

Guvernul austriac a fost nevoit să studieze eventualitatea construirii liniei din Cernăuți la Galați și din alt motiv. Din aprilie 1856, consorțiul magnaților polonezi, în frunte cu menționatul Leon Sapieha a început lupta pentru viitoarea societate feroviară Carol-Ludovic (Krakow-Lemberg). În paralel, cam din aceeași perioadă, el a făcut demersuri pe lângă principele moldovean în scopul acordării unei concesiuni consorțiului privind construirea căii ferate din Moldova. Tratatul purtat între domnitorul moldovean și Sapieha au fost confidențiale, însă principele a manifestat un viu interes față de acest proiect. În a doua jumătate a lui septembrie 1856, Leon Sapieha, deja asociat cu marele comerciant vienez Karl Klein, se pregătea să plece din nou la Iași pentru a discuta condițiile concrete în care se va acorda concesiunea. Karl Klein s-a adresat ministrului comerțului pentru ca acesta, într-o chestiune atât de importantă pentru stat, să-l contacteze pe consulul general al Austriei în Iași în vederea susținerii inițiativei amintite. Ministerul a elaborat două documente în acest sens. Primul – răspunsul dat lui Klein – cuprindea asigurarea ministrului că încă mai de demult consulul primise indicația de a susține acțiunile principelui Sapieha. Acum însă, se specifica în scrisoare, consulul vă va susține și pe dumneavoastră. Lui Klein i s-a cerut doar să raporteze prompt totul la Viena. În cel de-al doilea document – referatul ministrului comerțului către ministrul de externe – accentele au fost puse cu totul în alt fel. În opinia ministrului comerțului, “acum este un moment cu totul nepotrivit pentru încheierea chestiunilor ridicate de negocieri”¹¹. Din punctul de vedere al intereselor guvernului austriac, în primul rând trebuia să se tindă la soluționarea problemei căii ferate muntene și a racordării acesteia la rețeaua austriacă și nu a celei moldovene. El l-a rugat pe ministrul de externe să-l instruiască pe consul în asemenea fel încât acesta să tergiverseze eliberarea unei concesiuni pentru calea ferată moldovenească. Însă să procedeze astfel încât să nu periclitizeze interesele austriece, adică să nu permită ca această concesiune să fie acordată unor solicitanți străini [1, III B, Ktn. 17, Z. 3430/56].

⁹ „Was aber von der Walachei gilt, gilt noch in weit höheren Maße von der Moldau, wo die entschiedene Hinneigung des Hospodars zu Frankreich und dessen ganz französische Umgebung ebensoviel kräftige Hebel für diese Tendenzen sind, die sich erst in jüngster Zeit wieder durch die Organiesirung des Pönitientiarwesens auf französischem Fuße und mit Zuziehung französischen Beamten, auf das deutlichste geltend machen“

¹⁰ „Die Hauptlinie des Landes - die von Czernowitz über Jassy nach Galatz führen müßte – allein – ist – bei dem ohnehin in wenigen Jahren erfolgenden Anschluß an die galizische Bahn, bei dem großen Produkten – und Cerealien-Reichthum des Landes so zukunftsreich, und von so unzweifelhaftem Erträgnisse, daß sich mit ihr allein gar manche Opfer ausgleichen ließen, die vielleicht der Erreichung des angestrebten Zweckes gebraucht werden müßten“.

¹¹ „nach meiner Ansicht gegenwärtig kein günstiger Zeitpunkt zum Abschlusse der fraglichen Verhandlung vorhanden sei“.

Interesant este de constatat faptul că opiniile funcționarilor austrieci sus-menționați erau exprimate în ajunul acelei perioade din istoria căilor ferate austriece care, ulterior, va fi numită „franceză” din cauza predominării covârșitoare a capitalului francez. De asemenea, în acești ani, guvernul austriac începuse vânzarea căilor ferate în mâinile particularilor și favoriza atragerea cât mai largă a capitalului privat în domeniul construcțiilor feroviare. Din aceste considerente și Coronini încerca să promoveze interesele statului austriac în Principatele Române prin stimularea implicării capitalului austriac privat în proiectele de căi ferate moldo-muntene.

Concluzionând, trebuie să menționăm și faptul că aceste documente din 1856 au apărut atunci când, în cadrul tratativelor de la Paris, Austria a suferit un eșec în aspirațiile sale de a căpăta Principatele dunărene drept recompensă pentru sprijinul diplomatic acordat puterilor occidentale în războiul Crimeei. Acest eșec n-a avut menirea să devină o lecție pentru oamenii de stat austrieci care au continuat politica măsurilor stângace cu scopul de a împiedica unirea principatelor și de a păstra predominarea influenței economice asupra acestei “naturale regiuni de desfacere” (das natürliche Absatzgebiet), după cum erau calificate Principatele Române la Viena. Asemenea acțiuni ale guvernului vienez n-au stimulat creșterea autorității Austriei în teritoriile respective. Nu întâmplător Karl Grünberg, unul dintre cunoscuții cercetători ai relațiilor comercial-politice ale Austro-Ungariei cu țările Dunării inferioare, a apreciat politica anilor '40-'50 ai secolului al XIX-lea drept “greșită” (vertehlte Politik), fapt explicat prin “spiritul de economie miop și prin demult înrădăcinata manie a tergiversării” (kutzsichtige Sparsamkeit und alteingewurzelte Verschleppungssucht). În pofida faptului că răsunau voci care, pe bună dreptate, propuneau schimbarea acestei politici, inclusiv din partea lui Metternich, în realitate de acestea nu s-a ținut cont în acea perioadă [3, p. 8, 21-22]. Nouă ne rămâne doar să subscriem la această opinie.

Traducere de Ștefan Purici

BIBLIOGRAFIE

1. Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv:
II A, Vereinigte Hofkanzlei (1824-1848);
II B, Allgemeine Hofkammer (1841-1848);
III B, Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten (1849-1859).
2. „Austria“. Tagblatt für Handel und Gewerbe, öffentliche Bauten und Verkehrsmittel.
3. Grünberg K., *Die handelspolitischen Beziehungen Österreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau*, Leipzig: Duncker&Humbolt, 1902.
4. Lorenc A., *Die Eisenbahnpolitik Ungarns. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde*, Heidelberg, 1909.
5. Osiecki I. *Kolej żelazne w Galicji, i stosunek tychże do kolej w Polsce i Rosji*, Wieden, 1858.
6. *Sprawozdanie Komisji wyznaczonej przez sejm do wypracowania projektu kolej żelaznej w Galicji, złożone przeświłnym sejmującym stanom w miesiącu wrześniu roku 1842*, Lwow, 1842.
7. Strach H., *Die ersten Staatsbahnen*, in *Geschichte der Eisenbahnen der oesterreichisch-ungarischen Monarchie*, Wien-Teschen-Leipzig, 1898 [Reprint, Wien: Archiv Verlag, 1999].
8. Tarnowski St., *Leon Sapieha. (Przedruk z „Czasu”)*, Krakow, 1878.

ZUSAMMENFAßUNG

Auf der Basis der unveröffentlichen Materialien des Österreichischen Staatsarchivs wird die Vorgeschichte des Eisenbahnbaues in Moldau zum Betracht gezogen, nämlich ihre wenig erforschten Aspekten, wie die Einschätzung von damaligen österreichischen und moldauischen Staatsbeamten der wirtschaftlichen und politischen Bedeutung der Eisenbahnen. Und auf Grund ihrer Einschätzungen wird die fördernde oder zurückhaltende Politik erläutert. Es wird eine Schlußfolgerung gezogen, daß ungeachtet der in Allgemeinem von der führenden Elite der österreichischen Monarchie richtigen Einschätzung der in Donaufürstentümern stattfindenden Prozessen, hat sich die Politik der letzteren den Donaufürstentümern gegenüber in den 40. – 50. Jahren des XIX. Jhdts als fehlerhaft erwiesen. Gewiß konnte es die Verwirklichung einiger Eisenbahnprojekten, in denen das österreichische Kapital äußerst interessiert war, nicht fördern.

STEFAN SMAL-STOŢKI

- SAVANT ŞI OM POLITIC -

Oleksandr Dobrjanski

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, pământurile vest-ucrainene au propulsat în viața publică numeroase personalități: oameni de știință, scriitori, politicieni devotați ideii ucrainene, adevărați patrioți. Printre acestea, un rol aparte, datorită activității sale multilaterale, îl ocupă Stefan Smal-Stoțki. Chiar în timpul vieții, el fusese supranumit părinte, creator, trezitor al renașterii naționale ucrainene în Bucovina. În ajunul primului război mondial, datorită eforturilor depuse de dânsul și mulți alți bucovineni, au fost realizate succese importante în autoafirmarea politică și națională a ucrainenilor, în îmbunătățirea posibilităților de dobândire a instruirii în limba maternă, dezvoltare a culturii naționale, asigurare a revendicărilor economice ale oamenilor simpli.

Pe lângă activitatea civică enormă, Smal-Stoțki a fost un remarcabil om de știință: filolog și istoric. Articolele, manualele și monografiile lui științifice originale au provocat, de fiecare dată, discuții aprinse în rândul savanților și a opiniei publice, devenind cunoscute nu numai în Ucraina ci și în străinătate. Ele serveau popularizării filologiei ucrainene și a științei ucrainene în diverse țări ale lumii. Smal-Stoțki a fost membru fondator al Academiei de Științe Ucrainene, membru de onoare al Societății Științifice “Taras Șevcenko”, membru plin al Institutul Slav din Praga și multor altor instituții și societăți științifice care considerau drept onoare să aibă în rândurile sale un asemenea savant renumit.

Stefan Smal-Stoțki a consacrat peste 45 de ani activității de profesor, lucrând inițial la Universitatea din Cernăuți iar mai târziu la Universitatea Liberă Ucraineană din Praga. El a elaborat o metodă originală de studiere și interpretare a operelor literare, de predare comparativă a limbii ucrainene.

Smal-Stoțki s-a născut la 9 ianuarie 1859, în satul Nemâliv, județul Radehiv din Galiția¹, într-o familie de țărani mijlocași. La vârsta de 6 ani Stefan a mers la școala din sat, mai târziu continuându-și studiile în școala trivială din Radehov. După terminarea școlii primare, a fost trimis la internatul de pe lângă Institutul Stauropigian din Lvov, unde devine absolvent, în anul 1869 al Școlii Normale, înscriindu-se la Gimnaziul Academic.

În timpul studiilor (la început în Gimnaziul Academic, apoi în Gimnaziul al II-lea German) Smal-Stoțki a participat la activitatea cercurilor școlare, iar în anul 1876 devine unul dintre întemeietorii societății care și-a asumat misiunea de-a edita o bibliotecă cu operele scriitorilor ucraineni². A fost prima tentativă de acest fel, realizându-se sub îndrumarea profesorului I. Onyșkevici. Din această cauză, ea s-a numit “Ignatia Onyșkevicia Rusika Biblioteka” (Biblioteca Ucraineană a lui Ignatie Onyșkevici). Profesorul Onyșkevici a fost mentorul spiritual al lui Smal-Stoțki în anii de școală și studenție. Încă din gimnaziu, Smal-Stoțki a fost atras de ideile poporaniste, distanțându-se de moscofili, care doreau să-l mențină în tabăra lor.

În anul 1878 Smal-Stoțki s-a înscris la Facultatea de Filosofie a Universității din Cernăuți. De atunci și până la începutul primului război mondial activitatea lui a fost legată de Bucovina. El frecventează cursurile lui I. Onyșkevici (care devenise profesor de limba și literatura ucraineană la Universitatea din Cernăuți din 1877), O. Kalujneațki și devine lider al Societății studențești ucrainene “Soiuz” (Uniunea). Fiind student, va publica în ziarul “Dilo” primul său articol publicistic, în care a cheamat intelectualitatea să preia conducerea mișcării naționale.

După absolvirea Universității din Cernăuți, Smal-Stoțki a continuat studiile la Universitatea din Viena, frecventând prelegerile eminentului slavist F. Miklosich. La Viena, el a

elaborat teza de doctorat cu tema *Procesul analogiei în verbele limbii ucrainene*. În martie și aprilie 1884 a susținut examenele de doctorat, devenind doctor în filologia slavă, iar la 7 iulie, urmând sfatul lui F. Miklosich, Smal-Stoțki a susținut, la Universitatea din Viena, prelegerea de habilitare despre “Codul lui Hankenshtein” (sec. XII), fiind confirmat de minister drept privat-docent al universității respective³.

La 22 martie 1885, St. Smal-Stoțki a fost numit profesor extraordinar al Universității din Cernăuți, ajungând în capitala Bucovinei în octombrie a.a.⁴. Aici, în scurt timp, va deveni unul dintre liderii mișcării naționale ucrainene din provincie. În diverse rânduri, el s-a aflat în fruntea societăților “Ruska Rada”, “Ruska Besida”, “Uniunea întovăririlor agricole «Banca țărănească»” ș. a. În 1892 a fost ales deputat în Dieta Bucovinei, în care se va afla până la 1912. Între anii 1911 și 1918 Smal-Stoțki a fost deputat în Parlamentul austriac. La inițiativa sa, în Bucovina au fost întemeiate zeci de săli de lectură, noi școli primare, gimnazii, școli speciale cu limba de predare ucraineană. În toate părțile provinciei au fost create bănci țărănești, care aveau menirea de a ajuta sătenii să se descurce în situația economică dificilă din acea perioadă.

În 1903, împreună cu A. Onciul, B. Straucher și N. Wassilko, St. Smal-Stoțki a constituit “Uniunea liber-cugetătoare”, care a făcut multe lucruri pentru modernizarea relațiilor sociale în ținut. O influență deosebit de mare asupra problemelor bucovinene a exercitat Smal-Stoțki în anii 1904-1912, când deținea funcția de vicecăpitan al Dietei.

El a fost și unul dintre fondatorii primului partid ucrainean din provincie – “Consiliul național al rusinilor din Bucovina”. În 1909 a înființat partidul țărănesc “Ruska Rada”, iar după destrămarea acestuia, în 1912, a devenit liderul neoficial al Partidului popular ucrainean. Smal-Stoțki a redactat gazeta “Hliborob”, revista “Ruska škola” și a colaborat la ziarele “Bukovâna”, “Ruska Rada”, “Ukraina” etc.

Pe de altă parte, liderul ucrainenilor bucovineni a încercat să analizeze tactica și strategia mișcării naționale în ansamblul ei, să determine principalele ei obiective și principii. Smal-Stoțki s-a situat pe o poziție ireconciliabilă față de moscofilii, subliniind implicațiile negative ale activității lor și chemând la refuzul oricărui compromis în raporturile cu această mișcare. El a supus criticii principiile politice și programul narodniciștilor, subliniind că aceștia nu au principii naționale clare. Exprimându-și propria viziune asupra problemei respective, Smal-Stoțki scria că poporul trebuie să aibă un ce comun, care să-i unească pe toți și să-i inspire tărie și dorința de a munci. “Acel ce este și poate fi, afirma el, numai ideea națională. Doar ideea națională poate deștepta în noi speranța că, odată, vom ieși deasupra”⁵.

Smal-Stoțki respingea necesitatea și posibilitatea luptei de clasă în rândul ucrainenilor, considerând că această luptă poate fi dusă numai în cadrul națiunilor titulare, iar la ucraineni – ca națiune subjugată – pe primul loc trebuie să se afle problema emancipării naționale. Omul politic aprecia, de asemenea, că această emancipare națională se poate produce în cadrul Imperiului austro-ungar.

Demonstrând faptul că ideea națională trebuie să reprezinte miezul programului politic al narodnicilor, Smal-Stoțki a formulat principalele direcții ale activității partidului: “1. A avea grijă de limba rusină și a lupta împotriva oricăror teorii ale moscofililor privind limba. 2. Unanimitate și fermitate în ortografie. Asemenea ortografie este numai ortografia fonetică. 3. Extinderea drepturilor limbii rusine și în viața publică. 4. Dezvoltarea școlii ucrainene. Sporirea intelectualității ucrainene. 5. Dezvoltarea literaturii ucrainene, științei ucrainene, promovarea tipăriturilor, crearea diverselor fundații literare și științifice. În acest proces, un rol deosebit de mare îl are intelectualitatea. 6. A extinde conștiința națională, a face cunoscută altor popoare viața spirituală ucraineană. 7. A dezvolta familia ucraineană, cu adevărat ucraineană”⁶.

Se observă cu ușurință că acest program privea doar chestiunile cultural-instructive. Smal-Stoțki înțelegea acest lucru și a subliniat faptul că direcțiile prezentate nu epuizează întregul complex de probleme care se vor ridica pe parcursul realizării programului. Însă el nu a făcut nimic pentru concretizarea obiectivelor imediate în domeniul social-economic, situație ce

limita posibilitățile traducerii lui în viață, și – lucru extrem de important – popularizării lui în rândul sătenilor simpli, aflați sub presiunea zdrobitoare a marilor proprietari de pământ.

În anul 1885, împreună cu profesorul T. Gartner, Smal-Stoțki a început lupta pentru introducerea ortografiei fonetice în instituțiile de învățământ din Galiția și Bucovina. Acestei probleme i-au fost dedicate articolele *Noua școală rusină. Despre planul învățării limbii ruse în gimnazii* și broșurile *Vocea minorității în comisia pentru reglementarea ortografiei ucrainene, Despre ortografia rusină, Ortografia rusină*, în care se puneau în lumină atuurile ortografiei fonetice în procesul de învățământ și lipsa de perspectivă a utilizării ortografiei etimologice. Chestiunea a condus la declanșarea unei lupte ideologice îndârjite cu moscofilii. Datorită insistențelor celor doi profesori, în anii 1893 și 1894 ortografia fonetică a fost introdusă în școlile populare din Bucovina și Galiția, iar din anul școlar 1895/1896 în toate clasele din școlile generale. În 1893, Smal-Stoțki și T. Gartner au publicat manualul de limbă ucraineană pentru școlile generale, care a fost reeditat în 1907 și 1913. Astfel, lupta pentru ortografia fonetică s-a încununat cu succes după un deceniu de acțiuni concentrate ale celor doi filologi.

Din anii '80 ai secolului al XIX-lea, St. Smal-Stoțki a început să se preocupe de cercetările istorice. Cel mai mult l-a interesat trecutul Bucovinei, adunând în acest scop diverse surse și studiind bibliografia problemei. Treptat, lucrările de istorie ieșite de sub pana sa, vor fi publicate în "Pravda" Ivoveană și în "Bukovâna" cernăuțeană. În 1899 a văzut lumina tiparului volumul *Rusia bucovineană* (în pagina de titlu a fost trecut anul 1897, însă editarea lui s-a prelungit cu doi ani). A fost prima lucrare în istoriografia ucraineană care prezenta trecutul ucrainenilor din Bucovina din perioada Principatului Halici-Volânia până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Smal-Stoțki venea cu argumente în sprijinul tezei potrivit căreia ucrainenii sunt populația autohtonă a Bucovinei și locuiesc aici din cele mai vechi timpuri. Foarte prețioase și bogate în date sunt capitolele în care au fost arătate dezvoltarea mișcării naționale ucrainene, crearea școlilor și societăților culturale ucrainene, constituirea scriitorimii în secolul al XIX-lea. Pentru autorul volumului menționat era important să prezinte procesul de afirmare a identității ucrainenilor, lupta lor pentru drepturile constituționale, creșterea conștiinței naționale și greutățile pe care trebuiau să le depășească forțele sociale ucrainene din Bucovina. Smal-Stoțki a conștientizat faptul că nu toate fenomenele semnificative din viața ucrainenilor bucovineni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost reflectate, dorind să continue investigațiile în acest domeniu. În pofida faptului că nu a atins acest obiectiv și lucrarea a rămas nefinalizată, cartea a avut un ecou deosebit în rândul comunității vest-ucrainene și a obținut recenzii favorabile în presă.

Întârzierea ieșirii de sub tipar a *Rusiei bucovinene* a fost determinată de faptul că, în paralel, Smal-Stoțki pregătea spre editare un document important, intitulat *Aspirațiile naționale și bisericești ale românilor în Bucovina în anii 1848-1865, prezentate în epistola episcopului Eugenie Hacman*. Acesta cuprindea informații detaliate despre situația politică din ținut în perioada menționată, politica liderilor români, concurența forțelor sociale ucrainene și românești. Prin publicarea documentului, el aducea argumente în favoarea tezelor cuprinse în carte, numindu-l al XII-lea capitol al *Rusiei bucovinene*.

La începutul secolului al XX-lea, St. Smal-Stoțki a fost unul dintre organizatori și membru activ al Societății de istorie din Cernăuți, prezentând numeroase prelegeri privind trecutul Ucrainei. În anii 1910-1911, pe lângă societate au fost constituite cursuri de instruire pentru săteni, coordonate de același Smal-Stoțki.

În perioada premergătoare războiului, universitarul cernăuțean s-a ocupat cu succes de critica literară, publicând articole despre creația lui Iurii Fedkovici, Isidor Vorobchevici, Ivan Kotlearevski, Volodâmir Stefanik. Interesant s-a dovedit a fi discursul *Caracterizarea activității literare a lui I. Franko*, publicat în anul 1913, în două numere ale gazetei "Dilo" (și într-un extras), cu ocazia aniversării acestuia. Subliniind importanța activității literare a lui Franko, Smal-Stoțki a apreciat înalt contribuția scriitorului în cristalizarea, purificarea și îmbogățirea limbii literare ucrainene. "Fără exagerare se poate afirma că actuala noastră limbă literară este

limba lui Franko. Versul lui e plin de duioșie, melodicitate, grație, prozei lui îi este specific un zbor înalt, poetic, iar forma ei este cea mai duioasă, mai strălucită”⁷.

Tot în această perioadă, Smal-Stoțki a scris câteva articole polemice referitoare la ortografia ucraineană, a inițiat seria de studii privind orientarea ideologică și interpretarea operei lui Taras Șevcenko, publicând articolele *Ideile creației lui Șevcenko*, *Misterul șevcenkian*, *Recitarea poeziilor lui Șevcenko*, *Bunici, părinți și nepoți la Șevcenko*. Tipărește, de asemenea, *Ghidul de conversație ucrainean-german* și *Gramatica ucraineană*, iar, împreună cu T. Gartner, fundamentală *Gramatica limbii ruse (ucrainene)*, apărută în 1913.

Apariția *Gramaticii* a provocat valuri în întreaga lume academică a savanților slaviști. Recenzii au fost semnate, practic, de toți cercetătorii cunoscuți ai limbilor slave: V. Jagič, A. Șahmatov, V. Vondrac, T. Lehr-Spawinski, E. Karski etc. Majoritatea cercetătorilor subliniau faptul că lucrarea lui Smal-Stoțki și Gartner prezintă în mod integral imaginea limbii ucrainene vii și este un eveniment deosebit în slavistica europeană. Discuții aprinse și un val de critică a provocat însă capitolul referitor la locul limbii ucrainene în rândul limbilor slave. Cei doi autori au încercat să demonstreze că ucraineana provine direct din limba protoslavă. Este posibil ca această idee să se fi născut în urma discuțiilor pe care le-a purtat Smal-Stoțki cu F. Miklosich⁸. Urmărind să dovedească caracterul eronat al teoriei privitoare la limba protorusă, conform căreia, din limba protoslavă, inițial, s-a constituit limba protorusă, comună slavilor de est, iar apoi din aceasta s-au desprins limbile ucraineană, rusă și bielorusă, autorii au comparat similitudinile și deosebirile limbilor ucraineană și rusă, pe de o parte, și a limbilor ucraineană și sârbă, pe de altă parte. Ei au ajuns la concluzia că, în pofida unei mari distanțe geografice între cele două popoare, apropierea între ucraineană și sârbă este extraordinară. Această apropiere, precum și anumite deosebiri între limbile ucraineană și rusă, au fost prezentate ca argument principal care, în opinia lor, mărturisea faptul că în vechime limba ucraineană a apărut direct din protoslavă, la fel ca și poloneza, sârba, ceha și alte limbi slave⁹. Majoritatea criticilor s-au ridicat împotriva opiniei lui Smal-Stoțki și Gartner, accentuând anumite inexactități și exagerări în ceea ce privește apropierea limbilor sârbă și ucraineană.

În pofida torentului de critică, Smal-Stoțki nu se gândea să abandoneze teoria sa și se pregătea să continue discuția. La 10 martie 1914, el fusese ales șef al secției de filologie a Societății Științifice “T. Șevcenko” din Lviv¹⁰, în locul lui I. Franko, care era foarte bolnav. Însă a început primul război mondial. Smal-Stoțki se încadrează, la vârsta de 55 de ani, ofițer în armata austriacă, rămânând pe lângă statul major al trupelor habsburgice din Cernăuți. În 1916, el a plecat în Austria Superioară, unde va funcționa în cadrul administrației lagărului de prizonieri ucraineni din Freistadt, desfășurând o activitate propagandistică național-ucraineană.

În aprilie 1918, la Kiev, s-a produs lovitura de stat, organizată de hatmanul P. Skoropadski. Smal-Stoțki, ca și majoritatea politicienilor vest-ucraineni, a apreciat în general acest eveniment, ca pozitiv. El spera că hatmanul va reuși să stabilizeze situația în Ucraina și chiar a încercat să influențeze atitudinea opoziției față de Skoropadski, deplasându-se la Kiev. În acea perioadă Smal-Stoțki devenise o personalitate bine cunoscută în Ucraina nipreană. Astfel, atunci când s-a pus problema constituirii Academiei Ucrainene de Științe, el a fost printre primii 12 academicieni fondatori. În cadrul ședinței de inaugurare a Secției istorico-filologice, din 8 decembrie 1918, Smal-Stoțki a fost desemnat secretar al acesteia, iar la 16 decembrie membru al direcției administrative a Academiei. Lui i-a fost acordată catedra de istorie a limbii ucrainene¹¹. Totuși, Smal-Stoțki n-a participat la nici o ședință a Academiei, aflându-se în emigrație ultimii ani de viață. El a urmărit îndeaproape publicațiile acesteia și, în anul 1922, în revista “Slavia”, a publicat un articol critic *Academia Ucraineană de Științe în Kiev* ridicându-se împotriva bolșevizării acestui important for științific. În a doua jumătate a anilor '20, St. Smal-Stoțki a stabilit, prin intermediul lui M. Hrușevski, relații cu Academia, reușind să publice câteva articole în revista “Ucraina”. Dar, presiunea ideologică comunistă a condus la sistarea acestor relații.

St. Smal-Stoțki s-a aflat în cercul restrâns al oamenilor politici ucraineni care trebuia, împreună cu împăratul Austro-Ungariei și liderii altor etnii din imperiu, să purceadă la

reformarea monarhiei pe bazele unei largi autonomii naționale, prin constituirea unor Constituante naționale ale țărilor Coroanei. Aflându-se la Lviv, el a participat la lucrările Constituantei ucrainene, din 18-19 octombrie 1918, și la înființarea Consiliului Național. În discursul său la această adunare istorică, Smal-Stoțki, ca și majoritatea politicianilor galițieni, a susținut ideea creării statului ucrainean din teritoriile ce intrau în componența imperiului: îl speriau instabilitatea din Ucraina Mare, orientarea socialistă a majorității oamenilor politici de acolo și amenințarea bolșevică. Plecând apoi la Viena, a fost numit în fruntea reprezentanței militare a Republicii Populare a Ucrainei de Vest, proclamată la 1 noiembrie 1918, iar de la 19 decembrie Smal-Stoțki a fost desemnat ambasador la Praga. În scopul popularizării ideii statalității ucrainene, dezvoltării relațiilor ucraineano-ceho-slovace, la Praga au fost publicate broșurile *Lviv – inima Ucrainei de Vest și Aspecte ale adevăratei reciprocități a popoarelor ceho-slovac și ucrainean*, tipărite de dânsul în limbile cehă și franceză. Smal-Stoțki a condus misiunea diplomatică până la 9 septembrie 1921, după ce a remis împrumuturile sale reprezentantului Republicii Populare Ucrainene, rămânând pe postul de consilier.

Datorită înființării Universității Libere Ucrainene la Praga, Smal-Stoțki a obținut posibilitatea să continue activitatea sa didactică și științifică. El a devenit membru al Senatului academic, organul superior de conducere al Universității. În anul universitar 1922/1923 a îndeplinit funcția de decan, iar în anul următor pe cea de prodecan al Facultății de Filosofie.

Pe plan științific, Smal-Stoțki a continuat desființarea teoriei limbii protoruse, tipărind în 1925 lucrarea *Evoluția concepțiilor despre familia limbilor slave și înrudirea lor reciprocă* (ediția a doua, completată, în 1927). Cercetătorul a arătat complexitatea și caracterul confuz al acestei probleme și a subliniat din nou că teza lui A. Șahmatov privind limba protorusă este o construcție artificială, al cărei număr de argumente scade odată cu dezvoltarea filologiei slave comparate¹². Punând accentul pe contradicțiile metodologice în ceea ce privește constituirea limbilor moderne între adepții diverselor teorii, Smal-Stoțki a subliniat faptul că susținătorii existenței limbii protoruse examinează procesul de cristalizare a limbilor pe baza fărâmițării, descompunerii întregului, în timp ce el susține că acestea s-au format pe baza unirii oamenilor, a unor părți mai mici în unele mai mari, mai solide. Ultimul articol consacrat de acest om de știință problemei date a fost *Chestiunea privind protolimba slavilor de est*, în care a susținut cu toată convingerea: “Nici un fel de «limbă protorusă» n-a existat niciodată, ci toate limbile slave vii, printre care și cea ucraineană, rusă și bielorusă, s-au dezvoltat direct și nemijlocit din dialectele limbii protoslave”¹³.

Însă problema care i-a adus cele mai multe satisfacții a fost studierea creației lui T. Șevcenko. În emigrație, Smal-Stoțki era considerat, nu fără temei, unul dintre cei mai buni cunoscători ai acestei problematice. Ca și în perioada antebelică la Praga el a studiat moștenirea șevcenkiană pe două planuri. În primul rând, omul de literă a realizat diverse interpretări ale unor opere distincte, publicând articole despre *Cihirin*, *Epistola lui Șevcenko*, *Varnak*, *Dacă ați ști, domnilor*, *Gânduri*, *Visul* etc. Pentru realizarea unei analize profunde a creațiilor Cobzarului, el a folosit metoda filologică, investigând detaliat însuși textul, deslușind semnificațiile cuvintelor, expresiilor, frazelor și relevând ideile pe care poetul le-a tradus în imagini, descrieri sau simboluri. În plus, a utilizat metoda comparării operei analizate cu altele, scrise pe aceeași temă sau în aceeași perioadă, multă atenție acordând genezei și istoricului creațiilor literare șevcenkiene.

În interpretarea lui Smal-Stoțki, Șevcenko a fost promotor al stabilității care chema la o luptă neprecupețită pentru Ucraina independentă politic și cultural, în care fiecare cetățean să aibă drepturi egale (“fără șerbi și stăpâni”). Această Ucraină independentă era văzută de dânsul - în operele lui Șevcenko - ca o republică cu legi noi, juste, iar în fruntea acesteia un președinte care, conform tradiției ucrainene, se numea hatman. Totodată, criticul literar sublinia că Șevcenko este lipsit acel șovinism, acel mesianism prin care “sunt caracterizați oamenii de frunte din rândul moscalilor, polonezilor ș. a. Toate popoarele sunt cuprinse de iubirea lui Taras”¹⁴.

În al doilea rând, Smal-Stoțki a investigat ritmica creațiilor șevcenkiene, originile populare ale poeziei sale, legăturile ritmicii poeziei Cobzarului cu cântecele și creația populară orală. În mod detaliat, aceste aspecte au fost prezentate în studiul *Ritmica poeziilor șevcenkiene*, publicată în anul 1925. Smal-Stoțki a încercat să demonstreze că întreaga creație poetică a lui Taras Șevcenko s-a întemeiat pe ritmurile folclorice: kolomâice, cântece căzăcești și colinde. Opiniile lui au găsit, chiar de la început, mulți susținători, în special în ceea ce privește ritmurile kolomâicelor și cântecelor căzăcești ale poeziei șevcenkiene.

Cercetările creației lui Șevcenko au continuat până în ultimii ani de viață ai lui Smal-Stoțki. Cele mai bune studii au fost reunite, în anul 1934, în volumul său *T. Șevcenko, interpretări*, apărut ca tomul XXV al Institutului Științific Ucrainean din Varșovia.

În domeniul istoriei, Smal-Stoțki a fost interesat profund de istoria veche a Ucrainei, de constituirea ucrainenilor ca popor distinct. Această preocupare era explicată și de investigațiile sale filologice privind demonstrarea caracterului fals al teoriei limbii protoruse. În 1928, în revista "Ukraina" a apărut articolul său *Slavii de est*, care reprezenta o critică amplă asupra lucrării istoricului ceh L. Niederle, *Originea și începuturile slavilor de est*. În acest articol Smal-Stoțki s-a oprit asupra chestiunii teritoriului viețuirii străvechi a triburilor slave și susținea că slavii locuiau încă din secolele I și II d.Chr. ca un popor între Visla, la vest, și Nipru, la răsărit, în nord învecinându-se cu triburile finice, iar în sud ajungând până la Nistru și Prut. Într-un mod vehement a combătut existența unor "centre" sau "leagăne" de locuire a slavilor de vest, sud și est. Smal-Stoțki trăgea concluzia că opinia privitoare la centrele de locuire ale slavilor își are rădăcinile în ideologia unificatoare din secolele XIX și XX și nu este întemeiată. De asemenea, a arătat încă o dată că nici limba protorusă, ca expresie a acestei unități, n-a existat vreodată¹⁵.

În toamna lui 1930, la inițiativa lui Smal-Stoțki, Societatea Istórico-Filologică Ucraineană din Praga a organizat o largă discuție pe marginea articolului lui Miron Korduba, intitulat *Cel mai important moment din istoria Ucrainei*, care fusese publicat în volumul VI al "Buletinului literar-științific" din anul 1930. Raportorul principal a fost St. Smal-Stoțki, care a supus unei critici dure poziția lui M. Korduba. Acesta susținea teza conform căreia Rusia Kieveană a fost un stat al tuturor slavilor de est, în care s-a desfășurat un proces de unificare a acestora într-o singură entitate cultural-națională, numită de M. Korduba națiune "pan-rusină". În opinia lui, națiunea ucraineană a început să se formeze abia în secolul al XIV-lea, în cadrul Marelui Principat al Lituaniei. În schimb, Smal-Stoțki susținea cu consecvență ideea că națiunea ucraineană distinctă se constituise încă în Rusia kieveană, acest stat fiind de origine ucraineană, iar națiunea rusă s-a constituit ulterior, în secolele XIII-XV, prin amestecul elementelor slave cu cele finice¹⁶. În pofida faptului că personalitățile implicate în discuție și-au menținut opiniile, dezbaterile a avut implicații pozitive, datorită faptului că a atras atenția lumii științifice și a opiniei publice asupra începuturilor poporului ucrainean.

În plan organizatoric, Smal-Stoțki a fost unul dintre inițiatorii convocării Primului Congres Științific Ucrainean în Praga (1926) și principalul organizator al celui de-al doilea congres (1932), care au adunat elita intelectualității ucrainene din diverse țări ale Europei. De asemenea, din anul 1935 a condus Societatea "Muzeul Luptei de Eliberare a Ucrainei", cu sediul la Praga, reușind să adune suficiente fonduri financiare pentru a cumpăra o clădire pentru muzeul respectiv (1938). În plus, pentru instituția dată, el a donat cea mai mare parte a bibliotecii personale (peste 3.000 volume), numeroase documente din propria arhivă și alte obiecte.

În plan didactic, Smal-Stoțki a continuat să țină prelegeri la Universitatea Liberă Ucraineană până în anul 1937, când împlinea deja 78 de ani. Starea sănătății nu i-a permis să continue activitatea pedagogică, însă corpul didactic l-a ales, în 1938, profesor de onoare al acestei instituții. Smal-Stoțki a avut numeroși discipoli care au continuat cercetările sale științifice în domeniul criticii literare și lingvisticii ucrainene (V. Sâmovici, O. Țisák, P. Lușpânski, D. Nâkolâșin, M. Ravliuk ș. a.).

La 20 august 1938, comunitatea ucraineană din Praga și-a luat un ultim adio de la Stefan Smal-Stoțki care încetase din viață la 17 august. În septembrie, executând ultima dorință a

răposatului, fiul său Roman l-a înhumat în cimitirul din Cracovia, lângă Emilia, soția lui Stefan Smal-Stoțki.

St. Smal-Stoțki a trăit o viață lungă, plină de speranțe și realizări. Activitatea lui a fost tipică pentru un intelectual ucrainean conștient sub aspect național și activ în plan politic din Austro-Ungaria, om cu opinii moderate care a tins pe căi legale, permise de Constituția monarhiei, să îmbunătățească situația ucrainenilor, să-i transforme din țărani analfabeți, incuți, într-un popor unit care-și cunoaște interesele și știe să le apere. Probabil, nu toate ideile lui științifice au rezistat examenului timpului, de multe ori a greșit, însă aportul lui Smal-Stoțki în știința ucraineană este unul extrem de important. Multe dintre studiile sale și-au păstrat valoarea până în zilele noastre.

Traducere de Ștefan Purici

NOTE:

1. ЦДІА України (Львів), ф. 2а, оп. 4а, спр. 5845, арк. 34.
2. Д-р. Степан Смаль-Стоцький //Буковинський православний календар на рік звичайний 1894. – С. 49.
3. *Ibidem* - С. 53.
4. Wagner R. Alma Mater Franzisko Josephina. – München, 1979. – S. 206.
5. Смаль-Стоцький С. Політика реальна //Буковина. – Ч. 74.
6. *Ibidem* – Ч. 85
7. Смаль-Стоцький С. Характеристика літературної діяльності Івана Франка. – Львів, 1913. – С. 19.
8. Смаль - Стоцький С. В обороні правди //Зоря. – 1892. – Ч. 3. – С. 58.
9. Smal-StocKij S.,Gartner T. Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. – Wien, 1913. – XV, 550 S.
10. Хроніка Наукового товариства ім.Т.Шевченка. – Львів, 1914. – Ч. 58–59. – С. 16.
11. Записки історично-філологічного відділу Української Академії Наук, – К., 1919. – Кн. 1. – С. 79–80.
12. Смаль-Стоцький С.Розвиток поглядів про сем"ю слов"янських мов і їх взаємне споріднення //Записки НТШ – 1925. – Т. 141–143. – С. 26.
13. Смаль-Стоцький С. Питання про східнослов"янську прамову //Записки НТШ. – 1937. – Т. 155. – С. 5.
14. Смаль-Стоцький С. Т.Шевченко, інтерпретації. – Варшава, 1934. – С. 17.
15. Смаль-Стоцький С. Східні слов"яни //Україна. – 1928. – Кн. 3. – С. 21.
16. Смаль-Стоцький С. Найважливіший момент в історії України // Літ.-наук. вісник. – 1931. – Кн. 9. – С. 797.

ANDREAS POPOVICI Un medic sucevean, pionier al geriatriei

Edvard Jeamgocian New York

Dr. Andreas Popovici

Doctorul Andreas Popovici, sucevean de origine¹, origine de care era foarte mândru, după cum reiese din pagina de titlu a cărții sale de căpătâi, a fost autorul uneia dintre primele lucrări de geriatrie din lume. Lucrarea *Arta longevității* sau *Știința de a trăi mult, sănătos și fericit*, Tipografia “Hovhannes Miuhendisian”, Constantinopol, 1850 (400 pagini) ce a avut un mare răsunet în lumea medicală dar mai ales în pătura oamenilor de rând. Popularitatea cărții a făcut ca ea să se retipărească în 1876 (545 pagini) de aceeași tipografie, având ca sponsor de di. S.H. Bardizbanian. A existat și o încercare, în 1900, de traducere a cărții în limba română, de către publicistul Vartan Mestugian (1869-1942), dar care nu s-a materializat².

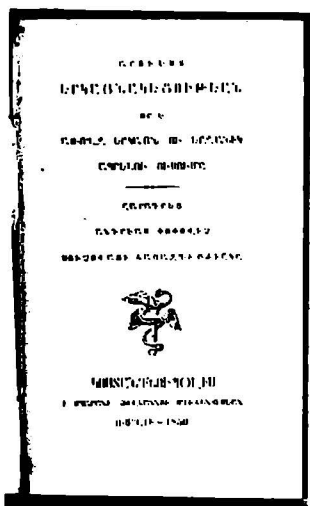
După cum anunța autorul în prefața cărții, lucrarea reprezintă rodul a opt ani de muncă și se bazează pe observațiile și experiența sa proprie, precum și pe lucrările predecesorilor săi, doctorii Hufeland, Struve și Hartman. Tot din prefață reiese că el a mai fost autorul unei alte cărți, dar al cărei nume nu îl specifică, iar noi nu am găsit referințe despre ea. Cartea se compune din două părți. Prima parte, împărțită în șapte capitole, vorbește despre alimentație, îngrijirea pielii și a părului, îngrijirea și curățarea dinților, igiena și eliminarea toxinelor, nutriția femeii în timpul sarcinii, somnul și modul de odihnă, dând exemple concrete pentru realizarea și menținerea lor.

În partea a doua, divizată în șase capitole, descrie sănătatea spirituală a omului și metodele ei de îmbunătățire pentru a trăi o viață lungă și sănătoasă. El explică rolul gimnasticii pentru sănătatea corpului, dirijarea senzațiilor pentru îmbunătățirea imaginației și a memoriei, rolul învățământului și a educației morale pentru dezvoltarea intelectului etc. Întreaga carte reprezintă un ghid amănunțit, cu metode și exemplificări, pentru menținerea sănătății corporale și intelectuale a omului pentru a duce o viață lungă, sănătoasă și fericită.

Autorul cărții, “Andreas Popovici – doctor armean sucevean”, după cum apare scris pe prima pagină a cărții, s-a născut la Suceava în ianuarie 1809. El era fiul lui Bogdan-Asdvadzadur Popovici iar bunicul său era Preotul Marcu Popovici de la biserica Sf. Simion (Turnu Roșu) din Suceava. Pe preotul Marcu și pe fiul său Bogdan Popovici îi găsim consemnați, în documentele din 2 aprilie 1802, 23 februarie 1813 și 1 februarie 1828, ca semnatari ai unor acte legate de bunul mers al treburilor din târgul Sucevei³.

Andreas Popovici după ce-și face studiile primare la școala armeană din orașul natal, pleacă în 1827, la Pesta, Ungaria, pentru a studia medicina. Aici el îl are ca profesor pe Dr. Hartman. La vârsta de 22 de ani absolvă Facultatea de Medicină din Pesta, obținând diploma de Doctor la 28 februarie 1831. După absolvirea facultății practică medicina la Iași până în anul 1842, când pleacă la Constantinopol și se stabilește în cartierul armenesc Haskeoi⁴. În scurtă vreme capătă renumele de unul dintre cei mai buni doctori din oraș, cu specialitatea de doctor mamoș. A fost un medic studios,

bun diagnostician și practician, care i-a ajutat foarte mult pe săraci, orfani și văduve și de aceea era supranumit “îngerul păzitor din Haskeoi”.

A. Popovici
"Arta longevitatii", 1850

El nu a fost numai doctorul Haskeiului, la el venind pacienți din toate satele de pe malurile Bosforului: Miciachiugh, Isghiudar și Pera. A fost contemporan cu cunoscuții medici armeni Servicen, Stepan Pașa Aslanian, Manuel Șașean, Mikael Pesian care au vorbit cu laudă, în scrierile lor, despre doctorul Popovici. A fost un doctor popular și a contribuit mult la îmbunătățirea asistenței medicale a armenilor din Constantinopol⁵. La 1 august 1856 el este ales membru al Societății Imperiale a Medicilor. A decedat la 17/29 decembrie 1858 și a fost înmormântat la cimitirul armean din Haskeoi⁶.

Fiul doctorului Andreas Popovici, **Bogos Popovici** (1853-1917) a fost o figură destul de cunoscută în România. Diplomat de profesie, după absolvirea studiilor în Constantinopol, vine în România, prin anii 1890 și deține funcția de ambasador al Turciei la Giurgiu. După o ședere scurtă la Brăila (1894), trece în București și lucrează la Societatea Generală de Asigurări "Națională" (Fondată la 8/20 dec. 1881), deținând, pe perioada 1906-1916, funcția de Director General al Societății. În timpul ocupației Bucureștiului de către trupele aliate se refugiază la Petersburg iar apoi la Moscova, unde moare în 1917. Doctorul Andreas Popovici a avut și un nepot de frate, doctorul **Emanuel V. Popovici**, care a fost medic la spitalul orașenesc și de stat din Focșani⁷.

NOTE:

1. Numele de familie, Popovici, este un nume adoptat de armenii din Țările Române, care la origine erau fii de preoți. Echivalentul numelui în limba armeană este Derderian iar în limba turcă Papazian, ambele forme foarte răspândite. Rădăcina "Pop", în rusește ca și în românește reprezintă termenul popular pentru "Popă" la care s-a adăugat terminația slavă "ovici" (rusească sau sârbească) sau "Owicz" (poloneză), care înseamnă "fiul lui". (J.N. Hook, *Family names*, Collier Books, New York, 1983, p. 215).
2. *ARARAT*, seria veche, anul X, nr. 106, februarie 1934, p. 3.
3. Vasile Gh. Miron, *Suceava – File de istorie – Documente privitoare la istoria orașului 1388-1918*, vol. I, Direcția Generală a Arhivelor Statului din RSR, București, 1989, doc. 349, p. 560-561, doc. 359, p. 577-580, doc. 380, p. 629-631.
4. Dr. Vahram H. Torcomian, *Hantes Amsoria Viena*, nr. 7 iulie 1894, p. 218-225.
5. Par. Magardici Bodurian, *Hai Hanrakidag (Enciclopedia armeană)*, București, 1938, p. 406-407.
6. Dr. Artin Mezbourian, *Doctori armeni și de origine armeană (1688 –1940)*, Istanbul, 1950, p. 48-49.
7. Frederic Dame, *Bucharest en 1906*, Socce & C-ie Editeurs, Bucharest 1907, p. 610; Par. Bedros Mamigonian, *Prezentul și viitorul armenilor din România*, Galați, Tipografia Părintelui Hevont Papazian, 1895, p. 150-164.

VIAȚA CULTURALĂ ÎN BUCOVINA

FACULTATEA DE TEOLOGIE DE LA SUCEAVA

Gheorghe Giurcă

1. Drumul amar al refugiului

Facultatea de Teologie din Cernăuți a ajuns să funcționeze la Suceava, în condițiile dramatice pentru țară, provocate de cel de-al doilea război mondial. Printre instituțiile de învățământ nevoite să apuce drumul amar al refugiului după ce hordurile bolșevice au invadat nordul Bucovinei, s-a numărat și aceasta. Mai întâi, în 1940, când s-a oprit la Suceava¹, unde se stabilise vremelnic și Mitropolia Bucovinei². Inițial, având în vedere haosul creat de nenorocirea care se abătuse, pentru a găsi o soluție adecvată, Dumitru Caracostea, ministrul Educației Naționale hotărâse ca facultatea să-și reia activitatea în cadrul Universității din Cluj³. Acest lucru nu a fost posibil însă datorită consecințelor dictatului de la Viena.

În această situație ar fi urmat ca, la sfârșitul lunii octombrie, în cadrul Universității București, să se țină cu studenții de la Cernăuți examenele de lichidare, ceea ce ar fi echivalat, de fapt, cu lichidarea acestei facultăți, prilej pentru I.E. Toroușiu să scrie plin de mândrie: "Cu aceasta s-a lichidat un trecut frumos, o activitate rodnică, o operă românească durată de oameni de bine, la care s-a lucrat cu dragoste și entuziasm, s-a lichidat o veche tradiție academică, o fală a culturii și științei românești, o santinelă de cinstită veghe a civilizației europene..."⁴. Până la urmă s-a optat pentru o altă soluție care permitea prelungirea existenței sale. Din rațiuni politice și strategice, Facultatea de Teologie din Cernăuți avea să fie încadrată în Universitatea București și avea să funcționeze la Suceava, în localul Liceului "Ștefan cel Mare"⁵. Facultatea a ajuns la Suceava pe data de 7 octombrie 1940, iar festivitățile de inaugurare s-au desfășurat o lună mai târziu, mai precis pe 3 noiembrie în prezența I.P.S.S. Tit, mitropolitul Bucovinei. Au mai fost prezenți prof. Nicolae Cotos, decanul facultății, Gavril Irimescu, prefectul județului, Traian Maga, primarul orașului etc⁶. Printre profesorii refugiați la Suceava se aflau: Simion Reli, Milan Șesan, Ioan Zugrav, Petre Procopovici, Orest Bucevski⁷.

Baza ei materială era, se înțelege, deosebit de precară nu numai în privința spațiului de școlarizare. De exemplu, pentru a suplini lipsa bibliotecii de specialitate, rămasă în întregime la Cernăuți, s-au cumpărat 150 de volume, 1000 au fost primite din donații, aproximativ 500 de cărți și reviste au provenit din depozitul Ministerului Educației Naționale, 95 de volume din împrumutul oferit de preotul paroh de la Biserica "Sf. Nicolae" și 25 de la biblioteca orașului⁸.

În anul universitar 1940-1941, cursurile facultății au fost frecventate de 388 de studenți, din care 184 au obținut licența în teologie⁹. Pentru a asigura, în limitele posibilităților din vreme de război, condiții de viață și de studiu, în str. Regele Ferdinand nr. 13 a fost amenajat un cămin care adăpostea 54 de studenți: 30 din vechiul Regat, 17 bucovineni și 7 basarabeni. În ciuda gravelor probleme economice din acea perioadă, cei ce proveneau din teritoriile ocupate beneficiau de un ajutor financiar de 35000 lei din partea Subsecretariatului de Stat pentru Culte¹⁰.

Cu toate marile dificultăți, inerente în asemenea condiții, reluarea activității Facultății de Teologie a permis continuarea învățământului superior bucovinean, menținând astfel trează speranța în revenirea la matcă, ceea ce s-a și întâmplat în anul următor. Numai că gravele evenimente care au marcat viața acestor teritorii aveau să determine o serie de schimbări cu profunde implicații în însăși structura învățământului superior din Cernăuți. În legătură cu aceasta, prin adresa nr. 5885 din 7 august 1941, generalul Radu Rosetti, ministrul Culturii Naționale și al Cultelor, îl informa pe Mihai Antonescu, președintele ad-interim al Consiliului de Miniștri: "În privința învățământului superior, am propus, și domnul general Antonescu a admis, ca Universitatea din Cernăuți și Facultatea de

Teologie din Chișinău să se desființeze... La Cernăuți, în localul Universității să fie așezate: Facultatea de Teologie de la Suceava...". Așa s-a și întâmplat. Facultatea a revenit la Cernăuți în octombrie 1941¹¹. Ce a găsit acolo întrecea până și cele mai pesimiste așteptări. Adevărul este că în graba cu care oamenii s-au ferit din calea armatei rusești, puțin a putut fi salvat din averea facultății. Ca în toate situațiile similare, mai de preț era viața. Un participant la tragicele evenimente nota peste câțva timp: "După fulgerătoarea noastră plecare, în vinerea – vinere de patimi – zilei de 28 iunie, vatra noastră de lumină, Facultatea și Biblioteca, împreună cu Biserica "Sf. Trei Ierarhi", locul de închinare și de dumnezeiască reculegere al ei, a fost prefăcută în tribunal de supliciu, în înfricăta temniță, în groapă de întunec, în înnoptată și tainică execuție și deportare. Arhiva Facultății cu uricele de fondare și toate documentele ce-i alcătuiesc istoria ei de un veac, au fost distruse și arse, ca și 8000 de volume din totalul de 30000 de volume dintre cele mai valoroase ale Bibliotecii, iar Biserica batjocorită în loc de întinare și cea mai abjectă fărădelege. Nicăieri duhul satanic n-a duhnit mai involburat decât în locurile unde ne-am adunat azi ca să le sfințim cu gândul închinat Dumnezeuului părinților noștri"¹².

După ce au fost înlăturate, pe cât s-a putut, efectele dezastruoase ale ocupației, facultatea și-a reluat activitatea. "Profesorii ei, pe cât de harnici și de modești, tot pe atât de învățați și de iluștri, aceia care într-o sânguină tăcută nu mai știu cum să adune în mintea lor cât mai multă din înțelepciunea sobră a grelelor tomuri, împrăștiată de becisnica prăvălire a bolșevismului rus, s-au întors din bejenia lor zoriți să ia legătura cu cărțile lor dragi"¹³. Cu biblioteca a mers și mai greu. În ciuda eforturilor depuse de studenți și profesori, a fost nevoie de timp pentru a reveni la starea de normalitate. Ca urmare, redeschiderea ei oficială a avut loc abia la 19 februarie 1943.

Dar nu au trecut decât trei ani de relativă liniște, după care tăvălugul nemilos al destinului s-a rostogolit a doua oară asupra nordului Bucovinei. Din nou multe instituții de învățământ, printre care și Facultatea de Teologie, au plecat pe același drum al refugiului. Acum proporțiile dezastrului s-au dovedit a fi și mai mari și mai de durată, din moment ce, iată, după mai bine de 50 de ani, urmările lui sunt și astăzi o rană deschisă în trupul țării și în sufletele noastre. Și cine știe până când? De data aceasta "vifonița războiului a dus Facultatea de Teologie și Institutul de Istorie, pentru intervalul de timp dintre martie 1944 și martie 1945, la Râmnicul Vâlci"¹⁴. Deci tocmai în celălalt capăt al țării! Purtând în suflete dorul greu al plaiurilor bucovinene și mânați de gândul unei cât mai grabnice apropieri de ele, profesorii facultății sunt în căutare de soluții. În urma demersurilor întreprinse, Ministrul Educației Naționale a aprobat ca facultatea să fie integrată acum în structura Universității "Al. I. Cuza" din Iași și să funcționeze la Suceava. Un argument solid în această privință l-a constituit faptul că tot aici își avea sediul Mitropolia Bucovinei, aflată și ea în refugiu. Mai trebuia rezolvată problema spațiului necesar. În acest scop decanul Vasile Loichiță se adresează prefectului de Suceava la data de 9 decembrie 1944: "Avem onoarea a vă face cunoscut că Ministerul Educației Naționale, cu Ordinul nr. 84426 din 18 octombrie 1944 (serv. M.O.N.T. și A.P.), a fixat sediul Facultății de Teologie de aici, încadrată în Universitatea "Cuza Vodă" din Iași – în localitatea Suceava. În conformitate cu această dispoziție, Consiliul facultății noastre a delegat pe domnii Nicolae Grămadă și asist. Ștefan Slevoacă să se deplaseze la Suceava pentru a lua contact cu autoritățile de acolo în scopul constatării posibilităților de instalare a facultății și a internatului ei teologic, împreună cu întregul personal al acestor instituții. Pentru ca numiții delegați să-și poată aduce la îndeplinire, în mod mulțumitor, însărcinarea pe care au primit-o din partea Consiliului facultății noastre în baza ordinului amintit al Ministerului Educației Naționale, cu onoare vă rugăm, domnule prefect, să binevoiți a da numiților întregul concurs al domniei voastre. În scopul funcționării facultății noastre, avea nevoie de **4 săli de cursuri și 3 camere pentru birouri**. De asemenea, ne sunt necesare **camere adecvate** pentru găzduirea unui număr de aproximativ 80 de studenți, bursieri ai Internatului Teologic, precum și **40 (patruzeci) camere** pentru personalul

facultății și al Internatului Teologic (14 profesori, 1 conferențiar, 4 asistenți, 10 funcționari și 11 oameni de serviciu)”¹⁵.

Deși depășea cu mult posibilitățile și așa mai mult decât modeste ale orașului în privința spațiilor destinate învățământului, cererea a fost primită cu o largă înțelegere. Autoritățile județene au convocat factorii de decizie din domeniu pentru a lua o hotărâre. Ca urmare, prin adresa nr. 8709 din 18 decembrie 1944, i se comunica decanului: “Avem onoarea a vă face cunoscut că am luat act de faptul că sediul Facultății de Teologie încadrată în Universitatea “Cuza Vodă” din Iași a fost fixat în orașul Suceava și că în vederea instalării acestei facultăți în noul sediu puteți conta pe concursul întreg și nelimitat al tuturor autorităților locale. În conferința ce s-a ținut în ziua de 17 decembrie a.c. în prezența delegatului dvs., profesorul Nicolae Grămadă, s-a hotărât de comun acord cu toți factorii interesați ca facultatea să fie instalată în localul Școlii Primare de Fete, care are săli suficiente pentru cursuri, dormitoare pentru studenți și birouri. Cu privire la locuințele necesare corpului profesoral și funcționarilor facultății, se vor face și din acest punct de vedere toate facilitățile cu putință. Așa fiind, vă rugăm a ni se comunica data la care facultatea în cauză urmează a sosi împreună cu întreg patrimoniul ei la Suceava”¹⁶. Mai multă solitudine e greu de închipuit.

2. La noul sediu

Strămutarea facultății de la Râmnicul Vâlcea la Suceava a avut loc în martie 1945. Inaugurarea cursurilor a căpătat proporțiile unui eveniment, după cum rezultă și din textul invitațiilor: “Facultatea de Teologie a Universității din Iași, vechea și renumita instituție de cultură superioară a Bucovinei, instalată zilele acestea la Suceava, anunță inaugurarea cursurilor sale în ziua de duminică, 15 aprilie a.c. Solemnitatea aceasta va avea loc în Biserica Sf. Mănăstiri din Suceava (sediul Sf. Mitropolii), orele 11 a.m. Vă rugăm călduros să binevoiți a onora cu prezența dvs. Această solemnitate”¹⁷.

Organizatori și invitați, aveau cu toții sentimentul că trăiesc o zi înălțătoare, deoarece au reușit încă o dată să salveze facultatea lor dragă, care, chiar dacă nu avea aici nici pe departe condițiile de la Cernăuți, putem totuși funcționa și asta conta cel mai mult. Privind din perspectiva timpului, apreciem că, prin competență și dăruire, corpul didactic a desfășurat la Suceava o activitate exemplară. E destul să amintim că printre profesori se aflau: **Milan Șesan**, pentru Istoria bisericii universale și Istoria bisericii ortodoxe, **Cicerone Iordăchescu** – Patrologie, **Nicolae Grămadă** – Istoria românilor și Istoria literaturii române, **Vladimir Prelipceanu** – Limba ebraică și Arheologie biblică, **Iustin Moisescu**, viitorul Patriarh al României – Ermeneutică și Exegeza Noului Testament, **Ilie Grămadă** – Filozofie și Pedagogie etc. Ei se îngrijeau de pregătirea unui număr destul de mare de studenți. De exemplu, în anul universitar 1946-1947 frecventau cursurile 488 de studenți teologi în anii I-IV de studiu”¹⁸.

În ciuda atitudinii mai mult decât binevoitoare a autorităților locale în legătură cu aducerea și păstrarea acestei facultăți la Suceava, au existat și oameni care, din motive numai de ei știute, au uneltit în taină împotriva, solicitând ministerului de resort, de exemplu, să se restituie școlii primare măcar o parte a spațiului cedat. Voi au s-o constrângă astfel să plece de aici. Ca urmare, cu adresa nr. 228670/1946 a Direcției Învățământului Superior, decanul era înștiințat: “Avem onoarea a vă face cunoscut că dl. ministru Ștefan Voitec a aprobat evacuarea parterului Școlii Primare și casa direcțiunii care este ocupată de această facultate în prezent, îngrijindu-vă de găsirea altui local pentru nevoile internatului”¹⁹. Vestea a stârnit o vie îngrijorare pentru conducerea facultății. În disperare de cauză, aceasta se adresează la 9 august 1946 primarului, amintindu-i că spațiul respectiv a fost pus la dispoziție “de Dvs.” Împreună cu toate autoritățile din Suceava, atunci când a fost vorba ca facultatea noastră, dependentă de Universitatea din Iași, să-și aibă sediul în orașul Suceava”²⁰. Primarul este rugat să intervină cu autoritatea sa pentru menținerea spațiului disputat, și așa insuficient. Spre cinstea sa, el a rămas un consecvent susținător al ideii ca facultatea să rămână aici. Pe data de 12 august 1946 va trimite o lungă și patetică scrisoare oficială ministerului, pe care o

reproducem în întregime: “Dacă împrejurări nefericite ... n-au putut păstra Universitatea din Cernăuți, totuși bucovinenii se simt măguliți că din toată această universitate au putut păstra pentru ei Facultatea de Teologie.

În acest scop nu s-a precupețit nici un efort pentru a se face posibilă funcționarea acestei facultăți în orașul Suceava, iar actualmente întreaga Bucovina este prea zeloasă pentru a nu interveni atunci când interese egoiste și diametral opuse unui așezământ de cultură superioară caută din umbră să stingherească buna funcționare a acestei facultăți, dacă nu chiar îndepărtarea ei de pe aceste meleaguri atât de crunt lovite, probabil din motivul că aceste concepții de dirijare nu se pot situa vreodată la înălțimea preceptelor ce emană din această facultate.

E regretabil când aproape unanimitatea locuitorilor Bucovinei cer insistent ca Facultatea de Teologie să rămână, considerând-o ca pe o creațiune proprie, se găsesc totuși foarte puține persoane ale căror interese nu se pot identifica cu acest așezământ cultural ce a constituit și constituie una din mândriile Bucovinei. Toată intelectualitatea și toate autoritățile reclamă menținerea acestei facultăți în orașul Suceava.

În acest scop și primăria a căutat să faciliteze instalarea și funcționarea facultății, punându-i la dispoziție localul Școalei Primare de Fete, fără ca prin aceasta să prejudicieze bunul mers al acestei școli, întrucât s-au luat măsurile cuvenite ca Școala Primară de Fete să funcționeze în localul Școalei Primare de Băieți ce dispune de suficiente încăperi.

Dar ca să nu se poată obiecta că aceasta este aglomerată cu prea mulți elevi, primăria a hotărât să inițieze în orașul Suceava încă o școală primară spre a se descongesciona localul Școalei Primare de Băieți, astfel ca în acest local, cu suficiente încăperi, va putea funcționa la parter Școala Primară de Fete, fără ca prin aceasta să se stingherească buna funcționare a ambelor școli.

Cu toate acestea însă constatăm că Ministerul Educației Naționale cu Ordinul nr. 228670/946, trimis Facultății de Teologie dispune ca parterul localului folosit de facultate să fie cedat Școalei Primare de Fete.

Credem că în acest mod se lovește în existența facultății, pentru că în oraș nu există un alt local mai potrivit, iar pe de altă parte cedarea parterului acestui local Școalei Primare de Fete va constitui un mai mare impediment în buna funcționare atât a facultății, cât și a școalei primare, dat fiind faptul că mai degrabă pot funcționa împreună două școli primare, într-un singur local, decât o școală primară împreună cu o facultate.

Fără de cele arătate mai sus și pentru ca Bucovina să nu fie privată și de unica ei instituție de cultură superioară, iar locuitorii ei să nu aibă impresia unui tratament vitreg, provocat probabil de interese prea înguste față de atmosfera ce radiază din o universitate, cu onoare vă rugăm să binevoiți a interveni pentru a se reveni asupra ordinului prin care Ministerul Educației Naționale a dispus ca o parte din localul folosit să fie cedat Școalei Primare de Fete, deoarece această școală dispune de încăperi suficiente în localul unde funcționează actualmente, iar pe de altă parte Primăria a luat măsurile necesare pentru înființarea unei noi școli primare, atât pentru descongescionarea Școalei Primare de Băieți unde funcționează Școala Primară de Fete, cât și pentru evitarea unor tendințe de a lovi în existența locală a Facultății de Teologie.

Nu ne îndoim că intervenția noastră va găsi ecoul cuvenit, astfel că interesele Bucovinei vor fi satisfăcute în timpul cel mai scurt posibil²¹. În urma intervenției Ministerul a revenit într-adevăr asupra deciziei anterioare, cu condiția ca Primăria să asigure, în altă parte, spațiul reclamat pentru Școala Primară. Pe hârtia respectivă, primarul a scris: “Primăria își respectă angajamentul de a găsi două săli de clasă pentru buna funcționare, dar nu poate căuta sale în centrul orașului, și a face o altă școală în str. Cernăuților”²². Și a făcut-o. Aceasta avea să fie Școala nr. 3 din oraș. Bucuros de soluția adoptată, profesorul Milan Șesan va scrie satisfăcut că intențiile subversive “s-au frânt însă de realitatea evidentă chiar și forurilor conducătoare că Facultatea de Teologie bucovineană are din

nou menirea să fie leagănul universității bucovinene, ca pe vremuri”²³. Într-un fel ea avea să fie leagănul universității de la Suceava, dar până atunci a trebuit să mai treacă o jumătate de veac.

3. Apusul

Din păcate, Facultatea de Teologie a mai rezistat puțin timp la Suceava. După sesiunea de iarnă din februarie 1949, a fost transferată la București cu tot cu studenți și profesori (unii au optat pentru facultatea similară din Sibiu). Era unul dintre efectele noii legi a învățământului de esență comunistă, în baza căreia învățământul confesional a fost restrâns până aproape de suprimare. În cei patru ani cât a funcționat aici, a dat trei promoții de absolvenți. În paralel, prin Seminarul Pedagogic Universitar (director Ilie Grămadă), a asigurat și pregătirea unui număr de profesori de care învățământul postbelic avea atâta nevoie.

Prin plecarea facultății, se puneă încă o dată punct unei vechi tradiții în domeniul învățământului superior religios, început în Suceava cu peste 500 de ani în urmă, după o existență când înfloritoare, când zbuciumată, cu intermitențe, cu sușuri și coborâșuri. Suntem însă convinși că și de data aceasta nu este decât o întrerupere vremelnică. Va veni, cu siguranță, ziua când vor fi întrunite condițiile materiale necesare și oameni animați de sincera dorință de a reînnoa aceste străveche tradiție, cu atât mai mult cu cât funcționarea unei asemenea facultăți românești pe pământul Bucovinei este nu numai o obligație testamentară, care vine de la înaintași, ci și o cerință impusă de realitățile caracteristice acestor meleaguri: sediul Arhiepiscopiei, prezența Seminarului Teologic “Mitropolitul Dosoftei”, deci existența unei veritabile “pepiniere” de candidați și de profesori apți să asigure pregătirea corespunzătoare a viitorilor preoți, apoi existența unui laborator de restaurare a obiectelor de patrimoniu, cu specialiști de marcă, densitatea nemaiîntâlnită de schituri și mănăstiri și, nu în ultimul rând, acea atmosferă solemnă a locurilor noastre care, chiar involuntar, înalță sufletul și îndeamnă la evlavie. Suceava va trebui să pregătească din nou preoți pentru toată Bucovina și nu numai.

4. Facultatea de Teologie și viața culturală a orașului

Prezența Facultății de Teologie a însemnat foarte mult și pentru viața culturală a Sucevei. Profesorii ei nu s-au limitat doar la obligațiile strict profesionale. Dimpotrivă, continuând o veche și frumoasă tradiție înrădăcinată de mult timp în Bucovina, intelectualitatea, și cu atât mai mult cadrele didactice, desfășura o susținută și diversă activitate obștească în cadrul unor societăți culturale.

Două au fost principalele direcții de acțiune. Este vorba mai întâi de reactivitatea Institutului de Istorie, înființat la 5 decembrie 1942 la Cernăuți de către Facultatea de Teologie și a cărei activitate a fost sistată în timpul războiului. Institutul a fost reorganizat în noile condiții social-istorice la Suceava, în data de 7 decembrie 1945, când Milan Șesan a convocat, pe lângă cadrele didactice ale facultății, și profesori de istorie din învățământul secundar local, la început, apoi și alți intelectuali bucovineni pe care vântul soartei îi împrăștiase prin București, Iași, Cluj, Caransebeș, Râmnicu Vâlcea, Rădăuți, Dorohoi etc. Astfel, activitatea institutului va reintra în normal: au loc conferințe lunare pe teme de istorie locală, mai ales, la care participa, în afara studenților, un numeros și avizat public avid de asemenea cunoștințe.

Concomitent s-a înregistrat și o susținută activitate publicistică a membrilor institutului în reviste precum *Candela*, editată chiar de Facultatea de Teologie, *Altarul Banatului*, *Revista Istorică*, *Studii și cercetări istorice* (Iași), *Buletinul Institutului de Istorie* (Cluj) etc. Să mai adăugăm că institutul sucevean a întreținut relații de colaborare culturală și științifică cu facultățile de teologie din Praga, Atena și Sofia, cu Biblioteca Parlamentului din Washington sau cu Institutul cultural “Erasmus” din Belgia.

Animați de cele mai nobile intenții în legătură cu spațiul cultural căruia îi aparțineau acum și preocupați de soarta patrimoniului cultural, istoric și arhitectural al Bucovinei, membrii institutului au avansat forurilor de resort unele propuneri în această direcție, care denotă adâncă lor implicare morală și de conștiință. Iată câteva: reîntregirea și recuperarea bibliotecii care a aparținut Facultății

de Teologie, înființarea la Suceava a unui muzeu de artă și de arheologie, conservarea operelor de artă bisericească bucovineană.

Institutul de Istorie a înființat la Suceava și o bibliotecă modestă, e drept, din donații ale istoricilor Teodor Balan și Ion Nistor, precum și ale Institutului de Istorie Națională din București și ale redacției revistei “Candela”. Dacă existența facultății nu ar fi fost curmată atât de brutal, biblioteca aceasta ar fi devenit, cu siguranță, o importantă instituție de cultură a orașului.

Activitatea institutului a fost susținută material de către Emilian, mitropolitul Bucovinei, Universitatea “Al. I. Cuza” din Iași, de Ministerul Finanțelor și, bineînțeles, de Facultatea de Teologie din Suceava.

Cea de-a doua direcție, complementară de altfel cu prima, s-a derulat în cadrul societăților culturale locale: Reuniunea Muzical-Dramatică “Ciprian Porumbescu”, Universitatea liberă, înființată în cadrul Liceului “Ștefan cel Mare”, precum și alte asociații culturale, de caritate și de ocrotire de mai mică importanță.

Prin întreaga sa activitate, Facultatea de Teologie din Suceava s-a impus, într-un timp atât de scurt, adânc în conștiința publică, încât și astăzi, după 50 de ani de la înființarea sa, continuă să fie adesea evocată. Ea s-a dovedit a fi o demnă continuatoare a activității din perioada cernăuțeană care i-a adus un prestigiu unanim recunoscut în întreaga țară. A modelat caractere cărora le-a imprimat o educație cu un anume specific. A creat, totodată, un climat cultural elevat în orașul care, într-un veritabil arc peste timp, făcuse dovada vocației sale culturale cu multe secole în urmă. Ea avea să consolideze statutul de centru universitar al orașului și să deschidă indirect calea altor școli superioare care vor funcționa aici.

NOTE

1. Milan Șesan, *Facultatea de teologie din Suceava. Institutul de istorie. La 5 ani de existență. Dare de seamă și comunicări*, Tipografia Mitropoliei, Suceava, 1947, p. 3.
2. *Lucrările Adunării Eparhiale a Arhiepiscopiei Cernăuților din sesiunea ordinară a anului 1942*, Cernăuți, 1943, p. 76.
3. “Monitorul Oficial”, nr. 198/28 august 1940, p. 4620-4622.
4. “Glasul Bucovinei”, nr. 5987, 11 noiembrie 1940, p. 3.
5. “Candela”, an L, LI, LII, 1939, 1940, 1941, Cernăuți, 1942, p. 730.
6. “Glasul Bucovinei”, nr. 5987, 11 noiembrie 1940, p. 4.
7. Idem.
8. “Candela”, an LIII, Cernăuți, 1942, p. 750.
9. Simion Reli, *Facultatea de Teologie din Cernăuți*, Cernăuți, 1942, p. 27.
10. “Candela”, an LIII, Cernăuți, 1942, p. 749.
11. Mircea Grigoroviță, *Universitatea din Cernăuți în perioada interbelică. O microsinteză*, ms. dactilo., p. 64.
12. Vasile Loichiță, *Facultatea noastră teologică și-a redeschis biblioteca*, în “Făt-Frumos” an XVIII, nr. 2, 1943, p. 76.
13. Dumitru Stăniloae, *Facultatea de Teologie Cernăuți*, în “Făt-Frumos” an XVII, nr. 3, 1942, p. 82.
14. Milan Șesan, *op. cit.*, p. 4.
15. Arhivele Statului Filiala Suceava, *Fond Prefectura Județului Suceava*, dosar 112/1944, fila 3.
16. Idem, fila 1.
17. Idem, *Fond Primăria orașului Suceava*, dosar 10/1945, fila 1.
18. Idem, fila 10.

19. Idem, dosar 7/1946, fila 22.
20. Idem, fila 21.
21. Idem, fila 23.
22. Idem, fila 24.
23. Milan Şesan, *op. cit.*, p. 76.

DIN VIAȚA UNIVERSITARĂ BUCOVINEANĂ 1875-1938 SOCIETĂȚILE STUDENȚEȘTI

Emil Satco

Înființarea unei instituții de învățământ superior în Bucovina, posesiune austriacă, răpită din trupul Moldovei la 1775, a devenit o problemă stringentă în ultimele decenii ale secolului trecut. Dar, stăruințele clasei politice și a intelectualității românești de a vedea deschisă o instituție românească de învățământ superior, care să ușureze, tinerilor, accesul la instrucție, s-a spulberat repede. În 1875 se va înființa o Universitate germană, autoritățile de ocupație făcând astfel încă un pas, destul de important, în direcția deznăționalizării românilor, populație majoritară la încorporarea Bucovinei în Imperiul Habsburgic¹. Firesc, în noua instituție s-a dezvoltat o viață studențească după modelul universităților apusene. O caracteristică a acestora erau societățile studențești. Îndată după înființare, în Universitatea din Cernăuți se constituie Corporația academică "Austria", "Akademische Lesehalle", Societatea germană-academică "Dacia", care se va transforma ulterior în "Club Deutscher Studenten" care, la rândul-i, va înființa "Burschenschaft Arminia". În cursul anilor următori, studenții de diferite nații vor fonda noi societăți sau asociații austriece fără specific național: "Austria" (17.X. 1875-1918); "Lesehalle" (26. X. 1875-1918); "Gothia" (13.V. 1876-1930); "Alemania" (13.V. 1877-1938); Societăți românești: "Arboroasa" (1875-1878); "Junimea" (1878-1938); "Bucovina" (20.III. 1880-1938); "Academia Ortodoxă" (23.XI. 1884-1938); "Dacia" (21.V. 1905-1938); "Moldova" (1910-1938); Cercul studențesc "Arboroasa" (1919-1938); Asociații naționale germane: "Akademische Burschenschaft Arminia" (10.VII. 1877-1938); A. B. "Teutonia" (15. XII. 1903-1938, "Franconia" (27.XII.1906-1938); "Unitas", o asociație catolică fără discriminare rasială (31. I. 1891-1906); Asociații ucrainene: "Soiuz" (1875-1938); "Zaporoje" (10.V. 1910-1938); "Ciorno More" (1913-1938); Asociații polone: "Ognisko" (1875-1938); "Lechia" (1910-1938); Asociații evreiești: "Hasmonea" (14.VII.1891-1938); "Zaphirah" (24. X. 1897-1938); "Hebronia" (1899-1938); "Humanitas" (18.III. 1900-1903); "Emunah" (1903-1938); "Heatid" (1918-1938). Aceste asociații sau societăți au fost desființate prin decret regal, în 1938, în timpul dictaturii carliste. Fiecare societate avea însemne proprii (o stemă cu anumite reprezentări grafice și culori distincte, o ținută vestimentară, societățile românești adoptând panglica tricoloră, iar unele și costumul național). Statutul societăților era aprobat de Senatul Universității, după care aceasta era înscrisă în Registrul persoanelor juridice².

O practică frecventă a asociațiilor studențești era recrutarea, încă de pe băncile liceului, a viitorilor candidați (din clasele a VII-a și a VIII-a), cu acordul expres al conducerii școlii. Aceștia erau pregătiți de către membrii vechi ai societății pentru "examenul" de admitere ca membri cu drepturi depline. Un astfel de mentor, la societățile românești era numit "bădiță".

Studenții români au realizat repede importanța unor astfel de asociații, care puteau juca un rol important în educația tinerilor, dar și a populației. Nicolae Cotos, unul dintre președinții "Academiei Ortodoxe", ajuns profesor universitar, declara, în 1909: "Dacă studențimii i se atribuie un rol însemnat în dezvoltarea unui popor, și dacă ea, spre a-și îndeplini rolul în mod deplin, trebuia să fie activă în întregime, atunci trebuie să fie organizată, trebuie să se grupeze în jurul unei idei, în jurul unui program hotărât și bine înțeles. Aceste grupări sânt... societățile studențești... Necesitatea unei societăți au simțit-o studenții români din Bucovina chiar din anul deschiderii Universității din Cernăuți. Toată știința câștigată la această universitate germană și toată civilizația străină ce începuse să invadeze țara noastră, departe de-a ameiți pe tinerii studenți, îi făcu mai degrabă să vază pericolul

înstrăinării și, conștienți de legăturile sfinte ce-i înlănțuiesc de poporul lor, se gândiră cu atât mai mult la educarea și întărirea simțului național”³.

Prima societate a studenților români a fost “Arboroasa”, fondată la 10/22 decembrie 1875, denumirea având caracter de simbol, ea provenind de la un “nume mai vechiu al dulcei Bucovine”⁴. În acei aproape doi ani de existență, sub conducerea lui Gherasim Buliga (1849-1918), și mai ales a lui Ciprian Porumbescu (1855-1883), a devenit repede cunoscută, câștigându-și un binemeritat renume, atât în rândul studențimii cernăuțene, cât și al publicului din capitala Bucovinei. “Șezătorile muzicale ale “Arboroasei” erau sărbători ale sufletului românesc, farmecul lor culminând în compozițiile corale ale președintelui (este vorba de C. Porumbescu, n.n.) și în vraja violinei, pe care cine a auzit-o, n-a uitat-o toată viața”⁵. Din mărturiile vremii reiese că “Arboroasa” s-a transformat într-o veritabilă școală a patriotismului românesc. Din 53 de studenți români de la Universitate, 44 erau membrii “Arboroasei”. Dar, elanul tinerilor studenți (majoritatea teologi), avea să fie curmat curând. În urma unor întâmplări, aparent nevinovate, dar socotite ca “atentate” la siguranța statului, ea va fi dizolvată și conducătorii săi: C. Porumbescu, C. Morariu, Orest Popescu, E. Sireteanu și Zaharia Voronca, aruncați în închisoare și trimiși în judecată.

Două au fost faptele incriminate: solicitarea de către conducerea societății a unui modest ajutor bănesc din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice din București și o “îndrăzneță” telegramă trimisă de către același comitet, la Iași. Despre ce era vorba? În toamna anului 1876, ieșenii au primit în dar de la domnitorul Carol I un bust (care a fost amplasat pe str. Beilicului), al voievodului martir Grigore Ghica Voievod. Acesta, la 1777, a plătit cu viața îndrăzneala de a se fi pronunțat împotriva raptului nordului Moldovei, săvârșit de austrieci. Ieșenii se pregăteau să comemoreze cum se cuvine pe domnitorul dispărut. În același timp, Mihai Eminescu publica în “Curierul de Iași”⁶, două articole despre domnitor, în cel de-al doilea vorbind de Bucovina, “vatră strămoșească și începutura domniei și neamului moldovenesc”. Impresionați de eveniment, tinerii studenți din conducerea “Arboroasei”, întruniți într-o ședință, în ziua de 30. Sept. 1877, au decis să trimită o telegramă Primăriei din Iași. Conținutul telegramei era: “Primăriei Iași. Arboroasa, societatea Junimei române, din partea detrunchiată a vechii Moldove, trimite condoleanțe membrilor săi pentru apărătorul decapitat. Comitetul”. Scandalul iscat de gestul “temerarilor” teologi a fost exploatat de ziarul “evreo-german” “Bukowina”, care avea să-l învinuiască pe arhimandritul Silvestru Morariu ca fiind principalul “instigator”⁷. Procesul intentat studenților avea să devină incomod pentru autorități, acestea preferând stingerea lui, ceea ce s-a și propus, un mare rol avându-l și argumentele imbatabile aduse de avocații apărării⁸.

După desființarea “Arboroasei”, studenții români pun bazele unei noi societăți. Prima din șirul acestora a fost “Junimea”, care s-a dovedit a fi una dintre cele mai bine organizate și cu o activitate care a făcut, meritat, obiectul unor studii publicate de-a lungul anilor. Primul președinte a fost Dimitrie Onciul, viitorul istoric (1856-1923). Ea a avut o organizare riguroasă: un comitet compus dintr-un președinte, un vicepreședinte, doi secretari, un casier, un controlor, un bibliotecar, un economist și doi membri fără funcție. Avea o serie de comisii care răspundeau de secțiile: literară, muzicală, de teatru. Anual se prezenta un raport amănunțit asupra activității societății, care se tipărea. Majoritatea marilor personalități bucovinene de mai târziu (politicieni, literați, economiști, biologi ș. a.), care au trecut prin Universitate, s-au format la școala patriotismului promovat de această societate. Practica de a numi membri de onoare dintre personalități ale vieții științifice și culturale românești, preluată de la “Arboroasa”, a fost benefică pentru activitatea acesteia, ei constituind un reazem permanent pentru toate acțiunile studenților. Aceste acțiuni vizau nu numai cadrul strict universitar ci și răspândirea culturii în rândul populației românești. De-a lungul anilor studenții junimiști au contribuit, prin secțiile lor specializate, la impulsivarea vieții culturale bucovinene. La sediu s-a înființat o bibliotecă, ale cărei colecții creșteau continuu, mai ales prin donații de la persoane particulare sau instituții publice, ajungând, în 1908, la aproape cinci mii

de volume. Dacă se ia în considerare că anual se primeau între 50 și 150 de volume ca donații, se poate aprecia că în momentul desființării societății, acestea au ajuns la circa 10.000, cifră impresionantă pentru o bibliotecă a unei societăți studențești. Din aceste cărți și din altele, procurate cu banii societății, se făceau donații pentru cabinetele de lectură, școlile populare sau cele din mediul urban. În plus, biblioteca primea un număr de ziare și reviste, fie prin schimb, fie prin donații, din întreg spațiul românesc, ceea ce permitea o bună informare a celor care frecventau sala de lectură a acesteia⁹. Secțiile literare, de teatru și de muzică, organizau, cu formațiile lor artistice, festivaluri literar-muzicale, petreceri populare la sate, serbări ș. a. “Prin reuniunile și balurile sale, “Junimea” a amalgamat, în cei 60 de ani de existență, pe descendenții vechii boierimi și pe diverși profesioniști intelectuali, într-un factor energic de afirmare românească la orașe, a inițiat și patronat organizații cu caracter cultural și economic la sate, a editat gazeta pentru popor “Deșteptarea” și a reeditat, cu unele completări, “Colecțiunea de cântece sociale pentru studenții români”, publicată de “România Jună” la Viena în 1880, va consemna dr. Ion Negură, unul dintre istoricii de mai târziu ai societății¹⁰. Din sânul “Junimii” a pornit ideea de a se înființa o revistă literară. Aceasta va fi fondată în 1904 și va apărea sub titlul “Junimea literară”, lunar, până în preajma celui de-al II-lea război mondial¹¹. Tot studenții junimiști au scos revistele umoristice “Hacu” (1900-1930) și “Cărligașul” (1912), continuatoarele “Piperușii” și, respectiv, a “Bondariului” lui Ciprian Porumbescu. În 1908, când s-au sărbătorit 30 de ani de înființare a societății, au fost prezenți la manifestările organizate, **Nicolae Iorga**, **Simion Mehedinți**, **C. Stere**, ca delegați din partea universităților din Iași și București și ai revistelor “Neamul Românesc”, “Convorbiri literare” și “Viața Românească”; **Alexandru Florescu**, președintele Ligii Culturale; **Dimitrie Anghel**, **Șt. O. Iosif** și **Mihail Sadoveanu**, directorul revistei “Sămănătorul”, scriitorul și artistul dramatic **Zaharia Bârsan**, din Ardeal, directorul teatrului românesc din Cluj; reprezentanți ai “României June” din Viena, ai “Uniunii Studenților Români” din București, ai românilor din Macedonia ș. a.¹². Această participare, de prestigiu, demonstrează aprecierea de care se bucura societatea “Junimea” nu numai în Bucovina, ci și în țară.

Se mai impune să amintim că, din dorința de a contribui la “luminarea țăranului”, studenții de la “Junimea” țineau prelegeri populare, organizau spectacole teatrale, petreceri ș. a., la sate, având deseori invitați de marcă ai culturii românești. Tot pentru țărani a fost susținută redactarea gazetei “Deșteptarea”, avându-l ca prim redactor pe Ion Grămadă (1907-1909), “scrisă pe înțelesul țăranilor”, pentru a aduce “lumină celor din întunericul satelor”¹³. Junimiștii au luat parte și la mișcarea pentru înființarea unei catedre de istoria României la Universitatea din Cernăuți. Au sprijinit editarea lucrărilor literare ale membrilor săi. Junimiștii și-au făcut simțită prezența peste tot în Bucovina: de la Siret la Vatra Dornei și Câmpulung Moldovenesc, de la Ciudei la Storojineț, Gura Humorului, Rădăuți și Suceava. Au înființat biblioteci la sate, cabinete de lectură, au sprijinit ridicarea unor biserici, au dat o mână de ajutor arcășiilor. Pe bună dreptate, în Raportul pe anul 1929/1930 se spunea: “Cu ajutorul disciplinei ce există între membri, cu concursul părintesc al membrilor emeritați, am reușit să facem față vitregiei vremii, să afirmăm mai departe că existența “Junimii” nu este numai o formalitate și o complezanță a secolului, pentru trecut, ci este absolut necesară, pentru ca “Junimea” face parte însăși din sânul Bucovinei, a cărei făclie de cultură românească a ținut-o aprinsă în trecut, o ține în prezent și cu bunăvoința celor ce o alcătuiesc o va ține și în viitor”¹⁴. La 20 februarie 1880 se puneau bazele unei alte societăți a studenților români de la Universitatea din Cernăuți: “Bucovina”. Acest grup s-a desprins din societatea “Junimea”, la inițiativa lui Partenie Sireteanu (fratele arboroseanului Eugen S.) și Ștefan Canischi. Deși atunci “dizidenții” au fost priviți cu suspiciune și învinuiți de trădarea intereselor românismului, judecând prin prisma trecutului suntem obligați să apreciem inițiativa acestor tineri, care au dorit să se afirme în felul lor pe tărâmul vieții naționale, chiar dacă au adoptat în ținută și principii modelele practicate în acea vreme de societățile străine. Viața a demonstrat că existența mai multor societăți studențești

românești, departe de a diviza tinerii în tabere rivale, au contribuit la diversificarea activității acestora, mai ales pe tărâm cultural național, între ele existând o competiție benefică, Sextil Pușcariu îi scria în acest sens profesorului Ion Nistor: “Ar fi nedrept a cere de la tineret să părăsească principiile societăților din care fac parte, și ar fi lucru neînțeleptesc. O singură societate, cu prea mulți aderenți funcționează greu și energia membrilor se pierde în regularea afacerilor interne... E bine să fie mai multe societăți de studenți, cu programe diferite – avem atâtea de făcut încât nu e nevoie să se țârmurească pentru fiecare societate un program deosebit – să existe chiar o emulare frumoasă între ele, fără să se încălce și să se dușmănească reciproc...”¹⁵.

Cuvintele lui Sextil Pușcariu s-au adevărit în timp. În 1883, studenții teologi au reușit, după îndelungi demersuri, să-și întemeieze propria societate, pe care au numit-o “Academia Ortodoxă”. Statutele acesteia au fost gândite de o grupare mai largă, compusă din profesorii Eusebie Popovici, Isidor Onciul, Isidor Vorobchievici, preoții Ironim Topală, Mihai Dracinschi, Emilian Voiutschi, Orest Popovici și zece studenți. Ei au pus bazele unei societăți de **literatură, retorică și muzică bisericească** în seminarul arhiepiscopial din Cernăuți. Primul comitet l-a avut ca președinte pe Gheorghe Șandru. Societatea a activat, de-a lungul anilor, “întru propășirea ortodoxiei și a națiunii române”¹⁶. La începutul fiecărui an membrii Academiei ortodoxe se întruneau în ședințe solemne, spre a face bilanțul activității anului precedent. În afara acestor ședințe se mai țineau trei “ședințe familiale” pe an. Se aranjau seri literare, concerte corale, prin orașele din Bucovina, acestea din urmă privind denumirea de “serate literar-muzical-declamatorice”¹⁷. Primul mare concert s-a dat la Suceava, la 6 iulie 1889, și a fost dirijat de Victor Zaharoschi. De atunci, concertele s-au succedat câte trei-patru pe an. De asemenea, Academia Ortodoxă a cooperat cu corul și conferențieri la întrunirile organizate de alte societăți sau instituții filantropice. La 22 octombrie 1908 s-a modificat statutul, “prin care s-a recunoscut și accentuat și formal caracterul național al societății”¹⁸. Au fost membri ai acestei societăți majoritatea personalităților clericale de mai târziu, care au ajuns profesori universitari la institute teologice, profesori la școli medii, episcopi, literați. La 25 de ani de existență “Academia Ortodoxă” a editat un “Almanah Jubiliar”, iar în 1894 a tipărit un “Istoric al Bisericii ort. Or. Din Bucovina, 1775-1893”, în onoarea marelui om de cultură și patriot, mitropolitul Silvestru Morariu-Andreievici, care împlinea jumătate de secol în slujba altarului. “Academia Ortodoxă” a preluat și editarea “Calendarului român pentru arhiepiscopia Bucovinei”.

Alte două societăți studențești se vor înființa în preajma primului război mondial: “Dacia” și “Moldova”. Prima va avea ca dată de botez ziua de 24 mai 1905, dată care coincidea cu împlinirea a trei decenii de la întemeierea Universității germane. La început au fost șase membri, numărul lor crescând odată cu scurgerea anilor, ajungând, în 1930, la jubileul a 25 de ani de existență, să aibă 134 membri activi, 128 membri emeriți pe viață (foști membri activi), 43 membri de onoare și numeroși sprijinitori, recrutați mai ales din rândurile învățătorimii. Spre a combate părerile negative cu privire la înființarea noii societăți (ca și în cazul “Bucovinei”), întemeietorii săi au publicat în numărul din 24 iunie 1905 al ziarului “Voința poporului”, un Apel către studenții și publicul românesc, în care se argumentează rolul studențimii în viața culturală și în progresul unui popor, în “deșteptarea conștiinței sale etnice și pregătirea lui pentru lupta ce e silit să o lupte...”¹⁹. Obiectivele noii societăți nu difereau de cele ale celor existente deja. Un sprijin eficient a primit societatea din partea reputatului prof. univ. Sextil Pușcariu, care, la întrunirea din ziua de 26 noiembrie 1905, a salutat primele roade ale acesteia și a motivat oportunitatea înființării ei. “Academia Ortodoxă” a fost prima care a salutat noua apariție, după ea urmând “Bucovina”, apoi “Junimea”. Între conducătorii “Daciei” s-au aflat **Liviu Marian, Filaret Doboș, Simion Ivanovici, Dimitrie Logigan, Ilarion Bereznitchi, Lotar Rădăceanu** (fost ministru după al doilea război mondial), **Ștefan Pavelescu, Ion Negură** ș. a. Competiția dintre aceste societăți studențești a fost benefică pentru toată lumea. Astfel, în domeniul artei teatrale de amatori, care avea un impact deosebit la publicul românesc, studenții de la “Dacia” au excelat cu echipe artistice, care au pus în scenă

vodevilurile lui Alecsandri, piese moralizatoare ale unor autori dramatici, populari în acea vreme. În perioada interbelică, artiștii amatori pregătiți de “Dacia” au prezentat piese de mai mare întindere *Se face ziua de Zaharia Bârsan, Zorile de Șt.O. Iosif, Un om buclucas, Moștenire de la răposata, Ariciul și sobolul, Așa a fost să fie, Dragoste incurcată*, drama istorică *Ardealul* ș. a.²⁰. Studenții de la “Dacia” au căutat să reactiveze viața culturală la sate, trimițând cabinetelor de lectură peste 3000 de cărți. În 1905 au organizat la Iliești “Primul Congres al intelectualilor” originari din acea comună, condus de folcloristul Simeon Florea Marian. Se poate spune că aceasta este prima manifestare culturală dedicată fiilor satului, cunoscută în istoria Bucovinei. Alte activități s-au axat pe pregătirea viitorilor ucenici de la școlile de meserii prin organizarea unor cursuri gratuite, unul pentru analfabeți, altul pentru științelor de carte. În 1906, societățile studențești cernăuțene au trimis delegații la serbările prilejuite de expoziția națională deschisă la București. Se știe că Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina i-a revenit îndatorirea de a organiza pavilionul expozițional al românilor bucovineni și tot ea a redactat albumul “Românii din Bucovina”²¹. În zilele expoziției, studenții de la “Junimea” și “Bucovina”, în costume de ceremonie, au stat de gardă la Pavilionul Bucovinei. Studenții de la “Dacia”, intenționând să trezească sentimentul de “comuniune a românilor bucovineni cu întregul popor român”²², au desfășurat o activitate de propagandă fără precedent, reușind să adune peste 2000 de țărani, muncitori, intelectuali și elevi care, în haine de sărbătoare, cu steaguri tricolore, au pornit să viziteze Expoziția de la București. Locul de adunare a fost Ițcani. De aici au plecat la Burdujeni, unde îi aștepta o mulțime de locuitori, în frunte cu Corala “România” și trenurile puse la dispoziție de autoritățile române. Drumul până la București, început pe 6 septembrie, a fost triumfal, peste tot bucovinenii bucurându-se de o caldă primire. Președintele Societății “Dacia”, Filaret Doboș a primit, în gara Pașcani, salutul studenților ieșeni. La București, delegația bucovineană a fost întâmpinată cu strigăte de bucurie de câte o mulțime imensă și fanfara militară. A urmat defilarea coloanei pe străzile capitalei, până la Cazarna “Cuza”, unde au fost găzduiți. După ce au participat la serbările din Arenele Romane, excursioniștii bucovineni au plecat cu trenul la Constanța și de aici la Mamaia. Atât la dus, cât și la întors, bucovinenii au primit, pe tot parcursul traseului alimente dăruite de oficialități sau de populația entuziastă. După Unire, activitatea societății se va diversifica și mai mult, strângând legăturile cu celelalte societăți din țară și de peste hotare. Delegații ale societăților studenților cernăuțeni au fost prezente la congresele internaționale studențești de la București (1931), Riga (1932), Veneția (1933).

Ultima societate studențească de care vom aminti în acest material este “Moldova”. Ea s-a ivit din sânul societății “Bucovina”, primul ei “senior” fiind Cornel Vlad. Ea a desfășurat o activitate similară celorlalte întruniri academice, dar de mai mică amploare.

Universitatea germană din Cernăuți “Alma Mater Francisco-Josephina” l-a avut ca prim rector pe **Constantin Tomașciuc**, român după mamă (1875-1876), care a avut merite deosebite în înființarea ei. Și, tot un român, dr. **Vasile Tarnavski**, a fost și ultimul ei rector, înainte de a fi transformată în instituție de învățământ superior românesc. În 1975, cu prilejul sărbătoririi a 100 de ani de la fondarea Universității, care a avut loc la Linz, a fost semnalat acest fapt semnificativ: “Eine seltsame Schicksalsfügung bewirkte, dass der erste Rektor der Universität ein Rumäne – Dr. Tomaszczuk – war und dass Rektorat im letzten Studienjahr 1918/19 dieser deutschen Universität wieder in den Händen eines Rumänen, des Theologieprofessors Dr. Tarnawski lag”. (A fost o stranie orânduire a soartei faptul că primul rector al Universității a fost un român – dr. Tomasciuc – și că rectoratul în ultimul an de studii, 1918-1919, al acestei Universități germane s-a găsit din nou în mâinile unui român, al prof. de teologie dr. Tarnavski)²³. Universitatea din Cernăuți a avut, la înființare, 127 de cadre didactice, din care 83 germani și 20 români. La catedra de filologie romanică a fost numit un german, care nu știa limba română! În 1877 s-a înființat o catedră de limbă ruteană și, abia în 1881, una de limba română. Crearea unei catedre de istoria românilor a fost refuzată mereu și abia în 1912 s-a înființat una de istorie sud-est-europeană, la care a fost numit Ion Nistor.

Dacă la înființarea Universității germane din Cernăuți, autoritățile s-au condus după dictonul enunțat de Maria Theresia “Die Schule ist ein Politikum” (Școala este o treabă politică), el s-a dovedit a fi benefic pentru români, tineretul studios aflând aici un cadru propice pentru formarea propriei personalități, societățile studențești fiind adevărate școli de formare a conștiințelor. Numărul românilor care frecventau cursurile Universității a crescut, an de an, ajungând, după Unire, să fie majoritar. În 1935-1936, din cei 2648 studenți, românii erau în număr de 2036, reprezentând 7% din numărul studenților din România Mare²⁴, și aveau 23 organizații, cercuri, asociații ș. a.

NOTE:

1. Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 152.
2. Ion Negură, *Documente studențești*, Note dactilografiate, Biblioteca Bucovinei, Suceava, dos. 72, *Fond Bucovina*.
3. Nicolae Cotos, *Cuvânt înainte*, în *Academia Ortodoxă 1884-1909, Almanah jubiliar*, Cernăuți, Editura Societății “Academia Ortodoxă”, 1909, p. 5.
4. Ștefan Pavelescu, *Viața lui Ciprian Porumbescu*, Suceava, Editura Reuniunii “C. Porumbescu”, 1940, p. 21.
5. *Ibidem*.
6. Mihai Eminescu, *Opere politice*, Iași, Editura Timpul, 1997, p.m 26-29.
7. *Bukowina*, nr. 2, 1 dec. 1877, p. 7; Ilie Ducan, *Istoricul Societății academice române “Junimea” din Cernăuți. Partea întâia. “Arboroasa” (1875-1877)*, București, Editura Societății, 1930, p. 21; Teodor Bălan, *Procesul “Arboroasei” 1875-1878*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură “Glasul Bucovinei”, 1937, p. 86-90, anexa 25.
8. Romulus Căndea, *Arboreseii. Trădători austrieci și naționaliști români*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1937.
9. Vezi rapoartele anuale ale “Junimii”.
10. Ion Negură, *România Jună*, Lucrare dactilografiată. Biblioteca Bucovinei “I.G. Sbiera” Suceava, Fond “I. Negură”, dos. 4, p. 7.
11. “Junimea Literară”, an. I, Cernăuți, 1904, nr. 1.
12. *Raportul anual al Societății Academice Române “Junimea” în Cernăuți*, Suceava, Tipografia Societății “Școala Română”, 1908, p. 6.
13. “Deșteptarea”, nr. 1, 15 noiembrie 1907, Cernăuți.
14. *Raport anual al Societății Academice Române “Junimea” în Cernăuți*, Cernăuți, 1930, p. 5.
15. Sextil Pușcariu, *O scrisoare*, “Junimea Literară”, anul IV, nr. 1, ianuarie, 1907, p. 3-5.
16. Nicolae Cotos, *op. cit.*, p. 5-6.
17. *Academia Ortodoxă, 1884-1909. Almanah Jubiliar*, Cernăuți, 1909.
18. *Ibidem*.
19. Ion Negură, *Societatea Academică “România Jună”*, Lucrare dactilografiată. Biblioteca Bucovinei “I.G. Sbiera”, Suceava, F.B. dos. 4.
20. *Ibidem*.
21. *Românii din Bucovina. Privire scurtă asupra dezvoltării lor pe terenul cultural și economic de la încorporarea Bucovinei la Monarhia austro-ungară 1775 – până la 1906*, Cernăuți, 1906.
22. Ion Negură, *op. cit.*
23. *Alma Mater Francisco-Josephina... Herausgegeben von Rudolf Wagner*, München, Verlag Hans Meschendorfer, 1975, p. 130.
24. Anuarul Statistic al României pe anul 1937.

IARĂȘI DESPRE CĂLINEȘTII LUI EMINOVICI

Ion Cozmei

Anul Eminescu va spori, desigur, bibliografia critică privind opera și viața ilustrului nostru înaintaș, scoțând la lumină, dacă se mai poate, laturi inedite ale creației poetului care a înveșnicit limba și literatura română.

Pentru a îndepărta unele date și poziții eronate privind satul bucovinean CĂLINEȘTI CUPARENCU (unde limba zilnică de conversație este ucraineana), socotim mai mult decât necesară abordarea pe bază de documente a problemei în cauză și readucerea ei prin scris în fața conștiinței contemporanilor, datori să cunoască adevărul despre satul și biserica de numele cărora se leagă direct arborele genealogic pe linie paternă al poetului nostru național.

În demersul nostru istorico-literar vom afirma, mai întâi, că problemele la care ne vom referi au fost abordate de-a lungul timpului de eminescologi renumiți, între ei situându-se **Vasile Gherasim, George Călinescu, Leca Morariu, Augustin Z.N. Pop, Dimitrie Vatamaniuc, George Muntean, Ion Filipciuc** și că cercetările cele mai pertinente în acest domeniu le-a săvârșit regretatul istoric literar **Ion Roșu**, cartea căruia (*Legendă și adevăr în biografia lui M. Eminescu. Originile*, Editura "Cartea Românească", București, 1989) conferă Călineștilor Bucovinei atributele reale și obiective ale unui reper primordial în biografia lui Mihai Eminescu.

Dincolo de pretenția exhaustivă a cercetărilor și concluziilor sale, dincolo de săgețile ironice trimise pe adresa înaintașilor săi întru eminescologie, Ion Roșu reușește să clădească un edificiu solid privind existența **Eminovicilor** în Călineștii lui Cuparencu (vechea denumire a satului), montând și demontând ipoteze dintre cele mai contradictorii, disecând cu rafinat profesionalism condici și mitrici bisericești, documente istorice privitoare la existența satului din nordul Moldovei, stabilind, în cele din urmă, cel mai plauzibil tablou genealogic al străbunilor poetului pe linie paternă. La capătul unui drum anevoios, Ion Roșu îndrăznește să afirme: "Într-adevăr, de la venirea lui Vasile Eminovici în Călinești (1804) și până la moartea nepotului său George (1904), s-au scurs exact o sută de ani, la finele cărora băătăura de la nr. 27, în care văzuse lumina zilei părintele lui Eminescu, încetase să mai fie a Eminoviceștilor (sic!). astăzi doar biserica de peste drum, în care a slujit vreme de patruzeci de ani și bunicul poetului, a mai rămas în picioare, ca un martor neclintit și enigmatic al vremurilor și oamenilor care au fost". (Ion Roșu, *op. cit.*, p. 146).

Satul **Călinești** este atestat documentar încă din sec. al XV-lea, întemeietorul său fiind un oarecare Călin, răzeș de-al lui Ștefan cel Mare. Această străveche așezare românească și-a conturat identitatea în spațiul istorico-geografic al nordului Moldovei, sub oblăduirea iluștrilor domnitori ai vremii și binecuvântarea bisericii ortodoxe, respirând firesc prin sufletele oamenilor simpli, legați launtric de locul în care s-au născut și și-au petrecut telurica lor existență.

În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, proprietarul moșiei Călineștilor devine boierul **Miron Cuparencu**, care o transmite apoi fiilor săi Mihalachi, Vasile și Ion, aceștia din urmă fiind cei trei "mazili" consemnați la Călinești de Recensământul din 1774 (*Recensământul general al Moldovei*, ordonat de feldmareșalul Rumianțev). Călineștii de Sus vor rămâne neîntrerupt, până către sfârșitul sec. al XIX-lea, în posesia familiei Cuparencu, satul devenind pentru posteritate **Călineștii lui Cuparencu**. Dintr-un **testament** al lui Mihalachi Cuparencu, datat Călinești, 1 aprilie 1799, se vede că titularul deținea la acea dată jumătate de moșie, cealaltă jumătate aparținând fraților

săi Vasile și Ion. După moartea celor trei frați Cuparencu noii stăpâni ai satului devin fiii lui Ion – Gheorghe și Luca Cuparencu – întrucât Mihalachi și Vasile n-au avut copii.

De când a existat biserică de lemn în Călinești nu avem dovezi certe, dar mitrica cea mai veche înființată la parohia satului este cea din anul 1784, care conținea într-un singur volum **mitrica născuților, mitrica morților și conscripția**. Biserica de piatră din Călinești este ctitoria mazelului **Mihalachi Cuparencu**, unul dintre fiii lui Miron Cuparencu. Zidirea bisericii începe în anul 1791 și se termină în 1798, an în care biserica de lemn este mutată în satul Negostina. Deși slujbele religioase încep să se țină în noua biserică din anul 1798, “târnosirea” ei se petrece abia în anul 1805, după cum consemnează *Condica cronală a enoriei Călineștii lui Cuparencu*, document păstrat în parohia Călineștilor, sub forma unui registru tipizat, având foaia de titlu tipărită, cu mențiunea “Cernăuți 1890”. Sfințirea bisericii abia în anul 1805 are legătură directă, după cum vom vedea, cu venirea la Călinești a lui Vasile Eminovici.

Descinderea Eminovicilor în Călinești și numirea în funcția de dascăl bisericesc a lui Vasile Eminovici au constituit pentru cercetători puncte controversate, Ion Roșu stabilind, se pare, varianta cea mai plauzibilă. Înlăturând sistematic, pe baza documentelor, ipotezele lui Vasile Gherasim (după care s-a ghidat și George Călinescu), ale lui Ion Nistor (pe care-l va urma, mai târziu, Dimitrie Vatamaniuc), ale lui Augustin Z.N. Pop și ale lui Petru Rezuș, în viziunea cărora **Petrea Eminovici** este primul strămoș al poetului depistat la Călinești (fie băștinaș, fie emigrant transilvănean), Ion Roșu atribuie această întâietate lui **Vasile Eminovici**, bazându-se pe două documente apropiate ca timp: *Mitrica născuților și a morților 1784-1802* și *Conscripția asupra tuturor persoanelor din parohia bisericii cu hramul Sf. Îngeri din Călinești și petrecerea lor*, din 6 noiembrie 1806.

Dacă în primul act (cel mai vechi din parohie) patronimul **Eminovici** (cu variantele **Iminovici** sau **Ieminovici**) lipsește cu desăvârșire, cel de-al doilea înregistrează la casa cu nr. 27 următorii locatari: **Vasile Eminovici** – dascăl; **Ioana** – soția lui; **Agafia** – maica lui; **Ion** – nepotul lui; **Elena** – mătușa lui. După cum lesne se poate observa, capul familiei care locuiește la casa cu numărul 27 este Vasile Eminovici, cel care a fost numit dascăl de “patronul Călineștilor” și a primit din partea acestuia casă de locuit și lot agricol din “fondul religiosar”.

Ion Roșu este îndreptățit, prin urmare, să constate victorios: “Asemenea date inedite, plus amănuntul că până la 1804 casa zisă “a Eminoviceștilor” (sic!) a fost locuită de familiile Ivanciuleac și Stremciuc, ne-au îngăduit să conchidem în chip definitiv că **întemeietorul ramurii bucovinene a strămoșilor poetului este Vasile Eminovici**, descins în bătaura de la nr. 27 în perioada august 1804 – noiembrie 1806. Ba mai mult: cu ajutorul *Condicii născuților* 1802-1853, am putut stabili cu destulă precizie și momentul sosirii bunicului poetului în Călinești, moment ce-l precede desigur pe cel al instalării sale în casa de la nr. 27. Potrivit acestei condici, noul dascăl din Călinești trebuie să fi pășit în satul adoptiv cu câțva timp înainte de 14 noiembrie 1804, deoarece la această dată îl găsim deja purtând titulatura de “dascăl din Călineștii lui Cuparencu”, cu prilejul botezului unui copil născut în casa cu nr. 10 din acel sat”. (I. Roșu, *op. cit.*, p. 117).

Așezarea la Călineștii lui Cuparencu a lui Vasile Eminovici a fost motivată, desigur, și de existența unui post vacant de dascăl la parohia din sat, care nu putea să fie ocupat decât de către cineva știutor de carte, condiție pe care bunicul lui Eminescu o îndeplinea în toată regula, ca descendent al Eminovicilor din Blaj și ca absolvent al Școlii normale de aici.

În fața acestor evidențe, ne permitem să avansăm ideea că transmigrantul ardelean Vasile Eminovici a fost **primul dascăl profesionist al parohiei din Călinești**, iar “debutul” său oficial întru ale dascăliei s-a petrecut la **8 noiembrie 1804**, când biserica din Călinești își serbează hramul, de Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil. Angajarea unui dascăl profesionist în persoana tânărului de numai 26 de ani Vasile Eminovici va spori prestigiul noii biserici ctitorite de boierul Mihalachi Cuparencu, care va fi sfințită cu mare pompă în anul imediat următor și datorită osârdiei dascălului instruit la Școala normală de la Blaj.

Îndeplinind funcția de dascăl bisericesc, bunicul poetului trece drept unul dintre oamenii de vază ai așezării, fiind scutit, precum toți slujitorii bisericești în acea vreme, de dări și de “robotă”. Preotul cu care Vasile Eminovici va face un cuplu fericit și benefic pentru sătenii Călineștilor a fost **Nicolae Săvescu**, între anii 1813-1827, perioadă în care, după toate probabilitățile, dascălul de biserică a îndeplinit și funcția de dascăl-pedagog pentru copiii din sat.

Înclinațiile cărturărești ale dascălului din Călinești se vor răsfrânge și asupra educației feciorilor săi, Gheorghe și Ștefan fiind trimiși mai departe la învățătură, la “Școala moldovenească din Suceava”, la un anume dascăl Ioniță, iar Ioan ocupând în sat diverse funcții, între care cea de “vornic” (primar) și “epitrop bisericesc”.

Deși considerațiile noastre istorice referitoare la satul Călinești nu au o intenție polemică, socotim necesară evidențierea unor argumente privind originea sa românească, în ciuda faptului că de peste două secole limba uzuală de conversație între cetățenii satului este cea ucraineană, de fapt un grai calchiat al limbii ucrainene literare. Poate și acest fapt a alimentat unele supoziții privind originea ruteană a Eminovicilor, Matei Eminescu însuși, într-o scrisoare adresată lui Leca Morariu, exprimându-și dorința de a afla, pe căi științifice, “dacă Eminovicii se trag dintr-un moldovean, dintr-un rutean sau dintr-un moldovean rutenizat”.

Prin a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, când încep să se stabilească rutenii în Bucovina, are loc și în zona Dărmănești-Călinești-Siret o rărire a populației care, mai ales de groaza războiului, trecea pădurea dincolo, în Moldova, și nu se mai întorcea. Ciuma care bânuie prin anul 1774 trebuie să fi secerat și pe aici zeci de vieți. În fine, un fapt consemnat în *Condica cronică*... este cât se poate de grăitor: se spune că vechea așezare a satului se afla pe locul numit “Tei”, în apropierea curții boierești a lui Mihalachi Cuparencu. Într-o primăvară, în noaptea de Paște, năvălește în sat o armată de păgâni, care măcelărește pur și simplu populația de aici. Cei câțiva locuitori care scapă cu viață se retrag pe locul de azi al satului, unde era pădure. Într-adevăr, istoria confirmă că în această perioadă (1768-1774) are loc războiul ruso-turc, care a adus multe pagube satelor din nordul Moldovei.

Devine limpede de ce rutenii, colonizați aici sistematic în urma ocupării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic, găsesc, la venirea lor, doar câteva familii românești, așezate prin locurile unde au defrișat pădurea, în vreme ce nevoia brațelor de muncă pentru lucrarea pământului era în continuă creștere. Venind în număr sporit, rutenii asimilează pe românii de aici și își impun limba lor în conversația zilnică. Familiile înstărite de români, având nevoie de brațe de muncă, învață și ele limba ucraineană, dar în casele lor continuă să vorbească românește și tot românește își învață copiii, pe care îi trimit la școlile românești din Cernăuți și Suceava.

Descinsă la Călineștii lui Cuparencu abia în anul 1804, familia dascălului Vasile Eminovici va uza, la început, numai limba română, Vasile însurându-se, de altfel, cu o româncă, Ioana Sârghie. Abia odraslele dascălului, care copilăresc alături de copiii ucrainenilor majoritari, învață și limba ucraineană, toate cele patru surori ale lui Gheorghe (tatăl poetului) măritându-se cu bărbați ucraineni, iar Ioan, cel care va rămâne la casa de la nr. 27, va lua de soție tot o ucraineană.

Un fapt istorico-social rămâne însă emblematic pentru comuna Călinești (deci și pentru Călinești Enache și pentru cătunul Călinești Vasilache): **întotdeauna** (inclusiv astăzi) slujbele bisericești s-au oficiat **numai în limba română**. Ba mai mult, slujitorii bisericilor din comuna Călinești au contribuit efectiv la realizarea actului de educație școlară în limba română, în acest sens remarcându-se figura luminoasă a preotului cernăuțean Ștefanelli, care a slujit aici între anii 1906-1913, el fiind și autorul invocatei *Condici cronice a enoriei Călineștii lui Cuparencu*. Venirea în sat a preotului Ștefanelli va revigora dorința călineștenilor de a avea școală în care să se predea în limba română, anul 1907 consemnând deschiderea a două școli particulare românești: în casa agricultorului Vasile Florea – la Călineștii lui Cuparencu, și în cea a agricultorului Ciubotaru – la Călinești Enache.

Trebuie să remarcăm că **Vasile Florea** nu este altul decât unul dintre fiii **Aniței Florea**, fata lui Ioan Eminovici, deci vara lui Eminescu. Ca și tatăl său, Vasile Florea era bărbat cu avere și cu vază în sat, profesorul Vasile Gherasim din Cernăuți descriindu-l, în toamna anului 1922, deci după războiul care i-a dereglat conștiința, drept un “nebun fantast, cu o față încadrată de niște plete, care-i dau înfățișare românească (...), strivit de o neînțeleasă fatalitate (...) cu mari asemănări cu un unchi al lui – Mihai Eminescu” (Vasile Gherasim, *În satul Eminovicienilor*, în volumul *Mihai Eminescu*, Editura “Junimea”, Iași, 1977).

DOCUMENTE

ȘTIRI PRIVIND ISTORIA ROMÂNILOR ȘI ISTORIA UNIVERSALĂ ÎNTR-O CRONICĂ SILEZIANĂ DIN SECOLUL AL XVI-LEA

Constantin Șerban

Mărturiile străine despre români au fost apreciate, cu veacuri în urmă, drept un valoros izvor istoric, de primii noștri cronicari, începând cu Grigore Ureche, care nu numai că le-au semnalat dar le-au însoțit și de comentarii subliniind, adesea în mod critic, importanța lor pentru redarea adevărului istoric¹. Cronica sileziană, pe care o vom analiza în rândurile ce urmează, conține astfel de știri precum și unele privind istoria diferitelor popoare europene, din evul mediu. Ea se intitulează: *Gentis Silesiae annales completentes historiam de origine propagatione et migrationibus gentis et recitationem praecipuorum eventuum*², a fost tipărită la Wittenberg, iar autorul ei este Joachim Cureus. Despre acesta se știe că s-a născut în Silezia în anul 1532, că a studiat, în tinerețe, filozofia și teologia, apoi că, după o scurtă carieră didactică, a studiat medicina la Universitățile din Bologna și Padova. Întors în patrie, el a practicat medicina, în orașul Glogau, până la sfârșitul vieții, în 1573. În timpul scurtei sale existențe, de numai 42 de ani, Joachim Cureus a desfășurat o bogată activitate științifică, ca autor al unor importante lucrări în domeniul istoriei (cronica de față), al teologiei³ și medicinei⁴, elaborând, pentru fiecare din aceste științe, câte o lucrare.

Autorul cronicii de față, pentru care “iubirea de patrie a fost o virtute” (*Patriam amare est virtus*) a conceput opera sa ca pe un cronograf având, probabil, drept model un cronograf bizantin, deoarece primele pagini, în care sunt prezentate teritoriul și locuitorii Sileziei, sunt însoțite de evenimente biblice⁵. Urmează apoi perioada istoriei grecești și romane⁶, a imperiului slavilor păgâni⁷, apoi a slavilor creștinați în frunte cu principele Miceslav⁸. În continuare, sunt prezentate succesiv perioade din istoria Sileziei, ca stat vasal, pe rând, sub suzeranitatea vecinilor săi mai puternici: Polonia, Cehia, Ungaria și Austria⁹.

Primele știri despre români se referă la strămoșii noștri geți, așezați în teritoriile de la malul Dunării (*ad ripam Istri*)¹⁰, reluând informații din opera istoricului grec Thucydides privind pe puternicii regi ai geților; prilej cu care se mai amintește și despre expediția lui Lysimachus împotriva geților și cum acesta a fost luat prizonier în luptele cu geții¹¹. Sunt menționate și luptele romanilor cu dacii. Cu acest prilej, este amintit orașul Nicopole din Moesia. În legătură cu bătălia de lângă această localitate, în 1396, (este vorba de confruntarea militară între cruciații occidentali și turcii otomani conduși de sultanul Baiazid I Yıldârım), cronicarul silezian încearcă să explice etimologia numelui Nicopole ca provenind din timpul stăpânirii romane la Dunăre, în sensul că ar fi fost întemeiat de împăratul Traian în amintirea victoriei sale (*nika* = victorie în limba greacă), repurtate asupra lui Decebal (*Ad Nicopoli Mysiae urbem conditam a Traiano in memoriam victoriae partae ex Decebal*)¹².

Tot atât de interesante sunt și știrile privind pe Iancu de Hunedoara, despre care afirmă că acesta era fiul unui nobil valah (român)¹³. De altfel, despre fostul voievod al Transilvaniei și apoi regent al Ungariei (după 1444) datele sunt mult mai multe, ele referindu-se la luptele acestuia, duse contra Imperiului otoman în anii 1442 și 1444¹⁴. În privința campaniei de la Varna (1444), se include în cronica sileziană o știre mai puțin cunoscută de către specialiști, referitoare la o presupusă întâlnire, la Nicopole, între Vladislav I Jagello, regele Ungariei și Vlad Dracul, domnul Țării

Românești, în cursul căreia, domnul român, după ce prestase jurământul de credință ca vasal al acestuia, l-ar fi sfătuit pe regele maghiar să se întoarcă din drum, deoarece armata otomană era mult mai puternică decât cea creștină¹⁵. Cât privește bătălia de la Varna, aceasta este prezentată cu lux de amănunte¹⁶ (efectivele beligeranților, tactica adoptată de otomani și cruciați, dezastrul produs în tabăra creștină etc.) care scot în evidență și importantul rol pe care l-a avut Iancu de Hunedoara de a salva o bună parte din armata maghiară. Figura fostului voievod al Transilvaniei mai este evocată și în alte împrejurări relatându-se, mai întâi, despre întoarcerea sa în Ungaria, trecând prin Țara Românească, unde a fost capturat de ostașii lui Vlad Dracul (*Huniades captus a Dracula*)¹⁷, fapt pentru care, în 1447, regentul Ungariei l-ar fi ucis pe domnul Țării Românești (*Huniades interfecit Draculam valachum*), cronicarul subliniind apoi eroismul lui Iancu de Hunedoara, dovedit la asediul cetății Belgrad de către otomani în 1456, în timpul căruia el și-a pierdut viața. Cronicarul silezian găsește un prilej nimerit pentru a prezenta în mod elogios personalitatea lui Iancu de Hunedoara “Huniada obosit – scrie el – de atâtea bătălii și după cea din urmă, a murit pe nesimțite bucurându-se de lauda lui Dumnezeu pentru grija ce a avut-o pentru patrie, a fost plin de virtuți ca și fiii săi”¹⁸.

În legătură cu Matei Corvin, fiul lui Iancu de Hunedoara se relatează despre înfrângerea acestuia de către oștile lui Ștefan cel Mare astfel: “Ce nenoroc puse regele Matia la încercare țara Moldovei și spre marele prăpăd alor săi din partea lui Ștefan principele românilor (*valahorum*) un bărbat negrăit de viteaz și de neobosit”; se mai arată apoi că “regele Matia a fost prins în cursă și zdrobit, el însuși primind trei răni, a fost dus bolnav pe targă în Ungaria”¹⁹.

Cu privire la Ștefan cel Mare, referirile cronicarului silezian J. Cureus sunt mult mai multe. De exemplu se arată cum în anul 1468 (corect în anul 1469) tătarii, după ce au pustiit sudul Poloniei au intrat și în Moldova, provocând locuitorilor țării mari pagube. Drept urmare, scrie cronicarul, “Ștefan, principele Moldovei a atacat pe tătari dintr-un loc potrivit (*ex loco oportuno*), i-a alungat măcelărindu-i cumplit”. Cu acest prilej, fiul hanului tătarilor a fost prins iar hanul a trimis o solie numeroasă de o sută de ostași pentru a-l elibera prin negocieri. Dar – continuă cronicarul silezian – Ștefan cel Mare “bărbat nu numai neînfricat ci și crud, se îngrijea ca prizonierul să fie tăiat în patru în fața solilor iar pe soli îi trase în țeapă, cu excepția unuia trimis înapoi la han cu nările și urechile tăiate pentru a-i povesti acestuia cele întâmplate”²⁰.

În cronica sileziană, evenimentele desfășurate în jurul bătăliei de la Vaslui din 1475 ocupă un loc destul de important. În acest sens J. Cureus scrie: “Mahomed trimise, spre sfârșitul anului trecut (1474), o oaste de 120.000 oameni să supue Moldova pe care voia s-o facă un fel de cetate (*volebat constituire pro arce*) – (în sens de cap de pod, de raia - C.Ș.) de unde să poată năvăli în Polonia și în Ungaria. Dar Ștefan românul (*valachus*), cu toate că era părăsit de toți principii, își înarmă totuși o oaste potrivită alcătuită din țărani și din oșteni cu plată, al cărui număr nu trecea de 40.000 folosindu-se însă de teren, el zdrobi aproape în întreaga armată otomană, tăind o mulțime de oameni iar pe alții înecându-i în Dunăre...”²¹. Se mai arată apoi că, la porunca lui Ștefan cel Mare, prizonierii otomani au fost trași în țeapă, după care au fost trimiși soli de ai săi la curțile europene după ajutoare “ceea ce însă nu dobândi. În schimb - adaugă J. Cureus - Matei Corvin regele Ungariei a trimis și el solii la curțile europene cu vestea că domnul Moldovei s-ar fi aflat sub comanda sa în lupta antiotomană (fapt care în realitate nu era adevărat - C.Ș.)”²².

Un alt moment din domnia lui Ștefan cel Mare, relatat de cronicarul silezian, îl constituie bătălia de la Valea Albă. Despre această confruntare militară româno-otomană, din 1476, el scria “Tiranul turcesc n-a fost înfrânt în acea nenorocire, deoarece la începutul verii împresura pe mare și uscat cetatea Caffa a genovezilor ajutat fiind de tătari, pe care o cuceră la 6 iunie”. În continuare arată cum o corabie cu 150 de prizonieri luați de otomani la Caffa care se îndrepta către Istanbul s-a rătăcit pe Marea Neagră și a ajuns la Chilia. Acolo, paznicii lor otomani au fost uciși iar prizonierii eliberați, în acea vreme cetatea Chilia aflându-se în stăpânirea Moldovei²³. În contextul anului 1476 se mai relatează în cronica sileziană despre cooperarea militară tătaro-otomană contra Moldovei,

despre atacul armatei lui Ștefan cel Mare contra tătarilor, urmăriți de acesta până în Crimeea, despre expedițiile lui Mahomed al II-lea în Moldova. În legătură cu această campanie, se relatează pe larg cum domnul Moldovei a pustiit totul în calea otomanilor, cum un corp de oaste moldovean hărțuia mereu pe invadatori, mai ales pe cei care se îndepărtau de grosul armatei otomane, alergând după pradă, și că în acest fel au fost scoși din lupte circa 3000 de dușmani. În fine, J. Cureus subliniază eșecul sultanului Mahomed al II-lea în acțiunea sa de supunere a Moldovei “însă, deoarece, în cele din urmă Mahomed îl împresură cu oastea lui puternică, Ștefan s-a ascuns în munți, în timp ce otomanii după ce au devastat Moldova necruțând nici chiar regiunile vecine ale Poloniei (s-au retras cu rușine)”²⁴. Mai departe, sfârșitul acestei campanii este prezentat astfel: “Mahomed silit în fine de foame și de ciumă și pentru că flota de pe Dunăre îi era împrăștiată de furtună și-a retras armata (din Moldova)”²⁵. În epilogul acestei campanii, cronicarul silezian ține să sublinieze și mai ales să elogieze rolul lui Matei Corvin, regele Ungariei, în înfrângerea otomanilor în Moldova, bineînțeles exagerând că retragerea lui Mahomed al II-lea din Moldova s-ar fi făcut, mai ales fiindcă acesta s-a temut de sosirea regelui Ungariei, că Ștefan cel Mare a beneficiat de sprijinul militar maghiar în campania din Țara Românească din toamna aceluiași an, în fine se mai afirmă că Matei Corvin i-ar fi putut zdrobi și mai mult pe otomani în acea vreme, dacă n-ar fi fost preocupat de luptele duse împotriva Habsburgilor, unde a cheltuit suma de 200.000 galbeni trimiși lui Ferdinand, regele Neapolelui pentru a susține războiul antiotoman.

Cronicarul J. Cureus a relatat, în opera sa, și despre campania sultanului Baiazid al II-lea împotriva Moldovei din 1484, pentru a răzbuna înfrângerea suferită de tatăl său, cu opt ani în urmă, (în 1476) în timpul căreia cetățile Chilia și Cetatea Albă au fost ocupate de dușman²⁶. Apoi, cronicarul silezian relatează: “Ștefan, neputându-se măsura cu un dușman atât de mare, după ce în zadar se rugă pentru ajutor de la regii vecini se ascunse în păduri și munți. Baiazid (sultanul) însă jefui întreaga Moldovă și după ce întări cu garnizoane cetățile luate, se întoarse în Tracia”.

“În anul următor (decî în 1485), Ștefan, principele Moldovei, jură credință regelui Cazimir – continuă cronicarul – în tabăra polonă pentru că nu mai putea să se apere (singur) în fața puterii otomane”²⁷. Este vorba de închinarea de la Colomeia, după cum se precizează și în cronică, făcută verbal *iuravit in verba*. Cu acest prilej, cronicarul dezvăluie umilirea domnului Moldovei de către monarhul polon, care a pus să se prăbușească pânzele cortului în timpul jurământului, astfel că învingătorul atâtor regi fu zărit de mulțime zăcând la picioarele regelui Poloniei, dar nu s-a mișcat de acest lucru pentru că nădăjduia să-și recâștige ținuturile pierdute”²⁸.

Valoroase mai sunt, apoi, relatările cronicarului J. Cureus privind victoria lui Ștefan cel Mare contra polonilor, de la Codrîi Cosminului, din 1497. Motivul acestei campanii era alungarea domnului Moldovei din scaun și înlocuirea lui cu Sigismund, fratele lui Albert, regele Poloniei, deoarece până atunci Ștefan cel Mare se dovedise a nu fi credincios coroanei polone. Pe de altă parte cronicarul silezian afirmă că ideea acestei campanii polone în Moldova îi fusese “sugerată regelui Albert de către sfetnicul său, florentinul Callimachus, pentru a potoli spiritele neîmblânzite ale îndărătniceii nobilimi polone printr-un dezastru militar”. În privința efectivelor armatei polone se precizează că aceasta avea atunci 80.000 oameni și 30.000 care. Împotriva lor domnul Moldovei ar fi avut ajutor din partea lui Vladislav al II-lea Jagello, regele Ungariei, și chiar din partea unor trupe otomane. Despre lupta din Codrîi Cosminului se relatează astfel: “oastea polonă atacată ici-colea de prin locuri ascunse îndură mari pierderi în urma într-o luptă dreaptă floarea cavaleriei polone fu zdrobită, măcelărită, prinsă și alungată. Și dacă taberele n-ar fi fost domolite prin virtutea fratelui său Sigismund dezastrul suferit ar fi fost cu mult mai mare pentru poloni”²⁹. Se mai arată apoi, urmarea acestei campanii și anume expediția lui Ștefan cel Mare în sudul Poloniei, o expediție având caracter de represalii “căci Ștefan bărbatul cel neobosit și neîmblânzit se înfurie așa de tare, încât în anul următor arse ținuturile învecinate ale Poloniei și băgă o groază mare în tot regatul și duse cu sine peste 100.000 de oameni, așa încât umplu Turcia cu robi poloni”³⁰.

Ultimul comentariu al lui J. Cureus despre Ștefan cel Mare se referă la moartea acestuia în 1504. Iată caracterizarea ce i se face fostului domn al Moldovei. "Anul 1504 ... a murit chiar și Ștefan românul, războinicul cel de veșnică aducere aminte, care cu mare putere a sufletului și apoi cu noroc a oprit atacurile otomanilor, tătarilor, ungurilor și polonilor pe care pe toți în mari lupte îi învinse (*quas omnes magnis proeliis vici*)"³¹.

Ultimele știri despre români din cronica lui J. Cureus, sunt din deceniul al III-lea al secolului al XVI-lea și anume ele privesc o victorie a lui Ioan Zapolia, voievodul Transilvaniei, după 1514, contra otomanilor³², și alta privind absența aceluiasi voievod din tabăra regelui Ungariei, Ludovic, în timpul bătăliei de la Mohaci (1526)³³.

Cronica sileziană din secolul al XVI-lea, a lui J. Cureus, este importantă ca izvor narativ nu numai pentru istoria românilor dar și pentru istoria universală. Așa de exemplu, pentru epoca veche, autorul se referă la greci și romani pe baza unor izvoare scrise în limbile latină și greacă. Cele relativ la evul mediu se referă la unele popoare europene, de exemplu la cutremurele de pământ din anii 1258 și 1443 din Ungaria, Boemia și Polonia³⁴, la unele fenomene naturale meteorologice și astronomice cum ar fi eclipsa de soare din anul 1415³⁵, apariția unor comete în anii 1264, 1471, 1472, 1499³⁶, la molime, cum ar fi ciuma din 1349³⁷. Urmează apoi un foarte mare număr de știri privind evenimente istorice de interes european și chiar american: invazia tătarilor în Panonia din 1241³⁸, urmat de un capitol amplu despre istoria acestora, apoi arderea pe rug a lui Jan Huss din 1415³⁹, bătălia de la Varna din 1444⁴⁰ tratată în cadrul unui amplu capitol, cucerirea Constantinopolului de către otomani în 1453⁴¹, complotul familiei florentine Pazzi contra familiei Medici din anul 1478⁴², ocuparea orașului Viena în 1488, de către oștile regelui Matei Corvin⁴³, încheierea tratatului de pace ungaro-otoman din 1490⁴⁴, moartea lui Matei Corvin, regele Ungariei, știre însoțită de un panegiric și de un portret literar al acestuia astfel "a avut 47 ani de viață, 32 ani de domnie, statura sa era potrivită, părul blond și creț și lăsat pe umeri, ochii bleu-gris și vioi, pleoape aurii, degetele de la mână lungi, temperament sangvin etc". Mai sunt menționate, ca evenimente deosebite, moartea lui Cazimir al IV-lea, regele Poloniei în 1492⁴⁵, descoperirea Americii de către Cristofor Columb în 1492⁴⁶, arderea pe rug a lui Savonarola la Florența, în 1498⁴⁷, instaurarea stăpânirii la Urbino a lui Cesare Borgia în 1501⁴⁸, moartea lui Albert, regele Poloniei în același an⁴⁹, înființarea Academiiilor din Bratislava, Frankfurt și Wittenberg⁵⁰, izbucnirea răscăleii țărănești în Ungaria în 1514⁵¹, denunțarea de către Martin Luther⁵² a comerțului cu indulgențe, patronat de papalitate în 1517, întâlnirea filozofului Erasmus din Rotterdam cu Frederic Electorul Saxoniei, în 1520⁵³, ocuparea cetății Belgrad în 1521 de către oastea otomană a lui Soliman Magnificul⁵⁴, condamnarea ca eretic a lui Martin Luther de către împăratul Germaniei, în anul 1521⁵⁵, ocuparea insulei Rhodos de către otomani în anul 1522⁵⁶, răscoala țăranilor din Nurenberg care a declanșat începutul marelui război țărănesc german din 1525, la care ar fi participat peste 50.000 de țărani⁵⁷, capitularea armatei franceze la Pavia, împreună cu Francisc I, regele Franței⁵⁹, înfrângerea Ungariei de către otomani în bătălia de la Mohaci, în anul 1526⁶⁰, ocuparea Budei, capitala Ungariei la 14 septembrie 1526 de către sultanul Soliman Magnificul⁶², eșecul aceluiasi Soliman Magnificul în fața Vienei pe care intenționa s-o cucerească printr-un asediu⁶³, proclamarea lui Ioan Zapolia ca rege al Ungariei, în anul 1526⁶⁴.

În încheiere, ținem să precizăm că, deși acest izvor narativ, în limba latină, a fost cunoscut de istoricii români, încă de la începutul secolului al XIX-lea, de exemplu Gheorghe Șincai⁶⁵, și în perioada ulterioară de A.D. Xenopol⁶⁶ și N. Orghidan⁶⁷ n-a fost utilizat integral și la justa sa valoare, istoricii respectivi subliniind numai unele știri referitoare la români, omițând cu totul pe cele privind istoria universală. În același timp, relevăm faptul că, în atenția cronicarului silezian, s-au aflat o sumedenie de evenimente din istoria românilor, tratate în contextul evenimentelor istorice europene. În fine, mai putem adăuga constatarea că orizontul geografic și istoric de informare a fost extrem de

larg, informațiile de care a dispus, unele provenind din bogata literatură de specialitate care i-a stat la dispoziție, iar altele provenite de la persoane care au fost martori oculari ai acestor evenimente.

NOTE:

1. Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, 1958.
2. *Cum privilegio Caesaree amplissima ad annos X Witenbergae*, MDLXXI.
3. În teologie *Exegesia parapim controversae de sacra caeno...*, Leipzig, 1574. Din conținutul ei reiese că autorul era adeptul lui Melanchton teolog și pedagog german (1497-1560) care milita pentru crearea unei uniuni spirituale între calvini și protestanți contra bisericii romano-catolice.
4. În medicină, *Physica seu de sensibus et sensibilibus*, apărută postum în 1585.
5. *Origo veteris gentis Elysiae repatita ex scriptis Biblicis et antiquitate ethnica*, p. 1-17
6. *Mores et res Gestae veterum Lygiorum et Elysiorum et historiis Graecis et Romanis*, p. 18-24.
7. *Imperium scavorum in Silesia, quod sub idolomania Ethnica duravit annos ferme 500*, p. 25-28.
8. *Mieslaus Primus Princeps Christianus in gente sarmetica*, p. 29-32.
9. *Gentis Silesiae...*, p. 33-394.
10. *Ibidem*, p. 10.
11. *Ibidem*, p. 14.
12. *Ibidem*, p. 116.
13. *Ibidem*, p. 135.
14. *Ibidem*, p. 136-137.
15. *Ibidem*, p. 140.
16. *Ibidem*, p. 141-142.
17. *Ibidem*, p. 144.
18. *Ibidem*, p. 155.
19. *Ibidem*, p. 173.
20. *Ibidem*, p. 179.
21. *Ibidem*, p. 173.
22. *Ibidem*, p. 191.
23. *Ibidem*, p. 194.
24. *Ibidem*, p. 195.
25. *Ibidem*, p. 195.
26. *Ibidem*, p. 204.
27. *Ibidem*, p. 204.
28. *Ibidem*, p. 204.
29. *Ibidem*, p. 217.
30. *Ibidem*, p. 218.
31. *Ibidem*, p. 223.
32. *Ibidem*, p. 235.
33. *Ibidem*, p. 252.
34. *Ibidem*, p. 82, 131.
35. *Ibidem*, p. 83.
36. *Ibidem*, p. 82, 182, 221.

37. *Ibidem*, p. 107.
38. *Ibidem*, p. 68.
39. *Ibidem*, p. 120.
40. *Ibidem*, p. 136-142.
41. *Ibidem*, p. 147.
42. *Ibidem*, p. 212.
43. *Ibidem*, p. 205.
44. *Ibidem*, p. 206.
45. *Ibidem*, p. 214.
46. *Ibidem*, p. 206.
47. *Ibidem*, p. 214.
48. *Ibidem*, p. 219.
49. *Ibidem*, p. 221.
50. *Ibidem*, p. 223-224.
51. *Ibidem*, p. 230.
52. *Ibidem*, p. 238.
53. *Ibidem*, p. 241.
54. *Ibidem*, p. 242.
55. *Ibidem*, p. 243.
56. *Ibidem*, p. 244.
57. *Ibidem*, p. 245.
58. *Ibidem*, p. 248.
59. *Ibidem*, p. 247.
60. *Ibidem*, p. 248.
61. *Ibidem*, p. 249.
62. *Ibidem*, p. 253.
63. *Ibidem*, p. 257.
64. *Ibidem*, p. 254.
65. Gh. Șincai, *Cronica românilor și a mai multor neamuri*, București, 1886, vol. II, p. 10, nota 7, p. 86, nota 2, p. 96, nota 2, p. 105, nota 2 și 7.
66. A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, București, ș.a. vol. IV, p. 82, nota 24, p. 125, nota 18, p. 130 nota 7, p. 138 nota 18.
67. N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, Craiova, 1915.

UN JURĂMÂNT

cerut preoților din Bucovina în 1902 cu prilejul alegerii lor în funcția de asistent consistorial

Mihai Iacobescu

Între documentele inedite aflate în Arhivele Bucovinei – Arhivele Regionale de Stat din Cernăuți¹ – am identificat și un *Jurământ*, scris de mână, în limbile germană și română (limbă oficială a imperiului și limba încă recunoscută ca limbă maternă a autohtonilor acestei zone). Documentul era destinat preoților de rit greco-ortodox, promovați în funcția de asistent consistorial, care erau obligați să-l rostească și să-l semneze în fața autorităților laice și bisericești din acest teritoriu.

Documentul, pe care-l publicăm alăturat, în copie xerografiată după original, reflectă, în fond, efortul Curții din Viena de-a face din clerul ortodox, alături de cel catolic, un apărător și executor fidel al politicii imperiale, un pilon al aparatului de stat funcționare. Preotul era pus oficial să jure “înaintea lui Dumnezeu”, punând drept cheazășie “credința și onoarea” sa, ca slujitor al domnului.

În ordine ierarhică, după Dumnezeu, urma ca preotul să jure “fidelitate și ascultare” împăratului Francisc Iosif I, căruia, după tradiție, i se înșirau toate titlurile și teritoriile pe care le stăpânea. În această lungă titulatură, împăratul apare ca duce al Bucovinei (Bucovina devenise ducat prin Constituția din 4 martie 1849) – alte ducate fiind în 1902 Lotaringia, Salisburgia, Stiria, Carintia, Camiolia, Silezia de Sus și de Jos.

Preotul era obligat “a păzi legile fundamentale de stat și alte legi și ordinațiuni ale statului și ale bisericii”, să fie “cu ascultare fidelă și de bunăvoie către arhiepiscop și mitropolit, către Consistoriu”, să îndeplinească obligațiile ce-i reveneau ca asistent consistorial “precis, exact și corect”, să păzească “tăcerea necesară în oficiu și în agende oficiale”, să nu se lase “sedus prin dări ori daruri”, să contribuie “la sporirea a tot ce ne cere binele statului și al bisericii, precum și crușarea erarului și a fondului religios greco-ortodox al Bucovinei”.

Finalul documentului îl obliga pe preot să jure că “nici în viitor” nu va fi “în vreo legătură secretă cu o societate sau înfrățire din lăuntru sau afară de țară, ce ar fi neconcesă în straturile Imperiului austriac” – prevedere ce exprima teama statului austriac ca slujitorii bisericii ortodoxe să nu intre în diverse societăți filoromânești sau filorusești.

Să reamintim că, în scopul transformării prelaților în funcționari supuși și fideli ai statului, încă prin Regulamentul administrației bisericești din 1786, se fixau lefuri anuale pentru slujitorii mănăstirilor și bisericilor, fiecare parte primind 444 iugăre sau 24 de fâlcii de pământ ca sesie ce era degrevată de contribuții, dări, impozite, obligații sau prestații, iar credincioșii erau impuși la 2 zile de clacă anual și o dare variabilă pentru parohie.

La 1848-1849, clerul ortodox din Bucovina a cerut să se înlăture acele “prestații și dări din partea fiilor duhovnicești, ca robota, taxe parohiale, mariaje” care aveau menirea “de a slăbi legătura delicată între preoți și comunitatea parohială”, acordându-i-se clerului ortodox același statut ca și celui catolic; dar, un astfel de tratament egal n-a fost admis.

Prin condițiile materiale bune create clerului ortodox, cercurile imperiale aveau convingerea că între preoții ortodocși din Bucovina, nimeni “cu mintea sănătoasă dintre românii

bucoveneni” n-ar mai putea avea o dorință “absolut imposibilă a încerca o schimbare teritorială”, adică o revenire a Bucovinei la spațiul românesc; avocatul austriac dr. Rott, rostind aceste cuvinte la procesul Arboroasei, la 2 februarie 1878, compara situația materială a românilor din imperiu cu cea a românilor din vechiul regat, constatând cu satisfacție că “preoții noștri (din Bucovina) sunt bine hrăniți, bine dotați “umblă în echipaje elegante” și “nu le pot insinua românilor noștri din Bucovina astfel de bănuieli” de-a încerca “o schimbare teritorială”.

În fapt, în cadrul intelectualității românești din Bucovina, cel mai numeros detașament, l-au reprezentat preoții, care, începând cu Vasile Țăntilă, Porfiriu Dimitrovici, Teoctist Blajevici, continuând cu Silvestru Morariu-Andreievici, Iraclie Porumbescu, Gavril Berariu, Artenie și Constantin Berariu, Constantin Morariu, Simeon Florea Marian, Dimitrie Dan, Zaharia Voronca și mulți alții s-au afirmat și remarcat prin activitatea lor culturală ca apărători ai limbii, culturii și istoriei românești, cei mai mulți, după 1848, acționând în Societatea pentru Cultură și Literatură Română, societățile academice “Arboroasa” și “Junimea” etc. Unii dintre ei s-au aflat într-o strânsă colaborare cu fruntașii românilor din celelalte provincii – Isaia Băloșescu se afla, în 1828 în legătură directă cu mitropolitul Veniamin Costache al Moldovei corespundea cu George Barițiu și în 1834 devenise membru al societății conspirative româno-poloneze din care făceau parte reprezentanți din întreg spațiul vechii Dacii și al cărei program socio-politic preconiza întemeierea unei republici române prin unirea tuturor teritoriilor locuite de români. Iraclie Porumbescu îl ghida, la 1843 pe Mihail Sturza, domnul Moldovei, venit incognito la Cernăuți, fapt pentru care va suferi șase săptămâni de temniță; la 1848 îl primea și găzduia cel dintâi pe refugiatul Aron Pumnul în Bucovina, se întâlnea și împrietenea cu Vasile Alecsandri și alți refugiați moldoveni, scria și difuza *Cântecul lui Iancu*, compunea și răspândea apelul *Către Zimbrul Moldovei*, visând și îndemnând la “sfânta unire” când s-ar regăsi “toți românii la un loc”.

Iar dacă n-ar fi să mai pomenim decât pe Simeon Florea Marian, părintele etnograf și folclorist - care, așa cum aprecia Nicolae Iorga – a strâns “datinile de la naștere, de la nuntă și de la moarte ale țăranului, dând astfel capitolul din adevărata psihologie a poporului român”, fapt pentru care Academia Română l-a primit în sânul ei ca și pe alți bucovineni – am înțelege și mai nunațat slaba eficiență a unui astfel de jurământ.

NOTE:

1. Arhivele Regionale de Stat Cernăuți, *Fond Inspectorat școlar*, 320, opis 3, dosar 3013, f. 218-219.

unraffolynndun Erbenen deni innd yu.
furforn zin fuin.

Din Ararat yuindigufutzu innd
furfutzu lundabfiropftiafu innd Rinf.
liafu Yufutzu innd Konfufiftun zin bu.
ubrafun.

Dun fufunindigufun yuonun
Erzbisepfu innd Mitropolitun, moia
vinf Dun Consistorium alb Ifun
innditubur moiafufutzu lufon.
Du yufunind innd erilligun yufon.
forn zin lufun.

Ifun Dinftuboblingufutun
alb Consistorial - Assistent
in Yumirpfit Dne Rungli - Infur.
tion mraf bnfun Mitfun innd Yumif.
fuf mit ullun. Hufun innd Eifun
zin mofllun; Din Araratubidun,
malfun Ifun innduburufun inndun,
zinmalf, yufun innd duxunet mib.
zin fufun; Din moffigun Mufufun.
yufut innd Dinftun innd in Dinft.
fufun innduburufun zin bnfufun.
fuf Dinft Yufun innd Yufufun zin
Pufun inndigufun inndigun Yufufun
inndubun zin lufun; innduburufun in
Ullun alb Mufun innd Efun innd Y.
malfun zin fufun innd mraf Yufun
zin fufun innd Ullun inndubun, moia
Dne Mufun innd Ararat innd Dun.

A praxi legile fundamentale de
stat si alte legi si ordinatiuni a
statului si ale bisericii.

A fi cu ascultare fidelă si de bu
voe către Înaltpreacântitul Don
Archiepiscop si Mitropolit si către
Consistoriul ca directorie imedi
supraordinată a Domniei - Tal

A implini obligămintele ser
viciului Domniei - Tal ca

asistent consistorial
conform instrucțiunii cancelar
ale după cea mai bună știință
si conștiință cu toată singur
si cu tot zelul; a executa precis,
exact si corect lucrările oficiale
ce se vor înșirui Domniei - Tal
a praxi neprănt tăcerea necesară
oficiu si în agende oficiale; a nu
se lăsa sedus prin dări ori dona
la vre un posesor, carele ar sta în
contra dătorinței Domniei - Tal
în decumun alura în toate ca b
bont de onoare si de conștiință,
după pnteri a contribui la spor
nu cu tot corect biele statule
si ale bisericii, precum si erant
erantului si a fondului religio
gion al Ducovinei.

DOCUMENTE INEDITE: MĂRTURII DESPRE PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Gavril Irimescu

La opt decenii de la încheierea primului război mondial, se poate presupune că documente inedite, dacă nu imposibil, cel puțin foarte greu s-ar mai putea găsi, fiindcă au fost publicate, cuprinse în masive volume de documente, în monografii, sinteze, memorii sau amintiri din acei ani¹, dar arhivele sunt inepuizabile. Spre exemplu, la **Arhivele Naționale Suceava** se află încă multe documente din primul război mondial, ilustrând varii domenii, care “așteaptă” să fie publicate. Acum scoatem la lumină doar câteva, cuprinzând informații utile despre acele momente cheie ale istoriei românești și care lămuresc multe aspecte privind simțământul național, acel sfânt fior ce sălășluia în sufletele tuturor românilor, înfăptuit la 1 Decembrie 1918.

Este cunoscut faptul că, odată cu începutul războiului, manifestările românești din Bucovina au fost interzise, urmărite și pedepsite cu severitate prin arestarea și internarea în lagărele din Austria, Oberhollabrun și Thalerhof, ca spion sau periculos statului austriac. “Românii ce mai rămăsese prin sate, se consemnează în monografia școlii primare din Iacobenii, al cărei învățător, Gavril Beleca, a fost și el arestat, s-au retras cu vitele prin munți și păduri ca pe vremea barbarilor, și acolo își petreceau viața. Urgia aceasta a ținut peste patru ani de zile, din august 1914 până la finea lui octombrie 1918”². Prof. Victor Morariu de la Liceul din Suceava, martor ocular al evenimentelor, consemnează în amintirile sale că “în acei ani am trecut prin ore grele de adâncă disperare, am trăit ore lungi de chinuitoare resemnare”³.

Starea de tensiune și totală nesiguranță pentru români se datora faptului că opinia publică din Bucovina, formată din “vreo șase națiuni și vreo zece partide politice”⁴ era foarte eterogenă atât în atitudine (față de beligeranți) cât mai ales în interese, fiind preocupată de soarta propriei naționalități: **nemții** și **evreii** împărtășeau ideile Administrației, **ucrainenii** doreau “făurirea unui ideal politic propriu în Bucovina”⁵, iar **românii**, în numele trecutului istoric românesc al teritoriului, doreau să se reunească cu celorlalte provincii românești. În numele acestui sfânt ideal, mulți intelectuali: profesori, învățători, preoți, magistrați, studenți dar și țărani⁶ au trecut granița, s-au înrolat în armata română, “au îmbrăcat cămașa morții - cum afirma poetul Ion Grămadă - pentru a răzbuna lacrimile vărsate în cei o sută cincizeci de ani de robie”⁷, și pentru a face ca Bucovina să se reîntoarcă la sânul patriei mame “nu ca o cerșetoare ci cu drepturi câștigate prin sângele fiilor ei”⁸. Acestora li s-au adăugat și foarte mulți prizonieri români – ardeleni și bucovineni – adunați, în anii 1916-1917, în lagărul de la Darnița, la 15 km de Kiev, care s-au înrolat în regimentele armatei române, luptând pentru înfrângerea Austro-Ungariei și făurirea României Mari, țara tuturor românilor.

Între foarte mulții români bucovineni, care au adus servicii cauzei naționale, într-un moment când românilor le rămăsese doar speranța victoriei dar și aceasta părând o himeră, se numără și tânărul **Traian Voronca**, născut la 11 februarie 1891 în Cernăuți, “fiul fostului ajutor de primar al orașului Suceava”⁹ care, trecând în anul 1915 în România, deoarece era bănuț că “nutrea sentimente ostile statului austriac”, s-a pus în slujba neamului său.

În completarea informațiilor prezentate organelor de siguranță române de Traian Voronca, redăm interogatoriul luat lui **Boris Nimirovski**, dezertor din Armata a X-a rusă, ce opera în Bucovina, care caracterizează cu mult realism comportamentul în luptă al armatelor beligerante: al

armatelor austro-germane bine echipate și înzestrate cu tehnică de luptă dar cu moralul scăzut; al armatei ruse – curajoasă și bine condusă în luptă; armata română fiind considerată ca bună și odihnită. Cât privește victoria, aceasta nu putea fi decât de partea armatelor aliate.

În fine, ultimul document, un tablou întocmit de Prefectura județului Rădăuți, pe baza rapoartelor primăriilor comunale și ale orașelor Rădăuți și Siret, cuprinzând invalizii, orfanii, văduvele, prizonierii de război, precum și voluntarii români bucovineni, înrolați în armata română, care și-au adus contribuția la marele act al întregirii naționale.

Documentele ce urmează sunt revelatoare:

1

Burdujeni, <1>/14 februarie 1917. Proces-verbal încheiat de plutonierul de jandarmi Titus Rotopanu, șeful Secției de poliție militară Burdujeni, cu ocazia interogatoriului luat lui Traian Voronca, bănuț de autoritățile Armatei a IX-a ruse de spionaj pentru care a fost deportat în Siberia, la Omsk, și reintors în România, la Burdujeni.

Proces verbal

n<umărul>58

în

anul 1917, luna februarie, 14 zile.

Noi, jandarmul plutonier Rotopanu Titus, șeful Secției Burdujeni, compania Botoșani, ofițer de poliție judiciară militară, constat prin prezentul proces-verbal cum că astăzi pe la ora 3 p.m. am fost informat de dl. Grigore Stoica, cu domiciliul în comuna Burdujeni, cum că a venit la d-sa acasă tânărul Voronca din Suceava, Bucovina, bănuț de armata rusă pentru spionaj și alte fapte, fost trimis în Siberia și refugiat în România.

Pe baza acestei informațiuni m-am transportat la domiciliul denunțatorului de mai sus unde în adevăr am găsit pe individul Voronca unde s-a declarat arestat.

La percheziția corporală s-au găsit următoarele acte:

1. una dovadă nr. 937 a Biroului de regularea poziției militare a refugiaților; 2. una recipisă a Poliției punctului Ungheni-Rusia; 3. o carte poștală a Comitetului Tatianu; 4. un bilet cu adresa unui refugiat; 5. un plic de la Consulatul General Român din Odesa și 6. o fotografie a fratelui numitului individ. Toate aceste s-au confiscat.

La Oficiul Secției am luat interogatorul susnumitului după cum urmează:

Mă numesc Traian Voronca, de ani 26, născut în Cernăuți, Bucovina, domiciliat în București, str. Tudor Aman, nr. 18, părinții mei stau în Suceava, Bucovina. În luna iunie 1916 m-a trimis profesorul Simion Mândrescu, împreună cu vărul meu Voronca Zaharia, în Bucovina pentru a constata ororile săvârșite de armata Austro-Ungaria în retragerea ei, am fost la Cernăuți și am stat două săptămâni după care am fost detașat la Serviciul de Siguranță Rus Suceava unde am stat până la 10 noiembrie 1916 când am fost chemat la dl. colonel Leuntovici, șeful siguranței de pe lângă Armata 9 avertizându-mă că în caz când voi trece frontiera în România voi fi arestat. Eu având legături cu românii din Burdujeni unde am făcut niște plăți, la înapoiere am fost arestat de un agent al serviciului de siguranță rus chiar din localul comp<aniei>de grăniceri. La Suceava am fost ținut 6 zile. În urmă m-a trimis la Cernăuți și fără a se face vreo cercetare am fost trimis în Siberia unde am stat în orașul Omsk 13 zile, pe urmă am fugit până la Odesa unde m-am prezentat Consulatului Român și am cerut un pasport pentru România. Nu mi s-a dat decât o foaie de drum cu care am venit la Ungheni-Rusia. Poliția rusască nu mi-a dat voie a trece și am fost nevoit a trece în mod fraudulos la Iasi. Acolo m-am prezentat dlui I. Rafail, inspector de poliție, și dlui Emanoil subdirectorul Siguranței Statului și am cerut a-mi elibera un bilet de identitate pentru regularea situației mele

militare și pentru a călători la Burdujeni având nevoie a mă întâlni cu părinții mei din Suceava. M-am prezentat și la Biroul de Recrutare, unde m-a găsit bun pentru armată, când mi s-a spus că dovada voi primi după 5 zile. Eu, fiindu-mi dor de părinți am plecat la Burdujeni și am ajuns în ziua de 14/2 unde am stat puțin în gară și întâlnindu-mă cu dl. Stoica l-am rugat a mă primi până ce va veni tatăl meu.

Aseară a venit un jandarm și m-a ridicat.

Eu nu știu că am fost bănuț de spion<aj> în nici o afacere și nici nu pot ști cauza adevărată pentru care am fost arestat. Este adevărat că am cumpărat ruble din Cernăuți pe care le vindeam, cu un mic câștig, bancherului Segal. Poate am fost urmărit de armata rusă la acest punct.

Alte fapte n-am comis.

Cetindu-i-se stăruie și semnează <ss> Traian Voronca <m.p.>.

De cele ce preced am dresat prezentul proces verbal care se va înainta Siguranței Iași.

Șeful Secției Burdujeni

Jand<arm> Plutonier <ss> Rotopanu <L.S.>

Arhivele Naționale Suceava, Colecția de documente, P. XXXVII/63, f. 74. Orig.

2

Botoșani, <4>/17 februarie 1917. Declarația dată de Traian Voronca organelor de cercetare de pe lângă Brigada a 12-a de Siguranță Botoșani privind situația sa de român refugiat din Bucovina; despre activitatea de informator a ororilor comise de armatele austro-ungare în Bucovina făcute publice de ziarul "Universul" din București în slujba căruia era; despre faptul că, de la intrarea României în război alături de aliați, a trecut în slujba Serviciului de Siguranță de pe lângă Armata a IX-a rusă ce opera în Bucovina, că datorită legăturilor sale cu românii, fapt neagreat de șeful siguranței ruse, a fost supravegheat, arestat și deportat în Siberia ca supus austriac, dar că simțindu-se cu "conștiința curată" a fugit și s-a reîntors în România.

Subsemnatul, Traian Voronca, născut la anul 1891 faur 11 la Cernăuți, Bucovina, gr.or. necăsătorit, de naționalitate română, am trecut în luna august 1915 în România fiind bănuț de autoritățile austro-ungare că aş nutri sentimente ostile statului austriac. Am renunțat la protecția străină și am ocupat un post ca funcționar al Ministerului de Agricultură și Domenii la București. Demisionând din acest post am ocupat funcțiunea de agent special la Serviciul Siguranței al Prefecturii de Poliție din București, fiind în același timp și funcționar al Băncii Marmorosch Blank, Societate Anonimă din București.

În anul 1916, luna iunie, Bucovina ocupându-se de armatele ruse¹⁰, am fost trimis împreună cu dl. Zaharia Voronca, de domnul profesor universitar Simion Mândrescu în Bucovina spre a constata ororile săvârșite de armatele austro-ungare în retragerea lor din Bucovina. Raportul nostru a și fost publicat în ziarul "Universul" din București.

Prezentându-ne cu această ocazie autorităților ruse de siguranță, mi s-a făcut propunerea de a primi posturi de informatori la Siguranța rusească a Armatei IX. Am primit această funcțiune și am fost detașat la Siguranța rusească a orașului Suceava – Bucovina. Intrând România, în luna august 1916, în acțiune, m-am prezentat domnului colonel Leantovici, șeful Serviciului de Siguranță pe lângă Armata IX, rugându-l să mă concedieze ca să-mi fac datoria de soldat față de patria mea.

Domnul colonel mi-a atras atenția asupra faptului că servind interesele ruse lupt pentru aceeași cauză și că îmi va aranja situația mea în România, m-a menținut mai departe în serviciu.

Serviciul mi l-am făcut cu deplină conștiință și seriozitate totuși nu l-am mulțumit pe domnul colonel. Statul Major al Armatei IX mutându-se, la începutul lunii noiembrie 1916 la Suceava, am fost citat la domnul colonel Leantovici care mi-a reproșat că am dat loc la nemulțumiri și anume că:

1. am făcut, în ziua intrării României în acțiune, o manifestație pe ruinele cetății lui Ștefan cel Mare din Suceava¹¹, unde s-a arborat steagul tricolor, și că am tipărit un placat unde se vorbea că Bucovina este un pământ pe vecie românesc. Domnul colonel mi-a vorbit că Bucovina a fost ocupată de trupele ruse și că va rămânea și rusească¹².

2. că am redactat împreună cu intelectuali români din Suceava, un protest contra colonelului rus Smirnov, fost prefect al acestui județ, a cărui ținută xenofobă era cunoscută și autorităților române din țară și că am înaintat acest protest prin intermediul d-lui polițai Ghinea guvernului român.

3. că atât spiritele românilor din Bucovina contra stăpânirii rusești și servesc numai interesele românești și nu cele rusești cum ar fi datorința mea.

4. că aduc jurnale românești din Burdujeni la Suceava, ce nu este permis¹³.

5. că aș fi primit pentru intervențiuni în favorul unor arestați sume considerabile de bani.

6. că aș fi dispus arestarea mai multor evrei nevinovați numai cu scopul de a interveni pe urmă în favorul lor și a primi bani pentru această intervențiune.

7. că l-aș fi amenințat pe evreul Segal din Suceava că în caz de nu m-ar primi ca companist la un cinematograf l-aș aresta ca spion.

8. că am trimes două scrisori de la Burdujeni la Viena.

9. că am vrut să monopolizez vânzarea tutunului rusesc la Suceava în mâinile comercianților Popovici și Ursachi.

10. că fac speculă cu bani cumpărând ruble în Cernăuți pe care le vând apoi cu un câștig considerabil la Burdujeni.

Ascultând domnul colonel explicațiile mele privitoare la aceste 10 puncte de învinuire a declarat că nu are nici un motiv de a purcede contra mea, convingându-se de inexactitatea lor. M-a oprit însă de a mai trece la Burdujeni, avertizându-mă că în caz contrar va dispune arestarea mea. Având însă, peste câteva zile, absolută nevoie de a trece la Burdujeni pentru a face o plată procuristului Firmei de petrol "Frăția" din Ploiești am călcat ordinul d-lui colonel, plecând de la Suceava până la Vama Burdujeni unde mă aștepta domnul susnumit împreună cu dl. subcomisar de poliție Popovici. Imediat după sosirea mea am fost însă chemat în localul Companiei de grăniceri unde mi se prezintă un agent al Siguranței rusești care mă invită la dl. colonel Leantovici. Am plecat împreună la Suceava. Domnul colonel a dispus arestarea mea! Făcându-mi-se percheziție corporală mi-au fost luate toate actele mele de identitate, legitimația mea care o aveam de la Siguranța rusă și o sumă de 6231 ruble, 90 copeici și o sumă mai mică în coroane și franci. Am fost depus în Închisoarea etapei din Suceava și peste câteva zile trimes la Cernăuți.

Motivele arestării mele nu mi s-au comunicat și nici nu s-a făcut vreo cercetare în care aș fi fost și eu întrebant.

Pe baza deciziei d-lui guvernator rus al Guberniei Cernăuți¹⁴ am fost deportat, în luna decembrie, în interiorul Rusiei unde ne stabilise la Omsk, Siberia.

Condițiunile de existență în acest punct fiind foarte grele și conștiința curată care-mi spunea că deportarea mea nu este justificată m-a făcut să fug și să încerc a trece în România. Din actele sosite la Omsk am aflat că sunt deportat ca supus austriac care se află în etate obligatorie de a face servicii militare (Vojeno obarane).

Impresiile și constatările din acele văzute în Rusia, mai ales asupra ținutei față de români, le depun într-un memoriu separat.

Mi-a succes să ajung până la punctul Ungheni unde autoritățile ruse nepermițându-mi reîntoarcerea în țară pe baza foaiei de drum eliberată de Consulatul General Român din Odesa am fost nevoit a trece în mod fraudulos. La Iași m-am prezentat d-lui Emanoil, subdirectorul Siguranței Statului, rugând eliberarea de noi documente de identitate și încunoștiințându-l de situația mea. Totodată m-am și prezentat Comisiunii de recrutare instituită pentru refugiații ardeleni și bucovineni unde am fost găsit bun pentru servicii.

Dorul de a-mi revedea părinții și lipsa multor lucruri necesare care le-aș fi primit din partea părinților mei m-a făcut să plec la Burdujeni fără a aștepta la Iași înmânarea actelor de călătorie și a dovedi de regularea situației mele militare.

La Burdujeni am fost ridicat de Postul de Jandarmi și înaintat Brigadei de Siguranță din Botoșani.

Botoșani, 17 faur 1917

ss Traian Voronca

Arhivele Naționale Suceava, Colecția de documente, P. XXXVII, 63, f. 177. Copie.

3

Botoșani, <5>/18 februarie 1917. Declarația dată de Traian Voronca organelor de cercetare ale Brigăzii a 12-a de Siguranță Botoșani privind observațiile și constatările obținute cu ocazia arestării și deportării sale în Siberia, “orașul Iakuțka, la nord de Irkuțk, pe râul Lena”, precum și la reîntoarcerea sa în România; despre drumul parcurs, impresiile sale privind închisorile de etapă, hrana și paza deportaților; despre starea de spirit a prizonierilor români, ardeleni și bucovineni, din Lagărul de concentrare de la Darnița “cuprinși de un sincer naționalism și idealism”; despre formarea legiunilor sârbă și cehă și cea formată din prizonieri germani din Alsacia și Lorena”; despre sprijinul primit din partea Comitetului Tatiana de ajutorare a refugiaților din România, precum și din partea Consulatului General al României din Odesa; despre starea de spirit a evreilor din Rusia care “de la cel mai mare fabricant până la micul comerciant sunt germanofili și doresc cu toții victoria germană de la care așteaptă îmbunătățirea soartei lor”, că evreii din Rusia sunt și împotriva României. În fine, informează organele de siguranță românești, despre enormul potențial economic și uman al Rusiei cu “fabrici noi care lucrează zi și noapte”, cu toate “dezordinile grave” petrecute în regiunea Moscovei și în alte regiuni, a rămas convins că “această țară nu poate să fie învinsă”.

Deportarea indivizilor arestați de diferitele servicii de siguranță rusești se face în urma raporturilor acestora prin o deciziune a guvernului rus din Cernăuți. Până la luarea acestei deciziuni arestații sunt deținuți în Penitenciarul Tribunalului din Cernăuți, Piața Austriei, nr. 4 sau în fosta cazarmă austriacă de cavalerie, în suburbia Roșă, transformată într-o mare închisoare de etapă. Din această etapă se expediază zilnic transporturi de 20-30 oameni spre Noua-Sulița rusească. Aceste convoiuri sunt conduse de milițieni bătrâni cu arme stricate, așa că chiar pe acest drum o evadare ar fi foarte ușoară. În transportul din care făceam eu parte figurau, afară de mai mulți supuși austrieci din personalul silvic <al> Fondului religios din Bucovina, și câțiva soldați ruși, condamnați pentru diferite crime, la muncă silnică (catorjnaia rabota). Din actele de însoțire care le purta un caporal, șeful caravelor (păzitorilor), vedem că locul nostru de destinație era orașul Iakuțka, la nord <de> Irkuțk, pe râul Lena.

La Noua-Sulița suntem înquartierați la etapă unde se împreună cu noi un transport de vreo 10 inși, soldați români dezertori, de la niște regimente din Dorohoi.

Aici am observat pentru prima oară că soldați și ofițerii ruși vorbesc cu oareșcare dispreț de țară și de armata noastră. Soldații noștri sunt luați în răs ca lași, mîncători de mămăligă și de trădători.

Dezertorii doresc să schimbe banii lor românești și subofițerul rus îi speculează plătindu-le pentru un franc 20 de copeici; mîncarea ce ni se dă este bună: zahăr, ceai, supă caldă, cașa și o jumătate de pâine. A doua zi suntem învagonați într-un vagon de marfă închis, înzestrat cu o sobă. Vagonul, prin scînduri așezate, este împărțit în două etaje așa că este posibil de a dormi. Comandantul soldaților care ne păzesc ne împărțește la fiecare câte 20 copeici; din acești bani trebuie să ne cumpărăm cele necesare traiului pe o zi. Proxima noastră etapă este lagărul cel mare de prizonieri de război din Darnița, 15 kilometri departe de orașul Kiev, pe malul stîng al râului Niepr.

Trenul la care este atașat vagonul nostru este un tren mixt, care se oprește la fiecare stațiune mică, așa că transportul se face foarte încet. Mi s-a spus însă că pentru transportul deportaților sunt și vagoane speciale cu gratie la ferești care se atașează la trenul de persoane. Pe urmă am văzut și aceste vagoane care, după părerea mea, sunt foarte practice pentru așa transporturi, deoarece ajung doi soldați pentru paza deportaților.

După cinci zile de călătorie ajungem la Darnița, ne dăm jos și facem un marș de 2 kilometri până în lagăr.

Lagărul este situat într-o pădure unde copacii au fost tăiați spre a face loc pentru ridicarea barăcilor, care pe jumătate sunt construite în pământ. Construirea barăcilor face impresie solidă, numai mai târziu m-am convins de defectele multe ce au, plouă în ele, sunt umede și reci și am aflat că inginerul care le construie a fost închis pentru fraude mari. Se vorbea de un milion <de> ruble.

Lagărul acesta conținea aproximativ 30 de mii de prizonieri <la> venirea mea, începutul lui decembrie 1916, mai toți români ardeleni și bucovineni, care se anunțaseră de bunăvoie să lupte contra Austriei în cadrul armatei române. Ofițerii lor aproape 500 au quartierele lor afară de lagăr, în niște vile anume pentru acest scop construite sau în casele particulare a satului Darnița, situat nu departe de lagăr. Toți, soldați și ofițeri, poartă uniforma lor austriacă sau și uniforme rusești și la chipiu tricolorul românesc, ca semn distinctiv. Vorbeau cu mare însuflețire de scopul care i-a adus aci și așteptau cu nerăbdare rezolvarea acestei chestiuni (plecarea în România)¹⁵. Rușii le-au acordat și mai multă libertate. Darnița este legată printr-un tramvai cu orașul Kiev, încotro poate să plece. Mi s-a spus că un delegat al lor ar fi plecat chiar la Iași unde s-ar fi prezentat d-lui <Nicolae> Iorga, căruia i-a cerut rezolvarea cât mai urgentă a acestei chestiuni. În acest lagăr se formează și o legiune sârbească, una cehă și una de prizonieri germani din Alsacia și Lorena. Fiecare transport de prizonieri de război este întâmpinat la sosirea lui de ofițeri sârbi, cehi și de un ofițer german de naționalitate franceză din Strasburg (profesor în civil). Aceștia întreabă prizonierii de ce naționalitate sunt și convingându-se că sunt de ai lor, îi ia la o parte și îi înduplecă să se înroleze în legiunea respectivă. Cei mai mulți primesc propunerea și rămân, restul, după câteva zile, se expediază mai departe în interiorul Rusiei.

Între ofițerii ardeleni ai acestui lagăr sunt două partide. Un grup, cred că e cel mai mare, dorește formarea acestei legiuni constând numai din ardeleni sub comanda ofițerilor lor; cellalt crede că ar fi mai bine ca legionarii să fie repartizați pe la regimentele române din țară evitând așa pierderi prea grave a elementului ardelenesc. Grupul prim stă mai mult sub influența ofițerilor ruși și sârbi care spun public că ar fi periculos să repartizezi ardelenii la regimentele românești unde s-au întâmpnat atâtea cazuri de trădare. Aici am auzit din gura ofițerilor ruși superiori cuvinte de dispreț și de batjocură la adresa armatei române și chiar la adresa Majestății Sale Regelui nostru, despre care unii afirmau că a trecut la germani, iar alții că a fost arestat de armata rusă! Împrejurările aceste

faceau că mulți din așa-numiții Dobrovolți-Rumunski¹⁶ se gândeau la o întoarcere în Siberia de unde veniseră; traiul acolo fiind mai eficient și mai bun.

Aici l-am găsit și pe românul bucovinean din Suceava, Nicu Găitan, care a fost deportat de ruși în luna august 1916 până la Penza, unde anunțându-și intrarea de bunăvoie în Legiunea română a fost trimis la Darnița. Am impresia că cea mai mare parte din acești voluntari sunt într-adevăr conduși de naționalism și idealism, dar sunt și mulți care se anunțaseră numai ca să scape de viața de prizonier pe care o port de multă vreme și care este foarte grea. Mi s-a spus aici, și un membru al Comitetului Tatiana din Kiev a confirmat-o, că ofițerii români ai acestui lagăr ar fi fost excroați de un individ care se dădea drept un trimis oficial al guvernului nostru din Iași. Detalii asupra acestui caz n-am putut culege pentru că după două zile ne transportase mai departe.

De la Darnița până la orașul Nujen căile ferate fiind întrebuințate aproape exclusiv pentru transportul de trupe, material de război și alimente, transportul nostru se făcuse cu căruțe sau etapele de parcurs erau mai mici decât 20 de kilometri pe jos. Transportul nostru, afară de soldații ruși condamnați care ne părăsise încă la Kiev unde fură predați închisoarei locale, era însoțit de un singur polițist care ne conducea la proximal sat unde ne preda primăriei care ne înquartiera sau în arestul comunal sau, dacă acesta era prea mic, pe la particulari din sat, mai ales la ovrei. Cunoscând jargonul evreiesc și având și fizionomie de evreu, m-am dat drept evreu îmbunătățindu-mi prin aceasta soarta mea considerabilă. Evreii din Rusia sunt cu toții germanofili, de la cel mai mare fabricant cu care am avut ocaziunea să mă întâlnesc, până la micul comerciant. Vorbind întreolaltă, pe omul rus îl numesc numai "foniu ganef sau haser" (tălhar sau porc). Doresc cu toții victoria germană de la care așteaptă o îmbunătățire a soartei lor. De țara noastră vorbesc cu o ură înverșunată și văd în ocuparea a unei părți a țării pedeapsa lui Dumnezeu pentru ținuta statului față de evrei. Evreii sunt și totdeauna cei mai bine informați despre evenimentele <de> pe front. În fuga mea din Rusia, spunând că sunt ofițer austriac care vrea să treacă frontul spre a se înapoia în Austria, am fost de evrei totdeauna ascuns, găzduit și am primit afară de bani și indicațiuni prețioase ce trebuie să fac ca să nu devin suspect și unde ar fi mai bine de trecut frontul.

Serviciul de supraveghere al căilor ferate și al altor căi de comunicație este slab de tot. până aproape de Kiev, venind din interiorul Rusiei, nu se face nici un control; aci începând zona militară se controlează trenurile, sălile de așteptare, dar numai cl. III-a. de indivizi bine îmbrăcați jandarmul rusesc, care face controlul, nu îndrăznește în regulă să se apropie. Afară de aceste este în mod larg accesibil mitei¹⁰⁰, așa se explică și faptul că am putut călători nesupărat de la Omsk până la Odesa, fiind numai de două ori întrebat încotro plec, fără însă a mi se fi cerut un act. La Omsk, unde am plecat cu trenul, ni se dăduse deplină libertate rămânând ca fiecare să-și caute ocupație. La întoarcerea mea am stat două zile la Kiev unde m-am prezentat Comitetului Tatiana spunând că sunt refugiat din București. Acest comitet îngrijește cu multă bunăvoință de refugiații din România dându-le locuință, mâncare gratuită și cu ajutoare bănești. În toate orașele mari și mici ale Rusiei se fac întinse pregătiri pentru o nouă ofensivă. Se recrutează contingentele scutiților până la 44 de ani. Această recrutare a fost însă ajurnată, se zice, din cauza dezordinelor care au izbucnit în centrele industriale ale Rusiei, Moscova etc. Dezordini grave au avut loc <fapt> ce mi-au confirmat și martori oculari. Însă totuși pe unde trece călătorul în Rusia vede încă atâta forță ne exploatată, alimente din belșug, fabrici noi construite cari lucrează zi și noapte și atâția bărbați apti de a lupta încât m-am convins că această țară nu poate să fie învinsă.

Botoșani, 18 faur 1917
ss D.D. Floru

ss Traian Voronca

Arhivele Naționale Suceava, Colecția de documente, P. XXXVII/63, f. 178, 179. Copie.

<Botoșani, 1915 – î. d. 17/30 august 1916>. Interogator luat de către organele Serviciului de Siguranță Botoșani, soldatului rus Boris Nimirovski, dezertor din Regimentul 120 infanterie, Armata X-a rusă ce a operat în Bucovina. Se remarcă observațiile sale privind echiparea, înzestrarea și spiritul de luptă ale armatelor austro-germane, bine înzestrate dar fricoase în luptă “fugeau când începea atacul deși aveau artilerie bună și mitraliere multe”, că armata rusă este curajoasă și cu ofițeri buni, considerând că “tot noi, rușii, avem să învingem”. Despre armata română afirmă că “este bună și odihnită”.

Interogator general,

1. Nimirovski Boris, soldat, contingentul 1913, activ, etate 24 ani, trei clase primare, de naționalitate rusă, de fel din orașul Breslivtovski¹⁷ – Polonia rusească. Am venit în România în anul 1915, am trecut granița prin Sculeni, jud<eșul> Iași, venind din Odesa, Rusia.

2. Am făcut armata în Regimentul 120 Infanterie în orașul Breslivtovski din Corpul a 10 de Armată.

3. La mobilizare am fost încorporat în Regimentul 120 cu care m-am dus la război sub comanda sublocotenentului Ștreichen.

4. Regimentul meu a fost mobilizat prin luna august 1914 cu un efectiv de companie de 500 oameni, batalionul 2000 și regimentul avea 8000 de oameni. O companie avea 5 ofițeri dintre care unul comandant și 4 sublocotenenți. Comandanți de plutoane, ca grade inferioare, aveau cam 12 de companie.

În luna august 1914 am primit ordin de mobilizare și în timp de trei zile tot regimentul meu am fost gata de plecare. Regimentul meu a fost mobilizat în orașul Breslivtovski și am plecat în Polonia rusească cu trenul și am debarcat în Varșovia de unde am plecat spre granița germană pe jos.

5. Am luat parte la două lupte, luptându-ne cu infanteria germană și a doua oară contra artileriei austriece. Infanteria germană a luptat mai bine ca noi fiindcă ne-a făcut să ne retragem; cu toate acestea, totuși, eram încurajați de ofițeri ca să nu ne lăsăm că tot noi avem să-i batem. Noi aveam de fiecare companie câte 8 mitraliere. Pierderile variau după cât erau de principale luptele astfel din compania mea din 560 oameni a mai rămas 200 oameni.

6. Ca arme ne-am luptat cu arma “Manlicher”; ca unelte aveau cam 250 de lopeți, 250 târnăcoape, 250 de ferestre, 250 topoare de fiecare companie. Aceste unelte erau date la oameni în modul acesta: jumătate compania avea lopeți și ferestre și jumătate avea târnăcoape și topoare.

7. La fiecare companie în tranșee aveau soldați servanți care ne aprovizionau cu cartușe care le aveau îndestul.

8. În tot timpul la noi este hrană caldă și în timpul luptei se schimbă unii luptă alții mănâncă și mai mult ne dă prezenți.

9. Din echipamentul de campanie nu s-a adăugat și nici nu s-a mai redus nimic.

După părerea lui prisosul în echipament și ce-l încurca în lupte și marșuri ar fi greutatea raniței. Cel mai practic după el ca echipament ar fi cel german.

În război a purtat cisme și crede că cele mai bune sunt cismele deși sunt grele însă îi ferea de udătură și când trecea râurile mai mici nu se puteau uda.

Echipament li se dădea de câte ori avea nevoie deoarece aveau cu ei magazinele de echipamente.

10. Întrebuița atacuri în ordine risipită în mase foarte mari.

În lupte au fost ajutați mai mult de artilerie, iar de cavalerie numai ca patrulare; artileria le bombarda pozițiunile inamicului și-n urmă ei plecau la atac. Puneau foarte mare preț pe ajutorul acestor două arme care le prepara terenul luptei.

Sfaturile date de comandanții lor erau de a trage cât se poate de bine, de a lupta până la unu, de a lucra bine și a se conduce singur chiar fără comandantul lui față de împrejurări, de a nu se preda singur și a nu dezerta.

11. Dintr-o companie de unde făcea el parte au căzut răniți și morți din 500 oameni cam 300 oameni.

Pe răniți îi trimitea în interiorul Rusiei iar pe morți, imediat după luptă, făcea gropi și-i îngropa.

Erau adunați de către sanitari, pansați imediat pe câmpul de luptă și trimiși la spitalele din urma trupelor sau liniei de luptă. Imediat ce înceta lupta morții erau adunați și îngropați.

La vreo 15 km înapoia liniei de luptă erau instalate Spitalele Regimentare, în urmă cele Divizionare etc. Funcționau foarte bine având personal și medicamente suficiente.

12. Știe că compania lui era urmată de vreo 6-8 chesoane cu cartușe, dar nu știe dacă erau numai ale unei companii sau mai multora; restul nu știe și nici nu are idee de tren de luptă și regimentar.

13. În momentul dezertării mă aflu în Regimentul 120.

Regimentul meu era compus din trei batalioane a câte 4 companii fiecare batalion. Regimentul meu făcea parte din Corpul al X-lea de Armată, însă nu știu din ce Divizie și Brigadă făcea parte.

14. Regimentul meu se afla în Bucovina în timpul când eu am dezertat, însă nu știu în ce comună, și ca efectiv avea cam vreo 4000 oameni.

Tot regimentul meu era la un loc într-o comună lângă Cernăuți, Bucovina.

15. Nu știu exact însă am văzut o mulțime de artilerie, cavalerie <și> infanterie.

În sectoarele vecine erau trupe ca rezervă, însă nu pot preciza locul și ce trupe se aflau.

16. Regimentul meu se afla acolo de vreo 3 luni de zile și stătea în tranșee.

Nu știu unde se aflau unitățile superioare din care făcea parte regimentul meu, și nici cine le comanda, știu numai că toate trupele le comanda dl. general Brusilov.

17. Trupe am văzut multe de jur-împrejurul sectorului nostru dar nu știu unde. Toate aceste trupe luptau.

18. Tranșee am văzut și am și stat în ele; erau făcute în zigzag și frontul era către inamic. Tranșeele erau deja lucrate când am ajuns eu acolo așa că eu nu am lucrat la tranșee și nici la fortificații. Nu știu locul unde se aflau tranșeele, nici dimensiunea lor, însă erau toate betonate cu ciment.

19. Eu nu am lucrat la căi ferate deoarece era o armată specială care le făcea, însă am văzut lucrându-se. Unde mergea nu știu însă venea din direcția Noua-Sulița-Boian; nu știu nici lărgimea și nici lungimea lor. Alte lucrări nu am mai văzut lucrându-se.

Nu pot da alte informațiuni cu privire la dislocările de trupă, fortificații, căi de comunicații etc.

Despre armata mea pot spune că luptă admirabil, că este foarte bine echipată și nu are frică, plus de asta sunt și mulți. Inamicul ar lupta și el bine însă este fricos, fugea imediat când începeam atacul, însă are artilerie bună și mitraliere multe.

20. În genere cred că armata unde am servit eu luptă foarte bine, curajoasă și am avut ofițeri foarte buni din cei care-și petrecuse o viață întreagă în armată, mai mult bătrâni. Gradații și ofițerii mei erau foarte buni.

Armata germană era bună, însă armata austriacă era proastă, nu lupta bine

Părerea mea este că tot noi avem să învingem iar nu nemții.

Nu știu deoarece am stat pe front un an și jumătate însă am fost rănit de 3 ori și am fost dus în Petrograd la un spital unde m-am făcut bine. Acolo nu se simțea războiul

Despre România se vorbea foarte mult și se spunea că are armată bună și odihnită.

Credem că odată cu intrarea în acțiune a României are să fie mai bine sperând că vom scăpa mai repede de războiul.

21. Am dezertat deoarece mă plictisiseam din cauza prea marei mizerii și nu am vrut ca să fiu prizonier.

În Regimentul meu erau cam vreo 50 dezertori.

Ca meserie cunosc șăpcăria civilă și militară.

<ss> Bor<is> Nimirovski <m.p.>

Arhivele Naționale Suceava, Colecția de documente P. XXXVII/63, f. 191-192. Orig.

NOTE:

1. *1918 la Români. Desăvârșirea Unității Național-Statale a Poporului Român. Documente externe 1916-1918*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, ediție întocmită sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului; T. Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial*, Cernăuți, Societatea Tipografică Bucovineană, 1923; Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, Ed. Casei Scoalelor, București, 1928; Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei – studii și documente*, București, Cartea Românească, 1928; T. Bălan, *Bucovina în războiul mondial*, Cernăuți, 1929; *Unirea Bucovinei 27 oct. 1918 – 27 oct. 1933*, Cernăuți, 1934; Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii 1918*, Cernăuți, 1938; Vasile Gh. Miron, Ioan V. Cocuz, *Unirea Bucovinei cu România*, în “Suceava” – AMJ, vol. V, 1978; Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ioan M. Oprea, Paul Oprescu, *România în primul război mondial*, București, Editura Militară, 1979; *România în anii primului război mondial*, București, Editura Militară, 1987; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Ed. Humanitas, București, 1991; Ioan Cocuz, *Unirea Bucovinei cu România (aspecte militare)*, Ed. “Suceava”, 1997; *Zece ani de la Unirea Bucovinei 1918-1928*, Cernăuți, 1928.
2. Arhivele Naționale Suceava, fond Școala Generală Iacobeni, dosar 1/1925, f. 11; T. Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale în Bucovina*, p. 200.
3. Victor Morariu, *Din trecutul Liceului “Ștefan cel Mare” Suceava*, în “Gazeta bucovinenilor”, an II, nr. 24, București, 1 decembrie 1935.
4. Vasile Bodnărescu, *Cuvântare la adunarea democrației naționale*, ținută la Iași, în “Glasul Bucovinei”, an I, nr. 32, Cernăuți, 22 decembrie 1918.
5. Teodor Bălan, *Bucovina în războiul mondial*, Cernăuți, 1929, p. 5.
6. Idem, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina*, p. 183.
7. *O scrisoare a eroului Ion Grămadă*, în Calendarul “Glasul Bucovinei” pe anul 1920, Cernăuți, 1920, pp. 83-84.
8. Dimitrie Marmeliuc, *Cincisprezece ani de la Unirea Bucovinei*, în vol. *Unirea Bucovinei 27 oct. 1918 – 27 oct. 1933*, Cernăuți, 1934, p. 15. Amănunte despre participarea românilor bucovineni la războiul din 1914-1918, vezi și Dimitrie Vatamaniuc, *Voluntarii bucovineni în războiul pentru întregirea țării*, în “Suceava” – AMJ, vol. XXI, 1994, pp. 249-254.
9. Arhivele Naționale Suceava, Colecția de documente, P. XXXVII/63, f. 169.

10. Idem, Colecția ORPOT, P. XXV/23, 30, 25. Aici se găsesc schițele nr. 4 și 8 cu poziția armatelor române și ruse în Bucovina în lunile octombrie și noiembrie 1916, precum și schița nr. 6 cu contraofensiva armatelor austro-germane din octombrie-noiembrie 1916. Amănunte vezi *1918 la Români. Desăvârșirea Unității Național-Statale a Poporului Român*, doc. 259, pp. 848-850.
11. “La 17/30 august 1916, după prof. V. Morariu pentru întâia oară pe pământul Bucovinei s-a aclamat România Mare” cu ocazia organizării de către societatea *Dacia Română* din Burdujeni a unei mari manifestări naționale pe ruinele Cetății de Scaun din Suceava. La manifestație au vorbit Grigore Stoica “un inimos funcționar din Burdujeni, care a glorificat România și i-a dorit izbândă” și prof. Severin Procopovici care salutând oaspeții din țara liberă a afirmat că “Bucovina de veci va rămâne românească și România Mare se va înființa”. Cu această ocazie s-a arborat steagul tricolor și s-au intonat cântecele *În țara mândră a fagilor* și *Pe al nostru steag*. Arhivele Naționale Suceava, Colecția de documente, P. XXXVII/63, f. 174; T. Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina*, p. 182; Victor Morariu, *Unirea la Suceava*, în *Amintiri răzlețe din timpul Unirii 1918*, p. 240; I. Cocuz, *op. cit.*, p. 18.
12. Ideea ocupării Bucovinei exista în concepția Rusiei – vezi raportul din 3/16 iulie 1916, al atașatului militar al Belgiei la Paris, referitor la desfășurarea negocierilor ruso-române privind intrarea României în război care redă expres “Rusia refuză implicit să dea României Bucovina, pentru că ea este deja cucerită”. *1918 la Români – desăvârșirea Unității Național-Statale a Poporului Român. Documente externe 1916-1918*, București, 1983, vol. I, doc. 222, pp. 738, 739.
13. După cum se vede autoritățile militare ruse au menținut ordinele austriace de a fi interzisă pătrunderea în Bucovina “a ziarelor și a corespondenței ce veneau din România”; I. Cocuz, *op. cit.*, p. 10.
14. Guvernatorul rus al Cernăuților era gen. Lighin, iar adjunctul său, contele Lambsdorf Galogan. T. Bălan, *Bucovina în războiul mondial*, p. 34.
15. Prin ordinul nr. 1191 din 23 februarie 1917 al Ministrului de Război se hotărăște înființarea Corpului de voluntari ardeleni și bucovineni aflați în prizonierat în Rusia. În acest scop guvernul român trimite pentru tratative cu partea rusă pe colonelul Constantin Pietraru, care, deși a ajuns la înțelegere cu generalul Mihail V. Alexeev, șeful Marelui Stat Major rus, acesta nu s-a putut constitui decât mai târziu, după mutarea lagărului la Kiev, și după echiparea și instruirea prizonierilor. Sub comanda col. Constantin Pietraru primele batalioane pornesc spre România la 6 iunie 1917, iar la 8 iunie 1917 sunt primite cu onoruri militare în gara Iași. *1918 la Români. Desăvârșirea Unității Național-Statale a Poporului Român – Documente externe*, București, 1983, vol. II, doc. 317, pp. 1039, 1041; Ioan Cocuz, *op. cit.*, pp. 20-21.
16. Voluntari români.
17. Corect Brest-Litovsk, localitate unde, câțiva ani mai târziu, la 3 martie 1918, avea să se semneze încheierea păcii între Germania, Austro-Ungaria, Turcia și Bulgaria, de o parte și Rusia sovietică. (*Istoria lumii în date*, Editura Enciclopedică Română, București, 1969, p. 349).
18. Semnătura în limba rusă.
19. Datele din parantezele unghiulare sunt rezultate din calculele noastre.
20. Idem.

* Primărie comunală care n-a transmis informațiile cerute

BEWEISE ÜBER DIE ERSTE WELTKRIEG NEUE DOKUMENTEN

Zusammenfassung

In Folge mehrere Forschungen die im Staatsarchiv von Suceava unternommen wurden, der Verfasser hat einige neue Dokumente von der Zeitspanne 1914- 1918 gefunden. In allgemeinen, diese Dokumenten beziehen sich auf Interesse der Rumänen, daß durch verschiedenen Mittel, einschließlich Aktivitäten im Bereich der Spionage, an die Besiegung der Zentral Mächte und an die Verwirklichung des Großrumäniensideals, zu beitragen.

Rădăuți, 29 aprilie 1933. Tablou întocmit de Prefectura județului Rădăuți, cuprinzând invalizii, orfanii, văduvele, voluntarii și prizonierii de război din anii 1914-1918, realizat pe baza rapoartelor primăriilor comunale și ale orașelor Rădăuți și Siret, conform ordinului Prefecturii nr. 5337 din 29 aprilie 1933.

Nr. crt	Localitatea	Invalizi	Orfani	Văduve	Foști luptători demobilizați		Total	Voluntari	Prizonieri	Observații
					De armata română	Din armata austro-ungară				
1.	I. Plasa Putilei Brodina	3		17						
2.	Câmpulung pe Ceremuș*									
3.	Chiselețeni			13						
4.	Comatin	6		16	1	90	91	1 Italia		
5.	Zihtineț	8		20		102	102		13 Rusia 5 Italia 1 România	
6.	Gura Putilei*									
7.	Iablonița	6	2	11	4	82	86	4 Italia		
8.	Plosca	6		16		86	115		21 Rusia 8 Italia	
9.	Putila*									
10.	Sălășeni*									
11.	Sârghieni	3		33	4	181	184	4 Italia	44 Rusia 9 Italia	
12.	Seletin	17		46						
13.	Șipotele Sucevei	10	1	15	6	140	218	6 Italia	1 Italia 1 România 69 Rusia	
14.	Torăceni	2		22	2	63	89		23 România 2 Italia 1 Serbia	

1.	II. Plasa Siretului Bahrinești	15	2	18	9	127	129	9 Italia	2 Rusia	
2.	Baineș	5	2	23	17		17			
3.	Bălcăuți	20		31	4	128	137	4 Italia	8 Rusia 1 Italia	
4.	Botușanița	7	1	8		70	76			
5.	Calafindești	24		32	6		153	6 Italia		
6.	Cândești	6	1	8	4	80	98	2 Rusia 2 Italia	18 Rusia	
7.	Cerepcăuți	19		29	5	141	146	5 <România>		
8.	Climăuți	6	2	7				3 Italia	4 Italia 7 Rusia	
9.	Fântâna Albă			4				3 Italia	8 Rusia	
10.	Gărbăuți	10	1	12	4	59	61	3 Italia 1 România	1 Rusia	
11.	Grănicești	9	3	12	8	144	161	8 <România>	1 Franța 28 Rusia	
12.	Mușenița cu Băncești	6		6	1	38	39	1 Italia	1 Rusia	
13.	Negostina cu Gropeni	21	3	31						
14.	Oprișeni	11	8	19	6		17	6 <România>		
15.	Poieni	10	1	7		56	71	3 Rusia 6 Italia		
16.	Rogojești	11	2	11	8	111	139	8 <România>	23 Rusia	
17.	Sinăuți de Jos	8		19	3	74	82	3 Italia	8 Rusia	
18.	Sinăuți de Sus	7		5	10		52	1 Italia 2 Rusia	4 Rusia 1 Italia	
19.	Slobozia Berlinților	4		4	2		2			
20.	Stănești de Jos	8		16	8	68	86	7 Rusia 1 Serbia 1 Franța		

21.	Stănești de Sus	3		17	9	61	66	1 România 9 Italia	7 Rusia 1 România	
22.	Stârcea	6	2	13	17		17	17 <România>		
23.	Tereblecea	23	5	24	26		26	6 Italia		
24.	Tereblecea Nouă	8	4	8	8	52	53	1 Rusia 7 Italia	1 Italia 2 Rusia	
25.	Volcineț	16	3	37	19	146	198	19 <România>	6 Austro- Ungaria 37 Rusia 5 Italia 2 Serbia 2 Franța	
1.	III. Plasa Ștefan Vodă Bădeuți	5	1	16	2	83	111	2 Italia	8 Italia 20 Rusia	
2.	Bădeuții Noi	1	4	4	3	34	42	3 Italia	1 Italia 7 Rusia	
3.	Bilca	30		57	19	274	279	11 Italia 2 Rusia 6 România	5 Rusia	
4.	Burla	8	2	32	23	109	113	2 Franța 21 Italia	4 Rusia	
5.	Costișa	6	9	37	23	219	219	23 <România>		
6.	Dornești	20	2	49	25	216	216	25 Italia		
7.	Frătăuții Noi*									
8.	Frătăuți pe Suceava	12		16	5	176	195	5 Italia	17 Rusia 2 Italia	
9.	Frătăuții Vechi	26	20	52	26	199	268	16 Italia 1 Rusia	66 Rusia	
10.	Gălănești	15	8	10	8		8	8<România>		

11.	Gura Putnei	3	2	14		143	178	1 Italia	11 Italia 24 Rusia	
12.	Horodnicul de Jos	23	2	59	20	144	189	6 România 10 Italia 5 Rusia	1 Italia 44 Rusia	
13.	Horodnicul de Sus	22	2	62	24	234	255	19 Italia 5 Rusia		
14.	Hurjuieni	12	5	11		56	94	6 Italia	24 Rusia 13 Italia 1 Franța	
15.	Marginea	45	28	72	21		266	20 Italia	48 Rusia	
16.	Măneuți	11	3	36	5	186	210	5 Italia	24 Rusia	
17.	Mileșăuți*									
18.	Putna	11	1	18	15	206	265	11 Italia 2 Rusia 2 România	14 Rusia 4 Italia 1 Ungaria 1 Serbia	
19.	Satu Mare	8	4	17	12	146	157	1 Franța 9 Italia 2 Rusia	11 Rusia	
20.	Satu Mare Nou	3		8	5	89	107	5 <România>	3 Italia 15 Rusia	
21.	Straja	36	1	56	27/1	284	333	27 Italia 1 România	1 Franța 47 Rusia 1 Serbia	
22.	Sucevița	19	4	31	14	127	145	14 <România>	17 Rusia 1 Italia	
23.	Țibeni	10	2	33	2	232	250	2 Italia	11 Rusia 5 Italia 1 România 1 Serbia	
24.	Vicovul de Jos	17	3	51	"nu există"			2 Rusia 6 Italia		
25.	Vicovul de Sus	60	24	123	77/7	459	528	77 Italia	69 Rusia	

								7 România		
26.	Voitinel	6	4	26			*	*	*	
27.	Voievodeasa	5	7	12	6			5 România 1 Italia		
28.	Volovăț	14	2	51	18	66	67		1 Rusia	
	Total mediul rural ¹⁹	<741>	<183>	<1613>	<602>	<5781>	<7206>	<536>	<960>	
	Orașul Rădăuți	41	13	131	2/3			4 România 19 Italia		
	Orașul Siret	51	4	62						
	Suburbia Mănăstioara	15	1	20	13			2 Rusia 11 Italia		
	Suburbia Văscăuți	9		11	3			3 Italia		
	Total mediul urban ²⁰	<116>	<18>	<224>	<39>			<4 România> <33 Italia> <2 Rusia>		

Arhivele Naționale Suceava, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar 121/1930, f. 2-3, Original.

UN MEMORIU INEDIT AL REFUGIAȚILOR DIN NORDUL BUCOVINEI ADRESAT GENERALULUI ION ANTONESCU

Mihai-Aurelian Cărunțu

În contextul geopolitic de la începutul verii anului 1940, marcat de prăbușirea iremediabilă a vechiului statu quo stabilit de tratatele încheiate la Versailles, Uniunea Sovietică va înmâna guvernului de la București o serie de note ultimative prin care revendica nu doar “moștenirea” țaristă (Basarabia), dar și nordul Bucovinei, act ce depășea cadrul unei restitutio in integrum cât și cele convenite în Protocolul adițional secret ruso-german din 23 august 1939. Agresiunea Armatei Roșii, mijloc prin care va fi înfăptuit acest odios rapt teritorial – ce reprezenta prima lovitură pe care o primea statul național unitar român – va avea urmări imediate dar și de perspectivă în toate sectoarele vieții social-economice¹.

Termenul de 4-5 zile acordat de Kremlin autorităților române pentru evacuarea Basarabiei și a nordului “Arboroasei”, care a fost în mod practic redus la 48 de ore, datorită înaintării rapide a trupelor sovietice², precum și condițiile excepționale în care s-a desfășurat această importantă operațiune, au determinat numeroși locuitori să rămână, fără voia lor, veritabili prizonieri dincolo de linia de demarcație. În mod evident, nu era în interesul statului să golească de români cele două provincii – care au suferit mutații demografice substanțiale și în timpul dominațiilor străine din trecut – dar, printre cei ce nu vor reuși să părăsească la timp teritoriile acaparate de Stalin se numără mii de militari, funcționari, intelectuali etc. Din nefericire, toți aceștia se găseau în fruntea listei pregătite de aparatul de represiune comunist ce urmărea distrugerea în primul rând a elitelor și a tuturor celor ce puteau constitui o eventuală forță de opoziție față de noul regim.

După stabilirea în diverse colțuri ale țării, refugiații vor continua să se confrunte cu diverse probleme legate în special de supraviețuirea în noile condiții, fără a uita însă de rudele, prietenii sau cunoscuții care au rămas în teritoriul ocupat. Un nucleu al “diasporei” nord-bucovinene se va forma treptat și în orașul Suceava (ce găzduia în primăvara anului 1941 peste 1000 de evacuați), unde s-au stabilit temporar o serie de personalități ale vieții publice și culturale cernăuțene, printre care: Gh. Onciul, directorul Conservatorului, prof. univ. Erast Tarangul, Filaret Doboș, Leca Morariu, senatorul Titus Cercavschi ș.a.³. Odată cu schimbarea de regim intervenită la începutul lui septembrie 1940, refugiații au sperat în impulsionarea ritmului “repatrierilor” din Basarabia și nordul Bucovinei, problemă umanitară deosebit de gravă, speculată la maximum de URSS ca mijloc de șantaj și spoliere a statului român⁴. Astfel se explică redactarea prezentului memoriu adresat Conducătorului Statului, depistat în fondurile Arhivei Ministerului Afacerilor Externe, constituind o pledoarie impresionantă pentru salvarea românilor din teritoriile evacuate, ce nu ocolește probleme deosebit de delicate, ca de pildă vinovăția foștilor guvernanți sau atitudinea incalificabilă a Moscovei față de cei ce doreau să părăsească teritoriul ocupat. Prin informațiile pe care le aduce, nu ne îndoiim că acest document va contribui la o mai bună cunoaștere a dramei refugiaților din perioada 1940-1941.

COPIE

Domnule GENERAL,

Tragicele evenimente din ziua de 27 iunie a.c., care au impus cedarea forțată a Basarabiei și a Bucovinei de Nord, au adus cu sine nu numai rășluirea unor istorice și integrante părți din teritoriul nostru național, nu numai nețărmurite pierderi din patrimoniul sufletesc, cultural și gospodăresc al poporului nostru, ci și aruncarea a milioane de români în brațele desnădejdiei și ale suferinței, pentru care se conturează tot mai accentuat și palpabil o groaznică și iremediabilă soartă:

Aceia a pierzaniei lor desăvârșite pe urma unui diabolic sistem de persecuție morală și a celei mai crâncene mizerii omenești.

Nu din vina și nici din voia lor aceste milioane de români au ajuns în situația disperată de astăzi, ci exclusiv din totala lipsă de răspundere a foștilor guvernanți (s.n.), care au întârziat – intenționat sau neintenționat – să lămurească pe conaționalii lor din Basarabia și Bucovina asupra iminentului pericol, ce îi amenința, prin acceptarea fortuită a ultimatumului sovietic din noaptea de la 26/27 iunie a.c.

Pentru edificarea d-voastre, domnule general, asupra modului, mai mult decât incalificabil de evacuare a populației civile din Bucovina, este suficient să menționăm cazul că în ziua de 28 iunie, orele 11 a.m., a fost destituit telegrafic de către Ministerul de Interne, din funcția sa de vice-primar al municipiului Cernăuți, col. î.r. Ion Cantemir, pentru motivul că în cursul zilei premergătoare dăduse ordin funcționarilor municipali să se pregătească de evacuare și că toate instanțele de judecată din același oraș au fost lăsate în dimineața zilei de 28 iunie a.c. în exercitarea funcțiunii lor⁵, când la orele 10 a.m. au început sângeroasele excese ale plebei comuniste împotriva românilor și a reprezentanților autorităților românești, iară la orele 16 avangardele sovietice și-au făcut intrarea în capitala Bucovinei⁶.

DOMNULE GENERAL,

În haosul care pusese stăpânire pe întreaga noastră viață de stat, ca urmare nemijlocită a acestor extrem de dureroase și copleșitoare evenimente, guvernele de pe atunci au întrelăsat organizarea unei acțiuni concertate pentru repatrierea metodică și ordonată a românilor din Basarabia corect Bucovina – n.n. de Nord, lăsând această importantă problemă de demnitate, răspundere, conștiință și solidaritate națională la discreția inițiativelor neautorizate ale organelor insubordonate ca: primării, poliții, prefecturi, rezidențe regale, Straja Țării, Ministerul de Interne, Ministerul de Externe, diverse comisii speciale și în cele din urmă "Comisariatul General pentru Asistența Populației venită din Basarabia și Bucovina de Nord"⁷, asaltate fiecare în parte de un potop de cereri de repatriere, cuprinzând aceleași nume și aceleași persoane (s.n.).

În modul acesta, în loc ca ordinea programatică și chibzuită să prezideze această capitală operă națională, toate eforturile celor interesați la soarta și viața familiilor lor din teritoriul ocupat s-au mistuit – din lipsa unor măsuri organizate – în acțiuni incidentale, desperate și de improvizație, fără ca până astăzi să aibă încredințarea că foștii factori din conducerea țării au întreprins o acțiune hotărâtă pentru salvarea, cel puțin a vieții, celor rămași sub asupritoria stăpânire sovietică.

Chiar mai mult, spre a învedera în mod și mai cras halul de confuzie și descompunere, în care ajunsese aparatul nostru statal, trebuie să relevăm împrejurarea că nu rare au fost cazurile, în care foștii guvernanți au îndemnat pe solicitanții lor desnădăjduiți să apeleze la concursul și

protecția consulatelor străine, fără să-și deie seama că prin aceasta înmormântează însuși prestigiul nostru ca Stat independent și suveran⁸.

DOMNULE GENERAL,

Din prima clipă a ocupării teritoriului cedat, autoritățile sovietice au pus în practică un regim de silnicie și teroare, îndreptat cu deosebire împotriva elementului românesc.

Astfel:

1) Chiar în ziua de 28 iunie 1940, imediat după intrarea trupelor sovietice în Cernăuți, Comandamentul militar sovietic a lansat o ordonanță, prin care oprea părăsirea orașului sub sancțiunea împușcării deși termenul de evacuare era de 4 zile (s.n.)⁹.

2) Numeroși intelectuali români ca d-nii: Dașchevici¹⁰, general i.r. Miron, colonel i.r., N. Popescu, Cons. De Curte de Apel, Pihal¹¹, insp. de poliție, V. Doboș, avocat, Panaitescu, subinsp. de poliție, dr. E. Botezat, dir. La Fondul bisericesc, N. Vasiliu, funcționar CFR, Budișteanu și Malcinschi, funcționari de poliție, nenumărați alți intelectuali, funcționari, pensionari, liberi profesioniști, etc. precum și toți foștii primari ai comunelor urbane și rurale, au fost arestați, ținuti cu săptămânile în diferite închisori, iar unii din ei deportați în URSS, condamnați la zeci de ani de muncă silnică pentru vinovății imaginare, fără ca familiile lor să știe ceva despre soarta lor¹².

De asemenea, ceilalți intelectuali români sunt cercetați și urmăriți cu săptămânile, expuși fiind celor mai distrugătoare torturi morale.

3) În ce privește viața economică și morală, aceasta a luat în teritoriul ocupat o înfățișare apocaliptică:

Salariile și pensiile nu se plătesc, - comerțul este desființat prin însăși jefuirea tuturor magazinelor, - întreprinderile industriale și meșteșugărești sunt închise, muncitorii șomează, proprietarii de case sunt scoși din patrimoniile lor, imobilele și locuințele refugiaților, deși au fost lăsate în administrarea unor rude sau procuratori, au fost devalizate și devastate, - foametea își face loc tot mai mult în sânul populației, - disperarea stăpânește conștiința și suferință și mizerie¹³.

DOMNULE GENERAL,

În aceste condițiuni de osândă morală și material[ă] este explicabil că majoritatea covârșitoare a intelectualității române și a românismului în genere din provinciile ocupate de soviete – și aci ne gândim cu deosebire la împrejurările din Bucovina, unde nici un român neaș, neîmpeștriat în origin[e]a sa etnică, n-a pactizat cu ideologia cotropitorilor și nici cu practicele lor – să nu aibă o dorință mai înaltă, decât de a-și salva viața și familia din groaznicul infern ce s-a abătut asupra lor.

Aci intervine însă metoda teroarei morale, utilizată într-un mod sălbatic de autoritățile sovietice:

1) **Miile de repatriabili români sunt purtați și ținuti cu săptămânile pe la diversele comisii de repatriere, fiind amânați de la o zi la alta sub pretextele cele mai ridicole și fantastice (s.n.)**

2) Insistențelor disperate ale repatriabililor de a li se aproba plecarea în țară li se răspunde cu afirmația că: <<întrucât Guvernul român n-a făcut nici un demers oficial pentru repatrierea lor, întoarcerea lor în România este deci nedorită și inutilă>>¹⁴.

3) La aprobarea repatrierilor români sunt continuu preferați (a se citi refuzați – n.n.) față de membrii celorlalte entități etnice conlocuitoare¹⁵.

4) Spre a se înjosi și mai mult mândria și demnitatea noastră națională, autoritățile sovietice au trimis cu primul transport pentru repatriere numai persoane de dubioasă condiție socială și morală, în majoritate bursiere ale lupanarelor și ale localurilor publice de distracție și desfrâu.

DOMNULE GENERAL,

Această dureroasă realitate s-a agravat și mai mult în proporțiile și consecințele ei morale și naționale prin faptul că:

1) Dintr-un total de 15000 persoane anunțate la comisiunile sovietice din Cernăuți pentru repatriere, au sosit în țară până astăzi numai câteva sute;

2) În ziua de 28 septembrie a.c. comisiunea sovietică de repatriere de la Cernăuți și-a suspendat lucrările, nemaipermitând repatrierea nimănui¹⁶;

3) Delegații sovietici din comisiunea de repatriere de la Bahrinești, jud. Rădăuți, au declarat în ziua de 13 octombrie a.c. delegaților comisiei române de la Burdujeni că: <<transporturile de repatriați au încetat, fiindcă românii refuză să se întoarcă în România>>;

4) O dată cu afirmarea ideii naționale în România, autoritățile sovietice au potențat măsurile lor de persecuție împotriva elementului românesc, cu deosebire împotriva intelectualilor și a membrilor mișcării legionare.

5) Din cauza mizeriei, a privațiunilor, a frigului, a epidemiilor de febră tifoidă și dizenterie, întreaga populație este expusă de a se prăpădi în cele mai teribile chinuri, fizice și morale.

DOMNULE GENERAL,

În fața acestor zguduitoare perspective, ce amenință soarta și viața a milioane de români din Basarabia și Bucovina de Nord, noi subsemnații fii și locuitori ai acestor meleaguri de istorică băștinătate românească – ai căror familii au rămas în mare parte în teritoriul ocupat de soviete – răspunzând unui înalt imperativ de conștiință și de sfântă îndatorire națională de a salva viața părinților, fraților, copiilor și conaționalilor noștri din lanțurile unei insuportabile robii, în care sunt siliți să trăiască în contra voinței lor, ne permitem a vă adresa, în modul cel mai respectuos, următorul stăruitor apel:

D-voastră, domnule general, care ați început cu cel mai pilduitor curaj civic opera de salvare a statului român de la prăbușire și pieire și de reînnoire spirituală și morală a neamului nostru, în cel mai tragic moment al existenței noastre ca stat și ca națiune, binevoiți a vă lega numele istoric al d-voastre de o nouă operă de aceeași valoare națională și etică, și anume:

Salvarea românilor din Bucovina de Nord și Basarabia de ghiarele bolșevismului și ale morții, prin determinarea unei acțiuni organizate și energice de repatriere neîntârziată a acestora, păstrând astfel neamului nostru sute de mii de vieți, ce sunt actualmente pe cale să dispară în grozăvia regimului sovietic (s.n.)¹⁷.

În deplina convingere că d-voastră, domnule general, veți găsi și în această privință o soluție mântuitoare pentru confrații noștri din Basarabia și Bucovina de Nord, vă rugăm domnule general să binevoiți a primi expresia celei mai devotate considerațiuni.

Suceava, 16 octombrie 1940.

Urmează semnăturile:

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond. 71, URSS, d. 93, 1940, f. 79/85

NOTE

1. Vezi, printre altele: Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, București, 1992; Mircea Mușat, *1940. Drama României Mari*, București, 1992; Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei. 1940*, Chișinău, 1993; Alexandru, Cretzianu, *Ultimatumul sovietic la adresa României (26 iunie 1940)*, în *Ocazia pierdută*, Iași, 1995.
2. Astfel, la 29 iunie, trupele sovietice au atins "linia de fund finală pentru 2 iulie a.c. în punctele Tomnatic și Seletin" (Arhivele Militare Române, d. 43, *Jurnal de Operații al Corpului de Munte*, 4.V.1940 – 21.III.1941, f. 15.
3. Mihai-Aurelian Căruntu, *Contribuții la cunoașterea situației orașului Suceava în perioada 1940-1941*, în "Suceava", Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, XXII-XXIII, 1995-1996, p. 385 și urm.
4. Vezi Ioan Scurtu, C. Hlihor, *op. cit.*, passim; Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică-România. 1940*, p. 127 și urm.
5. În legătură cu atitudinea autorităților române față de iminentul pericol sovietic, vezi: Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareșalul Antonescu (Calea României spre statul satelit)*, București, 1996, p. 123; "Însemnări sociologice", nr. 2, 15 septembrie 1940, p. 11-12; Dinu C. Giurescu, *Povara lășității*, în "Magazin istoric", nr. 7, iulie 1998, p. 7.
6. Vezi memoriile lui Pepe Georgescu, *265 de zile la Cernăuți sub ocupație bolșevică. 28 iunie 1940 – 20 martie 1941*, în "Patrimoniul", nr. 2, Chișinău, 1991, p. 88 și urm.
7. Această primă instituție specializată – care se ocupa însă mai mult cu **îndrumarea și controlul** activității de ajutorare a refugiaților – a fost înființată pe lângă Ministerul de Interne la 17 iulie 1940; cf. Direcția județeană Suceava a Arhivelor Naționale (în continuare ANS), fond Prefectura jud. Baia, d. 111/1940, f. 106-107
8. Numeroși bucovineni vor apela la sprijinul Comisiei germane de repatriere de la Cernăuți; în acest sens vezi Irma Bornemann, Rudolf Wagner, *Mit Fluchtgepäck die Heimat verlassen... 50 Jahre Seit der Umsiedlung der Buchenlanddeutschen*, Stuttgart-München, 1990, passim; "Bucovina", nr. 121 din 1 decembrie 1941, p. 4. În toamna anului 1940 se găseau în Germania circa 3000 de refugiați români; cf. Arhivele Naționale Istorice, fond Președinția Consiliului de Miniștri, d. 282/1940, f. 24v.
9. Vezi și ANS, fond Administrația Fondului Bisericesc ortodox-român al Bucovinei, d. 6/1940; Pepe Georgescu, *op. cit.*, p. 91.
10. Ioan Dașchevici, fost prefect al județului Cernăuți – decorat pentru faptele sale de arme din timpul primului război mondial cu Ordinul "Steaua României" și Ordinul "Coroana României" în grad de Mare Cavaler – a fost arestat pe 11 iulie 1940, pentru a dispărea mai târziu fără urmă în labirintul lagărelor staliniste; cf. "Bucovina", nr. 789 din 16 ianuarie 1944, p. 3.
11. Rămas la datorie pentru a asigura ordinea în timpul evacuării, Ioan Pihăl va fi arestat și **condamnat la 15 ani de muncă silnică**; cf. ANS, fond Poliția orașului Rădăuți, d. 3/1940, f. 54.
12. Aceste măsură represive s-au bazat pe hotărârea nr. 1201-471 a Consiliului Comisarilor Poporului al URSS intitulată: *Cu privire la activitatea tribunalelor militare pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei de Nord*; cf. Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993)*, Chișinău, 1995, p. 347.
13. "Naționalizarea" principalelor mijloace de producție în urma unui decret a Sovietului Suprem din 15 august 1940 (cf. Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*,

- București, 1993, p. 134) va paraliza viața economică din regiune. Vezi și D. Pădure, *Basarabia și Bucovina de Sus sub noua stăpânire*, București, noiembrie 1940; Pepe Georgescu, *op. cit.*, passim; "Viața Basarabiei", nr. 4, aprilie 1941, p. 202.
14. Vezi Pepe Georgescu, *op. cit.*, p. 96-97.
 15. Grigore Gafencu, șeful Legației noastre de la Moscova, remarcă faptul că cererile de plecare ale minoritarilor se aprobau ușor, în schimb se refuzau în cazul în care pentru semnării cererilor "originea lor română era incontestabilă"; cf. Grigore Gafencu, *Preliminarii la războiul din răsărit*, București, 1996, p. 306.
 16. Suspendarea repatrierii românilor este cel mai probabil legată de începutul strămutării germanilor prin Comisia germană ce și-a început lucrările la Cernăuți în 15 septembrie 1940 (Irma Bornemann, Rudolf Wagner, *op. cit.*, p. 21).
 17. În decurs de numai un an, ocupanții sovietici au deportat din Basarabia și nordul Bucovinei aproximativ 300.000 de persoane, în marea lor majoritate etnici români; apud George Ciorănescu, *Bessarabia. Disputed Land between East and West*, München, 1985, p. 207.

Résumé

Le pact germano-soviétique du 23 août 1939 ont contribué à l'insolement politique de la Roumanie. Le 26 juin 1940, Moscou adressa à notre pays une note ultimative qui indiquait les prétention sur la Bessarabie et le Nord de la Bukovine. Par conséquent, la nation roumaine traversait une véritable tragédie. Cette document inédite – un *Mémoire* adressé à général Ion Antonescu – faire connaître des informations vers la situation et les abus soviétiques dans le nord de la Bukovine.

SCRISORI PRIMITE DE LA DOMNUL ERICH BECK (GERMANIA)

Pavel Țugui

Correspondența cu domnul Erich Beck, cercetător științific din Republica Federală Germania, a intervenit în momentul când lucram la *Antologia literaturii din Bucovina (până în 1918)*. “Istoria” acestei lucrări prezintă oarecare interes cultural, cu deosebire pentru a înțelege evoluția poziției oficiale a regimului politic Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu, din anii 1953-1973, față de trecutul istoric și realitățile politice-naționale contemporane ale Nordului Moldovei – “Țara de Sus”, în vechile cronică autohtone și “Bucovina” după ocuparea și “integrarea” ei în Imperiul Habsburgic (1775).

După al doilea război mondial și încheierea păcii de la Paris (1945-1947), Bucovina de Nord și Ținutul Herța, teritorii locuite în majoritate de români, populație autohtonă, sunt incluse în stăpânirea RSS Ucraina, în virtutea odiosului pact Ribbentrop-Molotov din 1939 și Anexele lui nelegiuite. Guvernul sovietic Stalin-Molotov a reușit să smulgă aprobarea guvernului SUA și al Angliei pentru “legiferarea” prevederilor Pactului Ribbentrop-Molotov și consfințirea, în *Tratat*, a ruperii Bucovinei de Nord și a Ținutului Herța din aria seculară a Moldovei istorice.

Reprezentanții prosovietici din eșaloanele conducătoare a propagandei și agitației Partidului Muncitoresc Român au izbutit să impună mijloacelor mass-media din RPR **cenzurarea** oricăror informații despre trecutul și prezentul ariei bucovinene, acestea mergând până la excluderea din *Istoria RPR*, editată de Mihail Roller pentru școlile secundare, a datelor istorice despre ocuparea Țării de Sus de armata Imperiului Habsburgic și evenimentele ce au urmat, precum și despre momentul Unirii Bucovinei cu Regatul României, în noiembrie 1918. Prin 1952, se ajunsese până acolo, încât scrierea sau citirea în mijloacele mass-media a cuvintelor “Bucovina”, “Cernăuți”, “Herța”, “Storojineț” etc., să constituie un delict (?), deoarece erau cenzurate.

Asemenea enormități cultural-politice au început să fie **ciuruite** după moartea lui Stalin. În anul 1953, din inițiativa unor bucovineni, s-a organizat sărbătorirea *Centenarului nașterii lui Ciprian Porumbescu*. Evenimentul are semnificații istorice multiple. Sărbătorirea a fost decisă printr-o *Hotărâre a Consiliului de Miniștri*, deci printr-un act oficial de stat, în acest fel căpătând caracter **național**; s-au emis acte de stat oficiale prin care anumite localități, instituții de învățământ și artistice primeau numele “Ciprian Porumbescu”; lucrări corale, precum *Trei culori...*, *Pe-al nostru steag* etc., erau incluse în repertoriile tuturor formațiilor artistice și preluate ca “semnal” al Radiodifuziunii Române. Manifestările culturale de pe tot cuprinsul țării au readus în fața miilor de oameni, valori artistice bucovinene, devenite bunuri spirituale ale tuturor cetățenilor români, percepute ca simboluri ale demnității și unității naționale¹.

Sărbătorirea națională a lui Ciprian Porumbescu a stimulat creația literară artistică originală. aș reaminti, înainte de toate, opereta *Lăsați-mă să cânt* (1954), muzică de Gherase Dendrino, libret de Eratia Sever, Liliana Delescu și Viorel Cosma, al cărei titlu simbolic nu poate scăpa nimănui și care a cunoscut un succes de public extraordinar, prin cele peste 1000 de spectacole în țară și mai mult de 100 în străinătate (RDG, URSS, Ungaria, Iugoslavia, Polonia, RFG, Luxemburg, Olanda etc.). Această “capodoperă a operetei naționale” românești din secolul XX s-a bucurat de audiența a cel puțin 400.000 de spectatori români, ceea ce nu poate fi ignorat, iar cercetătorii consacrați onești au relevat constant fenomenul².

Deschiderea, începută cu opera lui Ciprian Porumbescu, s-a amplificat prin omagierea oficială (au apărut hotărâri guvernamentale) a compozitorului basarabean Gavriil Muzicescu (decembrie 1953), urmată de Centenarul nașterii lui Eusebie Mandicevski, a lui Victor Vasilescu și alți muzicieni bucovineni³. Subliniez că aceste manifestări, concepute la nivel politic și de stat

central (așa cum demonstrează documentele publicate de noi!) s-au desfășurat în paralel cu inițiativele ideologice de înlăturare a acțiunilor obstructioniste, practicate în anii 1946-1953 față de scrierile, de orice fel, care conțineau referiri la istoria Basarabiei și Bucovinei, nume de locuri și localități sau pomeneau lucrări despre provinciile respective.

O schimbare semnificativă s-a produs în 1953 și în domeniul literaturii. După ani de uitare, la sfârșitul lui 1953 apar în librării romanele istorice sadoveniene: *Neamul Șoimăreștilor*, *Frații Jderi*, *Viața lui Ștefan cel Mare* etc.⁴. De la sine că, începând cu anul 1955, toate mijloacele mass-media publică și difuzează date istorice, localități, oameni etc. din Bucovina de Nord, ținutul Herța și Basarabia. De aceea, afirmațiile unor cercetători că prin anii 1957-1960 – numele “Bucovina” era proscris... nu corespunde adevărului istoric, probe fiind nu numai periodicele de istorie, arheologie și lingvistice, ci și periodicele cultural-artistice.

Spre exemplificare, voi reaminti celor neinformați sau de rea-credință că Liviu Rusu, compozitor și muzicolog bucovinean, în lucrarea sa – *Victor Vasilescu – un compozitor amator (1856-1938)*, publicată în *Studii de Muzicologie*, nr. 3, noiembrie 1957, p. 4-18, evocă de 10 ori cuvântul **Bucovina**, de 6 ori **Cernăuți**, de 3 ori **Storjineț**, o dată **Dulce Bucovină** și încheie cu sintagma: “... să cunoască cultura poporului din Bucovina”, iar exemple ar putea fi luate din *Contemporanul*, *Gazeta literară*, *Steaua*, *Iașul literar*, inclusiv din ziarele *Zori noi* și *Scânteia*. Personal, resping tehnica reprobabilă a **eludării și amneziilor**, procedee străine de spiritul științific și de acribia comunicării profesionale. Dacă unui cercetător s-au ferit, în anii 1953-1959, să se preocupe de problemele bucovinene sau basarabene, acestea stârnindu-le interesul de-abia în deceniul 1989-1999, nu numai că **au dreptul** să conteste sau să eludeze preocupările **reale** ale altor contemporani pentru tradițiile spirituale, istorice și politice ale Bucovinei și Basarabiei, începând cu anii 1953-1954.

Întâmplător, după 1953, am cunoscut mulți intelectuali de obârșie bucovineană, iar funcțiile publice mi-au îngăduit să mă angajez în rezolvarea unor probleme concrete privind patrimoniul cultural din Țara de Sus: restaurarea zecilor de monumente istorice de valoare inestimabilă; deschiderea de șantiere arheologice; refacerea rețelei de muzee; dezvoltarea rețelei de instituții artistice; ajutor în largirea și consolidarea rețelei școlilor de cultură generală; sprijinirea unor oameni de cultură bucovineni să-și publice scrierile etc. Desigur, asemenea fapte reale, intrate în istorie, trebuie înregistrate ca atare, aprecierile de ordin politic fiind exerciții subsidiare ce nu pot modifica realitățile. A trece cu vederea restaurarea mănăstirilor Putna, Sucevița, Voroneț, Bogdana etc. din spațiul sucevean (anii 1954-1962) constituie o aberație, posibilă numai la indivizi de rea-credință, mincinoși și imbecili.

Totuși, chestiunile vieții literare din Bucovina istorică au devenit preocupări sistematice de-abia prin anii 1959-1962, inițiativa fiind a unor cărturari bucovineni. La 8 iunie 1960, profesorul Nicolai Grămadă îmi scria următoarele:

“Am hotărât simplificarea gospodăriei. În procesul de simplificare intră și biblioteca mea, fostă, cred, cea mai bogată bibliotecă particulară din Iași. Îmi păstrez doar cărțile de specialitate. Am avut un lot mare de *Bucoviniensis*, mai ales în limba germană. L-am dat Bibliotecii Academiei RPR și celei a Universității din Iași. Mi-a mai rămas o mică parte. M-am gândit că locul acestora nu poate fi decât în biblioteca unui cărturar bucovinean”⁵. Venerabilul profesor bucovinean mi-a trimis două lăzi cu cărți de literatură, istorie, lingvistică, reviste etc. din Bucovina și despre Bucovina. Având la îndemână acest fond documentar, la sugestia și cu sprijinul cărturarilor bucovineni Ionel Negură, Iulian Vesper, Alois Grigorovici, Teodor Bălan, Ion Vicoveanu, Gh. Tudose, preotul Gherasim Oreste, tânărul publicist George Muntean, am hotărât să alcătuiesc o “antologie a literaturii române din Bucovina până în 1918”.

Între timp apăruseră câteva cărți privitoare la spațiul bucovinean: *Fonetica graiului hușul din Valea Sucevei*, de I. Pătruș, prefața și introducerea conținând informații extrem de valoroase despre vechile populații din Nordul Moldovei; *Folclor din Suceava* cules de George Muntean, pe

care culegătorul îl aprecia "... un mănunchi de flori bucovinene..."; *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc* de Teodor Bălan, la care trebuie să adăugăm romanul *Glasul* de Iulian Vesper, cărțile pentru copii ale lui Teofil Dumbrăveanu (Lianu) și alte scrieri literare.

Sfârșitul anului 1960, încărcat de iureșul de anchete interminabile, m-a obligat să renunț vremelnic la intenția de elaborare a antologiei. Am putut reveni la oarecare stabilitate în muncă spre sfârșitul anului 1963, când am început să cercetez publicațiile bucovinene. La început, am luat ca "model" *Antologia Scrisului Bucovinean până la Unire*, vol. I-II de Constantin Loghin. Pe parcurs, mi-am dat seama că cercetarea trebuie reluată, atât în ce privește bună parte a datelor bibliografice ale autorilor, cât și în ce privește autorii și lucrările antologate. Apoi, lucrarea solicita un studiu introductiv istorico-cultural asupra Bucovinei de sub stăpânirea austriacă. În 1964, am prezentat lui Ion Bănuță, directorul Editurii pentru literatură, planul antologiei. Direcția editurii l-a acceptat și s-a decis să prezint textul integral la începutul anului 1966. În ziua de 18 iulie 1966, domnii Mihai Șora și Gh. Zarafu mi-au prezentat opiniile despre introducerea și cuprinsul antologiei, încât la 12 august 1966 s-a semnat contractul nr. 7464, cu obligația de depunere la Editură a "forme definitive" la **30 aprilie 1967**. Două au fost cererile conducerii editurii: să concentrez studiul introductiv la 120 pagini dactilografiate (avea 228 pagini dactilo!) și să introduc și alți autori, încât antologia să fie a "scrisului românesc din Bucovina". Direcția editurii a repartizat redactor de carte pe d-na Pârvu.

În ultimele luni ale anului 1966, în urma sugestiilor colegilor bucovineni binevoitori și ale profesorilor Iorgu Iordan, Al. Piru, Boris Cazacu și I.C. Chițimia, am inclus în sumarul antologiei și alți autori, încât i-am dat titlul: *Antologia scrisului românesc din Bucovina (1775-1918)*. Referitor la această chestiune, într-o scrisoare din 22 martie 1967 i-am solicitat părerea profesorului Teodor Bălan. dânsul mi-a făcut unele recomandări în epistola datată "Gura-Humor – 5/IV 1967"⁶.

Reputatul istoric bucovinean punea întrebările: "Dacă e vorba numai de scrisul românesc din Bucovina, atunci ar fi necesar să consultați *Antologia autorilor bucovineni* de Constantin Lochin" – ceea ce eu făcusem. "Dar dacă doriți să publicați o *Antologie generală a scrisului bucovinean*, atunci **va trebui să folosiți vasta lucrare a d-lui Erich Beck intitulată** (s.n.): *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965*, München, 1966..." Apoi, preciza că dl. Erich Beck a predat personal lucrarea sa Bibliotecii Academiei Române.

După ce am consultat cartea d-lui Erich Beck, l-am rugat pe profesorul T. Bălan să-mi mijlocească legătura cu dl. Erich Beck, ca să pot obține de la Domnia sa un exemplar din lucrare. În scrisoarea din 20 mai 1967, Teodor Bălan îmi transmitea adresa: "Erich Beck, 7000 Stuttgart-Burnau, Kindlstrasse 3, Republica Federală Germană, Deutsch Bundes-Republik".

Într-o altă scrisoare din 19 iulie 1967, profesorul T. Bălan îmi spunea că dl. Erich Beck va fi în august în București și atunci voi avea prilejul să-l cunosc personal. Și adăuga: "**Dl. Beck e rudă cu fam. Bodnăraș și iată cum: soția d-lui Beck este nepoata de frate a soției d-lui Aurel Bodnăraș, frate mai mic al tov. Emil Bodnăraș și, după cum mi s-a spus, Aurel Bodnăraș ar fi director general la Ministerul Agriculturii sau al Silviculturii**" (s.n.).

Teodor Bălan preciza că dl. Beck "**este o personalitate marcantă în activitatea științifică din Rep. (ublica) Fed. (erală) a germaniei, e istoric care are numeroase lucrări, mai ales despre Bucovina și membru al Academiei de Știință din München**"⁷. La cererea mea, profesorul T. Bălan îmi comunica data și despre Erich Prokopowicz din Viena, despre care aveam cunoștință, încă din anii 1959-1960 și pe care doream să-l consult în legătură cu propusa antologie.

Evident, am aflat adresa familiei Aurel Bodnăraș (locuia în București în Cartierul Domenii) și, binevoitoare, a acceptat să mă informeze când sosește dl. Erich Beck, ca să-l întâlnesc. Întâlnirea n-a avut loc din motive obiective expuse în prima scrisoare primită de la dl. Erich Beck.

Reproducem textele scrisorilor primite de la dl. Erich Beck.

ERICH BECK

7000 STUTTGART-BUSNAU

KAINDLSTRASSE 3

9.9.1967

(Versiune română)

Herr Pavel Țugui

9.9.1967

BUCUREȘTI

Raion 30 Decembrie

Str. Aviator Mărășoii

Mult stimat Țugui!

Sehr geehrter Țugui!

Ich möchte mich bei Ihnen entschuldigen, denn es war mir einfach nicht möglich, Sie dieses Jahr zu besuchen. Auf der Rückfahrt von Suceava nach Brașov bekam ich nämlich eine starke Darmgrippe und mußte deshalb auf meine Reise nach Bukarest, wo ich meinen Onkel besuchen wollte, verzichten. So habe ich denn auch meinem Onkel telegraphiert, daß wir uns in Lipova treffen sollten, was ohnehin für einige Tage später vorgesehen war.

Allerdings – nächstes Jahr möchte ich gerne bei Ihnen vorsprechen, wenn es mir erlaubt ist. Ich hoffe, daß ich dann noch willkommen bin.

Das Buch habe ich bei Herrn Prof. Dr. Balan in Gurahumorului gelassen. Ich habe ihn gebeten, er möchte es Ihnen dann zusenden. Ich hoffe, daß Sie es in der Zwischenzeit bekommen haben. Geld möchte ich keines. Bitte, betrachten Sie als Geschenk, als ein Zeichen meiner Verehrung Ihnen gegenüber, als eine kleine Unterstützung zu der Arbeit, die Sie zur Zeit schreiben, und an deren Gelingen auch mir sehr gelegen ist.

Wie mir Herr Prof. Dr. Balan mitteilte, beschäftigen Sie sich mit dem Problem der rumänischen Literatur in der Bukowina in den Jahren 1775-1918. Ich bin überzeugt, daß ich Ihnen mit vielen Quellen behilflich sein kann, die in Deutschland und in Österreich ausfindig gemacht wurden. Zudem ist diese Frage auch hier öfters behandelt worden. Wenn Sie glauben, daß ich Ihnen noch mit anderen Unterlagen behilflich sein kann, so bitte ich Sie herzlichst, mit dazu schreiben zu wollen. Ich helfe gerne, wenn ich irgendwie kann.

Aș dori să-mi cer scuze căci, pur și simplu, nu mi-a fost posibil să vă fac o vizită anul acesta. În timpul călătoriei de întoarcere de la Suceava, la Brașov m-am îmbolnăvit, anume de gripă intestinală. Și de aceea a trebuit să renunț la călătoria mea la București, unde voiam să-l vizitez pe unchiul meu. Astfel că i-am telegrafiat și unchiului meu, ca să ne întâlnim la Lipova, ceea ce, de altfel; fusese plănuir pentru câteva zile mai târziu.

Firește – anul viitor aș dori cu dragă inimă să mă prezint la D-voastră, dacă aceasta îmi este îngăduit. Eu sper că atunci încă voi fi binevenit.

Cartea am lăsat-o la domnul prof. dr. Bălan⁸, la Gura Humorului. L-am rugat, ca apoi s-o expedieze D-voastră. Nu doresc nici un ban. Considerați-o, vă rog, ca un cadou, ca un semn al adâncului respect față de D-voastră, ca un mic ajutor pentru lucrarea pe care o scrieți în momentul acesta și de a cărei reușită sunt foarte interesat și eu.

După cum mi-a comunicat prof. dr. Bălan, D-voastră vă ocupați și de problema literaturii române din Bucovina din anii 1775-1918. Eu sunt convins că vă pot ajuta pe D-voastră cu multe izvoare, care au fost găsite în Germania și Austria. În afară de aceasta, problema aceasta a fost aici tratată adesea. Dacă D-voastră credeți că eu vă pot fi de folos și cu alte izvoare, vă rog din toată inima să aveți intenția să-mi scrieți. Eu vă ajut cu drag, într-un fel sau altul.

Poate ați putea și D-voastră să-mi îndepliniți o rugămintă. Eu am comandat, adică la Biblioteca Academiei Române, de peste un an, microfilme ale revistelor cernăuțene "Junimea literară" și "Făt-Frumos".

Vielleicht könnten Sie auch mir eine Bitte erfüllen. Ich habe nämlich bei der Bibliothek der Rumänischen Akademie vor über einem Jahr Mikrofilme bestellt von den Czernowitzer Zeitschriften JUNIMEA LITERARĂ und FÄT-FRUMOS. Dafür habe ich der Bibliothek als Gegenleistung Bücher angeboten, die sich die Akademie selbst aussuchen kann und die ich dann prompt nach Bukarest senden werde. Leider habe ich von der Akademie bzw. deren Bibliothek bis heute keine Antwort bekommen. Könnten Sie, bitte, nachsehen, warum nichts geschehen ist? Ich habe damals mit Frau Ileana Bodnărescu gesprochen, die mir versprach, alles zu regeln. Ich habe sogar im letzten Jahr der Bibliothek der Akademie an die 20 verschiedene Bücher gesandt über technische, wissenschaftliche und Themen, die Rumänien behandeln. Ich bin leider über diese Gebarung der Bibliothek sehr enttäuscht. Sie entspricht in keiner Weise der Haltung anderer Bibliotheken der ganzen Welt.

Es würde mich sehr freuen, wenn Sie mir schreiben würden. Bitte, machen Sie von meinem Angebot Gebrauch, Ihnen behilflich zu sein.

Mit herzlichen Grüßen!
Ihr sehr ergebener

(Scrisoare trimisă "Par avion" pe adresa "Tov. Pavel Țugui, București, Raion 30 Decembrie, Str. Aviator Mărășoiu 23, R.S. România, plic obișnuit albastru, dactilogramă în limba germană)

Pentru aceasta, am oferit bibliotecii ca un contraserviciu, cărți pe care chiar Academia să le poată selecționa și pe care eu apoi să le trimit prompt la București. Din păcate, până acum n-am primit nici un răspuns de la Academie, respectiv de la Biblioteca ei.

Ați putea D-voastră să cercetați de ce nu s-a întâmplat nimic. Eu am vorbit atunci cu doamna Ileana Bodnărescu, care mi-a promis să pună totul la punct. Eu am trimis chiar în ultimul an Bibliotecii Academiei cam 20 de diferite cărți, care tratau teme din domeniul tehnic, științific și cărți despre România. Din păcate eu sunt foarte decepționat de această comportare a Bibliotecii. Ea nu corespunde în nici un fel atitudinii altor biblioteci din întreaga lume.

M-aș bucura foarte mult, dacă D-voastră mi-ați scrie. Vă rog să vă folosiți de oferta mea de a vă fi de ajutor.

Cu salutări cordiale!
Al D-voastră foarte devotat
(ss) Erich Beck

(Reproduc, în continuare, copia scrisorii mele – răspuns la problemele enunțate în epistola d-lui Erich Beck. Regret că nu am păstrat copii și după celelalte scrisori).

Urmează a doua expedită de subsemnatul d-lui Erich Beck.

Stimate Domnule Beck,

Vă cer scuze că până acum nu V-am răspuns la scrisoarea D-voastră din septembrie. Au fost împrejurări care m-au împiedicat să Vă răspund la timp. Între altele, am avut la universitate obligații multiple, fiind nevoit să plec din București pentru mai multă vreme.

Scrisoarea D-voastră mi-a făcut o deosebită plăcere. Cu întârziere, Vă exprim cele mai sincere mulțumiri pentru lucrarea ce mi-ați trimis-o prin stimatul profesor Bălan. lucrarea îmi este de un mare ajutor în definitivarea antologiei bucovinene pe care o pregătesc. De fapt, este unica sinteză bibliografică cu privire la Bucovina și nu se poate scrie ceva despre această provincie, fără consultarea lucrării D-voastră.

Am regretat că în vară n-a fost posibil să treceți și pe la București. Mi-ar fi făcut plăcere să discutăm chestiuni de interes științific. Să sperăm într-o întâlnire viitoare despre care mi-a scris dl. profesor Bălan. cu un asemenea prilej, sper să mă achit în fața D-voastră de angajamentul luat, răsplătind bunăvoința avută de a-mi da cartea într-un timp atât de scurt.

În scrisoarea D-voastră vorbeați despre anumite dorințe ce le aveți față de Biblioteca Academiei R.S.R. Am discutat cu doamna Ileana Bodnărescu, care și-a amintit cu plăcere de discuția avută cu D-voastră și am comunicat și celor ce răspund direct pentru schimburile cu străinătatea. Pentru ca schimbul dorit de D-voastră să se realizeze ușor și repede, s-a dat sugestia, dacă ar fi posibil ca cererile de materiale ce Vă sunt necesare să fie adresate de către Institutul științific la care lucrați și în numele lui către Biblioteca Academiei R.S.R., specificându-se că lucrările sunt solicitate de D-voastră. Această formă facilitează munca la Bibliotecă, care are numeroase schimburi cu instituții pe care le rezolvăm mult mai repede decât eventualele cereri personale.

Sunt convins că pe calea dorită de Bibliotecă, solicitările D-voastră vor găsi rezolvările convenabile pentru ambele părți.

În încheiere, Vă exprim cordiale mulțumiri, dorindu-Vă noi realizări în munca D-voastră științifică.

București, 24.XI.1967

Cu stimă,
P. Țugui

ERICH BECK

7000 STUTTGART-BUSNAU

KAINDLSTRASSE 3

1. 11. 1968

(Versiune română)

1. 11. 1968

Sehr geerter Herr Țugui!

Diesmal hätte ich in Bukarest Zeit genug gehabt, Sie zu besuchen. Herr Prof. Dr. Balan hatte mir aber geschrieben, Sie würden sich im August in Radautz aufhalten, weshalb ich erst garnicht den Versuch unternommen hatte, bei Ihnen anzuklopfen.

Ich war dann zweimal bei Herrn Prof. Dr. Balan, der mir gesagt hatte, er hätte Ihnen nach Radautz geschrieben, damit wir uns treffen können. Ich weiß nicht, warum es nicht geklappt hat, aber so ergab es sich, daß wir uns wieder nicht sehen konnten. Dabei ist es mir so viel daran gelegen, Sie persönlich kennenlernen zu können, mich mit Ihnen endlich über alle Fragen und Probleme unterhalten zu dürfen, die Sie mich bewegen.

Es hat also nicht sollen sein ... Hoffen wir, daß es im kommenden Jahr eher gehen wird. Vielleicht schreibt Sie mir dann rechtzeitig, damit ich persönlich Ihren Aufenthaltsort kenne, um dann die Möglichkeit zu haben, selbst zu Ihnen zu fahren.

Bitte, schreiben Sie mir doch wieder, damit ich weiß, wie es Ihnen geht, und ob Sie in Ihrer Arbeit vorankommen. Kann ich Ihnen irgendwie behilflich sein? Brauchen Sie Unterlagen, Literatur, Kopien? Ich bin gerne bereit, Ihnen behilflich zu sein! Konnten Sie eigentlich wegen meinen Sachen irgendeinen Erfolg verzeichnen?

Mit herzlichen Grüßen!
Ihr sehr ergebener

(Text dactilografiat într-un plic alb pe care apare, pe lângă adresă: "Einschreiben!"; "R 904 7 Stuttgart-Büsnau", iar la expeditor "Erich Beck, Stuttgart-Büsnau, Kaindlstr. 3")

Mult stimat domnule Țugui,

De data aceasta aş fi avut destul timp la Bucureşti pentru a vă vizita. Domnul prof. dr. Bălan îmi scrisese însă că D-voastră vi veţi afla în august la Rădăuţi. De aceea, cu atât mai puţin, eu n-am făcut încercarea să bat la uşa D-voastră.

Eu am fost apoi de două ori la domnul prof. dr. Bălan, care mi-a spus că v-a scris la Rădăuţi, pentru ca noi să ne putem întâlni. Eu nu ştiu de ce aceasta n-a reuşit⁹, după cum era planificat. Dar rezultatul a fost că noi din nou nu ne-am putut vedea.

În legătură cu cele spuse mai sus este atât de important pentru mine să pot să vă comunic personal, să pot discuta în fine cu D-voastră, toate întrebările şi problemele care vă frământă pe D-voastră şi pe mine.

Deci, nu a fost să fie! ... Să sperăm că anul viitor va merge mai bine. Poate că D-voastră îmi veţi scrie la timp, ca eu să pot cunoaşte personal reşedinţa D-voastră ca apoi să am posibilitatea să plec chiar eu la D-voastră.

Vă rog să-mi mai scrieţi din nou, cum vă merge şi dacă progresaţi în munca D-voastră. Pot să vă ajut cumva? Aveţi nevoie de izvoare, literatură, copii? Eu cu plăcere sunt gata să vă ajut! Aţi putut înregistra vreun succes pe baza lucrărilor mele?

Cu salutări cordiale
Al Dv. foarte devotat
(ss) Erich Beck

ERICH BECK

7031 MAGSTADT
BRÜHLSTRASSE 33
15. 1. 1972

15. 1. 1972

Sehr geehrter Herr Dr. Țugui!

Nach einiger Irrfahrt hat mich an meiner neuen Adresse Ihr Buch erreicht, für das ich Ihnen meinen allerbesten Dank aussprechen möchte.

Neben dem Dank dafür, daß Sie mir dieses Exemplar gewidmet haben, möchte ich Ihnen meine Anerkennung für diese hervorragende Arbeit ausdrücken. Es war wirklich von Bedeutung, den Namen dieses Mannes endlich wieder der Vergessenheit zu entreissen. Ihr Beitrag ist damit nicht zu unterschätzen. Ich bin vor allen von der Akribie Ihrer Forschung um die Persönlichkeit Sbieras sehr angetan. Darf ich Ihnen zu diesen sehr gelungenen Werk meine Glückwünsche übermitteln?

Vielleicht darf ich Ihnen zusätzlich noch Anregung geben. Man sollte – wenn möglich – auch einen Beitrag von Ihnen erleben über die Bedeutung und das Wirken Sbieras im Zusammenhang mit der Rechtschreibung des Rumänischen. Sie war zwar nicht wegweisend, stellt aber dennoch einen historisch wichtigen Versuch dar. Auch ist seine Förderung der zeitgenössischen rumänischen Literatur beachtenswert.

Gerne möchte ich Ihnen im Tausch für dieses mir so willkommene Exemplar eine hiesige Publikation zusenden. Ich bitte Sie deshalb herzlichst, mir Ihre diesbezüglichen Wünsche mitzuteilen, die ich gerne erfüllen möchte – als Beweis meines Dankes.

Mit besten Grüßen!
Ihr sehr ergebener

(Text dactilografiat, în plic alb, acum cu sigiliul "R. 898 a 7031 Magstadt", iar la expeditor "Erich Beck 7031 Magstadt, Brühlstr. 33 – Tel. 07159/2549")

Mult Stimat Domnule dr. Țugui!

Cartea D-voastră, pentru care aş dori să vă exprim mulţumirile mele cele mai călduroase, a ajuns, după unele peregrinări, la noua mea adresă¹⁰.

În afară de mulţumirile mele, că mi-aţi dedicat acest exemplar, aş dori să vă exprim aprecierea pentru această excelentă lucrare. A fost într-adevăr important de a scoate în fine, din nou, din uitare numele acestui bărbat. Înainte de toate eu sunt foarte plăcut impresionat de acribia cercetării D-voastră în legătură cu personalitatea lui Sbiera. Pot să vă transmit pentru această foarte reuşită lucrare felicitările mele?

Dacă se poate, îmi permit suplimentar, să-mi exprim încă o propunere. Ar trebui, dacă este posibil, să receptăm de la D-voastră şi o contribuţie despre importanţa şi activitatea lui Sbiera în legătură cu ortografia limbii române¹¹. Ea nu a fost, ce-i drept, deschiatoare de drumuri, reprezintă însă o încercare istorică importantă. Şi încurajarea de către dânsul a literaturii române contemporane este demnă de a fi luată în seamă.

Cu plăcere am dori să vă trimit în schimb pentru acest exemplar, atât de bine venit, o publicaţie de aici. De aceea, vă rog din toată inima să-mi comunicaţi dorinţele D-voastră în legătură cu aceasta, pe care, cu plăcere, aş dori să le îndeplinesc ca dovadă a recunoştinţei mele.

Cu cele mai bune salutări
Al D-voastră foarte devotat
(ss) Erich Beck

(Traducerea scrisorilor d-lui Erich Beck în limba română se datorează d-lui profesor Mircea Grigoroviţa, căruia îi transmitem şi pe această cale mulţumirile noastre)

P.S. În încheierea relației și scrisorilor reproduse, îmi permit să subliniez faptul că domnul Erich Beck este unul dintre cei mai competenți și autorizați cunosători ai istoriei și realităților socio-culturale ale spațiului cunoscut sub numele de **Bucovina**. Domnia sa a cercetat manifestările și scrierile tuturor etnicilor din această provincie românească și a înregistrat scrierile apărute în toate limbile, ceea ce conferă lucrărilor domniei sale calificativul de **pionierat științific**.

Masivul volum din 1966 a fost urmat de altul, și anume: *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina. Literatur aus den Jahren 1965-1975*, Dortmund, 1985, 534 de pagini, format mijlociu și care cuprinde **4831 poziții bibliografice**¹². Și în această lucrare savantă sunt înregistrate toate scrierile, din toate limbile și de pretutindeni, despre Bucovina și din Bucovina. Tot ce s-a scris referitor la Bucovina în perioada respectivă în România este înregistrat meticulos și cu atenție de domnul Erich Beck, între care și modestele mele scrieri. Subliniez cu mâhnire că, din motive inexplicabile, acest ultim volum nu se găsește la Biblioteca Academiei Române și nici la Biblioteca Națională din București.

Din cele două volume bibliografice publicate de domnul Erich Beck reiese cu claritate **evoluția cercetărilor bucovinene** în România deceniilor 1945-1975, persoanele care au contribuit la resurecția interesului față de geografia, istoria, situația socio-economică și demografică, cultura și patrimoniul artistic și de cult din Țara de Sus – Bucovina, atât ale românilor autohtoni, cât și ale celorlalte colectivități etnice, împreună cu care românii au înfruntat, secole de-a rândul, vitregiile istoriei.

NOTE:

1. Vezi, Pavel Țugui, *Ciprian Porumbescu, receptarea și aprecierea operei sale*, în "Analele Bucovinei", III, 1, București, 1996, p. 33-46.
2. Vezi, Viorel Cosma, *Capodoperele teatrului liric românesc* (I), 40 de ani de la premiera operetei *Lăsați-mă să cânt* (1954-1994), "Panoramic Radio-TV", an V, nr. 9 (217), 28 febr.-6 martie 1994, București, p. 31.
3. Vezi, Pavel Țugui, *Eusebie Mandicevski – receptarea și aprecierea operei sale*, în "Analele Bucovinei", V, 1, București, 1998, p. 43-59.
4. Informații complete, întemeiate pe documente, în Pavel Țugui, *Manevre proletcultiste* (despre reeditările sadoweniene în anii 1945-1953), în "Mozaic", seria nouă, an I, nr. 2 (noiembrie), 1998; nr. 2 (decembrie) 1998, Craiova.
5. Cf. "Analele Bucovinei", I, 2, București, 1994, p. 370.
6. Vezi, *Scrisoarea 6*, în "Codrul Cosminului", seria nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 445. Din eroare tipografică apare anul "1969" în loc de "1967" caligrafiat de profesorul Teodor Bălan.
7. Vezi, *Scrisoarea 8*, în "Codrul Cosminului", seria nouă, nr. 2 (12), 1996, p. 446-447.
8. Este vorba despre cartea: Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965*, München, 1966, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, 378 pagini, format mijlociu. Autorul a înregistrat **7371 poziții** – articole, studii, comentarii, cărți, alte scrieri despre geografia, istoria, viața economică, socială, științifico-culturală, artistică din Bucovina și despre Bucovina. Cartea este sursa fundamentală pentru oricine dorește să cerceteze problemele bucovinene, autorul înregistrând **scrierile** apărute în toate idiomurile lingvistice din Bucovina, precum și în alte limbi europene și de alte continente.
9. Plecarea din Rădăuți a fost blocată de convocarea subsemnatului de către Rectoratul Universității din Craiova, pentru a efectua diferite treburi didactice, fapt ce l-am relatat,

în timp util, profesorului T. Bălan. am regretat mult această întâmplare neprevăzută și mi-am cerut scuzele de rigoare.

10. Este vorba despre cartea: I.G. Sbiera, *Povești și poezii populare românești*. Ediție îngrijită și prefată de Pavel Țugui, Editura "Minerva", București, 1971, 530 pagini, lector editorial – Ioan Șerb.
11. În *Prefață* am analizat succint opiniile lui I.G. Sbiera despre ortografia limbii române. Cercetările le-am reluat în 1976. Am elaborat un studiu amplu care, însă, n-a fost publicat de periodicele de specialitate, din pricina caracterului "prea polemic". Lucrarea a apărut, totuși, în revista "Analele Bucovinei", an I, 1994 (p. 99-111), sub titlul: *Filologia bucovineană și ortografia românească (1864-1869)*.
12. Acest volum al domnului Erich Beck mi-a fost pus la îndemână de dl. George Muntean, căruia îi exprimăm mulțumiri cordiale.

O DESCOPERIRE PRECUCUTENIANĂ ÎN APROPIEREA ORAȘULUI SUCEAVA

Sorin Ignătescu

Cercetările de teren au un rol deosebit în întregirea imaginii despre trecutul unei regiuni, prin aducerea la cunoștința opiniei științifice de noi puncte arheologice, care pot completa hărțile și repertoriile arheologice și pot fi ulterior cercetate sistematic. Este și cazul Podișului Sucevei, o zonă puțin cunoscută din acest punct de vedere.

În lucrarea de față dorim să prezentăm rezultatele unei periegeze din toamna anului 1999 căci am avut ca obiect situl arheologic Siliștea Șcheii, situat în partea de est a satului Șcheia, în imediata apropiere a cartierului George Enescu al orașului Suceava. Acesta este cunoscut mai ales prin săpăturile de salvare din anii 1959 – 1960 conduse de Grigore Foiț¹. Cercetările sistematice din această perioadă s-au axat pe suprafețele deranjate de realizarea terasamentului liniei ferate Suceava – Păltinoasa. Rezultatele au fost publicate parțial, fiind descoperite mai multe locuințe și trei cuptoare de ars ceramică din secolele II – III e.n.². La săpăturile din 1969, nepublicate, conduse de același Grigore Foiț, a participat și Mircea Ignat. S-au descoperit materiale aparținând culturilor amforelor sferice, Noua, Sec. II – III, Sântana de Mureș și evului mediu³. În anii următori, Siliștea Șcheii a fost obiectul a numeroase cercetări de suprafață, efectuate de arheologi ai Muzeului Național al Bucovinei⁴ sau studenți și cadre didactice de la Facultatea de Istorie și Geografie din Suceava, cei din urmă descoperind și materiale aparținând culturii ceramicii liniare cu note muzicale⁵.

Locuirea acestui sit, atât de intensă pe perioade lungi de timp, de comunități diverse, se datorează condițiilor prielnice oferite. Geomorfologic reprezintă terasa de 10 – 11 m de pe stânga pârâului Șcheia (Șcheianca), afluent de dreapta al râului Suceava (fig. I/1). Beneficiind de adăpostul platoului structural de la est și de apele freatice ce izvorăsc din baza terasei, comunitățile preistorice au găsit aici un loc favorabil locuirii, utilizând întreaga suprafață a terasei.

În toamna anului 1999 s-a descoperit în versantul de est al terasei afectat de alunecări de teren, o aglomerare de materiale arheologice ce nu fusese observată anterior. În vederea clarificării caracterului acestei aglomerări, s-a trecut la realizarea unui profil prin îndreptarea părții superioare a versantului. Nu s-au descoperit materiale alunecate pe versant ce au fost probabil acoperite de alunecări succesive. Alunecările au fost mai puternice de o parte și de alta a aglomerării menționate, mai compactă și mai greu erodabilă. Realizarea profilului pe direcția nord – sud a însemnat din acest motiv îndepărtarea unei mari părți a complexului, aproximativ 60 cm, recuperându-se materialele descoperite. În partea de sud nu s-a putut realiza profilul complet, eroziunea afectând obiectivul arheologic. După realizarea profilului (fig. I/2), s-a încheiat exploatarea complexului cu toate că pentru a ne edifica asupra caracterului său ar fi fost necesară o cercetare sistematică ce nu a fost posibilă.

În urma realizării profilului și a exploatării complexului, s-a obținut următoarea stratigrafie:

Stratul 1 este de culoare brună cenușie închisă afectat de lucrări agricole, cu structură glomerulară mică și mijlocie de origine naturală, corespunzător orizontului A al solului.

Stratul 2 este de culoare brună închisă cu structură glomerulară îmbogățită în humus și argile, de origine antropică, din acesta săpându-se o alveolă de tip groapă neregulată. Excavația avea 80 cm de la nivelul de călcare și o formă cvasi-circulară cu diametrul de aproximativ 50 cm, în zona fundului, în zona gării neputând fi decât vag aproximată la 200 cm. Pe fundul excavației se află un

strat de culoare galben brună (2') ce nu conținea materiale arheologice. Acest strat reprezintă fie scurgeri de material după săpare, fie o nivelare intenționată a fundului care mărea diametrul până la aproximativ 105 cm. Peste acesta s-a amenajat o vatră cvasi-circulară cu diametrul de aproximativ 52 cm înclinată de la nord la sud cu grosimea de 6 cm în nord și 4 cm în sud. Vatra a fost realizată dintr-un material nisipos cu cenușă, ars insuficient, puțin compact, conținând fragmente ceramice, oase și chiar o așchie de silex. Această amenajare sugerează că spațiul excavației a fost folosit ca bordei sau alt complex cu vatră.

După abandonarea vetrei, spațiul a fost umplut cu diferite materiale arheologice, fragmente ceramice, pietre, piese de silex, oase, lutuiei de mici dimensiuni, aflate într-un pământ negru cenușiu, compact, cu urme de cenușă și pigmentare. Umplerea s-a realizat într-o singură etapă, materialele fiind amestecate și deci nestratificate, spațiul prezumtivului bordei fiind utilizat ca groapă.

Stratul 3 este de o culoare deschisă îmbogățit în humus și argilă, dovedind antropizare, în el descoperindu-se un fragment ceramic cu pleavă în pastă, probabil aparținând culturii ceramicii liniare.

Stratul 4 este brun roșcat cu structură columnar prismatică de origine naturală, steril arheologic, reprezentând orizontul B al solului.

Stratul 5 este alcătuit din luturi loessoide galbene, fără concrețiuni calcaroase, steril arheologic, reprezentând orizontul C al solului.

În ceea ce privește materialele arheologice descoperite în complexul de la Siliștea Șcheii observăm o predominare cantitativă a fragmentelor ceramice și a utilajului litic și procentajul scăzut de material osteologic și de lutuiei.

Dintre uneltele și armele litice recuperate predomină cele realizate din silex de Prut negru cu concrețiuni albicioase sau brun închisă. Excepție fac o piesă de culoare alb-lăptoasă probabil realizată din silex de Nistru (fig. I/7) și o alta de culoare galben maronie, mată, realizată din silex așa – zis dobrogean (fig. I/6). Această ultimă piesă ar putea reprezenta un import din mediul unei culturi sudice, de exemplu Boian.

Cele mai multe piese ce au putut fi încadrate tipologic sunt lame întregi sau fragmentare (fig. II / 1-6, 8,12,13). Una dintre ele, fig. II/1 a fost trunchiată oblic și retușată, fiind utilizată ca parte a unei unelte complexe de tip seceră. Este și cazul unei alte lame (fig. II/3) care prezintă urme de lustru pe ambele părți.

O altă categorie de unelte e reprezentată de gratoare realizate pe lame (fig. II/7, 9-11). Dintre acestea remarcabil prin modul în care a fost executat este un gratoar dublu fin retușat (fig. II/7). Acestor piese finite li se adaugă un număr mare de așchii de dimensiuni variabile, unele cu margini tăioase ce au putut fi folosite sporadic ca unelte.

Observăm în cazul utilajului litic descoperit la Siliștea Șcheii utilizarea pe scară largă a pieselor realizate pe așchii de decorticare, sau care păstrează urme de cortex (fig. II/ 8, 11-13). Deși numărul pieselor finite este mic este evident procentajul mare al microlitelor.

În cadrul utilajului litic atrage atenția un topor realizat prin șlefuire, din gresie galben-roșiatică (fig. II/14). Piesa are formă trapezoidală, tăișul ușor convex, profilul transversal plan-convex asimetric. Pe partea plană se observă cu ușurință urmele lăsate în procesul de șlefuire. Piesa a suferit numeroase deteriorări în cursul utilizării în toate sectoarele dar mai ales în zona muchiei. Toporul are numeroase analogii în toate fazele culturii Precucuteni.

Tot la acest capitol menționăm descoperirea în complex a unui frecător din gresie silicioasă.

Utilajul osteologic este reprezentat de o singură piesă realizată prin șlefuirea unei defense de mistreț (II/15). Fie piesa se află în curs de prelucrare urmând ca după șlefuirea pe toate părțile să fie străpunsă pentru a se realiza un pandantiv, fie este vorba de o spatulă. Nu credem că piesa a putut fi folosită ca străpungător, vârful nefiind destul de ascuțit.

Ceramica reprezintă categoria cea mai bine reprezentată de materiale arheologice din complexul de la Siliștea Șcheii. Cea mai mare parte a ceramicii aparține culturii Precucuteni.

Bazându-ne pe clasificările realizate de Silvia Marinescu Bilcu⁶ și V.G.Zbenovici⁷ am considerat oportună prezentarea ceramicii pe două categorii, în scopul unei înțelegeri cât mai bune și din motivul dificultății separării ceramicii fine de cea semifină (intermediară), păreriile asupra acestora din urmă nefiind unanime.

Prima categorie a fost realizată din pastă fină, omogenă, având ca degresant în compoziție nisipul, microprundișurile uneori, arsă omogen cu diferite culori de la negru cenușiu până la roșu. Uneori vasele au pereți lustruiți. Decorul acestei categorii a fost realizat prin caneluri, incizii, impresiuni și proeminențe.

Unul din tipurile de vase care a putut fi reconstituit este paharul relativ bitronconic, bine reprezentat în complexul de față prin mai multe exemplare. Unul dintre acestea (fig. III/11) are forma bitronconică dar buza e ușor răsfrântă în afară. Este decorat sub buză cu o serie continuă de impresiuni de formă triunghiulară realizate într-o canelură. Pe partea superioară a vasului urmează alte caneluri paralele și orizontale. Pe umărul vasului se află serii de incizii scurte verticale, paralele realizate probabil cu un obiect dințat de tipul celui descoperit la Bernașevka⁸. Corpul vasului este decorat cu serii de linii orizontale dintre care patru se întâlnesc și creează ovale concentrice într-un decor ce are analogii la Izvoare⁹. Vasul are analogii la Târpești nivelul al doilea¹⁰ Okopy¹¹. Un altul (fig. III/9) are partea inferioară mai înaltă iar cea superioară vag tronconică buza fiind vizibil evazată. Totuși vasul respectă ca proporții bitronconismul. Ca decor prezintă trei caneluri paralele orizontale pe partea superioară. Între primele două se află un șir de împunsături fine. De la umărul bine reliefat pornește o canelură oblică limitată de două linii incizate. Din decorul vasului mai fac parte incizii scurte paralele și ove incizate. Analogiile acestui tip de vas se găsesc la Târpești nivelul al doilea¹² Gaivoron¹³. Din aceeași categorie face parte un vas cu partea superioară aproape dreaptă (fig. III/6) mai mică decât partea inferioară cu buza răsfrântă ușor și cu fundul evidențiat. Vasul este decorat numai cu impresiuni de formă dreptunghiulară dispuse în linii orizontale sau oblice dintre care una separă corpul vasului de fund. Întâlnirea de linii în unghi ascuțit apare pe un vas de la Alexandrovka¹⁴. Vasul mai are analogii la Ghigoești-Trudești¹⁵ Bernașevka¹⁶ Okopy¹⁷. Tot ca pahar bitronconic poate fi considerat un vas cu partea superioară dreaptă cu umăr neevidențiat și partea inferioară tronconică (fig. III/8). Sub buză, în prima canelură are un șir de impresiuni dreptunghiulare. Urmează apoi alte caneluri paralele până la umăr. Partea inferioară a vasului este decorată cu linii incizate. Analogiile sale le-am găsit la Bernașevka¹⁸ și Târpești (nivelul al doilea)¹⁹.

Un alt tip de vas ce a putut fi reconstituit pe baza fragmentelor ceramice de la Siliștea Șcheii este vasul globular cu gâtul scurt și buza răsfrântă (fig. III/13). Deasupra umărului, vasul are proeminențe, pe corpul său fiind decorat cu impresiuni dreptunghiulare grupate în linii, cu linii incizate și cu caneluri. Analogiile acestui tip de vas și ale decorului său se găsesc la Larga Jijia²⁰ și Vornovița²¹.

Tipul de vas fructieră cu o largă răspândire în cultura Precucuteni este reprezentat la Siliștea Șcheii prin fragmente ceramice ce au permis reconstituirea unui picior decorat cu incizii liniare lungi în spirală, spațiile dintre ele fiind goale sau umplute cu incizii mai scurte, perpendiculare pe primele (fig. III/10). Acest tip de picior cu decorul său s-a descoperit la Târpești, nivelul al doilea²² și Traian Dealul Fântânilor²³ dar și la Bernovo²⁴. Un fragment ceramic (III/4) provine de la un picior de fructieră de un alt tip, decorat cu linii adânc incizate și impresiuni triunghiulare cu analogii la Târpești nivelul întâi²⁵, Sabatinovka nivelul întâi²⁶ și Bernașevka²⁷.

Din partea superioară a unei fructiere face parte, credem noi, și fragmentul ceramic decorat cu incizii paralele scurte sub buza răsfrântă (fig. IV/8). Analogia sa se găsește la un vas fructieră de la Bernovo²⁸.

Vasul piriform este reprezentat printr-un exemplar cu buza aplecată spre interior și curbura pereților mare spre partea inferioară încât presupunem că vasul a avut un picior, fiind de tipul 32 din tabelul tipologic al lui V. G. Zbenovici²⁹. Vasul este decorat cu linii incizate terminate în apexuri la capătul cărora se află proeminențe. Spațiile dintre aceste linii incizate sunt umplute cu incizii scurte paralele. Un vas analog a fost descoperit la Solonceni³⁰.

Aceleași categorii ceramice îi aparține și un fragment din buza unei străchini (fig. III/7) și alte fragmente cu decor incizat, impresiuni sau caneluri mai puțin importante.

Vasele de uz comun conțin în pastă cioburi pisate și microprundișuri, sunt arse inegal, cu pete de culoare uneori cu miezul negru. Sunt decorate cu alveole organizate sau nu în brăuri și ciupituri de tradiție Starcevo – Criș sau cu barbotină neorganizată; unele sunt nedecorate.

Au putut fi reconstituite vase tip bol fără evidențierea buzei (fig. IV/2,4) sau cu evidențiere slabă (IV/10), decorate cu alveole organizate în brâu.

Vasul globular cu gâtul scurt și buza răsfrântă se regăsește și la această categorie de ceramică dar este nedecorat (fig. IV/7).

Menționăm prezența vasului borcan cu ciupituri și buza scurtă ușor răsfrântă (fig. IV /6).

Străchinile sunt bine reprezentate având formă tronconică și nefiind decorate (fig. IV /3,5). Nu putem spune dacă fragmentul ceramic de la fig. IV/ 9 aparține unei fructiere sau unei străchini.

Nu insistăm asupra materialului din categoria ceramică grosieră deoarece analogiile acestea se găsesc în toate așezările Precucuteniene, indiferent de fază.

În cadrul complexului s-a mai descoperit un fragment ceramic ce aparține culturii ceramicii liniare cu capete de note muzicale (fig. IV/1), deranjat de activitatea precucuteniană din stratul imediat inferior. Este decorat cu trei linii incizate paralele pe care s-au realizat alveolele în formă de capete de note. Fragmentul ceramic aparține probabil unui vas de tip bol din perioada mijlocie sau finală a ceramicii liniare noi.

În ceea ce privește plastica, la Siliștea Șcheii s-a descoperit o reprezentare antropomorfă fragmentară (capul și gâtul), ce face parte fie dintr-o statueta fie este un buton de capac (fig. V /2). Ochii sunt incizați adânc, sub forma a două fante, în timp ce nasul a fost reliefat cu degetele. Gura este incizată sub forma unei mici adâncituri circulare iar capul este evidențiat prin bombare circulară în dreptul ochilor. Analogiile se găsesc la Larga Jijia³¹ și Bernașevka³² fiind de asemenea fragmentare.

Tot de viața spirituală a comunităților de la Siliștea Șcheii ține un altar miniatural din care ni s-au păstrat două piciorușe decorate cu incizii adânci paralele (fig. V/3,4). Analogii ale acestor piese s-au descoperit la Târpești atât în nivelul întâi³³ cât și în nivelul al doilea³⁴ dar originea lor se află probabil în cultura Starcevo Criș.

Am lăsat în finalul prezentării noastre o piesă asupra căreia ne este greu să ne pronunțăm. Este vorba de o piesă cilindrică realizată din lut ars cu cioburi pisate în compoziție, de culoare cafeniu gălbuie. Este ușor ascuțită la un capăt și ruptă la celălalt. Prezintă două alveolări mici dispuse pe lungime. Poate fi un phaloi aparținând unei statuete antropomorfe de mari dimensiuni ca cea de la Luka – Vrublevkaia³⁵ dar la fel de bine poate fi coada unei linguri sau a unui polonic, deși nu prezintă forma tipică a acestora.

Din analiza materialului arheologic observăm că acesta are analogii cu materiale descoperite în așezările precucuteniene de la Larga Jijia, Ghigoești Trudești, Bernașevka, Okopy, Sabatinovka (nivelul întâi) Aleksandrovka, Târpești (nivelul întâi), Solonceni, Târpești (nivelul al doilea), încadrate cronologic din a doua jumătate a fazei Precucuteni II până în prima jumătate a fazei Precucuteni III.

Pentru încadrarea precisă a locuirii de la Siliștea Șcheii am avut în vedere păstrarea unor tradiții în decorul și forma vaselor și cantitatea insuficientă a materialului publicat avut la dispoziție, ce a făcut ca unele analogii să fie aproximative, realizate cu materiale din perioade mai vechi (tip Larga Jijia, Bernașevka) sau mai noi (Târpești nivelul al doilea).

În concluzie considerăm că locuirea precucuteniană de la Siliștea Șcheii se încadrează cronologic la sfârșitul fazei Precucuteni II și începutul fazei Precucuteni III într-un nivel de tip Târpești (nivelul întâi) Aleksandrovka, Okopy, Sabatinovka (nivelul întâi).

Această descoperire marchează prezența a încă unei așezări precucuteniene în zona municipiului Suceava, mai nouă decât cea de la Mihoveni “Cahla Morii” dar mai veche decât cea de la Ițcani “Ferma 2” completând informațiile privind evoluția acestei culturi în Podișul Sucevei.

NOTE:

1. Grigore Foit, *Așezarea „dacică” de la Siliștea-Scheii (sec. II-III e. n.)*, în “Studii și Materiale” Suceava 1969 p.23.
2. *Ibidem*, p.24-36.
3. Informații de la Mircea Ignat, căruia îi mulțumim.
4. Mugur Andronic, Paraschiva Victoria Batariuc, *Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman în zona limitrofă a orașului Suceava*, în “Suceava” XVII-XVIII-XIX .
5. Dumitru Boghian, Bogdan Niculică, Sorin Ignătescu, *Recunoașteri arheologice în Podișul Sucevei*, în prezentul volum.
6. Silvia Marinescu Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Editura Academiei, București, 1974.
7. V. G. Zbenovici, *Rannyi etap tripol'skoi kultury na teritorji Ukrainy*, Kiev, 1981.
8. *Ibidem*, fig. 41/5.
9. Radu Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, Editura Academiei, 1957, p.93, fig. 60/8.
10. Silvia Marinescu Bîlcu, *op. cit.*, fig. 53/4.
11. V. G. Zbenovici, *op. cit.*, fig. 58/1,8.
12. Silvia Marinescu Bîlcu, *op. cit.*, fig. 53/5.
13. V. G. Zbenovici, *op. cit.*, fig. 49/1.
14. *Ibidem*, fig. 69/9.
15. Silvia Marinescu Bîlcu, *op. cit.*, fig. 39/14.
16. V. G. Zbenovici, *op. cit.*, fig. 55/5.
17. *Ibidem*, fig. 58/11.
18. *Ibidem*, fig. 55/3.
19. Silvia Marinescu Bîlcu, *op. cit.*, fig. 53/4.
20. *Ibidem*, fig. 48/10.
21. V. G. Zbenovici, *op. cit.*, fig. 60/4.
22. Silvia Marinescu Bîlcu, *op. cit.*, fig. 60/1, 67/7.
23. *Ibidem*, fig. 57/8.
24. V. G. Zbenovici, *op. cit.*, fig. 60/9.
25. Silvia Marinescu Bîlcu, *op. cit.*, fig. 41/16.
26. V. G. Zbenovici, *op. cit.*, fig. 66/15.
27. *Ibidem*, fig. 56/6.
28. *Ibidem*, fig. 60/9.
29. *Ibidem*, fig. 47.
30. Viktor Sorokin, *Culturile eneolitice din Moldova*, în “Thraco-Dacica” XV 1994 fig. 2/23.
31. Silvia Marinescu Bîlcu, *op. cit.*, p. 93, fig. 72/7.
32. V. G. Zbenovici, *op. cit.*, fig. 72/5.
33. Silvia Marinescu Bîlcu, *op. cit.*, p. 105, fig. 91/2,5.
34. *Ibidem*, p. 105, fig. 91/2, 92/4.
35. V. G. Zbenovici, *op. cit.*, fig. 76/4.

Une découverte Précucuténienne près de la ville de Suceava

Resumé

L'auteur présente un complexe archéologique découverte par hasard pendant l'automne de 1999, dans le bien connu site archéologique de Siliştea – Şcheii, près de la ville de Suceava. Même si au commencement il a été probablement chaumière ou une autre forme d'aménagement au foyer, son espace a été utilisé comme fosse ménagère.

En analysant le matériel récupéré: des armes et des outils, céramique et plastique, l'auteur considère que l'habitation qu'on trouve ici, correspond à la fin de la deuxième phase et au début de la troisième phase d'évolution de la culture Précucuteni.

Explications des figures

Fig.I Position géographique du site archéologique de Siliştea Şcheii, avec l'endroit du découvert précucutenienne (1), et le profil de la fosse (2).

Fig.II Outils et armes en pierre (1-13), polié (14) et en os (15) de Siliştea Şcheii.

Fig.III Céramique de Siliştea Şcheii (1-13).

Fig.IV Céramique de Siliştea Şcheii (1-10).

Fig.V Plastique antropomorphe (1-2) et pieds d'autel en miniature (3-4) de Siliştea Şcheii .

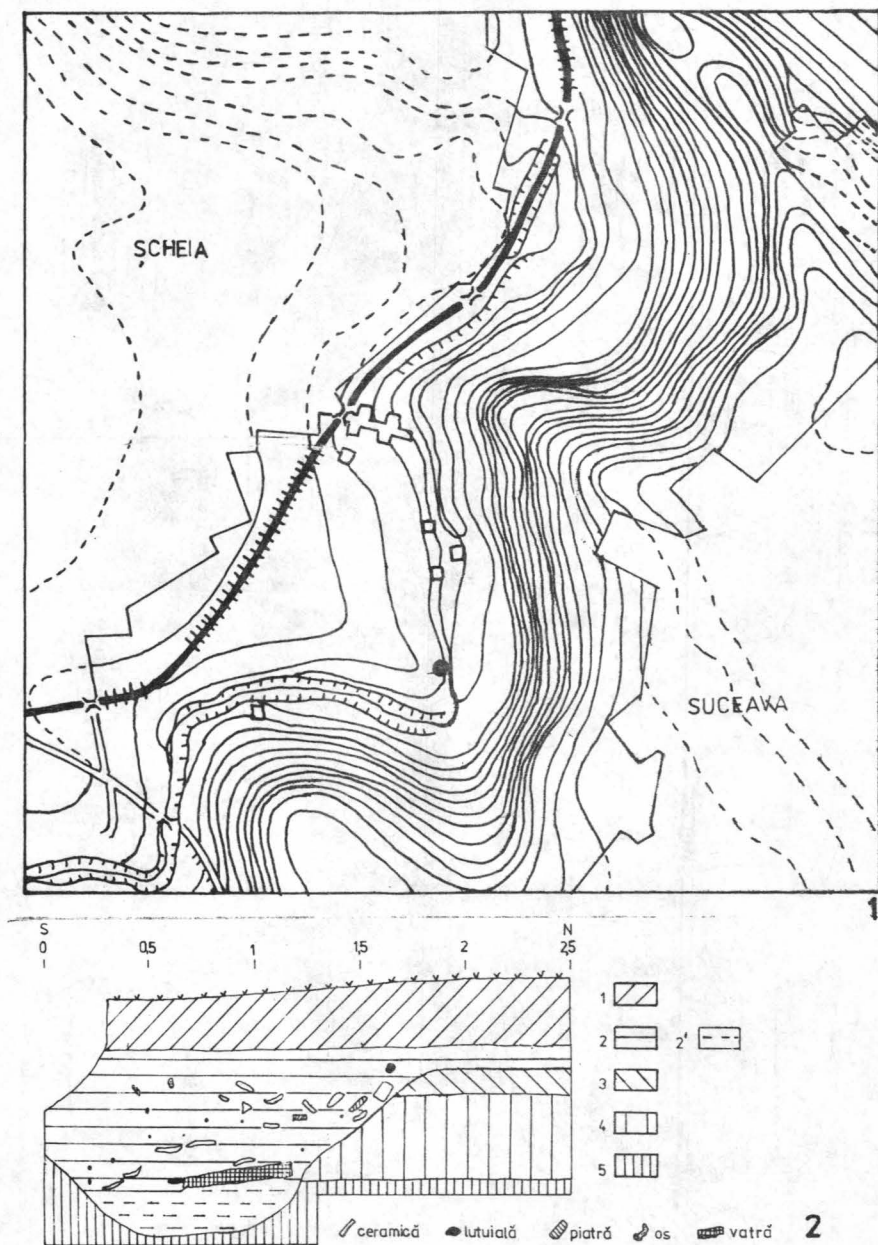

Fig. I Poziția geografică a sitului arheologic Siliștea Șcheii cu locul descoperirii precucuteniene (1), și profilul gropii (2).

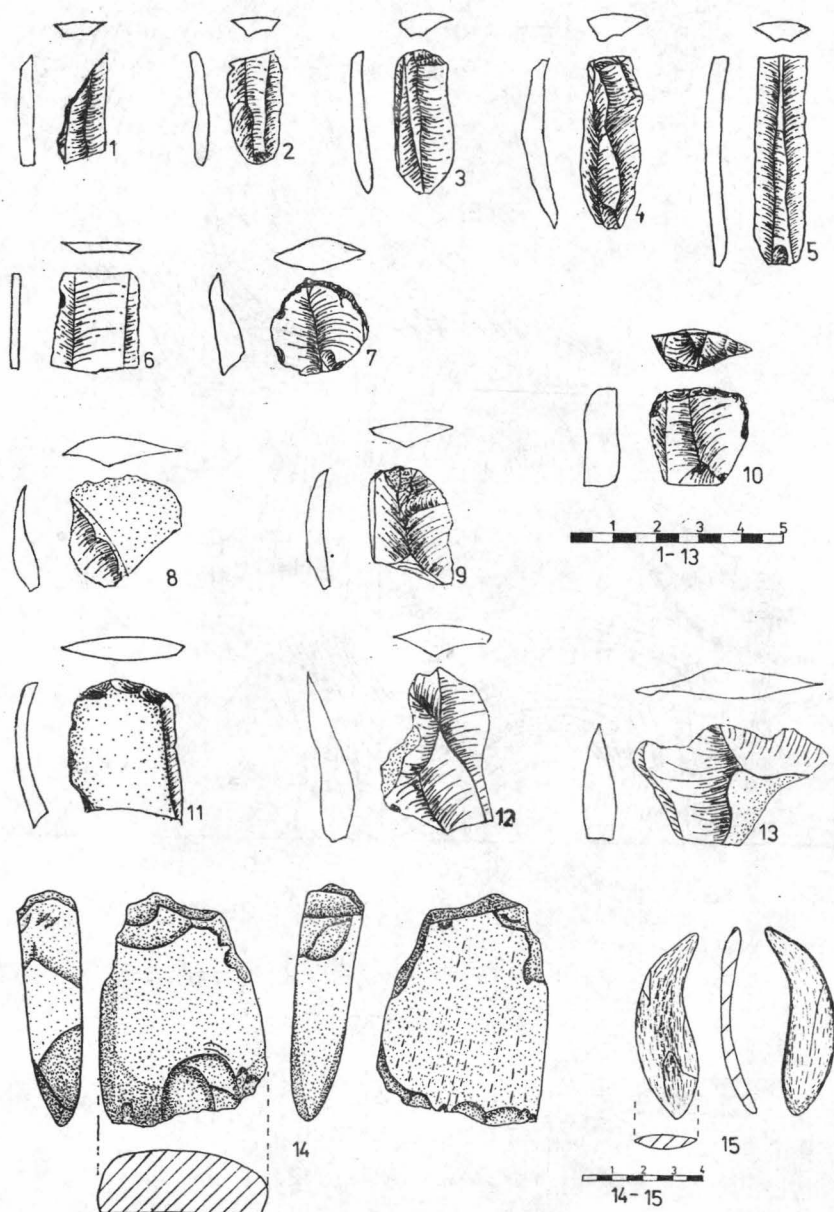

Fig.II Unelte și arme din piatră cioplită (1-13) și șlefuită (14) și dinos (15) de la Siliștea Șcheii.

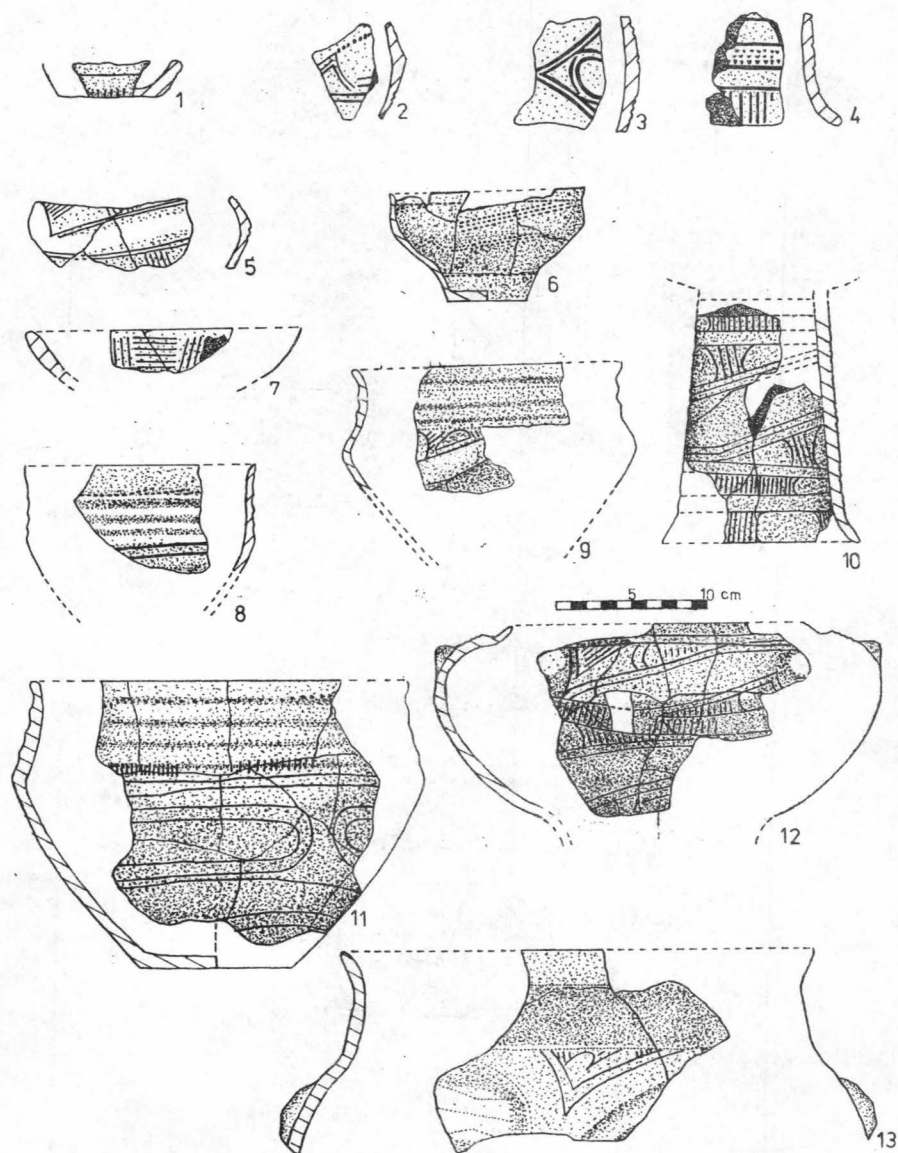

Fig.III Ceramică de la Siliştea Şcheii (1-13).

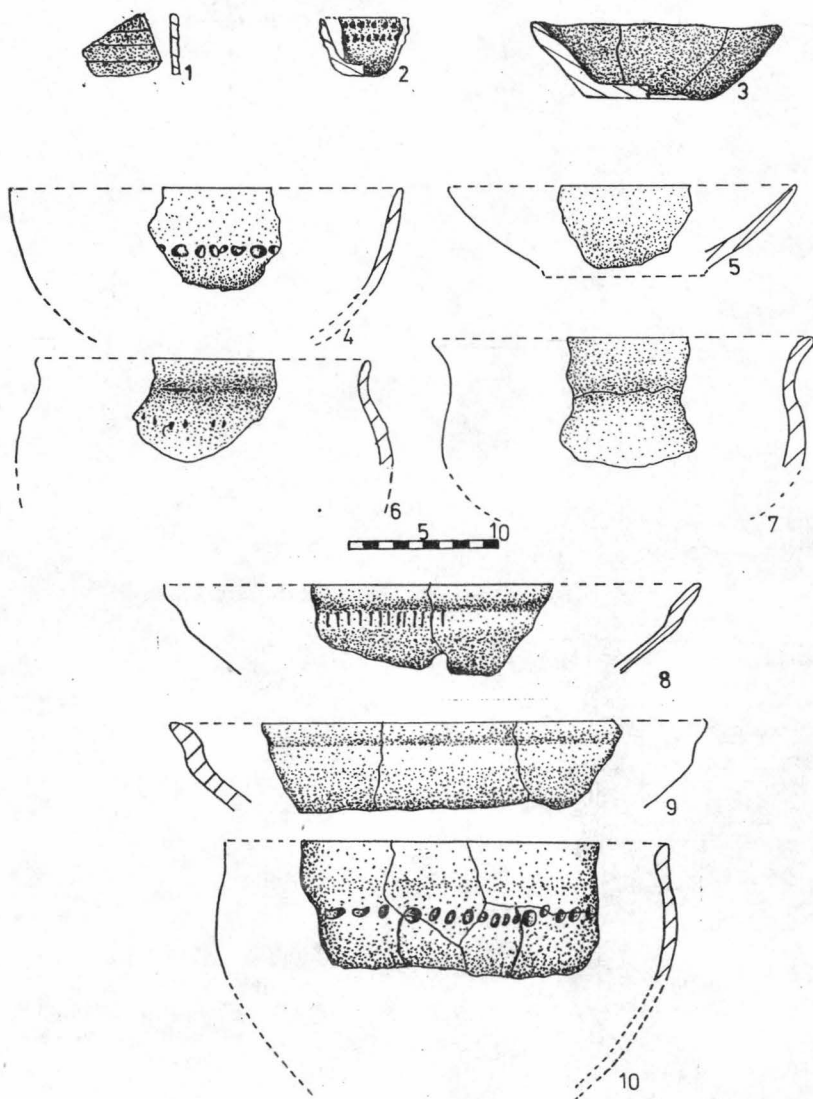

Fig.IV Ceramică de la Siliștea Șcheii (1-10).

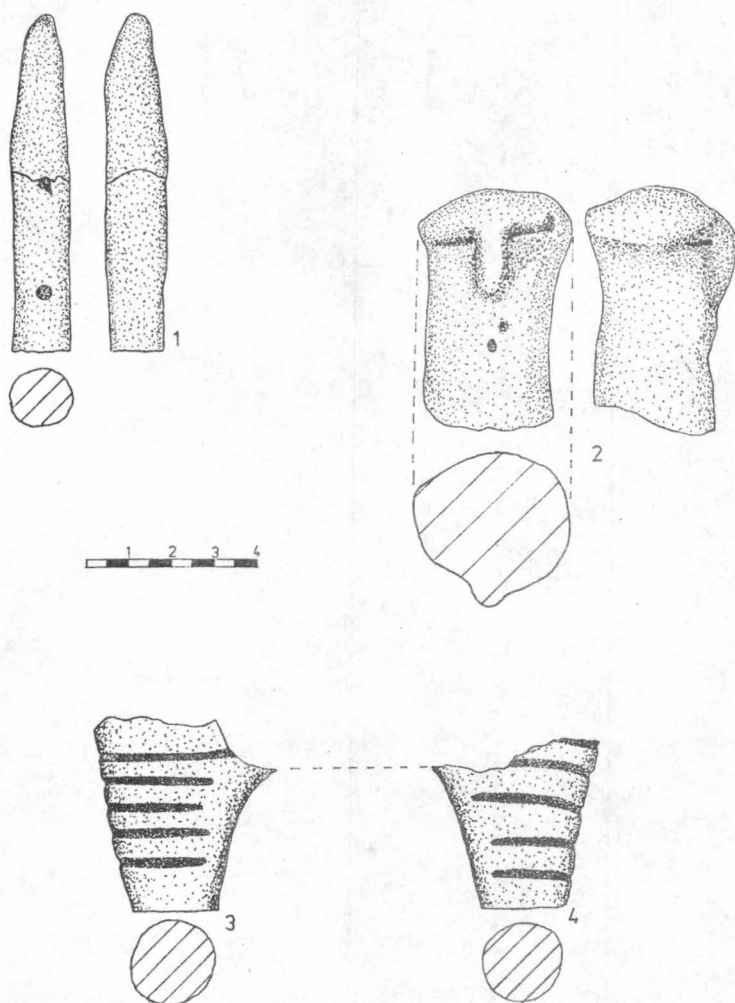

Fig.V Plastică antropomorfă (1-2) şi picioare de altar miniatural (3-4) de la Siliştea Şcheii.

MISIUNEA MILITARĂ GERMANĂ DIN ROMÂNIA ÎN ANII 1940-1941 ÎN LUMINA UNOR INFORMAȚII DIN ARHIVELE NAȚIONALE, DIRECȚIA JUDEȚEANĂ SUCEAVA

Radu Florian Bruja

În conjunctura politico-militară europeană din vara anului 1940, o misiune militară germană în România, reprezintă pentru autoritățile de la București singura soluție viabilă pentru păstrarea integrității teritoriului românesc. Ostilitatea URSS și renunțarea la garanțiile franco-britanice, incapabile să mai sprijine România au dus țara noastră spre o inevitabilă apropiere de Germania lui Hitler, stăpână pe o mare parte din continent.

Primul care a cerut lui Hitler o misiune militară a fost regele Carol al II-lea, pe 2 iulie 1940, la doar câteva zile după ocuparea Basarabiei de către trupele sovietice, moment în care și-a arătat și disponibilitatea de a se alinia politicii Reich-ului german. Dar, Germania, care a speculat foarte bine situația în care se găsea România, nu a luat în discuție cererea decât după Dictatul din 30 august de la Viena, prin care a răspuns pretențiilor teritoriale ale Ungariei și Bulgariei, și după instalarea la conducerea țării a generalului Ion Antonescu, sprijinit de un Guvern național-legionar pro-german. După cum reiese din acordul lui Hitler din 19 septembrie 1940, acesta era dispus să satisfacă cererea reînnoită a generalului de a trimite o misiune militară, dar “flutură” sudul Transilvaniei între Ungaria și România pentru a obține aderarea celor două Țări la Pactul Tripartit. “Pentru ca România să poată găsi drumul spre noi, a trebuit să ocupăm Parisul” a deschis Ribbentrop prima rundă de convorbiri pentru aderare¹.

Un document confidențial al O.K.W. din 20 septembrie 1940 stabilea scopurile misiunii militare germane în România. Dacă scopul declarat oficial era acela de a instrui armata română la nivelul pregătirii celei germane, alte sarcini secrete ale misiunii vizau controlul unor zone de interes strategic pentru Reich. Astfel, zona petroliferă a văii Prahovei, aeroporturile de lângă București și porturile românești trebuiau protejate de eventualele bombardamente britanice aeriene ce puteau veni din sudul Balcanilor. Totodată, se urmărea aducerea de trupe în România, încorporarea românilor de etnie germană și mărirea capacității combative a trupelor românești în vederea unei acțiuni comune româno-germane în cazul unei confruntări cu URSS, tot mai previzibilă. Caracterul secret al acestor prevederi este subliniat și de faptul că ele nu trebuiau să fie cunoscute nici de români, nici de soldații germani.

Ion Antonescu urmărea obiectivele țării sale prin aducerea acestei misiuni. Prezența trupelor germane pe teritoriul României trebuia să dea greutate garanției germano-italiene într-un moment în care URSS, căutând să obțină o poziție privilegiată în cadrul Comisiei Internaționale a Dunării, încerca să preia să preia exclusiv controlul pe brațul Chilia. În acest sens, directivele misiunii militare germane în România cereau trupelor sale să nu se implice în incidentele de la frontiera cu URSS, dar garantau apărarea în cazul unui atac sovietic împotriva României. Generalul Antonescu, cunoscând instruirea precară a armatei române, credea că prin prezența unităților Wehrmacht-ului, prima să beneficieze de o pregătire și tehnică de luptă la nivelul celei din urmă. Mai mult, urmărindu-și scopul fundamental al politicii sale, Antonescu spera că o colaborare cu armata germană corespundea idealului său: refacerea României Mari².

Convenția din 17 septembrie 1940 aprecia la 19.000 soldați și ofițeri efectivele misiunii militare germane, adică o divizie de tancuri și aviație; dar acest număr avea să se mărească progresiv la peste 200.000 în primăvara anului 1941³, echivalând cu o adevărată armată de ocupație. Primele trupe ale Wehrmacht-ului au sosit în țară pentru a ocupa punctele strategice încă de la sfârșitul lunii septembrie. Pe 26 octombrie 1940, printr-un ordin al Ministerului Afacerilor Interne, prefecturile județene au fost anunțate că vor sosi numeroase autovehicule germane aparținând Diviziei I motorizată, de instrucție, solicitându-se acestora sprijinul pentru cazarea trupelor și asigurarea unei bune circulații pe arterele județene⁴.

În primăvara anului următor au venit în România și trupe operative, masate la granița răsăriteană a țării, în perspectiva conflictului cu Uniunea Sovietică.

Cheltuielile determinate de aprovizionarea misiunii militare germane în România aveau să aducă mari prejudicii statului român. Convenția asupra directivelor obligatorii pentru aprovizionarea trupelor germane în România, semnată în 17 ianuarie 1941 la București între împuțernicitul pentru probleme economice al Germaniei, Neubacher, și delegatul Guvernului român, N. Dragomir, stabilea modalitățile de aprovizionare a Misiunii. Articolul I al Convenției prevedea că "cheltuielile de orice fel, referitoare la aceste aprovizionări privesc exclusiv Guvernul german, fiind bine înțeles că Statul Român nu va avea de suportat nici o cheltuială sub nici o formă"⁵. Convenția intrând în vigoare de la 1 ianuarie 1941, iar efectivele misiunii sporind succesiv în cursul anului 1941, este aproape imposibil de contabilizat la ce sume s-au ridicat cheltuielile cu aprovizionarea trupelor.

Pentru întreținerea armate germane erau necesare mari cantități de produse animaliere, cereale și leguminoase, dar și furnituri în materiale de construcții. Articolul II stipula a fi livrate săptămânal 200 boi și 400 porci cu posibilitatea mării cu încă o sută de porci, și lunar până la 20.000 păsări (găini și rațe sau găște), 14 vagoane mazăre, 7 vagoane linte, 100 vagoane porumb și 100 vagoane orz și ovăz. Articolul III stabilea livrări de câte 50 vagoane paie presate, 600 vagoane lemne pentru foc și 22.000 m.c. grinzi grinzi și 3.000 m.c. scânduri la anumite dimensiuni cerute de germani. Și băuturile alcoolice erau stipulate în cantități apreciabile: 70.000 litri rachiu în prima lună, în timp ce vinul și berea erau tratate separat, după hotărârea Ministerului Coordonării, iar țigările "după posibilitatea Casei Autonome a Monopolurilor"⁶.

Creșterea efectivelor germane de pe teritoriul României a generat ulterior eforturi și mai mari făcute de statul român, fără să existe înregistrări ale acestor noi cifre.

Articolul VII prevedea o serie de produse ce nu puteau fi livrate: pâine, cartofi, ulei comestibil, produse lactate, ouă (până la 31 martie) și grăsimi (acestea din urmă putând fi obținute din tăierea porcilor). Se mai stipula ca aceste produse să nu fie preluate de la populație, dar este greu de crezut că soldații germani, care aveau o putere de cumpărare peste media țării, să nu se fi aprovizionat cu aceste alimente necesare fără să fi adus prejudicii locuitorilor în sume ce nu vor putea fi niciodată calculate. De altfel, soldații germani cumpărau alimente de pe piață, care erau expediate ilegal sub formă de colete în interiorul Reich-ului⁷. Că nu s-au respectat aceste cereri stă mărturie și un ordin al Ministerului Apărării Naționale din 17 aprilie 1941, care cere înființarea unei comisii mixte formate din reprezentantul local al trupelor germane, prefectul sau primarul localității respective și un reprezentant al autorităților militare române care să supravegheze ca "militarii germani să se abțină de la orice cumpărări în afara localurilor de consumație pe loc (restaurante, cafenele, berării și cofetării)"⁸. Încă din 30 ianuarie 1941 se făcea de către Ministerul Coordonării prima reclamație către trupele germane prin care se cerea ca acestea să respecte convenția încheiată, iar procurările de pe piață și comenzile date întreprinderilor române să se facă în baza unei autorizații a Ministerului Economiei Naționale, de către Intendența Armatei române.

Tot în Convenție se acordau reduceri pentru operațiunile de prelucrare a cerealelor și leguminoaselor necesare trupelor germane, ca și scutiri de taxe vamale pentru cerealele aduse în țară din URSS pentru aceleași trupe. Textul Convenției se încheia nu înainte de a se oficializa și

transportul pe Căile Ferate Române, contabilizat de autoritățile române și trecut în contul Guvernului german.

Cel mai important articol, al IV-lea, sublinia că “toate aceste produse vor fi cumpărate și livrate numai prin intendența armatei române, cu care se va face o decontare, cu excepția mazărei, linteii, porumbului, orzului și ovăzului care vor fi procurate de intendența germană, direct de la Reichsstelle für Getreide”⁹. În realitate însă, “intendența germană dă instrucțiuni și intendența română execută serviciile practice de aprovizionare”¹⁰.

O a doua mare problemă legată de prezența Misiunii militare germane în România, cu care s-a confruntat statul român, a fost legată de locul, modul și prețul de cazare a trupelor misiunii. Ministerul de Interne, în acord cu Comandamentele teritoriale, au clasificat localitățile în care urmau să fie cantonați soldații și ofițerii germani după cum urmează:

“comunele până la 3.000 locuitori – categoria D

comunele până la 10.000 locuitori – categoria C

comunele peste 10.000 locuitori – categoria B

București și Sinaia aparțin categoriei A”¹¹.

În înțelegerea dintre Guvernul român și misiunea militară germană din 22 noiembrie 1940 s-a stabilit că cheltuielile de cazare vor fi suportate de Guvernul german, cu excepția Diviziei I de Instrucție, care va fi cazată în contul Ministerului Apărării Naționale. De cazarea trupelor în condiții optime și de cantonarea materialelor de luptă germane urmau să se ocupe Cercurile de Recrutare române.

Cantonarea în unitățile hoteliere și în hanuri se făcea cu o reducere de 50% din tariful oficial. Pe 9 februarie 1941, un nou protocol fixa prețul maximal al cazării într-o cameră cu un pat la 300 lei și la 600 lei camera cu două paturi. Dacă se rechiziționa mai mult de 1% din total, reducerile erau doar de 30% din tarif, dar la acoperirea capacității de cazare a unității respective se mai scădeau 15% din suma totală. Camerele închiriate de la particulari primeau un preț diferit în funcție de categoria localității respective, fixat de comisia de rechiziții a Cercului de recrutare, aplicându-se o reducere de 20-30%. Pentru achiziționarea imobilelor întregi se mai puteau scădea 250 lei pe zi, iar pentru imobile cu cazare de slabă calitate, alocația se reducea după apreciere. Se ajungea astfel ca militarii germani să închirieze spații la prețuri ce nu acopereau cheltuielile.

Cercurile de Recrutare se mai obligau să asigure de la particulari mobilierul și accesoriile necesare cazării în bune condiții a trupelor din misiunea germană.

O dată cu creșterea numărului de militari germani veniți în România, s-au solicitat imobile aparținând statului. Deși Ministerul Afacerilor Interne urma să interzică folosirea școlilor pentru găzduirea soldaților germani, Ordinul din 5 ianuarie 1941 permitea ocuparea în întregime a școlilor evreiești, iar protocolul din 9 septembrie 1941 oferea trupelor nou venite spații în școlile primare “din două școli, câte una și din două clase, câte una”¹².

În sfârșit, pentru garaje și locurile de campare a materialului și autovehiculelor germane se percepea o taxă cu 50% sub prețul de chirie oficial.

Deși proprietarii particulari trebuiau să-și primească alocațiile de închiriere din 10 în 10 zile, apărând mai puțin păgubiți decât Statul român, la 12 mai 1941 Comandamentele Teritoriale trimitea prefecturilor de județe un ordin de revizuire a cartiruirii trupelor germane. Acest ordin se datorează nenumăratelor reclamații ale proprietarilor care se plâng că “nu li s-au plătit drepturile ce li se cuvin și că ei trăiesc din încartiruirea camerelor, neavând nici o sursă de existență în afara acestor camere”¹³.

Nerespectarea obligațiilor de cazare de către misiunea militară germană a generat pe lângă nemulțumirile proprietarilor păgubiți și mari daune Statului român. În aceste condiții, ordinul Ministerului Apărării Naționale din 20 martie 1943 de întocmire a situației centralizate a cazării trupelor germane a scos la iveală atitudinea acestora față de înțelegerile avute cu statul român.

Arhiva Națională a județului Suceava păstrează situația cazării trupelor misiunii militare germane în acest județ, într-o înregistrare din martie 1943.

Astfel, militarii germani au fost cazați după cum urmează: în comunele Ipotești, Sf. Ilie, Lipoveni, Cajvana și Milișăuți s-au închiriat numai terenuri în contul Statului român. În comunele Măriței, Dănila și Bosanci s-au cazat unități de pionieri ai misiunii germane la școlile primare sau în cabinetele de lectură. La primăria din Liteni au fost rechiziționate trei imobile pentru un tren de luptă, iar la primăria Burdujeni s-au închiriat o casă și o magazie pentru efecte militare. La Suceava a fost cazată gratuit Administrația misiunii militare din județ, într-o casă în care a fost evacuat evreul Kiuger Zellg, și alte 9 camere și dependințe pentru Compania a 3-a Dienststelle; dar ultima companie a fost cazată după încetarea activității misiunii militare pe teritoriul României.

Din sumele ce trebuiau plătite particularilor nu se cunosc decât cele pentru perioada 20 aprilie – 22 iunie 1941, din comunele Dănila (22.632 lei) și Bosanci (60.070 lei pentru sălile de clasă și 18.000 lei pentru cabinetul de lectură); perioada 16 aprilie – 18 mai 1941, în comuna Liteni (5.020 lei); perioada 1 aprilie – 18 mai 1941, în comuna Costâna (39.840 lei) și primăria Burdujeni (9.360 lei pentru închirierea unei magazii și 1.518 lei pentru o casă).

Restul sumelor nu se cunosc și n-au putut fi înregistrate deoarece la plecarea trupelor germane acestea nu și-au lăsat nici măcar numărul unității. Conform înțelegerilor, din data de 12 iunie 1941, fosta misiune militară intră în rândurile trupelor operative care se pregăteau în secret să atace URSS, iar numărul militarilor și al unităților nu trebuiau cunoscute. Astfel, adresa Ministerului Apărării Naționale, care cerea Ministerului de Finanțe să contabilizeze cu precizie totalul cheltuielilor pentru a se putea stabili până la 31 iulie 1941 sumele ce trebuiau plătite de statul german, a rămas fără ecou.

Privilegiilor de ordin economic li se adăugau și altele, de natură juridică. Pe 2 ianuarie 1941 s-a dat ordinul circular nr. 1394, prin care se prevedeau instrucțiunile asupra procedurilor de urmat față de militarii germani aflați în România și care comiteau crime calificate de Dreptul german. Astfel, acei soldați nu puteau fi cercetați și judecați decât de către autoritățile juridice germane aflate în țară. Militarii germani ce comiteau astfel de fapte nici măcar nu puteau fi reținuți de către autoritățile române, acestea limitându-se doar la a întocmi un raport cu cele întâmplate și a stabili identitatea pe baza legitimației – Soldbuch – care, însă, urma să rămână asupra militarului german. Autoritățile române puteau reține militari germani doar în lipsa agenților germani la fața locului, dar aceștia trebuiau predați comendurilor germane.

Autoritățile române urmau să solicite celor germane instituirea unei comenduri de piață în cadrul garnizoanelor misiunii militare germane care să coopereze cu comendurile române, iar “pentru supravegherea localităților comendurile să organizeze un serviciu de patrulare germane”¹⁴. Este însă greu de stabilit până la ce punct erau dispuse autoritățile germane să colaboreze cu cele române în ceea ce-i privea pe proprii militari, atât timp cât ei considerau alianța cu România după cuvintele lui Bismarck: “în orice alianță există un cal și un călăreț”. Se știe, totodată, că Guvernul român a atras atenția asupra ilegalităților trupelor germane din țară, fără a primi un răspuns satisfăcător.

Printre scopurile misiunii militare germane în România se număra și acela de încorporare a etnicilor germani de naționalitate română în cadrul Wehrmacht-ului. În acest scop, la 12 august 1941 s-a întocmit Tabloul cu numele și prenumele concentraților din orașul Suceava: din 116 de nou încorporați, 23 sunt de etnie germană și, deci, încorporați de către armata germană. Reglementarea acestei situații se va face abia în 1943 prin Protocolul semnat de către ministrul Germaniei la București, Manfred von Killinger.

Pagubelor economiei naționale, subordonată mașinii de război germane, trebuie să li se adauge și acelea datorate nemulțumirii și acțiunilor clandestine ale locuitorilor țării. prin Ordinul Departamentului Ministerului Afacerilor Interne din 29 aprilie 1941 se semnalează o nouă serie de

acte de distrugere a liniilor telefonice și telegrafice utilizate de armata germană¹⁵. În ordin sunt trecute județele Vlașca, Ilfov, Teleorman și Dolj și localitățile București, Giurgiu și Turnu Măgurele, ca zone unde s-au comis cele mai multe acte de acest fel. Prin acesta se cere organelor polițienești și Jandarmeriei supravegherea acestor rețele de comunicație și pedepsirea vinovaților. Oricât s-ar justifica actele ilegale ale cetățenilor României împotriva armatei germane, liniile distruse aparțineau statului român, care era nevoit să suporte aceste pagube.

Prin aceste consecințe, prezența misiunii militare germane în România în anii 1940-1941 trebuie înțeleasă ca un moment dificil, din care lipsea alternativa. Idealul politic al Guvernului Antonescu nu poate fi obținut decât prin alianța cu Germania și acceptarea unei misiuni militare pe teritoriul țării, care să garanteze granițele. Dar, se ridică întrebarea dacă a meritat efortul depus de statul român și locuitorii săi pentru întreținerea acestei misiuni...

NOTE:

1. Fl. Constantiniu, Ilie Schipor, *Trecerea Nistrului (1941). O decizie controversată*, București, 1995, p. 49.
2. *Ibidem*, p. 50.
3. D. Șandru, I. Saizu, *Unele aspecte privind consecințele economice ale prezenței trupelor germane în România (1940-1944)*, în "Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", Iași, IV/1967, p. 123.
4. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Suceava, F.P. 23/1940, f. 18.
5. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Suceava, F.P. 13/1940, f. 9.
6. *Ibidem*.
7. D. Șandru, I. Saizu, *op. cit.*, p. 125-126.
8. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Suceava, F.P. 15/1940, f. 10.
9. *Ibidem*, f. 9.
10. M. Iacobescu, *Unele aspecte semnificative privind cazarea și aprovizionarea misiunii militare germane în România (1940-1941)*, în "Studii și cercetări științifice", Suceava, 1970, p. 190.
11. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Suceava, f. 14.
12. *Ibidem*.
13. *Ibidem*, f. 38.
14. *Ibidem*, f. 30.
15. *Ibidem*, f. 34.

BUCOVINA ÎN DEZBATERICA LUMII CONTEMPORANE

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ BUCOVINA – ÎMPREUNĂ SAU SEPARAT?

(2-6 iunie 1999, Jastrowie, Polonia)

Mihai Iacobescu

La **Jastrowie** – un orașel polonez din extremitatea nord-vestică a Pomeraniei, aflat la 80-90 km depărtare de Gdansk și de Marea Baltică, unde, după al doilea război mondial s-au refugiat mai mulți polonezi din Bucovina – s-au desfășurat, între 2-6 iunie 1999, în sala de festivități a primăriei locale, lucrările Conferinței Internaționale pe tema *Bucovina – împreună sau separat?*, la Teatrul de vară din localitate și pe scena Casei de Cultură din orașelul Pila, centrul micro-regiunii a avut loc cea de-a X-a ediție jubiliară a Festivalului Folcloric, sub genericul *Întâlniri Bucovinene*.

Dacă festivalul folcloric – care a adunat artiști bucovineni amatori și profesioniști români, ucraineni, germani, evrei, polonezi, unguri, slovaci, lipoveni etc. din ambele zone ale Bucovinei, adică atât din partea de nord, anexată de URSS în urma aplicării Pactului Ribbentrop-Molotov, în iunie 1940 și păstrată azi în frontierele Ucrainei, și, partea de sud, rămasă la statul român – își are începuturile în ziua de 22 iunie 1990, când la Jastrowie, un descendent al unei familii poloneze din Bucovina, dl. **Zbigniew Kowalski** (care știe și limba română), azi cetățean al orașului-gazdă a lansat această inițiativă, urmărind cunoașterea și difuzarea culturii și civilizației Bucovinei, adică, explica el într-o carte tipărită în acest an, “o promovare nu doar a culturii, ci, în primul rând a irepetabilei ei dimensiuni social-politice, a Bucovinei care ne învață toleranța și înțelegerea dar ne arată că se poate face integrarea cu păstrarea propriei ei identități”, dacă aceste întâlniri folclorice au permis, din acest an, extinderea unor astfel de manifestări culturale și în ținutul de baștină, la Câmpulung Moldovenesc (România) și la Cernăuți (azi Ucraina), dialogul științific dedicat Bucovinei s-a desfășurat cu o intermitență de 2-3 ani, fie la Jastrowie, fie la Sejny sau Pila, iar lucrările prezentate au fost publicate până în prezent în două volume în limba poloneză (cu rezumate în limbile română, ucraineană, germană, idiş etc.), sub titlurile: *Bucovina – o Europă în miniatură. Lumini și umbre* (1995) și *Bucovina de partea dialogului* (1999).

În acest an, ca și de alte dată, sufletul și creierul reuniunii științifice de la Jastrowie a fost **Kazimierz Feleszko**, profesor la Universitatea din Varșovia, un om blând, modest, pe cât de simplu în aparență, pe atât de erudit și respectat prin cunoștințele, studiile și lucrările sale, ca și prin talentul organizatoric și spiritul profund umanist ce îl animă; el a deschis și tutelat lucrările conferinței, impunându-se și câștigând bunăvoința și admirația participanților, prin sinceritatea și claritatea discursului, prin consecvența și competența cu care a urmărit, ferm și, totodată, suplu, îndeplinirea programului, investirea succesivă a oaspeților din fiecare țară cu conducerea lucrărilor și dezbaterilor într-una din zilele conferinței, prin tactul și priceperea de-a îmbina problemele științifice cu cele culturale, oferite de spectacolele prezentate de formațiile artistice prezente la Jastrowie. În esență, Kazimierz Feleszko le-a cerut participanților să încerce să devină “un fel de familie”, care, în numele celor care au trăit odinioară, laolaltă în Bucovina, să poată spune deschis, sincer, cuviincios, tot ceea ce-i frământă, ca urmași ai bucovinenilor ce au trăit laolaltă.

La conferință au luat parte specialiști, îndeosebi istorici, lingviști, politologi, sociologi, etnologi, muzeografi etc. din Polonia, România, Ucraina, Germania, Slovacia, Ungaria.

În cele trei zile s-au prezentat 24 de comunicări, însoțite de întrebări și discuții, în care s-a abordat un larg evantai de aspecte referitoare la istoria Bucovinei – teme ale vieții politice, economice, culturale, naționale, religioase etc.

Dintre subiectele abordate vom rezuma și reliefa câteva. **Adam Koseski** (Varșovia) s-a referit la unele **aspecte ale relațiilor româno-poloneze**. Despre Bucovina, autorul a relevat că inițial ea a făcut parte din Moldova și că sub numele de Bucovina s-a impus după ocuparea și anexarea ei de către austrieci, după 1775. Printre grupurile alogene atrase în Bucovina – și cărora administrația austriacă le-a acordat numeroase scutiri fiscale și de serviciu militar – s-au aflat și circa 6.000-11.000 de polonezi. După al doilea război mondial cei mai mulți dintre polonezii din nordul Bucovinei și Basarabia s-au retras în Polonia. SUA și Europa Occidentală nu s-au interesat de drama Bucovinei.

Iuri Makar (Cernăuți), vorbind despre unele **probleme ale legăturilor și influențelor reciproce între culturile, civilizațiile și popoarele Bucovinei contemporane**, propunea spre analiză următoarele patru etape: 1) Bucovina în cadrul statului austriac; 2) etapa anilor 1918-1940 când Bucovina s-a aflat la statul român; 3) Bucovina anilor 1940-1990 când partea de nord s-a aflat la URSS și partea de sud la România și 4) situația de după 1990, când divizarea Bucovinei s-a menținut, dar când noul stat, Ucraina acordă și respectă drepturile fundamentale ale minorităților din partea de nord; printre minorități, autorul s-a referit și la **moldovenii și românii**, ca și când ar fi vorba de două etnii total diferite. Să mai menționăm că autorul a omis să înceapă analiza cu etapa dinainte de 1774, când timp de 415 ani zona s-a aflat în granițele Moldovei. Omitând voit această etapă, multe din “particularitățile” prezentate de autor pornesc de la noile realități istorice create forțat de ocupații austriece, sovietice și astăzi ucraineni.

Ilona Slawinski (Viena) a punctat **aspecte din evoluția teatrului german din Cernăuți, în ultimul sfert al secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului nostru, al XX-lea**. Teatrul german dispunea de o frumoasă clădire, construită după modelul teatrului din Viena. Spre deosebire de alte teatre din cuprinsul imperiului, ca de pildă cele din Leipzig și Cracovia, care aveau conduceri naționaliste, teatrul din Cernăuți era extrem de activ, înscris în stagiunile sale numeroase din piesele jucate la Viena și până la 1918 s-a remarcat drept unul dintre cele mai bune de pe cuprinsul imperiului. Sfârșitul teatrului german din Cernăuți a venit însă după 1918, mai exact prin 1922, când studenții români au invadat sala și au întrerupt spectacolele, cerând să se aplice principiul *numerus clausus*. Ca un fapt divers, tragicomic este acela că, dacă sub austrieci în fața teatrului a fost instalată o statuie a lui Fr. Schiller, românii au înlocuit-o cu o statuie a lui Vasile Alecsandri, iar astăzi ucrainenii cu alta a Olgăi Kobilanski.

La o temă, care de fapt aparținea istoriei Moldovei și a Bucovinei, s-a referit **Eva Kocoj** (Cracovia), în lucrarea sa, ascultată cu un viu interes, despre **reprezentarea popoarelor pe scenele picturale ale mănăstirilor din nordul Moldovei**. Dezvăluindu-ni-se ca o foarte bună cunoscătoare și admiratoare a frescelor din pictura murală a mănăstirilor din nordul Moldovei, din epoca de aur a artei medievale românești, autoarea a relevat și argumentat că frescele de-aici oglindesc sufletul moldovenesc; că, sub raport artistic și al mesajului ideatic, pictura moldovenească a fost concepută într-o perioadă istorică de răspântie pentru Moldova, când se resimțeau, deopotrivă, primejdiile expansiunii otomane și ale catolicismului; frescele din nordul Moldovei îi prezintă pe străini, turci, evrei, armeni, tătari, ca “agenți ai Satanei”, dușmani ai țării; străinii sunt realizați în culori dure, închise, întunecate; Moldova apare în pictură ca având o mare și sfântă semnificație, “o poartă mitică a creștinătății”, unde își află azil dușmanii lumii păgâne; autohtonii trăiesc pe un pământ sacru; ei vor fi răsplătiți în lumea de dincolo, în vreme ce străinii sunt destinați pierzaniei.

Marian Skab (Cernăuți) a analizat **etapele afirmării și dezvoltării slavisticii la Universitatea din Cernăuți**, distingând următoarele etape: 1) sub administrația austriacă s-au pus bazele studiului modern, afirmându-se ca reprezentant de seamă Emil Kaluzniacki (1845-1914); 2) în perioada interbelică s-a lansat și consacrat ca unul dintre slaviști de talie mondială, Grigore Nandriș (1895-1968), iar în prezent, într-o a treia etapă, studiul slavisticii ocupă un loc

cu rol însemnat în centrul universitar Cernăuți acum se predau mai multe discipline, între care: introducere în slavistică, slava veche, istoria popoarelor slave etc.

Felicitas Drobek (Freiburg) a prezentat **semnificația unor manuscrise și înregistrări aflate în arhiva Institutului Johannes-Kunzig din Freiburg**. Fondat în 1950, inițial ca o instituție culturală cu profil etnografic, institutul și-a lărgit sfera preocupărilor; sub înrăurirea prezenței unor refugiați germani veniți din Bucovina după al doilea război mondial, institutul a ajuns să studieze unele aspecte ale istoriei nemților bucovineni - creații folclorice, obiceiuri, tradiții, particularități etnologice; autoarea consideră că deși Bucovina este o zonă geografică relativ mică, aici s-a dezvoltat o societate multi-etnico-lingvistică și confesională, care ar putea oferi un bun model pentru integrarea europeană de mâine. Institutul posedă 1225 de benzi cuprinzând mărturii prețioase ale nemților bucovineni, despre viața lor; există, de pildă, informații foarte bogate despre unele localități ca Iliești, Frătăuți, Rădăuți etc. Aceste înregistrări își așteaptă cercetătorii. Institutul va acorda în viitor burse celor dornici să redescopere istoria Bucovinei prin aceste mărturii.

Vladislav Strutyński (Cernăuți), în comunicarea sa **Tradițiile multiculturale bucovinene în sistemul de valori general europene: perspectivă sau anacronism**, vede în Bucovina de altă dată un punct de plecare pentru o Europă de mâine armonioasă; pentru mileniul trei, în general, și secolul XXI, în special, întrebarea esențială, zice autorul este "a fi sau a nu fi", adică în ce măsură oamenii se vor putea elibera de acea perimată "conștiință națională" și de tot ansamblul de prejudecăți referitoare la existența și apărarea statului național, spre a putea ajunge la "o conștiință nouă", la o comunitate multinațională, universală. Ca soluții, autorul propune unificarea economică, politică, spirituală, introducerea unei monede comune, neutralizarea forțelor naționale, subordonarea intereselor locale, celor ale comunității universale etc. Alături de aceste soluții utopice – mai ales pentru statul din care autorul însuși face parte, Ucraina – Strutyński face și unele aprecieri despre evoluție istorică a Bucovinei, conchizând, la unison cu confrății istorici austro-germani, că, până în 1918, sub imperiul habsburgi s-a realizat deja un exemplu de toleranță, armonie, înțelegere reciprocă între naționalitățile din acest teritoriu; dar, după 1918, naționalitățile nu s-au mai putut apăra, în fața politicii de românizare forțată, de aceea mulți nemți, poloni, ucraineni au fugit de sub administrația românească; după 1945, după al doilea război mondial, în nordul Bucovinei bolșevicii sovietici au depășit orice închipuire omenească prin politica lor de sovietizare, de deznaționalizare, de regim totalitar; abia după 1991, sub noua administrație ucraineană, partea de nord a Bucovinei renaște ca un model de conviețuire armonioasă și de integrare. Un astfel de scenariu nu merită nici un comentariu.

Tadeus Dubicki (Lodz) s-a referit, pe baza unor informații de arhive, la **repatrierea polonezilor din România, în general, și în mai mică măsură din Bucovina, după al doilea război mondial**; autorul apreciază că circa 8500 de polonezi s-au refugiat din Cernăuți după 1945 și peste 10 000 din diverse zone ale României – dintre cei care veniseră după invadarea Poloniei de către trupele germane și cele sovietice în septembrie 1939. Autorul aduce informații foarte noi despre soarta minerilor poloni, care au lucrat la Lupeni sau diverse categorii de lucrători calificați de la atelierele de sticlărie din Mediaș sau Ferometal-Brașov, ca și despre unele familii de la Salinele Cacica – dintre care, mulți, reîntorcându-se în Polonia s-au văzut în situația de șomeri, nemaigăsindu-și locuri corespunzătoare de muncă în propria lor patrie; unii dintre aceștia au trimis prietenilor din România scrisori emoționante, în care își exprimau dorința să se reîntoarcă la prietenii români. Dramatică a fost și situația polonezilor refugiați din Basarabia și nordul Bucovinei, din calea trupelor sovietice de ocupație.

O lucrare extrem de interesantă și originală a realizat și prezentat – în urma unei anchete sociologice foarte migăloase și serioase **Eugeniusz Kolsek (Wroclaw)**; tema sa a fost formulată astfel: **izolare și transculturație în satele cu comunități poloneze din sudul Bucovinei**, acolo unde polonezii au continuat și continuă să viețuiască până astăzi, refuzând după al doilea război mondial să revină în Polonia. Străbătând și cercetând satele din sudul Bucovinei, care au în componența lor și grupuri etnice poloneze, autorul constată că polonezii de-aici trăiesc sub

înăruierea a doi factori: izolare și transculturație. Ruperea legăturilor firești cu comunitățile poloneze din vecinătatea imediată, în condițiile în care în Galiția au intrat ocupații sovietici apoi, astăzi, ucraineni, i-a adus într-o condiție istorică specială, de izolare, de conviețuire cu românii, condiție în care limba lor păstrează elemente poloneze arhaice, predominante, dar la care se adaugă și integrează și cuvinte românești. Autorul a studiat situația polonezilor din localitățile Obcina Mare, Poiana Micului, Solonețul Nou, Pleșa, Bulai, Păltinoasa, Mihoveni, Cacica – despre aceasta din urmă autorul scria: “Cacica este ea însăși o Bucovină în miniatură”: aici locuiesc români, germani, polonezi etc. În cele două instituții menite să conserve particularitățile, componentele ființei naționale – Biserica și Școala – se observă, scrie autorul, adesea, fenomene, procese contradictorii: bătrânii știu îndeosebi limba poloneză, cu multe arhaisme, ei nu se pot spovedi decât la preoții catolici, în vreme ce tinerii cunosc perfect și limba română, se căsătoresc, uneori cu românce, iar părinții le zic: “de ce să mai învățați limba poloneză în școlile poloneze, dacă în viața de toate zilele și în școlile de învățământ superior aveți nevoie de limba oficială a patriei care ne-a adoptat, România”. Se întâmplă, însă, ca preotul ortodox să boteze un fiu al unui alogen, de altă religie și atunci el zice: “v-am luat un evreu, vă dau un creștin ortodox!” Cei ce vin din Polonia și iau contact cu grupurile poloneze din sudul Bucovinei (din partea de nord polonezii, în majoritate, au fost expulzați de bolșevici!) fac constatarea – mai ales în ceea ce privește limba lor, portul, unele obiceiuri – că “aici timpul pare că s-a oprit în loc!” Dar aceasta e numai o fațetă a constatărilor; se descifrează lesne și fenomenul invers: polonezii au receptat influențe românești în construirea caselor, în numirea unor lucruri, în chiar anumite ritualuri privind nașterea, nunta, înmormântarea. Constatarea autorului este în final faptul că românii și polonezii s-au influențat reciproc, în ceea ce a avut mai bun fiecare.

Încercând o atență și originală abordare pe tema **bucovenii despre ei înșiși în cântecele populare ucrainene, Nadia Babici** (Cernăuți), a relevat în comunicarea sa că, în Bucovina “ținut minunat al Europei” istoria a acționat astfel încât “natura și oamenii se află într-o armonie deplină”, că “această armonie se manifestă în viața cotidiană a diferitelor popoare, care din timpuri străvechi trăiesc împreună în acest ținut, ceea ce s-a reflectat în cântecele populare”. Folclorul, a subliniat autoarea, exprimă fidel “contactul între aceste popoare într-un colorit emoțional, glumeț, jucăuș sau trist, dar niciodată cu indiferență”. Referindu-se cu precădere la creațiile folclorice ucrainene, Nadia Babici a arătat că aceste cântece s-au păstrat nu numai în textele publicate, ci și în memoria oamenilor în vârstă, multe dintre ele dispunând de variante și în limbile română și poloneză”. O cercetare pe această temă se dovedește extrem de benefică.

Dr. Katarzyna Jastal (Cracovia) în lucrarea sa de analiză literară s-a referit la **stereotipuri naționale în opera lui Gregor von Rezzori**. Autorul a analizat și sintetizat unele elemente particulare și originale ale romanelor acestui scriitor, care s-a identificat cu trecutul Bucovinei, în general, și cu Austria imperială, în special. De obârșie imperială, Rezzori a contribuit – după opinia autoarei – într-o mare măsură la oglindirea unui ritm al dialogului dintre culturi și civilizații ale unor populații, la apariția unui stereotip foarte la modă în Occident, la plâsmuirea, cu mijloace literare, a unei Bucovine văzute ca o legendară Maghebie.

Serghei Trioan (Cernăuți), abordând subiectul **germanii din Bucovina și rolul lor în dezvoltarea culturală a ținutului între anii 1775-1914**, a concluzionat că, după opinia sa se pot distinge patru categorii de coloniști germani în Bucovina:

1. “șvabii”, țărani, meșteșugari din Pfalz, Baden, Wurtemberg, Frankonia, Hessen, așezați cu începere din 1782 în Roșă, suburbie a orașului Cernăuți sau în alte așezări ca Molodia, Mitocul Dragomirnei etc;
2. mineri germani din Slovacia, care la 1783, la inițiativa preotului iezuit Kaspari s-au așezat la Iacobenii, ocupându-se de exploatarea zăcămintelor de minereu de fier și construind aici și primul furnal;

3. lucrători forestieri și meșteri sticlari din așezările cu comunicații germane din Cehia, care la 1793 au fondat prima fabrică de sticlă; la 1835 au venit din regiunea Praga noi grupuri de germani, fie meșteșugari, fie țărani;
4. diverși coloniști de limbă germană din unele zone ale imperiului habsburgic – aceste grupuri s-au orientat îndeosebi spre industrie și comerț, intrând cu timpul în categoria nobilimii urbane.

Analizând statisticile oficiale, privitoare la ponderea naționalităților în structura generală a populației, în 1910, de pildă, autorul constată că, deși, în cadrul întregii populații din Bucovina germanii reprezentau 9,15%, procentul lor era de numai 5% în zona de nord “unde predominau rusinii, adică ucrainenii”; apoi, în ciuda faptului că, populația germană a ținutului era relativ puțin numeroasă, ca noțiune dominantă în imperiu, ea exercita o mare influență; între altele, autorul citează, că, în 1914, pe lângă Universitatea din Cernăuți – care era cea mai însemnată instituție de cultură – mai funcționau 17 gimnazii și licee, 486 școli populare de stat și 28 școli particulare.

*

În ceea ce privește **prezența românilor în cadrul conferinței** vom reține faptul că au fost înscrși mulți, dar s-au prezentat foarte puțini, din motive... financiare. Astfel, n-au fost prezenți, dintre cei ce s-au înscris: **Dimitrie Vatamaniuc** (București), **Ioan Reboșapcă** (București), **Ion Robciuc** (București), **Constantin Geambașu** (București), **Nicolae Ciachir** și **Nicoleta Ciachir** (București), **Ion Petrică** (București), **Veniamin Ciobanu** (Iași), **Maria Răfăilă** (București), **Dorin Gămulescu** (București), **Nicolae Corsiuc** (București), **Natalia Huțanu** (Cernăuți). Deci, o performanță de neimaginat, fiindcă, din totalul celor înscrși jumătate dintre cei absenți au fost din România.

Dintre românii prezenți la conferință, menționăm: **Maria Volintiru** (psiholog, București) a abordat o problemă generală, de politologie contemporană: **minoritățile în perspectivă europeană**. Autoarea a evidențiat că, deși legislația internă și internațională actuală conține prevederi extrem de bogate în sensul recunoașterii și garantării drepturilor fundamentale, democratice “de egalitate cu populațiile majoritare, în fapt există un potențial al stărilor conflictuale și chiar conflicte în continuă creștere. Între altele, autoarea a citat ca semnificativă pentru mentalitatea minorităților – în contrast cu politica de forță promovată de către unele state – o anchetă efectuată de experți internaționali în zona Transcarpatică, la interferența dintre Polonia, Ungaria, Slovacia și România, în teritoriile azi stăpânite de Ucraina: întrebați dacă sunt ucraineni, români, polonezi sau slovaci, locuitorii de-aici au răspuns: “nu suntem nimic din ce se vrea să fim, noi suntem născuți aici!” **Doamna Elena Cervinschi** (București), înscrisă cu lucrarea *Contribuții ale istoricilor români la cercetarea conviețuirii grupurilor etnice din Bucovina* a vorbit liber, nu despre subiectul anunțat, ci a povestit despre soțul ei, originar din Pătrăuți, acum decedat și despre alte generalități, fără nici o legătură cu tematica conferinței, încât a fost rugată să-și concentreze și chiar să-și sisteze intervenția.

Lector univ. drd. **Aurel Buzincu** (Suceava), în calitate de consilier teritorial șef la Inspectoratul județean pentru cultură Suceava, vorbind despre **politica culturală în Bucovina de sud** a făcut mai întâi precizarea că există o singură Bucovină istorico-geografică, ruptă artificial într-o Bucovină de nord și o alta, de sud, ca urmare a politicii regimului stalinist totalitar. El a prezentat în continuare date și elemente semnificative despre bogatul patrimoniu cultural din zona de sud, salba de mănăstiri medievale, creație a geniului românesc, luate în evidența patrimoniului universal UNESCO, rețeaua de muzee cu caracter istoric, etnografic, memorial, instituțiile culturale din cele 90 de comune și opt centre urbane, structura demografică, structura demografică și rolul, locul minorităților în ansamblul populației românești majoritare; autorul a relevat apoi cadrul legislativ, democratic, în care își desfășoară activitatea grupurile minoritare alogene imigrate aici din motive diverse economice, politice sau religioase, preocupările statului român pentru asigurarea și respectarea identității lor etno-lingvistice și culturale, precum și a deplinei egalități cu populația majoritară. Dintre formațiile artistice ale minorităților din partea

de sud a Bucovinei participă la Festivalul Întâlniri Bucovinene cele ale polonezilor de la Solonețul Nou și Poiana Micului, care se adaugă formațiilor artistice ale românilor bucovineni "Arcanul" de la Fundul Moldovei, "Florile Bucovinei" din Rădăuți, "Rarăul" din Câmpulung Moldovenesc – în total locuitorii din partea de sud au trimis peste 200 de artiști amatori la această ediție a festivalului.

Mihai Iacobescu (Suceava) a prezentat lucrarea *Bucovineni români și polonezi – împreună împotriva vicisitudinilor istorice*: fixând aceste crâmpoie din istoria Bucovinei în contextul general al relațiilor dintre cele două popoare vecine, autorul a relevat că ele au fost generate de un complex de factori interni și externi, fiind determinate și influențate de evoluția raporturilor de forțe din sud-estul european. În cazul Bucovinei, autorul s-a referit în mod concret la câteva momente esențiale ale colaborării româno-poloneze: în 1831-1832, când, după înfrângerea insurecției din Varșovia, peste o mie de polonezi, în frunte cu generalul Dwernicki s-au refugiat în satele și târgurile din Bucovina, unde populația locală le-a oferit hrană, adăpost, îmbrăcăminte, loturi de pământ, pentru a se putea stabili în cadrul vechilor așezări românești, unde, după propria lor mărturie au aflat "o inimă caldă, primitoare"; la 1848-1849, când nodul gordian al revendicărilor formulate de fruntașii românilor bucovineni, despărțirea Bucovinei de Galiția și acordarea statutului de autonomie s-a soluționat și cu ajutorul deputaților polonezi din Parlamentul imperial ales pe baza votului universal, deputați, între care amintim pe Ziemilkowski; la 1918, când la 28 noiembrie minoritatea poloneză din Bucovina s-a solidarizat cu cauza dreaptă a românilor bucovineni, susținând eliberarea Bucovinei la unirea ei la statul român, de la care fusese ruptă în 1774 și când delegația polonezilor bucovineni, condusă de Stanisław Kwiatkowski recunoștea public faptul istoric că, în acest teritoriu statul român a fost "stăpân străvechi" și saluta călduros "ziua nașterii României unite". În încheiere, autorul a sintetizat și unele aspecte ale primirii și ajutorării refugiaților polonezi, de către românii bucovineni, în zilele dramatice ale invadării Poloniei de către trupele germane și sovietice, în septembrie 1939.

Ion Constantin, doctor în istorie și secretar întâi al Ambasadei României la Varșovia a prezentat lucrarea *Cernăuți, septembrie 1939 – moment simbolic al prieteniei româno-polone*. Reamintind că Polonia, țara gazdă a conferinței, aniversază în acest an două evenimente importante din istoria relațiilor româno-poloneze, opt decenii de la stabilirea relațiilor diplomatice, la 9 februarie 1919 cu România și 60 de ani de la ajutorul acordat de către România polonezilor, la începutul celui de-al doilea război mondial, autorul a relevat interesele comune ale României și Poloniei în 1918, eforturile făcute în perioada interbelică de-a crea un sistem de securitate colectivă, primejdia revizionistă care amenința existența ambelor state în ajunul celui de-al doilea război mondial. În acest context, autorul a stăruit asupra momentului dramatic din septembrie 1939, când, deși la 6 septembrie 1939 România s-a declarat în stare de neutralitate, ea a adoptat o atitudine vădit și larg binevoitoare, permițând salvarea tezaurului țării, 80 tone de aur în valoare de 45 milioane dolari, depozitele Băncii Poloniei, valorile Fondului Apărării Naționale, tezaurul muzeului Wawel; de asemenea, România a permis trecerea pe teritoriul ei a unităților militare și a soldaților polonezi, a peste 100.000 de refugiați, precum și a guvernului și președintelui țării; soldații și ofițerii polonezi au fost cazați în 17 tabere, pe teritoriul României.

* *

În **concluzie**, conferința închinată Bucovinei pe tema *împreună sau separat* a fost în ansamblu benefică pentru toți participanții. Diverși specialiști, istorici, lingviști, etnografi, politologi, muzeografi etc. din țările interesate mai mult sau mai puțin de soarta Bucovinei s-au cunoscut și întreținut într-un fructuos dialog, prilejuit de prezentarea comunicărilor și dezbaterile unor probleme referitoare la istoria locuitorilor din această zonă. Români, polonezi, ucraineni, germani, slovaci, unguri s-au antrenat în intervenții și discuții pe cât de diverse, pe atât de unitare prin referințele lor la Bucovina. Varietatea și bogăția aspectelor abordate, modalitățile diferite de efectuare a investigațiilor și evaluare a rezultatelor, fie pe baza cercetărilor de arhivă și revederea

critică a lucrărilor mai vechi sau mai noi, fie pornind de la anchete sociologice pe teren sau înregistrarea pe bandă a unor mărturii directe a zeci și sute de subiecți chestionați despre Bucovina, prezența simultană a istoricilor alături de lingviști, sociologi sau etnologi și politologi, multitudinea unghiurilor de vedere în analizarea unor aspecte și formularea unor concluzii inter și pluridisciplinare au reprezentat câteva din împlinirile de ordin calitativ. N-au lipsit, însă, nici unele neajunsuri. Ele sunt legate de prezența unor pensionari pseudo-istorici ai Bucovinei, nostalgici după o lume apusă și presupusă a fi fost alta decât cea reală, o lume ieșită, croită după propria lor dorință, nesocotirea cvasitotală a faptului că zona în cauză a aparținut inițial timp de peste patru secole spațiului etno-lingvistic, etnologic românesc, că realitățile idealizate sunt rezultatul unei politici de forță, ignorarea efectelor negative ale stăpânirii habsburgice, tendința de-a pune semnul egalității între autohtoni, pe de o parte și coloniști și imigranți, pe de altă parte, uitându-se că venirea celor din urmă a însemnat redistribuirea, uzurparea, împuținarea proprietăților și bunurilor aparținând celor dintâi, faptul că se trece cu vederea preocupările Puterii de-a crea și favoriza grupuri privilegiate de minoritari, cum sunt cei aparținând națiunii dominante în defavoarea majorității populației, falsa armonie și egalitate susținute și întreținute de Putere, între autohtoni și coloniști și imigranți, acapararea pârghiilor de conducere și distribuire a bogățiilor de către aceștia în detrimentul celorlalți – iată câteva din neajunsurile celor mai multe abordări a istoriei Bucovinei.

În cadrul discuțiilor s-a abordat și problema utilizării în mai largă măsură a cercetărilor și interpretărilor inter și multidisciplinare. De pildă, participanții români au relevat că în cazul controverselor despre originea și natura huțulilor, dacă se ia ca element de analiză numai limba, sunt considerați de către cei mai mulți drept ucraineni, însă o analiză sub raport antropologic și etnologic infirmă categoric această concluzie, relevând că însăși limba lor conține arhaisme românești, cumane, polone, slovace etc. că după trăsăturile fizionomiei, după elementele etnografice și paleocreștine ei formează o comunitate aparte, în care s-au adunat și integrat mai multe grupuri etnice.

Prezenți în număr impresionant de mare și remarcându-se prin numeroase comunicări și intervenții, specialiștii de la Universitatea din Ucraina, cu precădere din Cernăuți și-au arătat nemulțumirea că autorul comunicării referitoare la colaborarea între bucovinenii români și polonezi, semnatarul acestor rânduri, prezentând în textul lucrării sale declarația integrală a lui Stanislaw Kwiatkowski, rostită în numele polonezilor bucovineni, la 28 noiembrie 1918, în Congresul General al Bucovinei, prin care saluta unirea cu statul român a teritoriului “din sudul Nistrului, în care țară a fost poporul român stăpân străvechi”, nesocotește “prezența dintotdeauna a ucrainenilor în nordul Bucovinei”; la aceasta autorul comunicării mai sus menționate a răspuns: Stanislaw Kwiatkowski nu e nici primul, nici singurul care îi socotea pe români autohtonii legitimi ai Bucovinei, fiindcă el nu intuia, nu întreținea acțiunea expansivă a sovieticilor; ce le-am putea reproșa, de pildă, în același sens, fie guvernatorului Spleny, care în proclamația din 16 noiembrie 1774, fie împărătesei Maria Tereza, care în proclamațiile din 23 iulie și 27 august 1777, scrise în limba română, editate în tipărița de la Blaj și difuzate în Bucovina se adresau numai românilor și nu și ucrainenilor?

La discuții, participanții români de la Universitatea “Ștefan cel Mare” din Suceava au ridicat și explicat și problema utilizării anacronice a noțiunilor de **moldovean** și **român**, specifice epocii proletcultiste și staliniste și care persistă și în statisticile actuale ale Ucrainei, pentru a diminua și denatura prezența românilor ca autohtoni în nordul Bucovinei. La insistența istoricilor români ca în viitor să se renunțe la folosirea simultană a celor două noțiuni, pentru a da impresia că este vorba de două etnii diferite, colegii ucraineni au răspuns “noi nu facem decât să respectăm dorința exprimată de cei chestionați, cu prilejul recensămintelor”. Dar, am adăugat noi: un astfel de răspuns, dat “de bună voie și nesiliți de nimeni”, nu este rezultatul îndelungatei îndoctrinări și timorări din epoca regimului totalitar sovietic?

Dincolo de unele omisiuni sau suspiciuni, participanții s-au ascultat și au discutat, au conviețuit și s-au despărțit cu prietenie, dornici să se informeze și să corespundeze, să lucreze și

să colaboreze la volume redactate și publicate în comun, să-și unească eforturile spre a se documenta și consulta despre cercetările celorlalți în legătură cu aceeași temă, să-și ofere informații, iar universitățile din Polonia, România, Ucraina, Germania să ofere burse pentru studenții țărilor care se interesează și preocupă de istoria Bucovinei. Acesta este marele beneficiu al întâlnirii de la Jastrowie. Se adaugă, însă, și un alt câștig, poate chiar mai impresionant și mai tonifiant: participarea specialiștilor prezenți la conferință la spectacolele prezentate de artiștii amatori bucovineni români, ucraineni, polonezi etc. În cadrul Festivalului Folcloric ÎNTÂLNIRI BUCOVINENE a prilejuit fiecăruia și tuturor laolaltă trăirea unor clipe unice și extrem de prețioase, de încântare, meditație și învățăminte: peste vicisitudinile și suferințele create arbitrar și inuman de oamenii Puterii în diverse etape istorice, ieri sau azi, oamenii de rând, cei mulți, harnici și buni au nutrit și zămislit comori spirituale în care pulsează, vibrează gânduri și simțăminte curate, înaripate, aureolate de un neostoit și nebiruit dor de viață pașnică, înțelegere, dragoste.

BUCOVINA CARE NE DOARE

**Ion Beldeanu, *BUCOVINA CARE NE DOARE*,
Editura "Junimea", Iași, 1996**

Când scrii o carte bună – și aceasta e o taină nemărturisită a fiecărui scriitor – simți, de îndată ce lucrarea prinde aripi, ca o ființă, sub lumina tiparului, că trăiești o ușurare, aidoma eliberării dintr-un calvar dostoevskian, trăiești senzația unui vultur, care, închis o vreme într-o cușcă de fier, reușește, după îndelungi zbateri să rupă gratiile și să zboare, din nou, spre înălțimile fără margini ale văzduhului.

O astfel de împlinire a trăit, de bună seamă, și scriitorul Ion Beldeanu, după ce cartea sa, *Bucovina care ne doare* – evitată abil și lăsată deoparte de mai multe edituri și fundații culturale, sub pretextul dificultăților de ordin financiar – și-a luat zborul spre lumea cititorilor.

Scrișă în spiritul aceluia crez străvechi și încă mereu actual, *sine ira et studio*, ce îi înnobilează pe autor și dă strălucire și durabilitate slovei sale, cartea lui Ion Beldeanu apare sub egida și cu sprijinul financiar al Fundației Culturale a Bucovinei, spre lauda diriguitorilor acesteia.

Ce și-a propus autorul? Să ne ofere "nu o istorie a românilor din nordul Bucovinei" și "nici o culegere de impresii de călătorie, chiar dacă, în parte – recunoaște el – se bazează pe așa ceva". Cartea este, după propria-i formulare "o încercare de inițiere în realitatea dramatică, de dată recentă, a vieții românilor din acel înstrăinat pământ românesc" luat cu hapca de trupele sovietice, a doua zi după înțelegerea dintre Stalin și Hitler, după semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov, ca un abuz al lui Stalin, peste prevederile înțelegerii din actul adițional secret al tratatului și păstrată ilegal și obraznic, spre sfidarea oricăror norme ale dreptului internațional contemporan, de către Ucraina – succesoarea și profitoarea unor numeroase rapturi și anexiuni teritoriale cotopte de ruși sau de sovietici.

Din noianul problemelor care frământă mulțimea românilor nord-bucoveneni în prezent, autorul desprinde câteva întrebări esențiale: ce gândește și ce întreprinde populația românească – și, mai ales, intelectualitatea din această zonă, după dezagregarea oficială a imperiului sovietic? În ce măsură, ucrainenii – eliberați din lanțurile totalitarismului – recunosc și garantează românilor aceleași drepturi și libertăți legitime, pe care ei înșiși le așază la temelie noului stat ucrainean independent? Ce perspective există pentru păstrarea și afirmarea identității naționale și culturale a românilor din nordul Bucovinei, în prezent și în perspectivă?

La aceste întrebări fundamentale și la altele strâns legate de ele, Ion Beldeanu oferă cititorilor – specialiști sau simpli iubitori ai istoriei – răspunsuri ample, complexe, temeinice, convingătoare, care pot fi un veritabil îndreptar, absolut necesar pentru profesorul de istorie, dar și pentru omul politic, care nu se poate lăsa amăgit de declarațiile oficiale ale mai marilor săi, ori ale vecinilor, care se simt ei înșiși părtași la târgul politicii staliniste. Constatările personale ale autorului – prezent implicat profund în manifestările românilor nord-bucoveneni, din ultimii 4-5 ani – se îmbină cu mărturiile directe, cu valoare de documente autentice, ale celor ce au supraviețuit exterminărilor, exportărilor sau deportărilor în Siberia sau în alte zone ale fostului imperiu roșu.

Prin marea diversitate a aspectelor abordate – despre activitatea Societății "Mihai Eminescu", manifestările reunite sub genericul *Limba noastră cea română*, evocarea masacrului de la Fântâna Albă, din 1 aprilie 1941, situația devastării cimitirului central din Cernăuți, pregătirea și desfășurarea celui dintâi congres al românilor din regiunea Cernăuți, procesul intentat de autoritățile ucrainene redactorilor cotidianului "Plai românesc", tratamentul discriminatoriu la care sunt supuși tinerii români în armata ucraineană, încercările insistente și perseverente ale istoricilor ucraineni de-

a falsifica și denatura istoria Bucovinei etc. – lucrarea se constituie într-o impresionantă și emoționantă monografie privitoare la drama actuală a fraților noștri din zona detrunchiată a Bucovinei.

Bucovina care ne doare rămâne un document al epocii contemporane, care trebuie cunoscut în țară și în lume și, totodată, un îndemn convingător de-a lupta pentru cunoașterea și triumful adevărului istoric, pe care cei mari și puternici, cu arsenalul lor de arme nucleare încă intacte, îl confirmă încă, în interesul lor, sfidând bunul simț, logica istoriei, efortul lumii actuale și viitoare pentru relații umane, raționale, justițiare.

Mihai Iacobescu

Vasile Ilica, *FÂNTÂNA ALBĂ. O MĂRTURIE DE SÂNGE. ISTORIE. AMINTIRI. MĂRTURII*, Editura Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, 320 pagini

Veteran de război, originar de lângă Storojineț, fost ofițer, apoi devenit constructor, Vasile Ilinca s-a refugiat în 1944 în interiorul țării și s-a stabilit la Oradea. Ideea de-a scrie o carte despre masacrul de la Fântâna Albă, din 1 aprilie 1941, l-a urmărit toată viața, dar a devenit posibilă după prăbușirea URSS. Nefiind istoric, el s-a documentat temeinic, ca un istoric. A făcut zeci de deplasări în nordul Bucovinei. A cercetat arhivele și presa vremii. A stat de vorbă cu supraviețuitorii genocidului, cu urmașii și rudele acestora. A adunat date, fapte, informații. Le-a confruntat, verificat și organizat într-o carte scrisă “în memoria miilor de victime ale stalinismului din nordul Bucovinei” și dedicată “tinerei generații și celor care ne vor urma”. Cartea a fost prefăcută de acad. Grigore Bostan, de la Universitatea din Cernăuți și a primit referat de publicare de la Alexandru Duțu, doctor în istorie, cercetător la Institutul de Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, București.

Autorul ne introduce, mai întâi, în istoria relațiilor româno-sovietice, între anii 1918-1940, unde, dincolo de fapte istorice deja cunoscute, aflăm opinia realistă, dureros de tristă a unui bucovinean despre greșelile guvernanților români în ajunul și în timpul prăbușirii granițelor legitime ale țării, dar și după aceea, până în zilele noastre.

Zguduitoare și acuzatoare sunt (în capitolul al II-lea), mărturiile despre “eliberarea” nordului Bucovinei, instalarea administrației sovietice, măsurile economice, politice, culturale adoptate, contrastul între vorbe și fapte, obligațiile draconice impuse, încât, bietul țăran, deși atât de tolerant și răbdător “a ajuns la concluzia tragică, implacabilă, că trebuie să-și părăsească aceste locuri”. Hotărârea de-a pleca în interiorul României au luat-o numeroși locuitori din satele Ropcea, Iordănești, Pătrăuții de Sus și de Jos, Cupca, Ciudei, Corcești, Carapciu, Suceveni, Prisăcăreni. Cei hotărâți să plece declarau: “așa cum au plecat nemții și polonezii din Bucovina, de ce să n-aibă dreptul să plece și românii?” deși - adăugăm noi - românii erau singurii autohtoni. Cei 2.500-3.000 de oameni, cu cruci, prapore de la bisericile sătești au fost încurajați și de către unii ofițeri sovietici, care declarau: “Ce, vă ține cineva cu forța? Dacă voiți să plecați în altă parte, cine vă ține?”

În fapt, soldații și ofițerii sovietici i-au așteptat la marginea opusă a pădurii, la Fântâna Albă, unde au pregătit în taină gropile comune și șanțurile pentru amplasarea mitralierelor. Și când au apărut coloanele de români, în fapt de seară, au deschis focul asupra lor. “Erau acolo, scrie autorul, familii întregi, părinți, copii, băieți și fete, ce se țineau unii de alții: dacă unul era rănit și cădea, ceilalți nu plecau, voiau să-l ajute, să-l scoată cumva, din iadul în care căzuse”. Însă “cei care scăpau teferi și fugeau în pădure, au dat peste ostași călări, care trăgeau cu automatele după ei, ca după iepuri”.

Cercetând cu atenție, pe bază de anchete și mărturii (în capitolul al III-lea), autorul ajunge la concluzia că au căzut atunci, în seara de 1 aprilie 1941, peste 200 de oameni; dar în zilele ce au urmat, supraviețuitorii au fost pur și simplu “vânați” și numărul victimelor a ajuns la 1.526, așa cum rezultă din listele morților înscrise pe troițele ce s-au ridicat în majoritatea satelor enumerate. Dar, în cele în care nu s-au ridicat încă troițe, câți mai sunt?

În *ecouri peste timp* (capitolul IV), autorul selectează poeme închinatelor celor căzuți la Fântâna Albă, versuri semnate de Grigore Bostan, Ion Cozmei, Vasile Băcu, Nicolae Șapcă, Valeriu Zmoșu, Dragoș Tochiță etc. Autorul recomandă confrăților și urmașilor să continue investigațiile, să completeze informațiile, să comemoreze periodic evenimentele de la 1 aprilie 1941.

Cartea despre Katyn-ul românesc din nordul Bucovinei este scrisă cu penița muiată în sânge. Ea se adaugă paginilor zguduitoare scrise de alți bucovineni: Anița Nandriș-Cudla, George Nimigeanu, Ilie Popescu și Ion Cozmei etc., despre sălbăticia și crimele săvârșite din ordinul conducătorilor imperiului vecin.

Mihai Iacobescu

Vasile Ilica, *FÂNTÂNA ALBĂ, O MĂRTURIE DE SÂNGE. ISTORIE, AMINTIRI, MĂRTURII*, Editura Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, 320 p.

Lucrarea supusă recenziei reprezintă încoronarea a mai multor ani de investigații ale autorului pe tema tragediei de la Fântâna Albă de la 1 aprilie 1941 a românilor din nordul Bucovinei. Prin publicarea ei, autorul se înscrie pe linia unor înaintași de seamă ca Dumitru Nimigean, Anița Nandriș-Cudla, Ilie Popescu și Ion Cozmei. Spre deosebire de aceștia care s-au referit la suferințele propriilor lor familii în gulagurile sovietice, Vasile Ilica tratează un moment tragic din viața românilor de pe văile Siretului Mic și ale Siretului din raionul Hliboca (Adâncata) de sub ocupația sovietică din anul 1941.

Cruzimea cu care au fost tratate victimele de la Fântâna Albă la 1 aprilie 1941 de către trupele NKVD sovietice, face ca acest eveniment să se alăture celor mai mediatizate masacre pe plan mondial: Oradour sur Glane și Lidice, comise de trupele germane hitleriste.

Lucrarea conține părțile următoare: Prefață; Introducere; Cap. I România și relațiile sale cu URSS în perioada 1918-1944 (incursiune istorică); Cap. II Amintiri despre ocupația sovietică în nordul Bucovinei în anul de grație 1940-1941; Cap. III Anchete și mărturii despre cele ce s-au petrecut la 1 aprilie 1941; Cap. IV *Ecouri peste timp*; Cap. V *Post-scriptum*; Cap. VI *Anexe*. Lucrarea conține o schiță și 20 de fotografii.

Din cuprinsul lucrării se poate remarca faptul că autorul nu s-a mulțumit să trateze evenimentul de la Fântâna Albă ca un caz singular, ci l-a încadrat într-un context istoric și politic larg.

Vasile Ilica este originar din satul Broscăuții Noi din fostul județ Storojineț. A absolvit studiile liceale la Liceul de băieți “Regele Ferdinand I” din capitala județului în 1944. A urmat între 1944-1946 cursurile Școlii militare de ofițeri activi, specialitatea geniu pe care a absolvit-o cu gradul de sublocotenent. Din 1949, data trecerii sale în rezervă, a lucrat ca șef de șantier și de sector de construcții, precum și proiectant principal în aceeași specialitate în unități de același profil în județele Baia Mare și Bihor. Este veteran de război. S-a stabilit cu domiciliul în Oradea.

După 1989 face numeroase călătorii în regiunea Cernăuți și mai ales în satul său natal unde deține o mică proprietate. Este un militant activ pentru drepturile românilor din fostul spațiu sovietic

în cadrul societăților culturale “Pro Basarabia și Bucovina” din Oradea și “Mihai Eminescu” din Cernăuți.

Am considerat necesară cunoașterea acestei părți din biografia autorului pentru a explica dragostea sa față de ținutul natal și motivația operei sale.

În elaborarea lucrării autorul a folosit următoarele surse de documentare.

1. Articolul ziaristului ucrainean Mykola Rubaneți, intitulat “Golgota Bucovinei”, apărut în octombrie 1991 în revista “Liudena i svit” (Omul și lumea) din Kiev, care se bazează pe studiul dosarelor de anchetă ale NKVD-ului din aprilie 1941.

2. Ancheta efectuată de către ziaristul român Ion Dominte în 1942 în satul Suceveni din județul Storojineț, cu participarea unor locuitori români din satele care au luat parte la evenimentul de la Fântâna Albă. Din comisia de anchetă au mai făcut parte președintele Tribunalului din Cernăuți, Vasile Hoincu, precum și preotul local Simion Ivaniuc. Materialele comisiei au fost publicate în mai multe numere consecutive din lunile mai, iunie și iulie 1942, ale ziarului regional “Bucovina” din Cernăuți.

3. Interviuurile luate de către autor unor supraviețuitori ai masacrului de la Fântâna Albă, precum și articolele de presă publicate după 1989, pe aceeași temă, în presa românească din Ucraina, Republica Moldova și România.

De drama de la Fântâna Albă m-am ocupat și eu după 1989 și aceasta din două motive mai importante: ca învățător suplinitor în satul vecin Suceveni în anul școlar 1941-1942 au cunoscut tragedia multor locuitori de acolo sub regimul sovietic iar după 1990 în timpul redactării monografiei satului natal, Cupca, am fost interesat de participarea consătenilor mei la această dramă.

Apreciez că lucrarea pe care tocmai o recenzez este bine documentată iar concluziile bine fundamentate. E o lucrare completă ce prezintă în mod veridic evenimentul analizat.

În continuare voi face unele sublinieri și completări pe tema dramei de la Fântâna Albă, care pot depăși uneori cadrul cărții analizate.

Prima întrebare pe care mi-am pus-o este dacă statul sovietic a creat posibilitatea de opțiune pentru locuitorii din teritoriile ocupate în ceea ce privește cetățenia. Din relatările refugiaților rezultă că în numeroase cazuri atât armata sovietică cât și organele provizorii de administrație instalate de noul regim au împiedicat prin viclenie sau prin forță evacuarea bunurilor statului român și chiar a populației. Actorul Pepe Georgescu din București care a fost surprins de evenimente la 28 iunie 1940 la Cernăuți și s-a repatriat abia în martie 1941 afirmă într-o lucrare memorialistică că primul act de autoritate al noii conduceri a orașului Cernăuți a fost emiterea unei ordonanțe publice în după-masa zilei de 28 iunie 1940 prin care se interzicea părăsirea orașului sub sancțiunea pedepsei capitale.

Astăzi se cunoaște că între România și URSS au avut loc între 13 septembrie 1940 și 6 iunie 1941 tratative diplomatice în vederea încheierii unei convenții cu privire la schimbul reciproc de populație, care însă au eșuat (Războiul listelor dintre Moscova și București Magist. Ian. 1998).

Și totuși în acest interval de timp au avut loc repatrieri reciproce de persoane. Tot Pepe Georgescu ne informează că la scurt timp după ocuparea orașului Cernăuți s-a desființat în localul fostei rezidențe regale sub conducerea unui general, prima comisie de repatriere. Plecărilor aveau loc săptămânal la un moment dat comisia s-a desființat. Activitatea ei a fost reluată pentru puțin timp în cursul lunii septembrie, după care a încetat orice repatriere. La 15 februarie 1941 și-a început activitatea o nouă comisie de repatriere. Se urmărea reintregirea familiilor. Probabil că tot la 15 februarie 1941 s-au deschis oficii de repatriere și la nivel de raioane. Ca urmare a activității comisiei de repatriere regionale în cursul lunii martie s-au repatriat în România două trenuri cu cetățeni români.

În mod inexplicabil statul sovietic a acordat cetățenia sa noilor locuitori din Basarabia și nordul Bucovinei abia la 8 martie 1941 prin decretul publicat în Monitorul Sovietului Suprem al

URSS nr. 13 din 23 martie 1941. În art. 4 din decret se precizează: "Toate persoanele care la data de 28 iunie 1940 locuiau pe teritoriul Bucovinei de nord, cu excepția străinilor și a persoanelor care ulterior datei de 28 iunie 1940 au fost evacuate în România, sunt recunoscute ca cetățeni ai URSS cu începere de la data de 28 iunie 1940" (Bosânceanu, Lidia și Berciu-Drăgănescu, Adina, 1995).

După informațiile noastre populația românească din teritoriul cedat fiind foarte nemulțumită de regimul sovietic, era îngrijorată după 1 ianuarie 1941 de perspectiva de a deveni cetățeni sovietici. De aceea s-au grăbit să depună în număr din ce în ce mai mare cereri de emigrare în România (când a devenit posibil), văzând în plecarea în Țara mamă singura ei salvare.

Se pune întrebarea când anume au aflat autoritățile sovietice de la regiune și raioane de întârzierea Prezidiului Sovietului Suprem al URSS de acordare a cetățeniei sovietice noilor cetățeni la 8 sau la 23 martie 1941 sau după această dată? Știau oare în dimineața zilei de 1 aprilie de acordarea cetățeniei?

În lipsa oricărei informații populația română din raionul Hliboca continua să depună cereri de emigrare din ce în ce mai numeroase, fiind convinsă că între cele două țări s-a încheiat o convenție de stat pentru schimbul reciproc de cetățeni, similară cu cea încheiată anul trecut între Germania și URSS pentru repatrierea germanilor și polonilor.

La 24-25 martie organele raionale suspendă primirea de noi cereri de repatriere. Crește frământarea solicitanților. La 26-27 martie se produce episodul Izidor Cobeli, când secretarul sovietului sâtesc din Pătrăuții de Jos anunță în public că a primit un telefon de la raionul Hliboca că se primesc din nou cereri. Se completează din acest moment cereri chiar în localul sovietului și cu concursul salariaților acestuia. A doua zi se prezintă delegați din mai multe sate cu cereri la raion. Sunt refuzați pe motiv că în ziua respectivă e o sărbătoare sovietică. Delegații se sfătuiesc atât la Moara Roșie în Hliboca cât și în halta de la Cupca să vină în 1 aprilie în masă la raion cu cererile de emigrare. Chiar dacă nu li se vor primi cererile ei sunt hotărâți să treacă frontiera la Fântâna Albă deoarece zice-se că granița e liberă pentru români între 1 și 10 aprilie 1941. Urmările se cunosc.

Lista satelor ce au participat la drama de la Fântâna Albă a fost stabilită pentru prima dată de către ziaristul Ion Dominte în 1942. După 1989 au apărut noi informații dar și multe exagerări. De aceea e nevoie să se revină asupra acestei probleme. După informațiile noastre nucleul și grosul coloanei de la 1 aprilie l-au constituit locuitorii din Pătrăuții de Jos, Pătrăuții de Sus și Cupca. La Cupca s-au atașat o serie de cetățeni din Corcești. La Suceveni, unde s-a făcut un popas pentru rugăciune și pentru a lua o cruce și doi prapuri din biserică pentru a demonstra că marșul are caracter pașnic, s-au mai atașat circa 100 de locuitori. Pe parcurs s-au mai adăugat cetățeni din Petriceni și Prisecăreni.

În Hliboca așteptau un număr de cetățeni din satele Mihuceni, Privovochie și chiar Hliboca. Cei din Trestioara (Dimca) au sosit cu întârziere și nu au mai prins coloana principală care s-a îndreptat apoi spre Suceveni și Fântâna Albă.

O situație aparte au avut-o participanții din satele Carapciu și Iordănești, ambele de pe valea râului Siret, vecine cu satul Suceveni. Astfel, în dimineața zilei de 1 aprilie, un grup de locuitori din Carapciu au plecat pe drumul cel mai scurt spre Hliboca, unde au ajuns pe la orele 11, cu 1-1,5 ore înaintea coloanei principale care plecase din Pătrăuții de Jos. Aflând că nu se primesc cereri de emigrare s-au îndreptat spre Suceveni pe șoseaua raională dar intimidăți de prezența trupelor ministerului de interne ce erau răspândite peste tot s-au întors acasă (Șapcă, Nicolae, 1997).

Al doilea grup de locuitori din cătunul Ulița al aceluiași sat Carapciu, aflând abia după masă de trecerea coloanei principale de la Hliboca spre Fântâna Albă au plecat la orele 16 spre Suceveni ca s-o prindă din urmă. Grupul de 100-120 de persoane a fost interceptat de o unitate de grăniceri călări pe câmpia dintre satele Carapciu și Suceveni care i-a somat să se oprească și să se predea. În urma refuzului acestora și a încercării de a se ascunde prin grădinile locuitorilor din

Suceveni grănicerii au ripostat cu armele omorând 24 de persoane, răbind 43 iar pe cei răniți și pe cei vii arestându-i (Rubaneț, Micola, 1991).

O altă probă de lipsă de informare și de coordonare o constituie situația unui grup de persoane din Iordănești care în dimineața zilei de 2 aprilie se adunase la locul numit Coșcova cu intenția de a pleca la Suceveni și apoi la Fântâna Albă. Au fost lămuriți de un consătean ce venea de la Suceveni ca să plece fiecare pe la casa lui (Șapcă, Nicolae, 1997).

Numărul total de participanți la nivelul centrului raional Hliboca la marșul de la 1 aprilie a fost apreciat de Ion Dominte la circa 10.000. pe parcurs, mai ales în Suceveni, când coloana a luat-o la stânga pe drumul forestier ce ducea la Fântâna Albă o parte din participanți dându-și seama de pericol, s-au desprins de coloană și s-au strecurat individual sau în grupuri mici prin lunca Siretului Mic spre satele lor de origine (Cupca, Corcești, Pătrăuții de Sus și Pătrăuții de Jos).

Se apreciază că pe izlazul comunal Varnița, al satului Camenca au ajuns între 2500 (Rubaneț, Nicolae, 1995) și 3000-4000 de oameni (Troncotă, Cristian, 1996).

O mare controversă s-a născut după 1990 în legătură cu numărul victimelor căzute la Fântâna Albă. Iată câteva cifre: 6000-8000 (Vasile Andru, 1999), peste 200 de victime (Micola Rubaneț, 1991) și 700 de victime (Vasile Ilica, 1999). Cea mai credibilă cifră este cea stabilită de Vasile Ilica deoarece aceasta se bazează pe recensămintele efectuate de filialele societății "Mihai Eminescu" în satele din care proveneau participanții la evenimentul de la Fântâna Albă. Listele acestora, ca și ale tuturor celor refuzați de regimul stalinist au fost publicate în Almanahul cultural-literar "Țara Fagilor" al Societății "Arboroasa" din Cernăuți. Numele victimelor apar și pe monumentele funerare ridicate aproape în fiecare sat în ultimul deceniu în memoria celor repreșați de regimul sovietic.

Marșul de la Fântâna Albă a fost calificat de către Tribunalul militar sovietic care a judecat dosarul ca "participare la o grupă antisovietică și încercare de a trăda patria" (dos. nr. 12.969/1941). Cel mai aspru a fost pedepsit, absolut pe nedrept, Vasile Grojincu a lui Ion din Pătrăuții de Jos, și anume prin condamnare la moarte prin împușcare și confiscarea averii. Ulterior, i-a fost deportată toată familia. Alți 22 de inculpați au fost acuzați de instigare și de organizare a marșului, fiind condamnați la muncă silnică în lagăre pe termene de 8-10 ani.

Și totuși cei considerați de NKVD în urma anchetei drept vinovați principali nu au fost prinși și nici judecați în lipsă. Izidor Cobel a fost anchetat în mai multe reprize fără ca ancheta să fie finalizată iar el inculpat.

După Alex Mihai Stoenescu (*Armata, mareașul și evreii*, 1998) uciderea românilor la Fântâna Albă poate fi încadrată în noțiunea de masacru, adică ucidere sălbatică și în masă a unor ființe fără apărare. Noțiunile de genocid și pogrom nu sunt potrivite în acest caz.

Atât preotul Simion Ivaniuc în 1942, cât și ziaristul ucrainean Micola Rubaneț în 1991 au apreciat drama de la 1 aprilie 1941 ca rezultatul unei diversiuni a NKVD-ului, iar pe Izidor Cobel agentul acestei instituții. Diversiunea a prins relativ ușor pentru că populația era foarte nemulțumită de regimul sovietic instalat în 1940, care le răpea produsul muncii lor (și în perspectivă apropiată proprietatea), libertatea individuală și demnitatea. Trecerea liberă a graniței în România între 1 și 10 aprilie 1941 a fost o momeală irezistibilă. În plus, mulți țărani bătrâni nu credeau că grănicerii sovietici vor trage în oameni pașnici, căci doar și soldații erau creștini!

Apare astăzi evident că diversiunea a fost organizată din rațiuni militare. În zonă se concentra o armată sovietică puternică care avea sarcina să zdrobească frontul româno-german din Bucovina. Autoritățile sovietice erau convinse că nu pot conta pe loialitatea românilor din zonă, de unde a apărut necesitatea de a-i îndepărta și pedepsi "legal".

În sfârșit, comportarea românilor din Suceveni, Cupca și alte sate românești față de regimul sovietic prezentată în interviul din 1942 al preotului Simion Ivaniuc poate fi dată ca exemplu de demnitate umană și patriotism pentru toți românii.

BIBLIOGRAFIE

1. Andru, Vasile, 1999, *Pelerinajul Regelui în Bucovina înstrăinată*, "Cotidianul", vineri 30 iulie.
2. Brînceanu, Lidia și Berciu-Drăghicescu, Adina, 1995, *Basarabeni și Bucovinenii între drept internațional și dictat. Documente 1944-1945*, Casa de editură și presă Șansa srl, București.
3. Broască, Ștefan, 1998, *Ultima cruce*, "Plai românesc", aprilie, Cernăuți.
4. Chirițoiu, Mircea și Ardeleanu, Iftimie, 1997, *Documente inedite. Dosarele istoriei*, nr. 5(10), București.
5. Constantiniu, Florin și Schipor, Ilie, 1995, *Trecerea Nistrului 1941, o decizie controversată*, Editura Albatros, București.
6. Covalciuc, D. Vasile, 1988, *Amintiri din vremuri de restriște*, "Țara Fagilor", VII.
7. De Launay, Jacques, 1996, *Marea prăbușire 1944-1945. 7 milioane de civili urmăriți de Armata Roșie*, Polirom, București.
8. Dobrescu, Victor, 1997, *Un sat de la poalele Codrului Cosminului (I)*, "Arcașul", nr. 3-4 (105-106), Cernăuți.
9. Fădor, Serafim, 1998, *S-au jertfit pentru Credință, Neam și Țară*, "Plai românesc", nr. 4(121), aprilie.
10. Furnică, Lazăr, 1989, *Fatala zi de 1 aprilie*, "Revista Moldova", Chișinău.
11. Furnică, Lazăr, 1989, *O tragedie ce putea fi preîntâmpinată*, "Zorile Bucovinei", Cernăuți.
12. Georgescu, Pepe, 1941, *265 de zile la Cernăuți sub ocupație bolșevică (28 iunie 1940-20 martie 1941)*, Editura "Frăția românească", București.
13. Levițchi, Vasile, 1991, *Semicentenarul unei mari nelegiuiri*, "România liberă", 30 martie, București.
14. Macoin, George, 1988, *Rememorări bucovinene*, Muzeul "Simion Florea Marian", Suceava.
15. Muntean, George, 1991, *50 de ani de la un masacru ținut în tăcere*, ziarul Adevărul, București.
16. Muntean, George, 1996, *ASTRA-Asociația națională*, "Plai românesc", nr. 6(99), Cernăuți.
17. *Războiul listelor dintre Moscova și București*, "Magazin istoric", serie nouă, ianuarie 1998, București.
18. Rubaneț, Micola, 1991, *Golgota Bucovinei*, Revista "Siudena i svit" (Omul și lumea), 10 octombrie, Kiev.
19. Stoenescu, Alex. Mihai, 1998, *Armata, mareșalul și evreii*, Editura RAO International Publishing Company, România.
20. Șapcă, Nicolae, 1997, *La Fântâna Albă, unde zac osemintele martirilor*, Concordia, nr. 14(79), 5 aprilie, Cernăuți.
21. Șapcă, Nicolae, 1997, *Iordănești: istorie și destine*, Hliboca.
22. Troncotă, Cristian, 1996, *Aprilie 1941*, "Magazin istoric", iunie, București.

Petre Ciobanu

Acad. Radu Grigorovici, *BUCOVINA ÎN PRIMELE DESCRIERI GEOGRAFICE, ISTORICE, ECONOMICE ȘI DEMOGRAFICE*, Editura Academiei Române, București, 1998, 463 pagini

Acad. Radu Grigorovici, savant cunoscut și apreciat în țară și străinătate pentru lucrările sale științifice în domeniul fizicii atomice (multă vreme el a condus Institutul Român de Fizică Atomică), are – pe lângă preocupările strict profesionale, care i-au adus alegerea sa în cel mai înalt forum al științei și culturii, ca și în conducerea acestuia – și o pasiune statornică dătătoare de permanente și tonifiante bucurii, care le completează și înnobilează pe cele de fizician atomist de mare prestigiu, este preocupat să stimuleze și să ajute pe alții, ca un adevărat și dezinteresat Mecena, dar și să cerceteze și să clarifice el însuși aspecte și puncte nevralgice, controversate, ale istoriei zbuciumate și nefericite ale meleagurilor sale natale, mirifice, cu destin mioritic, Bucovina.

Născut la Cernăuți, la 20 noiembrie 1911, în familia marelui patriot, cărturar și socialist George Grigorovici, unul dintre fruntașii mișcării socialiste românești și internaționale, Radu Grigorovici s-a orientat și afirmat, făcându-se remarcat și consacrat într-unul din cele mai importante și captivante sectoare ale revoluției științifice contemporane – fizica atomică. Dar, acest fapt nu l-a mulțumit și liniștit pe deplin, el a dat curs și pasiunii pentru istoria Bucovinei. În acest sens, de îndată de a fost posibil, după Revoluția din decembrie 1989, ca secretar al Academiei Române, a inițiat și creat, a cîtorit și răstuit, în 1992, la Rădăuți, Centrul de Studii Bucovina, a fondat în 1994 și coordonează – cu o pleiadă de academicieni și cărturari patrioți – revista “Analele Bucovinei”, s-a angajat și remarcat prin contribuții originale la reuniunile științifice naționale dedicate Bucovinei fiind preocupat de aflarea și afirmarea adevărului istoric despre nefericita și detrunchiata Bucovină.

Între alte realizări valoroase și recente, în ciclul *Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii*, acad. Radu Grigorovici oferă cititorilor români – și frontului larg al istoriografiei din țară și străinătate – volumul *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*.

Aceasta este prima ediție bilingvă și completă – cu lămuriri detaliate, introduceri, note și comentarii, precum și postfețe semnate de un foarte bun cunoscător al limbii germane, inclusiv al textelor cu scriere gotică – cuprinzând primele izvoare de o extraordinară însemnătate, referitoare la Bucovina. Volumul cuprinde *Descrierea districtului Bucovina (1775)*, realizată de primul guvernator, generalul Gabriel Speny von Mihaldy, *Tabelul localităților din Bucovina (1775)*, al aceluiași demnitar austriac, *Descrierea Bucovinei (1790)*, un extras din lucrarea lui Speny și dintr-un raport al lui Jenisch, interpretul de limbă turcă prezent la delimitarea granițelor și semnarea convenției austro-turce, de la Balamutca, pe Nistru, la 2 iulie 1776; *Descrierea Bucovinei și a stării ei launtrice*, memoriul din 1780 al boierului moldovean Vasile Balș, mare cărturar și iluminist; *Cele 19 întrebări adresate în 1782 de către guvernatorul Karl Freiherr von Enzenberg Divanului Moldovei și răspunsurile acestuia*; raportul din 1803, intitulat *Scurte observații asupra Bucovinei*, adresat Guberniului din Lemberg de către Ion Budai-Deleanu, consilier la Curtea de Apel din capitala provinciei imperiale Galiția.

Aceste documente, citate fragmentar, tendențios în lucrările unor istorici străini sunt, pentru prima dată, publicate în original și traducere, integral, cu note și explicații riguroase științifice, oferind specialiștilor răspunsuri imparțiale la multe întrebări mult discutate și controversate.

Noua lucrare continuă seria ciclului inaugurat prin monografia lui Nicolae Grămadă *Toponimia minoră a Bucovinei*, două volume, și reprezintă un instrument de cercetare de primă necesitate și actualitate pus la dispoziția iubitorilor și slujitorilor istoriei Bucovinei.

Mihai Iacobescu

Constantin Morariu, *CURSUL VIEȚII MELE. MEMORII*, Ed. Academiei Române, București, 1997

Nu mult după reînființare, Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina a lansat ideea realizării unei enciclopedii a Bucovinei. În concepția inițiatorilor, în acest corpus de lucrări ar urma să intre atât scrierile mai vechi despre Bucovina cât și cele de dată mai recentă sau care vor apărea pe parcurs pe această temă. Primită de unii cu reticență, ideea s-a dovedit mai mult decât inspirată, pentru că se urmărea, de fapt, stimularea interesului cercetătorilor pentru cunoașterea adevărului despre Bucovina și asta cu atât mai mult cu cât timp de jumătate de veac aceasta a fost o temă tabu. De altminteri, exact același lucru îl fac și Centrele de studii de la Augsburg și Cernăuți. Era deci în ultimă instanță o datorie de conștiință.

Rezultatele nu au întârziat să apară. Urmare a eforturilor d-lui prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, nu de mult a apărut cea de-a cincea lucrare din colecție (după *Toponimia minoră a Bucovinei* de Nicolae Grămadă, *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice* de acad. Radu Grigorovici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775-1861* de Ștefan Purici și *Biserici și schituri ortodoxe românești din ținutul Cernăuți* de Mircea Pahomi). Este vorba despre lucrarea menționată în titlu, tipărită la Editura "Hurmuzachi" din Suceava, în anul 1998.

Apariția cărții poate fi considerată un adevărat eveniment editorial pentru zona noastră culturală și dovedește că opțiunea îngrijitorului ediției nu a fost deloc întâmplătoare. Este pentru prima dată când cei interesați de cunoașterea trecutului Bucovinei au la îndemână versiunea integrală a uneia dintre cele mai importante lucrări din domeniu.

Ea prezintă peste șase decenii de viață din perioada cea mai agitată a provinciei înstrăinate surprinsă în toată complexitatea ei: satul natal (Mitocu-Dragomirnei), cu oamenii și existența lor cotidiană, anii de școală din sat și de la Suceava și perioada studenției de la Cernăuți, cu amintiri de mare valoare documentară despre starea de atunci a învățământului, viața politică, culminând cu procesul Arboreasei, între ai cărui "eroi" s-a aflat și el, apoi viața culturală și literară românească din Bucovina, numeroasele probleme cu care s-a confruntat în lunga-i carieră preoțească din Toporăuți (unde a încercat să-i reromânizeze pe locuitorii satului înecați de "potopul slavismului"), Cernăuți și Pătrăuți. O veritabilă frescă socială.

Scrise la vârsta deplinei senectuți, memoriile lui Constantin Morariu poartă pecetea obiectivității. Răzbat și note lirice din paginile închinat satului natal, părinților și fraților. Întâmplător sau nu, ele aduc în memorie genialele *Amintiri din copilărie* ale lui Ion Creangă. Iată câteva rânduri ale scriitorului bucovinean din care se vede că, fie la Humulești, fie la Mitocu-Dragomirnei, copilăria se aseamănă până la identitate: "Cum să uit apoi bucuria ce o simțeam în ajunul Crăciunului și al Iordanului, când împreună cu tata umblam prin sat cu icoana, cu crucea și cu aghiazmă, cântând <<Nașterea ta, Hristoase>> ori <<În Iordan botezându-Te, Tu Doamne>>, și cete de băieți alergau înaintea noastră strigând: <<Ho-ni-ho-ho!>> sau <<Chiraleisa!>>. Și cine mai poate uita din timpul copilăriei farmecele ce le aduc colindele, umblatul cu steaua, cu Irozii și cu Malanca, ori Paștele cu ouăle roșii și cu scrânciobul... Dar jocurile mele cu surorile Casandra și Domnica, cu Nicu și Ilie Banus, cu Vasile Moga și cu alți copii de ai megieșilor: cu păpușile, de-a mijoarca, de-a azvârlitul, de-a bălția și alergături și zbânțuieli de cum mă sculam dimineața și până târziu seara, când adormeam ca mort" (p. 9). În întregul ei, cartea trădează un scriitor de mare sensibilitate, atent și subtil observator al societății, priceput mănuior al condeiului. Ceea ce nu e de mirare, dacă avem în vedere că autorul a fost un cunoscut și apreciat ziarist și poet.

DIALOG INTIM CU CĂRȚILE

**Viorel Patrichi, *MIRCEA DRUC SAU LUPTA CU ULTIMUL IMPERIU*,
Editura Zamolxe, București, 1998, 531 pagini**

*

O carte e întotdeauna un univers complex de personaje, gânduri, simțăminte, care exercită o înrăurire tainică asupra noastră în ipostaze, forme și intensități diferite, incitându-ne, mobilizându-ne, obligându-ne la meditație, la un dialog intim; îi admirăm sau detestăm pe eroi, ne identificăm sau ne delimităm de dășii, le urmărim și cântărim ideile și faptele, suntem uimiți și cucerți de acțiunile și curajul lor ori ne revoltăm și le stigmatizăm lășitatea, ipocriziile, ticăloșiile, judecându-ne mai detaliat, mai nuanțat, mai sever pe noi înșine: ne asaltează și fascinează frumusețea unor cugetări întâlnite sau ni se declanșează irezistibil propriile replici neașteptate, ca niște nestemate, ce nu le-am fi bănuț și descoperit în alte ocazii obișnuite – încât, după orice lectură – chiar și în cazul unei cărți care nu ne place, prin reacția de detestare, de completare, de corectare, de răspuns mental – ieșim ca dintr-o călătorie, mai purificați, mai bogați, mai puternici.

Când, de pildă, anticul Epictet zicea “Pe cât e de greu înțeleptului să ajungă la bogăție, pe atăta bogatului, la înțelepciune”, simțim dintr-o dată că îi răspundem în gând: tot înțeleptul se crede bogat și tot bogatul, înțelept – fiindcă, altfel, n-ar gândi și trăi fiecare în felul său propriu. Ori când Balzac pune în gura lui Lucien din *Iluzii pierdute* afirmația că “banul e pârgăhia cu care ridici totul!” suntem tentați să-i dăm în gând replica noastră: totul, înafără de Om, care devine atât de lesne sclavul acestei pârgăhii.

... Din perspectiva acestor gânduri am dori să împărtășim cititorilor crâmpie din acest incitant și captivant dialog intim – depășind astfel faza recenziilor propriu-zise, care, de cele mai multe ori sunt simple rezumate și aprecieri de complezență – lăsând fiecăruia dreptul legitim, de-a citi și cântări singur valoarea lucrării respective.

*

Cartea lui Viorel Patrichi, *Mircea Druc sau lupta cu ultimul imperiu* – cu cele 531 pagini, text propriu-zis, scrisori, memorii, file de jurnal, fotografii-document asupra autorului, familiei, prietenilor și celor din mijlocul cărora s-a format și afirmat – ne invită să urmărim traiectoria unui fiu de țăran, pornit de pe meleagurile nord-bucovinene, din Stânca-Costești, cătunul Pociumbăuți, ajuns la 49 de ani om politic, prim-ministru al Republicii Moldova, între 25 mai 1990 și 22 mai 1991, apoi debarcat din înalta demnitate și devenit cetățean al României, președinte al Partidului Național al Reîntregirii.

Să scrii o carte imparțială despre o personalitate politică aflată abia la jumătatea vârstei biologice și, de bună seamă, care nu și-au încheiat încă nici pe departe cariera politică, să-l prezinți pe acest om – așa cum sugerează titlul cărții (titlul, care, în fond înseamnă rezumatul lucrării) în luptă cu un întreg imperiu este, fără îndoială, o încercare riscantă, dar captivantă, extravagantă chiar. A.D. Xenopol spunea cândva că, pentru a putea să scrii bine despre un moment istoric, despre oamenii și faptele aceluia segment de istorie, trebuie să poți ieși din acel cadru, să-l poți privi de la o anumită distanță, spre a-l așeza și ierarhiza la locul cuvenit, într-un context mai larg. Ce putem sau nu putem face noi, corectează, completează, ierarhizează, apreciază timpul.

Traectoria lui Mircea Druc este neașteptată, întortocheată, plină de dificultăți și adversități; ea l-a purtat într-un adevărat labirint de profesii și experiențe – student, prima oară, fără să termine studiile, la istorie-filologie, la Chișinău, tractorist în Altai și Kazastan, debutant în proză și poezie,

ghid turistic, lucrător în construcții la Moscova, din nou student la limba spaniolă la Leningrad, profesor în Caucazul de Nord, educator și traducător de limbă franceză pentru grupurile de aviatori sovietici din Algeria, translator și dispecer la aeroportul din Șeremktievo, doctorand la Institutul Americii Latine, “hamal intelectual” – după propria-i mărturisire, la un mare combinat de mase plastice dintr-o suburbie a Moscovei, unde a elaborat pentru “șefi” nu mai puțin de șase lucrări de doctorat. Și în toate aceste peregrinări, în deceniile șapte și opt ale acestui veac frământat, Mircea Druc s-a înrolat și afirmat, într-o riscantă clandestinitate, în cadrul Frontului Național Patriotic, ce își propunea dezvoltarea mișcării naționale a românilor din Uniunea Sovietică în vederea unirii teritoriilor înstrăinate, cu România. Ajuns, pentru scurtă vreme, în ajunul renașterii Basarabiei, cadru didactic la Universitatea din Chișinău este reclamat ca naționalist, cercetat și epurat de organele faimosului K.G.B. – pe dosarul său un ofițer scrie un “diagnostic” sentențios: “De orientare pro-român. Imposibil de reeducat”!

Constatarea și evaluarea K.G.B.-ului este foarte exactă. Mircea Druc devine fondatorul Societății Culturale “Mihai Eminescu” de la Cernăuți și unul dintre ctitorii și liderii Frontului Popular Moldovenesc – care îl desemnează ca deputat în primul Parlament liber al Moldovei, ales pe baze democratice; participă la adoptarea stemei Moldovei, a tricolorului, a imnului și a limbii române cu alfabet latin, ca limbă de stat; la 25 mai 1990 este ales prim-ministru.

Ca șef al puterii executive, concepe și inițiază un larg evantai de reforme, care, aplicate, trebuiau să ducă la afirmarea și consolidarea independenței și suveranității economice, politice și juridice a Moldovei dintre Prut și Nistru, privatizarea întreprinderilor și trecerea la economia de piață, integrarea în structurile europene, occidentale, prin intermediul României, la care trebuia să se unească acest teritoriu, cât mai curând posibil. Dar, în confruntarea ce s-a declanșat și amplificat cu elementele conservatoare, partizane ale păstrării Moldovei în cadrul structurilor filo-ruse ale Confederației Statelor Independente, Mircea Druc este sacrificat și debarcat din fruntea guvernului, pus sub tot felul de acuzații, între care etichetat și ca fost “colaboraționist” al K.G.B.-ului, încât exact la un an a fost silit să se refugieze la București, în casa mamei lui Petre Roman, devenind oficial cetățean român și continuând sub alte forme aceleași idealuri, ca lider al Partidului Național al Reîntregirii.

*

Ce a determinat înlăturarea lui Mircea Druc? Inițiativele sale profund patriotice? Graba cu care a desființat unele investiții parazitare de la Chișinău, care deserviseră întreg imperiul roșu? Modul deschis în care preconiza revenirea tuturor teritoriilor românești anexate la sovietici, la statul român? Imposibilitatea de-a schimba și subordona un aparat politic, care în întregime îi era potrivnic, conservator, trăind și gândind încă după ideile și practicile tradiționale ale fostului imperiu, aflat în agonie? L-au biruit intrigile cercurilor politice ale imperiului trăgând să moară sau proprii săi confracți, aliați, colaboratori moldoveni?

Cartea oferă unele răspunsuri, care îl mulțumesc sau nemulțumesc pe cititor: a fost posibilă, în timpul puciului de la Moscova, o unire imediată cu România? Ar fi stat cu mâinile încrucișate ostașii armatei a XIV-a sovietică, din Transnistria? E vinovat guvernul de la București, de pasivitate și atitudine de expectativă? N-a trăit Mircea Druc în același mediu cu principalii săi colaboratori, Snegur și Lucinschi, pe care îi acuză de trădare și orientare filo-rusă? Toate acuzațiile pe care le conține cartea – la adresa celor care l-au sacrificat pe Mircea Druc – se referă la elemente din afara omului în cauză! Mircea Druc – se referă la elemente din afara omului în cauză! Mircea Druc nu a greșit oare cu nimic? A fost posibil așa ceva? Nu întâlnim analizate și nici măcar sugerate unele greșeli proprii ale eroului cărții. E posibil așa ceva?

Cititorul nu poate fi de acord cu toate opiniile și concluziile eroului. Iar autorul cărții rămâne la suprafața lucrurilor analizate. Între numeroasele probleme nevralgice, iată una dintre

acuzățiile – mai grave decât toate – adusă României de către Mircea Druc: trădarea pe care guvernul român a săvârșit-o, în iunie 1940, când a abandonat, fără luptă, URSS-ului, teritoriile Basarabiei și nordului Bucovinei. Vehicularea unei astfel de opinii, fără o analiză a momentului istoric, de atunci, poate avea, și astăzi, și mâine, consecințe dintre cele mai nefaste. O cercetare și evaluare, sine ira et studio, a faptelor și documentelor de arhivă, care au și fost făcute, fie de oamenii politici ai vremii, ca Mihail Manoilescu, fie de către numeroși istorici, de ieri și de azi, oferă concluzii, care, fără puțință de tăgadă, arată că abandonarea fără luptă armată a acestor teritorii, cu toate umilintele și pagubele morale și materiale, suferite de contemporani și urmași, a fost o **necesitate dureroasă**, care a salvat, atât existența statului român, cât și zeci de mii de jertfe inutile. În condițiile în care Polonia fusese copleșită, Cehoslovacia lichidată ca stat, aproape întreaga Europă era ocupată de trupele germane și Franța tocmai capitulase, iar rămășițele armatelor franco-britanice se retrăgeau peste Canalul Mânecii, când, în virtutea monstruoasei înțelegeri temporare, dintre Stalin și Hitler în cadrul Pactului Ribbentrop-Molotov, guvernul sovietic relua în formă voalată planul lui Petru cel Mare de-a înainta, în sud-estul Europei, spre a ajunge la Constantinopol și strâmtori, propunându-și, într-o primă etapă: să anexeze Țările Baltice, o bună parte din Polonia și partea de răsărit și nord a României. În condițiile în care, comandamentul militar sovietic concentrase la frontierele de răsărit și nord ale patriei trupe cu un efectiv care depășea de câteva ori pe cel al întregii armate române, existau în planul statului major sovietic două variante:

1. dacă românii opun rezistență armată, trupele sovietice înaintază până la Carpați, și, simultan intră în Transilvania trupele maghiare, iar dinspre sud pătrund în Muntenia și Dobrogea armatele bulgare, conform înțelegerilor secrete între guvernele de la Moscova, Budapesta și Sofia, procedând la lichidarea statului român;

2. dacă românii cedează fără luptă teritoriile revendicate, sovieticii se opresc pe Prut – ceea ce s-a și întâmplat. Considerând că era mai important să evite lichidarea completă a statului român și, totodată, să evite sacrificarea a zeci și sute de mii de vieți omenești, să evite, în același timp antrenarea țării în război, guvernul de la București a făcut acest gest dureros, care n-a căpătat niciodată valoare juridică, nefiind ratificat de Parlament și fiind considerat ca un act istoric săvârșit sub presiunea forței și a amenințării cu războiul. Faptul cel mai paradoxal este că, la sfârșit, la conferința de pace, din 1947, așa-zisă “înțelegere amiabilă” din iunie 1940 dintre România și URSS a fost considerată și de aliații sovieticilor, SUA, Marea Britanie, Franța etc. ca o legiferare firească, perpetuându-se de fapt și de drept consecințele Pactului Ribbentrop-Molotov ca prevedere a păcii postbelice, impune sateliților Germaniei.

... Fie ca timpul și vreaa oamenilor cinstiți să acționeze în direcția anulării acestor umilinte și nedreptăți istorice.

Mihai Iacobescu

Stephen Koch, *SFÂRȘITUL INOCENȚEI, INTELECTUALII DIN OCCIDENT ȘI TENTAȚIA STALINISTĂ. 30 DE ANI DE RĂZBOI SECRET*, Editura Albatros, 1997

O carte bună te ademenește și subjugă, atrăgându-te miraculos într-o lume cu o mie și una de necunoscute, deși, după ce ai ieșit din universul ei, singura parte mai însemnată de “câștig” propriu îl reprezintă întrebările ce ți le sugerează lectura și răspunsurile pe care te simți obligat să le cauți și să le găsești, cât mai argumentat, într-un interval de timp. Un dialog intim – ale cărui proporții sunt generate atât de noutatea și calitatea conținutului cât și de originalitatea stilului (deși,

în fond, stilul este omul!) dar și de disponibilitatea, sensibilitatea, receptivitatea cititorului – constituie ceea ce nici un critic și cu atât mai puțin nici un recenzent nu poate sintetiza și releva integral în câteva rânduri.

Anul acesta cartea lui Stephen Koch a fost considerată, fie la televiziune, fie în presă, un adevărat eveniment editorial. De ce? După literatura istorică, tendențioasă și pătimasă, apărută în anii Războiului Rece – care s-a prelungit până nu de mult și ale cărui influențe ideologice n-au dispărut încă – Stephen Koch ne apare cu o carte scrisă ca un act de spovedanie, așa cum s-a și apreciat – “cu talentul unui mare romancier și rigoarea unui adevărat istoric”.

Reconstituirea vieții și activității lui Willi Münzenberg (câți dintre cititorii obișnuiți i-au auzit măcar rostindu-i-se vreodată numele?), membru fondator al Internaționalei a III-a Comuniste, lider marcant al acesteia, se face, avizat și argumentat, atât cât îi îngăduie documentele, într-o manieră literară captivantă, tulburătoare; pe de o parte facem cunoștință cu o personalitate neobișnuită, atașată fanatic idealurilor utopice ale comunismului și Moscovei, lucrând cu patimă, cu meticulozitatea și abilitatea superpedagogică a unui iezuit medieval, convins că apără și slujește Biserica catolică și pe supremul Dumnezeu însuși, iar pe de altă parte ni se prezintă o impresionantă galerie de intelectuali occidentali, aflați în vârful ierarhiei vieții culturale interbelice – ca Romain Rolland, Henri Barbusse, André Gide, Else Tiolet, Louis Aragon, André și Clara Malraux, Raymond Aron, Jean-Paul Sartre, Bertold Brecht, Lilian Hellmon, Serghei Eisenstein, Fritz Lang, Ernst Toller, Sinclair Lewis, Thomas Mann, Heinrich Mann, Ernest Hemingway și mulți, mulți alții – roind în preajma lui Willi și acoliților săi, slujind, mai mult sau mai puțin conștient, dar în mod incontestabil și inocent, inițiativele și ideile Cominternului și ale monstrului dostoievskian de la Kremlin, Stalin, fie în cadrul acelor răsunătoare congrese și conferințe, pentru pace, fie în diverse alte acțiuni, ca, de pildă, procesul contrafăcut de la Londra, în cazul incendiatorilor Reichstag-ului.

Cititorul rămâne de-a dreptul stupefiat, aflând cum unui bătrân și reputat scriitor ca Romain Rolland reușește să-i ia “mințile”, influențându-l și dirijându-l ani în șir, ca pe un copil, o tânără și versată agentă sovietică, prințesa Maria Pavlova Hudașova, cum atâția alți corifei ai artelor și literelor din Europa și America se lăsau ademeniți, ca muștele în plasa nevăzută și ucigătoare a păianjenului de la Moscova, până când, târziu, în epoca marilor epurări din anii 1934-1939, cei mai mulți – între care și românul Panait Istrati – se desmeticesc, ca de pe urma unui vis urât, dându-și seama că, în spatele cuvintelor frumoase și a lozincilor umanitare nu se ascunde decât o nouă față a iadului, mai înfricoșătoare decât toate pe care le-a cunoscut până atunci.

Întrebarea întrebărilor – care-l inundă potopitor pe cititor – este aceasta: cum a fost posibil? Cum și-a identificat, racolat și câștigat Stalin executanți și simpatizanți fideli, capabili, servili, fanatici, ca Willi Münzenberg, unul dintre sutele și miile de emisari, care aveau să fie aruncați și devorați de același mecanism mefistofelic, care i-a zămislit și hrănit cu iluzii, ca în cartea de față?

Dacă Stephen Koch își lasă cititorul oarecum nepregătit și descumpănit, în fața acestor întrebări chinuitoare, sfredelitoare, răspunsul nu e decât cel pe care îl oferă istoria însăși, această *magistra vitae*. Lumea ieșită din prima conflagrație mondială (ca și din a doua!) își zdruncinase încrederea în democrație, în valorile tradiționale, în raționalism și catolicism. Comunismul și internaționalismul Moscovei păreau să ofere o nouă religie salvatoare. Era nevoie de aproape un secol de ademeniri și poticniri, pentru ca lumea să înțeleagă că totul sau aproape totul nu era decât o farsă. Și toate tentațiile și incantațiile temporare – ca și cea a intelectualilor occidentali față de stalinism în epoca interbelică, despre care e vorba în cartea de față – nu reprezintă decât expresia eternelor căutări și încercări ale omului în drumul atât de întortocheat spre mult visata fericire.

Mihai Iacobescu

Alexandru Zub, *DISCURS ISTORIC ȘI TRANZIȚIE (ÎN CĂUTAREA UNEI PARADIGME)*, Institutul European, Iași, 1998, 216 p.

Despre perioadele de tranziție s-a spus că „nu prea au nume bun”, că generează stări contradictorii, confuze, care influențează fiecare sferă a existenței sociale. Contemporanii evaluează tranziția în chip diferit: fie îi deplâng schimbările, fie le exaltă. Contează doar unghiul de vedere al fiecăruia căci, dacă pentru unii tranziția este expresia inconsistenței, a amalgamului de valoare și non-valoare, pentru alții ea semnifică inevitabilul mijloc de legătură între vechi și nou. P. Chaunu aprecia că însăși viața omului e o tranziție, o punte între două limane despărțite de ape schimbătoare; cum „istoria slujește viața”, schimbarea se reflectă în scrisul istoricului, stimulându-i, de multe ori, inițiativele și transformând, adesea, disputele de idei în expuneri incitante.

O astfel de expunere este *Discurs istoric și tranziție (În căutarea unei paradigme)*. Ea aparține acestei etape de continuare experimentări și, în viziunea autorului său, academicianul Alexandru Zub, lucrarea nu ar trebui văzută doar ca o „culegere” de reflecții relative la experiența istoriografică, ci ca un demers, cu finalitate practică, ocazionat de „nevoia unui răspuns la întrebările puse de societate ori de comunitatea academică”(p. 8). Am putea spune chiar că ne aflăm în fața unei „pledoarii” în favoarea istoriei ca remediu contra crizei valorilor, “consubstanțială celei în care se zbate societatea însăși”(Iluzii, blocaje, derută, p. 59), o redescoperire a resurselor pe care istoricii contemporani le-ar putea pune la lucru, și altfel decât fragmentar. E drept că multe din cele 28 de titluri cuprinse în volumul amintit câteva au apărut deja în diverse publicații, dar tematica fiecărui studiu, comentariu, secvență istoriografică reușește să se articuleze într-o formulă narativă singulară, circumscrisă “Timpului și schimbării” și aflată azi “Sub semnul interogației”.

În căutarea febrilă a unui alt echilibru, discursul istoric a parcurs diverse căi de expresie, pendulând – ca și societatea însăși – între entuziasm și negație, propunând, și în acest caz, soluții „restitutive”, „restauratoare” și „educative”. În ciuda divergențelor de opinii, constantele scrisului au rămas aceleași: cunoașterea și durată; și amândouă au transformat istoria dintr-o disciplină ca oricare alta, într-una specială sau, potrivit considerațiilor lui Nicolae Iorga, în „cea mai umană dintre toate”, căci prin asimilarea repetată de noi experiențe, istoricul și-a extins, corespunzător, însăși viața.

Istoricul, însă, ține de un timp al cărui facies se reflectă în modul de abordare a trecutului. Lessing susținea că nu se poate scrie bine decât istoria timpului propriu. Oricât de imparțiale și-ar fi dorit judecățile, „oricâtă distanță și-ar impune față de lucruri, el se implică în discurs și prin aceasta în istoria însăși”(Tradiție istorică și societate civilă, p. 36). E destinul său acela de a restaura sensuri și de a găsi semnificații noi, de „a completa informații și a elimina erori”(Istoria ca discurs restaurator, p. 74). Numai așa istoria se scrie și se rescrie mereu, ca o voință trudnică, periodic reluată; altfel n-ar fi existat o „lecție a realului” și nici teama de “răzbunarea ignorării permanențelor”(Lecția realului, p. 189).

În dorința de a identifica un instrument de analiză a prezentului, adeseori istoricul a recurs la mesaje care să-i poată motiva căutările și să-i întregască viziunea despre timp, societate, evenimente. Fie că s-a numit „apel la tradiție”(comportând discuții legate de autohtonie și naționalism în raport cu universalitatea și ecumenismul), fie că s-a revendicat modernității, în toate aspectele ei, discursul istoric s-a născut, totuși, “din întâlnirea tradiției cu nevoia de continuă reconstrucție”(Ce rămâne din scrisul istoric?, p. 97). Combinarea celor două tendințe a fost și rămâne încă o chestiune complexă întrucât stabilirea echilibrului, în sine, reprezintă o problemă de durată.

“Actorii” istoriografiei s-au mișcat, întotdeauna, pe o “scenă ambulantă”, cu decoruri schimbătoare și în fața unui public permanent înnoit. Ca urmare, scrisul istoric a depins, deopotrivă,

de cei care l-au practicat, de cei cărora li s-a adresat și de cei ce l-au supravegheat. El a căpătat accente patetice sau a fost placid, a vibrat sentimental sau a fost sobru, rațional, a suferit mistificări, măgulind puterea sau a fost “blocat”, ca o expresie a sacrificării intereselor de moment în favoarea unora, mai înalte. Scrisul istoric a existat și continuă, căci însăși istoria “mai degrabă continuă decât reîncepe” (*Sfârșit de veac în lectura istorică*, p. 84). Rupturile sale, chiar dacă sunt adesea reclamate, se pot considera superficiale și aparente.

Căderea regimurilor totalitare și tranziția spre o altă stare de fapt au putut schimba, uneori, cadența timpului. Cel puțin pentru ultimul deceniu, recuperarea unor întârzieri istorice, ca și valorizarea “lecției” pe care o oferă istoria au semnalat “tagmei lui Clio” momente de criză. Nevoia de teorie, de modele și arhetipuri concurează cu cea de revizuire sistematică a unui trecut manipulat de putere ca “factor legitimant”. Înlăturarea tabuurilor privitoare la “perioada mai nouă” a fost urmată de invazia recuperărilor de tot felul. Demistificării și apoi demitizării istoriei i s-a alăturat evocarea, uneori până la obsesie, a episoadelor sau figurilor interzise altădată, individualizându-se, așadar, o latură specială a discursului istoric: aceea în care justiția predomină. Și toate acestea ca o tentativă de rescriere a istoriei “din mers”, prin apelul constant la memorie.

Totuși, în orizontul tranziției, istoricul - liber de orice constrângere politică - nu și-a găsit, încă, totala libertate interioară menită să anuleze “variațiile pe aceeași temă” și să sprijine acțiuni mai cutezătoare în sfera propriei profesii. Nici restituția fragmentară, nici analiza sofisticată nu pot suplini rostul sintezei. Fără ea, discursul istoric nu poate continua, nu poate avansa, fiindcă “de sinteză integratoare simte nevoia acum lumea noastră, ca antidot la provocările șocante ale tranziției” (*Nevoia de sinteză*, p. 172). Istoricul e, așadar, chemat să o pună în valoare, să-i asigure perenitatea, transformând-o în atitudine față de lume și de viață (*Istoria între cercetare și didactică*, p.136) și în mijloc de înțelegere a prezentului ca o sinteză, la rândul-i, a duratei (*De la aculturație la sinteză culturală*, p. 178).

Finalul unui ciclu înseamnă, totodată, un nou început. Tranziția se percepe și la nivelul scrisului istoric, încă ezitant, oscilând între inerție și entuziasm, în căutarea adevărului care nu se descoperă niciodată repede și deplin, dar care motivează misiunea celui ce – potrivit lui Hermann Hesse – îndeletnicindu-se cu istoria, se lasă în seama haosului, păstrându-și credința în ordine și sens.

Harieta Mareci

T.J. Winniffrith, *THE VLACHS. THE HISTORY OF A BALKAN PEOPLE*, ediția a doua, Londra, General Duckworth & Co. Ltd., 1995, VIII + 180 p. + 12 hărți

Interesul față de scrierile unor autori neromâni ce tratează subiecte de istorie românească este absolut firesc. Acest interes devine cu atât mai aparte dacă este analizată o problemă asupra căreia nu s-a ajuns la un consens deplin în istoriografia română (nemaivorbind de alte istoriografii naționale): problema vlahilor din Peninsula Balcanică. Dificultatea tratării istoriei vlahilor rezidă în două motive.

Primul motiv, pur științific, este datorat faptului că începuturile istoriei vlahilor nu sunt consemnate documentar. Prima mențiune (foarte controversată) despre “vlahi”, găsită la mănăstirea Kastamonitou, datează abia din sec. VIII d. Hr. Etniconul “vlahi” apare frecvent în sursele bizantine abia din sec. al X-lea. Problema este complicată de faptul că nu există nici pe departe un consens

științific asupra originii etnice a acestei populații din peninsula Balcanică, populație ce vorbește în mod clar un idiom neolatin, spre deosebire de toate popoarele din jur, care vorbesc limbi de origine slavă sau limba greacă. Preferăm folosirea denumirii de “populație” pentru etnia vlahilor, în opoziție cu denumirea de “popor” pentru etniile greacă, bulgară, sârbă, croată sau albaneză deoarece vlahii nu au un stat propriu, în timp ce etniile mai sus menționate au state constituite pe criterii naționale iar raportul numeric este net în defavoarea vlahilor.

Motivul extraștiințific al dificultății tratării istoriei vlahilor este dat de situația specială din Balcani, unde pasiunile și conflictele etnice nu s-au stins încă și, *volens-nolens*, problema originii etnice a vlahilor se transformă dintr-o problemă științifică într-o problemă politică. Punctul de vedere al istoriografiei românești, potrivit căruia vlahii formează ramura sudică a poporului român, rezultată în urma separării romanității nord-dunărene de cea sud-dunăreană în urma unui proces istoric specific, este combătut asiduă de greci, bulgari sau sârbi din motive extraștiințifice, deși starea economică sau militară a României nu-i permite să aibă nici cea mai mică revendicare teritorială prin intermediul “chestiunii vlah” în Balcani.

Datorită acestor rivalități istoriografice ce se transformă automat sau pe nesimțite în rivalități politice, o abordare echilibrată a “chestiunii vlah” este foarte dificilă pentru un autohton din Balcani sau România. Deși N. Iorga socotea, - pornind de la un considerent geografic discutabil – că numai Bulgaria este “balcanică” – munții Haemus/Balcani sunt localizați în această țară –, Iugoslavia fiind “dinarică”, iar România “carpatică”, paradigma cultural-științifică occidentală, singura care deocamdată contează, este alta: România este o țară balcanică prin istorie și moravuri. În mod obișnuit, numai un cercetător detașat emoțional de subiect, poate oferi necesara perspectivă istorică obiectivă asupra istoriei vlahilor.

Lucrarea supusă recenziei noastre este structurată astfel: *Preface* (pp. VI-VIII); *Vlachs Today* (pp. 1-8); *Vlachs in Greece* (pp. 9-25); *Vlachs in the Balkans* (pp. 26-38); *Vlachs and their Historians* (pp. 39-56); *Vlachs and Romans* (pp. 57-73); *Vlachs and the East Roman Empire* (pp. 74-87); *Vlachs and Slavs* (pp. 88-109); *Vlachs and Byzantium* (pp. 110-122); *Vlachs and Turks* (pp. 123-138); *Vlachs and the Great Powers* (pp. 139-149). La finele lucrării sunt atașate bibliografia folosită (pp. 150-160), citată selectiv, un set de hărți (pp. 161-172) și un indice general, neexhaustiv însă (pp. 173-180), deci nerecomandabil de folosit pentru o cercetare amănunțită.

Posesor al unei erudiții vaste, probată de multitudinea trimitărilor de subsol la opere antice sau medievale (grecești, mai ales) sau moderne, autorul supune unei analize critice toate paradigmele istoriografice despre vlahi. Cu toate acestea el nu ne propune o paradigmă nouă de interpretare, chintesență a punctelor “valide” ale paradigmatelor amendate critic, sau, eventual, rezultat al unei interpretări noi, pur personale. În plan subiectiv aceasta îl scutește de grija unei eventuale polemici științifice sau de eventuala etichetare a operei sale drept simpla compilație, toate părerile predecesorilor săi fiind supuse unui examen critic.

În plan obiectiv însă, reținerea autorului de a oferi o interpretare proprie a istoriei vlahilor este puternic motivată din punct de vedere științific. Autorul insistă asupra penuriei de informații relative la începutul istoriei vlahilor, asupra ambiguității izvoarelor medievale și asupra subiectivității celor moderne ce stau la baza scrierii istoriei vlahilor. Evident, toate acestea se constituie în impedimente majore obiective pentru oferirea unei explicații istorice tranșante.

Chiar numele “vlah” (folosit în sens tehnic, ca o însumare a tuturor variantelor binecunoscute sau mai puțin cunoscute) poate prezenta semnificații diferite.

“Cunoscui, în general, prin ei înșiși ca aromâni, prin greci drept cușovlahi (Koutzovlachs), prin iugoslavi sub numele de cincari (Cincars), și, ca grupuri particulare, printr-o grămadă de nume, ei sunt numiți cel mai bine “vlahi”, deși chiar acest nume prezintă probleme. În grecește cuvântul *vlachos* poate însemna numai “păstor”, și din acest fapt a rezultat o confuzie între vlahi și alți nomazi ... vorbitori de limba greacă și o opoziție în a admite că vlahii ar putea fi nimic altceva decât

păstori nomazi, când de fapt ei s-au ridicat la poziții de bogăție și distincție ca mari negustori și meseriași. De asemenea, cuvântul poate avea și o conotație peiorativă, și aceasta este o eventuală rațiune că cei mai mulți vlahi, cu excepția meglenovlahilor, nu se numesc ei înșiși cu acest nume, deși îl recunosc” (p. 1).

Acest etnonim a căpătat semnificații nebănuite în decursul vremurilor. “În țările slave vlahi și vlasi poate trimite la oricine nu este slav, ba chiar în unele cazuri la un slav. Astfel, în baladele eroice sârbești prin vlah se înțelege uneori grec, în cronicile raguzane, uneori italian, în timp ce în mărturiile croate el este uneori – în mod ciudat și peiorativ – un sârb ortodox” (pp. 1-2).

Scopul recenziei noastre va fi, pe de o parte, prezentarea părerilor autorului despre paradigmele istoriografiilor balcanice relative la vlahi. Pe de altă parte, vom prezenta opiniile autorului despre valoarea cercetării istorice din România și despre paradigma românească de interpretare a “chestiunii vlah”, opusă celor propuse de istoriografiile balcanice. Unele concluzii personale și o apreciere finală asupra valorii și sugestiilor oferite de această carte vor încheia prezenta recenzie.

Nu întâmplător autorul este focalizat spre analiza amănunțită a opiniilor istoriografiei grecești, deoarece în Grecia trăiesc acum cel mai mare număr de vlahi cărora nu li se recunoaște statutul de naționalitate distinctă. Într-un mod asemănător sunt analizate și opiniile istoriografiei românești deoarece “problema vlahilor este inseparabil legată cu dificila problemă a originilor națiunii române. Realizăm, ca Alice în Țara Minunilor, că vlahii ar putea fi cheia pentru deschiderea ușii problemei românești și că dacă am deschis această ușă, am putea găsi cheia vlahă care lipsește” (p. 40). Opiniile istoriografiei bulgare, sârbă, croată sau albaneză sunt analizate lapidar.

Ideea preconcepută a istoriografiei grecești este de a demonstra că populația de origine latină din Balcani – vlahii – trebuie disociată de românii de la nordul Dunării, deoarece nu există dovezile unei origini etnice comune. Spre sfârșitul sec. al XIX-lea, mai ales după crearea Regatului român, istoricii greci s-au “străduit” să găsească pentru vlahi o origine etnică diferită de cea a românilor din nordul Dunării, temându-se de niște eventuale revendicări teritoriale din partea României, pe baza probării unei origini comune a româno-vlahilor. Evident, a fost vorba despre o teamă fantasmagorică, România ținând atunci spre recuperarea teritoriilor locuite preponderent de românii din imperiile austriac și rus. Totuși, această “temere” a fost convertită în apariția cărții lui M. Chrysochoos, *Vlachoi kai Koutsovlachoi* (Atena, 1909), ale cărei concluzii sunt, practic, litera de lege pentru aproape toți istoricii greci până în zilele noastre. În mare, vlahii sunt considerați urmașii soldaților romani din garnizoanele ce păzeau trecătorile strategice ale munților Pind, căsătoriti cu femei băștinașe. A. Keramopoulos a amplificat ideile lui M. Chrysochoos în lucrarea *Ti einai hoi Koutsovlachoi* (Atena, 1936). Autorul britanic conchide că lucrarea lui C. Bratter, *Die Koutsovlachische Frage* (Hamburg, 1907) este “un util antidot la revendicările grecești” (p. 48), cărora nici el nu le acorda temeii științifice. Se conchide că dacă soțiile militarilor romani vorbeau grecește, în mod normal copiii rezultați ar fi trebuit să vorbească tot grecește (p. 42) iar în munții Pind nu s-a găsit nici o mărturie arheologică ce să ateste o eventuală prezență romană (p. 65). Concluzia finală despre teoria greacă este rezumată de fraza următoare: “Ideea că actualii vorbitori de latină (Latin-speakers) din Grecia sunt descendenții legiunilor lui Pompei este o foarte romantică, dacă nu o foarte fantastică explicație a originii vlahilor” (p. 67). Sunt decelate motivele politice ale acestei teorii: “Pentru greci, grijulii să-și stabilească frontierele de-a lungul litoralului nordic egeean, vlahii reprezintă o preocupare și o amenințare. Dacă ei ar putea să-i arate că sunt greci, atunci Grecia ar putea să revendice că are cetățeni la nord de Bitola. Dacă, pe de altă parte, ei nu sunt arătați ca fiind greci, atunci revendicările Greciei față de Macedonia ar fi serios amenințate de o minoritate străină aflată la două sute de mile față de actuala graniță” (p. 52). Eforturile făcute de greci pentru deznaționalizarea vlahilor sunt redată sugestiv de fraza următoare: “Există foarte puține mărturii scrise în vlahă, dar există destule indicații ale eforturilor făcute pentru a-i convinge pe vlahi să-și

abandoneze limba și să vorbească numai grecește. O figură principală în aceste eforturi misionare a fost Ayios Kosmas (1714-1779), care profesa că vlaha era limba diavolului” (p. 137).

Se conchide că bulgarii nu au fost niciodată în mod real “foarte interesați” în chestiunile legate de istoria vlahilor (p. 45). Autorul amintește însă la începutul cărții (p. 6, nota 2) că în 1982, cu prilejul unei vizite în Bulgaria, găsisese doar “câteva sute de vlahi, dintre care cei mai mulți erau foarte bătrâni”. Este evident în acest caz faptul că bulgarii preocupați de problema statutului minorității musulmane din țara lor nu-i mai “încadrează” pe vlahi la dosarul cu probleme etnice, datorită numărului lor redus. Totuși au existat polemici purtate între istoricii V. Zlatarski și P. Mutafchiev, pe de o parte, și diverși istorici români, pe de altă parte, cu privire la caracterul imperiului Asăneștilor, autorii bulgari tinzând să minimalizeze la extrem ponderea elementului vlah în acest imperiu (p. 45). Trebuie să reamintim însă cititorului român că, în perioada interbelică P. Mutafchiev s-a dovedit a fi “foarte interesat” de istoria românilor, lucrarea sa *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia, 1932, fiind violent antiromânească. La pagina 279 se afirmă că românii ar fi “singurul dintre popoarele europene care nu au istorie până la sfârșitul evului mediu”. P.P. Panaitescu și G. I. Brătianu au fost, în principal, oponenții acestui autor în inevitabila polemică științifică creată. Oricum, se pare că ideile autorilor bulgari legate de problema vlahă au găsit puțin suport în lumea științifică: “Istoricii contemporani bulgari și iugoslavi, pe lângă asta (pe lângă teoria școlii istorice românești, n. ns.) au afirmat că referințele la vlahi din documentele bizantine din sec. XII și XIII nu se referă la vlahi, ci mai degrabă la bulgari. Nesurprinzător, această interpretare a găsit puțin sprijin în afara cercurilor istorice bulgare. Aceste dispute nu ar trebui să eclipseze remarcabila realizare istorică a vlahilor în prezervarea limbii și culturii lor romanice în mijlocul unei mări de slavi, maghiari și popoare de stepă din Eurasia (J.R. Sweeney, *Vlachs*, în J. R. Strayer (Editor), *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 12, New York, 1989, p. 484)..

Istoriografia sârbă urmează, de regulă, ideile lui D. Popović, expuse în lucrarea *O Cincarima* (Belgrad, 1935), lucrare în care sunt accentuate legăturile vlahilor cu grecii, prezența vlahilor în Iugoslavia fiind considerată mai degrabă o consecință a unei colonizări târzii din sudul îndepărtat, decât a unei supraviețuiri din vremurile timpurii (p. 45).

În mod firesc, croații profesează alte idei. Scriitorii lor naționaliști F. Eterovich, C. Spolatin sau S. Gazi consideră că sârbii sunt, în cea mai mare parte, vlahi ce și-au pierdut limba proprie (pp. 45-46).

Călătorind în Albania vremurilor lui Enver Hodja, autorului i s-a părut că din cauza constrângerilor ideologice, nu s-a scris nimic despre vlahi și, de aceea, nu a putut să-și formeze o părere despre tratarea problemei vlahilor în această istoriografie (p. 47). Ulterior își va modifica radical această opinie. Evident, este trecută în revistă și arhicunoscuta opinie maghiară despre vlahi, asupra căreia nu mai insistăm.

Istoriografiei românești îi este consacrat cel mai amplu spațiu de analiză. Pe tot parcursul cărții transpare certitudinea că autorul britanic consideră concluziile istoriografiei românești mai valide din punct de vedere științific, în comparație cu concluziile enunțate în istoriografiile sumar prezentate până acum. Vom exemplifica aserțiunea noastră doar cu citarea a două afirmații sugestive.

“Savanții români au operat la un nivel mai serios și cele mai multe dintre studiile detaliate despre vlahi sunt semnate de către români. De la savanți ca T. Capidan și P. Papahagi avem cele mai bune colecții de poezie și folclor vlah... Lingviști români ca S. Pop și A. Rosetti au o binemeritată și înaltă reputație pentru studiile lor de filologie romanică, dar chiar ei par prea grijulii în a proba asemănarea dialectelor vlahes cu româna, deși studiile mai recente ale lui B. Cazacu și investigațiile lui N. Saramandu în rândul vlahilor stabiliți în Dobrogea par a indica o bunăvoință în a recunoaște macedo-vlahă ca o entitate separată” (p. 43). Foarte apreciat este și studiul lui E. Stănescu *Byzantinovlachica* (RESEE, 6/1968), care sugerează că un element principal în linia de ascendență a țarului bulgar Samuil ar putea fi cel vlah (chestiune tratată pe larg, pp. 100-105). O cât de sumară

statistică despre naționalitatea autorilor moderni citați în notele de subsol, ne arată că autorii români sunt cel mai bine reprezentați.

Foarte interesante sunt însă părerile critice ale autorului cu privire la unele interpretări și judecăți de valoare întâlnite în istoriografia românească, păreri ce vor fi prezentate cititorului în cele ce urmează.

Autorul se arată sceptic asupra semnificației atribuite cuvintelor “torna, torna, fratre”, ca fiind o mărturie documentară de limbă protoromână. Autorul nu infirmă răspicat această ipoteză, dar arată că aceste cuvinte ar putea constitui, la fel de bine expresia supraviețuirii unor comenzi militare latine în armata bizantină (p. 86). Se insistă asupra faptului că la mijlocul sec. al VII-lea tradiția și limba latină fuseseră practic părăsite în Imperiul Bizantin, manifestându-se doar prin “supraviețuirea câtorva succinte fraze în comenzile militare și ceremoniile imperiale” (*Ibidem*). Notăm însă că istoricii români au remarcat totuși că “fratre” sună prea familiar pentru o comandă militară și că textele grecești menționează că aceste cuvinte au fost rostite în “limba locului” (trupele bizantine au luptat în anul 587 cu avarii în defileele Bulgariei Răsăritene).

Bazându-se pe interpretarea scrierilor lăsate de Ana Comnena și Zonaras, autorul sugerează că resturile pecenegilor înfrânți la Lebunion (1091) de o coalitie bizantino-cumană, așezate în Moglena (cf. Zonaras), s-ar fi putut constitui în strămoșii megleno-românilor, “deși nu aflăm nimic despre unde și cum au fost parțial latinizați” (pp. 52, 112).

De asemenea, sunt contestate unele judecăți de valoare legate de procesul etnogenezei poporului român.

“Împotriva părerii grecești noi putem pune revendicările naționaliștilor români. Ei ar vrea să credem că vlahii s-au separat de românii de la nord de Dunăre, aproximativ în secolul al X-lea și au trecut la sud spre prezenta lor așezare la aproximativ aceeași vreme, când ei apar în mărturiile scrise. Absența oricărei mențiuni despre vorbitorii de latină înainte de secolul al X-lea este explicată prin depărtarea dintre România și Bizanț. În sursele noastre literare există vagi indicații ale unei separări între sudicii vlahi și nordicii români în - sau eventual -, ușor înainte de secolul al X-lea dar, deși teoria românească are puțin mai mult suport decât cea grecească, ea suferă de o obiecție *a priori*. Nu a fost niciodată explicat de ce locuitorii ținuturilor de la nord de Dunăre au trebuit să părăsească această arie în care, în concordanță cu descoperirile arheologice ei se stabiliseră într-o existență permanentă, pentru a urma o viață mai aspră în munții sterpi ai sudului” (p. 51). În această formă, această judecată de valoare este, firește, greu de combătut. Dacă înlocuim însă pe “locuitorii ținuturilor de la nord de Dunăre” cu “locuitorii **vlahi** ai ținuturilor de la sud de Dunăre” obținem ușor dezlegarea enigmei. În concordanță cu teoria istorică românească, vlahii s-au retras în fața valurilor slave, **din șesuri în munții Balcanilor**, ținuturile muntoase neconvenind niciodată unui năvălitor, din cauza multiplelor posibilități de apărare deținute de localnici, lucru bine demonstrat de istoria militară.

În continuare autorul se lansează într-o serie de considerații extrem de alambicate din care, în final, nu rezultă nimic prea clar. Pornind de la ideea că sursele bizantine numeau uneori pe goți, huni, avari, bulgari, ruși sau cumani sub genericul de “sciți”, iar în descrierea acestor invadatori exista o “remarcabilă similitudine” (p. 51) cu descrierea vlahilor, autorul conchide că nu este clar de ce și cum au putut să adopte acești invadatori limba latină.

“Cu o prezență militară puternică (a cui? n.ns.) la Dunăre, învățarea latinei de către goți și huni este de înțeles, existând chiar o oarecare probă de evidență pentru aceasta. Pe de altă parte este dificil de explicat de ce acești noi recruți ai latinității au trebuit să-și păstreze limba lor când provinciile mai stabilizate, unde latina fusese în existență pentru aproape patru sute de ani (în sudul Dunării, n. ns.), au trebuit să-și piardă latina în fața invaziilor slave” (p. 51). În continuare se lansează teza că pecenegii și cumanii ar fi putut, eventual, sta mai mult în bazinul Dunării să învețe limba latină, înainte de a invadea Imperiul Bizantin (p. 52). Această teză este urmată imediat de

antiteza: “Dar vlahii sunt menționați la sud de Dunăre înainte ca pecenegii să devină o amenințare serioasă, și acest tablou al României acționând ca o școală pregătitoare de modă veche pentru învățarea latinei de către invadatorii ei, înainte ca ei să se fi îmbarcat pentru aventurile lor grecești, nu concordă, într-adevăr cu mărturiile despre limba pe care o aveau acești invadatori. Dacă ar fi fost latină, ar fi fost sigur înregistrată ca atare; așa cum este, pare clar că a fost turcică”(p. 56). Ne îngăduim un scurt comentariu la aceste afirmații.

Nu se face cuvenita demarcație între vlahi și invadatorii mai sus menționați, deși cercetarea istorică a demonstrat că în ciuda etnicoanelor folosite de autorii bizantini, pretabile ușor la ambiguități, vlahii formau o etnie distinctă în imperiu. Deși la notele de subsol este relativ des citat M. Gyoni, savant maghiar în general nu prea favorabil românilor, opinia acestui autor ce arată că Ana Comnena a confundat nomadismul cu transhumanța specific vlahă nu este citată (M. Gyoni, *Le nom “Vlachoi” dans l’Alexiade d’Anne Comnène*, în *Byzantinische Zeitschrift*, 44, 1951, pp. 244-245. Aceasta l-ar fi scutit de a admite oarecum posibilitatea confuziei vlahi-migratori asiatici. De asemenea, citarea concluziilor desprinse din studiile savante semnate de Stelian Brezeanu ar fi fost utilă pentru clarificarea multor aspecte.

Autorul citează, în sprijinul supoziției că hunii și goții ar fi putut învăța limba latină, pe Priscus Panites ce menționează o persoană vorbind grecește la curtea lui Attila (nespunându-se nimic despre “ausoni” și limba lor, ce nu era alta decât latina) și pe Procopius (cazul unui slav vorbind foarte bine latinește). Aceste “probe” sunt cam insuficiente și ușor de contestat după părerea noastră, deoarece sunt menționate **persoane** nu **etnii**, vorbind limba greacă sau latină. *O lingua franca* se învață în special de către elite în orice perioadă istorică, masele nu o învață *in corpore* în lipsa unui proces educațional special creat în acest scop, proces greu de conceput ca existând în acele vremi, sau a unui contact cotidian îndelungat cu nativi ai acelei limbi. Eventuala invocare *in extremis* a ideii că hunii și goții vorbeau *in corpore* latinește datorită coabitării cu o populație romanică este greu de susținut, deoarece se pare că puțini goți sau huni au fost asimilați de către băștinași, restul având o istorie diferită, ca întemeietori de regate barbare în Occident (goții), sau ca mercenari în armatele bizantine, după dispariția statului lui Attila (hunii). Oricum, faptul neobișnuit al învățării limbii latine în masă de către acești migratori ar fi fost înregistrat ca atare în sursele istorice, deoarece aceștia nu constituiau populații pașnice, de care scriitorii bizantini nu se ocupau în mod deliberat – ~~există mărturi în acest sens~~ -, ci populații războinice, ce periclita siguranța imperiului.

Ideea despre miracolul păstrării limbii latine de către “acești noi recruți ai latinității”, în opoziție cu dispariția limbii latine în Balcani datorită așezării elementului slav, poate trimite, prin ricoșeu, la punerea sub semnul întrebării a problemei continuității elementului romanic la nord de Dunăre. Deși nici românii, nici vlahii nu sunt menționați explicit, fiind vorba despre goți sau huni, cititorul se poate îndoi ca limba latină s-a putut păstra în Dacia și a dispărut în Moesia, unde existase un proces de romanizare mai îndelungat decât în Dacia. Datorită stilului sibilinic al autorului și înlănțuirii – uneori năucitoare – de teze și antiteze, cartea se pretează cu greu la o recenzie critică amănunțită, cu atât mai puțin la o eventuală polemică științifică.

În unele pasaje transpare tranșant ideea că veridicitatea științifică a operelor autorilor români poate fi umbră de existența unor stringențe politice.

“Oricum, românii duc un război pe două fronturi. În timp ce sunt zeloși să sublinieze că vlahii sunt fără doar și poate romanici, ei trebuie să aibă grijă să arate că românii nu sunt vlahi. Cu alte cuvinte, în timp ce ei stabilesc prezența vorbitorilor de latină în sud, ei nu pot slăbi revendicările pentru o continuă prezență a vorbitorilor de latină în nordul Dunării. Există, de aceea, o anumită tensiune, cel mai bine văzută în articolele ocupându-se cu problema regatului Asanid și cu originile vlahilor din Pind. Savanții români nu sunt complet de acord dacă vlahii ce locuiesc acum în Pind sunt autohtoni, sau sunt rezultatul unei emigrații sudice din secolul X, și nu sunt pe de-a-ntregul de acord dacă regatul Asanid și-a avut baza în Bulgaria de sud-est sau mai aproape de Dunăre” (p. 44).

Dacă această apreciere poate fi tratată – la rigoare – drept o inteligență judecată de valoare a unui observator imparțial, lucrurile nu stau deloc așa cu următoarea aserțiune. Vorbind de dorința românilor de a sublinia legătura etnică dintre vlahi și români, pe de o parte, și de tendința grecilor de a nega această legătură, autorul conchide în final că “Românii, grijulii să dețină stăpânirea Transilvaniei și Dobrogei în ciuda prezenței unui întins element neromânesc în ambele arii, văd prezența întinsă a unui vag element românesc în Grecia ca pe o importantă șansă de tocmeală” (p. 52). Practic, această apreciere, trimite voluntar sau involuntar spre acreditarea ideii unui vag imperialism românesc, deoarece și Mutaftchiev avertiza că “imperialismul românesc” și-a rezolvat problema pretențiilor nedrepte în nordul Dunării și va încerca să și le rezolve și în sudul Dunării. Totuși, o minimă introspecție a situației politice din 1987, anul apariției primei ediții din această lucrare, ar fi trebuit să-i sugereze autorului că exacerbarea eventualelor pretenții românești legate de vlahii din Grecia ar fi pus într-o situație neplăcută atât Pactul de la Varșovia (din care face parte România) cât și NATO (din care făcea parte Grecia), interesate în evitarea disputelor și menținerea statu-quo-ului. Mai mult, eventualele referiri la **istoria contemporană** a vlahilor din Balcani erau strecurate cu toată circumspecția în publicațiile românești din două motive. Primul motiv ținea de politica externă, pentru a nu jigni susceptibilitățile tovarășilor sârbi, albanezi sau bulgari, deoarece în aceste state exista o populație vlahă. Prin rîcoșeu, această situație s-a extins și asupra vlahilor din Grecia. Al doilea motiv ținea de politica internă: în perioada interbelică aromânii constituiseră un segment important în Mișcarea Legionară, subiect tabu sau diabolizat la extrem în acele vremuri. Ca o rezultantă a combinației celor două motive mai sus expuse, în perioada regimului comunist “chestiunea aromână” nu a fost un subiect de opinie publică în România. În lumina acestor aprecieri considerăm cu totul gratuită ultima afirmație citată a autorului britanic. Cât despre celelalte aprecieri ce trimit la istoria noastră, în ciuda mai sus citatelor bune păreri ale autorului despre lucrările specialiștilor români, opera sa pare – uneori – mai degrabă că le combate, decât că le amendează critic concluziile. Autorul nu poate fi acuzat de sentimente antiromânești, deoarece el urmează paradigma științifică despre istoria vlahilor existentă în Occident, unde concluziile științei istorice românești sunt prezentate aproape întotdeauna doar ca o alternativă la concluziile științei istorice din țările vecine nouă (concluzii ce pot fi ușor recunoscute) tratând același subiect. Consultarea informațiilor despre vlahi, conținute în două instrumente de lucru de referință, sprijină afirmația noastră (*Vlachs*, în J.R. Strayer, *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 12, New York, 1989, pp. 483-484; *Vlachs*, în *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. 12 (Micropaedia), p. 411).

O concluzie se impune în mod necesar. “Tăcerea izvoarelor” asupra începutului etnogenezei românilor a fost abil speculată în scopuri politice de către neprietenii României. Bătălia dată în jurul afirmațiilor lui Eutropius și Vopiscus, Anonymus și Nestor, continuă până în ziua de astăzi, în ciuda numeroaselor contribuții științifice “sine ira et studio” oferite de cercetarea istorică și arheologică românească din ultimele decenii. Aceste contribuții infirmă în mod categoric ideea părăsirii totale a Daciei de către Aurelian sau pe cea a emigrării românilor din Peninsula Balcanică în ținuturile din nordul Dunării. Practic, rezultatele a mai bine de un secol de propagandă asiduă antiromânească, gândită de niște minți strălucite, susținută de mijloace logistice impresionante, se manifestă în continuare. Considerăm că această bătălie în jurul interpretării izvoarelor capitale este superfluă, denotând doar rea credință din partea unor istorici străini, deoarece savanții din secolul al XX-lea nu cunosc mai multe izvoare despre începuturile istoriei românești decât cunoștea în secolul XIX Robert Roesler, exceptând, firește, știrile oferite de opera lui Kekaumenos, descoperită și editată după apariția celebrei sale *Rumänische Studien*. Este puțin probabil ca în viitor să se descopere izvoare istorice noi care să clarifice definitiv această problemă. Dar Roesler nu avea cum fi la curent cu rezultatele științei arheologice românești din ultimele decenii. Considerăm că aceste rezultate trebuie promovate asiduu în străinătate dacă se vrea obținerea unei schimbări de percepție a

începuturilor istoriei medievale românești. Revenind la subiectul recenziei de față, vom prezenta succint câteva informații despre vlahi mai puțin cunoscute marelui public din România.

Autorul citează concluziile savantului român Nicoară Beldiceanu, că în bătălia de la Ankara (1402) vlahii ar fi luptat de partea lui Baiazid (p. 128), sau că ar fi fost de partea lui Mehmed al II-lea la asediul Constantinopolului în 1453 (p. 129). În 1814 Academia din Moscova organizase un concurs pe tema originii etnice a vlahilor. Câștigătorul i-a declarat drept bulgari, în contra opiniilor ce-i declarau ca fiind italieni sau francezi (p. 118). La congresul de pace de la Versailles 1919, italienii au fost principalii susținători ai vlahilor, dar sprijinul lor a fost “neserios”, delegația vlahilor la Versailles nerezând să obțină nimic (p. 145).

“Cu probleme mai presante, mai apropiate de casă, și grijulie să fie în buni termeni cu oricine, România nu a forțat cazul vlahilor foarte energic” (*Ibidem*). Dar, datorită unor “presing problems” de acest fel, reale sau mai mult imagine, România a cedat Iugoslaviei în problema Banatului sârbesc, fără a obține nimic în schimb decât construirea unor alianțe regionale total ineficiente. În schimb, elementul romanic (vlah și românesc) de pe valea Timokului, în special, a fost asimilat și deznaționalizat, poate ireversibil. S-a pierdut Maramureșul istoric în mod **straniu**, deși ceho-slovacii așteptau – mărturiile surselor concordă – intrarea trupelor române în această regiune. Din cauza șovăielilor manifestate de guvernanții români aceasta s-a amânat *sine die*, iar ceho-slovacii și-au putut plasa astfel propriile unități militare acolo.

Cercetările autorului asupra istoriei vlahe au fost făcute înaintea anului 1989. Poate de aceea tușele în care creionează viitorul vlahilor sunt sumbre, deoarece comunismul impusese, prin forța împrejurărilor, o societate de *status* ce părea că o să dureze o veșnicie. Autorul concluzionează, în 1987, că doar 50.000 “vorbitori de vlahă” se găseau în Balcani, 30.000 în Grecia și 20.000 în alte țări balcanice (p. 7). După 1990 va reveni asupra acestor cifre, mărindu-le simțitor. Aprecieria cu privire la viitorul vlahilor era atunci însă pesimistă. Arătându-se că în Anilion (Grecia) vlahii se căsătoreau cu grecoaice iar copiii rezultați vorbeau grecește și că bătrânii vlahi purtau costumul național nu din mândrie de neam, ci pentru a atrage fotografii, se conchidea că “nu avem nevoie să deplângem aceste semne ale sfârșitului istoriei vlahilor, dar trebuie să le înregistrăm, așa cum am încercat să înregistrez toată istoria vlahilor, *sine ira et studio*” (p. 149). Problema “sfârșitului istoriei” vlahe, reactualizează pentru români cuvintele rostite în veacul trecut de D.A. Sturdza:

“Forța regatului României are două baze: Întâia este că solul românesc este locuit de o masă compactă de români... A doua bază a forței noastre este ca dincolo de frontierele noastre țara este învăluită de români. (...) Pericolul pentru Regat este acolo unde viața națională a românilor din afară de Regat este amenințată. Acest Regat nu poate exista dacă ceilalți români nu există. Atunci când românii care trăiesc în afara Regatului vor fi nimiciți, ultimul nostru ceas nu va întârzia să bată” (Apud Ilie Bădescu, Dan Dungaciu, *Sociologia și geopolitica frontierei*, vol. I, București, Ed. Floarea Albastră, 1995, p. 343). Expresie vizionară sau expresie a “naționalismului vetust și mărginit” într-o perioadă considerată a fi a “pluralității” și a “cooperărilor transfrontaliere”? “Viclenia istoriei” (Hegel) sau voința lui Dumnezeu vor decide în ultimă instanță.

Florin Pintescu

**T.J. Winnifrith, *SHATTERED EAGLES, BALKAN FRAGMENTS*, Londra,
Gerald Duckworth & Co. Ltd., 1995, 171 p. + 10 hărți**

Titlul acestei cărți sugerează printr-o fină aluzie (vulturul = atribut heraldic specific imperiilor) o explicație a prezentului prin trecut, fragmentarea etno-politică a Balcanilor fiind considerată rezultatul competițiilor pentru dominație dintre fostele imperii.

Reprezentând o izbutită combinație dintre cercetările personale de teren și erudiție, scrisă într-un stil accesibil, lucrarea este structurată astfel: Preface (pp. 7-10); Fragments (pp. 11-25); Balkan Latinity (pp. 26-42); The Vlachs Diaspora (pp. 43-55); Vlachs in Albania (pp. 56-70); Vlachs in Romania (pp. 71-81); The Pomaks (pp. 82-97); Greek Fragments (pp. 98-111); Macedonia (pp. 112-126); Kosovo (pp. 127-141); Shattered Eagles (pp. 142-149); Notes (pp. 150-160); Select Bibliography (pp. 161-164); Index (pp. 165-171).

În prefață este afirmată intenția de a corecta două false "mituri" privind situația din Balcani, mituri promovate într-o lucrare apărută în occident (Noel Malcolm, *Bosnia: a Short History*, Londra, 1994).

"Primul mit este acela că într-adevăr există grupuri rasiale distincte, bosniaci, croați, sârbi, vlahi, pomaci (Pomaks), greci, albanezi, turci, clar separate unul de altul prin limbă, religie și cultură, odată pentru totdeauna. Dar, scriind această prefață în satele numeroase din sudul Albaniei, unde vlahii, grecii și albanezii sunt confundați inextricabil, este evident că nu există nici un asemenea lucru ca puritatea rasială. Desigur, endogamia este mai degrabă regula decât excepția în aceste zone izolate, dar avem cu toții mulți strămoși, după cum recunoaște Malcolm când spune că există un însemnat element vlah în populația sârbă.

Al doilea mit pe care istoria îl poate aduce în joc este ideea că o rasă este superioară alteia într-o arie specifică, dacă a ajuns acolo prima. Există câteva exemple evidente ale acestui mit în Balcani. Ungurii, sau românii au ocupat Transilvania primii? Sudul Albaniei cu steaguri grecești în bisericile satești și cu casele arse în cel de-al doilea război mondial este, din nou, un loc ce demonstrează tragica nebulie a acestui mit. Acum există vorbitori de greacă în aceste sate, au existat mai mulți în trecut, locurile lor fiind ocupate de recent sosiții vlahi, dar este greu să știi cine ocupa pământul în secolul XVIII sau în secolul XIV, deși bisericile neglijate în mod trist ar putea să ne povestească ceva. Cine știe și cine este preocupat?" (pp. 8-9). Am reprodus *in extenso* acest lung citat, deoarece conține *in nuce* mesajul acestei cărți, ce nu este altul decât un îndemn la o conviețuire pașnică între etniile Balcanilor, în ciuda politicilor naționale ce obstrucționează acest lucru. Cazul Greciei, ce nu recunoaște în mod oficial minoritățile sale naționale, este amplu tratat – și criticat – de către autor. În continuare, vom oferi câteva citate sugestive în această direcție.

"Există complicația suplimentară, foarte relevantă pentru necazurile Greciei, că în greacă "ethnos" înseamnă "națiune" și, astfel, grecii sunt speriați să admită că au minorități etnice, temându-se de minoritățile naționale ca de un cal troian aflat în mijlocul lor" (p. 12).

"În general, Italia este tolerantă față de minoritățile ei, în contrast cu Grecia, care refuză să recunoască faptul că are albanezi, vlahi sau slavi, admitându-i numai pe turci ca pe o minoritate religioasă. Pe de altă parte, Grecia este foarte doritoare să accentueze prezența grecilor în alte țări" (p. 12).

"Den echome meionotetes – noi nu avem minorități – astfel este strigătul sfidător al multor politicieni și istorici greci" (p. 98).

În continuare, vom oferi cititorului o selecție a celor mai semnificative reflecții ale autorului despre "fragmente etnice" din Balcani, permițându-ne câteva considerații finale personale și o apreciere despre valoarea intrinsecă a acestei lucrări.

Autorul conchide că cifra de 50.000 persoane oferită drept număr total al populației vlahs din Balcani în prima ediție din *Vlachs. The History of a Balkan People*, este prea mică. Vizitând Albania după înlăturarea regimului comunist, conchide că acum numărul vlahilor ar putea fi estimat “în jur de o sută de mii” (p. 21). Totuși, este reproducă într-o notă de subsol și cifra de 600.000, avansată de E. Scarlatoiu (*La romanité balkanique: origines et diffusion*, în RESEE, XXIX, 3-4 (1991), pp. 191-202).

În capitolul dedicat latinității balcanice întâlnim o serie de considerații interesante. Este combătută din nou teoria grecească asupra originilor vlahilor (p. 28), iar teoria similară românească amendată din nou prin aceeași considerație că nu se poate explica satisfăcător abandonarea ținuturilor de la nordul Dunării (de către românii ce vor deveni ulterior “vlahi”) pentru inospitalierele ținuturi muntoase din sudul Dunării (*Ibidem*). Sunt prezentate unele teorii genealogice ce există printre vlahi, unii pretinzând că sunt descendenții lui Eneas sau Alexandru Macedon (p. 29), sau că numele “fărșeroți” provine de la Pharsalus. Autorul conchide că acest etnicon poate fi pus în relație cu orașul albanez Frashër (p. 30).

Din nou vlahii se bucură de atenția specială a autorului, care pare că are o părere mai bună despre viitorul lor, decât avusese în 1987. Este prezentată situația diasporei vlahs din Australia și SUA, prezentarea fiind pigmentată de transcrierea amintirilor persoanelor mai vârstnice. Astfel, se arată că școlile românești pentru vlahii din sudul Dunării au funcționat până în 1944, deși guvernul român încetase plata salariilor din 1942 (p. 51). Totuși, mai departe se conchide că influența acestora nu a fost niciodată prea puternică și că “partidul pro-românesc a fost, în general, în minoritate în cele mai multe sate balcanice” (p. 72), teză discutabilă și greu de combătut. De asemenea, este redat un surprinzător – doar în opinia autorului – exemplu de loialitate al aromânilor față de statul român. “O familie mi-a spus că autoritățile comuniste le dăduseră lor și altei familii un preaviz de două ore să se mute din Timișoara, unde la frontiera rusească. Destul de surprinzător, aceste experiențe păreau că nu au diminuat fie sentimentele proromânești, fie sentimentul că vlahii erau ușor diferiți, vorbind o limbă diferită și tinzând să se căsătorească între ei înșiși” (p. 51). Din nou autorul estimează populația vlahă din Albania la 50.000 suflete, respingând cifra, avansată uneori, de 200.000, ca fiind un maximum posibil al populației vlahs din Albania (p. 68). Se remarcă faptul că “greaca sub regimul lui Enver Hoge, acum un sinonim pentru infamie, a fost tratată mai bine decât albaneza în Grecia, izvorul principal al democrației, și de aceea a supraviețuit mai bine” (p. 79). Nimic mai simplu de realizat, conchidem noi, sub umbrela protectoare NATO, care a închis ochii la toate matrapazlăcurile grecești în materie de politică față de alte etnii, cum a închis ochii la masacrul operat de armata turcă în rândul kurzilor, pentru înalte rațiuni strategice. Nesurprinzător, doar populația musulmană se bucură de unele drepturi în Grecia, deoarece ambele state făceau parte din NATO. Valentin Hossu-Longin socotea foarte recent că aromânii din Albania numără “circa 500.000 de persoane, aproape o jumătate din populația țării”, fiind recunoscuți ca etnie. Nu comentăm veridicitatea acestei cifre (*A doua Românie. Să nu-i uităm pe aromâni*, în “România Liberă”, 16 mai 1998).

Situația vlahilor din România este destul de amănunțit tratată, autorul făcând două vizite “la fața locului”, una mai amănunțită în 1992, alta mai scurtă în 1993, ultima având drept scop vizitarea satelor vlahs din Dobrogea. Totuși, în ultima vizită, investigațiile autorului s-au mărginit doar la convorbirile purtate cu “comunitățile academice” din București, Constanța și Galați (p. 76).

Este surprinsă chiar o chestiune de istorie românească ce a fost multă vreme estompată, explicit sau implicit. “Se spune că mulți dintre vlahii din sudul Dobrogei au jucat un rol proeminent în Garda de Fier sau l-au sprijinit pe generalul Antonescu, dar nu am fost capabil să stabilesc adevărul acestui zvon, deși acesta ar putea explica naționalismul puternic și sentimentele proromânești ale acestui sector particular din diaspora vlahă” (p. 74). Se arată că la Slobozia a existat un lagăr de muncă unde au fost aduși vlahii din Banat (în 1948, după declanșarea fricțiunilor dintre Tito și Stalin, Gh. Gheorghiu Dej fiind de partea celui din urmă, n. ns.), după ce fuseseră mutați

acolo după cedarea părții sudice a Dobrogei în favoarea Bulgariei (1940). Conform estimărilor autorului, 5.000 din cei 50.000 locuitori ai orașului Slobozia sunt vlahi (p. 75). Acesta a participat la o petrecere dată de comunitatea vlahă din Slobozia, unde a putut să constate că generația tânără – mai ales tinerele intervievate de autor – “își rețineau în mod clar identitatea”, vorbind vlahă, pe lângă o “excelentă engleză” și știind de unde se trăgeau familiile lor înainte cu 70 ani (p. 75). Sunt notate și cifrele recensământului oficial din România, ce dăduseră în 1992 un număr de 21.089 aromâni și 6.999 macedoromâni.

În continuare este tratată situația pomacilor (Pomaks), populație musulmană ce vorbește bulgară, socotită urmașă a bulgarilor musulmanizați. Această populație trăiește actualmente în munții din sudul Bulgariei, de-a lungul frontierei în nord-estul Greciei, în Macedonia iugoslavă (în mod răzleț), chiar și în Albania. La p. 83 se dă cifra de 275.000 pomaci pentru Bulgaria și 25.000 pentru Grecia, conchizându-se că, probabil, există cam 25.000 de pomaci în Iugoslavia și Albania.

Este notată existența unor fragmente de populație grecească în Apulia și Calabria, populație ce este bine tratată de autoritățile italiene, existența unui număr mic de musulmani în Turcia, vorbind o greacă arhaică și coruptă de limba turcă (p. 103), existența unui dialect numit “tsakonian”, vorbit de puțini oameni în vârstă în cinci sate din Peloponezul estic. Se presupune că acest dialect își are originea în vechea limbă vorbită de spartani (p. 104). Menționarea unei populații georgiene trăitoare în Grecia, vorbitoare a limbii “laz”, limbă cu greu recunoscută în fosta Uniune Sovietică și a familiei vlahă Averoff, ce a dat câțiva politicieni pentru Grecia, încheie capitolul consacrat grecilor (*Ibidem*).

Capitolul consacrat Macedoniei abundă în descrierea războaielor trecute și rivalităților actuale pentru stăpânirea acestei regiuni, în virtutea dreptului istoric al “primului venit”. Macedonia a trecut de la bizantini la slavi, a revenit la bizantini, a fost deținută de turci pentru o lungă perioadă, fiind din nou disputată între statele naționale moderne din Balcani. Reclamarea stăpânirii acestei regiuni în virtutea dreptului “primului venit” este un nonsens în opinia autorului. Se conchide că dacă această regulă ar funcționa, o mare parte din Anglia ar trebui să fie deținută de velși, iar o mare parte din SUA de către indienii nativi. Australia ar urma să fie deținută de aborigeni iar Africa de Sud de către hotenți, atât albi afrikaaneri cât și populația de culoare, bantu, trebuind să fie excluși de la împărțală (p. 116). Această judecată de valoare dezvăluie în mod poznaș vechea zicală despre ce-i este permis numai lui Jupiter și nu-i este permis unui muritor de rând. “Dreptul istoric” devine un nonsens sau o chestiune delicată pentru actualele mari puteri, foste odinioară puteri coloniale. Spre consolare, poate fi invocată din nou hegeliiana “violență a istoriei”. Să mai notăm doar că în actuala Macedonia aromânii aveau în 1998 emisiuni de radio și televiziune iar în școli aromâna era învățată ca limbă străină (Valentin Hossu-Longin, *op. cit.*).

În capitolul despre Kosovo este schițată sumar istoria acestei regiuni strategice ce are ca vecini Muntenegru, Albania, Macedonia și Serbia, arătându-i-se istoria tragică datorită numeroaselor bătălii, cele mai celebre – funeste pentru creștini – fiind cele câștigate de turci în 1389 și 1448. Supraviețuirea ca stat formal independent constituie o problemă pentru Kosovo datorită numărului mic al populației (după datele din 1981 Kosovo avea 1.584.440 locuitori, Slovenia 1.891.864 locuitori, Macedonia 1.909.112, iar Muntenegru 584.310, vezi p. 139, nota 11). Sunt dezvăluite condițiile economice grele ale regiunii, cu economia controlată de sârbi și cu reducerea posibilităților ca tinerii din regiune să poată munci ca “muncitori oaspeți” în Germania (pp. 139-140). Se conchide în final că o posibilă variantă pentru Kosovo ar fi unirea cu alt stat balcanic, Macedonia părând a fi cea mai bună soluție (p. 140). Recentul război din Kosovo pare să infirmе această concluzie a autorului.

În capitolul final se schițează un fel de filosofie a istoriei, cu rol pedagogic, pornindu-se de la actuala fragmentare etno-politică din Balcani, fragmentare datorată dispariției unor imperii.

“Ca și Imperiul Britanic, Imperiul Roman are puțini apărători. Și totuși, în ambele imperii era posibil pentru civilii cei mai lipsiți de apărare să călătorească în siguranță de la un capăt la altul al unei provincii. Chiar habsburgii au adus ornamente de civilizație neuitate de către croați... Iugoslavia a fost mai fericită sub Tito și chiar sub dinastia Karageorgevic decât este acum... Imperiile sunt rele când impun, de regulă prin forță, uneori prin persuasiune, un mod de viață în loc de altul, distrugând sau corupând o limbă, cultură sau religie băștinașă, presupunând că autoritatea imperială este superioară. Invazia imperială poate lua multe forme și lăsa multe moșteniri... Sfârșitul imperiilor lasă în spate fragmente desperecheate. Un fragment mai mare, o moștenire mai periculoasă” (p. 148).

“Această carte are puține de spus despre viitor, dar sugerează că prezentul nu poate fi controlat de către trecut, și că ideologiile naționale, ca și mitologiile imperiale probabil fac mai mult rău decât bine. Desigur, imperialismul a iscat un resentiment și resentimentul a iscat răzbunare” (p. 149). Arătând că lucrurile au evoluat spre direcția răzbunării în Ulster, Țara Bascilor, Iugoslavia și Caucaz, autorul conchide că această carte se vrea o pledoarie spre urmarea unei “direcții diferite” (*Ibidem*). Evident, este vorba despre o concluzie înțeleaptă, dificil de pus în practică – din păcate – în sud-estul Europei deoarece, printre altele, lacrimile și sângele înaintașilor apasă greu asupra conștiinței urmașilor. Chiar autorul amintește teribilul exemplu al unei biserici bulgare din Batak, ce adăpostește astăzi craniile a două mii de bulgari uciși de turci cu prilejul răscoalei din 1876. Intervine aici și tipul de psihologie colectivă existentă la un popor, psihologie ce-i determină modul de acțiune (a se vedea cruzimea unanim recunoscută a așa-zișilor “comitagii” bulgari, cu care ascendenții aromânilor din Dobrogea au avut și ei cândva de a face). În plus, Balcanii nu constituie o zonă cu problema frontierelor relativ bine rezolvată ca în Occident, nebeneficiind nici de standardul de viață de acolo, care diminuează – fără a elimina – pasiunile naționaliste.

În încheiere să notăm doar că această lucrare ce tratează un subiect delicat oferă cititorului occidental o informare corectă despre situația generală a “fragmentelor etnice” din Balcani, lucru pentru care autorul britanic merită toată considerația.

Florin Pintescu

Kurt W. Treptow (General Editor), *A HISTORY OF ROMANIA*, Iași, Centrul de Studii Românești, 1996, XXV + 724 p.

Lucrarea de față, rod al muncii unui colectiv de autori români și americani (Ioan Bolovan, Florin Constantiniu, Paul E. Michelson, Ioan Aurel Pop, Cristian Popa, Marcel Popa, Ioan Scurtu, Kurt W. Treptow, Marcela Vultur, Larry L. Watts) reprezintă o premieră în istoriografia românească postdecembristă, fiind destinată în special pentru uzul public din străinătate. Acest gen de sinteză este întotdeauna greu de elaborat, îmbinarea optimă între veridicitatea informației științifice, prezentată într-un stil plăcut și necesitatea propagării valorilor românești în afara hotarelor țării fiind greu de obținut. În cazul de față autorii s-au confruntat cu o dublă dificultate. Pe de o parte, trebuiau eliminate distorsionările marxiste în interpretarea istoriei, pe de altă parte trebuia oferit un contramodel la modelul obișnuit de prezentare a istoriei României în lume de către neprietenii acesteia. O recenzie științifică amănunțită a acestei cărți este imposibilă din două motive, legate de volumul și specificul ei. Pe de o parte, s-ar ocupa prea mult spațiu tipografic, pe de altă parte, recenzia unei lucrări ce are și un scop extraștiințific, de popularizare, poate deveni superfluă

deoarece sacrificarea formei științifice (nu a fondului) în favoarea fluidității expunerii este oarecum permisă. Întreprindem totuși recenzia bazându-ne pe un precedent, deoarece orice carte de istorie românească destinată uzului extern, - chiar de popularizare - va fi recenzată cel puțin în străinătate. Elaborarea recenziei va fi simplă: vom selecta o serie de aprecieri din această carte, astfel încât cititorul să poată constata dacă autorii au reușit sau nu să depășească mai sus menționata dublă dificultate. Aceste aprecieri vor fi însoțite de unele concluzii personale.

Cartea este structurată pe cinci mari capitole: Antichitatea (pp. 3-47), Evul Mediu (pp. 51-151), Epoca modernă timpurie (pp. 155-223), Epoca modernă (pp. 227-389), Secolul XX (pp. 393-577). La aceasta se adaugă câteva pagini de utilă cronologie istorică (pp. 579-609), un glosar de termeni istorici (pp. 611-617), o listă a șefilor de stat și a președinților Consiliilor de miniștri, acoperind toate perioadele cronologice din istoria României (pp. 619-638), bibliografia selectivă (pp. 639-690) și indicele lucrării (pp. 691-724).

În primul capitol se observă o tendință de combatere a manierei "autohtoniste" sau "traciste" de interpretare a istoriei antice a României, ce oferea dacilor și tracilor o însemnătate istorică incomparabil mai mare decât cea avută în realitate, și de integrare a istoriei acestora în contextul general al istoriei antichității. "Astfel, grecii au jucat un important rol (prin coloniile pontice create, nota.ns.) în dezvoltarea civilizației geto-dace, scoțând-o din anonimatul istoric și integrând-o în circuitul economic mediteranean. În acest fel ei au fixat cadrul pentru romanizarea mai târzie a acestei arii" (p. 12). În general, acest capitol se bucura de o tratare armonioasă. Această armonie a stilului este umbră însă de unele judecăți de valoare despre însemnătatea și destinul cultului zamolxian. Se afirmă că acesta era în general un apanaj al castelor nobiliară și sacerdotală, nefiind prea răspândit în mase (p. 20, 41), încercându-se astfel să se explice "absența oricăror informații" (p. 39) despre Zamolxis după cucerirea romană. Se adaugă faptul că elitele dacice fie au pierit în războaie, fie și-au pierdut puterea și influența în timpul stăpânirii romane, iar masele au recunoscut repede cultele învingătorilor (p. 41). Deși, la rigoare, se pot invoca exemple biblice când fie elitele cultivau cultele păgâne iar masele apărau monoteismul tradițional iudaic, fie era vorba de situația inversă, puținătatea știrilor despre Zamolxis nu ne îngăduie construirea unei concluzii sigure. Oricum, ar fi fost greu să se inspire luptătorilor de rând disprețul față de moarte - manifestat și consemnat ca atare în sursele literare - derivat din religia zamolxiană, dacă numai conducătorii lor ar fi împărțit-o. Se afirmă în mod cu totul paradoxal că "oarecari elemente ale credințelor zamolxiene ce au supraviețuit ocupației romane din Dacia au fost aproape în mod sigur absorbite de către creștinism când acesta s-a răspândit înspre fosta provincie romană în timpul secolelor II-III d.Hr." (p. 41). În primul rând ne punem întrebarea logică: cum putea să mai supraviețuiască ceva deja enunțat ca fiind dispărut? În al doilea rând, această teză seamănă cu cea profesată de Mihail Sadoveanu în "Creanga de aur", conform căreia o dinastie de "Decenei" ar fi supraviețuit în Carpați până în secolul al VIII-lea d.Hr. și are, totodată, un pronunțat caracter "tracizant". Oricum, este vorba despre cel mult o **ipoteză** foarte atacabilă din punct de vedere științific, emisă - poate - în ideea că lipsa dovezilor despre cultul zamolxian de după cucerirea romană, poate fi interpretată de către adversarii teoriei continuității drept o dovadă a exterminării totale a elementului dac și, ca atare, a neprofesării cultul zamolxian din lipsă de aderenți. Numai eventualele cercetări arheologice ar putea clarifica această spinoasă problemă.

În continuare vom arăta cum grija pentru o formulare foarte precisă poate duce uneori la efecte absolut contrare scopului urmărit. "Românii diferă de alte popoare din Estul Europei într-un număr de privințe. Înainte de toate, baza etnică geto-dacă a poporului român, face din ei unul din cei mai vechi locuitori ai sud-estului Europei, împreună cu grecii și cu albanezii. Toate celelalte popoare înconjurătoare (ucrainenii, bulgarii, sârbii și ungurii) au sosit în această regiune mai târziu, în circumstanțe particulare și la momente clar identificabile în istorie" (p. 46, subl. ns.). Dar adversarii teoriei continuității tocmai asta subliniază, că momentul venirii popoarelor mai sus-

menționate în aceste regiuni este **clar identificabil** în istorie, spre deosebire de momentul apariției – sau venirii – românilor pe teritoriul actualei Româнии care este incert. În acest caz avem de-a face cu un frumos exemplu de întărire *în fond* a unei idei combătute *în formă*. Când se preia un element din argumentația adversarului, element singular, discutabil, pierzându-și semnificația în raport cu alte izvoare, dar bazat pe documente *scrise*, încercarea de a folosi acel element în propria argumentație cade, dacă nu i se contraopune alt argument științific. Elementul rațional al argumentației noastre devine irațional sau emoțional, deci atacabil. Orice cititor străin de buna credință se poate întreba de ce pentru vecinii românilor există un început al istoriei lor clar identificabil cronologic, iar pentru români nu există. Singurul contraargument valabil ar fi fost arătarea semnificației descoperirilor arheologice, clar favorabile ideii continuității daco-romane și românești, descoperiri care răstoarnă sensul aparent al izvoarelor scrise pe care se bazează teoria adversă. Din cauza relativei aridități și a lipsei de insolit, aceste izvoare nu sunt, de regulă, menționate în astfel de sinteze, lucru de la care nu face excepție nici cea de față și, mai mult, polemicile sunt evitate. Prin urmare, credem că singurul lucru bun ar fi fost evitarea pasajului în discuție (lucru obișnuit în sintezele de popularizare) și prezentarea începuturilor vieții politice românești ca pe un lucru firesc, datorat proceselor romanizării și creștinismului. În plus, afirmarea vechimei și autohtoniei unui popor nu prezintă nici o semnificație sau poate deveni deranjantă pentru amorul propriu al cititorilor aparținând unor națiuni ce au colonizat cândva tot mapamondul.

Epoca medievală se bucură de o tratare interesantă, tendințele de demitizare a unor aspecte legate de perioada de glorie militară a românilor fiind foarte evidente. În primul rând, revine în actualitate mai vechea ipoteză, susținută în special de P.P. Panaitescu, a originii slave a boierimii românești (p. 57). Ipoteza contrară, afirmată în special după 1945, propunea o origine autohtonă pentru această clasă socială. În lipsa unor dovezi istorice categorice, discuțiile pro și contra devin specioase. Să remarcăm totuși că teoria originii slave a boierimii românești este mai logică, fiind în consonanță cu istoria Europei de Apus, unde instituția nobilimii a fost impusă de cuceritorii germanici.

Subiectul nevralgic al istoriei medievale românești, Transilvania, se bucură de o excelentă tratare obiectivă, eliminându-se orice stereotip patriotic de natură emoțională. Se remarcă faptul că pentru a-și consolida stăpânirea asupra regiunii, maghiarii au avut nevoie de colaborarea unei părți a elitei native, românești (p. 61). Această elită nobiliară și-a pierdut treptată identitatea românească datorită trecerii la catolicism, condiție *sine qua non* a păstrării averii și a recunoașterii apartenenței la *natio nobilium*. Treptat însă, titlul de nobil a devenit sinonim cu cel de maghiar, iar *natio nobilium* a devenit *natio hungarica* (p. 88). Aici rezidă explicația tristei stări a românilor din Transilvania medievală, în faptul că aceștia și-au pierdut apărătorii lor firești – elita nobiliară – prin maghiarizare (o mică parte) sau prin decăderea treptată în treptele sociale inferioare (cea mai mare parte). Astfel, masa românilor a devenit preponderent o masă de iobagi, exploatarea socială fiind ceva firesc peste tot în lume în acele timpuri. Situația românilor din Transilvania medievală poate fi sintetizată în formula *ortodox – român – iobag*, formula ce explică în mod logic mecanismul exploatării lor din acea epocă. Criteriul asupririi pe motive neîndoielnic naționale va apărea în Transilvania mai târziu, în epoca modernă. Apariția ideologiilor naționale i-a găsit pe români într-o stare cronică de sărăcie, înapoiere culturală și dezorganizare politică, încât discriminarea socio-religioasă a putut fi dublată, firesc, de cea națională. Nu este nevoie de nici un fel de exces național-sentimental pentru a explica această situație istorică normală. Se acceptă (tacit, firește) chiar teza propagată îndelung de istoriografia maghiară că regimul de toleranță religioasă din Transilvania vremii lui Ștefan Bathory a fost unic în Europa acelor timpuri (p. 133). Se demonstrează însă – într-adevăr *sine ira et studio* – că acel regim nu a îmbunătățit situația românilor (p. 134).

Într-o manieră demitizantă este tratat și subiectul Mihai Viteazul, considerat o personalitate a Renașterii târzii, de tipul celei visate de Machiavelli pentru înfăptuirea unității Italiei (p. 143). Se

revine astfel la distincția Ștefan cel Mare – domn medieval, Mihai Viteazul – domn renașcentist, statuată precis de același P.P. Panaitescu. Se arată că viteazul domn a zdrobit revolta țăranilor români din Transilvania (1599) împotriva opresorilor lor deoarece “ar fi fost de neconceput pentru el să facă altfel fără pierderea sprijinului propriilor boieri” (p. 148). Demitizarea este dusă până la capăt, arătându-se că “Mihai nu a intenționat să realizeze unitatea românească. O astfel de idee era total străină secolului al XVI-lea. În schimb, înfăptuirea lui a fost rezultatul ambiției personale, a necesității de a-și asigura poziția pe tron și a dorinței de a câștiga independență...” (p. 151). Aceleași idei fuseseră enunțate de P.P. Panaitescu într-o lucrare celebră (*Mihai Viteazul*, 1936). Vehement contestată de N. Iorga. Totuși, Iorga nota numele unor mercenari maghiari ce au murit apărându-l pe Mihai Viteazul în clipele mișelescului său asasinat (*Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*).

Semnalăm o apreciere inexactă din punct de vedere istoric. Astfel, se sugerează mai întâi că boierii s-au unit cu domnitorul în lupta contra turcilor în momentul în care a devenit evidentă primejdia instalării dominației otomane la nord de Dunăre. Apoi se sugerează că rezistența militară a țărilor române i-a convins pe turci că acestea nu puteau fi supuse cu armele. “Când victoriile lor militare au dovedit că principatele române nu puteau fi supuse cu armele” (p. 125), boierii s-au arătat interesați în încheierea unor negocieri cu turcii în vederea obținerii de garanții pentru statusul lor politico-economic și social (*Ibidem*).

Considerăm că în secolul al XVI-lea Țările Române, după hemoragia prilejuită de luptele contra turcilor, puteau fi supuse cu armele, chiar transformate în pašalâcuri. Ungaria dispăruse ca stat iar Polonia ducea o politică tradițională de prietenie cu turcii. Era eliminată astfel posibilitatea unui ajutor militar extern direct sau cea a unui sprijin diplomatic care să-i rețină oarecum pe turci de la acțiune. Acest sacrificiu de sânge a românilor i-a ajutat pe austrieci să câștige răgazul necesar consolidării lor interne, astfel că oștile lor îmbrăcate în zale, conduse de iscusiți “generali împărătești”, a căror știință militară o depășea net pe cea a turcilor, i-au putut respinge pe aceștia la primul asediu al Vienei (1529) și au putut începe larga acțiune de reconquista din secolul următor.

Turcii nu au cucerit țările române dintr-o rațiune simplă, economică. Ei au constatat că o exploatare economică directă, prin crearea unui pašalâc, este neprofitabilă pe termen lung, deoarece slujbașii otomani secătuiau acea provincie de resurse, lucru la care se adăuga și ura populației cucerite. De aceea au preferat formula subtilă a unei exploatare economice indirecte, prin intermediul unor regimuri marionetă. Evident, atât explicația contribuției indirecte a românilor la succesele militare austriece, cât și cea a misterioasei întrebări “De ce nu au cucerit turcii Țările Române?” fuseseră demult furnizate de același P. P. Panaitescu. A se vedea totuși și concluziile mai nuanțate furnizate de Mihai Maxim în studiul cu același nume din *Țările Române și Înalta Poartă...*, București, 1993.

Epoca modernă timpurie este tratată echilibrat, evitându-se maniera clasică, oarecum maniheistă, de prezentare a acesteia în istoria românilor. Detractorii regimului fanariot îl prezintă ca pe cea mai neagră perioadă din istoria românilor. Apologeții îi arată realizările culturale (totuși acești apologeți au uneori o ascendență grecească, fapt ce aruncă o umbră de suspiciune asupra argumentației lor).

Excelent tratat este subiectul “uniri”. Se arată că unirea cu biserica Romei a adus emancipare socio-națională pentru o parte din românii transilvăneni dar și discordie religioasă (pp. 188-189).

Este arătată deosebirea instituțională și, implicit, structurală dintre absolutismul iluminat clasic și regimul fanariot. Se conchide astfel că despoții luminați ai Apusului au căutat să integreze elementele capitaliste în sistemul feudal, modernizându-l fără a-i schimba bazele, în timp ce fanarioții au căutat să modernizeze Moldova și Valahia pentru a îmbunătăți mecanismul exploatareii feudale în beneficiul Porții (p. 210). Și pentru a-și umple pungile, adăugăm noi. O apreciere cu tâlc a generalului austriac Heissler prilejuiește o fină judecată de valoare asupra acestei epoci. Luat

prizonier după bătălia de la Zărnești (1690), acesta îi spune învingătorului său, C-tin Brâncoveanu: "Nu simți prea multă plăcere în faptul că noi am pierdut această bătălie, împăratul nostru are mai mulți ca noi... astăzi eu cad în robie, dar tu ai fost rob de când te-ai născut". Aceste cuvinte, neobișnuite pentru un învins, sunt comentate astfel: "Prințul pe tronul său, ales prin mila lui Dumnezeu, domnind în stilul împăraților bizantini, era perfect conștient de situația sa de rob al sultanului, care îl putea înlocui sau executa la voia sa. Această existență nesigură, amestec de grandoare și umilință, crea o situație tragică într-o societate trăind permanent sub amenințarea opresivă a unei mari puteri. Elitele societății românești, politică și culturală, căutau să compenseze realitățile pe care le înfruntau prin crearea unei literaturi istorice destinate să dezvăluie originile "nobile" ale poporului român și printr-o artă cu forme complicate, manifestând opulență și strălucire" (p. 203). Completăm totuși că, deși multe familii boierești de extracție grecească s-au românizat, iar reprezentanții lor au devenit uneori mai "români" prin simțăminte decât românii de sânge, se pare că nesiguranța zilnică din timpul stăpânirii fanariote stă la baza descompunerii morale perpetue a elitelor politice românești din epoca modernă și contemporană. cu evidente consecințe păgubitoare pentru țară.

Demitizarea este vizibilă și în capitolul consacrat istoriei moderne a României. Vorbindu-se de mișcarea reformistă din acele timpuri se conchide că "În cele din urmă (deși au fost grosolan exagerate de istoriografia marxistă) protestele sociale și reformismul erau o parte a vremurilor în gândirea și viața europeană și au jucat un rol mai mult decât neglijabil" (p. 232).

Interpretările hagiografice asupra personalității lui Tudor Vladimirescu sunt amendate critic. "Prin anii 1840 Tudor devenea întruchiparea mitului naționalist, personificarea luptei naționale. Ambiguitățile lui 1821 au furnizat un cadru perfect pentru această abordare hagiografică, de atunci încoace Tudor a putut deveni imaginea și precursorul oricărui fel de eliberare sau schimbare pe care politicienii sau cărturarii patrioți o doreau sau îi căutau precedentul istoric" (p. 239).

Se remarcă tratarea revoluției de la 1848 din Transilvania într-o manieră neobișnuită până acum în sintezele oficiale, încercându-se oarecum o conciliere dintre opiniile istoricilor maghiari și români asupra acestui eveniment, opinii de regulă ireconciliabile. Cel mai frecvent, istoricii maghiari îi prezintă pe români ca pe niște trădători ai revoluției de la 1848, din cauza alianței lor cu împăratul austriac, în timp ce istoricii români îi consideră pe revoluționarii maghiari ca pe urmașii aceluiași opresori seculari ce au încercat să subjuge atunci o dată în plus pe românii din Transilvania. O frumoasă explicație a tragismului revoluției din 1848 în Transilvania este oferită prin arătarea influenței condiționării istorice asupra acestui eveniment greu de definit conceptual: a fost vorba de două revoluții divergente (română și maghiară) sau de un război civil?

Se conchide astfel că programul revoluționarilor maghiari, program ce promova o serie de principii liberale și progresiste, a fost privit la început favorabil de către români. Liderii acestora socoteau ca cei 1,3 milioane români din Ungaria și cei 1,5 milioane români din Transilvania puteau să aibă o situație bună sub un regim ce ar promova "drepturile civile și politice" (p. 269).

"În mod paradoxal, liberalismul maghiar nu a părut niciodată să realizeze complet că politicile și metodele pe care le găsea atât de condamnable de partea habsburgilor germani au fost la fel de supărătoare pentru nemaghiari. Dezastrul se întrezărea. Românii (și alte naționalități din Ungaria) au fost în curând deziluzionați de naționaliștii radicali maghiari ca Lajos Kossuth" (p. 269). "Revoluția luase în Transilvania o tragică turnură când românii și maghiarii s-au ridicat unii împotriva altora. Greșeala se găsește în principal, **deși nu în întregime** (s. ns.), de partea regimului revoluționar maghiar. Naționaliștii români au fost destul de moderați... Ei erau gata să lucreze cu maghiarii pentru realizarea unei Transilvanii în care toate naționalitățile urmau să fie libere, dar ei **nu erau dispuși la sacrificiul propriei lor identități** (subl. ns., p. 277).

Pe baza studiului revoluției de la 1848 din Transilvania considerăm totuși că vina aparține în **întregime** conducătorilor maghiari, conducători ce au abordat o problemă ce aparține epocii

moderne (principiul egalității naționalităților) într-un spirit **medieval**, cu negarea acestui principiu și impunerea aderării naționalităților nemaghiare la ideea de *natio si patria hungarica*, principiu care se poate aplica – a și fost aplicat de altfel în Ungaria medievală – la singurul nivel posibil, cel al elitelor.

În primul rând, liderii maghiari nu au căutat defel să înlăture suspiciunea **firească** a românilor față de maghiari, deoarece groful maghiar personifica pentru români asupritorul lor secular direct. Această eroare politică a avut păgubitoare consecințe militare pentru unguri. Având o armată excelentă, strălucit condusă, armata care a bătut fără drept de apel unitățile imperiale regulate, conducerea maghiară a trimis-o să lupte în cel mai periculos tip de război cu puțință pentru o armată regulată: războiul de *guerilla* într-un teren muntos-împădurit, contra unei populații puternic motivată emoțional contra atacantului. Neînălțurarea acestei suspiciuni firești a costat această armată timp și jertfe în războiul din munții Apuseni, tip de război pe care avea șanse minime să-l câștige (exemplele din istoria militară universală sunt concludente).

Timpul pierdut de armata maghiară în luptele contra legiunilor lui Iancu a fost excelent fructificat de austriecii care au câștigat răgazul necesar refacerii unităților militare decimate de Bem și al dobândirii masivului sprijin militar rusesc. Practic, suntem în fața unui exemplu concludent în care tradiționala bravadă maghiară a prevalat asupra judecății politice reci ce s-ar fi impus în acele momente. Acordul dintre Lajos Kossuth și Nicolae Bălcescu poate fi suspectat de faptul că nu a fost bazat pe sinceritate, deoarece liderul maghiar se afla la ananghie în fața perspectivei intervenției unei impozante forțe militare rusești și avea nevoie de deblocarea trupelor sale din munții Apuseni pentru a face față situației. Vitejia demonstrată de luptătorii unguri s-a dovedit a fi insuficientă în fața copleșitoarei superiorități numerice ruso-austriece. Având în vedere stereotipurile mentale defavorabile românilor care predomină și astăzi la o parte a maghiarilor din România (pe care înșiși românii le întăresc, de cele mai multe ori), credem că acestea erau în veacul trecut mult mai pronunțate, constituindu-se la partea maghiară într-o importantă barieră în calea unei înțelegeri **sincere** cu „valahii”. Tragismul istoric al revoluției transilvănene putea fi evitat printr-o politică lucidă a liderilor maghiari, politică realizabilă numai prin eliminarea rezervelor mentale față de români.

Totuși calea aleasă de autori în prezentarea acestei revoluții era singura eficientă, având în vedere climatul intelectual ce domnește în Occident. Lajos Kossuth are statui în SUA și în unele state din Europa occidentală, fiind numit „părintele democrației maghiare” (!?). Sandor Petöfi, căzut eroic în această revoluție este, de asemenea, o figură insistent prezentată cititorului occidental. O schimbare bruscă și radicală de mentalitate asupra revoluției din Transilvania și atribuirea eșecului acesteia doar maghiarilor este imposibilă și, momentan, contraproductivă.

Notabile sunt și reflecțiile relative la situația românilor transilvăneni în timpul regimului absolutist (1849-1859), regim ce a permis națiunilor din imperiu să se afirme în domeniul economic, național sau religios (p. 330). Românii au profitat de înființarea camerelor de industrie și comerț în orașe, participând la activitatea acestora, creându-se astfel condițiile pentru înființarea unei clase de mijloc românești (*Ibidem*). Să remarcăm faptul că aspectele pozitive pentru români ale absolutismului din acea perioadă nu erau de regulă menționate în compendiile clasice ale istoriei. Oricum, acest lucru s-a constituit într-un clasic exemplu de abilitate politică a conducerii imperiale care, permițând românilor o relativă emancipare, lasă impresia că îi răsplătește pentru sacrificiile lor din timpul revoluției. Pe de altă parte, emanciparea elementului românesc putea fi considerată și ca o pedeapsă aplicată maghiarilor pentru rebeliunea lor din aceeași perioadă. Ca o ironie a soartei, micile bănci românești din Transilvania create cu trudă, citadele ale restrânsei clase de mijloc românești ce a purtat lupta națională din această provincie și pe care ungurii doreau să le lichideze într-o formă sau alta, au fost lichidate de ... liberalii români după 1919. Și de aici a venit, printre altele, lipsa succeselor lor electorale în această regiune.

Capitolul conține o serie de reflecții ce frizează filozofia istoriei, reflecții, de regulă – repetăm – neincluse în sintezele istorice apărute post 1945. Demne de remarcat sunt și considerațiile

critice la adresa moravurilor politice românești și a instituțiilor statului din perioada modernă. În cele ce urmează vom prezenta cititorului o succintă selecție a celor mai semnificative reflecții de acest gen.

Se arată astfel că în epoca modernă celebra “ceartă pentru istorie”, sintetizată în formulele “Cine suntem?” “De unde venim?” “Unde mergem?” a fost o rezultantă a precarității poziției geopolitice a României ce a întărit mai degrabă mentalitatea de “filozof patriot” decât pe cea de detașare “academică” în rândul oamenilor de știință (pp. 296-297). Practic, această “ceartă pentru istorie”, normală în orice țară subdezvoltată, continuă și astăzi în forma clasice dispute dintre tradiționalism și modernism.

“Rolul junimiștilor în politică a fost circumscris prin disprețul lor aproape congenital pentru politică (unde altundeva s-ar putea găsi o mai mare șmecherie, superficialitate și nesinceritate?) și înclinația lor satirică. Carp nu a putut niciodată rezista ocaziei să spună adevărul, în special dacă acesta supăra pe cineva” (p. 323). Continuarea frazei poate pune pe gânduri pe cititorul neromân: “Într-o analiză finală, înclinația de intransigență intelectuală a grupului a fost responsabilă pentru lipsa de ecou din punct de vedere politic pe care ei au reușit să o culeagă...” (*Ibidem*). Pentru cititorul român însă, această frază reprezintă o banalitate. Modelele clasice de intransigență politică și morală au fost înfrânte – fără excepție – pe scena politicii românești. Îi numim aici pe “boierul de la Țibănești” (P.P. Carp), “boierul de la Storojineț” (Iancu Flondor), “sihastrul de la Bădăcin” (Iuliu Maniu), acest lucru constituindu-se într-un serios semnal de alarmă pentru orice posibil “reformator moral al cetății” din România. Cauza acestor înfrângeri este, firește, clasică neconcordanță dintre instituțiile (mai ales cele politice) și moravurile unui popor (“forme fără fond”), fapt care-l plasează inevitabil sub zodia unui “miticism” deopotrivă trist și abject. “Cele două mari așa-numite partide istorice care alternează la putere sunt în realitate nimic altceva decât două mari facțiuni, fiecare având nu aderanți ci clientelă... Administrația este comparată cu două mari armate. Una la putere hrănindu-se; cealaltă așteptând flămândă în opoziție...” (pp. 363-364, citat din I.L. Caragiale). Caracterizarea lui Caragiale este una de bun simț, având în vedere sistemul politico-administrativ al acelei perioade. Se arată astfel că în România funcționa un regim birocratic, de stil francez, activitatea prefecților, subprefecților și primarilor fiind practic dirijată de la București. Însă “compatibilitatea unor puternice, oneste tradiții civice, cu o birocrație puternic centralizată este îndoielnică” (p. 317). O simplă comparație între succesele agriculturii românești de atunci (locul IV în lume la exportul de grâu în 1913, după Rusia, Canada și SUA și locul III la exportul de porumb, p. 311) și situația economică reală a lucrătorilor plugari ilustrează cât se poate de bine discrepanța crasă dintre “forme” și “fond”. În timpul campaniei din 1913 din Bulgaria (campanie care a furnizat armatei române un procentaj de pierderi ca într-un război adevărat din cauza organizării defectuoase a sistemului sanitar, n.n.s.) soldații români plugari au fost uluiți comparând situația lor materială cu cea a țăranilor bulgari, presupuși ca fiind mai înapoiți (p. 362). A se vedea în acest sens și articolul lui N.Iorga *Ascundeți țăranii*, unde se făcea o comparație între nivelul de trai al țăranilor români din imperiul austro-ungar, deci asupriți național, cu cea a țăranilor din regatul independent al României, comparație deloc favorabilă celor din urmă.

Finis coronat opus, “Extremul centralism administrativ, “politicianismul”, supraabundența de funcționari guvernamentali și severa politizare a societății au fost rezultatele pentru care România va plăti scump în secolul XX” (p. 364). Lăsăm la latitudinea cititorului aprecierile particulare legate de perenitatea unor situații sau pe cele generale, legate de ciclicitatea istorică. Să mai notăm totuși că acest capitol nu tratează în ansamblu spinoasa “ceștiune evreiască”, problemă capitală a politicii românești de atunci, pomenindu-se doar acuzațiile de antisemitism la adresa lui I.C. Brătianu în anii 1867-1868 (p. 318) și presiune marilor puteri pentru a se acorda cetățenia română evreilor, în urma Congresului de la Berlin din 1878 (p. 329).

Viața politică “burgheză” din acest veac este prezentată așa cum a fost: dominată de corupție și incompetență, fapt ce a prilejuit ostilitatea maselor față de partidele politice “democratice”, condiție psihologică de bază pentru sporirea șanselor instaurării unui regim autoritar, dictatorial sau totalitar.

“Acuzațiile de necinste, tâlhărie și fraudă zboară de la un partid la altul tot așa de ușor cum sunt schimbate alo și bună-zuua între oameni” (p. 434, citat din declarația unui deputat român, nenominalizat). Rezultatul firesc al acestei stări de lucruri nu a întârziat să apară: “În timpul anilor '30 electoratul român a devenit ostil față de partidele politice tradiționale, blamându-le pentru tot ceea ce se întâmplase în țară, din cauză că politicienii lor puseseră, în general, interesele personale deasupra celor naționale” (p. 436).

Astfel se explică succesul Mișcării Legionare, care este prezentată într-o manieră surprinzător de obiectivă și demistificatoare după atâtea decenii de propagandă antilegionară sistematică. “Legionarii au mobilizat tineretul român, muncind să construiască un sens al responsabilității civice la generația mai tânără. Ca un rezultat, numeroase tabere de muncă voluntară coordonate de legionari au apărut în tot cuprinsul țării, întreprinzând proiecte de lucrări publice, reparând monumente etc.” (p. 425). “Cinstea și sinceritatea lui Codreanu atrăgeau din ce în ce mai mulți aderenți, astfel că Mișcarea Legionară devenea campioana mișcării anticorupție în societatea românească” (p. 426). “După proclamarea dictaturii regale Codreanu a fost arestat și judecat întâi pentru calomnie și apoi rejudecat pentru trădare (națională, n.ns.), **pe baza dovezilor falsificate de ministrul de interne Armand Călinescu**” (s.ns., p. 427).

Revine astfel în actualitate lucrarea semnată de Gh Buzatu și Kurt W. Treptow, *Adevărul în procesul lui Corneliu Zelea Codreanu*, Iași, 1994. După asasinarea acestui ministru, “regele s-a răzbunat prin comiterea celei mai brutale **crime politice** (subl.ns.) din istoria României de până la acea dată, ordonând asasinarea imediată, fără proces, a 252 membri principali ai Mișcării Legionare” (p. 438).

Problema cedării Basarabiei în 1940 este prezentată drept ceea ce a fost în realitate: o gafă grosolană de apreciere echivalentă cu trădarea națională, nu o necesitate dureroasă sau stringentă de înclinare în fața forței Sovietelor. “Regele și casa lui militară (maison militaire, în original) **deformaseră corelația de forțe din această arie, care de fapt dădea României avantajul** (s.ns.) și au recomandat cedarea la cererile sovietice. În timp ce Maniu, Iorga și alți câțiva au pledat pentru rezistență, regele și generalii săi decisese deja să cedeze” (p. 468). Consultând arhivele sovietice, cercetătorul ieșean Gh. Buzatu a demonstrat că rușii nu desfășuraseră, așa cum susținuse conducerea militară românească, forțe militare copleșitoare în apropierea Basarabiei și că raportul militar de forțe era într-adevăr favorabil românilor (*Geopolitica*, I, Iași, 1995). Cedarea fără luptă, din 1940, a fost rezultatul logic al corupției și descompunerii morale a claselor politice (aproape totală) și militară (într-o proporție mai mică) românești și al insuficienței pregătiri și înzestrări militare a armatei. Întrebarea retorică a lui N. Iorga “**Unde sunt banii de timbru, Maestate**” (timbru destinat colectării de fonduri pentru înzestrarea aviației militare române, fonduri însușite de rege, n.ns.), ilustrează convingător nepregătirea totală a conducerii românești pentru a face față dificilului an 1940.

Personalitatea marelui Antonescu, spinoasa problemă a deportării evreilor în Transnistria (pp. 490-495) și, în general, administrația românească din timpul ultimului război mondial din această regiune (pp. 497-501) sunt tratate într-o manieră obiectivă și echilibrată. Este evitată hagiografierea activității marelui român, arătându-se printre altele faptul că el însuși recunoștea și condamna crimele contra evreilor. Este reprodus un fragment vizionar dintr-un ordin de zi din 2 iulie 1941 al Conducătorului Statului: “Crime de o astfel de natură (contra evreilor, n.ns.) constituie o pagină rușinoasă pentru întreg poporul, și ele vor fi plătite mai târziu peste generații de alții decât cei ce le-au comis” (s.ns., p. 493). Conducerea evreilor români de atunci a apreciat refuzul marelui Antonescu de a pregăti pentru ei o soartă comparabilă cu cea a evreilor din Germania sau

Ungaria. Astfel, Wilhelm Filderman scria în “Curierul israelit” din 25 martie 1945 un articol în apărarea lui Ion Antonescu. Imediat a fost etichetat în mod curios “fascist” și “colaboraționist”, fiind silit să părăsească mai târziu România (p. 515). Într-un mod curios, de asemenea, nu sunt menționate episoadele militare ale participării armatei române la război, de partea armatei sovietice.

În ciuda inexistenței unor informații arhivistice sistematizate și a unui corpus sistematic de memorii scrise de principalii protagoniști din viața politico-economică, perioada comunistă din istoria României se bucura de o tratare atentă și echilibrată.

Colaboraționismul lui M. Sadoveanu este denunțat ca fiind împins departe de limitele firești ale supraviețuirii (p. 525), sunt arătate meritele lui Gh. Gheorghiu-Dej în inițierea destalinizării din România (pp. 531-532), renunțându-se, totodată, la prezentarea diabolizată a fostului președinte Nicolae Ceaușescu.

Sunt prezentate în mod gradual inițiativele lui interne (1967) de tânăr lider comunist reformator (permiterea deschiderii de magazine private, restaurante, pensiuni, liberalizarea sistemului de acordare a pașapoartelor, p. 534) și binecunoscutele sale inițiative externe ce afișau independența – însă numai până la un anumit punct – față de “Marele Frate” (pp. 537, 539, 546). Îndrăznim să conchidem cu orice risc că numai în anumite perioade din epoca lui Ceaușescu, România a reprezentat un subiect nu un obiect pe arena relațiilor internaționale post 1945.

În contrapartidă, sunt prezentate obiectiv și defectele sale. Astfel, Ceaușescu a vrut o dezvoltare accelerată a industriei. I. Gh. Maurer i-a opus în schimb teza – singura realistă pe termen lung – a dezvoltării industriei într-un ritm moderat, fără neglijarea industriei bunurilor de consum și a agriculturii (p. 540). Evident, părerea lui Ceaușescu a triumfat. Devierea spre stalinism, teoretizată incipient de faimoasele teze din iulie 1971 (p. 541) este analizată gradual, în toate aspectele ei destul de proaspete în mintea românilor, motiv pentru care nu insistăm asupra lor.

Se arată că în literatură, medicină și științele exacte, intruziunea ideologică a fost mai mică, motiv ce explică circumscrierea incipientelor mișcări de opoziție la aceste domenii ale științei românești (p. 545). Credem că în următoarea frază a fost surprinsă esența personalității lui Ceaușescu, cu punctele sale tari și slabe: “Visul lui Ceaușescu era să prefacă România într-un exportator de mașini (în sens mai larg, industrial “machinery”, n.ns.), ceva ce el spera să realizeze cu o primă generație de muncitori care tocmai își părăsiseră satele. Drept rezultat, calitatea mașinilor era adesea deficientă” (p. 536). Acest citat ne aduce în memorie reflecția lui Viorel Roman, ce consideră că socialismul în România poate fi numit o “dictatură de dezvoltare” (a se vedea în special vol 3 din lucrarea *Rumänien im Spannungsfeld der Grossmächte, 1944-1991: Probleme eines Entwicklungslandes am Rande Europas*, 1991).

Se consideră că în ultimii ani ai regimului Ceaușescu exista o discrepanță mare între elita nominală și cea reală. “Astfel, elita politică reală devenea înstrăinată și a rămas la nivelele secundar și terțiar de conducere, în timp ce elita politică activă era din ce în ce mai puțin capabilă și din multe puncte de vedere reprezenta un real regres față de elita anilor ’60 și ’70 (p. 551). Afirmatie reală sau conjuncturală, rămâne oricum un fapt sigur: din rândurile acestor elite din palierul doi și trei al fostei autorități comuniste au fost recrutați primii conducători ai României de după 1989. Această ultimă perioadă este tratată oarecum convențional. Având în vedere plasarea ei cronologică în contemporaneitatea foarte apropiată, fapt ce generează multe complicații de interese sau simple implicații emoționale, un alt tip de abordare ar fi fost imposibilă. De asemenea, intră în calcul și insuficiența materialului documentar. Notăm, totuși, niște reflecții asupra mersului culturii românești post 1989.

“Cu toate acestea, în ciuda nou găsitei atmosfere de libertate, dezvoltarea culturală a fost oarecum dezamăgitoare” (p. 575). Conchizându-se că lipsa fondurilor și veniturile personale mici ale oamenilor de cultură s-au repercutat negativ asupra procesului creației culturale (p. 576), se oferă o explicație ce ține mai mult de resorturile psihologice ale oamenilor de cultură. “În timp ce mulți

erau capabili să manevreze îndemânatici printre limitele cenzurii comuniste, brusca dispariție a acestor restricții i-a forțat pe mulți să-și definească arta” (*Ibidem*). Credem că aceasta este practic explicația reală a non-apariției mult așteptatelor “creații de sertar”, excluzând memorialistica închisorilor și operele politologice. Starea culturii reflectă, practic, starea întregii societăți românești post-decembriste, tarată de multe greutatea materiale dar și de mai multele lipsuri sufletești.

Câteva scurte observații finale se impun cu necesitate. În primul rând trebuie să remarcăm faptul că aspectele legate de istoria antică, medievală și modernă tratate în această carte puteau fi scrise la fel în 1900 ca în 1996, dar nu au putut fi scrise în aceeași manieră în intervalul 1947-1989 din cauza interpretărilor ideologice și a exacerbarilor naționaliste rău înțelese. Deși, știința istorică românească se mândrește pe drept cuvânt cu realizări remarcabile post 1947, aceste realizări rămăneau, de regulă, între copertile revistelor de specialitate, nepătrunzând în paginile sintezelor de popularizare dacă nu se putea obține o pliere ideologică a lor sau, pur și simplu, era interzisă publicarea lor chiar în aceste reviste de specialitate. Într-o astfel de sinteză esențială este interpretarea istorică și spiritul în care este scrisă, uriașul travaliu de documentare științifică, rămânând străin publicului de rând. Ideologia însă deformează vizibil ambele aspecte esențiale.

Lucrarea de față umple un gol cronologic, reinnodând tradiția marilor sinteze de istorie românească din perioada interbelică. Conchidem că, datorită faptului că au rămas încă destule evenimente sau procese din istoria României ce continuă să fie interpretate printr-o grilă ideologică, o carieră istorică s-ar putea construi numai pe combaterea acestor interpretări, fără contribuții originale independente.

În linii generale, această sinteză depășește caracterul unei obișnuite prezentări de istorie românească în maniera *histoire bataille*, manieră ce va persista încă multă vreme totuși, datorită precarității poziției geopolitice a României, ce impune istoricului și un anumit **necesar** angajament emoțional. În definitiv, multe sinteze de istorie națională ale unor state mai puternice ca România, și cu o cercetare istorică mai bine cotate decât cea românească, nu au renunțat total la această concepție de prezentare a istoriei ca *histoire bataille*.

Calitatea tiparului, a hârtiei și a ilustrațiilor se înscriu în parametrii mondiali general acceptați. Într-un cuvânt, această lucrare, ce a beneficiat de sprijinul generos al BNR și Bancorex, se constituie într-un triptic contemporan împreună cu mai vechea excelentă sinteză de istorie a românilor a lui Vlad Georgescu și cu mai noua *Istorie sinceră a poporului român* semnată în mod independent de un autor al sintezei recenzate, Florin Constantiniu.

Florin Pintescu

RECENZII

Mircea Ignat, *DACII LIBERI DIN MOLDOVA. CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE. NECROPOLELE DE LA PODENI ȘI ZVORĂȘTEA*, Editura Helios, Iași, 1999, 184 p.

Între lucrările științifice recente ale universitarilor suceveni, cartea d-lui lector univ. dr. Mircea Ignat, membru al Comisiei Naționale de Arheologie și titular al disciplinei de Istorie Veche Universală – *Dacii liberi din Moldova. Contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvoriștea* – se înscrie ca o realizare de prestigiu, care aduce noi și valoroase contribuții în elucidarea și completarea cunoștințelor despre un capitol încă lacunar al istoriei noastre antice: civilizația și cultura dacilor liberi din Moldova, după anul 106, când majoritatea teritoriilor din spațiul carpato-dunăreano-pontic al vechii Dacii intră în componența Imperiului Roman. Care sunt mutațiile, particularitățile, elementele reprezentative ale progresului înregistrat de dacii liberi în contact cu civilizația și cultura romană din imediata vecinătate?

Pentru a completa și nuanța răspunsul la această întrebare fundamentală dificilă, Mircea Ignat a urmărit, cercetat, confruntat, completat și interpretat, cu migală și profesionalism, ani în șir, informațiile ce ni le oferă cea mai ascunsă și mai captivantă dintre “arhivele”, care au înfruntat, deopotrivă, timpul și calamitățile de orice fel, războaie, invazii, incendii, revărsări de ape etc. – arhivele pământului. Astfel, investigațiile sale au avut în vedere dovezile arheologice din două necropole: Podeni (comuna Bunești) și Zvoriștea (din comuna cu același nume), ambele de pe raza județului Suceava – unde istoricul Mircea Ignat a condus și efectuat săpături sistematice, mai mulți ani.

Cercetările i-au permis arheologului Mircea Ignat o analiză și sinteză asupra descoperirilor efectuate în cele peste șase decenii de la semnalarea și identificarea primelor mărturii ale civilizației și culturii dacilor liberi, apoi o radiografie densă, amplă, detaliată, referitoare la materialul descoperit în cele două necropole, Podeni și Zvoriștea – catalogarea, ordonarea și compararea noilor informații cu descoperirile anterioare, precizări noi despre ritul și ritualul funerar, practicate la Podeni și Zvoriștea, inventarul bogat al acestor necropole, ceramică, vase de sticlă, obiecte de uz casnic, piese de port, obiecte de podoabă și de toaletă, monede etc. – iar în final, ca o încununare a întregului travaliu științific, interpretarea posibilă, cu încadrarea cronologică a acestor mărturii, cu stabilirea fazelor evolutive și a sincronismelor lor cu alte arii culturale, cu concluzii atente și adesea profunde, din care nu lipsesc unele îndoieli și presupuneri, care vor trebui verificate, nuanțate, reanalizate în viitor. Autorul își susține, completează și nuanțează textul cu hărți, tabele statistice, numeroase planșe, liste ale localităților menționate pe hărți, un amplu rezumat în limba franceză și o bogată bibliografie cvasiexhaustivă, privitoare la dacii liberi.

Călăuzit de o grijă permanentă pentru lucrul bine făcut, dovedind o atitudine pertinentă pentru adevărul istoric, dl. Mircea Ignat își scrie cartea într-un stil adecvat, științific, deopotrivă accesibil specialiștilor și cititorilor de rând, care iubesc și urmăresc universul mirific și încă plin de taine al începuturilor civilizației și culturii strămoșilor noștri.

Mihai Iacobescu

Alexandru Păunescu, *PALEOLITICUL ȘI MEZOLITICUL DE PE TERITORIUL MOLDOVEI CUPRINS ÎNTRE CARPAȚI ȘI SIRET. STUDIU MONOGRAFIC*, vol. I/1, Editura Satya Sai, București, 1998, 338 p, 186 hărți și figuri în text

Literatura arheologică s-a îmbogățit cu partea întâi a primului volum din seria monografică intitulată *Paleoliticul și mezoliticul pe teritoriul României*, un proiect amplu și ambițios al lui Alexandru Păunescu, renumit specialist al epocii pietrei cioplite din spațiul carpato-danubiano-pontic.

După *Sumar* (p.6) și *Abrevieri* (p.7-8), autorul pătrunde în substanța propriu-zisă a monografiei și, în capitolul I *Considerații de ordin metodologic* (p.11-14), prezintă modalitatea de concepere a lucrării și, mai ales, a modului de întocmire a repertoriilor arheologice, pe județe și provincii istorice, urmărind un algoritm precis, în care a cuprins următoarele repere: satul (sat-comună), punctul de descoperire, descrierea punctului, amplasarea geomorfologică, întinderea, observații de ordin stratigrafic, când este cazul, încadrarea culturală și cronologică, discutarea detaliată a așezărilor cercetate metodic, starea de conservare a sitului, bibliografie, locul de păstrare a materialului arheologic și cartarea descoperirilor.

În continuare, în capitolul al II-lea *Istoricul cercetărilor paleolitice din Moldova* (p. 14-21), Al. Păunescu a făcut o amplă și completă incursiune în domeniul preocupărilor arheologice, paleontologice și geologice referitoare la paleoliticul și mezoliticul spațiului est-carpatic, care au o vechime mai mare de un secol.

Capitolul al III-lea *Cadrul fizico-geografic al teritoriului Moldovei dintre Carpați și Prut* (p.22-32) reprezintă o necesară și sintetică trecere în revistă a principalelor unități geografice ale provinciei: Carpații Orientali, Subcarpații, Podișul Sucevei, Podișul Bârladului, Câmpia Moldovei și Câmpia Română, care, prin componentele lor (relief, rețea hidrografică, climat, floră și faună pleistocenă), au favorizat locuirea paleolitică și mezolitică din zonă. Ar fi fost, poate, de dorit sublinierea că în zona supusă discuției s-au făcut mai puține cercetări interdisciplinare, iar cele care există sunt destul de vechi, întreprinse potrivit unei metodologii tradiționale, autorul putând influența, de la înălțimea poziției sale științifice, realizarea unor noi investigații paleogeografice cuaternare, care să conducă la obținerea unor date detaliate, sprijinind astfel reconstituirea preistorică.

Foarte important este capitolul al IV-lea *Considerații de ordin arheologico-istoric privind evoluția culturilor paleolitice și epipaleolitice din spațiul cuprins între Carpați și Siret. Unele observații referitoare la fauna și flora cuaternară cunoscută în acest teritoriu* (p.32-79), în care autorul s-a referit la intensitatea de locuire și etapele evolutive ale culturilor paleolitice și epipaleolitice de la răsărit de Carpați, încadrând cele 119 de descoperiri pe care le cunoștea până la finele anului 1992, cuprinse într-un tabel sinoptic.

Mai apoi, în subcapitole separate, Al. Păunescu prezintă considerațiile de ordin tehnico-tipologic privind evoluția industriilor paleolitice și epipaleolitice, reunite într-un tabel cu principalele grupe de unelte, materiile prime întrebuințate pentru prelucrarea uneltelor, descoperirile de ocră roșu și hematit, unelte și armele de os, structurile de locuire, flora și, nu în ultimul rând, fauna cuaternară, reunită sintetic în opt tabele.

Partea cea mai voluminoasă a lucrării discutate este reprezentată de *Repertoriul așezărilor paleolitice, epipaleolitice și al punctelor cu faună cuaternară* (p.80-323), în care sunt prezentate, potrivit tipicului menționat mai sus, descoperirile din județele Suceava, Neamț, Bacău și Vrancea, atunci când s-a impus, autorul făcând prezentări ample, documentate și bogat ilustrate ale unor situri cercetate, cu planuri și profiluri stratigrafice și desene ale unor piese litice reprezentative.

Rezumatul (p.324-325) și lista figurilor, în limba franceză, (p.326-335), indicele punctelor și localitățile cu descoperiri paleolitice și epipaleolitice sau cu faună cuaternară (p.336), încheie o lucrare deosebit de utilă pentru înțelegerea vârstei pietrei cioplite la răsărit de Carpați, care este de dorit să fie completată, cât mai curând, cu partea a doua a acestui volum și, firește, cu celelalte tomuri ale seriei.

Dumitru D. Boghian

Mircea Udrescu, Luminița Bejenaru, Carmen Hrișcu, *INTRODUCERE ÎN ARHEOZOOLOGIE*, Editura Corson, Iași, 1999, 184 p, 23 de tabele și 22 figuri

Una dintre cele mai importante și interesante, în același timp, apariții editoriale, cu aplecare spre interdisciplinaritate este, fără îndoială, lucrarea prezentată mai sus, care vine să umple pașii golul existent, din această perspectivă, în cercetarea arheologică românească.

Lucrarea pe care o discutăm a fost concepută și realizată ca o sinteză didactică, accesibilă specialiștilor, mai ales arheologilor, cei care, atunci când nu beneficiază de prezența unui arheozoolog pe șantierul arheologic, sunt datori să recupereze materialul osteologic, a cărui studiere contribuie la înțelegerea mai completă a activităților umane, păstrate în diverse complexe arheologice.

După cuvântul înainte intitulat *Arheozoologia românească la ceasul sintezelor* (p. 9-11), semnat de prof. dr. Victor Spinei, și o scurtă *Prefață* (p.13), autorii tratează, în capitolul I, *Arheozoologia* (p.15-28), cu principalele caracteristici ale acestei discipline științifice de graniță. Astfel, după definirea arheozoologiei, realizată în manieră interdisciplinară se fac referiri la valenței informației arheozoologice, de la modul de obținere, sacrificare și tranșare a animalelor pentru consum și, am adăuga noi, pentru alte destinații, trăsăturile materiilor prime de origine animală și unele utilizări în industria osteologică, până la oferirea de date de natură istorică: de paleoeconomie, paleozoologie, paleoecologie, despre sezonabilitatea unor așezări, despre practicile rituale și funerare, structurile sociale, legăturile cu alte comunități umane, paleopatologie umană și practicile empirice de vindecare și tafonomice. De asemenea, demne de un larg interes sunt referințele legate de colaborarea dintre arheozoologi și la problemele de nomenclatură.

Capitolul al II-lea denumit *Materialul de studiu arheozoologic* (p. 29-42) este foarte important, mai ales pentru arheolog, deoarece definește atât ce este un eșantion arheozoologic, originea materialului arheozoologic-pentru alimentație, pentru procurarea produselor primare și secundare, pentru practicile rituale și activitatea artizanală, precum și diversitatea și caracteristicile materialului arheozoologic, analizând pe scurt-oasele, dinții, tije osoase ale coamelor, plăcile osoase ale unor tegumente, cochiliile. De asemenea, se fac referiri la modul de recoltare a materialului arheozoologic din diferite contexte arheologice, prin degajarea și prelevarea resturilor, tehnica cererii umede și uscate, pregătirea materialului arheozoologic pentru studiu, prin spălare și restaurare-consolidare, marcarea și stocarea diferitelor piese.

În continuare, capitolele: al III-lea *Determinarea materialului arheozoologic* (p.43-49), al IV-lea *Osteometria* (p.50-51), al V-lea *Estimarea vârstei* (p.52-72) și al VI-lea *Estimarea taliei la gheabăn și a sexului pentru unele specii de animale; probleme specifice de identificare* (p.73-114) sunt mult mai folositoare pentru specialiștii în arheozoologie, deoarece sunt abordate: caracteristicile generale de recunoaștere a resturilor osteologice, pentru principalele grupe de vertebrate-pești, amfibieni, reptile, păsări, mamifere, trăsăturile scheletului mamalian-craniul, dinții, coloana

vertebrală, coastele, sternul și membrele, măsurarea materialului osteologic și modalitățile de stabilire a vârstei animalelor folosite de comunitățile preistorice, protoistorice și istorice, stabilirea taliei la greabăn și a sexului la speciile *Bos taurus*, *Sus domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Equus caballus*, *Canis familiaris*, oferind date foarte interesante pentru dinamica biologică și istorică.

Informații deosebite au fost puse la dispoziția cititorilor în capitolul al VII-lea referitor la **Paleopatologie** (p.115-137), în care autorii definesc obiectul de studiu al acestei discipline care se ocupă cu studierea afecțiunilor de care au suferit diferitele animale în decursul vieții lor (distrofii, inflamații și/sau infecții, fracturi și tumori etc). În acest sens, este prezentat un util studiu de caz legat de paleopatologia animală și practicile empirice de vindecare identificate într-o serie de așezări geto-dacice și romane de pe teritoriul României (fracturi costale, de membre sau în alte locuri, modalitățile de producere a fracturilor și tentativele de tratament empiric).

De asemenea, merită menționat capitolul al VIII-lea **Tafonomia** (p.138-148), în care este definită această disciplină științifică biologică, care se ocupă cu studiul evoluției resturilor de animale, după moarte, până la reîntoarcerea lor în litosferă și transformarea în vestigii arheologice, oferă date despre moartea animalelor, dezmembrarea și dispersia scheletelor, prin acțiunea omului asupra animalului ucis (prin jupuire, eviscerare, tranșare primară și secundară, prelucrarea culinară și utilizarea intenționată a materialelor dure animale) sau prin acțiunea factorilor naturali - a carnasierelelor domestice și sălbatice, a rozătoarelor, a factorilor atmosferici, și conservarea oaselor în sedimentul geologico-arheologic prin acțiunea chimică a solului, umiditate, aerație și agenți biologici.

O remarcă aparte trebuie făcută pentru faptul că fiecare capitol și, uneori, subcapitol, au fost date referințe bibliografice românești și străine, care sprijină informațiile sintetice transmise.

Anexele cuprinzând fișele descriptive ale scheletelor unor animale, cu stadiile de uzură dentară, cu vârstele de fuzionare a epifizelor scheletului postcranian și criteriile de separare a speciilor *Bos* / *Bison* și *Ovis* / *Capra* (p.148-180) și rezumatul în limba franceză (p. 181-184) încheie această lucrare pe care o putem considera, fără teama de a greși, ca un ghid mult așteptat, necesar și util, o lectură științifică accesibilă, în același timp, atât pentru arheologi cît și pentru arheozoologi, în complexa și dificila lor muncă de reconstituire a vieții trecute, cerându-se a fi urmată de alte lucrări speciale sau de sinteză în acest domeniu, pentru fiecare perioadă istorică în parte, care să reliefeze complexele relații antropozoologice.

Dumitru D. Boghian

**Liubomir P. Mihailina, NASELENNJA VERH'NOGO POPRUTTJA VIII-X ST
/(POPULAȚIA REGIUNII PRUTULUI SUPERIOR ÎN SECOLELE VIII-X),
Cernivci, "Ruta", 1997, 144 p, 49 figuri și 4 tabele în text**

Sub egida Universității de Stat "Iu. Fedkoviči" și a Centrului Bucovinean de cercetări arheologice din Cernăuți a apărut lucrarea de mai sus a profesorului L. P. Mihailina, concepută ca o lucrare monografică în care au fost analizate descoperirile arheologice datate în secolele VIII-X în zona Prutului superior, autorul încercând să facă și încadrarea lor etnică.

După ce în *Vstyp (Introducere)* (p.3-15) ne prezintă caracteristicile toponimiei slave precreștine din zona Prutului Superior, atribuite purtătorilor culturii Praga și urmașilor acestora, autorul ne arată că pentru secolele VIII-X, în această regiune, care este parte însemnată a Bucovinei de Nord, s-au descoperit 126 de monumente arheologice (așezări deschise și fortificate, sanctuare și

locuri de cult, morminte și necropole), încadrate de specialiștii ucraineni în cultura Luka Raikovečkaja. Tot în această parte introductivă L. P. Mihailina trece în revistă istoricul cercetărilor specifice pentru secolele VIII-X în zona și problema menționată, evident în legătură cu cele din secolele anterioare V-VII, subliniind, mai ales, contribuțiile lui B. O. Timoșciuc, I. P. Rusanova precum și pe cele proprii în studierea monumentelor vechi slave legate de cultura Luka Raikovečkaja.

În capitolul I intitulat *Osnovni kategorji arheologičnih pam'jatok verhn'ogo Poprut'tja VIII-X st (Categoriile de bază ale monumentelor arheologice din regiunea Prutului Superior în sec. VIII-X)* (p.16-82) profesorul L. P. Mihailina ne prezintă succint principalele tipuri de descoperiri, organizate pe subcapitole: satele, sau așezările nefortificate, așezările fortificate, horodiștile, cimitirele, sanctuarele și locurile de cult, făcând încadrarea etnoculturală și temporală a acestora.

Vorbind despre trăsăturile așezărilor sătești, autorul arată că au fost descoperite, pentru perioada dată, 120 de asemenea monumente, compuse din locuințe adâncite de tipul bordeielor, dintre care se remarcă cele de la Codin I și II, Bila, Dobrinăuți, Clocucika, Mahala, Revna Ciornivka V, VI, IX, Nedobainți, Silivți, Rașcov etc, considerate satelite ale unor așezări fortificate, continuându-le tipologic pe cele din secolele V-VII, asemănătoare cu cele din Moldova și Volhynia.

În continuare au fost analizate așezările fortificate, horodiștile, în zona menționată fiind identificate 15 monumente de acest tip dintre care trebuie evidențiate: complexa fortificație de la Revna, cu mai multe rânduri de șanțuri și valuri, Mahala, Široka Poljana, Carapciu, Cervona Dibrova, Voloca, Bila, Verhni Stanivči, Groziți, Corostovata, unele de dimensiuni foarte mari.

Se prezintă cercetările din așezarea fortificată de la Revna, una dintre cele mai mari și importante așezări fortificate din spațiul nord-est carpatic, unde, în elevația valului, au fost descoperite structuri de piatră și lemn, asociate cu valuri de diferite dimensiuni. În interiorul unor asemenea așezări au fost identificate și locuințe mari de suprafață împreună cu multe locuințe mici, de tipul bordeielor, construcții meșteșugărești și anexe gospodărești.

Un loc aparte, în cadrul acestui capitol, este ocupat de subcapitolul privitor la locuințe și anexele gospodărești. Autorul arată că, în regiunea Prutului Superior, pentru secolele VIII-X sunt specifice locuințele adâncite și semiadâncite de tipul bordeielor, rectangulare, cu diferite dimensiuni de la 9-16 până la 20-30 m², cu pereții realizați din stâlpi și bârne, ilustrate cu numeroase imagini și reconstituiri, derivate din cele ale zisei culturi Praga, care ar fi caracteristică zonei în secolele anterioare (V-VII) și lumii slave, în întregime. Ar fi fost de dorit, poate, ca autorul să prezinte și faptul că aceste tipuri de locuințe sunt asemănătoare, uneori până la identitate, cu majoritatea construcțiilor de locuit din mileniul I al erei creștine, pe un spațiu foarte larg din Europa est-centrală și de est, inclusiv pentru diferite etnosuri, dintre care multe nu au fost slave (dacii ziși liberi, daco-romani, germanici), astfel încât aceste vestigii arheologice, ca și altele, nu pot permite încadrări etnice.

În același context, au fost analizate anexele gospodărești din locuințe: cuptoarele de piatră, cuptoarele cotlonite, gropile menajere și de provizii etc, precum și complexele meșteșugărești, cum ar fi cele din fortificația de la Revna I și locuința-atelier de olar de la Revna II, cu cuptoare pentru ars ceramica, care prezintă numeroase analogii pe spații largi.

Importante sunt datele legate de ritul funerar și necropolele din această regiune, identificându-se morminte plane de incinerare la Revna și morminte tumulare de incinerare (Čiornivka/Cernaucă, Cernovka), cu locuri de cult și de cremație, puse de autor atât pe seama unor diferențieri sociale, produse în această vreme între purtătorii culturii Luka Raikovečkaja, subliniindu-se asemănarea unor asemenea monumente slave cu cele din alte zone ale Ucrainei sau ale spațiului rus.

Legat de domeniul vieții spirituale, au fost discutate descoperirile de la Ržavinsk, Horbovo și cele de la Revna-Mikulinka, ultima compusă dintr-un sanctuar cu mai multe etape de evoluție, în interiorul căruia au fost găsite materiale ceramice lucrate la roata rapidă, unelte de lut, pietre, materiale osteologice arse, piese metalice (cercel, brățară) etc a căror destinație e mai greu de descifrat în lipsa unor izvoare scrise clare.

Capitolul al II-lea, *Periodizația i datuvannja starožitnoesti verhn'ogo Popruttja VIII-X st (Periodizarea și datarea vechilor locuitori din regiunea Prutului Superior sec. VIII-X)* (p.83-104), reprezintă încercarea autorului de a realiza încadrarea etnoculturală și cronologică a descoperirilor din secolele VIII-X din zona aflată în discuție, în cadrul culturii Luka Raikovečkaja, văzută ca o civilizație veche rusă, în strânsă legătură cu cele din perioada anterioară și influențele primite din partea Rusiei Kievene. În sprijinul acestei atribuirii L. P. Mihailina aduce celelalte dovezi de cultură materială: ceramica lucrată cu mâna și cu roata rapidă, tipologia uneltelor și armelor de fier și os, dintre care se remarcă cele legate de practicarea agriculturii, etc, arătând că se prelungește până în secolul al XI-lea.

Fără a intra în detalii, considerăm că autorul prezintă o nejustificată teamă de a găsi alte analogii pentru aceste categorii de descoperiri decât cele din zona est-slavă, ne-am gândi aici la cele venite, direct sau indirect, din partea lumii bizantine, în a cărei civilizație provincială *extra muros* se înscrie și complexul Dridu-Luka Raikovečkaja, justificate, mai ales, prin atracția care a exercitat-o Imperiul Bizantin asupra spațiului slav, în aceste zone, a culoarelor Prutului superior și Nistrului superior și mijlociu resimțindu-se și alte influențe est-central sau nord-central europene.

Ultimul capitol, al III-lea, denumit *Kul'turno-pleminna naležnist verhn'o-pruts'kih arheologičnih pam'jatok VIII-X st (Încadrarea cultural-tribală a monumentelor arheologice din regiunea Prutului superior în secolele VIII-X)* (p.105-116), autorul atribuie descoperirile arheologice din sec. VIII-X din regiunea menționată, pe baza unor știri din izvoarele scrise, în special din *Povesti vremjan'nyh leat / Povest vremennyh let (Cronica lui Nestor, sfârșitul secolului al XI-lea), croaților albi*, care ar fi stăpânit zona respectivă până în anii 992-993 când au fost înfrânți de cneazul Volodimir (Vladimir I Sveatoslavici-980-1015) și înglobați în Rusia Kieveană, într-o tradiție politico-istorică care s-ar fi perpetuat și ulterior.

Lucrarea asupra căreia ne-am oprit atenția se încheie cu *Visnovki (Concluzii)* (p.117-120), rezumatul în limba engleză (p.120-122), lista referințelor bibliografice (p.123-136), lista abrevierilor (p. 137), indicele de nume (p.138-140) și indicele geografic (p.140-142). Remarcăm că această lucrare de sinteză arheologică are marele merit de a prezenta, fie și selectiv, numeroase materiale aparținând secolelor VIII-X din regiunea Prutului superior, rezultat al unei îndelungate perioade de cercetări, fiind utilă pentru specialiștii care se ocupă de această parte a evului de mijloc.

Nu aceleași lucruri se pot spune despre unele concluzii de ordin etnico-istoric ale acesteia, prin care autorul, deși recunoaște legăturile culturii Luka Raikovečkaja cu vestigiile arheologice ale perioadelor anterioare din zonă, atribuie acesteia un caracter eminamente slav, într-o linie de continuitate cu cele precedente, excluzând *de plano* elementele romanice sau de alt tip, fapt care nu răspunde satisfăcător reconstituirii științifice a tabloului istoric, știut fiind faptul că în primul mileniu al erei creștine și la începutul celui de-al doilea, în acest spațiu, au existat interferențe etnoculturale, nemaiputându-se susține astăzi **purismul** unor civilizații și complexe arheologice.

De promovare unui asemenea model exclusivist de judecată a dovezilor arheologice se fac, în parte, vinovați și unii reprezentanți ai istoriografiei românești care au susținut numai caracterul romanic al descoperirilor din această perioadă, continuându-se acest **dialog al surzilor**. În același timp, perioada secolelor VIII-X este foarte puțin cercetată, din punct de vedere arheologic, pentru partea de nord-est a României (județele Suceava și Botoșani), ceea ce întreține o anumită stare de confuzie științifică, responsabilitatea aparținând specialiștilor români.

Pornind de la realitățile oferite de descoperirile arheologice, ar fi necesară, credem, o poziție mai suplă în interpretarea istorică, așa cum se observă în recente lucrări ale lui Alexandru Madgearu¹ și Igor Corman², cu efect benefic pentru modelarea etnoculturală a celei de-a doua jumătăți a primului mileniu, dialogul real, sincer și științific al specialiștilor trebuind să se impună.

Note

1. Alexandru Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, Editura Universității din București, 1997.
2. Igor Corman, *Contribuții la istoria spațiului pruto-nistrian în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d. Chr)*, Editura Carididact, Chișinău, 1998.

Dumitru Boghian

Paraschiva Victoria Batariuc, *CAHLE DIN MOLDOVA MEDIEVALĂ SEC. XIV-XVII*, Muzeul Național al Bucovinei, Editura Istros, Suceava, 1999, 315 p.

Cu un patrimoniu cultural extrem de bogat, de însemnătate națională și universală, adunat, selectat și păstrat prin osârdia și competența mai multor generații, Muzeul Național al Bucovinei se impune și prin oameni de știință, capabili nu numai să îmbogățească acest patrimoniu dar și să prelucreze și să difuzeze comorile sale reprezentative în cărți, care luminează și elucidează noi unghere ale istoriei, devenind neprețuite instrumente de lucru și referință pentru specialiștii unei epoci. Este și cazul recente lucrări, elaborate de muzeografa Paraschiva Victoria Batariuc, doctor în științe istorice.

Alăgându-și ca temă a lucrării sale un element aparent singular, dar esențial din ansamblul bogat al mijloacelor de construcție pentru încălzitul încăperilor la vreme de iarnă, **cahleele**, ca produs polifuncțional pentru sobe, dar, totodată, și ca obiect artizanal, care prin expresia sa estetică poate indica poziția socială, rangul, bogăția materială, gustul pentru frumos al proprietarului, Paraschiva Victoria Batariuc a realizat o lucrare monografică, unică în felul ei, cvasiexhaustivă, indispensabilă pentru istoricii epocii medievale românești și universale, pentru cunoașterea și înțelegerea din noi și nebănuite perspective probatorii a unor aspecte mai puțin cercetate și ilustrate până la această dată ale civilizației înaintașilor din secolele XIV-XVII.

Cititorul, iubitorul de istorie —și cu atât mai mult specialistul evului mediu— este cucerit pe nesimțite de iscusința, răbdarea, perseverența și competența profesională cu care autoarea își urmărește și construiește, în timp și spațiu, pagină cu pagină „arborele” imens al cărții, urmărindu-și sistematic detaliile și ansamblul temei alese; ea ne introduce mai întâi în acel univers complex, al stadiului cercetării lor actuale, ne înfățișează începuturile diverse și complexe ale construcțiilor de sobe cu cahle pe plan european —prilej cu care ne argumentează obârșia de factură germană a procedului, care, însă, sub raport etimologic își are rădăcini cu mult mai adânci, în antichitatea romană— pentru a ne readuce apoi în spațiul românesc și a stărui cu precădere asupra apariției, răspândirii și înfloririi construcțiilor de sobe cu cahle în Moldova veacurilor XIV-XVII.

Foarte bună cunosătoare a investigațiilor arheologice efectuate în târgurile, cetățile și curțile medievale din Moldova, ca și a colecțiilor de cahle și material ornamental, ceramic, dar, totodată, și a cercetărilor întreprinse în țară și străinătate pe această temă, autoarea ne înfățișează, în detaliu, principalele ateliere specializate în producerea cahlelor, tehnica de lucru, tipologia,

cronologia, motivele ornamentale, ca și diversele reconstituiri de sobe medievale – între care celebra sobă din “casa domniei”, de la Suceava, veritabil monument de artă medievală, de dimensiuni impresionante – cu o suprafață de 7,8 m la bază și o înălțime de 3,80 m – datând din epoca lui Ștefan cel Mare – căreia i se adaugă numeroase alte măturii, descoperite fie la Curtea Domnească și Cetatea de Scaun din Suceava, fie în restul Moldovei, la curțile domnești din Hârlău, Cotnari, Iași, Vaslui, Bacău sau în complexele mănăstirești de la Bistrița, Probota, Moldovița etc. Un impresionant catalog al cahlilor din întreg spațiul Moldovei, de la Carpați la Nistru, cele aproape 100 de ilustrații, împreună cu un indice bogat al cărții și un amplu rezumat în limba germană, sporesc considerabil valoarea textului propriu-zis al lucrării în ansamblul ei, probând, totodată, calitățile academice ale autoarei și îndreptățind elogiile istoricului Victor Spinei, care în *Cuvântul introductiv* evidențiază faptul că, prin conținutul și stilul adecvat, elevat, prin calitățile ei științifice, cartea “reprezintă o amplă prospectare analitică a unui material vast și complex”, putând deveni “un real reper nu numai în literatura științifică românească, ci și în cea europeană”.

Cartea rămâne un model de elaborare și elucidare exhaustivă a unei teme.

Mihai Iacobescu

Eva Mârza, *DIN ISTORIA TIPARULUI ROMÂNESC. TIPOGRAFIA DE LA ALBA-IULIA, 1577-1702*, Editura Imago, Sibiu, 1998, 218 p. cu ilustrații

Doamna Eva Mârza este o pasionată cercetătoare a cărții vechi, binecunoscută specialiștilor în domeniu din întreaga țară. Între descoperirile ce-au impus-o atenției, aș menționa celebrul fragment de 2 file (unicul din țară, păstrat în prezent la Biblioteca Episcopiei ortodoxe de Alba-Iulia) din *Tetraevanghelul slavo-român de la Sibiu (1551-1553)*, cea de-a doua tipăritură în limba română a tipografului Filip Moldoveanu.

De data aceasta, prin prezentul volum, Eva Mârza va trezi interesul celor preocupați de istoria cărții și tiparului din România; ea ne pune la dispoziție o istorie a tipografiei mitropolitane de la Alba-Iulia. Cronologic, ne prezintă etapele de dezvoltare, între anii 1577-1702, reluând și sistematizând cercetările întreprinse, începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea și până la zi. Concluziile definitive sunt considerate de autoare ca premature întrucât o serie întreagă de goluri își așteaptă rezolvarea în depistarea de noi informații de arhive (de pildă: date insuficiente cu privire la biografia și activitatea unor tipografi, numele gravorilor, în multe cazuri, sunt necunoscute).

Cum se întâmplă deseori în cercetare, autoarea și-a propus, inițial, să scrie un studiu despre tipografia românească de la Alba-Iulia, dar tot cercetând și informându-se s-a trezit, la un moment dat, cu material pentru o carte.

Desfășurându-se sub semnul Reformei, a prozelitismului calvin și catolic, activitatea tipografică a excelat prin tipărirea de cărți în limba română. Cauze politice și religioase au determinat itinerarea vremelnică a tipografiei mitropolitane în satul Presaca, de pe Valea Ampoiului, în cetatea Sas-Sebeș și în Sibiu. Cronologic, cu întreruperi, ni se prezintă: activitatea tipografilor Corinț (ucenicul lui Coresi), în perioada 1577-1580, și Popa Dobre (venit din Țara Românească, la îndemnul domnului Matei Basarab), între anii 1639-1642; urmează perioada princiară a tipografiei, sub patronajul mitropolitului Simion Ștefan (1648-1656) și a protopopului Ioan Zoba din Vinț (1683-1689). Ca și în cazul predecesorilor, “Cărțile îngrijite de Zoba subscriu, în același timp la țelurile Reformei, ca și la interesele naționale ale românilor” (p. 67). În ultima etapă a activității sale

(1695-1702), tipografia a funcționat sub patronajul mitropoliților uniți cu Roma: Teofil și Atanasie Anghel și cu participarea excepțională a tipografului muntean Mihai al lui Ștefan (Iștvanovici), trimis de voievodul Constantin Brâncoveanu.

Cu o minuțiozitate exemplară, în cadrul fiecărei etape, autoarea ne prezintă toate producțiile tipografice cunoscute (inclusiv cele atestate documentar) cu precizările necesare: foaia de titlu, tipografii, gravorii, purtătorii de grijă, traducătorii, ilustrația, ornamentica, numărul de file, observații cu privire la conținut, sursele folosite, diferențele dintre exemplare, eventuale curiozități tehnice, numărul de exemplare cunoscut.

Dintre cărțile descrise, amintim: *Noul Testament*, Bălgrad, 1648, monumentală operă, al cărei editor științific și patron spiritual i-a fost mitropolitul Simion Ștefan; *Sicriul de aur*, Sebeș, 1683, prima apariție tipografică românească cu un astfel de conținut (cuprinde predici la morții de toate vârstele), Ioan Zoba din Vinț fiind autorul și îngrijitorul ediției; *Bucoavna și Chiriadodromionul*, Belgrad, 1699, tipărite și editate de Mihai Iștvanovici. Avem a face cu primul abecedar românesc cunoscut și cu o culegere de cazanii ce are la bază tipăriurile și manuscrisele moldovenești și muntenesti cunoscute

Așadar, singura tipografie românească din Transilvania secolului al XVII-lea a oferit cititorilor carte de calitate, variată prin conținut, care nu i-a convertit pe români la calvinism ci, dimpotrivă, "a circulat în toată Transilvania, a pătruns și în Moldova și Muntenia, contribuind la unificarea limbii și la formarea unei limbi literare românești" (p. 116). Abia *Pâinea pruncilor*, 1702 (un catehism catolic, destinat copiilor români greco-catolici), ultima carte tipărită la Alba-Iulia, devine prima carte destinată ritului unit cu Roma, prin conținutul său prevestind activitatea viitoare a tipografiilor unite din Blaj, ce va folosi și o parte din utilajul tipografiei bălgrădene.

De o deosebită importanță sunt cele 60 de planșe din *Anexă* (p. 157-216), reprezentând foi de titlu, ilustrații, frontispicii, viniete, inițiale ornate, ornamente tipografice, atât de necesare pentru diferite comparații, pentru identificarea exemplarelor incomplete. Explicațiile necesare sunt cuprinse în *Repertoriul materialului iconografic* (și în traducere germană) (p. 137-144).

Volumul mai cuprinde și un util rezumat în limba germană (p. 133-136).

Fără îndoială, cartea de față va deveni un titlu de referință în cadrul bibliografiei de specialitate și un model pentru cercetări viitoare.

Olimpia Mitric

Aurelia Florescu, *GRAVURA RÂMNICEANĂ (1705-1827)*, Editura Aius, Craiova, 1998, 160 p. + ilustrații

După o îndelungată și bogată activitate în cadrul Oficiului Județean Dolj pentru Patrimoniul Cultural Național, ca specialistă în carte veche, Aurelia Florescu reușește să dea luminii tiparului rezultatele cercetării sale cu privire la gravurile (plăci de lemn, în cazul nostru – de aceea se mai numesc xilogravuri – de dimensiunile unei pagini de carte sau mai mici, pentru a fi încadrate în zaț, săpate după un desen pe diferite teme, imaginea obținându-se prin imprimarea plăcii gravate, unsă cu cerneală), ce împodobesc cartea tipărită la Râmnicu Vâlcea, în perioada cuprinsă între anii 1705-1827, cu oarecare intermitențe, din pricina vremurilor tulburi.

De remarcat faptul că volumul de față a apărut cu sprijinul Ministerului Culturii a Inspectoratelor pentru Cultură Dolj și Vâlcea și cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Acad. dr. Nestor Vornicescu, Arhiepiscopul Craiovei și Mitropolitul Olteniei.

Înființată de către Antim Ivireanu (în anul 1705), cu sprijinul domnitorului Constantin Brâncoveanu, tipografia rămniceană, numită deseori “capitală a tipografilor” (după N. Iorga, p. 20), a avut o activitate rodnică, concretizată într-un număr de 149 de titluri. Numărul mare de tipărituri, varietatea lor – cărți de cult și didactice, istorii, gramatici, dicționare, cărți populare – fac din centrul rămnicean o puternică mișcare culturală. Cărțile de Râmnic au fost foarte mult apreciate și ajungeau foarte repede în toate ținuturile locuite de români, în ciuda unor dispoziții severe pentru interzicerea răspândirii lor. De pildă, în chiar anul tipăririi lor, două cărți de Râmnic (Penticostar, edițiile 1767 și 1785) ajung în posesia bisericii “Nașterii Maicii Domnului” din Câmpulung Moldovenesc și a ieromonahului Macarie “proegumen sfintei mănăstiri Voronețul și egumen sfintei mănăstiri Slatina”, iar, în total, numai în județul Suceava au fost depistate 297 de cărți imprimate la Râmnic (Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*, vol. I, Suceava, 1992, p. 22, 45).

Volumul debutează cu o *Introducere, Xilogravura epocii brâncovenești (1688-1714)* (p. 5-14), ce a servit ca model gravurilor întregului secol al XVIII-lea; ne sunt prezentați cărturarii epocii, cunoscuți și apreciați ca tipografi și gravori, cu principalele lor creații regăsite și în cărțile rămnice: Mitrofan, Antim Ivireanu, Damaschin Gherbest, Ioanichie (presupus a fi unul și același cu prolificul gravor Ivan Bucov, idee acceptată de autoare), Ursul Zugravul, Dimitrios. Ne-am fi așteptat ca aici să descoperim și motivația elaborării lucrării, tematica generală a cărții, date despre fondurile cercetate etc.

În primul capitol, *Tipografia Episcopiei Râmnicului – Prezentare generală* (p. 15-25), ni se face, cum ne sugerează și titlul, o competență prezentare a activității tipografiei, în două etape: 1705-1707, 1724-1827, ce a făcut pași importanți în timpul episcopilor cărturari Antim Ivireanu, Damaschin și Chesarie. Damaschin a fost inițiatorul planului de a tipări în limba română toate cărțile de cult și de a le răspândi “la toți românii, adică la moldoveni, munteni, ardeleni și bănățeni” (p. 16), plan dus la bun sfârșit de Chesarie, următorul episcop, “unul din cei mai reprezentativi iluminați din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea” (p. 17) prin grija căruia s-au tipărit cele 12 Minee, în perioada 1776-1780. Prefetele primelor șase Minee, semnate de însuși Chesarie, sunt adevărate cărți de istorie de sine stătătoare “prefigurări ale eseului modern, izvorâte din meditația îndelung cultivată anterior” (după Al. Duțu, p. 17).

Capitolul al doilea, *Gravorii* (p. 26-59), este închinat mării familii de gravori rămnice. Dacă în prima etapă a activității tipografiei apar gravuri, fie atribuite lui Antim Ivireanu, fie semnate de Ioanichie, începând cu anul 1724, la Râmnic, se pun bazele unei școli de xilogravură cu un stil propriu, în spiritul tradiției iconografice bizantino-balcanice și continuatoare a tradițiilor xilogravurii din perioada brâncovenească. Dimitrie sculptorul este considerat a fi primul dintre gravorii ce a activat la Râmnic; i-a avut ucenici pe fiii lui Atanasie Popovici: Mihai și Costandin Râmniceanu, care, la rândul lor, și-au format fiii și nepoții. Meritul incontestabil al autoarei este de a fi identificat și prezentat clișeele fiecărui gravor, de a le evidenția caracteristicile.

Ultimul capitol, *Xilogravura rămniceană din secolul al XVIII-lea* (p. 60-79), ne prezintă tematic 144 de ilustrații, 60 de ornamente (chenare, frontispicii, viniete, inițiale și elemente de compoziție tipografică) și 14 steme, ce se află imprimate pe filele cărților rămnice. Interesante sunt observațiile cu privire la folosirea stemelor plasate pe verso-ul foi de titlu. În mod normal, întâlnim stema Țării Românești; atunci când avem de a face cu un domnitor care a domnit, pe rând, în Moldova și Țara Românească, ne apare stema unită; stema familiei Cantacuzino este prezentă pe cărțile a căror imprimare o suportă; în perioada ocupației Olteniei de către austrieci, în locul stemei, avem imaginea Sf. Nicolae, hramul bisericii episcopale; pe cărțile tipărite pentru sârbi sau bulgari, stema este înlocuită de o altă gravură. Concluziile privind evoluția gravurii sunt reunite în paragraful *Între tradiție și inovație*.

Prețiosul volum se încheie cu *Catalogul gravurilor* (ordonate pe categoriile: ilustrații, ornamente și steme. Îndrumările privind utilizarea Catalogului explică elementele descrierii

clișeelor, p. 80-109), urmat de reproduceri, din păcate, numai în negru (p. 113-156), *Lista cărților tipărite în Episcopia Râmnicului între anii 1705-1827* (p. 110-112) și *Abrevierile folosite*. Deși nu ni se face vreo precizare, socotim că autoarea a avut în vedere nu numai cărțile descrise în *Bibliografia românească veche* (Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu) și *Contribuțiile Daniei Poenaru*, ci și pe cele descoperite ulterior și semnalate în diverse publicații de profil, ea însăși descriind, de-a lungul timpului, noi titluri de cărți.

Fără îndoială suntem în fața unei lucrări rare, mai greu de realizat, necesitând ani mulți de documentare în biblioteci ce adăpostesc fonduri de carte veche și serioase cunoștințe de iconografie și heraldică, pe lângă cele de istorie a cărții și tiparului. De aceea, meritul binecunoscutei cercetătoare este cu atât mai mare. De acum înainte, cei interesați de activitatea tipografiei de la Râmnic, și nu numai, au un valoros și necesar instrument de lucru.

Olimpia Mitric

Reveca Vitcu, *CATALOGUL ILUSTRAT AL TIPĂRITURILOR ELZEVIRIENE DIN BIBLIOTECILE IEȘENE*, Iași, 1997, 197 p.

Salutăm cu bucurie apariția acestui valoros instrument de lucru, elaborat cu rigoare și acribie filologică, de doamna Reveca Vitcu, șef serviciu în cadrul Departamentului de colecții speciale ale Bibliotecii Centrale Universitare "Mihai Eminescu" din Iași, sub a cărei egidă s-a și publicat.

Apariția unui *Catalog de carte veche* (de data aceasta, de carte străină, editată în Olanda, în oficina unei familii celebre de librari, tipografi și editori: Elsevier), reprezintă mereu un eveniment pentru cercetarea în domeniu. Alcătuirea unei astfel de lucrări presupune atât o cunoaștere temeinică a unor limbi, în special a limbii latine, limba de circulație în domeniul științei și învățământului pentru perioada veche, cât și a normelor de descriere a cărților vechi, total diferite de cele pentru cartea modernă. De aceea, ele sunt rodul unei munci îndelungate, deseori în echipă, sistematice și laborioase. Meritul autoarei este cu atât mai mare, întrucât este primul catalog realizat la noi, care pune în valoare elzevirienele din mai multe biblioteci. Din câte cunoaștem, s-au publicat numai studii ce fac cunoscute edițiile celebrei oficină din două reprezentative biblioteci clujene (Biblioteca Academiei și Biblioteca Centrală Universitară) și din Biblioteca Batthyaneum Alba Iulia.

Cum era și firesc volumul începe cu un *Scurt istoric privind tipăriturile elzeviriene* (și în traducere engleză); se continuă cu *Notă asupra ediției* (de asemenea în traducere engleză); *Bibliografia, Descrierea elzevirienelor* (inclusiv a imitațiilor, la sfârșit) și *Indicii* (de nume, opere anonime, locuri geografice, instituții și mărci tipografice).

Ludovic Elsevier este fondatorul casei editoriale cu același nume, în anul 1587, a cărei activitate se va remarca îndeosebi în secolul următor, în principal în orașele Lugdunum Batavorum (Leyda) și Amsterdam. Ultimul reprezentant al familiei se stinge din viață în anul 1712. Potrivit specialiștilor, celebra oficină: "a stat în fruntea activității editoriale europene, timp de aproape un secol", concretizându-se în 2000 de volume și 3000 de teze academice (între altele, cărți de medicină, matematică, filosofie, teologie, drept, seria clasicilor latini, colecția "Micile republici" de fapt 35 de micromonografii – adevărate enciclopedii consacrate statelor moderne și antice). Frumusețea tiparului, ornamentele bine alese, hârtia fină și rezistentă, lipsa greșelilor, diversitatea formatelor, de la in-folio, până la cele mai neobișnuite in-16° și chiar in-24°, prețul relativ scăzut, au făcut ca volumele imprimate aici să fie de-a dreptul invidiate iar comercializarea și răspândirea lor să cunoască cele mai mari succese. Tocmai acest triumf a dus la apariția falsurilor și imitațiilor

tipografice, obicei răspândit în epocă. Autoarea a identificat patru imitații în bibliotecile ieșene. (Respectând proporțiile, evident, ne amintim că și la noi cărțile tipărite la Râmnic, atât de căutate și apreciate, pe parcursul secolului al XVIII-lea, au avut și ele parte de falsuri realizate în tipografia unită de la Blaj).

Prezența elzevirienelor în România constituie și ea o dovadă a răspândirii și circulației lor, istoria culturii românești fiind în permanentă legătură cu viața spirituală europeană. Aflăm că numai în marile biblioteci ieșene (Biblioteca Centrală Universitară “Mihai Eminescu”, Biblioteca “Gheorghe Asachi” și Biblioteca Academiei) se păstrează 80 de titluri, într-un număr de exemplare ce variază de la unu la patru. Binecunoscutul volum din colecția “Micile republici”, *Rusia seu Moscovia itemque Tartaria, Commentario topographico atque politico illustratae*, tipărit la Leyda, în 1630, se păstrează în numărul cel mai mare de exemplare. După cum se știe, conține știri privitoare la istoria noastră (la p. 12-14, 246-248, 258-259), iar pe foaia de titlu întâlnim și portretul lui Mihai Viteazul. Și nu este singurul volum, din cele catalogate, cu astfel de date. Întrucât din Nota asupra ediției, aflăm că prezentul volum se dorește a fi un pas sigur spre realizarea unui catalog național al elzevirienelor și bănuim că distinsa autoare își va continua demersurile spre elaborarea unui alt tom cu toate posibilele volume din Moldova, îi aducem la cunoștință că Fondul “Leca Morariu” din cadrul Bibliotecii Muzeului Național al Bucovinei din Suceava, păstrează un exemplar din titlul pomenit mai sus, descris de noi în Anuarul Muzeului (*Suceava*, nr. XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 242).

Descrierea analitică a celor 80 de volume catalogate este organizată cronologic (cel mai vechi datează din anul 1599, iar cel mai nou, din 1684), conform normelor ISBD(A), și cuprinde date generale (autor, titlu, comentator, traducător, adresă, paginatie) și date specifice fiecărui exemplar în parte (marca sau emblema tipografică, starea de conservare, legătura, ornamentația, însemnările marginale, diversele însemne de proprietate, numărul de inventar, proveniența, locul de păstrare). În ceea ce privește notele de proprietate, am remarcat două ex-libris-uri: al lui Alexandru Papiu-Ilarian și al marelui colecționar și bibliolog Constantin Karadja. Ilustrațiile pe pagini întregi, unele color, ne redau, în principal, foile de titlu, dar și file cu elemente reprezentative pentru titlul sau exemplarul respectiv. Indicii, atât de necesari în astfel de lucrări, realizează o adevărată restructurare a informațiilor și-i sporesc valoarea.

Atestând o serioasă documentare și o deosebită probitate științifică, volumul doamnei Reveca Vitcu se constituie într-o reală contribuție de valorificare a tezaurului cultural național. Să sperăm că nu va rămâne singurul în ceea ce privește tipăriturile “Epocii de aur Elsevier”.

Olimpia Mitric

Emil Turdeanu, OAMENI ȘI CĂRȚI DE ALTĂDATĂ, I,
București, Editura enciclopedică, 1997, 400 p. + 35 reproduceri, ediție
îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely, note complementare,
traduceri și post-față de Ștefan S. Gorovei

Din inițiativa cunoscutului istoric ieșean Ștefan S. Gorovei, Editura enciclopedică ne pune la dispoziție, în volumul *Oameni și cărți de altădată*, studiile și contribuțiile profesorului Emil Turdeanu în domeniul literaturii noastre vechi, în versiune românească, căci stabilindu-se în Franța, cele mai multe au văzut lumina tiparului în limba franceză. Evenimentul are loc într-un moment aniversar, profesorul, eminent slavist împlinind 65 de ani de activitate publicistică neîntreruptă, și

urmează revenirii sale în țară, din primăvara anului 1994, fiind doctor honoris causa al Universității din București.

Cu câteva excepții, cele șapte capitole ale acestui prim volum reconstituie activitatea complexă a scriptoriilor de altădată din Nordul Moldovei. Studiul *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, teza sa de doctorat, adună la un loc creațiile epocii ștefaniene ce se mai păstrează în multe părți ale Europei, în Asia Mică și în Țara Sfântă, dar și la Putna și în alte locașuri sau biblioteci din țară. Asupra manuscriselor descrise aici, în contextul împrejurărilor de atunci, profesorul a revenit în anii următori. În studiul *Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești*, după cercetări mai îndelungate, se demonstrează originalitatea miniaturii noastre medievale, ca și a întregii noastre culturi vechi, creată în limba slavonă, spulberându-se teza conform căreia ea ar urma strict modele sud-slave aduse de cărturarii refugiați la noi din calea turcilor: "Cultura românească în forma slavă a fost rezultatul unei sinteze ample și de lungă durată, în care elemente împrumutate din tradiția ortodoxă a Bizanțului, a Muntelui Athos, a Bulgariei, a Serbiei, s-au întâlnit cu elemente ale civilizației catolice și reformate, primite prin Raguza, Veneția, Ungaria, Boemia și Polonia și au fuzionat într-o unitate originală" (p. 170). Deosebit de relevante sunt filiațiile manuscriselor noastre celebre cu miniaturi. Paginile de început ale studiului următor, *Vechea legătură românească de carte*, sunt consacrate atelierelor de argintărie de la Neamț, Putna, Humor și Suceava, cu activitate bogată în secolele XV, XVI și XVII. Temele și artiștii pledează pentru existența unor centre cu adevărat specializate. Cele 22 de medalioane reunite sub titlul *Oameni și cărți de altădată* (împrumutat și de titlul volumului), sugestiv pentru nenumăratele fire invizibile ce-i leagă pe oameni de cărți, ne readuc în memorie vechi locașuri, astăzi dispărute, inclusiv din zona noastră, creatoare și păstrătoare de valori spirituale, precum schitul Sălăgeni, biserica Barbovschi din Suceava sau Mănăstirea Doamnei din Botoșani. Între comanditarii multor manuscrise întâlnite în biblioteci străine, se numără: Macarie, cronicarul lui Petru Rareș și unul din ctitorii mănăstirii Râșca, mitropolitul Teoctist "dascălul Moldovei", Petru Rareș sau doamna sa, Elena, vistiernicul Mateiaș sau logofătul Bubuiog, și ei, la rândul lor, ctitori de biserici sau mănăstiri. Multele însemnări ce însoțesc marginile libere ale filelor cu ale lor mărturii scoase "din uitarea documentelor", permit reconstituirea circulației, uneori incredibilă, a multor manuscrise, adevărate "icoane vii din lumea preocupărilor de altădată", mai totdeauna în hățișul vremurilor înnegurate de războaie. Unul dintre cei mai talentați caligrafi și miniaturişti ai trecutului moldovenesc este socotit a fi diaconul Mihail din Suceava, care a creat la jumătatea secolului al XVI-lea. Ne îngăduim să venim, la rândul nostru, cu o precizare. Lucrând, acum câțiva ani la fișarea manuscriselor din biblioteca mănăstirii Sucevița, am constatat lipsa celor două manuscrise semnalate și descrise de Dimitrie Dan (în *Mănăstirea Sucevița*, București, 1921, p. 81, 85) ca fiind opera diaconului Mihail, manuscrise la care fac referire atât autorul, cât și îngrijitorii ediției. Precum se vede, viața "călătoare" a cărților, ca și a oamenilor, nu cunoaște limite de timp sau de spațiu. În sfârșit, *Manuscrisele "robite" de cazacii veneți* în sprijinul lui Vasile Lupu, în anul 1653, în fața aliaților lui Gh. Ștefan, au constituit o altă temă predilectă a profesorului Turdeanu. Erau manuscrise scrise pe pergament, cu miniaturi, capodopere ale genului, aparținând, în principal, mănăstirilor Dragomirna și Putna. Răscumpărate, cu multă greutate, unele au apucat calea înstrăinării. Mai sunt de remarcat ilustrațiile reprezentând file de manuscrise cu frontispicii, inițiale, miniaturi și ferecături. Volumul următor, care, presupunem, va apare curând, va cuprinde, potrivit notei asupra ediției, studiile despre Grigore Țamblac, Gavriil Uric și Anastasie Crimca. Îl așteptăm.

Prin urmare, celor doritori și interesați, le propunem o fascinantă întâlnire cu vechea spiritualitate românească.

Olimpia Mitric

Vasyl Baluh, *Фільварки пізньосередньовічної Польщі, Чернівці: Золоті Литаври, 1999, 378 с.*

Lucrarea *Domeniile în Polonia medievală târzie*, semnată de istoricul Vasyli Baluh, a apărut în editura Universității din Cernăuți la finele anului 1999, fiind consacrată analizei evoluției marilor proprietăți funciare în spațiul etnic polonez, în secolul XVI și prima jumătate a secolului al XVII-lea.

În general – este un fapt bine cunoscut –, medievistica studiază evoluția umanității în epoca în care aceasta a funcționat sub forma societății de tip preponderent agrar, în care oamenii își câștigau existența de pe urma practicilor agricole. Cercetătorul V. Baluh și-a propus să investigheze, pe baza exemplului polonez, doar perioada de înflorire a domeniului funciar, devenit spre finele evului mediu factorul predominant în economia Rzecz Pospolitei. Acest subiect nu este unul inedit pentru istoriografia europeană, inclusiv pentru cea poloneză, care investighează problemele respective de peste un secol. Sub acest aspect, merită apreciată temeritatea universitarului ucrainean de a se lansa în vâltoarea discuțiilor istoriografice cu opinii proprii privind chestiunile fundamentale ale evoluției agrare a vechii Polonii.

Termenul «folwark» (conac) provine de la cuvântul german «Vorwerk» (cătun) și designează gospodăria moșierului, întemeiată pe munca țăranilor iobagi și orientată spre piață. Istoricul V. Baluh realizează nu doar o descriere a acestui mod de administrare a proprietății funciare, ci analizează procesul complex de constituire, dezvoltare, înflorire și început de criză a sistemului agrar polonez, bazat pe folwark. În scopul prezentării evoluției și impactului folwarkului asupra destinului economic și politic al Poloniei medievale și moderne, autorul a structurat lucrarea în *Introducere*, cinci capitole (cap. I, *Istoriografia și izvoarele*; cap. II, *Premisele apariției și dezvoltarea folwarkului*; cap. III, *Modul de organizare a gospodăriei de tip folwark*; cap. IV, *Direcțiile principale ale procesului de producție folwarkian și rezultatele sale economice*; cap. V, *Structura socială a populației folwarkului polonez și situația ei*) și *Concluzii*. De asemenea, au fost incluse lista abrevierilor, bibliografia problemei, indice onomastic, indice geografic, rezumate în limbile engleză și poloneză.

Nu ne-am propus să analizăm *in extenso* și în profunzime lucrarea prezentată, însă vom semnala doar câteva probleme mai importante, investigate de către cercetătorul cernăuțean. După ce a realizat un excurs istoriografic, V. Baluh examinează cauzele și premisele constituirii sistemului folwarkian în Polonia – manifestare locală a fenomenului central-est-european de revigorare a feudalismului. Pe baza exemplului polonez, istoricul repune în discuție și caută răspuns la întrebarea fundamentală de ce această parte a Europei a ales calea agrară de dezvoltare, transformându-se rapid într-un grânar sau chiar într-o prăvălie de produse alimentare și materii prime pentru Europa Occidentală care se îndrepta rapid pe calea industrializării. Drept urmare, autorul stabilește un complex de cauze fie izvorâte din sistemul feudal, fie determinate de afirmarea accentuată a relațiilor de piață în vestul Europei.

De asemenea, cercetătorul a constatat că, în cadrul proprietăților bisericești, regale și ale magnaților, terenurile domeniiale constituiau nu mai puțin de 1/6 din suprafața totală, iar în cele ale șleahței ele uneori depășeau 1/3 din suprafețele deținute de categoria respectivă. Păstrarea a 1/6 de suprafață pentru domeniu era o tradiție europeană clasică și, în acest context, folwarkul nobiliar reprezenta o abatere semnificativă de la proporția optimală. În pofida faptului că folwarkul se dezvolta pe baza muncii prestate de țăranii iobagi, moșierii au recurs și la mâna de lucru salariată, sistemul generând, deci, elementele necesare ieșirii din impas într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat.

Universitarul cernăuțean a investigat productivitatea și gradul de integrare a folwarkului în relațiile de piață, statutul juridic, situația materială a diverselor categorii din cadrul moșiilor poloneze, reacția acestor straturi sociale față de relațiile socio-economice în contextul revigorării raporturilor feudale etc. Trebuie să remarcăm însă faptul că autorul a acordat o atenție insuficientă proprietarilor folwarkului, rolului și activităților acestora în administrarea propriilor gospodării.

Concluziile se remarcă prin consistență și luciditate, sintetizând aportul cercetătorului ucrainean la elucidarea diverselor aspecte ale evoluției folwarkului polonez în secolul XVI și prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Ștefan Purici

**ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ПОЛІЕТНИЧНИХ РЕГІОНАХ
СХІДНОЇ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ. Матеріали наукового
симпозіуму 16-17 червня 1999 р., Чернівці: Золоті литаври, 1999, 196 с.**

Transformările profunde și originale, care s-au produs în Europa postcomunistă în ultimul deceniu, au făcut ca fenomenele ce se derulează în această parte a lumii să fie examinate și analizate cu atenție și interes de oamenii de știință sau politici din Occident, dar și din Est. Dacă în deceniile anterioare, accesul la studiile și concluziile politologilor vest-europeni sau americani privind evoluția statelor comuniste era interzis ori extrem de restrâns, în prezent se poate constata o colaborare destul de strânsă între cercetătorii din diverse părți ale planetei. Avantajul occidentalilor în domeniul tradiției științifice este susținut de buna cunoaștere a realităților est-europene de către oamenii de știință din fostele țări comuniste. Aceștia din urmă au început să se constituie în diverse structuri menite să sprijine și să faciliteze cercetările privind evoluția societății de la un regim totalitar la unul democratic și integrarea noilor state în structurile politico-militare și economice internaționale contemporane.

La sfârșitul anului 1997, la Cernăuți, câțiva istorici, politologi, sociologi, filosofi și psihologi universitari au întemeiat Centrul Politologic Bucovinean, instituție non-guvernamentală. Prima manifestare importantă, organizată de politologii cernăuțeni, a fost simpozionul *Europa: idei și procese*, ce s-a desfășurat în zilele de 4 și 5 iunie 1998. La lucrările lui au participat cercetători din Ucraina, România și Rusia care au dezbătut diverse probleme legate de evoluția și perspectivele integrării europene, particularitățile opțiunilor politice ale Rusiei și statelor din Europa Centrală, situația și vectorii geo-strategici din Europa de Sud-Est etc. Simpozionul s-a bucurat de un sprijin eficient din partea Fundației Friedrich Ebert, care a susținut financiar și apariția volumului în care au fost cuprinse comunicările participanților.

Peste un an, în zilele de 16-17 iunie 1999, tot la Cernăuți, Centrul Politologic Bucovinean a organizat Simpozionul științific internațional cu tema *Colaborarea transfrontalieră în regiunile multietnice ale Europei de Est și Sud-Est*, la care au participat cercetători din Ucraina, România, Moldova, Rusia și Polonia. Cu susținerea materială a Fundației Friedrich Ebert, într-un timp relativ scurt (puțin peste o lună de zile), ca, de altfel, și în cazul materialelor simpozionului anterior, a apărut volumul cu comunicările participanților. Menționăm faptul că discursurile au fost publicate în limbile în care au fost susținute: ucraineană, rusă, română, poloneză.

La fel ca și conferința, volumul a fost structurat pe două secțiuni: 1. *Realitățile contemporane în regiunea central-est-europeană și constituirea societății civile*, cuprinzând 12 comunicări, și 2. *Procesele de integrare în contextul colaborării transfrontaliere*, care a reunit alte

10 comunicări. Deoarece, din diverse motive, unii dintre conferențieri n-au putut participa la lucrările simpozionului, comunicările lor au fost cuprinse în capitolul al III-lea al culegerii, intitulat *Referate* (6 studii). În partea a patra a volumului au fost tipărite cinci recenzii asupra unor lucrări, apărute recent, ținând de tematica simpozionului. În final, au fost publicate rezumate în limba engleză ale comunicărilor incluse în volum, urmate de date succinte asupra autorilor.

Primul capitol al culegerii este inaugurat de către cercetătorul cernăuțean Anatoly Kruglașov, care și-a propus să analizeze, pe baza exemplului Ucrainei, problema *Statului național versus societatea civilă*. Universitarul ucrainean a evidențiat contradicțiile de interes existente între structurile statale naționale și societatea civilă în condițiile unei țări multinaționale cum este vecina noastră. Autorul conchide că s-a impus deja necesitatea unei discuții științifice privind stabilirea și materializarea raporturilor și ierarhiei valorice între instituții și concepte ca societate civilă, națiune politică, stat, cultură națională, cultură civilă, loialitate. A. Kruglașov își exprimă speranța că oamenii de știință vor fi în stare să formuleze un proiect realist privind viitorul Ucrainei, proiect care va conduce nu numai la stoparea „crizei permanente și a creșterii dispozițiilor desperate, ci, în final, va asigura consolidarea națională, atât de mult râvnită și atât de deficitară”. Anume aici „se întâlnesc interesele adepților independenței naționale, democrației și societății civile în Ucraina”.

Politologul Igor Tancin, din Lvov, a susținut comunicarea *Ideea națională și formarea societății civile: problema cooperării interregionale*, prezentând deosebita și asemănările în ceea ce privește constituirea societății civile în statele occidentale și cele postcomuniste. Autorul împărtășește opinia-pronostic a lui R. Darendorf, formulată încă în anul 1990, potrivit căreia „cu cât țara este mai omogenă, cu atât mai mare este șansa ei de a avea succes în procesul de democratizare. Statele cu o complexă componență etnică - sau de alt gen - a populației vor trebui, probabil, în timpul apropiat, să se preocupe nu de democratizare, ci de problemele integrității teritoriale și de menținerea legii și ordinii”. Cu scopul depășirii acestui obstacol, I. Tancin propune ideea creării unui „naționalism civil” în care să se regăsească toți cetățenii Ucrainei, indiferent de etnie.

Volodimir Demidov, profesor de politologie la Universitatea din Cernăuți, în comunicarea *Autoadministrarea locală: instituție a statului sau a societății civile?*, a evidențiat rolul extrem de mare și periculos al statului în chestiunile autoadministrării locale în Ucraina, pledând pentru o evoluție democratică pe baza descentralizării administrative și a creșterii rolului societății civile în viața publică a țării.

Un anumit pesimism în legătură cu perspectivele dezvoltării statului ucrainean și a rolului intelectualității în promovarea valorilor democratice a fost remarcat în comunicarea universitarului cernăuțean Volodimir Fisanov, *Asociațiile non-formale drept celule ale societății civile (este oare posibil modelul solidarismului?)*. Autorul consideră că solidarismul (activitatea științifică și profesională a unor grupuri compuse din 3-4 indivizi, cu interese și caractere asemănătoare, cu scopul realizării unor idei și proiecte creative) ar trebui să se substituie individualismului și colectivismului. Dezvoltarea unor asemenea asociații non-formale ar ajuta persoana respectivă să devină autonomă și, concomitent, mai puțin crudă față de cei din jur.

Aspectele teoretice, legate de *Principalele condiții și legități de formare a societății creatogene*, au fost abordate de Serghei Markov, de la Universitatea din Cernăuți. Cercetătorul apreciază că, în adâncurile societății postindustriale sau informatice, aflată în plină efervescență în țările puternic dezvoltate, ia naștere un nou tip de raporturi socio-economice și profesionale, superior, sub forma societății creatogene. Criteriul fundamental al acesteia din urmă îl reprezintă cunoașterea și producerea noului, dexteritatea soluționării eficiente a problemelor complexe, generarea unor noi idei și descoperiri, precum și aplicarea lor operativă și fermă în practică.

Cercetătorul român Cornel Grad, din Zalău, a susținut comunicarea *Rolul revistelor culturale plurilingve în constituirea și consolidarea societății civile. Un experiment publicistic regional (euro-carpatic): revista trimestrială „Limes” - Zalău*, prezentând obiectivele și structura

publicației respective, ecourile din presa națională și internațională. Autorul, care este și redactorul șef al revistei „Limes”, a donat câte un set din cele șase numere apărute până la acea dată pentru biblioteca universității și pentru Centrul Politologic Bucovinean.

O analiză detaliată a situației din cele două state foste socialiste multinaționale a fost realizată de către istoricul Serghei Romanenko, din Moscova, în comunicarea intitulată *Dezmembrarea URSS și RSFI: Rusia și Serbia în căutarea noii identități*. Tema este extrem de sugestivă pentru elita intelectuală rusă, aflată într-o criză identitară, care caută diverse soluții pentru a înlocui vechea URSS - în care rușii ocupau un loc privilegiat - cu diverse noi structuri statale (CSI, Uniunea Rusia-Bielarus etc.). Cercetătorul moscovit a prezentat cu lux de amănunte similitudinile și deosebirile proceselor de dezmembrare a URSS și RSFI, schițând problemele care s-au ridicat în fața clasei politice din Rusia și Serbia în ceea ce privește justificarea noilor entități politico-militare și naționale.

Doamna Natalia Strelciuk, doctor în istorie, cu teza *Mișcarea de eliberare națională din Macedonia (ultima treime a secolului al XIX-lea - 1919)*, susținută la începutul anului 1999, bună cunosătoare a realităților istorice și politice din fosta Iugoslavie, a prezentat comunicarea cu titlul *Macedonia-Albania-Serbia: realități militare ale regiunii de graniță*. Filo-macedoneană, cercetătoarea cernăuțeană a analizat evoluția politică în Balcani după dezmembrarea Iugoslaviei comuniste, statutul și rolul minorității albaneze în Macedonia și Serbia, relatând și propriile impresii asupra războiului din Kosovo, înregistrate în urma călătoriei efectuate în Macedonia în luna iunie 1999. Concluzia autoarei este extrem de lucidă: „Balcanii sunt prea mici, pentru a putea vorbi despre «Albania Mare», «Serbia Mare», «Macedonia Mare»”.

Universitara poloneză din Rzeszow, dr. Krystyna Lesniak-Moczuk a pus în discuție *Rolul instituțiilor non-guvernamentale în comunitatea poloneză locală în perioada transformărilor sociale, politice și economice*. Pe baza exemplului regiunii Mielec, cercetătoarea a prezentat activitățile desfășurate în Zona Economică Specială EURO-PARK MIELEC și instituțiile constituite cu scopul de a susține autoadministrarea locală, descentralizarea economică și progresul social: Agenția pentru Dezvoltarea Regională Mielec (MARR), Incubatorul de Afaceri /eng. business incubator; fr. pépinière d'entreprises/ (IN-MARR), Centrul de Susținere a Afacerilor (CWB).

Un studiu comparativ, intitulat *Opoziția politică în viața publică a Ucrainei și Bulgariei*, a fost prezentat de Vera Burdeak, profesor la Catedra de Politologie și Sociologie a Universității din Cernăuți. Concluzia autoarei nu lasă loc dubiilor: „Se poate afirma că, în Bulgaria, opoziția politică a progresat în plan organizatoric, instituționalizându-se într-o anumită măsură, spre deosebire de Ucraina, unde se desfășoară încă procesul de constituire a acesteia și rolul dat este interpretat de anumite partide, formațiuni sau coaliții care nu au un caracter permanent de opoziție, ci exercită presiuni asupra vârfurilor puterii pentru a modifica politica statului în direcția convenabilă lor, prezentând acest fapt ca fiind și în interesul poporului”.

Tânărul cercetător cernăuțean Iurii Iuriciuk a susținut comunicarea *Rolul minorităților naționale în dezvoltarea politică a noilor state din Europa central-estică (cazul Slovaciei)*, punând accentul pe comportamentul social și opțiunile politice diferite ale slovacilor și cele ale minorității maghiare din Slovacia. Autorul a opinat că în această țară există un conflict între „așa numitul naționalism integralist al națiunii titulare, care tinde să-și întărească propria statalitate și să reunească în jurul ideii date minoritățile etnice” și „naționalismul separatist sau de diasporă a altor grupuri etnice, ce s-a profilat cel mai bine în programele și revendicările partidelor și organizațiilor politice care îi reprezintă pe ungurii din Slovacia”.

Din cauza terminologiei ambigue, numeroase întrebări din partea participanților a provocat comunicarea *Clasa de mijloc în Ucraina: diverse abordări ale problemei și starea reală*, susținută de Tetiana Mikitiuk, din Cernăuți. Discuțiile purtate ulterior au avut drept consecință clarificarea

conceptelor și revizuirea unor prezentări supraoptimiste asupra situației și perspectivelor clasei de mijloc din statul vecin.

Economistul Iurii Zaițev, profesor la Universitatea din Cernăuți, a analizat impactul unor fenomene socio-economice asupra lumii contemporane, prezentând comunicarea *Globalizarea, regionalizarea și problemele inovațiilor sociale*. Cercetătorul ucrainean apreciază, pe bună dreptate, că statele postcomuniste nu trebuie să aștepte credite externe pentru reformarea structurală a propriilor economii, ci trebuie să folosească din plin potențialul intern și avantajele cooperării transfrontaliere în scopul progresului general.

Cercetătorul Ștefan Purici, lector la Universitatea din Suceava, a pus în discuție aspecte legate de cooperarea în diverse domenii între România și Ucraina, susținând comunicarea *Colaborarea transfrontalieră româno-ucraineană: probleme și perspective*. Referentul a schițat chestiunile teoretice și fondul legislativ ale cooperării transfrontaliere, a analizat evoluția relațiilor româno-ucrainene în ultimul deceniu al secolului al XX-lea, a prezentat poziția părții române față de proiectele de colaborare concretă și a formulat câteva propuneri privind cooperarea între cele două state vecine.

Studiul *Procesele politice în Europa de Sud-Est și impactul lor asupra colaborării regionale și transfrontaliere* a fost prezentat de cercetătorul Serghei Grigorișin, șeful Secției din Cernăuți a Institutului Economiei Mondiale și Relațiilor Internaționale al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei. Autorul a analizat, în special, atitudinea autorităților și forțelor politice din România față de constituirea diverselor euroregiuni, constatând potențialele consecințe benefice asupra nivelului de viață a populației din zonele și țărilor implicate în crearea unor structuri de colaborare transfrontaliere.

Zinovii Broide, directorul Centrului Tehnico-Științific „Ecoresurs” din Cernăuți, unul dintre consilierii Șefului Administrației Regionale de Stat, a susținut comunicarea *Ecoeuroregiunea - un nou mecanism de colaborare subregională, de asigurare a dezvoltării durabile și a securității tehnogeno-ecologice*. Conferențiarul - „părintele” proiectului ecoeuroregiunii - a prezentat experiența acumulată în acest domeniu în diverse părți ale Europei, descriind în mod detaliat propunerile ucrainene privind crearea în cadrul Euroregiunii „Prutul de Sus” a unei ecoeuroregiuni, cu implicații pozitive atât în menținerea siguranței ecologice, cât și în atragerea investițiilor străine.

Cercetătorul Serghei Hacman, altă persoană implicată în elaborarea variatelor proiecte de cooperare internațională, a abordat chestiunile concrete ale colaborării transfrontaliere între regiunea Cernăuți și câteva județe din România și Moldova. În comunicarea intitulată *Euroregiunea „Prutul de Sus”: de la idee la constituire*, autorul a analizat procesul de cristalizare a concepției eurozonei respective, obiectivele, structura și impedimentele pe care le întâlnește realizarea acestui proiect.

Universitara timișoreană Mariana Cernicova-Bucă a împărtășit experiența acumulată de județele din vestul României în domeniul colaborării regionale, susținând comunicarea *Euroregiunea Dunăre-Criș-Mureș-Tisa: un nou tip de cooperare transfrontalieră*. Pe lângă descrierea mecanismului de funcționare și a direcțiilor de colaborare, cercetătoarea a subliniat că, în prezent, euroregiunea are de făcut față la doi factori: 1) modificarea statutului internațional al județelor din Ungaria, dată fiind aderarea acestei țări la NATO și 2) deteriorarea poziției partenerului iugoslav (Regiunea Autonomă Voivodina), ca urmare a conflictului din Kosovo. Este posibil ca al doilea factor să conducă la paralizarea întregii colaborări în cadrul acestei euroregiuni.

Politologul Vladimir Bruter, din Chișinău, a dezbătut un subiect destul de interesant: *Comportamentul electoral al diverselor grupuri etnice în regiunile istorice (Ucraina, România, Moldova)*. Cercetătorul a prezentat situația istorică din regiunile multietnice ale României, Ucrainei și Moldovei, analizând, preponderent, opțiunile electorale ale nord-bucovenenilor, în anii 1991 și 1998, și ale minorităților ucraineni și ruși din România, în alegerile din 1990, 1992 și 1996.

Istoricul Serghei Popik, fostul șef al Direcției în Problemele Naționalităților și Migrației a Administrației Regiunii Cernăuți, a vorbit despre *Modelul bucovinean de parteneriat transfrontalier: realități și probleme relaționale*, prezentând raporturile acestei unități administrative cu parteneri din România, Moldova, Germania, Austria, Ungaria și Canada. Referentul a constatat că, în pofida multiplelor declarații și documente semnate, parteneriatul transfrontalier al regiunii Cernăuți cu alte zone ale Europei se află la un „nivel foarte scăzut”.

Prof. univ. dr. Serghei Troian, șeful Catedrei de Politologie și Sociologie, a evidențiat dimensiunea științifică a cooperării internaționale în comunicarea *Colaborarea științifică transfrontalieră: realizări teoretice și rezultate practice*. Raportorul, care a participat activ la numeroase întruniri internaționale, a analizat cadrul politic din Europa postcomunistă privind schimbul științific de idei, colaborarea între istorici și politologi din Ucraina, România și Moldova, formulând câteva propuneri concrete cu scopul extinderii și aprofundării cooperării științifice între oamenii de știință din cele trei țări.

Un exemplu concret de colaborare științifică transfrontalieră a fost eseu *Tradițiile bucovinene de multiculturalitate în sistemul de valori european: realități, perspective sau anacronism*, semnat de istoricul ucrainean Vladislav Strutynskii, din Cernăuți, și profesorul polonez Kazimierz Feleszko, șeful Catedrei de limbi slave a Universității din Varșovia. Cei doi cercetători au făcut o incursiune în trecutul Bucovinei, punând în lumină eforturile diverselor societăți culturale sau ale unor intelectuali de a regenera și menține tradițiile „multiculturalității” și toleranței bucovinene.

Compartimentul *Referate* al volumului recenzat cuprinde studiile lui Taras Kijak (Kiev), *Vectorii transfrontalieri ai politicii umanitare ucrainene*; Igor Melniciuk (Cernăuți), *Rolul factorului tătarilor din Crimeea în raporturile ucraineano-ruse: probleme și perspective*; Natalia Rotar (Cernăuți), *Tradițiile culturii politice în Ucraina și Rusia: analiză comparată*; Ludmila Strutynska (Cernăuți), *Aspectele sociale și juridice ale protecției mediului împotriva poluării radioactive în regiunile de frontieră* și Igor Nedokus (Cernăuți), *Mecanismele de presiune ale statului asupra mass-mediei în Republica Bielorusia*.

Privite în ansamblu, simpozionul și volumul cu comunicări reflectă interesul și preocupările intelectualilor față de procesele politice și socio-economice determinante în planul remodelării fostelor societăți comuniste. Important este faptul ca ideile și concluziile, formulate cu această și alte ocazii, să fie receptate de factorii de decizie în elaborarea și realizarea strategiilor de dezvoltare din Europa de Sud-Est.

Ștefan Purici

Petru Rușșindilar, *HURMUZĂCHEȘTII ÎN VIAȚA CULTURALĂ ȘI POLITICĂ A BUCOVINEI*, Editura “Glasul Bucovinei” Iași, 1995, 230 p.

Cercetarea științifică privitoare la istoria Bucovinei a înregistrat, în ultimele decenii, progrese notabile. Zestrea istoriografică s-a îmbogățit cu valoroase lucrări de sinteză, monografii tematice și numeroase studii și articole de dimensiuni mai mici. Intensificarea activității istoriografice se reflectă direct în expansiunea planurilor editoriale și diversificarea spectrului lor tematic. În anul 1995, spre exemplu, s-a creat, la Editura “Glasul Bucovinei”, în cadrul colecției “Istorie și civilizație” o serie specială denumită “Biblioteca de Istorie a Bucovinei”. Editorii își propun să continue, în condiții noi, colecția inițiată cu opt decenii în urmă de I.E. Toroușiu. În perspectivă, ediția nouă a seriei este menită să valorifice în spirit unitar cercetările în domeniul de referință.

Monografia intitulată *Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei*, elaborată de istoricul sucevean Petru Rușșindilar, are privilegiul de a inaugura noua serie editorială. Apărută sub auspiciile Centrului de Istorie și Civilizație Europeană din Iași, lucrarea **se revendică** a fi prima sinteză cuprinzătoare despre această ilustră familie de români bucovineni, care, prin viața și activitatea pilduitoare, cu adevărat mesianică a membrilor ei, a reprezentat nucleul principal de luptă pentru apărarea naționalității, limbii și credinței străbune în Bucovina, pentru obținerea autonomiei politice și unirea provinciei cu patria mamă. Toate evenimentele din istoria Bucovinei până la Marea Unire din 1918 se află sub puternica înrăurire a remarcabilelor personalități aparținând familiei Hurmuzachi. Prin urmare – afirmă în deplină cunoștință de cauză Petru Rușșindilar – a abordat global viața și opera acestei pleiade de cărturari și patrioți înseamnă de fapt a traversa în sinteză întreaga istorie a Bucovinei.

Cunoscând bine literatura de specialitate și izvoarele de epocă, autorul preia și selectează, într-o viziune **proprie** acele momente și detalii care definesc în mod pregnant personalitatea Hurmuzăcheștilor pe parcursul a trei generații. Analiza propriu-zisă a personalităților începe cu vornicul Doxachi Hurmuzachi și soția lui Elena, continuă cu descendenții acestora – Constantin, Eudoxiu, Gheorghe, Alexandru, Nicolae, Eufrosina și Eliza – și se încheie cu unii urmași ca Doxufă G. Hurmuzachi, Constantin N. Hurmuzachi și Alexandru N. Hurmuzachi.

În cele 230 de pagini ale lucrării este realizat un excurs sintetic asupra principalelor acțiuni inițiate și a rezultatelor obținute pe tărâm cultural, științific, politic și național în perioada 1812-1918. Reliefarea aportului individual sau colectiv al acestor adevărați apostoli ai neamului la grandioasa operă de regenerare națională s-a făcut prin îmbinarea armonioasă a metodei cronologice cu cea tematică. Activitatea Hurmuzăcheștilor este prezentată în spirit obiectiv, cu lumini și umbre, de fiecare dată în contextul participării celorlalte mari personalități ale românilor din epoca modernă. În condițiile în care “doctrina bucovinismului austriac” viza deznaționalizarea și dezbinarea națională, fiind inoculată cu perfidie în rândul unor fruntași români, Hurmuzăcheștii s-au dovedit apărători de nădejde ai intereselor naționale, acționând cu vigoare deosebită pentru conservarea sentimentului național.

În lupta pentru împlinirea aspirațiilor neamului, ei au utilizat, cu demnitate, principalele mijloace ce le-au stat la dispoziție: instituțiile politice provinciale și imperiale, presa, adunările publice, activitatea științifică pe tărâm istoric și juridic și cea culturală. Hurmuzăcheștii au participat neîntrerupt la viața cultural-politică bucovineană, au colaborat cu autoritățile imperiale austriece, dar nu au făcut în nici o împrejurare concesii privitoare la unitatea, independența, integritatea și demnitatea românilor. Scrisă într-un stil atrăgător și fluent, cu o structură bine articulată, cartea este accesibilă nu numai specialiștilor, ci și tuturor acelor cititori care îndrăgesc istoria și cultura Bucovinei.

Mihai Lazăr

**Iulian Vesper, *MEMORII*, Ediție îngrijită și prefață
de Pavel Țugui, Editura Saeculum, București, 1999, 190 pagini**

Fiu al meleagurilor bucovinene, iubitor și cercetător al istoriei Bucovinei, în general, și al evoluției sale culturale, în special, cărturarul și istoricul literar **Pavel Țugui** ne-a oferit recent, în 1999, însoțite de o densă și consistentă *Prefață*, memoriile lui Iulian Vesper, păstrate până nu de mult în arhiva familiei.

Exegeții de astăzi și de mâine vor avea astfel la îndemână informații suplimentare, complexe, detaliate despre formarea și afirmarea sa, climatul vieții politice și culturale prin care a trăit și muncit, apreciate de scriitorul însuși, înaintea trecerii sale în lumea umbrelor.

Fixat în ceea ce are original și durabil, de către corifei și critici ai istoriei literare contemporane, între care **George Călinescu**, **Perpessicius**, **Eugen Simion**, scrisul lui **Iulian Vesper** îmbogățește zestrea spiritualității noastre literare cu volumele de versuri *Echinox în odăjdii*, *Constelații*, *Izvoare*, *Poezii*, *Ascultând nopțile*, *Al treilea orizont*, ca și prin romanele *Primăvara în Țara Fagilor*, *Glusul* și talmăcirea în românește a capodoperei finlandeze, *Kalevala*. Prieten și înrudit, prin motivație și formule literar-artistice, cu Mircea Streinul și Traian Chelariu, ca și cu întreaga pleiadă de la "Iconar", fiind prezent cu o voce distinctă în concertul breslei scriitoricești interbelice de la Cernăuți și din capitala patriei, continuând, într-o manieră proprie, modernă, formulele de inspirație tradiționale, chtoniene, liturgice, cu elemente receptate și modelate creator din modernismul european al epocii sale, Iulian Vesper ne oferă, prin *memoriile* sale o mostră tot atât de originală de-a vedea și aprecia lumea prin care a trecut.

Întinse cronologic pe tot intervalul anilor 1908-1981, *memoriile* sunt, la prima vedere, extrem de lapidare. Cu o maximă zgârcenie, Vesper ne introduce în universul familiei sale de la Horodnicul de Sus, din preajma și din timpul primului război mondial. Din această lume rurală el filtrează crâmpie despre părinți, care "doriseră amândoi, în anii adolescenței, să se îndrumeze spre școli mai înalte, dar împrejurările potrivnice le tăiaseră zborul". Cu toate acestea, tatăl său, țăran cu doar câteva clase primare, făcute sub stăpânirea habsburgică, "era abonat la ziare românești din Budapesta, Cernăuți și Orăștie", în timp ce mama, "abia ieșită de pe băncile școlii primare, își mai amintea poezii minunate", între care "Miorița". Pe răbojul memoriei sale, copilului i-au rămas întipărite "întâmplări obișnuite în vreme de război: bombardamente, lupte la baionete prin livezile satului, cantonări de soldați ruși sau nemți în casa noastră, după cum se succedau bătăliile pe fronturi imense". Prin casa părintească s-au perindat "ostași siberieni, calmuci, tătari, unguri, austrieci, români din Ardeal și din Banat". Dar, prichindelul, care descifrase tainele buchiilor, deși în școala primară era atras nu de zarva războiului, cât de biblioteca satească "Lumina", unde, scria el, afla *Povestiri pentru țărani*, de L.N. Tolstoi, *Alexandria* și *Istoria despre Arghir cel Frumos* și despre *Elena cea frumoasă*. Contactul cu biblioteca "acest paradis al tuturor minunilor" are o înfrăurire miraculoasă: "oamenii mi se păreau mai buni, cerul mai limpede; deveneam, pe nesimțite, stăpân de mine însumi: priveam la toate cu un fel de duioșie". Iar pe când se pregătea și înfăptuia unirea Bucovinei cu România, în capitala provinciei, la Horodnic lucrurile erau gândite și desluite în cuvinte mult mai simple: "Maică-mea era mereu voioasă, prinsă de-o mare bucurie. Într-o seară, tatăl meu se întoarse din târg (de la Rădăuți, n.n.) și ne spuse că, de-acum, gata, ne lipim de Patria-Mumă, de la care ne rupseseră dușmanii".

Liceul, la Rădăuți, înseamnă o nouă treaptă, "pe noul drum" unde "procentul cel mai ridicat îl constituiau elevii proveniți din mediul rural" și unde învățatul i se părea ca o "eliberare" de calvarul muncii fizice: "mult mai greu fusese acasă, unde, după o zi veneau treburile de seară, lecțiile de făcut și, dacă voiam să mai citesc, mă apuca miezul nopții", pe când la școală "trebuia să te lupți – doar pentru asta te aflai în oraș, să faci o ispravă, altfel puteai rămâne ușor în sat, să stai frumușel "la coada vacii". Greul rămânea însă pe spatele părinților care adăugau grijiilor de-acasă, și pe cea a cheltuielilor cerute cu școala: "maică-mea se pornea cu noaptea în cap, mai precis la cinci dimineața, ca să mă prindă mai înainte de a pleca la școală. Ajungea galbenă, frântă de oboseală, după ce străbătea cei cinci, șase kilometri, iarna, pe întuneric, gârbovită sub traista în care erau deale guri, pentru trei, patru zile și schimburi curate".

La Liceul din Rădăuți, elevul descoperă că profesorii sunt "cei mai mulți cu studii vieneze"; într-o carte a lui D. Caracostea află "cu caracterizări scilipitoare, toți fruntașii literaturii române"; se împietenește cu librarul Mihai Țurcan, care "a intervenit atât de subtil în cursul vieții" sale; în clasa

a VI-a obține premiul doi pe țară la concursul organizat de Societatea Tinerimea Română cu tema *Dezvoltarea teatrului românesc*. Pasiunea aproape necontrolată pentru lectură îl costă trecerea de la cursurile de zi la studiul particular.

Perioada cernăuțeană, ca student la Facultatea de Litere și Filosofie marchează o fază nouă în formarea sa intelectuală. Prezent aici în primii ani de după 1918 ia cunoștință cu numeroși profesori de mare prestigiu, între care Viorel Grecu, Leca Morariu, Alexandru Ieșean, C. Narly, Ion Nistor, Romulus Cândea. Vine în contact cu „Junimea Literară” unde va și debuta și în care vede „oglină întreaga mișcare culturală din acest colț de țară”. Dar, notează el, „stingerea din viață a profesorului Herzog, în urma unui atac de cord, în decembrie 1928, îmi spulberase planurile de a studia temeinic filologia romanică, de a pătrunde în subtilitățile acestei științe, ale cărei legi mă atrăgeau prin precizia lor”. Ca urmare, Vesper se transferă la București, unde, la aceeași disciplină îl află pe Ovid Densusianu – „a cărui *Historie de la langue romaine* îmi apărea – scrie el – drept cel mai splendid monument închinat graiului nostru”. Bucureștiul îl pune în contact direct cu magistri celebri: N. Cartoian, A.I. Candrea, Dimitrie Gusti, Mihail Dragomirescu, George Călinescu, Eugen Lovinescu – pe unii îi are ca dascăli, pe alții îi caută el însuși, sfios și îndrăzneț, arătându-le și primele sale încercări literare. Contactul cu unii îl introduce în universul mirific al științelor umaniste, întâlnirile cu alții îl silește să persevereze, să-și autoperfecționeze scrisul.

În anul în care obținea diploma de licență, semna cu Mircea Streinul, în 1934, programul editurii „Iconar”, pe care îl prezenta istoricului Ion Nistor, care, în calitate de ministru, îl lua ca șef de cabinet. În același an, Traian Chelariu se reîntorcea de la Roma și era numit redactor șef la „Glasul Bucovinei”, iar Mircea Streinul – directorul librăriei „Glasul Bucovinei”. Programul era și un protest voalat împotriva editurilor centrale, care erau interesate mai ales de profituri. „Vom încerca – scria Iulian Vesper și Mircea Streinul în programul lor – o depășire a clanurilor, coteriilor și bisericuțelor literare, care s-au dovedit o piedică în promovarea adevăratelor creații și vom privi fenomenul literar cu obiectivitatea prețioasă a colecționarului de artă”.

Informațiilor detaliate despre scriitorii bucovineni, legăturilor sale directe cu C. Rădulescu-Motru sau Vasile Voiculescu, Zaharia Stancu și foarte mulți alții, autorul le adaugă știri extrem de diverse despre viața sa intimă sau despre evoluția vieții politice și culturale din preajma, din timpul și de după cel de-al doilea război mondial. O întâlnire cu profesorul Nae Ionescu și o discuție despre „asalturile ce nu mai conteneau asupra ordinei stabilite prin Tratatul de la Versailles”, de pildă, îi oferă posibilitatea de a-l asculta o jumătate de oră pe magistrul cel mai popular, „logician de marcă” despre concluzia acestuia că, „în ce ne privește, stăm foarte bine; forțele naționaliste, armata de șoc a noilor idei (legionarii, n.n.) vor birui negreșit. Sunt atât de sigur de victoria lor – declară Nae Ionescu – pe cât sunt de convins că mâine va răsar soarele”!

Să mai semnalăm cititorului că Iulian Vesper s-a bucurat de aprecierea și prețuirea unora dintre cei mai de seamă dintre scriitorii și contemporanii epocii sale: Ion Nistor i-a fost, în 1934, unul dintre nașii săi, alături de directorul liceului Nicodim Ițcuș; Liviu Rebreanu și Ionel Teodoreanu l-au recomandat să fie primit în Societatea Scriitorilor, în 1943, când, sub regimul comunist rămâne șomer, la intervenția lui Mihail Sadoveanu este angajat corector la Editura pentru Literatură și Artă, unde îl are ca șef pe A. Toma.

Fără de lumea prin care a trecut – și care nu i-a fost mereu favorabil – Vesper ne apare ca un bătrân blând, înțelept și răbdător, care evită să scrie sub incidența sentimentelor; nu înjură pe nimeni, nu face aprecieri sentențioase, nu folosește invective sau cuvinte grele. În ajunul declanșării celui de-al doilea război se documentează și scrie o evocare de popularizare închinată vieții lui Mihail Viteazul, comentând „ieșirea României din războiul hitlerist” și alăturarea ei coaliției Națiunilor Unite, Vesper conchide doar „Bine, dar asta înseamnă o schimbare, un tur de forță, un fapt nemaipomenit!”. De altfel, Vesper își vede permanent de lucru. În 1968, de pildă, publică volumul de *Poezii*. Îi urmează alte două cărți *Ascultând nopțile* și *Al treilea orizont* la Editura

“Cartea Românească”. În 1969 era medaliat de statul finlandez, cu ocazia comemorării semicentenarului înființării Republicii Finlanda și retipărirea, în a II-a ediție, în Biblioteca pentru Toți, cea de-a doua ediție a *Kalevali*. Pentru această prestigioasă colecție traducea unul dintre cele mai valoroase romane canadiene, interbelice, a Mariei Chapdelaine. Încrezător în “forța de nebiruit a strădaniilor neîntrerupte”, Vesper este mereu activ și integrat mișcării culturale. Între ultimele sale bucurii notate în *memorii*, aflăm participarea la “Zilele culturii bucovinene” în septembrie 1977 la Rădăuți și, totodată, la sărbătorirea a 50 de ani de la absolvirea liceului “Eudoxiu Hurmuzachi”.

Volumul de *Memorii* ale lui Iulian Vesper este deopotrivă un document de istorie literară și de istorie propriu-zisă. Original, prin stil și concepție, ca și opera sa, volumul îndeamnă la o meditație intimă, oferindu-ne un exemplu de creator ce și-a urmărit cu tenacitate și perseverență idealul neabătut, neconținut.

Mihai Iacobescu

Un FĂT-FRUMOS *la orizontul vieții spirituale sucevene*

Când colectivul unei instituții culturale îndrăznește – în plină criză economico-financiară, politică și morală, care lovește deopotrivă “vârfurile” și “masele” – să scoată o revistă, este, credem, un semn al frământărilor interioare și al maturizării profesionale. În fond, viața fiecăruia dintre noi începe din clipa în care ne putem ridica deasupra mizeriilor zilnice.

Specialiștii de la Muzeul Etnografic al Bucovinei, angajați de câțiva ani într-o acțiune dificilă, temerară, costisitoare, de valorificare și conservare a patrimoniului etnologic al satului bucovinean, au editat și difuzat recent primul număr din anuarul pe care – dorindu-l, se pare, o continuare, pe un alt plan, a publicației scoase între anii 1926-1944 cu același titlu, de Al. Leca Morariu – au îndrăznit și ei să-l intituleze tot “Făt-Frumos”.

Anuarul apare sub coordonarea Mariei Mărgineanu, directoarea muzeului și sub redacția lui Nicolae Cârlan.

Cele 278 de pagini – tehnoredactarea computerizată este semnată de George Bilan și frumoasa copertă de Irina Țibulcă – cuprind studii și articole de **etnografie și folclor, interferențe**, considerații de **muzeografie, medalioane, note, însemnări, comentarii**, realizate de muzeografi, cercetători, publiciști, profesori, preoți, nume deja cunoscute, consacrate sau care se află în faza începuturilor promițătoare: Grațian Jucan, Eugen Dimitriu, Ion Popescu-Sireteanu, Maria Mărgineanu, Dragoș Cusiuc, Octavian Băncescu, Mihai Camilar, Nicolae Cojocar, Maria Olenici, Petru Rușșindilar și încă mulți alții.

Dedicat “civilizației populare din acest ținut de poveste”, care, așa cum relevă acad. Răzvan Teodorescu în *Cuvânt înainte* “aparține în chip eminent uneia dintre cele mai cunoscute regiuni istorice ale României, ce merită a fi știute și admirate de tot mai mulți compatrioți”, primul număr îmbină judicios cercetările fundamentale cu cele concret și preponderent aplicative, referitoare la comorile etnologice ale spațiului bucovinean, autorii manifestând interes și profesionalism față de elementele de noutate, rigurozitate științifică, respect pentru cuvântul scris, considerație și stimă pentru specialiștii din domeniul abordat sau pentru cititorul de rând.

Dorind ca acest tânăr și promițător “Făt-Frumos” să crească și să unească în juru-i toate forțele elitei intelectuale din zonă, specialiști de la catedra de limba și literatura română de la universitate, profesori cu preocupări pentru cunoașterea și valorificarea acestui atât de bogat și

mereu reîmprospătat tezaur de valori spirituale care ne definesc matricea existenței și durabilitatea în timp și spațiu, salutăm cu bucurie această frumoasă și nobilă inițiativă, dorind noii reviste mult, mult succes și... tinerețe fără bătrânețe și viață fără moarte.

Mihai Iacobescu

Dan Lucinescu, ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT, Colecția Restitutio, Editura Fides, Iași, 1999, 270 p.

Autorul cărții de față este el însuși un erou al unei vieți și activități captivante, neobișnuite. S-a născut la Botoșani, în 1927. A absolvit Colegiul militar din Cernăuți, apoi școala aeronautică de zbor, de la Sân Petru – Brașov. Începe Facultatea de matematici și fizico-chimice la Iași. În 1948, pe când era în anul III de studiu este arestat și condamnat la 15 ani de pușcărie. Îi face la penitenciarele din Târgu Neamț, Iași, Suceava, Jilava, Pitești, Gherla, Aiud. Își ia viața de la capăt. Lucrează ca sonдор, ca operator de ultrasunete. Face Facultatea de Mecanică la București. Se specializează în energie nucleară. Scrie peste 300 de studii și articole tehnice. Publică volumul *Tehnologii ultrasonice, magnetografice și de analiză spectrală*. Este autorul a patru brevete de invenție aplicate în străinătate, dintre care unul vândut de statul român în Germania. Este coautor al tehnologiilor NDT de la Centrala Atomoelectrică de la Cernavodă și din 1992 membru al Societății Naționale Suedeze de NDT.

Fără a fi istoric de profesie, iubește istoria cu o pasiune rară și scrie cu talent mai multe lucrări de istorie – pe care le-a ținut în sertar și publicat de curând la Editura Fides. Scrie evocări despre trecut (*Voivodul, Mihai Viteazul*, 1998), dar îndeosebi despre etape ale epocii contemporane, trăite nemijlocit (*Vitralii. Spre război, 1939-1941; Lupta, 1941-1944; Jertfa, 1944-1963; Întoarcere din neguri, 1963-1980*, apărute în 1997-1998) sau cărți de călătorie (*Prin Europa. Din Scandinavia la Pontul Euxin*, 1998).

Evocarea, închinată lui Ștefan cel Mare și Sfânt este o carte de popularizare scrisă din inimă, pentru iubitorii de istorie. Autorul și-a formulat în taină câteva întrebări cardinale despre formarea și afirmarea, activitatea și personalitatea lui Ștefan, adunându-și cu migală răspunsuri bine documentate, convingătoare, care ni-l dezvăluie pe Dan Lucinescu drept un foarte bun cunoscător a tot ce s-a scris până în prezent pe această temă. El vede în Ștefan – ceea ce constata Iorga – întruchiparea tuturor virtuților, pe care și le poate imagina și ilustra acest popor în câțiva din fiii săi aleși, care se nasc odată la câteva secole – ca, de pildă: Mihai Eminescu, Nicolae Titulescu etc. Cele zece capitole ale cărții fixează începuturile vieții lui Ștefan, preliminariile domniei, ocuparea și consolidarea domniei, înălțarea și inaugurarea Putnei, luptele cu turcii, activitatea de constructor, izolarea Moldovei și pacea cu turcii, invazia poloneză, victoria asupra lor și sfârșitul domnului.

Ca unul ce avea să devină făuritor de istorie, Ștefan a fost introdus în tainele istoriei înaintașilor și semenilor săi de către ieromonahul Paisie, om învățat la Athos și Constantinopol, rector al școlii de catehizare de la Mănăstirea Neamț. Copilăria și adolescența i-au fost pline de evenimente dramatice, culminând cu asasinarea tatălui său, la Reusenii, încât, viitorul domn și-a plămădit și călit o structură sufletească aparte, dominată de “un autocontrol al stărilor efective, amplificându-și voința și devenind stăpân pe comportamentul său”. Faptul ne amintește de Ionel I.C. Brătianu, care afirma: “Cine nu se poate stăpâni și conduce pe sine, nu poate fi nici dirigitorul altora”. Pribegia lui Ștefan în Transilvania, la Iancu de Hunedoara “avu efectul de șlefuire psihică a neprețuitelor sale valori”, ajutându-l să deceleze și să aprecieze elementele interferenței marilor culturi europene (p. 38-39).

Autorul stăruie asupra explicării bazei sociale largi și solide a puterii lui Ștefan, relevând că “arma secretă”, care-a asigurat succesele militare spectaculoase ale domnului, timp de aproape o jumătate de secol a fost colaborarea sa cu țărâtimea liberă. Însă, după ce vecinii statelor creștine din jur au încheiat rând pe rând pace cu turcii, lăsând Moldova singură, izolată, Ștefan – relevă autorul – a lăsat urmașilor sfat testamentar “de-a opta pentru alianță cu turcii” (p. 168).

Creând o imagine veridică, complexă, cu numeroase elemente proprii despre activitatea și personalitatea lui Ștefan, autorul nu este scutit de unele limite. Ștefan apare prea legat – uneori – subordonat de acel Daniil Sihastru, care, deși personaj real, are o proiecție cvasi-legendară. Autorul susține că Bogdan al II-lea, prin legăturile cu Iancu de Hunedoara ar fi fost “introdus în tainele cancelariilor guvernamentale, specifice erei habsburgice” (p. 21) – dar, în ce sens, când Casa de Habsburg a ocupat jumătate din Ungaria după 1541, iar Transilvania abia în 1686? Pentru autor, târgul Siret este “al III-lea Scaun domnesc” și se află “la 6 km sud-est de Fălticeni” sau că zidurile de apărare ale Cetății de Scaun ale Sucevei erau protejate de “șanțurile pline cu apă”, când arheologii au descoperit în ele arici de metal, care împiedicau apropierea cavaleriei dușmane. Comentând lupta de la Baia, autorul scrie despre Bogdănești “aflat pe malul Oituzului”, câtă vreme credem că este vorba de satul de lângă Râșca, nu departe de Baia.

Oricum, dincolo de aceste observații, cartea are virtuțile unei realizări serioase, temeinice. Ea se citește pe nerăsuflăte, cu mult interes și câștig spiritual, oferindu-ne clarificări și limpeziri convingătoare. Prin ea autorul ei face încă o dată proba talentului său de scriitor, dublată, în cazul cărții de față și aceea de istoric – Dan Lucinescu bucurându-se deja de o evaluare și consacrare publică, în calitate de membru al Societății Scriitorilor din Suedia și, totodată, al Uniunii Scriitorilor din România.

Mihai Iacobescu

O carte literară și de mărturii istorice: *Mihai Teliman, FOILETOANE*, Editura Septentrion, Rădăuți, 1999, 190 p.

Cel mai talentat și mai popular dintre ziarisții Bucovinei, nefericitul **Teliman** (1863-1902), omul răpus de ftizie la mai puțin de 39 de ani, se reîntoarce printre noi, cu unul dintre cele două volume postume: primul, *Foiletoane* (1906), uitat de cvasitotalitate, ca și cel de-al doilea, *Nuvela umoristice* (1907).

E o reîntoarcere timidă și tristă. Timidă, fiindcă recenta ediție, din 1999, pornește dintr-o margine de țară, de la Rădăuți, din inițiativa cărturarului **Vasile Precup**, profesor pensionar, în numele Societății pentru Cultură și Literatură Română, iar cartea se tipărește tot la Suceava, ca și în 1906, când apărea prefătată de George Tofan, sub egida Societății Școala Română – azi, ca și atunci, la Cernăuți sau la București, “ușile” fiindu-i închise. Tristă reîntoarcere într-o Bucovină din care jumătatea de nord e încă sub ocupație străină și abandonată oficial de niște pigmei, care au adus țara la sapă de lemn.

În recenta ediție, **Vasile Precup** a operat unele intervenții minime, strict necesare, în textul inițial, spre a-l face mai accesibil cititorului; el explică unele cuvinte, expresii, sintagme ieșite din uz, precum și unele evenimente; traduce textele germane prin osârdia acad. Radu Grigorovici; introduce ca postfață cea mai îndreptățită recenzie apărută în 1966, actuală prin conținut și prin titlu, *Un scriitor necunoscut, Mihai Teliman*, semnată de Nicolae Iorga.

Destinul lui **Mihai Teliman** este cel al unui intelectual român, care încearcă să ia cu asalt dificultățile și asperitățile unei stăpâniri străine. Născut la 20 noiembrie 1863 la Siret, urmează școala primară în târgul natal, gimnaziul și liceul real la Cernăuți, apoi cursurile Academiei de pictură la Viena. Își formează astfel o temeinică și erudită cultură umanistă. După terminarea studiilor, funcționează, între 1888-1890 ca profesor de desen la Gimnaziul din Suceava, apoi se dedică exclusiv ziaristicii; lucrează mai mulți ani în redacția “Gazetei Bucovina” și colaborează la mai toate publicațiile din zonă, între care “Bukowinaer Journal”, “Deșteptarea”, “Patria”, “Santinelă”. Munca până la istovire, neajunsurile vieții cotidiene, sănătatea șubredă îl răpun de tuberculoză pulmonară, în 1902.

Volumul aflat acum la cea de-a doua ediție, *Foiletoane*, are o dublă semnificația literară și ca document istoric. Umorul trist, abia stăpânit sau gata să irumpă în hohote, ironia fină, arta persiflării, măiestria cu care face haz de necaz, mijloacele estetice prin care ridiculizează prostia, lăcomia, îngâmfarea, invidia, mândria deșartă, demagogia unora și ipocrizia altora face din paginile sale adevărate bijuterii literare, originale, perene, care ar putea sta alături de cele mai bune scrieri ale clasicilor prozei satirice românești în frunte cu I.L. Caragiale.

Dar, aceleași *Foiletoane* conțin și mărturii cu valoare de document istoric, despre realitățile din Bucovina anilor 1890-1902. Astfel, colonizările și migrările, scrie el, au produs “mari schimbări pentru noi, românii bucovineni”, adică, “plebe de tot soiul, lighiane de străini, sosiră în țară cu îmbelșugata lor progenitură, umplând toate locurile, ca lăcustele, ce se năpustesc asupra roadelor bogatelor câmpii”. Dintre noii veniți, cei mai numeroși sunt rutenii: “inundați de veșnic crescândă influență a Galiției răsăritene, viitorul nostru e mai mult decât problematic, fiindcă, la noi, vin în sate, curat românești câte 30-40 de familii de ruteni pe an; asimilăm ce putem, însă, în fine, murim de prea multă mâncare”. Consecințele negative ale acestei invazii sunt pauperizarea autohtonilor; la Siret, de pildă “proprietarii avuți, de odinioară, ce locuiau în centrul orașului, au devenit azi pâlmași, ce duc o viață solitară, în căsuțe mici, așezate la periferia orașului”. Imaginea oamenilor de rând e jalnică: “Droaie de lucrători vin cu coasa pe umăr, oameni muți și trudiți, spre casă. Iată colo se așează pe prispă familia proletară; cu ochii afundați în orbite, cu fața colbăită, cu picioarele grele, rupte de ascuțișul miriștei, cu palmele bătătorite, pe prispa măturată se așterne un ștergar, iar din o legăturică cu grijă învălită se scot acum frugalele lor bucate, o mămăligă mucegăită, făcută încă ieri seară, căci, vezi, peste zi nu-i când...”

Fruntașii politici ai românilor – scria el – “în loc să-și strângă rândurile, spre apărarea comună, umblă besmetici, ca roiul de albine ce își caută matca rătăcită”; astfel că “bărbații, care ne făcură să credem că vor fi la timpul lor stejari, deveniră trestii de mocirlă, ce-și pleacă slugarnicul lor cap la cea mai mică suflare a vântului”. Un avertisment pare totuși să se anunțe, iremediabil: “coarda elasticității răbdării noastre cu mai suferă nici un pic de strunire...”

Iată numai câteva motive, pentru care semnalăm și salutăm călduros reîntoarcerea lui Teliman printre noi – mai mult încă: ar fi cazul ca filologii și istoricii să facă să apară o ediție completă a operelor sale, la București și difuzată în întreg spațiul locuit de români, ca o binemeritată expresie a prețuirii muncii sale oneste și valoroase, și, totodată ca un act târziu de dreptate istorică.

Mihai Iacobescu

**A. J. P. Taylor, *ORIGINILE CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL*,
Colecția Historia, Editura Polirom, Iași, 1999, Traducere și Note de Lucian
Leuștean, Postfața de I. Ciupercă, 246 p.**

Într-o împrejurare dramatică, a doua zi după prima conflagrație mondială, când încă lacrimile văduvelor și orfanilor nu se uscaseră, Vasile Pârvan declara cu amărăciune că misiunea istoricului seamănă cu cea a unui cioclu, care încearcă să dezgroape Adevărul, după ce acei care l-au ascuns nu mai sunt de față, ca să poată face vreun rău.

Lucrarea lui A. J. P. Taylor – apărută în 1961 în Anglia și în 1962 în SUA – este una dintre cele mai temeinice și apreciate analize, pe bază de documente a Europei interbelice și a cauzelor celei de-a doua conflagrații mondiale – cu precădere asupra conflictului izbucnit în 1939. Autorul pornește de la constatarea că “problema esențială vizează Marea Britanie și Franța, ele erau țările învingătoare în primul război mondial, ele aveau decizia în propriile mâini” și “guvernele britanic și francez au fost adeseori condamnate pentru că n-au declanșat un război preventiv la timpul potrivit”. După Taylor “cheia problemei” de fapt se află în răspunsul la întrebarea “dacă Hitler și-a propus în mod deliberat să pornească un război”.

Pentru a răspunde acestei întrebări esențiale, Taylor analizează moștenirea primului război mondial, aspectele esențiale ale evoluției primului deceniu interbelic, revizuirea treptată a sistemului tratatelor de la Versailles, agresiunea italiană asupra Abisiniei și sfârșitul sistemului de la Locarno, pacea semiramată din 1936-1938, Anschluss-ul și criza cehoslovacă, războiul pentru Danzig, făcând, pe baza documentelor, câteva argumentări, care au fost reluate și reanalizate “corectate, completate sau dezvoltate de numeroase lucrări și studii apărute până astăzi.

Între concluziile autorului vom semnală doar cele care ni se par încă actuale: cel de-al doilea război mondial a fost, în mare parte, o repetare a primului; Germania voia să anuleze verdictul primului război mondial și să distrugă pacea care i-a urmat; refacerea Germaniei deși întârziată, a fost fără precedent ca viteză și forță; problemele referitoare la ocuparea zonei renane, reparații, dezarmarea învinșilor au devenit, în cadrul negocierilor între Germania și Aliați “o competiție de șantaje reciproce, episoade senzaționale dintr-un film cu gangsteri” (p. 35); făcând împrumuturi și investiții imense în Germania de după primul război mondial, SUA, “au plecat de la presupunerea (corectă) că Germania, după înfrângere, nu mai era o amenințare pentru ei, dar au tras concluzia greșită că ea nu va fi un pericol nici pentru țările din Europa” (p. 37). Însă, “chestiunea decisivă care a contribuit la surparea coaliției din timpul războiului” a fost nodul gordian al permanentelor contradicții anglo-franceze (p. 37).

Remilitarizarea zonei renane “a marcat un punct de cotitură în istorie”: “reocuparea de către Germania a zonei renane a făcut dificilă – și chiar imposibilă – ajutorarea de către Franța a aliaților ei răsăriteni, Polonia și Cehoslovacia”; ziua de 7 martie (1936, n.n.) este un dublu punct de cotitură. Ea a deschis calea pentru succesul Germaniei, dar și pentru eșecul ei final” (p. 87). În fața ascensiunii lui Hitler, constată autorul, “mulți englezi, în special din Partidul Conservator, spuneau: “Mai bine cu Hitler, decât cu Stalin!”; și în Franța, când a urmat la conducere o majoritate de stânga, a Frontului Popular, “francezii conservatori, oameni de bine, au spus <<Mai bine Hitler, decât Leon Blum!>>” (p. 95).

Autorul mai demonstrează că, “perioada postbelică s-a încheiat când Germania a reocupat zona renană, la 7 martie 1936, iar perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial a început cu anexarea Austriei, la 13 martie 1938” (p. 109).

Relevând deopotrivă marile greșeli pe care le-au săvârșit, cu voie sau fără voie, conducătorii Angliei, Franței, SUA, URSS, autorul ne oferă o multitudine de judecăți extrem de valoroase și valabile până astăzi, între care aceea că “războiul izbucnit în 1939 a fost o tragică eroare și rezultatul unor gafe diplomatice de ambele părți”.

Mihai Iacobescu

Sorin Alexandrescu, *PARADOXUL ROMÂN*, Editura Univers, București, 1998, 335 p.

Format în România și desăvârșit în Occident – din 1969 s-a stabilit la Amsterdam, unde predă cursuri universitare de literatură și istorie română – Sorin Alexandrescu s-a remarcat prin mai multe volume tipărite la București, Paris, Amsterdam, printr-o multitudine de studii apărute în țară și străinătate pe teme de istorie, cultură, politică, filosofie, actualități; conduce revista “International Journal of Rumanian Studies”; este secretar al Asociației Internaționale de Studii de Română; este cetățean olandez și consilier pentru România al Partidului Creștin-Democrat Olandez etc.

Noua sa lucrare, *Paradoxul român* este o lucrare dintre cele mai originale și captivante – de istorie, filosofie a istoriei, reflecții și argumentații din numeroase unghiuri de vedere proprii. În cele șase capitole, autorul se referă la 1. *Construcția României Mari*, 2. *România interbelică democrată, pe scurt*, 3. *Un erou ratat: Carol al II-lea*, 4. *Dubla structură a lui Antonescu*, 5. *Fenomenul legionar – cîvântul și fapta*, 6. *Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat*, iar în final se oprește și asupra unor realități și personalități de după 1989.

Imposibil de rezumat în câteva rânduri, volumul este opera unui om erudit, care taie firul în patru, într-o manieră proprie, după ce în prealabil s-a documentat și înarmat cu aproape tot ce s-a scris esențial și recent pe această temă. De ce s-a oprit asupra perioadei interbelice? Autorul se justifică el însuși astfel: “Crescut în cultul democrației interbelice, am învățat abia mult mai târziu s-o cunosc, și, dacă părinții mei o admirau ca pe o fecioară neprihănită, eu o admir ca pe o femeie frumoasă și necredincioasă, pe care, deși nu pot s-o mai iubesc, nu pot nici s-o uit, pentru că, de fapt, încă îi aparțin” (p. 9). Dintre multele paradoxuri la care se referă, semnalăm câteva: geografic și istoric România se află între Europa Centrală, Răsăriteană și Balcani, dar, surprinzător și ciudat ea nu aparține nici uneia din zonele menționate fiindcă spațiul român s-a format la frontiera a trei zone culturale diferite și “românii și-au creat propria lor cultură, acceptând un minim de elemente din fiecare zonă” (p. 32-33). Abordând problema României Mari, autorul conchide, între altele, că “atât succesul după primul război mondial, cât și insuccesul de după cel de-al doilea (în privința Basarabiei și Bucovinei) maschează dezechilibrul intern al opoziției României”, care, în anii neutralității promovase o anumită politică duplicitară, purtând tratative și cu Puterile Centrale și cu Antanta, creându-se “falsa impresie că scopurile tratativelor fuseseră aceleași”, de unde a rezultat un prim dezechilibru; un al doilea dezechilibru a rezultat din faptul că “în toate provinciile noi, populația românească, fie majoritară (în Transilvania și Basarabia), fie minoritară (în Bucovina) era predominant rurală” și nu avea peste tot “o puternică pătură cultă”, în timp ce în cadrul aceleiași provincii exista și o “populație urbană, neromânească, inamică, dar și “mari pături urbane și rurale, românești și neromânești inerente, total dezinteresate” (p. 59-68).

Analizând fenomenul legionar, autorul stăruie asupra contrastului flagrant dintre intenție și faptă, conchizând că “noi am avut o autentică revoluție de dreapta, care n-a ajuns la putere, pentru că a fost zdrobită de Carol și Antonescu”, dar, în mod paradoxal, tocmai aceștia “au pus în aplicare

multe din doleanțele legionarilor”, încât “din punctul de vedere, legionarii ar fi putut spune că și-au atins scopul” (p. 221 etc.).

Fără a intra în alte paradoxuri – multe dintre ele acceptabile sau discutabile parțial sau total – apreciem că, în viziunea unui român devenit cetățean olandez, România interbelică apare ca un spectru complex și complicat, de lumini și umbre, iar cartea sa ne îndeamnă să medităm spre o mai bună cunoaștere și spre învățătură, pentru ca greșelile de ieri să nu se mai repete cel puțin mâine, dacă azi sunt cu mult mai numeroase și mai grave ca oricând.

Mihai Iacobescu

Un caleidoscop cu lumini dense
Grațian Jucan, *BUCOVINA. ARTICOLE ȘI ESEURI*, Editura Biblioteca
“I.G. Sbiera” Suceava, 1999

Ca o albină fără hodină și cu o perseverență de benedictin, cărturarul și istoricul literar Grațian Jucan, este mereu, de câteva decenii bune, o prezență vie în publicațiile culturale locale, zonale și centrale, cu studii, articole și eseuri de istorie literară, în general, sau de istoria culturii în Bucovina, în special. Cartea sa recentă, *Bucovina. Articole și eseuri*, Editura Biblioteca Bucovina “I.G. Sbiera”, Suceava 1999 – care se adaugă la cele peste zece-douăsprezece – înmănunchează articole și eseuri apărute anterior, oferindu-ne astfel un caleidoscop, cu lumini dense și consistente, care privesc prezența în Bucovina a unor personalități majore ale spiritualității naționale precum Mihai Eminescu, Liviu Rebreanu, Dimitrie Gusti, Șt. O. Iosif, dar și activitatea mai puțin cercetată, însă nu lipsită de însemnătate a unor “provinciali”, pe nedrept și poate nu în totalitate uitați, ca eminescologul Leca Morariu, poetul și epigramistul George Voevidca sau scriitorii grupați în jurul revistei “Iconar”.

Grațian Jucan se oprește cu migală, dragoste, înțelegere și profesionalism asupra operei lor în ansamblu și în detaliu; este vorba atât de fruntașii grupării iconariste, ca Mircea Streinul, Iulian Vesper, Traian Chelariu, Teofil Lianu, dar și de nume cu rezonanțe infime sau rămase în mare măsură anonime, ca Nicolae Roșca, Ion Roșca, Gheorghe Antonovici, George Drumur, Nicolae Pavel, Ghedeon Coca, Victor Măgură, Aspazia Munte, Teodor Ulmanu, Cristofor Vitencu, E.A. Zaharia, George Moroșanu, Vasile Gherasim, Mihai Horodnic, Vasile Posteuca, Procopie Miliște, Nicolae Teaciuc-Albu, iar dintre cei mai împliniți și aparținând unui timp mai apropiat nouă – Nicolae Tăutu și îndeosebi Dragoș Vicol.

E această modalitate – de prezentare și îngemănare a unor nume sonore majore, știute, arhicunoscute cu multe nume cvasianonime, într-o Bucovină cu destin mioritic, frântă astăzi în două – expresia încercării iscusite a autorului de-a releva și mai pregnant apartenența legitimă a Bucovinei la spațiul românesc prin fiecare preocupare și strădanie spirituală, dar și faptul că, așa cum munții se sprijină pe dealuri și câmpii, tot astfel marile personalități – pe o bogată și adesea extrem de întinsă și nebanuită trudă obișnuită.

Volumul mai cuprinde și articole ce se încadrează într-o tematică diversă: cultură și poezie în Bucovina, sentimentul “dorului”, repere spirituale ale orașului de la poalele Rarăului, comori bucovinene, Etnos și ethos. În final, cartea conține rezumate succinte în limbile franceză, germană, engleză, italiană, o notă asupra publicațiilor în care au apărut aceste articole și eseuri. Scrisă într-un limbaj curat, cu o pană sprintenă, muiată chibzuit în focul inimii și călită în luminile reci ale rațiunii,

cartea lui Grațian Jucan este un omagiu adus nefericitei Bucovine, muncii înaintașilor, al căror glas tainic este mereu același – “continuăți!”, o carte din care autorul ne este, deopotrivă, confesor și sfătuitor, prieten în clipele tainice de taifas spiritual și de dialog cu noi înșine.

Mihai Iacobescu

Corneliu Crăciun, *SOCIETĂȚI ACADEMICE DIN BUCOVINA. ARBOROASA ȘI JUNIMEA*, Fundația Culturală “Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1997

Corneliu Crăciun și-a ales pentru lucrarea de doctorat tema *Societăți academice din Viena, Cernăuți și Graz*. El a tipărit recent la Oradea o primă lucrare dintr-o serie consacrată societăților academice ale studenților români din Imperiul Habsburgic.

Demersul său științific reprezintă prima prezentare monografică exhaustivă a celor două societăți academice, Arboroasa și Junimea.

Cercetând atent arhivele celor două societăți, rapoartele anuale, presa vremii și literatura istorică referitoare la acestea, Corneliu Crăciun oferă, în cele 234 pagini ale cărții sale o imagine complexă, veridică, nuanțată. După un *Cuvânt înainte* – din care înțelegem seriozitatea și responsabilitatea cu care autorul s-a străduit să cerceteze și să ilustreze un astfel de subiect – lucrarea este împărțită în trei părți. Prima parte este dedicată **Arboroasei** și cuprinde: înființarea, formele de activitate, inițiative, desființarea și procesul conducătorilor societății. Partea a doua se referă la **Junimea** și are o largă gamă de aspecte: înființare, ideologie, inaugurarea anului administrativ, manifestări civice și politice, secțiile literară, muzicală, teatrală, juridico-economice, sportivă, manifestări culturale, biblioteca și cabinetul de lectură, publicații – periodice și foi umoristice, raporturi anuale ale societății, baluri, jubilee, excursii, legături cu alte societăți și instituții, fonduri bănești, donații și utilizarea lor, alumneul (internatul), muzeul și dizolvarea societății. În finalul acestei părți, într-un fel de epilog, *Obsesia istoriei*, Corneliu Crăciun relevă strădaniile predecesorilor pentru cunoașterea activității celor două societăți; sunt menționați Ilie Dugan (care, în 1930, tipărea la București o primă monografie consacrată Arboroasei și, împreună cu Arcadie Dugan, dona documentele celor două societăți Arhivelor de la Iași), Dan E. Petrovici și Orest Tofan; autorul apreciază că “Bucovina a fost urmărită de un destin tragic”, dar, în prezent, ea “se salvează prin memorie” și cartea sa este “o memorie în acțiune”. În ultima parte a cărții, a treia, *Anexe*, autorul adaugă lucrării cele mai semnificative documente: programele secției literare, lista cărților din Biblioteca Junimii etc.

Cartea lui Corneliu Crăciun este o realizare relevantă, scrisă cu competență și dragoste pentru Adevărul istoric. Ea rămâne o lucrare de referință pentru cunoașterea istoriei acestei provincii cu destin mioritic.

Mihai Iacobescu

Petru Rușșindilar, *GEORGE GRIGOROVICI ȘI SOCIAL-DEMOCRAȚIA ÎN BUCOVINA*, Editura Fundația “Constantin-Titel Petrescu”, București, 1998, 200 p.

A treia, în ordine cronologică, după evenimentele din decembrie '89 – celelalte sunt *Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei* (1995); *George Tofan – tribun al românismului în Bucovina* (1998) – recenta carte a lui Petru Rușșindilar este dedicată vieții și activității lui George Grigorovici. Pornind de la o bibliografie destul de restrânsă, ce i-a stat la îndemână – articolele lui George Grigorovici, cuvântările sale în Parlamentul din Viena, publicațiile social-democrate din Bucovina și din România, documentele editate de până la această dată, unele lucrări istorice privitoare la epoca analizată, dar și știri din arhivele locale și centrale – și, utilizând pentru prima oară informații extrem de semnificative din arhiva familiei Grigorovici, pune la dispoziție cu generozitate de către acad. Radu Grigorovici, fiul marelui militant socialist, om de știință, fizician, atomist și, totodată, istoric, Petru Rușșindilar ne oferă o carte care ne poartă prin istoria Bucovinei ultimului sfert al secolului al XIX-lea în deceniul pregătirii și înfăptuirii Marii Uniri, a României interbelice și a anilor ocupației sovietice și a regimului totalitar de până în 1950-1952, urmărindu-l îndeaproape pe George Grigorovici și pe distinsa și reputata sa tovarășă de viață, Tatiana Grigorovici, doctor în filosofie la Universitatea din Berna, militantă, și ea, a mișcării social-democratice.

Născut la 4 mai 1871 la Storojineț, George era fiul învățătorului Vasile Grigorovici, care provenea dintr-o familie de răzeși din Horodnic de Sus și până în 1857 purtase numele de Zub. Nași i-au fost, la naștere Teodor și Iancu Flondor (viitorul conducător și artizan al Unirii din 1918). Era al 13-lea copil și frate cu Emanuel, prozatorul și germanistul care și-a zis Grigorovitză.

George a urmat școala primară la Storojineț, liceul la Rădăuți și Universitatea la Viena. S-a înscris la Facultatea de medicină, pe care însă n-a finalizat-o și a intrat de timpuriu în mișcarea de stânga, în Partidul Social-Democrat. Revenit în Bucovina este redactor la publicația socialistă “Volksprese”, apoi, din 1905, secretar al Partidului Social-Democrat și al sindicatelor din Bucovina, precum și coordonator al gazetei “Lupta”. Era un intelectual erudit, poliglot, strălucit orator, remarcându-se ca un vrednic animator și îndrumător al mișcării social-democrate, pus în slujba emancipării politice, culturale și materiale a lucrătorilor, țăranilor, păturilor nevoiașе. Ca deputat în Dieta Bucovinei și în Parlamentul din Viena se implică direct în rezolvarea problemelor fundamentale ale societății bucovinene, pentru pregătirea și înfăptuirea Unirii Bucovinei în 1918 la statul român pentru legiferarea și aplicarea reformelor democratice din perioada interbelică, militează pentru unitatea social-democrației la nivelul întregii țări, preferă evoluția și condamnă revoluția, inclusiv pe cea din Rusia Sovietică, unde “o minoritate dictează asupra majorității covârșitoare a țării și dictează în contra democrației, dărâmă și nimicește democrația”. Deputat în mai multe legislaturi, în 1938 aderă la Frontul Renașterii Naționale, acceptând “sprijinirea regelui în acțiunea contra Gărzii de Fier”. Este subsecretar la Ministerul Muncii, alături de Mihail Ralea.

Răspлата unei munci de peste 50 de ani pusă în slujba idealurilor social-democrației? În 1949 noii ciraci ai regimului de “democrație populară”, acționând sub scutul trupelor sovietice de ocupație, îl arestează și încarcerează la Văcărești, unde moare la 18 iulie 1950, la vârsta de 80 de ani. Dezamăgită, disperată, revoltată de realitățile în care trăia, soția sa Tatiana lasă un zguduitor testament politic în care condamnă vehement regimul totalitar asemuindu-l cu cel al lui Hitler și considerându-l o aberantă abatere de la socialism, și se sinucide.

Restituindu-ni-l pe acest social-democrat și ctitor al Unirii Bucovinei cu România, Petru Rușșindilar săvârșește un act de dreptate istorică și oferă o carte, care, fără să fie completă și fără să

explice toate căile întortocheate ale evoluției de până în 1950, reprezintă un bun câștigat, un punct de plecare pentru viitoarele investigații pe această cale.

Cartea e și un rechizitoriu la adresa unor politicieni de după cel de-al doilea război mondial, care, aderând în 1948 la “unirea” PSD cu PCR, și-au sacrificat cu bună știință pe unii din cei mai de seamă conducători ai social-democrației, salvându-se, compromițându-se, acoperindu-se de blestemul contemporanilor și urmașilor – care abia acum urmează să fie investigat și relevat în toată goliciunea sa. Prin tot ce au avut mai bun, idealul teoretic și travaliul practic ale lui George Grigorovici rămân la temelia eforturilor de ieri și de azi pentru făurirea unei democrații reale, temeinice, durabile în România, care a fost și mai ales în cea care trebuie să fie.

Mihai Iacobescu

O antologie – document

Petru Țăranu, *MEMORIA DORNELOR*, Chișinău, 272 p.

Culegerea și publicarea, pe baza unor criterii științifice, a unor creații populare autentice, din diverse zone etnografice, a fost și rămâne un important act cultural, prioritar și mereu actual, cu o înaltă și profundă semnificație. Acest “izvor pururea reîntineritor”, folclorul, ne oferă, deopotrivă, așa cum aprecia Eminescu, un limbaj “curat ca lacrima și mai prețios ca aurul”, fiind, totodată, “expresia cea mai concentrată a simțământului și gândirii” poporului. Tocmai de aceea salutăm cu bucurie cartea d-lui Petru Țăranu, *Memoria Dornelor*, tipărită în condiții grafice excelente în Moldova dintre Prut și Nistru și ajunsă la noi de curând.

Prefațată de acad. Mihai Cimpoi, de la Chișinău, *Memoria Dornelor* este, așa cum o apreciază acest bun cunoscător, consecvent apărător și competent exeget al valorilor noastre spirituale, “o invitație incitantă la o călătorie spirituală în lumea pitorească a Dornelor, binecuvântată de Dumnezeu și străjuită de eternitatea muntelui, care apare în mentalitatea comunitară de aici ca un **axis mundi**”.

Autorul cărții, el însuși om al Dornelor, descinde dintr-o familie de țărani munteni, de la Șaru Dornei. Cu studii superioare umanistice de istorie, filologie și sociologie, dispunând de o bogată experiență de viață, ca diriguitor în trecut al unor sectoare și instituții județene, dar mai ales ca fost primar mai bine de-o jumătate de viață și, de fapt definitiv, totdeauna un mare iubitor și ocrotitor al vieții culturale, al cărților și autorilor acestora, oamenii culți sau creatori populari, Petru Țăranu este un om cu har și înclinații poetice, care nu se află la prima sa carte. Ceea ce a scris până acum este expresia vibrației sale de dragoste, înțelegere, prețuire și admirație față de oamenii de la munte, față de locurile mirifice din Bucovina, iar în noua sa carte, *Memoria Dornelor* – față de patrimoniul spiritual ne bănuim de bogat și de frumos, cu multe elemente originale, specifice comunităților rurale și urbane din această împărăție a muntelui și pădurilor.

Memoria Dornelor ne introduce într-o primă desfășurare, prin intermediul creațiilor populare culese de Petru Țăranu, în momentele-cheie ale vieții omului: **nașterea, nunta, moartea** – cu acele cutume: datini, obiceiuri, rituri și mituri, care populează și înnobilează din timpuri imemorabile viața moșilor și strămoșilor, ca și a părinților și fraților de astăzi. Suntem apoi conduși într-un univers spiritual ce însoțește viața omului, în ansamblul ei, printr-un impresionant evantai de creații populare și practici rituale, exprimate în descântece, balade, doine, cântece de joc, strigături, colinde, urături, teatru popular, alaiul caprei, sorcove, semănat, verghel – toate cu un comentariu lapidar, dens, competent, cu precizări referitoare la semnificația filosofico-etnologică a conținutului și practicilor rituale, dar și cu evidențierea și sublinierea laturilor specifice zonei. Spre

a da cărții sale atributele unei lucrări de specialitate cât mai utile, autorul consemnează la subsolul fiecărei piese folclorice data, locul și persoana de la care a fost culeasă, apoi, în finalul cărții Petru Țăranu adaugă și un vocabular, cu mulți termeni locali, cărora le explică semnificația, corespunzătoare în limba literară, cunoscută, accesibilă tuturor.

Memoria Dornelor, o antologie de creații populare bine structurată și comentată, reprezintă un document etnologic, filosofic, sociologic și lingvistic, care îl onorează pe autor și îl bucură și înavuște spiritual pe cititor.

Mihai Iacobescu

**Nichifor Crainic, *DOSTOIEVSKI ȘI CREȘTINISMUL RUS*,
Arhidiecezana Cluj, Editura Anastasia, 1998, 290 p.**

Dintre marile personalități românești din perioada interbelică, Nichifor Crainic revine cu o binemeritată și justificată prezență spirituală, recuperatoare și generatoare de înalte și permanente întrebări și căutări.

După cele două volume de *Poezie* (1990), care cuprind selectiv și bijuterii elaborate și memorate, în întinericul celulelor de la Văcărești și Aiud, în peste un deceniu și jumătate de detenție comunistă, după acele atât de captivante și relevante pagini memorialiste, *Zile albe, zile negre* (1991), după *Sfințenia – împlinire a umanului* (1993), *Nostalgia paradisului* (1994), *Puncte cardinale în haos* (1996), *Țara de peste veac* (1997) și *Ortodoxie și etnocrație* (1997), anul 1998 l-a readus pe Nichifor Crainic printre noi în case și în suflete, cu uimitoarele sale radiografii și reflecții asupra operei dostoievskiene – un curs predat studenților de la teologie, al Chișinău (1926-1928) și la București (1932-1933), un model de profesionalism, devenit azi o carte ce își merită existența între cele mai temeinice și durabile împliniri ale cugetului uman.

Ca într-un imens labirint, tot mai ademenitor, pe măsură ce-l străbatem, autorul ne introduce – ca un preot și, totodată, ca un vrăjitor – în lumea creațiilor geniale ale lui Dostoievski, cel care – alături de Shakespeare, care “a creat o lume a cărnii” a plăsmuit “o lume a spiritului” și “universul” său e poate cea mai desăvârșită halucinație care există și, în același timp, un realism care atinge fantasticul” – lume din care ni-i dezvăluie pe Raskolnikov, victima crimei sale, pe sinucigașii Kirilov, pe Stravoghin și pe starețul Zosima, pe Șatov, pe prințul Mășkin, pe Dimitri, Ivan și Alioșa Karamazov, ipostaze, chipuri nemuritoare ale eternului uman, cu oceanele lor de aspirații, frământări, patimi. Și dincolo de această fascinantă și antrenantă lume, a Răului și a Binelui, a necredinței și a luminii dătătoare de speranță întru propria noastră desăvârșire.

Nichifor Crainic ne deslușește, pe nesimțite, propriul său univers uman, mărturisindu-ni-se tainic, la fiecare pagină. Ajuns magistrul, declară fără echivoc: “Sunt absolut sigur de voința mea neclintită de a sluji de la această catedră idealul mării Biserici al cărei fiu sunt și eu, alături de voi. De n-aș fi sigur de ireproșabilitatea doctrinei sale, de tăria sa eternă, de scopul său mântuitor, aș fi azi un disperat”.

Purtându-ne astfel în Infernul și Paradisul lui Dostoievski, acest “Dante al Răsăritului” autorul – care, la mai puțin de un deceniu de la “catastrofa rusă”, din 1917, nu se teme să le declare studenților săi, vizionar: “revoluția rusă înseamnă prăbușirea unei lumi” și să precizeze imediat: “prăbușire vremelnică, credem noi” (ceea ce s-a adevărit abia în zilele noastre!) – ni se confesează totodată, aidoma unui credincios aflat în fața altarului, avertizându-ne că nu poți convinge dacă spui

altora ceea ce tu însuși nu crezi și că deasupra tuturor lucrurilor efemere rămân să ne strălumineze și să ne immortalizeze ființa noastră firavă acele mari virtuți creștine: Credința, Nădejdea și Dragostea.

Și pentru acest mesaj testamentar, Nichifor Crainic intră și sălășluiește în casele și în inimile noastre.

Mihai Iacobescu

Ioan Cocuz, Dumitru Cucu, *BĂNCILE ȘI CREDITUL FUNCİAR ROMÂNESC ÎN BUCOVINA (1840-1918)*, Suceava, Grupul editorial Mușatinii - Bucovina Viitoare, 1999, 194 p. + 4 planșe.

Cartea supusă recenziei, rod al colaborării dintre un istoric (Ioan Cocuz) și un specialist în finanțe (Dumitru Cucu), constituie o iscusită radiografiere a sistemului financiar din Bucovina ultimelor opt decenii de stăpânire austriacă. În mod practic, demersul științific al autorilor reconstituie mecanismul clasic de dominație financiară a unei regiuni subdezvoltate, fără instituții financiare moderne, de către un stat cuceritor, mai dezvoltat.

Lucrarea, precedată de un *Cuvânt înainte*, semnat de prof. univ. dr. Mihai Iacobescu (pp. I-VI) și o *Introducere* (pp. 5-15), conține patru capitole: *Starea economică a Bucovinei, 1775-1918* (pp. 17-37), *Circulația bănească în Bucovina* (pp. 39-43), *Băncile și creditul funciar românesc în Bucovina, 1840-1918* (pp. 45-114), *Băncile din Bucovina după 1918* (pp. 115-125). Trimiterile bibliografice (pp. 127-137) și anexele (pp. 141-192) întregesc această lucrare.

Inspiratul *Cuvânt înainte* se deschide cu o analiză a importanței banilor în istoria umanității, subliniindu-se influența maniheistă a acestora, general pozitivă pentru dezvoltarea societății, general negativă pentru dezvoltarea spiritului uman. Aprecierile lui Epictet, Sofocle, Shakespeare Napoleon I și Jan Timberger (pp. I-II) asupra acestui subiect întăresc aprecierea generală a prefațatorului acestei cărți, conform căruia „... cel ce făurește și stăpânește banul are prilejul de a-și însuși orice alte bunuri materiale și spirituale” (p. II). În mod practic, întreaga carte va fi scrisă sub semnul acestei aprecieri, autorii încercând să deceleze din multitudinea datelor istorice dacă populația românească din Bucovina a beneficiat sau nu - în comparație cu celelalte naționalități - de instituțiile financiare introduse aici de statul austriac. După o serie de aprecieri în jurul ideii dacă Austria a îndeplinit exclusiv doar o misiune civilizatoare în Bucovina, având drept rezultat crearea celui *homo bucovinensis*, definit prin „bilingvism și multilingvism... regionalism organic, toleranță și liniște...” se arată că această idee este neconformă adevărului istoric (p. III). De asemenea, sunt formulate o serie de aprecieri sugestive privind exploatarea țăranilor români din Bucovina prin intermediul cametei (p. IV), manifestare tipică de capitalism financiar incipient, în toate regiunile subdezvoltate din epoca modernă. Universitarul sucevean arată și meritele incontestabile ale curții vieneze care „a scos această zonă (Bucovina, nota ns.) de sub dependența înapoiatei Porți Otomane, a ferit-o de invaziile și raidurile prădalnice ale rușilor și turcilor, a introdus-o într-un climat de ordine juridică, de stabilitate, de contact mai strâns și mai direct cu civilizația Europei Centrale și Occidentale, fapt ce s-a răsfrânt pozitiv” (p. V). Se conchide totuși că „în sectorul financiar-bancar, ca și în conducerea vieții economice, politice și culturale, românii bucovineni erau marginalizați...” (p. V), sistemul bancar și de credit al Bucovinei aflându-se „în mâinile unui grup restrâns de elemente ale marii burghezii, ale patronatului, marilor proprietari și oameni politici alogeni...” (p. VI). Această teză va fi argumentată științific pe parcursul întregii lucrări.

Introducerea se deschide cu schițarea împrejurărilor care au favorizat anexarea Bucovinei de către Austria, anexare săvârșită în împrejurări complexe, când interesele geopolitice ale Austriei și Rusiei intraseră în coliziune. Propaganda confesională rusă din Principatele române, cât și proiectul de creare a unui stat românesc prin unirea Moldovei și Țării Românești, sub protectorat rusesc, reprezentau amenințări serioase pentru flancul estic al Imperiului Habsburgic, care-și vedea amenințată astfel și politica sa expansionistă în regiunea Dunării de Jos (p. 5). Din punct de vedere strategic, anexarea Bucovinei era foarte avantajoasă pentru Imperiul Habsburgic, deoarece „i-ar fi consolidat poziția în răsăritul Europei și i-ar fi facilitat o legătură directă între Transilvania și teritoriile acaparate de la Polonia” (p. 6). În continuare sunt descrise manevrele curții vieneze ce au condus la ocuparea fără luptă a Bucovinei, armata austriacă intrând în această regiune la 1 octombrie 1774. Sunt prezentate extrase ample din corespondența cancelarului Kaunitz cu consulul austriac de la Constantinopol, Thugut (pp. 7-13), extrase ce înfățișează mersul tratatelor dintre austrieci și turci pentru cedarea Bucovinei, și mijloacele de mituire și persuasiune folosite de austrieci în vederea atingerii scopului propus. Citirea acestor pagini ne sugerează superioritatea politicii externe a unui stat iluminist (Austria), ~~ce era influențată~~ de interese geopolitice clare, în comparație cu politica externă a două state încă semibarbare, Rusia și Turcia, ce era influențată de meschine interese personale.

Astfel austriecii obțin retragerea fără luptă a trupelor rusești cantonate în ținuturile Cernăuțiului, Sucevei și Câmpulungului în urma unui cadou oferit comandantului acestora, feldmareșalul Rumianțev. Acest cadou consta dintr-o tabacheră de aur încrustată cu briliante, la care s-au adăugat 5 000 galbeni (p. 7). Pentru a se obține cedarea Bucovinei, diverși dregători otomani sunt mituiți cu sume variabile (pp. 12-13). Reis Effendi manifesta o pornire ce friza ridicolul (având în vedere miza aflată în joc), solicitând un pumnal special, cu orologiu la mâner (p. 11), austriecii fiind gata să-i îndeplinească acest capriciu (p. 13). Evident, asemenea gen de dregători otomani nu puteau împiedica raptul Bucovinei, iar protestele lui Grigore al III-lea Ghica trebuiau să sfârșească în mod tragic pentru dânsul. O scurtă prezentare a evoluției politice a Bucovinei până la obținerea autonomiei prin decretul imperial din 9 decembrie 1862 (pp. 14-15) încheie această *Introducere*.

Capitolul I se deschide cu trecerea în revistă a câtorva opinii ale istoriografiei de limbă germană relative la starea de înapoiere economică și culturală în care se găsea Bucovina înainte de instalarea administrației imperiale austriece (p. 17). Autorii aduc în schimb contraargumente, arătând bogăția economică a ținutului înainte de anii 1774-1776, totul fiind admirabil sintetizat cu ajutorul unui citat din Eminescu, ce afirma că austriecii au găsit în Bucovina „o feudalitate cam întârziată în viața ei dar liniștită și liberă..., cu un popor liber de țărani și de păstori..., stări de lucruri cu totul fericite în privința îndestulării materiale a locuitorilor..., mănăstirile pline ca stupul de averi, o numeroasă clasă de țărani cu totul liberi, mazili, ruptași, răzeși, bresle de meșteșugari, starostii de negustori...” (p. 18, cu întreruperile de text operate de autori). Subscriem la veridicitatea acestui tablou istoric. Autorii arată că Bucovina se bucura și de o intensă viață culturală, de sorginte medievală, înaintea anexării, prezentându-se mai ales afluența de manuscrise și tipărituri românești din această regiune (pp. 19-20). Se conchide că Bucovina era destinată rolului de „hinterland agrar și forestier al imperiului, austriecii practicând o diabolică discriminare social-economică în comparație cu ale provincii ale sale. Această politică a constat în investiții și alocări de la bugetul statului nesemnificative pentru Bucovina” (p. 21). Subscriem în linii generale la această opinie, cu următoarea observație: austriecii au aplicat politica normală a unui stat cuceritor din epoca modernă, care putea raționaliza numai în mod treptat exploatarea/valorificarea economică a teritoriilor cucerite. Nici francezii, britanicii sau olandezii nu aveau un comportament diferit de al austriecilor în teritoriile cucerite, imperiile nefiind în postura unor societăți de binefacere. Există consemnate numeroase exemple de funcționari sau coloniști austrieci, în frunte cu guvernatorii Spleny sau

Enzenberg, care s-au arătat plini de solitudine față de populația băștinașă în diferite momente ale stăpânirii austriece în Bucovina.

Chestiunea *Fondului Religionar* creat la 19 iulie 1783 din bunurile mobile și imobile ale fostei episcopii de Rădăuți se bucură de analiza atentă a autorilor (pp. 21-22). Se arată că s-a practicat o exploatare foarte intensivă a resurselor forestiere ale Bucovinei, fapt ce a dus la o diminuare severă a acestora și la trecerea lor din mâinile proprietarilor români la cei alojeni (p. 25). Partea a doua a acestui capitol se ocupă cu analiza situației economice a Bucovinei din perioada stăpânirii austriece, analizându-se pe rând diferite ramuri economice. Se arată că austriecii au introdus măsuri de îmbunătățire a situației din agricultură, dar că flagelul cămătăriei a condus la înrăutățirea situației economice a micilor proprietari funciari (pp. 26-27). Generalizarea fenomenului arendășiei, însoțită de ipotecarea pământurilor și execuțiile silite a agravat această situație. Se constată că în ceea ce privește extracția etnică a creditorilor, evreii reprezentau 73,4% în 1876 și 71, 2% în anul 1877 (pp. 27-29). Citarea unor aprecieri ale lui Ioan Budai Deleanu asupra arendășiei întregesc tabloul asupra acestui adevărat flagel – arendășia în agricultura bucovineană (pp. 30-31).

Evoluția ramurilor industriei bucovinene este supusă unei analize succinte. Din text transpare în mod evident faptul că românii nu dețineau controlul acestor ramuri industriale (pp. 323-34). Analiza meșteșugurilor și comerțului ne arată aceeași situație (pp. 35-37).

Capitolul al doilea este consacrat expunerii celor două etape ale circulației bănești din perioada stăpânirii austriece în Bucovina: etapa florinului (1775-1892) și a coroanei (1893-1918). Este reprodusă *in extenso* legea cu privire la circulația coroanei, text românesc publicat în „Gazeta Bucovinei”, nr. 37-38 din mai 1892 (pp. 40-42). Se arată că în perioada august 1919 – 1 septembrie 1920 au circulat în Bucovina bancnotele austriece ștampilate de către oficiile financiare românești, aceste bancnote (coroane) fiind schimbate cu cele românești în perioada 1-10 septembrie 1920, într-un raport de 3 coroane la un leu (pp. 42-43).

Capitolul al treilea, se ocupă de evoluția băncilor și a sistemului de credit funciar românesc în Bucovina (1840-1918), reprezentând capitolul de specialitate *par excellence* al lucrării. Parcursându-i paginile consacrate, cititorul poate ușor conchide că românii au deținut întotdeauna în această perioadă o poziție marginală în sistemul financiar-bancar al Bucovinei (pp. 45-114, *passim*). Admirând frumosul proces de reconstrucție istorică a autorilor, conchidem totuși că acest lucru era unul firesc, datorită impactului dintre două civilizații diferite. Românii făceau parte din civilizația est europeană, retardată din punct de vedere economico financiar în raport cu civilizația central-europeană, capitalistă, reprezentată de statul austriac. S-a putut constata peste tot în epoca modernă că în urma impactului dintre o civilizație de tip capitalist și alta de tip tradițional, cea din urmă va sfârși totdeauna prin subordonare față de cea dintâi. Acest fenomen este însoțit de un cortegiu de suferințe și dezastre economico-sociale care pun întotdeauna sub semnul incertitudinii viitorul acelei civilizații foste tradiționale. Românii constituiau o populație majoritar rurală, având o foarte firavă elită economică sau socială, în comparație cu evreii și germanii din Bucovina. Majoritatea dintre ei fiind săraci în comparație cu germanii și evreii, nedispunând de o cultură economică suficientă, slab sprijiniți de propria elită, românii din Bucovina nu s-au putut ilustra prin crearea unor mecanisme economico-sociale proprii, care să poată concura în mod real pe cele similare deținute de autohtoni. Este greu de precizat în ce măsură a fost vinovat statul austriac și în ce măsură fatalitatea istorică de crearea acestui gen de situație.

La începutul acestui capitol se precizează că principala cauză a sărăcirii țăranilor români era „prețul ridicat al creditului, dobânzile împovărătoare pe care trebuiau să le plătească la băncile străine, camăta enormă impusă de cămătari” (pp. 45). Statul austriac a dat o lege care stipula o limită maximă pentru camătă, lege rămasă fără urmări practice deoarece țăranii români aveau mare nevoie de lichidități și acceptau condiții oneroase din partea cămătarilor (p. 46). Periodicele „Concordia” și „Revista Politică” au propus soluții pentru curmarea acestei stări de fapt (pp. 46-52), soluții care nu

s-au dovedit viabile, camăta funcționând în Bucovina până la sfârșitul regimului austriac. În continuare sunt prezentate băncile străine ce-si desfășurau activitatea în Bucovina (pp. 52-55), revenindu-se la analiza flagelului cămătăriei (pp. 55-57). Un tabel ce prezintă schematic evoluția procesului de înstrăinare a marii proprietăți românești din Bucovina, ilustrează concludent efectul dezastruos al cămătăriei și arendășiei asupra bunăstării elementului românesc din această regiune (pp. 57-60). Ca urmare a aceluiași flageluri, „Fondul religios” ajunge treptat în mâinile străinilor (pp. 60-61).

Elita românilor din Bucovina a încercat crearea unor instituții specializate în acordarea de credite mici pentru românii din Bucovina, așa-zisele „Însoțiri de economii și credit”, create la sfârșitul secolului XIX. (pp. 61-69), ce au înregistrat în general o evoluție bună, curmată de izbucnirea primului război mondial. Grigore Filimon din Plăvălari (Suceava) a fost preocupat de situația grea a țăranului român din Bucovina, „căutând soluțiile de salvare a acestuia din mizeria în care se zbătea” (p. 69). Pentru a oferi credite mici țăranilor, acesta inițiază înființarea cooperativelor de credit din Bucovina, după celebrul sistem al lui F.V. Raiffeisen. În mare, acest sistem prevedea crearea de mici bănci populare, cu rol de împrumut și păstrare, oferind dobânzi atractive pentru populația rurală. Este oferit un tabel cu 20 bănci (însoțiri) românești create după sistemul Raiffeisen la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX (pp. 77-80). Numărul lor ajunsese la 60 în 1902 (p. 88), 100 în 1905 (p. 95), 156 în 1908 (p. 110). În 1903 este înființat un organism coordonator al acestor bănci raiffeisiene, „Centrala însoțirilor românești de credit”, ce inițial înregistrează succese. O criză financiară prelungită ce a condus la creșterea dobânzilor de către marile bănci creditoare, coroborată cu mașinațiuni subterane ale unor bănci neromânești și cu unele afaceri riscante încheiate de Florea Lupu, aflat la conducerea Centralei din 1906 au condus ulterior la falimentul acesteia (pp. 103, 110-111).

La 1 iulie 1905 își începea activitatea „Banca Țării”, instituție ce avea menirea de a contracara influența băncilor străine și de a oferi credite ieftine, cu dobândă de 4.5%, rambursabile într-un timp mai lung (p. 112). Deoarece Florea Lupu se afla în majoritatea timpului la Viena, ca deputat în parlamentul imperial, conducerea efectivă ar fi trebuit să aparțină lui Ștefan Smal Stoțki, „care folosea tot mai mult această instituție de credit împotriva intereselor românești” (p. 113). Deputații români din Dieta Bucovinei au zădărnicit acest lucru într-o ședință dietală din 31 mai 1905. Cu toate acestea, activitatea „Băncii Țării” și a „Centralei” este grav compromisă în 1908 prin participarea la licitarea unor suprafețe forestiere deținute de Fondul Bisericesc, fără a avea capital suficient. Căderea guvernului creștin-social din Viena, favorabil intereselor românești, puternica concurență și unelirile băncilor străine fac ca această întreprindere românească să eșueze lamentabil. Astfel încât, conchid autorii, „... băncile aflate în mâinile capitaliștilor străini, în majoritate evrei, au continuat să controleze strict orice activitate economică și financiară în Bucovina” (p. 114).

Capitolul 4 începe cu un tabel ce prezintă 29 bănci ce și-au desfășurat activitatea în Bucovina după 1918. De asemenea, sunt prezentate trei bănci naționalizate și două firme particulare transformate în societăți pe acțiuni (pp. 115-117). Punctul forte al acestui capitol este oferit de prezentarea – până acum neobișnuită în cărțile de istorie – a activității sistemului financiar-bancar românesc în general, în perioada comunistă. Considerăm foarte binevenită această prezentare succintă (pp. 117-124), ce luminează un colț de istorie contemporană românească. O scurtă trecere în revistă a modificărilor intervenite în sistemul financiar-bancar românesc după 1989 încheie această lucrare.

La finele acestei recenzii se impun cu necesitate unele concluzii. În primul rând, autorii Ioan Cocuz (specialist în probleme legate de istoria Bucovinei, muzeograf, lider sindical) și Dumitru Cucu (economist-finanțist, director al sucursalei sucevene a Băncii Comerciale Române, președinte al Fundației Culturale a Bucovinei) ne-au oferit o lucrare de pionierat în domeniu. Această lucrare, bine documentată științific, este alcătuită preponderent pe baza unor surse bibliografice românești.

De aceea, ea reprezintă în mod firesc o istorie a instituțiilor financiar-bancare din Bucovina scrisă dintr-o perspectivă românească, autorii meritând toate laudele pentru contribuția oferită lumii științifice. Nu putem decât să sperăm că autorii ne vor oferi în viitor și alte contribuții științifice care să lumineze un segment de trecut istoric – istoria financiară a Bucovinei.

Mihai Lazăr și Florin Pintescu

PERSONALITĂȚI ALE BUCOVINEI DE ASTĂZI - PAVEL ȚUGUI -

Mihai Iacobescu

*

Există puțini oameni, care, ajunși în amurgul vieții, examinându-și, în taină, cu ochii minții, mulțimea anilor parcurși, efortul necontenit, dificultățile și adversitățile cu care s-au confruntat, încercările și realizările, să poată să-și spună în gând, după o sănătate și longevitate exemplare, că, dacă ar fi să-și reia de la capăt întreg firul existenței lor, ar proceda absolut identic, fără nici o abatere oricât de infimă, fiindcă știu că ei înșiși n-au făcut niciodată nimic împotriva cugetului și îndemnului lăuntric al inimii lor.

Un astfel de om este Pavel Țugui.

El a împlinit recent, în ajunul anului 2000, frumoasa vârstă de 78 de ani. Scrutându-și anii, care nu i-au fost lipsiți de grele încercări și lovituri neașteptate, poate astăzi să constate, în fața tribunalului său interior, propria-i conștiință, că, în pofida vicisitudinilor prin care a trecut este îndreptățit totuși să-și spună, în sine:

- "Cu voință și înțelepciunea necesară am reușit să mă mențin împreună cu familia și prietenii, la limanul obișnuitului, să evit căderea în disperare și dezgust total, salvându-mă, după atâtea suferințe și încercări, prin munca de cercetare și voința de a face ceva bun pentru neamul căruia îi aparțin!"

Oare câți dintre semenii noștri, făcându-și ei înșiși un tainic și cinstit "bilanț" al anilor, pot să-și spună același lucru?

*

Pe Pavel Țugui l-am cunoscut, inițial, prin intermediul scrierilor sale. Prima oară am găsit în rafturile bibliotecii din Alma Mater Sucevensis acele serioase și valoroase *Contribuții la o istorie a mișcării cultural-științifice din ținuturile bucovinene* (Craiova, 1977). Aflând multe lucruri noi în această sinteză, am simțit din rânduri și mai ales printre rânduri că autorul trebuie să fie negreșit din Bucovina. L-am întâlnit apoi, direct, în cadrul unor sesiuni științifice, la Suceava sau la Rădăuți, cu intervenții despre Bucovina.

Mi-a rămas încrustată în inimă o figură distinsă, de bucovinean de la munte, robust, dar sprinten și vioi, cu o față rotundă, netedă, șatenă, deschisă, proaspăt bărbierită, aureolată de un păr alb ca omătul, liniștit și cumpănit la vorbă, cald și convingător, urmărindu-și cu dezinvoltură, dar și cu o anumită tenacitate interioară, fiecare argument. Dintr-o anumită dârzenie firească, pe care-am simțit-o pulsând în gesturile, în vorbele și-n căutătura sa, între felul omului și numele său mi s-a creat în minte, în mod spontan, o legătură organică, fiecare exprimându-l cu claritate pe celălalt: Țugui – ceva mai înalt decât nivelul comun, care se vede peste ceva obișnuit, care nu se poate confunda cu ceilalți. Poate aceasta este numai impresia mea; și ea poate fi subiectivă, ca multe impresii. Numai că, cercetând universul biografiei sale, mi-am întărit convingerea că acest nume provine dintr-o poreclă, ce i se potrivește de minune. El s-a născut și a copilărit la Vicovul de Jos. Acolo există în toponimia minoră o salbă de omonime: Pârâul lui Țugui, Iazul lui Țugui, Poiana lui Țugui. Părinții și bunicii săi erau și ei un fel de Țugui la Vicovul de Jos – erau gospodari de frunte,

aveau o “moșie” mărișoară și toate acele toponime erau pe ocinile lor – măcar că înaintașii mai de demult se stabiliseră la Vicovul de Jos prin veacul al XVI-lea, venind din Transilvania, unde antroponimul Țugui a fost identificat și pe Valea Târnavelor, și în Banat, și în zona Bistriței Năsăud, dar nu lipsește nici în Muntenia.

*

Născut la 1 noiembrie 1921, la Vicovul de Jos, în familia gospodarilor Vasile și Ana Țugui, Pavel a fost primul dintre cei 5 copii: patru băieți și o fată.

Satul natal, cu oamenii, poveștile, snoavele, datinile, întâmplările sale, cu cele patru clase primare urmate în cătunul Remezău, cu alte trei clase la gimnaziul din centrul comunei, l-au îmbogățit și oțelit, cu acele valori adunate la o vârstă fragedă, care devin temelie pentru restul vieții, potențând tot ceea ce se adaugă ulterior. Fiindcă aici, la Vicov, Pavel a învățat să devină și să rămână un Țugui, adică **cineva**, nu chiar un om de rând.

Pe lângă multe zburdălnicii și bucurii ale începuturilor, sfârșitul copilăriei i-a fost grăbit și umbrat iremediabil de pierderea prematură a mamei sale, răpusă de o congestie pulmonară galopantă, îndată după Anul Nou, într-o iarnă cu troiene înalte, cu drumuri înfundate, care l-au împiedicat pe tată să-și poată duce soața la vreun doctor, în târg, la Rădăuți. Rămas orfan, împreună cu ceilalți patru frațiori mai mici, Pavel avea să noteze mai târziu:

– “Această cumplită nenorocire a avut un efect dureros asupra existenței mele: timp de peste un an am trăit chinuitoare coșmaruri, nu puteam dormi, mă copleșise o stare de muțenie... tulburările s-au accentuat, după ce tata s-a recăsătorit, iar prin clasa a VI-a primară a încolțit în mintea mea ideea de-a pleca de-acasă... Am spus bunicii Teodosia neliniștile mele. Ea mi-a spus că singura cale ar fi să-i cer tatei să mă dea “la școală, mai departe”.

Ceea ce l-a ajutat să meargă “la școală, mai departe” au fost propriile strădanii. La învățătură se remarcase an de an între premianții clasei. Se dovedea un Țugui printre colegii săi. Dar a mai avut și norocul ca la un colocviu, la care au participat, în iunie 1935, absolvenții claselor a VII-a din toate școlile comunelor Vicovul de Jos și Vicovul de Sus, președintele comisiei, institutorul Ion Vicoveanu să-l remarce și să-l aprecieze ca pe un elev deosebit, felicitându-l și cerând să vorbească la sfârșit cu tatăl său. Acest Ion Vicoveanu era un veritabil apostol al satului. Avea o bibliotecă imensă, era abonat la numeroase publicații, fiind – în timpul liber – și un pasionat apicultor, era abonat la toate revistele ce conțineau informații despre creșterea albinelor – inclusiv din Japonia; corespundea cu numeroși cărturari. Și, pe cine puneă el ochii dintre fiii de țărani și-l aprecia drept înzestrat pentru “școală, mai departe”, se făcea luntre și punte, ajutându-l să răzbată chiar dacă era sărac lipit pământului. Așa s-a trezit el chemat, în vara anului 1935, acasă la institutorul Ion Vicoveanu, cu încă alți trei absolvenți a șapte clase, selectați de dânsul, cărora s-a angajat să le dea “meditații” pentru admiterea la liceu.

Ion Vicoveanu – a cărui bibliotecă bogată se află azi la Muzeul Național al Bucovinei, într-un fond de carte special constituit, alături de cele ale altor cărturari bucovineni, între care Al. Leca Morariu, Simeon Florea Marian, Ernest Tarangul etc. – a fost un pion important în adoptarea deciziei lui Pavel Țugui de-a-și continua și căuta destinul “la școală, mai departe”, lăsând în urmă satul cu întreg universul copilăriei.

*

În toamna anului 1935, Pavel Țugui s-a înscris și a reușit cu bursă la Școala Normală de băieți din Cernăuți. Cheltuielile erau însă duble față de cuantumul bursei. Părinții trebuiau să completeze suma necesară și să-i dea și banii pentru toate cele necesare. Cum acasă, la țară, banii se procurau greu, în clasa a II-a de liceu, neprimind banii necesari pentru acoperirea cheltuielilor, directorul Școlii Normale l-a trimis acasă la “coarneau plugului”, deși în primul an de studiu se

clasase printre primii, fiind tot un ... Țugui. Salvarea a venit de la același generos Ion Vicoveanu, care l-a certat zdravăn pe Vasile Țugui, tatăl proaspătului licean, i-a împrumutat banii necesari și l-a trimis iarăși la școala din Cernăuți.

Au fost gesturi omenești pe care Pavel nu le-a uitat niciodată și atunci, ca elev, răspunsul său n-a putut fi decât unul singur: s-a clasat primul la sfârșitul anului al IV-lea de studiu și tot întâiul la examenul de "mică capacitate", care era o condiție obligatorie spre a fi acceptat în clasa a V-a secundară.

În aprilie 1939 consiliul profesoral l-a selectat să participe la concursul național de literatură română și istorie, organizat la București, sub egida Societății Tinerimea Română. Probele s-au desfășurat în București la Liceul "Gheorghe Lazăr". A obținut premiul III. Întâlnirea și cinstirea premianților au avut loc la Palatul Cotroceni, în prezența regelui Carol al II-lea și a unor fruntași ai vieții politice și spirituale interbelice. A trăit una din marile bucurii ale vieții: numele de Țugui i-a fost rostit de față cu suveranul și diriguitorii țării și a apărut și în coloanele presei centrale. Colegii și profesorii de la Cernăuți l-au primit și ei sărbătorește. Pavel Țugui începea să devină un nume rostit cu respect.

Profesorul de limba și literatura franceză, Georges Dementhon, francez get-beget, l-a convins să participe la 21 mai 1939 și la concursul de limbă și literatură franceză, organizat pentru toți elevii liceelor din Bucovina sub auspiciile Misiunii Universitare Franceze. Competiția s-a desfășurat la Cernăuți, în fața unei comisii de profesori de limbă și literatură franceză din Iași și Cernăuți. Surpriză! Surpriză mare și bucurie nouă! A obținut premiul al II-lea, dar, mai înalt decât premiul propriu-zis a fost faptul că fruntașii elitei intelectualității cernăuțene l-au încurajat cu cele mai alese sentimente de prețuire și admirație. I s-au deschis uși nebănuite; l-au primit cu dragoste și interes aparte numeroși oameni de seamă din capitala Bucovinei – care, după 144 de ani de cultură austro-germană, în timpul ocupației habsburgice, manifestau, acum, o vădită orientare și simpatie compensatorie pentru asimilarea și difuzarea spiritualității franceze. Între alte consecințe imediate ale succesului său la ambele concursuri vom menționa numai două. Savantul astronom Constantin Pârvulescu (1890-1945) – cunoscut și remarcat în lumea științifică interbelică pentru cercetările și descoperirile sale în domeniul astronomiei stelare (*Asupra roiurilor globulare de stele și relațiile lor în spațiu*) – care era atunci profesor universitar la Cernăuți, l-a primit în mediul său familial, rugându-l să devină "meditatorul" unui fiu al fratelui său, membru al Curții de Casație din București, însă a cărui familie locuia la Cernăuți. Vizitele și ceasurile trăite în casa acestuia i-au prilejuit un fructuos și bogat dialog intim cu omul și savantul Constantin Pârvulescu, democrat convins, mare prieten al Franței, militant împotriva nazismului, dar, mai presus de toate, un model de cinste, perseverență și râvnă benedictină în urmărirea și slujirea idealului său de viață. "Acest om - nota ulterior Pavel Țugui – mi-a picurat în suflet, la vârsta de 17-21 de ani, idei și îndemnuri, pe care mu le-am uitat niciodată".

În vacanța mare, din vara anului 1939 a primit acasă, la Vicov, două lăzi mari cu cărți, una de la Fundația Culturală din București, cea de-a doua de la Paris. Această lume a cărților i-a rămas, pentru tot restul vieții, apropiată și dragă, ca o ființă dătătoare de puteri tainice, de îndemnuri și încredere în el însuși.

Dar, cursul normal al vieții a fost învolburat și întunecat de urgia războiului. Invadarea Poloniei de către nemți și bolșevici. Asasinarea primului ministru Armand Călinescu. Căderea Europei de Vest și a Franței. Ultimatumul sovietic. Ocuparea nordului Bucovinei, a ținutului Herța și a Basarabiei. Prăbușirea României întregite. Convoaiele de refugiați din teritoriile cedate sub amenințarea forței și a războiului. Intrarea României în război în speranța redobândirii și eliberării teritoriilor cotate.

În anul școlar 1940/1941 Pavel Țugui și-a continuat studiile la Școala Normală din Șendriceni-Dorohoi. Apoi a revenit, în anul următor, la Cernăuți. Succesele au alternat cu surprizele

foarte diverse: premiant între absolvenții clasei a VII-a, dar și înțemnițat vremelnic pentru acuzația de a fi oferit hrană unor evrei din ghetou; apoi examenul de capacitate, la care s-a clasat pe locul doi, cu media 9,33; pe urmă, repartizarea și plecarea într-un regiment din Basarabia, la Bălți; despărțirea de profesori – Constantin Loghin, Emilian Goraș, Alois Grigorovici, Otto și Ipolit Tarnavski, Georges Dementhon etc. – cu acel sentiment al pierderii unor prieteni, îndrumători și confesori, dar și cu convingerea că, prin ceea ce au lăsat în inima și cugetul lui, foștii săi dascăli continuă să-l însoțească și să-l sfătuiască în continuare, că devenirea, împlinirea sa viitoare se află în taină și sub înrăurirea lor.

*

Evenimentele de la 23 august 1944 l-au aflat în zona Crișului, la Sebeș, ca elev-sergent la Școala Militară de ofițeri de la Ineu. A participat la luptele îndârjite pentru eliberarea Transilvaniei. A fost integrat în unități mixte, româno-sovietice, continuând lupta și pe teritoriul Ungariei. Pentru faptele sale de arme a primit medalia “Bărbăție și Credință”. S-a dovedit ca ostaș un fruntaș între ceilalți, un Țugu. După capitularea Germaniei, abia la 14 mai 1945, a fost lăsat la vatră, cu gradul de sublocotenent.

A găsit acasă o situație jalnică: “Populația județului – scria el – era înfometată. Bântuia tifosul exantematic. Pretutinderi – mizerie, foamete, păduchi, boli”. Față de perspectivele sumbre ale țării – învinsă, ocupată, împovărată de obligațiile față de noii stăpâni – oamenii reacționau diferit. Majoritatea se resemna. Unii, puțini la număr, dintre cei cu funcții înalte sub Antonescu sau dintre cei mai bogați, își luaseră tălpășița spre Occident, odată cu retragerea nemților. Alții, câțiva dintre foștii legionari, se grupaseră în faimoasele “sumane negre”, organizând noaptea, venind din munți, atacuri împotriva noilor autorități și a trupelor de ocupație.

Ce era de făcut? Să devină un resemnat, un mizantrop, un om pe care nu-l interesează nimic, un cadavru viu? Să se revolte și el, să ia calea codrilor, să adopte haiducia, în plină epocă modernă, într-o țară înșesată de trupe sovietice, nu însemna o sinucidere? Să cârțești împotriva noilor direcții politice, instaurate și protejate de baionetele ocupanților, când orice suspect era urmărit, ridicat și anihilat de un aparat represiv în continuă creștere?

Pavel Țugu a ales, temerar, o altă soluție: să se înroleze între cei cu putere de decizie! Numai astfel nu devenea suspect și putea acționa. Să între între cei chemați să rezolve ei înșiși treburile. Chiar să conducă. Să fie folositor obștii. Să rămână credincios conștiinței sale, îndemnului lăuntric de-a nu face decât ceea ce-l îndeamnă cugetul că este folositor lui însuși, neamului său. Să rămână fidel crezului pe care i l-au sădit în adâncurile ființei sale părinții, școala de la Vicov și de la Cernăuți!

Era învățător. Sublocotenent în rezervă. Fiu de țăran. Apreciat, cunoscut în zonă. S-a înscris în Frontul Plugarilor. Cu râvna, perseverența, modestia și vrednicia, care îi erau caracteristice, nu putea să nu răzbată, să fie și să rămâie un Țugu.

S-a implicat direct și curajos în soluționarea unor neajunsuri: să aducă din alte zone și să împartă la săteni porumb, gaz lampant, semințe, alimente, lemne de foc și de construcție, diferite alte ajutoare.

A fost chemat la Comitetul Județean al Frontului Plugarilor. A fost cooptat în “Consiliul politic” al Prefecturii Rădăuți – alături de poetul Eugen Frunză, fost combatant și el pe frontul de apus și de dr. Nandriș, care conducea sectorul sanitar și era un om de mare prestigiu, originar dintr-o familie de țărani, de lângă Cernăuți.

În iulie 1945 a participat la Congresul Frontului Plugarilor. A fost citat și remarcat de către unii lideri între care Mihai Ralea, Vasile Râșcanu, Petru Groza. Ulterior, a intrat și în P.C.R. Gândea că e mai bine să fii între cei care hotărăsc, decât înafara lor. Chemat să-i învețe pe alții, era decis să

învețe și el neconținut. Și-a dat examenele de diferență și bacalaureatul la Liceul “Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuți. Apoi s-a înscris la Facultatea de Drept la Iași.

În luna mai 1947 a fost avansat și transferat la București. După cinci luni de cursuri și examene – printre profesori i-a avut pe omul politic Lucrețiu Pătrășcanu și istoricul Vasile Maciu – a urcat și s-a consolidat pe diverse trepte în ierarhia structurilor centrale: instructor la Secția de Propagandă a CC al PMR, șef al Secției de Literatură și Artă, locțiitor al ministrului culturii, șef al Departamentului Artelor, Muzeelor, Monumentelor istorice și Învățământului Artistic.

A intrat în contact nemijlocit cu o galerie extrem de diversă de oameni: poeți, scriitori, dramaturgi, artiști plastici, actori, compozitori, din generații și medii sociale diferite, cu mentalități, veleități, opțiuni politice, concepții tot atât de diverse. Cu unii s-a împrietenit, a încheiat și păstrat relații strânse, amicale. Pe alții i-a apărat și ajutat. Față de alții s-a delimitat, s-a îndepărtat sau a rămas rezervat. A încercat să învețe din contactul cu fiecare, ca dintr-o carte imensă, cu o mie și una de pagini diferit scrise. Atent, prudent, perseverent s-a străduit să-și rămână credincios și idealului de cinste, omenie, dreptate, cu care plecase de acasă, din școală, călăuzit și ținut de instinctul acela al răzeșilor de la Vicov. care credeau în munca lor, în lucrul bine făcut. Fără a aștepta aclamații sau compensații, s-a folosit de poziția ce-o avea în ierarhia celor ce hotărau și influențau asupra destinului a zeci, sute și mii de oameni dintre care, unii, aflați atunci în amurgul vieții lor, precum Arghezi, Blaga, Călinescu, titani ai vieții spirituale românești respingeau cu vehemență, direct sau indirect, canoanele aberante ale dogmatismului, proletcultismului, stalinismului, totalitarismului.

Evocând – pe baza documentelor de epocă – relațiile sale cu Arghezi, Blaga și Călinescu, modestele sale contribuții la reabilitarea și integrarea creațiilor acestora în viața culturală a acelor ani încercați de dificultățile și adversitățile politicii de stalinizare, Pavel Țugui avea să scrie într-una din numeroasele sale lucrări, *Amurgul demiurgilor* (1998): “Destinul a vrut să le fiu contemporan, să-i iubesc, citindu-le operele, apoi să trăiesc în preajma lor, să-i cunosc ca oameni de geniu și la bine și la rău, să-i stimez și să-i admir pentru inepuizabila forță de muncă, dragostea lor nemărginită pentru locuitorii României... Ei au înțeles și au dezvăluit cu onestitate și geniu, atât virtuțile, cât și viciile neamului de oameni de pe țărmurile noastre... Am avut prilejul ca, în momentele dificile din viața acestor Titani ai culturii românești, să înțeleg suferințele și nedreptățile impuse de detractorii și dușmanii lor, cu puterile mele modeste să fac ceva, oricât de neînsemnat, pentru risipirea lor. Tot ce-am făcut, bine sau rău, a pornit din conștiința responsabilității și datoriei față de cultura românească, din prețuirea sinceră, nedisimulată, față de făuritorii ei”¹.

Una din coordonatele majore care i-au caracterizat și aureolat viața, activitatea, personalitatea lui Pavel Țugui, se referă tocmai la acest aspect major: să te lupți cu impostorii și detractorii, într-un regim arbitrar, totalitar și să încerci, prin toate mijloacele și cu toată energia ființei tale **să faci bine**, folositor semenilor tăi, neamului tău.

În acest scop, distingând valorile de nonvalori, sfidând numeroase indicații de factură stalinistă, proletcultistă, Pavel Țugui i-a ascultat și ajutat pe unii dintre marii creatori din generația vârstnică, Arghezi, Bacovia, Blaga, Hortensia Papadat-Bengescu, George Călinescu etc. sau pe unii dintre tinerii talentați dar ostraciizați sau înlăturați sub cele mai nedrepte pretexte. A acționat pentru restructurarea repertoriilor instituțiilor de artă, teatre, opere, filarmonici etc., în sensul reluării și valorificării lucrărilor clasice, românești și universale, diminuând din programe pseudocreațiile “realismului socialist” sovietic. A inițiat reorganizarea și modernizarea Muzeului Bruckenthal din Sibiu, înființarea Muzeului de Artă din Craiova, preluarea și amenajarea, cu o amplă funcționalitate de cercetare și vizitare a Palatului Culturii din Iași, restaurarea și inaugurarea a zeci și zeci de monumente de istorie, de artă și de cult, în capitală și în provincie. Unele inițiative au vizat direct readucerea în atenția generațiilor postbelice a tezaurului de valori artistice și culturale, din unele provincii istorico-geografice puse pe nedrept la index – cum era și cazul Bucovinei: sărbătorirea

centenarului “Ciprian Porumbescu”, instituirea concursurilor corale și instrumentale, crearea Ansamblului de Căntece și Dansuri Populare “Ciprian Porumbescu” la Suceava, continuarea și definitivarea lucrărilor de restaurare a Catedralei Ortodoxe din Rădăuți, finanțarea și înființarea Muzeului Tehnicilor Populare din Rădăuți și a Muzeului Arta Lemnului la Câmpulung Moldovenesc, trecerea la înfăptuirea celei mai ample opere de restaurare, conservare și ocrotire a valorilor naționale și universale din patrimoniul cultural al fostelor regiuni Suceava, Neamț, Iași etc. Ca șef sau membru influent al Comisiei Monumentelor Istorice a urmărit și sprijinit direct, timp de peste un deceniu restaurarea complexelor mănăstirești Putna, Sucevița, Moldovița, Voroneț, Humor, Arbore, Dragomirna, Cetatea de Scaun și Curtea Domnească de la Suceava, fixarea și respectarea zonelor de protecție ale acestor monumente. A sprijinit ridicarea și afirmarea unei largi pleiade de creatori talentați din Bucovina, între care poeții Teofil Lianu, Iulian Vespa, Traian Chelaru, Dragoș Vicol, scriitorul George Sidorovici, muzicologii Liviu Rusu, Ștefan Pavelescu etc. sau reabilitarea și ajutorarea unor personalități bucovinene din generația vârstnică, precum pictorul Löwendal, istoricii Ion Nistor și Teodor Bălan, profesorii Leca Morariu, Nicolae Grămadă, Milan Șesan, Ionel Negură, Vasile Grecu, A. Ștefureac etc.

Dar invidia, intrigile, mașinațiunile unor ariviști n-au întârziat să se arate. Inițial în forme ocolite, voalate, apoi violent, brutal, fără scrupule. La verificările membrilor de partid din 1949 “tovarășii” i-au formulat o simplă întrebare: de ce, ca elev la Școala Normală din Cernăuți, în decembrie 1941 a condamnat ocuparea și anexarea Basarabiei, a părții de nord a Bucovinei și ținutul Herța, de către URSS? Apoi, cum prin poziția sa fermă, prin inițiativele sale îndrăznețe, prin preocupările sale pentru revenirea la valorile tradiționale și clasice îi deranja și leza în “autoritatea” lor pe mulți sus-puși activiști și proletcultiști, în 1960, brusc, ca un trăsnet din senin, Pavel Țugui a fost înlăturat din funcția de șef al Secției de Știință și Cultură al CC al PMR, exclus din partid, fără a fi nici măcar discutat în organizația de bază, cum prevedea statutul. Motivul? A dovedit “concepții revizioniste”, are “idei naționaliste”, manifestă “liberalism”. La aceste acuzații se adăugau niște scrisori anonime, în care “foștii colegi” îl învinuiau că, în 1941-1943 avusese la Cernăuți, “manifestări naționalist-șovine și antisovietice, publice” și păstra încă legături clandestine cu colegi “foști legionari”.

Înlăturat și de la Universitatea București, unde era cadru didactic asociat, scos din locuința proprie, purtat prin tot felul de anchete la diverse organe de securitate ale sectorului Rahova, rămas fără mijloace de subzistență, Pavel Țugui a traversat o perioadă foarte dură, luând contact cu cealaltă față a regimului – cu aparatul represiv și procedeele arbitrare inumane, aberante – când foștii săi colaboratori au încercat să-l strivească, după ce slujise aceluiași regim cu onestitate un deceniu și jumătate.

*

Începea o nouă etapă în evoluția lui Pavel Țugui. Trebuia să nu se lase înfrânt. Să reia aproape totul de la capăt. Să părăsească structurile politice care-l excluseseră. Dar, nu pentru greșeli, ci – spre cinstea sa – pentru merite. Trebuia să-și completeze și consolideze poziția profesională – aceea de slujitor al școlii, la care, într-un anume fel, renunțase ademenit, în 1945, de cariera politică.

Cu dârzenia țăpinarilor de la Vicov, obișnuți și căliți cu greutatea și adversitățile de tot felul, Pavel Țugui nu s-a gândit nici o clipă să depună armele. La 39 de ani s-a apucat – cu o aviditate și conștiinciozitate pilduitoare – să învețe. În toți anii, cât se aflase în structurile politice scrisese sute de articole și studii – de istorie literară. Domeniul său predilect devenise deja filologia. Între 1961-1965 s-a înscris la Universitatea din București și a urmat cursurile Facultății de Litere, pe care a absolvit-o cu media 9,75, ca un Țugui între colegii din promoția sa. S-a înscris apoi și la doctorat, la prof. univ. dr. docent Al. Piru.

Cu începere din 1965 s-a angajat, prin concurs, lector la Universitatea din Craiova. În 1972 și-a susținut teza de doctorat, cu o lucrare monografică, închinată lui Grigore H. Granda, - care, împreună cu ale sale *Scrieri* – apărea în Colecția Restitutio, la Editura Minerva în 1975. După obținerea doctoratului, devenea, prin concurs, conferențiar, titularul cursului de literatură română contemporană. Deținând și funcțiile de redactor responsabil și secretar de redacție la “Analele Universității” din Craiova începea să editeze, între anii 1971-1982, nu mai puțin de zece volume din seria “istorie, filologie, geografie”, devenită apoi “științe filologice”. La aceasta se adăugau, an de an, propriile sale lucrări științifice, de istorie literară.

Destinul lui Pavel Țugui reîntrase, oarecum, pe făgașul unei vieți și activități normale. Munca la catedră îi aducea satisfacții, împliniri, bucurii. Se luptase cu dârzenie să-și clarifice, în 1967 – 1968, și situația politică. N-ar fi putut intra în învățământul superior și nici obține “avizul” să-și dea doctoratul fără să fie ... membru de partid. Fusesse nevoit să ajungă în audiență chiar la secretarul general, la Nicolae Ceaușescu și să obțină o ... confruntare cu doi “foști” colegi, care și de această dată, ca și cu câțiva ani în urmă, îl acuzau că în 1941 vorbise la Cernăuți, în public, la o serbare școlară, contra URSS, iar în 1939 intrase în legătură cu un elev legionar. Concluziile anchetei întreprinse de colegiul de partid fuseseră clare: “pedepsit pe nedrept”. A cerut ca hotărârea colegiului de partid să se publice în “Scânteia”. I s-a refuzat cererea. I s-a propus să reîntre în Consiliul Culturii. A refuzat, preferând munca la catedră.

În martie 1979 postul de conferențiar i s-a transformat în post de profesor. S-a înscris la concurs. Comisia centrală, prezidată de Elena Ceaușescu i-a respins dosarul pe motive ... politice. A reînceput lupta. A cerut și reușit să intre, din nou, în audiență la Nicolae Ceaușescu. Dosarul i-a fost primit și analizat de o comisie de specialiști. În septembrie 1979 devenea profesor. Era și șef al catedrei de literatură română și universală.

În primăvara anului 1984, când Pavel Țugui încă nu împlinise anii de pensionare, rectoratul Universității din Craiova a primit dispoziție de la secretarul general al partidului, Nicolae Ceaușescu, să-l înlăture de la catedră și să-l treacă, eventual, la un serviciu administrativ. Noua acuzație suna astfel: a ridiculizat cultul personalității, declarând public, la orele de cursuri și seminarii că “liderii partidelor și statelor nu trebuie să accepte să li se facă statui câtă vreme sunt în viață: aprecierile trebuie să le facă generațiile viitoare!”...

Detractorii au reușit să-l înlăture de la catedră, privându-l de posibilitatea de-a rămâne profesor consultant – la care l-ar fi îndreptățit bogata-i activitate. Sentința pusă în aplicare în 1984 a rămas, pare-se, definitivă. Intervențiile lui Pavel Țugui – după evenimentele din decembrie 1989, la conducerea Universității din Craiova, la ministrii învățământului și justiției și chiar la președintele Ion Iliescu – au rămas fără răspuns.

Pavel Țugui ar fi dorit o clarificare și reabilitare morală și profesională. El are credința fermă că timpul va aduce lumina cuvenită. Primele semne, care îi întăresc această nădejde sunt legate de alte două momente dureroase. În 1955, câțiva foști legionari, organizați în acele “sumane negre” i-au asasinat un frate, pe Petru Țugui, care a refuzat să le devină informator. Unul dintre asasini și-a mărturisit, în 1982, crima, pe patul morții. În 1962 a fost ucis – după ce a fost supus torturilor draconice, cu șocuri electrice – un al doilea frate, Ilie Țugui, ofițer la Târgu Mureș, care trimisese o scrisoare la “Scânteia”, protestând împotriva intențiilor unor diriguitori ai comunei sale de-a face ... colhoz la Vicovul de Jos – când pământul gospodariilor rămăsese dincolo de noua frontieră, stabilită arbitrar de sovietici, după ultimatumul din iunie 1940 și apoi prin tratatul de pace din 1947. În cazul fratelui Ilie Țugui, ofițerul, în 1995 s-a făcut lumină: Curtea Supremă de Justiție l-a reabilitat post-mortem.

Scrutându-și anii, cântărindu-și cu ochii minții viața, strădaniile și împlinirile, Pavel Țugui ar avea, astăzi, toate argumentele să constate că, în pofida înfrângerilor temporare, cel care a ieșit biruitor a fost el însuși.

A fost ca o pasăre, care nu și-a frânt niciodată cele două aripi – familia și idealul, care i-a animat și înaripat clipele sale de răgaz, cercetările în domeniul istoriei literare, activitatea cărturărească.

Familia i-a fost un prim reazem de nădejde. S-a căsătorit în vara anului 1948 cu Stela Cecilia, fiica foștilor săi dascăli, Elena și Ilie Spănu, de la școala primară din Remezău. “Împreună – constată astăzi Pavel Țugui – am reușit să ne organizăm propria noastră familie, să învingem multe greutăți, neprevăzute în viața de zi cu zi”². Când și-a început cariera în București, a stat inițial în gazdă la unchiul Stelei: Nicolae Spănu, avocat. Când, în 1960, a rămas fără serviciu și fără nici un venit, părinții de la Vicov și rudele din Rădăuți i-au sărit în ajutor, trimițându-i pachete cu ceea ce puteau.

Casa i-a fost și rămas un liman al liniștii și fericirii. Cei doi copii sunt astăzi și ei oameni cu rost la casele lor: feciorul, Vasile Țugui, a urmat Conservatorul și este profesor de violoncel și muzică de cameră la Universitatea de Muzică din București, iar fiica, Anca Mănoiu este psiholog-cercetător științific la Institutul de Gerontologie “Ana Aslan”³.

Activitatea publicistică, aproape 200 de articole și studii, note și recenzii, ca și cele peste 20 de cărți publicate, în majoritate de istorie literară, la care se adaugă altele rămase în manuscris, formează axul principal, rațiunea existenței sale, pârgia tainică și durabilă, care i-a dat echilibru și rezistență în fața intriganților, detractorilor, impostorilor, tuturor celor care au încercat să-l elimine în mod arbitrar și fără scrupule.

Ca unul care a învățat neconținut, atât de la oameni cât și din cărți, Pavel Țugui s-a simțit dator să-și aștearnă atent și consecvent propriile gânduri și simțăminte în bronzul slovelor – scrisul fiindu-i eliberare și consolare, refugiu și revoltă, armă și cântec, sens și răsplată pentru clipa efemeră, talisman al forței sale interne.

De aproape cinci decenii Pavel Țugui e mereu prezent în publicațiile centrale sau zonale, fie cu unele opinii și evaluări despre viața culturală a țării⁴, fie, mai ales cu contribuții de istorie literară – semnalarea, publicarea și comentarea unor manuscrise rămase de la Lucian Blaga⁵, Vasile Alecsandri⁶, Tudor Arghezi⁷, Mihail Sadoveanu⁸, Al.O. Teodoreanu⁹, Mihail Sorbul¹⁰, Teodor Bălan¹¹, Iulian Vesper¹² etc., date și fapte semnificative referitoare la viața lui George Bacovia¹³, Gala Galaction și N.D. Cocea¹⁴, Camil Petrescu¹⁵, Ion Pillat¹⁶, Ilarie Voronca¹⁷, Lucian Blaga¹⁸ și mulți alții. Numeroase articole și studii ni-l recomandă pe Pavel Țugui ca pe un pasionat și riguros cercetător al arhivelor literare, al publicațiilor vremii, al relațiilor dintre scriitori, al atitudinii lor față de unele probleme cardinale ale societății, vieții, creației etc. Uneori, analiza sa stăruie asupra unor publicații ignorate sau uitate de istoria literaturii române și dezvăluie semnificația majoră a acestora – cum e cazul cu “Foaia Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina” (1865-1869)¹⁹. Alteori, întreprinde investigații migăloase, de o impresionantă acribie științifică, pe textul unor documente demografice, rămase până azi insuficient cercetate și interpretate, așa cum a procedat cu recensământul din 1772-1774, efectuat în timpul ocupației rusești, ajungând la concluzii de o mare noutate și relevanță, despre structura etnică a populației din ținuturile de nord ale Moldovei, care au format ducatul Bucovinei²⁰ sau despre situația ceangăilor²¹.

De la studii și articole de istorie literară propriu-zisă, domeniu predilect, în care corectează și completează date și momente biografice²², explică enigme²³, prezintă “dosare” ale unor romane celebre²⁴, se angajează curajos în polemici, ca în “cazul Blaga”²⁵, Pavel Țugui trece dezinvolt la analiza unor expoziții de artă, cum e aceea a marelui Brâncuși²⁶ sau la prezentarea operei pictorului bucovinean Lövendal²⁷ ori fixează coordonate ale dezvoltării folcloristicii și etnografiei românești

pe durata unui deceniu²⁸ sau contribuția filologilor bucovineni la dezvoltarea și clarificarea unor probleme ale ortografiei românești²⁹, între anii 1864-1869.

Fără a ne propune să epuizăm întreg evantaiul tematic al studiilor și articolelor sale – ceea ce ar fi și imposibil – vom reține doar câteva coordonate definitorii: erudiția autorului, preocuparea de-a aduce informații sau opinii noi, respectul pentru adevărul istoric, pentru creator și pentru cititor în același timp, sinceritatea și atitudinea constructivă dovedite în clarificarea, corectarea sau completarea unor concluzii deja consacrate, interes pentru logica și forța argumentației, dublate de un stil îngrijit, elevat, elegant, accesibil deopotrivă specialiștilor și cititorilor de rând.

Aceste calități apar cu și mai multă pregnanță în cărțile sale, sporite de iscusința cu care autorul știe să îmbine detaliile în cadrul unor sinteze ample, priceperea de-a le selecta și organiza, de-a interpreta și prezenta subiecte vaste sau aspecte majore, care se cer elucidate.

Sub raport tematic, aceste cărți ar putea fi compartimentate, din motive didactice, astfel: lucrări cu caracter pedagogic, monografii închinare vieții și activității unor scriitori, spre a le fixa, pentru prima oară, locul și rolul în cultura românească; alte contribuții la istoria literaturii sau culturii.

Ca învățător prin formație și destinație inițială – deși a funcționat puțină vreme la școala primară din satul natal – Pavel Țugui a elaborat și publicat, fie singur, fie în colaborare, trei culegeri de texte literare și didactico-științifice – o culegere pentru clasele I-V, care a cunoscut două ediții³⁰, apoi, în două volume, o lucrare pentru clasele I-II și, o alta, pentru clasele III-IV, apărute la scurt interval³¹ și care au devenit instrumente utile pentru învățători și elevi în deceniile al optulea și al nouălea. În aceeași categorie – ca instrument de lucru pentru studenții de la filologie și pentru profesorii de limba și literatura română – dar și ca lucrare, care definește un domeniu reprezentativ al activității lingvistului Iorgu Iordan este volumul *Limba română literară – Studii și articole*³².

Dintr-o a doua categorie – monografii dedicate vieții și activității unor scriitori, spre a le fixa mai complet și mai nuanțat locul și rolul în cultura română – consemnăm: două volume lui Grigore H. Grădăraș, prima, *Scrieri* (1975)³³, cea de-a doua – *Omul și opera* (1977)³⁴, cea dintâi, apreciată de specialiști ca o “ediție excelentă”³⁵ și “un act de justiție literară” pentru un scriitor care nu trebuie uitat³⁶, este completată de “o monografie asupra vieții și operei aceluiași scriitor” care “se bazează pe lectura întregii opere, a scrierilor despre autorul cercetat” și “monografia se citește cu interes și cu folos, cu impresia că multe lucruri noi despre autorul *Miosotisului* nu prea sunt de așteptat de acum încolo”³⁷.

O semnificație similară o are volumul închinat scriitoarei Alice Călugăru³⁸ – care reprezintă “cea dintâi ediție completă din scrierile literare” ale acesteia, lucrare care “pe lângă seriozitatea literară a textului – scria Z. Ornea în “România literară” – se impune a fi relevantă și prin rigoarea compartimentului de note, unde aflăm toate informațiile necesare”³⁹. Despre aceeași lucrare Al. Piru nota că “Prefața lui Pavel Țugui, de peste 60 de pagini este o micromonografie a scriitoarei româno-franceze”⁴⁰.

Pe aceeași linie, a cunoașterii operei literare a unor nume mai puțin cunoscute și sonore, și, totodată, ca un act justițiar ce se cerea împlinit, el ne restituie – în colaborare cu profesorul Constantin Matei – după toate criteriile riguros științifice creația unui mare poet oltean, Dumitru Ciurezu, *Sus la nunta stelelor* (1994), cu o postfață de Al. Piru⁴¹, fapt apreciat de specialiștii de astăzi ca exprimând și “experiența profesorului universitar Pavel Țugui, apărător și susținător al valorilor literaturii noastre, într-o perioadă întunecată a ei”⁴².

Alte lucrări se constituie în contribuții majore la pregătirea unor ediții exhaustive pentru colecția “Mari scriitori români”: este și cazul volumelor scoase în 1990 din opera lui A.E. Baconsky, *Scrieri*, vol. I *Poezii* și vol. II *Proză*, apreciate de istoricii literari drept “o apariție editorială de excepție”, însoțite de un tablou cronologic “de o rară minuție”⁴³, conținând “corecții majore de optică și o copioasă recompensă pentru efortul de a-l reciti pe A.E. Baconsky”, Pavel Țugui

pregătind și îngrijind această ediție, “cu un devotament apologetic, în sensul bun al cuvântului”⁴⁴. Cum în volumul de proză era inclus și romanul său *Biserica Neagră* – puțin cunoscut și imposibil de publicat până în decembrie 1989, dar apreciat de acad. Eugen Simion ca “o primă încercare la noi de a pune dictatura de tip stalinist într-o parabolă atroce împinsă deliberat spre un grotesc enorm”⁴⁵ – Pavel Țugui l-a publicat într-o a doua ediție, însoțită de “Câteva lămuriri”⁴⁶, pentru descifrarea cât mai exactă și dreaptă a semnificației acestui roman, scris în urmă cu 20 de ani, și a locului său în creația acestui mare poet.

Dintre lucrările care pun în lumină coordonatele necercetate ale activității unor mari personalități ale culturii noastre o însemnată excepțională au cele trei volume ale lui Lucian Blaga⁴⁷, *Din activitatea diplomatică. Rapoarte, Articole, Scrisori, cereri, telegrame. Din anii 1927-1938*, apărută în 1995. La apariția acestei monumentale lucrări, cotidianul “Adevărul” scria: este “un act de restituție culturală ce poate fi calificat drept excepțional”, fiindcă “este o lucrare fundamentală sub raport documentar despre cei mai necunoscuți ani din viața lui Lucian Blaga”⁴⁸.

Într-adevăr, documentele inedite încorporate în cele trei volume acoperă peste 11 ani din activitatea diplomatică foarte complexă a poetului și filosofului la legațiile României din Varșovia, Praga, Berna și Viena, dezvăluindu-ne, așa cum apreciază Pavel Țugui într-un dens și amplu *Cuvânt înainte* “aspecte importante ale activității lui Lucian Blaga, ale gândirii și opțiunilor sale social-politice, dar și artistice, inclusiv contribuția lui la cunoașterea țării noastre, a culturii și artei românești peste hotare”; aceste documente “relevă patriotismul și umanismul” poetului ca “principii fundamentale ale activității lui în străinătate”, pun în lumină “o trudă imensă, sisifică, capacitatea pluridimensionată în organizarea serviciului de presă, iscusită drămuire a timpului disponibil, dezinvoltura intelectuală a geniului blagian, în stare, ca și Eminescu sau Arghezi, să cumuleze în propriul “laborator” probleme atât de felurite, precum zămisirea unui poem, redactarea unui eseu sau studiu filosofic, compunerea unei drame, răsfoirea presei elvețiene sau austriece (deseori citirea ei atentă!), redactarea și revederea rapoartelor, regizarea nenumăratelor întâlniri și convorbiri cu oameni de cultură, ziariști, politicieni străini, corespondență neîntreruptă cu superiorii săi de la București, vizite la redacțiile unor publicații, audierea unor concerte și emisiuni radiofonice, lectura presei românești, participarea la manifestări artistice, conferințe etc... și excursii pentru relaxare”⁴⁹ fără aceste informații, viața, activitatea, personalitatea lui Blaga ar fi fost incompletă.. de aceea, subliniind atât uriașa ei însemnată, cât și truda și competența istoricului literar Pavel Țugui, Teodor Vărgolici scria: “ediția a fost elaborată cu răbdare și benedictin. Mai mult decât atât, ediția a implicat o muncă de Sisif, de rob de galere, cele peste o mie de pagini ale celor trei volume cuprinzând documente necunoscute până acum, pe care Pavel Țugui le-a copiat pur și simplu, cu mâna, de-a lungul a multor ani de trudă”⁵⁰.

Documentele diplomatice publicate de Pavel Țugui îl așază pe Lucian Blaga, alături de Nicolae Titulescu, dirigitorul politicii externe românești timp de aproape două decenii, în galeria marilor slujitori ai idealurilor de organizare și consolidare a păcii, înțelegerii, colaborării între popoare, fără a fi aderat și simpatizat cu vreun partid politic anume, întocmai ca și Titulescu, Blaga dovedește – în aprecierea evenimentelor și acțiunilor politice – criterii profund raționaliste și umaniste, având la bază principii democratice, idealul de libertate, egalitate și de independență al popoarelor “respingerea violenței și dictatului ca mod de guvernare, condamnarea fanatismului și intoleranței de orice natură ar fi ele, egalitatea și respectul între popoare și grupuri etnice, umanismul, liberalismul și respectul legii și al drepturilor cetățenești, devotamentul față de patrie și poporul român”⁵¹, ca și față de pacea și progresul omenirii.

Fixarea și ilustrarea dimensiunilor diplomatice ale poetului și filosofului Blaga capătă și semnificația unui mesaj înalt peste vreme: pentru a avea o imagine cât mai veridică în lume, România trebuie să fie reprezentată în aparatul diplomatic în străinătate de oamenii cei mai valoroși și onești, de cei mai de seamă mesageri ai vieții sale spirituale.

Dintre lucrările lui Pavel Țugui, care completează cu noi documente inedite imaginile unor personalități de seamă ale culturii românești menționăm, în ordine cronologică, încă două volume importante. Primul este *Eminescu – Creangă. Documente biografice inedite* (1996)⁵². “cartea are – așa cum evidențiau specialiștii – în primul rând, o certă valoare istorico-literară, sub aspect documentar, circumscris în sfera biografiei, dominantă fiind comunicarea de date noi, de elemente inedite”⁵³; acestea se referă fie la membrii familiei Eminescu, pe linie maternă⁵⁴, fie “la biografia lui Ion Creangă, acolo unde ea prezintă, pentru cei mai mulți cercetători ai acestuia, locuri albe”⁵⁵; în acest fel, Pavel Țugui realizează “un pasionant roman documentar, dialogul cu documentele autentice și cu interpretii anteriori ai lor fiind condus autoritar și în limitele discuției elegante”⁵⁶.

Cel de-al doilea volum, mai semnificativ, atât prin conținutul, care îmbină reconstituirea obiectiv-memorialistică, însoțită de documente inedite, cât și prin tematica majoră, ostracizarea, în prima fază, apoi recuperarea de către regimul totalitar (ivrit și sprijinit de trupele sovietice de ocupație) a creațiilor lui Arghezi, Blaga și Călinescu – cu relevarea și demonstrarea rolului lui Pavel Țugui în risipirea suferințelor și nedreptăților impuse de detractorii și dușmanii lor acestor “demiurghi ai spiritualității poporului român”⁵⁷. Volumul este intitulat *Amurgul demiurgilor: Arghezi, Blaga, Călinescu. Dosare literare* (1998). Contemporanii au primit cartea cu un vădit interes: “O bună parte din “materia” acestui util și interesant volum – scria cotidianul “Adevărul” – este scoasă din caietele de notițe ale unui activist inimos și cu dragoste de carte, care a încercat să se opună, pe măsura puterilor lui, experiențelor “liniei cominterniste, antinaționale și antiromânești” din politica generală a țării, cu grave și ireparabile consecințe pentru știința și cultura națională”⁵⁸. Mai riguros și, rezumând semnificația și ineditul cărții, criticul și istoricul literar Nicolae Manolescu constata că “domnul Pavel Țugui privește lucrurile dintr-o perspectivă diferită de aceea a majorității revizuirilor actuale și anume, punând accentul nu pe colaboraționismul intelectualilor români din regimul comunist, ci pe eforturile regimului însuși de a-i “recupera”. Lucrând la secția de știință și cultură a CC al PMR, al cărei șef a fost din 1955, autorul cărții a luat parte (și a contribuit în bună măsură) la schimbarea atitudinii oficialităților comuniste față de Arghezi și de alții. Punctul său de vedere este, așadar, explicabil. Documentele și mărturiile d-lui Țugui clarifică atât cauzele excluderii în 1948 a poetului *Cuvintelor potrivite* din viața literară, cât și pe cele ale “reabilitării” lui complete în 1955”⁵⁹.

Un alt slujitor al scrisului contemporan, clujeanul Constantin Cubleşan, de la “Steaua” decelează foarte exact sensul și veridicitatea cărții: “Fost activist de marcă în aparatul de partid, pe tărâm ideologic-cultural, vreme de un deceniu, Pavel Țugui demonstrează tocmai aceea ce a demonstrat pentru durata întregii perioade a socialismului, anume că au existat oameni lucizi, raționali, cu conștiința reală a valorilor naționale, care s-au străduit, cu o strategie a pașilor marșanți, probabil singura posibilă în condițiile epocii, de la locul unde se aflau, să readucă la cumpănă dreaptă, înțelegerea rosturilor culturii românești, ceea ce zeloșii partinici distrugau cu voința unei uri, cunoscute și recunoscute, a neputinței ridicată împotriva performanței autentice”⁶⁰.

Într-adevăr, semnificația cărții este dintre cele mai complexe, iar conținutul – dintre cele mai captivante și mai incitante. Dezvăluind, cu probe documentare indubitabile acțiunile și mașinațiunile unor impostori și detractori ca Leonte Răutu, Mihail Roller, Ion Vitner – care, dețineau frânele conducerii în politica ce privea domeniul cultural-ideologic – autorul se implică direct și adânc în demascarea și înlăturarea criteriilor aberante, proletcultiste, staliniste, de triere și apreciere a valorilor; “amurgul” demiurgilor Arghezi, Blaga, Călinescu – amurg doar în ceea ce privește vârsta lor biologică – devine, de fapt, prin renașterea și revenirea creațiilor lor în centrul valorilor spirituale nemuritoare, triumful poporului român asupra încercărilor staliniste și comuniste, ajutate de elementele alogene strecurate în structurile politice conducătoare, de-a-i schimba și denatura matricea individualității sale; cartea dezvăluie începutul revenirii românismului la albia evoluției sale firești. Ceea ce s-a întâmplat în decembrie 1989 își are, așadar, rădăcinile într-un

proces complex, subteran, îndelungat, început în anii la care se referă această carte. În același timp este vorba, totodată, de o scriere – cheie pentru înțelegerea vieții, activității și personalității lui Pavel Țugui. Acesta era exclus din partid și din funcțiile de conducere de indivizi ca Ion Vitner și Mihail Roller, în anii în care regimul se vedea obligat – tocmai la stăruința și perseverența unor oameni onești ca Pavel Țugui – să “recupereze” trei dintre titanii vieții culturale românești Blaga, Arghezi, Călinescu. Sacrificarea lui Pavel Țugui marca un real triumf în afirmarea și statuarea unor criterii mai drepte de promovare și evaluare a creațiilor spirituale autohtone, un început de punere sub semnul întrebării și al reprobării “valorilor” realismului socialist.

O altă categorie de lucrări ale lui Pavel Țugui se referă la istoria Bucovinei. Ca fiu al acestei provincii cu destin mioritic, Țugui s-a aplecat cu dragoste, seriozitate și mare responsabilitate asupra necesității de-a cerceta și apăra adevărul istoric al nefericitei Bucovine. Lucrările sale vizează și de această dată cu predilecție aspecte, probleme, momente, procese și fenomene de ordin cultural.

Astfel, în *Contribuții la o istorie a mișcării culturale-științifice din ținuturile bucovinene*⁷⁰, Pavel Țugui analizează două aspecte esențiale din viața culturală a provinciei: apariția și activitatea societăților culturale până la 1866 și prezența, inițiativele și preocupările unor intelectuali bucovineni în cadrul Academiei Române, de la înființare, în 1866 și până la 1900. Apariția, dezvoltarea și afirmarea unei elite a românilor bucovineni s-a făcut în climatul preluării tradițiilor iluministe din zonă, prin contactul cu unii reprezentanți ai Școlii Ardelene, ca Ion Budai-Deleanu, Anton de Marki etc., prin continuarea, în noile condiții istorice a circulației cărților românești, a reluării muncii de creație în zonă, ale aplicării reformelor iosefine, a revitalizării activității culturale în centrele mănăstirești de-aici; Vasile Balș, Teodor Racoce, Vasile Cantemir, sunt doar câțiva din reprezentanții mișcării culturale în anii de până la 1848. În 1846 apărea aici și prima societate culturală. Revoluția de la 1848 marca și o nouă etapă în afirmarea și dezvoltarea activității culturale. Activitatea gazetei “Bucovina” (1848-1850), crearea celei dintâi catedre de limba și literatura română la Cernăuți, al cărei titular devenea, prin concurs, cărturarul și patriotul transilvănean Aron Pumnul, activitatea Hurmuzăcheștilor, contactul cu căpeteniile revoluționare din Moldova, Transilvania și Muntenia au înlesnit înființarea Reuniunii române de lectură în 1862 și apoi, la scurtă vreme, în 1865, a Societății pentru Cultura și Literatura română în Bucovina, care devine un fel de “parlament” neoficial al românilor bucovineni – punând la ordinea zilei principalele imperative ale apărării și afirmării ființei naționale a locuitorilor din această provincie.

În cea de-a doua parte a lucrării sale, Pavel Țugui stăruie într-o “privire critică asupra contribuției intelectualității bucovinene la înființarea și dezvoltarea Academiei Române (1866-1900)”, analizând propunerile și preocupările lui I.G. Sbiera pentru unificarea ortografiei române, rolul lui Alecu Hurmuzachi, în combaterea ideologiei cosmopolite și apărarea individualismului național, contribuția lui Eudoxiu Hurmuzachi la fondarea monumentalei colecții de documente, care îi poartă numele și la dezvoltarea istoriografiei românești moderne, prezența altor bucovineni – **Dimitrie Petrino, Dimitrie Onciul, T.V. Stefanelli, Dimitrie Dan, Simeon Florea Marian**. Fără a-și propune o elucidare exhaustivă ale ambelor aspecte, lucrarea sa constituie, pentru data la care a fost elaborată și publicată, 1977, un început novator și temerar despre o istorie atunci interzisă oficial.

Pe linia valorificării moștenirii culturale a Bucovinei, atât de bogate și încă extrem de puțin cunoscute, Pavel Țugui a alcătuit și publicat într-un volum amplu, de peste 500 de pagini, lucrarea lui I.G. Sbiera, *Povești și poezii populare românești*⁶². Filolog, istoric și istoric literar, folclorist și membru fondator al Societății literare din 1866, devenită în 1867 Academia Română, I.G. Sbiera a fost continuatorul lui Aron Pumnul, oficial din 1866 (dar, chiar din anii anteriori, când înaintașul său era bolnav) la catedra de limba și literatura română până în 1871, bibliotecar, doctor în filosofie, apoi, din 1875 profesor la Universitatea din Cernăuți timp de 31 de ani, până la 1906, când în locul său, după pensionare, a venit Sextil Pușcariu; el s-a implicat și a dominat în activitatea culturală a

Bucovinei aproape o jumătate de veac, stingându-se la 22 octombrie 1916 – Pavel Țugui îi analizează activitatea multilaterală, meritele, dar și limitele, într-o micromonografie cvasiexhaustivă, de peste 50 de pagini, la începutul volumului, selectând și redând cititorilor din actuala generație, una dintre cele mai durabile laturi ale activității sale, aceea de folclorist. Evidențiind că, pentru acest cărturar “creația populară a constituit universul spiritual, în care a crescut și a trăit, precum și sursa ființiară a viziunii sale estetice și etice asupra lumii”⁶³. Pavel Țugui relevă preocupările stăruitoare ale lui I.G. Sbiera în acest domeniu de-a lungul întregii sale vieți; publicarea, în 1886, a volumului de *Povești populare românești* – apreciată ca “una dintre primele culegeri de proză populară” care se remarcă prin “bogăția și varietatea subiectelor”, din care unele “cu caracter de unicitate”, prin “limba populară, țărânească”, adevărat tezaur, în care se păstrează “parfumul și culoarea inimitabilă din paginile vechilor hrisoave și cronici moldovenești”⁶⁴; de o valoare inestimabilă sunt și *Cântecele populare*, apărute inițial în “Foaia Societății pentru Cultura și Literatura română” (1865-1869), în care se regăsește motivul mioritic, unele arhetipe ale versurilor populare scrise de Eminescu (între care *Ce te legeni codrule...*) și care sunt extrem de valoroase mai ales pentru “acuratețea limbii”⁶⁵. Așezându-l pe I.G. Sbiera în contextul exact al culturii românești din Bucovina, Pavel Țugui săvârșește, propunând, totodată, confrăților săi de breaslă, cu tact și eleganță cărturărească și un act justițiar, reparatoriu, pentru că, conchide el, după o amplă și convingătoare argumentație “I.G. Sbiera a avut nenorocul să rămână o figură provincială, iar din pricina deprinderilor sale rigide și cam arhaice, s-a încetățenit convingerea, chiar și în locurile sale natale, că este depășit de istorie și inaccesibil pentru omul modern. Dar, această prezumție trebuie, în bună măsură corectată, deoarece I.G. Sbiera ni se înfățișează ca un eminent învățat și cărturar, pilduitor prin munca, energia și curajul cu care a făurit câteva lucrări ce fac cinste culturii românești”⁶⁶.

Dorind să ofere cititorului de rând și specialistului o carte cu texte – documentare exhaustive despre **Eminescu** ca elev la Cernăuți și student la Viena, Pavel Țugui a elaborat și publicat volumul T.V. Stefanelli, Radu I. Sbiera, Samoil I. Isopescu, *Amintiri despre Eminescu. Profesori și colegi bucovineni ai lui Eminescu*⁶⁷. Pe lângă *Amintirile* lui T.V. Stefanelli, cartea include: actele școlare privind frecventarea lui Eminescu la școala primară și liceul din Cernăuți, date biografice despre învățătorii și profesorii poetului, despre colegii lui din Bucovina, despre gazdele sale din Cernăuți, despre “alți bucovineni cunoscuți de Eminescu” și “alți studenți români, amici” ai poetului, observații asupra școlarității și debutului literar al poetului, cu concluzii personale detaliate asupra unor probleme controversate sau elucidate parțial de eminescologi. Plină de detalii – care uneori devin copleșitor de multe și inutile – cartea s-a voit o culegere doctă, cuprinzând tot ce se știe până astăzi despre o astfel de temă. Istoricul literar Pavel Țugui propune și îndreptarea unor “nedreptăți”, între care: elaborarea unei lucrări monografice și “un unic loc la Muzeul de artă al României” pentru Epaminonda Bucevschi, unul din marii artiști plastici ai Bucovinei, uitat pe nedrept și, totodată, adunarea într-un “volum selectiv” a scrierilor literare ale lui Vasile Bumbac⁶⁸, un alt “nedreptățit”. Dacă aceste sugestii sunt întru totul îndreptățite, ne apare cel puțin naivă, dacă nu și hazlie ideea că “Chibici Revneanu merită un loc în istoria literaturii române și numai pentru că a fost cel mai devotat prieten al lui Eminescu din adolescență și până în anii întunecați ai suferinței și durerii”⁶⁹ – lucru pentru care, credem, simpla menționare a sa, printre prietenii poetului, este suficientă.

Lui Pavel Țugui i se mai datorează și un alt act cultural cu semnificații majore pentru Bucovina și recuperatoriu: publicarea, în 1999, a volumului lui Iulian Vesper *Memorii*⁷⁰. Fixând, în *Prefață* locul și rolul, individualitatea, originalitatea și însemnătatea lui Iulian Vesper în literatura interbelică din Bucovina, în special, și din România întregită, în general, evidențiind elementele viabile și durabile ale celui ce ne-a lăsat volumele de versuri *Echinox în odăjdii*, *Constelații*, *Izvoare*, *Poezii*, *Ascultând nopțile*, *Al treilea orizont*, romanele *Primăvara în Țara Fagilor*, *Glasul* și traducerea capodoperei finlandeze *Kalevala*, Pavel Țugui ne oferă mărturiile și judecata lui Iulian

Vesper despre factorii și etapele formării sale intelectuale și artistice, atmosfera literară din Bucovina de după Marea Unire și România anilor 1920-1980, sinuozitățile și dificultățile cu care s-a confruntat, personalitățile cu care s-a aflat în legătură directă și, în ansamblu, elementele cele mai reprezentative după care îi putem cunoaște și aprecia cât mai complet și nuanțat viața, activitatea, personalitatea.

*

La cei 78 de ani împliniți, Pavel Țugui se înfățișează în deplinătatea puterilor fizice și spirituale, demn, liniștit, cu fruntea sus, drămluindu-și cu grijă clipele de răgaz între ademenitoarea lume a cărților și truda migăloasă, pasionată, stăruitoare, de continuare a investigațiilor în arhive. Sub tâmpla sa frământată și pe masa de lucru a domniei sale prind viață noi proiecte. Are încă și o arhivă personală, bogată, diversă, care se cere explorată, confruntată, completată cu documentele vremii, care acum au devenit istorie.

Cuvântul **istorie** are în mintea fiecăruia dintre noi rezonanțe extrem de diferite. Poate cei mai mulți privesc istoria ca pe ceva intangibil, imuabil, inabordabil. În realitate, fiecare individ e un element constitutiv al istoriei – eforturile sale într-o direcție sau alta, zbaterile de-a lungul unei vieți se regăsesc mai mult sau mai puțin distincte ori integrate în strădaniile mulțimii imense și anonime.

Scrutându-și anii, Pavel Țugui își poate revedea, în tăcere, urmele propriilor strădanii. Ele se constituie în cel puțin două componente distincte, care se regăsesc în istorie: puterea de-a fi luptat să schimbe lucrurile care erau antidemocratice, antinaționale, inumane, iraționale, potrivnice progresului – și care se puteau schimba: de a nu fi avut întotdeauna răbdarea de-a se adapta lucrurilor care nu se pot schimba, dar și înțelepciunea de-a-și fi găsit echilibrul în munca intensă de cărturar, de istoric literar – lăsând prin scrisul său, articole, studii, cărți, o fâșie de lumină veșnică pe care timpul și generațiile următoare o vor analiza și evalua, dându-i prețul care i se cuvine.

Colectivul redacției “Codrul Cosminului” îi urează lui Pavel Țugui aceeași stăruitoare și perseverentă energie și putere de muncă, mulți ani!

NOTE:

1. Pavel Țugui, *Amurgul demiurgilor. Arghezi, Blaga, Călinescu. Dosare literare*, Editura Floarea Darurilor, București, 1998, p. 30.
2. Idem, *Autobiografie. bibliografie*, mss., p. 28.
3. *Ibidem*, p. 28 și 47.
4. “Gazeta învățământului”, nr. 555/4 martie 1960.
5. “Cronica”, Iași, III, nr. 5 (104), 3 februarie 1969.
6. “Ramuri”, VIII, nr. 6 (86), 15 iunie 1971.
7. “Manuscriptum”, XI, nr. 2 (39), 1980.
8. “Ramuri”, XVII, nr. 10 (196), 15 octombrie 1980.
9. “Convorbiri literare”, 1981, p. 85-89.
10. “Manuscriptum”, XVII, nr. 1 (62), 1986, p. 98-103.
11. “Codrul Cosminului”, nr. 2 (12), 1996, p. 440-464.
12. “Analele Bucovinei”, IV, nr. 1, 1997, p. 217-239.
13. “Ramuri”, X, 42 (104), 15 februarie 1973.
14. “Analele Universității din Craiova”, seria “Istorie, filologie, geografie”, III, 1975.
15. “Revista de istorie și teorie literară”, tom 25, nr. 3, 1975.
16. Idem, tom 27, nr. 3/1978.
17. Idem, tom 36, nr. 3-4/1988.

18. "Academica"
19. "Analele Universității din Craiova", seria "Istorie, filologie, geografie", I, 1972
20. "Academica", II, nr. 4 (16), 1992, p. 4-5; "Steaua", nr. 3-4/1993, p. 48-53.
21. Idem, II, nr. 9 (21), 1992, p. 5-7.
22. "Ramuri", XIV, nr. 4 (154), 15 aprilie 1977.
23. "Manuscriptum", IX, nr. 2 (31), 1978.
24. "Revista de istorie și teorie literară", XXXI, nr. 4/1983, p. 58-64 și nr. 1/1984, p. 116-119.
25. "Revista Fundației Drăgan", nr. 5-6/aprilie 1989, Roma, p. 340-366 și "Gând Românesc", Alba-Iulia, I, nr. 1/septembrie 1990, p. 11 și nr. 2/octombrie 1990, p. 11.
26. "Ramuri", XIII, nr. 2 (140), 15 februarie 1976.
27. "Analele Bucovinei", IV, nr. 1/1997, p. 217-239.
28. "Revista de etnografie și folclor", tom 39, nr. 3-4/1994, p. 279-297.
29. "Analele Bucovinei", I, nr. 1/1994, p. 99-111.
30. *Culegere de texte literare și didactico-științifice pentru clasele I-V* (în colaborare), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971 și ediția a II-a, revăzută și adăugită în 1973.
31. *Culegere de texte literare pentru clasele I-II*, vol. I (în colaborare), E.D.P., București, 1977 și vol. II (în colaborare), E.D.P., București, 1980.
32. Iorgu Iordan, *Limba română literară. Studii și articole*, texte alese și note de Pavel Țugui și I. Trăistaru, Editura "Scrisul Românesc", Craiova, 1977.
33. Grigore H. Granda, *Scrieri*, Prefață, text ales și stabilit, note de Pavel Țugui, Editura Minerva, Colecția Restitutio, 1975.
34. Grigore H. Granda, *Omul și opera*, Editura "Scrisul Românesc", 1977, 284 pagini + 8 ilustrații.
35. George Muntean, "Revista de istorie și teoria literaturii", tom 27, nr. 3/1978.
36. M. Cosmescu, *Limba și literatură*, vol. I/1976.
37. George Muntean, *op. cit.*
38. Alice Călugăru, *Scrieri*, Ediție îngrijită, prefață, note, comentarii, bibliografie de Pavel Țugui. Traducerea romanului *La tunique verte*, de Virgil Tiberiu Spănu, Editura Minerva, București, 1987.
39. Z. Ornea, "România literară", nr. 24/11 iunie 1987.
40. Al. Piru, *Scânteia tineretului. Supliment literar-artistic*, nr. 18/7 mai 1988.
41. Dumitru Ciurezu, *Sus la nunta stelelor*, ediție îngrijită, cronologie, note, comentarii și bibliografie de Pavel Țugui și Constantin Matei; postfață de Al. Piru, Editura "Scrisul Românesc", Craiova, 1994.
42. Ovidiu Ghidiriuc, *Un mare poet oltean: Dumitru Ciurezu*, "Cuvântul libertății", Craiova, 21 ianuarie 1996.
43. P. Stoica, "Dreptatea", nr. 137/22 iulie 1990.
44. Gabriela Omăt, "România literară", nr. 22/7 iulie 1990.
45. Eugen Simion, "România literară", nr. 23/7 iulie 1990.
46. A.E. Baconsky, *Biserica Neagră*, Roman, Ediția a III-a îngrijită și *Câteva lămuriri*, de Pavel Țugui, Editura Eminescu, București, 1995.
47. Lucian Blaga, *Din activitatea diplomatică. Rapoarte, articole, scrisori, cereri, telegrame – anii 1927-1938*, vol. I, II, III, Ediție îngrijită, Cuvânt înainte, note, indice de nume și Postfață de Pavel Țugui, Editura Eminescu, 1955.
48. "Adevărul", nr. 1559/10 mai 1995.

49. Pavel Țugui, *Cuvânt înainte* la vol. Lucian Blaga, *Din activitatea diplomatică...*, vol.1, p. 8.
50. Teodor Vârgolici, *Activitatea diplomatică a lui Lucian Blaga*, "Adevărul literar și artistic", nr. 277/16 iulie 1995.
51. Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 26.
52. Idem, *Eminescu – Creangă. Documente biografice inedite*, Editura Vestala, București, 1996.
53. "Adevărul literar și artistic", nr. 357/23 februarie 1997.
54. "Steaua", nr. 2-3/februarie 1997.
55. Idem, nr. 8/august 1997.
56. "Literatorul", nr. 1-2/ianuarie 1998.
57. Pavel Țugui, *Amurgul demiurgilor: Arghezi, Blaga, Călinescu. Dosare literare*, Editura "Floarea Darurilor", București, 1998.
58. "Adevărul", nr. 2409/24 februarie 1998.
59. Nicolae Manolescu, "România literară", nr. 10/18-24 martie 1998.
60. Constantin Cubleşan, "Steaua", nr. 4-5/aprilie-mai 1998.
61. Retrografia Universității din Craiova, 1977, 51 pagini.
62. Editura Minerva, București, 1971, 530 pagini.
63. I.G. Sbiera, *Povești și poezii populare românești. Prefață*, de Pavel Țugui, p. XXXVIII.
64. *Ibidem*, p. XLVIII.
65. *Ibidem*, p. LI-LII.
66. *Ibidem*, p. LIV.
67. Lucrarea apare sub acest titlu la Editura "Scriul Românesc", Craiova, 1996, 328 pagini, după ce cu aproape două decenii în urmă autorul o oferise Editurii "Junimea" și refuzat fiind în 1983 o publică în două lucrări distincte în Retrografia Universității din Craiova – vezi *Notă asupra ediției citate*, p. 5-7.
68. *Vol. citat*, p. 222 și 229.
69. *Ibidem*, p. 232.
70. Iulian Vesper, *Memorii*, Ediție îngrijită și Prefață de Pavel Țugui, Editura Saeculum, București, 1999, 190 pagini.

MIRCEA GRIGOROVITĂ (LA A 80-A ANIVERSARE)

Gheorghe Giurcă

Au existat și, din fericire, continuă să existe oameni care s-au aplecat ani și ani, cu migală și răbdare, asupra istoriei Bucovinei și a vieții sale culturale. Singura și sincera dorință care i-a îndemnat la acest efort sisific a fost afirmarea adevărului după o jumătate de veac de mistificare și tăcere impusă. Printre cercetătorii pasionați și activi din acest domeniu se află, neîndoielnic, Mircea Grigoroviță, a cărui însăși rațiune de a exista, este legată de Bucovina. Sufletul său freamătă fără încetare pentru Bucovina natală, căreia i-a închinat cea mai mare parte a vieții și a puterii sale de muncă. A fost avantajat și de accesul la fondul documentar oferit de Biblioteca Academiei Române pe care l-a cercetat atent și răbdător. Nu există eveniment petrecut în Bucovina, nu există o personalitate de aici, indiferent de domeniul de activitate, despre care să nu-ți poată oferi prompt informații exacte și detaliate.

S-a născut la 5 iunie 1919 la Rădăuți, jud. Suceava, ca fiu al profesorului Teodor Grigoroviță (1884-1973) și al soției sale Virginia (1892-1967). A urmat cursurile școlii primare de băieți (1926-1930) și ale Liceului de băieți "Mitropolitul Silvestru" (1930-1938). Examenul de bacalaureat l-a trecut în iulie 1938. Între anii 1938 și 1940 a urmat cursurile Facultății de Filosofie și Litere a Universității cernăuțene, iar după 28 iunie 1940 și-a continuat studiile (1940-1942) la Universitatea din București. În 1942 și-a susținut examenul de licență în litere și filosofie, secția: filologie, având ca specialitate principală limba germană, iar ca specialități secundare limba italiană și istoria antică. A absolvit în 1943 Seminarul Pedagogic Universitar "Titu Maiorescu" din București. Mircea Grigoroviță a fost înscris și la doctorat la Facultatea de Litere și Filosofie din București (specialitatea: limba germană), dar împrejurările nu i-au permis să finalizeze strădaniile depuse.

Între anii 1943 și 1965 Mircea Grigoroviță a funcționat ca profesor secundar la Cernăuți, Brașov, Buftea și București, predând obiecte foarte diferite: limbile germană, italiană, română și franceză, matematica, muzica și desenul. De la 1 iulie 1965 până la 1 septembrie 1983 a funcționat ca redactor principal la Redacția de limbi străine și naționalități conlocuitoare (pentru limbile germană și italiană) a Editurii Didactice și Pedagogice din București, iar din toamna anului 1987 a fost câțiva ani colaborator extern al Editurii Didactice și Pedagogice.

Dacă cercetarea problemelor de pedagogie și de didactică a fost motivată de profesiunea lui, ca redactor, neglijând în același timp oarecum germanistica și italianistica, în schimb, timpul liber l-a utilizat cercetând timp de decenii istoria și cultura Bucovinei.

Domeniile de cercetare științifică ale lui Mircea Grigoroviță sunt:

1. Didactica limbilor străine într-o paletă diversificată de interese
2. Istoria învățământului
3. Educația morală a elevilor
4. Teoria manualelor școlare
5. Cultura și istoria Bucovinei
6. Legăturile între literatură și muzică, între istorie și muzică.

Mircea Grigoroviță și-a început cariera publicistică la Cernăuți, la sfârșitul anului 1943, publicând cronici muzicale în revista "Bucovina literară". A urmat, din motiv că nu se putea scrie

obiectiv, adevărul despre nordul Bucovinei, o tăcere publicistică autoimpusă până la sfârșitul anului 1978, când a început să publice articole în "Revista de pedagogie" (București), devenind un nume cunoscut în materie de didactică a limbilor străine. Totuși, nu a reușit să publice o *Didactică a limbilor străine*. În acest răstimp, până în 1990, a publicat în periodice și câteva articole cu subiecte bucovinene. Între 1944 și 1978 a scris literatură științifică de "sertar". Reținerea se datora și faptului că, dacă la Suceava se putea publica în legătură cu sudul Bucovinei, în schimb, nordul Bucovinei era în perioada totalitarismului un subiect "tabu". Or, pe Mircea Grigoroviță îl interesa nordul Bucovinei și capitala Bucovinei istorice. Abia după 1900 situația s-a schimbat.

Mircea Grigoroviță a publicat studii, articole, recenzii, reportaje etc. în diferite periodice din București, Cernăuți, Suceava, Rădăuți, Gălănești, Timișoara, Leipzig, Augsburg, dintre care amintim: "Bucovina literară", "Revista de pedagogie", "Tribuna școlii", "Deutsch als Fremdsprache", "Buletinul de informare și documentare a cadrelor didactice", "Suceava – Anuarul muzeului județean", "Zori noi", "Pagini bucovinene", "Glasul Bucovinei", "Crai nou", "Altarul Banatului", "Septentrion", "Bucovina literară", "Zorile Bucovinei (Cernăuți)", "Dreptatea", "Buletinul Fundației Culturale <<Iancu Flondor>>", "Miorița", "Țara Fagilor", "Cuget", "Analele Bucovinei", "Iconar", "Revista învățământului preșcolar", "Codrul Cosminului", "România liberă", "Pro Basarabia și Bucovina", "Scriptum. Biblioteca Bucovinei" etc.

În ceea ce privește preocupările pedagogice-didactice, se pot spune următoarele:

1. Mircea Grigoroviță a căutat să readucă în actualitate o serie de elemente pozitive din învățământul românesc interbelic, pe nedrept ignorate, după 1944, precum a recomandat să se introducă elemente noi, valoroase, contemporane care se conturau în didactica din unele țări străine, care prezentau interes și pentru programul învățământului nostru.

2. Mircea Grigoroviță a avut preocupări de teorie a manualelor didactice, conjugate cu transpunerea în practică a unor structuri de lecție mai avantajoase, a unor exerciții de tip nou etc. În manualele de limbi străine (unitatea didactică de mai multe ore, compartimentată astfel: lexicul cu exerciții lexicale, gramatica cu exerciții gramaticale, textul lecției și exerciții la text, vorbire și scriere independentă). Structura manualelor germane astfel structurate au trezit interesul profesorului universitar dr. Karl Hyldgard-Jenson de la Universitatea din Copenhaga, pe atunci președintele Asociației Internaționale a profesorilor de limba germană.

Concepțiile lui au fost prezentate în articolele publicate în "Revista de pedagogie" și alte periodice. În 1995 Mircea Grigoroviță a publicat volumul *Predarea și învățarea limbilor străine*, care se dorește a fi o "minididactică" a limbilor străine. Dorința autorului este ca prin lecturarea acestei cărți, cititorul ei să **reflekteze** asupra celor mai eficace metode și procedee de folosit în situațiile concrete date. Volumul cuprinde 24 de articole, dintre care unele noi, iar altele republicate din "Revista de pedagogie" ș. a. Atunci când unele dintre aceste articole au apărut în periodice, ele au fost remarcate de volumele elaborate de Biblioteca Centrală Pedagogică *L'enseignement et la pédagogie en Roumanie* (vol. II, V, VI). Lucrarea este scrisă într-un stil concis, aproape telegrafic. Autorul evidențiază faptul că o componentă decisivă a drumului de urmat pentru o însușire sigură a unei limbi străine o constituie **teoria** predării și însușirii cunoștințelor, care să ne dezvăluie căile cele mai bune de aplicat pentru atingerea scopului propus.

3. Preocupările relative la educația morală sunt abordate în cartea: *Din problemele educației morale* (1997). Lucrarea, scrisă într-un limbaj accesibil și bazată pe o vastă bibliografie românească și străină înnoitoare, prezintă problemele educației morale, datoriile omului față de propria sa persoană, față de familie, de societate, de patrie și de umanitate. Sunt schițate problemele educative în vederea întăririi însușirilor umane pozitive și a combaterii celor negative. Lucrarea se adresează unui public larg, tuturor educatorilor, profesorilor (în primul rând pentru efectuarea orelor de dirigiență), învățătorilor, părinților, studenților, elevilor etc. Cartea cuprinde două părți: a) Informații preliminare, cu 19 capitole și b) Problemele educației morale cu 17 capitole. În cuvântul

introdutiv, autorul notează: “În perioada de mare strălucire a învățământului românesc, care a fost epoca interbelică, două obiecte înrudite s-au bucurat de un mare interes și o mare popularitate: morala și etica. În clasa a VI-a de liceu (actuala clasă a X-a), la regilie se studia morala, iar la filosofie, în clasa a VIII (actuala clasă a XII-a) de liceu, jumătate de an școlar era rezervat eticii. Necesitatea predării acestor obiecte era în afară de orice fel de îndoială, **morala** fiind acea disciplină științifică ce studiază normele de comportare a oamenilor față de propria persoană, față de familie, de patrie și de umanitate, iar **etica** se ocupa de studiul principiilor morale și în dezvoltarea lor istorică”. Autorul face și numeroase propuneri de modificare a planului de învățământ și a programelor analitice ale gimnaziilor și liceelor.

În privința problemelor Bucovinei se știe că există 3 puncte de vedere: cel al cercetătorilor români, al celor de limbă germană și al celor ucraineni. Problemele sunt multiple, dar nu pot exista 3 versiuni adevărate, ci numai una. Și Mircea Grigoroviță a urmărit să elucideze problemele Bucovinei istorice în spiritul adevărului de necontestat. Cele trei cărți publicate după 1990: *Învățământul în nordul Bucovinei (1775-1944)*, *Din istoria culturii în Bucovina (1775-1944)* și *Din istoria colonizării-Bucovinei* formează o “trilogie” a problemelor bucovinene, fiind și primele sinteze apărute în acest domeniu.

Recenzând, în 1994, lucrarea *Învățământul în nordul Bucovinei (1775-1944)*, istoricul Ștefan Ștefănescu a concluzionat: “Nu putem decât să-i mulțumim lui Mircea Grigoroviță pentru frumosul dar făcut învățământului bucovinean și culturii românești în general”.

Lucrarea *Din istoria culturii în Bucovina (1775-1944)* are o tematică importantă, generoasă, vastă și foarte dificilă de abordat, care necesită, de fapt, nu o muncă susținută de un singur cercetător, ci de un colectiv multidisciplinar de oameni de știință. Totuși, tipărirea unei **sinteze** a devenit absolut necesară. Volumul își propune prin dimensiunile sale să fie un ghid sumar pentru cititorii, care n-au găsit în publicistica românească din ultimele cinci decenii decât foarte puține subiecte în legătură cu Bucovina, și acestea în periodicele de strictă specialitate. Abia după 1990 situația s-a schimbat. Cartea vrea să suplinească lipsa unei lucrări cuprinzătoare de mari proporții și să fie un ghid pentru cititorii care nu cunosc fenomenul denumit în trecut “culturalitatea” Bucovinei. Cartea se încheie neobișnuit, cu un “Îndemn în loc de concluzii”, un îndemn de a cerceta trecutul cultural al Bucovinei. “Bucovina, scrie Mircea Grigoroviță, a reprezentat un climat cultural de mare valoare prin oamenii destoinici, care au știut să se pună în slujba idealurilor înalte. Urâm multe izbânzi cercetătorilor acestui spațiu cultural, al acestui trecut, de care suntem mândri”.

Lucrarea *Din istoria colonizării Bucovinei* (1996) are o istorie aparte. După ce Mircea Grigoroviță a publicat o recenzie a unei lucrări a istoricului originar din Bucovina, Emanuel Turczynski, care a ajuns profesor la Universitatea din Bocham: “Geschichte der Bukowina in der Neuzeit zur Sozialgeschichte einer mitteleuropaisch geprägten Landschaft” (1993), cu titlul *O istorie a Bucovinei* în limba germană, apărută în “Analele Bucovinei” (An III, 1/1996) s-a hotărât să publice un răspuns mai amplu la această carte apărută în Germania. Răspunsul a apărut tot în 1996, cu titlul amintit mai sus. Ca motto, autorul l-a citat pe Stendhal: “Dacă ții la adevăr cu o dârzenie de neclintit, mai curând sau mai târziu dușmanii tăi vor fi învinși”. Mircea Grigoroviță nu a fost de acord cu unele afirmații ale lui Emanuel Turczynski. Mircea Grigoroviță s-a călăuzit și de o reflecție a lui Nicolae Iorga: “Adevărul este pretutindeni, dar nu-l recunoaște decât acela care-l caută”. Mircea Grigoroviță a căutat să lămurească unele probleme, care nu sunt, în general, cunoscute de majoritatea cititorilor.

În capitolul “îndemnuri pentru o reeditare”, Mircea Grigoroviță face propuneri pertinente pentru eventuale corecturi, în cazul când Emanuel Turczynski se va hotărî să publice o nouă ediție a istoriei sale. Mircea Grigoroviță constată că în privința istoriei Bucovinei istoricii români nu au deloc nevoie de suportul minciunii, căci adevărul și dreptatea sunt de partea românilor. Adevărul științific este arma cea mai puternică. De aceea, lui Mircea Grigoroviță nu i-a fost greu să respingă

argumentat afirmațiile necorecte ale acelor cercetători, care nu respectă adevărul istoric în problemele bucovinene. *Din istoria colonizării Bucovinei* este o carte utilă. Ceea ce caracterizează toate cărțile și articolele publicate de Mircea Grigoroviță este bogăția informațiilor cuprinse în foarte puține pagini. Studiile publicate în reviste au o tematică variată, iar Mircea Grigoroviță speră să-și poată publica unele dintre lucrările sale, care în prezent există numai sub formă de manuscrise dactilografiate.

RUDOLF RYBICZKA (26.III.1911 – 6.X.1998)

Emil Satco

S-au scurs aproape șapte ani de când acest mare fiu al Bucovinei îmi scria, cu emoție reținută: “Cu toate că am fost silit de împrejurările politice să petrec mai mult decât jumătatea vieții mele în Apusul Europei, sunt fericit și satisfăcut că port pecetea de “homo bucovinensis”. Noțiune care a fost “inventată” și pusă în circulație de mine... Vii mulțumiri pentru articolul din “Crai nou” cu care m-ai cinstit cu prilejul zilei mele de naștere. A fost o surpriză foarte plăcută să citeșc numele meu într-un ziar românesc bucovinean, ca odinioară...” (Kressbronn, 23.5.1992). artistul împlinea atunci 81 de ani, din care peste cincizeci i-a consacrat artelor plastice. A văzut lumina zilei la Vâșcăuți, ca fiu al lui Leo și al Elisabetei (n. von Zukowski). Urmează Liceul german și apoi șase semestre la Facultatea de Științe Naturale de la Universitatea din Cernăuți.

Simțindu-se atras spre pictură, pentru care manifestase predispoziție încă din copilărie, renunță la ideea de a deveni botanist și se dedică studierii artelor plastice. Are privilegiul de a frecventa un cerc elevat, format din intelectuali cernăuțeni, cu care leagă prietenii durabile: Iulian Vesper (Teodor Grosu), Traian Chelariu, Mircea Streinul (scriitor), Liviu Rusu (compozitor și muzicolog) ș. a. Ultimii doi îl vor atrage în sfera “Iconarilor”, tânărul pictor ilustrând cu grafică volumele care vor apărea în Editura cu același nume. Grafica sa va apărea și în revista “Suceava” (Cernăuți, 1939). Primul volum ilustrat de Rudolf Rybiczka a fost *Tarot sau călătoria omului* de Mircea Streinul, în 1935. Poetul îi va încredința și grafica din următoarele scrieri: *Divertisment*, *Divertisment, câteva poezii pentru prieteni*, *comentarii lirice la Poeme într-un vers de Ion Pillat*, *Zece cuvinte ale Fericitului Francisc din Assisi* și *Poezii tineri bucovineni* (portretele celor antologăți).

Cu fantezie, îndemnare artistică și simțul scoaterii în evidență a mesajului textului, Rudolf Rybiczka va ilustra și cărțile prietenilor săi: Vasile Postecă, George Drumur și Traian Chelariu. Solicitat tot mai mult pentru inspirata grafică de carte, Rudolf Rybiczka ilustrează volume semnate de George Fonea, căpitan Mihai Maltopol, N. Tăutu, Constantin Stelian ș.a. Compoziții exuberante, vor împodobi și o serie de lucrări muzicale ale compozitorului Liviu Rusu (*Trei colinde din Bihor*, *5 cântece de cătănie din Bihor*). Plecat la București, Rudolf Rybiczka va publica grafică în ziarul “Universul literar” și va nemuri chipurile unor literați ai timpului.

Anul 1937 marchează și debutul primei expoziții personale la Muzeul Bucovinei din Cernăuți. Vor urma altele la București, Breslau, Stuttgart, Singen ș. a. Plecat în Germania, în 1940, Rudolf Rybiczka ia cu el imaginea unei Bucovine grădină paradisiacă -, care îl va urmări și obseda până la dispariția sa fizică. Aceasta va transpune din întreaga operă, dar mai ales din peisajele care poartă lumina inconfundabilă a nordului bucovinean și atmosfera magină a picturilor vechilor ctitori voievozdale. Emoția, lirismul, patima culorii, tușele energice, ne poartă cu gândul la un Țuculescu, Francisc Șirato, Luchian sau Palady, ca și la inconfundabila artă populară, sursă inepuizabilă de inspirație pentru artist. Trimiteri directe la spațiul bucovinean regăsim în compoziții precum “Ctitorul în stele” (evocare a goticului bucovinean), “Structuri verticale” (simbol al eternității), “Moartea unui inițiat” (trimiteri directe la drama eroilor lui Mircea Streinul), “Rugul aprins” (percepție a divinității) ș. a. Opera lui Rudolf Rybiczka s-a bucurat de apreciere nu numai în țara sa de origine (unde astăzi se încearcă o redescoperire a ei), ci și în Germania, unde pictorul a avut șase expoziții personale și numeroase participări la expoziții colective. În 1982 a fost inclus în

volumul *Artiști plastici din Bucovina*, iar în 1994 peste 460 de lucrări din vasta sa operă i-au fost reproduse în impozantul album *Das bildnerische Werk*.

“Trece timpul presant ca fulgerul... Stau în Germania de 50 de ani și n-am putut să mă asimilez mentalității apusene. Am rămas ce am fost întotdeauna: BUCOVINEAN, cam neînțeles în mediul meu. Mă satisface în adâncurile inimei că mă păstrați în amintire...” (Rudolf Rybiczka, Kressbron...). Într-un început de octombrie al anului 1997, artistul, în a cărei operă impregnantă de simboluri și-au dat întâlnire muzica, plastica și literatura, visătorul incurabil, ne-a părăsit, luând cu el toate darurile și o fărâmă dintr-o Bucovină ce nu mai e...

SCRISORI DE LA CITITORI

Academia Română
Secția de Științe Istorice și Arheologie
Calea Victoriei 125
BUCUREȘTI

9 februarie 1999

IUBITE DOMNULE IACOBESCU,

Iartă aceste rânduri întârziate de mulțumire și felicitări pentru “Codrul Cosminului” și pentru *Cursul vieții* lui Constantin Morariu, înaintaș al fostului și regretatului meu ginere.
Felicitări și pentru formatul accesibil al revistei și pentru indice!

Cu mulțumiri și alese gânduri,
D. Berindei

INDICE DE NUME ȘI LOCALITĂȚI

A

Aachen: 245
Aaron, Florian: 197
Ablai, Mehmed: 67, 68
Abraham: 292
Adâncata: 156
Adjarian, Hracia: 294
Adjud: 234-236
Adrian, tatăl lui Iancu Putneanu: 95
Agache, Dumitru: 78, 125, 145, 147
Agaton, Arseinie, egumen: 96
Agrigoroaiei, Ion: 66, 249
Aiud: 503
Aix-Les-Bains: 245
Alba-Iulia: 109, 458-459, 461
Albert, regele Poloniei: 345, 346
Alecsandri, Vasile: 197, 337, 350, 496
Alexa, Doina Iosefina: 6, 247, 250
Alexandrescu Dersca-Bulgaru, M.M.: 73, 79
Alexandrescu, P.: 22, 24, 25, 29, 36
Alexandrescu, Sorin: 478
Alexandrevka: 391, 392
Alexandria (Egipt), 244
Alexandru cel Bun: 62, 63, 68, 92, 95, 98, 138, 193, 260, 262, 292
Alexandru, cneaz al Lituaniei: 259
Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare: 259, 260-263
Alexeevici, Alexandru: 133, 134
Altan, Shee d': 311
Amsterdam: 461, 478
Ana, fiica lui Ștefan cel Mare: 259, 262, 263
Ana, soția lui Lațcu: 98
Anastasia, fiica lui Lațcu Vodă: 87, 93, 98
Andreasfalva: 131, 140
Andreevici, Silvesstru Morariu, mitropolit: 336, 350
Andrei, V.: 206
Andronic, Al.: 11, 13, 17
Andronic, Mugur: 40-43, 216, 217, 393
Andronicescu, Nistor: 247
Andru, Vasile: 420, 421
Angelescu, Adrian: 79
Anghel, Atanasie: 459
Anghel, Dimitrie: 335
Anghel, Teofil: 459
Anița, Gheorghe: 230

Anonymus: 436
Antalfy, Andrei: 79, 81
Antiochia: 244
Anton Manea, Cristina: 221
Antonescu, Ion: 373, 378, 401, 405, 448
Antonescu, Mihai: 325
Antonescu, Virgil: 289, 291, 293
Antonovici, Gheorghe: 479
Apafi, Mihai I: 139
Aragon, Luis: 428
Arbore: 130, 494
Ardeleanu, Iftimie: 421
Ardeleanu, Ion: 249, 250
Argeș: 91
Arghezi, Tudor: 493, 496, 498, 499
Argutian, Iosif: 291
Arion, Dinu C.: 68
Armășeni: 226
Armeanopolis: 139
Aron, Raymond: 428
Aroneanu: 9
Aron-Vodă: 106
Arținovskii, A.V.: 282
Atanasiu, Victor: 364
Atena: 329
Attila: 435
Audin, A.: 35, 36
Augsburg: 193, 423
Augustus, împărat roman: 244
Aulin, V.V.: 284
Aurelian: 436
Averești: 234
Avrămești (Tutova): 226

B

Babaian, Levan: 293
Babinger, Fr.: 79
Babyecz, Nadia: 295
Bacovia, George: 493, 496
Bădescu, Ilie: 437
Bădeuți: 369
Badeu: 410
Balș, Vasile: 422
Banuș, Ilie: 423
Banuș, Nicu: 423
Bahrinești: 368, 376

- Baia: 61, 81, 234, 475
 Baiazid al II-lea: 345
 Baiazid I Yıldırım: 343
 Baineț: 368
 Băișești: 139, 162, 203, 290
 Bakšič, Pietro Deodato: 77, 81
 Bălăceana: 161
 Balamutca: 127, 128, 136, 140, 282, 283, 422
 Bălan, Costachi: 226
 Bălan, Nicolae: 204
 Bălan, Teodor: 68, 197-209, 330, 338, 380-382, 384, 385, 387, 388, 494, 496
 Bănuță, Ion: 381
 Băcu, Vasile: 417
 Balasinăuți: 64
 Bălcăuți: 129, 368
 Bălcescu, Nicolae: 197, 446
 Bălinești: 92, 258, 264
 Băloșescu, Isaia: 350
 Balotești (Tutova): 225
 Balș, G.: 257-259, 264
 Balș, Gh.: 88, 89, 92, 96, 97
 Balș, Marghioara: 150
 Balș, Vasile: 500
 Bălțați: 10
 Baluh, Vasyli: 464
 Bălușeni: 235
 Bălușești: 230
 Balzac, Honore de: 425
 Băncescu, Nicolae: 216
 Băncescu, Octavian: 473
 Băncești: 368
 Bandini, Marco: 75, 78
 Bănești: 236
 Bănila de Jos: 139
 Bănila lui Gafencu: 140
 Bărboși: 226
 Bărbulescu, M.: 68, 69
 Bârcă, A.: 254
 Bardizbanian, S.H.: 323
 Bargrave, Robert: 74, 76, 79, 80, 82, 83
 Barițiu, George: 350
 Bârjoveni: 231
 Bârlad: 81, 217, 225, 226
 Bârlești: 11
 Barnovschi, Miron: 107, 112, 113
 Bârsan, Zaharia: 335, 337
 Barsi, Niccolò: 75-77, 79
 Bârzești: 227
 Basarab cel Bătrân (Laiotă): 259
 Basarab cel Tânăr (Țepeluș): 260
 Basarab I: 88
 Batak: 441
 Batariuc, Paraschiva Victorița: 216, 217, 221, 457
 Bathory, Ștefan: 443
 Bătrâna, Adrian: 97, 98
 Bătrâna, Lia: 97, 98
 Bătrânești: 231
 Bauer: 79
 Beck, Erick: 131, 370, 381-387
 Berciu-Drăgănescu, Adina: 419, 421
 Blaj: 413
 Bodnăraș, Emil: 381
 Becker, M.A.: 255
 Bedeus, Josef von: 130-131
 Beguni, Mirela: 251
 Bejan, Vasile: 192
 Bejenaru, Luminița: 453
 Beke, Paul: 77, 82, 84
 Bela al III-lea: 87
 Belcești: 9
 Beldiceanu, Nicoară: 437
 Beleca, Gavril: 355
 Belgrad: 175, 344, 346, 433, 459
 Beliaeva, S.O.: 277, 284
 Bell of d'Antermony, John: 75, 80
 Bendescu, M.: 161, 162, 165
 Bendeveschi, Mihai: 165
 Berariu, Artenie: 161, 350
 Berariu, Constantin: 184, 350
 Berariu, Gavril: 350
 Berbești: 140
 Berchișești: 161
 Berești: 235
 Berestia: 279
 Bereznițchi, Ilarion: 336
 Berindei, Dan: 511
 Berlin: 176, 217
 Berza, M.: 120-122
 Betești: 78
 Bezviconi, Gh.: 79, 80, 237
 Bianu, Ioan: 228, 231, 461
 Bichir, Gh.: 36
 Bilca: 369
 Biro, D.: 255
 Bivolărie: 156
 Bizanț: 105
 Blaga, Lucian: 493, 496, 498, 499, 503
 Blaj: 223, 224, 228, 229, 340, 459, 461
 Blajevici, Teoctist: 350

- Blându, Nicu: 184, 192
 Blum, Leon: 477
 Blumenthal, Frederik Ziglauer: 197
 Bobești: 188
 Boca, Emil: 205
 Boca, Mihail: 192
 Bocham: 507
 Bochnia: 305, 306, 309
 Bodea, Cornelia: 180
 Bodnărescu, Leonida: 161
 Bodnărescu, Vasile: 191, 364
 Bodnărescu, Vasile: 248
 Bodrog, Hodoș: 87
 Bodurian, Magardici: 324
 Boerescu, Vasile: 171
 Boga, L.T.: 199
 Bogdan al III-lea: 90
 Bogdan I, întemeietorul Moldovei: 67, 68, 87-92, 94-97
 Bogdan vodă al II-lea: 87, 93, 94
 Bogdan, Carmen: 258
 Bogdan, fiul lui Alexandru cel Bun: 95
 Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare: 259, 261, 262, 263
 Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun: 95
 Bogdan, Ioan: 78
 Bogdan, Ion: 206, 207
 Bogdan-Duică, George: 193
 Bogdănești: 225, 227, 475
 Bogdanovici: 139
 Boghian, Dumitru: 6-20, 39-45, 216-217, 393, 473, 474, 477
 Bosanci: 404
 Bosânceanu, Lidia: 419, 421
 Bogos, Dimitrie: 274
 Bohrer, Joseph: 77, 84
 Boia, Lucian: 126
 Boian: 136, 282, 283, 364
 Boldur, Alexandru V.: 107, 122, 199, 201
 Bolovan, Ioan: 461
 Bonici, Paulo: 83
 Boorstin, Daniel: 245
 Borăuți: 160
 Bordea, V.: 246
 Bornum, P.T.: 171
 Boroaia: 216
 Boscovich, Ruggerio Giuseppe: 75, 77, 80, 81, 83, 84
 Bostan, Grigorie: 296
 Botero, Giovanni: 75-77
 Botez, C.: 164
 Botezat, Eugen: 205
 Botezatu, D.: 26, 36
 Botoșan, Bogdan Ioan: 291
 Botoșan, Bogdan: 290
 Botoșan, Cerchez: 290
 Botoșan, Havkanes: 290
 Botoșan, Iacob: 290, 291
 Botoșan, Iohan: 290
 Botoșan, Manea: 290
 Botoșan, Toma: 290
 Botoșan, Tuman: 290
 Botoșana: 271
 Botoșani: 145, 147, 152, 153, 156, 216, 217, 356-357, 359, 362, 483, 494
 Bottuschan, Andreas: 291
 Bottuschan, Axenti Stephan: 291
 Bottuschan, Axenty Iohann: 291
 Bottuschan, Iohann Thoma: 291
 Botușa, Bogdan: 139
 Botușa, Luca: 139
 Botușanița: 368
 Bourguignon, baron: 185-188, 194, 195
 Boyer, M.: 246
 Bozia Nouă: 217
 Brăila: 170, 176, 297, 311, 324
 Brâncoveanu, Constantin: 111, 114, 115, 464
 Brâncuși, Constantin: 516
 Braniște, Valeriu: 184-186, 188, 189, 193-195
 Braniște, Victor: 186
 Brașov: 168, 184, 186, 193, 224, 229, 230, 382, 409, 494, 525
 Broască, Ștefan: 421
 Bruja, Radu Florian: 401, 402, 404
 Brătianu, Dumitru: 171, 172
 Brătianu, Gh. I.: 99-101, 105, 110-112, 116, 118-123, 433
 Brătianu, I.I.C.: 248, 249
 Brătianu, Ion C.: 173, 174
 Bratislava: 346
 Breabăn, Casian: 184
 Breaza: 162
 Breazu: 9
 Brecht, Bertold: 428
 Brehmești: 145, 147, 150, 153
 Brenn, Franz: 269
 Breslau: 84, 509
 Breslivtovski: 362
 Bretschneider: 305
 Brodina: 155, 367
 Broide, Zinovii: 468
 Brongard, Wenzel von: 75

Brucker, Johann: 269
 Bruks, K.K.: 284
 Brusilov, general: 363
 Bruter, Vladimir: 469
 Bucevski, Epaminonda: 91, 97, 501
 Bucevski, Orest: 325
 Bucinskii, M.E.: 284
 Bucșoia: 270
 Bucur, Neculai: 150
 Budai-Deleanu, Ion: 422
 Budișteanu: 375
 Burdujeni: 376, 404
 Buzincu, Aurel: 411
 Buda: 224-227, 229, 230, 346
 Budai-Deleanu, Ioan: 486, 500
 Budapesta: 155, 307, 471
 Budineț: 162
 Budinszky, J.: 134-135
 Buhuși: 230
 Bulgari: 117
 Buliga, Gherasim: 334
 Bumbac, Vasile: 501
 Burdeak, Vera: 467
 Burdei: 299
 Burdujeni: 337, 357-359
 Burgele, Gheorghe: 227
 Burla: 369
 Bursuceni: 145, 150
 Buzatu, Gh.: 448
 Buzău: 223, 224, 229
 Bacău: 6, 81, 234-236, 260-263, 458
 București: 5, 6, 66-68, 167, 168, 171, 175-181, 193, 202-204, 206-209, 211, 217, 223-226, 229, 230, 310, 311, 324, 329, 337, 373, 377, 378, 382-384, 387, 393, 401-405, 411, 418, 421-423, 425, 426, 475, 478, 483, 491, 494, 496, 505, 509, 511
 Beilekçi, V.S.: 7, 17
 Băcăuanu, V.: 9, 17
 Bolomey, Al.: 7, 10, 14, 17
 Berlescu, N.: 13, 17
 Bognar-Kutzian, I.: 13, 17
 Botzan, M.: 14, 17
 Bănăteanu, T.: 14, 18
 Babeș, M.: 22, 26, 36

C

Cabalscka, M.: 21, 27, 28, 30, 31, 35, 36
 Cacica: 409, 410
 Cadobești: 139

Caesare, Borgia: 346
 Cainar, Gheorghe: 270
 Cajvana: 404
 Calafindești: 139, 162, 368
 Călimănești: 234
 Călimari, Valeria: 193
 Călinescu, Armand: 448, 491
 Călinescu, George: 339, 340, 471, 472, 493, 499
 Călinescu, Gh.: 79, 82
 Călinescu, Miron: 186, 193
 Călinești, Vasilache: 341
 Călinești: 140
 Călinești-Cuparencu: 160, 339-341
 Călinești-Enache: 341
 Călineștii de Sus: 339
 Caliuți: 128
 Callimachi, Scarlat Alexandru: 225
 Callimachi: 78
 Callimachus, sfetnic: 345
 Calmuțchi: 140
 Călugăru, Alice: 497, 503
 Camilar, Mihai: 473
 Cămpina: 35, 122
 Câmpulung Moldovenesc: 137, 161, 187, 198-200, 207, 268, 269, 272, 273, 335, 381, 407, 460, 494
 Câmpulung pe Ceremuș: 183
 Câmpulung Rusc: 135, 137
 Câmpulung: 306
 Câmpulungul muntean: 88
 Căndeia, Romulus: 273, 338, 472
 Căndești: 235
 Canischi, Ștefan: 335
 Canope (Egipt): 244
 Cantacuzini: 115
 Cantacuzino, Alexandru: 170, 175
 Cantacuzino, Constantin stolnicul: 122
 Cantacuzino, Enache: 131
 Cantacuzino, Șerban: 229
 Cantacuzino: 78
 Cantemir, Constantin: 112
 Cantemir, Dimitrie: 69, 76, 83, 103, 112, 115, 118, 120, 223, 233, 234, 237
 Căoșești: 230
 Capdebou, Kricor: 290
 Capdebou, Nicora: 290
 Capdebou: 290
 Capidan, T.: 433
 Capri, Avedik: 290
 Capri, Ioan (Hovhanes): 290-291
 Capri, Nicolae: 291, 292

- Capri, Varteres: 291
 Caproșu, Ioan: 65, 67, 70
 Capusatului: 270
 Caracostea, Dumitru: 325, 472
 Caragiale, I.L.: 447, 476
 Caranini: 311, 312
 Caransebeș: 329
 Carapciu: 128, 416, 419
 Cărciumaru, M.: 8, 18
 Cârlan, Nicolae: 473
 Cârlibaba: 157
 Cârligătura: 234
 Carol I, regele României: 167, 173-177, 334
 Carp, P.P.: 447
 Carra, Jean Louis: 75, 79, 80, 82
 Cârstea, Ilie: 140
 Cârstea, Ioan: 226
 Căruntu, Aurelian Mihai: 373, 377
 Caspari, Gaspar: 234-237
 Cavendish, Henry: 75
 Cazacu, A.: 69, 119, 122
 Cazacu, Boris: 381, 433
 Cazimir cel Mare: 94
 Cazimir, regele Poloniei: 345-346
 Ceaușescu, Elena: 515
 Ceaușescu, Nicolae: 379, 449, 495
 Ceaușu, Ștefan-Mihai: 208
 Celebi, Evlia: 233
 Ceocan, Vasile: 231
 Ceplenița: 9
 Cerepcăuți: 129, 368
 Cernaucă: 162, 188, 204, 276-277, 279-283
 Cernăuți: 5, 6, 84, 128, 130-139, 155, 161-164, 183, 185, 193, 194, 196, 198, 199-204, 206-209, 247, 268-270, 275, 305, 306, 312, 315, 318, 341, 374, 376-380, 407-410, 412, 413, 415, 418, 420-423, 426, 454, 471, 475, 480, 490-494, 501, 505, 506, 509
 Cemețov, A.V.: 285
 Cernicova-Bucă, Mariana: 468
 Cemigov: 276
 Cernovodeanu, Paul: 73, 79, 114, 121, 124
 Cervinschi, Elena: 411
 Ceterchi, Ioan: 68, 69, 119, 120, 124
 Campbell, Charles S.: 180
 Chaum, Pierre: 429
 Chelariu, Traian: 471, 494, 509
 Chicago: 193
 Chilia: 401
 Chindești: 129
 Chirică, Ioniță: 292
 Chirica, V.: 10, 14, 19
 Chirițoiu, Mircea: 421
 Chiroț, Daniel: 115, 124
 Chiselețeni: 367
 Chișinău: 224, 229, 274, 377, 421
 Chițescu, Lucian: 216
 Chitic, Neculai: 227
 Chițmani: 299
 Chivu, Gh.: 78
 Ciachir, Nicolae: : 377, 411
 Ciachir, Nicoleta: 411
 Ciatorăia: 140
 Cihodaru, Constantin: 68, 125
 Ciobanu, Petru: 421
 Ciobanu, Veniamin: 84, 121, 123, 411
 Ciocâltan, Virgil: 66
 Ciolac, Simion: 191
 Cioran, Emilia: 79
 Ciudei: 162, 335
 Ciupercă, Ion: 249, 250, 477
 Ciupercovici, Arcadie: 186, 189, 195
 Ciurea, D.: 69
 Ciurea, V.: 13, 17
 Ciurea: 11
 Clapa, Gheorghe: 226
 Climăuți: 132-134, 140, 368
 Clocucica: 455
 Cluj: 68, 193, 329, 335
 Cobâle: 67
 Cocuz, Ioan: 193-196, 364, 365, 484, 487
 Codreanu, Zelea: 448
 Codrescu, Th.: 70, 80
 Cojoc, Gheorghe: 216
 Columbeanu, S.: 145
 Coman, Gheorghe: 217
 Comarnescu, Petru: 258, 264
 Comatin: 367
 Comenski, Arip: 291
 Comenski, Efen: 291
 Compostelle, Saint-Jacques de: 245
 Comșa, E.: 7, 16, 18
 Connecticut: 170
 Constanța: 170, 337
 Constantinescu, M.: 164, 165
 Constantinescu, P.: 122
 Constantinescu-Iași, Petre: 89, 96
 Constantiniu, Florin: 70, 115, 124, 125, 405, 421, 441, 450
 Constantinopol: 80, 83, 104, 116, 167, 181, 233, 260, 323, 324, 346, 427
 Contibus: 245

Corcești: 133
 Corfus, Ilie: 123
 Corivan, I.: 146
 Corivan, Nicolae: 78, 145
 Cosma, Viorel: 379, 387
 Cosmești: 235
 Coșna: 157
 Costache, Veniamin: 350
 Costăchel, Valeria: 68, 69, 119, 122
 Costăchescu, Mihai: 202
 Costăna: 140, 161
 Costești: 188
 Costin, Miron: 69, 100, 107, 110, 116, 121-123
 Costin, Neculai: 115
 Costișă: 369
 Cotești: 226
 Cotlarciuc, N.: 192
 Coțmani: 93, 135, 136, 156-159
 Cotnari: 81, 84, 292, 458
 Cotos, Nicolae: 325, 333, 338
 Coulanges, F. de: 35, 36
 Covalciuc, Vasile D.: 421
 Cozmaciuc, Vasile: 216
 Cozmei, Ion: 417
 Crăciun, Raul: 193
 Crăciunaș Suceveanu Irineu: 98
 Cracovia: 170, 300, 312, 321
 Crăinicești: 162
 Craiova: 310, 311, 387
 Crasna: 159, 161
 Creangă, Ion: 423
 Cretzianu, Alexandru: 377
 Crimca, Anastasie: 463
 Crișan, I.H.: 27, 29, 34, 35
 Cristești: 11
 Cristinești: 78
 Cristofor Columb: 346
 Cromer, Martin: 75
 Cucelmin: 276
 Cuciur Mare: 162
 Cucoș, Șt.: 7, 8, 11, 13-19
 Cucu, Dumitru: 484, 487
 Cudalba-Șlușanschi, Oltea: 5
 Cuhea: 87, 96
 Cumont, F.R.: 23, 28, 31, 35, 36
 Cuparencu Mihalachi: 339-141
 Cuparencu, Gheorghe: 340
 Cuparencu, Ion: 339
 Cuparencu, Luca: 340
 Cuparencu, Miron: 339, 340
 Cuparencu, Vasile: 339

Cupca: 416, 418-420
 Cureus, Joachim: 343-346
 Curinschi-Vorona, Gh.: 89, 96
 Curtea de Argeș: 87, 105
 Cusiuc, Dragoș: 473
 Cuza, Ioan: 226
 Czoernig, Karl: 141

D

Dăescu, C.: 254, 255
 Daicoviciu, Constantin: 164, 165
 Dame, Frederic: 324
 Dan, Dimitrie: 97, 98, 197, 206, 292-294, 350, 463, 500
 Daniil, Sihastru: 475
 Danila Romanovici: 277, 283
 Dănila: 157, 404
 Daphnae: 244
 Darabani: 276
 Dărmănești: 39, 139, 157
 Dascal, Ioan: 227
 Dascăl, Nicolae: 231
 Dașchevici, I.: 375, 377
 Davideni: 204
 De la Croix: 75
 Decebal: 343
 Decker, J.: 269
 Deckert: 135
 Deleni: 226
 Deletant, Dennis: 68, 69
 Delphi: 243
 Demciuc, Vasile M.: 87
 Dendrinu, Gherase: 379
 Densușianu, Ovid: 472
 Deodato, Pietro: 79
 Derderian: 324
 Dergacev, V.I.: 8, 13, 18
 Deseanu, Adrian: 186
 Despot-Vodă: 111
 Diaconu, Gh.: 36
 Diamandi, Ilie: 145, 146
 Dimitriev, P.: 128, 141
 Dimitriu, Eugen: 473
 Dimitrovici, Porfiriu: 350
 Dimmer: 311
 Dinu, M.: 11, 13, 17, 18
 Dio Cassius: 29
 Direptate: 117
 Doboș, Filaret: 205, 336, 337
 Dobrinca: 157

Dobrijanski, Oleksandr: 315
 Dobrovăț: 262
 Docan, Nicolae: 236, 237
 Dodona: 243
 Dolhasca: 235, 236
 Doljești: 230, 234
 Dominte, Ion: 418, 420
 Donat, Ion: 68
 Donovac, Bogdan: 292, 293
 Donovac, Drăgan: 292, 293
 Donovac, hangiu: 292
 Donovac, Sarkis: 292
 Dorna Candreni: 205
 Dornești: 130, 157, 369
 Dorobanți: 10
 Dorohoi: 234, 261, 329, 360
 Dosoftei, mitropolit: 229
 Dousa, Georgius: 83
 Dovjenak, V.I.: 284
 Dracineț: 188
 Dracinschi, Mihai: 128, 336
 Drăgești: 227
 Dragnea, A.: 255
 Drăgoiești: 186
 Dragomir, I.T.: 7, 18
 Dragomir, Silviu: 199, 201
 Dragomirna: 133, 139, 145, 151, 153, 203, 463, 494
 Dragoș: 61, 67, 68, 97
 Dragoșești: 61
 Drăguț, Vasile: 97
 Dridu: 455-456
 Druc, Mircea: 425, 426
 Dubăsari: 223, 224, 229
 Duca, Gheorghe: 138
 Duca, I.G.: 162, 248
 Ducan, Ilie: 338
 Dugan, Anastasia: 205
 Dugan, Arcadie: 480
 Dumbrăveni: 145, 147, 151-155, 235
 Dumitrescu, H.: 12, 13, 18
 Dumitrescu, Vl.: 14-16, 18, 30, 36
 Dușu, Al: 460
 Duzinchievici, Gheorghe: 199

E

Echimăuți: 282
 Economu, Radu: 249
 Eichler, Gustav: 155
 Eisenbach: 306-308

Eisenstein, Serghei: 428
 Elensis: 243
 Eliade, M.: 16, 18, 34, 36
 Elisabeta, regina României: 174-175
 Elisabetopolis: 139
 Ellis, L.: 13, 14, 18
 Elsevier, Ludovic: 461
 Emandi, E.I.: 39, 221
 Emilian, mitropolitul Bucovinei: 330
 Eminescu, Matei: 341
 Eminescu, Mihai: 158, 164, 334, 338, 339, 342, 474, 479, 482, 498-501
 Eminovici, Ioan: 342
 Eminovici, Petrea: 340
 Eminovici, Vasile: 339-341
 Enache, legător: 226
 Enescu, George: 389
 Engels, Fr. 164
 Eny: 118
 Enzenberg, Karl: 291
 Enzenberg: 129-130, 132-135, 137-140
 Epidaur: 243
 Epureni: 226
 Erasmus din Rotterdam: 346
 Erastosthene: 245
 Erdeli, I.: 13, 19
 Eșanu, Vasile: 227
 Eterovich, F.: 453
 Euftimie, episcop: 90
 Evlia, Celebi: 75, 81, 82

F

Fădor, Serafim: 421
 Falcău: 156
 Fălcu: 225-227, 234
 Fălticeni: 234, 235
 Fântâna Albă: 134, 140, 368, 416-420
 Fărtăș, Arsene: 200
 Fedkovici, Iurii: 295, 301, 317
 Fehner, M.V.: 285
 Feleszko, Kazimierz: 407
 Feller, R.L.: 255
 Feodorov, G.B.: 285
 Ferdinand I: 248, 305
 Ferdinand, regele Neapolelui: 345
 Ficker, A.: 140, 144
 Filimon, Grigore: 161, 184
 Filipciuc, Ion: 339
 Filipciuc, M.A.: 283, 285
 Filitti, I.C.: 105, 120

- Fisanov, Volodimir: 466
 Fischer, Frederich: 159
 Fischer, Herman: 161
 Fischer, Iosef: 159, 161
 Fischer, Michael: 155
 Flondor, Dimitrie: 183
 Flondor, Iancu: 183-196, 248, 271, 274, 447, 481
 Flondor, Ioan: 183
 Flondor, Năstase: 140
 Flondor, Șerban: 183
 Flondor, Teodor: 501
 Flondor, Tudor: 188, 189
 Flondor, Vasile: 183
 Florea, Anița: 362
 Florea, Vasile: 341, 342
 Florența: 346
 Florescu, A.C.: 13, 18
 Florescu, Alexandru: 335
 Florescu, Aurelia: 459
 Florescu, R.: 254, 255
 Focșa: 292
 Focșani: 233, -235, 311, 324
 Fogodisten: 129-131, 140
 Foit, Grigore: 42, 217, 389, 393
 Fotino, George: 178, 179
 Francisc I, regele Franței: 346
 Francisc, Iosif I: 271, 290
 Frankfurt: 233, 346
 Franko, I.: 317, 318
 Franzthal: 135
 Frasin: 270
 Frătăuți pe Suceava: 369
 Frătăuți: 131, 133, 134, 409
 Frătăuții Noi: 369
 Frătăuții Vechi: 369
 Frederic, electorul Saxoniei: 346
 Freiherr, Peter: 134
 Fundul Moldovei: 135, 156, 161, 268
 Furnică, Lazăr: 421
- G**
- Gafencu, Grigore: 378
 Găină, Garabed: 291
 Găină, Vasile: 184, 191
 Gaisdorf, Rudolf: 267
 Găitan, Nicu: 361
 Gălănești: 161, 369
 Gălășești: 234
 Galați: 81, 176, 226, 233, 235, 306, 308, 309, 312, 439
 Gămulescu, Dorin: 411
 Gârbăuți: 129, 368
 Garfield, James A. – ~~președinte~~ american: 175
 Gartner, T.: 317, 318, 321
 Gavril ieromonah: 264
 Găzdaru, Dimitrie: 79
 Găzdaru, Maria: 79
 Geambașu, Constantin: 411
 Geisler, H.: 23, 24, 36
 Georgescu, Pepe: 377, 378, 418, 421
 Georgescu, Valentin Al.: 68, 100, 113, 115-116, 119-124
 Georgescu, Vlad: 102, 120, 123, 450
 Gesa: 155
 Gheorghe, Ion: 377
 Gheorghie, P. diacon: 150
 Gheorghită, F.: 255
 Gheorghiu-Dej, Gh.: 448
 Gherasim, episcop de Roman: 230
 Gherasim, Vasile: 339, 340, 342, 479
 Gherla: 474
 Gheție, B.: 14, 18
 Ghibănescu, Gheorghe: 200, 202
 Ghica, Alexandru: 134
 Ghica, Grigore: 107, 225, 334
 Ghica, Ioan Constantin: 230
 Ghinulescu, Gh.: 79
 Ghireasca: 227
 Giurcă, Gheorghe: 424, 505
 Giurescu, Constantin C.: 67, 68, 79, 208, 237
 Giurescu, Dinu C.: 67-69
 Giurgani: 226
 Giurgeni: 230
 Giurgiu: 311, 324
 Giurgiuvan, Mihalachi: 140, 183
 Glondys, Viktor: 267
 Glück, Eugen: 136, 143
 Goetz, Carol: 157
 Gogu, Monica: 41, 216, 221
 Golubeva, L.A.: 284
 Gonciarov, V.K.: 284
 Gonța, Alexandru I.: 67, 69, 203
 Gorovei, Artur: 271, 274
 Gorovei, Ștefan S.: 67, 68, 79, 97, 98, 119, 121, 122, 221, 258, 260, 265, 462
 Görz: 137
 Gostar, N.: 23, 36, 43
 Grabar, A.: 97
 Gradiska: 137

Grămadă, Ilie: 78, 145-146, 327, 329
 Grămadă, Ion: 335, 355
 Grămadă, Nicolae: 326, 327, 380, 422, 423, 494
 Grănicești: 215, 368
 Grant, Ed. M.: 168, 169
 Gratiani, Gaspar: 111
 Graziani, Antonio Maria: 74-77, 83-84
 Greceanu, Radu: 115, 122
 Grecescu, Constantin: 122
 Grecu, Viorel: 472
 Gregorian, M.: 122
 Greiner, Ițic: 155
 Grekov, B.D.: 67
 Grigoraș, Nicolae: 67-70, 98, 105, 120, 125
 Grigorcea, Modest: 157, 185, 191, 193, 194, 203
 Grigorie, mitropolit: 230
 Grigorie: 96
 Grigoriu: 260
 Grigorovici, Alois: 492
 Grigorovici, George: 480-482
 Grigorovici, Radu: 422, 423
 Grigorovici, Tatiana: 501
 Grigoroviță, Mircea: 330, 505-508
 Grigorovitz, Emanuel: 481
 Groapa Vlădichi: 39
 Grojincu, Vasile: 420
 Gropana: 129
 Gropeni: 368
 Grosu, M.: 78
 Groza, Petru: 492
 Grünberg, Karl: 313
 Gura Putilei: 367
 Gura Putnei (Karlsberg): 157, 274, 369
 Gura-Humorului: 155, 191, 269, 270, 335
 Gusti, Dimitrie: 479
 Guzman, E.: 164
 Gyulaffy, Lestar: 77, 84

H

Hacman, Eugeniu: 317
 Hacman, Serghei: 468
 Hacquet, Balthasar: 75
 Hadbawnik, Oskar: 273
 Hadik: 130, 133, 290
 Hadikfalva: 130, 131, 140
 Hadrian: 245
 Halip, Grigore: 191
 Hamburg: 432
 Harborne, William: 77
 Hârlău: 9, 132, 234, 261, 458
 Hărman: 262
 Hartman: 323
 Harward: 177
 Hasdeu, B.P.: 200
 Hașoti, P.: 7, 18
 Hău, Florin: 216
 Haufeland: 323
 Hauterive, Alexandre Maurice conte d': 75, 79, 82
 Heidelberg: 233
 Heitmann, Klaus: 274
 Hellanicus: 34
 Hemingway, Ernest: 428
 Henry, Paul: 96, 257-259, 264
 Herculane: 245
 Herescu, Dositei: 95, 96
 Herodot: 34, 35, 245
 Herța: 78, 234, 379
 Herzberg-Frakel, Sigmund: 197
 Herzog, prof.: 268
 Hesse, Hermann: 430
 Hîncu, Dumitru: 274
 Hindeu: 94
 Hitchins, Keith: 68, 69
 Hitler: 427, 477
 Hliboca: 133, 134, 139, 295, 419
 Hlihor, Constantin: 377
 Hlincea: 11
 Hlinița: 139, 183
 Hociungi: 231
 Hodel, Adam: 267
 Hodora: 9
 Hodoș, Nerva: 228, 231, 461
 Holban, Maria: 79
 Holboca: 10
 Holm: 283
 Hook, J.N.: 324
 Horaia: 133
 Horecea: 203
 Horodnic, Mihai: 479
 Horodnicul de Jos: 370
 Horodnicul de Sus: 161, 370
 Horyșnyj, P.A.: 284
 Hotin: 131, 233, 234, 296
 Howard, Maurice: 168
 Hrișcu, Carmen: 453
 Hromadnic: 269
 Hromov, S.P.: 285
 Hrușevschi, M.: 318

Huber, Ch.W.: 306
 Hulubei, Matei: 193, 196
 Humor: 139
 Hurjueni: 370
 Hurmuzachi, Alexandru: 204, 205
 Hurmuzachi, Constantin: 204, 247, 470
 Hurmuzachi, Doxuță G.: 470
 Hurmuzachi, Elisabeta: 205
 Hurmuzachi, Eufrosina: 205
 Hurmuzachi, familia: 183, 204, 208
 Hurmuzachi, Gheorghe: 204, 205
 Hurmuzachi, Ilinca: 204
 Hurmuzachi, Ștefan: 205, 206, 209
 Hurmuzaki, Eudoxiu: 141, 142, 144, 186, 188, 197, 199, 200-205
 Huși: 81, 201, 217, 223, 225-227, 261
 Huțanu, Anton: 230
 Huțanu, Natalia: 411

I

Iablonița: 367
 Iacob, Putneanul: 95, 98
 Iacobi: 130, 135, 136, 156, 162, 268-270, 355, 410
 Iacobescu, Mihai: 5, 143, 144, 155, 164, 206, 237, 338, 405, 407, 408, 410, 412, 414, 416, 417, 422-424, 427, 428, 451, 457, 473-475, 478-482, 489
 Iacobești: 129, 130, 139, 290
 Iacubovschi, A.I.: 67
 Iakivciuk, A.: 297, 299-303
 Iakuțka: 359
 Iancu de Hunedoara: 343, 344
 Iancu, Gheorghe: 193
 Iancu, Sasul: 111
 Iaraslovovici, Izeaslav: 283
 Iași: 5, 6, 9, 10, 11, 66-68, 76, 84, 157, 193, 206, 217, 223-231, 234, 323, 329, 300, 306, 311, 312, 334, 429, 466, 474, 493
 Iaslovăț: 130
 Ieșean, Alexandru: 273, 472
 Ifimie, C.: 98
 Ignat, Georgeta: 125
 Ignat, Mircea: 21-37, 41-43, 217, 389, 393, 451
 Ignătescu, Sorin: 39-45, 389-394, 396, 398
 Ihor, Olgovici: 282
 Ilica, Vasile: 416, 420
 Iliescu, Ion: 495

Ilii, Iordache: 226
 Ilișești: 130, 140, 203, 269, 270, 306, 337
 Ilișești: 409
 Inculeț, Ion: 248
 Ioan de Târnave: 68
 Ioan Zapolia: 346
 Ioan, sachelariu: 151
 Ioanichie, episcop: 93, 94
 Ionașcu, diac: 98
 Ionașcu, I.: 145, 146
 Ionescu, Gr.: 89, 91, 96
 Ioniță de Roman: 231
 Iordache, Anastasie: 364
 Iordăchescu, Cicerone: 327
 Iordan, Iorgu: 381, 517, 522
 Iorga, Nicolae: 68, 73, 77, 79-84, 87, 96, 98, 99, 103-105, 111, 118, 120, 123, 145, 146, 200, 201, 203, 205, 206, 208, 209, 237, 248, 249, 260, 335, 350, 360, 377, 380, 405, 411, 415, 429, 431, 443-444, 447, 448, 460, 476, 507
 Iosa, Mircea: 364
 Iosep, I.: 6
 Iosif al II-lea: 290-291
 Iosif I Francisc: 349
 Iosif, O. Șt.: 335, 337
 Ipotești: 215, 404
 Ipsilanti, Alexandru: 233
 Irimescu, Gavril: 325
 Isăcescu, E.: 217
 Isghiudar: 324
 Isopescu, Constantin: 184
 Isopescu, Samuil I.: 521
 Istanbul: 344
 Istensegists: 129, 130, 131, 140
 Istov, M.: 10, 13
 Istrate, Calinic: 200
 Istrate, Corneliu: 78
 Istrati, Panait: 428
 Ițcani: 151, 203, 215, 271
 Ițcuș, Nicodim: 472
 Iuga, V.G.: 254, 255
 Iuțiș, Gheorghe: 99
 Iuzvenko, V.A.: 296
 Ivan, I.: 145, 146
 Ivancăuți: 128, 188
 Ivanov, I.: 18
 Ivanovici, Simion: 336
 Izvoare: 8

J

Jagello, Wladislaw: 94
 Jagič, V.: 318
 Jaloba, Ihor: 305
 Jan Huss: 346
 Jan, Magister: 95
 Janușevici, Z.V.: 278, 285
 Jeamgocian, Edvard: 289, 323
 Joppeccourt, Charles de: 75
 Joseffalva: 130, 140
 Joseni: 235
 Joseph II: 130, 132, 133, 134, 138-140
 Josif al II-lea: 95
 Jucan, Grațian: 473, 479
 Jucica Veche: 155
 Jucica: 134, 135
 Junghans: 217
 Jura, R.O.: 284, 285
 Juravle, J.: 97

K

Kaindl, Rafael: 267
 Kaindl, Raimund Fr.: 129, 130, 139, 141, 142-144, 197, 298
 Kaladijain: 281, 283
 Kalangian, Suren: 293
 Kalujneățki, O.: 315
 Kaluzmiacki, Emil: 408
 Kaspari: 410
 Kapri, Ivan: 139
 Karaczay: 77
 Karadja, Constantin: 462
 Karageorgevic: 440
 Kârciv, R.F.: 296
 Karłowicz: 128
 Karski, E.: 318
 Kasia: 300
 Kasson, John: 167-169
 Katrusia: 302
 Kellermann Weber, Ingeborg: 274
 Kellogg, Frederik: 206
 Kelly, Howard A: 178
 Kiev: 276, 295, 296, 318, 355, 360-361, 393, 418
 Kirițescu, Constantin: 364
 Kirjanov, A.V.: 284, 285
 Kisălău: 135

Klein, Karl: 312
 Kluger, Karl: 159
 Kobăleanska, O.: 295
 Kobilanski, O.: 408
 Kogălniceanu, Mihai: 197, 201, 204, 206, 208
 Kohlruß, Alfred: 269
 Kolcin, B.A.: 282, 284
 Kolnik, T.: 23, 36
 Königgratz: 157
 Korduba, Miron: 320
 Korobeinikov, Trifon: 74
 Korobușkina, T.N.: 284
 Koseski, Adam: 408
 Kossuth, Lajos: 444
 Kotlearevski, I.: 317
 Kowacz: 133
 Kozak, E.A.: 98
 Kozak, Eugen: 257, 264
 Kozlovsky, A.O.: 284
 Krasnov, Y.A.: 281, 282, 284
 Kremlin: 373
 Kremnitz, Mite: 176
 Kreșciattek: 129
 Kruglasov, Anatoly: 466
 Kübeck, Kübau M.: 306, 308, 309
 Kucera, M.P.: 284
 Kupcianko, Grigorii: 295
 Kuza, A.V.: 284, 285
 Kwiatkowski, Stanislaw: 412, 414

L

Laiotă Basarab (Basarab cel Bătrân): 259
 Landenfels: 133
 Landonflava: 129
 Landwehr de Pragenau, Edwin: 267
 Langeron, Alexandru de: 75
 Lapedatu, Al.: 248
 Lăpușneanu, Alexandru: 70, 90-92
 Larionescu, Traian: 192
 Larionov, Nikifor: 133
 Lascovka: 135
 Laszlo, Attila: 217
 Lațcu Vodă: 87, 93-95, 97
 Lazăr, Mihai: 6, 61, 67, 69, 70, 71, 73, 82, 83, 470, 487
 Lăzărescu, Dan Amedeo: 73
 Le Goff, Jacques: 119
 Leapușkin, I.I.: 284
 Lebouton, Alois: 267, 269
 Leca, D.: 174

- Lee, John: 169
 Lehr Spawinski, T.: 318
 Lehr, Lia: 69
 Lehuceni: 162
 Lemberg (Lvov): 156, 158, 198, 290, 292, 293, 302, 305, 306, 309, 312
 Lencăuți: 276, 282, 283
 Leontie, stareț: 77
 Leszczinski, R.: 233
 Lețcani: 11
 Levașova, V.P.: 282, 284
 Levițchi, O.: 217
 Levițchi, Vasile: 471
 Levy-Strauss, C.L.: 16, 18
 Lhossa: 245
 Lianu, Teofil: 514
 Linz: 337
 Lipova, schit: 226
 Lipovan- Stupca: 132
 Lipovan, Martin: 132
 Lipovan: 132
 Lipovăț: 226
 Liteni: 130, 140, 236
 Lițu, V.: 269
 Loghin, Constantin: 193-195, 381, 512
 Logigan, Dimitrie: 336
 Loichiță, Vasile: 326, 330
 Lonacevski, A.: 295
 Londra: 177, 430
 Longin Hossu, Valentin: 439
 Lopeiski, M.F.: 200
 Lorena: 359, 360
 Lorenc, A.: 313
 Lousse, Emille: 100
 Lovinescu, Eugen: 472
 Luca, Ignaz: 139, 144
 Lucaceni: 128
 Lucăcești: 162
 Luchian, Dragoș: 164
 Lucinescu, Dan: 474-475
 Lucovița: 186
 Ludovic I de Anjou: 61
 Ludovic, regele Ungariei: 346
 Luegger: 191
 Luisenthal: 268
 Lujeni: 139
 Lunca: 234
 Lupaș, Ion: 199, 201
 Lupeni: 409
 Lupești: 226
 Lupu, Florea: 162, 184, 188-191, 195
 Lupu, N.: 27, 36
 Lupu, Ștefăniță: 231
 Lupu, Vasile: 79, 83, 223, 229
 Lupul, Iancu: 185, 188
 Lușpânski, P. 320
 Luția, Oreste: 257, 259, 264
 Luxemburg: 379
 Lvov (Lembrg): 139, 315, 318, 319, 486
 Lysimachus: 343
- M**
- Maciu, Vasile: 493
 Macovei, O.: 295
 Magini, Giovanni Antonio: 75
 Magoshi, Y.: 255
 Mahomed al II-lea: 259, 345
 Maiorescu, Titu: 173
 Makar, Iuri: 408
 Malanca, Simion: 270
 Malevskaja, M.V.: 285
 Măluțteni: 225
 Mamaia: 337
 Mămăiești: 156, 183
 Marnigonian, Bedros: 324
 Mănăstirești: 156
 Mândrescu, Simion: 386, 357
 Mândrești: 145, 149-153
 Manea, J.C.: 255
 Măneuți: 370
 Manolescu, Nicolae: 499, 504
 Mantu, C: 14
 Manzi: 75
 Marcu, Liviu: 113, 120, 124
 Mareci, Harieta: 6, 197
 Mareș, Al.: 78
 Mareș, I.: 217
 Mareș, I.: 40, 41
 Măreței: 139
 Marginea: 370
 Mărgineanu, Maria: 473
 Maria Asanina Paleologhina: 260
 Maria Theresia: 338
 Maria Voichița: 259, 262
 Maria, fiica lui Ștefan cel Mare: 259, 262
 Maria, soția lui Bogdan I: 98
 Marian, C.: 255
 Marian, Liviu: 336
 Marian, Simion Florea: 197, 337, 350, 490, 500
 Marin, M.: 12, 13, 18
 Marinescu-Bilcu, Silvia: 7, 8, 15, 18, 390, 394

- Mariniuc, Ivan: 128
 Markevici, V.I.: 7, 14, 16, 19
 Marmeliuc, Dimitrie: 250, 364
 Marquardt, J.: 27, 35, 36
 Martin, Literatul: 75
 Martin, Luther: 346
 Martiniuc, C.: 10, 14, 19
 Martonfy: 130
 Marx, Karl: 164
 Mârza, Eva: 458
 Mârza, Iacob: 5
 Matasă, C.: 19
 Mateesco, C.N.: 14, 18
 Matei Basarab: 107, 111
 Matei Corvin: 344-346
 Matei, Mircea D.: 221
 Mavrocordat, Constantin: 64, 69, 70, 78, 118
 Mavrocordat, Nicolae: 109, 112
 Maxim, Mihai: 114, 124, 444
 Maximus, Valeriu: 34
 Mehedinți, Simion: 335
 Mekhitaristi, călugări: 292
 Mela, Pomponius: 34
 Melniciuk, Igor: 466
 Mennas: 138
 Meredja: 290
 Mesplier, A.: 246
 Messner, W.: 164
 Mestugian, Vartan: 323
 Metternich: 308, 309, 313
 Metzburg, baron de: 234, 235
 Mezbourian, Artin: 324
 Mezențeva, G.G.: 285
 Miastkowski, W.: 233
 Michand, J.L.: 246
 Michelangelo: 257
 Miciachiugh: 324
 Miclea, Ion: 265
 Migananelli, Fabio: 76
 Mihai Viteazul: 66, 110, 115, 443
 Mihai, C.: 11, 19
 Mihăilă, Gh.: 67, 68
 Mihăileni: 308
 Mihalcu, M.: 255
 Mihnea al III-lea: 107
 Mihnea, Radu: 108-109, 111
 Mihordea, V.: 78
 Mihoveni: 215-216, 219, 220, 223
 Mihuceni: 129
 Miklosich, F.: 68, 315, 316, 318
 Milișăuți: 130, 162, 163, 258, 260, 370
 Milkowicz, Wladimir: 197, 198
 Minasean, R.S.: 285
 Minea, Ilie: 69
 Miniati, Ilie: 223
 Mioc, Damaschin: 67, 68, 100, 119, 123, 203
 Mirițoiu, N.: 23, 24, 31, 33, 36
 Miron, Vasile Gh.: 207, 208, 293, 294, 324, 364
 Miroslava: 10
 Mistra: 93
 Mitoc: 292
 Mitocul Dragomirnei: 130, 132-135, 140, 410, 423
 Mitrea, I.: 30
 Mitric, Olimpia: 6, 223, 229
 Mitrofan: 480
 Moga, Traian: 325
 Mohaci: 346
 Moinești: 234
 Moisa, Bogdan: 139
 Moșeni: 132
 Moiescu, Cristian: 91, 97
 Moiescu, Iustin: 327
 Moisil, Constantin: 199, 207
 Moldovița: 139, 156, 157, 203, 458
 Molid: 156
 Molodia: 135, 136, 155, 276, 410
 Molușteni: 227
 Monah, D.: 7, 8, 11, 13-16, 19
 Morariu, Constantin: 161, 162, 184, 192, 197, 334, 350
 Morariu, Ioan: 145, 147
 Morariu, Leca: 207, 257, 259, 264, 339, 341, 472, 479
 Morariu, Silvestru, arhimandrit: 334
 Morariu, Victor: 355
 Morariu-Andreevici, Silvestru: 189, 200
 Moraru, Aurel: 247
 Moroșanu, George: 479
 Moruzi, Constantin Dumitru: 225
 Morwitzer, Iulius: 291
 Moscova: 373, 378, 418
 Moscova: 68, 167, 181, 295, 296, 324, 359, 361, 426, 428
 Movilă, Ieremia: 111, 113, 293
 Movilă, Maria: 122
 Movilești: 108, 111, 123
 München: 67
 Munteanu, George: 339, 380, 388, 421
 Murariu, Ioan: 78, 239
 Murariu, Leca: 373
 Muraru, A.: 8, 18

Murgescu, Bogdan: 69
 Muriano, Matteo: 76
 Mușat, Mircea: 249, 250, 377
 Mușata: 87
 Mușatini, dinastie: 88, 97, 98
 Mușenița: 162
 Musicescu, Maria Ana: 97, 259, 262-265
 Mustață, M.: 254, 255
 Mustață, Nicu: 185, 186, 188
 Muzicescu, Gavril: 379

N

Nalivaica: 128
 Nandriș, Grigore: 408, 512
 Nandriș, J.: 12
 Năstase, D.: 89, 258
 Neagoe, Stelian: 273
 Neamț: 224, 227, 229, 233, 234
 Neamțu, Eugen: 11, 13, 16
 Neamțu, Vasile: 78, 80, 285
 Neapole: 169
 Necrasov, O.: 26, 36
 Nedelea, Alexandru: 243
 Nedlik, S.: 246
 Negoiești: 64
 Negostina: 129, 139, 340, 368
 Negrileasa: 155
 Negru Vodă: 87
 Negură, Ion: 335-338
 Negură, Ionel: 380, 514
 Nemeș, Petru: 96
 Nero, împărat roman: 245
 Nestor, I.: 12, 19, 221
 New York: 6, 169, 177, 289
 Neueberie, John: 83
 Nichiteș, Mihai: 269
 Nicoară, Toader: 124
 Nicolae, Alexandru: 88
 Nicolaescu-Plopșor, D.: 29, 30, 36
 Nicolescu, Alexa: 93
 Nicolescu, C.: 254
 Nicopole: 343
 Nicorovici, Nikolaus: 139
 Niculică, Bogdan: 39-45, 215-218, 220, 221, 393
 Niederle, L.: 320
 Nigomirești: 226
 Nikitin, I.I.: 285
 Nikitina, F.: 27, 36

Nikolskaja, T.N.: 285
 Nikon: 131
 Nimigean, George: 417
 Nimirovski, Boris: 355, 362
 Nisioi, Dumitru: 270
 Nistor, Ion: 129, 141, 142-143, 161, 164-165, 193, 195-198, 205, 209, 237, 247-250, 273, 274, 330, 336, 337, 340, 364, 424, 436
 Nițu, A.: 14, 19
 Noua-Sulița: 158, 162, 295, 359, 360, 363
 Novgorod: 279
 Noyes, James: 180
 Nürnberg: 346

O

Oberhollabrun: 355
 Odesa: 356, 359, 361, 362
 Olaru, Marian: 183, 195, 196
 Olenici, Maria: 473
 Omsk: 356, 358, 361
 Onășeni: 139
 Onciul, Aurel: 165, 189-192, 195, 196, 316
 Onciul, Dimitrie: 87, 194, 200, 205, 209, 334, 500
 Onciul, Gh.: 373
 Onciul, Ilarie: 186, 188
 Onciul, Isidor: 336
 Onciul, Tit: 190
 Onyșkevici, Ignatie: 315
 Opletol, Iosef: 164
 Oprea, Ioan M.: 364
 Oprescu, Gr.: 96
 Oprescul, Paul: 364
 Oprișeni: 139, 162, 368
 Oradea: 416
 Orășanu, N.T.: 80
 Orăștie: 491
 Oreste, Gherasim: 380
 Orghidan, N.: 346
 Orșova: 310, 311
 Osiecki, I.: 311, 313
 Ostra: 155
 Oțetea, Andrei: 120, 122, 203, 208
 Otwinowski, Erasmus: 83
 Oțelowitz, Hora von: 234

P

Pace Graf, Anton: 193
 Pacikova, S.P.: 285

- Păcurariu, Mircea: 98
 Pahomi, Mircea: 423
 Pahomie, episcop: 90, 93
 Paladi: 139
 Păltinoasa: 156, 270, 389, 410
 Panaitescu, Petre P.: 67, 79, 99, 101, 108, 118, 119, 122, 125, 202, 203, 207, 237, 260
 Panca: 139
 Pantazică, M.: 9, 19
 Pânzariu, Mihai: 196
 Papacostea, șerban: 68-70
 Papazian, Hevont: 324
 Papiu-Ilarian, Alexandru: 462
 Papu, Edgar: 124
 Părhăuți: 39, 40, 162
 Paris: 167, 175, 257, 270, 311, 478, 491
 Pârteștii de Jos: 162
 Pârvan, Vasile: 34, 37, 197, 206, 477
 Pașcani: 234, 235, 337
 Pașcanu, Costache: 150
 Pascu, G.: 79
 Pascu, Ștefan: 122
 Pașkevici, G.O.: 277, 284, 285
 Passek, T.S.: 15, 19
 Patay: 13, 19
 Pătrăuți: 203, 258, 259, 262
 Paul de Alep: 74, 79, 233
 Paul, I.: 7, 19
 Păunescu, Alexandru: 41, 452
 Pavelescu, Ștefan: 336, 338
 Pavie, François: 75
 Peissonnel, Charles D.: 75, 80, 82
 Peixotto, B.F.: 167
 Pereiaslav: 276
 Peri: 87
 Perpessicius: 471
 Pesdian, Mikael: 324
 Petersburg: 80, 167
 Petrașenko, V.O.: 284
 Petre Șchiopul voievod: 293
 Petrescu-Dâmbovița, Mircea: 11-13, 16, 17, 19, 217
 Petriceicu, voievod: 292
 Petrino, Alexandru: 155, 157
 Petrino, Petre: 157
 Petrograd: 364
 Petrovici, Cristof: 291
 Petru cel Mare: 167, 177, 181
 Petru I: 88, 90-92
 Petru Rareș: 116, 122, 125, 216
 Petru Șchiopul: 65, 73, 77, 84, 106, 111
 Pfeifer, Arthur: 268
 Piatra-Neamț: 234, 260, 261
 Picart, Aimeri: 245
 Pintescu, Florin: 6, 267, 273, 274, 437, 441, 450, 487
 Pippidi, Andrei: 114, 120-121, 124
 Piru, Al: 228
 Platon, Alexandru Florin: 70, 126
 Platon, Gh.: 70, 78, 145, 146
 Pleșnița: 130
 Ploiești: 311
 Plosca: 367
 Podeni: 21-37
 Podlacha, W.: 91
 Podolak, J.: 285
 Poenaru, Daniela: 228, 231, 461
 Pohorlăuți: 139
 Poiana Micului: 410, 412
 Poiana Stampei: 306
 Poieni: 162, 368
 Pojorâta: 162, 268
 Polacha, Wladislaw: 257-259, 264
 Polek, J.: 132, 134, 136, 140-144
 Ponomarion, N.A.: 285
 Pont, Filip Masson du: 75-77
 Pop, Augustin Z.N.: 339, 340
 Pop, Ioan Aurel: 100, 119, 441
 Popa, Corina: 260
 Popa, Cristian: 441
 Popa, Radu: 96
 Popescu, George: 183, 184, 186-188, 192, 193, 196
 Popescu, I.: 127-128, 141
 Popescu, Mihai: 236, 237
 Popescu, N.: 375
 Popescu, Orest: 334
 Popescu, Radu: 115, 122
 Popescu-Boteni, Stelian: 179-180
 Popescu-Sireteanu, Ion: 453
 Popescu-Spineni, M.: 128, 141
 Popilian, G: 26, 37
 Popovici, Andreas: 323, 324
 Popovici, Atanasie: 460
 Popovici, Bogos: 324
 Popovici, Dimitrie: 226
 Popovici, Dorimendot: 192, 247, 248
 Popovici, Emanuel: 324
 Popovici, Eusebie: 336
 Popovici, Mihai: 460
 Popovici, Orest: 336
 Popper, Heinrich, bancher: 157

Porumbescu, Ciprian: 289, 293, 334, 335, 379
 Porumbescu, Iacolie: 293, 294, 350
 Postolache, Florin: 215
 Postolache, Nicolae: 216
 Potlog, Manole: 140
 Praga: 315, 319, 320, 518
 Prelipcea: 134, 160
 Prelipceanu, Vladimir: 327
 Prisăcăreni: 417, 419
 Prispewok, K.: 285
 Probota: 98, 145, 151, 153
 Procopovici, Atanase: 186
 Procopovici, Petre: 325
 Prodan, D.: 120
 Protase, D.: 24, 26, 37
 Pruncul, Anton: 139
 Prundul Bârgăului: 157
 Pumnul, Aron: 350
 Pungă, Gh.: 65, 70, 78
 Purici, Ștefan: 143, 303, 313, 321, 465, 468, 469
 Purici, Ștefan: 423
 Pușcariu, Sextil: 208, 248, 250, 336, 338
 Putila: 367
 Putna: 95, 128, 132, 133, 156, 159, 162, 203, 370, 443, 494
 Putreda: 216, 217

Q

Quirini, Bernardino: 74, 75

R

Rachet, Guy: 211
 Racoce, Teodor: 520
 Rădăceanu, Lotar: 336
 Rădăuți: 87-98, 140, 156, 161, 203, 229, 248, 329, 335, 376, 377, 385, 387, 409, 422
 Radu de la Afumați: 116
 Răduceanu, Enachi: 152
 Rădulescu-Motru, Constantin: 472
 Răfăilă, Maria: 411
 Raicevich, Ignac Stephan: 74, 75, 80, 82
 Raicevich, von: 130
 Rakocyi, Gh. I: 111
 Rakocyi, Gh. II: 111
 Ralea, Mihail: 481, 492

Râmnicul Vâlcea: 326, 327, 329
 Rappaport, P.A.: 285
 Rarancea: 131, 136
 Rareș, Iliș: 65
 Rareș, Petru: 257
 Râșcanu, Aurel: 164
 Râșcanu, Vasile: 492
 Rauliuk, M.: 320
 Războieni: 259, 261
 Rediu: 9
 Redlich Oswald: 198, 199
 Reichersdorffer, Georg: 75, 76, 80
 Reli, Simion: 97, 206, 325, 330
 Repta, Vladimir: 189, 192
 Repujnița: 128
 Reuseni: 262, 474
 Rezachevici, Constantin: 124
 Rezuș, Petru: 340
 Riga: 337
 Rio de Janeiro: 167
 Rogojești: 129, 368
 Rohde, E.: 35, 37
 Rohozna: 134
 Roma: 105, 167, 168, 173, 244, 245, 296
 Roman I: 87, 94, 95
 Roman: 81, 201, 229, 231, 234-236
 Romanești: 139
 Romaneț, O.: 295
 Romstorfer, K.A.: 96
 Ropcea: 161
 Ropcea: 416
 Roșă: 135, 136, 194
 Roșă: 410
 Roșca, Nicolae: 479
 Roșcani: 234, 235
 Rosetti, Radu: 78, 145, 146, 202, 205, 208, 325
 Rosit, Iordache: 231
 Roșu, Ion: 339, 340
 Rotopan, Titus: 356
 Rotshild: 305
 Rubaneț, Nicolae: 420
 Rudich, Solomon: 161
 Rudolf al II-lea: 110
 Ruggerio, Giulia: 76
 Rugină, Mihalachi: 230
 Rusanovschi, M.: 255
 Ruset, Antonie vodă: 79
 Rușii: 140
 Rusu, Filimon: 274
 Rusu, Liviu: 494, 509
 Rybakov, B.A.: 285

Rybiczka, Rudolf: 509-510

S

Săbăoani: 81, 234, 235

Sabatinovka: 391, 392

Sacerdoțeanu, Aurelian: 201, 206, 207, 209

Sachelar, Dimitri: 225

Sachelarie, Ovid: 68, 119

Sadagura: 134, 136-137

Sadova: 157, 161, 200

Sadoveanu, Mihail: 335, 442, 448, 472, 496

Saghin, Ștefan: 191

Saint-Germain: 267

Saizu, I.: 164

Sakai, T.: 255

Sălăgeni: 146

Sălăgiuni: 145, 149, 153

Sălășeni: 367

Sălășteni: 145, 147, 153

Sâmovici, V.: 320

Samuelson, James: 175, 180

Sanders, George: 180

Săndulescu, Alexandru: 208

Sangmeister, E.: 217

Sântana de Mureș: 389

Sapiecha, Leon: 307, 312

Sârbu, Grigore: 161

Sârca: 11

Sârghie, Ioana: 341

Sârghieni: 367

Satu-Mare: 370

Sauciuc-Săveanu, Teofil: 193, 194, 196

Săvescu, Nicolae: 341

Sbiera, I.G.: 185, 197

Scânteia: 84

Schenk, Annemie: 274

Schmidt, H.: 11, 13, 19

Schuyler, Eugen: 167-181

Schwanatner: 68

Sculeni: 362

Scurtu, I.: 441

Seletin: 155, 367, 377

Sf. Gheorghe: 168

Sf. Ilie: 40, 41, 140, 161, 162, 203

Sibechi, Gheorghe: 78

Sibiu: 193, 201, 203, 204, 223, 224, 229, 230, 269, 458, 493

Sigismund al III-lea: 123

Sigismund, regele Poloniei: 345

Sihăstria: 203

Siminicea: 145, 153

Simion – dascălul: 106

Simion, Eugen: 471

Simion, Ștefan: 459

Simionescu, Maria: 120

Simonescu, Dan: 228, 231

Sinaia: 168, 175-177

Sinăuți de Jos: 368

Sinăuți de Sus: 368

Sinăuții Vechi: 157

Sion, Antohi: 145, 146, 153

Sîrbu, V.: 37

Siret: 129, 133, 134, 136-138, 157, 215, 234-236, 311, 335

Sireteanu, E.: 334, 335

Sireteanu, Partenie: 335

Siruni, H.D.: 293, 294

Skoropadski, P.: 318

Slădescu, V.: 255

Slatina: 130, 131, 460

Slevoacă, Ștefan: 326

Slobozia Berlinților: 368

Slobozia: 129, 459

Slușanschi, Emilian: 191

Smaglj, M.N.: 13, 19

Smal-Stocki, Emilia: 321

Smal-Stocki, Roman: 321

Smal-Stocki, Ștefan: 191, 315-321

Smirnov, A.P.: 285

Smiszko, M.: 27, 37

Sneatin: 139, 305

Sobieski, Jan III: 107

Sobieski, Jan: 112

Sofia: 67

Sofocle: 153

Sohleninger, Hary: 155

Sokalnici: 132

Solca: 130, 139, 161, 203, 306

Solcanu, Ion: 257, 264, 265

Solimus: 34

Soroca: 82

Sorochin, V.Ia.: 8, 13, 15, 16, 19

Spinei, Victor: 66, 68, 120, 453, 458

Spleny, general: 160, 413

Spleny: 127-128, 132-137, 139, 140

Ströder, M.: 217

Stahl, H.H.: 67, 69

Stalin: 427, 428, 477

Stan, Apostol: 179, 180

- Stânca-Costești: 425
 Stanciu, I.: 177, 180
 Stancu, Zaharia: 472
 Stănescu, Eugen: 109, 110, 122, 433
 Stănești de Jos: 160, 368
 Stănești de Sus: 369
 Stănești: 128, 162
 Stăniloae, Dumitru: 330
 Stanislav: 198
 Stârcea, E.: 193
 Stârcea, Victor: 185
 Stârcea: 369
 Stătescu, Eugen: 172
 Stefanelli, Minodora: 194
 Stefanelli, T.V.: 192, 194, 197, 199, 200, 207
 Stefanik, Volodâmir: 317
 Steiner, Iosef: 159
 Stepanovici, Samuel: 290
 Stere, C.: 335
 Stoia, N.: 254
 Stoica, Grigore: 356
 Stoicescu, Nicolae: 68, 69, 105-106, 115, 119-121
 Storojineț: 159, 161, 162, 183, 204, 335
 Storr: 133, 139
 Strach, H.: 313
 Straja: 41, 162, 360
 Strassbourg: 296, 360
 Straucher, B.: 316
 Strayer, J.R.: 433, 436
 Strehie, Anastasie: 226
 Streinul, Mircea: 471, 479, 509
 Strihan, Petre: 119, 120, 124
 Stroici, Lupu: 203
 Stroiiești: 136
 Struve, doctor: 323
 Stuart, W.H.: 176
 Studenița: 281
 Stulpicani: 269
 Stupca: 132, 140, 155, 161
 Sturdza, D.A.: 175, 177, 209, 437
 Sturdza, Ioan: 225
 Sturdza, Mihai: 307
 Sturza, Mihail: 159, 350
 Suceava: 5, 41, 67, 81, 84, 128-134, 136-139, 145, 157, 183, 190, 193, 194, 196, 198, 203, 206, 207, 208, 215-217, 219, 221, 234, 236, 239, 242, 258, 289, 301, 305, 306, 311, 323, 325, 327-329, 335, 336, 341, 373, 377, 382, 389, 391-395, 397, 399, 401, 403-405, 413, 411, 412, 423, 457, 491, 506
 Sucevița: 113, 145, 151, 153, 156, 203, 370
 Sudislav Bernatovici: 283
 Sulzer, F.I.: 233, 237
 Sulzer, Franz Joseph: 75, 82
 Suzdal: 282
 Sytyj, Y.M.: 285
 Szekely, Maria Magdalena: 67, 119
 Szydowski, J.: 23, 37

 Ș
 Șahmatov, A.: 318
 Șandru, D.: 405
 Șandru, Gheorghe: 336
 Șapcă, Nicolae: 417, 419-421
 Șașean, Manuel: 324
 Șcheia: 42, 43, 131, 139, 215, 217, 219, 389
 Șekun, A.V.: 285
 Șendrea: 88
 Șerăuți: 139
 Șerban, Constantin: 78, 124, 233
 Șesan, Milan: 325, 327-331
 Șevcenko, Taras: 315, 318-320
 Șimanschi, Leon: 125
 Șincai, Gheorghe: 346
 Șipotele Sucevei: 367
 Șiștov: 236
 Șoldănești: 235
 Șora, Mihai: 38
 Ștefan cel Mare: 64, 74, 87-98, 138, 201, 207, 221, 257, 259-265, 291, 339, 344-346
 Ștefan cel Tânăr: 93
 Ștefan din Bizanț: 34
 Ștefan I: 94
 Ștefan vodă, fratele lui Alexandru cel Bun: 87
 Ștefan, Gheorghe: 290
 Ștefănescu, Gh.: 26, 36
 Ștefănescu, I.D.: 92, 98, 257, 258, 264
 Ștefănescu, Melchisedec: 201
 Ștefănescu, Ștefan: 5, 66-69, 122
 Știoborâni: 227
 Știrbei, Barbu: 310
 Șuletea: 226
 Șutorovici: 203
 Șuțu, Mihail Constantin: 230
 Șveți, G.I.: 285

 T
 Tadeus, Turcul: 133, 134
 Tafrali, Orest: 19, 258, 264
 Tanasachi, M.: 19

- Tanciu, Igor: 466
 Tarakanova, S.A.: 285
 Tarangul, Ernest: 373, 510
 Tărășeni: 159
 Târgu Neamț: 81, 474
 Târgu Ocna: 225, 234
 Târgu Trotuș: 234, 236
 Târgu-Frumos: 11
 Târnauca: 132
 Tarnavski, Teodor: 191, 192
 Tarnavski, Vasile: 337
 Tarnovski, Otto: 512
 Tarnowski, St.: 307, 313
 Târpești: 8
 Tăutu, Nicolae: 479, 509
 Tcaciuc-Albu, Nicolae: 479
 Teliman, Mihai: 194, 475, 476
 Teoctist (Arăpaș): 98
 Teodor, Pompiliu: 68, 69, 119
 Teodoreanu, Al.O.: 496
 Teodorești: 291
 Teodoru, H.: 97
 Teofilact: 224, 226, 228
 Tereblecea Nouă: 369
 Tereblecea: 161, 369
 Teșna: 157
 Theodorescu, Răzvan: 97, 124, 473
 Thucydides: 343
 Tilihoi, Florea: 271
 Timberger, Jan: 155, 484
 Timok: 437
 Timosciuc, V.O.: 455
 Tinard, Y.: 246
 Tiolet, Else: 428
 Tișăuți: 161
 Tit, mitropolitul Bucovinei: 325
 Titov, V.S.: 13, 19
 Tittinger, Wilhelm, deputat: 159
 Titulescu, Nicolae: 474, 518
 Tochiță, Dragoș: 417
 Toderășcu, Ion: 66, 67, 69
 Todirești: 139, 216
 Tofan, George: 192, 200, 205, 209, 475, 479
 Tofan, Orest: 480
 Toller, Ernest: 428
 Tolociko, P.P.: 276, 285
 Tolova: 130
 Tolstoi, L.N.: 471
 Toma, A: 472
 Toma, Iorgu G.: 247, 274
 Tomașciuc, Constantin: 337
 Tomescu, Mircea: 231
 Tomșa, Leon: 123
 Tomșa, Ștefan II: 107
 Topală, Ikonim: 336
 Toporăuți: 159, 188, 367, 424
 Torăceni: 367
 Torouțiu, I.E.: 141, 159, 164, 205, 208, 325
 Traian, împărat: 244, 343
 Traian, Serghei: 469
 Trebici, Vl.: 5
 Tretjakov, P.N.: 285
 Troncotă, Cristian: 420, 421
 Trotuș: 81
 Tuchiloaia: 228
 Tudor Vladimirescu: 444
 Tufescu, V.: 9, 19
 Turcu, Constantin: 78
 Turos, N.C.: 255
 Tușnad: 168
 Tylor, A.J.P.: 477
 Tymașciuk, B.A.: 285
- Ț**
- Țamblac, Grigore: 463
 Țântilă, Vasile: 350
 Țaran, Garafina: 270
 Țăranu, Petru: 482
 Țibănești: 447
 Țibeni: 129, 130, 370
 Țibulcă, Irina: 473
 Țisâk, O.: 320
 Țuculescu, I.: 509
 Țugui, Ana: 490
 Țugui, Pavel: 127, 128, 141, 208, 209, 379, 382-388, 470-504
 Țugui, Vasile: 490, 491, 496
 Țurcan, I.: 186
 Țurenii: 305, 306
- U**
- Ubranzowa, W.: 285
 Udecii: 275
 Udești: 162
 Udrescu, Mircea: 453
 Ulea, Sorin: 97, 258, 259, 263, 264
 Ulmanu, Teodor: 479
 Ulster: 441
 Uncești: 42
 Ungheni: 356, 359

Ungureanu, C.: 127, 141, 142-144
 Ungureanu, Gh.: 145, 146, 206, 216
 Urban, colonel: 199
 Ureche, Grigore: 63, 69, 106, 110, 121, 122, 125, 343
 Ureche, Nestor: 121, 122
 Urechia, V.A.: 79, 82, 237
 Uric, Gavril: 463
 Urmă, D.: 164
 Ursachi, V.: 26, 36, 37
 Ursan, Ștefan: 269
 Ursoaia: 156
 Ursu, N.A.: 121
 Ursulescu, Nicolae: 7, 16, 19, 40, 41, 211, 217
 Uspenskaja, A.V.: 285

V

Văcărești: 483
 Vadurile: 78
 Vaida voievod, Alexandru: 248
 Vakulenko, L.V.: 25, 37, 284
 Valea Albă: 344
 Valea Moldovei: 156
 Valea Putnei: 162
 Valea Seacă: 162
 Valea Stânei: 269
 Valeva: 135
 Vâlsan, G.: 237
 Vama: 162
 Văratec: 145, 148, 152
 Varlaam: 223, 229, 231
 Varna: 343, 344, 346
 Varnița: 133-134
 Varșovia: 296, 300, 320, 362, 436, 498
 Vartan, armean: 292
 Varvata: 42
 Vășcăuți: 303, 371
 Vasilco, Coco: 247
 Vasilco, George: 185, 188, 195
 Vasilco, Leon: 188
 Vasile Lupu: 107, 112, 463
 Vasilescu, Victor: 379, 380
 Vasiliu, N.: 375
 Vasilkovici, Vladimir: 277
 Vaslui: 68, 117, 217, 223, 225, 226, 234, 458
 Vasutca: 261
 Vatamaniuc, Dimitrie: 339, 340, 364
 Vătășianu, Virgil: 89, 91, 96, 97, 258, 259, 264
 Vatra Dornei: 135, 161, 290, 269, 335
 Vatra Moldoviței: 161, 269

Veneția: 80, 337, 463
 Verancsics, Anton: 74-76
 Veremeicic, O.M.: 284
 Veremeicik, E.M.: 285
 Verencianca: 135
 Veress, Andrei: 199
 Verești: 43, 157
 Verona: 296
 Versailles: 437, 472
 Vicol, Dragoș: 479, 494
 Vicov: 133
 Vicoveanu, Ion: 490
 Vicovul de Jos: 370, 489-496
 Vicovul de Sus: 161, 370, 490
 Videiko, M.Ju.: 13, 19
 Viena: 68, 98, 133, 138, 140, 155, 177, 184, 186-188, 191, 197, 198, 202, 203, 223, 224, 229, 236, 270-272, 290-292, 295, 305, 307, 313, 316, 316, 319, 324, 325, 335, 346, 401, 408, 444, 480, 498, 501
 Vigenère, Blaise de: 74, 75, 77
 Vijița: 137
 Vilancea: 128
 Vinogorodskaja, L.I.: 284
 Vinți: 459
 Vitcu, Dumitru: 167
 Vitcu, Reveca: 461
 Vitencu, Alexandru: 197
 Vitencu, Cristofor: 479
 Vitner, Ion: 499, 500
 Vlad Dracul: 343, 344
 Vlad, Cornel: 337
 Vlădeni: 150, 152
 Vlădescu, I.: 84
 Vladimir, Monomah: 281
 Vladislav al II-lea Jagello: 345
 Vladislav I Jagello: 343
 Voiculescu, Vasile: 472
 Voievodeasa: 371
 Voinescu, Sergiu: 167
 Voitec Dordea, Mira: 97
 Voitec, Ștefan: 327
 Voitineli: 371
 Voiutschi, Emilian: 336
 Volcineț: 369
 Volcinschi, Iancu: 185, 188, 191, 195
 Volintiru, Maria: 411
 Volovăț: 262, 371
 Vondrac, V.: 318
 Vorniceni: 130
 Vornicescu, Nestor: 460

Vorobchevici, Isidor: 295, 301, 317, 336
 Voronca, Ilaria: 496
 Voronca, Traian: 355-359
 Voronca, Zaharia: 184, 194, 334, 350, 356, 357
 Voroneț: 139, 203, 257-259, 262-265, 460, 514
 Voronin, N.N.: 284
 Vovriești: 225
 Voznesenska, G.A.: 282, 284
 Voznyi, Ihor: 275, 284
 Vrânceni-Zastavna: 156
 Vulgaris, E.: 224
 Vulpe, Al.: 25, 27, 29, 37
 Vulpe, R.: 8, 19
 Vultur, Marcela: 461
 Vutcani: 228
 Vyșgorod: 281

W

Wagner, Rudolf: 193, 321, 377, 378
 Walts, L.: 441
 Washington: 175, 177
 Wassilko, Coco: 195, 247
 Wassilko, N.: 316
 Wegenwitz, W.: 23, 37
 Weissmantell, Erasmus von: 75
 Werenka: 142
 Wickenhauser, Franz: 98, 142, 200, 257
 Wilkinson, William: 75, 77, 80, 82, 83
 Wilson, Woodrou: 177
 Witek, Karl: 306
 Wittenberg: 344, 346
 Wolf, Andreas: 75, 82
 Wolis, Emil: 267
 Wolski, W.: 29, 30, 36
 Würzel: 186

Y

Yaroșânska, E.: 295, 299

X

Xenopol, A.D.: 84, 260, 346, 405, 425

Z

Zaharești: 130
 Zaharia, E.: 15, 19, 479
 Zaharia, M.: 17
 Zaharia, N.: 17
 Zaharoschi, Victor: 336
 Zaițev, Iurii: 468
 Zămă, Gheorghe: 230
 Zămă, Ioan: 230
 Zamojsky, Andrej: 307
 Zamostie: 128
 Zărnești: 444
 Zastavna: 135
 Zarafu, Gh. 381
 Zbenovici, V.G.: 7, 19, 390, 391, 393
 Zastavny, F.D.: 284
 Zihtineț: 367
 Zoba, Ioan: 459
 Zorleni: 225, 226
 Zotta, Iancu: 184, 204
 Zotta, Marga: 204
 Zotta, Sever: 200, 202, 204, 205, 208, 209
 Zub, Alexandru: 206, 429
 Zugrav, Ioan: 325
 Zurich: 245
 Zvoriștea din Vale: 235
 Zvoriștea: 21-37, 451

